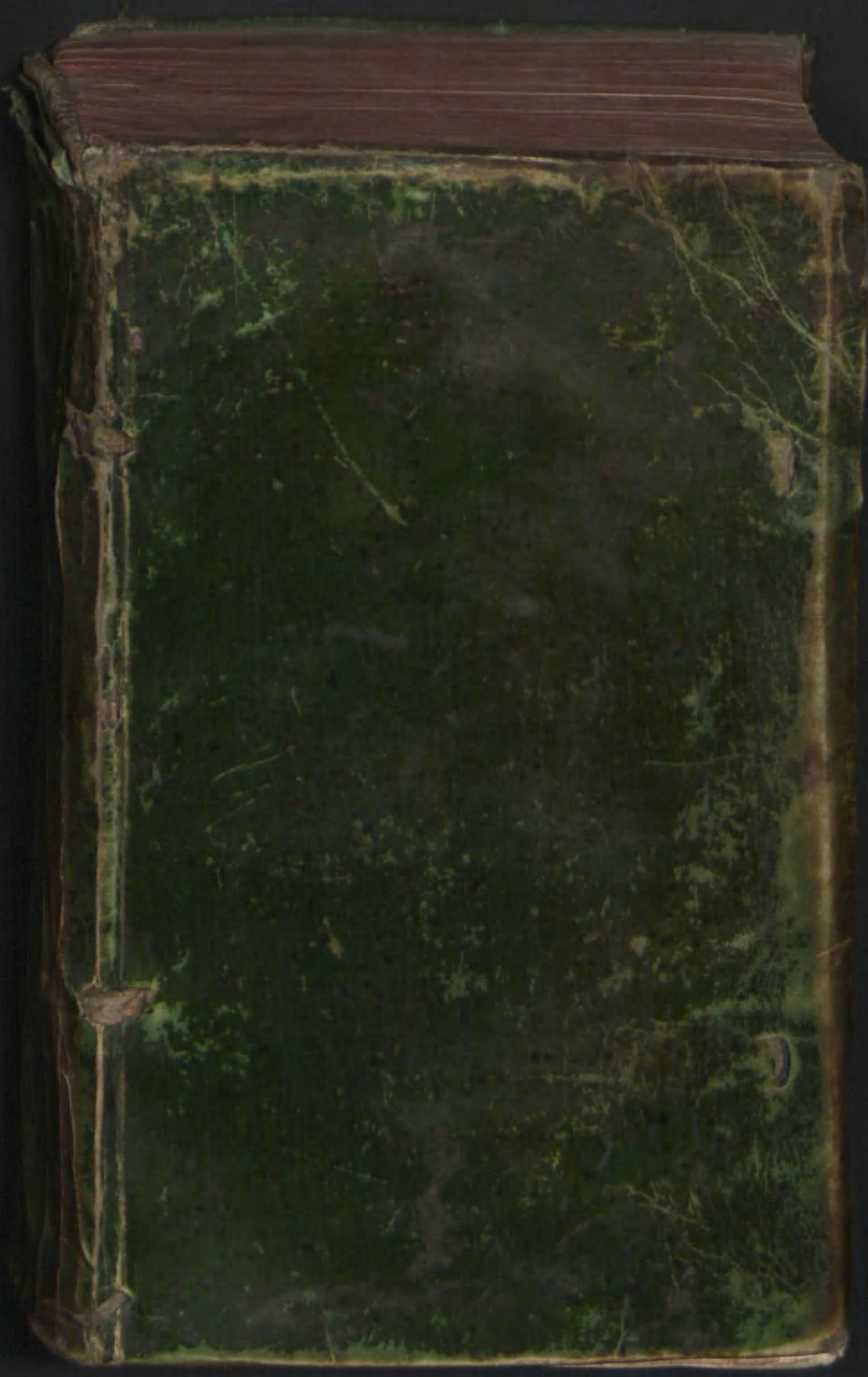
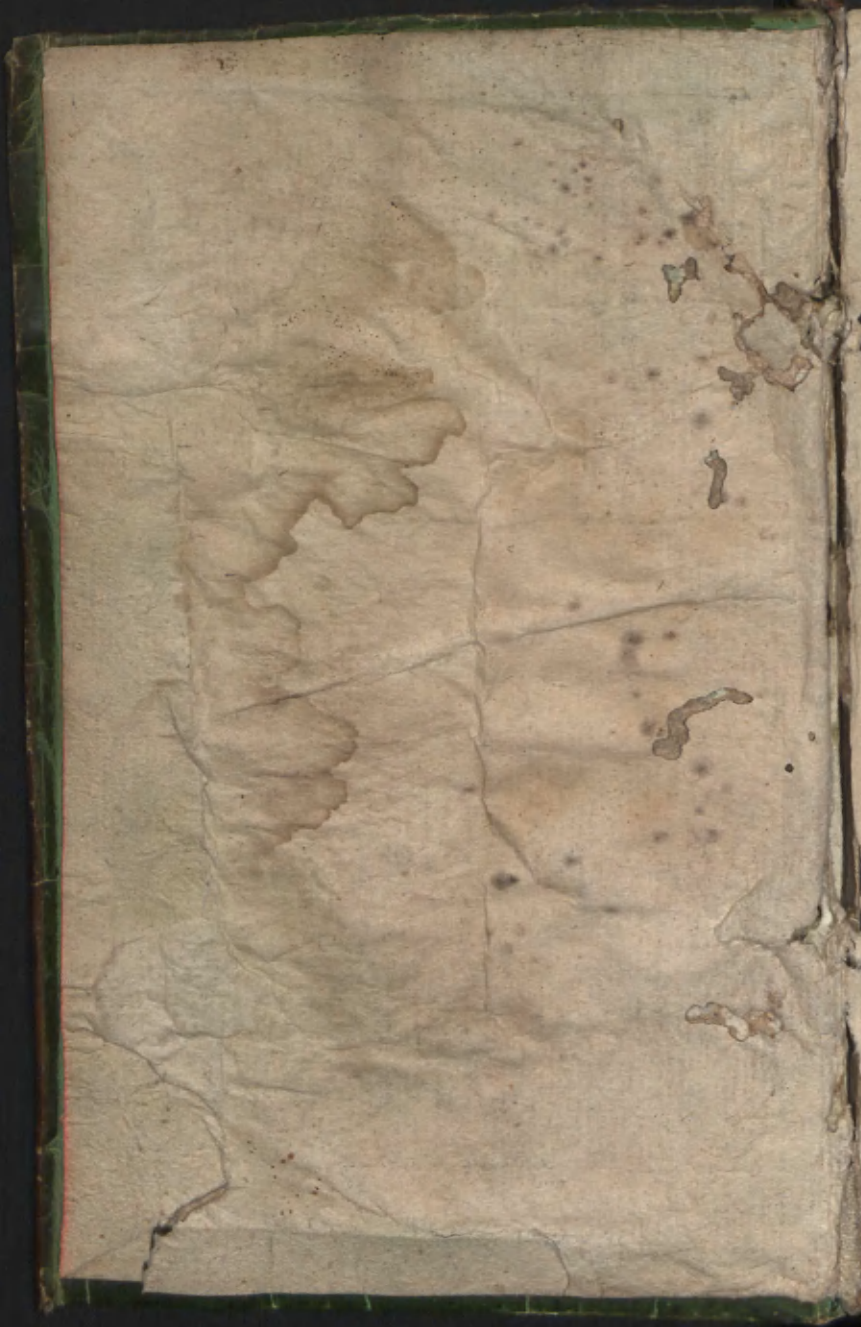
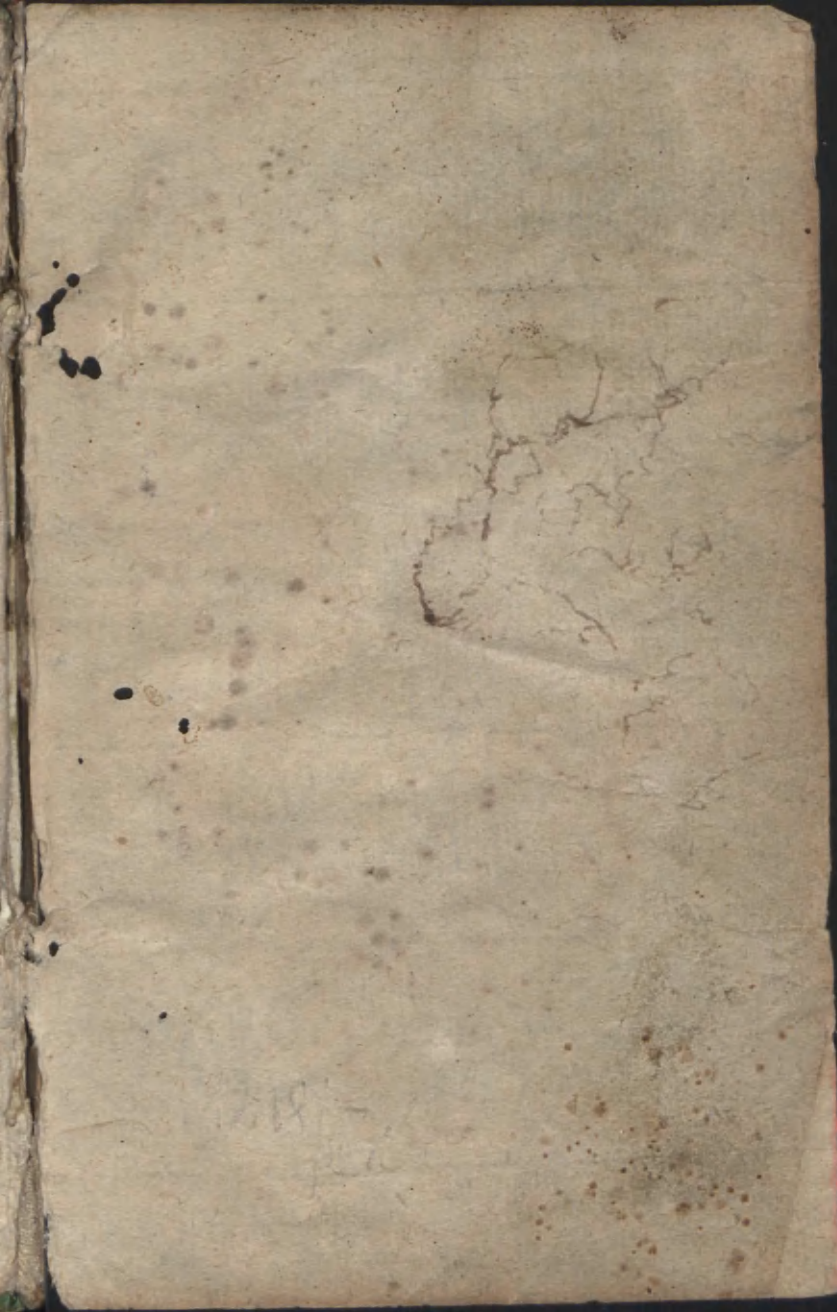

702

ROBERTI GIPHANII PHILOSOPHI
& ICTI clarissimi

Commentarij

IN DECEM LI- BROS ETHICORVM ARISTOTELIS AD NICO-

MACHVM, POST SAT BENE LONGAM
suppressionem, boni publici gratia, iam
primum in lucem editi.

Double

OPVS, ENARRATIONIS SVBTILI PER-
spicuitate, perspicuaque subtilitate, styli eleganti puritate,
Historiarum allegatione, variarum magni momenti qua-
stionum περίρω insertarum solida discussione quam com-
mendatissimum: eoque omnibus cum Philosophia, tum Iuris-
prudentia studiosis longe vtilissimum.

CVM INDICE RERV, VERBORVM ET
sententiarum locupletissimo.

Ex libris
~~*Simonis Bir-*~~
~~*conij.*~~

Cum gratia & privilegio Casarea Maiestatis.

FRANCOFURTI,
Impensis LAZARI ZETZNERI Bibliopolæ.

M. D C V I I I.

[Handwritten signature or note at the bottom of the page, partially obscured by the date line.]

0-17-0-357

8°-4319

ILLVSTRIBVS

AC GENEROSIS DO-
minis : Dn. GEORGIO-FRIDE-
RICO: Dn. IOANNI-IACOBO: &
D. PHILIPPO-LVDOVICO: DO-
minis in Rappoltstein, Hohenack
& Geroltzeck am Wäſſichin / &c.

Fratribus germanis : Domi-
nis ſuis clementibus,

S. P. D.

V*T vino vendibili, iux-
ta Comici illud, ſuſpen-
ſa haderā non eſt opus:
Emptorem facile merx
proba atq; pretioſa reperit: ita, qui
ſumptibus nunc meis in lucem Au-
thor prodit, dignitate, uti ſpero, at-
):(2 que*

EPISTOLA

que præstantia sua eousq³ sese commendabit: ut ascititio verborum colore atque elogio indigere minime videatur.

Placet, sapientum de sententiâ, laboris haud multum operaq³ in res obscuras atq³ difficiles, easdemq³ non necessarias collocare: discere, cum Seneca authore grauissîmo ut loquar, non tam scholæ, quam vitæ: trāsferre ad vsum Pelei illud, apud Homer. institutum: qui in mandatis Phœnici hoc dederat: ut cura studioque pari, & eloquendi, & agendi viuendiq³ præcepta Achilli filio instillaret? Non hic, quot ad Iliū oppugnandum naues Græci adduxerint: Smyrnamne potius an Colopha patriâ agnouerit Homerus: ebrietati magis an libidini Anacreon

DEDICATORIA.

creon indulserit: aut simile aliquod
Tiberij Imper. enigma: sed doctri-
na atque literatura politioris pars
ea traditur: quæ vitæ, non decenter
modo, honeste, laudabiliter: sed trā-
quille commodeque transigēda mo-
dum præscribit: docet, quæ, siue tecū
quid agas, siue cum alio contrahas,
sit ineunda ratio: finem sibi, non vel
gloriolam inanem, vel mundi huius
opes atq; diuitias: Verum summum
hominis propositum bonum habet:
quo ignorato, ut præclare quodā in
loco Cic. scribit, viūēdi ratio omnis
ignoratur: error tantus cōsequitur,
ut quem sese in portum homines re-
cipiant, scire nequeant: nec vel vitæ
viam, vel officiorum conformatio-
nem ullam teneant.

Placet, quæ vel ingenio poliendo,

): (3 vel

EPISTOLA

vel componēdis ad honestatem moribus inserviunt, non ē lacunis turbidis, aut riuulis etiam atq; alueolis, sed fontibus ipsis haurire: quod à Magistris, quā optimis, quā eruditissimis petita cum delectant magis, tum nutriunt fortius: sunt cōpendia non raro dispēdia: docet felicius, qui probe, quæ tradit, cognita habet: methodo utitur præclara, facili, perspicua, quæque nec prolixitate nimia molestiam exhibeat, nec breuitate atq; concinnitate spinosa pariat obscuritatem? Lucem aspiciūt denuo, inq; manus hominum veniunt, non quæ vel Musæus ille Atheniensis, vel Amphion Thebanus virtutis post sese officijque præcepta reliquit. Sed scripsit Aristotel. summi vir iudicij, doctrina varia atq;

0-17-0-357

copio-

8°-4319

DEDICATORIA.

copiose: ingenij atq; sagacitatis admiranda: Scripsit ad filium Nicomachum, quem charissimum habebat, quemq; quam optimum doctissimumq; fieri cupiebat: Etate scripsit ea, qua suam veluti maturitatem eruditio est eius consecuta: niti, quæ præciperet, non tam coniecturis quibusdam, quam longo rerum usu atque experientia viderentur.

Placet, quæ Veterum in monumentis cum vel difficultate atq; obscuritate sunt aliqua cõiuncta, vel temporum lesa atque labefactata iniuria, docto aliquo adhibito supplere interprete: quod iter est, iuxta Syri mimum, quacunque dat prior vestigium: probantur, uti vina defæcata: ita quæ in literis cum facilia magis, tum grata incūdaq; prudens

): (4 docto-

EPISTOLA

doctorum hominum reddidit indu-
stria? Sunt foras, & prima quidem
vice, prodire iussi Commētarij, qui-
bus his ipsis Aristotelis Nicomachi-
cis non tenebras tenebricosi illius,
squalidique seculi Scotista aliquis
offudit: sed lucis, gratiae, splendoris,
ornatus, dignitatis plurimum at-
tulit: Vir Nobilissimus & Consul-
tissimus Dn. OBERTVS GIPHA-
NIVS fctus & Philosophus celebra-
rimus, Sac. Cas. Maieſt. dum viue-
ret, Consiliarius: à quo, quicquid
unquam prodijt, perinde vt Phidia
signum, simulatque aspectum, pro-
batum fuit: laudem certe atq; com-
mendationē eam promeruit, quam
Cassii Seueri Oratoris scriptis tri-
buit Seneca: nihil in illis otiosum re-
periri: nullam partem non sua stare
virtu-

DEDICATORIA.

virtute: non esse quicquam in quo
lector sine damno suo aliud aliquid
agere possit. Me certe hoc ipsum
mouit, ut cū desiderio pari, & quos
furi enucleando impendit, & quos
philosophicis consecrauit studijs, ef-
flagitari labores animaduertentem:
nulli vel sumptui vel molestia pe-
percerim ante, quam Ethica simul
eius atq; Politica iuris publici face-
rem: voto certe meo satisfacerem:
quod in eo potissimum versatur: ut
literis dedita iuuentutis, pro virili
parte mea, promouere atq; proue-
here commoda possem.

Sub vestro vero, Illustres ac Ge-
nerosi Domini, Domini clementes:
illustri inclytoque nomine apparere
Ethicæ Philosophiæ partē, quod vo-
luerim: sunt quæ me causâ mouent,

): (5 non

EPISTOLA

*non vel nulla vel leues atque contem-
 nenda. Etenim, cōstituere ob oculos mihi, clementiam animiq³ propensionem eam si voluero, qua me, nihil equidem tale merentem, Dn. Parens vester: Illustris ac Generosus Dn. D. EBERHARDVS, Dominus in Rappoltstein, Hohenack & Geroltzeck am Wälschlin/ serenissimi Archiducis Maximiliani Camerarius, &c. Dominus meus clemens, aliquot iam ab annis est persecutus, & adhuc prosequitur: facere non possum, quin & hoc mihi nomine gratuler plurimum: & vero, erga Eundem, grati memorisq³ animi mei testimonium atq³ significationem aliquam extare percipiam. Verum, cum hac quidem vice dono minus instructus idoneo mihi*

DEDICATORIA.

mihî viderer, viam ad Vos affectandâ esse judicavi: fore sperans, ut quicquid Vobis, filijs Ipsius plane ^{2 vnois} offerretur, id, quasi in semet collatum sit, clementer Idem benigneque sit interpretaturus.

Sed & Vos ipsi, studiorum vestrorû in curriculo, pede adeo fausto atque felici progredimini: ut & hic, quem exhibemus, & authores similes legi à Vobis propediem, cognoscique utiliter queant: & vero tenella hac in ætate res rationesq; Vestras ita instituitis: ut boni cordatiq; omnes pleno id ore manuq; commendent: eoque nomine inclytæ familiæ Vestræ gratulentur: cui ad decus vetus, novum, in Vobis, ac singulare accessurum lumen atque ornamentum esse animadvertunt. Et
quid

EPISTOLA

*quid ni pietas Vobis cura: cordi
 virtutes reliquæ essent, homines Il-
 lustres celsoq³ natos loco quæ cōmen-
 dant: quod, Anos Proanosq³ ve-
 stros, tam ARTE quam MARTE cla-
 ros, hoc loco ut prateream, vel Illu-
 strem atq³ Generosum Dn. Paren-
 tem Vestrum cum intuemini: quo-
 que Idem modo viam sibi, cum ad
 summam prudentiæ atque erudi-
 tionis laudem: tum singularem
 Illustrissimorum atque Illustrium
 hominum, inprimis vero Serenissi-
 morum AVSTRÆ Archiducum cle-
 mentiam atque benevolentiam pa-
 rarit, cogitatis: æque sane, atque
 Miltiadis trophæis excitatus The-
 mistocles fuit, ad premenda hacce,
 quæ cernitis, vestigia, Egregium
 aliquid ex vobis ipsis præstandum,
 exci-*

DEDICATORIA.

excitari Vos atque inflammari necesse est?

Quod itaq₃ factum à Vobis hactenus, & magna cum laude factū, imposterum quoque facietis: idque certo Vobis pollicebimini, & nulli eque sui ipsius victoria iucunda sit futura: cum tamē iucundissimum sit seipsum vincere: quam Illustribus ac Generosis Dominis Parentibus atq₃ Propinquis Vestris suave gratumq₃ erit: à Vobis, quibus ipsi pollent, virtutibus superari: & hereditaria isthac nominis fama₃ suæ ornamenta copiosa in Vobis atque concumulata cernere. Equidem, uti hoc voveo, àque Deo Ter Opt. Max. precibus ardentibus precor: sic & illud, qua par est observantia, oro rogoque: *ὡς ἂν ἴδωμεν*
hanc

EPISTOLA DEDICAT.

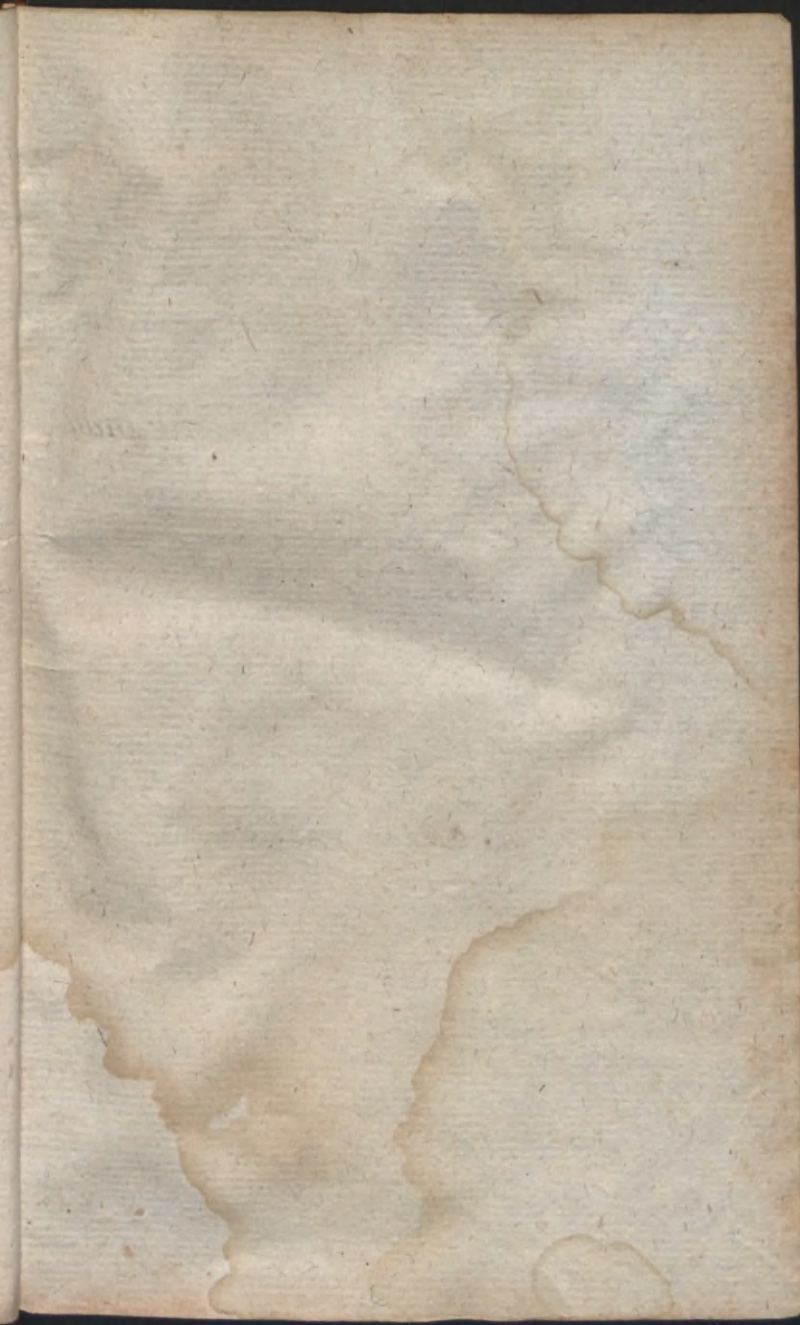
hanc meam, eo, quo à me illa instituta animo est, recipere, idq; vicissim persuasum habere dignemini: omnia Vos mea prompta parataque deprehensuros, si quis, fortè, tenuitatis meæ esse usus aliquando Vobis poterit. Valete quam prosperrime. P. P. Argentinae IX. Cal. Martij, Anno recuperatæ per CHRISTVM salutis M. DC. VIII.

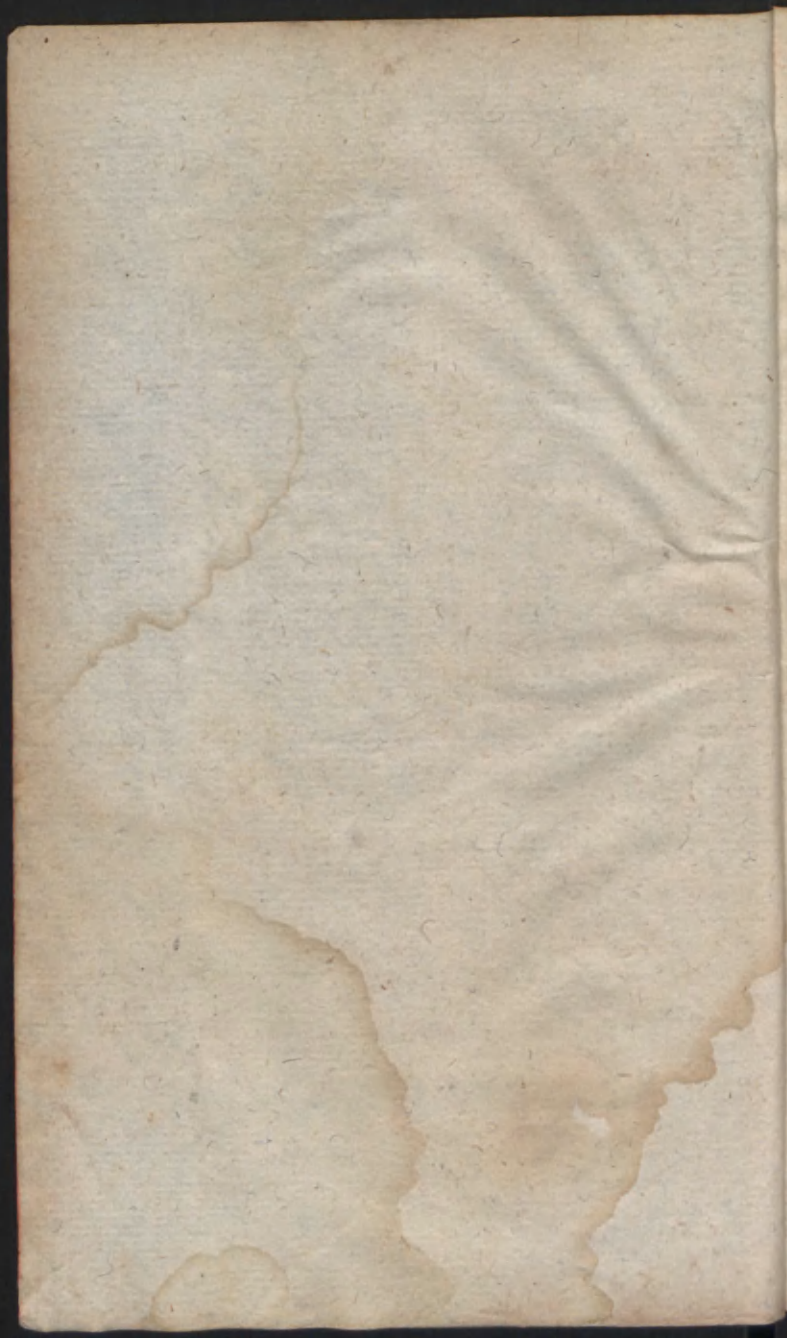
ILL. ac GEN. VV. CL.

Addictissimus

LAZARVS ZETZNERVS
Bibliopola Argentoratensis.

IN

IN ARISTOTELIS
DE MORIBVS AD
NICOMACHVM LI-
bros decem, seu Ethica, Com-
mentarii.

*Προλεγόμενα in Aristotelis Ethica ad
Nicomachum.*

MIBVS fere Aristotelis Interpretibus
vfitatum est, atque adeo omnibus scri-
ptoribus, primum diligenter exquirere,
qua de re agendum fit, vt eo veluti scopo
proposito, omnes præceptiones inter se
congruentes ad eum dirigantur. Aristo-
telis igitur in his libris Ethicorum & Po-
liticorum, quorum idem est scopus, vt
infra ostendetur institutum est, & *προαίρεσις* summa, Politicam
siue Humanam Scientiam pertractare. Hoc & ipse innume-
rabilibus in locis eorum librorum & doctissimus Aristotelis
Interpres Alexander in *proœmio priorum Analyticorum*, testan-
tur. Ratione quoque & argumento huiusmodi confirmari po-
test: certum est eum agere de humana felicitàte, & rebus iis,
quibus eam assequamur. Hoc Practicæ Philosophiæ propri-
um esse, omnes norunt, munus. Iam vero Practicam commu-
ni nomine Politicam appellari, tum ex Platone, tum ex Ari-
stotele certissimum est. Platonis loca cum in omnibus fere
Dialogis extant, tum in Apologia, Theage, Menone, Phædro,
Gorgia, in libris denique de Republica, & de legibus. Ex Ari-
stotele, in quo sunt plurima, vnum tantum afferam, qui omni-
um sit instar. Nam extremo libro decimo ait, se de ciuitatibus
A acturum

acturum, vt Philosophia, quæ de rebus humanis tractat, perficiatur. Præterea cum omnis doctrina duobus fere capitibus absoluator: principiis, & iis postea, quæ ex principiis efficiuntur, ipse quoque Aristoteles initio *Magnorum Moralium* cap. 1. Politicæ principia in Ethicis contineri testatur. Non recte ergo hanc de rebus humanis doctrinam vulgo Ethicam vocant inusitato apud veteres vocabulo: non negarim tamen eam partem, qua principia explicari diximus, Ethicam proprio, non vero communi nomine posse dici. Naturam autem & definitionem ac partitionem seu diuisionem Politicæ, vt aliarum artium ex eius fine & materia deduximus. Finem Aristoteles dicit esse beatitudinem, hoc est, actionem virtuti congruentem. Materia vero, quin sit posita in actionibus humanis, ex animo & voluntate hominis manantibus, dubitare nemo potest, qui hos de moribus libros vel semel inspexerit. Toties nanque inculcat Aristoteles, hanc doctrinam esse *περί τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν* seu *τῶν πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν*: vt putidum sit loca annotare. Idem quoque Plato multis in locis confirmat: Ratione autem, si quis neget cogi potest ista.

Notum est hic explicari de virtutibus, de rebus iustis & iniustis, bonis & malis.

Atqui nemo bonus aut malus aut iustus denique aut iniustus, nisi ex actione dici solet (vt Cicero lib. 1. Officiorum dicit omnem virtutem in actione consistere)

Est igitur Politica scientia, qua facta more sue hominum sine singulorum, siue societate congregatorum ad bene beateque viuendum, moderatur & informat.

Hinc partitio Politicæ iam elicitur: vt altera quidem eius pars ad singulos: altera ad societate quadam coniunctos pertineat. Et cum societas in vita humana sit duplex, altera publica, quam ciuitatem: altera priuata, quam familiam vocamus: non incommode tria membra collocare possumus. Primum quidem in singulis, quod *Ethicum* licebit nominare: Proximum in familia, quod *Oeconomicum*: Tertium cõmuni totius scientiæ nomine *Politicum*. Hoc eodem adiumento materiæ: quas actiones esse diximus, facile & dignitatem artis (quod Aristoteles initio libri 1. de anima testatur) propositæ, & reliquarum artium cum ea coniunctionem aut dissimilitudinem perspicimus. *Oratores* olim *Politicos* se vocabant, quibus coniungo *Sophistas*: sed hos eo nomine grauissime insectatur Plato, & ipse

Aristo-

Aristoteles extremo *lib. 10.* illos iudem illi authores, & elegantissime Aristoteles *lib. 1. de Arte dicendi:* quod accidisse iis, aut potius eos egisse Aristot. ait, vel ob imperitiam, vel ob fastum & arrogantiam. Nam ex omnibus actionibus voluntariis: quæ partim sunt *privata*, partim *publica*: & rursus aliæ eorum membrorum sunt partitiones: Oratores hanc fere particulam, ut materiam suæ arti subiectam habent, quæ est de actionibus & rebus forensibus, contractuum & testamentorum, & id genus aliorum priuatorum negotiorum, vitæ generibus comprehensis: raro ad Respub. & consilia admittuntur oratores: nisi fortasse in Democratiis. Eadem est ratio Iurisprudentiæ: vnde & Cicero multis in locis ius civile, priuatum appellat. Iuris enim publici ratio ad Politicum specialem pertinet. Postremum erat de dignitate & vsu. Diximus autem ratione materiæ (quam hic quoque spectandam esse monuimus) primas partes Theologiæ, ut, quæ res diuinas, materiam videlicet suam tractet, deferendas esse: secundas, repugnante licet Aristotele (qui Physicam præfert, propterea quod putarit corpora cœlestia & reliquas res naturales homine esse præstantiores) Politicæ. Nos enim scimus & rationib. quoque confirmare possumus, hominem, eiusque animum, cuius actiones, ut materiam habet Politica, reliquis omnibus rebus creatis antecellere. De utilitate hoc satis sit dicere, eam & ciuitates omnes constituisse & conseruare: omnibus denique artibus maxime tamen Theologiæ, Iuris Prudentiæ, & historiarum cognitioni prodesse. Recte igitur Stoici & argute Philosophiæ trium partium (ut illi quidē diuidebant) Logicam sepimento, Physicam arboribus, fructibus Ethicam similem iudicarunt: comparata horto seu agro vniuersa Philosophia. Alii eadem ouo comparata testæ seu putamini Logicam, Ethicam vitello: albumini Physicam adæquabant. Et omnium rectissime Posidonius (teste Sexto Empirico *libro aduersus scientias*) animanti comparauit Philosophiam: ossibus quidē & neruis Logicam: Carni & sanguini Physicam: animo denique Ethicam huc Politicam.

De interprete: Ex his, qui Aristotelem olim sunt interpretati, alii aliam viam & rationem sunt secuti. Themistius verborum tantum filo mutato, quæ Aristoteles presse & breuiter: ille diffusius, seu ut Græci dicunt, *παρὰ φρασίν* extulit. Alii nudam & meram Aristotelis sententiam iudicarunt, ut Porphyrius edito in *Categorias* libello. Alexander Maximus, Her-

minius, alique complures & sententiam diligenter exquisierunt, & quæstiones etiam modice attigerunt. Fuerunt etiam, qui grauissimas quasque quæstiones explicarint, vt Plotinus & Boethus. Denique erant, qui nihil aliud quam quæstiones tractarent: qualis fuit Apuleius & Nicostatus, & alii nonnulli. Ex recentioribus reperias eandem fere differentiam & rationem: verum ante hæc tempora duplex fere in scholis vigeat ratio. Quidam enim satis habebant summa capita, quæ tractarentur, Rerum, enumerare velut: eosque Summistas vocabant. Alii meras quæstiones agitabant, quos Quæstionarios vocabant: quæ posterior ratio etsi perditissima: hodie tamen in omnibus fere Academiis Italiæ est vsitata. Nos quam omnium optimam iudicamus interpretandi rationem Alexandrinam illam, quæ quidem & in hac Academia vsitata est, sequemur. Primum igitur Græca Aristotelis verba quanta poterit puritate & proprietate: deinde quanta fide & quam poterit Aristotelis rationi accommodatissime latine reddam. Vidi versiones nouem: veterem: Argyropyli: Aretini: cuiusdam Ficentini: Feliciani: Perionii: Turnebi: Gruchii: Lambini. Sunt & qui aliquot tantum libros verterunt, Muretus, Martyr & Simonius. Italico sermone vidi duas: alteram Figucii paraphrasticam: alteram Florentini cuiusdam ad verbum, verum præter Turnebum & Muretum, qui ea superiora seruauerit, reperi neminem. Vetus translatio fidelis est, & Aristoteli accommodata, sed impropria & Barbara. Perionij, Grucchi & Lambini oratio est pura & proptia: sed Perionii neque fidelis, neq; ~~omnino~~ accommodata. Gruchii & Lambini fidelis quidem, sed non accommodata. Hoc autem vt accommodata sit interpretatio, & quasi serua: cum beatus Augustinus *lib. 2. de Doctrina Christiana* laudet & requirat in libris sacris: nos quoque in huiusmodi grauioribus scriptis omnibus optimum existimamus: quod & illi tenuerunt, qui *Pandectas* olim Græce reddiderunt. Turnebus autem & Muretus, vt dixi, hac Religione sunt vsi: sed ille sæpe non satis eleganter: hic autem, vtinam totum reddidisset. Itaq; nos frustra in hac re non laborabimus. Alterum munus nostrum caput est, vt sententiam diligentissime inuestigemus, hoc autem, quia sine analysi & summa rerum partitione fieri commode nequit: omnia argumenta accurate venabimur, eaque more Dialectico proponemus, & eadem opera ordinem, methodumque, quæ in hoc opere est admirabilis & diui-

& diuina, diligenter indicabimus. Ad eandem rem multum iuuabit, Aristotelē inter se comparare, hoc est, locum cum loco: quæ explicandi ratio mihi videtur commodissima. Interpretes quoque omnes recentiores (nam veteres multi extant) sacros quoque libros & iuris ciuilis, omnia denique adiumenta conquiremus, vt fideliter & dilucide sententiam eliciamus ac proponamus. Postremo cognita iam sententia, breuiter & modestè nostram quoque sententiam (quod Simplicius & Hammonius interpreti permittunt) adiungemus, & si qua erunt con- trouersa, vere explicare conabimur.

IN ARISTOTELIS ETHICORVM DEMO-
ribus ad Nicomachum librum I.

COMMENTARII.

Αριστοτέλης] Putabat Cicero lib. 5. de Finibus circa initium (cuius hæc verba sunt. *Quare teneamus Aristotelē & eius filium Nicomachū cuius accurate scripti de morib. libri dicuntur illi quidē Arist. sed nō video, cur non potuerit patri similis esse filius. &c.*) & Laetius quodam in loco, hoc opus non esse Aristotelis, sed Nicomachi eius filii. Ego contra his argumentis sex. Primum, quia in Politicis, quæ ab omnibus Aristoteli tribuuntur horum fit mentio, lib. 7. cap. 13. & aliis in locis lib. 2. cap. 2. lib. 1. Metaph. cap. 1. Deinde quia Ethica & Politica tam sunt inter se con- nexa (vt in extremis Ethicis apparet, & Politicæ natura postulat) vt qui vnus operis sit autor, sit & alterius. Præterea, stylus seu λῑξίς, quæ hic eadem est cum reliquis libris Aristotelis. Ætas quoque filii qui adolescens mortuus est, tam præclarum opus non fert. Præterea quæ de Ideis disputat libro 1. cap. 5. vbi & Platonem amicum suum vocat, non conueniunt filio. Postremo omnium veterum interpretum, Alexandri in primis anti- quissimi, & Plutarchi testimonium idem euincit: qui vno con- sensu hoc opus Aristoteli attribuunt.

Η' ἡλικία] Hunc esse verum huius operis indicem, tum ex libris veteribus, tum ex interpretibus, tum ex rebus ipsis, (de moribus enim toto opere agitur) tum denique ex ipso Arist. qui lib. 7. Politicorum cap. 13. & alibi hunc titulum agnoscit, cōfirmari potest. ἡθος aut est naturæ seu φύσεως, aut ἡρώπων siue consuetudinis & vitæ cōmunis qualitas quædam seu affectio animi. De posteriore hic agitur, quæ hominū propria est, & vsu acquiritur. vt enim fabricando fabricata agendo & vsu Ethici

reddimur, moresque nostros informamus. Prior cum bestiis est communis, quæ huc non pertinet. Verbum latinum *mones*, non tam late patet: neque non bestiis attribuitur, nisi metaphorice & improprie. Prius autem ἡ φύσις natura insitum, latinis est *indoles* vel *ingenium*: Sic enim Cicero ex *Phadro Platonis* locum de *Isocrate in Tusculanis* reddidit.

Νικομαχείων] Videtur Aristoteles filio Nicomacho hoc opus inscripisse, ut alterum, ὁδῶν, ὁδῶν sodali & amico.

Βιβλία δέκα] Ostendam aliquando, Deo volente, Politicorum opus non esse integrum, sed μετὰ: hoc est, in fine mutilum. Nunc de Ethicis, quæ ut videatis esse integra: hoc est, neque ἀκέραια, neque μετὰ, neque in medio opere quicquam desiderari, ex ordine totius operis bipartito dilucide ostendam. Summa igitur huius operis, quæ in eo tractantur, capita sunt quatuor, ipso Aristotele teste in extremo opere: Beatitudo, qui finis est operis & scientiæ: Virtutes, quarum adiumento finem assequimur: Amicitia, aut virtus, aut virtuti coniuncta: & Voluptas, virtutum & felicitatis comes. Et hic quidem ordo est ἐν τῷ πρώτῳ, (ut Aristoteles loquitur:) rudis: alter erit exquisitior. Totum igitur opus in tria summa capita rursus partior, Aristotelem secutus: in Proœmium, Rem hinc tractationem, & Epilogum. Proœmio tria agit, ut ipse quoque testis est: quis enim sit Scopus & scientia sibi proposita: quæ eius tractandæ ratio seu conclusio, & quis denique auditor eius sit idoneus, explicat. Tractationem autem rursus in duas partes diuido, in Finem, & ea quæ ad finem consequendum ducunt. Præclare namque Aristoteles in *Politicis lib. 7. cap. 13.* ab initio duo esse ait, in quibus omnium scientiarum laus & perfectio consistat: quorum alterum in eo, quod sibi proponere debent: hoc est, in fine actionum vel scientiarum recte constituendo: alterum in eorum, quibus ad finem perveniat consistit. Finem igitur Politicæ, hoc est, Beatitudinem explicat toto *libro 1.* & prius tam vulgi, quam Philosophorum quorundam refutatis opinionibus ipse eam constituit ac definit, eiusque naturam omnibus definitionis partibus singulatim explicatis, evoluit, interpositis quibusdam questionibus. Hinc ad ea adiumenta, quibus finem assequamur, progreditur, ex quibus princeps est virtus: cui similis est amicitia, & comes, ut dixi, voluptas. Virtutem igitur primo partitus, mox *libro 2.* eius ortum

tum indicat : deinde eam definit magno labore : quam definitionem reliquo *libro 2.* accuratissime persequitur : maxime vero, cur in mediocritate eam positam dixerit, cum in genere, tum in singulis virtutibus exquirat. *Libro 3.* τὸ ἐκχέειν καὶ ἀκχεῖν, & diligentissime περὶ αἵρεσιν seu agendi consilium, quæ sunt initia & fontes omnium actionum nostrarum : & ad virtutis naturam plenius declarandam (quæ definita est ἐξ ἑστῆς ἀρετῆς περὶ καὶ) valde iuvant, explicat. Atq; ita virtutis definitione explicata, ad singulas virtutes progreditur. Et quidem omnes virtutes morales à medio *libro 3. cap. 9.* vsq; ad finem *lib. 4.* persequitur : quarum primam ponit Fortitudinem, extremam Iustitiam : de qua latissime agit *toto libro 5.* Virtutibus iam accurate & singularim explicatis (de moralibus loquor) postea *libro 6.* Virtutes in ratione sitas, explicat : propterea quod recta sit ratio, quæ dirigit virtutes morales; eaque de causa recta ratio in ipsa virtute definienda adhibita fuit. Quinq; autem genera harum virtutum commemorat, Artem, Scientiam, Prudentiam, Sapientiam & mentem : & in his prudentiam diligentissime explicat, quod sit velut norma virtutum moralium, atq; ipsa cum moralibus hoc habeat commune, ut in actionibus, quemadmodum illæ, versetur. Et hæc quidem de virtutibus tam moralibus duodecim, quam de quinq; in ratione positis. *Libro 7.* aliud quasi initium facit Aristoteles : quo quidem libro duo pene summa capita persequi videtur : priore effectiones quasdam à virtutibus non tam genere, quam diuturnitate & distantia discrepantes : eam quidem vocant ἐπαρτέλειαν, continentiam, huicque contrariam ἀπαρτέλειαν, incontinentiam, & χαρτέλειαν, tolerantiam, & ei contrariam μαλακίαν mollitiem; ubi & late de ἀνὸς λασία, intemperantia, vitio ἀπαρτέλεια incontinentiæ affine. Altera parte libri de voluptate & dolore differit, nempe IV. extremis capitibus : cur autem de his agat, tres ipse rationes affert, de quibus ibi latius. Hoc satis nunc sit dixisse, tractationem de voluptate valde illustrare eam, quæ est de beatitudine & virtute. Itaq; aliquot quæstiones ibi diligenter examinat : An voluptas omnino non sit bona : An alia sit bona, alia mala; An etiam sit summum bonum, quod quidam volebant. His expositis *lib. 8. de Amicitia* : vel quia virtus quodammodo est, aut virtutis adiumentum : vel denique quod absque ea vitam agere vel felicitatem nemo assequi possit : diligentissime explicat : non octavo tantum libro, sed etiam nono : Primo quidem,

dem, hoc est, octauo, Amicitiae definitionem: eius multiplices diuisiones, tres potissimum: varias denique & difficiles quaestiones pertractat. Libro proximo nihil aliud agit, quam ut grauissimas quaestiones, ni fallor, vndecim, quarum summa capita longum esset hic enumerare, explicet. Postremo libro tria fere exponuntur, primum de voluptate: deinde de beatitudine: tertio & ultimo Epilogus totius operis. De voluptate quidem nonnulla *lib. 7.* exposuerat *cap. 12. & seqq.* adductus earum affectionum ratione, de quibus eo in libro agitur; quod ex illis quaedam voluptatem tanquam materiam sibi subiectam habeant. Itaque quasi occasione data, ibi agit de voluptate; hic velut ex professo, & quid sit, accurate inuestigat, refutatis primo aliorum opinionibus suo more: deinde genera speciesque eius inuestigat. Altero capite, ut tota huius operis conexio & ordo velut in se reuoluatur, à quo coepit, eo definit: & beatitudinis natura breuiter explicata: partes eius, alteram in contemplatione, alteram in actione positam, declarat. Tandem Epilogo totius operis, quae sit conexio horum librorum cum Politicis, & quam Politicorum tractatio Ethicis necessario sit adiungenda, concludit. De Methodo, qua usus sit Aristoteles in hoc opere, omnes fere fatentur esse *ἀνάλογον*: cuius notum est hanc esse rationem, ut ab effectis progrediatur ad causas: à fine ad principia: ut hoc libro à beatitudine ad virtutes, & virtutum adiuncta, voluptatem & amicitiam. Ad leges denique (quae omnia beatitudinis causam efficientem ponimus) progreditur Aristoteles. In logicis contraria methodo est usus. Verum de his paulo latius infra *cap. 4. &c.*

CAPVT I. COMMENTARI I.

Πᾶσι τέχνην καὶ πᾶσι μέθοδον.] Methodus hic ab omnibus fere redditur ratio & via tractandi, sed perperam. Nam ratio tractandi non est in rerum numero, sed accidens potius. Deinde Aristotelis ipsius verbis hoc refellitur. Quod enim hic Methodum, mox vocat *ἐπισήμην*, ibi, *πολλῶν δὲ πράξεων*, &c. Et *infra cap. 3.* quod hic duobus nominibus *τέχνη* & *μέθοδος*: ibi vno, *γνώσις*: & *cap. 6.* item vno *τέχνη* extulit. Hoc amplius dico, *Methodi* vocabulum centies Aristoteli pro *scientia* poni. ut initio *lib. 1. de Anima*: *lib. 1. Analyt. poster. lib. 1.* *πρὸς ἀκρο-*

ἀκροάσεως, &c. Rarissime autem pro tractandi ratione, quam pene *τρόπον* vocat: eo loco *lib. 1. de partibus animalium*: & *lib. 1. de anima*: & aperte testatus est Alexander *lib. 1. Toporum*, Aristotolem hoc verbo ita usum esse. Et hoc ipso loco paulo inferius idem vocabulum pro scientia positum est, ibi, *ἡ μὲν δὲ μέθοδος τῶν τέτων, ἐφίεται πολιτικὴ πρὸς ἑστέα*. &c.

Πρῶξις τε &c.] Hoc verbum Alexandro teste *in librum 3. Top.* etsi interdum commune est, & omnem actionem siue mentis, siue naturæ, siue voluntatis significat: *proprie tamen*, inquit ille, *de voluntatis actione dicitur*, & ita hoc loco, & in omni scientia politica dicitur. Latine *actionis* quoq; vocabulum est commune; sed habemus proprium quoque voluntatis seu *προαιρέσεως*: nempe factum seu facta. Est & *ἐνέργεια* græcis actio; sed hoc nomen græcum plerumque munus & opus, seu officium alicuius rei significat: *ut oculi*, videre, &c.

προήρισις. &c.] *Infra lib. 3. cap. 3.* ostendemus, quam multifariam latine reddi possit: nunc ponamus commodissime reddi, agendi consilium.

Ἀρετὴν. &c.] Sic habent libri aliquot veteres, & vetus quoque translatio. In alijs tamen est *δυνάμει*, utrumque idem valet, id est, scientiam seu artem. Vnde & artem ab *ἀρετῇ* dixerunt latini per contractionem. Hoc ideo indicaui, quia doctissimi viri sæpe vtuntur veteris translationis testimonio in explicando & hoc autore nostro & in alijs quoque grauioribus scriptis.

ἐν ἀπάνοις δὲ τῶν] Perperam nonnulli contra libros veteres & translationem veterem particulam *δὲ* sustulerunt, quæ est necessaria: valetque hoc loco idem, quod latinis interdum inquam, quo vtuntur in *ὑπερβάτω* aliquo longiore, quale & hic est, *καθ' ἅπερ*.

Ἀρχιτεκτονικῶν.] Hoc verbum mihi videtur Aristotelicum, neq; enim vsquâ præterea legi in ea significatione, usus est eo semel Aristoteles in Politicis, bis in Ethicis. Quod vt intelligatur, sciendum est, artium hanc esse dissimilitudinem, vt altera deferuiat alteri interdum: Hic quæ deferuit, ab Aristotele dicitur *ὑπηρετῆσαι lib. 1. Politic.* & *ποικίλναι lib. 2. Physic.* cui deferuit, *ἀρχιτεκτονικῇ* ab eodem dicitur, & *κυριωτάτη*, hoc, est domina. Origo vocabuli est ab Architectis, quod Architectis deferuiant alij lignarii, ferrarii, cementarii, fabri, teste ipso Aristotele *lib. 7. infra*. Plato istas Architectonicas vocat *Epitacticas*,

quasi imperatrices in Politico, verbi gratia *Architectura* est Ἀρχιτεκτονική: huic de seruiunt fabricæ variæ lignorum, cementorum &c. Ars equestris, cui de seruiunt frenorum, sellarum & calcarium confectrices. Medicina, cui de seruiunt Chirurghi, Pharmacopolæ, teste Aristotele in *Politicis*. Textoria, cui de seruiunt pectinaria, carminatoria, & torum lanificium. Ars militaris, cui de seruiunt ars equestris, iaculandi, muniendi arces, & id genus alia officia. Summa & caput huius disputationis hæc est. In rebus agendis (quæ est materia Politica) finem aliquem esse extremum. Hoc igitur summum caput vt confirmet, hac vitur progressionem: primum esse finem: deinde alium alio meliorem, quia communiorum & latiorum; hinc tandem esse quendam vltimum, qui maxime sit communis, eumque optimum. Et quidem non in rebus gerendis duntaxat, sed etiam in artibus. κρύνει quidam seu occulta ratione & via, eadem progressionem est vsus: Artium esse finem in artium finibus, vt in artibus ipsis, alium alio esse meliorem. Tandem progreditur ad præstantissimam artem eamque dicit esse Politicam, atque ita extrema illa duo præstantissimum finem, arti præstantissimæ connectit: & hunc sibi scopum esse, seu propositum totius operis testatur. Nunc de prima videamus: nempe esse finem: Aristoteles vocat πρόθεσιν.

Res omnes bonum appetunt, hoc est, ad finem referuntur.

Ergo & artes & actiones.

Minorem omisi, vt & Aristoteles, quæ hæc est: *Artes autem & res agenda sunt in verū numero*: quia perspicua est. Maiorem posteriore loco posuit Aristoteles, eamque confirmat ab auctoritate communi ibi διὰ καλῶς: complexio siue conclusio primo loco, πᾶσαι τέχναι &c. ponitur. Alterum membrum, nempe fines alios aliis esse meliores instituit ibi, διαφορὰ δὲ τις φαίνεται τῶν πλεόν &c. vsque ad ea verba, εἰ δὲ πὶ τέλος ἐστὶ &c. sunt prima verba 2. cap. in vulgatis exemplaribus quod est bipartitum: Nam cum finium alii sint actiones, alii opera: hæc illis ait esse meliora: nulla adiecta probatione, iis verbis, τὰ μὲν καὶ εἰσὶν ἐνέργειαι &c. Nos adiiciamus hanc. quia actio tendit ad finem: opus est finis, inquit Alexander, in *tertio Topicorum*: ἐργον δὲ ποτέλος: finis autem iis quæ ad finem tendunt, sine controuersia melior est. Verum hæc finium dissimilitudo de eadem arte est intelligenda. verbi gratia: Arcis ædificandæ actio est ipsa ædificatio: opus est domus: alioqui in diuersis artibus verum non erit

erit, semper opus esse finem meliorem actione: verbi gratia, Politicæ finis præstantissimus est beatitudo hoc est actio: sc. animi, q̄ certe antecellit operi sutoris, calceo, quia sunt diuersæ artes. Obseruandum est autem, hanc finium differentiam parum facere ad propositum: sed ea quæ sequitur illa facit ad rem. Neque enim hic agimus de distinctione actionis ab opere: sed de mera actione hic & rebus agendis. Cur ergo eam posuit Aristoteles? Respondeo, vt ostenderet in Politica non nocere eam differentiam, vt ipse mox indicat; *Ἀλλ' οὐ φέρεται δὲ ἡδὲν τοῖς ἐν ἐργείᾳς &c.* Altera differentia finium ibi constituitur; *πολλῶν δὲ ἀγαθῶν ὅσων &c.* hoc modo.

Si multa sunt artes, multaque actiones, multi quoque sunt fines.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Antecedens certissimum est, esse multas artes, neque eget probatione. Consequentia ratio & confirmatio pendet ex priore syllogismo.

Si enim omnes artes finem quaque suum habent:

Ergo sunt multi fines.

Nominatim mox subiectis exemplis idem confirmatur, *ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ πόλις ἡδὲ ὑγίεια*: ibi .n. est confirmatio & probatio per inductionem. Iam sequitur tertius syllogismus, quo inter multos fines differentia in singulis ostenditur, his verbis; *ὅσοι δὲ εἰσὶ τῶν τοῦτων &c.*

Quorum gratia alia expetuntur, ea his sunt meliora.

At ob Architectonicarum fines, inferiorum artium fines expetuntur.

Ergo Architectonicarum fines reliquis sunt meliores.

Maiores ab Aristotele his ponitur verbis; *τῶν ἡδὲ χάριν καὶ καὶ εὐνοῖα &c.* sed occulte: iisdem autem verbis continetur minor aperte: conclusio his verbis; *ὅσοι δὲ εἰσὶ τῶν τοῦτων*, & coniunctim hic, *ἐν ἀπάσῃς δὲ τῶν &c.* Maioris probatio omittitur ab Aristotele, deque ea *infra capit. 7.* late agit: & certe omnibus notum est, id esse præstantius, quod ob aliud non expetitur: vnde & finem dicimus præstantissimum illum, ob quem reliqua expetuntur, ipse ob nullam rem. Minorem, vt dixi, posuit Aristoteles, sed non confirmauit: *τῶν ἡδὲ χάριν*: neque eget confirmatione: ostenditur tamen quadam inductione, iis verbis, *καθὰ περ ὑπὸ τὴν ἐπιπικλήν.* Ergo omnium Architectoni-

Et ionicarum fines sunt præstantiores reliquis quod scilicet fines architectonicarum artium, non tendant ad fines inferiorum artium, id quod certum est. Ex hoc syllogismo corollarium elici potest egregium: quo communiores sunt artes, eo esse præstantiores: confirmatione à fine ducta: Nam cuius finis est præstantior, id ipsum est præstantius, inquit Aristoteles *lib. 3. Topicorum*. Iam tandem progreditur ad ultimum finem, hoc est summum bonum: non artium (de quibus ipse non agit) sed rerum gerendarum seu vitæ communis: *πρακτικῆ* vocat. ita autem concludit.

Si in rebus gerendis est finis, quem propter se expetimus: cetera propter illum: is certe erit ultimus & summum bonum.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Consequentia non confirmatur ab Aristotele, cur hoc consequatur, propterea, quod è superioribus aperta sit & pendeat. nam dictum est tertio syllogismo:

Finem eo esse meliorem, quo minus expetitur alterius gratia.

Ergo qui minus expetitur alterius gratia, erit optimus: & vere τέλει.

Nam & Aristoteles *lib. 3. Topicor.* & Plato *lib. 6. de Republ.* & in *Gorgia*, hoc proprium finis & summi boni esse dicunt (vt & Cic. *lib. de finibus*, infra) vt propter ipsum expetantur omnia: ipsum vero propter se ab omnibus. Antecedens confirmat Aristoteles ab absurdo: Si non est finis extremus, infinita quis appetat necesse est. Nam vbi est extremitas, ibi est finitio.

Si infinita.

Ergo impossibilia.

Si impossibilia.

Ergo frustra.

Si frustra.

Ergo Deus aut natura quid frustra nobis indidit, nempe appetitum, quod est absurdissimum.

Itaque ne frustra sit, finita appetat necesse est.

Si finita.

Ergo & extremum aliquod erit.

Antecedens autem eo loco; *εἰ δὴ πᾶσι τέλει ἐστὶ*, &c. Eius confirmatio, *ᾧ ἐστι τὸ ἄριστον*, &c. Consequens, *ἁπλῶς ὡς τῶν*, &c. Cuius confirmatio est ab Aristotele omissa, vt diximus, quia è superioribus pendet. Quærent interpretes, cur primo loco

τέχνη, deinde μέθοδος ponatur: item de reliquis duobus, cur primo loco πράξεις, deinde θεωρίαι. Deinde cur hæc quatuor, cur non plura, cur denique nunc ponatur scientia, nunc natura? Respondeo, eas quaestiones partim esse alienas & ineptas: partim iam dissolutas: ea namque de causa, hæc tantum ponuntur, quia iam diximus, consilium esse Aristotelis, inquirere finem actionum, & earum artis, nempe politicæ. Ineptas autem esse alteras, nempe de ordine; iam quoque ostendimus, cum de methodi vocabulo ageremus. Quod tamen ut melius confirmetur, hæc adiungenda sunt. Dico igitur, μέθοδον hic poni pro τέχνη, & hæc quinque, τέχνη, μέθοδος, επιστήμη, δόξα, θεωρία, δυνάμεις, hoc loco idem valere omnino, & ad vnum tantum caput pertinere. Et si a. θεωρίαι non idem valet, quod πράξεις: dico tamen ea duo ad vnum caput referenda esse: his rationibus, primum, quod Aristotelis hic sit scopus, ut iam diximus, ea duo tantum tractare: scopum eum esse ex consequentia orationis apertissimum est. Deinde, interdum Aristoteles duo verba quidem ponit, de eadem re, verbi gratia, τέχνη & μέθοδος, τέχνη & επιστήμη: sæpe tamen alterum omittit: ut *cap. 4. πῶς τὴν γνῶσιν καὶ θεωρίαν*, dicit simpliciter, *cap. 6. in fine, πῶς τὴν επιστήμην*, *cap. 7. ἐν ἄλλῃ πράξει καὶ τέχνῃ*. Postremo *initio lib. 1. Magnorum Moralium*, de hac eadem re agens: Sic dicit; πῶς τὴν επιστήμην καὶ δυνάμεις, quod ibi dicit πῶς τὴν τέχνην καὶ μέθοδον, hic alijs duob. vocabulis dicit. Si quis quaerat, cur tam confuse hæc nomina usurpet Aristoteles: is meminerit, eum, cum non agit de re aliqua ex professo, sæpe hoc facitare, de quo mox. Nos potius hæc duo observemus, Aristotelem opera graviora exordiri fere consuevisse à communi quadam sententia: quemadmodum hoc loco, ut in *Politicis*, ἐπειδὴ πᾶσιν πόλιν, &c. & in *Analyt.* πᾶσι διδασκαλίᾳ. Et in *Metaphysicis*, πάντες τὸ εἶδέναι, &c. Deinde hoc quoque observandum est, Aristotelem solitum, cum ex professo rem aliquam non tractat, sæpe confuse & negligenter videri, & res ipsas, & verba ponere: tam in *libris Physicis*, quam *Rhetoricis*: & maxime in *Ethicis* & *Politicis*. Verbi gratia, hoc loco, primum confundit horum verborum, artis & scientiæ vocabula: deinde duos ponit fines, actionem & opus, cum tamen sit & tertius, contemplatio: rursus æconomica finem dicit esse divitias, id quod est falsissimum, nempe ex vulgi sententia: cum tamen particulæ tantum, quæ κτήνη, hoc est, acquisitiva dicitur eius artis, hoc

hoc est, œconomicae, finis, sint diuitiae, vt est init. Politicor.

Διὸ καλῶς ἀπεφάνηται.) Queritur in hac boni definitione, vtrum summum bonum, an commune & suum cuiusque bonum intelligatur? Respondeo: Summum non definiri, sed suum cuiusque, & commune, hac ratione.

Notum est in syllogismi propositionibus, terminorum semper vnam debere esse significationem.

Atqui hic in complexione πᾶσι τέχνη, &c. bonum commune est accipiendum, ibi, ἀγαθὸν τινος.

Ergo & in maiore bonum commune accipiendum erit.

Maiorem posuimus in his verbis, διὸ καλῶς, &c. Sic enim dicitur.

Omnis res bonum appetit.

Ergo & artes, vt res, bonum appetunt.

Sed negant alij hanc totius loci esse sententiam, & aliter concludunt hoc modo:

Omnes artes & actiones appetunt bonum.

Ergo summum bonum est, quod ab omnibus appetitur.

Quod nos complexionem, ipsi maiorem: quod nos maiorem, ipsi complexionem faciunt: adducti verbo διὸ, quod est συμπροσμεπικόν, & complexionem inferuit: & verbo πάντα: quod non singulos: aut hunc & illum, sed omnes complectitur. Eo denique verbo τὰγαθόν, quo maxime nitebatur Trapezuntius. nam τὰγαθόν vere summum bonum significat, ἀγαθόν commune. Præterea istorum opinio confirmari potest. Aristoteles lib. 3. Ethic. init. cap. 2. eandem affert definitionem de summo bono: Ἄλλοτε, inquit, μὲν εἰς τὸν ἡδονὴν τὰγαθόν, ἄλλοτε εἶναι voluptatem esse τὰγαθόν, propterea quod omnia voluptatem appetant, tam ratione prædita, quam ratione carentia. His omnibus non obstantibus, etsi valde vrgentibus, priorem sententiam puto huic loco accommodationem esse, propterea quod non est propositum Aristotelis, confirmare definitionem summi boni, aut ostendere quid sit, sed potius istud, Artes & actiones expetere bonum aliquod. quod vt confirmaret, adiecit eam vulgatam boni definitionem. De verbis illis tribus, διὸ, τὰγαθόν, πάντα, ita respondeo. Primum διὸ non semper esse συμπροσμεπικόν, sed sæpe αἰτιολογικόν: alterum πᾶσι τέχνη, non semper summum bonum quoque significare, vt infra hac pagina, δὴλον ὡς τὸ εἶναι τὰγαθόν καὶ τὸ ἀρετὴν. Postremo πάντα etiam dupliciter accipi, collectivè

commu-

communi comprehensione, & interdum distributiue, vt hoc loco, & in *Politicis lib. 2.* vbi in eo vocabulo lapsum Platonem ostendit Aristoteles. Quæritur postremo, cur Aristoteles vsus sit verbo *δοκεῖ*, hoc est, in re certa, verbo dubitandi. Alij alia respondent & mire laborant, vt Aristotelem excusent: ego animaduerti, Aristotelem his tribus verbis, *δοκεῖ*, seu *δόξειεν ἴσως*, & *φαίνεται* etiam in rebus certissimis mille locis vti, credo modestiæ causa, aut etiam elegantix.

C A P V T II.

T E X T V S.

Ἀρ' ἔν κ' αὖτος τὸν βίον] Itaque & ad vitam notitia eius & summi boni habet magnum momentum, & vt sagittarij scopum habentes magis assequamur id quod oportet. Quod si ita, conandum est, vt complectamur illud populari explicatione, quid sit illud summum, & cuius scientiæ aut facultatis. Videatur autem summæ & maxime Architectonicæ. Atq; Politica est eiusmodi. nam quas scientias oporteat esse in ciuitatibus, & quales quisque debeat discere, & quousque, hæc præscribit. Videmus autem honestissimas facultates huic parere, verbi gratia, militarem, æconomicam, Rhetoricam. Sequitur conclusio. Hac politica vtente cæteris practicis artibus (in actione positis) hæc amplius præscribente, quid agendum & quid fugiendum sit, huius finis complecti videatur fines aliarum scientiarum. Etsi enim idem est *ἀγαθόν* bonum singulis, vni & ciuitati, maius certe & perfectius vrbs videtur capere, hoc est, acquirere & tenere, tueri. Bene quidem sit, satis quidem sit & vni, & soli, pulchrius & diuinius genti & vrbibus. Scientia igitur quæ politica est, hæc persequitur, &c.

Ἀρ' ἔν κ' πρὸς τὸν βίον] Quidam hæc explicant, quasi cum interrogatione essent scripta: Nonne? Sed melius est sequi, & veteres libros, & translationem veterem: *ἀρ' ἔν: itaque*: sine interrogatione.

ῥοπλό. &c.] Multa hic Eustrathius *λεπτολογεῖ* de hoc vocabulo, quod est omnibus notissimum, quo & Aristoteles sæpe vtitur, vt infra *in fine capit. 7. & libr. 7. & libr. ultimo. in princip.*

Γνώσις.] Non hic scientiam aut artem, sed notitiam aut cognitionem significat. quod quidam existimant.

Τύπη]

τύπων] Hoc verbo frequenter vtitur Aristoteles, vt & mox cap. 3. & lib. 2. cap. 7. & lib. 3. cap. 5. lib. 5. in princ. & lib. ult. cap. ult. in Politicis lib. 8. in fine: quod à Platone sumpsit lib. 6. de Repub. Proprie autem dicitur in sculpturis teste Plinio: nempe de primis delineationibus seu informationibus, quas etiam pictores *τυπογραφὰς* vocant, vt est apud Platonem d. lib. 6. nam exquisitiorem pingendi rationem *ἀναγραφὴν* vocant. Transtulit autem Plato *τύπον* & Aristoteles *ὑποτύπωσιν* infra hoc li. ca. 7. ad artes. Notum est, tractandarum artium bipartitam esse rationem, exquisitam & popularem: illam vocant. *ἀκριβείας* proprio vocabulo, hanc *τύπον*, *υπογραφὴν* & *ὑποτύπωσιν* translatis vocabulis: inde Aristoteles fecit duo genera librorum *ἀκριβοῦς* & *τυποτυπικῶν*. Hac typica ratione vsus est in toto hoc opere Ethicorum, & Politicorum, de qua re infra lib. 3. dicemus.

Δωδεκάτην] Vetus translatio habet *ἀρετῶν*, quemadmodum & supra ab initio indicauimus quæ idem valent.

Καὶ μέχρ' ὅτε] Huius particulæ duplex redditur interpretatio, nempe, vt vel *μέχρ' ὅτε* accipiendum sit de tēpore sc. *χρόνος* vel de modo, hoc est, scilicet *πρόπῃ*. ego de modo accipiendum puto. verbi gratia cum quaeritur, 'An iuuenis debeat discere Politica & Ethica & quamdiu, vt quamdiu inhærendū sit Dialecticis, aut ad quot vsque annos: neq; enim valde laborat Politicus, qua ætate quis discere debeat, aut ad quot vsque annos (hoc potius Magistrorum est) sed hoc studet potius Politicus, vt ne artes bonæ deprauentur, aut deprauatæ doceantur: verbi gratia, ne Physicus in Magum degeneret: Dialecticus in Sophistam: Medicus in Pharmacopolam: Iurisconsultus in rabulam. hoc satis sit de verbis dictum. videamus sententiam.

Ἀρετὴν καὶ πρὸς τὸν βίον] His verbis ostenditur, similitudinē ductā à sagittariis, vtile esse certum vitæ scopum destinare, deligere: qua eadem similitudine in eadem re pulcherrime vsus est Plato lib. 12. de legibus in fine. & lib. 3. 4. & 7 de Repub. qua de re videatur Aristoteles libro 2. & 7. contra Lacedæmonios, de Republ.

Εἰ δ' ἔτι] Sic & lib. 1. Rhetorices & lib. 1. Metaphys. ostendit primum vtilitatem, deinde de scientia ipsa agere incipit.

Τί ποτ' ἐστὶ] Prius tamen agit de scientia, quam de definitione.

Δόξειε δ' αὖ.] Summa scientiā officiū est agere de summo bono: Poli-

Politica est summa scientia.

Ergo Politica est agere de summo bono.

Maiores δὲ εἶναι. Minor τῶν αὐτῶν δὴ. Conclusio περιέχεται. Maioris confirmatio omittitur, ut certa ex tertio supra posito syllogismo. Minoris confirmatio ibi τίνας δὲ εἶναι: eam namque confirmat duobus argumentis, altero ab effectis, altero à minore sumpto. Prius est:

Politica imperat & prescribit, quæ artes in ciuitatibus sint discenda aut retinenda, quæ non: ad quem finem, quibus.

Ergo est summa.

Hoc argumento utitur & Plato sed aliis verbis & copiosius in *Politico*. Alterum cum domina sit præstantissimarum trium artium, nempe, militaris, & Oeconomicae, & Rhetoricæ: erit & reliquarum omnium. Confirmationes omnium propositionum omittit Aristoteles, sed egregie explicauit Plato in *Politicis*, in *Euthydemo*, in *Gorgia*.

Τίνας δὲ εἶναι περιέχεται.] His verbis hoc continetur, quænam artes in ciuitatibus sint discendæ, quæ non, & quæ exercendæ. hoc autem munus esse politicæ providere: multis modis ostendi potest. Lycurgus, teste Plutarcho in eius vita rationes inutiles & superuacaneas artes à Repub. Spartana eiecit: & ipsam Rhetoricam; ut & Minos à Repub. Cretensi, teste Sexto Empirico in lib. aduersus scientias. Moyses antiquissimus Politicus à Republica Iudaica omnes Pictores, celatores, sculptores, statuarios, & id genus eiecit, teste Philone in commentario ad X. præcepta Domini, ad illud præceptum II. Non facies tibi, &c. Sic legibus Iuris Romani Chaldaei, quos vulgo vocant astrologos, Magi diuini, grauitè prohibentur in Tit. C. de Math. & Malefic. Artem Geometria, inquit quidam Imperator in l. 2. C. illo Tit. discere atque exercere publice interest: ars autem Mathematica detestabilis interdicta est. Sic Plato à Republic. sua Poeticam eiecit: Romæ prohibiti fuerunt, Censorum edicto, Rhetores aperire ludum.

Καὶ ποίας ἐνός ἐστι.] Hoc est, Prescribit Politica suam cuique ordini & sexui artem. Verbi gratia, Lacedæmone, teste Plutarcho in *Lycurgo*, & Romæ, teste *Dionysio lib. 2.* non licebat ciui exercere opificium. Nam nemo ciuis Rom. poterat esse sartor, futor, aut aliud aliquod opificium exercere, sed omnes debebant esse vel otiosi vel milites. Sic hodie nobilis non exercet mercaturam, quod & olim non satis liberale fuisse ostendit

Plutarchus in *Solone*, & Aristoteles *lib. 1. Polit.* Sic Imp. Iustinianus prohibet, ne libri Iuris alij doceantur quam sui: Immo & prouidet de locis ipsis Politica. Verbi gratia, olim non licebat Ius ciuile docere, nisi tribus in locis totius orbis, nempe in Roma Veteri, & Noua scilicet Roma; & Constantinopoli: & Berythi, & reliquas artes in vtraq; Roma tantum, Athenis, Alexandria, & Tharsi, testibus Iustiniano Imp. in *prafatione Pandectarum*, & Eunapio in *lib. de Illustribus Sophistis*.

Καί μὲν τὸν.] Hoc intelligendum dixi de modo, non de tempore. Sic Lycurgus opificia non eiecit: sed modum illis adhibuit, hoc est, vt Fabri, verbi gratia, lignarij, lectulos, sellas, & id genus alia possent conficere: sed nullis fere ornamentis: idem & in poculis, vestibus, calceis constituit. Sic hodie Græcis non licet vestibus fila aurea & argentea intexere. Sic Poetas non eiecerunt Athenienses, sed libertatem conuiciandi lege lata represserunt. teste Horatio in *libro de arte Poetica*. Cicerone in *lib. de Republ.*

Στατιστικὴν.] Certissimum est hanc esse honoratissimam artem, cum nulla alia fere de principatu cum Politica certare consuerit, teste Cicer. *lib. 1. offic. & in Orat. pro Muræna*, & Platone in *Politico*. Verius tamen est eam parere Politicæ: Omne enim imperium à Politica accipit: & quicquid ceperit, siue pecuniarum, siue vrbium, vt venator coquo feras captas, tradit Politico: inquit Plato in *Politico*. qui comparat Venatorem duci exercitus. & Aristoteles *lib. 7. cap. 7. Politic.* & finem eius victoriam, certum est non esse vltimum finem. De Oeconomica & Rhetorica certum est esse egregias artes: adeo quidem, vt Rhetorica etiam ausa fuerit de principatu contendere, teste Platone in *Gorgia*, verum ex earum finibus perspicuum est, eas non esse summas, immo Politicæ subiectas.

Χρωδὺς δὲ τῶν.] Hæc mihi videtur esse conclusio: repetitis tamen breuiter illis duabus confirmationibus: posteriore prius, ibi, χρωδὺς: priore posterius, ibi, ἐπὶ δὲ νομοθεσίας. quod autem dicit χρωδὺς vno verbo, allusit ad pulcherrimam Platonis disputationem, tam in Euthydemo quam in Gorgia: in quibus locis Plato artes omnes ita partitur, vt alie sint, quæ opus faciant, & non vtantur opere facto: alie vero, quæ non faciant, sed imperent & vtantur opere facto: & in his dicit esse Politicam: vt quæ vtatur omnium artium operibus & actionibus. Sic coquum ait vti opere venatoris, medicum o-
pere

pere coqui, futoris & aliorum artificum, qui corpori humano quiddam parant. De his quoque differentijs vrentium & non vrentium artium Aristoteles *infra extremo lib. 6. & in Politicis etiam lib. 1. cap. 5.* vbi quærit, an Oeconomica pars sit illa quæ dicitur *οικονομική*: & Aristoteles dicit non esse partem, sed ministram: quia rationem bene vtendi diuitijs præscribit Oeconomica.

Τὸ ταύτης τέλος.] Hic vera est conclusio, sed dicet aliquis, cur hic de fine sit mentio, cum agitur de scientia? Respondeo, quod iam sæpe dictum est, inter scientiam & finem esse proportionem summam. adeo vt quæ sit præstantissima, præstantissimum habeat finem, & contra. Itaque cum dicit præstantissimum Politicæ esse finem, tacite etiam Politicæ esse præstantissimam ostendit.

Ταῦτ' ἁπλῶς πινον τὰ βέλτιστα.] Bonâ aut sunt diuina, aut humana. Plato *lib. 1. de leg.* & eum secutus Cicero *lib. 5. Tuscul. quæstion.* diuina vocant virtutes: reliqua, corporis & fortunæ, humana. Aristoteles aliter: ea nanque omnia vocat humana. nam humana vocat bona, quæ ab homine comparari possunt: diuina, quæ soli Deo sunt propria: vt *in Ethicis Eudæm. lib. 1. cap. 6.* Nunc autem agere se dicit de bono humano, vt *infra* sæpe, quod & Politicum vocat, & *πρακτικόν* in principio *Ethicorum magnorum.* Et reprehendit grauiter Platonem, qui in *Politicis* agit de bono diuino.

Εἰς δὲ ταῦτ' ὅν.] Hic est locus difficillimus. Ego cum alijs puto quandam esse *αἰδιουποροῦσαν* hoc loco, hoc modo accipientiam. Dicis Aristoteles te agere de bono humano & de Politica. Atqui bonum humanum vnius est hominis, Politica est ciuitatis? Respondet Aristoteles, vnius & ciuitatis bonum esse idem, (qua de re agit late *lib. 7. Politic.*) sed ciuitatis esse longe præstantius, cur ita? quia communius: bona quo sunt communiora, eo præstantiora, teste Aristotele *lib. 1. Rhet. & lib. 3. Topic.*

Γὰρ.] Hic non valet nam, sed valet idem, quod sed, vt sæpe alias. *εἰ δὲ.*] Sed si, si autem, vt apud Latinos enim sæpe ponitur pro *sed*. Quæritur iam postremo de scopo, *σκοπὴ* ἢ *σκοπός*, h. e. proposito seu instituto (barbari subiectum vocant) totius huius operis, h. e. Ethicorum & Politicorum: & rursus distinet, Ethicorum, & separatim Politicorum quodnam sit. Disputat hac de re Aristoteles *lib. 6. Eth. cap. 7. aut 8. idem in Ethicis*

Eudemis Lib. 1. & 2. aut 3. capitibus Magnorum Moralium.
 Antequam quæstionem propositam dissoluamus, præmunien-
 dum est, *παραμυτεύειν* seu opus hoc, Ethicorum & Politic. v-
 num esse duobus tomis seu partibus distinctum: quod perspi-
 cuum fit ex *li. 10. Ethic* extremo. vbi institutum suum comple-
 tum esse Aristoteles negat, nisi adiungatur tractatio de legibus,
 & de tota deniq; Republica. Idem confirmari potest ex *lib. 5. Ethic* cap. 2. vbi, cum de Politicis loquitur, *ὑπερὸν διορίσεων*,
 ait postea explicandum: & *lib. 2. cap. 2. Polit.* ὡςπερ ἐν τοῖς ἠθι-
 χαῖς εἰρηται πρότερον. vt supra dictum est, inquit, in Ethicis:
 nunc ad quæstionem: & primum quidem de toto opere, dein-
 de de partibus. Itaque posito Politicam esse bipartitam, com-
 mune in & propriam: illam, quæ præcepta Ethica, Politica &
 æconomica complectatur (quo modo Plato sapissime eo vo-
 cabulo est usus, vt supra diximus) hanc quæ de Republica tan-
 tum & ciuitate instituenda agat: quæritur vtrum totius operis
 scopus sit communis, an proprius? Communẽ videri his ratio-
 nibus & argumentis demonstrari potest. Primum, quia Ari-
 stoteles *lib. 10. cap. ult. Ethic.* ait, se hoc opere totam Philoso-
 phiam humanam explicare velle: atque eam esse communem
 Politicam, vel ex vno loco Platonis in *Apologia* perspicuum est;
 vbi Socrates humanam Philosophiam se docuisse ait, quam v-
 bique Plato vocat Politicam communi nomine.

Præterea *Politica* propriè siue specialiter, vt vulgo loquuntur,
 finem esse *διόριζαν*, hoc est, rectam legum & ciuitatis descriptio-
 nem, ait Aristoteles *libr. 3. capit. 4. Ethic.* Et *lib. 7. Eudem. ca-*
pit. 5.

At eius Politica qua hic tractatur, finis est alius, beati-
tudo.

Ergo propria non videtur explicari.

Præterea Aristoteles in *Eudemis lib. 1. cap. ult.* tribuit tra-
 ctationem beatitudinis tribus scientijs, nempe Oeconomica, &
 Politicæ & Prudentiæ: quæ hic vni Politicæ tribuitur. Contra
 vero, propriam videri (scopum esse Aristotelis) his argumen-
 tis doceri potest. Primo, *initio Ethicorum*, æconomicam di-
 stinguat à Politicæ ea, quæ hic explicatur. Deinde *lib. 1. cap. 2.*
ibi, εἰ γὰρ τούτων: & *cap. 13. δοκεῖ δὲ καὶ τὴν ἀληθεῖαν,* &c. & *lib.*
5. cap. 2. πρότερον ἢ πολιτικῆς: Et *libr. 6. cap. 7. & 8. & ultimo:*
lib. 1. nemo mihi videatur cauillari potius, quin Aristoteles sub-
indi-

indicet, se de ciuitate explicare velle, vbi dicit εἰ γὰρ ταυτὸν ἐστὶν: propterea quod hic initio Ethicorum politicā tribuit, vt sit Architectonica, id *lib. 6. cap. 8.* expresse tribuit Politicā propriā, immo propriā parti νομοθετικῇ. Præterea initio Politic. omnino eodem vtitur principio, quo hic. nam vt hic Politicam dicit esse κυβερνητικὴν & principalem scientiam: sic ibi societatem κυβερνητικὴν dicit esse Politicam. Postremo Alexander princeps Interpretum Aristotelis aperte ait in *Præf. & Prolegomenis in priora Analytica*, scopum Aristoteli εἶναι πρῶτον seu ἀρχαίαν εἶναι esse politicam propriam εἶναι πολιτικῶν, & addit, simile quiddam egisse Aristotelem in his libris cum libris Analyticis. nam vt ibi vnum quidem est opus, in duas partes, priorum & posteriorum *Analyt. distinctum*, eiusque vniuersi vnum esse scopum, apodicticam scientiam: Sic item in his libris Ethicorum & Politicorum. Ego re diligenter considerata, assentior Alexandro: præsertim quod priora de communi argumenta non ita difficulter refelli possunt. Quætur nunc prioris tomī quis sit scopus? Respondet vno verbo, esse tractationem principiorum Politicæ, vt ipse Aristoteles initio *Magnorum Moralium* testatur. Politicorum autem quis sit scopus, facilis quoque est quæstio: nempe Politica ipsa, sed specialis, hoc est, quæ de legibus & ciuitate agat. De hac distinctione Politicæ & eius ab Oeconomica differentia latius agetur *lib. 6.* Sic igitur accipienda sunt verba, ἡ μὲν ἐστὶ μέγας τῶν ἐφ' ἑστῶν πολιτικὴ τις ἔσται, hoc est, hoc igitur expetit scientia, quæ dicitur seu est Politica.

Τῶν.] Hic idem valet, quod τὰς, hoc est, πᾶσαθ': Solet enim Aristoteles interdum numero multitudinis vti pro singulari, vt init. *posteriorum Analyt.* ὅν ἔχει τὴν γνώσιν: ὅν pro ἑ, vt optime Themistius. Deinde est etiam viciatum Aristoteli genus pro genere vsurpare, quod est maxime obseruandum in Aristotele.

Πολιτικὴ τις.] Τίς hoc loco nihil significat, & est περισπωμένη, hoc est, appositivum, & elegantiae causa adijcitur, vt in prouerbio; δοκῶν μὲ αἰτῆς, μέγα μὲ αἰτῆς, ἔτε τι δώσει. Vt autem in eo prouerbio ignorance illius particulæ lapsus est Erasmus, vt recte indicat Henricus Stephanus, ita in hoc loco omnes Interpretes sunt hallucinati eiusdem particulæ ignorance: qui ob eam particulam hæc verba accipiunt non de Politica. Idem de ea, quæ vulgo dicitur Ethica, & à veteribus ignorata scilicet Platone & Aristotele. Hæc autem verba

ita accipienda esse, vel ex eo solo perspicuum est, quod Epilogus, (qui his verbis continetur) toti orationi priori (in qua iam docuimus agi de Politica ea, quæ in administratione ciuitatis versatur) debeat esse consentaneus. Politica igitur scopus est vniuersi operis: cuius, ut iam dixi, principia, in Ethicis explicantur: eaq; de causa hæc Ethicorum tractatio Politica quoq; dici potest, sed non absolute, verum cum adiunctione, nempe Politica quædam, Politica de moribus, teste ipso Arist. *lib. 1. magnorum moralium, cap. ult. πολιτικῆς πρὸς. & lib. Rhet. 1. c. 10.* Quæritur amplius, cum dictum sit Politicam esse artium summam & dominam, an etiam sapientia sit superior, & an dominetur etiam sapientia, de qua infra cum Aristotele explicabimus *lib. 6. c. ult.* Quæritur postremo cum dictum sit Politicæ parere præstantissimas artes, *τῶν οἰκονομικῶν, &c.* An Politica velut genus eas sub se omnes complectatur, quod quidem viri doctissimi existimant: sed falso. nam continet Politica Inferiores artes, non ut genus formas, aut totum Partes: sed ut princeps subiectos, seu Rex subditos.

CAPUT III.

COMMENTARI I.

Ἀέριος δὲ αὖ ἰκανῶς.] Hoc loco iam tractat Aristoteles de modo, & ratione conclusionis, quam & Doctor, & discipulus in Politicis tenere debeant. Concludendi autem ratio cum sit bipartita, altera necessaria popularis altera: hanc in Politicis solam utilem esse ait. quod idem sæpius inculcat, ut *infra cap. 7. & lib. 2. cap. 1.* Propterea quod Platonem hac in re peccasse in sua Politia videret: qui existimabat, si in alijs artibus inferioribus exquisita ratione vtendum sit, etiam in præstantissima arte Politica exquisita ratione esse vtendum.

Τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια.] His verbis, quasi prouerbialibus solet indicari materia Politicæ, quæ sita est in actionibus honestis, iustis & bonis: sic locutus est & infra Aristot. *lib. 6. ἡ μὲν φρόνησις ἐπὶ τῇ, &c. & infra cap. 4. τὸ καλὸν καὶ τὸ δίκαιον, &c.* & Plato sæpissime, ut *6. lib. de Reipub. ὡς δίκαια μὲν καὶ &c.* Et in *Gorgia, καὶ τὰ δίκαια εἰδέναι, καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ, &c.*

Νόμος.] *Νόμος* quid esse, & φύσις sunt contraria, latine ea Cicero dicit instituto (interdum etiam lege) & opinione atque natura dicere solet: Hac autem phrasi Græca sæpissime vtuntur veteres, ut *infra Lib. 5. nummus dicitur à νόμος non φύσις.* Et

libr. 1. Politic. quæritur, an seruus νόμος, an φύσος sit introductus. Sic Isocrates in *Panegyrico*, ciues alios dicit esse φύσος, alios νόμος, qui scilicet non sunt nati sed facti ciues vt latini loquuntur.

[*Ἐπεροὶ δὲ δι' αὐθρησάν.*] Ambiguum est hoc vocabulum αὐθρησάν: alij accipiunt pro corporis robore & viribus: alij de virtute & fortitudine: ego de fortitudine accipiendum puto. nam pro robore corporis (quæ ἰσχύς græce dicitur) non memini me legisse. Totus autem hic locus his rationib. continetur, & quamquam in leone quædam sit fortitudo, vnde quidam corpori fortitudinem tribuunt, sed est tantum vmbraulis fortitudo & scintilla fortitudinis animi.

Omnis disputatio materia sua consentaneas conclusiones habet: (conclusionem intelligo argumentationem) incerta & instabiles, incertas & populares: certa & necessaria, certas, stabiles, & necessitas.

Atqui Politica materia est incerta & minime necessaria.

Ergo eius conclusiones non erunt necessaria seu Apodictica.

Hic est copulatus syllogismus, quo vtitur hic Aristoteles. nam maioribi, τὸ δ' ἀκριβές; minor ibi, τὸ δὲ καλὰ καὶ τὸ δίκαιον: conclusio ibi, λέγει τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ἰκανόν. Et rursus ibi, in fine, ἀγαπητὸν ἔστιν. qui copulatus syllogismus in duos ita dissolui potest.

Omnis disputatio pro materia subiecta explicari debet.

Ergo & Politica. Rursus:

Disputatio, quæ materiam habet incertam, populariter explicari debet.

Politica habet materiam incertam.

Ergo populariter explicari debet.

Maiores prioris syllogismi certa est ex Analyticis *lib. 1. prior* & illustratur hic exemplo à rebus manufactis, ibi, ὡς περ ἐν τοῖς. Minor confirmatur ab opinione quorundam ibi, ὡς δὲ κεῖ, Archelao Physico præceptore Socratis sc.: qui teste Laertio iusta putabat reuera nulla esse, sed tantum opinione, vt & postea Epicurus, quem Cicero *libr. 1. de legib.* confutat: & ab effectu minor probatur, ibi, ἄλλ' ὅτι πολλοῖς, &c. quasi dicat bona non videri bona, quæ detrimentum videlicet afferant. Ea autem minor pulcherrimis exemplis comprobati potest, de quibus videatur Sextus Empiricus *libr. 3. περὶ τυπώσεων*, & infra Aristoteles eandem minorem examinat *libr. 5.* Plato quoque in *Politico*, materiam Politicæ dicit esse instabilem & incertam: Verbi gratia: Saltare honestum erat in Græcia, apud Roma-

nos vero turpissimum, &c. Rursus quæ in alio loco sunt iustissima, in alio iniusta, & contra: ut ubique fere iniustum est iurari, Lacedæmone vero non erat iniustum.

[Ὡς περ ἐν τοῖς.] Hoc simili confirmatur maior totius copulati syllogismi. nam ut in rebus manufactis pro varietate materia, altera ars alteram subtilitate superat: (ut statuariam picturam in eodem ligno) ita etiam scientiæ altera alteram superabit pro materia varietate.

[Ἐπεὶ οὖν οἱ ἀνδρείαν] Hæc, ut dixi, pertinent ad minorem, qua dictum est, Politicæ materiam esse variam, quæ posita sit in rebus honestis, iustis, bonis. Bonorum nomine non corporis tantum & fortunæ, sed & animi bona hic contineri puto: qualis est ἀνδρεία seu fortitudo: cum agatur de moribus. Sequitur tandem complexio, ibi, ἀγαπητόν, quam bipartitam facit. Ait enim tam Doctorem Politicæ uti debere conclusionē probabili, quam auditorem eius: aliam exquisitiorem non debere postulari de Doctore, ibi, λέγοντος περικυλῶς: de auditore, ibi, τὸν αὐτὸν οἷον πρόπον. Est enim, inquit, eruditi auditoris, eatenus subtilitatem requirere, quatenus rei natura postulat: quæ fuit maior in superiori syllogismo generali, eam hic iterat in auditore, & confirmat quodam absurdo omnibus noto, ibi, περὶ πάντων ὅτι. notæ sunt omnibus ἀποδείξεις Mathematicæ: notæ sunt quoque omnibus Rhetorum probabilia argumenta: quam igitur, inquit, absurdum sit, à Rhetore ἀποδείξεις requirere, & contra à Mathematico verisimilia: ita & absurdum sit & indocti auditoris, in reliquis scientiis sine discrimine conclusiones exquisitas postulare, demonstrationes expetere.

[Πεπευδωμένους ὅτι ἐστίν.] Aristoteli visitata est vox πευδεία notionem non omnibus nota. Vocat. n. ille πευδείαν habitum quendam recte iudicandi de rebus omnibus, quod docet doctrina Analytica: contra ἀπευδωσία contrarius ab illo habitus dicitur: hoc est, ignoratio doctrinæ Analyticæ: hinc πεπευδωμένους pro eo qui in Analyticis sit eruditus, & contra, ἀπευδωσῶτες libr. 1. Rhetor. cap. 10. libr. 3. Metaphys. cap. 3. & 4. & libr. 1. de partibus animalium in princip. & hoc loco, πεπευδωμένους, ita accipiendum est: eius qui in Analyticis sit versatus. Facit autem idem Aristoteles πευδείαν duplicem: mox hic καὶ ἐν ἑξῆς: & initio lib. 1. de partibus Animalium. Alteram enim vocat veram cognitionem Analytices, & omnium

mnium rerum generalem cognitionem : alteram vero *παι-
δείαν* dicit esse specialem alicuius certæ scientiæ & specialis, vt
verbi gratia, si quis sciat recte iudicare (ex Analytica doctrina)
de Musicis aut poeticis.

Ἐκείνος δ' ἐκρίνεται] Proprie iam incipit explicare, quis sit ido-
neus auditor scientiæ Politicæ, quod est tertium totius proæ-
mii membrum: eumque esse ait idoneum, qui & rerum sit pe-
ritus, & cupiditatibus non distrahatur.

Οἱ λόγοι δ' ἐκ τῶν] Phrasis est Aristoteli vsitata *ἐκ τῶν*, *ἢ
ἐν τῶν*. per prius autem argumenta intelligit: per posterius
materiam, de qua agitur: sic hoc loco Politicæ *ἐκ τῶν*, hoc est
argumenta quibus vtimur in Politica pendent ex actionibus:
& eiusdem *ἐν τῶν*, hoc est materia Politicæ sunt, vt sæpe di-
ctum est, actiones vitæ: eadem Phrasi vsus est & paulo superius
ἐν τῶν, *ἔν* lib. 1. *Rhet.*

Νεαρός] Valet hoc loco, non rudis aut nouus, vt vertit Lam-
binus, sed potius iuuenilis aut petulans : quod indicant verba
sequentia *ἀλλὰ ἄλ*. τὸ. Iam videamus conclusiones.

*Quæ quis recte nouit, eorum bonus est iudex: in rebus singulis
is, qui in rebus singulis est eruditus: generaliter vero qui in o-
mnibus.*

*Atqui adolescens actiones vitæ non nouit, utpote adolescens,
nullo dum vitæ vsu præditus.*

*Ergo adolescens recte iudicare de rebus humanis non potest: ἔ-
proinde Politica non est auditor idoneus.*

Maiores ibi, *ἐκείνος δ'*. Minores ibi, *ἄπειρος*, *ἢ*. complexio ibi, *διὰ
τῆς πολιτικῆς* Maioris confirmatio pendet ex superioribus. Mi-
nor confirmatur ibi, *οἱ λόγοι δ'*, & certa est alioqui: nam nemo
ignorat, quin adolescens rerum sit imperitus. Alterum argu-
mentum, quo docet non esse adolescentem auditorem ap-
ptum, est eiusmodi.

*Quicumque ea quæ hic docentur, facere nequit, non est aptus
auditor:*

Adolescens id nequit.

Ergo ἔν.

Minor ibi, *ἐπειδὴ τὸ πλὸς*, ibi tamen potius est confirmatio
maioris. nam huius scientiæ finis non in mera cognitione, sed
in actione consistit. Ergo qui agere nequit, non est idoneus: mi-
nor ibi, *ἐπὶ δὲ τοῖς πάθεσιν*, vbi & continetur minoris confirma-
tio, hoc modo: *Qui perturbationibus est obnoxius, ille ex vir-
tutibus viuere non potest, quod requirit tamen Politica.*

Διαφέρει δ' ἐξ ὧν.] His verbis extendit Aristoteles illud vocabulum νέος : & ait accipiendum non tantum de Adolescente proprie dicto: sed etiam de eo, qui moribus Adolescenti est similis, etsi senior. hic enim eo posteriori argumētō non est idoneus, etsi priore sit.

Τοῖς δ' ἐκ τῆς λόγου.] Pulchra commendatio Politicæ ab usu: dicitur. n. vtilissima esse eius cognitio iis, qui rōi cōuenienter vitā instituunt: qua de re diximus in *præfatione*, & apparebit in toto opere. Quærunt iā interpretes: si neq; adolescentibus, neq; adultis male moratis vtilis est Politica, quib. tandem sit vtilis, cum adulti bene morati non habeant opus? Respondeo Politicæ tractationem non tantum esse de moribus: sed de Politica, quam diximus esse scopum huius operis, qua ex re videre licet, Adolescentes non esse accommodatos auditores, qui Rerum publ. administrandarum sint imperiti. Quod ad mores attinet seu Ethica: eorum tractatio vtilissima erit adultis etiam bene moratis: propterea quod bene instituti, & moribus iam bonis imbuti in tanta rerum humanarum varietate scopum certum, quem Politica tradit, & adiumenta ad scopum consequendum, quam fieri potest certissima ex hac disciplina habituri sint. De ciuitate autem administranda non est dubium, quin adulto præcepta Politica de ciuitate administranda sint vtilissima: vt autem magis confirmetur, quod Aristoteles multis in locis dicit, adolescentem Politicæ, non esse suum auditorem: breuiter commemoremus, quis ordo sit obseruandus in discenda Philosophia. Ponamus autem cum vulgo tria membra Philosophiæ, Logica, Physica, Ethica. (Diuisio hæc est Stoicorum, & non est vera, eamq; conuincit Alexander) hoc posito quæritur vnde sit auspicandum. Chrysippus *lib. 4. de vitis* dicebat auspicandum esse à Logicis: secunda esse Ethica: tertia Physica: vt est apud Plutarchum *de contrarietatibus Stoicorum*. Boethus Philosophus à Physicis incipiendum dicebat: alii etiam ab Ethicis, propterea quod mores primum conformari videantur, ne mens perturbationibus obscurata, in artib. reliquis nullum progressum facere possit, quod testatur Hammonius & Simplicius in *Categoriis Arist.* qui duo interpretes ipsi hanc sententiā afferunt, vt primum discenda sint quædā præcepta leuia de moribus, qualia continētur verbi gratia in carminibus Phocylidis aut Pythagoræ, aut etiam in officiis Ciceronis, aut etiam Catonis. κατὰ χεῖρας vocat Simplicius leuē eam institutionē moralem: inde

inde progrediendū ad logica: nihil addunt præterea. Nos ita instituenda studiorū rationē existimamus, vt moralis q̄dam *κατὰ χυσις* primum discatur: deinde ad logica progrediatur: nā hoc logicorū velut organo in reliquis disciplinis vtiuntur; deinceps ad Physica veniendū est: postremo ad Ethica. Cur ita? propterea q̄ Politicæ auditori necessaria sit Physicæ cognitio, testib. Platone *lib. 2. de ll.* & Arist. *lib. 1. Eth. in fi.* vt ibi latius explicabimus.

C A P V T I V.

C O M M E N T A R I I.

Λέγουμεν δὲ ἀναλαβόντες.] Cognito, aliquod esse summum bonum, proximum erat explicare eius naturam, id quod hoc capite instituit Aristoteles, cuius duo fere sunt membra: prior de nomine summi boni & opinionum varietate, de summo bono definiendo: alterum est de Methodo, ibi, *μὴ λανθάνειν.*

Σχῶδον.] Cur fere? Puto hanc particulam & hoc loco, & aliis sæpe elegantia causa adiungi, quales & multæ aliæ sunt particulae, *ὡς εἰπείν, ὡς ἔπος εἰπείν* &c. ita fere dicimus, omnes fere ita loquuntur.

Οἱ χαριέντες.] Hos eosdem vocat *σοφές*, ibi, *Οἱ πολλοὶ τοῖς σοφοῖς.* Intelliguntur autē eo nomine omnes, qui supra vulgi caput aliquid sapiunt, non tantum Philosophi: Latini expolitos & intelligentes vocant: (*Stulto intelligens quid interest*, Terent) etiam doctos: vt contra *τὸς πολλὰς* vocāt agrestes. Eodem verbo vsus est Aristoteles *infra cap. 5. En cap. 13.* ibi, *ἰατρῶν οἱ χαριέντες*: vt in *Metaphys. lib. 11. cap. 2* Plato ita sæpe vtitur. Dicuntur & *ἡρόδοτοι* tam à Platone, quam Aristotele (*ἡρόδοτοι*, nos dicimus eleganter docti.)

Τὶ ἐστὶν ἀμφισβητήσαν.] Verus translatio & Euftrathius, eumque secutus Argyropylos, legunt *πὺς ἐστὶν*: Euftrathius certe magnam differentiam facit inter *πὺς ἐστὶ* & *πὺς ἐστὶ*. ego siue *πὺς ἐστὶ*, siue *πὺς ἐστὶ* legatur (et si prius vt antiquius probō) nihil discrepare puto in sententia. Agitur enim de definitione: quæritur: quid sit, vel quæ sit beatitudo.

Ὁ νόμος μὲν δὲ.] Ait Arist. nomē summi boni vnū idēq; fere esse & ab omnib. *ὁ δὲ αἰμαγνίαν* dici tā doctis q̄ indoctis: addit quoq; vulgo dici & idē putari, *ὁ δὲ ζῆν καὶ ὁ πᾶν τρεῖν*. vt hæc melius intelligentur, sciendū est, græcis quinq; esse vocabula, quib. hoc summū bonū explicare cōsueuerūt, *εὐδαιμονίαν, εὐπραξίαν, εὐζωίαν*
εὐ-

διτοχῶς, & μεταχειρίσθητι. Primum & posterius sunt præclariora & honestiora, & rem magis explicantia, reliqua non item, quæ fortunæ videantur summum bonum adscribere. Videantur hæc loca libro 1. *Rhet. libro 1 Eudem. capit. 1. & infra cap. 8. ibi, χεῖρον ᾧ &c.* Latini beatitudinem seu beatitatem, felicitatem, & interdum prosperitatem, sapissime autem beatam vitam vocant. Nam beatitudinis vocabulum Cicero dicit esse asperius.

ἡ δὲ τῆς δόξαι μάλιστα] Hic explicare incipit, quid sit, & enumerat primum varias opiniones: confuse hoc capite, distinctius proximo, in quibus refellendis opinionibus consumit tria proxima capita.

Οἱ μὲν γὰρ τῶν ἐναργῶν] Id est vulgus beatitudinem collocat in rebus sensui subiectis, in diuitiis puta, voluptate, honoribus: fecmina in pulchritudine: quæ vocat ἐναργῆ: quæ cum sint varia, oportet etiam varias esse opiniones: adeo quidē vt sæpe nonnulli à seipsis dissentiant: vnus enim idemq; si æger est, sanitatem: si pauper, diuitias: si inglorius, honorem, summum bonum putat.

σωεῖ δότις] Hoc est vulgus cum que mpiam de re magna disferentem audit, eum, vt Deum admirans, beatum putat; & in scientia ea beatitudinem positam putat.

ἐν τοῖς δὲ ᾧ οἱ] Attingit Platonem, qui summum bonum existimabat illud esse. quod per se appeteretur, & causa esset reliquis omnibus bonis vt sint bona: quod bonum ideam vocabat: sic hunc locum interpretatur ipse Aristoteles *cap. 1. magnorum moralium* (Dominus Martyr intellexit Deum, sed perperam.

Ἀπὸ τῶν μὲν γὰρ] Præclarum hoc loco datur præceptum Methodicum seu Analyticum: nempe cum in disputatione aliqua multiplices sunt opiniones, non omnes esse exquirendas, sed eas duntaxat, quæ vel insigniores authores habeant, vel maiore nitantur ratione: quod præceptum iterat Aristoteles *lib. 1. cap. 3. Top. & libro 1. Eudem. cap. 3.* sic & Cicero in libro de finibus bonorum, opiniones de summo bono certas exquirat, nonnullas, vt Aristonis, Herylli, vt ineptas & disputatione indignas reicit. si quis tamen omnes opiniones veterum de summo bono videre cupiat, videat Clementem Alexandrinum *lib. 2. στοιμωγῶν*, & Augustinum *lib. 19. de ciuitate Dei. cap. 1. & 2.*

Μὴ λανθάνειτω δὲ ἡμᾶς] Locus difficillimus videtur mihi, vel Apol-

Apollinis vel Sibyllæ oraculo dictus. Iā initio huius capitis diximus, agi hoc loco de Methodo Politicæ. Ait autem primo Aristoteles omnium tractationem seu methodum esse bipartitam: alteram quæ à principiis ad effecta proficiscatur: alteram quæ ab effectis ad principia contendat: quod ut intelligatur, sciendum est, duo esse genera principiorū, vel quæ rem constituent, vel quæ eam explicant: illa sunt causæ quatuor, materia forma, efficiens, & finis &c. hæc sunt, quæ in Analyticis dicuntur τὸ ὄν & δι' ὄν. Hoc igitur posito ut certo ex Analyticis, videamus de vtro principiorum genere hic locus sit accipiendus: & certo de posteriori videtur accipi debere, tū ex iis quæ mox dicemus, tum etiam ex verbis Arist. ἀρχὴ ἢ τὸ ὄν &c. methodus ergo ἀπὸ τῶν ἀρχῶν conveniet conclusioni, quæ in *Analyt.* dicitur τὸ δι' ὄν hoc est, quæ ex principiis elicit & declarat effecta: illa autem: methodus, quæ est ἐπὶ τῶν ἀρχῶν conveniet conclusioni τὸ ὄν, hoc est que per effecta principia sua explicat. Proclus in lib. 3. *Euclidis*, & Galenus li. 9. de decretis *Hippocratis*, ac Plato. mentionem faciunt de his duabus methodis & priorem à principiis σύνθεσιν appellant: alterā ad principia ἀνάλυσιν seu διαίρεσιν, à Platone dici affirmant. Certe de utraque methodo diligenter agit Plato in *Politicis*: *Sophista*, *Philabo*, *Phadro*, & *lib. de Rep.* Iam ergo constat esse bipartitam methodum tractandarum scientiarum: quod Aristoteles eleganti similitudine illustrat à Diaulo, in quo stadii genere bipartitus erat cursus. prior à carceribus ad calcem, alter à calce reflexus ad carceres. Videamus igitur nunc, vtro genere methodi in Politica utendum sit: & hoc est, quod ait ἀρχὴν μὲν. Et quidē Aristoteles non aperit statim nominatim, vtro genere sit usus, sed præcepto quodam generali ita declarat, ἀρχὴν inquit, seu ordiendum est, à rebus, quæ nobis sunt nota in omnibus scientiis: Ergo & in *Politic.* Solā propositionē maiore cōmemorat, eamq; absq; cōfirmatione propria: quod naturalis ratio omnibus hoc dictat, obscuriora per notiora esse explicanda: & etiam quod de ea maiore in aliis libris diligenter pertractavit. Verum cū ex rebus notioribus aliæ nobis sint notiores & sensui nostro: aliæ vero absolute, & naturæ, quærit amplius ibi, τὰ ἑστῶτα, & ait ab iis ordiendum, quæ magis sunt notæ nobis. ἵστας εἶναι. Rationem non adiicit. ego hāc esse puto, quod ea sint omnium notissima quæ sensui nostro sunt exposita. Præterea in *Politicis* non admodum laboramus cognoscere ea, quæ naturæ sint nota, hoc est

vniversa: propterea q̄ Politica in actionib. singularib. versetur;
in quib. τὸ ὄν cognoscere satis est, vt infra Arist. admonet, δὲ τὸ
δὲ τὸ ὄν. ab effectis igitur nō à causis ordiendū esse docet. Itaq;
in hoc toto opere omnia fere Arist. argumēta ab effectis sunt re-
petita, raro ad causas superiores ascēdit, hoc est, nō τὸ δὲ ὄν, sed
τὸ ὄν fere persequitur. Effecta aut̄ in Politica q̄ sint, & q̄ causæ;
diligenter considerandū est. Effecta aut̄ esse putō, actiones ho-
nestas tā priuatas quā publicas. v. g. tēperanter, iuste, fortiter ef-
se agendū, obeundum hoc vel illud munus Magistratus: causas
vero existimo esse cōmunes eas sententias: neminē esse læden-
dum: suū cuiq; tribuendum: q̄tibi non vis fieri, alteri ne feceris;
& alia generis eiusdem: omnia inquit illa, q̄ iuri naturæ tribuit
Philos. Nā q̄ quidā per causas & principia summā beatitudinē
& summum bonū & virtutē intelligūt, falluntur. neq; enim hic
de principiis Physicis Politicæ, eamq; constituentibus, sed de
syllogisticis (vt ἔ δὲ ὄν) agitur, vt initio diximus.

Διὸ δὲ τὸ ὄν.] Sententia huius loci hæc esse videtur. Dictū est
τὸ ὄν in Politicis cognoscendū esse, & ab actionib. singularibus,
principiisq; sensui & in vita quotidiana occurrentib. ordiendū:
nunc de auditore, de quo iam superiore dictū est eum debere si
dem iis habere, q̄ in Politica tractabuntur. Itaq; vt Politicæ au-
ditor persuasum sibi habeat hanc vel illam actionē honestam
seu iustam (q̄ non statim sensu cognoscere potest: nam si sensu
posset, vt fit in mathematicis, non opus esset illi quod iam di-
cam) vt igitur τὸ ὄν non repudiet, sed aliquatenus cognitū am-
plectatur, quia sensu, vt dixi, nō potest, saltē educatione & con-
suetudine est informādus: vt instar agri, inquit Arist. li. 10. c. ult.
infra cultura quasi subacti, & ad semina recipienda accommodā-
ti, post ad Politicā accedens, eius præcepta admittat & sequatur.

Ἀρχὴ γάρ.] Locus est perobscurus. Dionysius Lambinus ex
veteribus, vt ait libris quibusdam, ita eum immutat: ἀρχὴ γάρ,
quasi dicat, Arist. satis esse in Politica cognoscere τὸ ὄν, vt iam
sæpe dixi: verum cū & vetus translatio, & multi veteres libri, &
Eustrathius, & locus infra cap. 7. in fine, iisdem fere verbis repe-
titus, & ipsa deniq; sententia atq; connexio veterē scripturam
tueantur, nihil mutandum puto. Sententia autem videtur esse
ista. Dictum est, eum qui cum fructu Politicā auditurus sit, bo-
nis morib. prius esse imbuendum: rationem attulimus hanc, vt
præceptis fidem habeat, adiuncta similitudine ab agro ex ipso
Arist. lib. 10. cap. ult. verum Aristoteles aliam hic iple rationem
adiicit

adicit. Politicæ inquit principium est τὸ δῖον, Ergo ne τὸ δῖον repu-
diet, aut principia non intelligat, aut prorsus etiam reiiciat, in-
stituendus erit primum & educandus. Quod autem Aristoteles
addit, εἰ τὸ το φαίνοί το, hoc est, τὸ ὅτι non esse necessariū τὸ δῖον;
verum id quidem est, vt & *infra* c. 7. nominatim ait, & supradi-
ctum est, tamen id cum moderatione est accipiendum. nam &
interdum Aristoteles ipsum δῖον inuestigat in his libris, ad be-
ne quidem viuendum nō est necessarium τὸ δῖον, sed ad philoso-
phandum est vtilissimum: quare & Cic. *in offi. lib. 3 in principio*,
& *lib. de finibus*, & *in lib. de legib* interdum causas illas superio-
res exquirat. Plato hoc fecit paulo immoderatus, vt qui con-
trariam Aristoteli sententiam tenuerit *lib. 6. de Repub. in fine* &
Aristoteles *lib. 1. cap. 1. magnorum moralium*. Sic & Thomas *in*
summa Theologica sæpissime hallucinatus est, dum in principia
illa summa nimis inquit τὸ δῖον.

Οὐ δὲ τοῦτο.] Hæc est conclusio de auditore, nam illa ἀρχὴ
& parenthesis videntur esse includenda. Recte igitur, inquit A-
ristoteles, educatus, & virtutibus ab ineunte ætate informatus,
ille aut ἔχει, hoc est, tenet nouitq; per se iam principia, hoc est,
τὸ ὅτι, & interdū huius ope τὸ δῖον: aut λάβοι, hoc est, ab aliis af-
sequatur puta doctorib. aut parētib. ille aut qui nec per se prin-
cipia cernere, atq; ita fidē habere præcepti nō pōt, neq; docto-
ri ea proferenti acquiescit, ille inquit, à Politica est alienus. Opti-
mus igitur Politicæ auditor hic est, qui ab ineunte ætate bonis mo-
rib. informatus principia suo Marte cernere potest, inq; vt veris af-
sentiri: proximus qui & ipse sit bene educatus. sed ea non sit acie
mentis, vt principia per se videre possit: qui tamen fidem docentib.
ea, licet fortasse non vsq; quaq; sibi probentur, habeat: deploratus
autem, minimeq; aptus erit ille, qui cum nulla educatione fuerit
imbutus, sed malis moribus mentem suam obscurarit. nulla postea
præcepta audire velit, aut principia cernere possit, quē vt beluam,
non iam disputationib. reprimendum sed vinculis legum constrin-
gendum inquit Aristoteles *infra*, & Cicero *libro 3 offic.* quam
triplicem auditorum differentiam eleganter illustrat versibus
Hesiodi *ex lib. 1. ἐργων καὶ ἡμετέων*. De his auditorum conditioni-
bus videantur, Plato *in Epistola ad propinquos Dionis* (quæ est
aurea epistola, ex qua multa Cic. vertit.) Aristoteles *lib. 7 ibi*,
διὰ τὸ ἔχειν, & *lib. 8. ἀρχὴ τὸ φυσικὴν*, & *lib. 10. cap. vlt.* (qui
est locus optimus Ethicorum) & Cicero *lib. 1. offic. in princip.*
Fortis vero &c.

CA.

Ἡμεῖς δὲ λέγωμεν ὅθεν.] Confecta digressiuncula de Methodo,redit ad institutum de opinionibus,quas hic distinctius pro vitæ generibus commemorat & explicat.

Τὸ δὲ ἀγαθόν.] Hoc est:non absque ratione ex vitæ institutis & generibus alia atque alia summa bona inuestigantur.Ratio, quæ ab Aristotele omittitur, hæc esse videtur:quod vita & eius finis hoc est summum bonum sunt in Categoria seu gnere collationum:atqui notum est,esse debere similitudinem seu ἀναλογίαν in comparatis:in iis,quæ sunt ad aliquid, hoc est, vt vulgo dicimus,debet esse proportio ad terminum fundamenti, & contra. Est igitur hic insignis locus:ratione vitæ seu vitæ genere, deprehendi vitam beatam:qua norma vsus est & Plato in *Philabo*,addita pulcherrima similitudine. *vt enim*,inquit, *qui in magna vrbe aliquem querit si domum iam nouerit facile eum reperire poterit*:item in disputatione de vita beata, quæ facile inuestigari possit, cognitis vitæ generibus. Eadem formula Varro est vsus de summo bono in *libro de Philosophia*,teste Augustino *lib.19.de ciuitate Dei cap.2.*

Ἐκ τῶν βίων.] [Vetus interpres & Thomas videntur legisse ἐκ τῶ βίης:ex his, quæ huius vitæ sunt, inquit translatio vetus, sed perperam: ipsos βίης commemorat Aristoteles.

Οἱ μὲν πολλοί.] Primum genus vitæ inquit,est vulgi, cui proposita est voluptas,hos φορτικῶς τῶν τῶν appellat,quod nulla prope ratione niti videantur,id.n. φορτικὸν sæpe valet.Ergo φορτικῶς reddam latine stultos,stolidos,(vt & alibi nominatum facit Gellius,)insulos, insolentes,ineptos,perperam ergo Eustrathius pro graui & molesto accipit.

Διὸ καὶ τὸν βίον.] Diximus modo ex vitæ generibus inuestigari beatitudinem:hic Aristoteles eam formulam quasi inuerit,& ratione finis deprehendit vitam.Si, inquit, *voluptatem sibi proposuit*.Ergo *vitam sequitur voluptariam*.

Τρεῖς δὲ εἰσι μέγιστα.] Hæc verba vsque ad ea,οἱ μὲν ἔν, parenthesis sunt includenda (Martyr plane contra sentit) vt indicat particula μὲν ἔν,qua vtimur post parentheses,vt latine,inquam:obseruandum est autem,quod ait, tria esse vitæ genera οἱ μέγιστα πρῶτον, hoc est, insigniora.nam & alia commemorari possunt,Sacerdotum,mercatorum,agricolarum,opiū-
cum

eum, &c. sed hæc sunt insigniora & communiora. Tria autem commemorat hæc; ἀπολαυστικὸν, hoc est, vitam voluptuariam: πολιτικὸν, hoc est, politicam, civilem, & planius in rebus agendis seu Repub. occupatam: & θεωρητικὸν, hoc est, contemplatricem, seu in contemplatione & cognitione positam. Sic enim optime eam latine reddi posse existimo. Plato quoq; tria genera vitæ commemorat in *Philabo*, ἀπολαυστικὸν, θεωρητικὸν, & μεικλόν, quæ ille præfert omnibus: & Varro, ociosum, negotiosum, & mixtum. Aristoteles in *lib. 1. Eudem. cap. 4. & 5.* hæc quoq; tria genera commemorat: sed quod hic θεωρητικὸν, ibi vocat φιλοσοφικόν, hoc est, philosophicam vitam.

Οἱ μὲν οὖν πολλοί.] Nihil hic aliud agit Aristoteles, quam ut grauitè reprehendat primum vitæ genus, idq; dupliciter: Aut enim esse & seruile & beluinum. Beluinum quidem, quia sensum tantum attingit, quo & beluæ sunt præditæ: dolorem enim & voluptas sunt sensus obiecta. Seruile autem, eo quod serui ventibus vix ratione præditi censerentur, eaq; ratione ex vita beata excludebant eos (Aristotel. in *Politicis*. quemadmodum hodie Turcæ excludunt fœminas à beata vita & regno cœlorum) Has reprehensiones duas sæpe iterat Cic. in *lib. de fin.* & Plato in *Philabo*. Non igitur recte Schegkium summum Philosophum reprehendit Simonius, qui his verbis existimarit (ut & reliqui Interpretes) contineri refutationem voluptatis, hoc modo:

Voluptas est seruilis, vel beluina.

Ergo non est beatitudo.

Imo ut dixi, nulla est refutatio, sed tantum reprehensio, quod expressè apparet ex *lib. 1. cap. 5. Eudem.* vbi nominatim Aristoteles ait, de voluptate posterius se dicturum, hoc est, in hoc opere *lib. 10.*

Τὸν χαῖναι δὲ λόγῳ.] Quasi dicat: etsi diximus φερικωπέτης seu absurdissimos nullaq; prope ratione nixos: tamen τὸν χαῖναι λόγῳ, hoc est, non omnino ratione destituuntur: eo quod in summis Magistratibus & imperijs constituti, eam fere vitam sequantur, ut Sardanapalus, Smyndarides, & viuente Aristotele Alcibiades.

Οἱ δὲ χαίειντες κῆ.] Hic de altero vitæ genere, nempe Politico: cui propositum dicit esse honorem. qui hoc genus vitæ sequitur, à græcis & latinis Politici dici solent, eos hoc loco Aristoteles & περικωπέτης, & χαίειντες vocat. De practicis res nota est.

est. *χαιρείς* autem, quia Urbani, elegantes, ciuiles, humani: hoc enim *χαιρείς* interdum sonat.

Τιμὴ] *Τιμή* hoc loco non gloriam seu *δόξαν*: neq; *πῦλας*, hoc est, Magistratus, sed honorem, hoc est, cultū & obseruantiam, quæ tribui solet magistratibus, aut claris & gloria florentibus viris, significat.

Τὸ δὲ πολιτικὸν βίβλ.] Ait h. loco Politicæ finem esse honorem: quod & in Eudemijis confirmat, etsi tandem concludat, Politicæ finem potius esse virtutem & actiones præclaras, hoc est, virtuti consentaneas.

Δοκεῖ δὲ ἐν τοῖς πῦλοις.] Hic iam incipit refellere opinionē de honore: quā duab. rationibus refutat. Prior ita concludi potest.

Summū bonum proprium est quiddā, quodq; vix eripi possit.

Honos autem non est proprius honorati, sed honorantis.

Ergo honos non est summum bonum.

Maiores propositio ibi, *τις δὲ ἐστὶν ἡ*, hoc est, summum bonum: quam hoc loco nō confirmat, nisi tacite in verbo *μὴ δόξαι*, quasi diceret, vniuersi consensu, & q. diuinitus instincti asserimus, hoc esse verum. *μὴ δόξαι* nanq; h. loco non valet augurari, ariolari, vaticinari, vt vertūt Interpp. sed asserere, affirmare; & cōmuni quodā consensu & iudicio: sic eo verbo vsus est & infra li. 6. c. ult. & sepe Plato in *Lyside*, in *Charmide*, & alibi. Maior & eius confirmatio habetur infra cap. 11. & 12. Assumptio ibi, *δοκεῖ δὲ*, quorum verbor. hæc est sententia. Videtur, inquit, honos nō esse proprius eius cuius deferuntur, sed in eorum potius potestate, manu & arbitrio, qui deferunt, nā ea verba ἐν τοῖς πῦλοις posita sunt, pro *ἐπὶ τῇ πῦλῳ*, hoc est, pro potestate, & nō pro possessione, vt sepe alias ea particula ἐν vsurpatur, vt recte admonuit Viues lib. 6. de causis corruptarum disciplinarum.

Ἐπὶ τῇ πῦλῳ.] Alterum argumentū ab adiunctis, cuius hæc sit integra cōclusio. nam Aristoteles solā assumptionem ponit.

Summum bonum ob aliud non expetitur. Honos expetitur ob aliud, nempe ob virtutem. Ergo honos non est summum bonum.

Assumptio ibi, *ὅτι πῦλῳ*, h. e. persequuntur honorem, inquit, non propter splendorem ipsius honoris, sed vt honore velut signo & testimonio virtutis suæ, quod ab alijs sibi datur, vtatur: vt inquam ipsi credant, sibi que persuadeant, se esse viros bonos: habita illis fide, qui tribuit honorem. Sic. n. hæc verba *ὅτι πῦλῳ* recte explicant, Thomas, Argiropylus, & alij, & ipse Arist. infra lib. 8. cap. 8. in princ. & lib. 1. & bet. cap. 37. de propo-

propositione dictum est supra *cap. 1.* & infra dicitur *c. 7.* hoc est, quod summum per se expetatur bonum. Minori repugnare videtur, quod infra *cap. 6.* & *7.* dicitur, honorem expeti propter se, sed hoc ibi explicabimus.

Ζηῆσι γινώσκον.] Quod dictum est in minore, honorem expeti ab unoquoque ad persuasionem de suis virtutibus confirmandam: id h. loco declarat Arist. & verum esse ostendit, ex eo quod honore affici studemus, non à quolibet, sed à prudentioribus, ut qui melius de virtute alterius iudicare possint, non etiā ab externis & ignotis, sed à familiaribus aut notis, qui & ipsi cum alium norint, melius de virtute eius existimare possunt: hæc eadē iterantur, infra *lib. 8. cap. 8.* & copiosius dicto *cap. lib. 1. Rhet. 37.*

Διῆλον ὅτι ἐπ.] Si honos est virtutis ergo. Ergo virt⁹ est melior.

Τὰς αἰτίας τῆς πολιτικῆς.] Hic iam Politicæ vitæ finem ponit virtutem, ut & in Eudemij.

Φαίνεται δὲ ἀπερίεργα.] Refellit hic & virtutem duabus rationibus: prioris hæc est forma: *Summum bonum non est otiosum. Virtus potest esse otiosa. Ergo virtus non est summum bonum.*

Sola assumptio expressa est ab Arist. ibi, *δοκεῖ γὰρ εὖ.* potest, inquit, vel dormire, vel nihil agere, qui virtute est præditus. Maior propositio infra confirmatur *c. 8.* eleganti adhibita similitudine de luctantibus & spectantibus. Altera ratio ita concludenda est. *Qui malus est calamitatibus opprimitur, non est beatus. Atqui virtus est præditus malis affici potest. Ergo non est beatus.*

Assumptio ut certissima ponitur tantum ibi, *καὶ ἀπὸς τῆς πόλεως.* Maior ab absurdo confirmatur, ibi, *τὸ δὲ ἐπὶ τῶν ζῴων,* quasi dicat, absurdum sit, beatum aliquem dici, & rursus eundem summis miserijs esse oppressum. Propositio, hoc est, nemo miser est beatus, ut certissima ponitur ab Aristotele, de qua infra copiosius agitur *cap. 8. & 9.* Assumptio omnibus est nota, de qua videatur Cicer. *lib. 3. de Natura Deorum.*

Θέσιν ἀφ' οὗ φησὶν.] Est elegans Aristot. Phtasis, *ἡ ἐστὶν ἀφ' οὗ φησὶν* seu *φύλαττειν*, qua vitur *lib. 1. de cælo, & lib. 8. Topic. cap. 3.* Valet .a. tueri absurdam, & à communi sensu abhorrentē sententiam, id .n. *ἡ ἐστὶν* interdum valet, teste Arist. *lib. 1. Topicor.*

Εγκυκλίους.] Scripsit Arist. libros Encyclicorum duos, teste Laert. quorum meminit Arist. *lib. 1. de cælo, & hoc loco.* cur dicerentur Encyclicæ, & quid in ijs contineretur, incertum est. Multi multa diuinant, fortasse dicta sunt, quia in ijs continerentur disputationes quotidianæ: verbi gratia, de prouidentia diuina, de

virtutibus, honoribus, & similia. Encyclium apud veteres significat vsitatum, quotidianum, frequens.

Ὁ δὲ ζημιωπής] Quartum genus vitæ velut corollarij loco adjicit Aristoteles prioribus, quæstuosum, cui diuitiæ sint propositæ: quam vitam dicit esse βίαν: quod verbum valde est ambiguum: vulgo namque eam vitam βίαν dici existimant, quod diuitiæ vi plærunque comparentur: at sæpius fraudibus, interdum etiam iniustis rationibus acquiruntur: itaque rectius ita dictam hanc vitam putō, propterea quod naturæ sit contraria. Notum est autem βίαν dici, quæ naturæ sint contraria. Vitam autem quæstuosam nostræ esse contrariam: eam inquam, quæ ζημιωπής proprie dicitur, & in pecunia coaceruanda occupatur, egregie ostendit Aristoteles lib. 7. Polit. cap. 6. Refellit autem hanc vitam, seu eius finem duabus rationibus hoc modo:

Summum bonum natura est consentaneum.

Vita quæstiosa non est natura consentanea:

Ergo in hac vita non est summum bonum.

Altera conclusio ibi, ζήτησιν ᾗ, hoc modo.

Summum bonum propter se expeditur.

Diuitia non propter se.

Ergo diuitia non sunt summum bonum.

Προσάντης.] Proprie arduum, præceps, sed hoc loco molestum & graue. Disputat enim hoc loco contra Platonem præceptorem suum, quod sibi molestum esse dicit, & graue, tardiosum.

CAPUT VI.

TEXTVS.

Τὸ δὲ κενὸν βέλπον.] Alij aliter, ego in has duas partes hoc caput seco, quarum priore sit ἐνστασις, posteriore ἀντιπαράστασις. Priore igitur parte ostendit Ideam non esse summum bonum: partim quia non sit bonum, idq; tribus rationibus: partim quia ne sit quidem in rerum natura, aut certe sit superuacanea, idq; vno argumento: posteriore vt sit Idea, deinde vt Idea sit bonum: postremo vt sit summum: tamen quia non sit humanum (de quo his libris agitur) non esse summum bonum humanum, hoc est, Ideam totam esse alienam à proposito.

Τὸ δὲ κενὸν βέλπον.] Priusquam refellit, vtitur præmunitio, seu excusatione honestissima.

Τὸ κοινόν.] Sic vocat ideam seu bonum ideam. nam Ideæ erant vniuersalia quædam, & sub se res singulas continebant multas: verbi gratia, Idea hominis, omnes homines; arboris, omnes arbores, &c. comparari potest Idea Platonica speciei Dialecticæ, nisi quod hæc sit cognitione tantum & intellectu; illa a. re ipsa & substantialis secundum Platonis figmentum.

Φίλος ἀνδρας.] Intelligit ipsum Socratem & Platonem, vt ipse in *Metaphys.* testatur.

Δόξεις δὲ αὐτοῦ.] Eadem præmunitione vtitur Plato *lib. 10. de legibus*, init. aduersus Homerum disputaturus: quam hoc loco Aristoteles iisdem fere verbis est imitatus. Et proinde non tam recte Cic. *lib. 1. Tuscul. question* de Platone. *Et si*, inquit, *nullas rationes adferret* (vide quantum homini tribuam) *ipse autoritate me frangeret.*

Οἱ δὲ κομισσάμενοι.] Hic tandem incipit auertere ideas, & primo quidem argumento Platonem velut suo gladio iugulat, cuius argumenti hæc sit conclusio.

Eorum in quibus est prius & posterius, nulla est communis idea.

Atqui in bono prius est & posterius.

Ergo boni nulla est communis idea. hoc est, idea non est bonum.

Propositionem exposuit ibi, οἱ δὲ κομισσάμενοι, ipsius Platonis verbis & testimonio confirmatam. Itaq; longiore confirmatione non eget, eam duntaxat illustrat exemplo à numeris, quod etiam facit *lib. 13. Metaphys. cap. 2. in fin & seqq & lib 1. Eudem. cap. ult.* vbi & rationem affert, propterea quod alioqui accideret, vt nihil esset primum, sed primo semper aliquid esset prius. Verbi gratia, Ignis & aqua calefacta conueniunt in eo, quod vtrumque habet calorem, sed ignis esse dicitur prior aqua scilicet ratione caloris: quia ignis natura semper calorem habet, aqua non item. Ergo iam dicebat Plato, horum duorum, ignis & aquæ, ratione calorem nullam esse communem Ideam, quia calor non possit tribui aquæ vtrique. Ita idea est in multis rebus aliquid commune, quod omnibus ex æquo inest, siue attribuitur, non alteri magis, alteri minus, alteri prius, alteri posterius. Confirmari potest & alia ratione: nam cum Idea per se simplex & vniuersimodi sit, & eam participant res creatæ, & ad eius exemplar effectæ, quæcunque sub eadem Idea continentur, necesse est, vt etiam ratione ideæ sint sim-

plices, & vniufmodi, & omnino inter ſe ſimiles; adeo vt altera non prior ſit altera aut poſterior. *Aſſumptio* facilis eſt, & ponitur ac exprimitur ibi, τὸ δὲ ἀγαθόν. Confirmatur autem inductione, cuius hæc eſt ſumma.

Bonum eſt in ſubſtantia & in accidente.

Ergo bonum aliquid eſt prius & poſterior.

Nam ſubſtantia prior eſt accidente φεῖσθαι natura: ſublata enim ſubſtantia, tolluntur accidentia: adhibita elegantri ſimilitudine ab arbore, quæ prior eſt ſuis pullis, ſtolonibus ſeu agnatis: ita enim latine dicuntur ramuli ad arborem ſuppullulantes, qui græce παραφυάδες, παρασάσεις, ſeu παρασάσεις ἡμῶν & παραφυῶν (quo verbo vtitur Ariſtoteles in hac eadem ſimilitudine lib. 1. Rhet.) dicuntur: pullis comparat accidens, arbori ſubſtantiam: *complexio* ibi, ὥστε ὅτι αὐτὸ εἶναι.

Ἐπὶ τὰς αἰτίας.] Secundum argumentum.

Eorum eſt communis idea, quæ in eadem ſunt categoria.

At enim bonum non eſt in eadem categoria.

Ergo boni non eſt communis idea.

Propoſitio omittitur, vt è ſuperioribus certa: diximus enim vniufmodi eſſe debere, & ſimilia inter ſe, quorum vna ſit ponenda idea. Aſſumptio ibi, ἐπὶ ἐπὶ τὰς αἰτίας, quam confirmat inductione ibi, καὶ ὅτι ἐν: hoc modo (nempe bonum eſſe in omni categoria) Bonum totidem dicitur modis, quot id quod eſt, hoc eſt τὸ ὅν, reperitur enim ἐν τῷ π. Enumerat ſex categorias hoc loco, ſubſtantiam, qualitatem, quantitatem, collationem, quando, & vbi: tandem adiicit, καὶ ἐπεὶ τοιαῦτα: quibus reliquas categorias ſignificat. Nos ordine omnes enumerabimus, adiuti fragmento quodam commentariorum, ni fallor, Alexandri, quod reperi apud Suidam in vocabulo ἀγαθόν. Bonum igitur in ſubſtantia ſunt Deus, mens, quo nomine comprehenduntur mentes eccleſtes, ſtellæ. In *qualitate*, artes, ſcientiæ, virtutes. In *quantitate* mediocritas: notum eſt enim vitioſa eſſe nimium & parum. In *collatione*, honor, magiſtſatus, diuitiæ; & omnia bona, quæ vtilia dicuntur, concordia. In *actione* omnia ea bona continetur, quæ græce dicuntur ποιητικά. Verbi gratia, ambulare, quod ad ſanitatem pertinet; aut ſi quæ alia, quæ voluptatem & valetudinem efficiunt, vt in cibo: In *perſeſſione*, vt curari, doceri. In *vbi*, vt eſſe in locis ſalubribus, in locis pacatis: in qua via. In *quando*, vt occaſio. In *ſitu*, vt ſedere, aut iacere, prout vel agrotanti, aut aliter affecto

con-

conuenientius est & salubrius. In *habitu*, vt bene esse amictum & splendide.

Καὶ ἐν τόπῳ.] Sic est legendum, ἐν τῷ πρῶτῳ: ita enim Aristoteles hanc categoriam vocare solet. Et ita veteres habent libri nonnulli, teste Victorino, & ita legit Eustrathius, etsi vetus translatio habet τόπῳ in loco. Complexio ibi, δῆλον ὡς οὐκ, &c. ὅτι αὐτὸ, &c. his quasi continetur maior.

Ἐπὶ δὲ, ἐπὶ τῶν.] Tertiæ rationis quæ his verbis continetur, hæc sit formula:

*Quorum eadem est idea: eadem quoq; est scientia & vna,
At boni non est eadem & vna scientia.*

Ergo boni non est vna idea communis.

Propositio ibi, ἐπὶ τῷ καλῷ, &c. omittitur confirmatio, quæ tamen est facilis. nam vnius generis, inquit Aristoteles in *Metaph. & Analyt.* vna est scientia. Dictum est autem supra, ea quæ sub vna sunt idea, vnius generis & similia esse debere inter se: & notum est, debere inter relata esse proportionem, hoc est, scientiam se attemperare rei, quæ subest scientiæ. Præterea Plato omnium Idearum vnā tantum ponebat scientiam, quam ille vocat Dialecticam, hoc est, Metaphysicam, & ipsas Ideas ob scientiam magna ex parte introduxit, (introduxit enim ad res creandas & ad scientias.) Assumptio ibi, καὶ ὅτι πολλαί, &c. vbi Aristoteles non satis habet ostendere bonorum diuersarum categoriarum diuersas esse scientias: sed in vna eademque categoria vnius eiusdemque boni diuersas affert scientias duobus apposis exemplis. Occasionis enim quod bonum est in *quando*, scientiam in bello esse artem militarem: In morbo Medicinam: in mari artem gubernandi: in Republ. Politicam. Rursus mediocritatis (quod bonum in *quantitate* est) scientiam in cibo esse medicinā: in exercitijs esse gymnasticam.

Εν πόλεϊ δὲ, γυμνασικῇ.] Perperam hoc loco vertunt in laboribus: cum sit reddendum in exercitationib. q̄ indicat vocabulum γυμνασικῇ, q̄ est ars exercendorum corporum. Πόνος. a. pro exercitatione etsi veterib. est vsitatissimum: vulgo tamē est ignotum, eaq; re factum est vt omnibus in locis male sit redditum: vt lib. 2. *Metaph. cap. 3.* οὐκ ἐστὶν αὐτῶν τὸ δόξαι. Et lib. 2. *Eudem. cap. 1. in fin.* Et apud Platonem sæpissime, vt lib. de *legibus. ἐπὶ τῇ γυμνασικῇ καὶ πόλεϊ ἰατρικῇ.* Hippocrates Interprete ipso Galeno sæpissime ita est vsus.

Απορήσας δ' αὖτις.] Hic quarta continetur ratio, quaiam non esse bonum: sed ne esse quidem, aut certe superesse, aut superuacaneam esse Ideam, ostendit. Sciendum est autem, Platonem, cum alijs nominibus, tum nouo & à se conficto vocabulo vocasse Ideas αὐτο-ἐκαστου [Plato cum constitueret duo genera, caducas & æternas, quas Ideas vocabat, & illas esse in caducis, & constitui participatione singularum rerum: quas vocamus ἐκαστου: Ergo, inquit, supremum illud, quo singulæ res illæ sunt factæ, vocemus αὐτο-ἐκαστον, vt ideam ἰσότητος, ideam boni, αὐτο-ἀγαθόν] Refellit autem hoc nouum vocabulum, & ipsam proinde Ideam hoc modo:

Quarum eadem est definitio, illa quoque sunt eadem.

At αὐτο-ἐκαστου & ἐκαστου vna est & eadem definitio.

Ergo αὐτο-ἐκαστον & ἐκαστον sunt eadem, hoc est, idea & res ex idea effecta, sunt idem. Et proinde Idearum introductio est superuacanea, cum à rebus singulis nihil differat.

Maior est omissa, vt notissima ex Dialecticis. In minore situm est omne momentum. Eam igitur expressit ibi, εἰποῖ ἐν π αὐτο-αὐθιγὰ καὶ αὐθιγὰ. Confirmatio ibi, ἡ γὰρ αὐθιγὰ, hoc est, qua leu quatenus αὐτο-αὐθιγὰ, & αὐθιγὰ, ea inquam duo sunt homo, nihil differunt. nam animal & homo, cui inest animal, quatenus vtriuque est animal, non differunt. Dicebat autem Plato Ideas rebus singulis ita communicari, vt non tantum nomine, sed & substantia communicarentur.

Ἀλλὰ μὲν ἔστι.] Nam vt Aristoteles in *Eudemiis lib. i. cap. ult.* τὸ αὐτὸ, quod est idearum signum nihil aliud significabat, quam perpetuitatem & separationem. Perpetuitas non mutat rei naturam, vt accidens: Separatio non est propria Politicæ sed Metaphysicæ, qua de re mox latius.

Ἐν τῇ συστοιχείᾳ] Συστοιχεία seu mutua inter se respondens series, à Pythagonicis inducta fuit bipartita: cuius in altero latere dena ponerent bonorum rationem habentia, in altero totidem malorum. Aristot. in *Metaphys. lib. i. cap. 5.* ita commemorat. πέντε finitum, & ἄπειρον infinitum: ἄρτιον par, ἑτεροῦτοῦτο impar: ἓν vnum, πολλὰ & multitudo: δεξιὸν dextrum, ἄριστον finitum: ἄρρεν masculinum, & θῆλυ foeminam: ἡρεμὸν quiescens, & κινητὸν mobile: ὀρθὸν rectum, καμπύλον obliquum: φῶς lumen, σκοτὶς tenebræ: ἀγαθόν bonum, κακόν malum: τετράγωνον quadratum, ἑπταγωνικὸν altera parte longius. Plutarchus in *lib. de*

Isyde & Osyri, pro bono & malo ponit ἴσον καὶ ἀνίστον, hoc est, æquale & inæquale. Huius συσεχίας meminit Aristoteles & lib. 14. cap. ult. Metaphys. & infra lib. 2. capit. 6. & lib. 9. cap. 9. Tria autem hoc loco queri possunt. Primum quænam Pythagoræ fuerit sententia, qua dixit, vnum esse bonum? alterum, cur ea fuerit probabilior, quam Platonica? Tertium ad quam scientiam eius tractatio proprie pertineat? cum dicat Aristoteles, ἀλλὰ περὶ μὲν &c.

Τὸς λόγους εἰρηάζ.] Sic habent veteres codices plerique, teste Victoriō, etsi in quibusdam ad oram [marginem] ascriptum esset, legi posse ποιείας pro εἰρηάζ. Vetus translatio vtrumq; reddidit, dici vel fieri, vtro autem modo legatur, ad sententiam non refert, malim tamen εἰρηάζ. verum sententia huius loci valde est obscura: vulgo ita accipiunt, quasi hæc sit, quæ hætenus dicta sunt, non videntur infirmare ideam boni, propterea quod (quæ hætenus dicta) nulla distinctione bonorum adhibita, omnis superior fuerit disputatio. Itaque etsi fortasse superiorum bonorum nulla est idea: non efficitur propterea, vt nulla vllius boni sit idea: nam quæ hætenus sunt allata, fortasse de certo bonorum genere sunt accipienda, non de omni bono. Verum hæc explicatio, vereor, vt sit bona. nam etsi bona non distinxit Aristoteles: non sequitur propterea eum non egisse de omni bono. non enim valet consequentia; non distinxit bona, Ergo non egit de omni bono. Egisse autem eum de omni bono, ex hoc apparet, quod bonum per omnes categorias deduxerit, feceritq; mentionem tam bonorum propter se, quam quæ propter aliud. Quapropter hæc de Platone puto accipienda hoc modo. Occurritur enim Aristoteli à Platoniciis, Disputationem seu λόγους Platonis non ita infinite accipiendam esse de omni bono: sed de certo duntaxat bonorum genere. Plato enim ideā non ponebat in bonis, quæ propter aliud: sed in iis tantum quæ propter se. Itaque quæ hætenus disputauit Aristoteles aduersus boni ideam (quibus non esse boni communem ideam, ea de causa potissimum ostendit, quod bonorum tanta sit dissimilitudo) non euerunt omni modo Platonis sententiam, qui & ipse hoc fateretur, diuersorum bonorum, nempe tam propter se, quam propter aliud, non esse communem ideam, sed eorum tantum quæ propter se. Hanc igitur controuersiam seu questionē vt dissoluat Arist. Age, inquit, videamus: an igitur cōmuni sit idea bonorū propter se. De hac diuisione dicimus c. seq.

Τὰ δὲ ποιητικά.] Vt modo descripsit bona propter se, quæ per se expetuntur & amantur: ita & hoc loco bona propter aliud, seu propter illa per se, ita describit: vt sint bona, q̄ bonorum propter se sint efficientia aut cōseruantia: & eorundem contrariorum prohibentia: Efficientia, vt bonæ actiones virtutem: phar-maca sanitatem: cōseruantia vero, vt diligentia & prudentia rebus suis cōseruandis: exercitatio sanitatis: Prohibentia denique contrariorū sunt verbi gratia, in medicina, q̄ dicuntur *ωφελοποιήτικα* (præseruātia) prudentiæ aduersus tempestatem.

Καὶ τὸ πρὸν ἄλλων.] Id est, Hæc bona nō propter se dicuntur alio modo, hoc est, respectu priorum: nam illa dicuntur propter se: hæc alio modo, hoc est, non propter se sed propter illa, aut propter aliud.

Ωφελίμων.] Sic vocat Aristoteles ea bona, quæ propter aliud expetuntur.

Χωρίσταντες ἑν.] Confecta partitione nō statim dissoluit quæstionem hanc, an communis sit idea bonorum propter se, sed prius quæstiunculam alteram dissoluit, hāc: an bona propter se sint multa, an vero vnicum duntaxat, nempe idea: quam posteriorem quæstiunculā ita dissoluit. Si vna idea esset bonū propter se & nulla præterea, sequitur, vt idea sit frustra & inutilis, ibi, ἢ ἂν ἄλλο. Rationem quam nō adiecit Arist. hanc esse puto eius consequentiæ, propterea quod idea exemplum seu archetypum à Platone esse dicitur. Notum est autem exempla seu archetypa seu sigilla inutilia esse, quibus nullæ exprimantur seu reddantur imagines. Posito ergo hoc plura esse bona propter se, ea in quā omnia, quæ *μενέμενα διώκεται*, hoc est, nullis comitata bonis expetuntur: quæstionem principem ita dissoluit.

Si bonorum omnium propter se, una & communis est idea: vna quoque crit definitio.

Consequens falsum. Ergo & Antecedens.

Consequentia seu ratio connexi eleganti exemplo declaratur ab Aristotele, *καθάπερ ἑν*: omnium enim rerum candidarum hoc est, vt puta, niuis, cerussæ, cretæ, &c. qua sunt illæ candidæ, h. e. ratione candoris, eandē habent definitionē candoris. eadē quoq; consequentia supra confirmata est in tertio syllogismo: consequens ibi, *πῶς δὲ*. In huius falsitate ostendenda positum est huius cōclusionis momentū (& totius q̄stionis) ostendendū inquam, bonorum propter se non esse vnā definitionem: quod Aristoteles tribus exemplis declarat. Honos enim qua bonum:
hoc

hoc est, quatenus est bonū, aliam habet definitionem, quā scientia aut voluptas. nam honores bonū dicitur, quia virtutis præmii & testimoniū, & quodammodo diuinitatis significatio: scientia aut bonū est, quia animæ est perfectio. Voluptas quoque bonum est, quia lætum sit testimonium, nos bonum aliq̄ insigne esse consecutos (voluptas est comes boni antecedentis, est sublatio quædam animi boni consecuti. Cic. lib. 2. de fin. Antecedens ergo falsum est, ἔκ' ἐστὶν ἄρα. &c.

Ἡ δὲ πνεύς.] Voluptates animi sc. An autē illud πνεύς etiam repetendum sit, ibi, πνεύς, dubitari potest: putant vulgo, eo quod honores non omnes puta leuiiores, aut ab obscuris hominibus delati propter se expetantur. Ego tamen non puto repetendum quia verum nō est, etiā leuiiores honores propter se nō expeti.

Ἀλλὰ πῶς δὴ λεγεται.] Sententia totius loci hæc est. Dictum est modo bonorum propter se nullam communem esse ideam: quia tamen in bono omnia illa concurrunt: & proinde communitem aliquā inter se habent: quæritur quæ hæc sit communitas: omnis enim communitas vel rei sit, necesse est vel nominis. nulla est rei, quia dispares eorum sunt definitiones, vt dictum est. Ergo sunt ὁμώνυμα. notum est autē homonymorum duo esse genera: partim ἀπὸ τύχης, hoc est, fortuita: partim διανοίας, hoc est, consilij: & hæc posterior rursus est quadripartita, ὁμοιότης seu assimilationis: ἀφ' ἑνὸς ab vno, πρὸς ἓν, ad vnum: καὶ ἀναλογίαν, proportionem, de quibus Hammonius & Simplic. in Categorias Arist. tagunt latius. Quæritur igitur, cum bona propter se iā cōstet esse ὁμώνυμα, ex quo homonymorum genere sint: & primum negat Aristot. esse fortuita, propterea, quod bona propter se non sine ratione bona dicuntur, neque facile mutari possunt. In fortuitis nulla est ratio, & facile commutari possunt. Relinquitur ergo vt sint ὁμώνυμα consilij. quæ quia quatuor sunt generum, tandem vltimi generis ea esse ait Aristoteles: hoc est, bonorum omnium propter se communitas est, quædam proportionem. communicant, inquam, boni nomen proportionem quadam, vt in corpore est ὄψις seu oculi, (ita vertit Cicero in Timæo) mens in animo καὶ ἄλλο δὲ ἐν ἄλλῳ, hoc est, in naui gubernator, in ciuitate Magistratus. pertinent enim hæc ad eandem comparationem.

Ὑπὲρ αὐτῶν ἄλλης.] De iis, hoc est, bonis per se, an ijs sit communis idea quædam.

Ὁμοίως δὲ τὸ παρὶς] Hoc loco alteram totius capitis partem collocauimus: qua docet κατ' ἀντιπαράστασιν seu obliqua ratione, Ideam non esse bonum illud summum, de quo quaeritur, quatenus demus Platoni esse bonum.

Εἰ δὲ ἴσιν ἐν π.] Obscurum est an hæc verba ἐν π τὸ κοινῇ aliud significant, aliud vero ista, εἰ χωριστὸν π: prioribus enim verbis bonum commune intelligit: posteriora accipienda sunt de idea ἡ χωριστὸν π: qua ratio redderetur, cur tractatio tam de bono communi, quam de secreto Politicæ non sit propria, hæc: quia neutrum ab homine comparari aut exerceri possit. dubito tamen, an ea omnia, nempe τὸ κοινῇ, de vno bono secreto sint accipienda. nam bonum commune, quod rebus singularibus inest, videtur quoque esse κατὰ τὸν & παρὰ τὸν: deinde paulo post, ibi, γνωρίζειν αὐτὸ &c. verbum αὐτὸ (quod sine dubio hic de secreto bono solo intelligendum est) quia relatiuum est: indicat superiora quoque de vno ea intelligenda esse: atque ita ea verba, ἡ χωριστὸν, erunt ἐξηγητικὰ, hoc est, interpretantia priorum hoc modo: Si est vnum bonum commune, id est separatum per se. [Est hic locus valde obscurus: notanda est hoc loco diuisio apud Aristotelem multoties repetita, bonorum præsertim libro 1. *Magnorum moralium*. Bona aut sunt diuina, aut humana. De diuinis hic non agitur: sunt enim diuina Aristoteli bona quæ ab homine comparari non possunt, quæ non sunt κλητὰ aut παρὰ κτὲ, veluti immortalitas, idea. Humana bona sunt duplicia, vel sunt vniuersalia vel singularia. vniuersalia sunt, quæ nomen tantum communicant rebus singularibus, & hoc modo hæc vniuersalia siue communia differunt ab illo communi secreto, hoc est, ab idea.]

εἰ δὲ ἴσιν ἐν π.] Duo hoc loco intricate dicit Aristoteles: alterum, id ex tractationem alienam esse à Politica, alterum, non esse id bonum quod quaeritur, ideam. De priore ita concludi potest.

Quæ scientiarum sunt propria, ea in sua quaque scientia sunt tractanda.

Idea Politica non est propria.

Ergo in Politica non est tractanda.

Maior certissima est ex Analyt. Assumptio probatur hoc modo.

In Politica tractantur ea, quæ ab homine parari possunt.

Idea non potest, quia bonum est secretum & cæleste.

Ergo

Ergo tractari non debet.

Posterius, nempe ideam non esse summum bonum, de quo hoc loco quaritur, ita concludi potest.

Summum bonum Politica est κλητὸν καὶ περικλτὸν,

Idea non est κλητὸν καὶ περικλτὸν,

Ergo non est summum bonum Politica.

Τὰχα δὲ τῶ.] Hic altera continetur ratio αὐτὴ παρασκευη. Prioribus tamen verbis Platonis obiectio continetur ista ex lib. 6. de Repub. hoc modo: *ut fatear, inquit Plato, non esse bonum humanum seu περικλτὸν ipsam ideam: erit tamen utilis propterea, quod ut exemplum propositum, si quis eam contempletur, eius cognitione seu contemplatione facilius bona περικλτὴ seu humana cognoscat, & cognita assequitur.* Respondet Aristoteles (ut & in libris Eudemiis) honesta quidem est oratio & probabilis, sed non vera. Falsitatem autem ostendit duobus argumentis ab artium reliquarum ingenio sumptis: quorum prius ita concludi potest.

Artes omnes, quod sibi utile est & opportunum, exquirunt.

Ideam non exquirunt.

Ergo non est utilis.

Maiori ibi, πῶσιν ἢ ἀγαθῶν πρὸς &c. minor, περιλείπειται τὴν γνῶσιν. Est autem certa maior. nam cum omnia bonum appetant, effici tur, ut & artes eadē sint appetitione. vnde & recte Aristoteles lib. 7. Polit. in fin. omnis, inquit, *ars & institutio, quod natura deest, supplere studet.* & præclare in συμποσίῳ Plato amorē dicit esse πνίαι & πόρος, copiarum & inopiarum filium: quasi omnia ex πνίαι oriantur ad conquirendam copiam & τὸ ἐνδεές repellendum: quam maiorem confirmat item Aristoteles, ibi, καὶ τοῖς βοηθήμασι, ab opificum iudicio: ubi & minoris confirmatio ab absurdo continetur, quasi probabile & consentaneum non sit, si in idea magnum sit adiumentum, ut ab omnibus prætermittatur. Altera conclusio est ista.

Omnes artes in rebus singulis versantur.

Idea non est res singula, sed τὸ καθόλου.

Ergo non est utilis artibus.

Maior ibi, φαίνεται μὲν γὰρ: quam Aristoteles confirmat exemplo medici & ducis: Minor omittitur ut ex initio capitis certa, τὸ δὲ καθόλου. Momentum certe omne positum est in propositione; quæ quidem ita est accipienda, ut intelligatur de usu & exercitatione. nam artes omnes & scientiæ, cum ad usum ad-

adhibentur, res singulas considerent necesse est: quia vsus in rebus singulis consistit. At si præcepta artium non vsu considerentur: falsissima erit propositio. Omnium. n. artium præcepta & Theoremata sunt communia & spectant τὴν κοινότητα, & sic intelligendus est Aristoteles *lib. 1. Rhet. initio*, & *infra li. 10. cap. ult.* & *lib. 13. cap. vlti. Metaphys.* & *passim in Analyt. posterioribus*, nam singularia, seu res singulæ, quia sunt infinitæ, præceptis contineri non possunt. vide Ciceronem in *Oratore ad Brutum*. Atq; ergo in summo oratore fingendo, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARII.

Πάλιν δὲ ἐπιτελέσωμεν.] Tria potissimum membra huius cap. constituamus: quorum in primo repetito initio ostendit rerum humanarum bonum quoddam esse, idq; optimum, perfectissimum & rebus omnib. instructissimum. Altero definitionem summi boni explicat, ibi, ἀλλ' ἵσως. postremo quædā rursus methodica inculcat, ibi, ὡς εἴ γε γράφωμεν &c.

Τί ἔν ἐν δόξῃ πύγαθόν.] Hic bonum breuiter describit, & eodem modo mox finem. Videtur autē hoc loco bonum tribuere artib. finē actionib. neq; tamen est distinctio, q̃ ad hanc rē attinet, & quidē hæc distinctio, q̃ oīs finis est bonum, sed nō cōtra.

Ἐπειδὴ δὲ πλεονέξω.] Hic incipit ostendere Aristoteles, summum bonum esse optimum his tribus rationibus: quia propter se expetatur: quia sit perfectum: quia rebus omnibus instructum. Quæ res vt intelligatur, interponit partitionem bonorum, hanc, quod alia bona sint, quæ sua vi & propter se solum expetantur: alia quæ expetantur nuquā propter se sed semper propter alia: alia denique quæ partim propter se, partim propter alia expetantur, qua partitione vsus est & Plato *lib. 2. de Repub. in princ.* & Cic. *lib. 2. de inuent. seu veteris Rhetoricæ extremo*; Eadem partitione primus, ni fallor, vsus est Archytas, vt est apud Stobæum λόγος C III. Est & alia partitiō bonorum, verbis alia, re eadem: eaque magis Aristotelica: quod bonorum alia sint τέλη propter se: alia non τέλη. Eorum quæ τέλη, alia sunt τέλεια, alia ὡς τέλη, vt hoc loco & *lib. 1. Magnorum Mor. cap. 3.* Iam quæritur, quodnam ex iis generibus tribus sit præstantissimum. Plato *lib. 2. de Rep.* initio principatum tribuit ijs quæ propter se & propter aliud: Archytas & Aristoteles ijs, quæ propter

pter se tantum: quorum hæc videtur esse ratio, quod cum illa, quæ propter aliud tantum expetuntur, longissime absunt à summo: ita è contrario quæ longissime absunt ab isto infimo, nec quicquam cum eo commune habent: qualia sunt, quæ propter se tantum: certe summa & præstantissima esse videntur, quæ semper propter se expetuntur.

Ἐπεὶ δὲ τέλειον.] Modo diximus tres proprietates summi boni primo huius cap. membro explicari: quas à Platone sumpsit in *Philabo*. Plutarchus quoq; in libro de communibus notionibus plures proprietates commemorat: ait enim bonum esse εὐχέλεια, optabile: χαρὸν, περπύον, hoc est, quod lætitia afficit: εὐτυχές, ἀξίαν ἔχον μετέσθην, hoc est, summe æstimabile. τέλειον: αὐτὰρ ἐκείν: ἀπὸ προσδιδέει, nullo egens. Ex tribus nostris primum hac ratione confirmatur.

Quæ propter aliud expetuntur, non sunt perfectæ.

Beatitudo est perfectæ.

Ergo beatitudo propter aliud non expetitur.

Maiores τὰ εὐχέλεια δὲ ἡ. Minor, τὰ δὲ ἀξίαν ἔχον τέλειον. Maioris confirmatio ex partitione bonorum nota est. Minor, hoc est, quod bonum sit perfectum, ponitur, ut vulgi opinioni cōsentaneum & infra mox confirmabitur.

Τέλειόν τερον δὲ.] Hic docet summum bonum esse perfectissimum hoc modo.

Quod propter se solum, nunquam propter aliud expetitur, perfectissimum est.

Beatitudo propter se solum expetitur.

Ergo est perfectissima.

Maior ibi, τέλειόν τερον, Minor ibi, τὰ εὐχέλεια δὲ, quam confirmat, πέντε τιν' ἔσθ', &c.

Τίμω δὲ, καὶ ἡδονῇ.] Supra ca. 6. dictum quoq; est, honorem, virtutes voluptates quasdam & sensus propter se & alios expeti: honorem quidē propter aliud, nēpe propter virtutē. ut supra c. 5. dictum est: propter se, quia bonū quoddā est diuinum, inquit Cic. ad Atti. virtutes propter aliud: quia beatitudinis sunt effectrices: propter se, quia hominē perficiunt. Sic voluptates propter aliud nēpe propter beatitudinē, inquit Arist. (et si Plato voluptatē tantum propter se expeti dicit li. 2. de Rep. propter se: quia iucunditas quidā est, & naturæ quidā expletio. Sensus quoq; propter se, et si nihil agendum sit inquit Arist. initio li. 1. Meta. quia animal perficiunt: propter aliud, ob innumerabiles commoditates & emolumenta.

Φαίρε-

Φαίνεται οὐκ ἐκ.] Docet bonum, quod quaeritur esse optimum, quia αὐτάρκες, hoc modo.

Quicquid est perfectum, est αὐτάρκες.

Bonum est perfectum.

Ergo, ἔστι.

Maiores ibi, τὸ δὲ τέλειον. Minor ex superioribus pendet. Ex altera ratione, hoc modo.

Quod nulla re eget, est αὐτάρκες.

Bonum nulla re eget.

Ergo, ἔστι.

Maiores ibi, τὸ δὲ αὐτάρκες τίθμεν. Minoribus, τὸν δὲ, hoc est, nulla re egentem dicimus beatitudinem.

Τὸ δὲ αὐτάρκες.] Bifariam describit τὸ αὐτάρκες hic, & mox τὸ δὲ αὐτάρκες τίθεσθαι: sed posterior descriptio est accuratio: prior tantū hoc agitur, ut, αὐτάρκειας usus, quam longe pateat, ostendatur. Et ait Aristoteles αὐτάρκες tam debere esse copiosum, ut non sibi soli, sed parentibus, liberis, amicis, aliisque nonnullis, civibus puta, sit satis: aut certe ad eos iuvandos proficiat, cur ita: propterea quod sit homo πολίτικόν, hoc est, non sibi soli, sed & parentibus, patriæ, & amicis natus: seu natura congregabilis. Quam sententiam olim usurpavit Plato *Epistola* 9. Demosthenes *περὶ τῆς φιλίας*, & Cic. multis in locis expressit. ad quam hoc loco alluisse videtur Aristoteles: verum quia ea res videatur esse infinitior, summum autem bonum sit finitum quia perfectum: infinita enim sunt imperfecta: eo quod super aliquid iis addi vel adimi possit: ea re modum quendam huic αὐτάρκειæ, adhibendum censet. qui modus quis sit, hoc loco non explicat: sed εἰς αὐτὴν, hoc est, posterius infra nempe *lib. 11. cap. 8. ἔνθ' lib. 4. Polit. cap. 11.* ut ego quidem existimo: nam iis in locis bonorum fortunæ mediocritatem quandam, non excellentiam viro bono necessariam utilemque esse ostendit.

Ἐνδεῆ.] Legendum ut in melioribus libris ἐνδεῆ, nam ἐνδεῆς in accusandi casu habet præter rationem quidem ἐνδεῆ, non ἐνδεῆ, deinde legendum τοῖς τοῖς, non τοῖς τοῖς. sic enim habent veteres libri, & vetus translatio.

Ἐπὶ δὲ πάντων.] Implicata connexionione, cum Aristoteles docuisset, summum bonum esse αὐτάρκες: ostendit etiam esse bonum μὴ συναρξιδιμεύειν: quæ occultatio seu occulta connexio hunc locum reddit difficillimum. Plerique Interpretes, in quibus est Eustrathius, hunc locum ita accipiunt: quasi diceret

Aristo-

Aristoteles, beatitudinem suis omnibus partibus auctam, etsi nihil extrinsecus ei præterea adiciatur, esse summe expetendam. verbi gratia, vt quis non omnes summos honores, nec clarissimas victorias obtinuerit: & alioqui res alias abunde habeat, propterea non esse non beatum: & vt ea bona beatitudini desint: eam tamen propterea non esse non summe expetendam. Etsi autem à recepta interpretatione non temere est discedendum: quia tamen ea Aristoteli directo repugnat: videamus, an meliorem asserre possimus. Constat beatitudinem esse summe expetendam. Ergo fieri non potest, vt magis: summo enim nihil est maius. At illi contra. Quod summe est expetendum, aiunt fieri posse vt magis expetatur. Error natus est verbo non intellecto *σωαριθμύμενη*: in quo sine dubio omnis vis est posita. Dicuntur igitur Aristoteli bona quædam esse *σωαριθμύμενα*, quæ aliis addita, eorum quibus adiciuntur numerum & cumulum augent, eaque excrefcere faciunt: vt prudentiæ addita nobilitas reddit prudentiæ bonum cumulatiu. Contrariorum contraria est definitio, hoc est, *μη σωαριθμύμενα* sunt ea, quæ aliis adiecta, ea non augent. verbi gratia, doctrinæ addita perceptio, non auget doctrinæ bonum, quia doctrina in se continet perceptionem: afficere beneficio ciuitatem & propinquos non magis est bonum, quam afficere ciuitatem duntaxat, quia ciuitate continentur propinqui. Sic bona valetudo curatione adiuncta, non fit maius. Et sic Aristoteles hoc verbo vsus est, *hoc loco*, & libro 1. *Rhet. capit. 37.* & libro 1. *magnorum moral. cap. 2.* Idem valet *σωαριθμύμενη*, quo verbo vsi sunt interpretes hic Eustratius, & in libro 3. *Top.* Alexander. Explicata iam verbi ratione, sciendum præterea est plura bona paucioribus esse anteponenda (Aristoteles libro 3. *Top.*) nisi sint ex eo genere, q̄ diximus esse *μη σωαριθμύμενα*. nam in his ea regula locum non habet, vt recte eo loco Alexander, verbi gratia, bona valetudo & curatio, & si plura sunt bona, tamen non sunt magis expetenda, quam vna bona valetudo. Sic beatitudo & virtutes plura sunt bona, non tantum optabiliora, quam sola beatitudo, propterea quod eas beatitudo omnes in se complectitur. Nunc quaeritur, ex quo genere sit beatitudo, & ait Aristoteles esse ex iis quæ diximus, *μη σωαριθμύμενα*, hac vsus conclusione à repugnantibus.

Si beatitudo est σωαριθμύμενη, Ergo cum altero vel minimo

nimo bono coniuncta, erit magis expetenda, hoc est, non erit summe expetenda per se.

Falsum est secundum.

Ergo est primum.

Connexum ibi, *συνχωρηστέον δὲ*. Ratio connexi ibi, *ὁ παρὰ τοῦ καλοῦ*, hoc est, bonum appositum in iis, quæ diximus *συνχωρηστέον*, efficit ut illud cui apponitur sit præstantius & maius, & proinde magis expetendum, *ἀγαθὸν δὲ τὸ* &c. Consequentis falsitas perspicua est ex prioribus. Ergo hæc est Aristotelis sententia; summum bonum esse summe expetendum, neque posse crescere aut augeri: quæ in re differt à reliquis omnibus. Hæc explicatio quod sit verissima, perspicuum est ex *li. i. mag. moral. ca. 2.* & ex Alexandro *ad li. 3. Top.* ubi disertè scribit, se in suis commentariis ad Ethica (utinam extarent) hunc locum ita explicasse. Quæ Stoicorum fuerit sententia de hac re, nempe an bonum summum possit crescere, videatur Cic. *libro 3. de fin.*

cap. 4.

Τέλειον.] Quæro, quid differant *τέλειον* & *ἄρκεα* hoc loco: alias enim *τέλειον* ipso teste Aristotele *libro i. magnorum moral. cap. 2.* idem valet, quod *ἄρκεα*? Respondeo *τέλειον* dici summum bonum, quatenus suis omnibus partibus & numeris est absolutum: *τέλειον* inquam ratione sui dicitur summum bonum: *ἄρκεα* vero ratione eius, qui habet summum bonum, quod illum scilicet copia bonorum necessaria locupletat.

Ἀλλ' ἴσως τὴν μὲν.] Hic alterum initio huius cap. membrum posuimus, quo breviter & accurate beatitudinis vim & naturam definitione complectitur. Ait autem definitionem reperiri posse & confici, inuento hominis opere & munere: quæ de re mox plura.

Καὶ ὅλως ὡς ἐστίν.] Idem valent hæc duo *ἔργον* & *πράξις*: nam & mox unum tantum iteratur, *ὡς τὸ ἔργον*. Sic & infra idem valent *ἐνέργεια* & *πράξις* μετὰ λόγον, & infra *cap. 8* *πράξις* & *τὰς ἐνεργείας*. Itaque *πράξις*, *ἐνέργεια* & *ἔργον* hic idem valent, quod latine officium, actio, munus, & opus: posterioribus, operatio. Non recte igitur hæc verba reddidit quidam (Lambinus) in iis qui opus aliquod efficiunt, & actionem aliquam obeunt: quasi *ἔργον* hic valeat opus aliquod manu factum, ut alias sæpe, teste Aristotele *libro 2. Endem. cap. 1.*

Τὰς δὲ γίνεσθαι.] Insignis hic est locus, quo continetur modus

duſ & ratio inueniendi naturam beatitudinis, hoc eſt, finem hominis, atque adeo omnium rerum fines: quod totum ſum-
pſit Ariſtoteles, meo iudicio, ex Platone libro 1. de Repub. extre-
mo: qua de re agit etiam Alexander Aphrodiſienſis lib. 4. qua-
ſtionum cap. 25. Modus autem ab Ariſtotele hic poſitus dicitur
in opere & munere eius, cuius finis quaeritur: vt hoc loco ho-
minis: quod Ariſtoteles hac inductione oſtendit.

*Si in Tibicine & Statuario & omni opifice, omnibus denique
quorum eſt munus & opus, finis poſitus eſt in opere & munere, vt
eſt. Ergo & hominis finis in eius opere poſitus erit, ſi modo aliquod
eſt eius opus. Verum primum. Ergo & ſecundum.*

Cæterum quia hæc propoſitio ſeu antecedes maximum af-
fert momentum ad finē, & beatitudinem hominis reperiendam:
nos eā paulo latius explicemus. Sit igitur hæc propoſitio. Quo-
rumcunq; eſt opus aliquod & munus, iis in opere ipſo finis eſt
collocatus & ſumma perfectio, confirmauit eam vt dixi Ariſt.
exemplo artium. verum ſunt & aliæ rationes, vna popularis, al-
tera philoſophica. nam res omnes factæ & conditæ videri poſ-
ſunt ad nihil aliud, quam ad munus ſuū & rationē exercendam
Altera ratio eſt hæc, quod vt rerum omnium prima perfectio
eſt forma: ita ſecunda (vltima) perfectio eſt actio ſeu opus &
munus: v. g. hominis prima perfectio eſt anima, vtputa eius for-
ma: vltima perfectio eſt vita, vtputa: animæ actio & officium.

Πότερον ἂν τέλει ᾖ. Hic iam incipit explicare, an ſit aliqua
hominis actio, & oſtendit eſſe duab. rationibus, quarum prior
à minore hæc eſt.

Si fabri lignarii & ſutoris viliū opificiū ſua ſūt opera & munera.

Ergo multo magis homini ſuum erit opus & munus.

Altera ratio à partibus ſumpta, ita concludi poteſt.

*Si oculi, manus pedis, omnium denique hominis partium ſua
ſunt opera & munera.*

Ergo & hominis totius ſuum erit opus aliquod.

Antecedens ibi, *ἡ καὶ ἡμεῖς*. Secundum ibi, *ἡ τὴν καὶ ἀνθρώπου*.
Ratio connexi totius hæc eſſe videtur, quod integri, totius &
partium eadem ſit actio: totius quidem vniuerſa: partium ſin-
gularis & propria: verbi gratia hominis totius actio eſt vita,
cuius partes tributæ ſunt in ſingula hominis membra, vita ſen-
tiens in ſenſus: intelligens in mentem.

Τί ἂν δι᾿ ἧς. Explicato, an hominis ſit aliquod munus &
opus, eoque iam conſtituto, quaerit ſecundo, quodnam illud
ſit.

fit. Inuestigat autem illud ex hominis forma seu anima, ubi obseruandum est commune præceptum. Rerum Opera & Munera Iustiora (principaliora) ex ipsarum Formis inuestiganda esse: nam inter formas rerum & actiones tanta est affinitas, vt sæpe alterum pro altero ponatur. Verum, vt Physici dicunt, formæ in rebus naturalibus sunt actiones primæ, ex quibus postea secundæ nascuntur, de quibus hic agimus. Hac igitur norma vsus Aristoteles (quod videlicet in omnibus rebus munus earum ex forma inest) in hominis beatitudine inuestiganda eius formam primum ponit animam: deinde animæ actionem, vitam: hæc inquam ponit ex Physicis, vt certa, non confirmat. Hæc autem vita, quia multiplex est, altrix, sentiens, & rationis particeps, quærit Aristoteles propius, an vniuersa vita hominis propria sit actio, an vero pars tantum aliqua: & partem esse ostendit hoc modo, eamque rationis participem. Altrix communis est rebus omnibus animatis, & quæritur actio hominis propria, certe ea hominis propria esse non potest: idem est iudicium de sentiente, quia beluis est communis. Ergo si nec altrix vita, nec sentiens, propria est hominis actio, certe erit ea, quæ rationis est particeps.

Πρακτικὴ ἕς τῆς.] Vocat hoc loco eam vitam, quæ rationis est particeps, practicam seu actuosam; quod obseruatione dignum est, videtur enim communius hoc loco accipi quam plerumque solet. Nam anima ratione prædita bipartita esse solet, practica & theoretica: hoc autem loco tota rationis particeps anima, practica videtur dicta, quod indicat verbum τῆς λόγον ἔχοντος: hoc enim omni animæ ratione prædita congruit, non ei tantum, quæ in rebus agendis versatur practica, sed etiam theoretica.

Τῆς δὲ τὸ μὲν.] Quia constat beatitudinem iam consistere in ea animæ parte, quæ rationis est particeps: Aristoteles omisissis aliis animæ partibus in hac potissimum elaborat, eiusque duas statim affert partitiones, quarum prior hæc est: τῆς δὲ τὸ μὲν, hoc est, eius pars vel rationi parens, vel ipsam in se rationem continet. Altera δὲ τῆς δὲ καὶ ταύτης: hoc est, vel est potestate, vel vsu (Barbare, potentia vel actu). De priore agit & in Politicis libro 7. capit. 14. & infra copiosissime hoc libro capit. vltim. propterea quod ad naturam beatitudinis & virtutum discrimina reperienda sit vtilissima, hoc qui-

quidem loco ad beatitudinis naturam, ibi ad virtutum, nam in vtraque particula posita est beatitudo, hoc est, tam in ea parte, quæ per se sapit & intelligit, (*Philosophica*) in qua mens, sapientia, scientia, & id genus alia: quam in altera, (*Politica*) in qua motus animi, appetitus καὶ πῶς, quæ priori velut præceptori aut patri pareat, verum de hac partitione infra latius. Posterior partitio non animæ tantum, sed omnium rerum est communis, maxime naturalium: vulgatum est enim res esse vel actu, vel potentia, ut dicimus. Vltus autem huius partitionis est, ut videamus, vtra in parte consistat beatitudo, an in facultate, an vero in usu: & ait vltro: τὴν καὶ ἐνέργειαν, hoc est, in usu consistere. Cur ita? κυριώτερον ἢ αὐτῇ: hoc est, eo quod usus seu actio potestate sit perfectior & magis propria: beatitudo autem quia est perfectissima, est in rebus etiam perfectioribus ponenda, qualis etiā usus est, non potestas. Quæro, cum agatur de hominis beatitudine: homo autem non tantum ex anima sed etiam ex corpore constat: cur tantum animæ actionis meminerit Aristoteles, non vero actionum corporis? Respondeo ex eodem principio, quod modo attuli, quia perfectissima quædam res est beatitudo, eam propterea in hominis parte perfectiori esse collocandam, quæ est anima non corpus: etsi corporis & fortunæ bona quoque sunt necessaria, ex Aristotelis sententia, quod mox explicabitur in differentia, tum cum actioni huic animæ attribuit virtutem.

Εἰ δὲ ἐστὶν ἐργον.] Genere beatitudinis, quod est animi cum ratione actio, inuento: hic iam differentias inuestigat: quarum prior hæc est ex virtute perfecta. Eam Aristoteles ex diuisione scrutatur, hoc modo: actiones animi, ut & omnium rerum actiones, vel sunt perfectæ vel non. Imperfectæ animi actiones sunt, verbi gratia, impetu aliquo vel casu, aut non sponte aliquid agere, vel fortiter, aut liberaliter, aut iuste, ut Achilles fortis fuit sed impetu tantum naturali. Agunt etiam nonnulli utilitatis tantum suæ causa: agunt & pueri & serui, sed imperfecte, inquit Aristoteles libro 1. *Polit. ca. ultim.* agunt & vitiose: contra sunt alii, qui recte agunt; sunt & qui perfecte. Cum itaque tam multiplex sit animi actio, querendum fuit, quo in genere sit beatitudo: qua in specie. Et ait Aristoteles, esse in actione bona & perfecta. Argumentatur autem hoc modo.

Omnis actio aut sit utcumq; seu quomodo libet, aut sit bene.

*Animi actio seu beatitudo est actio, Ergo fit aut utriusque, aut bene.
Bene autem fieri, hoc est, bonam esse: hoc est, ex virtute fieri, hoc
modo concludit.*

*Omnis bona actio ex virtute fit: seu quicquid bene fit, virtute
perficitur.*

Beatitudo est bona animi actio.

*Ergo beatitudo ex virtute bene fit, seu beatitudinis actio vir-
tute perficitur.*

Huius posterioris conclusionis maior, ibi, ἐκείνη δὲ, ἢ κατὰ
τὴν. quam Arist. exemplo à citharædo declaravit, vno duntaxat,
q̃ sit certissima, de qua tamē latius infra li. 2. c. 6. Minor ē supe-
riorib. est certa: vbi dictum est. beatitudinē esse τὸ ἀγαθόν. Hæc
autē est huius loci mire longiori Hyperbato obscuri sententia.

Τὸ δὲ ἀντὶ φάμεν.] Hic indicatur ea animi actionum parti-
tio, quam modo attulimus, quod alia sit proba, & perfecta: alia
non item.

Τῶ γένει.] Actio, inquit Aristoteles, quælibet, seu huius &
illius, & actio probi seu proba, genere conveniunt, utraq̃, enim
est actio quædam, sed qualitate tamen discrepant.

ἀρετῆς.] ἀρετῆς genere dicitur, quicquid excellit, & in suo
genere perfectum est siue in corpore siue in animo, vnde & vi-
rum bonum: hoc est, virtute præditum, quia in suo genere per-
fectus est, hoc est, in animo, ἀρετῆς vocant.

Προσθεμένης.] In omnibus inquit, reperitur hæc differentia
quod alia actio sit simpliciter huius vel illius, alia ἀρετῆς, hoc
est, boni. Reperitur autem hoc modo, si generali nomini addas
virtutis nomen. nam ἀρετῆς nihil aliud est, quam quod ex
virtute, seu consentaneum virtuti, vt Musicus est generis
nomen, adijce nomen virtutis, efficietur Musicus ἀρετῆς,
bonus.

Κιθαρῖς μὲν γάρ.] Ratio continetur eius, quod dictum est,
citharædum ἀρετῆς fieri ex virtute, seu dici ratione virtutis
hoc modo.

Qui bene agit, ex virtute agit. ἀρετῆς bene agit.

Ergo ἀρετῆς est ex virtute.

Εἰ δὲ ἄπας.] Hic iam accedit ad minorem prioris syllogismi,
quo dictum est, actiones aut fieri quomodolibet, aut perfecte.

Καὶ πρᾶξις.] Numerus multitudinis pro singulari videtur
positus, de quo supra cap. 1. diximus.

Εἰ δὲ ἀλέγεις.] Hic locus est valde obscurus, quem vulgo
ita

ita accipiunt, quasi dicat: cum iam constet, beatitudinem esse animi actionem ex virtute, dubitari poterat, quia multae sunt virtutes, quamnam sit ea virtus, & ait Aristot. (inquiunt illi) virtutem hanc intelligendam prudentiam, cum Aristoteles dicat intelligendam virtutem optimam & perfectissimam. Prudentia autem constet virtutibus veluti principem & ducem dominari, easque dirigere. Alii per multas virtutes intelligunt omnes omnium actionum virtutes tam animi, quam corporis: ex quibus omnibus ad beatitudinis definitionem eligendae sunt animi virtutes, quae sint praestantiores. Neutra explanatio mihi satis probatur. & ut de posteriore prius, cum verba illa priora, ἐνέργεια καὶ ἀρετὴ perspicue de anima sint accipienda: certe & proxima, ut quae de eadem re agant, hoc est, de animi opere & munere accipienda videantur. Sic. n. & *in initio ca. ei δὲ τελείω, ταῦτα*: & postea *ei δὲ τελείων το*. Ad priorem sententiam prius quam respondeamus, quaeritur potest, an hac definitione contineatur non tantum practica beatitudo, de qua in his libris agitur, sed etiam theoricæ, nam bipartitam esse beatitudinem infra libro 10. ostendetur & videtur practica duntaxat contineri: eo quod Arist. consilium sit explicare, ut iam saepe ipse iteravit, *πρακτικὴν ἀγαθόν*: quae est beatitudo practica: hoc est beatitudo illa, quae in actione omnium hominum cernitur, quae in tota vita humana cernitur. Verius tamen est, communem esse hanc definitionem & quoque Theoreticam continere: propterea quod omnes eius partes, theoricæ etiam congruant, ut ipse Arist. infra libro 10. ca. 7. perspicue testatur initio. quin etiam ex eo loco argumentari quis posset solam theoricam contineri: propterea quod cum beatitudo sit actio ex virtute perfecta, perfectissima autem sit virtus ea, quae est Theoretica, nempe mens, videatur particula quidam definitionis, puta, ex virtute perfecta, theoricæ magis esse accommodata. Verum quia Arist. consilium est, bonum practicum explicare, commune quidem dicimus esse definitionem, sed hic de practica tantum accipimus: & proinde virtus quoque practica intelligenda est. Cum igitur videamus, ex virtutibus practicis quamnam sit intelligenda, vulgo, ut diximus, prudentiam intelligunt: nam tamen si proprie Theoretica sit virtus, quia tamen eius theoria ad res gerendas seu *το πρακτικόν* pertinet, larga significatione practica quoque dici potest: quae virtus, quia reliquis practicis, quasi Dux & princeps dominatur, ut diximus, videtur omnium esse perfectissima & proinde hoc loco intelligenda: ut certe haec explanatio valde iuvare videatur eo loco, quem modo adduximus

ex 7 capituli libri 10. initio. puto tamen hanc sententiam Aristotelis hoc loco esse: cum virtutes animi sint plures, nempe iustitia, liberalitas &c. perfectam virtutem eam esse intelligendam, quæ omnes illas singulares virtutes complexu suo in se continet, hoc est, non hanc vel illam virtutem esse differentiam beatitudinis, sed virtutem in genere. Eam enim esse perfectam: singulas virtutes esse imperfectas: quam explanationem nostram adiuuant multa loca Aristotelis, quibus ille, de hoc loco agens, hoc est, de hac differentia, semper nominat perfectam virtutem: vt *infra ca. 9. in fine* ἡ ἀρετὴς τελεία. *ex ca. 19. in fine* ὁ δὲ αἷμα. & *cap. 12. in princ.* ἐνέργεια καὶ τ' ἀρετὴν: & *in magn. moral. libro 1. capit. 4.* & *in Polit. cap. 13 libro 7.* φαμέν δὲ, præterea *capit. 9. in fine*, ibi, δὲ ἡ ἀρετὴ: satis aperte explicat hunc locum, nam ait vt diximus, agens de virtute perfecta: at nusquā hoc dixit, præterquam hoc loco, præterea *libro 2. Eudem cap. 1.* apertissime virtutis nomine ὅλην, hoc est, vniuersam esse intelligendam dicit: non vero μέρη seu partes: quia sint imperfectæ. Ex quibus locis perspicuum esse puto, virtutem hoc loco vniuersam, vt quæ sit perfecta, intelligendam esse. Trifariam nanque perfecta virtus dici solet, teste Aspasio *in libro 5. Ethic. capit. 1.* Nam fortitudo, quæ, recta ratione ducte, labores & pericula sustinet, perfecta olim dici solet, comparatione eius fortitudinis, quæ impetu quodam, non ratione qualis erat in Achille, eadem aduersa propulsat: vnde & fortitudo vocari solet communi nomine virtus. Deinde omnium virtutum ἀθροισμα seu collectio, hoc est, virtus ὅλη & vniuersa dicitur perfecta, & quidē vere, inquit Aspasius. Postremo iustitia quoque dicitur perfecta ab Aristotele eo loco *cap. 1. lib. 5.* non quidem ex parte iustitia, quæ eadem est cum virtute. Denique explanationem illam aperte confirmat & Plato *lib. 2. de Repub. extremo* (ex quo loco hæc omnia sumpta supra diximus) vbi hanc differentiam non in prudentia, sed in iustitia, puta vniuersa, cerni & positam esse ait.

[*Ἐν δὲ ἐν βίῳ.*] Hæc est altera differentia, qua requiritur temporis longinquitas ad beatitudinem complendam. Mirandulanns *lib. 40. Euerf.* vt supra de virtute, ita & hoc loco de tempore mire, sed frustra & perperam laborat. nam Aristotelis hanc esse sententiam hoc loco: Beatitudinem non in puero, neque etiam in viro statim, cui scilicet omnia bona iam adsint, perfectam censerī, sed requiri præterea aliquod temporis intervallum.

uallum, quo illa rerum omnium in aliquo cumulatio & perfectio velut stabile quiddam teneatur: multis ex locis confirmari potest, vt hoc loco, ἐστὶ μία ἡμέρα, ἐστὶ ὀλίγον χρόνον, & *infra cap. 9. & 10. & lib. 10. cap. 7. ἡ τελεία. & magn. moral. libr. 1. cap. 4. ἐπὶ ἧν ἡ δόξα μόνον.* Et in *Eudem. lib. 2 cap. 1. ἐπὶ δὲ.* Ex quibus omnibus locis præter ea, cur longum tempus ad beatitudinem complendam sit necessarium: hæc quoque ratio insignis elicitur, quod beatitudini attribuenda sint perfectissima. Tempora autem longiora breuioribus esse perfectiora, vel ex eo solo patet, quod longinquitas æternitatē, quæ, vt diuinitati conueniens perfectissima habetur, proxime imitari videatur: quantum autem tempus requiratur, & an vita perfecta seu tempus perfectum etiam ante mortem iudicetur, *infra cap. 10.* ostendetur.

Περὶ μεγάλων μὲν.] Hæc tertia est huius capituli pars, qua methodica quædam seu analytica præcepta contineri diximus, eo consilio ab Aristotele hic repetita, vt definitionem & summi boni explicationem, si quis minus perfectam & explicatam accusare velit, tueatur: tacite quoque reprehendat Platonem, aliosq; omnes, qui secus de summo bono disputarunt.

Δεῖ δὲ ἴσως ὑποτιπῶν.] Hæc prima est ratio seu præceptum analyticum, quo suam definitionem stabilit: omnib. enim in artibus primæ explicationes breuiores, posteriores magis exquisitæ & absolutæ esse solent, primum inquam forma quædam rei, de qua agitur, oculis breuiter est subiicienda: deinde res latius explicanda. Huiusmodi breuem & primam descriptionem Aristoteles hoc loco περὶ μεγάλων & ὑποτιπῶσιν vocat: *Lib. autem 2. cap. 1. de Anima* vocat etiam τύπον, vulgo ὑπογραφή dici solet: quo etiam vocabulo vsus est Plato *lib. 6. de Rep.* hac ipsa de re agens. Apud Ciceronem in *Topicis* perperam vulgo scribitur παραγραφή, cum legendum sit περὶ μεγάλων. Descriptionem Cicero latine vocat, alibi formam & informationem. Vocabula græca omnia à pictorum primis delineationibus sunt sumpta. Exquisitior autem & vberior explicatio αἰατογραφή hoc loco dicitur, quæ in definitionibus ὁρισμός dici solet.

Καὶ ὁ χρόνος τῶν τοιούτων.] Confirmat, quod attulit præceptum reliquarum artium exemplo, quæ pedetentim & paulatim ac tempore præcedente perficiuntur, qua de re pulcherrimus est locus apud Aristotelem *lib. 2. cap. ult. Sophisticorum*

argumentorum, vbi Aristoteles ostendit, artem dicendi & artem Dialecticam paulatim quoque esse perfectas: imo petit Aristoteles, vt cum ipse primus sit autor Dialecticæ, etsi omnia præcepta non exquisitè tradiderit, vt sibi ignoscat: prima enim quæque perfecta esse non posse. Sic & Cicero. *in Oratore*, de pictura, de arte sculpendi idem explicat; *nihil est enim*, inquit, *simul & inuentum & perfectum*. Et pulcherrime Lucretius *lib. 5. extremo*:

Sic vnum quicquid paulatim protulit ætas

In medium, ratioq; in luminis eruit oras.

Nam aliud ex alio clarescere corde videbant

Artibus, ad summum donec venere cacumen.

Itaque tractationem Politicam Aristoteles vult non statim perfici & perpoliri, sed paulatim more reliquarum artium. Quare si definitio fortasse perfecta satis non videbitur, excusationem tamen se mereri.

Μεμνησθαι δὲ καὶ τῶν.] Alterum est præceptum analyticum de subtilitate, quæ non vbiq; est eadem, sed partim ratione materiæ: partim ratione ipsarum artium, nunc maior est, nunc minor. De materia dictum est supra *cap. 3.* De artibus seu sciencijs hoc loco monet Aristoteles, videndum esse, quam subtilitatem ars quæque requirat: Fit enim interdum, vt in eadem materia duæ artes versentur: quarum altera multo sit altera subtilior & exquisitior, neque debeat alterius subtilitas in alteram deportari. Verbi gratia. Faber lignarius & Geometra angulum considerat vterque, sed faber, vt eo dirigat opus, hoc est, considerat angulum in ipsa materia: Geometra abstractum à materia, & quid sit angulus, quæ sit eius definitio & natura, inuestigat. Sic Physicus, Medicus, Politicus in homine omnes versantur, sed ratione dispari: Physicus explicat, quid sit homo: Medicus, quis sit sanus homo: Politicus, quis beatus sit homo.

Ὅπως μὴ τὰ πάρεργα.] Eleganti prouerbio confirmat Aristoteles, id quod dixerat de artium dissimili subtilitate. quo prouerbio vsus est & Galenus *lib. 9. de Hippocratis & Platonis decretis*: & attigit Aristoteles *lib. 2. Polit. cap. 12.* Sumptum videtur ex poeta Agathone, cuius versus apud Athenæum.

Τὸ μὴ πάρεργον, ἔργον ὡς, ποιούμενον,

Τὸ δὲ ἔργον ὡς πάρεργον ἀκποιούμενον.

Politica igitur scientia, tum quod in materia instabili, nempe in

pe in actionibus humanis quotidie variantibus, versetur: tum quod ea scientia non tam ad acute disputandum, quam ad recte viuendum sit comparata: non debet, neque etiam potest minuta illa subtilitate explicari. Quare & Plato grauiter errat, qui *lib. 6. de Republic* (nam contra illum locum satis aperte hoc loco Aristoteles disputat) summam subtilitatem in hac quoque scientia requirit, & omnia ad viuum refecanda existimat. Peccat etiam in eo, quod politicis disputationibus adiunxerit tractationem de Deo & de Ideis, quæ non sunt οἰκεία, neque accommodata: hic enim humana explicantur, non diuina. Aristoteles autem singula eatenus persequitur, quatenus huic arti vitæ sint necessaria. Sic disputationes de Anima *infra cap. ult.* de origine amoris, *infra lib. 8. cap. 1.* Physicas, tantum attingit, non pertractat: vt & supra Metaphysicas de Ideis & numeris Pythagoricis. Huius quoque præcepti memoræ operationem reddit, cur hoc vel illud explicet in his libris: vt de voluntate & consilio *infra lib. 3. initio*: & de voluptate *infra lib. 7. cap. 12.* & *lib. 10. cap. 11.* de Amicitia quoque *infra lib. 8.* Sic & *lib. 10.* non pertractat disputationem de beatitudine theoricā, utpote à Politicis, quæ sunt practica, alienam. Sic & *lib. 1. magnorum moralium cap. ult.* diligenter se excusat, cur in Ethicis tractet de scientia, sapientia, arte & mente: quorum tractatio ad Analytica & Metaphysica propius videatur pertinere. Itaque hoc teneatur, si qua incident huiusmodi, quæ aliena videantur, ea attingenda esse non pertractanda, pro rei propositæ utilitate, ne *μακροτέρως* ipsis *ἐξ ὧν* fiant maiora. Recte igitur & Galenus *in lib. de naturalibus facultatibus*, monet, de animæ natura disputationem neque Medico neq; Politico esse vtilem, eaq; re omittendam: et si alioqui tractatio animæ alia in re & Medico & Politico est utilis.

Ὅτι ἀμυντήριον.] Tertia est descriptionis excusatio. Est enim præceptum analyticum: non in omnibus disputationibus causas, seu τὰ διότι esse exquirendas: sed satis esse, si τὸ ἐν explicetur: Verbi gratia, in artium principiis causæ non requiruntur, principia inquam per causas non explicantur, sed sensu partim, vel inductione, vel consuetudine, *καὶ ἀπὸ ἀμυντῶν*, h. est, alia principia alijs modis, puta, experientia & vsu, communi hominum sensu & iudicio, mente deniq; ex Platonis sententia, cui menti natura sunt infiti virtutum igniculi & semina, vt Cic. loquitur. Quæ igitur in principiis est ratio, eadem h. loco quoq; obser-

obseruanda fuit, vbi de beatitudine agitur: nam beatitudo quoque ipsa principium est vitæ & scientiæ Politicæ: & definitio superior rei ieienda non erit, si fortasse causas in se non contineat: quin etiam eadem ratio in omnibus his disputationibus seruanda erit: vt ne requiratur nimis enucleata causarum tractatio, contentique esse debemus, si populariter explicentur.

Τὸ δὲ ὅτι πρῶτον.] In veteri translatione non est ὅτι: & ni fallor rectius. nam & Eustrathius hoc modo explicat: *In principijs, inquit, non exquiruntur causa: quia principia sunt prima: τὸ δὲ πρῶτον, τὸ δὲ, hoc est, beatitudo autem est πρῶτον καὶ δέχνη, principium, vt dixi, Politicæ: his enim verbis continetur syllogismi assumptio: cuius hæc sit formula.*

In principijs non exquiruntur causa.

Beatitudo autem est principium.

Beatitudinis igitur causa non sunt exquirenda.

Quæ sententia huius loci & explanatio cum verissima videatur, puto scripturam veteris translationis esse veriore. Videatur tamen, quæ dicta sunt supra cap. 4.

Μετρίαι δὲ πρῶτος.] Egregium & hic continetur Analyticum præceptum, de principijs, ea nimirum quoad fieri possit, eorumque natura patiat, accuratissime explicanda esse. Sic enim hæc verba existimo accipienda: quibus velut *ἰπαρόρ-θωσις* seu correctio eorum, quæ de principijs dicta sunt, contineatur, aut certe explanatio. quod enim hætenus dictum sit de principijs, causas illorum non esse enucleate proponendas, non ita accipiendū videtur, quasi negligenter in illorum explanatione sit versandum, quin potius quam diligentissime sunt pertractanda: ita tamen, quoad natura eorum patitur, politica non tam exquisita, quam Mathematica. Cur autem principiorum tractatio tam accurata esse, eaque rectissime constitui debeant, rationem adiicit Aristoteles hanc, quod toti reliquæ disputationi maximum momentum afferant, id quod prouerbio quoque declarat: *nam principium, inquit, dimidium est totius*: atque adeo (vt h. loco Platonem imitatus Aristoteles ait) *πλεον, h. e. plus quam dimidium*: atque certe non in vitæ tantum actionibus, sed in omnibus disputationibus plurimum interest, quæ & qualia principia constituentur, quæ nisi sint vera & bona, innumerabilia absurda cōsequantur, necesse est: quo nomine grauissime Aristot. li. 1. *Metaphysicor.* Pythagoreos reprehendit: & Cicero multis in locis Epicureos: & ipsum quoque Plato-

Platonem de Ideis Aristoteles. nam, vt eleganter Aristoteles *lib. 2. de cælo*; paruus initio error, progressu fit *μεγαλωτάτος*. Quare & Plato in *Cratyl.* & *lib. 2. de Repub.* grauius & sapienter monet, omnes in hoc elaborare debere, vt principia tanquàm fundamenta prudenter statuuntur: eoque ipse vsus argumento, & hoc quidem prouerbio ipso *lib. 7. de legibus*, iubet Politicum maximam diligentiam adhibere in pueris recte instituendis, vtpote totius Reip. seminarijs: & Aristoteles quoq; in *Politicis lib. 5. cap. 4.* hoc argumento seditionum in Rebuspub. etiam parua initia diligenter esse cauenda monet. Hoc igitur præceptum secutus Aristoteles, etsi beatitudinis definitionem, omnemque Politicam disputationem non tam enucleatam esse oportere, supra disputauit: tamen quia Beatitudo totius Politicæ est principium, deinceps satis accurate de ea explicabit.

CAPVT IIX.

COMMENTARI I.

Σχεπτόν δ' ἢ ἀπὸ αὐτῆς.] Dixerat modo, principia diligenter esse explicanda: Itaq; & de beatitudine diligentissime esse explicandum, vtpote huius scientiæ principio. hoc igitur capite totam beatitudinis definitionem artificiosa ἀναλύσις retexere incipit: q̄ quidem ἀναγερὰ ἢ analytica proprie extendi potest vsq; ad hoc caput 13. largius tamen toto opere Ethicorum & Politicorum nihil aliud agitur, quam vt omnes huius definitionis partes accurate & singulatim retexantur. Et primum quidem hoc capite ostenditur recte beatitudinem dictam esse actionem animi ex virtute. Tres autem huius capitis partes poni possunt, in quarum prima contineatur via & ratio explicandi de principijs & beatitudine: Secundo loco ibi, *γενεμήματα* &c. affert quædam ab omnibus concessa, quibus beatitudinem confirmet esse actionem animi. Postremo ex veterum quoque opinionibus docet, recte beatitudini à se attributum illud, ex Virtute.

Περὶ αὐτῆς] Id est, ἀρχῆς, vt & modo δ' αὐτῆς. perperam igitur Interpretes reddunt de beatitudine, cum sit reddendum de principio, sub quo comprehenditur quidem beatitudo.

Σχεπτόν δ' ἢ.] Hæc prima est pars capitis, qua contineri diximus methodicum præceptum, meo quidem iudicio non beati-

beatitudini tantum: sed omnibus etiam principiis, atq; adeo omnibus controuersijs & disputationibus accommodatum: quo & vsus est Aristoteles *lib. 2. de cælo initio*. Præceptum autem est istud. Res seu controuersias non argumentis tantum, sed & testimonijs, auctoritatibus, communi hominum consensu: omnibus denique de re proposita, quæ ferantur, esse stabiliendas: maxime Politicas, in quibus nihil temere inno- uandum est, & communis hominum consensus, & veterum auctoritas, vita deniq; communis maximam vim habent, qua de re *infra lib. 10. cap. 1. §. 9.* Horat. Cum ventum ad vsum est, mores & vita repugnat.

Οὐ μόνον ἐν τῷ συμπαθείας. &c.] Hæc duo, ἐν τῷ συμπαθείας, & ἐξ ὧν ὁ λόγος, alias quidem discrepant. nam συμπαθείας ratio- nis est complexio: ἐξ ὧν ὁ λόγος, seu ἐξ ὧν ὁ λόγος (vtrunque enim Aristoteli est vsitatum) argumenta aut sumptiones valet: sed hoc loco eodem referuntur: sententia est: non tantum ar- gumentis agendum, ἀλλὰ καὶ, sed etiam.

Τὰ ὑποτάσσονται. Id est, ea, quæ vere insunt alicui, & vere attri- buuntur. Est autem hæc pulcherrima sententia, qua prioris præcepti methodici ratio continetur. nam quæ communi con- sensu ab omnibus probantur, non temere quis falsâ existimare debet: quibus si & nostra disputatio consentiat: magnum pro- fecto argumentum erit, eam esse veram. Vera enim veris con- sentiunt: falsis discrepant. τὰ μὲν γὰρ, hoc est, quæ vere sunt at- tributa, vt diximus, consentiunt vero, seu ei quod vere fuerat propositum: Verbi gratia, quæ vere de beatitudine dicuntur τὰ ὑποτάσσονται, ea definitioni quoq; Aristotelicæ, si vera est, conue- nient: si falsa, non conuenient. nam τὰ ψευδέα.

Νενεμερηδύων δὲ.] Hæc altera capitis pars, qua ostendit, se conuenienter veterum Philosophor. sententijs consentientib; beatitudinem dixisse actionem animi: & primum quidem af- fert bonorum partitionem academicam, in animi, corporis, & fortunæ. de qua Plato *in Euthydemo, in Philebo. 5. §. 9. de le- gibus. Cicer. 1. Academ. §. 5. Tuscul.* Sumit autem animi bona esse maxima omnium cōsensu veterum Philosophorum: ex hoc ita ostendit recte se beatitudinem in animo collocasse: recte inquam animi actiones in summis bonis posuisse. Sic enim argumentatur.

Bona animi sunt maxima & verissima bona omnium cōsensu.
Atqui actiones animi pertinent ad animum, & sunt in bonis animi.
Ergo

Ergo actiones animi sunt inter bona maxima: & proinde actiones animi recte beatitudini, utpote maximo bono in definitione fuerunt accommodata.

Maior ibi, τὰ ἀγαθὰ ψυχῶν. Minor ibi, τὰς ὁ περὶ αὐτῶν. Vtraque perspicua est, & vera & concessa. Complexio ibi, ὥστε καὶ λαὸς αὐτῶν. quasi dicat: recte igitur beatitudini attribuiamus actionem.

Ὁρθῶς δὲ καὶ ὅτι.] Hic docet, cur beatitudinem vocauerit actionem, ex communi quoque consensu: locus est obscurus, quem tamen duobus syllogismis plane illustrari posse confido. Summa hæc est: recte, & veterum opinioni conuenienter se vocasse actionem τίλθ: dixit enim actionem esse beatitudinem, seu actionem attribuit beatitudini, quæ est τίλθ: cur recte? nam hinc sequitur actionem esse in bonis animi. Iam è prioribus notum est, quod est in bonis animi, hoc esse bonum præstantissimum, & proinde beatitudini conuenientissimum. Concludi hæc possunt his formulis.

Omne τίλθ est è maximis bonis, seu bonis animi.

Actiones autem quadam sunt τίλθ.

Ergo sunt in bonis animi.

Maior ommissa est vt certa, & supra initio cap. 7. explicata, & ab omnibus concessa. Minor ibi, ὁρθῶς δὲ καὶ ὅτι, & hoc omnes fatentur, actiones quasdam esse τίλθ, puta honestas: non vero omnes, puta vitiosas, quare ait πνὴς. Complexio ibi, ὅτι καὶ τῶν. Ex hac complexione, & primo syllogismo, alter hic ita contexi debet, perspicuitatis gratia, omissus tamen ab Aristotele, utpote ex prioribus pendens.

Bona animi sunt bona verissima.

Actiones quadam sunt bona animi, vt modo est ostensum.

Ergo actiones quadam animi sunt bona verissima: & proinde beatitudini recte attributa.

Συμμάδει δὲ τὸ λόγῳ.] Alterum consensionis argumentum, quo ostendit, se recte beatitudinem dixisse περὶ αὐτῶν. Omnes enim, inquit, vno ore beatum dicunt bene agere & bene viuere, idemque esse εὐζωΐαν & εὐπραξίαν, quod εὐδαιμονίαν: tribuunt, inquam, omnes beatitudini περὶ αὐτῶν. Ergo & nos recte tribuimus. Eodem argumento Etymologico seu λεκτικῷ vsus est & supra cap. 4. & Plato libr. 7. de Republic. extremo, in Gorgia & Protagora.

Φαίνεται δὲ καὶ τῷ.] Hæc est tertia huius capituli pars, qua Arist. veterum dissentientes opiniones & disputationes ostendit, quæ prope

prope aut longe absint à sua opinione: aitque eas magna quidem ex parte cum sua conuenire: ex qua veritatem suam quoque opinionis elicit. nam verisimile non videri eos omnes viros celeberrimos prorsus errasse.

Τοῖς μὲν γὰρ ἀπορίαις.] Hic iam opiniones commemorat, & primum quidem commemorat, postea perpendit. Affert autem quinque. nam fuisse, qui beatitudinem dicerent virtutem: qui prudentiam: qui scientiam aliquam: qui virtutem cum voluptate coniunctam, qui denique virtutem cum bonis externis coniunctam. Primæ opinionis omnes fere fuerunt, ut Politici omnes, de quibus supra *cap. 4.* & Socrates ac Plato *lib. 12. de legibus*, & in *Gorgia*, & post Aristotelem Stoici, de quibus Cicer. *lib. 3. de Finibus*. Secundæ idem Socrates apud Platonem in *Phadone*. Tertiæ Thales & Anaxagoras Philosophi, qui in contemplatione rerum cœlestium & naturalium summum bonum ponebant, teste Aristotele *lib. 1. Eudem. cap. 5.* Quartæ Plato ipse in *Philabo*, & post Aristotelem Philosophus Calpurnio, teste Cicerone in *Finibus*, & Clemente *lib. 2. Stromatum*. Postremæ Aristotelis discipulus Xenocrates eodem teste Clemente. Prætermisit hoc loco eorum opinionem, qui in sola voluptate summum bonum ponerent, ut Aristippus, & Eudoxus. nam eam supra dixit esse beluinam, *cap. 5.* & quia longioribus distinctionibus ea res eget, reiecit in *librum 10.* Ex his quinque opinionibus tandem tres insigniores facit, easque infra perpendit: nempe de virtute: de virtute cum voluptate: de virtute cum bonis externis: scientiam omisit, propterea quod his libris agatur non de beatitudine theoretica (de qua tamen *infra lib. 10.* satis accurate disputat) sed de practica.

Τοῖς μὲν γὰρ ἀπορίαις.] Hic iam primum ostendit definitionem suam cum prima opinione partim conuenire: partim non conuenire. Dicebant illi, in virtute positam Beatitudinem: Aristoteles quoque in virtutis usu & actione: concurrunt ergo in virtute: dissentiunt tamen: nam illos in virtutis habitu & possessione sola: (quod aperte de Speusippo & Xenocrate testatur Clemens; quos hoc loco perstringere videtur Aristoteles) ponere beatitudinem: se autem in virtutis usu & actione: & suam sententiam illa esse meliorem, ostendit eleganti similitudine à ludis Olympicis: *Ut, inquit, Corona donantur certantes, non ex ijs qui ad ludū veniunt pulcherrimi & robustissimi & ad certandum apti, non tamen certantes: sic in vita agentes recte vita beati-*

beatitudinem seu coronam assequuntur. Fieri autem posse, ut qui habitum virtutis habeat, non agat, & proinde habitus solus actione sit peior. Ostendit quoque ex dormientibus, aut fortasse ægrotantibus, aut alio aliquo modo quiescentibus. Hoc autem argumento à ludis Olympicis vitur & lib. 2. Eudem. *Vincentes, inquit, corona donantur, non qui possint vincere, & tamen non vincunt.*

ἐστὶ καὶ ὁ βίβλ.] Hic secundam orationem perpendit de voluptate virtuti coniuncta, quam in partim cum sua opinione consentire, partim discrepare ostendit: ponunt illi beatitudinem in virtute cum voluptate, & faciunt quasi duo capita, virtutem & voluptatem. Aristoteles voluptatem quidem suam beatitudini attribuit, sed non quasi caput separatum, sed ait; Voluptatem beatitudini naturā insitam esse, quod *infra lib. 7. & 10. cap. 5.* copiosius exponit.

τὸ μὲν γὰρ ἡδονή.] Id est, affici voluptate, seu voluptatis affectio iucunda est in iis, quæ sunt animæ: quam clausulā non eadem de causa interposuit hoc loco Aristoteles, ut putant Interpretes, quasi ea confirmaret propositum: sed ea potius de causa, ut commonefaceret lectorem, disputationem de voluptate non esse alienam à beatitudine, ut quæ & ipsa sit animæ.

ἐκείνων δ' ἐστὶν.] Hic demum est confirmatio propositi, quod est, actiones honestas sui natura esse iucundas, confirmat id hoc modo, quia sui natura expetantur ab eo, qui eas facit. Rationis conclusio hæc est:

Cuiuscunque quis est cupidissimus, id illi est iucundum.

Vir bonus bonarum actionum est cupidissimus.

Ergo viro bono honestæ actiones sunt iucundæ.

Aristoteles ita concludit:

φιλοτιμία iucundum est id, cuius gratia dicitur φιλοτιμία.

Atqui φιλάρετος est φιλοτιμία.

Ergo φιλάρετος iucundum est id, cuius gratia seu causa dicitur φιλάρετος.

Dicitur autem φιλάρετος propter virtutis actiones. Maior ibi, ἐκείνων δ' ἐστὶν, quam declarat inductione οἷον ἴππ. Minor, τὸν αὐτὸν καὶ πρόπον. complexio autem, ἐστὶ καὶ ὁ βίβλ.

φιλοτιμία.] Elegans est vocabulum, quo communi nomine à Græcis dicitur cuiuscunque rei valde cupidus: ut: φιλήδονος, voluptatis: φιλόμυθος, fabularum: φιλότιμος, hono-

tis: φιλομαθής, scientiæ: φιλόκαλος, honesti: φιλάρετος, virtutis cupidus & studiosus: quæ sunt singulana vocabula. De communi & *infra lib. 3. cap. 10. & lib. 4. cap. 4.*

τοῖς μὴ οὐκ πολλοῖς.] Hic respondet tacitæ obiectioni: occurrere namque poterat, voluptates non omnes videri iucundas: sed interdum vnam, eandemque voluptatem expeti, & repudiari ab vno eodemque. Verbi gratia; somni, spectaculorum, vini cupido, &c. Nam ea expetit, interdum non: & proinde non videtur, quod aliquo expetuntur esse sui natura iucunda: quod tamen hæc distinctio actione erat conclusum. Respondet Aristoteles, adhibita distinctione, id quidem locum habere in vulgaribus voluptatibus, & maxime corporis, easque natura non esse iucundas, & nunc expeti, nunc relici. Sed in virtutum actionibus voluptatem esse constantem & perpetuam, & natura sui iucundam: qua de re & *infra* copiosius *lib. 7. cap. 13.*

ἐδὲν δὲ παροτρύνει.] Hic iam Platonem reprehendit, quem diximus, voluptatem beatitudinis dixisse quasi partem aliquam, & caput, seu accessionem, & additamentum, quod hoc loco παροτρύνει dicitur, cum tamen Aristoteles iam ostenderit, voluptatem in beatitudine insitam esse: neque quicquam esse per se, ut putabat Plato.

τοῖς τοῖς εἰρηνοῖς.] Altera est ratio, qua ostendit, actiones virtutis sua natura esse iucundas: Nam, inquit, vir bonus, qui bonis actionibus non delectatur, neque voluptatem ex illis capit, perfecte bonus non est. qua de re latius & *infra lib. 2. cap. 3. toto.*

εἰς τὴν καλὴν καὶ ἀγαθὴν.] Confirmat id, quod dixerat, facta virtutis esse iucundissima, optima & pulcherrima, ab auctoritate & iudicio viri boni: nam, inquit, viri boni de factis & actionibus virtutis ita iudicant, ut nos iam diximus, eas esse iucundissimas & optimas. Ergo ita se res habet. Cur ita? An viri boni auctoritas & iudicium hac in re satis valet? Maxime. Nam ut *infra libro tertio, capite quinto. & libro nono, capite quarto*, præclare Aristoteles scribit, cum quæritur, an quid sit iucundum, & quæ sit vera voluptas: consulendus est vir bonus, velut norma, & regula, & mensura: utpote qui nunquam variet, sed constanter, quod verissimum est, sequatur: vitiosi autem nunc hoc, nunc illud sine ratione persequantur, ut & hic paulo ante dictum est.

καὶ ἴσον.] Est hic tantum comparatio, non reprehensio, vt quidam Interpretes putant.

Φαίνεται δ' ὁμοῦς.] Hic tertiam opinionem perpendit de bonis externis: quæ quidem ad beatam vitam necessaria esse vult Aristoteles, ita tamen, vt non tam causam per se faciant (quod alii nonnulli existimabant, quos grauiter reprehendit in *Politicorum libro septimo, capite decimotertio*) quam vt beatitudinem quodammodo adiuuent veluti organa, eaque de causa hæc bona solet vocitare organica, *συνεργα* seu adiuuantia, & *παρασκευαστικά*, quasi præparantia, in *Politicis*, & infra *capite 10*. Certum est tamen, Aristotelem & Peripateticos omnes, & in primis Theophrastum (quem grauissime reprehendit hoc nomine Cicero *lib. 5 de Finibus*, & *lib. 5 Tusculanar.*) multum his bonis tribuisse, adeo vt sine iis beatitudinem non consistere posse dicerent. Quod hoc loco & infra *capite octauo, libro decimo*, popularibus quibusdam rationibus ostendit Aristoteles. Memini Basilium Magnum, cum superiorem beatitudinis definitionem Aristotelicam valde laudasset, hanc tamen eius de bonis externis & corporis particulam grauiter reprehendere.

Φαίνεται δ' ὁμοῦς.] Cur ὁμοῦς, aut quo pertinet hæc particula, Eustathius ita explicat. Et si dictum est, beatitudinem esse τέλει, seu perfectum quiddam: tamen eget bonis externis, fortassis ita rectius connectatur: modo dictum est de voluptate, οὐδὲν δὲ περισσῶς ἔσται, hoc est, etsi dictum est, beatitudinem non egere voluptate, velut additamento: tamen eget bonis externis.

Φαίνεται δ' ὁμοῦς περισσώδη.] Vtrinque est verbum περισσώδης, quod confirmat explanationem nostram: nam & Eustathiana longe petita est. Dictum est, inquit ille, beatitudinem esse τέλει, verum id quidem, sed nimis longum: ex hac quoque explanatione elegans differentia inter voluptatem & bona externa elicitur, hæc esse beatitudinis *πείρα*, & externa additamenta, illa non item, vt dictum est.

καὶ τὸ ἐπὶ ποτὶ.] Puto illum locum intelligi, qui *supr.* est hoc cap. καὶ τὸ ἐπὶ ποτὶς διειρημένων.

ἀδύνατον.] Ab impossibili: ἀδύνατον est res præclare gerere sine [bonis externis] adiutiis. Ergo bona externa sunt necessaria.

ὅθεν εἰς τὸν: Duobus argumentis adhuc ostendit, bona ex-

terna esse necessaria pro differentia ipsorum bonorum: quæ vel impediunt bonas actiones, vel ipsam beati speciem inquinant.

μακρότερον.] Hoc loco tertium adiicit, à vulgi dicto. Vulgus enim pro eodem habent δὲ αὐμονίαν & δὲ τυχεῖαν, quod & *infra* iterat libro septimo, capite decimo tertio, & in *Rhetoricis* libro 1. His tamen verbis continetur & præmunitio seu præparatio ad caput proximum.

ἐνίοι δ', τλῶ.] Hæc particula videtur hoc loco esse aliena: neque enim hic de virtute, sed de bonis externis agitur; ideoque spuria mihi videtur & inducenda.

CAPVT IX.

COMMENTARI.

Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται, πότερον.] Hæc ita prioribus cohærent: quia ad beatitudinem necessaria bona fortunæ esse diximus: atque adeo ipsam beatitudinem à multis δὲ τυχεῖαν seu fortunæ prosperitatem vocari: hinc existit quæstio; an fortuna beatitudinis sit causa efficiens. Verum Aristoteles communius hanc quæstionem pertractat, & in genere quærit, quænam sit beatitudinis causa, quæ sane quæstio est grauissima: de qua Plato in *Menone*, *Protagora*, diligentissime disputat.

πότερον ἐστὶ μαθήτων.] Tres potissimum causas proponit, de quibus quæri soleat, an beatitudinis sint effectrices: nempe μαθήσιν, disciplinam: ἐπισμὸν seu ἔθος: ἀσκήσιν, exercitationem: ἐπιμέλειαν, studium & industriam: ἀρετῶν. Hæc prima est causa & vna tam multis nominibus hic ab Aristotele expressa, & à Platone in *Protagora*, vbi tamen & aliud nomen διδασκῆ, doctrina, commemoratur. Hæc autem omnia vocabula ad vnum caput & causam pertinere, cum totus iste locus indicat: tum Platonis ille in *Protagora* perspicue ostendit. Non nego, quin ea vocabula alias inter se discrepent; sed hoc loco dico, Aristotelem iis vnum caput, vnamque causam esse complexum: nempe an beatitudinis causa assequenda in ipso homine eiusque potestate sit posita, an, inquam, suo studio, exercitatione, humana denique opera quacunque eam assequi possit. Altera causa ponitur ipse DEVS. Tertia fortuna.

ἢ καὶ τὰ πρὸς θεῷ ματῶν.] Hæc est elegans phrasis, qua vsus est

est Plato hac ipsa in re libro 1. de legibus, in Theag. in Protagora: Aristoteles infra libro 10. vñtatiuſ dixit, ὅτι θείας αἰτίας, per diuinam causam. Cicero libro de Vniuersitate, ex Platone expressit, diuino munere: deorum beneficio. Iurisconsulti vocant vim maiorem.

ἐν μὲν δ' αὖ.] Primum agit de causa diuina, sed leuiter & incerte, propterea quod Politica scientia sit humana, eique rerum diuinarum tractatio non sit admiscenda, vt supra dictum est. Sententia autem huius loci & argumentatio à minore sumpta, hæc est: Si vllum est deorum opus hominibus datum, certe & beatitudo vt præstantissimum quiddam, ad deos auctores referenda videbitur.

φαίνεται ὅτι καὶ.] Hic iam incipit explicare, vtrum beatitudinis causa sit virtus, & disciplina, an vero fortuna: & ostendit, fortunam non esse, sed virtutem, aliquot argumentis. Sententia autem huius loci hæc est, vt fateamur, beatitudinem à Diis non proficisci, sed à virtute & exercitatione, nihilominus erit res quædam diuina. Cur ita? Propterea, quod virtutis præmium sit & finis beatitudo. : At virtutis merces omnium consensu res est præstantissima & diuinissima.

ἐν δ' αὖ καὶ πολὺν χρόνον.] Id est, si virtus statuatur causa felicitatis, efficietur, vt felicitas quiddam fiat, quod latissime pateat, & proinde res sit præstantissima, vt supra capite primo diximus: [Bona quo sunt communiora, eo sunt præstantiora:] Cur ita? διωκτὸν γὰρ ὑπάρχει, hoc est, quia beatitudo cum ex virtute pendeat, & virtus studio acquiratur, & acquiri possit ab omnibus, qui non vitiosi sint natura: sequitur, beatitudinem ab omnibus acquiri posse: atque ita late patere: ab iis, inquam, acquireretur, qui sunt bona indole præditi: & hoc est, quod ait, τοῖς μὴ πεπηρωμένοις, hoc est, non mutilatis, (hoc enim proprie sonat, sed hoc loco translate valet, imperfecta & mutilata quasi indole, ingenio, & natura vitiosa præditi:) requirit igitur Aristoteles, vt qui beatitudinem & virtutem assequatur, etiam naturæ aptitudinem: Sunt enim nonnulli tam peruersa natura nati, vt prorsus sint deplorati, & ad omnes bonas actiones inepti. Et hoc est, quod Aristoteles infra libro decimo, capite nono, ἐν libro septimo Politicorum capite decimo tertio, tria potissimum ad beatitudinem & virtutem requirit: naturam, φύσιν: εὐφροσύνην, bonam indolem: quam munifice

quoque Plato laudat *libro tertio de Republica*, & recte Cicero *libro quinto Tusculanarum*, tardis mentibus virtus haud facile committitur: Deinde εἰς ἡμᾶς seu exercitationem & usum: Postremo μάθητις, scientiam: quæ tria hoc loco acute etiam indicantur ab Aristotele, & pulcherrime eadem requiruntur ab Isocrate in *Oratione contra Sophistas*. Ex his tandem conclusio nascitur, qua ostendatur, beatitudinis causam esse virtutem. Sumatur primum beatitudinem esse quiddam præstantissimum & optimum. Deinde iam dictum quoque est, præmium virtutis esse præstantissimum, & virtute effici, ut optimum sit, & latissime pateat, quod virtute acquiritur. Ergo virtus beatitudini est accommodatissima, & proinde eius causa videri possit.

εἰ δ' ἐστὶν ἡ τύχη.] Hoc loco ostendit argumento à causarum natura, & cum effectis suis comparatione, sumpto, beatitudinem fortunæ non esse attribuendam, hoc modo:

Res pulcherrima & præstantissima optimis causis, non vero vilioribus ascribenda sunt.

Atqui beatitudo est res præstantissima: fortuna autem causa est leuissima.

Ergo beatitudo fortuna non est attribuenda, sed optima potius causa, nempe rationi recta, quæ, ut infra lib. 6. dicetur, omnes actiones & virtutes nostras dirigit & moderatur.

Propositio ibi, εἰς τὴν κατὰ φύσιν, &c. quam confirmat Aristoteles exemplo naturæ, artis, aliarumque causarum. Minor ibi, τὸ ἡμετέριον. Hac argumentatione usus est & Aristoteles lib. 1. *Metaph* cap. 3. & Cic. *de Natur. Deor.*

συμφωνεῖς δ' ἐστὶν.] Rursus hoc loco ostendit, beatitudinem esse ex virtute, argumento sumpto ex definitione, hoc modo:

Beatitudo est actio ex virtute, ut habet definitio.

Ergo non ex fortuna.

ποῖα τις.] Aut superest illud κατὰ δόξαν, aut illud ποῖα τις est ἐπιτηδεύουσα eius κατὰ δόξαν. Idem enim vtrumque valet: nam ποῖα τις est hoc loco virtute affecta, prædita.

τίς δὲ λοιπὸν.] Hæc clausula, si liceret dicere, ut minime necessaria & aliena circumscribi potest: accommodari tamen prioribus ita fortasse commodissime potent: etsi dictum est beatitudinem ex virtute pendere, hoc tamen non ita est accipiendum: quasi non & alia quoque necessaria sint bona corporis

potis & fortunæ, inter quæ hoc interesse hoc loco indicat Aristoteles: quod corporis bona etiam insint beatitudini, & cohereant strictius, arctius: fortunæ autem magis sint externa & adiuvantia, non constituentia.

ὁ μὲν γὰρ εὐδαίμων δέ.] Eustathius & Thomas hic aliud disputationis initium faciunt, quasi dicat Aristoteles, *ζῶντι*, hoc est, hæc, quæ hætenus tribus his capitibus de definitione sunt dicta, consentanea esse principio huius operis. Verior tamen huius loci hæc esse videtur sententia. *Ταῦτα*, hoc est, hæc, quæ hætenus attulimus, beatitudinis causam esse virtutem, ea respondent & consentiunt iis, quæ *supra initio* dicta sunt, mox ostendit, quemadmodum consentiant ibi, *τὸ γὰρ τῆς πολιτικῆς*. Dictum est *supra*, Politicæ finem esse optimum, hoc est, beatitudinem. Quid tum dicet aliquis? Atqui Politicæ officium & munus esse, ut ciues bonos reddat, & virtute præditos, certum est, quod & *infra libro decimo, capite septimo*, testatur, & *libro septimo Eudem. capite decimoquarto*, & Plato *in infinitis locis*, præsertim *in Gorgia*, & Cicero *in Epistolis ad Atticum*. Ergo cum Politicæ proposita sit beatitudo, & eadem studeat virtuti, satis aperte indicat, se beatitudinem assequi per virtutem, id quod volumus. Hic ergo quartum est argumentum, quo ostendit Aristoteles, virtutem esse causam efficientem beatitudinis.

δὲ γὰρ ὅσσοι ἐπὶ πρῶτον.] Ratio continetur his verbis, cur pueri non sunt beati: eaque est bipartita, cum, quia agere nequeant: hoc est, virtutem assequi non possint perfecte: tum, quia sunt pueri, hoc est, ætate imperfecta: atqui & perfecta virtus, & perfecta vita beatitudini sunt necessaria, ut in definitione est dictum.

πολλὰ γὰρ μεταβολαί.] Hic iam explicare incipit particulam definitionis illam, *ἐν βίῳ τελείῳ*, sumpta occasione de pueri ætate imperfecta. Videtur autem particula *γὰρ* hoc loco valere δέ, ut sit initium disputationis alterius, nempe de calamitatibus & casibus aduersis, quam vim habeant ad beatitudinem impediendam vel tollendam: hoc enim agitur duobus proximis capitibus, & ait quidem hoc loco, eum etiam, qui beatus fuerit, desinere esse beatum, si ante mortem & moriens grauibz & aduersis malis oppressus fuerit.

ἐν τῇ ἡρωικῇ.] Heroica interdum de tempore: interdum de

rebus & actionibus eius temporis dicuntur: hoc loco de actionibus: nam de tempore diceretur ἐπὶ τῶν.

CAPVT X.

COMMENTARII.

Πότερον ἔστι εὖ δὲ ἄλλων.] Quia dictum erat, eum, qui moriens in calamitatibus maximis fuerit, non posse dici beatum: quaerit amplius Aristoteles, an ergo nullus, dum viuat, beatus esse possit: omni enim homini, dum viuat, eiusmodi calamitates interuenire possunt. Et Aristoteles quidem ostendit hoc capite, posse nihilominus beatum dici in vita, seu viuentem aliquem, repressa Solonis sententia & confutata. Priusquam tamen dissoluat eam quaestionem; alteram quoque quaestionem affert: an propinquorum calamitates nostram beatitudinem impedian, aut omnino an ad nos pertineant: quam tamen quaestionem secundam posterius dissoluit *cap. 11*. Ad has autem quaestiones explicandas praeclare Aristoteles eam definitionis particulam ἐν βίῳ τελείῳ vna explicat. Deinde ostendit, quam vim habeant res aduersae: ostendit denique, an beatitudo sit bonum stabile, an fluxum. Haec summa est *capitis 10. & 11.*

Πότερον οὖν.] De hac quaestione multa extant veterum testimonia in vtramque partem: praeterque pro Solone, vt Sophoclis in *ῥαλῳίς*: Euripidis in *Andromacha*: Ouidii *tertio Metamorphos.* Plinii *libro septimo, capite quadragesimo*: Plato quoque in *Epinomide* existimat in hac vita neminem praeter sapientem esse beatum, post mortem autem alios quoque, qui vixerant, & sapientes maxime. Cum Aristotele faciunt Stoici *libro 3. de Finibus Ciceron. in fine*. Et Cicero ipse *de Finibus, lib. 2.* sic ait, neque in alia parte, nisi in felicitate perfecta. De Solonis sententia Herodotus *libro 1.* & Plutarchus in *vita Solonis*.

εἰ δὲ ἢ.] Exquirat primum dicti Solonis verum sensum: aut enim voluit Solon, mortuum demum esse beatum: aut mortuum dici demum beatum non esse. Et quidem prior sensus non videtur verus: nam absurdum est, mortuum esse beatum. Concludit ita:

Beatitudo est actio.

Mortui nulla est actio

Ergo mortui nulla est beatitudo.

Posterior

Posterior igitur verus erit sensus: & huius habet rationem, quam Solon attulit, quia iam sit extra omnes fortunæ casus, & à malis omnibus liber, quod controuersum esse ostendit, & quodammodo falsum, ibi, *δοκῇ ᾧδ.* Hoc modo.

Si uiuenti, licet non sentienti, mala tamen & bona quæque accidere possint.

Ergo & mortuo.

Antecedens ostendit ibi, *εἰ μὴ ἔτι*. Nam accidere potest, vt quis absens ipse supplicio vel ignominia afficiatur, vel eius liberi, aut propinqui, aut contra honoribus & commodis. Verum quia hæc refutatio rationis non omnino certa est, (controuersum est enim, an liberorum seu propinquorum res secundæ aut aduersæ nos attingant) Aristoteles hoc argumento Solonem amplius non vrget: sed *infra c. 11.* id latius explicabit.

Καὶ λόγῳ.] Recte Lambinus, hoc est, cum mors vitæ responderit beatitudine.

Καὶ ὅτι ἀποσήμεσι.] *ἀποσήμε* plarumq; loci interuallum & spacium significat. Sed hic de tempore nonnulli accipiunt: hoc est, fieri posse longo temporis interuallo, vt liberi à parentibus suis & maioribus degenerent: vt liberi à parentibus suis, nepos nequam. Ego cum Eustrathio *ἀποσήμε* idem quod *ἀποσπασιν*, hoc est, degenerationem seu defectionem à parentum moribus, valere, existimo: vt Aristoteles *libro 1. Reth.* ostendit, sæpe accidere, vt liberi à parentum moribus deficiant, vbi Themistoclis, Cimonis, & Periclis liberos commemorat. Sententia huius loci hæc est, liberos à parentibus moribus dissentire, vel propter naturæ degenerationem, vel etiam propter varias fortunæ vicissitudines.

Εἰ δὲ πάλῳ.] Solonem refellit ab absurdo. Absurdum est tribuere aliquid alicui, non quo nunc id habeat, sed quia habuerit: & tamen cum vere id haberet, non id illi tribuere, neque de eo prædicare. Solon autem tribuit beatitudinem ei, qui eam non habet, aut saltem de eo prædicat, nempe de mortuo, propterea scilicet quia olim eam habuerit: & tamen tum, cum viueret, eamq; haberet, negat illi eam esse tribuendam, aut certe eum dicendum esse beatum. Ergo Solonis sententia est absurda. Assumptio est ab Aristotele expressa. Propositio est ex Dialecticis certissima. Nam notum est, omnem propositionem de re præterita, vt ea sit vera, necesse esse, vt aliquando de re præsentī, propositio vera quoq; effectui potuerit: vt si verum

est, Socratem fuisse Philosophum, & hoc iam licet dicere. Ergo aliquando quoque licuit dicere, Socratem esse Philosophum.

Διὰ τὸ μὴ βέλεσθαι.] His verbis continetur Solonis ratio, nempe quia vita varijs casibus est obnoxia & varia, beatitudo autem stabilis. Sic enim argumentabatur Solon.

Beatitudo est stabile qui idam.

Qui vivit, seu, vita non est stabilis, utpote fortuna variatibus obnoxia.

Ergo eius qui vivit, seu vita non est beatitudo.

Maioribi, Διὰ τὸ μὴ μόνον. Minor ibi, ὅτι τυχῶς [τυχῶ in singulari fortunam significat: in plurali casus seu euentus fortunæ] utraq; est certa, maxime tamen propositio, quam ipse quoq; Aristoteles fatetur. Nam assumptionem, nempe vitam prorsus esse instabilem, simpliciter non admittit Aristoteles: & in ea consistit Elenchus, & propterea Aristoteles mox eam adhibita distinctione falsam esse docebit.

ὁ δὲ λόγος ὅτι οὐκ ὁρίσεται.] Nondum refellit assumptionem, sed confirmat quodammodo Solonis sententiam sub conditione, hoc modo:

Verum quidem erit, vitam fore instabilem, hominemq; varium fore & mutabilem, si in questione de beatitudine fortunæ euentus sequamur.

Sed hoc falsum esse mox ostendam.

Falsum ergo erit & prius, viventes tam esse varios & instabiles.

καὶ μὴ ἐκείνους πᾶσι.] Sic & ipsum Aristotelem in questione de mundi æternitate, varium vocat Philoponus lib. 8. Phys.

ἢ τὸ μὴ τῶν τυχῶν.] Hic iam proptie assumptionem illam refellit; negat enim fortunæ casuum in beatitudine rationem esse habendam: sed potius actionum ex virtute, quod duabus rationibus confirmat: prior hæc est, quia beatitudinis causa princeps actiones virtutis: fortunam vero tantum causam esse aduentitiam & organicam, seu adiuvantem, supra est demonstratum cap. proxim. quod tamen & hoc loco confirmat, ibi: & ὅτι ἐν ταῦτοις hoc modo:

Beatus dicitur vir bonus:

Ex fortuna nemo dicitur bonus aut malus, sed ex virtute.

Ergo beatus non ex fortuna, sed ex virtutis actionibus dicitur.

Alterum argumentum ibi, *μαεργεῖ ὃ τῶ λόγῳ*: est istud:

Si virtus est res stabilis, fortuna instabilis:

Ergo beatitudini, quæ ipsa est stabilis, ut supra ipse Solon fassus est (hoc enim vult his verbis, τὸ νῦν ἀλὲ πορην) quod modo quaesitum fuit, hoc est, magis conveniet virtus quam fortuna.

Nam effecta causis suis respondere solent & debent, adeo ut stabilia oriantur è stabilibus: atq; ita beatitudo stabilis, ex stabili virtute potius, quam ex instabili fortuna.

ἃ δὲ ἔσθ' ὅς ἔστι.] Antecedens prioris huius argumenti, nempe virtutis actiones esse stabiles, hoc loco ostendit Aristoteles esse verissimum: & artium comparatione magis illustrat, ibi, *μοικῶτερά γδ*. Artes sunt habitus, & p̄inde fixæ & firmæ: virtutis tamen actiones illis sunt constantiores: & cur ita? nam frequentior est usus virtutum, quam artium: seu pluribus in locis virtutis actionibus utimur, quam artibus; quam rationem indicat Aristoteles ibi, *ἀλὲ τὸ μέλιν*, &c. Virtutis enim actiones exercentur assidue in cibo, in potu, in ingressu, in somno ipso, in omnibus denique vitæ muneribus & officiis, atque adeo in ipsis artibus, cum ijs iuste, & ut decet, utimur. Artium autem usus sæpe intermittitur: sutor non semper conficit calceos: neq; astrologus astra contemplatur assidue, & huc referri potest elegans Ciceronis locus *lib. 3. de Finib.* Quod si de artibus concedamus, virtutis tamen non sit eadem ratio: propterea quod hæc plurimæ commentationis & exercitationis indigeat: quod idem in artibus non fit: & quod virtus stabilitatem, firmitatem, constantiam totius vitæ complectatur, nec eadem hæc in artibus esse videamus.

ἃ δὲ ἔσθ' ὅς ἔστι.] Hæc totius huius disputationis est conclusio, itaque inquit *τὸ ζητέμενον*, hoc est, an beatitudo etiam viro tribuenda sit, eam iam inesse viuenti constat.

τὰ καλὰ ὅς ἔστι.] Facta honesta & bonos mores.

καὶ ὅς ἔστι.] Hic artificiosa connexionē Aristoteles incipit exquirere diligentius de fortunæ varijs successibus & casibus, quemadmodum eos ferre debeat vir bonus & beatus: deinde quam vim & momentum habeant in rebus humanis, & maxime in beatitudine vel ornanda, vel frangenda, vel labe factanda: hoc est, quod sit eorum momentum in utramque partem ratione beatitudinis.

καὶ πρὸς τὸν λόγον.] Est hæc clausula versiculi Poetæ Simonidis,

dis, quam Plato quoque *in Protagora* hac ipsa de re agens, & multis post seculis alter Sopater *in Epistolis* (vt est apud Sto- bæum λόγῳ 44.) laudant. Nam tametsi contra Solonem, vt iam dictum est, Fortunæ non tantum in quæstione beatitu- dinis rationem haberi, vt in vita nemo beatus dici debeat; ta- men cum varij sint fortunæ casus & successus, & magna eius in vita sint momenta, recte fecit Aristoteles, quod accuratius de fortunæ casibus explicarit. Summa autem totius huius ex- plicationis, verbis interdum repetitis, paulo obscurioris, alio- qui non difficilis hæc est. Fortunæ euenta esse vel prospera, vel aduersa: rursus eadem vtriusque generis vel esse magna, vel parua. Parua in neutram partem vim & momentum habe- re. Magna si prospera, ornare beatum, atque adeo beatiozem quodammodo reddere: propterea quod eorum vsus sit pul- cher & honestus in vita communi: si aduersa, iam quia actio- nes beatitudinis impediunt, vt & omnis dolor, de quo *infra lib. 7. cap. 13.* actio autem perfecta est beatitudo: perfecta au- tem nulla est, quæ impediatur, vt eo capite ostenditur: itaque si aduersa, quia vt dixi, his impeditur beatitudinis actio, fit vt hic beatus grauius periclitetur, ne desinat esse beatus. Quid ergo? certe, quia iam sæpe dictum est, beatitudinis causam principem esse virtutis actiones: fortunam esse aduentitiam causam: deinde quia in rebus aduersis virtus & fortitudo ma- xime elucet, certe inquam, si casus eos aduersos, etsi maiores, moderate & leuiter perfert, &, vt virum bonum decet: non desinet esse beatus, aut potius non fiet miser, propterea quod ferendo fortiter mala, ipsam quoque virtutem exerceat, & vir- tutis actiones edat, ex quibus potissimum beatitudo consistit: si modo aduersa ferat, non quasi non sentiens ea & animi quo- dam stupore, seu potius animi quadam magnitudine seu ro- bore, μή δὲ ἀνάλγηστον, &c. quod si non ferat, animiq; molli- tie succumbat, vt exul Cicero: iam quia excidit actionibus virtutis, fit miser: plane, si grauissimis & inusitatis malis ita opprimatur, vt beatitudinis actiones exercere nequeat: qua- lis fuit Priamus, Niobe, Cræsus: tum certe beatus esse desi- net: ex quibus tantum malis, si se rursus emerferit, tempore- que interposito, non breui tamen, sed iusto & longo, ea quæ ad beatitudinem complendam pertinent, recuperarit: iam rur- sus fiet beatus. Hæc mihi videtur sententia huius loci ab his verbis, ποῶν δὲ θροῶν, vsque ad illa, ἂν ἐν πολλῇ λέγῃ.

Alij ita explicant, vt existiment nunquam quem fieri posse miserum, si fuerit aliquando beatus, et si Priamicis casibus oppressum. Atque ita distinguunt; ob leues casus beatum neque desinere esse beatum, neque fieri miserum: ob graues & etiam grauissimos, desinere quidem posse esse beatum: sed tamen non fieri miserum, sed medium quendam inter beatum & miserum: propterea quod videatur retinere semper posse virtutis actiones. Mihi videtur grauissimis oppressum malis, eam non posse retinere, & proinde desinere esse beatum & fieri miserum. Ex his iam perspicuum est, quemadmodum se gerere debeat vir bonus, in moderate ferendis rebus secundis & aduersis: præterea quæ sint fortunæ momenta, quæ vis in beatitudine vel ornanda vel enervanda, aut etiam tollenda. Postremo beatitudinem esse rem firmam, stabilem, & difficilem, mutabilem, eamque neque facile amitti, neque etiam facile & breui tempore acquiri.

Τὸ ἐν πολλοῖς λέγειν.] Vulgo omnes Aristotelem ita hoc loco accipiunt: quasi velit, hunc demum esse & dici beatum, qui vitam beatæ, & feliciter actæ mortem congruenter obierit: qui vitam beatam vsque ad mortem perduxerit. Contra ego Aristotelem dicere existimo: beatum perfecte dicendum atque esse illum, qui ex virtute perfecta diu vixerit: et si ad mortem eam vitam non perduxit. Quæritur enim his verbis, an in definitione beatitudinis *supra* allata, aliquid sit addendum, nempe huiusmodi additamentum: quique ita sit victurus, & mortem congruenter obiturus. Sic enim intelligendum est illud ἢ περὶ ὁρίων, hoc est, adiiciendum: nempe beatitudinis definitioni, & ait hoc additamentum non esse necessum. Quam explanationem huius loci satis confirmat illa phrasis τὸ ἐν πολλοῖς, quasi dicat nihil, nihil inquam, prohibet, quo minus definitionem illam superiorem secuti, beatum dicamus illum, qui ex virtute diu vixerit: deinde confirmat & illud, quod ait, ἢ περὶ ὁρίων, disputans à contrario Aristoteles, an addendum &c. Ita enim quærit, nihil tamen respondet, sed hoc ex prioribus illis verbis iam satis erat perspicuum. Præterea verba illa ἐπὶ δὲ τὸ μέλλον, apertius adhuc confirmant. His enim ratio continetur, cur illud additamentum non sit necessum: nam, inquit, quod futurum est, nobis est incertū & ignotum, & proinde infinitum, atque ita imperfectum. Beatitudo autem est finita & perfecta. Argumentationis erit formula:

*Quæ sunt infinita & incerta, non conueniunt beatitudini.
Futura autem sunt incerta & infinita.*

Ergo non conueniunt beatitudini.

Præterea suam ipse definitionem imperfectam fateretur, & quam *supra* confutauit Solonis sententiam hic comprobaret: atq; ita sibi turpiter repugnaret. Postrema confirmatur loco *Eudem. lib. 2. cap. 1. κτὶ τοῦ μηδεμίαν.*

μηνεχέας ὃ ἀνθρώπος.] Libri manuscripti & vetus translatio habent *ὁ ὡς ἀνθρώπος*: quæ scriptura elegantior videtur, sententia tamen est eadem, quæ mihi hæc videtur esse: dicendos quidem esse beatos, quibus adsint ea, quæ nos in definitione requisuimus: sed tamen vt homines, hoc est, beatitudine humana præditos, non vero diuina, quæ longe est excellentior. Nam de humana in his libris agitur, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARII.

Τὰς δὲ τῶν δπαζάνων.] Explicata iam principe quæstione, redit ad alteram, cuius *supra* quoque meminit initio capitis, huc reiectam, an posterorum & amicorum res aduersæ aut secundæ ad mortuum permanent, eumque attingant: & assentitur quidem Aristoteles permanere, sed valde breuiter, & pusilla vi, vt beatitudinem mortuo neque afferre, neque adimere possint.

τὸ μὲν μηδοπισῶ.] Cur res illæ ad mortuum demanent, duplex hic redditur ratio; cum, quia alioqui hoc esset ἀφελον, h. e. qui negaret permanere, videretur nullam suorum curam amplius habere: & propinquorum omnem abiēcisse memoriam: tum, quia hæc erat omnium fere hominum sententia, sentire mortuos ea, quæ apud superos gererentur, etsi de hoc dubitat ipse Socrates in *Epithaphio apud Platonem in fine*. Periculosum est autem repugnare communi opinioni, quod periculum nisi metuisset Aristoteles, non tam hæsitanter hic locutus esset, meo quidem iudicio, sed aperte protulisset, mortuum non sentire, non esse, nihil ad illum pertinere: quod *infra lib. 3. cap. 6. & 9.* apertius confirmat.

πολλῶν ὃ.] Methodum prius affert, qua pertractare de hac quæstione velit: & ita breuiter & summatim se de hac re acturum: non omnia ad viuum refecare velle, propter eorum infinitam

finitam varietatem. Varij namque sunt casus, exigui, magni, maximi, & varij propinquitatum quoq; sunt gradus. Est enim vxor, sunt filij, fratres, sorores.

καὶ δ' ὅλας ἡ λεχθὲν.] Constituto iam, propinquorum euentu ad nos permanere, proximum erat videre, quatenus perueniant. Quod vt explicet, vitur distinctione, qua & priore capite est vsus, euentorum, quorum alia sunt graua, alia leuia. Dictum est autem, leuia nullam vim habere, graua habere; itaq; vt *supra* in viuorum casibus hæc distinctio adhibita fuit: ita & hoc loco in quæstione de mortuis adhibenda erit. Constat igitur, si qua ad mortuum perueniant, ea debere esse graua exemplo viuorum. Et hæc prima est differentia & distinctio, sequitur altera casuum distinctio.

Ἀεφίγει δ' ἥ.] Prior distinctio communis fuit tam viuis, quam mortuis, & proprie casuum fuit distinctio: hæc ipsorum quibus accidunt casus, proprie est distinctio. Nam, inquit, accidunt vel viuis, vel mortuis: verisimile est autem, mortuos minus affici, quam viuos, qui vel ipsi subeunt calamitates, vel cernunt: nam quæ coram cernimus vel sentimus, grauiora semper accidunt, magisq; commouent, quam quæ longo interposito interuallo percipimus: quod etiam est perspicuum, confirmat tamen exemplis a rebus tragicis. Nam in Tragœdijs, in quibus plærunque casus grauissimi, vt cædes, exitia tractantur, magis commouent spectatores, si in scena ipsa adhibeantur & gerantur casus illi, quam si, vt antea facti tantum narrentur: vnde Horatius in arte Poetica:

Aut agitur res in scenis, aut acta refertur:

Segnius irritant animos immissa per aures,

Quam quæ sunt oculis commissa fidelibus.

καὶ ὑπάρχειν.] Hæc duo verba καὶ ὑπάρχειν & παράκειται Turnebus & Lambinus vertunt, prius ab histrionibus agi seu tractari: alterum geri & perpetrari: sed Argyropylus & nos apertius παράκειται pro in scena exhiberi & geri: & καὶ ὑπάρχειν, quod iam ante actum fuerit, narrari seu referri, vt loquitur Horatius.

ἢ ἀπολαύς.] Id est, quod vel sua vi, aut omnino sit leue, aut certe ipsorum mortuorum ratione. Dictum est enim modo, etiam magna & graua mala per se haberi leuia ratione eorum, quibus accidunt: vt præsentibus & viuis grauiora, quam mortuis & absentibus.

Ei ὃ μὴ.] Ita quidem habent plerique libri, sed vetus translatio legisse videtur, εἰ ὃ, μὴ τοσούτων. Deinde alij aliter hoc accipiunt. Puto nihil mutandum, & ita explicandum: si quid ad eos perveniat, id valde erit minutum. Quod si non, hoc est, si quis hoc negat, quod dixi, nempe minutum aliquid pervenire, sed maius potius permanere existimet: profecto hoc tamen concedat necesse est, quantumcunque id tandem fuerit, non tantum fore, ut beatitudinem vel afferat, vel auferat, &c.

CAPUT XII.

COMMENTARIUM.

Διωρισθῶσαν δὲ τέτυκιν.] Explicata iam definitione & natura beatitudinis, priusquā alio progrediatur, quæstionem interponit, quæ potius de dignitate beatitudinis agit: & tamen proprietatem aliquam beatitudinis etiam continet. Quæstio autem est hæc, an beatitudo sit ex genere bonorū laudabilium, an vero honoratorum seu honore dignorum. Quæ ut intelligatur, sciendum est, fuisse quandam partitionem bonorum, qua bona dicantur partim *διωρίμεις*, hoc est, facultates; partim *ἐπιμνήσθαι*, seu laudabilia; partim *τίμια*, seu honore & cultu digna. *Διωρίμεις* ut bona corporis & fortunæ, ita dicta, quia & bene & male ijs uti liceat. Hoc enim proprie *διωρίμεις* dicitur, teste Alexandro *lib. 1. Top.* Laudabilia ut virtutes & facta honesta. *Τίμια*, quæ sunt summa, ut Deus, mens, antiquitas, beatitudo, principia, rerum fundamenta & origines. Hæc ex Aristotele *lib. 1. magn. moral. cap. 2.* & Cic. *lib. 4. de Finib.* Videatur & Aristoteles *lib. 1. Rhet. cap. 36.* & Alexander *lib. 4. quæstionum cap. 27. & in librum 4. Topicor.*

Δῆλον ἐστίν.] Est quasi occupatio. Occurri namque poterat Aristoteli, quæstionem eius non esse integram, sed ita quæri debuisse, an sit ex genere *διωρίμειων*, an laudabilium, an honoratorum. Cuius partitionis tripartitæ non immemor, Aristoteles statim occupans rationem quasi reddit, cur tertij generis nō meminerit, eo quod perspicuum sit, beatitudinem eo genere non contineri, & stultum quodammodo dubitare, an beatitudo in infinito illo genere sit collocanda.

Φαίνεται δὲ παῦν.] Tribus rationibus ostendit, beatitudinem esse ex genere non laudabilium, sed rerum dignarum honore,

nore, & cultu. Prima autē ratio hic affertur à definitione laudabilis aut certe proprietate. Dicit enim laudabile quod sit, ea de causā esse laudabile, quia qualitate aliqua sit præditum, & alio nempe ad bonum aliquod præstantius referatur, ut virtutes laudamus ob præclaras earum actiones, quibus beatitudinem assequamur. Primam hanc rationem composito syllogismo confirmat Aristoteles. Profyllogismus hic est:

Quicquid est laudabile, ea re laudatur, quia ad aliud refertur.

Res autem optima ad aliud non referuntur.

Ergo res optima non sunt in genere laudabilium.

Propositio ibi, φαίνεται δὲ παῦν, quæ confirmatur partim virtutibus, ibi, τὸ γὰρ, tam animi, quam corporis; partim etiam à Deorum laudibus, ibi, δῆλον ὅτι. Nam virtutes laudabiles sunt ἀπὸ τῶν ἔργων, hoc est, alio referuntur. Dij autem, quia alio non referuntur, sed in se sunt perfecti, non laudantur. Absurdum enim esset, Deum laudare, quemadmodum homines solemus, puta, quia temperanter, aut iuste, aut fortiter, quid egerit. Hoc enim, inquit Aristoteles *infra lib. 10.* est φορηχόν, hoc est, ineptum, & hoc loco γελοῖον ridiculum: & sic puto accipienda hæc verba perobscura; γελοῖοι γὰρ φαίνοντο. Sunt enim qui τὸ γελοῖοι referant ad θεοὺς, quasi dicat Aristoteles, Dij fierent ridiculi: si ad nos referrentur, hoc est, quasi nostra de causā, & ad nostrum honorem & utilitatem agerent: cum nos omnia nostra potius ad illos referre debeamus. Sed melius τὸ γελοῖοι ad ἱπποκρίτους refertur videtur: ut hæc sit sententia. Deos non affici laudibus, quia ridiculi essent comparati ad nostrum morem, hoc est, si laudentur Dij, ut homines solent, puta quia caste aut iuste egerunt. Minor ommissa est, quæ certissima est ex superioribus *cap. 7.* Complexio ibi, δῆλον ὅτι. Hinc iam efficitur syllogismus quæstioni accommodatus ac princeps:

Nulla res præstantior est è numero laudabilium.

Beatitudo est è rebus præstantioribus.

Ergo beatitudo non est è numero laudabilium.

Sinon è laudabilium.

Ergo ex meliorum, & præstantiorum, h. e. honoratorum.

κατά τὸν ἐν φαίνεται.] Alterum est argumentum à communivsu loquendi sumtum: quia nemo laudet res optimas, sed beatas & felices dicere soleat. Concludi hac formula argumentum potest.

Quod vulgo non laudatur, sed beatum dicitur, id non est
 ē genere laudabilem, sed praestantiorum nempe hono-
 ratorum.

Beatitudo, ut ē. Dī vulgo non laudantur, sed beati di-
 cuntur.

Ergo beatitudo non est laudabilis, sed cultu digna.

Propositio hic est omīssa; certa tamen. Nam vsus commu-
 nis est quasi lex naturae inquit Cicero. Assumptio exemplis illu-
 stratur, ibi, τὰς δὲ θεῶν. Confirmat propositionē Eudoxi quoq;
 autoritate. Vt haec distinctio vocabulorū laudis & μακαρίως
 melius intelligatur, sciendum est, 4. esse Græcis vocabula, quæ
 idem pene valeant; subtiliter tamen à Philosophis sunt distin-
 cta: nempe ἐπαινον laudem: ἐγκώμιον encomium seu lauda-
 tionem: μακαρίως μὲν, hoc est, rationem, qua quis beatus di-
 citur: idem & διδοῦμεν μὲν, quod idem est cum priore in hac
 nostra disputatione. Nam alias hoc sapius hominibus: illud
 dijs attribui solet. Vt indicat Aristoteles li. 1. magn. moral. c. 3.
 & supra cap. 10. in fine, ὡς μακαρίως. ἐπαινὸς autem proprie
 est hominum virtute prædicatorum, aut ex virtute agentium: &
 ipsarum quoq; virtutum ἀρετῶν ἐργα, hoc est, propter honesta
 facta ἐγκώμιον est ipsorum ἐργων teste Aristotele lib. 1. Rhetor.
 & Aphthonio in progymnasmatibus. Duo priora ἐπαινὸς & ἐγκώ-
 μιον, conueniunt rebus laudabilibus, duo posteriora rebus ho-
 nore & cultu dignis, vt hoc loco testatur Aristoteles, ὁ μὲν γὰρ ἐ-
 παινὸς. Verbi gratia, si vellem laudare Ciceronem, esset ἐπαι-
 νός, si laudare vellem consulum à Cicerone bene gestum,
 esset ἐγκώμιόν.

τοῖς ἀρετῶν ἐγκώμια.] Id est, ad Rhetores pertinet diligen-
 tior explicatio differentiae inter laudem & encomium.

ἔστι δὲ ὅπως ἐχθρὸν.] Tertium est argumentum, cuius hæc sit
 formula.

Principium & causa bonorum, numeratur in bonis honore &
 cultu dignis.

Beatitudo autem est principium politica & omnium actio-
 num vita bonarum.

Ergo beatitudo est ex bonis honore & cultu dignis, est τιμιόν.

Maior ibi, τὸ εἶναι δεχθῆναι, quam vt certam se sumere & ponere
 ait, & commemorat Alexander in 3. Topic. principia esse τιμιὰ
 Nam vt vetustiora & fontes, vnde reliqua omnia manant, om-
 nium honore dignissima videntur.

πάντες πάντα πράττοντες.] Elegans est loquendi formula, vt & *πάντα πάντα*: cum verbum istud *πάντες* iteratur: quæ phrasi exprimitur vniuersa complexio alicuius rei, qua vtitur Aristoteles sæpe, vt *infra lib. 3. cap. 1. τῶν ὅλων πάντα πάντες*, & *lib. 4. Rhet. & hic lib. 2. cap. 8. initio, &c.*

CAPVT XIII.

COMMENTARI I.

Ἐπεὶ ὅτι ἐστὶν ἡ οὐδαιμηνία.] Tria fere hoc cap. explicantur. Primum .n. Aristoteles methodi obseruantissimus & optimus magister: de virtutibus acturus, rationem ordinis reddit; cur de ijs nunc agat, professus initio, se summum hominis bonum & beatitudinem seu finem Politicæ explicaturum: quæ non est virtus sed beatitudo. Ostenditur igitur primo virtutis explicationem ad politicam etiam pertinere: qua occasione arrepta, ad eam etiam animæ aliquam cognitionem ait pertinere: his propositis deinde ad rem accedit, nempe ad virtutum explicationem: verum quia virtutes in animo consistunt, & pro animi partibus distingui solent, quædam quoque hoc loco de animi partibus interponit: quibus breuiter expositis, extremo capitis tandem diuisionem virtutis affert, partibus animi consentaneam. Primum autem duas affert rationes, cur de virtutibus agere instituat. Prior est ibi, *Ἐπεὶ ὅτι ἐστὶν*, hæc, quia virtutum explicatio iuuat explicationem beatitudinis: & cur ita? propterea quod in definitione beatitudinis hæc particula continetur, *Ex VIRTUTE PERFECTA*: altera ratio ibi, *δοκεῖ*, ab exemplo. Politici omnes maxime de virtute laborant. Ergo & nos Politicam explicantes in eadem maxime laborare debemus. Antecedens confirmatur ibi, *βλέπει γὰρ*, & ibi, *παραδείγμα ὅτι τῶν*, hoc modo: Elaborant, inquam, Politici in virtute: nam id maxime student, vt ciues reddant viros bonos, hoc est, virtute præditos, & legibus obedientes: quod ipsum confirmat exemplo aliquot Politicorum, seu legumscriptorum. Idem antecedens *supra* quoq; *ca. 9.* & pulcherrime *li. 3. Polit. c. 6.* quod tamen antecedens hoc loco Aristoteles recte restringit ibi, *ὅτι καὶ ἀληθῆς*, hoc est, vere Politicus, & ibi *in Politicis*, idem ait eodem modo; ciuitatem quæ vere sit ciuitas: *μηδὲ λόγῳ καλεῖται*, hoc est, non nomine tenus. Nam Aristotelis ætate plerique Politici, vt vitiosi & imprudentes non erant vere Politici, neq; magnam virtutis curam gerebant.

πεποιησθαι.] Id est, elaborare, hoc est, magnam curam & studium ponere. Præteritum pro præsentem, ut & præcedenti cap. in fine, ibi, πεποιημένοις pro ποιημένοις.

ἡγὰρ εἰ πῦες ἑτέροι.] Nominat tantum duos Politicos Cretensem & Laconicum, utpote ea tempestate, ætate illa celeberrimos, ipso testante in *Polit. lib. 2.* sed eo tempore fuerunt & alij: Charondas apud Siculos, & Italos, hoc est, in magna Græcia: & Solon apud Athenienses, & Moyses apud Hebræos.

ἡ δὲ ἀρετὴ ἓ.] Postquam constat iam agendum esse de virtute: & virtutis nomen sit multiplex. Est enim vel diuina vel humana: est vel corporis vel animæ, hoc quoque primum distinguit, aitque se de humana, non de diuina disputaturum. Cur ita? nam & beatitudinem humanam exquirimus, ut sæpe dictum est. Deinde se acturum de virtutibus animi, non corporis, propterea quod *supra* quoque dictum est: beatitudinem esse animi actionem: ad quam beatitudinem virtutis quoque explicationem pertinere modo dictum est. Sic mihi videtur locus accipiendus esse. Virtus igitur humana dicitur, partim ut distinguatur à diuina, partim ut distinguatur à virtutibus, quæ beluis sunt cum hominibus communes, quales sunt corporis.

εἰ δὲ ἡ ἀρετὴ ἓ.] Quia modo dixit: beatitudinem esse actionem animi, & acturum de virtutibus animi: hinc sententiam hanc elicit Aristoteles: Politicum debere habere notitiam aliquam animi: quod confirmat duabus rationibus. Prior est, ut iam dixi, agitur in *Politica* de virtutibus animi, vel beatitudine, quæ est animi actio. Altera ratio ibi, ὡς αἶψα ἐ τὸν ὀφθαλμὸν, ab exemplo medici sumpta. Sic enim à minore argumentatur:

Si medicus curator corporis, in eo cognoscendo studiū ponit. Ergo & Politicus curator animi in eo cognoscendo elaborare debet.

Antecedens est certissimum: notum est enim quantopere laborent medici in anatomicis; Animi autem curatorem seu Medicum esse Politicum, præclare ostendit Plato in *Politico*. Ergo si in corpore re longe inferiori, quam est animus, tanta cura est ponenda, certe in animo multo maior erit ponenda. Ergo agendum est Politico de animo, & cognoscendus animus. Sententia proposita confirmatur elegantissimo loco Platonis *li. 1. de l. extremo*, perperam reddito à Ficino.

ἡ δὲ ἀρετὴ ἓ.] Hic ostendit quamnam animi notitiam habere.

habere debeat Politicus : nempe mediocrem , & quatenus cōducatur vitæ & moribus nostris. Quod idem de medico suo monet Galenus *in lib. de facultatibus naturalibus* : vbi medico dicit esse necessariam animæ cognitionem , non exquisitam tamen : sed qualis pertinet ad morborum fontes inueniendos. Nam subtilior de anima vel eius natura disputatio ad Physicum pertinet.

καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς.] Notum est ex *Gellij lib. 20. cap. 4.* Plutarcho *in Alexandro* : Clemente *lib. 6. προμμάτων* , & Cicerone *lib. 2. de Fin.* Aristotelis opera fuisse bipartita : quorum altera dicta fuerunt ἀκροατικά , altera ἐξωτερικά. In illis continebatur disputatio exquisitior : in his popularior , hoc est , in illis exquisitissime & subtilissime omnia disputabantur : in his facilius erat tractatio , vt fit in Dialogis. Et illi Exoterici omnes interciderunt. Sunt , qui negant hanc Aristotelis diuisionem esse veram : sed refelluntur aperte Aristotelis testimonio *lib. 1. Eudem. cap. 8.*

εἶναι τὸ μὲν ἀλόγῳ.] Quoniam Aristoteles eadem interdum hic iterat sæpius : nos summam totius disputationis faciemus. Sumitur autem primum ex libris Exotericis , animæ duas esse partes , rationis participem vnā , alteram expertem. De hac prius agit Aristoteles : de priore posterius hoc cap. ibi , εἰ δὲ λογὴ ἐστὶν ἄλογον. Vtramq; partem rursus bipartito secat : ita vt vtraq; sit vel rationis particeps , vel expertis , hoc modo. Rationis expertis partim est posita in stirpibus , & omnibus animantibus , quæ omnino ratione vacant , & dicitur τὸ φύλικόν , seu altricis latine : partim in homine tantum , & dicitur ὁρεκλικόν & ἐπιθυμητικόν , in qua perturbationes , vulgo affectus. Sic & rationis particeps pars , vel vere est particeps rationis : eaq; proprie dicitur τὸ λογιστικόν , in qua est ratio & mens : aut non vere , sed potius rationis est expertis , quæ & ipsa dicitur τὸ ὁρεκλικόν. Ex his partitionibus perspicuum est , tres veras esse animi partes , τὸ φύλικόν , altricem , omnibus animantibus communem ; alteram τὸ ὁρεκλικόν appetitionum : Tertiam τὸ λογιστικόν rationis , vtramq; hominis propriam. His partibus ita distinctis iam videamus , quæ sit earum vis. quæ & cur sint hominis propriæ , quæ non , hoc est , quæ sint viles ad Politicam scientiam , quæ inutiles & alienæ. Hic enim est scopus & vsus disputationis de Anima hoc loco , vt *supra* dictum est. Primum igitur de altricis agens , ibi , τὸ ἀλόγῳ δὲ , &c. ostendit eam non esse hominis

propriam, & proinde alienam ab hac scientia, & prorsus inutilem, idq; duabus rationibus: quarum prior hæc est, quia sit communis cum stirpibus & beluis, alijs animantibus, ibi, τὸν κοινόν ὅς. Cuius rationis hæc sit conclusio.

Qua cui sunt cum alijs communia, non sunt eius propria.

Altrix pars animi est homini cum alijs communis.

Ergo non est eius propria.

Propositio est certissima. Assumptionem confirmat ibi, τὸν κοινόν, &c. Nam, inquit, attribuimus eam omnib. rebus, quæ aluntur & qua viuunt.

τὸν αὐτὸν ὃ τῶν τῶν.] Id est, altricem tribuimus etiam perfectis, & eadem est, quæ imperfectis seu fœtibus tribuitur. Videbatur quidem esse diuersa. Nam ἡ φύσις duæ sunt partes, altrix & augens: quæ duæ sunt quidem in teneris, & imperfectis: at non in perfectis. Nam quæ sunt perfecta etsi aluntur, augeri tamen & crescere aliquando desinunt. Itaq; non videntur eandem prorsus habere animam, quam imperfecta: tamen melius est dicere, esse eandem: ὁ λογισμὸς ὅς: complexio syllogismi ibi, τῶν τῶν μὴ ὅν. Altera ratio ibi, δοκεῖ ὅς, est hæc; quia

Qua propria est hominis pars, ea in somnis quiescit & consopita iacet.

Atqui altrix anima pars tum vel maxime viget:

Cuius rationis hæc sit forma:

Qua hominis est propria vis & pars anima, in somnis quiescit.

Altrix anima pars in somnis nō quiescit, sed maxime viget.

Ergo altrix non est pars propria hominis.

Propositio ibi, ὅ ὅς ἀγνοῖ, &c. seu declaratio potius & explicatio propositionis: quasi dicat, hinc apparet, partem hominis propriam in somnis quiescere; quia tum non liceat inter noscere virum bonum ab improbo, & non ex ocio aut quiete, sed ex actionibus demum virtuti consentaneis cernitur: quod ipsum cōfirmat prouerbio, ibi, ὅθεν φασι: quo vulgo dici solet: *Dimidiato vita tempore fortunatos à miseris nihil differre*: quando & Plinius de vitæ breuitate locutus est lib. 7. c. 50. Deinde eandem maiorem propositionem confirmat ibi, δὲ γαίᾳ ἐν ὅν, à somni vi & natura. Somnus enim consopit animæ vires: eius inquam animæ ex qua vir bonus aut improbus dicitur. Assumptio ibi, δοκεῖ ὅς ἐν τῷ, quæ à medicis confirmatur. Nam in somnis calore intus collecto facilius sit con-

ctio:

Actio: ex bona autem concoctione magis ali & augeri omnia membra & corpora certum est. Ergo ut alienam à proposito altricem animæ partem reiiciendam seu omittendam tandem concludit, ibi, ἀλλὰ πρὸς τὸ τῆς αἵματός, ἄλλης.

ἡ δὲ αἵματός, &c.] Est correctio quādam propositionis, qua dictū est, in somno nihil agere eam animæ partem, qua boni aut mali dicimur. Nam, inquit, fortasse aliquid agit, nempe, quia in somnis viris bonis visa seu φαντασμοί, seu visiones, species Phantasie (idem hæc valent) obijciuntur & occurrunt meliora & honestiora: viris improbis nequiora & turpiora, quod & verum est, & pulcherrime ostendit Plato lib. 4. de Republ. quæ locus Ciceroni ita placuit: ut eum ad verbum verteret libr. 1. de divinatione: & Plutarch. in libr. πῶς αὖ τις αἰσθάνεται. Reiecta igitur altrice, ad alteram seu τὸ δρεκλικόν accedit, quæ quidem est ira, metus, & omnium denique motuum turbulentorum animi & perturbationum nostrarum sedes. Hæc est ea pars animi, in qua explicanda & regenda maxime laborat politicus, eaq; de causa potissimum cognoscenda. Aristoteles ibi, τοῖς δὲ ἑσθλοῖς, &c. eam explicare incipit & primum quidem ostendit, an sit præter illam altricem alia quoque animæ pars rationis expers: & ostendit esse, sumpto argumento à continenti & incontinenti, ibi, ὅτι ἐν κτηνῶν, &c. Videre enim licet continentem & incontinentē mirifice distrahi, & magnam in utroq; esse pugnam, quam declarat exemplo aut simili, à partibus corporis diuulsis & luxatis, ibi, ἀπὸ χυλῶν, &c. Quod si est pugna, sunt & aduersarii: ex aduersariis notum est esse unū, qui sit & dicatur ratio. Nam in continente & incontinente, ratio luctari solet, propterea quod ea ad res optimas adhortetur. Alter igitur aduersarius, rationi contrarius, rationis expers ut sit necesse est. Et si .a. non videtur hæc rationi repugnans particula, quæadmodū in corpore luxato, eneruato, partes luxatas cernere licet inter se repugnantes, propterea tamen negandum non est, eam homini inesse, ibi, ἀλλ' ἐν τοῖς σώμασι μὲν ὁρῶμεν, &c.

λόγος δὲ ἐστὶν ὁ λόγος.] Hic eandē particulam ostēdit ratione quoq; præditam esse, hac ratione, quia pareat rationi, ibi, πρὸς τὸν λόγον, &c. ubi exemplum continentis, prudentis, & fortis viri affert, in quibus illa particula cum ratione confligens & concurrrens cedit & obtemperat rationi, minus quidem in continente, quam in prudence & forti, propterea quod continentia sit virtus imperfecta; atque ita in continente τὸ δρεκλικόν cum

ratione non plane consentit, in reliquis [virtutibus perfectis] omnia plane consentiunt. Est & altera ratio, qua ostendit illam particulam, nempe τὸ ὀρεκτικόν, esse rationis participem, nempe ibi, ὅτι ἢ πείθεται, quia scilicet audit illa particula ob- iurgationes, reprehensiones & id genus alia monita. Sic autem concludi potest.

Qua pars rationi paret, rationis quoque est particeps.

Hæc autem anima particula τὸ ὀρεκτικόν rationi paret.

Ergo rationis quoque est particeps.

Propositio confirmatur à similibus ibi, ἔτι δὲ καὶ ἑ. Nam qui parentibus & amicis dicto est audiens seu paret, dicitur habere rationem eorum. Nam eius rationem habemus, cui dicto sumus obedientes, & quem curamus, & sequimur volentem aut monentem. Aliud est in Mathematicis: ut cum dicimus, habere rationem rerum Mathematicarum: non dicimus de illo, qui obedit rationibus Mathematicis, ut filius patri, sed qui nouit rationem reddere, cur ista propositio ita sit vera aut falsa. De hac autem huius particula pugna & conflictu cum ratione, & eius obedientia erga rationem, agitur *infra libr. 7. cap. 6.* & pulcherrime apud Ciceronem *libro 2. Tuscul. fere in fine*, pag. editionis huius urbis *Argentinenfis 185. facie. b.* & apud Platonem *lib. 4. de Repub.* ubi similitudo quædam de quodam Leontio adducitur, ut hic ab Aristotele de membris luxatis seu distortis.

εἰ δὲ καὶ καὶ τῶν καὶ τῶν.] Explicatis duabus animi partibus τῷ φιλικῷ, καὶ τῷ ὀρεκτικῷ, tandem ad λογιστικὸν venit: quod *supra* diximus esse bipartitum: & confirmatur ex his, quæ modo dicta sunt. Nam vna est eius pars omnib. nota, quæ vere in se rationem habet, quæque vere dicitur τὸ λογιστικόν. Altera est seu dicitur quidem etiam rationis particeps, non tam quia vere in se rationem habeat, quam quia rationi pareat, de qua modo est explicatum, nempe τὸ ὀρεκτικόν.

διολίζεται ἢ ἑ.] Hæc est totius capitis pars tertia, ubi pro ratione partium animi nempe ἡ λογιστικὴ & ὀρεκτικὴ duarum, duo quoque genera virtutum statuuntur. Alterum, quod est ἡ λογιστικὴ, seu mentis & rationis, quæ virtutes Græce νοητικαί, latine mentis dicuntur, de quibus agitur *in toto lib. 6.* Alterum genus in ea parte, quæ τὸ ὀρεκτικόν, quæ virtutes Græce

Græce ἠθικαί, Latine *morum seu morales dicuntur*: de quibus agitur toto fere opere

λέγουσιν ἡ αὐτῶν.] Ab etymologia ostendit, cur virtutes morales ita dicantur.

ἐπεὶ ἡ ψυχή.] Rationem affert, cur virtutes mentis, virtutes sint, hoc modo:

Omnes habitus laudabiles sunt virtutes.

Habitus mentis sunt laudabiles.

Ergo habitus mentis sunt virtutes.

Maior ibi, τῶν ἐξῆς, de quo & supra dictum est cap. 12. Minor est certa: nam scientiam & prudentiam nemo negarit esse habitus laudabiles, &c.

FINIS LIBRI I.

F 5 LIBER

LIBER II.

ARGVMENTVM.

VT libro priore hoc egit Aristoteles, vt beatitudinis definitionem reperiret: ita in hoc libro studet virtutis definitionem inuestigare: quā in re totus fere hic liber consumitur: & magna quoque pars libri proximi, & quadam etiam libri 6. Quam ad definitionem virtutis, quia vtilissimum est causas eius cognoscere, de his primum: ostendit igitur primo, virtutis causam non esse naturam, sed morem & vsum: parari, inquam, eam agendo & factis. De his igitur factis accurate disputat, qualia esse debeant, nempe moderata, quod nempe eatenus, quatenus voluptas eis consequatur, vbi de materia quoque virtutum diligentissime differit. Explicato iam ortu seu causa virtutis (docuit enim eam ex factis existere, conseruari, interire, ipsam denique virtutem iam constitutam eadem facta munere suo obeundo persequi) propius ad virtutis definitionem accedit: & primum quidem genus eius habitum esse ostendit: deinde mediocritatem esse differentiam: de qua accuratissime agit, non in vniuerso tantum genere, sed in singulis virtutibus, propterea quod in ea differentia vis omnis & momentum ad virtutes acquirendas sit positum. Quae differentia seu mediocritas, quia duobus extremis sit interiecta, hoc quoque exquirat, quam cum extremo vtroque coniunctionem habeat, aequalemne, an cum altero maiorem, cum altero minorem. Tandem eiusdem differentiae, vt in qua posita sit virtus, & quae sit inuentu difficilissima, modum & rationem adiicit, vel-
ut ἐπιμέτρου seu corollarium.

CAPVT I.

COMMENTARIIL.

DOCT hoc capite Aristoteles, virtutem rationis doctrina comparari, & hac omiſſa diſputatione, ſeu reiecta in *libr.* 6. moralem uſu & factis, non natura comparari oſtendit, quinque rationibus. Ad hunc librum explicandum utemur his adiumentis; primum explanatoribus & interpretibus: deinde ipſo Ariſt. maxime in *lib. 1. Magnor. Mor. cap. 5. cum 4. ſeqq.* Platone cum aliis in locis, tum in *Menone*, & in libello, *An virtus doctrina comparari poſſit.* Plutarcho in libello de *Morali virtute*, & in libello, *an virtus doctrina pareatur.* Stobæo λόγῳ α. & λόγῳ δε, *aſſiduitate.* Cic. *lib. Offi. 3. & 4. Tuſc. 4. & 5. Finitum.*

[*Διανοητικῆς.*] Hæc virtus in ea animi parte poſita, quæ vere rationis eſt compos, Græcis dicitur *Διανοητικῆ*, & interdum *λογικῆ*, *infr. cap. 7. extremo.* Latine alii virtutem cogitationis & rationis; alii mentis vocant: rectius Cicero, virtutem in ratione poſitam, ſeu virtutem rationis vocat *lib. 1. Academ. quaſt.* ubi huius partitionis meminit.

[*ἢ μὲν Διανοητικῆς.*] Ait rationis virtutem ex doctrina ortum habere & incrementum, quod eſt notiſſimum. Artes enim diſcendo comparantur τὸ πλεῖστον, hoc eſt, plurimum, ſeu magna ex parte: nam & alia accedant adiumenta necelle eſt, nempe ingenii bonitas & uſus. Recte igitur Galenus doctrinas duobus ciuitibus inſiſtere ait, διδασκαλίᾳ, hoc eſt, præceptione & experientia.

[*διότι ἐμπειρίας.*] Quia, inquit, ex doctrina ſeu præceptionibus virtus rationis paritur: ea re opus quoq; habet experientia & tempore. Cur ita? Propterea quod omnes præceptiones ex ſenſu & experientia primum ſunt natæ: deinde, quia experientia præceptiones plurimum illuſtrantur & confirmantur in rebus ſingularibus, quæ experientia cum ſit multiplex, & longo demum tempore, ſeu longis obſervationibus artem conſtituere poſſit: ea de cauſa ait, virtutem rationis egere tempore..

[*ἢ δὲ ἠθικῆς.*] Quia Ariſt. eſt conſilium explicare virtutes morales (vnde & index eſt ἠθικῶν) de harum cauſis maxime diſputat. Plato virtutes morales neque doctrina, neque natura ingenerari oſtendit in *Menone*, ſed diuinitus dari. Ariſtoteles, omiſſa diuinitatis cauſa, vt aliena à ciuili Philoſophia: hoc tantum exquirat, an doctrina, uſu aut natura parentur? Et ſumma quidem Ariſt. ſententiæ hæc eſt, naturam & doctrinam

nam

nam aliquid afferre: sed plurimum morem seu vsum & facta. Vult enim natura nos aptos esse ad percipiēdas virtutes: quam naturæ aptitudinem *infra libr. 6. cap. ult.* virtutem naturalem vocat: de qua & *lib. 7. Polit. & infra lib. 10. cap. 8. aut 9.* Doctrinam hoc ait efficere, vt facta nostra dirigat, & quæ recta, quæ praua sint, ostendat: excitet denique ad bene viuendum. Quæ adiumenta cum sint exigua, in tertio veram potissimum causam consistere ostenditur, nempe in cōsuetudine seu vsu. Stoici, qui Platonis & Aristotelis bipartita animi & virtutis diuisione reprobata (testibus Cicer. *lib. 1. Academ.* & Plutarcho *in lib. de virtute morali*, vbi eos grauiter refellit) virtutes omnes in parte animi ratione prædita ponebant, omnesque scientias esse dicebant, teste etiam Laertio *in Zenone*, vnde & Cicero *libro 3. Offic.* (vbi Stoicos imitatur) *Temperantia est scientia*, inquit, quemadmodum & Socrates. Acquiri vero seu comparari virtutes existimabant hoc modo, partim natura, partim doctrina & vsu: nam innata nobis esse virtutum semina seu igniculos & scintillulas, vt Cicero vocat, quas plerumq; communes notiones seu notitias, & Græce *ἡγεῖναι ἐννοίας* vocant: de quibus extat integer Plutarchi libellus *aduersus Stoicos*. Hæc semina virtutum Cicero quoque lumina naturæ *Tusculan. 3.* vocat. Ea postea si recta doctrina & bonis moribus excolantur & perficiantur, virtutes existere: contra, si malis moribus & deprauatis opinionibus restinguantur, vitia. Hæc sæpe commemorat, & probat Cicero *lib. 2. & 5. de Finib. 3. Tuscul. 1. Offic. 1. de leg.* quæ Stoicorum sententia omnib. quidem vulgo nunc est in ore (& probat eam Philippus *in libro de anima.*) sed repugnat Aristoteli: qui animo nostro neque artium, neq; virtutum semina inesse vlla existimat, sed animum ceræ aut chartæ puræ comparat *in libello de Anima*, vt in quo nihil sit inscriptum, præter τὸ κεκεῖναι, hoc est, procliuatatem aliquam & facultatem.

ἡ δὲ ἡθικὴ ἐξ.] Primum argumentum est ab etymologia: Ita uita, inquit, virtus ab ἥθῳ, id est, *more*, nomen habet; ergo more comparatur. Antecedens confirmatur quoque à Platone *lib. 7. de Rep. κελεύμενον ἥθῳ*, & eleganter à Plutarcho *in eo libello*, quem supra citauimus: ἡθῳ, inquit, est ποιότης, seu qualitas, ex ἥθῳ comparata: quod genus argumentandi est valde infirmum.

ἔδεν, ὅτι τῶν φύσιν.] Alterum argumentum à repugnantibus:
cuius hæc sit conclusio:

Qua natura constant, aliter assuescere nequeunt.

Virtus aliter assuescere potest.

Ergo virtus natura non constat.

Propositio ibi, ἔδεν, ὅτι τῶν, quam declarat exemplis à lapide & igne sumptis. Assumptio omittitur, quæ tamen certa est: nam videmus sæpenumero, ex malis fieri viros bonos: exemplum sit in Polemone Philosopho: contra, ex bonis fieri improbos: nam, ut vulgo dicitur, *Corrumpunt bonos mores colloquia praua*. Et hac de re est apud Platonem in *Protagora*: quod videlicet virtus malis moribus & doctrinis ac disciplinis tolli & adimi potest, natura non item.

ἐν ὅτι μὴ φύσιν.] Tertiæ argumenti hæc sit conclusio:

Qua natura nobis inferuntur seu adsunt, in iis antecedit facultas actiones.

Contra fit in virtutibus.

Ergo virtutes non assunt nobis natura.

Propositio ibi, ἐν ὅτι, quam confirmat exemplo sensuum: confirmare licet ex aliis rebus natura insitis, ut animo seu mente, cuius munus est cogitare. Quod quidem ex sæpe cogitando animus non accipit, sed cum animus adest, postea cogitat. Ita in equo celeritas inest natura, quam certe ex sæpe currendo non est assecutus. Assumptio ibi, ὅτι δὲ φύσιν, quam confirmat exemplo artium, ibi, ὡς καὶ ἐν. Artes enim ex sæpe agendo seu discendo comparantur: hinc vulgo, fabricando fabri, & apud Græcos est proverbium: *ὡς τὸ λέγειν τὸ λέγειν ποιεῖ*, hoc est, ex dicendo nascitur dicendi facultas, de quo apud Erasmus. Aristoteles hic comparat artibus virtutes, quia utræque exercitatione comparantur. An virtutes innascantur, de hoc dubitari potest, quod Arist. negat [νομοθέται, legum scriptores de bonis, legumlatores de malis: ἐθίζοντες, hoc est, moribus & consuetudine: βέλημεν, studium. qui civium mores non recte informant.]

μορεται καὶ καὶ.] Quarti, ab auctoritate, argumenti, hæc est conclusio:

Legum scriptores moribus instillari virtutes existimant.

Ergo virtus non est natura, sed more.

Antecedens confirmat exemplo omnium legislatorum, nempe bonorum: qui hoc agunt, ut bonis moribus suos ciues infor-

informeret, & bonos reddant. Quare & Plato *libr. 7. de Republ.* & Cicero *libro primo de legibus*, duo potissimum munera legislatoris seu legum scriptoris esse ait; alterum in legibus ferendis, alterum in ferendis moribus; quorum maiorem esse vim ad virtutes, quam legum, præclare disputat Isocr. *in Areopag.*

Ἐν αὐτῇ τῇ τῶν.] Eodem argumento in eadem re usus est & Plato *in Protagora*, sed longe lateque explicato.

ἐπὶ τῶν αὐτῶν.] Quinti argumenti hæc sit formula:

Quod ex eadem causa oritur & interit, non est natura.

Atqui virtutes ex iisdem factis oriuntur & intereunt (seu non oriuntur.)

Ergo virtutes non sunt natura.

Propositio omissa est ab Arist. quæ tamē ex Physicis est certissima *ex l. 2. c. 3.* cuius hæc est ratio, quia natura eundem semper in agendo tenorē & vim servat: homo puta, non procreabit bestiam, i. quod rationis est particeps, non edet contrariū: quæ de re Lucrēt. *l. 7.* Assumptio continetur omnib. his verbis, quæ declarat similitudine artium. Notum est. n. ex ædificando vel bonum fabrum vel malum existere, nempe prout bene vel male ædificet: idem est in reliquis artibus: nam si natura quis existeret artifex, non opus esset doctore: nascerentur omnes sine discrimine actionis seu exercitationis boni vel mali opifices. Est autem assumptio certa ex usu communi: videmus enim quotidie, alios bonos existere, alios malos, ratione bonæ vel malæ vitæ & consuetudinis. Quod autem dicitur, virtutes ex iisdem factis oriri & interire, ita est accipiendum, nempe de factis in genere, ex quibus in genere oritur habitus: qui postea distinguitur in virtutes & vitia, ratione bonorum factorum aut improborum.

φθίρειται.] Id est, inquit Aspasius, & γίνεται, ἢ δὲ συνίσταται id est, non efficitur, non nascitur, id est, ex iisdem factis oritur virtus, & non oritur, sed vitium potius. Potest tamen hoc verbum communius accipi, ut intelligatur hoc modo: ex iisdem factis oritur virtus, & orta iam perimitur, & non orta impeditur, & oritur vitium.

ἐνὶ δὲ λόγῳ.] Phrasis est elegans veteribus usitata, id est, summarim: quæ usus est Plato sæpe, ut *in Gorgia, libr. 4. §. 9. de Republ.* Cicero dicit, vno verbo, ut *2. de Finibus: iam si modestia, si pudicitia, si vno verbo temperantia.* & *1. Academ. quest. vno nomine dixit: Errorē autem, & temeritatem, & ignorantiam*

Et opinionem, Et suspicionem, Et uno nomine, qua essent aliena firma Et constantis assensionis.

διὸ δὲ τούτων.] Est præmunio ad disputationem sequentem, qua diligenter de factorum differentia agit. Si factorum, inquit, ea est vis, ut pro eorum dissimilitudine vel virtutes vel vitia nascantur, certe elaborandum est etiam à teneris, ut ea facta sint honesta, sint, inquit, cuiusdammodi, hoc est, bona & honesta.

τῶν τούτων.] Masculinum pro fœminino *τῶντων*, ut & *sup. li. i. cap. i.* dictum est, *τῶντων*, nempe *ἐνέργειῶν*.

μᾶλλον ὅ τὸ πᾶν.] Id est, ut Cicero loquitur; *in eo sunt omnia.*

CAPVT II.

COMMENTARI I.

ἡ περὶ τὴν παιδείαν.] Tria fere hoc capite continentur; primo cur de factis & actionibus diligenter sit agendum: deinde quomodo: postremo qualia ad virtutes constituendas facta sint necessaria.

ἡ περὶ τὴν παιδείαν.] Duas affert rationes, cur de factis diligenter sit disputandum: prior hæc est, quia ciuilis doctrinæ finis non est cognitio, seu contemplatio, sed actio. Eo enim eius omnia pertinent præcepta, ut viri & ciues boni beatique reddantur, qua de re *supra* quoque dictum est *libro i. capite 3.* Altera ratio ibi, *αὐτῶν ὅ, &c.* hæc est, quia pro factorum varietate seu dissimilitudine habitus quoque sunt dissimiles: si bona sint facta, boni erunt habitus, id est, virtutes: si praua, vitiosi quoque habitus, id est, vitia: nam ut recte ait, affectionum dominæ sunt actiones & principes causæ, quod & *supra* dixit *libro i. capite 10.* Et *infra libro 4. capite 2.* ibi, *ἡ ἐξ ἑαυτῶν τῶν ἐνέργειῶν. ὅποι, id est, virtutes non esse natura, etiam Plato aliis duabus rationibus probat; vna in Menone, altera in Protagora.* Prior hæc est in Menone:

Omnia quæ natura assunt, ea statim internosci possunt, ut canes, inquit, quos putamus fore fortes, ignauos, Et celeres statim dignoscunt venatores ab ignauis. Sic etiam dicit, artis equorum periti, equos generosos statim ab ignauis Et pigris dignoscunt.

Hinc sequitur:

Quæ natura sunt, dignosci posse inter se, quæ bona, quæ mala sint futura.

Minor

Minor est:

Atqui homo nō statim dinosci potest, an sit probus aut improbus futurus: nulla enim est ars, qua id cognosci possit: sicut de equis ars equestris, & canibus ars venatoria.

Ergo natura non sunt virtutes atque vitia.

Hoc argumento etiam alio in loco usus est Plato. Alterum argumentum in Protagora hac forma concludi potest:

Ea quā natura assunt, neque reprehensionem neq; pœnam merentur.

Atqui ob improba facta quis afficitur supplicio, & coercetur reprehensione.

Ergo improbitas & vitia, quæ opponuntur virtutibus, non sunt natura.

τὸ μὲν δὲ ὕστερον.] Hæc clausula videtur alieno loco posita, aut certe melius *infra* ibi, ἀποδείξαι ὅτι τὸ θεμελιώδες collocanda: explicari tamen ita poterit: postquam iam dictum est de factis diligenter esse agendum: reliquum est, ut explicationem aggrediamur: & primum quidem hoc, ut κοινόν, seu commune factis nempe omnibus virtuti consentaneis ponatur ut certum, ea, inquam, facta omnia rationi rectæ consentanea esse debere. Poterat adiciere rationem Aristoteles, ut in *Eudem. lib. 2. cap. 5.* hanc, quia cum virtus sit optimum quiddam: optima autem omnia non ratione prava, sed recta perficiantur: virtus quoque seu virtutis facta eadem ratione recta perfici debent: nam, ut Plato pulchre in *Menone*: omnia nostra studia, voluntates, & consilia prælucente ratione, vitæ beatæ efficienda sunt utilia: si secus, contra. Verum Aristoteles totum id reiecit in *librum 6. extremum.* & hoc est, quod dicit ὕστερον.

καίτοι δὲ ἀποδείξαι μὴ λογίζεσθαι.] Altera capitis particula de modo explicandi facta & virtutes: quem dicit non exquisitum & enucleatum, sed popularem esse debere: quod & *supr. lib. 1. c. 3.* copiose explicavit: argumentatur autem hoc modo:

Ratio omnis & oratio congruens esse debet materia eius scientia, quæ est explicanda.

Si materia est constans, firma & perpetua, ut est in Mathematicis & Metaphysicis, & etiam in Physicis, explicatio quoque & oratio erit exquisita.

Si materia erit inconstans, incerta, & instabilis, & eaducæ, ut sunt facta & actiones humana, quæ est materia

teria Iurisperudentia & Politica : ut & sunt res salubres : qua est materia medicina: tum oratio quoque & explicatio incerta & non exquisita sit, necesse est.

τοῖς τε δ' οὐτ' .] Est argumentatio eiusmodi à minore ad maius : Si explicatio de genere vniuerso est, instabilis & minime exquisita: multo maior varietas erit in rebus singulis, & incertitudo : imo, inquit, rerum singularum ea est varietas, vt arte & præceptis contineri nō possint. Et cur ita? δὲ δ' αὐτὸς αἰεὶ : nam; inquit, in rebus singulis varia rerum attributa semper sunt spectanda, vt quæ variant pro ratione temporum, locorum, personarum, ætatum, dignitatum, voluntatis. [Verbi gratia : Furtum ex legibus ciuilibus olim non puniebatur morte : hodie vero vbique terrarum morte punitur : hinc oritur de varietate legum inter scriptores controuersia.]

Ἐπὶ συμφορῶν .] Sic hoc loco vocat Aristoteles ea, de quibus agitur in Politica, sumpta specie pro genere : nam alioqui bona, de quibus tractat Politica, seu expetenda & αἰετὰ sunt tripartita, nempe honesta, vtilia, iucunda.

τῶν δ' ἐν τῷ .] Tertium est huius capituli membrum, quo diximus agi de factorum seu vitæ actionum qualitate, ex quibus virtus existat. Plurimæq; summā huius loci sententiā hanc esse existimant, virtutes medio seu mediocritate parari & conseruari. Nos ita existimamus : Virtutes extremis interire, medio parari & conseruari, seu, vt Aristoteles ipse ait : ea, de quibus agitur in Politica, omnia denique συμφορῶν [interire] extremis perire, medio existere : virtutem autem ex iisdem factis existere & perire. Conclusionem autem totius loci hanc illi ponunt :

Quicquid extremis interit, medio seruat.

Virtus extremis interit.

Ergo medio seruat.

Propositio ibi, τῶν δ' ἐν τῷ, id est, quam declarari aiunt exemplis, à viribus & valetudine sumptis : ibi, ὡς ἐπὶ ἐπὶ τῆς ἰσχύος. Assumptio ibi, ἡ τῶν δ' ἐν τῷ, &c. quam declarat hoc loco Aristoteles exemplis temperantiæ & fortitudinis, ibi, ὅτι πᾶσι. Verum mihi hæc potius huius loci conclusio esse videtur : vitæ nostræ vtilia, & ea, de quibus Politica agit, pereunt nimio, & eo, quod parum, seruantur medio. Ergo & virtus peribit nimio, eoq; quod parū, & seruabitur medio, id est, ex iisdem factis oritur & interit, dissimiliter acceptis, id est, ex mediocri-

bus oritur, ex immoderatis in vtranque partem, interit. Hanc esse huius loci sententiam indicat Aristoteles *infr. c. 3. extremo*: quo loco breuem epilogum capitis tertii & huius loci affert. Ait autem, se hactenus explicasse hæc, virtutes esse in voluptatibus & molestiis occupatas (quod explicauit *capite tertio*), deinde virtutes, ex quibus factis aut rebus existant, ex iisdem quoque augeri, conseruari, & interire: quod explicat hoc loco. Confirmatur quoque hæc explicatio hoc ipso capite, ibi, *ἀλλὰ ὁ μέγας αὐτῶν ἡρώδης*, &c. quibus verbis commemorat, quid modo explicant, nempe ἡρώδης, id est, ortum, incrementum, & interitum virtutum ex iisdem factis nasci. Planius hanc ipsam rem tractat Aristoteles *in Eudem. libro 2. capite 1.* vbi ita argumentatur:

Omnie affectio seu Ἀφῆσις, eo quod nimium, & eo quod parum interit, medio existit & conseruatur.

Virtus est affectio & quidem optima.

Ergo, &c.

Antecedens igitur argumentationis hoc loco ibi, *πρότερον*, &c. quod declarat exemplo virium & valetudinis: vires enim exercitationibus oriuntur & conseruantur, immoderatis pereunt, vt recte ipse Aristoteles testatur *lib. 8. Politic.* (vbi grauissime reprehendit Lacedæmonios, qui tot haberent exercitationes, vt fierent quodammodo belux.) Item valetudo cibo & potu oritur, conseruatur & interit: qua de re Galenus *in lib. de sanitate tuenda*. Consequens ibi, *οὐτως οὖν καὶ ἐν τῇ*, &c. quod exemplis duarum virtutum ostendit Aristoteles. Sumpsit autem Aristoteles Antecedens ex Platone *in Erasmo*, pag. 236. [editione Basiliensi] quo vsus Plato, ostendere ibi nititur, neque nimium neque parum esse sciendum, sed moderatam rerum scientiam esse laudabilem.

[*ἐν τῇ τοιαύτῃ.*] Hoc nomine plerique accipiunt *πρότερον* seu facta: sed videtur accipiendum paulo communius, vt intelligantur ea, de quibus modo dixit Arist. quæ sunt instabilia, nempe omnia vitæ degendæ necessaria & vtilia, qualia sunt etiam *τῇ ὑγιεινῇ*, hoc est, ad valetudinem seu sanitatem pertinentia, nempe exercitationes, cibi, potiones, calor, diuitiæ.

[*ἀλλὰ ὁ μέγας.*] Hoc amplius ostendit Arist. virtutes non tantum ex iisdem rebus oriri, conseruari & interire, sed etiam iam natas virtutes in iisdem rebus suo munere fungi: quod eodem modo ostendit, quo prius, nempe ea de quibus his in libris agitur:

tur: omnia deniq; vitæ necessaria & vtilia ex iisdem rebus oriuntur & intereunt, & orta in iisdem versantur, ea deniq; optime administrant: Verbi gratia: robustus quis fit ex moderatis exercitationibus, id est, non paucis, sed multis: item ex sumptione multi cibi, idē quoq; multas exercitationes obire, & multū cibum sumere poterit, iam factus. Ergo & virtus eodem modo: nam, verbi gratia, fortis redditur ex consuetudine ferendi res graues: idem quoque fortis iam factus, res easdem graues facillime feret.

πόνος.] Et si verbum *παρὰ μὲν* videtur significare, hoc verbo *πόνος* intelligi labores: puto tamen exercitationes hoc loco intelligendas, propterea quod Plato, ex quo hic locus est sumtus, eodem verbo vtens, sine dubio exercitationes intellexit. Coniungit enim *γυμνάσια καὶ πόνος*, de quo verbo *supra* diximus *libro 1. c. 6.*

C A P V T I I I .

C O M M E N T A R I I .

σημεῖον ὃ δὲ πρὸς τοῖς.] Duo fere hoc capite continentur: alterum, vt ita dicam, principale, alterum accessorium: illud breuiter, hoc copiosissime explicatur.

Principale est, quia de factis hic agitur, quod facta sint ad virtutes constituendas necessaria. Verum aliter hæc effert Aristoteles: in eam tamen sententiam & hoc modo: quā nota vtendum sit ad discernendos habitus vitiosos à bonis, & ait, voluptatis modestiæque nota esse vtendum.

Accessorium est istud; virtutes versari in voluptatibus & molestiis.

Quod ad prius attinet, cum quæri posset, quot facta ad virtutes sint necessaria: notam vtilissimam attulit Arist. & terminum. Nam alioqui facta sunt infinita, neq; vnquam constaret de virtute acquisita. At igitur, tū cēseri virtutem acquisitam, neque plura facta ad virtutem constituendam esse necessaria, cum eo quis peruenit bene agendo, vt iam post hæc ex factis ipse suis voluptatem capiat: Verbi gratia: Vir fortis, si ex perferendis rebus grauib; gaudeat, aut certe non doleat: ille vere fortis dicendus erit. Eadem est ratio in cæteris. Plutarchus in libello, *πῶς αὖ τις ἀγαθὸς*, id est, *de notis*, quarum admonitu quis cognoscat se progredi in virtute: affert multa indicia & notas, ex quibus coniecturam quis

capiat, se in virtute progressus facere, quæ disputatio huic nostræ est vicina: discrepat tamen: nam ibi de virtute nondum acquisita, hic de acquisita, nota traditur: affert tamen Plutarchus unam notam, præterea virtutis acquisitæ, si nempe infomnia sint honesta & moderata, non flagitiosa.

ἢ μὴ λυπεῖσθαι γὰρ.] Est correctio: nam in forti non est necesse, ut gaudeat in rebus grauib; perferendis, saltem in nonnullis, in quibus satis est, si non doleat, exempli gratia, in vulneribus, quæ de re *infra lib. 3.*

ἢ εἰ ἡδοναί γινονται.] Ratio est notæ: quasi diceret, ea de causa cognoscimus habitus voluptate & dolore, propterea quod in his maxime habitus virtutum & vitiorum versentur: quæ ratio continet alteram partem huius capitis, eaque confirmatur septem rationibus, ut mox dicitur. Obseruanda autem hic est differentia insignis inter Philosophicas disputationes & Magistratum iussa: nam magistratus non requirit, ut quis gaudeat aut doleat hoc aut illo facto: sed satis illi factum est, si quid recte fiat: de facto laborat magistratus, de facientis animo non item: dico ratione voluptatis aut doloris, ut eleganter Aristoteles admonet *lib. 7. Eudem. & Cic. lib. 3. Offic.*

ἢ ἡδονὴν καὶ πόσιν.] Recte & distincte additum est, ἡδονήν, ut & *infra lib. 10. initio.* & mox hoc capite, ibi, *ποσίν καὶ πόσιν ἡδονήν*, id est, ἡδονήν: nam *ποσίν καὶ πόσιν* non versatur in voluptatibus & doloribus: ratio differentiarum hæc est, quia voluptas & dolor sunt perturbationum genera: perturbationes autem in ea sunt parte animi, quæ ratione vacat, in qua parte est virtus ἡδονήν, in ratione autem est *ποσίν καὶ πόσιν*: quæ ratio vacat omni perturbatione.

Ἀλλὰ πόσιν γὰρ τὴν ἡδονήν.] Prima ratio hæc est, quia ad voluptates percipiendas flagitiosa & turpia agimus, ad dolores & molestias fugiendas, à rebus honestis & præclaris abstinemus: notum est enim, quanta sæpe excitent mala voluptates cibi, potionis, Veneris, & ludorum intemperantium: sæpe quoq; patriæ, parentum, amicorum & innocentium defensio omittitur, quia molestiæ & dolores essent subeundi. Argumentatur igitur hoc modo:

Vitia oriuntur ex voluptatibus & molestiis.

Ergo & virtutes in iisdem rebus versantur: nempe moderandis & dirigendis.

ὅτι δὲ εἰ ἡδοναί πῶς.] Confirmat rationem suam autoritate Platonis:

his: Ratio erat, magnum esse momentum positum ad recte agendum, aut peccandum in voluptate aut dolore: qua ratione adductus quoque Plato censuit pueros statim docendos esse, quibus rebus gaudere, quibus contra dolere debeant: & hoc in puerorum institutione prima diligentissime observandum esse: qua de re agit grauissime Plato libro 2. de legibus, & 4. de Republ.

ἐν δὲ αἰσθητικαῖς.] Altera ratio est hæc, quia virtus est in actionibus & perturbationibus. Notum est autem, omnem perturbationem & actionem comitari has duas perturbationes, voluptatem & dolorem. Argumentatur hoc modo:

Si virtus est in perturbationibus & actionibus.

Ergo est in voluptate & dolore.

Verum primum, de quo mox.

Ergo & secundum.

Connexi ratio est ibi, *παντὶ ὃ πάσχει*, id est, quia omnes perturbationes & actiones consequitur voluptas & dolor. Actionibus quidem seu factis comes est voluptas & dolor: voluptas quidem recte factis: dolor perperam & prauè factis, qua de re *infra* latius lib. 7. Perturbationibus autem quoque comes est voluptas & dolor: propterea quod perturbationes sunt *ἐν τῷ ὁρεστέλει*, id est, in appetitu: appetitur autem bonum aut malum: nunc si quis assequatur quod appetit, consequitur voluptas, contra dolor. Verbi gratia: Vindictæ cupidus iratus, si inimicum vlciscitur, gaudet, si non, dolet.

Antecedens, nempe virtutem consistere in perturbationibus & actionibus, id est, virtutum materiam esse facta & perturbationes: non hoc tantum loco, sed & *infra* lib. 7. & lib. 10. in princip. iteratur, est certissimum: partim enim virtutes consistunt in moderatione actionum: partim in moderatione perturbationum: vt iustitia in actionum moderatione, nempe contractuum: in perturbationum, nempe voluptatis & doloris temperantia: iræ fortitudo.

μωρίας δὲ καὶ αἰ.] Tertia est ratio ista: quia castigationes & animaduersiones per ista fiant. Notum est enim, pœnis, quæ coniunctum fere habent dolorem, & supplicis deterreri & auocari homines à vitiis, & ad virtutes reuocari. Qua de re videatur Plato in Gorgia, & libro secundo de legibus. (ostendit ibi vsum & finem pœnarum in Republica.) Concludi potest hoc modo:

Omnis castigatio & animaduersio coniunctum habet dolorem.

Virtus autem & vitium in castigationibus, velut in medicina quadam versantur: (dictum est enim, pœnis homines à vitiis auocari & reuocari ad virtutes.)

Ergo virtus & vitium in dolore quoque versabuntur.

ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ κακὸν πῶς.] Hæc est cōfirmatio seu declaratio assumptionis, qua diximus, virtutes in castigationibus seu pœnis versari. Hoc enim intelligendum est, reddi homines meliores castigationib. & pœnis. Iam si doloribus, qui supplicii sunt coniuncti, redditur quis melior, & in iis quodammodo versatur virtus. Ergo in eius contrario, voluptate quoque versabitur: nam & eo, quod quis à voluptate aliqua abstinere debeat, puniri quis potest. Ergo hoc Ἀλλὰ τὸ πῶς proprie quidem intelligendum est λυπῶν, sed tamen etiam alterum ἡδονῶν contineri potest, quatenus quis punitur eo modo, ut iam dixi.

ὥς ἡ ἀρετὴ αὐτῶν.] Sic argumentatur:

Omnis curatio fit per contraria.

Castigatio & animaduersio est curatio quadam.

Ergo fit per contraria, hoc est, ut qui voluptate peccauit, dolore puniatur, aut ad virtutem reuocetur.

ἔτι, ὡς καὶ τὸ ἀντιπερὶν.] Quarta ratio, quia virtus per hæc (voluptatem & molestiam) melior & deterior fiat; Conclusio fit eiusmodi:

Omnis habitus animi, quibus rebus redditur deterior, aut melior, in iis versatur.

Virtus autem voluptate & dolore fit deterior & melior.

Ergo in his versatur.

Propositio ibi, πᾶσι ψυχῇς, de qua supra cap. 2. huius libri. Assumptio ibi, δι' ἡδονῆς ἢ, quam explicat distincte Aristoteles ibi, ἡ δὲ μὴ δέ, hoc modo: Virtus, inquam, aut viri boni redduntur meliores seu ditiores voluptate & dolore, nempe, si ea persequantur aut vitent aliter, quam recta ratio postulet, nempe, si non suo tempore, si quæ non oportet, si quo loco non oportet, si quibus, si quo modo non oportet, ut turpe est ludere in templo, turpe est Philosopho ducere choreas: turpe est seni ludos pueriles exercere: denique cibus lege vetitis vesci. Hæc ita distincte, ne quis putet, voluptate omnimodo corrumpi virtutes, ut quidam existimarunt, qui cum viderent homines voluptate reddi deteriores, atque ita eas perturbatio-

tiões

iones virtutibus esse contrarias; existimarunt, virtutes nihil esse aliud, quam perturbationum vacuitates & indolentias, & virum bonum vacare debere omni perturbatione. Sic enim ait; διὸ καὶ ἐχέουσιν. Verum non recte, quia non distincte. Quos autem hoc loco intelligat Aristoteles huius indolentiæ auctores, nondum reperi. Qui Stoicos ibi intelligunt, errant. Nam Aristotele longe posteriores fuerunt. Est autem magna hæc disputatio, an vir bonus vacuus ab omni perturbatione esse debeat. Improbatur Plato multis in locis, & Aristoteles hoc loco, & Plutarchus in libello de morali virtute, ibi diligentissime Stoicos refellit. Improbant & recentiores Theologi: Philippus in libello de Epitome Morali fere in principio, & Martyr hoc loco: contra probant & refellunt Aristotelem diligentissime Cicero libro tertio & quarto Tusculanarum, & veteres Theologi, Nazianzenus, Basiliius, Augustinus, & alii.

ἡ δὲ πρῶτη.] Quinta ratio: Quia voluptas est omnium rerum expetendarum maxime expetenda; & contra dolor. Conclusio sit ista:

In rebus expetendis & fugiendis versatur virtus.

Voluptas autem & dolor sunt res maxime expetenda & fugienda.

Ergo in voluptate & dolore versatur virtus.

Propositio ibi, καὶ ἐν πᾶσι ταῖς ἐπιθυμίαις: nam hoc potissimum est viri boni officium, ut recte se gerat in rebus expetendis & rebus fugiendis: in quibus omnibus peccat vir improbus, dum magis expetat turpia, quam honesta, lucrum turpe præferat honesto. Assumptio ibi, καὶ ἐν τῷ ἡδονῇ: quam confirmat hoc modo: quia omnibus animantibus est communis, & etiam in rebus illis honestis & vtilibus inhæret, atque adeo nobis à puero inferitur, & vna educatur. Ex quibus apparet, voluptatem in rebus humanis ubique fere adesse. Ergo in voluptate moderanda maxime versatur virtus.

διὸ καὶ χαλεπὸν.] Hæc sumpsit ex Plat. lib. 4. de Rep. non quidem sententiâ, sed verba hæc translata à fullonibus [ἐπιχειροσφόρον, tinctum sc. leuiter, ἐγκειροσφόρον, firmiter affixum alicui, & penitus imbutum.]

καὶ ἐν τοῖς ἐναντιοῖς.] Sexta ratio: quia voluptas & dolor ad facta & actiones vitæ nostræ moderandas & dirigendas plurimum valent, quod probatur ibi, & ἡδονῇ, & latius id confirmat Plato lib. 2. de legib. & lib. 4. de Republ.

οἱ μὲν μᾶλλον.] Id est, alii plus tribuunt voluptati, alii minus, alii magis resistunt, alii minus.

ἐπὶ τῷ χαλεπώτερον.] Septima est ratio ista; quia voluptas est quiddam difficilimum. Conclusio sit ista:

In iis, quæ sunt difficilima, versatur virtus.

Voluptas est quiddam difficilimum.

Ergo in voluptate versatur virtus.

Propositio est perspicua καὶ ἐπὶ τῷ χαλεπώτερον, quam declarat exemplo artium: nam & artes & virtutes maxime elucet in rebus difficilimis. Assumptio ibi, ἐπὶ τῷ χαλεπώτερον: quam illustrat dissimilitudine quadam dicti Heracliti. Heracliti hoc est dictum insigne & peruulgatum: χαλεπὸν θυμὸς μέγας, ψυχῆς γὰρ ἀντί, id est, ira seu animo obistere ἐν moderari difficilimum est: nam vita fere constat seu comparatur, hoc est, iratus vel morte suam vindictæ libidinem explere cupit. Hoc Heracliti dictum commemorat Aristoteles lib. 5. Polit. cap. 10. & Plutarchus in Coriolano, ubi disputat de acerrima eius viri ira: nunc ait hic Aristotel. Difficilius esse obistere voluptati, quam iræ. Ergo est difficilimum: nam iræ obistere difficile esse dicebat Heraclitus. Idem Heracliti dictum commemoratur & à Plutarcho in Erotico, & à Democrito ad id alluditur apud Stobæum λόγῳ de ira. Perperam igitur Interpretes hunc locum ita vertunt, quasi Heracliti dictum [Interpretes putant, Heraclitum dixisse, difficilium est repugnare voluptati, quam iræ, sed non est ira, est falsum] hoc fuerit vniuersum. Difficilius est voluntati obistere, quam animo. Cur autem sit difficilium, ratio bipartita reddi potest: cum quia voluptas nobiscum coalescit à pueris, & in naturam quodammodo vertitur, ira non item, quæ est repentina, facileque accedit, & rursus depellitur. [Quæ sunt nobis natura insita, difficilium auelluntur. Voluptas est talis. Ergo.] tum quia ira rationi magis est similis, quam voluptas, quæ tota est in sensu, eaque re magis beluina: atque ita ira rationi magis, quam voluptas obtemperat, & ab ea regitur.

ἐτὴ δὲ τῇ.] Vetus translatio, & Thomas, & emendatiores libri omnes habent ἐτὴ δὲ τῇ καὶ τῇ πολιτικῇ, rectius, quam alii, in quibus, καὶ τῇ ἠθικῇ, καὶ τῇ πολιτικῇ: nam initio huius operis iam diximus, hanc scientiam nunquam à Platone aut Aristotele dici Ethicam seu ἠθικὴν. Sententia est autem: Omne studium & opus virtutis & scientiæ politicæ positum esse in voluptati-

Iupratibus ac doloribus moderandis. Fere ausim dicere, hæc verba omnia, ἐ τῇ δόξει ἐ τῇ πολιτικῇ esse interiecta ob verbum πῶς: præsertim cum non sint necessaria, & non tam Politica, quam tractatio de moribus, id est, virtus in voluptatibus & molestijs temperandis consistat.

ὅτι μὲν ἐστίν.] Conclusio eorum, de quibus in his tribus capitibus est disputatum.

CAPVT IV.

COMMENTARII.

Ἀπορίαι δὲ αὖτε.] Quia *supra cap. 1.* dictum est, ex factis existere virtutes: hoc est, iuste agendo tandem quem fieri iustum: id quia in controuersiam vocari poterat, Aristoteles hoc loco planius explicat: & ipsam quoque controuersiam propositam dissoluit. Occurri enim poterat hoc n. 3do, falsum illud esse, propterea quod in artibus, quibus valde similes sunt virtutes, idem non eueniat. Sic igitur argumentatur accurrens:

Qui quid arti consentaneum agit: propterea ex eo artis erit peritus.

Ergo qui quid ex virtute agit, seu virtuti consentaneum facit: ut iam non tam fieri ex ijs factus, quam esse vir bonus dicetur: & ut ille artem iam habere, sic hic virtutem dicendus erit.

Antecedens confirmat Aristoteles à Grammatica & Musica. Consequentia rationem iam diximus, quia magna sit inter artes & virtutes (quæ utræq; non natura sed faciendo comparantur, ut *supra cap. 1.* dictum est) affinitas & similitudo. Aristoteles tamen & Antecedens refellit, & consequentiam, atque ita ostendit, verissimum esse, quod *supra cap. 1.* dixit, iuste & temperanter agendo iustum & temperantem quem fieri, non iam esse.

ὅτι ἐπὶ τῇ τέχνῳ.] Hic refellit antecedens, negatque verum esse; omnes qui quid arti consentaneum agant, artis iam esse peritos, ostendit hoc modo: Sæpe enim arti quid consentaneum fieri potest, vel casu (ut in equo Nealcæ, & cane Protogenis, de quibus Plinius *lib. 3. cap. 10.* & Plutarchus in *libello de Fortuna extremo*) vel alterius opere & adminiculo, non proprio Marte seu arte. Hoc autem proprie ex arte fa-

ctum ab aliquo dicitur, siue, tum proprie artis peritus quis dicetur, cum & arti consentaneum quid fecerit, & ex propria arte seu habitu, non casu aut alterius adminiculo.

ἐν ὁμοιότητι.] Hic refellit consequentiam, quam diximus esse affinitatem inter artes & virtutes: & hanc quoq; affinitatē hoc loco negat Aristoteles. Sunt quidem in eo similes, quod utraq; non natura, sed usu & faciendo comparantur, ut *supra cap. 1.* dictum est: multis tamen in rebus sunt dissimiles, ut h. loco ostendit Aristot. Dissimilitudo est hæc, q; in artium operib. ipsis laus & præstantia, quæ ab arte petitur, sit posita, neq; spectetur, qui ea fecit, an sit vir bonus, an improbus Verbi gratia, tabula picta satis sit, si eleganter & scienter sit depicta, non exquiruntur pictor, an fuerit probus an improbus: Quo pertinet disputatio Quintiliani, an Rhetor seu orator debeat quoq; esse vir bonus: scilicet, in artibus seu artium operis & artificibus scientia quæritur, non mores. Alia est ratio in virtutibus. Nam in his & ipsa virtutum facta spectantur & autores. Facta quidem, an sint virtuti consentanea: in autore autem tria requiruntur, ut scienter, ut iudicio, ut constanter agat. Ut scienter agat, non casu, neq; ignorantia: etsi scientia parum quoq; hic prodest, cum virtutes non tam cognitionis quam actionis causa requirantur. Reliqua duo sunt maxime necessaria. Primum ut iudicio & voluntate quis agat. Nam ut *infra lib. 3. cap. 2.* dicetur, *σοφία* seu iudicium, consilium & voluntas, verissima est morum nota, & ut ibi dicetur, sepe quæ sui natura sunt mala aut turpia, aut contra honesta, ratione huius iudicij aliter atq; aliter se habent. Deinde, ut constanter quis agat *βεβαιότης* & *ἀντιστάτης*. Nam hoc maxime virtutis est proprium, ut perseveret in recte factis: & cum ijs etiam, inquit Plato, ad inferos proficiscatur (vnde & Stoici virtutem vitæ constantiam appellare solent) & quam maxime vitæ usus in omnes partes confirmetur, inquit Cicero. Cur autem in artibus vna scientia, in virtutibus tria, scientia, iudicium & constantia requirantur, aut saltem duo posteriora, hæc reddi potest ratio: propterea quod artes in ea parte animi, quæ rationis est particeps versentur, cuius propria est scientia, & iam diximus, cur in artibus iudicium non requiratur; (non spectamus, an sit vir probus an improbus) virtus autem quia est in ea parte animi, quæ ratione vacat, nempe *ἐν τῷ ὁρεκτικῷ* (in qua sunt appetitus & motus turbulenti) *ἀρετή* requirit, utpote quæ & ipsa sit *ὁρεκτική* & dur

& dux actionum, quæ ἐν τῷ ὁρεκτικῷ omnes nascuntur. Constantia autē cur virtuti sit maxime necessaria, iam dictum est, præsertim cum sit habitus multo ipsis artibus firmior & stabilior, ut *supra lib. 1.* dictum est.

τὸ μὲν εἰδέναι.] Hoc est, scire quid sit iustum, quid iniustum, & in summa quid probum, quid improbum, non reddit quem virum bonum. Nam & usus accedat, necesse est, & ἀποδείξεις. Vnde & recte Medea apud Euripidē: *μὲν δ' αὖν ὦρμι' ἐκ' ἡμετέρων, &c.*

Video meliora proboque,

Deteriora sequor.

[Ovidius expressit ad verbum sententiam Euripidis] quod si accedant usus & voluntas: iam non erit inutilis scientia: diriget enim voluntatem quasi dux & moderatrix. Hæc autem scientia non est accipienda de recta ratione, de qua *libr. 6.* quæ est valde necessaria ad omnes virtutes, & à Platone & Aristotele oculus virtutum dicitur: sed hæc scientia est nuda tantum cognitio eius, quod sit bonum aut malum.

ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ πολλῷ.] Videtur legendum ἀπὸ τοῦ, id est, ὁρεκτικῷ; neq; .n. puto Aristotelem velle ἀποδείξεις & constantiam nobis obuenire ex sæpe agendo: hoc .n. falsum est. Nam ἀποδείξεις potius est ὁρεκτικῷ, ut *infra lib. 3.* dicetur, atq; ita natura potius insita. Rectius autem hæc verba virtutibus conveniunt, & toti huic disputationi, qua dicitur, ex factis virtuti consentaneis existere virtutes.

τὰ μὲν ἔν τε ἀπὸ τοῦ.] Hæc est conclusio disputationis seu controuersia: qua conclusionē iam breuiter explanat, quemadmodum accipiendum sit quod *supra 1. ca.* dictum fuit, ex factis virtuti consentaneis existere virtutes. Nam primum facta eius esse generis debere ait, cuiusmodi edantur aut fiant à virtute præditis, id est, non debere esse temeraria facta aut inconstantia & mobilia; debere, inquam, prædita esse tribus illis qualitatibus, de quibus modo dictum est. Virtute autem præditos non statim esse, qui ea ipsa facta edant, sed ita edant, ut virtute præditi solent: hoc est, tribus illis qualitatibus præditi.

ἔν τε.] Id est, certo quodam modo, hoc est, non ignoranter, non inconstanter, quodam consilio & voluntate.

ἀλλὰ οἱ πολλοὶ τῶν τε.] Grauis est reprehensio eorum, qui virtutes scientia sola, non vero factis comparari existimant, quique nō vita, neq; re & facto, sed verbis tantum philosophent. De quibus est pulcherrimus locus *li. 2 Tusc.* & ap. Lactantium

Cornel-

Cornelij nepotis in *Epist. ad Ciceronem*. Etiam apud Platonem in *λόγῳ contra Sophistas* multa sunt hac de re.

CAPVT V.

COMMENTARI.

Μετὰ τὴν αἰτίαν ἢ ἐστίν.] Explicata causa efficiente & materia virtutum: accedit ad definitionem. Cur autem primo loco de definitione non egerit (quod in omni oratione requiri videbatur) ratio hæc reddi potest, quod in omni disputatione primum quærat, an sit; deinde, quid sit, ad quæstionem autem, an sit, optime referri puto disputationem de causa efficiente seu origine. Disputatio autem de materia, nempe virtutes esse positus in voluptate & molestia, interiecta fuit, &, ut diximus, accessoria. Primum igitur genus inuestigat, quod neq; perturbationem, neq; facultatem, sed habitum esse ostendit, quæ summa est huius capituli.

ἐπὶ τῷ ἐν ψυχῇ.] Diuisione exquirat virtutis genus, ut *infra lib. 3. cap. 2.* agendi consilium seu *πρόβλεπον* eodem modo inuestigat, quibus in rebus versetur. Summa autem disputationis in hanc formulam redigi potest.

Si virtus est in animo: aut est perturbatio: aut facultas: aut habitus.

Sed virtus neq; est perturbatio, nec potestas.

Ergo virtus est habitus.

Antecedens, hoc est, virtutem esse in animo, ponit Aristoteles, ut certum ex prioribus, vbi dictum est, agi de beatitudine animi, & proinde de virtutibus quoq; animi. Consequens, nempe virtutem debere esse ex tribus vnum, ponit quidem Aristoteles, sed non confirmat, quod tamen confirmatione in primis eget: nam non hæc duntaxat in animo videtur esse, sed multa alia, ut rerum omnium primæ noticiæ seu impressiones, deinde scientiæ & artes. Verum facile responderi potest. Nam hoc primum ponendum est, hic agi de virtute morum, non rationis. Itaq; secernenda sunt illa, quæ ad rationem pertinent, etsi in animo posita, qualia sunt ea, quæ modo diximus. Quod ad virtutes morum attinet, hæc tria, ut virtutum principia in animo consistere, doceri potest ex Categoria qualitatis. Notum est quatuor esse species qualitatis, habitum, potestatem, perturbationem seu *πάθος*, & formam: Forma,

Forma, quia ad corpora pertinet, non habet hic locum, ubi de Anima agitur: reliquæ sunt tres partes, nempe habitus, facultas & πάθος: quæ omnes ad virtutes sunt necessariae. Nam cum virtus sit in ea parte animi, quæ ratione vacat, nempe ἐν τῇ ὀρεκτικῇ: primum existit appetitus ex re aliqua obiecta: appetitum consequitur motus seu πάθος. Ad rem appetitam iam consequendam necessaria est δύναμις, quæ τὸ πάθος ad effectum, id est, ad rem consequendam perducit: hinc tandem ex frequentia & usu assiduo existit habitus seu virtus, seu vitium. Ergo quod ad disputationem de virtute morali, quam constat esse in animo, & quam constat esse qualitatem, recte dixit Aristoteles, tria duntaxat esse in animo. Assumptum, id est, virtutem neque esse perturbationem, neque facultatem, prius quatuor, posterius tribus ostendit argumentis.

λέγω ὃ πάθος μ.] Quæ Græcis dicuntur πάθος seu παθηματά, Ciceroni in officijs, in Finib. in Tuscul. questionibus nominatim græcum vocabulum reddenti, dicuntur perturbationes: posterioribus scilicet Quintiliano, Senecæ, Gellio lib. 1. cap. ult. affectus seu affectiones. Nos Ciceronem imitari malumus, propterea quod affectio aliud apud Ciceronem valeat, idem quod græcis ἀφθεσις seu interdum ἔξις. Est autem hic perturbationis definitio per partitionem. Est & altera hæc: Perturbatio est id, cui comitatur voluptas & molestia: quæ definitio iteratur ab Aristotele in it. lib. 2. Rhet. quo libro accuratissime de perturbationibus agitur: Sed multo accuratius à Cicerone lib. 3. & 4. Tuscul. quest. qui fere semper ex Stoicis definit perturbationem esse motum animi rectæ rationi aduersarium.

ὅλως οἱ ἐπίται.] Scholiastes græcus ita definit: Est animi, in quo sunt appetitus, motus excitatus ab existimatione, seu phantasia boni & mali.

δυνάμεις ὅ.] Sunt, qui existiment δυνάμεις seu potestates hoc loco esse, quæ in Categoria qualitatis dicuntur παθητικὰ ποιότητες, seu patibiles qualitates, ut potestates à perturbationibus sola temporis diuturnitate diuidantur: illæ sint diuturniores, hæc breuiiores, ut apud græcos μένεις est longissima ira: ὀργή minus longa, θυμὸς breuissima ira, ex quibus θυμὸς sit perturbatio, reliquæ fortasse potestates. Sic εὐνοία seu beneuolentia, quæ breuior est, sit πάθος. φιλία seu amicitia, quæ est longior, sit potestas. Verum non recte illi existimant: neque enim

enim hæ δυνάμεις ad tertiam qualitatis speciem, sed ad secundam pertinent. Quod perspicue apparet ex his verbis Aristotelis *infra* hoc cap. & πρὸς ἀγαθοὺς λεγόμενα τὰ δυνάμει πάχυνται ἀπορίας, &c ubi ita argumentatur. Ex eo, quod quis potest præclare agere, neq; tamen agit, ex mera, inquam, potestate, nemo dicitur vir bonus: quæ certe potestas ad secundam qualitatis speciem pertinet. Agitur autem ibi de his iisdem potestatibus, ut ibi planius mox Plutarchus quoq; in libello de virtute morali aperte eam sententiam refellit, seu potius explicat has potestates, ut nos explicandas arbitramur: & Græci Scholiastes, Argyropylus, & alij Interpretes accipiunt. In hanc namq; sententiam fere ait Plutarchus: Tria sunt in animo, potestas, principium, & materia perturbationum, ut iracundia, confidentia, impudentia: deinde perturbatio, quæ potestatis iam est modus quidam, & quasi progressio seu actio, ut ira, &c. tertium est habitus, qui perturbationis est quædam confirmatio, seu confirmata affectio, si bona, virtus, si mala, vitium. [Multa extant verba perturbationum, ubi paucissima potestatum, ut amor est πάθος, sed eius δυνάμει, quo efferre verbo possis, non habes. Et retinendum sæpe ipsum amorem.]

πάθος μὲν ἔστιν.] Quatuor argumentis docet, virtutes aut vitia non esse perturbationes. Primum est, quia ex perturbationibus seu ratione perturbationum boni aut mali non dicimur. Formula sit ista:

Ex perturbationibus nemo dicitur bonus aut malus.

Ex virtutibus autem & vitiis dicimur boni aut mali.

Ergo virtutes aut vitia non sunt perturbationes.

Propositio est vera. Nam eo quod quis irascatur aut misereatur (nulla adhibita distinctione) non dicitur bonus aut malus, sed si hoc aut illo modo irascitur; nempe moderate, & ut virum fortem decet: & tum non erit amplius perturbatio, sed virtus. Altera ratio ibi, & ὅτι καὶ μὴ ἐκ πάθος. Etiam à virtutis proprietate sumpta, quia ex perturbationibus nemo laudatur aut vituperatur. Forma:

Ex perturbationibus nemo laudatur aut vituperatur.

Atqui ex virtutibus & vitiis laudamur & vituperamur.

Ergo virtutes & vitia non sunt perturbationes.

Propositio prima fronte videatur falsa. Nam misericordia & amicitia, quæ sunt perturbationes, laudabilia videntur, & ob eas laude quis dignus existimari potest, ut & vituperatione dignus

dignus videatur quis ob alias perturbationes, odium, inuidentiam. Itaq; ob hanc difficultatem Aristoteles tacite occurrat, ibi, ὁ ἀπολαύς ἐργάζομεθα, ἀλλὰ ὁ πῶς. Quasi dicat, si perturbationem in genere accipias, nulla adhibita distinctione, (vt & modo diximus, vbi tamen non erat difficultas) tum certe ob perturbationem nemo laudabitur aut vituperabitur: videmus enim laudari quem aut vituperari, quia vel nimium vel parum perturbationibus afficiatur, vel medio & laudabili modo. Sunt tamen quædam perturbationes, quæ simpliciter sunt vituperandæ, & ob quas vituperari quis potest sine distinctione, vt inuidia, de quibus *infra capite proximo in fine*. Tertia ratio ibi, ἐπὶ ἐργάζομεθα, quia in perturbationibus nullum est consilium, vtpote quæ temeritate & feruore, seu æstu quodā animi concitentur. In virtutibus autem maxime elucet consilium seu iudicium, vt *infra* dicetur *lib. 3. cap. 7*. Quarta ratio, ibi, ὁ ἀπολαύς ἔστι τῶν τοις: Quia ex perturbationibus moueri dicimur: ex virtutibus non item, sed affici potius. Nam iam *supra* dictum est, perturbationes esse animi motus turbulentos: dictum quoq; est *supra* virtutes esse potius animi quasdam tranquillitates, *supra cap. 3. διὸ & ὁ ἐπὶ τῶν τοις*. Quod autem virtutibus afficiamur, notum est ex Categoria qualitatis, & ex communi sermone. Et hoc significat verbum ἀγαθῶς, quo solet vti Aristoteles de qualitatibus seu affectionibus, quæ quis afficitur, & cuiusdammodi, ποῖός τις redditur, vt & verbo ἀγαθῶς.

ἀγαθῶς τῶν τοις.] Tribus rationibus ostendit, virtutes non esse facultates, duas quidem cum priore disputatione de perturbationibus communes, tertiam præcipuam & propriam esse declarabimus.

ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ.] Prima ratio, quia ex potestatibus nemo dicitur vir bonus aut malus, id est,

Ex ea quod quis potest bene aut male facere, nemo dicitur bonus aut malus, sed ex eo quod faciat.

Atqui ex virtute boni, ex vitio mali dicimur.

Ergo virtus non est potestas, sed facultas.

τῷ δυνάμει πρὸς τὸν.] Sic habent aliquot libri: sed plures πρὸς τὸν, atq; ita habet vetus translatio, & Græcus Scholiastes, & libri manuscripti. Verum vtrumq; spurium mihi videtur, & inducendū, vt h. modo legat hic locus; τῷ δυνάμει ἀπολαύς, i. e. ex eo qd quis simpliciter bene aut male agere possit, nō dicitur bon⁹ aut

aut malus. Nam in eo est vis argumenti, id est, ἐν τῷ δυνάμει, id est, non potestate, neq; opus est adiectione τῷ πάχει, aut τῷ πρᾶττειν, aut cuiuscunq; rei.

ἔτι ἐπαγόμεθα.] Altera ratio, quia ex eo, quod bene facere aut male possumus, non laudamur aut vituperamur: imo vix ex eo quod volumus, neque tamen facimus, laudamur aut vituperamur, vt pulcherrime Cato apud Gellium *pro Rhodiis*.

καὶ ἐπὶ δυνατοῖς μ.] Tertia ratio propria, quia

Potestas est natura.

Virtus non est natura, vt supra cap. i. dictum.

Ergo potestas virtuti non congruit.

Potestatem esse natura supra dictum est cap. i. vbi diximus, virtutes quidem non esse natura: sed tamen nos ita à natura factos esse oportere, vt ad virtutes simus apti. Præterea omnis δυνάμεις seu potestas qualitatis est natura seu φύσιν, quod perspicuum est ex Categoria qualitatis.

λείπεται ἔξω αὐτοῦ εἶναι.] Philosophi quidem plerique in ea fuerunt opinione, vt virtutes habitus esse dicerent (& Plato in *Menone* de virtutis genere mire laborat) tamen res in dubium reuocari potest, propterea quod vix vllum reperias mortaliū, qui huiusmodi habitum sibi compareret, vt constanter, recte & ex virtute agat. *Septies in die*, inquit sacri libri, *peccat iustus*. Quare Philosophus Hierax in *libro de Iustitia*, apud Stobæum λόγος de *Iustitia*, idem in controuersiam reuocat: an Iustitia sit habitus, an vero sit actio, an denique sit effectum seu factum, quod nos dicimus virtuti consentaneum. Hac etiam de re videatur Philippus in *Dialectica sub Categoria Qualitatis*, &c.

CAPVT VI.

COMMENTARI.

Δεῖ δὲ μὴ μόνον ὅπως εἰπεῖν.] Reperto virtutis genere & explicato, exquirat differentiam, eamque esse ait mediocritatem, hoc est, virtutem esse habitum in mediocritate positum.

ἢ τίς ἐστιν ἢ ὅτι ποῶσε.] Præmittit definitionem virtutis ὀνομαστικῶς siue verbi aut notionis ad repudiandam definitionis ἀσυνάφης & rei differentiam. Definitio nominis hæc est, virtutem esse id, quo quis quam optime habeat, & munere suo fungatur,

gatur, vel munus suum exequatur. Sic hoc loco definit Aristoteles. Idem *lib. 7. Phys.* & Metopius Pythagoreus apud Sto-
 baum λόγος 1. Alexander in 3 *Top.* & Cic. *li. 1. de legib.* Virtu-
 tem nihil esse aliud scribunt, quam cuiusq; rei vim & potesta-
 tem, seu affectionem perfectissimam & optimam, verbi gra-
 tia, Equi perfectissima est affectio velocitas. Ergo velocitas est
 equi virtus. Sic & oculorum acies acerrima, est oculorum vir-
 tus, ut ait Plato *li. 1. de Republ. extremo.* In hac igitur notione,
 virtus dicitur equi, arboris apud Cic. *1. de legib.* narrationis 2.
de oratore: ordinis, Horatius *de arte Poetica.* Sic & δρετή dici-
 tur τὸ λέξεως seu dictionis & Phrasews, Aristoteles 3. *Rhet.* δρε-
 τείξεως δρετή, 1. *Analyticorum*: μετὰ δρετ. *Rhet.* σὺμμετ. ibid.
 κλημεν. seu possessionis & έργον infra *lib. 4.* φιλας infra *libr.*
 10. & Plato in *Gorgia* ψυχῆς seu animi dicit δρετὼν, & *lib. 1. de*
Repub. τῶν ἄτων aurium, & τῶν ὀφθαλμῶν, ut & hoc loco. Hæc
 una est virtutis notio, tam apud Græcos quam apud Latinos,
 de qua hic agitur. Est & altera, qua virtus proprie dicitur For-
 titudo, teste Cic. *lib. 2. Tuscul.* qui & ipsum virtutis nomen,
 propterea à viro deductum scribit, teste quoque Plutarcho *ini-*
tio vita Coriolani, vbi scribit, Fortitudinem apud Romanos
 tanto fuisse in pretio, ut commune aliqui virtuti nomen de
 sola fortitudine diceretur. δρετή apud Græcos plærumque est
 commune vocabulum: interdum tamen ad fortitudinem a-
 stringitur, vnde & ab αἰνης, id est, Mars deductum quidam exi-
 stimant. Et Plato in *Cratylo* δρετὼν quasi αἰερίετῳ ab αἰεῖ, id
 est, semper, & εἶν fluere, quasi à semper ruendo, q; proprium
 est fortitudinis, deducit. etsi δρετή ibidem etiam deduci possit
 quasi αἰετή, id est, maxime optabilis affectio, quod & Philo-
 sopho in *libro*, quis sit hares rerum divinarum, commemorat. Qui
 tamen affert & hanc Etymologiam quasi δρετή dicta sit πνεύ-
 ρος, id est, tolli, quia virtus mentem ad summa quæque
 tollat, ut contra κακία, i. e. quasi κατέτω, i. e. deorsum ἰών, i. e. male
 iens, i. e. hominē ad inferiora demittat. Nam Plato in *Cratylo*
 κακίαν dictam ait quasi κακῶς ἰών, i. e. male iens. Latine autem
 κακία dicitur vitium, & vitiositas, teste Cic. 3. *de Finib.* c. 4.
Tuscul. non vero malitia, quod est nomen speciei, non com-
 mune. Malitia enim est species iniustitiæ, seu etiam eius vitij,
 quod prudentiæ est oppositum. Tertia quoque vocabuli vir-
 tutis notio est hæc, ut non tam pro habitu seu affectione ista,
 quam pro factis ex habitu manantibus ponatur, & ita plæ-
 rumque

rumque in numero multitudinis virtutes dicuntur ea, quæ græce καὶ ῥητορικὰ, id est, præclara facinora & recta facta, ut apud Ciceronem de Senectute, & Nestorem facit Homerus sæpe de sua virtute prædicantem. Ex his perspicuum est, primam notionem huc facere, qua diximus virtutem esse perfectissimam cuiusque rei affectionem & naturam: quæ & Ciceroni laus dici solet: initio de oratore perfecto, 3. de Fin. & alibi, ut, inquit, si Cothurni laus illa esset, apte ad pedem convenire. Itaque cum hoc loco de virtutibus agatur hominis: certe virtus quoque humana eiusmodi erit affectio, quæ hominem perfectissimum reddat. Sed hoc amplius hoc loco Aristoteles, virtutem non tantum rei cuiusque summam perfectionem esse ait; sed etiam, quæ opus cuique rei expoliat & perfectissimum reddat. Sic & virtus hominis eius quidem summa erit perfectio, & opus ac munus hominis præterea reddet perfectissimum. Ex his iam cernere licet aliquam virtutis descriptionem, nempe virtutem esse optimum & perfectissimum quiddam.

ἄφ' ἧς ἀγαθός.] Opus hominis & munus (quia de virtutibus agitur, quæ in moderandis & dirigendis actionibus & perturbationibus sunt positæ) est eius partis animæ, in qua sunt perturbationes, siue, ipsarum potius perturbationum & actionum vitæ moderatio.

ὑπερβολὴς ἐκείνης.] Duo hæc vocabula græca, ὑπερβολή, quæ & ὑπεροχή dicitur, & ἐκείνης, quemadmodum latine reddantur, valde laborant viri eruditi. Cicero libro primo officiorum. in Orat. perfecto, & nona Philipp. ὑπερβολὴν vocat nimium, ἐκείνην, parum. Idem Cicero in Protagora (verit enim Cicero Dialogum Platonis Protagoram) prius magnitudinem, alterum longitudinem reddit, quod valde miratur vir doctissimus Petrus Victorius lib. 19. variarum lect. lib. II. Verum eodem modo locutus est Hieronymus ad Pammiacium de erroribus Origenis, ubi nominatim magnitudinem odij contrariam ponit ὑπερβολῇ amoris. Vitruvius lib. 1. cap. 14. alterum exuperationem, alterum defectionem vocat. Vulgo excessum & defectum dicunt. Nos Ciceronem sequemur. Μεσότης à Cicerone ijs in locis fere redditur mediocritas, quod tamen potius est τὸ μέτρον. Quare & Cic. in Timæo eandem vocem reddit latine medium, & medietatem, sed valde diffidenter, utpote novo vocabulo.

ἐν πᾶσι δὴ οὐκ ἔστι.] Argumentatur Aristoteles h. modo:
In omni re, qua diuisionis est particeps, tria requiruntur,
maius, minus, & æquale.

Ergo in rebus, in quibus virtus versatur. eadem reperien-
tur, propterea quod sint diuidua.

Propositio nota est ex Dialecticis. Assumptio, nempe res,
in quibus virtus versetur esse diuiduas, quas constat esse per-
turbationes & actiones: in controuersiam reuocari potest,
propterea quod res istæ sint in Categoria Qualitatis: Diuisio
autem omnis pertineat ad Categoriā Quantitatis. Verum
ex Aristotele ipso lib. 2. Eudem. cap. 3. hæc res ita dijudicari po-
test. Constat ex Physicis motum fieri in tempore. Ex Dia-
lecticis tempus esse in Categoria Quantitatis. Ergo in quibus
est motus, in his quoq; tempus esse, & propterea eadem esse di-
uidua, utpote in quantitate. Iam perturbationes esse motus a-
nimi, supra dictum est. Actiones autem esse motus omnibus
perspicuum est.

καὶ τῶν τε, ἢ καὶ τὸ αὐτὸ.] Constat iam in rebus, in quibus
virtus versatur, repetiri maius, minus, & æquale: pergit nunc
Aristoteles, & æquale partitur, quod ait esse bipartitum, vel ra-
tione nostri, vel per se & ratione rei. Hoc eius esse naturæ, ut
omnibus vnum idemque sit, & esse proportionem Arithmeti-
cam (vel consentaneum proportioni Arithmeticæ) illud ra-
tione personarum esse dispar, & esse consentaneum proportioni
Geometricæ. Idem autem æquale vocat medium, utpote in-
ter duo extrema interiectum. Tandem hoc adijcit Aristoteles,
qui huius disputationis est scopus, omnes recto iudicio prædi-
ctos, medium illud Geometricæ proportioni consentaneum se-
ctari & expetere. [In hoc capite fere totus Ethices cardo ver-
satur, ideo nos singula perpendemus diligentius.]

καὶ ἐ διασπῆς.] Duobus his verbis vnā eandemq;
rem contineri, sunt qui existimant, nempe agi de quantitatis
specie, quæ dicitur continuata, propterea quod ea maxime di-
catur esse particeps diuisionis, & hoc velle verbum *διασπῆς*.
Puto tamen vtramq; quantitatis speciem contineri, verbo qui-
dem *οὐκ ἔστι* continuatam, & *διασπῆς* disunctam, quæ alio-
qui solet dici *διασπῆς*. Nam in vtraque locum habet,
quod hic dicitur. De magnitudine quidem seu continua-
ta dissentiant omnes: De numero, seu disuncta quan-
titate exempla *infra* posita confirmant de proportionem

Arithmetica & Geometrica. Atq; ita quoq; hunc locum explicat Scholiastes Græcus.

τὸ ἵσον μέσον π.] Callide Aristoteles, cum ei esset consilium docere, virtutem in mediocritate esse positam: statim omisâ æqualitatis mentione, transit ad medietatem: neq; id absq; ratione. Nam æqualitas, inquit, medietas quædam est inter nimium, & id quod parum. Non omnis quidem medietas est inter nimium, & id quod parum: vt centrum in circulo: sed ea, de qua hoc loco agendum est, hoc est, quam diximus esse æqualitatem, ea vere est inter plus & minus, seu nimium & parum, vt est omnis æqualitas. Quo pertinet, quod ait Plato in *Parmenide*. Medium, id est, quod vtrimque æqualiter abest ab extremis, id est, eo quod nimium, & eo quod parum.

λέγω ὅτι ἡ μετρίαι.] Hæc prima est medietatis partitio, diligentissima obseruatione digna: propterea quod in ea vis omnis & natura virtutis sit posita: quarum altera ab Aristotele dicitur ratione rei: altera ratione nostri: posset & dici prior absoluta, altera cum rebus coniuncta. Plutarchus in libro de *virtute morali* affert nonnulla, q̄ huc quoq; faciunt: Res, inquit, omnes, aut sunt ὁπῶς, aut πῶς: ὁπῶς vt cælum, terra, astra, homo, &c. & cætera res naturales. πῶς, i. e. ea quæ ad actiones humanas pertinent, vt sunt res expetenda & fugienda, turpes & honesta. In illis versatur scientia: In his virtus & prudentia, propterea quod illa eodem se semper modo habeant: hæc præ temporum & aliorum dissimilitudine attributorum variant. Atque ita illis accommodari potest medietas illa absoluta & simplex: his ea, quæ dicitur ratione nostri, seu cum rebus coniuncta.

ἀλείπειν.] Ita vocant Græci palæstræ præfectum seu magistrum. Cicero *libr. 1. Epist. Epistola penult. ad Lentum*. Græco nomine, quia nullum est latinum, vsus est. Valet ad verbū *vincitor*: quod quidem verbum latinum apud Martialem *lib. 7. & in lure sub tit. de Edil. Edicto* reperitur, sed non pro palæstræ magistro: verum pro seruo, quo solent vti domini in se vngendo in balneis, non vero in palæstris.

ἐξ ἡμέρας.] Olim erat moris Romæ, vt in Græcia seruos vinctos, & de quibus hic agitur Athletas, id est, certis ciborum libris alere. Qua de re Athenæus *libro decimo*, Gellius *libro vigesimo, capite primo*, qualem victus rationem Aristoteles

Ies libro 8. *Politicor.* vocat ἀναγκαῖο φαγίαν, quasi necessariam commestionem.

μίλωνι.] Hic Athleta vna vice bouem integrum comedit, & plærumq; hæc vitæ eius erat ratio, vt carnis libras viginti, panis totidem ederet, & tricongium biberet vna cœna, teste Plutarcho *lib. 10.*

εἰ δὴ πᾶσαι ἐπισήμη.] Hic iam incipit Aristoteles afferre argumenta, quibus virtutem docet esse medietatem. Primum est a minore, cuius hæc sit formula:

Si artes omnes ad opus aliquod perficiendum, medium petunt.

Ergo & virtus medium petet, & quidem multo magis.

Verum primum.

Ergo &, &c.

Antecedens ibi, πᾶσαι ἐπισήμη, quod iam confirmauit exemplo artis palæstricæ. Confirmat & hoc loco, ibi, ὅθεν εἰς ὅμασιν, prouerbio quodam seu dicto cōmuni, quo dicitur, ea demū perfecta & proba esse opera, quib. nihil addi aut adimi possit: quemadmodum Phauorinus Philosophus apud Gellium *libro secundo, capite quinto.* de oratore Lysia & Platone dicebat, huic si quid adimas, tantundem de elegantia, illi tantundem de sententiâ detrahas Sic calceamenta ea censentur optima, quæ ad pedem sint accommodatissima neque laxiora, neque arctiora: idem est in vestibus: idem in picturis & statuis, quas reprehendi solitas videmus, si quid abest ad membrorum elegantem moderationem perficiendam, & si quid redundet, longiorem fortasse nasum, & superuacanea quædam contineant. Hic enim locus de artibus istis intelligendus est. Nam ἐπισήμη sæpe pro arte opificum ponitur, teste Platone *lib. 7. de Republ.* atque ita hoc loco verbum istud accipiendum est. Nam scientiarum, quæ proprie dicuntur, alia est ratio, vt mox dicitur. Sed existit quæstio, falsum videri antecedens, neque artes tam persequi medium, quam summum, & absolutam perfectionem. Nam in hoc laborant opifices, vt opera faciant quam elegantissima. Respondetur. Artes & summum & medium persequi, dissimili ratione, summum qualitatis, id est, bonitatis & elegantiae: medium quantitatis, id est, inter superuacanea & elliptica. Qua de re est elegantissimus locus apud Ciceronem *initio libr. 3. de oratore*, vbi affert exempla ab arte fingendi, pingendi, poetica & oratoria

toria. Dictum hoc vulgare, quo antecedens confirmat Aristoteles, Erasmus retulit inter prouerbia, qui & affert versiculum Horatii de Lucilio, cuius versus Horatius reprehenderet, vt non vsq; quaq; elegantes & rotundos:

Cum flueret luculentus erat, quod demere posset.

¶ *ἡ δὲ δόξα.*] Hic incipit ostendere rationem consecutionis. Sæpe iam Aristoteles comparauit virtutes cum artibus, vt *supra lib. 1. cap. 10. & cap. 1. & 4.* Similes in hac re ostendit esse artes & virtutes, quia vtræque non natura, sed vsu pariantur: dissimiles quia artibus virtutes sint firmiores & diuturniores, quod expilcauimus *cap. 10. lib. 1.* Deinde quia ad artes vna duntaxat cognitio seu notitia sit necessaria. Ad virtutes præter notitiam requiratur agendi consilium seu animus virtute præditus & constantia, vt *supra dictum est capite 4.* Nunc hoc loco virtutum ab artibus dissimilitudinem & similitudinem quandam coniunctim affert: quia in re constat ratio totius argumentationis huius. Antecedens erat: artes exquisitissimas sectari medium, eoque esse exquisitiores & perfectiores, quo medium magis assequantur. Iam virtutes esse exquisitissimas & artibus longe perfectiores, assumit Aristoteles ibi, *ἡ δὲ δόξα.* Quod ostendemus hoc modo: Certum est naturam esse vniuersimodi, hoc est, ad vnum idemque semper contendere, & vno eodemque fere modo, in munere suo fungendo, vt homo hoc agit, vt perfectissime sui similem procreet, idque eodem modo & via. Nux arbor hoc agit, vt quam optimas & plurimas afferat nuces, eodem Solis ardore & pluuijs adiuta. Ea est in reliquis naturalibus operibus. Constat autem naturæ opera esse exquisitissima & perfectissima. Cur ita? quia vni rei semper sit intenta, neque varijs attributis distrahatur. Naturæ similima est virtus, utpote quæ vsu & longa consuetudine (quæ velut altera est natura) comparatur. Quare & huius opera naturæ operibus erunt quam similima, hoc est, perfectissima. Quo facit, quod *supra dictum est*, virtutem esse cuiusque rei perfectissimam affectionem & ad summam perductam naturam. Præterea hoc quoque cum natura simile habet virtus: vt vni eidemque rei studeat, nempe perturbationum & actionum mediocritati. Ratio autem, cur natura & virtus vni eidemque rei sint intentæ, hæc est, quod extra rationem sint positæ (agimus enim de virtu-

virtutibus moralibus, non rationis.) Ratio est, quæ summam varietatem in rebus adducit. Quæ quia in artibus dominatur, fit, vt tanta sit in ijs varietas, inconstantia, & vt ita dicam, imperfectio. Natura nunquam peccat, nisi ob impedimentum externum. Vir bonus ex Philosophorum sententia semper quoque bene agit. At opifex sæpissime peccat in operibus. Et videre licet in singulis artibus incredibilem opificum varietatem, vt *supra* ex Cicerone *libro tertio, de Oratore*, adduximus. Itaque hæc verba, ἀρετὴς οὐκ ἀμείνων, quæ alij aliter vertunt, alij aliter explicant, & quasi duo ijs contineri existimant, nos ad vnam eandemque rem pertinere arbitramur, quasi dicat Aristoteles, virtutes artibus subtilitate seu expolitione & perfectione antecellere.

ἀρετὴ δὲ τὴν ἡμετέραν.] Nominatim expressit Aristoteles hanc disputationem intelligendam de virtute morali, non de Theonica: quibus verbis indicat, Theoreticam non positam esse in medio, neque esse mediocritatem, sed potius ἀρετὴν, seu excellentiam. Quod testatur quoque Plutarchus in *libro de virtute morali*, & hoc loco Græcus Schoiastes recte quoque hæc verba ita explicat. Ratio autem, cur Theoreticæ in mediocritate non versentur, est ista, propterea quod res, in quibus Theoreticæ versantur, nullam mediocritatem admittant: & quo quis accuratius & diligentius in ijs elaboret, eo præstantior sit, verbi gratia in Mathesi cernere licet nullum esse finem aut modum subtilitatis: Eadem est ratio in Physicis & Metaphysicis, atque adeo in ipsis Grammaticis. Alia est ratio in moralibus virtutibus, quarum res subiectæ ea sunt natura, vt nimium, id quod parum, & medium admittant. Quod nos *supra* explicauimus. Aristoteles autem hoc loco inductione ostendit, maxime in perturbationibus. In actionibus (quæ est altera materiæ virtutum pars) facile quoque ostendi potest: atque adeo *supra* id est ostensum *cap. 2.* Hoc solum nunc quaeritur, quæ sit ratio, cur virtus moralis posita sit in medio ratione nostri? eam aliqua ex parte iam reddidit Aristoteles, quo loco docuit, artes in eius generis medio versari seu id expetere, quibus artibus constat perfimiles esse virtutes. Verum paulo latius & planius hoc explicandum videtur. In artibus est id

certissimum, ut si ponatur calceamentum duorum digitorum, & alterum decem digitorum, illud brevius, hoc esse longius: non statim sequetur, si medium ratione rei spectes, tertium aliquod sex digitorum (quod esset medium ratione rei, ut liquet ex Arithmetica proportionem) esse pedi accommodatum. Spectandi igitur sunt singulorum pedes, & non tam res, quam nos ipsi spectari debemus, [non tam rei quam nostri habenda est ratio] sic in virtutibus non eadem liberalitas postulatur à tenui & copioso: non eadem prudentia in opifice & Senatore, aut Icto: non eadem in milite & Imperatore: non eadem temperantia in mare, quæ in fœmina, ut vult Cicer. apud Gellium *lib. 10. cap. 23.* quo pertinet pulcherrimus locus Plutarchi in *Phocione*, ubi dicit: Alcibiadis & Epaminondæ non eandem esse fortitudinem, sed dissimilem: iustitiam quoque dissimilem Numæ & Agésilai: dissimilem quoque prudentiam Themistoclis & Aristidæ. Dissimilis quoque fuit fortitudo Fabij cunctatoris & Marij. Cur ita? propterea quod temporum & ipsarum personarum ratione, alterius fortitudo, ut Alcibiadis, audaciæ esset affinium, Epaminondæ exquisita & perfecta erat fortitudo: sic prudentia Themistoclis, versutiæ & calliditati erat vicinior, ut testatur Cicero *lib. 3. offic.* Sic Numæ iustitia fuit religiosior, & pietati propior, Agésilai publicæ utilitatis studiosior. Sic Marij fortitudo propior fuit audaciæ & furori, quia res erat cum Cimbris furiosis hominibus. Fabij vero timiditati propior, utpote cui res erat cum prudentissimo & callidissimo Hannibale.

καὶ ὅλως ἡσυχία.] Quia infinitum erat omnia perturbationum genera enumerare, tandem adijcit duo illa summa capita, seu notas, quibus omnes perturbationes dignoscuntur, nempe voluptatem & dolorem.

τὸ δὲ ὅτε δειν.] Phrasis est Aristotelica, qua rerum seu actionum vitæ humanæ & perturbationum varietatem notare solet. Quæ & *supra* vsus, & *infra* aliquoties videtur.

μῆτρον δὲ ἐ δειν.] Puto his verbis contineri alterum argumentum, quo doceatur, virtutem esse in mediocritate. Plurique explanatores quidem (Thomas, Argyropylos, Martyr, Græca scholia lacera sunt) hanc totam disputationem Aristotelis de mediocritate duob. duntaxat argumentis cōcludunt, altero ab ar-

ab artibus ducto, quod iam est explicatum, altero ab auctoritate Pythagoræ, quod mox explicabitur, ibi, ἐπὶ τὸ μὲν ἀμείναι. Et certe pro his facit orationis connexio & forma: nam semel duntaxat vitur particula ἐπὶ, eo quo iam dixi loco: quæ particula Aristoteli & aliis omnibus scriptoribus, ut Latinis præterea, solet esse argumentorum nota & index. Quid ergo? Fateor quidem ratione orationis, expressa duntaxat licet videre duo argumenta; propterea tamen negari non debet, quædam alia subindicari, & interici potuisse, quod, cum aliis in locis consuevit Aristoteles, tum hoc in loco eum fecisse ostendam. Itaque in his verbis argumentum latere existimo huiusmodi, quia scilicet perturbationum & actionum mediocritas sit bona, nimium & parum sint mala, concludi potest hoc modo:

Quæcunque sunt bona, virtuti conueniunt, mala vitio.

At mediocritas perturbationum & actionum (in quibus versatur virtus & vitium) est bona, nimium & parum, mala.

Ergo mediocritas conuenit virtuti, hoc est, in medio consistit virtus.

Assumptio expressa est ab Aristotele in his omnibus verbis, ἐν ᾗ τοῖς ἐστὶν ὑπερβολή, & maxime ibi μέσον ἢ ἐλάττω, &c. exprimit eam Aristoteles, ut certam & vulgo notam. Vulgo namque dicimus, nimium aut parum irasci, esse malum, moderate bonum. Eadem est ratio in cæteris perturbationibus. Propositio ibi, ὅτι ἐπὶ τῆς δρετῆς. Eius confirmatio certa est ex principio huius capituli, ubi dictum fuit, virtutem esse optimam & perfectissimam cuiusque rei affectionem. Hoc argumentum attigit & Aristoteles lib. 1. *Magnor. Moral. cap. 23.* & conclusit, paulo tamen aliter hoc modo:

Omnia optima sunt in medio.

Virtus est optima.

Ergo est in medio.

ἐν οἷς ἡ μὲν ὑπερβολή.] Hic puto latere tertium argumentum istud: quia medio recte agitur, & medium laudi datur, nimio, eoque quod parum, id est, extremis peccatur, eaq; vitio dantur seu vituperantur. Formula sit ista:

Recte facta omnia & laudabilia virtuti conueniunt.

Medio autem recte agitur, & idem laudi datur: contra in extremis.

Ergo medium conuenit virtuti.

Propositio ibi, *ἴσως δ' ἀμφω τῆς δόξης* (hoc est, ea quæ sunt recte facta, quæ laudabilia, ea ambo conueniunt virtuti) quæ est bipartita. Prior eius pars; recte facta virtuti conuenire, quod docuimus initio huius capitis, vbi virtutis hanc esse proprietatem & vim, seu notionem ostendimus, vt opera seu res in suo quoque genere, quam optimas & perfectissimas reddat. Idem est dictum *supra libro primo, capite 7.* Eodem pertinent Stoica illa, καὶ ὁρθομεγέλα, quæ persequitur Cicero 3. *lib. Offic.* Altera propositionis pars, virtutem esse laudabilem, seu laude digna virtuti conuenire, explicatum est *supra libro 1. capite 12.* & *capite decimotertio extremo.* Assumptio ibi, *ἐν οἷς μὲν ἡ ὑπερβολή*, quæ & ipsa est duarum partium, prior, medio recte agi: quod & ipsum iam confirmatum est in prima conclusione *supra*, vbi diximus, artes optime sua opera perficere: medium consecretando, quo pertinet prouerbium: *Qui nimium properat, tardius absoluit*; de quo apud Erasmus. Altera pars, medium esse laudabile, confirmatur prouerbio; *Ne quid nimis*, de quo Erasmus. Et hinc est, quod apud omnes Scriptores, maxime Poetas summæ reperiantur laudationes mediocritatis. Et apud Horat. *lib. 1. Carm.* apud Sophoclem in *Oedipo*, eaquere tam laudabile habetur dictum illud; *μετὰ βεβήκως*: de quo & ipse Erasmus; *Festina lente.* Ergo mediocritas est laudabilis.

ἢ π τὸ μὲν ἀμεινόν.] Quartum est argumentum, quod vt intelligatur, ea quæ *sup. l. 1. c. 6.* sunt explicata de *συμμετρίᾳ* Pythagorica, in memoriam reuocanda sunt: vbi dictum est, in decemplici bonorum & malorum ordine Pythagorico, finitum poni in latere bonorum, infinitum in latere malorum. Argumentatur igitur Arist. hoc modo: Virtus est in mediocritate, eo quod est finita: vitium in nimio, & eo quod parum, eo quod sit infinitum, seu in ordine infinito. Conclusio sit ista:

Quæ sunt finita, ea sunt bona: quæ infinita, sunt mala.

At mediocritas est finita.

Ergo mediocritas est bona: extrema mala, & proinde illa virtuti conuenit, hac vitio, propterea quod virtus sit vniufmodi, vitium multiplex.

Propositio ibi, *τὸ δὲ μέγιστον, τὸ ἀπείρου*: quam confirmat auctoritate Pythagoræ. Assumptio ibi, *ἢ π τὸ μὲν ἀμεινόν*, qua diximus, mediocritatem esse finitam: quod ita ostendi po-

di potest, mediocritate recte agitur, extremis peccatur, vt iam *supra* est explicatum. Recte facta autem fiunt vno tantum modo, peccata multipliciter (quod confirmatur versiculo; ἐσθ' ἅλοι μὲν.) Ergo mediocritati conuenit finitio, extremis infinitio. Vera est ergo assumptio, mediocritatem esse finitam, extrema infinita: quæ cum ita sint, & in propositione iam dictum sit, finita esse bona, infinita mala, efficitur, mediocritatem esse quid bonum, extrema mala: & proinde mediocritatem virtuti conuenire, vtpote quæ sit bona: extrema vitio. Eodem hoc principio, nempe, finita esse bona, mala infinita, & multiplicia, vsus est & Plato in re non absimili: nam *libro 4. de Republ. extremo*, cum ex multis Rerum publicarum generibus vnum iustum duntaxat, verum & rectum esse, ostendere vellet, ita argumentatur:

Virtus est vna, seu vno fit modo: vitia sunt multiplicia.

Ergo & ex Rerump. generibus vnum est verum, & virtuti consentaneum, cetera vitiosa.

Idem principium confirmat eleganti similitudine in *lib. de Virtute Morali* Plutarchus, à scopo & arte iaculandi sumpto: nam multis modis à scopo quem posse aberrare, vno duntaxat modo, nempe ab arte iaculandi præscripto eum destinare. Hanc similitudinem attingit hoc loco & Aristoteles, non tamen ad confirmationem propositionis seu principii huius, sed alia de causa. Nam cum iam ostenderit: Virtutem esse in mediocritate & medio positam, vitium in extremis, tandem ex tota hac disputatione elicit pulchram sententiam, virtutem comparatu esse difficilem, vitia facilia: quam sententiam et si *infra capite ultimo* copiosius explicat: hic tamen breuiter ea similitudine declarat: non mirum virtutem esse difficilem, vitia facilia, cum illa sit vna vt in medio posita, hæc vitia sint multiplicia. Vt ergo difficile est vnicum attingere scopum, facile hinc inde aberrare, id est, ita & peccare multipliciter, facile est; recte agere difficile. Ex hac sententia inuersa nos quintum argumentum eliciemus: Virtutem nempe in mediocritate positam, vitia in extremis, eo quod medium difficile sit, extrema facilia. Formula sit ista:

*Difficilia conueniunt virtuti, facilia vitio.
Medium autem est difficile, extrema facilia.*

Ergo

Ergo medium conuenit virtuti, extrema vitio.

Propositio explicata est *supra cap. 3. extremo*, ibi, *ποῦ δὲ τὸ μέλι πῶς περὶ*. Assumptio hoc loco iam est probata, nempe medium esse difficile. Thomas initio huius capituli affert & aliud argumentum; quod ipsi est tertium, nobis posset esse sextum, nempe quia facta, ex quibus existat virtus, & quæ ipsa iam exorta posterius edat, sunt mediocritia. Ergo & virtus erit in mediocritate. Antecedens explicatum est *supra capite 2.* Et hoc est, quod hic initio capituli dicitur, *ἡδὴ μὲν εἰρήκεμυρ*. Verum hoc argumentum ad primum nostrum non incommode referri potest.

ἐστὶ λὸς μὲν ἢ ἀπὸ αὐτῶν.] Videtur esse versiculus Theognidis, quem sæpe in huiusmodi rebus adducit Arist. Potest & confirmari dicto vulgari; Simplex est veritatis oratio.

ἐξ ἑς.] Ad explicandas perturbationes & virtutes naturales (de quibus *infra lib. 6. cap. vlt.*) quas constat non esse habitus, sed natura nobis ingenerari, vt *supra* est explicatum *cap. 5.*

αἰσθητικῇ.] Cum consilio agendi ad excludendas artes & scientias, in quibus non est *αἰσθησις* (nam sunt in ea animi parte, quæ ratione est prædita, cum *αἰσθήσις* sit appetitio, quæ est in altera animi parte) sed est ratio potius. Excluduntur denique omnia facta, quæ vel natura, vel casu, vel temere fiunt.

ἐν μεσότητι.] Ita remouet vitia, quæ sunt quidem habitus, & quidem cum consilio, verum in extremis, non in medio posita.

τῇ πρὸς ἡμᾶς.] Hoc appositum explicandi vocabuli medietatis (quam duorum generum esse, *supra* dictum est) gratia.

αἰσθητικῇ λόγῳ.] Hoc quoque vitia excludit, & medietatis inueniendæ rationem ostendit.

ὡς αὖτὸ φερόμεν.] Quia λόγος est multiplex, his verbis indicat, quænam ratio in virtute sit necessaria, nempe prudentis viri, non vero Philosophi aut Mathematici, in quibus est ratio, vt eleganter *infra* distinguit Arist. *lib. 6. cap. vlt.*

μεσότης δὲ οὗ.] Quid hæc sibi velint, disputari potest, nempe, an hic tantum iterentur breuiter ea, quæ hæctenus sunt explicata, nempe virtutem esse medietatem, eamque inter duo vitia, puta nimium & parum; deinde ea vitia deserere & superare, id quod docet dissimili modo: & hæc fieri in perturbationibus

nibus & factis. An vero quid noui hic adiungatur superioribus, nempe cum dictum sit, virtutem esse medietatem, & medietas reperiatur non tantum in vitiis, sed etiam in perturbationibus (quod *infra* latius explicabitur *capite proximo extremo in fine*) an, inquam, ob hanc medietatis ambiguitatem Aristoteles hic adiunxerit medietatem, in qua sit posita virtus, intelligendam esse de ea, quæ sit inter duo vitia, non vero de ea, quæ sit in perturbationibus. Et hoc modo locum hunc accipit Scholiastes Græcus, etsi valde lacer. Et videtur verior, cum & *infra* Aristoteles hoc diligenter iteret *cap. ult. in prin.* Quare & recte Horatius:

Virtus est medium vitiorum, & utring, reductum.

id est, retractum, ablatum.

διὸ καὶ μὴ τὸν.] Hoc loco tacitæ quæstioni occurrit Aristoteles: nam occurrere poterat, virtutem non esse mediocritatem, sed excellentiam, ἀκρότης, propterea quod virtutis ea sit vis & affectio, vt res optime & summe perpoliat, quod *initio capitis* explicatum est. Respondet igitur Aristoteles, virtutem esse mediocritatem & excellentiam: esse vtrumque, sed dissimili ratione: mediocritatem quidem, si virtutis naturam & definitionem spectes: excellentiam vero, si bonitatem. Plutarchus autem in libello de *Virtute morali* ita dissoluit: Virtus est quidem mediocritas ratione quantitatis, vtpote inter nimium & parum: sed est excellentia ratione qualitatis, si vim eius & bonitatem spectes. Theages Pythagoricus apud Stobæum λόγῳ paulo aliter.

τὸν λόγον τὸν ἢ τὸν.] Phrasis est Aristotelica, τί τὸ εἶναι, id est, ad verbum, *quid sit esse*, id est, quæ sit natura, seu, vt vulgo loquimur, substantia & essentia, vbi τὸν positum est ἀπὸ τοῦ εἶναι, more Attico, vt recte explicat hanc particulam Alexander in 1. Topicor. vbi Aristoteles, ὁρισμὸς seu definitio est λόγος ὃ τί τὸ εἶναι δηλῶν, id est, definitio est oratio, quæ rei cuiusq; naturam declarat. Itaque diligenter ex hoc loco retinendum est, virtutis naturam positam esse in mediocritate, propterea quod mediocritas, vt hactenus explicauimus, efficit, vt quid sit bonum: & quæ à medio discedunt, sint vitia: quare & recte mediocritas virtutis differentia vocabitur.

ἢ πᾶσα ἢ ἐπιδέχεται.] Distinguit hoc loco, materiam virtutum, quam constat esse perturbationes, & facta, de quibus, cum initio dictum sit, esse in iis, nimium, parum, & medium: hoc

hoc loco id generale dictum restringit, & ostendit, non in omnibus perturbationibus & factis reperiri illa tria. Quæ autem sint huius generis, notam affert Aristot. insignem, nempe si quæ cum ipso nomine turpitudinem contineant, hoc est, si, cum quis ea appellari audiat, statim turpia & praua ea iudicet: vt in perturbationibus est maleuolentia, quæ nullo suo commodo aliena calamitate & malis seu incommodis gaudet. Impudentia quoque ab omnibus reprobatur ipso statim nomine: quanquam de hac *infra capite proximo extremo* paulo aliter disputet, vbi impudentiam extremis attribuit, ratione boni pudoris. Eadem est ratio inuidentiæ, quam & ipsam omnes vel solo nomine exosam habent, & vitiosam iudicant. Eiusdem generis quoque potest esse discordia & inimicitia, vt quæ nihil omnino boni in se contineant. In factis omnia ea continentur, quæ scelera & delicta in Iure dicuntur, seu crimina, vt proditio, parricidium, falsum, stuprum, adulterium. De furto & cæde ambigi potest: nam furtum videmus interdum probari, quale illud Israeliticum in Ægypto. Verum hoc, vt insolens, hanc formulam vitare non debet. Cædem quoque & parricidia interdum probari videmus, vt in libris saceris Phinees, & apud Plutarchum Areti, de quo & *libro tertio Officiorum*, qui fratrem suum, eo quod Tyrannidem patriæ occupasset, interficiendum curauit: & Bruti, qui Cæsarem de se bene meritum interfecerit. Sed hæc quoque vna ratio vindicandæ patriæ vniuersam regulam vitare non debet.

ὅτι ἐστὶν ἢ ὑπερβολὴ.] Si, inquit, in iis non est nimium neque parum. Ergo nec medium aut modus, quod singulatim explicatibi, ἢ ὁ ἐστὶν τὸ.

ὁ μὲν γὰρ ἢ τὸ.] Longe alia mihi videtur sententia huius loci, quam quæ ab Interpretibus affertur, existimant illi, hæc superioribus adiungenda, hoc est, superiora his verbis confirmari, & in his contineri argumenta, quibus confirmetur id, quod dictum est, perturbationes & facta, quæ ipso nomine vitium continent, neque medium, nimium aut parum admittere. Si quis tamen diligentius verba & eorum connexionem consideret, reperiet Aristotelem hic aliud quiddam afferre, nempe extremorum (inter quæ medium est virtus) nimii, & eius, quod parum, nullum esse medium, nullum nimium neque parum: confirmat duobus argumentis, aut etiam tribus. Prius est ab
absur-

absurdo, alterum à contrario, tertium potest esse à simili. Absurdum affert duplex: prius ibi, ἔγωγε γὰρ εἶπα, hoc est, efficeretur, vt in nimio esset modus, hoc est, in idem stratū vel subiectum concurrerent contraria, quod est absurdissimū. Contraria sunt medium & extrema, id est, nimium & parum, vt *infra* dicitur *cap.* 8. Iam si in ignauia sit medium, cum ignauiam constet esse parum: Ergo medium erit in eo, quod parum, id est, concurrent duo contraria. Eadem est ratio de nimio. Alterum absurdum ibi, καὶ ὑπερβολῆς ὑπερβολῆς, &c. nempe efficeretur, vt vnum idemque in se ipso contineretur, quod est longe absurdissimū. Verbi gratia; si nimium, puta audacia, habet medium, nimium & id quod parum. Ergo in nimio erit nimium, hoc est, idē erit in se ipso. Idem est in eo, quod parum. Ignauia erit in ignauia. Argumentum à pugnantibus est ibi, ἀσπερ ἐστὶν φρεσῶν, nempe quia in virtutibus nō est nimium aut parum. Ergo in vitiis non erit medium, & proinde neque nimium & parum (sublato vno tollitur alterum.) Formula sit ista:

Si in temperantia & fortitudine non est nimium aut parum.

Ergo nec in intemperantia aut ignauia erit medium.

Verum illud. Ergo & hoc.

nam contrariorum eadem est ratio. Antecedens docet esse verum, ibi, ἀλλὰ τὸ μέσον, &c. hac ratione, quia medium sit quoddam extremum, hoc est, quia virtus est & medium & etiam extremum quiddam. Vtriusque dissimilitudo & ratio *supra* est reddita. Quid tum postea? certe hinc efficitur, vt virtutis nullum possit esse nimium aut parum, quæ & ipsa constat esse extrema: nam cum virtus sit extremum quiddam, si virtutem dicamus admittere nimium & parum, id est, extrema, efficitur rursus, vt extrema sint in extremo, hoc est, vnum idemque in se ipso. Deinde, quod summum est (qualis est virtus aliqua ratione) eo nihil potest esse superius. Ergo virtutis, quæ summa est, nulla potest esse ὑπερβολή, id est, superius quiddam.

[ὅλος γὰρ εἶναι ὑπερβολῆς.] Quod modo dixit de tribus vitiis, Ignauia, Intemperantia, & Iniuria, idem obtinere ait in omnibus iis, quæ sunt nimium aut parum. Et quod in virtutibus duabus, temperantia & fortitudine, dixit, non reperiri nimium aut parum, idem esse ait in omnibus aliis mediocritatibus & virtutibus. Tertium argumentum à simili potest esse istud, vt ea facta & perturbationes, quæ ipso nomine turpitudinem continent,

nent, nullum admittant nimium aut parum, quia sunt pura, puta vitia. Ergo & ea, quæ virtutum dicuntur extrema, nempe nimium & parum, ut quæ & ipsa sint vitia, nullum recipient medium, nimium aut parum. Et hoc argumentum subindicasse videtur Aristoteles hic initio in verbo, ὀμνιον. Quæstio: Dictum est hætenus, virtutem esse medium quiddam seu mediocritatem. Verum cum mediorum plura sint genera (ut in Dialecticis, medii qui dicuntur termini, in Physicis medii colores inter atrum & album, in Arithmeticis, verbi gratia, sex inter tria & nouem: in Musicis vox media inter summam & imam) quaeritur, quodnam sit genus medii, in quo virtutem esse positam diximus? Aristoteles *supr.* Arithmeticum esse genus ostendit. Plutarchus in libello de *Virtute morali*, Musico comparat, & certe eadem vtriusque est ratio & comparatio. Verum latior explicatio videatur apud Plutarch. *eo loco*, & Camerar. *lib. 4. Tuscul. quaest. 6. &c.*

CAPVT VII.

COMMENTARI.

Δεῖ δὲ πρὸς το, μὴ μέγαν.] Quod *supra capite priora* diligenter explicauit in genere, virtutem esse mediocritatem: nunc hoc capite singulatim in omnibus virtutibus verum esse ostendit: atque adeo in perturbationibus quibusdam, extremo capite: vna iustitiæ explicatione in alium locum reiecta: de Prudentia quoque hic non agit, quia virtus est rationis, non morum.

Δεῖ δὲ πρὸς το.] Pulcherrima est regula methodica: Ea, quæ de vita communi & rebus agendis, non tam vniuersæ, seu in genere explicanda esse, quam in singulis rebus & factis. Rationem adiicit Aristoteles hanc, quod vniuersa rerum agendarum explicatio sit inanior, singularis sit verior. Huius rationis ipsius rationem quoque hanc affert: quia res agendæ sunt in rebus singulis, quæ posterior ratio est perspicua. Nihil enim agere aut facere possumus, nisi manus admoueamus rebus singulis, & circumstantiis rerum singularum. Prior ratio, quæ est regulæ, verissima quoque est: nam & Stoici, qui contra facerent grauissime olim reprehendebantur: multa quidem in genere disputantes de moribus & virtutibus: sed cum ad vitam & mores eorum disputationes accommodandæ essent, plæræque reperiiebantur absurdæ. Hinc Horatijs:

Cum ventum ad mores, sensus vitæque repugnat.

Quare & Aristoteles *infra libr. 10.* idem iterat, nempe diligenter videndum, vt disputationes morales rebus singulis & vitæ communi congruant. Ergo in artibus practicis magna vis posita est in rebus singulis. Quod è medicina quoque perspicui potest, vt Helleborum omnem bilem purgare, ostendit Medicus experientia in singulis hominibus. In Theoreticis alia est ratio, in quibus magna vis est in thesibus seu axiomatis & genere vniuerso, vt in Mathematicis Axioma est seu propositio: omne triangulum habere duos angulos recto æquales: hoc Mathematicus non docet ex speciebus triangulorum, sed verum illud ipsum esse ostendit in ipsis speciebus triangulorum.

ἐν τῇ ἀλγεῶν.] Quod Latine descriptio seu tabula, hoc Græce *ἀλγεῶν* seu *ἀλγεῶν μὲν*. Vult igitur Aristoteles, vt in singulis virtutibus medium & extrema cognoscantur, tabulam nos conficere, qua nobis ante oculos id ponamus. Quod quidem ita meo iudicio commodissime fieri poterit, si virtutum materia, quæ sunt perturbationes & actiones, primum ponatur, deinde subiiciatur medium, & vtrinque extrema.

τῷ ὅτι ἐστὶν ἄνθρωπος.] Nimum fortitudinis est triplex: vnum audacia, alterum inuiditas, vt ita dicam, seu *ἄφοβία*, tertium ignauia. Vnum, inquam, est in confidentia eius, qui dicitur *ἤρανος*, audax: duo in metu, quorum vnum eius, qui nihil timet, & hoc vacat nomine, vt & *infra libr. 3. cap. 7.* vbi tamen ait, hunc hominem posse dici *μεινέμενον καὶ ἀνάλγητον πῖνα*, hoc est, furiosum & sensus quodammodo expertem. Græca scholia volunt, Aristotelem dicere, posse quoque hunc dici *ἄφοβον πῖνα*, sed non recte dici: nam & fortem esse *ἄφοβον*. Alterum est eius, qui omnia timet, & nimium metuit, Græce *δειλός*, Latine ignauus & timidus dicitur. Hoc autem nimium postremum est quoque id, quod parum, dissimili ratione: nam ignauia ratione metus est nimium: ratione confidentiæ, quia nihil confidit ignauus, est id quod parum: neque mirum est, vtriusque nimii, nempe & eius quod parum, vnum duntaxat esse nomen: nam hoc nimium & id quod parum inter se reciprocantur: qui namque nimium metuit, parum seu nihil confidit: contra, qui parum fidit, nimium seu omnia metuit. In prioribus duobus nimis, audacia & timiditate, non est eadem ratio: nam qui audax, est quidem & *ἄφοβος*, sed non continuo, qui *ἄφοβος*,

est audax, seu non omnis ἀφοῦντος est audax: nam & fortis est ἀφοῦντος, non tamen audax, ut modo dictum est, fortis quidem cum ratione est ἀφοῦντος: audax est ἀφοῦντος absque ratione.

ἐπιπύσσει.] Quidam codices post hæc verba habent & ista: αἰεὶ γὰρ τὰς σωμαλικὰς, καὶ τούτων τὰς αἰεὶ ἀφ' ὧν μέλιστα: id est, In voluptatibus corporis, & his quidem maxime, quæ in tactu: Quæ verba absunt à veteribus libris, & veteri translatione: eaque esse spuria, & inducenda, perspicue apparet ex scholiis Græcis, ex quibus in hunc locum videntur traducta, quasi explanationis loco: nam hoc sibi vult Aristotel. hoc verbo, ἐπιπύσσει.

ἥτιον ὅτι αἰεὶ.] Cur temperantia magis in voluptatibus, quam in molestiis collocetur, causa est, quia virtus versatur in rebus difficilioribus, ut supra est explicatum capite sexto, ut diximus. Difficilius autem est resistere voluptatibus, quam molestiis, propterea quod voluptates sint blandæ, ut inquit Cicero, dominæ, & quasi latens hostis, dolor apertus. Simili ratione in re non ablimili usus est & ipse Aristoteles in fr. lib. 3. de Fortitudine.

ἐναντίας δ' αὐτῆς.] Interpretes hic intelligunt, atque adeo quidem expresse vertunt, mediocritates, perperam. Intelligentiæ sunt ἀσυντία & ἀνελόγησία, quæ duo verba modo fuerant posita: & mediocritas non est duplex, sed una, αὐτῆς igitur dictum est, quasi κατ' αὐτῆς, id est, in illis nempe extremis.

ὑπερβολῶς καὶ ἐλάττωσι.] Nempe, qui his extremis laborant, homines scilicet.

νῦν μὲν ἔτι τόσα.] In fr. quidem lib. 3. diligentissime Arist. hanc extremorum contrariam rationem explicat, quam hoc loco breviter attingit: nam illic ostendit esse quoddam prodigiorum genus, qui etiam nimii sint in accipiendo, ut avari, & ea de causa hæc verba hoc loco interiecit excusationis causa.

ἢ ὅτι ἀφ' ἐξουσίας.] Differunt quidem extrema magnificentia ab extremis liberalitatis eodem modo, quo ipsa media, nempe magnitudine & paruitate, sed aliam his verbis differentiam subindicare mihi videtur Aristoteles, hanc fortasse, quod liberalitatis extrema sint vitia, & turpitudinem afferant: magnificentia non item, ut infra explicabitur libro quarto, capite 2.

ἀνώνυμοι ὃ κ.]. In hac disputatione de medio, nimio, eoque quod parum, semper considerantur duo, & habitus & habitu præditus. Itaque hoc loco cum dixit, eum, qui moderate honorem expetit, vacare nomine, statim adiungit, ipsum quoque habitum vacare nomine. Habitus autem cum tres sint semper, duo hic vacant nomine, medius & is qui parum: nam nimius dicitur φιλοδοκία, Latine ambitio.

ὅθεν ἐπιδοκάζονται.]. Idem & *infr. lib. 4. cap. 4. ἀνώνυμοι δ' ἡσυχίας μεσότητος*, id est, quia medium vacat nomine, de eius loco certant extrema, nimium, & id quod parum. Est autem comparatio à fundis seu possessionibus vacantibus sumpta: nam ut in vacuum fundum vicini utrinque inuadere & occupare student: ita & nomen locumque medii huius, nomine vacantis, occupare student extrema. Student autem hoc modo, quem ipse Aristoteles mox adiungit, καὶ ἡμεῖς ὃ, id est, sit interdum, ut is, qui nimio laborat, & ambitiosus proprie dicitur, laudetur, atque ita in medio quodammodo, quod laudabile est, collocetur: & is quoque, qui eo quod parum laborat, contemptor omnis honoris, utpote modestus quodammodo, & alter quasi magnanimus.

ῥηθῆσε.]. Quæ de re *infr. Latius lib. 4. c. 4. κατὰ τὸν ὑφηγητὴν*.] Latine, eo quo instituimus modo seu ratione: nam τὸ ὑφηγητὴν idem interdum valet quod ἀναγγέλλον. Hac autem phrasi, Docere quid κατὰ τὸν ὑφηγητὴν τρέπον, utitur & Aristoteles initio *Meteorologicorum*, & libro 1. *Politicorum*, dicit & κατὰ τὴν ὑφηγητὴν μέθοδον, initio *Politicorum*, & libro tertio de ortu animantium, κατὰ τὴν ὑφηγητὴν μέθοδον λεκτικόν. Hoc autem loco τρέπον seu rationem intelligit hanc, nempe τὴν καὶ ἐν κεφαλῇ, reliquas virtutes esse explicandas: hoc est, breuiter & summatim.

πειρατέον δ' ἅσπερ.]. Insignis hic est locus de nouis vocabulis faciendis: qua in re sæpe laborat Cicero in omnibus fere libris Philosophicis, & Lucretius libro primo. Est autem sententia quædam communis: noua vocabula non temere esse fingenda aut facienda, sed visitatis vtendū esse, propterea quod omnia vocabula hoc habent muneris, ut rem quam maxime ob oculos ponant, id quod in primis faciunt verba visitata. De hac regula est locus apud Aristotelem in *Topic. libro primo*, vbi Interpres Alexander Stoicos grauissime reprehendit

(quod iam ante sæpe fecerat Cicero) qui rerum earundem & vilitatum vocabula afferrent inusitata, ut quæ vulgo bona vocemus, diuitias, nobilitatem, regna, illi producta, *ωρενσι-
να* appellarunt. Verum, quia (ut præclare Aristoteles in *Elen-
chis*, & 4. *Meteorologicorum*. & Vlpianus Iurisconsultus in
l. quarta & quinta, de *prescriptis verbis*.) *plura sunt negotia &
res, quam nomina & vocabula*: hac necessitate fit, inquit Ci-
cero in *Oratore perfecto*, ut sæpe vnum vocabulum plures ha-
beat notiones: vnam propriam, suam, & veram, reli-
quas translatas, aut abusione quadam productas: fit quo-
que, ut interdum noua cudi debeant vocabula. Quod &
Horatius monuit in *arte Poetica*: idque ea maxime de cau-
sa, quod cum sua cuique rei sint vocabula, oratio reddatur
planior, ut hoc loco ait Aristoteles, & Cicero in *Timao* (Res
enim, inquit, erit planior.) In hac autem disputatione tota A-
ristotelem vnum tantum nouum vocabulum fecisse, nempe
ωρενσιαν ait Scholiastes Græcus.

τὸ δὲ ὀπαραγωγλῆς.] Notum est ὀπαραγωγλῆς id ef-
se, quod facile quis assequi possit. Hoc autem loco quid valeat,
dubitari potest: nam Interpretes mirifice variant: plerique
putant, valere idem quod Latine *consentaneum* & *congruens*,
& ita hunc locum verterunt Turnebus & Grucchi, hoc sen-
su, ut planior sit oratio, & inter se consentanea, sibi que con-
stet. Lambinus ita reddidit; Perspicuitatis gratia, & ut aptior
& facilius sit ad consequendum series orationis, quod non in-
telligo. Verissima huius verbi hoc loco explanatio, & totius
loci interpretatio (quam & Aretinus habet) hæc mihi videtur:
perspicuitatis gratia, & ut facilius hæc assequi possimus: ut his
duobus verbis idē significetur, & hoc indicetur, quod modo di-
ximus, cum sua cuique rei sunt vocabula, planiorem reddi o-
rationem. Cur ita? Nam hoc videtur agere Aristoteles, cum de
verborum vi agit, ut ostendat perspicuitatem inde nasci. Tur-
nebi tamen & Gruchi explicatio non est mala, qua his verbis
duo diuersa significantur. Priore orationis perspicuitas: altero
disputationis totius inter se congruentia, nempe hæc: omnes
virtutes in mediocritate consistere, eam esse laudabilem, extre-
ma non item. Verum in hac notione (nempe ut sit consenta-
neum) istud verbum nondum reperi.

ἀληθὴς πρ.] His verbis indicat nomen huius affectionis,
quam veritatem vocat, non esse suum & verum seu proprium:
nam

nam proprie veritas contraria est mendacio, & verus is proprie dicitur, qui in loquendo aut scribendo vere omnia profert. At hoc loco verus is est, qui non est arrogans, neque dissimulatur: hoc est, qui nimium sibi non arrogat, neque etiam vera detrahit. Vocari potest Latine, moderate de se sentiens. Verum quia hæc posterior veritas seu affectio cum prior affinitatem quandam habet (neque enim mentitur, qui ea, quæ sibi vere assunt, proficitur) hinc factum est, ut ab Aristotele veritas quoque quodammodo appelletur.

φιλικὴ ἢ μεσότης.] Et hæc quoque affectio bona, cui contraria est assentatio & blanditia, proprie vacat nomine, nisi dicatur Latine *comitas*, seu *facilitas*, & *affabilitas*, ut plerique existimant: nam *φιλία* seu amicitia Latine, non tam est virtus, quam *πείδησις*, & perturbatio, ut *infra* dicetur libro octavo. Verum, quia hæc affectio cum amicitia affinitatem habet (nam ut morosi & contentiosi omnibus inimici, ita comes & affabiles videntur esse amici) hinc quoque factum est, ut nomen amicitia huic affectioni ab Aristotele sit attributum.

εἰς τὴν ἐν τοῖς.] Quæri potest, cur, cum *supra capite quinto* dictum sit, perturbationum gratia neminem laudari aut vituperari: hic tamen asserat Aristoteles, reperiri quasdam affectiones, quæ sint laudabiles, quasdam vituperatione dignas. Respondendum est, proprie quidem verum esse, quod *supra* dictum est. Verum quia reperiantur quasdam perturbationes, quarum modus quoque sit aliquis, non secus atque in virtutibus: certe istæ perturbationes non tam propter se, quam propter modum erunt laudabiles, qualis est verecundia & *μεσότης*: & potest quoque esse misericordia.

ποσούτων ἐλλείπει.] His verbis subindicat Aristoteles, cur malevolentia sit id, quod parum in his perturbationibus, eo quod nihil omnino doleat, neque afficiatur alienis malis & calamitatibus. Verum ea non est propria malevolentia indoles, sed hoc amplius, gaudet alienis malis: quod proprium est malevolentia. Itaque *νέμεσις* dolet, ubi decet. Invidentia dolet ubique, non habita ratione digni aut indigni: malevolus dolet nusquam, imo gaudet alienis calamitatibus. Verum de his alibi egit Arist. nempe lib. 2. *Rhetor.*

ἐπὶ δὲ δικαιοσύνης.] Iustitia est bipartita: altera in iustetribuendis honoribus, præmiis & pœnis: altera in rebus contrahendis

hendis cernitur, ut *infra* dicitur *libr. 5.* ob quam dissimilitudinem non potuit commode Aristoteles hoc loco explicare simpliciter, quomodo iustitia sit mediocritas, & quæ sint eius extrema: nam alia est ratio in priore iustitia, alia in posteriore: imo utriusque iustitiæ alia est ratio (quod ad hanc disputationem de medio & extremis attinet) alia cæterarum virtutum, ut ibi quoque explicabitur, &c.

CAPVT IIX.

COMMENTARIIL

Τελὸν δὲ 2/3 & ἴσμεν.] Hoc caput est de trium superiorum habituum inter se affectione & comparatione. Cur autem hoc loco hac de re agat Aristoteles, tres possunt reddi rationes: Prima, quia si cognoscamus, quam longe aut prope vitia à virtutibus distent, aut etiam ipsa inter se: facilius assequemur ipsas virtutes, cognito, inquam, quam longe aut prope ab iis absumus, quod hoc capite explicatur. Altera est ratio, quia sæpe disputari solet de vitiis & extremis vnius virtutis, utrum sit melius, & cum virtute magis consentaneum. Tertia est ratio, ut cautiùs discernamus virtutes à vitiis. Sunt enim vitia quædam, quæ virtutes fallaciter imitantur, quæ de re elegantissime Cicero in *Oratoris partitionibus* sic ait: Atque hæc quidem virtutum: vitiorum autem sunt genera contraria. Scernenda autem sunt diligenter, ne ea nos fallant vitia, quæ virtutem debent imitari: nam & prudentiam malitia, & temperantiam immanitas in voluptatibus aspernandis. Quæ de re & Horatius *libro 1. Satyra 3.* Hic igitur est triplex quoque vsus gravissimus huius capitis. Tria autem potissimum hic disputantur; quorum primum, extrema cum inter se contraria, tum & inter ipsa & medium esse contrarietatem, sed illam contrarietatem esse maiorem. in hac autem extremorum vnum, sæpe fieri, ut medio sit magis contrarium, quam alterum. Quæ ut cognoscantur, & commodius intelligantur, tria quoque ex Dialecticis & Physicis sunt repetenda. Primum, ea esse vere contraria, quæ in eodem genere longissime inter se distant, ut inquit Cic. in *Top.* Alterum, vnum vni tantum esse contrarium, non plura. Postremo ea, quæ ab eadem natura & indole seu ingenio profiscuntur, non esse contraria, ut est apud Aristotelem *lib. 2. Topicor.*

ἀντικεινταῖ πῶς.] Recte πῶς, id est, quodammodo seu κατὰ ἕνα τρόπον, non ἀπλῶς, id est, absolute, simpliciter, & omnino ἔσ. vere: nam medium extremis vere non est contrarium; sola extrema inter se sunt ἀπλῶς contraria. Ratio, quia extrema inter se longissime distent. Quod perspicuum est, cum ex eo, quia proficiscentibus ab vno extremorum ad aliud, medium prius occurrit, quam ad aliud extremum pertueniatur: tum ex eo, quod multa sint extrema, cum quibus magnam affinitatem habeat medium, vt mox explicabitur, cum tamen extrema inter se nullam habeant. Verbi gr. Audacia, ignavia est ἀπλῶς contraria: fortitudini πῶς.

αἱ μὲν γὰρ ἀκέραι.] Hoc primum est membrum huius capituli, nempe extrema inter se esse contraria: & rursus, inter extrema & medium quoque esse contrarietatem. De priore non laborat Aristoteles confirmando, vtpote perspicuo: posterius verum esse confirmat à simili, ibi, ὡς αὖτε γὰρ τὸ ἴσον. Res omnis concludi potest hac formula:

Omne nimium contrarium est ei, quod parum.

Medium autem rationem habet nimii, comparatum cum eo, quod parum, & contrarationem habet eius, quod parum, comparatum cum nimio.

Ergo medium contrarium est extremis.

Propositio est certa. Assumptio confirmatur ab Aristotele, similitudine ab æqualitate ducta: nam vt æquum ratione eius quod minus est, ipsum est maius: ita idem æquum ratione maioris est minus. Sic & in harum affectionū medio, ipsum medium ratione nimii videtur id quod parum, & ratione eius quod parum, videtur nimium: quod Aristoteles exemplis appositis quoque confirmat, ibi, ἡ γὰρ ἀνδρεία, πλεονεξία μὲν τὸν δειλόν.

ἔτι δ' ἀντικειντάων.] Alterum est huius capituli membrum & sententia, maiorem esse contrarietatem extremorum inter se, quam ipsorum & medii, seu cum medio: confirmat Aristoteles duabus rationibus: Primum, quia extrema longius distent inter se, quam à medio: verbi gratia: longius distat ignavia ab audacia, quam audacia à fortitudine, quod illustrat similitudine quadam ab æquali, cum quo medium magnam cognationem habet. Nam vt æquale inter minus & maius, ita medium duobus extremis est interiectum. Itaq; maius longius distat à minore, & contra, quā vtrumq; ab æquali, vt in his numeris 3. 0. 9. perspicui potest. Altera ratio est, quia affinitas

quædam sit, & cognatio extremorum quorundam cum medio, ut audaciæ cum fortitudine, effusioni cum liberalitate, indulgentiæ cum iustitia: inter extrema autem nulla est cognatio. Formula sit huiusmodi:

Quæ inter se longissime distant, ea sunt contraria.

Extrema autem longius distant inter se, quam ipsa à medio.

Ergo extrema magis sunt contraria inter se, quam ipsa cum medio.

Propositio nota est ex propositione contrarii hic, πὲρ ὧν ὁ λόγος. Assumptio confirmata fuit duabus rationibus, altera à simili, ibi, ὡς περὶ τὸ μέγα, altera ibi, ἐπὶ ὧν ὁ λόγος τὸ μέσον.

ὡς ὅτι τὸ μέσον.] Tertium est huius capituli membrum & sententia. Dictum est in prima sententia, extrema quodam etiam modo contraria esse medio. Hic distinctionem adhibet, aitque extremorum vnum fieri interdum, ut magis medio sit contrarium, quam alterum: quod Aristoteles lib. 2. Eudem. capite 5. eleganti similitudine declarat à corpore sumpta. Notum est, moderatam exercitationem & moderatum cibum esse res saluberrimas: contra nimiam exercitationem & nimium cibum, aut etiam nimis exiguum esse insalubrem. Verum, si queratur, utrum sit insalubrius exercitationis & cibi, nimiumne, an id quod parum: Respondet Medicus, in exercitatione id quod parum, in cibo nimium. Itaque & in his, quæ ad corpus pertinent, extremorum vnum magis est contrarium medio, quam alterum. Eadem igitur & ratio erit in iis, quæ ad animum, nempe in virtutibus. Affert autem hic duas causas Aristoteles huius sententiæ. Prima petitur ex rebus ipsis; ex ipsis inquam, vitiis & virtutibus, nempe quod eorum talis sit indoles & natura, ut cum virtute vnum extremorum magis sit consentaneum, & maiorem habeat affinitatem, quam alterum; quod adhibitis exemplis ostendit. Notum est autem, ea, quæ similitudinem quandam inter se habeant, & quodammodo eiusdem naturæ sint, non tam esse contraria, quam illa, quæ sunt dissimilima. Altera ratio est à nobis ipsis, nempe, quia nos ad quædam vitia sumus procliviores, ad hæc magis, quam ad illa: quod idem confirmat exemplis Aristoteles. Ad quæ autem sumus procliviores, ea videntur magis contraria. Cur ita: quia reliqua vix in rerum natura esse existimantur: Latent, inquit Aristoteles lib. 2. cap. 5. Eudem. & supr. cap. 7. ut temperan-

tiæ magis contrarium est nimium, quam id quod parum, quia ad nimium sumus procliuiiores, & vix reperitur id quod parum, eaque de causa nomine quoque vacat, inquit Aristoteles.

ὁ δὲ διὰ τὴν ἐπιδοσιν ἐστὶν ἰσχυρὸν.] Id est, quare procliues sumus ad intemperantiam quam temperantiam. Phrasid est præcisa, veteribus vtitatissima, qua prætermittitur particula *magis* aut *potius*, & græce *μᾶλλον*, vt Varro *libr. 1. rerum diuinarum*, nostro ritu faciendæ sunt sacra, quā græco castu: apud Nonium *in verbo castus*, plura loca affert Antonius Augustinus *libr. 4. emendationum Iuris cap. 8.* quam phrasin qui non intellexerunt, vt alijs in locis, ita & hoc loco interiecerunt *μᾶλλον* contra veterum & meliorum codicum fidem, & veterem quoque translationem.

ἡ ἐπιδοσις.] Hoc verbum græce plarumque idem valet, quod latine *incrementum*: quare & hoc loco, ita ab omnibus Interpretibus redditur, meo quidem iudicio non recte. Nam his verbis nihil aliud Aristoteles agit, quam iterat, quod modo dictum est: magis esse contraria ea vitia virtutibus, ad quæ sumus procliuiiores. Itaque *ἐπιδοσις* hoc loco procliuitas reddenda est: In qua notione interdum & alias reperitur: non vero augmentum, incrementum, accessio, progressio, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARI II.

Ὅτι μὲν ἐστὶν ἡ δύστην.] Triâ ferè hoc capite continentur, difficile esse, virum bonum fieri primum, seu difficilem esse virtutis acquisitionem. Deinde afferuntur rationes duæ eius difficultatis minuendæ & superandæ. Postremo ad difficultatem redit, eamque, quomodo accipiendâ sit, & quæ sit eius in tractando, non vero in assequendo causa, explicat.

ἡ ἐγχαρὶς.] Elegans est Phrasid *ἐγχαρὶς* pro *difficile est*. Sic & Plato in *Timæo*, ἡ μὲν δὲ πᾶσι τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν ἡ ἐγχαρὶς, ubi Cicero, Mundi effectorem & parentem reperire difficile est. Virgilius *lib. Æneid. 6.* Græco more ad verbum:

Sed reuocare gradum superasq; enadere ad auras:

Hoc opus, hic labor est.

ὁ δὲ καὶ ἐγχαρὶς.] Hoc primum est membrum de difficultate, virtutem acquisitu esse difficilem. Quod & Plato præclare

explicat *libr. 5. de Republ.* & Hesiodus. *τὸν δὲ δὲρτὸν*, &c. eo-
que pertinet litera Pythagoræ bicornis. Causam difficultatis
affert Aristoteles vnam, quia sit medium: est & altera Chri-
stianis notior, quia vitio originis procliuiores sumus ad vitia,
quam ad virtutes. Est & tertia, quia virtus est quasi scopus te-
ste Platone *lib. 12. de legib. extremo*. Scopum autem attingere
difficile est, aberrare facilius, vt & *supra dictum lib. 1. cap. 2.*

ὅτι ἐν μέσῳ ἔστι.] Est argumentationis propositio, quæ argu-
mentatio ita concludi debet:

Quicquid est medium, difficile est reperire.

Virtus est medium.

Ergo virtutem parare difficile est.

Propositionem confirmat Aristoteles exemplo circuli, cu-
ius medium, quemadmodum reperiri possit, docet Euclides
li. 3. Elementorum, Theoremate 1. Eadem est ratio in linea di-
uidenda, siue in medio, & bifariam secanda, quod docet idem
Euclides *li. 1. propositione 10.*

ἔτι καὶ ἐν τῷ μέσῳ.] Hic iam accedit ad virtutes & vitia, & ex-
emplis ostendit difficultatem in re præsentī, quod dicitur: qua
de re extant pulchræ disputationes in *officiis lib. 1. cap. 2.* vbi di-
stincte monet, quid patriæ, quid parentibus, quid propinquis,
quid ciuibus, quid externis sit tribuendum. Rursus in quos
beneficia sint collocanda, in tenues, an in diuites.

ὅτι ἐν μέσῳ ἔστι τὸ δίκαιον.] Ita fere libri meliores: quam scripturam va-
rij varie interpretantur. Accommodatissima Interpretatio
mihi videtur ista: quod est ipsum bene & rarum & laudabile,
& pulchrum. Quod, id est, nempe illud *ὅτι ἐν μέσῳ ἔστι τὸ δίκαιον*: allusum
est enim ad prouerbium. *Difficilia quæ pulchra.* Est & altera
lectio huius loci, *ὅτι ἐν μέσῳ ἔστι τὸ δίκαιον*, &c. & tum ita reddetur:
quare & id quod bene seu ipsum rectum, est quoque rarum &
laudabile & pulchrum. Et hæc posterior scriptura huic loco
mihi videtur conuenientior, quia confirmatio quodammodo
contineatur à communi prouerbio illo ducta, eius rei, de qua
hic agitur, nempe virtutem esse difficilem. Atq; ita aperte A-
ristoteles in *magnis moralibus lib. 1. cap. 9.* de hac ipsa re agens
ait, *ὅτι ἐν μέσῳ ἔστι τὸ δίκαιον*, id est. Itaq; rarum quoq; est id,
quod rectum seu virtuti consentaneum dicitur.

ὅτι δὲ τὸ σπουδαῖον ἐστὶν ἐν μέσῳ.] Altera huius capituli parte duo iam
modi commemorantur, quibus difficultatem inueniendi me-
dij superemus. Alter autem his verbis exponitur, nempe, vt
quam

quam longissime discedamus ab eo extremo, quod medio magis sit contrarium. Notum est autem ex capite priore, extremorum vnum medio magis esse contrarium, quam alterum. Hunc autem bonum esse modum, confirmat Aristoteles exemplo & versu Hometico. Nam apud Homereum *Odyssæa* M. Vlyssen per fretum siculum, vbi Scylla & Charybdis, duo loca nauigantibus periculosissima, occurrunt, Circe Dea monet, vt in cursu nauem semper diuertat medium versus ab extremis scopulis, ne si propius accedat, fumo & caliginē ex arstu à scopulis reiecto exorientibus, aberrēt, & cæci in ipsos scopulos offendant. Quod studiose fecit Vlysses, & monita Circe, secutus, ita suos remiges & gubernatorem alloquitur. Τέτρε γ' ἤραπες. Est igitur *μνημονικὸν ἀμείρεται* Aristotelis, qui hæc Calypsoni tribuat, cum ab ipso Vlysse dicantur, præmonito tamen à Circe.

ἐπεὶ ἐν τῷ μέτῳ.] His verbis ratio continetur, cur bonus sit modus, quem attulit, nempe ab extremo vitiosissimo deflectendum esse: quia cum modum obtinere sit difficillimum, saltem hoc est agendum: vt extremorum seu vitiorum id, quod minus est, habeamus: si non optimum, saltem non pessimum assequamur.

τὴν ἐλάχισαν.] Hoc est quasi prouerbum; *Minima de malis*: supple, *ληπτέον*, capienda; ad quod allusit hoc loco Aristot. & *infra* li. 5. ca. 1. c. 3. *extremo*: vbi eius rationem affert hanc, quia minima mala rationem boni videantur habere. Et hoc prouerbum eleganter commemorat Cic. *libr. 3. offic. in princ.* & postea ibidem vbi de Regulo. Et in *Epistolis ad Q. Fratrem*; *Ex malis quod lenius.*

σκοπεῖν τὸ δεῖ.] Alter est modus, nempe vt videamus primū, ad q̄ vitia ipsi simus, p̄liuiiores: quo cognito in contrariam partem nostræ procliuatati nos retrahamus: si nati & procliuēs ad nimium, retrahamus nos ad id quod parum, & contra. Sic .n. ad medium tandem deueniemus, q̄ eleganti similitudine confirmat: confirmari potest & alijs rationibus. Nam prouerbio hinc dici solet, vt monet Quintilianus li. 4. *Iniquum petendum, ut æquum auferas.* Et altero prouerbio græco, ἀχρον λάβε & μέσον ἐξέεις, *arripe extremum & habebis medium.*

ὅτι πάντῃ τὸ μέγιστον.] Adiungit hic Aristoteles 3. quodāmodo adiumentū superādæ difficultatis, nēpe vt studiosissime ab illecebris voluptatis caueamus, exēplo Seniorū Homericorū; qui

qui cum in Duello Menelai & Paridis prospicientem ex arte cernierent Helenam : laudata primum eius forma, vt admirabili & pene diuina, tamen hanc vocem tandem adiiciunt : *ἀλλὰ ὥς θεήσσι ἐῖσοι* : sed etsi tam est pulchra, discedat tamen ad naues, & in Græciam redeat, ne liberis nostris & patriæ maximam calamitatem afferat.

ὡς ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν.] Alij aliter, Dionysius Lambinus ita, vt eorum, quæ dixi, summam faciat, imo ita vertendum est, *vt summam, vt breuiter, vt uno verbo dicam.*

καλεπὸν ὅτις.] Tertia huius capituli pars, qua redit ad difficultatem, sed alterius generis : nam non tantum difficile est, medium acquirere, sed etiam definire, quando tandem medium sit. Rationem adiicit Aristoteles, quia in rebus, singulis hæc res versetur. Res autem singulæ ad vinum refecacari & ad libellam, quod dicitur, quadrati non possunt, & ita enucleate explicari, vt res Mathematicæ, & res vniuersæ. Ratio præterea, cur res singulæ tam enucleate definiri nō possint, est ista, & redditur hoc loco ab Aristotele : quia non tam sub rationem & disputationem, quam sub sensum cadant. Argumentatur hoc modo :

Nulla sub sensum cadentia, exquise definiri possunt, quia sunt infinita.

Talia autem sunt res singula, id est, sub sensum cadunt.

Ergo exquise definiri nequeunt.

Assumptio facile confirmari potest. Nam omnibus est notum, & *infra lib. 6.* diligenter explicabitur, res vniuersas ad rationem, res singulas ad sensum pertinere : illarum indicem esse rationem, harum *κατὰ τὸν*, seu *κατὰ τὸν* esse penes sensum. Itaq; ait Aristoteles in hac difficultate definiendi medij, hoc remedium esse tenendum, nempe vt eum recte agere dicamus, qui etsi exiguum, non tamen longe aut grauius peccat.

τὸ μὲν ἄρα τοσούτον.] Et hic variant interpretes, ego ita malim : *tantum certe*, aut, *hoc certe perspicuum est*, id est, etsi medium exquisitum constitui non potest : hoc tamen, vel, hoc certe ex prioribus cognosci potest, medium habitum esse laudabilem.

DE VIRTVTVM ET VITIORVM

numero, partitione, & vocabulis, tam Græcis, quam Latinis brevis explicatio.

MAGNA est Philosophorum dissimilitudo & varietas, in virtutum numero exponendo. Plato multis in locis quatuor facit summa genera, quas vocat Prudentiam, Fortitudinem, Iustitiam & Temperantiam. Peripatetici autore Aristotele, aliam tenuerunt viam, qua de re mox. Stoici, quorum rationem in officiis explicat Cicero, Platonem sequi maluerunt. Fuerunt & olim, qui vnum duntaxat virtutis esse genus dicerent, (qualis erat Menedemus Erathriensis teste Plutarcho in *lib. de virtute morali*) quæ pluribus vteretur vocabulis. Aristot quoque Chius vnâ virtutem ponebat naturâ: sed effectû & materia multiplicem: vt ignis natura est vna, q̄ tamen varias vrât materias: & cultri vni est natura, quæ tamen varia secet: verbi gratia, aspectus noster est vnus, q̄ si cernat nigra, alijs, ratione materiæ subiectæ. Chrysippus autem contraria ratione innumerabiles virtutes, & vt Plato loquitur, examen virtutum introduxit, vt ἀπὸ ἐστλίου ἐστλότῃα: ἀ χειρὶς χειρὲν ἔτῃα: ἀ μέγαν μέγα λότῃα. Atq; ita Philosophiam, inquit Plutarchus, multis nouis & absurdis vocabulis impleuit: q̄ loc⁹ de vocabul. faciendis pertinet ad ea, quæ *supra* explicata sunt *li. 2. c. 7.* Arist. autem virtutum moralium genera in his libris 12. facit, nempe, si complectamur etiam Prudentiam, quæ licet proprie sit virtus rationis: moralibus tamen non incommode ascribi poterit, eo quod in illis dominetur, earumq; sit velut dux & præceptrix, vt *infra* explicabitur *lib. 6. extremo*: nos igitur Aristotelem hoc loco sequamur. Porro etsi Aristoteles harum omnium virtutum nullam attulit partitionem: nos tamen perspicuitatis & ordinis planioris gratia videamus, ecquid in duo genera eas secare possimus. Notum est ex Dialecticis reperiri plarumq; partitiones à rebus & materia, in qua res partienda, seu de qua agitur, versetur. Iam sæpe dictum est, virtutum omnium materiam esse perturbationes, seu facta & actiones. Hinc igitur exister partitio bimembris, vt alias quidem virtutes moderandis & regundis perturbationibus, alias vero dirigendis & moderandis actionibus seu factis attribuamus. Ad
pertur-

perturbationes refero, Fortitudinem, quæ in metu & doloribus: Temperantiam quæ in voluptatibus: Honoris studium, quod in cupiditate honoris: eodem & animi magnitudinem, quæ in summis honoribus: lenitatem deniq; seu mansuetudinem, quæ in ira moderanda cernitur, referri posse existimo. Cæteras omnes ad actiones seu facta refero. Iustitiam ad hominum negotia & contractus: Liberalitatem & Magnificentiam ad donationes, domorum extructiones & sumptus faciendos: tres deniq; illas virtutes, quæ communi nomine græce *ομιληκεῖν* dicuntur, quod ea moderentur, quæ in congressibus & vita communi vſu venire solent. Hanc nostram virtutum diuisionem confirmat aliquo modo Scholiastes Græcus *in libr. 4. Ethic.* quæ tamen partitio ita est accipienda, vt eas virtutes, quas in actionibus cerni diximus, etiam perturbationibus nonnihil moderandis attribuamus interdum: verbi gratia, Iustitia temperat *πλεονεξίαν* nimiumq; habendi studium. Ita igitur accipienda est pars hæc altera diuisionis: vt magis perspicue & aperte virtutes eius partis in factis cernantur, obscurius in perturbationibus. Proximum est, vt ordine Aristotelis virtutum & vitiorum vocabula tam græce, quam latine explicemus.

Prima est FORTITUDO seu *ἀνδρεία*, in qua nulla est obscuritas. Nam medium perspicue græce *ἀνδρεία*, latine *fortitudo*, & interdum virtus dicitur. Nimium græce *δραστής*, latine *audacia*. Alterum nimium fere vacat nomine, dicitur tamen *ἀφοβία* græce, quæ latine dici potest, *metus vacuitas*: quod parum, *δολία* & *ignavia* dicitur.

Secunda est TEMPERANTIA, hic medium græce *σωφροσύνη*, latine varijs nominibus à Cicerone dicitur, quod ipse *in libr. de Finib.* nominatim ait, aut *frugalitas*, *modestia*, *moderatio*, *temperantia*. Nimium est *ἀκολασία*, quam Aristoteles *lib. 1. magnor. moral.* dictam ait, quasi quæ nulla emendatione aut correctione mutari in melius possit, latine fere dicitur *intemperantia*. Nam græcum vocabulum, si ad verbum interpretari velis, coactius erit, inquit Gellius *lib. 19. cap. 2.* dicuntur & *ἀσώτῃ*, tam græce quam latine. Nam & verbo græco facpe vitur Cicero *in libr. de Finib. & libr. 3. de natura Deorum*. Verum huius verbi græci duplex est notio. Nam & ad hanc virtutem & ad Liberalitatem, vt contrarium referri solet: propterea quod duo hæc vitia, nempe *intemperantia* (quæ in reb⁹ obscenis

obscenis latine dicitur *nequitia*) & *effusio*, plarumq; concurrant. Quod parum, vacat nomine, inquit Aristoteles, dici tamē posse αὐαδηνόια, q; tamen vocabulum vim huius vitij non satis exprimit. Nam hoc vitio laborantem oportet vt à voluptatibus omnino abesse, ita in dolorib; excellere, atq; αὐαδηνόια illud quidem habet, hoc non item, id est, abest quidem à voluptatibus, easq; non sentit, sed propterea tum dolorib; non excruciat. Latini interpretes vocant *stupidos*, & ad verbum, *sensus expertes*. Cicero in *Tuscul. lib. 3* stuporem & immanitatem in contemnendis voluptatib; vocat. Vocat quoq; huiusmodi homines communi nomine *Acerbos* li. 3. de *natur. Deor.* Sic enim ait, nocere audientibus Philosophos ijs, qui bene dicta male interpretantur. Posse enim Afotos ex Aristippi, acerbos ex Zenonis schola prodire.

Tertia, quæ in pecuniæ vsu cernitur est LIBERALITAS, seu ἐλευθεριότης. Nimum græce αὐωλία, latine vulgo prodigalitas, pro quo antiquissimi prodigitas. Cicero *effusio* & *profusio* dicere solet. Vocat & Afotos in *libr. de Finib.* Quod parum, αὐωλία, latine *auaritia* & *illiberalitas*.

Quarta item in pecuniæ vsu, sed consumendæ potius, quā donandæ, græce μεγαλοπρεπεία, quæ latine MAGNIFICENTIA. Nimum vacat nomine. Solet tamen græce dici ἀπρεοικλία & βωιωσία, & alijs quoq; nominibus, inquit Aristoteles *infra li. 4. c. 2.* nam & Salacones id genus hominū dici solet, teste Arist. *li. 3. Eudem. c. 9.* de quo verbo eleganter Hefychius. Latine quemadmodū hoc vitium eoq; laborantes dicantur, nō ita planum est. Perionius, Gruchius, & Turnebus, priora illa duo verba græca, latine efferunt, *nimum luxum* & *indecorum*, & *profusum*, *ineptamq; profusionem*. Lambinus reddit, *inscientiam elegantiam*, & *operariam in sumptu faciendo insolentiam*, quæ nimis sunt coacta. nam qd ἀπρεοικλία sit, norunt omnes: quid elegantiae inscientia (quo ad verbum exprimitur nomen ἀπρεοικλίας) non item. Gellius ipso græco vocabulo vtitur latine, & apirocalos vocat insulsos & ineptos id genus homines *libro undecimo, capite 6.* vt quidem in libris manuscriptis extat. Nos verba hæc Aristotelis reddenda putamus, *ineptiæ* & *elegantiae* nominibus: nam vt græca, ita & latina sunt communia, hoc tamen loco ad sumptus faciendos astringuntur. Latini in sumptibus faciendis hæc habent vocabula, *elegans*, *sumptuosus*, *humans*, *sordidus*, & *insolens*. Elegantes dicun-

dicuntur, qui modice sumptum faciunt, & hæc est virtus, quæ tamen magis ad liberalitatem, quam ad magnificentiam pertinet. Qualis dicitur à Cornelio Nepote, Pomponius Atticus; *Elegans*, inquit, *non sumptuosus*. Insolentia quoque de sumptibus proprie dici solet, & insolentes illi, qui nimios & insolentes facerent sumptus. Sic eo verbo usus est Cicero in *Philipp* 9. ubi de Servio Sulpitio Iurifconsulto. *Mirifice .n. Servius maiorum continentiam diligebat*: *huius seculi insolentiam vituperabat*. Et in Epistola ad Pætum *lib. 9. nec tamen ad hanc insolentiam, &c.* Inhumanitatis quoque vocabulum huc pertinet: & hoc modo non incommode reddetur *βανωσία*. Cic. pro Murena. *Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas, sordes & inhumanitatem multo minus*. Sed de hoc vocabulo mox plura. Quod parum, *μικροπρέπεια*, latine *sordes* dici poterit, vel etiam *inhumanitas*. Nam commune est vocabulum, *sordes* reddunt plarique Interpretes, excepto Lambino, qui vocat *Indecorum in sumptu faciendo Parsimoniam*: quod non tam est reddere, quam explanare.

Quinta, quæ in honoribus est *μεγαλοψυχία*, latine *MAGNITUDO ANIMI*. Nam magnanimitas non est ita usitata Nimum vix habet nomē, quod & Aristoteles subindicat, cum ait, id dici *χαυνότης πνα*. Nam particula *ης* indicat improprietatem: & certe *χαυνότης* est communior: ad hoc tamen vitium astringi solet, ut & testatur Aristoteles *Libr. 3. Eudem. cap. 5.* latine dicitur *Elatio animi*, ab alijs *inflatus animus*. Cicero vocat superbiam in extollendis animis, in *partitionibus oratorijs*. Quod parum *μικροψυχία*, latine recte dici potest, *pusillus, parvus, angustus, & humilis animus*. Potest & dici *demissio seu infractio animi & humilitas animi*.

Sexta virtus in parvis honoribus vacat nomine, interdum tamen dicitur *φιλοψυχία*, vitioso nomine in bonam partem accepto. Latine posset dici, *Moderatum honoris studium*: fortasse quoque *MODESTIA* non incommode dicatur. Nimum *φιλοψυχία*, & *ambitio* dicitur. Quod parum, vacat nomine, inquit Aristoteles hoc loco: *lib. tamen 4. vocat ἀφιλοψυχία*. Cicero in *partitionibus oratorijs* vocare videtur Despicientiam in contemnendis honoribus. Sic enim ait; *Magnitudinem animi superbia in animis extollendis, & despicientia in contemnendis honoribus imitatur*. Potest & dici, *honoris contemptio*. A

Turnebo redditur *Inambitio*. Huius generis sunt & illa, *Inapparatio*, *Inobseruatio*, *Inreligio*, *Indelictum*, & *Immemoria* apud Papinianum.

Septima est in ira moderanda, quæ græce *πρότης*, latine dicitur a Cicerone *LENITAS*, qua de re mox. Dicitur & *CLEMENTIA* & *MANSVETUDO*. A Lucretio *lib. 3.* dicitur *Clementia*: dicitur & *pacati animi status*. Nimum vacat nomine, etsi potest vocari *δρηλὸς* & *δρηλότης*, improprie: nam *δρηλὸς* & *δρηλότης* non tam sunt habitus (quod hic requiritur) quam procliuitates seu potestates. Plutarchus in *lib. de magnis moral.* vocat *ὠμότης*, id est, sauitiam, dicitur & *χαλεπότης* ab Aristotele *lib. 3. Eudem. cap. 3.* & ibidem *ἀρεϊότης* latine dici potest *iracundia* & *excandescencia*. Nam quod Aristoteles de hoc vitio *lib. 4.* scribit, idem Horatius attribuit iracundis, nempe eos facile placati:

Irasci (inquit ipse de se) *facilis, tamen ut placabilis essem.*

Quod parum, vacat quoque nomine. Sed Aristoteles primus, inquit Scholiastes Græcus, facto nomine vocauit *ἀοργήσιαν*, de quo vitio pulcherrimus extat liber Plutarchi *πεί τις ἀοργήσιος*. Meminit & Taurus Philosophus apud Gellium *lib. 1. cap. ult.* ubi *ἀοργήσιαν* differre ait ab *αἰσχυρίσσει*: etsi Aristoteles *lib. 1. Magnor. moral. cap. 23.* hoc vitio laborantem vocat & *αἰσχυρίσσει*: & Plutarchus in *lib. de virtute morali*, diserte vocat *αἰσχυρίσσει*, quam Aristoteles hic *ἀοργήσιαν*. Dicitur & ab Aristotele hoc vitio laborans *lib. 3. Eudem. cap. 3.* *αὐδοκροδωδής* & *αὐδοκρός*, latine Ciceroni dicitur *Lentitudo*. Sic. n. ait *lib. 4. Tuscul.* Eamque (quam nos lenitatem dicimus) vitioso lentitudinis nomine appellant scilicet Peripatetici. Et in *Epist. ad Q. Fratrem*: Quæ quidem virtus non interdum mihi minor videtur, quam omnino non irasci. Nam illud non solum est grauitatis, sed nonnunquam etiam Lentitudinis. Seruili ingenio præditus, qui nunquam irascitur.

Octaua vacat nomine, inquit Aristoteles *lib. 4. cap. 7.* & hic *lib. 2. cap. 7.* idem indicat, adiecta particula *πς*. In magnis tamen moralibus *lib. 1. cap. 33.* simpliciter dicitur *ἀληθής*. In *Eudem. lib. 3. cap. 7.* hac virtute præditus vocatur *ἀληθής*, *ἀπλός* & *αὐτίκας*. *Infra* quoque *lib. 4. cap. 7.* dicitur *ἀληθής*, *ἀπλός* & *αὐτίκας* *ἔς*, latine redditur fere ab Interpretibus *VERITAS*, eaque præditus verax, non male, sed planius reddatur *CANDOR* & *Sinceritas*. Potest & eo præditus dici simplex & re-

& rectus. Sic enim Cicero vocat *in offic.* rectos homines. Et *in Philipp.* 11. grauem vocare videtur, quem ibi contrarium facit ventoso, id est, ἀλαζόνι, de quo mox. Nimum græce ἀλαζονεία & ἀλαζών, latine, gloriosus & gloriarum plenus: ut loquitur Plautus *in Milite*: vbi Palæstrio seruulus prologum seu argumentum fabulæ commemorans, sic ait: ἀλαζών græce huic nomen est Comœdiæ: id nos latine gloriosum dicimus. Dicuntur id genus homines & ventosi. Nam & apud Cicero-
nem *lib. 11. Epist.* Lepidum Brutus vocat hominem ventosissimum. & Lucretius *lib. 3.* Huic licet aduertas animum magis omnia laudis. Aut etiam venti, si fert ita forte voluntas. Plærumque tamen hoc vitium latine arrogantia dici solet. Quod parum, εἰρωνεία, & εἰρων, latine dissimulatio & dissimulatio, dici potest. Cicero tamen *in offic. lib. 1.* Socratem quem Græci, inquit, εἰρωνά vocant, simulatorem vocat.

Nona affectio est in Scommatis, quæ græce δὲ τραπεζία, & hoc loco, id est, *lib. 2. cap. 7.* & *lib. 4. cap. 8.* & in magnis moralibus *lib. 1. cap. 31.* Eudem. *lib. 3. cap. 7.* vocatur & ἐπιδεδιο-
της *lib. 4. cap. 8.* vbi & χαλκίς dicitur ea præditus. Hinc apud Cicero-
nem facetissimus ille Voluminius, cognomento dici cœpit Eutrapelus à suis facetijs. Latine hoc genus homi-
nes dicuntur urbani, lepidi, festiui, faceti, & interdum hu-
mani. Affectio VRBANITAS & LEPOR, & interdum DEX-
TERITAS, ut Liuius *lib. 37. de Philippo Macedone*, patre Per-
sei, cuius dexteritatem & humanitatem Scipioni placuisse ait. Nimum βωμολοχία, latine scurrilis dicacitas, & scurrilitas
quoque dici potest: Dicitur & græce φοβλῆς, quasi odiosus
infra lib. 4. cap. 8. & in Eudem. *lib. 3. cap. 7.* Quod parum
δὲ φοβλῆς & δὲ φοβλία, hic, & in magnis moralibus *lib. 1. cap. 31.* & in Eudem. libro tertio, capite septimo, vbi & dicitur
δυστάπλος & ψυχρὸς, dicitur & ἀργὸς & σκληρὸς (qui
nihil scit ferre nec pati) *infra libro quarto, capite octauo*, lati-
ne rusticus & agrestis: affectio RUSTICITAS. Potest & dici
inhumanitas. Nam humanus non tantum id valet, quod græ-
ce φιλεῖν ἄνθρωπον, sed sæpiissime is dicitur humanus, qui tem-
poribus uti nouit, & personis locisque se accommodare. Sic
usus est hoc verbo Cic. *pro Quintio*, de Næuio præcone. Non
quo ei deesset ingenium; Nam neq; parū facetus Scurra Sex-
tus Næuius, neque inhumanus præco est vnquam existima-
tus. Vbi perperam repugnantibus libris veteribus, pro inhu-
manus

inhumanus, supposuerunt, *inurbanus*. Et in offic. libro primo, adhibenda præterea mundicia est, non odiosa, neque exquisita nimis: tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Idem in orator. perfecto. Quod si aures tam inhumanas tamque agrestes habent. Et rursus i. offic. at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur. Sed ea quæ ab humanitate discrepant. Ita & Terentius mihi locutus videtur in Eunuchis; non adeo sum inhumano ingenio, neque tam imperita, &c.

Decima vacat nomine, inquit Aristoteles, libro quarto, capite sexto. Et si, inquit, videri esse φιλικήν seu Amicitiam, à qua tamen discrepat hæc virtus, vt supra dictum est, & ibi dicitur, latine dici potest AMICITIA. Putant nonnulli, Perionius, Gruchius, Turnebus, eandem esse hanc virtutem, quæ latine dicitur comitas aut facilitas aut affabilitas. Verum non recte meo iudicio, qua de re infra libr. 4. dicitur. Conuincuntur vel solis extremis. Nimum est bipartitum ἀρεσκῶς & ἐχθρῶς: quorum quæ sit differentia, supra est explicatum. Latine vt effertur ἀρεσκῶς, non satis constat. Muretus vocat Bellum, Turnebus, Perionius, & Gruchius vocant nimis obsequentem. Lambinus Blandum, puto optime dici posse blandum & obsequentem. Vulgo dici solet Placebo. Affectio dici potest, obsequium. Quod parum dicitur ἀνθρώπος & ἀνθρώπος. Ita vocatur ab Aristotele hic, & infra libro quarto, capite sexto, latine morosus, contentiosus, & difficilis dici potest. Potest & dici affectio, agrestis asperitas: quo modo Horatius lib. primo, Epistola ad Lolium expressit, vbi inter se comparat amicū scurrā, quem pro adulatōre ponit, & asperitatem agrestem vt loquitur. Cæterum Aristoteles in magn. moral. lib. 1. cap. 29. & in Eudem. lib. 3. cap. 7. distinctius effert has tres affectiones, duasque facit virtutes & bina extrema. Prior virtus est σεμνότης grauitas. Nimum ἀνὴρ δὲ ἀνὴρ inhumanitas seu superbia. Quod parum, ἀρεσκία, obsequium, obsequentia. Altera est virtus φιλική: nimum ἐχθρῶς: quod parum ἐχθρὸς. Quæ loca non video, quem admodum inter se componi & conciliari possint. Videtur Aristoteles, omnia, quæ sex illis affectionibus in illis libris tribuit, attribuisse in his libr. tantū tribus, qua de re tamē infra latius: vbi & disputabit, an hæc tres affectiones ἐμὴ καὶ ἀνὴρ sint virtutes. Quæ de re dubitat Aristotel. in magn. moral. lib. 1. cap. 29. & aperte negat in Eudem. lib. 3. cap. 7.

Vndecima, quæ est bipartita & græce διμερὴς, latine IUSTITIA: altera in rebus communibus, ut in præmijs, honoribus & pœnis, in pecunia publica, &c. Nimium & quod parum vno communi nomine dicitur ἀδίκη, seu iniuria & iniustitia. Nimium quidem, si cui tribuatur plus, quam meretur: quod parum, si parum tribuatur. Altera in rebus privatis, tam in contractibus, quam in delictis. Medium notum est. Sed ut prior iustitia cum adiunctione dicitur distribuens seu ἀντιμετρή, ita & hæc Emendatrix seu διορθωτική. Nimium & id quod parum item vno nomine iniuria dicitur. Habent tamen & distincta nomina. Nimium namque πλεονεξία seu lucrum: quod parum, ζημία seu damnum dicitur.

Ultima (si & hæc inter morales referenda est, ut proprie non est) PRUDENTIA dicitur, seu φρόνησις. Nimium παρρησία, latine malitia, teste Cicerone in partitionibus lib. 1. offic. Quod parum, ἀφροσύνη, id est, stultitia seu impudentia latine, &c.

FINIS LIBRI II.

LIBER

LIBER III.

ARGVMENTVM.

DV O possunt constitui summa capita seu membra huius libri. Priore afferuntur cause & principia actionum & virtutum: posteriore explicatur Fortitudo & Temperantia. Primum igitur rationes affert, cur ἐνέσσια & ἀνέσσια explicet, id est, sponte vel inuite facta. Deinde quid sit ποσοῦς ἔσσης seu agendi consilium, explicat, quibus in rebus versetur. Postea de voluntate, cuius, inquam, voluntas, boni ne viri an improbi spectari debeat, cum queritur, an res aliqua, seu actio sit bona vel mala. Postremo accuratissime disputat, facta tam bona, quam mala nostri esse arbitrij, aduersus Platonem. Hæc quidem de priore capite. In altero explicantur, vt dixi, fortitudo & temperantia. De fortitudine quidem primum, quibus in rebus cernatur: deinde & extrema eius explicantur. Postea explicata iam vera fortitudine, quinque alia fortitudinis genera, non ita propria exponuntur. Tandem explicat Fortitudinem, etsi in rebus grauib. & tristioribus versetur, voluptatem tamen sibi coniunctam habere. Hinc ad Temperantiam: de qua copiose disputat, quibus in rebus seu voluptatibus sit posita. Deinde eam cum suis extremis comparat, allata primum voluptatum seu cupiditatum partitione. Extremo libro comparationem seu contentionem facit ignauie cum intemperantia: vtra sit magis voluntaria, seu libentius suscipiatur, & in vtra facilius peccetur. Vbi de ἀκολασία greco nomine nonnihil affert. Ad hunc librum intelligendum præter explanatores videantur hi scriptores, Aristoteles magnor. moral. lib. 1. cap. 9. extremo, cum 9. capitibus seqq. & lib. 2. Eudem. cap. 6. cum 5. seqq. capitib. Cicero, Plutarchus,

& Alexander Aphrodisiensis in libris de Fato, seu *ὑπερ τῆς εἰμαρμένης*: & Cicero lib. 3. offic. Et hi quidem ad prius caput. Ad posterius videantur isti. Aristoteles in magn. moral. lib. 1. cap. 21. & 22. & in Eudem. cap. 1. & 2. lib. 3. Cicero in offic. lib. 1. & 2. Plato in Lachete.

CAPVT I.

COMMENTARI I.

SVMMMA huius capitis est explicatio eorum factorum, quæ græce dicuntur *ἐκείνα*, & *ἀκείνα*: latine *voluntaria* seu *sponte facta* & *inuite facta*. Primo autem ratio redditur ordinis, cur de his disputetur in Ethicis: tum accedit ad explanationem. Et primum quidem quid sit *ἐκείνον*, quod quia est bipartitum: (nam vel vi, vel ignorantia fit) de vi factis, primum, ubi disputat, vtri generi attribuenda sint, dico an voluntarijs, an inuite factis, ea quæ fiunt aut maioris mali effugiendi, aut boni assequendi causa. His duobus explicatis, de ignorantia, cuius duo facit genera, aut cum poenitentia aut absq;. Vbi hoc quoq; ostendit, aliud esse, ignorantia quid facere, aliud ignorantem. Hoc igitur modo explicato inuite facto, siue *ἐκείνῳ*, breuiter de voluntario disputat, ubi tamen accurate disputat, an quæ cupiditate aliqua, puta, amore, aut ira, & quæ ab ebrietate fiunt, an ea, inquam, sint voluntaria, nec ne.

τῆς δόξης δὴ καὶ πᾶσι.] Sententia est, Disputationem de voluntario & necessario pertinere ad Politicam & disputationem de moribus, quod idem testatur Cicero initio libelli de Fato, qui etsi est *ἀκίφαλος* (deest principium & finis, & multa in medio) tamen hoc initio videtur agere, quod hoc loco Aristoteles. Sic enim ibi est. Quia pertinet ad mores, quos *ἠθικὴ* Græci vocant: nos eam partem Philosophiæ, de moribus appellare solemus. Sed decet audientem linguam latinam appellare moralem. Confirmat Aristoteles duabus rationibus. Prior est, quia ex factis (in quibus versari virtutem iam notum est) quæ laude digna sint, quæ non, cernitur seu spectatur ex eo, an sint voluntaria, an contra. Altera ratio est ab autoritate legumscriptorum. Notum est enim legumscriptores punire voluntaria atque etiam honoribus afficere, alia non item. Iam quæ legumscriptoribus sunt utilia, ea huc pertinent.

ūnent. Agitur enim in his libris de Politica, ut saepe dictum est. Est & tertia ratio ab Aristotele prætermisſa *περὶ τῆς* seu ordinis occultandi, ut quidam ait, gratia: nempe quod harum rerum explicatio ad virtutis vim atque naturam, atq; definitionem planius cognoscendam sit necessaria. Nam *supra* dictum est, virtutem esse mediocritatem *μεσότητις*. Explicandum igitur, quid sit *μεσότης*, explicandum quoque quid sit *ἐκείνη*, quia *μεσότης* est genus. Priores rationes duas affert quoque Aristoteles in *magnis moralibus* & *Eudem.* sed non tam ad rationem methodi seu ordinis, quam ut doceat facta virtuti consentanea & vitiosa, virtutem deniq; ipsam & vitium nostri esse arbitrij. Qua de re *infra* agit, non h. loco Aristoteles: vbi & iisdem rationib. in eadem re vititur, & alijs cōpluribus. Prior autem ratio hac formula concludi potest:

Ea quæ vim factorum & naturam distinguunt, ad Politicam pertinent.

Atqui per ἐκείνην & αὐτήν facta distinguuntur.

Ergo huc pertinent.

Propositionis ratio expressa est ab Aristotele *τῆς δευτέρας*, &c. quia scilicet in factis versetur virtus. Assumptionis quoq; ratio seu declaratio expressa est, *ἐν τῇ ἰσότητι ἐκείνης*. In qua assumptione seu ratione vis totius argumenti posita est. Distinctio igitur factorum ex voluntate & necessitate, ista est, quod sponte facta, si recta, sint laudabilia: sin prave facta, sint reprehensione & poena digna: inuite autem facta veniam & misericordiam mereantur. Quæ res ethica est perspicua, ut non egeat confirmatione, videndus tamen erit Plutarchus in *Vita Catonis Uticensis*, vbi quærit, cur iniustitia apud omnes sit odiosior & detestabilior, quam vel imprudentia aut malitia, vel ignavia & audacia? propterea quod, inquit, Iustitia & Iniustitia prorsus sunt ἐκείνη: Prudentia autem & Fortitudo videantur quid ex natura habere. Alterius rationis hæc sit formula:

Quæ legumscriptoribus sunt utilia, huc pertinent.

Atqui voluntatis & necessitatis, aut ignaviæ ratio legumscriptoribus est utilissima & usitatissima.

Ergo eorum tractatio huc pertinet.

Propositionis ratio est hæc. Quia præcepta legumscriptoribus necessaria ad Politicā pertinent, q̄ his libris explicatur. Assumptionis ratio expressa est ab Arist. nēpe q̄ ratione ἐκείνης poenas & præ-

& præmia moderantur: quod & Plato in *Hippiâ minore*, & *lib. 9. de legibus* testatur. Hinc & in libris Iuris ciuilibus magna habetur ratio, si quid ignorantia, dolo, metu, iussu alterius & necessitate, casu denique & fortuito agatur. Verbi gratia, *Vendere filium non licet patri, nisi inopia necessitate premente*, inquit Paulus, *lib. 1. sententiarum cap. 1. Tit. 1.* Hinc incendia oblata grauius puniuntur, quam fortuita, vt ait Ictus in *l. 28. cap. 18. §. Incendiarij. ff. de pœnis.* Elegans quoque exemplum affert Aristoteles ipse in *Magn. moral. libr. 1. cap. 17.* de muliere, quæ cum Philtrum Amasio dedisset, eumq; ita interemisset, absoluta tamen fuit in Areopago: propterea quod amoris causa dedisset. Sic si quis hominem fortuito occiderit, veniam meretur, inquit Imperator Valentinianus in *suis Nouellis.* [Item si quis ebrietate, si ludens cum aliquo, aliquem interfecerit.]

ἀναγκῶν ἵσως.] *Supra libr. 1.* monui, hanc particulam ἵσως Aristoteli sæpe non tam valere id quod plarumque sonat: sed ea illum vt sæpe in rebus quoq; certis & necessarijs. Quomodo & hoc loco accipiendum est. Perperam igitur Græcus Scholiastes, qui mirifice hic laborat, vt cum plane sit necessaria harum rerum explicatio, excuset Aristotelem, qui dixerit *ἀναγκῶν ἵσως*, cum sit *ἀναγκῶν πάντως.* Sed inquit ille, ἵσως autem hoc loco valet ὁμολως, quasi dicat Aristoteles, quæ ratione docendi vsi sumus *supra*, simili quoq; methodo nunc vtemur: aut desideratur verbum *πᾶν*, quasi dicat Aristot. necesse esse fortasse, primum de his rebus explicare, & dubitatio scil. in eo sit posita, quod primo loco hæc sint explicanda. Quæ explanationes quam sint frigida, per se apparet.

δοκεῖ δ' ἀνάγκη.] Primum agit Aristoteles de inuite factis, propterea qd maior in his sit vanetas, & magis quoq; incurrant in oculos: nam quasi videre licet ea, quæ sunt alijs cogentibus, aut etiam tempestate aliqua impellente. Definit. a. inuite facta quadâ partitione, & quidem bimembri. Cuius rei hæc potest esse ratio. Notum est, factum causam efficientem esse motum quendam animi appetentis seu *ἑρπύλλης*. Nam ex appetitu proficiuntur omnia facta. Iam. v. vt quis appetat, cognitio antecedit, necesse est. Nam vt recte Poeta, *Ignoti nulla cupido.* Itaq; vbi vel impeditur ipsa appetitio, seu motus animi: (q̃ vi fit) vel etiam abest cognitio (quod ignorantia fit) tum sequitur bipartitum istud *ἀνάγκη*, vel vi vel ignorantia.

ἢ δι' ἀγνοίας.] Sic in iure ciuili homines furiosi, etiam si eorum nulla est voluntas: tamen inuiti dicuntur *cap. 4. tit. de seruitutib.* Sed de hac re postea latius.

βίαιον δ' ἔσ' .] Hæc definitio vi facti, quia in ea magnum momentum est positum, diligentius explicanda videtur. Βίαιον igitur, quod & modo dixit βία νόμος, Latine dicendum est, *vi factum*; nam violentia aliud sonat. Violenti dicuntur venti, turbines, tempestates, fulmina, homines etiam, nempe furiosi, & vehementes, atque immoderati, quæ notio huc non pertinet. Et hæc quidem de nomine. Duabus autem in rebus potissimum definitio est posita, nempe in eo, quod sit principium externum. Deinde eiusmodi principium, ad quod nihil adiumenti afferat is, qui agit aut patitur. Principium autem hoc loco, ut & alias idem valet, quod causa. Quare & Aristoteles *lib. 1. Magnor. Moral. cap. 15.* ubi hanc eandem rem definit, quod hic ἐξ ἡμῶν ἐξωθεν, ibi, αἰτίαν ἐκτός dixit. Iam cum multa sint causarum genera, sciendum est, hic non agi de materia aut fine, sed de causa efficiente. Quæritur igitur, quæ sit virtutum & actionum humanarum omnium causa efficiens. Eius causa septem genera commemorat Aristoteles *libro 1. Rhetor.* Naturam, fortunam, perturbationem, rationem, voluntatem, necessitatem, quæ ad duo genera reuocari debent: ut aliæ sint externæ causæ & aduentitiæ: aliæ vero interiores & suæ. Externæ causæ sunt, necessitas, fortuna, ratio quoque interdum seu ars, & quæcunque extrinsecus adhibentur. Contra interiores sunt, natura, voluntas, & ratio quoque. Iam igitur Aristoteles vi factum hoc esse ait, cuius causa sit externa, seu quod sua vi & motu non agat. Naturalia ergo omnia proprie vi facta dici non possunt, quia sua vi agant omnia. Hac igitur particula ἐξωθεν remouentur vi facta à naturalibus, iisque omnibus, quæ vi sua agunt. Sed hoc nondum satis est ad complendam vi factorum definitionem: neque enim sequitur, eius principium est externum: ergo vi factum. Verbi gratia: si quis ab aliquo volens deportetur, externum quidem est principium (nam deportatur ab alio) sed tamen non est vi factum, quia volens deportatur. Rursus opificum opera fiunt quidem omnia principio externo [cista, verbi gratia, non fit sua vi, sed manu opificis] quæ tamē vi fieri dici non possunt. Itaq; ad ea remouenda adiicit Arist. alteram definitionis partem ἐν ἡμετέροις συμβαίνει]. Huius rei exempla mox adiicit Arist. οἷον ἐν πλοῦσι.

ἡ αὐτῶν ποὶ κύριοι ὄντες.] Interpretes hæc ita vertunt & accipiunt, quasi agatur de hominibus, quorum in potestate ac ditione quis sit, puta, Regis, Magistratus, Patris & Domini. Ego tamen non puto, hanc esse horum verborum sententiam, sed κύριον hic valere valentem, ut intelligantur hæc verba de quolibet homine, qui me sit valentior, & vel iniunctum abripere aliquo possit, viribus scilicet sit potior: hoc indicat verbum *καμίσαι*, quod hic iterandum est: eo namque verbo non ditio, imperium, aut potestas, sed vires significantur.

ὅσαι δὲ ἀλγεύουσιν.] Hic Aristoteles quandam veluti moderationem superioris definitionis affert. Sententia autem est ista: Ea quæ maioris mali effugiendi, aut præclare quid assequendi causa fiunt, esse potius sponte quam inuite facta. Maioris mali effugiendi exemplum affert Aristoteles, *οἷον εἰ τυραννίδας*, quales fuerunt triginta illi Tyranni, qui Socratem proposita uxoris & liberorum morte, percellere tamen non potuerunt, ut innocentem Leonem quandam morte condemnaret. Exemplum extant quoque innumerabilia in *Martyrologiis*. Sæpe namque Martyres metu mortis aut suppliciorum, ut proderent Religionem, conati sunt Tyranni. Boni assequendi exemplum sit in Zopyro, qui ut Domino suo Regnum Persarum vindicaret, se non dubitavit omnibus fere membris mutilare, ut est apud Herodotum & Iustinum. Est & in Ulyssæ, qui idem capiendæ Troiæ causa perperius est, & domus recuperandæ gravissimas Procorum contumelias subiit, ut est apud Homerum.

ἀπολῶς μὲν γὰρ εἰς.] Hic ostendit ea, de quibus diximus, facta non videri voluntaria, propterea quod nemo nisi amens iacturam seu damnum sponte capere velit: nemo nisi improbus turpitudinem in se admittere, seu fraudem aliquam committere sponte velit. Itaque ea facta simpliciter considerata non videri voluntaria, sed potius inuite facta.

μικρὰ μὲν ἢ εἰς.] Ratio hæc est, quia & causa quædam est externa, quæ aliquem subigat: & tamen is ipse, qui agit, seu qui cogitur ad agendum, non omnino nihil adiuventi adfert. Posset enim, si vellet, damnum aut mortem subire, factum illud prætermittere.

εἰς ἡγεσι δὲ μέλλον.] Ostendimus, cur hæc facta sint mixta: hoc loco ostendit Aristoteles, cur ea potius sint voluntaria, tribus rationibus: Prima est ibi, *αἰρετικὴ γὰρ εἰς*: quia cum fiunt,

in optione agentis est, fieri ne debeant nec ne. Quæ autem eius sunt naturæ, vt pro arbitrio agentis fieri aut prætermitti possint, tamen cum fiunt, certum est ea esse voluntaria. Ratio concludi potest hoc modo:

Ex tempore, quo quæque fiunt aut geruntur, indicari debent, an sint voluntaria, nec ne.

Atqui hæc facta mixta cum fiunt, sunt voluntaria.

Ergo hæc facta vere voluntaria dici possunt.

Propositio ibi, ἐ τὸ ἐκείνου δὴ. Ratio propositionis ibi, ὅτι τὰ πάντα τῆς πράξεως, &c. ista, quod omnis vis & fundamentum actionum temporibus regatur, quod certe verissimum est. Notum est enim, facta in rebus singulis cerni, in quibus cum alia attributa personæ, loca, &c. tum maxime tempora spectari solent. Hinc & Cicero lib. 3. Offic. hac ipsa de re agens, disputationem suam ita concludit. Sic multa, quæ videntur natura honesta, temporibus fiunt non honesta. Τέλος igitur hoc loco non valet idem quod finis, vt putarunt Interpretes: sed latine idem quod fundamentum, id est, momentum & vis omnis, καὶ τὸ κύριον. Scholiastes Græcus vidit hoc loco τέλος non valere finem, sed tamen non vidit, quid valeat. Ait enim τέλος non esse scopum, sed παραπύρρον consequens quiddam & concomitans, quasi factis comes sit tempus. Rectius Thomas, qui explicauit pro complementum (hoc est, quod est perfectissimum, optimum, & maxime consideratu dignum.) Assumptio seu potius eius ratio ibi, ἀρετὴν ᾗ εἰσὶ. Voluntaria enim cur sint ea facta, ratio redditur, quia sint optabilia, id est, fieri aut prætermitti possint pro arbitratu facientis. Eius autem generis quæ sunt, iam diximus esse voluntaria. Altera ratio, cur hæc facta sint voluntaria, quia principium & causa illorum sit in facientibus, ibi, καὶ γὰρ ἡ ἀρχή, &c. nam in ipsis est situm, faciant ea, nec ne: nemo nos impellit, ipsi sua membra proprio motu ad ea facta accommodant. Conclusio sit ista:

Quæcumq; in nostra sunt potestate, ea sunt voluntaria.

Hæc autem mixta in nostra sunt potestate.

Ergo, &c.

Propositio ibi, ὅτι ἐν αὐτοῖς. Rationem propositionis quoq; adiungit Arist. nempe cur ea, quorum in nobis est principium, sint voluntaria: propterea quod fieri, aut nō fieri, quod eius sint generis, possint. Atqui luce clarius est, ea esse voluntaria, quæ
nulla

nulla premente vi aut necessitate fieri aut prætermitti possunt. Assumptio ibi, *καὶ ᾧ ἢ ὁρῶν*, &c. cuius hæc est ratio, quod à nemine impellantur externa vi, sed sua sponte, suoque motu, vt iam diximus, ipsi sua membra, sequæ ad ea facta expedienda accommodant. Tertia est ratio, quia ex factis mixtis existunt laudationes & vituperationes, ibi, *ἐνὶ ταῖς πρᾶξεσι*. Formula sit ista;

Ea qua laudatione aut vituperatione sunt digna, facta sunt voluntaria.

Hæc autem mixta interdum laudantur, interdum vituperantur.

Ergo, &c.

De propositione dictum est *initio huius capituli*. Assumptio elegantissima distinctione ab Arist. explicatur.

ἀπλῶς ἢ ἰσως.] Ostensum est, hæc facta & cur mixta & cur voluntaria dici possint hic: cur & inuite facta dici possint, & ait, ea simpliciter seu *ἀπλῶς* esse inuite facta, seu *ἀκέραια*, id est, considerata absolute & in genere, absque personis, locis, temporibus, vniuersæ, inquam, & per se considerata sine circumstantiis sunt *ἀκέραια*. Ratio est, *ὅδε* *καὶ*, quia per se, non habita ratione attributorum, nemo ea sponte sua suscipere velit, nemo iacturam faceret, verbi gratia, tempore & necessitate non postulante: nemo fratrem proderet, patriæ utilitate, aut summa aliqua necessitate non requirente. Quia autem externa causa ad hæc facta impellimur, certe inuite facta seu *ἀκέραια* dici posse videntur.

ἐνὶ ταῖς πρᾶξεσι.] Ex his verbis ostendimus elici posse tertiam rationem, cur mixta facta potius dicenda sint voluntaria. Et verum est. Aristoteles tamen his verbis hoc ostendit: an facta ea sint voluntaria, nec ne; iam doceat eo amplius: an ea facta laude, vituperatione, venia sint digna, nec ne: quæ pulcherrima est disputatio. Et tamen si factorum infinita est varietas, vtpote, quæ personis, locis, temporibus (quæ sunt infinita varietate) regantur, eaque re difficilimum sit, ea facta ad certas regulas adstringere, certaue genera eorum distinguere: huic tamen difficultati Aristoteles admirabili sua eruditione succurrit, & in certa capita infinitam mixtorum varietatem redigit. Quatuor igitur facit genera factorum Aristoteles: ex quibus vnum laudem, alterum vituperationem, tertium veniam, vltimum ne veniam quidem mereatur. Quæ dissimilitudo

tudo ex eo nascitur: quod quædam magis sint voluntaria, alia magis necessaria: nam pro hac dissimilitudine laudationes, vituperationes, & veniam distingui, initio dictum est, καὶ ἐν ᾧ τῶν ἀνθρώπων. Primum autem genus est eorum, qui ob res præclaras, etiam grauissima quæque damna, exilia, ignominiam, supplicium perpeti non recusant, puta, victoriæ insignis causa, liberandæ patriæ, parentum & liberorum, fidei conseruandæ & supplicium. Eiusmodi fuit Zopyrus Persæ: de quo apud Herodotum. Qualis & M. Regulus aduersus Pœnos fidei seruandæ causa: de quo Cicero *lib. 3. Officior.* Sic & Vlysses explorandæ Troiæ causa (vt est apud Homerum *lib. 4. Odyss.*) & recuperandæ domus suæ aduersus procos, de quo *Odyss. 9.* familiaris veste, & rustici amictu uti, aliaque indigna subire non recusauit. Brutus auctor libertatis Romanæ, filios etiam securi percussit, eiusdem conseruandæ gratia. Laudatus est & Themistocles, qui manus ultro sibi afferre maluit, quam contra patriam arma ferre. Plutarchus *in eius vita.* Zaleucus legum scriptor oculum sibi & filio eruit, legum conseruandarum causa. Alterum genus est eorum, qui leuibus de causis turpitudinem aliquam committunt: coguntur, inquam, ad turpia leui de causa. Verbi gratia: ignominia aut parua pœnæ gratia produnt patriam, aut pecuniæ causa turpe quid committunt, vt Rabirius, qui nominis seu pecuniæ creditæ persequendæ causa Alexandriæ pallium sumere non erubuit, abiecto cultu Romano, quem tamen Cicero eo nomine in Rabiriana oratione veniam mereri vult, quia vi & necessitate paruerit. Aut, si cui testamento quid sit legatum, ea conditione, vt in foro saltet media luce, quod nefas esse monuit & Cicero *libr. 3. Offic.* nisi si patriæ causa fieret: quod ad primum genus referri debet, qualis fuit saltatio Davidis. Tertiū generis facta non comitantur laus aut vituperatio, sed venia, vt iam dictum est. Sunt autem eorum, qui turpe quid faciunt, subacti grauissimis tormentis & cruciatibus, quibus perferendis humana natura sit impar. Sic veniam meritus est P. Rutilius Rufus, qui Mithridatis crudelitatem vt effugeret, vestem mutauit, sumpto pallio, teste Cicero *in Rabiriana Orat.* & Athenæo *lib. 15.* Aut si excusentur, qui ab hoste conclusi, cum effugere non possint, ad depectiones, id est, turpes pactiones descendant, vt Popilius ille à Gallis obseſſus: de quo Cicero *1. ad Herennium.* Huc quoque referri potest, quod olim hospitum suorum conseruando-

uandorum causa, Loth non recusauit filias ciuium libidini ob-
 icere, *capite 19. Genes.* Quod tamen ad primum genus fortas-
 se rectius. Huc pertinet quoque, quod interdum Romani ser-
 uos militare sint passi, cum pauci essent ingenui: quod fe-
 cit Marius. Aut si quis ornamenta templorum conflet, ex
 quibus stipendium militi persoluatur. Quartum genus est eo-
 rum, qui nullis omnino cruciatibus aut damnis adduci de-
 beant, vt aliquid eiusmodi faciant, cuius generis sunt omnia,
 quæ sua vi & natura sunt turpia: vt si quis Tyranni interfici-
 endi causa cum eius vxore consuescat: quod Scholiastes
 Græcus licitum tamen existimat, & primo generi attribuit,
 vt & mentiri graui de causa: & bono: quod & Plato *libro ter-
 tio de Republica*, permittit: vt magistratus velut pharmaci lo-
 co mendaciis interdum vtantur. Sic patriam, fidem, religio-
 nem prodere est nefas, quales fuerunt Martyres, vt Vincen-
 tius Magistratui minitanti mortem: tormenta, carcer, vngu-
 læ, stridentisque flammis lamina, atque ipsa pœnarum vltima,
 mors, Christianis ludus est. Vt est apud Prudentium *Æt. 55.
 Phævæ*, & Laurentius apud eundem: *Magistratui scelus iuben-
 ti, crede, nunquam seruiam.* Sic Susanna, Iosephus, Hippo-
 lytus, & Crispus Constantini Magni filius, laudantur, quod
 integritati & pudicitia mortem posthabuerint. Huc quoque
 pertinet disputatio, quatenus Magistratui sit parendum: qua
 de re habemus exemplum Apostolorum *in Actis*, qui etiam
 inuito Magistratu Christi gloriam morti, & illorum legibus
 civilibus prætulert. Et apud Sophoclem, Antigone con-
 tempto Creontis edicto, fratrem humauit: *Longius nam-
 que*, inquit, *est tempus, quo Diis magis, quam hominibus*
placere debeam. Eodem pertinet, quatenus parentibus sit pa-
 rendum: qua de re est pulcherrima disputatio apud Agellium
libro 2. capite 15. Parendum in rebus honestis, & in rebus neu-
 tris (*ἀδιάφορα* vocant Græci) non autem in rebus natura tur-
 pibus. Res neutra, vt vxorem ducere: hoc vel illud vitæ genus
 capescere; hanc vel illam vestem sumere; in militiam ire; cau-
 sas orare, &c. nisi cum rebus neutris coniuncta sit turpitudine,
 vt si infamem ducere vxorem iubeat, aut causam orare pro
 Clodio aliquo, aut Catilina, aut Tubulo: sic enim ibi legen-
 dum, non *Bibulo*. Eodem pertinet de iussu domini. Et aiunt
 Iurisperiti, Vlpianus *in l. adea. ff. de regulis iuris.* & Alphe-
 nus *in l. 22. ff. de obligationib. & actionibus.* Seruum debere di-
 cto

ēto audientem esse domino in rebus omnibus, à quibus abest maleficium.

ἔστι δὲ χαλεπὸν.] Duas affert difficultates hoc loco, quæ in his factis mixtis occurrant sæpenumero: quarum vna sit in diiudicando: altera in perseverando, & constanter perpetuando: nam sæpe difficilimum est, videre, quanam sint subeunda aut eligenda, cum alio vocat honestas, alio utilitas, alio turpitudine, alio tormenta & damna. Sic olim Cicero anxie secum & cum Attico suo disputavit, Cæsaremne (quod tutius) an Pompeium (quod honestius: qui cum benemerito & pro Republ.) in bello civili sequeretur? Commemorat & ipse in libris ad Att. eius generis ambiguitates aliquot Græcis verbis (Verbi gratia: an patria tyrannide oppressa, an ne) Sic Achilles apud Homerum lib. 10. Iliad. deliberasse se ait, ane ad Troiam moriturus cum gloria sititurus, an domi salutis, sed inglorius remanere debuerit, μήτηρ γάρ τε μέ φησὶ, &c. Difficile igitur, quod & supra diximus, cognoscere, quæ pro quibus sint eligenda. Verum quæ maior est difficultas, difficilior est, postquam iam iustum & rectum cognovis, illud constanter sequi, neque ullis tormentis ab eo dimoveri. Sic Abraham turpitudinem mentitus est metu mortis, cum diceret, Saram non esse uxorem suam. Sed ille se excusat, & ait, se non esse mentitum, cum sit & soror & vxor.

τὰ ἀναγκάζοντα.] Meliores libri habent ἀναγκάζοντα, vt & vetus translatio, & rectius: nam duo hic considerantur, facta ipsa, seu quæ facere cogimur: deinde per quæ. Quæ cogimur, sunt ἀναγκάζοντα: & ea fere turpitudinem continent, vt si quis patriam, fidem, parentes prodere cogatur, saltare in foro: morionem agere (vt Aristippus apud Dionysium.) Per quæ, id est, nisi illa turpia faciamus, proponuntur nobis cruciatus, damna, patriæ & liberorum amissio, mors denique ipsa, & hæc dicuntur ἀποδοκάζοντα, quæ & dici possunt ἀναγκάζοντα: quia hæc nos cogunt ad turpitudinem, id est, sunt ἀναγκάζοντα: quia hæc nos cogunt ad turpitudinem, id est, per hæc rursus, id est, vt hæc effugiamus, molesta seu λυπηρά, cogimur ad illa turpia perpetranda.

τὰ δὲ ποία.] Brevis est commemoratio seu ἀνακεφαλαίωσις rerum omnium, quæ adhuc de inuite factis sunt explicata: Inuite facta, seu vi facta proprie quidem & simpliciter ea esse, quorum principium sit externum, & ad quæ agens nihil conferat, sed tamen esse & aliud genus visactorum, quæ mixta *supr.* vocavit.

εἰ δὲ πὶς τὴν ἡδύτητα.] Refellit Aristoteles hoc loco eorum opinionem, qui præter duo superiora vi factorum genera, hoc est, simplicia & mixta, tertium adiungerent: quos Acciaiolus existimat fuisse Cyrenaicos Philosophos. Ego puto, hæc magis pertinere ad vulgi excusationes refellendas. Solent namque vulgo, qui iniuste aut nequiter quid admiserint, id hæc se eleuare & excusare, quod à pulchritudine aut voluptate ea facere sunt coacti. Aristoteles autem nullam hic vim aut necessitatem in rebus pulchris aut iucundis, quæ nos ad turpitudinem impellant, esse ostendit duabus rationibus: Prior est ab absurdo. Efficeretur enim, omnia esse necessaria, quod est absurdissimum. Formula:

Si quæ sunt iucunda & pulchra, eadem quoque sint necessaria.

Ergo omnia omnino necessaria sunt, necesse est.

Connexi ratio, τέττις ἢ χέριον, &c. id est, quia earum rerum, nempe pulchritudinis & voluptatis causa omnes omnia agunt, tam probi quam improbi: illi virtutum pulchritudinem & comitem, voluptatem, hi in vitiis persequuntur. Quare Plato in *Phædro*, hanc esse pulchri vim & naturam ostendit, vt maxime sit amabilis. Eodem pertinet, quod est apud Ciceronem *initio lib. 1. Offic.* de forma honesti ex Platonis *Symposio*. De voluptate quoque virtutum comite *supra* dictum est *lib. 1. cap. 8.* vbi de φιλοτιμίᾳ diximus, & *lib. 2. cap. 2.* Quia igitur omnes voluptatis & pulchritudinis gratia agunt: omnesq; quoque dicere possunt, se ab iis impelli, atque ita omnia facta essent necessaria. Hoc igitur modo confirmari potest connexi ratio. Atqui consequens est absurdissimum, nempe omnia esse necessaria. Ergo & antecedens.

τὴν ἡδύτητα.] Sic habent emendatiores libri, & vetus quoque tralatio: et si reddit καλὰ bona, quod & alii Interpretes plerique sequuntur, vt intelligantur bona fortunæ, diuitiæ. Verum καλὸν Græce plerunque est pulchrum, quod huic loco magis congruit, vt intelligatur, homines duabus his rebus, pulchritudine & voluptate, ad turpia adduci. Perperam, & repugnantibus omnibus libris, Argyropylos, Gruchius, & Lambinus Interpretes inducunt τὴν καλὰ.

τέττις ἢ χέριον.] Hoc est, iucundarum rerum & molestiarum, quas vel expetant vel fugiant, inquit Græcus Scholiastes, sed perperā. Nam τέττις, cum sit relatiuum, relatiua autem ad priora

priora referri debeant, certe hic quoque intelligenda erunt, quæ antecessere, nempe ἡδὺα καὶ καλὰ, non vero ἡδὺα καὶ λυπηρὰ.

πάντα πάντες.] De hac phrasi dictum est *supra* lib. 2.

πάντες.] Nempe exceptis viris bonis, inquit Græcus Scholiastes, non recte. Nam cum ea exceptio est nimis communis: tum quod hic dicitur, ad probos quoque accommodari optime posse, iam ostendimus in confirmando connexo.

βίαα.] Hoc verbum βίαα in tota quidem hac disputatione est παθητικόν, id est, de iis dicitur, quæ vi fiunt, sed hoc loco videtur ενεργητικόν, ut ea dicantur βίαα hoc loco, quæ vim afferant, & ad aliquid agendum quem impellant, quod faciunt res iucundæ & pulchræ. Hoc ενεργητικόν non incommode Latine dici potest Violentum.

οἱ δ' ἂν τὸ ἡδὺ καὶ τὸ καλόν.] Sic fere habent omnes Interpretes: atq; ita omnino legendum contendit Lambinus: in quibusdam tamen libris est ἂν τὸ ἡδὺ καὶ τὸ καλόν μεθ', &c. & ita vertit Perionius. Zwingerus noster ita, οἱ δ' ἂν τὸ ἡδὺ, at vetus Interpres, οἱ δ' ἂν τὸ καλόν μεθ', &c. Ego his varietatibus commotus non dubito, quin omnes istæ varietates sint spurix & inducendæ. Legendum igitur, οἱ δ' μεθ' ἡδονῆς: nam cum præcise dixisset Aristoteles, οἱ δ' alii interiecerunt, ἂν τὸ ἡδὺ καὶ: alii, ἂν τὸ καλόν: alii, ἂν τὸ καλόν: alii, ἂν τὸ ἡδὺ καὶ τὸ καλόν, explanationis scilicet gratia. Sic igitur vertendum: & qui vi quidem & inuiti, agunt cum molestia: hi vero cum voluptate. Hi, inquam, de quibus est sermo, nempe qui voluptatis, aut pulchritudinis causa se peccasse excusant. Itaque in his verbis altera est posita ratio, cur ea facta non sint necessaria, à consequente sumpta, eoque contrario, nempe, quia hæc facta comiterur voluptas: necessaria autem sequatur dolor. Formula sit ista:

Omnia inuite facta sunt cum dolore.

Hæc autem voluptatis & pulchritudinis causa sunt cum voluptate.

Ergo non sunt inuite facta, non sunt necessaria.

Propositio ibi, καὶ οἱ μὴ βία. Ratio omissa ab Aristotele est ista, atque hoc modo explicanda: Quæ vi fiunt & inuite facta, omnia sunt necessaria. Quæ necessaria, omnia cum dolore fiunt & molesta sunt, ut ait Aristoteles in *Metaphysic. d. cap. 3.* ubi elegantem Poetæ verticulum ad hoc adducit:

πάντ' ὅδ' ἀναγκαῖον πρὸς ἄγχα ἀναγκάειν. id est:

L

Omnis

Omnia necessaria res molesta est.

Quod & in Eudem. lib. 2. confirmat:

Nemo, inquit, vi agens, cum voluptate agit. Ratio autem, cur omne necessarium sit molestum, reddi potest ista, quia voluntati repugnet.

At quæ accidunt nobis nolentibus sine dubio molesta sunt.

Ergo omnia inuite facta sunt molesta.

Assumptio autem nempe ea, quæ voluptatis aut pulchritudinis perfruendæ causa fiunt, fieri libenter, & cum voluptate, cum per se est perspicuum, tum vel ex vno amante ostendi potest.

ἡλοῖον δὲ τὸ.] Plurique hic tertium argumentū constituunt: & quartum ibi, καὶ πῶν μὲν καλῶν: & Thomas etiam quintum ibi, εἰκε δὲ τὸ βίαιον, &c. Priora duo admitti quoque possunt, etsi Aristoteles his verbis non tam argumentari videtur, quam id genus homines & excusationes accusare. Vltimum plane nullum est: iis enim verbis non argumentum, sed epilogus totius disputationis de vi factis continetur.

τὸ δ' αἴτιον.] Explicatis vi factis, quod est alterum genus inuite factorum, hic ad alterum accedit, nempe ad ea, quæ per imprudentiam geruntur. Cicero in *Rhetoricis veteribus*, & ad *Herennium*, imprudentiam vocat iuris civilis fere ignorantiam: huius autem rei maximus est usus in vita communi: ut videre licet ex disputationibus Iurisconsultorū, sub tit. de iur. & facti ignor. & sub tit. de pœn. & apud Oratores, ut apud Cic. lib. 2. ad *Heren. lib. 1. vet. Rhet.* Demosthenes aduersus Midiam, Aristocratem & Timocratē: & in quibusdā Lyſiæ orationib. ut cum per imprudentiam seu casu quis alium occiderit, aut læserit, aut magistratui dicto audiens non fuerit, aut cum sorore aut matre rem habuerit, aut si quis pro auro æs alicui dissoluerit. Verum quia sub hac imprudentiæ seu ignorantiæ specie multa sæpe peccantur, & imprudentiæ tribuuntur, quæ culpæ potius sint adscribenda, ea re Arist. hoc loco accuratissime a vera imprudentia secernit ea, quæ simulate eam imitari videantur, variæq; affert imprudentiæ genera, quæ priusquam explicemus, quæri potest, an quæ per imprudentiam etiam vera geruntur, inuite fiant, seu sint αἰτίαι. Dubitationem facit, quod quæ sunt αἰτίαι, etsi voluntati sunt aduersa: tamen voluntatem ipsam non penitus excludunt, vel abesse volunt: sed tantum impediri. At qui ignorantis nulla prorsus cernitur voluntas. Possunt tamen, qui

qui per ignorantiam agunt, inuiti quoque dici, latius sumpto inuiti seu ἀνύστος vocabulo. Quare & in iure civili Furiosi, quorum alioqui nulla dicitur esse voluntas, l. furiosi. D. de diuers. regul. iur. inuiti tamen interdum dicuntur, l. 4. D. de seruitut. Et apud Xenoph. in Cyri institutione, Tygranes quidam, omnia quæ per imprudentiam fiant, ἀνύστος esse ait.

τὸ δὲ ἀνύστος.] Afferit Arist. primum duo ignorantiae genera; prius, quod comitetur dolor & μὲντοις: ut si quis cum dolore nuptias contraxerit insciens, cuius ipsum postea poeniteat. Et hoc genus ait Aristoteles vere esse ἀνύστος. Et diligenter est obseruandum, propterea quod ad hoc vnum genus, veluti ad Lydium lapidem, cætera ignorantiae genera, de quibus infra, spectari debent. Alterum est genus, cui nullus dolor est comes, ut de quodā narratur, qui cum forte emissio telo nouercam læsisset imprudens; Euge, inquit, & hoc non male. Inter hæc autem duo genera magna est differentia, quod prius sit vere ἀνύστος, alterum non item: nam certe hic de nouerca proprie dici inuitus seu ἀνύστος non potest, utpote, qui gaudeat facio. Ostendimus enim initio, ea proprie esse ἀνύστος, quæ coniunctum habeant dolorem: nihil fieri inuite, quin cum dolore, neque etiam dici potest ἐκὼν seu volens, quia scientia absuit, quæ prorsus in volutariis requiritur, ut sup. initio ostendimus. Quare cum neque iste dici possit proprie vel ἀνύστος vel ἐκὼν, nolens aut volens: recte Arist. medium quoddam illi tribuit vocabulum, ut dicatur ἄλλ' ἐκὼν, id est, non volens, quæ subtilior distinctio ne in reprehensiones incurreret, quasi non opus sit tam sollicitè in rebus politicis de vocabulis inquiri: adiungit Arist. pulcherrimum de vocabulorum distinctione ἀλλ' ἵνα μὴ: ubi res inter se discrepant, verba quoque distincta esse debere, quo canone usus est & Cicero in Top. subtiliter discernens partitionem à diuisione: Quamquam enim, inquit, vocabula idem valere prope videantur: tamen quia res differant, nomina quoque distare voluerunt. Et Imp. Iustinian. §. hoc autem casu, in Instit. quib. mod. testam. infirm. ubi distinguens subtiliter testamenta rupta, irrita & iniusta: sed quia, inquit, commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui. Hæc autem distinctio inter volentem, nolentem seu inuitum, & non volentem, non paruum quoque in vita cōmuni vsum habet. Verbi gr. si forte in venando, iaculo in feram emissio, inimicum prætereuntē feriat, atque ita non doleat, sed gaudeat potius: hic quia inuitus pro-

prie dici non potest, veniam non ita merebitur, quam si doleret facto. Sic Imperator Tyberius hospitem suum Rhodium quaestioni subiecit imprudens, postea agnitum etiam interfecit. Contra vero, qui dolet, veniam mereri solet, ut de Adultero, in l. si adulterium. §. primo. ad legem Iuliam de adulteriis. Talis quoque fuit ignorantia Oedipi, qui gravissime matris nuptias & patris eadem doluit: eaque re apud Sophoclem in Colono se excusat hac ipsa ignorantia: & apud eundem in Trachyniis Deianiram consolatur chorus, dolentem, quod imprudens maritum Herculem tunica veneno delibuta interemisset. Ex his igitur iam intelligi potest, quod hic initio ait Aristoteles, τὸ δὲ ἀγνοῖαν, nempe omnia, quae per imprudentiam fiunt, esse quidem non voluntaria, seu nulla quidem esse voluntaria: sed tamen non omnia propterea esse ἀκέραια seu inuite facta. Quaedam enim esse ἀκέραια, quae cum dolore: alia ἐχ' ἐκέραια, id est, non voluntaria, quae absq; dolore fiant. Genus est igitur ἐχ' ἐκέραιον, seu non voluntarium: species duae: ἀκέραιον una, altera ἐχ' ἐκέραιον, retento etiam generis vocabulo. Itaque quod supra dictum est initio cap. ἀκέραια esse illa, quae vel vi, vel per imprudentiam fiunt: hoc ex loco accipere interpretationem debet, ut intelligatur de Imprudentia non omni, sed de ea duntaxat, quae cum dolore fiat.

[ἐπεὶ οὐδ' ἐοικὸς.] Aliud hic Imprudentiae non vere genus affert Aristoteles, quam excusare solent, qui vino, ira, vel amore capti quid peccarunt. Quae quidem Aristot. ab imprudentibus fieri concedit: sed per imprudentiam fieri negat: aliudque esse imprudentem aut inscientem quid facere: aliud per imprudentiam: ut inter quae multum interfit. Nam quae per imprudentiam fieri dicuntur, eorum causa est ipsa imprudentia: quae ab imprudentibus autem, non est necesse, ut causa sit Imprudentia: qualia sunt, quae ab iratis, ebriis, amore, aut qua alia perturbatione commotis, admitti solent. Haec enim non fieri per imprudentiam, id est, peccati ab irato, &c. admissi causam non esse conferendam in imprudentiam, sed in iram, vinum. Quare & haec veniam non merentur, utpote quae sunt ἐκέραια, quod mox ostendetur planius. Haec autem distinctio Aristotelis veritati & sensui, hominumq; communi opinioni est consentanea: nam tametsi, qui vino vel ira quid perpetrarunt, ad imprudentiam excusandam confugere solent: visitatius tamen ea ipsa vino aut irae attribuere solemus: ut Horatius: Quid non ebrietas

ταὶ designat? hinc quoque est, quod Pittacus, legum scriptor celeberrimus, ebrios, qui quem pulsassent, duplici pœna mulctari voluerit, ut *infra* testatur Aristoteles *cap. 5. & lib. 2. Polit. capite ultimo*. Aristoteles tamen *infra lib. 7. cap. 6. vel 7.* ostendit, nō tam grauitè peccare eum, qui ira quid admisit, quam qui libidine aut incontinentia: & Iurisperiti *in l. quicquid. D. de diuers. reg. iur.* aliquo modo etiam excusant ebrium, *l. perspicendum. D. de pœnis*. & si quis per lasciuiam aliquem interfecerit. Hæc autem facta Iurisperiti per impetum fieri dicunt: sic enim vocant *l. illa perspicendum. de pœnis*.

ὁκίως γ.] Occurrit tacitæ quæstioni. His enim verbis ita occurri poterat. Dicis Arist. ea quæ vino, &c. peccantur, non fieri per imprudentiam: atqui negare non potes, quin ab imprudentibus fiant. Respondet Arist. & admittit quidem fieri ab imprudentibus, sed inde non effici, fieri per imprudentiā: quod ostendit ab improbis omnibus: nam, inquit, & improbi imprudentes peccant, sed non per imprudentiam: peccant autem improbi imprudentes duobus modis: aut ἐκ τῆς ἀπειρίας, aut ἀπὸ τῆς κατὰ φύσιν: quæ duo non sunt confundenda, quod nonnulli hic faciunt. Improborum igitur ignorantia ἢ κατὰ φύσιν seu vniuersa est ista, cum quis ea, quæ recta, quæ virtuti consentanea, quæ turpia, quæ praua, quæ iusta, quæ iniqua in genere ignorat: talis ignorantia est in omnibus improbis: qui vitiositatis habitu iam contracto, nullum inter bona & mala discrimen cernere possunt, ut præclare *infra* docet Arist. *lib. 7. cap. 3.* Altera vero Improborum ignorantia est ea quidem in rebus singulis, sed cum deliberatione & ἀπειρίᾳ, & proinde vitiosa, qualis est ignorantia incontinentium. Ut cum quis non nescius scortationem esse turpem, certo tamen cuiusdam amore aut cupiditate inflammatus, in ista à se amata, scortationem turpem esse non purat, aut certe si putat, vincitur cupiditate. Sic in aliis etiam, qui bona videant, sed deteriora sequantur, vel cupiditate vel consilio. Hi igitur improbi ignorantes quidem sunt, sed per imprudentiam, nō peccant: sed vel per improbitatem, vel per cupiditatem. Itaque non sequitur, imprudentes peccant irati. Ergo per imprudentiam eos peccare: nam & improbi ignorantes peccant, quos tamen nemo dixerit per imprudentiam peccare.

βέλεται.] Valet hoc l. idem, quod latine solet, atq; sæpe vsus est hoc verbo Arist. ut *infra lib. 4. in princ. βέλεται γὰρ ἅσπερ*.

τὸ συμφέρον.] Videtur hoc loco idem valere, quod τὸ δέον, id est, rectum, verum, quod deceat facere, quod virtuti sit consentaneum, quo modo & supra est usus lib. 2. c. 2. Ἐπὶ τὸ συμφέρον τι τὸ δ' ἀκέραιον.] A definitione ἀκέραιον ostendit, quæ vino, &c. peccantur, non fieri per imprudentiam: nam ἀκέραιον hoc esse, non si quis ignoret, quod rectum est (alioqui enim etiam quæ ab improbis geruntur, utpote ignorantibus, essent ἀκέραια) sed si quis in rebus singulis ignoret, aut ignorantia quid faciat. Sic autem argumentatur:

Quæ per imprudentiam peccantur sunt ἀκέραια.

At quæ vino, &c. peccantur, non sunt ἀκέραια (quod ex definitione ἀκέραιον perspicuum est.)

Ergo quæ vino, &c. peccantur, non fiunt per imprudentiam.

Summa igitur disputationis Aristotelicæ hæc est: Quæ per imprudentiam committuntur, veram quidem esse vnius generis, nempe cum quis in rerum singularium & attributorum ignorantia versetur, de quibus mox: & hanc imprudentiam esse ἀκέραιον, & proinde veniam mereri. Esse & alia tria ignorantie genera. Vnū priori & vero valde affine, discrepans tamen (quia versatur in rebus singulis) quod vera ignorantia sit cum dolore, ista non item. Altera falsa ignorantia est vinolentorum, ebriorum, aut cupiditate aliquid agētium. Tertia est omnium improborum, quam diximus esse bipartitam, τὴν καθόλου, vniuersam, & τὴν ἐν τῇ περιστάσει, id est, quæ in rebus quidem singulis, vt vera ignorantia cernatur, sed adhibito consilio.

ἵστας δὲ ἔχειρον.] Quia ignorantia, de qua hic agitur, non sit vniuersa, sed in rebus singulis posita, & in rerum attributis, faciendum Aristoteli visum est, vt ea rerum attributa breuiter hic explicaret. Facit autem sex: Quis faciat, aut fecisse ignoret: quid: qua in re seu in quem: qua re & facultate velut organo: cuius rei causa: & quo modo. Cur autem sex duntaxat faciat Aristoteles, ratio reddi potest ista. Spectatur enim & res semper, & rei causa. De re quæri solet, quid sit, vt quod sit factum. In causis ab efficiente, quæ bipartita est. A principali quidem manat attributum quis: ab adiunãte, quo organo seu adiumento: A fine, cuius rei gratia. A materia, qua in re, aut in quem, quod, vt reliqua, mox exemplis illustrabitur. A forma, quomodo. Omissio igitur attributo eo, quis, propterea quod ab agente ignorari non possit, nisi si desipiat, videat-

videamus de reliquis quinque. Primum est quid, ubi quaeritur, quanam sit res, quod factum, cuius ignorationem triplicem affert hoc loco Aristoteles. Primum quidem eorum, quod vel turpe, vel contumeliosum, vel etiā occultum, cum quid protulerint: postea reprehensi, excidisse sibi dicunt: deinde eorum, qui occulta cum protulerint, excusent se nesciuisse ea esse occulta. Affert exemplum ab Æschilo, de quo narrat Heraclides Ponticus *lib. 1.* de Homero, teste Scholiaste Græco, multa eum in Tragœdiis suis Toxitis, Hiercijs, Syssipho, Iphigenia & Oedipodē de mysterijs Eleusinijs (quæ nefas erat enuntiare) publicasse: & cum tandem aliquando Tragœdiam dicturus rursus putaretur de iisdem initijs quædam diuulgaturus: in maximum vitæ discrimen incidit: populus namque eum lapidibus petere cœpit. Sed animaduerso populi furore, fuga sibi consuluit, & ad Bacchi aram, quæ erat in theatro, cōfugit. Vnde cum populus eum retrahi vellet, deprecante Senatu Areopagitico, & nolente illum indemnātū necari, conseruatus est: atq; adeo tandem absolutus, propterea, quod & ipse & frater eius Cynægyrus in prælio Marathonio fortiter pro libertate communis pugnassent. Postremo eorum, qui, dum ostendere quid cupiunt, verbi gr. tormentum: id imprudentes emittunt, vt quidam Catapultam, quis hic fuerit, nondum reperi. Et hac exceptione vtuntur Iurisconsulti: *sic telum manu fugit*, de qua Cic. *3. de Orat.* & in *Topic.* Tertium attributum *οὐκ ἔστιν ἐν τῷ*: quæ duo idem valent & eodem pertinent: quo attributo continetur obiectum seu materia facti. Exemplum affert Arist. de Merope. Hæc enim Regis Corinthiorum Polybii vxor, interfecto altero filio, cum in alterum incidisset, eum interficere voluit, ignorās esse filium, & putans esse sicariū & hostem suū, qua de re perit elegantissima Euripidis Tragœdia Cresphontes, quam Latine vertit Ennius, teste Cicerone. Eodem modo, Oedipus patrem interfecit, & cum matre nuptias contraxit. Sic & Iacob Patriarcha fraude Labanis floceri, cum putaret se cum sponsa Rachel cubare, cum eius sorore Lea concubuit. Quartum est, quo adiumento seu organo, & qua re & facultate quid sit factum: vt si quis læserit alium hasta, quam putarit obtuso esse mucrone, cum esset acuto: aut iactū lapidis quem vulnerarit, cum non putarit esse lapidem, sed pumicem. Quintum est, cuius rei causa, vt si quem castigandi causa & emendandi percussum interficias: aut si medicus præbito medicamento

valetudinis recuperandæ causa, aut sectione abhibita, ægrotum non curarit, sed interfecerit. Eodem modo Deianira interfecit Herculem : quare & ipsa apud Sophoclem in Trachyniis eo ignorantia genere nominatim se excusat. Sic & Aristoteles *lib. 2. Eudem. cap. 9.* narrat de puellis, quæ pomum amatori dederint, quod putarant esse Philtrum, cum in eo lateret venenum. Eodem errore Lucretium Poetam sua sustulit vxor. Postremum attributum est de modo, vt si quis leuiter alium percutere volens, grauius forte pulset. Sic & Iurisconsult. *in l. 1. §. diues. D. ad l. Cornel. de sicar.* excusari scribit eum, qui quem in rixa interfecerit clauis aut cucuma. Sic & apud Homer. *iliad.* ↓. Patroclus narrat, se æqualem puerum talo, astragalo interfecisse imprudentem.

ἐκπίπτειν αὐτὸς.] Legendum αὐτὸς, nam verbum ἐκπίπτειν, vt & Latinum *excidere*, in hac notione dandi casum habet, vt apud Cicronem *Philipp. 10.* de &c. Galeno : quod verbum tibi non excidit, vt sæpe sit fortuito: scriptum, meditatum, cogitarum attulisti.

κυνεῖται δ' εἰνα.] Ex quinque attributis duo ait esse insigniora Aristoteles. Qua in re & cuius rei causa, id est, attributa materiæ & finis. De fine ratio reddi potest ista, quod in omni facto maximum sit positum in fine momentum, & non tam quæratnr sæpenumero, quid sit factum, quam, quo animo, & quo fine, vt proximo capite dicitur. De altero hæc est ratio, quia facta plæraque ex strato & materia distingui & nomen sortiri soleant, vt parricidium à cæde, stuprum ab adulterio.

καὶ δὲ εἰνα βελόμην.] Sententia horum verborum, seu potius scopus inter explanatores & interpretes satis constat, nempe eum, qui leuiter percutere voluerit, grauius pulsasse. Sed ipsorum verborum exquisita redditio non ita constat, imo mire variat. Verum quia longius est, & facile quoq; aliorum varietates refellere: dico breuiter, videri mihi legendum εἰνα, nō δὲ εἰνα. Primum, quia ex verbo εἰνα nulla commoda possit elici sententia: deinde, quia τὸ εἰνα in veterib; quibusdā libris reperitur: postremo, quia ex hoc verbo εἰνα sententia existat commodissima, nempe si quis alium leuiter cōtingere (more Actochiristarum, siue quando faciunt Actochiristæ) volens, grauius pulset. Puto autem mendum irrepsisse ex loco priori, ibi, καὶ δὲ εἰνα βελόμην ἀφ' εἰνα. Exemplum quod attuli ex Iure ciuili de

de hoc loco (si quis aliquem in rixa, gladio, aut cucuma percussit) valde simile est huic nostræ explanationi.

Ἐν δὲ τῇ πρώτῃ.] Breuiter hic velut conclusionis loco definit ἀκρίτως per imprudentiam, nempe inuite factum per imprudentiam esse, per imprudentiam talem, id est, singularem & quæ in attributis cernatur iam expositis. (qua particula excluditur ignorantia communis, de qua *infra cap. 5.* dicetur latius: excluditur & falsa illa ignorantia ebriorum, quia eorum facta non fiant per ignorantiam, sed ab ignorantibus.) Deinde cui comes sit dolor & molestia. Qua particula excluduntur illi, qui quid turpe vel pulchritudine, aut voluptate adducti admitterint. Excluduntur & illi, qui non volentes quidem quicquam agunt, sed tamen non nolentes.

Ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ.] Duas fecimus huius cap. partes. Priore de inuite factis copiose explicata: altera iam breuiter exponitur: breuiter inquam, propterea quod vno contrariorum cognito, cognoscatur & alterum. Qua ratione vsus hic Aristoteles, quia inquit, ἀκρίτως seu inuite factum est, q̄ vel vi, vel per ignorantiam fiat; contra ergo sponte factum erit illud, q̄ non vi, id est, cuius principium in faciente sit, & à faciente fiat. ἀκρίτως igitur constituant vis & imprudentia. ἐκρίτως libertas arbitrij & scientia singularis, vt & de ignorantia dictum est, non communis.

Ἰσως δὲ ἔτι καὶ αὐτῶν.] Absoluta disputatione de sponte & inuite factis: breuiter refellit quosdam, qui dicerent: Ea quæ ira aut cupiditate gererentur, non esse voluntaria, sed ab inuitis fieri, quod etsi *supra* paulo attigit Aristoteles: hoc tamen loco argumentis aliquot confutat planius. Argumenta aut sunt quinque: Primum, quia efficeretur, omnes animantes & pueros agere inuite. Conclusio.

Si, quæ ira aut cupiditate geruntur, ab inuitis sunt.

Ergo & omnes animantes & pueri, quæ agunt, agunt inuite.

Ratio connexi in animantibus est perspicua, quas certum est cupiditatibus ferri, non ratione. Pueros quoque cupiditate potius, quam ratione facere quæ faciunt, cum perspicuum est, tum pulchre commemorat Aristoteles *infra cap. vlt.* quare & lib. 2. *Eudem. cap. 8.* verbum πρῶτον in animantibus & pueris conuenire negat, quia cum ratione πρῶτον proprie sit coniuncta, quod & nos *supra* docuimus. Atqui absurdum est consequens. Nam nulli magis libere dicuntur agere, quam animantes & pueri. Ergo & antecedens.

ἐπὶ πότερον ἔστιν.] Altera ratio, quia absurdum sit, eorum, quæ ira aut cupiditate geruntur, aut nihil, aut turpia duntaxat inuite fieri. Conclusio sit ista.

Σὶ ἀκρόσια, sunt ea, quæ ira vel cupiditate fiunt: certe aut hoc locum habebit in omnibus factis inde manantibus, aut in quibusdam duntaxat, puta, turpibus. Nam & ipsi aduersarij honesta aiunt esse ἐκρόσια. Connexi ratio est perspicua.

Consequens est falsum.

Ergo & antecedens.

Primum namque omnia quæ inde manant esse ἀκρόσια, & ipsi aduersarij negant, & falsissimum est, quod ita docet Aristoteles, quod multa ex ira & cupiditate facere deceat. verbi gratia, decet expetere res laudabiles & bonas, ut valetudinem, formam, scientiam, &c. Irasci quoque decet improbis, inimicis; quod ita concludi potest:

Quaecumque decet facere, ea non sunt ἀκρόσια.

Atqui ex ira & cupiditate quadam decet facere.

Ergo quadam facta ex ira non sunt ἀκρόσια.

Falsa est igitur vna consequentis pars. Altera, nempe turpia duntaxat ex ijs manantia esse ἀκρόσια, est plane ridicula γελοῖον. Nam ridiculum est, vnius eiusdemque causæ dissimilia ponere effecta in eodem strato, puta, iræ in eodem homine aut cupiditatis.

δοκεῖ ὅ, πὲ μ.] Tertia ratio: quia quæ ex cupiditate exsunt facta, iucunda sunt, cum ἀκρόσια, sint molesta. Formula sit ista:

Quaecumque ἀκρόσια, ea sunt molesta, hoc supra ostendimus.

Atqui ex cupiditate manantia facta iucunda sunt, quod est perspicuum.

Ergo ex cupiditate manantia non sunt ἀκρόσια.

Meminit Aristoteles in hac tertia ratione solius cupiditatis: eadem tamen ratio locum quoque habet in ira. Nam & iratus gaudet vindictam de inimico sumere. Et nominatim Aristoteles lib. 2. Eudem. cap. 7. in fine. eodem argumento in ira vitatur. Perperam igitur quidam, quia Aristoteles cupiditatis tantum mentionem faciat (quod breuitatis studio sæpe facit) hanc notionem in ira locum habere negarunt.

ἐν ὃ ἀμφότες.] Locus est obscurior; nihil tamen mutandum, quod quidam faciunt, repugnantibus omnibus libris.

Est

Est autem quarta ratio, quia efficeretur, ut sponte vel inuite facti nulla sit vis, nullus effectus, quod est absurdum. Concludi potest hoc modo:

Sponte facti & inuite facti, id est, differentia inter has duo vis & effectus hic est, quod alterum vitari potest, alterum non item. Nam inuite facta seu necessaria, vitari non posse, certum est. Et sponte facta ea dicuntur, quæ facere quis possit, aut omittere.

At qui tamen quæ ex ira & cupiditate fiunt, vitari & omitteri possunt, quam quæ ex ratione.

Ergo hæc ex ira & cupiditate non magis erunt ἀνάσσειν, quam quæ ex ratione.

Nam alioquin sequeretur, nullam esse vim & effectum differentię eius sponte & inuite facti. Vis igitur eius distinctio- nis, quia in his duobus tam quæ ex ira quam quæ ex ratione, nulla est, distinctio quoque ipsa & causa nulla esse debet. Nam ut frustra sit, absurdum est.

ἡ δὲ φέρει τὴν ἀνάσσειν.] Puto verbum *φέρει* valere, quod vitari & prætermitti possint, & sic plarumque reperitur. Alij Interpretes accipiunt, quæ sint fugienda: hoc est, quæ sint rejicien- da & improbanda, atque adeo praua. Verum prior nostra ex- planatio magis propria videtur.

ἡ δὲ φέρει τὴν ἀνάσσειν.] Sic est legendum, cum particula *τὴν*, quæ tamen à quibusdam libris abest, non recte.

ἡ δὲ φέρει.] Idem est & in cupiditate, cuius & hic breuitatis causa mentionem prætermisit Aristoteles.

ἡ δὲ φέρει τὴν ἀνάσσειν.] Quinta est ratio, quia hominis propria sint ira & cupiditas: concludatur hoc modo:

Quæ hominis sunt propria, non sunt ἀνάσσειν.

Atqui ira & cupiditas hominis sunt propria, ut & facta ex ijs manantia.

Ergo hæc facta quæ ex ijs non erunt ἀνάσσειν.

Omissa est propositio ab Aristot. cuius ea est ratio: quod ἀνάσσειν diximus esse *supra* ea, quorū principium sit externum & nō p- prium hominis. Sic nunc dicimus. Quæ propria sunt hominis & in ipso posita, esse ἀνάσσειν. Assumptio in q̃stionē reuocari pos- set, ppter ead q̃ ira & cupiditas cū beluis sint cōmunes, & p̃inde hominis nō propria. Verū propriū intelligimus h.l. non q̃ soli homini, sed omni cōueniat ex sua natura. Atq; ita ira & cupidi- tas propria sunt hominis. Nā anim⁹ hominis in 3. partes tribui solet,

solet, rationem, iram, & cupiditatem. Vt igitur ratio est hominis & humana (quod confirmant & aduersarij) ita & ira & cupiditas.

ἀποπν δὴ τὸ.] Conclusio est totius disputationis de ira & cupiditate. Absurdum est igitur, facta ex his promanantia esse αἰτίαι, quod quidam existimabant, teste Aristotele *lib. 2. Eudem. cap. 8. in fine*.

CAPVT II.

COMMENTARII.

Διωρεσμένων ἔτε.] Agit hoc capite & proximo de πρῶτοις. Hoc autem in tres partes secari potest. Primum, cur explicari in his libris debeat de πρῶτοις. Deinde quid non sit πρῶτοις. Postremo quid sit. Cum autem valde laborent Interpretes, & varient in hoc verbo latine reddendo, nos breuiter videamus, quemadmodum veteres expresse-
 rint. Posteriores, vt Iurisperiti, Tacitus, Suetonius & alij solent vocare *Propositum*. Vocatur & à Iureconsultis *animi propositio*, *animi iudicium*, *animi destinatio*, *l. fugitiuus. ff. de verborum significatione. leg. 76. in totum. ff. de diuersis Regulis Iuris. l. pupillus. 189. eodem titul.* Priores & antiquiores, Plautus, Terentius, Cicero vocant *consilium*, *iudicium*, & quia maximam cum eo affinitatem habet, *voluntatem*. Vocant & interdum *institutum*. Nos, quia posteriores non satis latine loquentes imitandos facile non putamus: & antiquorum vocabula sint ambigua: vtemur vocabulo, quo tamen & ipse Cicero est vsus, & vocabimus *consilium agendi*. Sic enim Cicero in Lucullo: *Huiusmodi igitur visis, consilia capiet agendi & non agendi*. Et 3. de oratore: *nam aut scientia, aut cognitio rei perquiritur, vt virtus suamne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi consilium exquiratur, vt sit ne sapienti capienda Respublica: & initio libri primi, de Finibus. Quis sit finis, quod extremum, quod ultimum, qua sint omnia bene viuendi recteq, faciendi consilia referenda*. Vtemur & *consilij* verbo, vt antiquis vsitatissimo in hac notione; *Electiois*, (quo plerique hodie vtuntur) & *delectus* vocabula, vt prorsus in hac notione barbara, aspernamur.

οὐκ ἐνόντες γὰρ εἶναι.] Duas affert rationes, cur his in libris de

de consilio sit explicandum : quarum prior est, quia proæresis virtuti maxime sit cognata. Formula sit ista.

Qua ad virtutem, eadem huc pertinent.

At ἀγαθήτης virtuti est coniunctissima.

Ergo huc pertinet.

Propositio est perspicua. Assumptio ibi, οὐκ ἄρα ἐστιν, &c. & certe maxime cognatam virtuti esse ἀγαθήτης docet quoque Pythagoricus Theages apud Stobæum λόγῳ α. ex quo loco, vt & ex capit. 4. supra libro secundo, perspicitur. Primum quid sit ἀγαθήτης virtuti esse cognatam. Deinde cur sit maxime cognata. Nam cum ad virtutem tria maxime sint necessaria: Ratio, facultas seu constantia & ἀγαθήτης: tum ex his tribus maxime virtutis propria est ἀγαθήτης: duabus namq; reliquis vti licet & alijs in rebus, puta in artibus etiam absq; virtute: ἀγαθήτης non licet. Altera est ratio, quia de moribus iudicium potest capi & fieri magis ex proæresi, quam de factis ipsis. Conclusio.

Qua ad mores, eadem & huc pertinent.

ἀγαθήτης dijudicantur mores.

Ergo, &c.

Et hic propositio omissa est, vt certa. Assumptionis hæc est sententia: De moribus & qualis quisque sit, probus an improbus, non tam spectari debet ex factis, quam ex animo, quo quæque facta gerentur. Nam alioquin si facta considerentur, sæpe fieret, vt probus esset improbus, & contra. Fit enim sæpenumero, vt vir probus prave quid faciat, vel casu, vel quo alio impedimento: & contra vt improbus bene quid faciat. Multa quoque fiunt fortuito, natura & alijs modis, puta, necessitate & vi, tam bona quam mala. Ex quibus tamen nemo probus aut improbus dici iure debeat. Quare & Aristoteles libro secundo Eudem. capite ultimo. Itaque, inquit, ex ἀγαθήτης iudicamus, qualis quis sit: hoc est, quo animo & consilio, cuiusque rei causa fecerit, non vero quid fecerit. Verum huic rationi valde repugnat, quod est apud Aristotelem libro secundo, capite ultimo, in fine, & 1. Magn. Moral. capite 20. vbi ait, solere homines iudicare ex factis, non ex proæresi. Et vulgo dicimus, ex fructibus cognoscendam arborem. Sed ex ipso Aristotele responderi potest, hæc non esse contraria: nam vulgo quidem ita fieri, vt spectentur homines ex factis potius, quam ex animo. Propterea quod, inquit

inquit Aristoteles, animus & *λογιστικὴ* cerni non possit, facta incurrant in oculos: verissime tamen qui dijudicare quam velit, non tam effectum, quam causam inspicere debet.

ἢ λογιστικὴ δὲ.] Hic iam exquirat, quid sit *λογιστικὴ*: & primum quidem suo more, quid non sit. [Aristotelicum est semper primum de negantibus agere.] Afferat autem quinque, sponte factum, cupiditatem, iram, voluntatem & opinionem, à quibus omnibus remouet *λογιστικὴ*, præterquam à primo, cum exceptione tamen quadam seu differentia. Sciendum est autem, omnium factorum principium esse ipsum hominem, id est, animum hominis, qui animus in duas partes tribui solet, in rationem & appetitum. Sub ratione sunt scientia & opinio. Appetitus tria sunt genera, cupiditas, ira & voluntas. Iam quia communi sensu notum est omnibus, *λογιστικὴ* esse quoddam factorum principium: quaeritur iam, quidnam sit ex ijs generibus modo commemoratis, hoc est, an sit opinio, vel aliud quid ad rationem pertinens: an vero sit appetitus aliquis: an denique nihil omnino eorum sit. Et concludit Aristoteles: Et nihil esse, & utrumque esse, nempe rationem & appetitum, id est, neque simplicem esse rationem, puta opinionem, neque simplicem appetitum: sed ex utroque coniunctum quiddam, id est, appetitum cum ratione.

ἢ λογιστικὴ δὲ ἐκείνου.] At *λογιστικὴ* videri idem esse, quod sponte factum. Et certe maxima est inter hæc duo affinitas, atque adeo extremo capite concludet omnem *λογιστικὴ* esse ἐκείνου, sed non contra. Est igitur *λογιστικὴ* ἐκείνου, sed tamen non est plane idem. Nam latius patet ἐκείνου: quod ostendit duabus rationibus: primum, quia ἐκείνου sit in animantibus quoque & pueris: *λογιστικὴ* non item, id est, sponte quidem agunt animantes & pueri, sed non consilio: quia consilium non est absque rationis agitatione seu disputatione. Ratione carent animantes, disputatione pueri. Nam impetu potius agunt, quam consulto & deliberato. Altera ratio ibi, *ἐκ τοῦ ἐξαίφνης*, &c. quia quæ subito, fiunt quidem sponte, sed non consulto. Quæ consilio, omnia fiunt consulto. Concludi potest hoc modo:

Qua consilio, fiunt deliberato.

At ἐκείνα multa non fiunt deliberato, ut ea quæ subito fiunt, & quæ hic prætermisit Aristoteles, expressit in magna moralib. sedere, surgere, bibere, edere.

Ergo

Ergo ἐκείνου non idem est, quod ἀγαθήτης.

ἔνδ' ἡγινόν τι.) Quatuor rationibus ostendit ἀγαθήτης non esse aut cupiditatem, aut iram. Ex quibus tamen tres rationes, prima, secunda & quarta ad iram pertineant, aut referri possint. Prima est, quia cupiditas & ira sunt in beluis quoque, consilium non item.

καὶ ὁ ἀρετῆς.] Altera ratio, quia incontinens cupiditate quidem agit, non vero consilio: & contra continens. Concludatur hoc modo: Si consilium idem esset quod cupiditas, efficeretur, ut qui uno agit, agat & altero. Ratio conexi est perspicua. Atqui consequens est falsum. Nam incontinens agit quidem cupiditate, non tamen consilio, id est, abripitur cupiditatibus, ijs patet, easque sequitur reiecta ratione & consilio. Contra agit continens, qui cupiditates consilio & ratione superat, quod *infra libr. 7. cap. 3.* explicabitur latius. Hæc quoque ratio in ira locum habet: etiam tacet Aristoteles: nam iratus certe prorsus non agit consilio, ut paulo post explicabitur.

καὶ ἀγαθήτης ἡδὲ.] Tertia ratio, quia cupiditati aduersatur consilium, non cupiditas. Conclusio sit ista:

Cupiditas non est contraria cupiditati.

At consilium contrarium est cupiditati.

Ergo consilium non est cupiditas.

Propositio, an cupiditas nulla alteri sit contraria (quod hic dicere videtur Aristoteles) in controuersiam reuocari potest. Nam cupiditas motus contraria est quieti. Prodigii sæpe sunt auari, ut *infra libro quarto*. At auarus habere cupit, alter profunderere, perdere, quæ sunt contraria. Ambitiosi sæpe auari, inquit Cicero *in isto officio*. At ambitiosus nullis parcat sumptibus, auarus omnibus. Sic in *Anoria* Pamphilus cum Glycerio sua cupit esse, & tamen patri hoc nolenti idem cupit esse dicto audiens. Augustus Imperator ut est apud Dionem, cupiebat dominatum, & contra abdicare imperio volebat. Sic Paulus Apostolus contrarios in se motus experiri se dicit apud Romanos. Verum de his & similibus exemplis, respondendum est, non hoc dicere Aristotelem, nullas reperiri cupiditates, quæ inter se pugnent: sed hoc eum velle, in eodem homine non concurrere cupiditates contrarias: fieri non posse, ut vnus idemque eodem tempore, edere, ali, dormi-

re cu-

re cupiat, & non cupiat: eundem eodem tempore oderit & amet eadem de causa. Videndum quoque esse, an non sit simulata cupiditas, qualis fuit in Augusto. Deinde an etiam sit cupiditas, & non potius ratio aut consilium: quando in Paulo & Pamphilo pugnarunt motus: recta ratio & consilium cum cupiditate: deinde an vere quoque sint contrariae. Assumptio autem, nempe consilium aduersari cupiditati, perspicua est ex priori conclusionem, qua dictum est, cupiditatem cum ratione & consilio in incontinente & continente configere. Atque ita accipienda est, rectae rationi & consilio cupiditates aduersari. Nam alioqui prauo consilio saepe non repugnat cupiditas, ut in eo, qui hic Tyrannidem constituerit occupare, & una sit avarissimus, aut caedis cupidissimus.

ἡ δὲ ἢ μὲν ἐπιθυμία.] Quarta est ratio, quae & in ira locum habet, teste ipso Aristotele *lib. 2. Eudem. cap. 10.* nempe quod cupiditas sit rerum iucundarum & molestarum: consilium non item, id est, cupiditatis stratū res sunt iucundae & molestae: hoc ait cupiditas, ut res iucundas persequamur, aspernemur contrarias, quod de bestiis cernere licet (in quibus cupiditatem esse iam saepe dictum est) ut quae nulla re alia commouentur, quā voluptate & dolore. Quare & beluinam voluptatem *supra* dixit Aristoteles *li. 1. c. 4.* Consilium autem non esse earum rerum, sed cerni potius in rebus bonis & malis, utilibus & inutilibus: etsi ex communi vita perspicuum est: confirmari tamen potest ex eo quoque, quod haec sint res, quae in deliberationem cadant. De voluptate non deliberatur, rapimur ad eam, ut & bestiae, in quibus nulla est deliberatio, quia nulla ratio. Atqui consilium versari in iis rebus, de quibus deliberatur, copiose mox capite proximo explicabitur. Etsi autem utilia & honesta saepe quoque sunt iucunda: tamen deliberationis caput de honesto & utili potius esse solet: de iucundo per consequentias, ut loquuntur Iurisperiti.

ἡ δὲ ἢ μὲν ἐπιθυμία.] Ait Victorius in vno veteri Codice esse ἐπὶ λυπῶν, id est, molesta, & mox λυπηρὰ, quod & Lambinus in vno veteri Codice reperisse se ait. Ego, cum eadem sit sententia, & phrasis utraq; bona, & usitata lectio pluribus in libris reperiatur, nihil mutandum censeo.

θυμὸς δὲ ἐπὶ ἡτῶν.] Quia in quatuor prioribus rationibus semel duntaxat mentionem fecerit irae (etsi nos initio diximus primam, secundam & quartam rationes in ira quoque locum habere.

habere) ea re tandem hic adiungit etiam de ira, & ait: *Si, inquit, consilium non est cupiditas, multo minus est ira.* Rationem adiungit, quod ea, quæ ab irato fiant, multo minus fiant consulto & cogitato, quam quæ à cupido. Nam quæ consulto, fiunt mora quadam & cunctatione. At iræ motus est celerissimus: nullamq; admittit moram aut deliberationem. Cupiditas non tam est repentina, & hac in re coniunctior est consilio cupiditas, quàm ira; contra tamen consilio ira est affinium quam cupiditas hac in re: quod cum in consilio sit ratio: iratus rationem aliquam semper sequatur, quia iniuriam accepisse sibi videatur: cupidus nullam sequatur rationem, sed suam prorsus cupiditatem, ut præclare *infra* Aristot. *lib. 7. cap. ult.*

ἀλλὰ μὴ ἐστὶν.] Quatuor docet rationibus consilium non esse voluntatē; etsi non negat, hæc duo valde esse affinia. Nam & voluntas & consilium (quod extremo capite perspicuum fiet) utrumq; est appetitio quadam cum ratione. Et hac re in communi visu sapenumero voluntatem pro consilio ponimus.

ἡ δὲ αἰτία τῆς μὴ ᾖ.] Prima est ratio, (quæ & commemoratur *li. 1. magn. moral. ca. 18. & 2. Eudem. c. 10.*) nempe, quia voluntas earum sit rerum, quæ fieri nequeant, consilium non item. Quod exemplo docet Arist. immortalitatis. *Volumus, inquit, & cupimus esse immortales, sed ea de re deliberare* (quod est consilij) *cum sciamus eam nos assequi non posse, stultum sit. Volumus interdum volare, dominatum habere totius mundi, inquit Arist. volumus interdum alterius esse sexus, diversis esse in locis una hora, multa alia volumus absurda: sed de huiusmodi rebus deliberat, nisi qui desipiat, nemo.* Ratio autem, cur voluntas etiam sit *ἀδύνατον*, consilium non sit, hæc esse potest, quod voluntas absolute, & ut ita dicam, abstracte bonum spectet: consilium vero ad facta humana prorsus se referat, semper se accommodans ad ea, quæ usui nobis esse possint.

οὐκ ἀδύνατον.] Ex hoc quoq; loco perspicui potest, Aristotelem existimasse, hominem prorsus interire: negat enim immortalitatem posse fieri, quod & in *Eudem lib. 2. cap. 9 & in magn. moral. lib. 1. cap. 18. in princ.* negat, qua de re diximus & *supra lib. 1. cap. 11.*

ἢ ἢ μὴ βύλησι;] Altera ratio, quia etiam ad ea, quæ ab alijs gerantur, voluntas dirigatur: consilium vero de ijs tantum sit, quæ à nobis geri possint, aut ab alijs nostro iussu. Propositio confirmatur exemplo histrionum & Athletarum. Solent

namq; spectatores, vel ad theatrum, vel ad palæstram, huic hiftrioni aut Athletæ magis fauere quam alteri: hunc cupere vincere, alterum non item: etsi ipsi non certent, non agant, aut luctentur, qua de re est pulcherrimus locus apud Plautum in Prologo Amphitryonis, vbi Mercurius Prologo grauius edicens, ne spectatores huic vel illi magis faueant: *Virtute*, inquit, *vincere decet*. Et de palæstræ studijs extiterunt tandē Romæ, quatuor illæ factiones, Russa, Veneta, &c. de quibus apud Alexandrum. Eodem modo historias legentes, alius, verbi gratia fauet Pompeio, alius Cæsari, alius alij: multa igitur volumus, quæ ad nos non pertineant. Aliud est in consilio; quid enim stultius est, quam deliberare de rebus ad se non pertinentibus. Verbi gratia, de rebus, quas agat Rex Indiæ, sed hac de re mox capite proximo.

ἢ π ῖ ἢ μ.] Tertia ratio, quod voluntas magis se referat ad finem: consilium vero in ijs versetur rebus, quæ ad finem assequendū valeant. Volumus, verbi gratia, sanitatem, consilium .a. capimus, quibus rebus eam assequamur. Consilium igitur est de medicamentis, de ambulando, diætâ. Hæ .a. tres rationes, quia ex eodem fonte & loco manant, nempe à strato, id est, rebus ijs, in quibus versentur voluntas & consilium: non incommode in vnam rationem retrahi possunt, quia in dissimili strato versentur voluntas & consilium: ipsa quoq; sint dissimilia.

Qua dissimili sunt in strato, non sunt eadem.

At voluntas & consilium sunt in dissimili strato.

Ergo non sunt eadem.

Propositio cum ex Topicis est nota, tum ex ijs, quæ *supra* ea. x. diximus, strati maximam esse vim in distinguendis factis. Assumptio confirmatur tribus exemplis. Nam voluntas est etiam rerum, quæ fieri nequeant, quæ ab alijs gerantur, & ipsius finis seu extremi: consilium autem contra, de ijs tantum est rebus, quæ fieri possint, quæ à nobis ipsis gerantur, & quæ ad finem assequendum valeant.

ἢ π α ῖ ῥ ῖ μ ῖ π ῖ.] Quarta ratio à Phrasi seu genere loquendi, recte, inquit, græce dicitur β ε λ ὀ μ ῖ π ῖ δ ῖ δ α μ γ ν ῖ π ῖ; at non recte π ε ρ α ῖ α ῖ μ ῖ π ῖ δ ῖ δ α μ γ ν ῖ π ῖ, hoc est, verbum β ε λ ὀ μ ῖ π ῖ, finibus seu extremis recte attribuitur, π ε ρ α ῖ α ῖ μ ῖ π ῖ non item. Verum in his verbis præter quartam rationem vulgo non obseruatam, continetur & exemplum prioris tertiæ rationis, nempe quia cupia-

eupiamus beatitudinem, qui finis est vitæ, sed de ea non deliberemus: verum de ijs potius, quæ ad eam assequendam prosint.

ὅλως ᾧ νοικεν.] Et his verbis duo continentur. Primum, ratio tertiæ rationis, cur consilium non sit in fine, quia finis nō est in nostra potestate. Nam natura fere constituitur, atq; certus ac definitus esse solet. At consilium est de rebus nondum definitis & certis: Est, inquam, generaliter de rebus ijs omnibus, quæ in nostra sint potestate, id est, quæ fieri aut prætermitti possint pro nostro arbitratu. Continetur & communis quædam complexio & conclusio prioris omnis disputationis, quasi ita diceret Aristoteles, si consilium non est rerum ἀδύνατων, neq; earum, quæ ab alijs gerantur, neq; finis (propterea quod res omnes illæ non sint in nostra potestate) certe concludi etiam ὅλως & generaliter potest. Consilium esse earum rerum, quæ nostri sunt arbitrij: quas res eleganti & præcisa phrasi semper vocant Græci τὰ ἐφ' ἡμῖν.

ἔδὲ δὴ δόξα.] Super est ultimum, a quo remoueat *ᾧ νοικεν* opinio, q̄ & ipsa magnam cum *ᾧ νοικεν* cognationem habere videtur, quia utraq; sit cum ratione: deinde qui consilio capto, quid constituit & insciendum putat, videtur opinari & existimare, hoc vel illud esse faciendum: Atq; latine, sententia, mens, animus idem interdum valent, q̄ *ᾧ νοικεν*, ut cum dicimus, spectandū potius esse, q̄ sit huius vel illius sententia, mens, animus, i. e. q̄ sit *ᾧ νοικεν*, q̄ factum ipsum. Et apud Græcos quæ *ᾧ νοικεν* fiunt, dici quoq; solent fieri ἐν *ᾧ νοικεν*. Quomodo fere loqui solent oratores. Quæ omnia ad rationē seu animæ eam partē, in qua est ratio, & ad ipsam *δὴ δόξα* pertinere videtur. *ἔδὲ δὴ δόξα*.] Quasi dicat, quia consilium est earum rerum, quæ nostri sunt arbitrij. Ergo neq; est opinio. Sic enim hæc verba ex prioribus apta esse, indicat vel sola particula *δὴ*.

ἢ μὴ ᾧ δόξα.] Hic incipit ostendere, cur consilium non sit opinio, quæ opinio, quia est bipartita, communis & singularis: primum ostendit (quod est facillimum) consilium non esse opinionem communem, duabus rationibus. Deinde non esse, ne quidē singularē, quinq; rationib⁹. Et de communi quidem, prima in his verbis cōtinetur, à strato sumpta: quia opinio est de rebus omnib. tam de rebus æternis, ijsq; , q̄ fieri nequeant, quā q̄ nostri sunt arbitrij. Ergo consiliū non est opinio. Propositio est veriss. nam videmus homines multa opinari de

Deo, de astris, de mundo, de rebus consimilibus, quas æternas esse putant Philosophi: opinantur & absurda multi, puta esse chymæras & infinitos mundos. Ratio autem, cur opinio etiam de his sit rebus, quia ad partem animi cognoscētem pertineat. Cognitio. a. & ratio vagatur, & verum quærit omnib in rebus, nisi quæ sensui pateant. Huc pertinet quod Arist. ait in *Magn. li. 1. ca. 18.* opinari nos etiam de ijs, quæ apud Indos gerantur: consiliū nō capere, quia nostri nō sint arbitrij. De assumptione iam dictum est, (h. e. cōsiliū earum, quæ nostri sint arbitrij.)

[*ἡ δὲ ψυχὴ δίδει.*] Altera ratio, quia opinio vero & falso inter se diuidi & separari soleat: consilium vero bono & malo distinguatur. Nam de opinione quæri non solet, an sit proba, an improba, sed vera ne potius, an falsa. Cuius rei hæc est ratio, quia opinio ad *ἡμετέραν* pertineat, vbi proposita est veritas. Consiliū veto non solet dici falsum aut verum, sed bonum, honestum, turpe, prauum, &c. quia ad appetitum pertineat & *ἡμετέραν*, quibus propositum est bonum. Quod autem interdum opiniones quædam dicantur bonæ aut malæ, id fit *κατὰ τὴν ὕλην*, & ratione vtilitatis, quæ ex ijs ad nostram vitam manat.

[*ὁ δὲ πρὸς τὸν ἄνθρωπον.*] Duabus rationibus iam ostendit, consilium nō esse opinionem communem: sed hoc, inquit, fortasse nemo negauerit. Verum difficilius est docere, ne quidē singularem & certam esse opinionem. Verbi gratia, quæ in rebus certis duntaxat cernatur, vt consilium, nempe in ijs, quæ nostri sint arbitrij. Respondet Aristoteles ne quidem huiusmodi opinionem esse consilium, quod, vt dixi, docet quinque rationibus.

[*πρὸς τὸν ἀνθρώπου.*] Prima ratio, quia ex eo, quod consilio consilia suscipimus bona aut mala, perspicitur nos esse cuiusdammodi, seu qualitate aliqua affectos: ex opinione non item, id est, ex eo quod quis opinatur bonum aliquid esse, iustum, aut contra: non propterea sequitur, ipsum quoque esse bonum aut malum. At in consilio, contra est: nam qui consilio capto boni aut mali quid suscipiunt, boni quoque aut mali dici solent. Dissimilitudinis ratio est, quod consilium ad actionem, opinio ad contemplationem pertineat. At notum est, viros bonos & iustos vt redduntur iusti, iuste agendo, & iuste ipsi quoque agunt, ac deliberant ea, quæ sunt iusta: ita opinando & sola cognitione statim viri boni non fiunt, neque iusta faciunt, vt *supra* est explicatum *li. 2.* & certe videre est, sæpe qui iustum quid opinione teneant: tamen consilio non persequi: quod

in incontinente perspicuum est, qui rectum quidem opinatur, sed cupiditatibus ab eo distrahitur.

Ἐ περὶ αὐτῶν μὲν.] Secunda ratio, quia consilij est expetere & persequi aut aspernari aliquid: At opinionis munera sunt exquirere, quid sit hoc aut illud, id est, quæ vis & natura, cui rei sit utile, quomodo & quatenus eo sit utendum, verbi gratia, quid sit virtus, quid panis, an dulcia noceant stomacho, an moderata post cœnam deambulatio non sit inutilis.

ἢ πῶς τοῖς πάντων.] Id est, emere, dare aliquid, pugnare, agere in genere aliquid, quod ad virtutem pertineat.

καὶ ἢ μὴ ἀποφύγετο.] Tertia ratio:

Laudis & virtus consilij in eo est posita, quod sit rectum, & tale quale oporteat.

At laus & virtus opinionis in eo est, quod sit vera. Laus consilij est, rectum esse: opinionis verum.

Ergo non sunt eadem.

Ea namq; laudamus, ut bono consilio suscepta, quæ recte & ut oportet, sint suscepta: At opinio laudatur à veritate. Ratio differentia, quia opinio ad *ῥεωσιμότητα*, cui proposita est veritas: consilium ad facta pertineat, de quibus non quæritur, an sint vera, an falsa, sed prava sint, an recta.

καὶ τοῦ μᾶλλον ἢ ὀψιῶς.] Particula *μᾶλλον* elegantia causa sæpe interponitur, & nihil valet. Itaq; hæc duo *καὶ τοῦ ὀψιῶς* prorsus idem valent: nam perperam quidam hæc ut dissimilia existimant, quasi consilium sit quidem de rebus, quas oporteat suscipere & facere, sed nō laudetur à recto, quod est falsissimum.

Ἐ περὶ αὐτῶν μὲν.] Quarta ratio, consilium capimus de rebus ijs, quas certo scimus, quasq; certo exploratas habemus: opinamur autem de rebus plerumq; incertis. In cōsilio est maior certitudo, quam in opinione. Ergo non sunt eadem. Nam opinionem esse infirmam quandam & incertam de rebus non satis cognitis assensionem, certum est. Consilium vero qui capiat de rebus incertis & nō satis exploratis an sint, an fieri possint, an in sua sint potestate, &c. præter stultum est nemo.

δοκῶσι τε καὶ οὐκ.] Quinta ratio, quia multi opinione quid sit, melius sciunt quidem, at consilio deterius sequuntur. Formula: si cōsilium idem esset quod opinio, oporteret omnes, quod bonum existimarint, id etiam sequi: At falsum est cōsequens. Nam multos videre est, qui id, quod verius & melius sit, vident, & opinentur hoc vel illud rectius, hoc vel illud deterius:

sequantur tamen non rectius, sed, vt dixi, deterius, vel cupiditatibus abrepti, vel animi vitio & deprauatione, vt illa Medea: *Videō meliora, probatq̃, deteriora sequor.* Si falsum secundum. Ergo & primum. Connexionis ratio non eget confirmatione. *εἰ δὲ πρῶτον.]* Existere poterat quæstio, an opinio prior sit consilio, an contra, id est, an prius quid opinemur, esse quid rectum aut bonum: deinde consilio id sequamur, aut consilium de eo capiamus. Verum hæc quæstio non est huius loci, propterea quod non hoc agatur, vtrum altera sit prius aut posterior, sed, an sint eadem. Breuiter tamen hæc quæstio hoc modo dissoluenda videtur, opinionem præsumq; prægredi quidē, sequi consilium: eo quod opinio ad cognitionem, consilium pertineat ad appetitionem, quæ ab illa nempe cognitione excitari consuevit: Atqui de rebus profus non cognitis, neq; in opinionem tum reuocatis, nemo consultat aut cōsilium capit. Fit tamen interdum, vt consilio posterior sit opinio, idq; in ijs potissimum qui non, prout iudicant, amant, sed, prout amant, iudicant, qui inquam, propter amicum, opinionem mutant, & plus amico quam veritati tribuunt.

πῶς δὲ ποίον.] Hic tertiam huius cap. partem constituendā putauimus. Nam explicato iam, quid non sit consilium, & remotis, quæ magnam affinitatē cum eo habere viderentur, maxime sponte factō, voluntate & opinione: hic demum, quid sit, exponit. Ait igitur, consilium esse quidem *ἐκύσιον* seu quiddā sponte factum, non tamen omne *ἐκύσιον* esse consilium. Sponte factum igitur erit genus, consilium species. Differentia autem, quia constringatur à genere, ponitur ab Aristotele *προβουλευτικόν*, id est, quiddā voluntarium sit, cum antegressa deliberatione. Consilium igitur est *ἐκύσιον προβουλευτικόν*, id est, voluntarium quiddam cum antegressa deliberatione. Esse voluntarium quiddam perspicuum est: esse *προβουλευτικόν*, h. e. consilio necessario antecedere consultationem quandam, confirmat duobus signis seu rationibus. Primum, quia consilium sit cum ratione & disputatione qualis est & consultatio: deinde à notatione verbi græci; nam *προβουλευτικόν* quasi *προετίθεναι εἰς τὸ ποιεῖν*. Necesse est igitur, vt deliberatio antecesserit, & ex ea perspicatur, quid pro altero sit eligendum. Hæc autem definitio consilij non ita accipi debet, quasi *ἐκύσιον* verum sit genus consilij, cum sit communis potius quædam affectio. Nam *infra* genus consilij constituitur appetitio, qua de re ibi, &c.

CAPVT III.

COMMENTARI I.

QUia dictum est, consilium esse cum antegressa deliberatione: explicat hoc loco, quæ res in deliberationem cadant, de quibus deliberetur: nam & eadem ratione perspicitur, quibus de rebus consilium capiatur. Idem explicat Aristoteles 1. *Rhetorica initio*, sed breuius, ubi tria rerum facit genera, necessariarum, quæ fieri nequeant, & quæ nunc hoc, nunc illo modo fiant. Quod postremum genus facit tripartitum: Naturæ, ut senem canescere: fortunæ, ut inuenire thesaurum: & quarum principium ex mente humana pendeat, ut sunt facta omnia, de quibus solis deliberari ait, de reliquis non item. Hoc autem loco accuratior est explicatio. Et primum quidem hoc monet, nos non loqui de ijs rebus, de quibus deliberent interdum stulti, ut si quis deliberet, quando in cælum volare possit: sed de ijs nos rebus agere, de quib. deliberent sapientes. Distinctionem .a. harum rerum facit à causa efficiente: quæ cum sit quadripartita; necessitas, natura, fortuna, & mens humana: sit ut quatuor quoq; sint generum res, de quibus disputari possit, an in deliberationem cadant. Quatuor igitur rerum genera, quatuor causis hisce distincta, sunt hæc: Sempiternæ, quarum causa dici potest necessitas, non quidem ea, quæ sit cum vi, (nam apud Philosophos duo sunt necessitatis genera, Arist. in *Metaphys.* li. 2. ca. vi.) sed ea, quæ providentia diuina dici possit. Ut cum dicimus ignem necessario urere: quæ tamē causa ad alias quoq; res, nempe naturales accommodari potest. In his rebus ponit Arist. mundum, ponit & theoremata Geometrica, ut in quibus & ipsa sit quædam conclusionum necessitas. Aristot. in *Metaph.* li. 4. cap. de *Necessario*. Nemo igitur de mundo deliberat, neq; quoq; consultat de propositionibus mathematicis, utpote æternis & necessarijs, puta, an dimetiens seu Diameter lateri quadrati possit esse comparabilis aut symmetra, quod est ἀσύμμετρα. Euclides lib 10. *Element. theoremata. ult.* Sic autem hic locus verti & intelligi debet: De Diametro & costa seu latere (nempe quadrati) non esse comparabilia, seu esse ἀσύμμετρα. Nam τὸ ὅτι non hic est ἀντιλογον; nam causam significat, ut putat Lambinus, seu ἐξ ἀνάγκης seu ἀντιλογον.

ἀλλ' ἐστὶ τὸ ἐν τῷ.] Alterum rerum genus, quæ in motu
M 4 positæ

positæ sint; quæ quidem sunt bipartitæ. Nam vel eodem modo semper se habent, vel variant. Prioris generis sunt, motus syderum, ortus & occasus, solstitia & brumæ, ver, æstas. Alterius generis sunt pluiæ, tonitrua, siccitates, canis in sene: quæ quidem plerumq; ita accidunt, sed non rata & eadem ratione. Prioris autem generis causas affert Aristoteles, necessitatem, naturam, aut aliam aliquam, puta motores Dæmones seu genios, qui commoueant orbis cœlestes. Necessitas autem, vt priore loco, item hic est accipienda:

ἔστι δὲ αἰεὶ τὸ ἀπὸ τύχης.] Tercium rerum genus fortuitarum, vt thesauri inuentio, de quo stultum sit deliberare.

ἀλλ' ἔστι δὲ αἰεὶ τὸ αὐτοῦ.] Quartum rerum genus, quæ & ipsæ non cadunt omnes in deliberationem. Primum si per nos effici non possunt, vt quæ ab Indis aut Scythis gerantur. Deinde si res hæ, quæ ab hominibus fiunt, ita sint certæ, vt nullam disputationem admittant: qualia sunt præcepta artium exquisitarum. Qua de re mox.

ὁ δὲ ἥσσον' αὖ.] Obseruatione digna est hæc ratio, quia, inquit, nulla harum rerum per nos effici possit. Nam hæc vera est ratio, cur priora omnia rerum genera in deliberationem non cadant.

ὃ παῦν τὸ δὲ αὐτοῦ πρῶτον.] Id est, omne quod per hominem scil. agit. παῦν τὸ scil. πρῶτον, non vero πρῶτον ὁρῶν. Ait, inquit, nempe sensus & opinio, id est, factorum & rerum in deliberationem cadentium causa est mens, sensus & opinio.

καὶ αἰεὶ ἢ ὅς ἀρετῆς.] Explicatis rerum generibus, adiungit de artibus, quarum in deliberationem cadant. Sciendum est autem, duo esse scientiarum genera, quas Græci vocant partim ἀρετῆς seu αὐτοῦ πρῶτον: partim σοφιστικῆς. Cicero vocat exquisitas & opinabiles seu coniecturales *l. i. de Diuinat.* Prioris generis sunt, Geometria, Physica, Grammatica, &c. & Theologia, quæ est ἀρετῆς πρῶτον, teste Aristot. *initio Metaphysicæ.* σοφιστικῆς sunt Politica, Medicina, Dialectica, Rhetorica, ars gubernandi, & opificum artes, vt est apud Alexandrum *in primum Topic.* Nunc ait Aristoteles, has in deliberationem cadere, illas nō item; propterea q̄ deliberetur de rebus incertis. Notum est autem opinabiles esse incertas, exquisitas esse certas artes. Adiungit & Aristoteles ex ipsis opinabilibus alias alijs magis in deliberationem cadere, nempe quo sunt incertiores, vt Medicina, aut gubernandi arte certior est gymnastica:

stica: certioribus nititur præceptis: eaque re minus obnoxia est deliberationi.

τιον αὐτῇ γραμματικῇ.] Exemplum est de Grammatica, quam diximus exquisitam scientiam. Putat D. Schegkijus, *γραμματική* hic valere *ἁπλῆς γραμματικῆς*, id est, descriptiones, & esse exemplum Geometrix perperam. Nam & Aristoteles aperte libro 1. *Μαγνorum Moralium*, capite 8. de hac ipsa re agens, ait; *nemo deliberat, quemadmodum sit scribendum nomen Achillis*. Deinde nomen *γραμματικός*, pro *ἁπλῆς γραμματικῆς* nusquam reperitur.

μᾶλλον ἢ τῇ αὐτῇ τέλει.] Hic distinctius Aristoteles cernit scientias: notum est enim, scientiæ vocabulum proprie pertinere ad eas, quæ sunt exquisitissimæ: artis vero ad incertiores & opinabiles: atque adeo ad ipsas opificum artes. Iam igitur ait, re-tenta hac subtili vocabulorum distinctione, magis in delibera-tionem cadere artes, quam scientias, quia plures dubitationes in illis, quam in his oriantur.

τὸ βεβαιότερον.] Ait, deliberationem fieri de rebus, quæ plæ-runque accidunt, & quarum exitus sit incertus & indefinitus. Summa igitur sit hæc: In deliberationem non cadere res sem-piternas, res quæ in motu, siue eodem modo semper, siue non moueantur, res fortuitas, res denique humanas, quæ per nos effici non possunt. Scientias autem exquisitas, & ex opinabili-bus aliam alia magis. Contra, in deliberationem cadere res, quæ per nos effici possint, quarum in nobis positum sit princi-pium, opinabiles scientias & artes, res denique, quæ plærumq; accidunt, quarum euentus sit incertus.

συμπεπλημένον.] Hoc ait his verbis Aristoteles, vt confirmet, quod modo dixerat, deliberationem esse de rebus incertis, & quarum definitus non sit euentus. Cui argumento fit, inquit, quod ob incertitudinem, de qua nos perspicuenda, eoque quod melius sit, internoscendo nobis ipsis diffidimus, quasi non satis idonei simus soli: alios quoque adhibere solea-mus, maxime in rebus magnis.

βελόμενον.] Eplicare hoc loco incipit, deliberationes nullas esse de fine, sed de rebus & adiumentis ad finem asse-quendum idoneis, finem certum poni: in eo autem assequen-do, omnem consultandi laborem esse positum. Itaque potest hoc loco, velut secunda pars huius capitis constitui. Nam & Aristoteles extremo capite, velut enumerās breuiter, quæ toto

capite sunt explicata, duo duntaxat affert; Prius, quibus in rebus: deinde, quod in rebus ad finem ferentibus & adiuuantibus. versetur *περὶ τῶν ἀφ' ὧν*: & in hac ipsa re explicanda, fere, quod reliquum est capituli, consumitur. Ex hac quoque explicatione ratio & forma quoque deliberationum perspicietur. Inductione autem confirmat, rem propositam deliberari non de fine, sed adiuumentis: *Νᾶ hoc*, inquit, *faciūt Medicus, Orator, Politicus, alii omnes.*

εἰ δὲ πολιτικόν.] Quod hoc loco dicit Aristoteles, finem Politico propositum esse *δι' ὅτι*. Et confirmat quoque libro primo *Eudem. capite 5.* in controuersiam reuocari potest, cum saepe iam dictum sit, Politicam finem esse beatitudinem non vero *δι' ὅτι*, hoc est, veram & rectam legum iurisque descriptionem, ut Cicero loquitur in *Offic.* Responderi potest, Politicam varie accipi: & hoc loco intelligendam eam, quae in Reipubl. descriptione & administratione sit posita. Communiori autem Politicæ finis propositus est beatitudo.

τὸ δὲ πρῶτον.] Affert hic rationem & modum, quo uti debeamus in deliberatione de adiuumentis, & rebus ad finem assequendum pertinentibus. Et hunc esse dixi modum seu formam deliberationum. Monet igitur Arist. ita agi solere, ut constituto primum fine, spectetur deinde, quibus rationibus eum assequamur: quod ipsum pulcherrime monet in *Polit.* nempe in omni consilio & re suscipienda duo semper esse spectanda, finem & adiuumenta. De adiuumentis autem ita esse agendum, ut videatur, an plura sint, an vnum duntaxat. Si plura, ut ea diligantur, quæ sunt facilia, & ad rem perficiendam opportuniore. Si vnum, qua ratione hoc vno res perfici possit. Deinde progredientes videre nos oportere, hoc ipsum vnum unde pendeat, & qua alia re illud ipsum obtineri possit. Quod secundum iam assecuti, rursus ad tertium, & reliqua deinceps progrediendum: donec ad primam totius consilii causam peruentum sit, hoc est, ad primum adiuumentum, ex quo reliqua fini propinquiora pendeant. Hoc autem primum, ut inuentione est vltimum, ita in agendo est primum. Verbi gratia: de pluribus adiuumentis, ut si belli gerendi causa deliberetur, an equitatu, an pedatu sit agendum: copiis terrestribus, an naualibus, ut de oppugnanda vrbe si deliberetur, an scalis, an corona sit oppugnanda, vel, an cuniculis, an vero tormentis. Sic medicus deliberat, an medicamentis, an vero sectionibus & vitionibus curandus sit ægrotus. De vno eiusque progressu exempla sint ista,

ut constituto equitatu conficiendum bellum: postea quæritur, quomodo is paretur: deinde cognito, eum pecunia cōparari, agitur de ea inuenienda. Cuius causa reperiendæ complures sint modi, deligitur, verbi grātia, tributū indictio. Itaque in deliberando primum quidem ponitur victoria: deinde adiumentum equitatus, postea pecunia: postremo tributum, à quo actio tota est instituenda. Sic in domo ædificanda ponitur primū finis, qui est, ut nos arceat ab iniuriis cœli: adiumentū huius rei postea cognoscitur esse tectum: quod ut perficiatur, collocandi sunt parietes & fundamenta. Ad hæc omnia necessarii sunt fabri, lapides, materia; quæ cum pecunia quoque parentur: hæc primum erit reperienda. Sic Romani pacem facturi, primum de mittendis legatis deliberant; deinde ad hos deligendos vident cogendum esse Senatum. Itaq; in his tribus, pacis confectione, legatorum missione & creatione: & Senatu cogendo, vertitur totus deliberationis huius contextus.

ὁ δὲ βελούργου.] Dixerat Aristotel. in consultantibus seu deliberantibus, esse quandam *δύσιν*. Iam igitur hoc confirmat, ne quis miretur, eum dicere, in cōsiliis capiendis reperiri quandam inuentionem. Nam, inquit, qui deliberant, quærunt: & deliberatio est quæstio: at ubi est quæstio, ibi & inuentio: sunt enim collata, & inter se comparata. Esse autē deliberationem quæstionem, *infra* quoq; li. 6. confirmat, ubi de ἀγνοία agitur: omnis quidē, inquit, cōsultatio est quæstio: sed nō cōtra: multæ namq; sunt quæstiones, quæ tamē nō sint deliberationes, & de quib. non deliberetur: quales sint Mathematicæ, & omnes illæ, earumq; rerū, quas in deliberationē non cadere *sup.* ostēdimus.

ἀνάλυσιν.] Quia est ratio quædam & via explicandarum artium, quæ Græce ἀνάλυσις, vulgo fere resolutio: ab elegantioribus dissolutio & partitio dicitur: ea; nihil sit aliud, quā continuata earum ex causis, quoad eo perueniatur, donec ad primas eius rei, de qua agitur, causas & principia peruentum sit, series & nexus, & in consilio capiēdo seu deliberationib. eundem progressum & nexū esse *sup.* ostendimus: ea re h. l. Arist. hunc deliberatum, ut ita dicam, nexum & progressum, ἀνάλυσιν quoq; recte vocat: quo vocabulo alioqui proprie solent Geometræ uti in retexendis suis diagrammatis seu descriptionibus. Huius autē ἀνάλυσεως præter cætera hoc quoq; est proprium, ut quod in ipsa sit extremum: id in συνθεσὶ seu constructione sit primum, ut notum est. Sic eadē ratione in deliberationibus, quod

quod deliberando reperitur ultimo, id in agendo est primum. Et hoc est, quod ait Aristoteles, ἐπὶ τῷ ἔργῳ ἐν τῇ ἀναλύσει, id est, quod in ἀναλύσει est ultimum, id in ᾧ ἐστὶν, id est, in rebus construendis, seu in rerum ortu, atque etiam in rebus agendis est primum: quare elegantissime Aristoteles lib. 2. Eudem. cap. ult. τῆς μὲν ἐν νοήσεως ἀρχῇ, τὸ τέλος: τῆς δὲ ἐν πράξει, ἡ τῆς νοήσεως τελευτή, id est, *Rationis igitur, seu deliberationis, & disputationis principium est id, quod finis: actionis autem principium est deliberationis finis*: quorum hæc est sententia: Deliberationis principium est id, quod finis, hoc est, à fine instituitur deliberatio. Actionis autem principium est finis deliberationis, id est, postquam defuit quis deliberare, tum incipit actio.

καὶ μὴ ἀδυνάτου.] Ostendit verum esse, quod dixerat, finita deliberatione, incipere actionem: nisi sit aliquid, quod eam impediatur. Verbi gratia: quod effici non possit: quæ autem sint δυνατὰ, quæ ἀδυνάτα, breviter hoc loco definit. Et ea quidem esse δυνατὰ, quæ nostri sint arbitrii, quæque per nos effici possint: aut etiam quæ per amicos: propterea, quod principium, inquit, in nobis sit positum, id est, amici hoc faciant nostri respectu, voluntate aut iussu. Iam notum est Jurisconsultorum dictum: *Quod quis per alium facit, ipsum videri facere*. Particula autem ἥ, ibi, πῶς ἥ δὲ λέξις, valet id, quod ὅτι.

ζητεῖται δὲ ὅτι.] Affert hic alteram adiumentorum distinctionem: prior erat, adiumenta vel esse multa, vel vnum: hæc est vel deliberari de adiumentis ipsis repertiendis, vel repertis quemadmodum sit utendum: & hoc sibi vult verbum ᾧ ἐστὶν, quod mox ait πῶς, ἡ δὲ λέξις πῶς. Quærit igitur solent non adiumenta tantum, sed modi & ratio iis utendi, ut, cognito, medicamentis curandum esse ægrotum, deliberat tamen medicus, quantum, qua hora sit præbendum. Sic Imperator cognito, bellum gerendum copiis nautalibus, deliberat, an ducendum bellum, an prælio decertandum, an infestandæ oræ.

ὁμοίως δὲ ἐν ταῖς λοιπαῖς.] Thomas per ταῖς λοιπαῖς artes accipit: *Idem est*, inquit, *in reliquis artibus*: cum tamen Aristoteles nullius artis ante mentionem fecerit. Itaq; puto, hoc verbum λοιπαῖς positum ratione illius verbi ὅργανα: quasi dicat Aristoteles, quod diximus inquirenda esse organa, & iis utendi modum: idem in aliis quoq; rebus, etiam in quibus nulla proprie sint organa, locum habet, ut exquiratur Quare, deinde Quomodo sit agendum, ut modo dixi de Imperatore.

Αἰετὶς.] Supple τοῦτο, vt recte Scholiaſtes Græcus, id eſt, quomodo. Idem namque valet πῶς, & Αἰετὶς.

ἵστανται δὲ, ὑποτάσσεται.] Paulo obſcurior eſt hic locus, nos omiſſa commemoratione, quid Thomas, Acciaiolus & alii exiſtimēt, horum verborum, & loci ſententiam ſcopumq; hunc eſſe exiſtimamus. Dictum eſt aliquoties, in explicandis adiumentis videndum eſſe, quæ magis ſint idonea rei gerendæ, quæ διυμνῶν & in nobis poſita, & id genus alia. Ex his igitur elicit Ariſto- teles hæc tria: Primum, hominem eſſe principium, & cauſas a- ctionum, nempe mentem eius, rationem & animum, quod ſu- pra dictum eſt, ibi, ἐν τῷ ῥέ, &c. & infra iterabitur lib. 6. cap. 2. Deinde deliberationes earum eſſe rerum, quæ per nos effici poſſint, quod ipſum iam ſæpe dictum eſt. Poſtremo facta & a- ctiones aliorum fieri cauſa, nempe finium, id eſt, facta omnia & actiones ad finem aſſequendum referri. Nam ex iis, quæ ha- ctenus explicata ſunt de adiumentis, perſpicuum ſit, ea omnia contendere ad finem aſſequendum.

ὅτι αὐτῶν εἶναι.] Concluditur tandem diſputatio de fine & ad- iumentis. Ex his igitur, inquit, perſpicuum eſt, deliberationes non inſtitui de fine, ſed de his, quæ ad finem.

ὅτι δὲ τοῦτο καὶ.] Quasi ἐπιμεινόμενον & corollarium prioribus adiungit Ariſtoteles, de rebus, quæ oculis cernantur, eas quo- que non cadere in deliberationem. Nam poſtquam conſuſit de fine & adiumentis (neque vero, inquit, de rebus ſub ſenſum cadentibus deliberari ſolet: ſic enim hæc prioribus anneſcenda ſunt) affert exempla Ariſtoteles, & duas rationes, quarum prior hæc eſt, quia ſenſu ea cognoscantur & diiudicentur. At delibe- ratio eſt cum ratione & animi agitatione. Altera ratio ibi, ἐν δὲ αὐτῶν, quia alioqui efficeretur, vt vana & irrita eſſet omnis deli- beratio. Nam ſi etiam ſenſibus fides non habetur, & omnia in diſputationem reuocantur: ad exitum perducere deliberatio non poterit, eritque infinita. Si infinita Ergo vana & irrita. Semper namque deliberabitur, nihil vero geretur, cum tamen delibe- ratio rei gerendæ cauſa inſtituatur. Formula ſit iſta:

Si de iis, quæ ſub ſenſum cadunt, erit deliberatio: certe va- na erit & irrita.

Conſequens perſpicue eſt falſum, nempe omnes delibera- tiones eſſe vanas.

Ergo & Antecedens.

ὅτι δὲ τοῦτο καὶ.] Quæ adhuc de deliberatione ſunt expli-

explicata, hoc tandem loco ad consilium (qui est scopus totius loci) accommodat, itaque ita definitionem consilii elicit. Quare ut res sit planior, sit hæc velut tertia huius capitis pars, hunc autem in modum accommodanda: Quod sub deliberationem cadit, idem etiam sub consilium, quod est βελούτον, idem & θεωρετόν. Quæ autem sint βελούτῃ, quæ non, è superioribus perspicuum est. Itaque eadem quoque erunt θεωρετόν. Clarum est igitur, θεωρεῖσιν seu consilium, esse earum rerum, quæ has quinque condiciones habeant: quæ fieri à nobis possint: quæ sapius accidant: quæ sint incertæ: quæ ad finem ferant: quæ denique sub sensum non cadant.

τὸ λὺν ἀφωρισμένον.] Dicitum est, quod sub deliberationem, idem quoque sub consilium cadere. Ne quis autem hinc existimet, idem prorsus esse θεωρετόν, quod βελούτον: adiungit hoc loco differentiam, nempe θεωρετόν esse ἀφωρισμένον, βελούτον non item, id est, quod consilii est, esse iam iudicatum & decisum: quod consultationis, nondum esse decisum & definitum, sed eius conditionis, ut de eo iudicari possit, verbi grat. de bello gerendo, dum adhuc deliberatur, est βελούτον: decretum iam ut geratur, est θεωρετόν. Nam in summa, quod ex deliberatione fuerit statutum, id demum vere est θεωρετόν, quod duobus argumentis & signis confirmat Aristoteles.

παύεται ἢ ἔκαστος.] Prius argumentum, quia tum demum quisque definit deliberare, seu amplius querere, quid, quando sit agendum, postquam eo rem perduxerit, ut ex ipso deliberante iam pendeat, & ad actionis principium, quod est in consultante, peruenierit, siue, ut loquitur Aristoteles, ὅταν εἰς αὐτὸν ἀναγῶγη, id est, cum in se, & ad suam usque potestatem agendi principium deduxerit.

καὶ αὐτὸς εἰς τὸ.] Quod idem valet, id est, cum ad id, quod in ipso consultante principatum obtineat, id est, mentem, rem, de qua deliberatur, perduxerit, quod ipsum, nempe mens est τὸ θεωρεῖν, est id, quod consilio quid suscipit. Sic autem hæc verba accipienda esse, cum ex totius loci contextu, tum perspicuum est ex duobus locis apud Aristotelem lib. 2. Eudem. cap. penultim. βελούόμεθα ἢ πάντες, &c. & postea, ὅπῃ οὐκ ἀντι- &c. atque ita recte quoque cæteri Interpretes, & Græcus τὸ ἡγεῖσθαι, inquit, id est, ἡγεῖσθαι, & D. Schegkiius, τὸ ἡγεῖσθαι, inquit, id est, auctoritas & maiestas consultantis. Argumentum igitur prius differentię inter θεωρετόν & βελούτον, nempe, cur alterum

alterum sit iam definitum, hoc non sit, est istud, quia βέλδους & consultatio definit, & proinde βελδούν iam non amplius erit, postquam eo est peruentum, ut res ea iam sit in ipso deliberante posita, nihilque aliud spectetur aut super sit, quam ut agendi fiat initium. Quod initium cum sit παύρεσις: certe verum est, παύρεσιν id esse, quod iam est statutum, βελδούν non item. Verum autem esse argumentum, nempe βελδούν tum definire, cum ad agendi principium fuerit deuentum: deinde παύρεσιν esse agendi principium: prius quidem perspicuum est ex eo, quod deliberari non soleat, nisi de rebus incertis, & nondum diiudicatis: alterum vero iam sæpe est explicatum, παύρεσιν esse cum ratione, & esse rationis appetitionem, ex qua facta omnia manant.

[ὁ δὲ λέγει τὸ τέταρτον.] Alterum argumentum & signum sumpsit ex generibus Rerum publicarum, seu potius ex earum instituto & more; Veterum, inquam, quas Homerus exprellerit. Apud Homer. Namque, reges, inquit, quæ deliberatione facta, probassent, ea demum ad populum referre solent. Res ita se habet: Rex autem secum, aut cum Senatoribus (ut lib. 2. Iliados. Agamemnon secum, & lib. 8. Odysseæ. extremo & 9. Alcinoüs cum Senatoribus.) deliberatione facta, quid agendum sit, constituit; decretum & constitutum ad populum refert. Ex hoc igitur more videre est, & deliberationem antecedere παύρεσιν, & παύρεσιν quoque relationem ad populum. Eadem erat ratio olim in Republica Romana: nam, ut est apud Dionysium Halicarn. lib. 9. ea quæ publice essent agenda, primum in Senatu agitabantur, ubi decreta facta Senatorum consulto (quod παρὰ βελδούμω vocat Dionysius) postea ad concionem referri solent.

[ὁ γὰρ δὲ πρὸς τὴν παύρεσιν.] Iam tandem accedit ad definitionem constituendam ex superioribus. Utitur autem argumento à coniugatis: Cum igitur, inquit, παύρεσιν nihil sit aliud, quam βελδούν ὁρεκτέον, earum rerum, quæ à nobis effici possint: consequens est παύρεσιν quoque nihil esse aliud, quam βελδούμω ὁρεκτέον, earum rerum, quæ per nos effici possint.

[ἐκ τούτου βελδούμω ὁρεκτέον.] Locus est obscurior: cuius tamen hæc mihi sententia & scopus videtur. Occurritur enim tacite quæstioni. Nam queri poterat, cur παύρεσιν dixerit esse βελδούν ὁρεκτέον. Vnde istud ὁρεκτέον sit, cum nulla eius ante facta sit mentio, & dicendum potius fuerit διωρεσμένον, quod modo fuerat explicatū. Respondet igitur his verbis Arist. bono se cōsilio adiunxisse

iunxisse ὁρεκτικὸν & περιεχρῆσθαι dixisse ὁρεξιν ἐν τῷ βελούσσει γὰρ, propterea quod postquam deliberatione facta quid statutum fuerit, id ipsum sequens deliberationem, statim expetamus: imo ipsa quodammodo definitio & determinatio sit quædam ὁρεξις & appetitio.

ὅτι τῶν περιεχρῆσθαι.] Etsi particula ista non videbatur necessaria, eo quod prioribus iis περιεχρῆσθαι, &c. quæ sunt communia, continetur: separatim tamen de iis rebus, quæ ad finem pertineant, seu de hac rerum proprietate & conditione commemorandum putavit, cum, ut ostendat, ni fallor, quæ tota superiore, de strato, & rebus sub deliberationem cadentibus, disputatione sunt allata, eo pertinere potissimum, ut melius cognoscatur distinctio inter voluntatem & consilium, quæ duæ affectiones alioqui sunt coniunctissimæ, & ex hac strati dissimilitudine unius maxime discernuntur: tum, ut, quæ supersint de voluntate dicenda, superioribus artificiose connectantur. Nam quod supra leuiter commemorat, voluntatem esse finium, non vero rerum ad finem pertinentium, id hoc loco distinctius explicandum suscipit. Nam cum varii sint fines seu bona, aliaque vere sint bona, alia φαινόμενα, & quæ speciem boni referant: exquirendum fuit, an vere boni, an vero φαινόμενα, & simulati sit voluntas, an utriusque.

CAPVT IV.

COMMENTARI.

Δοκεῖ δὲ, τοῖς μὲν.] Duas affert contrarias opiniones, vnam eorum, qui voluntatem existimant esse vere duntaxat boni: eorum alteram, qui eius, quod videatur bonum: quam utranque refellit: & tandem suam, quasi mediam opinionem adiungit.

δοκεῖ δὲ.] Priorem opinionem refellit ab absurdo ducta ratione, quia efficeretur, ut quod quis male & prave vellet, hoc non sit βελήτων, quod est absurdum: nam est contra rationem coniugatorum, aut quæ quis velit, non sint βελήτων. Formula sit ista:

Si sit voluntatis vere duntaxat bonum: seu, si vere duntaxat bonum est βελήτων. Ergo id, quod is vult, qui prave quid eligit, puta malum, non erit βελήτων.

At consequens est falsum, ut iam ostendi.

Ergo & antecedens.

Connexi

Connexi ratio ibi, *εἰ γὰρ ἔστι βελητόν*: Nam, inquit, si id, quod prave quis vult, esset *βελητόν*: debet quoque esse bonum, cum ex eorum sententia nihil sit *βελητόν*, nisi quod bonum. Atqui erat malum & prauum. Ergo ex eorum sententia non esset *βελητόν*: quod est absurdum, nempe, ut quod quis velit, etiam si malum, non sit *βελητόν*. Sæpe autem fieri, ut prauum & malum quid velimus, & eligamus ac persequamur, perspicuum est.

τοῖς δ' αὐτὸ φαίνεται.] Hic alterā refellit opinionem item ab absurdo: sequeretur enim, nihil esse reuera & natura *βελητόν*, quod neque ipsi admitterent, & est absurdum. Nam sūm stratum, &, ut ita dicam, obiectum affectioni & facultati propositum esse naturaliter & reuera, perspicuum est, vel ex solis sensibus. Formula sit ista:

*Si βελητόν est id solum quod videatur bonum. Ergo reuera
ἐστὶν natura nihil est βελητόν.*

At consequens ostendi esse falsum.

Ergo ἐστὶν antedens.

Connexi ratio ibi, *ἢ ἄλλω δ' ἄλλο φαίνεται*. Nam, inquit, aliud alii videtur bonum, & interdum etiam contraria, ut viderelicet in continente & in incontinente.

εἰ δὲ τούτῳ μὴ.] Refutatis iam duabus contrariis & extremis opinionibus, suam velut mediam adiungit, nempe *βελητόν* esse reuera & absolute, quod vere sit bonum: comparate vero *βελητόν* esse id, quod speciem boni habeat, quod duobus confirmat signis; altero à corporibus, & quæ iis præbeantur, quasi obiectis; altero vero ibi, *ὁ ἀπὸ δ' αὐτοῦ ἔστιν ἡγεῖται*: quia omnibus in rebus, & in omni habitu, quod verum sit, ei proponatur, qui recte sit affectus, & de eo bene iudicet: quod prauum male affecto. Ut igitur valentibus & sanis, quæ vere sunt salubria: ita quoque proponuntur, videntur, & iudicantur: contra vero male affectis, & morbois: ita & vere *βελητόν* est id, quod vere sit bonum: & non vere sed comparate, nempe huic aut illi est *βελητόν*, quod speciem boni habeat. Altera ratio, quia, ut iam dixi, vere affectus de rebus omnib. vere iudicet. Nam est quasi quædam regula & norma rerum omnium vera affectio & habitus: quare & *supra lib. 2. ἐν infra lib. 10. in princip.* dum quaeritur, quid sit bonum, nec ne, consulendum ait Aristoteles virum bonum, utpote probe affectum: & hunc esse veluti Lydium lapidem, ex quo id, quod speciem boni habeat, à vere

bono internoscatur, quod vir bonus hac in re diiudicarit, hoc ut
 syncerum iudicium amplectendum esse. Nam voluptatem, ut
 blandissimam dominam, sæpe mentis oculos perstringere, ut
 falsum & simulatum bonum a vero dignosci non possit. Itaque
 ut vere bonum est, quod existimarit esse vir probus: ita & vere
 βελητὸν erit, quod idem viro probō videbitur, & ab ipso expe-
 teretur: quod ipse volet. Summa est hæc, ut cognoscatur, quid
 differant βελδύτῳ, ἀρετῇ, & βελητῳ, &c.

CAPUT V.

COMMENTARI I.

ὅτι δὴ βελητὸν μὲν.] Hoc capite Aristoteles id potissimum
 agit, ut doceat non tantum virtutes (quod plerique omnes
 concedunt) sed vitia quoque esse in nostra potestate, & esse vo-
 luntaria. Nam erant ea tempestate nonnulli, & inprimis Plato,
 qui dicerent, virtutes esse quidem voluntarias: sed vitia esse
 necessaria: neminem sua sponte esse improbū, quod Plato *li. 9.
 de leg.* demonstrare conatur. Quæ quidem sententia & multi-
 tudini, quæ hac specie & simulatione sua peccata eleuare & ex-
 cūsare consuevit, & Poetis quoq; vulgi scilicet magistris attrisit.
 Verum Arist. eam, utpote falsam & valde perniciosam, hoc ca-
 pite refellit. Docet autem primum, actiones virtuti consenta-
 neas esse voluntarias. Deinde vitia quoq; & per cōsequentiam
 virtutes, i. ipsos actionū habitus & fontes quoq; esse volunta-
 rios: prius vno argumento: alterum duobus. Postremo & vulgi
 argumentū & Philosophorū alterum doctissime refellit. Totā
 autem hæc disputatio de arbitrii nostrā libertate ciuilit̃er est ac-
 cipienda, quomodo & ipsi Philosophi accepisse videntur. Nam
 & Plut. *in vita Camilli*, sapienter distinguit ea, quæ cōmuniter
 & vīrate ab hominib. gerūtur, ab inuitatis & quasi diuinis fa-
 ctis. Illorū namq; causam & fontem nobis: istorum diis ascri-
 bendam, & ab iis manare existimat. Atque hoc modo, hacque
 adhibita distinctione, nulla fere pugna erit inter libros sacros &
 profanos.

ὅτι δὴ βελητὸν.] Commemorat breuiter, quod prioribus
 duobus capitibus explicauit, voluntatem esse finis, delibera-
 tionem vero & consilium eorū, quæ ad fines. Hinc enim ar-
 gumentum elicit ad confirmandum, virtutum actiones in no-
 stra esse potestate. Hoc enim primo loco ostendit, facta virtu-
 tibus consentanea nostri esse arbitrii: quia ad finem referantur.
 Concludatur hunc in modum:

Quæ ad finem seu ultimum contendunt & referuntur, eæ sunt voluntaria.

Virtutum autem facta ad finem referuntur.

Ergo sunt voluntaria.

Propositio ibi, αὐτὰρ τῶν περὶ αὐτῶν.

αὐτὰρ τῶν περὶ αὐτῶν.] Nempe ea, quæ ad fines pertineant: nam de his modo ineminit, & argumenti contextus id postulat. Male igitur Scholiastes Græcus, αὐτὰρ τῶν περὶ αὐτῶν, inquit, id est, τὰ βέλδω. Sed cur non τὰ ἀεὶ καὶ ἀπορροιαί, cum utrumque antecesserit? Ratio propositionis ab ipso quoque Arist. indicatur, quia eæ res seu actiones sint consilii. Iam quæ sunt consilii, esse voluntaria, notum est ex cap. 3. superiore. Assumptio, αὐτὰρ τῶν ἀρετῶν, &c. cuius ratio quoque non est obscura: nam virtutum facta ad beatitudinem, ut finem, spectare & contendere, supra libro primo est explicatum. Summa igitur huius argumenti eo recidit, ut quia factorum virtuti consentaneorum fons & principium est voluntarium (quod constat esse ἀεὶ καὶ ἀπορροιαί) ipsa quoque sunt voluntaria, & proinde nostri arbitrii. Alii aliter hic argumenta contexunt. Sed vera, quam exposui, ni fallor, cognita ratione, facile est falsam refellere.

ἐφ' ἡμῖν γ.] Quidam ex δὲ fecerunt δὲ. Nam & alias sæpe hæ duæ particulae altera in alterius locum migrarunt: & hæc verba ἐφ' ἡμῖν δὲ, &c. prioribus coherere, & ex iis pendere, aptaque esse videntur, quasi quædam hic sit complexio huius in modum: Quia facta virtuti consentanea nostri sunt arbitrii. Ergo & virtus quoque ipsa erit, quæ emendatio verecunda, & explanatio non incommoda videtur. Usitata tamen scripturæ (quomodo habent codices omnes, etiā vetus tractatio & Græcus Scholiastes) sententia non incommoda quoque esse potest: Ostendit modo, facta ex virtute esse nostri arbitrii. Nunc pergit ostendere, virtutem ipsam & vitium esse quoque voluntaria, nostrique arbitrii. Quanquam enim totius huius cap. scopus, & Aristotelis consilium sit, demonstrare vitia nostri esse arbitrii (propterea quod à Platone & ab aliis hoc negaretur, ut initio diximus) tamen quia contrariorum eadem est ratio, quæ de vitiis, eadem de virtutibus afferri possunt.

ἐν οἷς γὰρ ἐφ' ἡμῖν.] Primum est argumētum, quo vitia (& vitutes quoque) doceat nostri esse arbitrii, vel, ut ipse loquitur, in nobis esse positum, boni simus, an improbi. Vtitur hac ratione, quia honesta aut turpia facere, aut non facere, in nobis sit

positum. Res, quia pluribus verbis ab Aristotele explicatur, & obscurior est, concludatur hunc in modum:

Si honesta & turpia agere aut non agere, nostri est arbitrii. Ergo ut probi aut improbi simus, nostri quoque erit arbitrii.

Verum primum ibi, εἰ δὲ ἐφ' ἡμῶν τὰ καλὰ, &c.

Ergo & secundum ibi, ἐφ' ἡμῶν ἔσται τὸ ἐπιτελεῖσθαι.

Connexi & consecutionis ratio subindicatur ibi, τὰ το δὲ λῶν, quasi dicat, nihil est aliud esse virum bonum aut malum, quam ea facere, quæ boni aut mali consueverint. Ratio igitur connexi perspicua est ex li. 2. vbi copiose explicauimus: Ex factis honestis aut turpibus habitus virtutum & vitiorum promanare. Verum facilis est hæc ratio, & ni fallor, incontrouersa; eaque re ab Aristot. vix attingitur. Verum antecedens confirmare, hoc opus, hic labor; & in eo consumitur omnis Aristot. oratio. Vis autem omnis confirmationis Aristotelicæ posita est in contrariorum natura, nempe, ut cuius in potestate contrariorum est vnum, sit & alterum, qui negare, possit & affirmare; qui velle, possit & nolle, & contra. Quare & Seneca lib. 2. de benefic. c. 27. Si vis, inquit, me velle, effice etiam me posse nolle. Et Vlpian. Iurisconsultus in l. 3. D. de diuers. reg. iur. Eius est, inquit, non nolle, qui potest & velle. & idem l. 4. D. de acquir. hered. Hereditatem adire nolle non videtur, qui non potest velle. Sic igitur Arist. concludit rationem & confirmationem antecedentis:

Quarum rerum ea est natura, ut eas agere nostri sit arbitrii: certe & eas non agere, erit: & contra, quarum hæc est natura, ut eas non agere nostri sit arbitrii, easdem quoque agere, erit. Sit hæc conclusionis propositio, ibi, ἐν δὲ τῷ ἐφ' &c. cuius rationem paulo ante ex contrariorum natura attulimus.

Atqui rerum honestarum & turpium ea est natura.

Ergo eas agere & non agere, nostri erit arbitrii.

Assumptio ibi, ὅς τε ἐπὶ πάντων τὸ καλὸν, quæ ut intelligatur, quatuor hæc membra teneri debent. Quod bonum est, id ipsum facere bonum quoque est. Quod bonum est, id non facere turpe est: contra: Quod turpe est, id ipsum non facere honestum est. Et quod turpe est, id ipsum facere quoque turpe est. Nunc sic argumentatur Arist. Si quod facere honestum est, id nostri est arbitrii: E. & id non facere (quod turpe iam esse diximus) nostri erit arbitrii. Ex quo elicitur, ut honesta, ita & turpia facere nostri

ftri esse arbitrii. Prius concedebāt aduersarii, posterius nō item. Et hoc quidem de honesto. Turpiū eadē est ratio, hunc in modum: Si turpia non facere (quod honestum esse diximus) nostri est arbitrii: quod & aduersarii concedebant, quia honesta volebant nostri esse arbitrii. Si igitur turpia non facere nostri est arbitrii: Ergo & facere eadem erit nostri arbitrii. Verum est igitur antecedens: Facere aut non facere honesta aut turpia, nostri esse arbitrii. Verum ergo erit & consequens, virtutes & vitia nostri esse arbitrii, & in nobis esse positum, boni sumus viri an improbi.

τὸ δὲ λέγειν αὖς.] Interiicit hic breuiter refutationem versiculi cuiusdam vulgo vsitati. Est autem Senarius proverbialis, teste Scholiaste Græco: qui vt constet, legendum est *μᾶλλον*, quod quidem idem valet quod *μᾶλλον*, sed alterum est poeticum. Eodem & vsum Poetam Syracusanum Epicharmum, cuius & verba ex Hercule furente adducit Græcus Interpres. Sententia autem versiculi est ista: Neminem volentem aut libentem esse improbum: neminem cōtra inuitum esse beatum. Prius falsum, posterius verū esse ait Arist. Et omissio posteriore, quod huc non facit, prius falsum esse, ostendit ex iis quæ modo sunt explicata. Nam quod Scholiastes Græcus verbis *νῦν εἰρηρῶς* ea intelligit, quæ lib. 2. sint explicata, nempe virtutes non natura, sed studio nostro comparari, nimis longe est petitum. Sic igitur Arist. *Aut, inquit, quæ modo de contrariorum vi attulimus, sunt neganda:* atq; adeo initio cap. dictum est, actionum causam & principium in ipso homine esse positum: aut falsus est versiculus: nam vt præclare concludit Aristoteles:

Quarum rerum principia sint in nobis, ipsæ quoque in nobis censeri debent.

Atque virtutum principia in nobis esse, iam explicatū est. Ergo & ipsas virtutes in nobis esse fatendū est, præsertim cum nulla iusta ratione alia principia iustiora reperiri possint, in quæ velut in causas ea quæ ab hominibus sunt, conferantur.

τῆς αὖς δὲ τοῖς.] Alterum est argumentum, aut si mauis tertium, quo doceat Arist. virtutes & vitia in nobis esse posita, esse voluntaria: ductum cum ab iis, quæ priuatim à singulis gerantur, tum à legum scriptoribus, & iis quæ publice à magistratibus fiunt: cuius argumenti vis quanta sit, postea videbitur. Quia autem eius explicatio multis ab Arist. verbis exponitur (nam

ad ea usque verba, εἰ δὲ πῶς λέγῃ, pertinere potest) nos breuiter hoc modo concludendum putamus:

Quæ res nostra non sunt in potestate, neque sunt voluntaria: ad eas nemo alterum adhortari, aut contra ab iis reuocare solet: nemo denique præmiis aut suppliciis afficere.

Atqui ad virtutes & vitia cohortationibus & dehortationibus utuntur cum omnes alij, tum imprimis magistratus & legum scriptores: & illas quidem honoribus, hæc pœnis & suppliciis afficiunt.

Ergo virtutes & vitia non sunt ex earum rerum numero, quæ non sint in nostra potestate, neque voluntaria, sed potius sunt voluntaria, & in nostra potestate.

Propositio ibi, καὶ τοὶ ἀνθρώποι, quam confirmat à rebus natura inſitis, quas constat non eſſe in noſtra poteſtate. Verbi gratia: nemo ſuaſerit alteri, ne caleſiat, algeat, ſitiat, aut eſuriat: nam fruſtra illi ſuaſeris, qui tuo conſilio, quantumuis velit, acquieſcere ipſe non poſſit: & naturæ potius vim & vocem ſequi debeat. Nam vt lapidem nullis monitis aut rationibus eo perduxeris, vt in ſublime & ſurſum feratur: ignem vt deorſum: ita neque in illis rebus natura inſitis, neque vllis aliis, quæ noſtra non ſint in poteſtate, quicquam adhortando aut contra profeceris. Vera eſt igitur propoſitio: Vana & irrita eſſe monita in vtramque partem: hoc eſt, tam hortationes quam dehortationes, in iis rebus, quæ noſtri non ſint arbitrii. Adeundem modum nemo ob eas res pœnis aut præmiis dignus iudicari ſolet, quod cernere licet in iis, qui maiore vi coacti quid præue, id eſt, perperam admiſerint: quos venia & miſericordia potius dignos iudicari, *ſupra* explicauimus *capite 1.* quare & *infra capite 8.* cum etiam, qui egregium licet quid fecerit, ſed coactus, nullo honore aut præmio dignum eſſe, neque fortem vere dicendum, docet Ariſtoteles.

Aſſumptio ibi, τῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἐξουσίᾳ. Quæ quidem vix eget confirmatione, adeo eſt perſpicua. Nam & parentes hac ratione aduerſus filios vti ſolent: præceptores aduerſus diſcipulos. Eodem pertinet eruditorum hominum cohortationes, libri, quibus adoleſcentum animos ad virtutem informare ſtudent, & reuocare à vitiis. Quod ad legū ſcriptores attinet, & magiſtrum ediſta, res eſt luce meridiana clarior. Nam & Ulpianus Iuriſconſultus in *l. 1. D. de iuſt. & iure*: *Iuſtitiam namq;* inquit,
coli-

colimus, & boni & aequi notitiam profiteamur: aequum ab iniquo, licitum ab illicito discernentes: Bonos non solum metu poenarum, verum etiam premiorum exhortatione efficere conantes. & omnium elegantissime Cic. lib. 1. de Orat. agens de Iuriconsult. & legibus: Ex his, inquit, & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, iustus, atq; honestus labor honorib. premis atq; splendore decoratur: Vitia autem hominum atq; fraudes, damnis, ignominis, vinclis, verberib. exilio, morte multantur. & apud Plat. multis in locis, ut lib. 9. de leg. & 12. in Gorgia, & alibi. & apud Arist. infr. c. 8. & lib. 10. extrem. Assumptio igitur confirmatur communi hominum sensu & iudicio, nō solum prudentissimorum & eruditorum, sed ipsius quoq; multitudinis. Quæ quidem ratio magnam vim habere solet: eo quod mortalium omnium consensus, lex naturæ quædam, seu diuina potius censeatur: ut pulchre Cic. lib. 1. de nat. Deor. & 1. de diuin. Quare & Arist. cum aliis multis in locis, tum in his libris, ut supra iam indicauimus aliquoties, ab hoc iudicio communi argumenta maxime Politica ducere solet. Quanti autem fiat hoc argumentū, & quantā vim habeat: vel ex eo cerni potest, quod quicumq; de libertate arbitrii nostri, ad vnum omnes disputare & scribere sint soliti. Cicero de Fato: Si appetitus, inquit, causa non est sita in nobis, nec ipse appetitus est in nostra potestate: quod si ita est, ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis. Non sunt igitur neq; assensiones, neq; actiones in nostra potestate. Ex quo efficitur, ut neq; laudationes iustæ sint, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia. Summa igitur sit ista: Aut repugnandum est sensui communi (quod est absurdū) atq; adeo dicendum, desipere & delirare omnes homines: imo grauissime peccare omnes (quod graue sit dictū) deniq; tollendæ sunt omnes leges, omne poenarū & premiorum discriminē (quo genus humanū contineri, scribunt Plato & Cic.) aut probanda est nostra assumptio. Quæ si vera est, ut est; & propositionem quoq; constat esse verissimam: efficitur, ut virtutes & vitia in nostra sint potestate, & sint voluntaria.

¶ *ἡ δὲ ἐν αὐτῷ.*] Confirmat amplius ipsam assumptionē: imo, inquit, eos etiam qui ignorent, aut per imprudentiam peccarint, punire solent: si modo eius ipsi sint auctores & causa, puta, si per ebrietatem, iram, amorem, aut similem affectionem, fraudem aliquam admiserint. Horum namque in ipsis est causa, & imperare sibi debent, ut cum possint, ab his sibi caueant,

seque abstineant: de quo imprudentiæ genere *supra* est explicatum vberius *cap. i.*

ἡ τὴν ἀγνοῦντας.] Confirmat eandem assumptionem ab altero imprudentiæ genere: nam, inquit, eos etiam, qui ea, quæ legibus vetita sint, etsi ipsa ignorarunt, punire solent legum scriptores. Ex hoc autem toto de ignorantia loco distinctio quædam elici potest, ut alia sit, cuius ipsi nos simus auctores & causa: alia, cuius non simus auctores. De hac non agitur hoc l. ut quæ venia & misericordia potius, quam supplicio sit digna, de qua *supra cap. i.* Altera potest poni bipartita, ut sit vel per ebrietatem aut perturbationem aliquam: vel per negligentiam & iniuriam. De priore iam est explicatum. Altera hoc loco ab Aristotele explicatur, τὴν ἀγνοῦντας, nempe, cum ea quis scire neglexerit, quæ tamen scire deberet. Verbi gratia, Leges scire omnes tenentur, inquit Imperator in *l. leges. C. de legib.* & hoc loco Aristoteles, quod tamen præclare, addita exceptione, si, inquit, non difficile sit eas cognoscere: quæ exceptio & I. C. præceptis est consentanea: nam scrupulosa & curiosa legum scientia non postulatur ab omnibus: non est necesse, ut rusticus Romanus sit Seruius aliquis aut Scævola; & hinc est, quod rustici, pueri, milites, scemina hac in re excusari soleant, *l. regula. de iuris & facti ignorantia.* Crassam tamen & supinam ignorantiam puniunt leges. Verum ignorantia Decalogi, hoc est, legum naturæ seu diuinarum, in omnibus puniri solet, *l. seruanda. D. de iniur. vocand.* Ad hoc ignorantia genus referri potest & ea communis ignorantia, quæ laborant omnes improbi, qui vitiis immeriti, quid iustum, quid iniustum sit, vix possint cernere. De qua *supra* quoque est explicatum, ἡ καὶ ὁλβ. Ex his igitur perspicuum est, quia nempe ignorantia quoque puniatur, vitia esse voluntaria, & in nobis posita.

ἀλλ' ἵσως τοιῶντος τις.] Refellit hoc loco vulgi & Philosophorum quorundam argumentum seu opinionem. Sic enim Aristoteli occurrunt: *At,* inquit, *eos, qui negligentia & culpa quadam sua per imprudentiam peccant, sponte tamen sua & volentes peccare,* propterea quod adhibita diligentia, quæ sint cognoscenda, cognoscere: quæ cauenda, ab iis temperare possint, Atqui multos videas, qui etsi vellent, non possent tamen non peccare. Multos enim videre est, ita affectos, ita, inquam, viniuidos, iracundos, scortis furtisque deditos, nulla ut ratione mores eos exuere possint, & plane nullam rerum honestarum curam

curam habere, vtpote quia eas afflictiones ab ineunte ætate imbibierint, & longo iam vsu confirmarint. Eius igitur generis multi, quia aliter viuere quam consueuerint, nō possunt, nempe dissolute, nequiter & vitiose: effici videtur, vt vitia dicenda sint necessaria, & ipsos peccare inuitos. Aristoteles probat quidem antecedens, nempe eum, qui habitum vitiosum sibi iam contraxerit, non posse, nisi nequiter & vitiose viuere: consecutionem tamen falsam esse docet, hac ratione, quia eorum habituum initia sunt voluntaria, & in ipsis posita, habitus quidem contractos iam, tam probos quam vitiosos non negat esse necessarios. Hinc tamen non effici, vitia esse necessaria. Concludatur hoc modo:

Quorum principia in nobis sunt posita, ea ipsa sunt voluntaria.

At vitiosarum affectionum principia in nobis sunt posita.

Ergo ipsa vitiosa affectiones sunt voluntaria.

De propositione explicatum est initio capitis. Assumptionem confirmat Aristoteles ibi, τοῦτο ἡσυχάζει, & ibi, οὐδὲν ἀντιέχει. Notum est ex lib. 2. vbi hoc vberissime est explicatum: Ex factis & actionibus habitus probos aut vitiosos exoriri; quod adeo verum est, adeoque perspicuum, vt sensu communi præditum neget Aristoteles, qui hoc non videat. Itaq; cum nequiter viuendo, in commensationibus, computationibus, iniurijs, &c. agendo intemperantiæ & iniustitiæ habitum sibi contraxerint, quas actiones tamen prætermittere poterant: certe venia aut excusatione indigni iudicari debent, cum, vt dixi, initia & principia habituum, id est, agere hoc aut illo modo, iuste aut iniuste, moderate aut nequiter, in ipsorum fuerit potestate.

¶ *lib. i. c. 2.*] Confirmat Aristoteles antecedens exemplo morbi: quo & ipso (quod sit loco secundi argumenti) refellit consecutionem, hunc in modum: Fateor, inquit, & probor antecedens, nempe, improbum iam, non posse pro suo arbitratu desinere esse improbum, neq; posse non improbe agere; nam & agrotus pro suo arbitratu sanus esse non potest: propterea tamen non efficitur, improbitatem, aut vitia esse necessaria. Nam nec morbus est necessarius, vtpote cuius principium in agrotantis fuerit potestate. Sæpe namq; fieri, vt sua sponte quis sibi morbum contrahat (non semper, & proinde A-

Aristoteles ait ἐὶς τὰς ἐντυχὰς, si ita fiat, si ita ponamus.) Fit igitur id sæpe, nempe intemperanter viuendo, & medicorum præceptis contemnēdis, nulla diætæ aut victus obseruata ratione. Morbi itaq; initium est in ipso ægotante: postquam inualuit, non item, quod eleganti similitudine à lapide declarat Aristot., quomodo & Cic. li. 4. Tuscul. Qui vitijs, inquit, modum quarunt, similiter faciunt, qui cum se à Leucade præcipitarint, sustinere se, cum velint, possint. Sic ignem accendere, si quis nolit, potest: subiecta iam face, quo minus ardeat, non peræque in eius est potestate. Hoc & vidit Ouidius, qui & exemplo à morbis & medicis sumpto, quod hic de omnibus vitijs, ipse de amore monet.

Principiis obsta, sero medicina paratur.

ἔ μόνον ὅ, εἰ.] Tertium potest esse argumentum, q; tamen & sub secundo comprehendi potest, à simili ductum, nempe à vitijs corporis ad vitia animi. Concludi potest hunc in modū:

Si ea corporis vitia, qua reprehenduntur duntaxat sunt voluntaria: qua non reprehenduntur, sunt necessaria aut naturalia. Ergo & animi vitia, qua reprehensione & vituperatione sunt digna, necessaria dici debent.

Connexi ratio est perspicua.

Atqui verum est primum.

Ergo & secundum.

Ostendit Aristoteles antecedens multis exemplis, nempe mala aut incommoda naturæ, aut quæ nulla cum nostra voluntate acciderint, reprehendi non solere: sed ea tantummodo, quæ nostra negligentia & culpa acceperimus. Quæ de re est & pulcherrimus locus apud Platō. in Protag. vbi hoc ipso vsus argumēto, ostendit vitia & virtutes natura nobis non ingenerari, sed vsu & studio nostro cōparari. Vtitur & Arist. h. argumēto inf. l. 7. c. 5. cum ostēdit, q; fere dicendi sint incontinētes & ca. 6.

εἰ δὲ τὰς λέγει.] Refellit hoc loco argumentum grauissimum, quo in primis aduersarij vti consueuerint, vt ostenderēt vitia nō esse voluntaria, neq; in nostra potestate sita. Refellit. a. duob. modis: primum directē, deinde quasi κατὰ ἄνω γὰρ τὸ πρῶτον seu oblique. Ante tamē argumentum ipsum breuiter exponit. εἰ δὲ τὰς λέγει.] Hic exponit argumentum, quod hunc in modum concludi potest:

Si, vt quidque visioni videtur bonum, ita expetitur.

Ergo vitia non sunt voluntaria, neq; in nostra potestate,
sine

*sue quod idem valet. Ergo ea boni expetitiō non est
in nostra potestate.*

Verum primum.

Ergo & secundum.

Posuit antecedens Aristoteles *εἰ δὲ πρὸς λέγει*. Omisit consequens, quia perspicui possit ex ipsa consecutione seu ratione conexi, quam expressit ibi, *τὸ δὲ φανερόν*. Ratio igitur conexi, quia visum seu visio non sit in nostra potestate. Quod ut planius intelligatur, in memoriam reuocandus ex Physicis est principiorum actionum omnium nostrarum progressus & ordo. Notum est autem, primum esse constituendam rem obiectam, hanc percipi in sensu & viso. Hinc sequi assensionem seu approbationem: postea appetitionem: inde actiones, postremo habitum. Qua de re & Cic. in *Lucullo*, hac ipsa dere agens, nempe, an virtutes & vitia sint voluntaria nec ne? *Virtutis*, inquit, *omnis constantia & firmitas ex his rebus constat, quibus assensa est, & quas approbavit: omninoq; ante videri aliquid, quam agamus, necesse est, ut ei, quod visum sit, assentiat.* Quare qui aut visum aut assensum tollit, is omnem actionem tollit ē vita. Ex his constat seu perspicuum est, visum esse principium quoddam actionum & virtutum. Non autem esse in nostra potestate visum, perspicuum est ex eo: quod cum visum sit vis quædam & facultas natura nobis insita, non aliter quam sensus reliqui: non possit esse in nostra potestate non magis quam sensus, aut quiduis aliud natura nobis insitum. Verum est igitur connexum seu conexi ratio. Iam antecedens si verum fuerit, confecta est ratio. Videntur autem id confirmasse ex communi vulgi opinione, ut indicat Aristoteles in verbo *πάντες*. Ea namq; fere est vulgi opinio, omnes id quod sibi bonum videatur expetere: nam & malum expetunt, non ut malum, sed quia bonum ipsis videatur. Hæc igitur expositio est argumenti aduersariorum. Aristoteles contra falsum esse ostendit & antecedens & consequentiam.

ἀλλ' ἐπὶ τὸν πρῶτον. J. Hic refellit antecedens, seu potius adhibita distinctione explicat. Nam reuera bene explicatum antecedens non improbat, sed consecutionem duntaxat falsam esse ostendit. Vulgo Interpretes & explanatores omnes hæc verba *ἀλλ' ἐπὶ τὸν* vsque ad illa *εἰ μὴ ἔν τῇ φύσει* coniungunt prioribus, & aduersarijs attribuunt, quod est falsissimum.

fissimum. Nam his verbis Aristot. eorum antecedens distinguit: ϕ . n. illi simpliciter dicebant, id quemq; expetere, quod sibi videatur bonum: verum quidē esse consentit Aristoteles, si adicias particulā *sibi*, nempe effectu seu habitu aliquo prædito: quod intelligit Arist. hoc verbo $\acute{\alpha}\nu\theta\iota\varsigma$, i.e. quali habitu affectus. Quā explanationem aperte confirmant verba in *extremo h. cap.* illa, $\epsilon\tau\alpha\iota\ \tau\omega\ \pi\acute{o}\tau\epsilon\iota\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\varsigma\ \epsilon\iota\sigma\iota\gamma\alpha\iota$. Hoc igitur posito & ita explicato antecedente, nēpe pro cuiusq; habitu & affectione, q; sibi bonum videatur, id quēq; expetere: statim adiungit confutationem consequentiæ, ibi $\epsilon\iota\ \mu\grave{\alpha}\ \epsilon\upsilon\ \epsilon\iota\sigma\iota\gamma\alpha\iota$: Dicebant namq; visa non esse in nostra potestate: sed natura nobis esse insita. Hoc vero falsum esse, nunc ostendit in hunc modum:

*Si visum dirigitur habitu, & habitus nos sumus auctores
& causa ad aliquem modum.*

Ergo & visorū nos causa quoque erimus aliquo modo.

Consecutio est perspicua, à causa ad effectum. Antecedens notum est ex superioribus. Nam *supra* est explicatum ex factis nasci habitus. Facta autem in nostra esse potestate, & proinde ipsos quoq; habitus. Causa quidem habituum principalis, sunt facta: sed tamen quia facta ex nobis pendent, sequitur habitus quoque aliquo modo ex nobis pendere, & nos eorum esse causam. Et hoc sibi vult Aristoteles hoc verbo $\pi\acute{\omega}\varsigma$. Visa autem dirigi ratione habituum, modo est dictum & *supra* capite priore est explicatum. Efficitur igitur visum quoq; à nobis pendere, & eius nos esse auctores $\pi\acute{\omega}\varsigma$, id est, *aliquatenus*. Nam visi causa principālis est natura & res obiecta: sed tamen quia regitur habitu, cuius causa nos sumus, certe hac ratione, ipsius quoq; visi causa in nobis erit.

ei δὲ μὲνδεῖς αὐτῶν.] Alterum est aduersariorum argumentum, sed vitij tantum proprium: nam prius commune fuit tam virtutibus quam vitij. Hoc igitur utebantur, ut ostenderent, vitia duntaxat non esse voluntaria, nimirum, quia nemo sibi ipse sit autor male faciendi, sed ignoratōne finis, id est, nemo delectatur malo, nisi quia putat, illud ipsum malum ad finem pertinere. Atqui finis naturalis est, neq; nostri arbitrij. Ergo. Formula sit ista:

Si nemo sibi causa est malefaciendi, nullus ultro facit malum.

Sed finis ignoratio est causa, qui naturalis est.

Ergo malefacta aut vitia non sunt voluntaria.

Verum

Verum primum.

Ergo & secundum.

Antecedens ibi, εἰ ὅ μὴδεὶς αὐτῷ. Connexi ratio ibi, ἢ ὅ ἥλυσ, id est, quia finis non est in nostra potestate, sed ponitur naturaliter: & natura factos nos esse oportet, ad eum acute cernendum & persequendum. Quam naturalem bonitatem latius explicat Aristoteles, vsq; ad illa verba: εἰ δὴ τοιαύτη ἐστὶν ἡ δόξα, &c. & vocat δφνίαν, quam hoc loco nihil esse aliud ait, quam innatam quandam vim & facultatem, qua id quod vere sit iustum, bonum aut honestum, aut contraria cernere & sumere possit is, qui ea sit præditus. Latine dicitur à quibusdam *ingenium*: à D. Victorio, in 1. *Rhet. ingenij acumen*: à plerisque alijs *bonitas natura*. Est autem ea bipartita; vna corporis, altera animi. Corporis eadem est, quæ pulchritudo, quam Galenus *libr. 1. de usu partium. cap. 9.* ita describit δφνία & ἡμέτερον est optima partium seu membrorum conformatio, cum usu earum conueniente, sed rarius de corpore poni solet hoc vocabulum. Animi δφνία, est, quæ vel in rebus agendis, quid expetendum aut fugiendum sit: vel in rerum contemplatione quid verum aut falsum, optime intelligat. De rebus agendis hic agitur: De contemplatione *libr. 8. Topicor. δφνία*, inquit, est, posse optime videre, quid quaq; in re sit verius, idq; optare, & fugere contrarium. Ex his perspicuum est, δφνίαν latine dici posse, bonitatem naturæ. Ea autem quæ est animi, dici quoq; posse, ingenium seu ingenij acumen. δφνης igitur erit latine, bene à natura informatus, aut ingeniosus. Quare & in *arte Poetica* Aristoteles δφνὺς ait esse, posse versus scribere, & ibidem, notam & argumentum esse δφνίας, nosse commodè uti & abundare Metaphoris. Et *lib. 3. Rhetor.* facetias & urbanitates proprias esse δφνὺς ait, aut certe maxime exercitati.

ὅ ὅτι ἐστὶν.] Genus est loquendi, quo solet uti Aristoteles cum rei cuiusdam eximiam & incomparabilem præstantiam exprimere velit. Natura ut *libro tertio Topicor.* ostendit: ubi comparationis locis hunc quoque annumerat, præstantius est id, ὃ μὴ παρ' ἐτέρας ποιεῖσθαι, quod ab alio sumere non liceat, quando possit. Sic igitur & in *arte poetica*, Metaphoræ laudem in exornanda oratione insignem exprimere volens, καὶ λαβεῖν φησὶ ὅτι ἐστὶν αὐτῷ παρ' ἐτέρας. & *libr. 3. Rhetor.* & eodem modo in *arte Poetica*, de eadem

trala-

tralatione, hæc solum, inquit, non licet sumere ab alio. Ad hunc igitur modum & hoc loco commendat *δύφρα*.

εἰ δὲ τούτ' ἐστίν.] Huc usque suspensa est sententia ab illis verbis, *εἰ ὅ μὴδὲς αὐτοῖς*. Nihil enim aliud egit Aristoteles, quam ut aduersariorum argumentum exponeret, & quasi *περίεργως* explicaret; Quid sit *δύφρα*, quæ parenthesis seu interiectio de *δύφρα*, quia *ἐπέδρατο*, fecit longius, eaq; de re sententiam obscuriorem: Aristoteles hoc loco eam obscuritatem corrigens, breuiter argumentum aduersariorum repetit. Si igitur, inquit, vera sunt illa, nempe, quæ ab aduersarijs adferuntur, neminem sibi causam esse male faciendi, sed eam conferendam in ignorationem finis: hunc autem finem non esse in nostra potestate, sed naturalem: si, inquam, hæc vera sunt, absurdum efficietur, aut saltem ipsorum opinioni quiddam contrarium, nempe, sequetur, ipsas quoq; virtutes non esse voluntarias, contra ipsorum sententiam, ostendit hoc modo ibi, *ἀμφοῖν ὅδ' ὁμολως*, &c. Nam, inquit, *tam in virtutibus, quam in vitijis finis est naturalis, seu natura positus: aut si non est naturalis, est qualiscunq; in utraq; tam vitijis quam virtutibus*. Facta autem ad finem pertinentia, tam in virtutibus quam in vitijis, non sunt naturalia, (ut ipsi quoq; aduersarij admittunt) sed sunt qualiacunq;, quod Aristoteles sibi vult hic verbis, *τεῖ ὅ λαιπύ*.

εἰ τε τὸ μὴ τελεῖται.] Hic tandem distinctius aduersariorum argumentum refellit in hunc modum: Aut finis non est naturalis, sed quisq; aliquid ex se ad eum confert: aut est naturalis. Utroq; modo agas, ostendam, inquit, vitia esse voluntaria. De posteriore prius ostendit: nam, inquit, ut ipse finis sit naturalis, quod volunt aduersarij: tamen ea, quæ sunt ad finem, certe non sunt naturalia, sed voluntaria, quod ipsi quoque aduersarij admittunt. Nam ex his & horum ratione, ostendere illi solent, virtutes esse voluntarias. Sic igitur Aristot.

Si virtutes sunt voluntaria ob ea, quæ ad fines.

Ergo et vitia quoq; erunt voluntaria.

Nam, *ὁμολως ὅδ'*, id est, ea ipsa ad fines pertinentia, non minus sunt in voluntate improbi quam viri boni: est in improbi arbitrio, hoc aut illo modo se gerere, hæc aut illa facere: facta, inquam saltem in ipso sunt ad finem pertinentia: si omnino ipsi velint aduersarij, finem non esse in eius potestate, ibi, *ὅ μὴ τελεῖται*, inquit.

ἐν τῷ ὡσαύτῃ.] Hic iam redit ad Dilemmatis priorem partem, nempe finem non omnino esse naturalem. Nam Arist. aduersariorum argumentum, nempe finem esse naturalem, tandem quoq; negat esse verum, & ostendit, finem quoq; aliquo modo ex nobis pendere. Ostendit autem id ab habitu, quemadmodum de viſo fecerat.

Habitus, inquit, causa, nos aliquo modo sumus.

Atqui finis dirigitur ex habitu.

Ergo & finis aliquo modo ex nobis pendet.

Minorem, (nempe finem dirigi habitu) ibi, & τὸ πῶς. *ſupra* explicauit capite priore, vbi dictum est, ratione habitus seu affectionis, qua quisq; est præditus, quemq; sibi collocare & expetere finem consentaneum: virum probum, finem quoq; bonum: contra in improbo.

ἡ γὰρ τὴν ἐν αὐτῷ.] Breuis est commemoratio eorum, quæ *ſupra* li. 2. & hoc 3. sunt explicata. Primum, genus virtutum esse mediocritatē & habitum, quod dictum valde perturbat Græcum Scholiasten. Cur inquam duo ponantur virtutis genera. Sed respondendum est, genus virtutis proprie esse habitum mediocrem, seu in mediocritate positum, q̄ explicatum est *ſupra* li. 2. ca. 6. Deinde ibi, ὅφ' ὡς τὸ πῶς, id est, virtutes ex recte factis oriri, & postea ex virtutibus recte quoq; facta manare, quod explicatum est *ſupra* li. 2. cap. 3. & 4.

ἢ ἡ γὰρ αὐτῷ.] Obscurior est hæc particula: recte tamen ab Scholiaste Græco, ni fallor, explicata. Notum est, sua cuiusq; virtutis esse recte facta, iustitiæ Ius, fortitudinis defensionem patriæ, prudentiæ bonum consilium capere, &c. Iam ex his, inquit Aristoteles, suis quæque virtus oritur factis, eademq; rursus postea edit vt iam diximus, idq; p se ἡ γὰρ αὐτῷ. Nam fit interdum, vt prudens fortiter quid agat, fortia edat facta; ex quibus tamen factis prudens itaq; non extitit. Ea igitur fortia facta prudens non agit per se, nempe qua prudens, sed per accidens, vtpote cum sit prudens, coniunctas quoq; alias habeat virtutes. Nam qui vnam, habet omnes, quæ de re alias latius.

ἢ πῶς ὡς αὐτῷ.] Commemorauit quidem & hoc *ſupra* li. 2. cap. 6. sed explicabit *infra* li. 6.

ἢ ὅφ' ὡς αὐτῷ.] Est quasi ἐπίμεικτος seu corollariū eorū, q̄ modo sunt explicata, virtutes & vitia esse voluntaria. Assert. n. discrimen

crimen inter virtutes & recte facta; inter habitus ipsos & habituum actiones. Factorum namq; & initia, & progressum, & extrema esse in nostra potestate, videlicet si ea non ignoremus. Nam sæpe fit, vt per ignorantiam quid faciamus, quod profecto voluntarium dici non debet. Virtutum autem seu habituum ex factis orientium initia duntaxat esse voluntaria, id est, in nobis esse positum, habitus suscipiamus nec ne: susceptos vt abijciamus, non esse nostri arbitrij, quod explicatum est hoc capite *supra*. Docet autem, facta semper esse nostri arbitrij, hac ratione, quod in nobis sit situm, hoc an illo modo agamus: habitus autem non esse semper, docet exemplo morborum.

τῶν κατ' ἐκείνους.] Ait latentem illam, vt ita dicam, alluionem factorum, ex quibus paulatim nascantur habitus, non cerni, vt nec morborum: qui & ipsi non statim, sed paulatim colliguntur. Vt autem latens morborum progressus & accessio non cuius, sed tantum solertissimis medicis innotescit: ita virtutum quoq; progressus, & incrementa, aliquo modo seu notis quibusdam cognosci possunt. Quas notas explicauit Plutarchus *libr. πῶς αὖ τις τῶν τοῦ ἀρετῆς πλεῖν*, quemadmodum quis sentire possit, se in virtute progressum facere.

ἀρετῶν δὲ αὐτοῦ.] Cur de fortitudine primum agat Aristoteles, rationem reddit Scholiastes Græcus, quia sit virtus vna omnium pulcherrima, vna omnium laudatissima: At hoc, id est, laude affici, seu laus maxime propria est virtutis, vt *supra libr. i. extremo* explicatum est. Cur autem maxime laudabilis sit fortitudo, hanc adiicit rationem, quia res acerbæ perpeti sit difficilimum: neq; tam facile sit pericula & labores suscipere, quam voluptatibus abstinere: & hoc est, qd Cicero *li. i. offic.* ait: *Fortitudinis officia videri omnium esse splendidissima: eaq; solere laudari pleno ore.* Verum hæc ratio non satis videtur firma. Nam prudentia vtique & iustitia virtutes longe sunt præstantiores. Et Cicero, Fortitudinem quidem videtur, ait, splendidissimam, sed verum iustitiæ splendorem esse maiorem. Melior igitur ratio hæc mihi videtur, quia hæc virtus omnium vna sit ἀλογος, & ratione vacans; quare & beluis attribui solet, qua de re *infra*. Atqui notum est ex superioribus, virtutes morales, quas his libris explicandas suscepit Aristoteles, esse in ea animi parte, quæ ratione vacat. Et hanc rationem Aristoteles quoq; ipse *infra cap. 10. in princ.* subindica-

cat. Potest & altera reddi ratio, nempe, quod hominum naturæ (explicantur autem humanæ virtutes) ordo hic virtutum, quem Aristoteles obseruauit, sit accommodatissimus. Nam in pueris statim elucet fortitudinis vestigia: pueris ac adolescentibus vires ac fortitudo maxime congruit, maiorem ætatem & iudicium postulat Iustitia. Extremæ ætati conuenit prudentia. Temperantia quoq; conuenit adolescentibus, vt & Fortitudo, quod eleganter explicat Aristoteles *lib. 1. Rhetor.* Recte igitur Aristoteles primum de Fortitudine: deinde de Temperantia: inde de Iustitia, & ijs virtutibus, quæ cum iustitia affinitatem habent: Postremo de Prudentia agit: contra atque Cicero, qui dignitatis & præstantiæ habita ratione, primum de Prudentia: deinde de Iustitia, Fortitudine, & Temperantia deinceps agit.

CAPVT VI.

COMMENTARIIL

Ὅτι μὲν ἐν μισείῃ.] Exquirunt primum Aristoteles, quibus in rebus cernatur Fortitudo. Et ait, in rebus formidolosis, & contrariis seu fiduciam afferentibus. Deinde adhibita rerum formidolosarum distinctione, ostendit eam cerni in re omnium maxime formidolosa: quam constat esse mortem. Quæ mors cum varijs casibus offerri possit, hoc amplius ostendit, positam fortitudinem in morte, vt ita dicam, bellica non metuenda.

Ἐν φόβῳ καὶ θυμῷ.] His duobus verbis quasi prouerbialibus fortitudinis materiam describunt Græci, qua Phrasi hac in re sæpe vsus est & Plato. Cic. *lib. 4. Tuscul.* quadantenus exprimere volens; Fortitudo, inquit, est scientia rerum formidolosarum & contrariarum. Quanquam his verbis Cicero potius reddidit ista Græcorum, seu Platonis hanc definitionem in *Lachete* & *Protagora extremo*; Fortitudo, inquit, est σοφία τῶν θενῶν & θυμῶν αἰσίων, aut: τῶν θενῶν ἢ μὴ θενῶν. Latine quidam ita reddunt, in formidine & confidentia: alij, in formidine & fiducia. Ex quibus confidentia & audacia, in malam partem accipiuntur; fiducia in vtramque; quod malim, propterea quod duo priora vitij sint vocabula, cum fortitudine pugnancia: cum θυμῷ, non tam sit habitus vinosus, quam perturbatio seu πῦρ, in quo moderando consistit hæc virtus.

φοβούμενα ἢ δηλον.] Quia dictum est, in metu & fiducia positam esse Fortitudinem, statim hic agit de metu & rebus metuendis, seu formidolosis, in qu. b. fere omnis eius columitur oratio, propterea quod magis in metu moderando, quam in fiducia versetur fortitudo: quemadmodum temperantia, etsi in doloribus & voluptatibus moderandis cernitur, magis tamen in altero, nempe in voluptatibus versatur. Et certe vulgo quoq; is fortis dici solet, qui ad pericula adeunda imperterritus sit animo. Ait igitur, *metumus ea vixq; quae sunt formidolosa*. Argumentum est a coniugatis, hunc in modum:

Si fortitudo est in metu & fiducia.

Metus autem rerum est formidolosarum.

Ergo & fortitudo in rebus formidolosis est posita.

τῶν τε ἢ ἐστ.] Iam igitur ostendit, quae sint res formidolosa, & vno verbo, breuiterque definit, esse eas, quae vulgo dicuntur mala, qualia sunt conuicia, dedecus, quomina, debilitas, orbitas, amicorum solitudo, paupertas, vulnera, exilium, morbi, seruitus, mali liberi & vxor, mors, iniuria, & cetera.

διὸ ἐτ' φόβον.] Ex definitione metus ostendit, quod modo attulit, nempe formidolosa esse ea, quae vulgo dicuntur mala. Nam, inquit, *metus ab omnibus definitur solet, ex, & a timore mali*. Ita & apud Platonem in *Protagora* φόβος, & in *Laetio* δῆλος definitur, & apud Ciceronem 4. *Usus extremus: Si spes, inquit, est expectatio boni, mali expectatio est esse metum*. Et hac definitione quoq; vsi postea sunt Stoici: teste *Laetio in Zenone*.

ἐν τῷ δ' ἐστ.] Allata breui rerum formidolosarum definitione, iam eas distinguit seu diuidit, vt enucleate ostendat, an in omnibus, an vero in certis duntaxat, & quibusdam rebus formidolosis posita sit fortitudo. Ait autem hic initio, non in omnibus positam esse, quod vt cernatur, ita res formidolosas diuidit, nempe alias esse, quae etiam metui debeant, quasq; metuere sit honestum: alias quae videantur quidem formidolosa, sed proprie tamen non sint: alias deniq; quae vere sint formidolosa, & in his alias esse grauiiores & acerbiores, alias leuiiores: in grauiissima & vere formidolosa, positam esse fortitudinem.

ἐν τῷ δ' ἐστ.] Primum est genus formidolosarum rerum, nempe, quas etiam honestum sit metuere: turpe non metuere.

ut verbera, infamiam & dedecus, carmina seu infames libellos. In his autem non posita est fortitudo, propterea quod fortis propriis est, qui non metuit. At has res metuere honestum est, & proinde fortis quoque eas metuere debet. Qui igitur has non metuet, quia honesto (quo cum semper est fortitudo) repugnat, impudens potius quam fortis dici debet. Et si à vulgo interdum, ut generosus & fortis dici solet, quasi qui negligat, aut non caret, quid alij de se sentiant. Itaque & Plato *lib. 1. de ll. & lib. 8. de Republ.* gravissime reprehendit eos, qui intemperantiam seu molliciem depravato vocabulo vocent humanitatem, impudentiam, fortitudinem.

ἡ μετὰ φρονέειν. Non valet hoc loco Metaphora, quod vulgo, nempe lumen seu schema orationis, sed valet idem, quod alias saepe Aristoteles *ἡ μετὰ φρονέειν*, id est, latine, improprie seu similitudine quadam *συνωνύμως*.

ἡ μετὰ φρονέειν. Alterum est genus rerum formidolosarum, in quibus tamen ipsis fortitudo non cernatur, propterea quod proprie hæ res non sint formidolosa, neque metui debeant, etsi vulgo secus existimatur, quales sunt, paupertas, dolor, morbi, de magistratu delectio, invidia: omnia denique ea, quæ non nostra culpa, neque per nos, sed fortuito potius accidunt, ut cæcitas, debilitas, mors liberorum. Ratio .a. cur hæ res proprie metui non debeant, ab Arist. prætermissa, hæc esse videtur, quia vitari nequeant, utpote in nobis non posite: Metus .a. proprie est cautio quædam, & cautos nos reddit. Frustra .a. ab ijs caueamus, qui vitari nequeant, frustra ergo & metuamus. Itaque iam constat, quædam vero forti esse metuenda, nempe quæ sunt prioris generis: quædam, ne ulli proprie esse metuenda, ut quæ sunt huius generis. Iam ubi nullus est metui locus, ibi nec fortitudini. Perperam igitur Plato in *Lachete* fortitudinem consistere ait non tantum in periculis bellicis, sed etiam in omnibus alijs, puta in maris periculis, morbis, paupertate, in rebus politicis, aduersus multitudinis impetum, aut potentum invidiam: atque adeo non tantum in molestijs, sed etiam in voluptatibus & cupiditatibus positam esse dicit. Perperam & Cicero, qui in *officiis* positam quoque ait fortitudinem in despicientia earum rerum, quæ magni ab hominibus fiant, puta pecuniarum, imperiorum & magistratuum: in refrenandis cupiditatibus & voluptatibus, in aegritudine & morbis tollerandis, & in invidia. Dicuntur quidem vulgo & hæc metuenda, sed potius sunt

fugienda & declinanda. Ratio: metus namq; est animi quædam contractio. At ob hæc animus contrahi non solet. Multa autem sunt fugienda, vitanda, declinanda, quæ tamen non sint formidolosa, vt in consultando multa reijcimus & declinamus, in via sæpe homines declinamus (vt pestilentia infectos) à fordibus & maculis quoq; declinare solemus: quæ tamen omnia non sunt metuenda.

ἐν τοῖς ᾧ δὲ ἐν τοῖς.] Exemplo ostendit à pecuniarum contemptu sumpto, in his rebus non esse positam fortitudinem. Nam hoc posito, quod ab omnibus conceditur, fortitudinem quoque in rebus bellicis cerni: adiungit Aristoteles: Atqui sæpe videre est, eos qui in reb. bellicis sint timidissimi, promptissime tamen pecunias effundant, de paupertate non solliciti, id est, hanc non metuentes, bellica tamen pericula grauissime metunt.

ἐν τῇ δὲ ἐν πρῶτῳ ὅτι.] Hæc particula seu clausula ad alterum genus pertinet, qua docet Aristoteles, vt modo dixerat in secundi generis rebus imperterritum nō esse fortem: ita ex contrario, in iisdem rebus pauidum, seu eas res metuentem, non esse ignauum aut timidum. Verbi gratia, qui filio peregre abeunti metuit ne quid mali accadat, aut eidem ægrotanti, non propterea timidus dicendus erit.

ἢ πρὸς τὸν τοῦ αἵματος.] Nempe quæ sunt secundi generis reliqua. Eadem quoq; est ratio primi generis: nempe, vt qui in ijs rebus est meticulousus, non sit dicendus ignauus: vt neq; in ijs intrepidus, dici debet fortis, verbi gratia, *ἐν δὲ ἐν τῇ αἵματι*, &c. hæc enim clausula ad primum genus pertinet.

ἢ πρὸς τὸν αἵματι.] Remotis iam duobus rerum, quæ formidolosa videantur generibus: ad tertium hic accedit, in quo vera sit posita fortitudo: hoc autem genus est rerum maxime formidolosarum.

ἐν δὲ ἐν τῇ αἵματι.] Ratio, cur in maxime formidolosis posita sit fortitudo: propterea quod inter omnes constet, neminem constantius & patientius res acerbis ferre viro forti, id est, rerum acerbissimarum tollerantia maxime fortem decet. Poteest & altera reddi ratio, nempe, quia virtutes omnes in rebus difficillimis cernantur, vt *supra lib. 2.*

πρὸς τὸν αἵματι.] Ratio hic redditur vno verbo, cur res vna omnium maxime formidolosa sit mors, quia, inquit, extremum est, & vt ille ait, vltima rerum linea, id est, quia omnia vitæ commenda,

da, & hanc ipsam lucem nobis tollat, inquit Cic. *li. 2. Tuscul.* præsertim cum mortui vitæ commodis omnibus careant, inquit idem Cic. *lib. 1. Tuscul.* & hoc loco Aristoteles ait, ea re viros præstantissimos maxime mortem exhorrescere.

ὁ δὲ τίς ἔστιν ἄνθρωπος;] Reperto iam vero genere rerum, in quibus cernatur fortitudo, id ipsum iam amplius distinguit. Nam mortem accidere aut in bello & in acie: aut in mari, aut ex morbo, aut denique supplicio. Itaque perquirat, quo in genere mortis posita sit fortitudo, & concludit, positam esse in morte, ut ita dicam, bellica, hac ratione, quia sit pulcherrima. Quod & eleganter Virgilius *lib. 4. Georg. & 2. Æneid.*

Pulchrumq; mori succurrit in armis.

Item *9. & 11. Æneid.*

Pulchramq; petunt per vulnera mortem.

Et *lib. 11. Pallas.*

At spolijs ego iam raptis laudabor opimis.

Aut letho insigni.

Nam huiusmodi mors plerumque oppeti solet pro rebus pulcherrimis, nempe, pro patriæ, liberorum, legum, amicorum, libertatis & religionis defensione. Formula sit ista:

Mors pulcherrima convenit fortitudini.

Atqui in bello est pulcherrima.

Ergo hac convenit fortitudini.

Propositio, *ὅτι τίς ἐστιν ἄνθρωπος; ὃς ἐστὶν καλίστοις.* Quibus verbis, nempe *τίς ἐστὶν καλίστοις* intelligendum *θανάτοις*, ut & isto mox *τοῖς τοῖς*, nempe *θανάτοις*. Perperam igitur quidam ita reddit nonne in eo, quod pulcherrimum? at tale est id, quod in bello oppetitur: mala & phrasi & sententia: rectius alij, atque ita vertendum. In quibus igitur? annè in pulcherrimis? Tales autem, quæ in bello, nempe oppetuntur mortes. Ratio propositionis: quia cum virtutis finis sit honestum, ut proximo capite: certe, quo quid præclarius erit, & honestius: ad virtutem, ut hic ad fortitudinem, suo in genere erit accommodatissimum. Assumptio ibi, *τοῖς τοῖς*: cuius ratio *ὅτι μέγιστον ἔστιν*, &c. quia in maximo, inquit, & pulcherrimo periculo mortes istæ oppetantur, nempe, ut iam explicauimus, pro patriæ, &c. defensione.

ὁ μὲν γὰρ τίς ἐστιν ἄνθρωπος;] Altera est assumptionis ratio à signo, nempe, ab honoribus & præmijs, quibus insignioribus affici ait eos, qui in bello occubuerint, tam in Rebus pub. quam in re-

gnis, puta statuis, immunitatibus, victu publico, &c. etiam diuinis honoribus. Aristoteles 1. *Rhetor.* & Cicero 1. *officior.* hinc tot militum commoda, vulgo priuilegia, in Iure civili, & Iustinianus Imperator; *Per gloriam*, inquit, *viuunt, qui in acie pro patria occubuerint.* §. 1. in *Institut. de excusat. Tut. leg. bello amissi.* ff. *eo dem.* Hinc est, quod saepe gloriatur Cicero, sibi vni post urbem conditam tributum supplicationis honorem togato, qui, vt maximus, non nisi Imperatoribus tribui consueuerit.

ὑπογῆα ὄρεα.] Quidam reddunt *repentina*, alij *propinqua* seu *stantia*. Vtrumq; significat verbum græcum. Sed posterius huic loco conuenit, quod perspicuum sit ex lib. 3. *Eudem. cap. 1.* vbi vocat ἀπὸ τοῦ φαινόμενου τὸ ἔμπροσθεν. & in *magnis moralib. lib. 1. cap. 21.* vbi ait, pericula, in quibus fortitudo cernatur, non debere esse cuiusuis temporis, siue longinqui, sed propinqui esse debere. Nam alioqui fortis certe dici nō debet, qui verbi gratia, mortem in 10. annos, aut periculum aliquod longe positum non metuat: hoc est, esse extra periculum potius quam in periculo. Tenenda igitur est & hæc nota rerum formidolosarum, nempe propinquas & vicinas eas esse debere. De repentinis agetur *infra cap. 8. extremo.*

ἢ μὴν ἀλλὰ.] Quasi dicat, et si in mortibus, quæ mari aut morbo accidunt, non posita est fortitudo: tamen & in his fortiter subeundis, intrepido animo erit fortis, aliter tamen atq; θαλάσσιαι, id est, nautici, vt vocat Liuius. Nam viri fortes in his mortibus & desperant de salute, & ægerrime eas ferunt, quod cernere est apud Homerum in *Odiss. 1.* Et apud Virgil. *Æneid. 1.* & apud Sophoclem in *Aiace*, vbi tres illi præstantissimi Heroes, Vlysses, Æneas, & Ajax grauissime conqueruntur se ingloriam mortem, nempe in mari, non vero gloriosam in prælio obire debere: Et hoc est, quod ait hic Aristoteles, ἀλλὰ ἢ ἐν ἀσπίδι. In his inquit, fortiter se gerunt fortes, in quibus & fortitudini sit locus, & gloria pariatur, quod neutrum in alijs, quam in bellicie mortibus accadat.

vero propter experientiam & bene etiam sperant, & tam ægre mortem eam non ferunt, neq; tam indignantur, quam viri fortes.

CAPVT VII.

COMMENTARIUM.

Τὸ δὲ φοβερόν ἐ πασι μὲ] Non debuerat diuelli à priore: nam initio etiam de rerum formidolosarum discrimine agitur. A nert enim aliam quandam earum distinctionem, & in hac, quemadmodum & in reliquis omnibus, quomodo se gerere debeat vir fortis, nempe considerate & recte rationi congruenter, atq; honesti duntaxat, & decoris causa, explicat. Deinde extrema quoque huius virtutis, audaciam & ignauiam: postremo duas assertit dissimilitudines extremorum & virtutis: & extremo capite admirabilem quandam sententiam seu παρὰ δόξαν.

τὸ δὲ φοβερόν.] Scholiastes Græcus, quem pleriq; alij sequuntur, ita explanat nempe, quia avarus metuat pecuniæ amissionem; ambitiosus infamiam: vitæ amans, mortem: φιλῶν δὲ dolores & acerbitates. Non recte. Ita potius explicanda sunt hæc verba ex lib. 3. Eudem. cap. 1. Formidolosa itaq; sunt bipartita, non sunt omnibus eadem: Quædam simpliciter, quædā non, sed huic aut illi, vt & iucunda & bona diu diu quoq; solēt. Illius generis sunt, quæ ab homine præstari non possunt, & supra eius vires sunt, vt fulmina, tonitrua, terræ motus, incendia, inundationes: Lunæ & Solis defectiones, (quibus sæpe territi sunt exercitus, vt est apud Thucydidem & Pontanum) portenta & spectra, fluctus deniq; Humana sunt reliqua omnia pericula: & hæc vel magna, vel parua. Quod est perspicuum. Et apud Homer. *Illiad* λ. ε. π. Ajax ob extremum periculum fugere cogitur, & apud Virgil. *Æneid.* 11.

Æneas pressis undæq; relictis

Per nubem erigitur.

Allata igitur hac distinctione, formidolosa partim esse supra hominis vires; partim humana: & hæc rursus esse bipartita, nempe, quæ vel pleriq; homines metuant: vt graui pericula, vulnera, mortem: vel quæ certi homines, ignaui, vt leuissima quæque: Quærendum est, quemadmodum vir fortis in his gerere se debeat, & an vir fortis metuere quoque interdum debeat, & quatenus. De ijs, quæ supra hominem, nulla est controuersia, quin & forti ea sint metuenda. Nam & Aristoteles omnibus hoc loco, qui sapia sint mente præditi, ea metuenda esse ait: & paulo inferius furiosos & insanos, aut

sensus communis expertes, ut Celtas dicit, quæ ea non metuerent. Omnis igitur difficultas est in periculis humanis, & ait Aristoteles, virum bonum esse quidem αὐτὸς τοῦ περὶ τοῦ καλοῦ, h. est, imperterritum. (Sic enim hoc loco est legendum, non αὐτὸς τοῦ καλοῦ, h. est, qui reprehensione non sit dignus, qui reprehendi non debeat) nam in *Eudemis* fortis quoque dicitur αὐτὸς τοῦ καλοῦ, quasi qui vix terrefieri possit. Esse igitur fortem αὐτὸς τοῦ καλοῦ, sed ut hominem: hoc est, ut eleganter in *magnis moralibus*, lib. 1. cap. 21. Qua ratione in viro forti consideretur fortitudo, in eum non cadere metum: qua ratione homo, cadere: nam alioqui lapidem, inquit, potius futurum, quam hominem. Itaque vir fortis, ut homo, metuere quoque debet: neque propter hunc metum ignavia argui debet. Modus autem metus, qui in virum fortem cadat, exprimitur ab Aristotele, αὐτὸς αὐτὸς ἔστι, nempe quatenus recta præscribat ratio metuet, sed moderate. Hinc & Cicero in *offic. Nunquam omnino periculi fuga committendum est, ut in bello timidi videamur*. Sed fugiendum & illud, ne offeramus nos periculis sine causa, quo esse nihil potest stultius: & in *Tuscul. lib. 2.* gravissime reprehendit Barbaros, Cimbros, & Celtiberos, qui in morbis lamentarentur, in præliis exultarent: propterea quod dolores & pericula nulla ratione & sapientia ferrent, sed impetu potius. Hinc & Aristoteles in *Eudem.* Ignavius, inquit, multa, magna, pauca, parva, valde tenuiter metuit: fortis vero modice, vix, raro magna metuere solet. Itaque hæc duo diligenter sunt consideranda, ut quæ metuat, quæ perferat aut agat vir fortis, ea omnia proficiscantur ex recta ratione, & fiant honesti causa. Prius, nempe recta ratio, versatur in rerum attributis, ut quæ præscribat, quid, quomodo, quando, &c. sit subeundum. Et hoc est, quod ait Arist. ὁ μὲν δὲ αὐτὸς καὶ ἑνὸς.

κατ' ἀξίαν γδ.] Phrasis est κατ' ἀξίαν, quæ idem valet, quod κατὰ τὸ δίκαιον, id est, ut par est, ut decet, idem quoque, quod αὐτὸς ὁ λόγος, ut recta præscribit ratio: ita & supra lib. 1. cap. 10. & infra lib. 4. ca. 2. initio, & alibi locutus est. Contra valet κατὰ τὸν ἀξίαν, infra lib. 4. cap. 2. & μὲν κατὰ τὸν ἀξίαν, infra hoc lib. cap. pen. in fin. Perperam igitur, qui κατὰ τὸν ἀξίαν reddunt, pro cuiusque dignitate, etsi & hoc quoque valet, sed alijs in locis ut lib. 7. cap. 21. fere in princ. ἀλλὰ τὸ κατὰ ἀξίαν.

τέλειον ὅ παύσις.] Locus est meo quidē iudicio perobscurus: etsi scopus est facilis, nempe fortē honesti causa omnia agere debe-

debere. Hoc enim sine dubio agit his verbis Aristoteles: ibi namque, καλὸς δὴ ἐνέργεια, est complexio. Sed quemadmodum id confirmet prioribus verbis, non peræque facile est videre. Quidam ita concludunt:

Qua habitus est finis, eadem est & actionis, qua ex habitu proficiscitur.

Atqui fortitudinis finis est honestum.

Ergo & actionum fortitudinis, id est, omnium, qua agetur vir fortis, finis quoque erit honestum, id est, omnia aget honesti gratia.

τέλος ὃ πρὸς.] Sententia horum verborum hæc esse videtur: Actionem, quæ ex habitu ipso proficiscatur, esse perfectissimam seu plenissimam, & finem quodammodo actionis, id est, is qui ex habitu quid agit, agit perfectissime. Eo namque omnis actio pertinet, ut habitus tandem constituatur, & ex habitu constituto sequatur actio, quæ sit perfectissima, comparata ad actionem priorem, ex qua habitus consistit.

ὁρίζεται, ὃ ἐκείνου.] Id est, suo quoque res sine circumscribitur, id est, à fine nomen & naturam accipit, finis rei cuiusque est natura. Aristoteles lib. 2. de Anima, ἐπὶ ὃ δὲ τέλος, &c. ubi Aristoteles vim & potestatem animi ὑπερέκλει, quia eius finis sit gignere, seu ἡνῆσεν, ipsam quoque iure dicendam ἡνῆκλει: quemadmodum inquit Philoponus, οὗς δὲ τὸ τοῦ ἐν, & sensus à sentiendo, ut fine & extrema propriaque actione dictus est. Et initio lib. 1. æcon. hoc usus argumento docet, civitatem consistere non posse, ubi finis, seu quæ ad finem assequendum, nempe ad beatitudinem, bene beateque viuendum necessaria desint. Nam inquit, ἐνέργεια, id est, finis cuiusque rei est natura, cuius rei hæc est ratio. Nam cum finis & ultimum formæ rationem habeat (forma enim cum adest, adest finis.) Ex forma autem res omnis denominetur & perficiatur: efficitur, ut formam, ita & finem cuiusque rei naturam constituere. Sic itaq; hoc loco Aristoteles; Si, inquit, fortitudo est honestum, ergo & finis. Ratio, ὁρίζεται, ὃ, quasi dicat, fortitudo & finis idem sunt. Nam ut fortitudo est perfectio quædam viri fortis, utpote habitus: ita & finis est perfectio, ut iam dictum est.

τῶν δὲ ὑπερεκείνου.] Explicata ipsa fortitudine, virtute & medio: accedit ad audaciam & ignaviam, vitia & extrema. Et primum quidem de his extremis, quæ maiorem cum fortitudine affinitatem habeant: eaque sunt duo: Alterum nomine

vacans (*ἀφελής* tamen communi nomine, aut etiam proprio magis *ἀνελκυσία* dici potest, ut *sup. l. 2. extrem.* est explicatum) puta, si quis ne illa quidē quā supra hominis vires esse diximus, metuat, ut terrē motū, &c. quē potius infanū aut senū cōmuni carent dicendū ait Arist. quam fortem. Idem & Plato in *Lachet.*

ἡγήσατο φασί. Nam in *Eudem.* Celtas scribit tam esse audaces, ut etiam armis sumptis, in mare aduersus fluctus pugnatūri procurrant, quod idem, & multo plura audacia Celticę argumenta cōmemorat *Ælian. lib. 12. var. hist.* (Celtę ab Arist. & aliis dicuntur omnes ii, qui habitant in regione septentrionali, vel populi septentrionales.) Simili stupore laborabat gladiator ille Cęsarī, qui cum vulnera eius exsecarentur, ridere sit solitus, de quo A. Gellius *lib. 12. cap. 5.* *Qua non est,* inquit, *vera fortitudo, quę contra naturam monstri vicem nititur, utraq; modum eius egreditur, aut stupore animi, aut immanitate, aut etiam exercitatione gladiatoria, &c.* Nam esse quędam intolerabilia, quibus & viri fortes abhorreant.

ὁ δὲ τῶν ὑπερβίων. Alterum eorum extremorum, quę cum fortitudine cognationē habere diximus, est audacia. Cuius hanc affert notam Aristoteles, esse eam gloriosā, & verā fortitudinis simulatricem & imitatricem. Quare sit, ut sæpe audaces vulgo etiam fortes videantur & dicantur, ut est apud Platonem *lib. 8. de Repub.* & Cicet. in *partit.* nam ut vere fortis imperterritus est animo, & vere est imperterritus: ita & audax imperterritus non quidem esse, sed haberi cupit. Nam in periculis ipsis fugam potius arripit, aut ea perferre detrectat, qualis ille apud Plautum Pyrgopolynices.

ὁ δὲ τῶν ὑποβίων. Alterum est extremum, quod ignauia vulgo dicitur: cuius item duo sunt peccata, cum quia omnia metuat: ignauus, tum quia nihil confidat. Verum in priore peccato magis elucet hoc extremum, id est, ignauus dicitur potius ex eo, quod omnia metuat, omnesque dolores aut labores detrectet, id est, ex dolorū fuga potius dicitur, quam ex fiducia, quam ex eo, quod nihil confidat.

δοῦσε λησιδὴν. Nota est quędam ignauię, nempe, nulla eum in spe esse, male semper ipsum sperare: eo quod semper metuat, nihil confidat: At confidere est eius, qui bonam spem habeat. Conclusio:

In quo est fiducia, in eo est spes.

In ignauo non est fiducia. Ergo neque spes.

Propo-

Propositio confirmatur exemplo viri fortis: quia, qui confidit, bene quoque sperat.

ἡ δὲ τοῦ τῆς ψῆφου ἔν.] Recte Muretus legit *τῶν τῆς*, id est, *eadem*. Hoc enim ait Aristoteles in iisdem rebus, nempe formidolosis & contrariis versari fortes, audaces & ignavos, sed dissimili ratione. Nam hi postremi duo, partim nimium, partim id quod parum, sectantur, fortes vero *ὡς δέ*, id est, *ipsam decorum & recta rationis normam*.

ἡ δὲ τοῦ τῆς ψῆφου ἔν.] Est hæc altera dissimilitudo audacis & viri fortis. Nam audaces ante pericula quidem, & rem gerendam esse promptos & cupidos: in ipsis periculis non item: contra vero fortes in ipsis rebus & periculis esse strenuos: ante quietos. Ex illo audacium genere est Iubellius ille Campanus apud Livium *lib. 2.* & Aristogiton Atheniensis: qui multis diebus de sua animi promptitudine & bello animose disputaret: postea cum bellum esset indicendum, crure obligato, morbum simulavit. Talem & ludit Aristophanes, Pisandrum quendam, de quo proverbium, *Ignavio Pisandro*. Sic apud Livium *lib. 7.* Dictator in milites quosdam; *In castris*, inquit, *feroces, in acie pavidi*. Quare & apud Homer. *lib. 3. & 4. Iliad.* Troiani magno cum strepitu & molimine, ut iactabundi & gloriosi: Græci silentio in acie descendunt. Est & pulcherrimus locus apud Appianum *de bello civili*: quo loco commemoratur prælum inter Consules, Hirciū & Pansam, & M. Antoniū: quorū milites Veteranos quidem silentio & acrimonia pugnales; tyrones autem magno cum strepitu & clamoribus confusis, ait, *Huc pertinet, audaces esse maledicos & verbosos, fortes non ita: ut ap. Virg. l. 10.*

----- *vesano talia late*

Dicta volant Ligeri, sed non & Troius heros

Dicta parat contra, iaculum nam torquet in hostem.

τοῦ δὲ τῆς ψῆφου ἔν.] Locus est insignis de morte voluntaria; An qui sibi manus afferant, fortes eo nomine sint dicendi. Negat Arist. duabus rationibus; cum quia mollis & fracti potius sit animi, gravia incommoda, dolores aut calamitates non posse perfert: cū fortis viri propria sit patiētia, eiusq; hæc sunt verba:

Tu ne cade malis, sed contra audentior ito.

Tum quia non honesti causa & decoris, sed mali fuga & molestiæ vitandæ causa mortem sibi consciscere soleant. At fortes honesti causa omnia agere, iam dictum est. Prior ratio hæc ipsa in re ab Augustino quoq; affertur *lib. 1. de civitate Dei, cap. 21.*

& à

& à Iosepho *lib. 3. exilij Hierosolymitani, cap. 21.* in quadam pulcherrima oratione. Et à Plutarcho *in vita Cleonis extrema pene.* Qui omnes hanc Aristotelis sententiam probant, etsi admirabilem vulgo & *παράδοξον*: vulgo namque creditur, fortis esse viri, mortem sibi consciscere, manusque asferre potius, quam graue aliquod damnum aut ignominiam capere. Latissime autem patet hic locus de voluntaria morte: & duæ tamen summæ quæstiones de ea agitari solent: An fortis ea sit viri: deinde an excusatione aut laude etiam sit digna, an vero peccata. De priore quæstione hic agit Aristoteles, & quos modo attuli. Apud Euripidem quoque Hercules, audita liberorum morte, cum sibi manus asferendi consilium primo cepisset: postea mutato animo, grauissime exclamat: se, qui maxima perpeffus sit pericula, non debere mortem sibi consciscere, victum dolore ex filiorum mortibus. Quæri autem potest, an Aristotelis hic locus in omnibus causis locum habeat: hoc est, an quacunque in causa quis sibi mortem asferat, ignauus sit dicendus. Ipse Aristoteles duas asfert causas, paupertatem & amorem: adicit tamen *ἢ τὴν λυπηρόν*, hoc est, aut si qua sit alia causa molestiæ plena. Causæ plures sunt, vitæ tædium aut senectus, morbi impatientia, exilium, seu patriæ amissio: mortes liberorum, vxoris aut amicorum, metus supplicii aut ignominiae, aut ne quis in manus hostium veniat, nempe odium & metus seruitutis, ambitio quoque & cupiditas immortalitatis, pudor ereptæ pudicitiae, aut non bene gestæ rei, desperatio denique. De paupertate quotidiana sunt exempla. De amore exant apud Virgil. *lib. 6. Æneid.*

*Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi lethum
Insontes peperere manus, lucemq; perosi
Proicere animas, quam vellent at here in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores. &c.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi, &c.*

Hic quos durus amor crudeli tahe peredit.

Asfert Poeta Phædræ, Proctryn, Eriphylem, & ipsam Dido-
nem. [extat & apud Plutarchum elegans exemplum hac de re,
Seleuci filii, qui nouercam Stratonicen ita adamauit, vt eius
causa in morbum grauissimum incideret, & contabuilset, nisi
ea esset potius.]

De morbis exempla sint ii, qui cibi abstinentia mori soliti
sint,

sint, & Græce dicuntur *δῶντες τρεψῖτες*, teste Cicerone *lib. 1. de Finib.* quomodo mortem obiit Ciceronis Atticus, teste Cornelio nepote *in eius vita*. Et Anaxagoras Philosophus, teste Plutarcho *in vita Periclis*.

Seruitutis odio, aut ne in hostium potestatem venirent, metu manus sibi attulerunt, Demosthenes, Cato, Scipio, Brutus, Cassius.

Pudore erepta pudicitia, Lucretia, pudore ne patriæ bellum inferret Themisthacles.

Ambitione & iactantia seu immortalitatis cupiditate, Empedocles, Calanus Indus, de quo Plutarchus *in Alexandro*, & Cicero *lib. 1. de Divinat.* Et Zarmannus Indus, de quo apud Dionem, & Peregrinus Portheus, de quo Lucianus *in vita illius*, & A. Gellius, atque Tertullianus, & Alciatus *libro quarto περὶ ἐρω. cap. 5.* Desperantes celeberrimi sunt, olim Iudas, nuper Franciscus Spira Italus, de quo apud Sleidanum. Quæritur igitur potest, an his omnibus in causis locum habeat hæc Aristotelis sententia. Et putat Muretus *lib. 4. variarum lect. cap. 2.* & certe Augustinus & Cleomenes apud Plutarchum, Iosephus quoque idem existimant. Quæ ut vera sit sententia, non puto tamen eam fuisse Aristotelis mentem, sed hanc potius, ut qui ob paupertatem, amorem, morbum, mortes suorum, aut similes calamitates mortem sibi afferant, non sint fortes dicendi. De his autem, qui seruitutis, aut alterius turpitudinis metu mortem sibi consciscant, non puto loqui Aristotelem. Nam & Plato *lib. 9. de legib.* hæc genera diligenter quoque distinguit. Altera est quæstio communior, an vlla in causa mortem sibi quis consciscere debeat, aut iure possit. Negant Theologi: Augustinus eo loco, id est, *lib. 1. de Civitate Dei. cap. 16. usque ad cap. 24.* vbi Lucretiam & Catonem graviter reprehendit, ut sui homicidas. Quod idem facit Lactantius gravissime *lib. 3. Institut. Christ. cap. 18.* hac ratione, quia innocentem occidere sit iniustissimum. Hac de re extat quoque pulcherrima disputatio apud Platonem *in Phadone*, qui & idem probat his duabus rationibus; tum, quia iniussu magistratus ex custodia (homo autem à Deo, velut in custodia corporis, collocatus est) fugere aut exire debet: tum quia Dei mancipia (quæ constat nullum in proprium etiam corpus ius habere) sint homines, quod & Iuriscons. *in l. liber homo. D. ad leg. Aquil.* Nemo, inquit, suorum membrorum est dominus. Eaque re olim qui sibi manus attulissent,

tulissent, Iudæi insepultos proiciebant, teste *eo loco* Iosepho. Idemque iubet Plato *lib. 9. de legib.* sed adhibita priore distinctione. Philosophi tamen adhibita distinctione; hac de re sunt locuti, & concesserunt mortem voluntariam, si non esset metu supplicij, aut auaritia, & simili animi imbecillitate illata. Reliquas causas iustas existimabant, ut est apud Cic. *lib. 2. Tuscul.* & *lib. 1. Officior.* quam iustam & voluntariam mortem vocare solent *ἄλογον ἐξουσίαν*, ut est apud Laetium *in vita Zenonis*, & Alexandrum Aphrodisiensem *lib. 2. de Anima, fere in fine*. Hanc quoque disputationem probant leges ciuiles, *si quis filio. §. 1. de iniust. rupt. l. in fraudem. in fine. D. de iure fisci. L. omne delictum. §. qui se vulnerauit. D. de re militari.*

CAPVT IIX.

COMMENTARI.

Αἰσχροῦν δ' ἐπὶ καὶ πέντε τρεῖς.] Explicata vera fortitudine cum suis extremis: affert hoc loco quinque fortitudinis non veræ genera, quæ *in Eudem. καὶ ὁμοιότητος* id est, *dissimilitudine quadam*, dicuntur. Supra quoque *capitis 6. initio*, fortitudinis quoddam genus non veræ, seu non propriæ, sed *καὶ ὁμοιότητος* & simulatæ est explicatum. Hic alia quinque, ut dixi, explicantur, de quibus & breuiter *in Eudem lib. 3. cap. 1.* & breuius *in Magn. Moral. lib. 1. cap. 21.* & Pontanus *lib. 1. de fortitudine, cap. 21. usque ad 32.* & Franciscus Patricius *lib. 7. de regno, cap. 3. cum 3. seqq.* Quæ autem harum cum vera sit similitudo, aut dissimilitudo (quæ in vna maior est, quam in altera) in suo quoque genere indicabitur. Generatim tamen similitudo in eo consistit, quod tam in his, quam in vera fortitudine sit *ἀφορία* quædam, animusque ad pericula adeunda paratus: dissimilitudo autem, cum quia vera sit constans & perpetua, utpote habitus: simulatæ non item: tum quia vera, honesti & decoris veri gratia agat: istæ non item.

πολιτικὴν μὲν ἢ πολιτικὴν.] Prima est Politica seu Ciuilis, à ciuibus dicta, qui fortiter pericula adire soleant, aut infamiae & poenarum metu, aut honorum & præmiorum legibus decretorum causa. Et hinc est, quod ciues eius Reip. habeantur fortissimi, apud quos viris fortibus magna sint constituta præmia: ignatis & imbecilibus, poenæ & infamia, ut apud Germanos, teste Tacito *de Moribus Germanorum*. Apud Lacedæmonios, teste Plu.

Plutarcho in *Cleomene*. Romæ etiam extremo afficiebantur supplicio, teste I. C. Arriano in *l. omne delictum. D. de re milit.* & multis infamiæ generibus, de quibus Vegetius, Frontinus, A. Gellius, Cicero & alii.

τῶν τῶν ἡρώων.] Exemplo Hectoris & Diomedis ex Homero, hanc Politicam fortitudinem illustrat. Hector enim *Iliad. 2. in principio*, deliberans secum, & constituens, honestius esse cum Achille congregi, quam in urbem se recipere: Si, inquit, in urbem redeo, quasi fugiens, tum Polydamas me imprimis conuictis excipiet, cuius consilio, suadentis, ut ne Troianos Achillis iræ obicerem, sed saluos in urbem reducerem, qui iam miserrime ab illo sunt concisi, non paruerim. Est autem hic versiculus Polydamas, &c. quasi prouerbialis: quo & Cic. utitur *lib. 2. ad Attic. Epist. 5. & lib. 7.*

ἐκ τῶν ἡρώων.] Sic & Diomedes *Iliados 9. ad Nestorem* fugam ipsi suadentem; *Nolo*, inquit, ne aliquando dicat Hector & gloriatur, Diomedem à se fugatum esse. Sic apud Virgilium *Turnus libro 10.*

Quo neq. me Rutili, neq. conscia turba sequatur.

ἀπολαύει δὲ αὐτῶν. Explicatur iam hoc loco, quæ huius cum vera fortitudine sit dissimilitudo. Et ait Arist. hanc veræ esse similitudinem, maximeque cognatam: eo quod illa scil. vera, ita & ista honesti gratia, & turpitudinis fuga fiat. Dictum namque est, ciues interdum fortiter pugnare: aut propter præmia & honores (quod honestum est) aut infamiæ & poenarum euitandarum causa, id est, turpitudinis fuga. Dissimilitudo quidem omittitur ab Arist. sed est & illa non minima: nam ut omittantur communes dissimilitudines, quas initio attuli, vere fortis honestum persequitur per se, id est, nullo proposito premio aut honore: nullo, inquam, alio consilio fortiter se gerit, quam quia id honestum esse iudicet. Politicus autem honestum persequitur, non per se, sed per consequentias, id est, per accidens, ut loquuntur I. Cti, id est, fortiter se gerit ob honores, quib. cōiuncta est honestas. Contra vero fortis turpitudinem fugit per se, alter non item: sed potius infamiæ aut poenarum metu.

νέκειν δὲ αὐτῶν.] Quid Politica sit fortitudo, & quorum propria iam dictum est. Hic de iis, qui pericula quidem adeunt, & fortiter pugnant. Sed Imperatorum, aut eorū, quorum sunt in potestate, iussu & coactu: quiq. à suis pfectis vel inuiti pugnare cogantur, quod variis fit modis: Primum, graui etiam mortis propo-

proposita pœna, quod Hector facit *Iliad.* α. ἐκ τῶν δὲ τῶν αἰσίων
& Agamemnon *Iliad.* β. αὐτὸν δὲ τῶν αἰσίων. quem locum hic adducit
Aristoteles, & Hectori attribuit, memoria lapsus, altero loco
sumpto pro altero. Deinde verberibus & flagellis, sub quibus
olim Persas aduersus Lacedæmonios in Thermopylis ductos
pugnasse narrat Herodotus. Hoc vult Aristoteles his verbis; ὅ
τι αἰσίων τῶν αἰσίων, id est, qui suum cuique locum in acie descri-
bunt & attribuunt, nempe præfecti aut duces: Id enim hic va-
lere αἰσίων τῶν αἰσίων puto. Alii vertunt, qui imperant: alii, qui
ordines ducunt: alii mutant & legunt αὐτὸν τῶν αἰσίων, id est, in
prima acie locantes.

τὸ αὐτὸ δρῶσι.] Id est, ἀναγκάζουσι, cogunt.

καὶ οἱ αὐτὸ τῶν.] Tertia cogendi ratio, qua sæpe duces belli va-
tuntur, nempe, cum fossam à tergo exercitui obiciunt, ut vel
inuiti pugnare cogantur, quia nullus fugæ pateat locus, cum à
fronte sit hostis, à tergo fossa. Quod olim Laconas in prælio
aduersus Messenios fecisse narrat Scholiastes Græcus ex Poeta
Tyrtaeo. Et Pausanias in *Messenicis*. Sic & Romanus Consul
Odasilius Crassus, milites, qui ab Hannibale sub iugum mis-
si, ad se in castra redierant, extra vallum tendere iussit, ut im-
muniti assuescerent periculis, & aduersus hostem fierent au-
dientiores. Idem fecit Domitius Corbulo, aliique multi, de qui-
bus Frontinus *lib. 4. Stratagem. cap. 1.*

καὶ τῶν τοῖς τῶν.] Ut cum pontes rescindunt, portas occludunt,
ne receptus pateat ad suos fugientibus: quod olim factitarunt
Coronæi aduersus Onomarchum & Phocenses, qua de re mox.
Huc pertinent alii omnes modi, quibus vel inuiti milites pu-
gnare cogantur, ut cum apud Homerum *Iliad.* δ. Nestor aciem
suorum instruens, primos collocat equites, ultimos pedites
fortiores, ignavos vero in medio κακὸς δ' ἐς μέσστον, ἰλάστον ἐ-
φεα, &c. ut nolentes volentes pugnare cogerentur. Itaque hos
omnes, qui à suis ducibus coacti fortiter pugnant, ad primam
non veræ fortitudinis speciem referendos existimat Aristote-
les. Nam ut ciues legum pœnis: ita hi ducum verberibus aut
minis impulsī pugnant: illis tamen deteriores; quod illi, Poli-
tici, inquam, & ciues ob pudorem, hi ob metum: illi turpi-
tudinis; hi solius molestiæ & verberum effugiendorum cau-
sa pugnent, & hoc est, quod ait, καί ποτε δὲ, ὅσα οὐ δῖα
αὐτῶν.

ὅτι οἱ δὲ ἀνάγκη.] Assert hic dissimilitudinem inter inuite
fortes,

fortes, & vere fortes: nam hos fortiter se gerere honesti causa; illos necessitatis, id est, quia cogantur.

donec ὅς καὶ ἵ.] Alter modus seu genus non veræ fortitudinis ὁ ἐμπειρικός, hic, & in *Magna*, & *Eudemii*, vocat Aristoteles. Latine ex usu & peritia dici potest: deinde & *ἐμπειρικός* seu militaris, eo quod maxime in militibus ista cernatur, *libr. 3. Eudem. cap. 1.*

τοῖς τοῖς δὲ ἀνδράσι.] Hic explicat, quorum propria hæc sit fortitudo: & ait, cum aliis omnibus in rebus, tum maxime in bellicis, id est, in militibus eam locum habere. Certe & in nautis malos scandentibus, aut aduersus tempestates intrepidis: in medicis aduersus morbos, in fabris domos scandentibus; in vrinatoribus aquas perferutantibus; in athleticis, in militibus denique quantam vim ad audaciam & animos faciendos habeat usus, peritia & exercitatio, perspicuum est, & copiose ostendit Cicero *lib. 2. Tuscul. cap. 4.* & perspicue cernere licet ex milite veterano ac tyronem, quod quidem adeo Platoni & Socrati placuit, ut non hanc duntaxat speciem, sed etiam veram fortitudinem putarint esse peritiam aut scientiam rerum formidolosarum & contrariarum, in *Lachete*, & in *Protagora*. Non recte tamen: nam usu & peritia fortes, non eo sunt fortes, quia sciant res formidolosas; sed quia longo usu & peritia sciant aduersus eas adiumenta, quibus se tueri possint, ut recte Aristoteles *lib. 3. Eudem. cap. 1. v. fin.* Habet igitur locum hæc fortitudo multis in rebus: maxime tamen in bellicis, propterea quod multa sunt belli inania. *donec* ὅς, hoc est, multi sunt subiti terrores in bello, quibus tyrones & imperiti statim perturbantur: veterani non item; ut præclare Cæsar *lib. 1. de bello civili*: *Tantus subito timor omnem exercitum occupauit, &c.* Duo igitur præstat militibus hæc peritia, & in re militari usus aut scientia: Primum, ut quæ multa sunt belli inania, quod proverbio dicitur (de quo Erasmus, prætermisso tamen hoc loco) multique vani terrores, quos imperiti ignorant, & sæpe subito iis perturbantur: ipsi cognoscant, cognitis non commoveantur aut metuant: eaque re imperitis aut tyronibus, quasi qui non temere metuant, fortissimi haberi solent. Deinde *εἰς τὴν πόλιν*, &c. ut armis bene uti sciant, ictus hostium declinare, & contra hostem ferire; quod ipsum audaciam quoque & animos facit, non secus atque si armatus cum inermi pugnaret, aut exercitatus athleta cum rudi aut tyronem.

ὅτι ἐν τοῖς τοῖς τοῖς.] Quasi dicat, in his certaminibus athleticis, aut in ludis gladiatoris, robur & corpus exercitatione firmatum: & ludis istis aptum iam redditum; plus valet, quam fortitudo, seu, ut Aristoteles loquitur, in his ludis, non qui fortissimi, sed qui robustissimi, & viribus corporis maxime antecellant, sunt pugnacissimi, optimeque se gerunt. Ut igitur in his ludis non tam fortitudo, quam usus & exercitatio multum potest: ita & in re militari, usus & exercitatio milites reddit pugnacissimos. Sic locus hic obscurior explicandus & accommodandus mihi videtur.

οἱ στρατιῶται ῥ.] Hic iam dissimilitudinem affert inter vere fortem & militem: hunc namque non peristare in periculis perferendis, sed simulac hostē aut copiis, aut alio bellico apparatu superiorem viderit, fugam capessere: vere fortem contra. Quia ipsa in perseverantia, & periculorum perpessione, Politicam fortitudinem militari quoque antecellere: nam & ciues ad mortem usque pro patria pugnare solitos, ostendit Aristoteles exemplo praelii in Hermæo planities est prope Coronæam Bæotiar urbem] commissi: in quo olim Coronæi aduersus Onomarchum, Phocensium hostium suorum Ducem, qui arcem urbis proditione iam ceperat, fortiter pugnando omnes occubuerunt, qui auxilio iis venerant: Thebani non item. Nam statim cognita sui Ducis Charonis morte, fuga domum se receperunt, quod praelium exponit Scholiastes Græcus ex Cephalodoro lib. 12. de bello sacro. ex Anaximene lib. 4. de rebus gestis Philippi, & ex Ephoro lib. 30. meminit & leuiter Diodorus lib. 16.

ὅτι τὸν θυμὸν ῥ.] Tertium fortitudinis non veræ genus hoc loco ad θυμὸν, animos fere refertur ab Aristotele in Eudemiis, communiori nomine dicitur ἀγαθὸς, ut contineatur cupiditas, amor & ira. Nam & mox Aristoteles cupiditatis & amoris quoque meminit. Est igitur eorum hæc fortitudo, qui vel ira, aut amore, vel simili cupiditate ad pericula subeunda stimulantur. Et primum quidem ostendit hoc loco Aristoteles, cur ira excitati, fortes quoque dici possint: cum ex eo, quod omnes viri fortes sint θυμειδέες, quod in viro forti sit quoque animositas θυμὸς, & ira: tum quia & ira animi res sit, ad excitandam alacritatem, ad subeunda pericula accommodatissima. De priore ratione mox latius: posteriorem comprobabat testimoniis Homerii, quorum omnium hæc vis est, ut ani-

animorum & iræ impetum ad res gerendas seu exequendas declararent.

ἰτληκώπτεον ἦδ.] Sic est legendum, id est, ὀρμητικώπτεον & κρηκώπτεον, inquit Scholiastes Græcus, id est, stimulandi & excitandi vim maximam habet ira ad pericula: ἴτης, quod visitatum est verbum; Latine est *paratus* & *alacris*: hinc ἰτληκώπτεον, quod rarius est verbum: nam ut *infra lib. 4. cap. 1.* liberalis minime dicitur αἰτληκός, ita hoc loco θυμὸς est ἰτληκός.

σένος ἔμελλε.] Ex *Iliad. π.* de Apolline, qui Glaucō vulneratō operam ferens, animos illi iniicit. Idem facit Aiācibus Neptunus *lib. v. Iliad. χαρμὴν γειθοσύνη.* & Minerua Græcis 2. *Iliad. εὐὲν δ' ἔσεν* & ὤρεον.

καὶ θυμὸν ἐθυμῶν.] De Ioue Troianis animum augente *Iliad. 6.* Sic & Apollo Hectori *eodem lib. ὡς εἰπὼν ἔμπνέουσι μῦθον μέγα περὶ μῆρι λαῶν.*

καὶ θυμὸν ἐγχεῖ.] Hoc de Marte Troianis opem ferente *Iliad. 5. ἐν εὐδ. lib.* Iuno in pugnam descendens: ὡς περὶ μῦθον καὶ θυμὸν ἐγχεῖ.

ὄριμν δ' αὐτῶν.] Ex *Odyss. α.* ubi Vlysses, qui patrem se antea ceciderat, cum eum se affligentem videret, tenere se amplius non potuit, quin se vindicaret: animus enim non sustinebat diuturniorem simulationem: τοῦ δ' ὀρμώετο θυμὸς: qui locus proprie quidem ad commiserationē pertinet, sed in alium sensum detortus est ab Aristotele, nempe ad animos irati ac fortis viri.

καὶ ἔστιν αἴμα.] Hoc non puto facile reperiri posse apud Homerum. Et solet interdum Aristoteles adducere, quæ hodie in libris Homericis non extant, ut ut *libro 4. Politicorum, περὶ τοῦ ἐμὲν θανάτου*, quod hemistichium sine dubio hodie non est in libris Homeri: & in *Elenchis* quoque. Huc tamen pertinet, quod Plato in *Cratylō*, θυμὸν dictum ait quasi θυσι καὶ ζῆσι ψυχῆς. Similia loca extant apud Poetas quamplurima, ut apud Virg. *lib. 10. de Æneā: — Sana iamq; altius ira*

Dardanio surgunt Ductori. —

& *lib. 9. de Euryalo.* Videatur & Victorius in variis lectionibus de mente aut animo interiecto.

οἱ μὲν δ' αὐδ' αἰετοὶ.] Postquam docuit fortes quoq; videri, qui ira impulsī fortiter quid agant: hic iam affert, quæ dissimilitudo tamē sit inter vere fortem & ira commotum, quod ut explicet, adiungit & de iræ vi, potestate & utilitate, tam in viris

fortibus, quam in his, de quibus hoc loco agitur, quam denique in ipsis beluis. Differunt igitur in eo, quod vere fortis omnia honesti causa agat, ab ipsa honestate excitetur, & quod agat considerate perpenſa periculorum magnitudine, h. e. prout recta præſcribit ratio: irati vero, dolore potius, aut vindictæ cupiditate ſtimulætur, nulla habita honesti ratione, nulla cum periculorum magnitudinis cōſideratione, quod ex beſtiis clarius perſpicitur, ut in quibus impetus, & vis iræ maxime eluceat. Has igitur dolore ſtimulatas, ruere in perſequentem aut vulnerantem, ex eo docet Ariſt. quod illæ ipſæ, ſi non agitentur, aut vulnerentur, eoque ſint in loco, puta palude aut in ſaltu, ubi ſe tutas fore putent, neminem adori ſoleant: Solo igitur dolore ſtimulata ruunt in pericula. Temere autem, nullaque adhibita cōſideratione, fuere in hoſtem iratos, ut omnibus notum eſt, non demonſtrat Ariſtoteles. *Virgilius ſecundo Æneid.*

Fior ira que mentem præcipitant.

Satis illi fuit vno verbo indicaffe paulo inferius; ὅδ' ἐν πῶν δεινῶν ἀπορῶνται. Ex hac diſſimilitudine iam conſtat vere fortes non eſſe, qui ira ſtimulentur ad pericula. Et hoc eſt, quod ait, ἡ δὲ ἐστὶν ἀδρῆστα.

Διότι τὸ ἀλγηδόν.] Locus videtur mendoſus. Itaq; Dionyſ. Lambin. legendum putat, τὸ δὲ ἀλγηδόν, vel Διότι τὸ ἰσὺ ἀλγηδόνος, &c. puto leuiſſimæ immutatione ita poti⁹ legendū Διότι τὸ δὲ ἀλγηδόν; nam & mox ita fere, τὰ δὲ ἀλγηδόνος, &c. quod mendi genus in omnibus ſcriptoribus ſæpe occurrat, ut vnum verbum bis poſitum à ſcriptore, ſemel omitteretur à librario ſeu Typographo.

ἐπειδὴ τοιοῦτο.] Altera eſt ratio, cur beluæ, omneſq; ii, qui dolore aut impetu ſtimulentur ad pericula, vere non ſint fortes, ducta ab abſurdo: efficeretur enim, ut & aſini, quod conſtat animal eſſe ignauiffimum, & mæchi homines nequiſſimi ſint futuri fortes. Concludatur hunc in modum:

Si, quia ad pericula ſtimulantur dolore vel ira, eo fortes ſint dicendi. Ergo & aſini & mæchi fortes erunt.

Hoc abſurdum.

Ergo & illud.

Ratio conſequentiæ ibi, τοιοῦτοι γὰρ: nam aſini ſæpe graviffimas, inquit, plagas perpetiuntur ventris & pabuli cauſa: Ut ille

ille a finus, cui Aiakis pertinacem fortitudinem ac tolerantiam comparat Homerus *Iliad.* χ. ὅς τ' ὀδ' ὄντο, &c. ad quem hoc loco allusisse videtur Aristoteles. Mæchi quoque libidinis suæ expetendæ gratia multa pericula plenissima suscipiunt: conscendunt tecta, cursitant in nocte: de quibus videatur Horat. *lib. i. serm. 11. Audire est opera pretium.* Eadē est & amoris ratio, quo inflammati multi multa subeunt pericula. Exemplo sit Leander, quo de Ouid. & qui in Metaponto vere, & in Creta fabulose alter, tyrannum amoris causa occiderunt, teste Arist. *l. 3. Eud. c. 1.* qualis & Galeatius ille Mantuanus eques, qui, teste Pontano *lib. 1. de fortitudine, c. 26.* puellæ causa se cum equo in Ticinum de ponte præcipitem dare nō dubitavit. Eadē est & aliarum cupiditatum ratio: *Luxuriosus vel mortem, si suave sit, non recuset*, inquit Arist. *in Eudem.* Mercator quæstus gratia omnia maris pericula & naufragia contemnit. De ambitiosis ita Cic. *2. Tuscul. extrem.* Quid de nostris ambitionibus? quid de cupiditate honorum loquar, quæ flamma est, quam non cucurrerint, qui hæc olim punctis singulis colligebant.

φυσικῶς αὐτῇ δ' ἔοικεν.] Affert notam, qua hæc irati fortitudo à cæteris distingui possit, nempe esse eam maxime naturalem, & secundum naturam: facileque eam in veram fortitudinem commutari posse, si finis veræ fortitudinis, honestum & recta ratio consiliumque accedat. Nam generosi animi, accedente disciplina vere fortes tandem evadunt: ignavi & timidi natura, nunquam. Cur autem hæc maxime sit secundum naturam, hæc est ratio, quia causam habeat naturalem, nempe iram, qui motus est animi natura nobis insitus, ut mox dicitur. Reliqua non veræ fortitudinis genera alias causas habent, partim ex metu aut pudore, partim ex usu, spe vel ignorantia, quæ non sunt naturales. Itaque huius fortitudinis participes sunt & beluæ & pueri, qui non tam ratione, quam natura duce agunt. Barbarorum quoque fortitudinem talem esse ait Aristoteles *in Eudemiis*: qui impetu potius & iracundia bella gerant, & pericula adeant, quam ratione, quod idem de Cimbris & Celtiberis commemorat Cicero *2. Tuscul.* De Germanis Seneca *lib. 2. de Ira.* De Romanis & omnibus Occidentis nationibus Scholiastes Græcus.

καὶ οἱ αὐτοὶ παῖδες.] Quod *supra* de beluis, id hic de hominibus iterat: nam & hos dolore concitari ad pericula: fortes tamen propterea dicendos non esse, sed pugnaces potius, eo quod non

ratione, neq; honesti causa, sed impetu & dolore stimulat, pericula fortiter suscipiant.

ὁ δὲ θυμὸς οὐκ ἐργάζεται.] Ex hoc loco perspicitur, verum esse, quod veteres de Aristotele & Peripateticis afferunt, horum sententia iram quibusdam in rebus esse utilem, nempe in fortitudine, aut factis fortibus: excitari namque hac animos fortium virorum tanquam cote, ut ait Cicero in *Lucullo*, mendose in Lactantio, iram fortitudinis esse comitem, *lib. institution. Christ. cap. 19.* cum scribendum videatur cotem. Disputari tamen potest, an, quod Aristoteles hic ait, θυμὸν, viris fortibus ad res gerendas esse adiumento, de ira proprie accipi debeat, cum potius de alio quodam animi ardore & impetu, disuncto ab ira: quod sane videri possit: nam etiam verba ipsa, θυμὸς, ὀργή, & Latine, *animi, ira*, dissimilitudinem quandam sonare videntur: & Plato multis in locis laudat θυμὸν, & plane omnibus viris fortibus necessarium esse ait. Rectius tamen dicendum est, verbo θυμὸν iram intelligi, cum quod omnes veteres tam Philosophi, quam Theologi (August. Hieron. Lactant.) ita Arist. acceperint, tum quod ipse Arist. in *Eudem. l. 3. c. 1.* hac ipsa de re agens, ὀργὴν vocat, καὶ δὲ ὀργὴν ἐστὶν θυμὸς ὁ σπένδων. Hanc Aristotelis & Peripateticorum sententiam & Plato tenuit, ut videre est *lib. 5. de legib. c. 1. lib. 2. 3. c. 4. de Rep. multisq; aliis in locis*, ubi θυμὸν & τὸ θυμώδεις, si intra præscriptum rationis continetur, cum in re bellica, tum etiam Magistratibus in re civili utilissimam esse & necessariam ostendit. Contra Stoici graviter eam reprehendunt, ut videre est apud Senecam *lib. 1. de ira. cap. 5. usq; ad fin.* quibus & Cic. est assensus *lib. 1. Offi. Prohibenda autem maxime est ira, c. 1. & in Lucullo: Atque illi quidem etiam utiliter, c. 1. à natura datas has animi, c. 1. & ex professo lib. 4. Tusc. ubi argumenta in utranq; partē, ut & à Seneca eo loco copiosissime afferuntur. Plutarchus quoq; in lib. περὶ τῆς ἀσχημονίας, etsi Academicus hac in re tamen Stoicos probat (ὅτι δὲ τῆς ἀσχημονίας ἡ αὐτοῦ ὁρμή) exemplo Lacedæmoniorum, de quo A. Gellius *lib. 1. cap. 11. ex Thucydide, & Cic. lib. 2. Officior.* Theologi Christiani medium servare voluerunt. Gravissime namque Stoicos reprehendunt, quod omnes animi perturbationes non amputandas, id est, moderandas, sed penitus extirpandas existimarint, qua in re eos peccare gravissime. Esse namque natura nobis insitas, non opinione, ut putabāt Stoici, & hac in re Peripateticis consentiunt, φρονιμότητι γάρ, ut hoc loco ait Aristoteles, vsum quo-*

que

que seu utilitatem iræ esse admittunt, non tamen ut Peripatetici in fortitudine, sed in peccatis coercendis. Augustinus *lib. 9. de ciuit. Dei, cap. 4. & lib. 14. cap. 8. cum 2. seqq.* Lactantius eo quem dixi loco.

παραπλήσιον δ' ἔχει.] Dissimilitudo huius & veræ fortitudinis iam est explicata. Cognatio hæc est, quod uterque animi quodam ardore in pericula feratur. ἀφοβία utrique est communis.

ἔδῃ δὲ οἱ δειλίδες.] Quantum est genus non veræ fortitudinis, κατ' ἐλπίδα, ut in *Eudem.* dicitur: quo ex genere sunt, qui fidenciam ad pericula sibi pepererint ex crebris victoriis, spemque inde habeant fore, ut quemadmodum sæpe antea, sic & nunc superiores sint futuri, atque ita nihil incommodi accepturi ab hoste. Hac igitur spe victoriæ quidam excitantur ad pericula: spes hæc fortes nonnullos facit, & fidentes, sunt similes. Nam in eo sunt dissimiles, quod fortes honesti causa confidunt, quod confidere sit honestum, non confidere turpe: pericula denique adire fidenter sit honestum. At spe fortes non per se, sed quia superiores se fore putant, nihilque incommodi accepturos, confidunt, quod ex eo perspicuum est, quod statim atque aliter illis eueniat, id est, inferiores se fore videant, vulnera & incommoda accepturos, non perstent & perferant, ut fortes, sed refugiant. Recte igitur huiusmodi fortitudinem & fiduciam ebriis non absimilem esse ait Aristoteles. Nam ut *Vina parant animos*, ut inquit Ouid. & *Ebrietas spes iubet esse ratas*, ut ait Horatius, & in *Problem.* Aristot. Omnes, inquit, *vinum reddit δειλίδες*, & Plato *lib. 1. extremo*, *Vini*, inquit, *quo quis plus hauserit, eo maiori spe impleri solet.* Quare & eleganter Antiphanes Comicus apud Athenæum *libro 10.* vinum vocat Imperatorem *στρατηγόν*, ut quo solo homines ad audendum stimulentur: & apud eundem *lib. 2.* Dyphylus Comicus: Ex ignavo reddis audacem, inquit ad vinum: *Tunc pauper cornua tollit*, ut ait Ouid. Spe igitur fortes, vere fortes dici non debent, qua de re est elegans locus apud Cic. *lib. 5. Epist. Epist. 12.* Itaque hoc etiam fortiozem me puto, quam te ipsum praeceptorem fortitudinis, quod tu mihi videre spem nonnullam habere, hac aliquando futura meliora. Casus enim gladiatorij, &c. vetabant me Reipubl. penitus diffidere. Itaq; alterum minus mirum, fortiozem te esse, cum aliquid speres, alterum mirum, spe vlla teneri. Et mox: Ergo & domestica & publica paulo etiam fortius fortasse.

quam tu ipse qui praecepis, feremus. Te enim spes aliqua consolatur. Summa hæc est: Fortiorem se esse quam Luceium, eo quod hic spe fretus, Cicero vero nulla spe, fortiter tamen ferat calamitatem Reipublicæ à Cæsare oppressæ. Huius generis fortitudo in adolescentibus maxime cerni solet, qui propter rerum imperitiam magna spe sæpenumero inflati, quidlibet audent. Et hoc est, quod Aristoteles 2. Rhetor. Adolescentes fortiores & audaciores plerumque esse ait, tum, quia iracundos, tum, quia δι' ἐλπίδας, id est, spei plenos.

διὰ τὴν ἀντοχήν.] Locus est insignis, fortitudinem in rebus magis cerni, quam in rebus propiis: seu fortiores videri, qui rebus subitis non perturbentur. Ratio, quia in rebus reperiendis magis cernatur habitus, repentina magis ex habitu, propiis ex consilio & deliberatione gerantur, concludi potest hunc in modum:

Qua ex habitu, ea magis declarant fortitudinem.

At repentina ex habitu.

Ergo, &c.

Propositionis ratio hæc est, quia & ipsa fortitudo sit habitus. Assumptionis hæc est ratio: quia nulli præparationi aut præmeditationi in rebus subitis sit locus, quod vel ex eo perspicitur, quod orationem, verbi gratia habere, sumpto tempore & præmeditato quilibet facile possit: ex tempore non nisi orator. Est & altera ratio ab Arist. prætermittenda: eo quod omnia repentina sint grauiora, prouisa leuiora. Formula sit ista:

In rebus difficilioribus & grauioribus cernitur maxime fortitudo.

Atqui subita sunt grauiora.

Ergo in subitis magis cernitur fortitudo.

Propositio explicata est lib. 1. & 2. ubi dictum est, in rebus magis arduis spectari virtutis τὸ καλὸν καὶ τὸ εὖ. Assumptio copiosissime explicatur à Cicerone lib. 3. Tusculan. Hoc tamen admonendi sumus: Repentina non intelligi hoc loco ea, quæ supra hominis vires sint, vt incendia, fulmina (nam supra dictum, in his non cerni veram fortitudinem) sed humana pericula. Perperam autem hoc loco ex vna Aristotel. ratione Dionysius Lambinus conuertendo fecit duas.

ἐν λόγισμός.] Phrases sunt Aristoteli vsitatæ, contrarie fieri quid ἐν λόγισμός, & ἀφ' ἑξῆς, aut ἀπ' ἑθῆς, qua & vsus est phrasibus lib. 2. Rhetor.

αὐδραδία ἢ *φαινοντα*.] Quintum est genus adumbratæ fortitudinis, ex imperitia aut inscientia, δι' ἀπείρῳ καὶ ἀγνοίῳ dicitur, ab Aristotele in *Eudem*. quæ maxime cernitur in pueris & furiosis, quos interdum & aspides, & serpentes tractare manibus, aliaq; grauissima perpeti imperitia, cernimus. Habet autem hæc fortitudo affinitatem cum priore, eo quod utrique nihil incommodi se accepturos existiment, illi quidem spe, quam ex victorijs conceperint, hi spe quoq; , quam ex imperitia, nullum putantes subesse periculum.

ἢ *πόρρω* ἢ.] Obseruandus est vsus particulæ *πόρρω*. Sic & *infra* cap. 11. *πόρρω* αὖ ἐστὶ τὸ ἀνθρωπίνον. & *infra* 10. *in fin.* *πόρρω* εἶναι τὸ διδάσκειν.

χαίρειν ἢ *ὄσων*.] Quæ sit huius cum priore similitudo, iam dictum est, quæ dissimilitudo, hic explicatur, & ait Aristoteles hos illis esse deteriores, eo quod hi nullam plane viri fortis speciem & dignitatem præ se ferant: utpote qui statim periculo intellecto fugiant: illi vero spe & victorijs inflati, more virorum fortium se parent, & paulo diutius persistent, neq; prius fugiant, quam inferiores se fore perspexerint, & sic accipio verbum *ἀξιωματὶ ἔχειν*, id est, *speciem gerere*, aut *splendorem præ se ferre*. Phrasis est Aristoteli vsitata, *infra* lib. 4. cap. 2. & *in Polit. lib. 3. cap. 7.* Huius quoq; generis fortitudo in adolescentibus maxime lucet, quos proptet imperitiam rerum, iam diximus ex Aristot. esse *δυσλπίδας*, eaq; re audaciores: vbi & Aristoteles, senes ait esse *δυσλπίδας* διὰ τὴν ἐμπειρίαν. Huc quoq; pertinet vulgatum Prouerbiū: *γλυκύς πόλεμος*. *ὅτις ἀπείροισ.*

ὅτις αἱ δὲ γενεαὶ.] Exemplo ostendit per imperitiam fortes, cognito periculo statim fugere. Olim namq; Sicyonijs ab Argiuis superatis, cum Pasimachus Laco Hypharmioſta Satrapa equitatum auxilio Sicyonijs adduxisset, hoc stratagemate ipsos victores Argiuos vicit. Equitibus namq; suis ad pedes desilite iussis, & Sicyoniorum illis accommodatis scutis (equos ad arbores religarat) id est, in Argiuos inuasit, qui propter scuta putantes esse Sicyonios, contra fortiter se ingesserunt. Mox cognito esse Lacedæmonios, statim terga verterunt. Quod Scholiastes Græcus commemorat è Xenophonte σ. ἐκ λωπῶν, lapsus, nifallor, memoria. Nam in Xenophonte nusquā reperitur Sic olim & Treueri Labienum fugam simulantem, ipsi vere fugere putātes, insecuti, cum ille mox signa constituis-

set, & in hostes conuertisset, illi cum præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se venire viderent, imperiū modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas sylvas petierunt, inquit Cæsar *lib. 6. de bello Gallico*. Similis fere fuit fraus Patrocli Achillis armis induti, de quo apud Homerum *Illiad. 7.*

CAPVT IX.

COMMENTARII.

Περὶ τοῦ ἀνδρείου ἢ ἡσυχίας.] Quatuor fere hoc capite continentur. Primum, etsi τοῦ ἀνδρείου ἢ ἡσυχίας fortitudinem versari d. est, magis tamen in formidolosis eam spectari. Ratio, ὅτι ὁ ἀνδρὶς, eo quod fortior vulgo iudicetur, qui in rebus formidolosis imperterritum se præstet, quam qui audacem in rebus contrarijs. Ratio rationis est ista, eo quod cum duo potissimum munera sint viri fortis & fortitudinis, aut perferre pericula, aut hostem inuadere: certe illud multo grauius & periculosius esse constar: qui enim hostem inuadit, bona spe fertur: qui sustinet, inuicto plane videtur animo.

τοῦ δὲ τοῦ ἀνδρείου.] Aliquoties iam dictum est, fortem res asperas & molestas perpessu subire. Hinc alterum huius capitis membrum elicitur, fortitudinem non esse absq; dolore & molestia, esse quoq; maxime laudabilem; eo q; difficilius sit molesta perferre, quam à iucundis abstinere. Præstantior igitur temperantia est fortitudo. Illa namq; in abstinendo à rebus iucundis, hæc in reb. asperis perferendis versatur. Quod autem hoc loco dicitur, fortitudini coniunctum esse dolorem & molestiam, in quæstionē reuocari potest. Dictum namq; est *supra lib. 1. cap. 8.* Virtutis actiones coniunctam habere voluptatem. Respondet Aristot. id intelligendum de alijs quidem omnib. virtutibus. excepta fortitudine. Nam certe pericula, vulnera, mortes perferre (quæ propria sunt viri fortis) non potest non esse molestum. Fortitudinis igitur facta sunt cum dolore: Finis tamen est cum voluptate. Honesti namq; causa alacriter & sponte ea perfert vir fortis. Ostendit exemplo ludorum Gymnicorum, in quibus τὸ πᾶν ἔστιν εὖ (sic ab Aristot. vocari solet finis, cuius gratia quid fiat) nempe corona ex olea, puta, aut lauro, & honores, puta victus publicus in Prytaneo, statuz quib. victores in illis ludis affici solēt. Est igitur & in his finis iucundus: sed ad hunc assequendū multæ plagæ & molestiæ sunt

sunt capiendæ: adeo quidem, vt finis iucunditas vix cernatur. *ἡ δὲ τὸ κύκλω.*] Elegans est particula *τὸ κύκλω*, Aristoteli vsitata, qua res omnes, rem aliquam principalem cingentes & circumstantes notantur, vt h. loco fortitudinem cingunt pericula, vulnera, mortes, &c. in *Rhet. li. 1.* hominis *τὸ κύκλω* sunt, nobilitas, bona, educatio, &c. vbi agitur de Encomio.

εἰς τὸ στίχου.] Hæc clausula commodius abesse possit, vt ita legatur: *ἀλγὸν καὶ λυπηρὸν ἐστὶ πᾶσι ὁ πόλεμος*, id est, *cadē dolo- rem & molestiam affert; vt & omnis exercitatio*. Id namque valere mihi videtur, hoc loco, *ὁ πόλεμος*: Agitur namq; de ludis gymniciis & exercitationib⁹, quod *supra li. 1. c. 6.* explicauimus.

ἐπὶ ἀκούειν.] Elegans est dicendi genus, tam græcis quam latinis vsitatum, *ἀκούει πιν εἶναι*, inuitum quid cui esse; & *βελονῶν πιν εἶναι*. Latinis, *volenti volenti cupienti inuito quid esse*, id est, inuito aut volenti seu voluntate alicuius, seu probanti aut improbanti quid alicui accidere. Quam phrasin quia hoc loco non perspexerunt Interpp. male reddiderunt. Sic namq; vertendum: Mors quidem & vulnera viro forti molesta, & inuita sunt. Sic Demosthenes *ἐπὶ τεφάου, ἀνὸ βελονῶν*, *ἢ τὰ πιν ἀκούειν*, an volentibus his sit audire, an bona cum voluntate audiunt. Salustius in *Iugurthino*: Et quia neq; plebi militiæ volenti erat, putabat Marius, &c. Et in eodem: vt militibus exaquantus cum Imperatore labor volentibus esset. Tacitus *lib. 1.* bellum quibusq; inuitis aut cupientibus erat. Et *lib. 15.* hæc atq; alia plebi nolenti fuere, &c. Qui vnus Tacitus scriptor sapillime hac phrasi est vsus.

καὶ ὅσῳ αὐτὸ μᾶλλον.] Hoc sit tertium in hoc capite obseruatione dignum, nempe quo quis sit beator, omnibusq; bonis & virtutibus instructior, eo magis inuite mori, mortemq; ferre iniquius. Rationem adiicit Aristot. eo quod maximis bonis & commodis se orbari sentiat, atq; adeo hac ipsa luce, qua se dignissimum esse iudicet, vt pote præstantissimum. Graue est autem & ea re orbari, qua quis se dignissimum existimet, & magnis vitæ commodis. Quod idem commemorat Cicero *lib. 1. Tuscul.* vbi contra eos, qui hoc argumento (grauē esse privari magnis vitæ commodis) mortem docerent perperu acerbissimam, erudite disputat. Ad hanc Aristotelis sententiam facit, & querela Theophrasti, quem morientem scribit Cicero in *Tuscul.* grauiter de natura conquestum, quæ cornicibus longissimam, hominib. longe dignioribus tenuissimam vitam

sit largita. Huc quoque pertinet Aristippi dictum, in quendam suum reprehensorem. Nam cum in mari veherentur una, & ex vectoribus unus Aristippum reprehenderet, quod tempestate exorta expallescere: *Non mirum*, inquit Aristippus, *cum tu de vilissima vita, ego ut Philosophus, de insigni & durissime dignissima pericliter.* Fundamentum tamen huius opinionis in animi mortalitate positum videtur: Nam Christianus aliter responderet, ut cui longe maiora bona & commoda sunt proposita.

ἡ δὲ διὰ τὴν ἀπαιτείαν.] Modo est explicatum, in omnibus virtutibus non semper iucundas esse actiones, nempe in fortitudine: quod ad finem tamen attinet, etiam in fortitudine voluptatem contineri, omnium virtutum finem esse iucundum.

σπανιώτατος ὁ φόβος.] Est velut *ἐπιμεινόμενον*, seu corollarium disputationis de Fortitudine, nempe posse quem bonum esse militem, etiam si non sit fortis, ijsque bonis & virtutibus praeditis, quibus vir fortis: nam *ἐπιμεινόμενον* γὰρ, &c. cum quo quis plura bona habeat, eo magis ea metuat amittere: quo pauciora, eo minus: efficitur ut licet miles non ijs ornatus sit bonis, quibus vir fortis, paratus nihil minus sit ad pericula obeunda, & mortem etiam cum vita, utpote vilissima commutandam.

τί δὲ ἐστὶν, &c.] Facile, inquit, est, breuiter ex prioribus elicere fortitudinis definitionem, nempe esse virtutem, quae moderetur res formidolosae & contrarias belli, &c.

CAPVT X.

COMMENTARIIL

Μὴ γὰρ τὸ αὐτὸν τὸ ἐν.] Explicauimus *supra* initio cap. 6. quibus adijciatur, quod ait Aristot. *lib. 7. Polit. cap. 13.* partes animi expertes rationis, iram & cupiditatem natura priores esse ea, quae rationis est particeps, seu ipsa ratione. Putabant namque Philosophi rationem homini nascenti statim non ingenerari, sed progrediente demum aetate, animam, ut loquuntur Theologi, non esse ex traduce. Gellius *lib. 11. cap. 5.*

ὅτι μὴ ἐν μεσότητι.] Toto hoc capite hoc agit Aristot. ut exquirat, quibus in rebus, velut in materia versetur temperantia. Et *supra* quidem *li. 2.* commemoratum est versari in voluptatibus & molestiis; quod hoc capite distinctius demum explicat. Et primum quidem, magis eam versari in voluptatibus, quam

quam in molestijs, quod perspicitur ex nimio, nempe intemperantia. Nam omnibus fere est notum, Intemperantem eum esse, qui immoderate voluptatibus utatur. Et hinc est, quod Aristot. adiungit hæc verba, *ἐν τῇ πλείονι ἢ ἀνὰ γλαυσίᾳ*, ut ex intemperantia, cuius verbi & vitij vis magis vulgo est nota, melius cognoscatur eius contrarium, temperantia.

διηγεσθῶμεν ὅτι.] Voluptatum partitione ostendit, in quibus proprie voluptatibus versetur Temperantia & Intemperantia. Voluptates igitur aut sunt animi, aut corporis. Animi, ut quæ ex honorum, artium & contemplationis studio capiuntur. Eodem referri possunt, quæ ex visibus, diuitijs, venationibus, equis, canibus alendis, congressibus & confabulationibus capiuntur. Corporis sint eæ, quæ sensuum adiumento fiunt, de quibus mox. Hac autem diuisione usus est & *infra lib. 7. extremo*. Cicero quoque: *nihil*, inquit, *tetrius corporis voluptate*. Definit autem Aristoteles, animi voluptates esse eas, in quibus nihil afficiatur corpus, sed *ἀλγένοια* potius, i. est, *ψυχῇ*, animus. Id enim hoc loco valet *ἀλγένοια*, communiore notione & parte posita pro toto, ut recte admonuit Scholiastes Græcus. Perperam igitur nonnulli hoc loco *ἀλγένοια* vim agitandi vertunt. Nam & ipse Aristoteles *ψυχικαί* vocat has voluptates.

οἱ δὲ πλείονες τῶν τοιαύτων.] Excludit primum à Temperantia omnes animi voluptates, eo quod vulgo, qui harum sint studiosi aut mediocriter, aut nimium neque temperantes, neque intemperantes dici soleant, sed proprijs alijsque nominibus.

πλείονες δὲ τῶν σωματικῶν.] Exclut animi voluptatibus, relinquitur temperantiam & intemperantiam in voluptatibus corporis spectari. Verum quia & hæc sunt multiplices, adhibita distinctione subtiliori, veram temperantiæ materiam, eiq; propriam voluptatem, exquirat, perlustratis singulorum sensuum voluptatibus, & primum quidem eas, quæ oculis capiuntur, remouet à temperantia: quales capiuntur ex tabulis pictis, signis & statujs, oculis & forma mulierum. Signorum cupiditate laborantem describit Horatius Damasippum *lib. 2. Sermonum Sermon. 3.* & Cicero. *7. Epist. familiar.* Eodem morbo (Sic enim proprie hanc cupiditatem vocabant Latini) in poculis & valis potissimum laborauit Verres. De quo Cicero tota oratione V. Verrina de signis. Gemmarum cupiditate laborauit Papa Paulus III. de quo Platina. Et Francorum Rex, Fran-

Franciscus primus, & Anglorum Henricus IIX. Sic & *Æneas lib. 1. Æneid. Oculos & animum pictura pascit inani.*

Cur autem hoc morbo laborantes huc non pertineant, eadem est ratio, nempe, quia intemperantiæ vocabulum de his vulgo non prædicetur. Voluptates quoque auribus capiuntur, ut quæ ex acroamatis, aut histrionibus, musicisque capiuntur, item remouet à re præsentī, eadē ratione. Quare & in *Eudem. li. 3. c. 2.* qui Sirenum cantu capti fuerint, negat fuisse *ὁ κῆρ ἄσπετος*.

ἢ τοὶ ὀφθαλμοί.] Et si, inquit, voluptates aurium aut oculorū huc non pertinent: licet tamen ijs uti modice & immoderate, h. e. nimium quoque, parum & mediocritas in ijs potest cerni. Quærat igitur aliquis quo referri hæc debeant, nempe luxur in tabulis pictis, in acroamatis, saltationibus, tripudijs, statuis, vestibus quoque, &c. puto omnia hæc ad liberalitatem referenda, cuius propriū scribit esse Arist. *τὸ φιλόμαλον, in libel. de virtutib.*

ὅτι τὰς αἰσθητικὰς.] Nunc de voluptatibus, quæ odoratu percipiuntur, ut quæ ex vnguentis, suffutibus, thymiatis, musis, rosis, &c. & ne in his quidem versari Temperantiā aut Intemperantiā ait, nisi ex euentu. hoc est, proprie ad Intemperantiā hæc voluptates nō pertinent, sed tamen aliquo modo pertinere possunt, ea nempe ratione, quia vere intemperantes his quoque delectantur. Delectantur .a. eadem causa, quia voluptatum ipsis propriarum recordationem excitent, verbi gratia, delectatur Intemperans vnguenti odore, non tam propter ipsum odorem, quam quia ipse suæ propriæ voluptatis memoriā faciat, declarat exemplo beluarum, quas & ipsas videre licet nullam propriam voluptatem capere ex odore ciborum, ut canes ex odore leporum, ex euentu tamen sibi per accidens eo odore delectantur, utpote quia recordentur, aut etiam spes ipsis fiat, fore, ut ijs potiantur & vescantur. Quia in re propria est earum voluptas.

αὐτῶν κῆρ.] Hic est mos Græcorum, ut quotiescunque loquantur de venatione (ut & Latinorum) sceminino vtantur Canum verbo, ut ostenditur ex annotat in *Lucret.* cuius & hic exemplum habemus.

ὁ γὰρ Ἰλαφον.] Allusit ad Homeri versum *Iliad. γ.* ubi Menelaum, quia cum Paride singulari certamine congressurus esset, latantem comparat leoni latanti, viso à longe ceruo aut capella, *ὡς δὲ λέων ἐκράνη.* Exemplum quoque hac de re sit Philoxenus, quem scribit Ælianus *li. 10.* ollæ odore mirifice delectatum,

Etatum, utpote qui helluo fuerit celeberrimus, de quo mox.

ἡ δὲ τοιαύτη δὴ.] Relinquit igitur, versari temperantiā & intemperantiā in ijs voluptatib⁹, q̄ homini cum beluis sunt communes Quare & maxime seruales & beluinae videntur, in q̄bus cernitur intemperantia, eaq; returpissimū & beluinum videtur vitium, nempe, quæ ex gustatu & tactu percipiuntur. Qui duo sensus beluarum videtur proprii, eo quod ex his solis voluptatem capiant, ex alijs non item, ut præclare Aristoteles in problem. sectione 28. & Gellius lib. 19. cap. 2.

Φάσιν οὖτοι δὴ καὶ τῇ.] Valde constringit temperantiæ & intemperantiæ materiam; nam ne gustatu quidem vix eas cerni, quod ipsum eleganter in Eudem. Aristotel. Vulgo quidem, inquit, ex opinione multitudinis, ἀγλασία seu intemperantia in duobus, gustatu & tactu: vere tamen & proprie, in tactu duntaxat versatur. Quod exemplo confirmat Aristoteles eorum, qui vina aut obsonia probant. Nam gustatu nō tam delectantur, quam frutione; & certe gurgites illi, cum vinum ita in guttur suum infundant, tanquam in virem aliquem, nihil curantes aliud, nisi ut quam plurimum exhaustiant, prope ut percolando vino nati videantur, non admodum possunt suauitatem eius gustando percipere. Quod & eleganter Varro apud Nonium. Quis in omni vita, inquit, helluo olfacit temetum. Iudicium igitur vini, quod est in gustu, nullum fere est helluonum, sed potius delicatiorum & elegantium hominum, qui guttatim vinum infundentes, & poculum oculis naribusq; sæpe admouentes, omnes vini suauitates aucupantur, ut ille apud Euripidem Silenus.

ἢ πῶν ὃ χαίρει.] Querat aliquis, an gustatu nihil omnino utatur intemperans, & ait: aut nihil, aut perpetuam cum vti gustatu. Nam ratione iudicij, quo gustatus sapor discer- nit (quod coqui faciunt, & exploratores illi vinarij) non utitur: ratione vero tactus cum gustatu coniuncti utitur. Nam absq; tactu non est gustatus.

διὸ καὶ ἡ φιλόξενος.] In quibusdam libris, πὶς φιλόξενος ἐρί- ξι, ὁ ψοφάγος, sed ea φιλόξενος, ἐρίξι, ut spuria recte induxit Victorius. Nam sunt ex interpretatione: πὶς adiecit Magistellus scil. φιλόξενος, ἐρίξι. Et certe Philoxenus Erixidis filius intelligitur hoc loco, de quo Athenæus lib. 1. hoc idem commemorat. Alter quoq; φιλόξενος Cytherius collum sibi tricubitale ead. de causâ optasse dicitur à Machone comico apud Athe-

Athenarum *li. 8. cap. 6. fol. 546. & 547.* Hoc igitur argumēto docet Aristoteles intemperantiam maxime in tactu versari.

κρίνεται τῇ δῃ.] Versatur igitur, inquit Aristoteles, intemperantia, in sensu maxime communi, omnibus puta animantibus. Eaq; re turpissima est intemperantia, eo quod in eo sit sensu, qui plane est beluinus, hominiquē conuenit, non qua homo, sed qua belua.

καὶ γὰρ αἱ ἐν δόξαισι τῶν ζώων.] Magis h. loco astringit materiam intemperantiæ. Nam ne quidem in omni tactu eam cerni, nempe in frictionib. & calfactionibus gymnasticis ac balnearijs: ex quibus tamen voluptas, quæ capitur, est ex tactu, de quibus apud Galenum *lib. 3. de tuenda valetudine.* Et hac ipsa ratione seu distinctione turpiorem esse ostendit intemperantiam, ut quæ ex voluptatibus tactus magis ingenuas & honestiores non attingit, versatur in foedioribus, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARII.

Τῶν δὲ ἐπιθυμιῶν.] Reperta temperantiæ & intemperantiæ materia, nempe, potu, cibo, & venere: hoc capite quemadmodum vtantur, intemperans, sensus expers, & temperans, ostendit, id est, quemadmodum se gerant in voluptatibus & molestijs.

ὅτι δὲ ἐπιθυμιῶν.] Vt modum vtendi & abutendi voluptatibus reperiat, eas primum diuidit bifariam: nam vel esse naturales & communes: vel aduentitias & proprias. Sub naturales refert desideria cibi, potionis, & Veneris, eo quod natura duce expetantur, & quidem ab omnibus, eaq; re communes vocat.

καὶ δὴν φησιν.] Honestè Aristoteles & rectè Homericò le-ctuli vocabulo Venerem significat. Extat apud Hom. *Illiad. vlt.* vbi Thetis Achillem, ita in Hectoris cadauere vexando occupatum, ut se ipse non respiceret, grauitèr obiurgans, *τίκνον ἔμῳ,* &c. neq; curam, inquit, cibi ἔτι τε δὴν; habes, neq; lecti.

τὸ δὲ ποικίλον.] Alterum est membrum seu species voluptatum, quas proprias & aduentitias vocauit, nempe cum quis hunc vel illum cibum, hic pisces, ille aliud expetit. Quæ cupiditatis species, quia non est vniufmodi, & simplex, neq; naturalis, (quam constat vniufmodi esse, & vno modo semper agere) neq; communis (nam hic, ille aliud expetit) dici potest.
Habet

Habet tamen aliquid à natura, eo quod ipsa corporis constitutio (quæ naturalis est) & affectio seu Crasis multum iuuat, ad hoc vel illud expetendum, vt Melancholici fere amara expetunt, sanguinei suauiora: Septentrionales multa carne & potu: meridionales herbis potius delectantur.

Ἐνία πάντων ἰδίᾳ.] Quasi dicat, si voluptas aut cupiditas propria nihil haberet à natura, certe nulla esset res, quam peræque omnes expeterent, semper variarent. Nunc sunt quædam, quæ ab omnibus expetantur, & præferantur rebus vilioribus, vt candidus & bonus panis atro & male cocto.

ἢ ἐπιθυμιῶν.] Consentit fere hæc partitio cum ea, quæ postea sunt vsu Epicurei. Hic namq; cupiditates trifariam diuidebat, in naturales & necessarias: naturales & nō necessarias, & inanes: quam tamen diuisionem, vt non ex arte factam reprehendit grauitè Cicero 2. de Fin. nam rem ipsam probat (sed artem diuidendi non) vult ita potius diuidi, vt cupiditates aliæ sint naturales, aliæ inanes. Deinde per subdiuisionem naturales aliæ sint necessariæ, vt cibi & potus: aliæ non item, vt Veneris. Inanes vocat Epicurus, quas hoc loco proprias & aduentitias Aristoteles, vt nimiam honoris, imperij, gloriæ, libidinum, & deliciarum cupiditatem. Videatur & Plato lib. 8.

Ἐ. 9. Polit. de Repub.

ὃν μὲν ἐν ταῖς.] Confecta diuisione iam vsum explicat, & ait, in naturalibus à paucis peccari, & vna tantum in re, nempe in nimio, quales sunt lurcones, helluones, ventres, qui etiam vulgaribus escis ultra modum se explent

αὐτῶν.] Scil. ἐνδείαν, hoc est, inanitatem seu vacuitatem; non vero vt omnes Interpp. vertunt, ventrem. Nam & præcessit αὐτὰ πλεονεξίᾳ ὡς ἐνδείας, vt hoc loco πλεονεξίᾳ.

ὡς ἐν ταῖς ἰδίᾳ.] Dictum est in voluptatibus seu cupiditatibus communibus, à paucis peccari & quidem vna in re, eosq; dici γαστριμαργίας & γαστρίδας, latine ventres & lurcones, non .v. ἀνδράσι seu luxuriosos. In proprijs .a. cupiditatib. à multis & multimodis seu multifariam quadam αὐτῆς, iam docet Aristot. & hos proprie dici ἀνδράσι. Ad has autem proprias cupiditates referendos omnes, qui græce dicantur φιλοτιμίαι, hoc est, qui cuiuscunque rei præter modum aut præcipue sint studiosi. Vt si qui sint spectaculorū, musicæ, vini, piscium, carminum, librorū, mulierū, &c. nimium amantes, quales græcis dicunt φιλοθέατροι, φίλοι, φίλιχοι, φιλόποδοι, φιλοζώνιοι.

ἢ τῶν χαίρειν.] Commemoratur modis variis, quibus peccatur in his cupiditatibus: primum, quia concupiscantur ea, quæ sit nefas, ut Veneris cupiditatem in genere, communem vult Aristoteles, & quidem ipsa natura: at certe Veneris puta cum nupta est nefaria, qua de re videatur Horatius *libr. 1. Serm. 3.* Sic commestrationum cupiditas est dedecorosa. Deinde, quia plus æquo concupiscatur, quamuis licitum, ut sunt fere, qui dicuntur φιλοτιμίαι. Tertio, quia more vulgi, id est, nullo discrimine, nulla honesti habita ratione. Quo morbo laborasse Parthos scribit Plinius, quos, quia summa aviditate indiscretos cibos caperent, plærosque foetida anima fuisse ait. Postremo, quia non eo quo deceat modo, concupiscantur, quamuis licita, ut vesci in publico, aut in diuersorijis, & cum in famibus sodalibus. Huc pertinet, quod Aristoteles *libello de virtutibus*, luxuriosos plærosq; ait esse impudentes. Et Cicer. *de Finibus*, eos non ita religiosos esse ait, quin & de patella vescantur.

ἢ μὴ ᾧ δεῖ.] Obscurior est clausula. Vertunt plæriq; , vel quo dedecet, alius, vel qua parte non decet, qui & flagitiosam obscenitatem subesse putat. Abest à veteri translatione, & Argropyli, recte. Nam quod hac nota seu clausula significari possit, iam expressum fuit prima clausula. οἷς μὴ δεῖ, omisit & Græcus Scholiastes.

Ἐ πᾶσι δ.] Explicatis peccatorum in cupiditatibus proprijs, generibus: adiungit in his omnibus peccare & offendere luxuriosos.

Ἐ δὲ τῶν λύπαι.] Notum est duo esse capita materiæ, temperantiæ & intemperantiæ: voluptatē videlicet, & molestiam. Adhuc de voluptate: nunc de molestia, ubi interijcit dissimilitudinem quandam inter fortitudinē & temperantiā, ignaviam & luxuriam. Nam & fortitudinem ignaviamq; in molestia versari constat, nempe, in periculis, vulneribus, & morte perferendis, quæ certum est esse molestissima. Fortitudo igitur in doloribus versatur, ut perferendis & subeundis utiliter: ignavia ut non subeundis: temperantia vero in ijsdem spectatur, quia earum præsentia non doleat, non moleste ferat, si nullis sit in voluptatibus: luxuria vero moleste ferat, si quoque perspicuum iam est, quemadmodum temperans & luxuriosus in molestijs se gerent: alter namq; graviter dolet, si prematur doloribus, neque sit in voluptatibus: alter non
item

item, sed vt in voluptatibus, item in molestijs moderate se gerit.

ὡπὶ πῶν ἄλλων τούτων.] Id est, has res iucundas alijs omnibus rebus honestis & vtilibus, propinquis etiam, patriæ & legibus antepone re solet.

διὸ καὶ λυπεῖται.] Dictum est modo, luxuriosos omnes omnino persequi voluptates, omnia quæ sint iucunda, expetere, rapi & duci cupiditatibus & voluptatibus. Hinc elicit pulcherrimam sententiam Aristoteles, luxuriæ perpetuum comitem esse dolorem, eaq; re hoc vitium etsi frequens: tamen diligenter prospectum, esse miserrimum, vtpote cum perpetuo dolore coniunctum. Quod etsi Paradoxum videtur, vt ex voluptate oriatur dolor: tamen confirmat hac ratione, quia nulla absq; dolore sit cupiditas. Concludatur hoc modo:

Qui cupit, dolet.

Luxuriosus cupit.

Ergo, dolet.

Propositionis ratio, eo quod rei aut voluptatis expetita, quia etiam absit, moram ferre non potest. Hinc dolor. Assumptio, luxuriosus cupiditatibus semper flagrare, non eger confirmatione. Quare etsi absurdum & admirabile prima facie videtur, vt doloris & molestiæ, cui sit causa voluptas: verissimum tamen est, non tam præsens, quam absens & expetita, seu non tam per se, quam ex euentu, vt nauiis euerse causa per se est maris tempestas, ex euentu, gubernatoris absentia.

καὶ γὰρ οὐ λαιπὰ.] Argumento à minore ad maius ducto, ostendit, non reperiri, qui nullis capiantur voluptatibus: aut quibus inter res molestas aut iucundas non sit discrimen: non reperiri, inquam, qui nullum in cibis delectum curent. Nam & beluæ id curant & norunt, quæ quibus sint iucundiora palato. Quare & *infra libr. 7.* hoc hominum genus, aut infra homines, id est, beluas, aut supra, id est, deos potius esse ait, cuiusmodi sunt, qui posthabitis omnibus voluptatibus totos contemplationi se dedunt.

ὁ δὲ σίφει.] Explicatis extremis, quemadmodum in voluptatibus & molestijs comparare se debeant: hic iam de medio seu temperante ipso explicat. Quæ verba, quia sunt paulo perturbatiora, nos adhibita distinctione ita explicemus. Voluptates igitur aut sua sponte sunt probosæ & turpes: aut

sua sponte honestæ: aut mediæ & neutræ. In probrosis maxime versatur luxuriosus, vt in stupris, in commestationibus Symphonijs & Choreis (quas accomodate ad hunc locum Tropus *lib. 30.* vocat instrumenta luxuriæ) inusitati denique cibi, spectacula, condimenta, &c. Ab his plane se abstinet temperans, tantumq; abest, vt ea concupiscat, vt detestetur potius, & odio digna iudicet. Honestæ per se voluptates capiuntur ex ijs rebus, quæ bonam valetudinem & vires tueantur & conferuent, vt vilitati cibi & potiones, ambulationes & exercitationes. Et in his maxime versatur temperans, has maxime persequitur, omnia refert ad bonam valetudinem, aut etiam ad firmiorem corporis constitutionem seu *δυσχρίαν*. Quæ tamen ipsa, licet per se honesta & expetenda, non immoderate, sed bono modo & modice expetit. Postremi generis sunt cibi & potiones paulo lautiores, & Venus. In his se ita gerit, vt recta præscribit ratio, id est, suo loco, tempore, modo, cum decore expetit, deinde si & hæc bonæ valetudini non noceant, & honesti quoq; causa, denique pro modo suarum facultatum. Nam absurdum sit tenuem expetere lautiora. At intemperans seu luxuriosus in his medijs plane alium se gerit, & rectæ repugnat rationi.

ἢ δὲ ἐδὲνι ἐδὲνι.] Inducendum est *ἐδὲνι*, cum, quia in veteribus quibusdam codicibus nō reperitur: tum, quia corrumpit sententiam & phrasin. Nam totus hic locus a verbo *ἐδὲνι ἐπιθυμῶν*, ad verbum *ἐδὲνι* coniuncte legi & intelligi debet, hunc in modum: *ἐδὲνι ἐπιθυμῶν ἐδὲνι*, ἢ μετρίως, &c. *ἐδὲνι ὁλως τῶν τοιούτων*, id est, nullam rem seu voluptatem expetit, nisi modice, nullam plus a quo. Vna præterea est nota temperantiæ, quam modo prætermisimus, Temperantem vt non effertur lætitia præsentis voluptatis: ita absentis dolore non cruciari, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARI.

Ἐκείνη ἡ μέλλων.] Duo fere hoc capite explicantur; Primum, dissimilitudo triplex inter Ignauiam & Intemperantiam. Deinde origo & ratio verbi *ἀγλασίας*.

Ἐκείνη ἡ μέλλων.] Assertur prima dissimilitudo, Intemperantiam magis esse voluntariam nostriq; arbitrij, quam ignauiam.

uiam. Confirmat duabus rationibus, vt recte Thomas, non tribus, vt perperam alij. Prior est à voluntatis seu voluntarij coniuncto seu proprietate, nempe à voluptate. Constat autem ex initio huius libri: Ea quæ cupientibus & volentibus nobis fiant, cum voluptate quadam fieri: quæ inuitis & nolentibus, cum dolore & molestia. Formula sit ista:

Quæ cum voluptate, magis sunt voluntaria, quam quæ cum dolore, quod iam est explicatum initio huius libri.

Atqui luxuria vere est cum voluptate, ignauia cum dolore: persequitur namq; voluptates luxuriosus, refugit vulnera & dolores ignauus.

Ergo luxuria magis est voluntaria, quam ignauia.

Nam, vt recte adijcit Aristoteles, quæ cum voluptate, sunt expetenda, vt est luxuria: quæ cum dolore, vt ignauia, fugienda. Nam & sic concipi potest formula:

Quæ expetenda, magis sunt voluntaria, quam quæ fugienda.

At luxuria, utpote cum voluptate, magis videtur expetenda, quam ignauia, vt quæ cum dolore.

Ergo, &c.

[ἐξίτησις, id est, deturbat, ἐξέσκηπτis, qui exierunt de sua potestate, quorum mens de sua sede est deturbata, id est, qui non sint mentis compotes.]

καὶ ἡ περὶ λυπη.] Altera est ratio (cur magis voluntaria sit) à voluntatis seu voluntarij causa, nempe scientia aut ignorantia sumpta: ista hæc est: quia dolor reddit homines non sui compotes, & mentem de sua sede deturbat, quod explicat Cicero copiose lib. 4. Tuscul. quanta nempe sit vis ægritudinis & doloris. Concludatur hunc in modum:

Quæ hominem mente & voluntate priuant, non sunt voluntaria, neq; volentibus accidunt.

Atqui dolor est eiusmodi, voluptas non item, & in illo ignauia, in hac cernitur intemperantia.

Ergo quæ cum dolore, vt ignauia, minus sunt voluntaria, quam quæ cum voluptate, vt luxuria.

Propositionis ratio iam explicata est, cum diximus, doloris hanc esse vim, vt mente quem priuet & voluntate.

μᾶλλον δὲ ἐκύσιον.] Id est, à voluntate igitur magis pendet. Vertit Dionysius Lambinus, δὲ supposito pro δὲ, contra

veterem librorum & tralationis fidem, & ipsam sententiam: Neque enim hic est complexio, sed quædam potius ἀντίθεσις prioris clausulæ in hunc sensum. Voluptas autem nihil facit tale, id est, non ἐξίτησι, non reddit hominem stupidum, & mente captum, sed potius est voluntaria & voluntati mentis nostræ consentanea.

διὰ τὴν ἐπικραδιστότητον.] Altera dissimilitudo, odio & reprehensione grauiori dignam esse intemperantiam, quam ignauiam, illam hac magis flagitiosam turpiorem, quam ipsam dissimilitudinem ex priore elicit, hunc in modum:

Si magis voluntaria est intemperantia quam ignauia.

Ergo & magis flagitiosa, & reprehensione, odio, poena dignior.

Verum illud.

Ergo & hoc.

Ratio connexi seu consequentiæ ex initio huius libri patet, vbi ostendimus, quæ à volentibus peccentur, poena: quæ ab inuitis aut ignorantibus venia aut misericordia esse digna. Affert & alteram rationem ibi, ἐπεὶ ἡ ἀποτροπή, quo Temperantia facilius sit quam fortitudo. Quod ipsum confirmat, πολλὰ γὰρ ἐν τῷ βίῳ: eo quod quotidianus temperantiæ sit vsus, nulla sit vitæ pars, vbi temperantiæ non sit locus. Deinde καὶ ἐν τῷ πότῳ, quia vsus temperantiæ, & acquisitio periculo omni vacet. Quæ vitæq; contra se habent in fortitudine, vt cuius & rarior sit vsus, in bello puta solo, & periculosior acquisitio, vt cum vulneribus & morte interdum coniunctus. Iam igitur quia eadem est extremorum ratio, quæ virtutum: certe qui ea quæ facilia sunt acquisitu, tamen negligit, grauiore reprehensione dignus erit, & proinde magis luxuriosus, quam ignauus.

ὁ δὲ ἐστὶ τὸ αὐτό.] Tertia differentia, qua & hoc vna explicatur, quemadmodum accipiendum sit id, quod modo dictum est. Intemperantiam magis esse voluntariam, quam ignauiam. Distinguit igitur hunc in modum: Res singulas ex quibus ignauia, esse minus voluntarias, quam ipsam ignauiam: vt utrumque quidē esse ἀκούσιον, aut certe minus ἐκούσιον, quam intemperantiam, sed tamen alterum altero minus. Res singulas minus, quam ipsam ignauiam, propterea quod ignauia ipsa seu habitus ipse ignauiae sit absq; dolore & ἀλγος: res autem singulae (puta vulnera, pericula) magno cum dolore sint coniunctæ.

iunctæ, adeo ut sæpe scutum, arma abijcere, & turpem fugam mortis aut vulnerum metu arripere multi soleant. Contra vero fit in intemperantia, ubi res singulæ magis sunt voluntariæ, utpote iucundæ, puta, frui hac aut illa voluptate. Habitus autem ipse intemperantiæ, utpote ignominiosus, infamis & probrosus, minus est voluntarius, ab omnibus rejicitur. Nemo vult dici luxuriosus, etsi res singulas multi expetunt.

τὸ δ' ὄνομα.] Alterum est huius capitis membrum de nomine ἀνδρασίαις. Aut autem id & ad puerilia peccata transferri (quod apud Aristophanem in *Pluto* de suo filio conqueritur) nam & pueros proteruos, Græci ἀνδράστεις vocant. Vtrum autem ab altero sit ortum, hoc est, an pueri ἀνδράστει dicantur à nostris ἀνδράστεις, an contra, nihil refert ad institutum. Vt sit, non est absque ratione. Nam similitudo quædam est inter pueros & inter cupidos seu voluptatibus deditos. Similitudo est bipartita; primum quia & pueri toti sunt in cupiditatibus, cupiditate potius omnia agunt, quam ratione. Quod *infra lib. 7.* explicabitur latius. Deinde vtrum quotidie incrementum capit, magis magisque increseit. Atqui par est refrenari turpem cupiditatem, & quod quotidie increseit. Nam si non reprimatur, excrecet in immensum, utpote, cum voluptatum cupiditas & sitis sit inexplibilis, inexhausta, ut ait Cicero *lib. 2. de Fin. c. 7. Paradoxorum*: ἀπατης ὅ, ut ait Aristoteles hoc loco, ἀπατησάτω ἡμῶς, ut ait Plato *lib. 4. de Republ.* vnde sumpsit Aristoteles: maxime in puero incipienti, apud quem ratio aut nulla est, aut per infirma, qua cohercere solet cupiditas. Nam ea est cupiditatis & voluptatis indoles, ut semper manet ac serpat longius, & ab una progrediatur ad cognatam & similem voluptatem: adeo ut tandem amplificata, & ad summum aucta, rationem ipsam expellant, & velut furca eijciant. Hoc enim valet ἐκτρέφειν τὸν λογισμὸν. Quare satius est eas esse moderatas & modicas, & quæ rationi rectæ non aduersentur. Id autem, nempe ita reprimi, Græci vocant καλῶς αἰσθάνειν. Proprie namque καλῶς αἰσθάνειν est ea, quæ magis excrecant, luxuriant & intumescunt, minuere, reprimere & castigare.

ἡσυχίᾳ καὶ τῷ πᾶσι.] Ratione & modum affert castigandæ seu reprimendæ cupiditatis, eamque rursus similitudine à puero sumpta declarat, nam, ut puer, inquit, ex prædagogi præscripto vivere:

vinere: ita & cupidus ex rationis norma refrenari debet. Quare & *infra lib. 4. cap. 1.* homines plane dissolutos, prodigos inquam prorsus perditos & desperatos vocat Aristoteles *ἀσώτους, ἀπευδαγωγικούς*, id est, vere *ἀνελκούς*, quibus nempe medicina adhiberi non possit.

σκοπὸς ὃς ἀμφοῖν.] Cur ad rationis normam refrenari debeat cupiditas, duas affert rationes, cum, quia utriq; hoc est, & temperanti seu eius cupiditati & *ἐπιθυμητικῷ*, & ipsi rationi vnus idemque propositus est scopus, honestum. De Temperantia certum est, rationi quoque recte dedecus certe propositum esse non debet: tum, quia temperans cupit ea, quae deceant, quemadmodum, quando. At harum rerum distinctio est ex ratione, &c.

FINIS LIBRI III.

LIBER

LIBER IV.

ARGVMENTVM.

SUpra explicatum est, inquit Thomas, de virtutibus, quæ in ipso homine tuendo & moderando sunt occupatæ. Hic de iis, quæ in eius externis bonis aut malis moderandis versantur. Partitur idem hunc Librum in duo summa capita: quorum priore agatur de virtutibus: posteriore de duobus affectibus, indignatione & pudore, cum virtutibus affinitatem habentibus. Tractationem autem de virtutibus, seu partem priorem, ut longiorem, & in quo totus fere liber consumitur, secat de integro in duas partes, quarum priore de virtutibus ad res externas pertinentibus, easque vel bonas, ut facultates, in quibus liberalitas & magnificentia, & honores, in quibus altitudo animi, & quadam nomine vacans: vel malas, ex quibus puta ad iram excitemur. Et in his cernitur lenitas seu mansuetudo. Posteriore autem de iis, quæ ad facta externa, nempe congressum & colloquium, & in his Amicitia, Veritas, & Urbanitas. Summa quidem est hac libri vera: partitio tamen & ordinis ratio, etsi aliis probatur (quod indicauimus supra lib. 3. cap. 6.) neque vera, neque Aristoteli consentanea mihi videtur.

CAPVT I.

COMMENTARIII.

Ἀντιπαρ δὲ ἐξ ἧς αὐτὴ ἐλθούσα ἐστὶν ἡ ἀρετή.] Multa & præclara in hoc capite continentur: nam, ut vno verbo dicam, explicatur cum suis vitiis liberalitas, idque accuratissime, cum quod eius vsus in vita communi sit summus & multiplex: tum quod in his rebus, quibus illa modum recte vtendi præscribit, plurimum occupentur mortales. Quare & splendida hac de re est disputatio lib. 2. Offic. Partiuantur autem hoc caput alii aliter: nos id

summatim in duas partes secundum existimamus: quarum in priore, quibus in rebus, seu in qua materia versetur liberalitas, eiusque extrema: posteriore, quæ sint liberalitatis actiones, seu quæ viri liberalis facta sint propria, quæ prodigi, quæ auari. Et quidem hæc partitio Aristotelis instituto maxime est consentanea, quem cernere licet hoc diligenter observare in singulis virtutibus explicandis, ut primum exquirat, quibus in rebus ex sint positæ: deinde, quem modum iis adhibeant, i. quemadmodum agant. Idemque observat in vitiis. Huius autem ordinis Arist. iustissima mihi videtur esse ratio & causa: Cur, inquam, prius de rebus, deinde de factis virtutum & vitiis, cur denique de his duobus potissimum agat. Et de factis quidem hæc videtur ratio, quod ex eorum discrimine virtutum singularium natura cognoscatur. Factis circumscribuntur & definiuntur virtutes, ut *sup.* sæpius est explicatum. Factis virtutes distinguuntur à vitiis, & hæc ratione ipse Arist. h. in l. indicat. De rebus hæc est, quod in his materia virtutum cernatur. His una virtus distinguitur ab altera. Qua in re ethi peccarunt alii, Platonici & Stoici, leuior tamen hic est error: ille est gravissimus, qui in factis admittitur. Neque enim tanti refert scire, cum quid recte est factum, huic an illi attribuendum sit virtuti, quantum scire, quid recte, quid prave factum dicendum sit. Nam & sæpe vitia virtutum nomina sibi induere solent. Quare Arist. qui hanc factorum difficultatem & momentum recte intelligeret, & sæpe ea prædicat, & maiorem in iis explicandis operam ponit.

donec d. e. i. q.] Quod prius, primo, h. e. quibus in rebus seu materia versetur hæc virtus, eiusque extrema, & ait versari in iis rebus, quæ à Græcis *καὶ ἡμεῖς* dicuntur, quæ illa sint, mox explicabitur. Cur in his versetur, hanc affert rationem: quia liberalis laudari solet ex eo, quod quid fecerit in his rebus liberaliter. Neque enim ex eo laudatur liberalis, quod quid fortiter in bello; quod temperanter, quod in iudiciis & rebus contrahendis iuste: sed quod in re familiari recte se gerat. quæ ratio ut intelligatur, hoc repetendum est, ex factis virtutes maxime cognosci. Iam igitur concludatur hunc in modum: *Quibus ex rebus seu factis virtus quæque laudari solet, in his & versatur.*

Atqui liberalis ex factis, ut ita dicam, pecuniariis laudatur. Ergo & in his versatur.

Propositionis hæc est ratio, eo quod virtus habitus sit laudabilis, virtutis maxime propria sit laus, ut *sup. l. 1.* dictum est. Iam igitur, ubi virtutum laudantur facta, certe & virtutes ibi versari necesse

neceſſe eſt. Nam abſurdum ſit, alibi eſſe virtutes, alibi earum facta. Itaq; ſi iuſtitia laus eſt in contractibus: certe & ipſa iuſtitia in iis erit. Eadem eſt cæterarum ratio. Quare & liberalitas, cuius factorum laus eſt in re familiari (quod omnib. eſt notum) & ipſa item in re familiari ſeu *οἰκονομία* verſabitur. Obſervetur itaque hoc loco aurea regula ſeu nota, qua virtutum ſingularum materia deprehendi poſſit, nempe laus factorum ſingularum virtutum, vt recte monuit Græcus Scholiaſtes.

οἰκονομία ἢ *λειτουργία*.] Dictum eſt modo, liberalitatis materiam eſſe *οἰκονομία*, quod verbum, quia eſt ambiguum, ſeu *οἰκονομία* (nunc enim idem quod *περὶ οὐρα*, nunc quod pecunia numerata, & ita vere, nunc idem quod Iureconſultis pecunia, id eſt, res omnes, quæ noſtro ſunt in patrimonio, numi, pecudes, agri, ſervi, arbores, &c. l. 4. lex 22. 121. 222. D. de verb. ſig.) brevitè monet Ariſt. quæ notio huc pertineat, & ait, eo verbo hic comprehendi res omnes, quæ pecunia æſtimentur, hoc eſt, tertia de iis, quas modo attuli, notio huc pertinet. Conſtat igitur, liberalitatis materiam eſſe rem familiarem, vt Latini loquuntur, facultates & res omnes, quæ ſunt in patrimonio.

ἐκείνου ἢ *ἐκείνου*.] Non dicit nominatim & diſtincte, effuſionem eſſe nimium, avaritiā eſſe id, quod parū, ſed conſuſe & permixte, hæc duo eſſe nimia, & ea quæ parum: propterea, quod extremorum utruq; nunc eſt nimium, nunc eſt id, quod parum. Nam prodigus in conſumendo eſt nimius, in accipiendo & quærendo *ἐκείνου* modum deſerit: contra avarus in accipiendo eſt nimius, in erogando reſtrictior, parcior. Plærunq; tamen & magis proprie, nimium eſt effuſio, quod parū, avaritia: propterea quod nō tam quæſtus ſeu acquiſitio, quā ſumtus ſeu conſumtio in hac virtute & vitiis ſpectetur, q̃ & modo, *μὲν οὖν* &c. monuit Ariſtoteles, & infra diligenter explicabit.

οἰκονομία ἢ *ἀνελδοθείαν*.] Interiicit explicationē verborum Græcorum *ἀνελδοθείας* & *ἀσπιδίας*, & huius maxime, vt quod ſit ambiguum. Ait igitur, *ἀνελδοθείαν* ſemper & proprie de vno eodemq; avaritiæ & pecuniarum ſtudio dici: *ἀσπιδίας* aut, nō tantum de pfuſione pecuniarum, ſed de alio quoq; vitio interdū dici, nempe de luxuria Luxurioſos, ſeu Græce *αὐχλαίους* & *ἀπρεταίς*: dici quoq; à Græcis *ἀσπιδίας*, nempe qui nullis parcāt ſumtibus ad ſuas explendas voluptates, vbi & præclarū ſc. elogium luxuriæ interiicit. Nā quia luxurioſi duob. in vitiis cōtaminati, vt q̃ profundāt pecunias, & cōquirāt libidines, eſſe *φωλοαίτας*, ſeu

seu omnium deterrimos & flagitiosissimos. Videtur certe Aristoteles captare diligenter omnes luxuriæ, ut vitii deterrimi, reprehensiones: nam quam supra beluinam, seruilem, doloribus & sollicitudine perpetua plenam, summo dignam odio, pestem denique ac perniciem mentis & ingenii: hanc hoc loco ostendit omnium esse flagitiosissimam, ut iure apud Iustinum *libro 20.* frugalitas virtutum genitrix dicatur.

συμπληγντες.] Quidam libri, ut vetus tralatio hic post *συμπληγντες*, habent verbum *τοῖς ἀνθρώποις*, quod certe aut intelligendum, aut interiiciendum est.

ἡ δὲ οἰκείως.] Plurique libri habent *ἡ δὲ*, & reddunt Interpretes, non igitur, quasi hic quædam sit complexio. Est enim particula *δὲ συμπροσμελική*, conclusiua, perperam. Rectius vetus Interpres & Argyropylos. Neque enim hic est complexio, sed *ἀνήσεις*. Sententia totius loci hæc est. Et si iam dictum est, luxuriosos, Græce quoque dici *ἀσώτους*, verum quidem id est, inquit Aristoteles, non autem proprie. Legendum est igitur, *οὐ δὲ*.

βέλεται γὰρ ἀσώτῳ.] Valet hoc loco verbum *βέλεται* idem quod *solet* aut *debet*, qua de re dictum est *supr.* Affertur autem hic ratio, cur luxuriosi proprie non dicantur *ἀσώτοι*, sumpta à verbi notatione. Nam *ἀσώτῳ* ut ab *α σπρηλική* & *σώζεσθαι* seruari, deductum, is est proprie, qui sibi ipsi pestem & interitum affert, qui per se ipse interit, qui cum se seruare posset, ipse negligit, & suam ipse salutē prodit. Cur ita, inquit aliquis? Eo quod suas facultates perdat, & sua sponte dissipet, in quibus vita quoddammodo & incolumitas continetur, ut quibus absque, vita non sit futura vitalis. Proprie igitur *ἀσώτης* vocabulum, ad vnum hoc vitium perdendæ pecuniæ, latius & improprie etiam ad luxuriam pertinet.

ὣν δ' ἐπὶ χρεΐσιν.] Explicata priore capitis parte, de virtutis huius cum vitiorum materia: hoc loco ad alteram accedit, quæ est de factis, modo & vsu, forma denique materiæ. Et primum quidem hanc liberalis viri adfert proprietatem, munus & officium, rectum rei familiaris vsum ad liberalem pertinere. Ne quis tamen dubitet, an varius rei familiaris possit esse vsus, hoc est, an ea quis bene & male quoque uti possit: hoc ante dissoluit, & ostendit eius & rectum & prauum posse esse vsum, hac ratione: quia sit de rerum *χρησίμων* numero, id est, sit earum rerum, quarum & vsus. Formula sit ista:

Quatum

Quarum rerum cunque est usus, illis & bene & male uti licet.

Atqui ῥεῖρα, seu res familiaris & diuitia sunt earum rerum, &c.

Ergo & re familiari bene & male uti licet.

Hoc iam posito, ostendit rectum eius usum ad liberalitatem pertinere, hac ratione, quia ea is virtute sit præditus, quæ in re familiari versatur, concludatur in hunc modum:

Quarum rerum virtutem quis tenet, his idè optime utitur.

At liberalis rei familiaris virtutem tenet.

Ergo ea quoque optime utitur.

Propositionis ratio hæc est, quia virtus cuiusque rei sit perfectio, ut *supra lib. 2.* est explicatum. Sic igitur perfectus Tibicen rectum tibiæ usum novit, recteque iis uti. Idem est in medico, gubernatore, &c. Quod autem virtuti hic tribuit Aristoteles, rectum nempe rerum usum, id sapientiæ & scientiæ tribuit Plato: *Peritus*, inquit, & *sapiens medicus curationibus recte utitur: gubernator navibus, tibicen tibiis, &c.* atque hoc argumento, virtutem esse sapientiam, aut scientiam, & beatitudinem quoque esse scientiam in Euthydemo ostendit: verum non recte: nam in rebus ad ingenium pertinentibus scientia quidem primas partes tenet, easque res perficit: ingenii perfectio est in scientia: at non in moribus, ubi dominatur virtus & virtutum actiones, quod *infra* explicabitur latius *lib. 6. extrem.* Quæri potest, si, ut hic dicitur, bonorum, aut rei familiaris usus est penes liberalitatem, quid fiet scientiæ chrimatisticæ, seu parandarum diuitiarum, quid item æconomica? Respondeo, chrimatistica & liberalitatis hac in re eam esse rationem inter se, quæ est artis faciendæ tibiæ, & artis ea canendi. Parat rem familiarem chrimatistica, utitur ea liberalitas: Oeconomica vero munus latius patet, neque solum in pecunia, sed etiam in liberis & vxore moderandis cernitur: nam pecuniæ ratione æconomica coniuncta est liberalitas.

ῥεῖρας δὲ εἶναι.] Hic iam explicat, quis ille sit usus fructusque rei familiaris, idque eo consilio, ut melius cognoscatur liberali quid agendum, aut quid non sit agendum, & ait, rei familiaris usum in sumptibus & largitionibus potius consistere, quam in capiendo & custodiendo: usum censeri sumptu faciendo aut donando, non vero capiendo aut custodiendo: cum is, qui ab aliis accipit, quique sumptibus omnib. parcit, res suas conseruat, non tam

tam uti suis rebus, quā querere & acquirere videatur. Eleganti-
 us Arist. *ῥησις*, inquit, in dando & sumtu faciendo: *κλήσις* in
 capiendo & tuendo cernitur. Solent namq; Græci eleganti *ἁ-
 πλῆς* hæc duo verba coniungere, ut apud Cic. *lib. 7. Epist.* *Sum
 enim*, inquit, *ῥησις ἑαυτοῦ*, *κλήσις ἑταίρου*. quod Cic. postea
 latine reddens: *Sum enim usu quidē & fructu tuus, mancipio &
 nexu Attici*: ubi *κλήσις* dominium valet: hic dominii quæstus seu
 acquisitionem potius. Recte autem agens de re familiari duo
 hæc commemorat, usum & quæstum, propterea quod hæc
 duo potissimum in re familiari considerata sint, quemadmo-
 dum patetur, & quemadmodum consumatur aut collocetur,
 præsertim cū magna & in his affectionibus, liberalitate & eius
 extremis, magna inde existat varietas, ut mox videbimus. Ea-
 dem illa duo in hac disputatione *δοσις* & *λήσις* vocat Aristotel.

δοσις ἡμετέριον ἐστίν.] Huc tandē pertinent, quæ modo de vsus na-
 tura, de dando & accipiendo sunt dicta. Nam hoc agit Arist. ut
 ostendat, liberalē in dando potius, q̄ in accipiendo versari, siue
 ēt in non accipiendo, cū prodigus & ipse in dando potissimum
 versetur, auarus in accipiendo. Sed de acceptione postea latius
 & distinctius. In dando igitur seu largitionibus cerni liberalita-
 tem ostendit Arist. argumentis, non 5. non 6. non 10. ut alii, sed
 8. primum iam est commemoratum, quia vsus rei familiaris est
 in dando potius, quā in accipiēdo. concludat hunc in modum:

Quæ ad usum, propria sunt liberalitatis.

Atqui donatio seu largitio vsus est rei familiaris.

Ergo donatio propria est liberalitatis.

Propositionis ratio modo est explicata, quia rei familiaris vs-
 us rectus ad liberalem pertinet: eius est munus, re familiari re-
 cte uti. Assumptio etiam ipsa modo est explicata, ubi diximus,
 usum rei familiaris non esse acceptionem.

τῆς δόξης ἡδ.] II. Argumētum, quia virtutis magis est pro-
 prium bene mereri, aliisq; prodesse, quam ipsi alium: hoc agit
 virtus, omnibus ut profit, nemini noceat, quod *infr.* iterat Ari-
 stoteles *lib. 8. cap. 13.* Atqui dando quis prodest alii non accipi-
 endo. Ergo datio propria est liberalitatis.

καὶ τὸ καλὰ πράττειν.] III. Arg. quia magis propriū est virtutis
 honeste agere, q̄ turpiter non agere. Magis laudatur, qui quid
 honeste agit, q̄ q̄ à turpitudine dūtaxat se abstinet: nā ut p̄clare
 Cic. *in Off. l. 1.* non satis est neminem afficere iniuria, sed iuuare
 homines oportet, studio, opa, facultatib. hæc igit est p̄positio.

ὅτι ἀδελφός.] Assumptio vtriusq; propositionis hic exponitur, prioris iam attulimus, posterioris hæc est: Atqui dando quis honeste agit, non vero accipiendo: non tam agit honeste, quã cauet à turpitudine, nempe si non accipiat, aut nolit accipere ab his, à quibus non oporteat, vt facit auarus. Ergo datio magis propria est liberalitatis. Obseruandæ autem hic sunt duæ virtutum omnium proprietates insignes, nempe virtutem omnem bene mereri de aliis. Deinde virum bonum hoc agere potius, vt honesti quid faciat, quam vt à turpibus tantum se abstineat.

καὶ ἡ χάρις.] IV. Argum. quia gratia haberi soleat, non ei qui nihil accipit, quod non oporteat, sed danti potius. Beneficio afficientibus gratiæ agi solent. Formula:

Cui gratia habetur, id huc pertinet: nem proprie ad liberalitatem seu beneficentiam pertinet gratiarum actio.

At danti habetur gratia.

Ergo datio huc pertinet.

καὶ ὁ ἐπαινος.] V. Argum. quia laudari magis soleat qui donat, quam qui nihil donat, nihil quoq; accipit. Formula:

Quod laudabilissimum, id, cum omni virtuti, vt supr. lib. 1. dictum est, tum liberalitati quoq; magis est proprium.

At qui dat, laudatur. Et certe hæc virtus omnium maxime laudari & celebrari solet. Cic. 2. Offic. Temeritate enim remota, grauissima est liberalitas, eoque eam studiosius plarique laudant, quod summi cuiusq; bonitas, commune perfugium est omnium, inquit Cic. 2. Offic. Qui autem non dat quidem, sed nihil tamen accipit, unde non oporteat, is quidem laudari quoq; solet, non tamen vt liberalis, sed vt iustus, qui alieno abstineat: nam se accipit, prorsus non laudatur.

Datio igitur, quia eius est laus, huc pertinet.

καὶ ῥέον.] VI. Argum. quia facilius est non accipere, quam dare. Formula:

Difficiliora virtutum sunt propria.

At dare difficilius est quam non accipere, τὸ μὴ οἰκείον.

Ergo dare virtutum magis est proprium.

Ratio minoris; neque enim tam facile quis suum donat, quam ab alieno se abstinere.

καὶ ἐλθόντες.] VII. Argum. quia vulgo liberales habentur, qui donant: qui vero non accipiunt, iusti potius, vt qui accipiunt aliena, iniusti. Ergo donatio huc pertinet.

φιλευνται ἡ χεῖρ.] V III. Argumentum: quia ex omnibus virtutibus maxime diligitur liberalitas. Nam iusti sæpe sunt molesti, prudentes pro callidis habentur, temperantes quoque ut nimis acerbi & asperi sunt odiosi sæpe, sola liberalitas est gratissima & charissima. Nam χεῖρ, in quo hic laborat Græcus Scholiastes, quid valeat, *supra* est explicatum. Ratio autem, cur gratissima sit liberalitas, est, quia utilissima, siue, ut Cicero ait, quod commune perflugium sit vir liberalis:

Amantur igitur imprimis liberales; ratio, quia imprimis profunt.

At profunt, qui largiuntur, non, qui non accipiunt.

Ergo largitio liberalitatis est propria.

αἱ δὲ καὶ δόξαν.] Postquam constat, in largitionibus seu donationibus maxime consistere munus liberalitatis: iam pergit ostendere, quales debeant hæc esse largitiones & quantæ. Cautiones vocat Cicero *lib. 1. Offic.* Prima est ratio seu nota veræ & iustæ largitionis, eam debere esse honesti causa. Ratio, quia omnium virtutum actiones sunt honesti causa, sunt honestæ. Non est igitur liberalis largitio, quæ sit aliis de causis, ut maioris lucri, aut dignitatis & honoris assequendi, libidinis aut voluptatis. Sed hi vel ambitiosi, vel prodigi, vel captatores potius & negotiatores, aut alio aliquo nomine, quam liberales sunt dicendi, ut mox ait Aristoteles. Excluduntur ergo à liberalibus largitionibus illæ, quæ in Rebus publicis deliniendæ multitudinis gratia fieri solent, ut recte Cicero *in Offic.* ubi de ædilitiis largitionibus, quæ tamen ad magnificentiam potius pertinent; *Causa largitionis est*, inquit, *si aut necesse est, aut utile.* In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. Sub hac igitur nota, tota fere liberalium largitionum natura & relictudo continetur, nempe, quia hac admonemur, quibus, quando, quæ, &c. sint largienda. Et huc pertinet cautio Cic. ut pro dignitate cuique tribuatur, ut, in beneficentia delectus sit dignitatis: in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata. Huc quoque pertinet quæstio: Fortunatone potius, an inopi sit donandum, qua de re Cicero *lib. 2. Offic.* *Sed cum in hominibus,* &c. ubi docet, beneficia potius in tenues, quam in beatos esse collocanda. De qua re & Plato *in Phædro in princ.* nam propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calami-

calamitate. Recte igitur & Ennius: *Benefacta male locata, malefacta arbitror.* & eodem in lib. *Largiendum quidem, inquit, est, sed idoneis hominibus indigentibus, sed diligenter atque moderate, id est, cum delectu.*

ἡ τῶντι ἡδύας.] Altera cautio seu nota largitionum, ut fiant libenter, aut certe absque molestia, & non grauante. Ratio, τὸ ἥδ, quia virtutum omnium, excepta fortitudine, actiones sunt vel iucundæ, vel absque molestia, aut certe minima cum molestia. Sic enim legendum puto ex veteri translatione ἡκίστη, & facile absumi potuit alterum. De antecedente, nempe, omnium virtutum actiones esse iucundas, dictum est libro 2. & 3. & de liberalitate quoque apud Apostolum: *Hilarem datorem diligit Dominus.* Huc quoque pertinent proueria: *Bis dat, qui cito dat, &c.*

ὁ δὲ δίδωκεν εἰς.] Quæ modo attulit, largitiones honesti causâ & libenter fieri debere: iam contrariis explicandis magis declarat. Qui igitur honesti causâ non largitur, inquit, non liberalis, sed alio nomine dicendus erit, puta ambiciosus, &c. ut neque liberalis erit, qui non libenter & hilari vultu, sed vel pudore aut metu coactus, donat. Apparet namque, hunc pecuniam retinere malle, quam dare aut exercere liberalitatem.

ὁ δὲ λαμβάνει δέ.] Adhuc de largitione: nunc de acceptione, seu sumptione. Sic enim Plautus loquitur in *Persâ*: *Improbis homo est, qui beneficium scit sumere, & reddere nescit.* Et Martialis: *Dedecus est semper sumere, nihilq. dare.*

Et si autem liberalis omne munus in dando potius quam in accipiendo versari ostendimus: non nihil tamen & in accipiendo spectatur, aut certe hoc quoque videndum est, quemadmodum se in accipiendo gerere debeat. Primum igitur hanc affert cautionem, Liberalem non sumere, unde non oporteat, hæc prima est sumptionis lex & conditio. Cuius ea est ratio, eo quod sumere à quibus non oporteat, à quolibet, non est eius, qui pecuniam parui faciat, ut liberalis, sed avari potius. Altera conditio est, liberalem non esse ἀπληγόν, id est, ad poscendum seu postulandum facilem, non esse petacem, seu, ut antiqui loquebantur, procacem [Cicero lib. 4. de Repub.] Ratio, ὁ δὲ γὰρ ἐστίν, &c. quod liberalis, qui alios beneficiis afficere solet, nolit vere affici ab aliis. At qui postulat, is affici cupit. Manat autem hæc ex priore: nam qui ad sumendum non est facilis, idem neque ad postulandum.

ὅθεν ὃ δὲ ἀνέψεται.] Explicatis duabus cautionibus sumptionum, tertio loco ostendit, quid liberali sit agendum, & ait, sumere quidem illi licere, sed vnde oporteat, nempe ex suis rebus & possessionib. & ex his ipsis tamen eo consilio, nō quasi ipsum sumere per se sit honestum, sed hunc potius in finem, vt hac sumptione ad largiendum vtatur, & hinc suppetant copiae ad donandum. Ex quibus verbis perspicuum est, sumptionem in liberali valde arctari, nempe quā in suis tantum rebus permittatur: deinde in hac ipsa tamen non positam esse liberalitatem, sed potius eam fieri liberalitatis & largitionis causa.

ὅθεν ἀμελήσας.] Explicat, quod dixerat de suis rebus liberalem capere posse: nam & liberalem suarum rerum curam gerere debere, non tam propter ipsas res, aut quo eas amet, sed vt ad largiendum suppetant, quod ipsum & C. b. lib. 2. Offic. monet. Habenda est autem ratio rei familiaris, quam quidem dilabi finere, flagitiosum est, sed ita vt illiberalitatis avaritiæque absit suspicio: posse enim liberalitate vti non spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus.

ὅθεν τοῖς τοχέσιν.] Hoc supra est explicatum, vbi de honesto, ad cuius distinctionem pertinet, videre cui donetur, digno an indigno, siue, vt Cicero, vt pro dignitate cuique tribuatur, vt patriæ, ciuitatis, cognationis, calamitatis, probitatis, habeatur ratio. Cicero quidem libro secundo Officiorum, idoneis duntaxat dari vult: hoc est, vt Aristoteles appellare videtur, ὁ τοῖς τοχέσιν, quod grauiter reprehendit Lactantius libro 6. Institut.

ἐλθούσης δ' ἑστίν.] Adferuntur hic aliæ quatuor liberalitatis proprietates, quarum hæc est prima; Liberalem in largiendo valde excellere, adeo, vt ipse sibi minus retineat semper. Ratio, πρὸς μὴ, eo quod hæc liberalis viri sit natura & indoles, nullam sui curam habere, nihil se respicere, ad largiendum totum spectare.

κατὰ τὴν οὐσίαν.] Altera proprietas, ex facultatibus iudicandam esse liberalitatem: neque enim in multitudine aut magnitudine donorum spectari liberalem, sed ex animo & voluntate, ex recta affectione. At hæc pro facultatibus suis donare solet, quod confirmatur ex eo, quia sæpe magis liberalis habeatur, qui pauca, quam qui multa donarit: pauca ex re tenui: multa ex magnis copiis, & tamen non pro rata, vt illa muliercula apud Euangelistam. Prætermisit Aristoteles hoc loco, sed

sed paulo inferius commemorat: Liberalem pro facultatibus suis donare oportere, earum modum non excedere, vt præciare Cic. ne maior sit benignitas quam facultates. Qui enim benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos: quas enim copias his suppeditari æquius est & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest aut in tali liberalitate cupiditas plerumq; rapiendi & auferendi per iniuriam, vt ad largiendum suppetant copiae: & *lib. 2.* moderate ait donandum. Multi enim patrimonia effundunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias curare, vt id diutius facere non possis, &c. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit, nec ita referenda, vt pateat omnibus, modus adhibeatur, isque referatur ad facultates.

ἐλπίστειώτεροι δ' εἶναι.] Tertia proprietates, magis esse liberales, qui à maioribus partas diuitias acceperunt, quam qui ipsi pepererint, quod ipsum & Plato *lib. 1. Politicorum*, indicat: ex quo loco hæc sumplit Aristoteles. Cuius rei duas affert rationes. Prior est, quia inopiam nunquam sunt experti. Vt autem qui in bello nunquam fuerint, ad pericula proiectiores videntur: ita & in diuitiis, qui inopiam nunquam sunt experti, ad eas profundendas sunt faciliores, & hoc arg. *lib. 2. Rhet.* Aristot. ostendit, adolescentes esse natura magis liberales, quam senes. Altera est ratio, & *πάντες ἀγαπῶσι*, quia suum quisq; opus amat, suum cuiq; est pulchrum, quod quisque sibi pepert, hoc ipsi est charissimum: quod ostendit Arist. ex parentū amore erga liberos, quem constat esse acerrimum, & multo quidem actiorem, quam liberorum aduersus parentes. Qua de re *infra. l. 9. c. 6. πῦρ δ' οὐ*, &c. ostendit & exemplo Poetarum, qui sua quisq; scripta & versus mirifice amare solent. Ex omnibus scriptoribus nemo tam sibi placet, quam Poeta, nemo tam sua amat scripta quam Poeta: quod & *infra* commemorato eo loco, & Plato eo loco, & Cicero *lib. 5. Tusculanarum quaest. de Dionysio Siculo: Muscorum* vero, inquit, per studiosum accepimus: Poetam etiam Tragicum quam bonum nihil ad rem. In hoc enim genere nescio, quò pacto, magis quam in aliis suum cuiq; pulchrum, adhuc neminem cognoui Poetam, & mihi fuit cum Aquinio (sc. pessimo Poeta, teste Catullo) amicitia, qui sibi non optimus videretur, sic se res habet, te tua, me delectant mea. Idem commemorat *lib. 14. ad Attic. & lib. 2. ad Q. Frat.*

πλεονεξία ἢ ῥαδίον.] Quarta nota & proprietas; non facile fieri, vt ditescat liberalis; homines liberales πλεονεξία; non esse ex ditionibus, ratio, μήτε ληπτικόν, &c. eo quod nec sint ληπτικὸι ad accipiendum & acquirendum auidi, nec φυλακτικὸι non nimis attentī in rebus conseruandis (nam & supra diximus, liberalitatem non versari in custodia aut sumptione) sed sint potius ἀποδιδυκτικοὶ ad largiendum profusi & faciles, & quia bona non propter ipsa, non quia ipsa ament, sed dandi & largiendi duntaxat causa ea cupiant aut quærant. Sic enim in libris fere omnibus & veteri tralatione legitur. Quidam repouendum putat δι' αὐτὸν, vt referatur ad ipsum liberalem, non ad τὴν χρῆσιν. Verum, cum omnis mutatio, tum vbi bona peræque constat sententia est periculosa, hic certe minime necessaria.

διὸ καὶ ἐγγυλεῖται.] Argyropylus legit ἡ τύχη, accusatur fortuna, sed in omnibus libris etiam veteri tralatione est τῇ τύχῃ, fortunam accusat, nempe vulgus τὸ πλεονεξικόν. Qua concile loquendi ratione & Græci & Latini sæpe vtuntur, vt & libro primo admonuimus, vt Cicero 1. Officiorum. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur. Sicibile-gendum ex veteribus libris: nam in vulgatis interiectum, nonnulli. Quod ad rem attinet; sic apud Senecam in Hercule furente quidam: *O fortuna viris inuida fortibus, quam non aqua bonis præmia diuidis.* Idem alibi: *Res humanas ordine nullo fortuna regit, spargitque manu munera cæca peiora fouens.*

οὐ μὲν οὖν οὐδὲν.] Cur non ditescat liberalis, etsi iam ratione confirmarat, vt quia sit ἀποδιδυκτικός, hic alteram pene geminam tamen & eandem adfert, nempe quia non curet ditescere, quia nullum in diuitiis quærendis studium & operam ponat, vt res aliæ, bona valetudo, honores, eruditio: ita & copiae studio & industria parantur.

ἢ μὲν δὲ οὐδὲν.] Etsi liberalis ad largiendum est facilis & profusus, non tamen largietur, quibus nō oporteat, id est, indignis, vt supra est explicatum, vt largiendum pro facultatibus, largiendum libenter, & non grauante: accipiendum quoque vnde oporteat.

διὸ τὴν τυραννίδα.] Postquam ostendit eum, qui in dando & largiendo modum excedat, esse prodigum: id ipsum argumento a signo, hoc est, à vulgi testimonio & loquendi consuetudine confir-

confirmat, & quidē à contrario. Tyrannos namq; vulgo nō dici prodigos, quod tantæ eorum sint copiæ, vt largiēdo modum earū superare vix possint, raro reperiuntur Tyranni, qui plane se exhauriant largiendo. Est igitur & hic argumentum, eum, qui modum facultatum nō excedat, quantumis immensa donet, posse tamē esse liberalē, neq; propterea dicendū prodigum.

ὁ δὲ τὰς ἐξ ἀλλαν.] Perperam Thomas existimat Aristotelem hic incipere agere de prodigo, de quo multo post: nam istud de prodigo est patergon: adhibito contrario ad explicandum magis modum liberalitatis.

ὁ μὲν δὲ ἐν μικροῖς.] Obscurior clausula: nam vel ita accipi potest: liberalem seruaturum rectum modum, tam in rebus paruis, quam in magnis. Paruas voco, quæ in priuatis locum habent, vt captiuorū redemptionem, dotis dationem, sepulturam, &c. Magnas, quæ in Repub. locum habent, in quibus versatur Magnificencia, de qua proximo capite. Et ita Thomas. Verum quia non puto, liberalitatem, de qua hic agitur, in magnis eiusmodi rebus versari, vt proximo cap. ostendam: sic potius accipienda hæc puto: Liberalem, siue parum, siue multum largiatur, tam in paruis donis, quam magnis seruaturum τὸ δέον. Siue etiam ita: Liberalitatis rectitudinem tam in paruis donis cerni, quam in magnis: neque id absque ratione. Nam & artes, quibus virtutes sæpe comparauit Aristoteles, tam in paruis rebus elucet, quam in magnis, & sæpe magis in paruis, vt pictoris tam in parua tabula, quam in magna: & sculptoris tam in sigillo, quam in signo.

τῆς δὲ τῆς δ.] Quod hic dicitur, liberalitatem in vtroque, dando & accipiendo spectari, qua cum distinctione accipi debeat, *supr.* est dictum.

ἐπεὶ δὲ τῆς.] Obscurus est locus, quo tamen hoc puto agere Aristotelem, vt planius explicet, & quasi τὸ δέον adferat eius sententiæ, liberalem cum in dando, tum in accipiendo τὸ δέον sequi, siue, honestam & sumptionem & largitionem in eo inesse. Nam eas inter se sequi, vt in honestate conuenientes. Quæ autem sequuntur, non mirum si concurrant, cum sint similes, vtpote honestæ utræque. At quæ non inter se sequuntur, vtpote dissimiles & contrariæ, neque concurrunt, neq; in vno eodemque reperiri possunt propter contrariorum naturam. Quare, vt liberalis vni datio, ita & sumptio, honesta κατὰ τὸ δέον esse debet. Sequuntur autem inter se, & altera com-

mitatur alteram, rectam largitionem recta sumptio: ut in liberali, & contra, vitiosam donationem vitiosa sumptio, ut in prodigo, qui, quia contra τὸ δέον dissipat & largitur, ut ad largiendum copiae ipsi suppetant: sumat quoque contra τὸ δέον necesse est, nempe furando, latrocinando, turpiter aut improbe postulando, aut emendicando, &c. Ut igitur vitiosa sumptio similem dationem sequitur: ita & recta sumptio similem dationem sequitur. At contrariae se non consequuntur, ut vitiose nactus, seu per fas & nefas (quod fere faciunt avari) certe non facile largietur honeste, neque contra, vitiosam donationem non sequitur honesta sumptio. Nam prodigus, qui effundit contra decorum seu vitiose, si honeste sumere velit, breui illi nihil supererit ad donandum. Ex his igitur perspicuum est, quae inter se consequantur, quae non: & cur tam sumptio, quam largitio honesta in liberali concurrant, qui scopus est huius loci.

ἐν τῷ παρὰ τὸ δέον.] Quia sup. dictum est, Libenter daturum liberalem, hoc amplius hic adiecit interdum & dolorem capturnum. Dolebit igitur liberalis, si vel indigno, aut quas in res non oporteat, sumptus fecerit aut donauerit, sed dolebit modice: cuius rei hanc affert rationem Aristoteles, quod virtutis seu viri boni sit, quibus rebus quatenus sit & latandum & dolendum: tamen si Stoici postea exorti aliter senserint, qui noluerunt in virum bonum cadere ægritudinem: qua de re apud Cic. 2. Tusc.

τῷ δὲ φιλικῷ & δῖνῳ.] Obscurior est locus, quem tamē omnes ita accipiunt, liberalem comem & facilem esse socium, in communione seu societate rei pecuniariae, aut bonorum esse tractabilem, & qui sibi non plurimum semper tribuat. Sed difficilius est videre, quemadmodum hæc inter se cohæreant: videtur tamen horum verborum hic esse scopus, quibus exponat Arist. fieri non raro, ut liberalis, quibus aut quemadmodū non oporteat, largiatur: sepe fieri, ut donet indignis, eo quod, ad pecunias quod attinet, minime sit difficilis, sit δὲ φιλικῷ & δῖνῳ facilis & tractabilis, atque ita decipi facile potest, obrepi ab indignis illi potest, persuaderi denique potest. Et hæc videtur mihi huius loci sententia & scopus, & vis verbi δὲ φιλικῷ & δῖνῳ. Quo enim hic de societate.

τῷ μὲν ἀλλοτρίῳ.] Et hic locus cōfirmat nostram explanationem. Agit namq; etiam de liberalis dolore: quare & illud

ἐν τῷ αὐτῷ ἴσῃ eodem spectare debet. Nam absurdum sit clausulam prorsus alienam à re proposita interiectam hic esse. Ait autem hoc loco Arist. liberalem magis dolere, quia non consumpserit, ubi oporteat, quam quia consumpserit, ubi non oporteat. Quemadmodum Imp. Hadrianus: *Præstat, inquit, nocentem absolovere, quam innocentem damnare.*

ὡς τὸ Σιμωνίδη.] Grauitur hoc loco, & quidem (qui mos Aristoteli est vlitatus) aliud agens, perstringit Simonidem Poetam insignem, & versibus Lyricis, & auaritia nobilem. De quo Plato in *Hipparcho*. Athenæus lib. 14. Plutarchus de *tarda Dei vindicta*. Ælianus lib. 8. in principio. & Erasmus in *proverb. Simonidis cantilena*.

εἰρηται δ' ἡ μὲν.] Hic proprie incipit explicare de prodigo. Nam quod modo, eum, quibus rebus aut quemadmodum oporteat, neque latari neque dolere: ad planiorem explanationem viri liberalis pertinebat.

εἰρηται δ' ἡ μὲν.] Id dictum est *supr. initio capitis*, nempe nimium, & quod parum esse auaritiæ & profusionem.

ὡς τὸν δαπάνην.] Hoc adiicit Aristoteles, eo quod prodigi profusio non tam in donando, quam in sumptu faciendo versetur. Itaque quia dixerat, prodigium in datione esse nimium, idque in dubium reuocari poterat, ut iam diximus, præmonet Aristoteles, sumptum seu δαπάνην nomine largitionis quoque se complecti.

ἡ μὲν δ' ἐν ἀπορίᾳ.] Iam demum naturam seu facta prodigi explicat. Et quidem in tribus potissimum ipsum peccare, nempe quia in dando & in non accipiendo sit nimius, in dando modum superet, in accipiendo modum deferat. In dando quidem, quia temere dignis, & maxime indignis omnibus donat. In non accipiendo, quia nihil prorsus accipere curet, sed omnia potius profundat. In his igitur duobus prodigi consistit *παρὰ τὸν ὀρθόν*, *ἀλλ' ἐκ τῆς* autem, seu id quod parum in accipiēdo, quia nihil accipiat, seu minus quam oporteat. Nam liberalis, qui rebus in omnibus modum tenet, dat quoque modice, & accipit modice. Hæc enim tria facta diligenter sunt distinguenda. Auarus autem bis peccat, in dando & in accipiendo. In hoc quidem nimium, in illo parum.

ὡς τὸν ἐπὶ μικροῖς.] Accipiunt vulgo & reddunt, præterquam in rebus paruis, quasi sit exceptio, perperam: nam in rebus magnis qui sunt *ἀπὸ τοῦ μεγάλου*, i. modum in accipiendo superant, non

proprie sunt auari, sed iniusti, *πλεονέκται* Tyranni, ut ipse Aristoteles *infra* hoc capite, *τοὺς γὰρ τὰ μεγάλας*, &c. Est igitur in his verbis non exceptio, sed explanatio hunc in modum: Auaritiam modum superare in accipiendo, nempe, siue, sed tamen (id enim sæpe valet *τὸ πάλιν*) in rebus paruis, quasi dicatur, in rebus magnis non versatur avaritia, sed Tyrannis potius & iniustitia.

τὰ μὲν ἔν τῇς.] Explicato summam factorum, tam avari quam prodigi discrimine: iam eadem diligentius explicat. Et primum quidem de prodigo: Facta eius raro concurrere, id est, vix repetiri, ut semper quis largiatur, qui nihil accipiat. Sic enim hoc loco legendum est, *συνδύαζεται*, siue, ut quidam libri habent, *συνδύαζεται*, id est, ut recte Græcus Scholiastes, *συνπλέκεται*, id est, coniunguntur, *ἃ ἅμα γίνεται*, id est, concurrunt, ut nos explicauimus. Ratio huius sententiæ, *ἃ γὰρ ἁπλόων*, quam & modo attulimus, non esse facile donare eum, qui nunquam accipiat. Nam largitio cum fundum non habeat, ut prouerbio dicitur, certe semper dantem nunquam accipientem, res ut deficiat, necesse est, priuatum præsertim, qui proprie dicuntur prodigi. Nam Tyranni & Principes *δυνασταὶ* etiam multa largiendo non facile labuntur facultatibus, neque proprie dicuntur prodigi, ut *supra* est explicatum.

ἔπειτα ὅγε.] Aut legendum *ἐπὶ ταῖς*, id est, deinde, aut rarus est hoc loco huius partiæ vsus & notio, pro *ceterum* aut *verum*.

ἔπειτα ὅγε τοιοῦτοι.] Vt ex malis alia aliis sunt leuiora, item in his duobus extremis, prodigum auaro minus esse malum, ostendit tribus potissimum rationibus. Quia autem prodigi tria sunt genera, videndum, de quo accipienda sit hæc sententia: nam quidam sunt tantum *δοτικοί*, & ad largiendum procliuēs: quidam simul & *ληπτικοί*, qui & dent & accipiant nullo modo aut discrimine: omnium postremi sunt, qui in luxuriosos degenerant, seu potius iam sunt luxuriosi, ad libidines & voluptates perfruendas patrimonium consumunt: certe de primo genere, ut minime malo, hæc accipienda videntur, & hoc est, quod ait *τοιοῦτοι*, & postea, *ὁ δὲ τοῦτον τὸν τρόπον*, &c. quales fere sunt adolecentes. De secundo genere, *ἀλλ' οἱ πολλοί*, &c. De tertio genere, *διὸ καὶ ἀνέχονται*, &c. & ex secundo plærunque degeneratur in tertium,

Ὠτρός τε ᾧ.] Prima ratio, quia prodigus est *Ὠτρός*, id est, ad sanitatem & frugem reduci potest, avarus est *αἰάτος*, ut *infra* hoc capite extremo dicitur, id est, deploratus, & qui difficillime ad liberalitatem reuocari possit. Certe paucos reperies avaros, qui liberales postea fiant: Et si apud Terent. in *Adelphis*, *Demea ex aspero, duro & avaro sene, liberalem & lenem se praeberet student.* Prodigii autem & luxuriosi multi reperiuntur, qui ad frugem redierint. Cic. *pro Caelio.* *At multi, inquit, & nostra, & patrum maiorumq; memoria iudices, summi homines & clarissimi viri fuerunt: quorum cum adolescentia cupiditates deferuissent, eximia virtutes extiterunt:* Exemplo sit ille, de quo apud Horat. *lib. 2. serm. 3.*

Facias ne quod olim mutatus, &c.

Huius discriminis rationes sunt duae, prior ab aetate. Nam plerumq; haec profusio cadit in imperitos adolescentes & petulantes, qui ubi adoleuerint, confirmato cum aetate iudicio, plerumq; vitam illam luxuriosam derelinquere solent. Contra fit in avaris, quod vitium in senes potissimum cadit, in quibus, ut nulla est aetatis aut iudicii: ita nec morum mutatio, immo exaggeratio potius, ut *infra* explicabimus hoc capite. Altera ratio discriminis est ab inopia. Quae adolescentes per luxuriam facultatibus exutos, ad frugem saepe reuocare solet; quae certe ratio in avaris locum non habet, cum per auaritiam non inopia, sed copiae conquirantur.

Ἐ ἐπὶ τὸ μέσον.] Altera ratio, quia prodigus cum liberali cognationem habeat, avarus non item. Nam prodigus non est *ληπτικός*, ut avarus, sed *δοτικός*, ut liberalis, nisi quod hic modo & honesti gratia, prodigus non item: qui tamen ob hanc affinitatem ad liberalitatem perducere poterit, vel consuefcendo, vel aetate aut inopia, ut iam diximus. Et hoc est, quod ait *ἰσοδότης, ἢ πῶς ἄλλως μεταβάλλει, &c.*

Ὡς δὲ δόκει ὄναι.] Itaque prodigus non videtur malae esse indolis: id namque valet *τὸ ᾧ*, de quo *initio lib. 1.* valet hic indolem, ingenium, non mores, ut quidam reddiderunt. Sententia est, Prodigum videri non malae indolis aut naturae, propter eam cum liberali affinitatem, & ut hoc loco ait Aristoteles, quia generosi sit animi largiri & nihil accipere Cic. *lib. 1. offic.* *Nihil enim est, inquit, tam angusti animi tamq; parui, quam amare diuitias, nihil honestius magnificentiusq; quam pecuniam contemnere.* Et Arist. *lib. 8. Polit. cap. 3. in fine*

ὅτι ὁ μὲν.] Tertia ratio, quod prodigus proffit multis, avarus nemini, ne sibi quidem ipsi, inquit Aristoteles, ut & Publius in *Mimis suis*: *In nullum avarus bonus, in se pessimus*. Et idem *Avarus, nisi cum moritur, nihil recte facit*.

ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῷ.] Alterum prodigorum genus, qui nō tantum sint δοπλοῖ, sed etiam λεπτοῖ, id est, qui non profundant sua duntaxat, sed aliena quoque rapere studeant, idque hac de causa fieri, quia cum largitionibus exhauriantur, & earum sint cupidissimi, necesse est, ut copiarum ad largiendum ipsis suppeditent, eos quoque esse λεπτοῖ. Vere .a. & proprie prodigi sunt δοπλοῖ: ex euentu autem fiunt λεπτοῖ, & hac in re similes sunt liberalibus, quos & *supra* ostendimus per se δοπλοῖ, ex euentu λεπτοῖ.

ἀναγκάζονται εἶναι.] Id est, coguntur aliunde copias sibi conquirere, seu parare diuitias, id valet, quod dicit *παραίξειν*, non ut quidam reddiderunt, præbere & suppeditare alijs, quod huic loco non conuenit.

ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι.] Postquam docuit prodigos quoque fieri λεπτοῖ, hic modum ἀφψως ostendit, ex quo cognoscatur discrimen inter ἀφψιν prodigi & liberalis. Nam hunc sumere ut oportet, & à quibus oportet, illum non item: propterea quod hic honestum habeat propositum, prodigus nullam honesti curam gerat, & proinde à dignis & indignis, ab omnibus denique sumit, aufert, rapit, furatur.

διὸ καὶ ἐξ ὧν ἐλάττωται.] Elicit ex prioribus hanc sententiam, prodigorum largitiones non esse liberales, tum quod non sint honestæ, tum quod nullo discrimine aut diligenter, id est, cum delectu fiant, & indignis potius quam dignis. Quare recte Ennius: *Benefacta male locata, malefacta arbitror*.

διὸ καὶ ἀναγκάζονται.] Quia dixerat prodigos ijs fere largiri, qui voluptatem aliquam ipsis reperiant, qui adulari ipsos norint: hinc elicit, prodigos in luxuriosos fere degenerare, plerumque ex prodigis esse quoque luxuriosos: cum, quia, qui omnibus in rebus facile sumtum faciunt, patrimoniumque profligant, hi quoque in rebus luxuriosis sumptibus non parcent: tum, quia, qui nullam honesti curam seu rationem habent, ut hi prodigi, facile ad voluptates, id est, luxuriosorum materiam delabuntur.

ἢ δὲ ἀνελεσθήσεται.] Nūc de Avaritia: de qua hoc primū, Eam esse insanabilem, nunquam in mediocritatem conueri posse. Cuius rei duas affert rationes: priorem ab ætate, quia ætas, in quam

quam cadit auaritia, eo est ingenio, ut quo magis ingrauescat, eo auaritiam magis augeat. Est .a. senectus hæc ætas, quam & h. loco & li. 2. *Rhet.* Aristot. ait, reddere homines auaros. Quæ senectus, ut est auaritiæ ortus causa, ira & incrementum. Contra est in adolescentia, quæ cum maturitate sapere discit, atq; ita ad frugem reuocari solet. Cæterum senes fere esse auaros, perspicuum est. Et si apud Cic. Cato, nihil absurdius esse ait, quàm ubi minus restet viæ, plus quærere viatici. Cur .a. auari fere sint senes, negat se intelligere Cato. At Arist. duas eius rei affert causas. Altera in *Rhetor.* quia longo usu didicerint, quid valeat nummus: quanti fiat pecunia, quam non temere sit profundenda: altera indicatur h. loco, quia imbecillitas omnis sit auara. Qualis est senectus, & hac ratione quoq; fœminæ plerumq; viris sunt auariorum. Cur .a. infirmitas homines reddat illiberales, duæ possunt reddi rationes, tum, quia infirmitas est defectio quædam & inopia, quam omnes explere studemus: tum, quia quæ viribus nequeunt, ea ratione seu parsimonia & auaritia assequi student. Hæc igitur una est ratio, cur insanabilis sit auaritia. Altera est, καὶ συμφύετον: quia magis naturæ nostræ sit cognata quam profusio, quod ex eo sit perspicuum, quia multo plures φιλοχρημαῖτες & pecuniæ studiosos, quam prodigos & ad largiendum faciles reperias. Formula:

Qua natura nostra sunt coniunctiora, agrius depelli possunt: Naturam expellas furca, &c.

At auaritia naturæ nostræ est cognatior.

Ergo difficulter potest expelli.

Plane Aristotelis sententia ita est accipienda, ut interdum tamen exceptionem patiatur.

Ἐν ἀρεταῖς ἐπὶ.] Adfert varia auaritiæ genera. In libello *de virtutibus* tria commemorantur αἰσχροκέρδεια, id est, turpis lucri studium, quale est opificum quorundam. φειδωλία, parsimonia nimia eorum, qui nullos faciant sumptus, aut ἀγροχρημαῖτες eorum, qui sumptus quidem, sed Euclionis instar faciant, aut Simonidis, quem ipsum χίμβρα vocat chamæleon apud Athenæum lib. 14. Hoc .a. loco duo summa auaritiæ genera afferuntur eo quod auarus partim in nimium accipiendo, partim in nihil dando peccet. Nam raro fieri ait Arist. ut in vno vniuersa reperiatur auaritia. Ad hæc .a. duo genera, tria superiora referri possunt: ad prius primum, ad posterius duo reliqua, quod posterius, prius explicat Aristot. Est autem eorum, qui nihil

largiantur, nihil quoque accipiant, aliena non appetentes, suis conseruandis intenti, & quidem hi meliores videntur, quod ab alienis manus abstineant: cur. a. abstineat, duab. de causis fieri, monet Arist. Nā alios abstinere probitate, & turpitudinis fuga adductos, temperare inquā ab alienis, ne quid turpiter cogantur admittere; furta, inquam, fraudes, &c. in quæ sæpe incurrunt, qui alienum appetunt. Alios vero ab alienis temperare, non probitate aliqua sed metu, ne & ipsis aut eorum bonis accidat, vel à priuatis, vel à Magistratibus, quod in alios ipsi perpetrarint. Nam ut præclare Aristoteles, & ῥάδιον το, &c. difficile est aliena quem appetere, cui contra sua quoque; ab alijs nō appetantur. *Male scilicet parata, male dilabuntur. Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.* Et certe plerique auari male volunt & insidiantur. Hinc & apud Cicero. 3. de Nat. Deorum, Filius familias in Synephebis Cæc. liij paradoxe mauult habere patrem auarum, quam facilem, propterea quod à liberale, ut aliquid per dolum auferat, sibi persuadere non possit. Avaro autem omnem machinam & dolum commoliri, summa sit voluptas. Huius autem generis sunt, qui Græcis dicuntur φείδωλοι parci, γλίχροι tenaces, κίμβηκες (quasi ollares dicar, qualis Euclio erat cum sua olla) κυμνοπράται cumini sectores, ρυποκόνδυλοι sordidi, τειγώδιοι, id est, fere victantes, συκαπράγδοι, ficibus victitantes. Hoc igitur primum est auaritiæ genus summum. Nam huius ipsius generis, quam varia rursus sint genera, vel ex solis nominibus, quæ modo attuli, perspicui potest.

οἱ δ' αὖ καὶ πλὴν.] Alterum est auaritiæ genus summum, eorum, qui nullum in sumendo modum tenent, vñdecunque lucrum captant, etiam minimum, & cum infamia, quales plerique sunt opifices, perductores, lenones, forneratores, captatores, testamentarij & viduarum, assentatores, aleatores denique, fures, grassatores, latrones, ac si qui alij sunt iniusti, illiberalis & turpis quæstus studiosi.

ἔτι μικρόν.] Obscurior est clausula. Vulgo accipiunt, qui pauca scilicet donant, maioris gratia, ut sunt adulatores & captatores. Rectius, ut puto, alij, qui pauca scil. lucrantur aut quæstunt & accipiunt: magno scil. precio, id est, qui ob pauxillum lucri etiam indigna subire non erubescant, & ut mox ait Aristoteles, qui honestati & famæ etiam vilissimum lucellum anteponunt. Itaque ἐπὶ πολλῷ scilicet μισθῷ precio, id est,

est, qui magna mercede, id est, damno & dedecore etiam parua lucella redimunt.

τὴς δὲ τῆς μεγάλης.] Rationem reddit, cur dixerit, ἐν τῇς μικρῇς, id est, etiam minimi & vilissimi lucra causa. Nam, inquit, qui maiora lucra sumunt aut persequuntur, ut qui vrbes capiunt, fana spoliunt, (qualis apud Ciceronem est Verres) hi non proprie dicuntur avari, sed malefici, improbi, iniusti, Tyranni, de quibus & Cic. 1. offic. Sunt autem, inquit, multi, & quidem cupidi splendoris & gloria qui eripiunt alijs, quod alijs largiantur, &c. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quae profit amicis, noceat nemini, quale L. Syllae, C. Caesaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis videri: nihil enim liberale, quod non idem iustum 2. lib. Ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt hi, qui Rempubl. tuebuntur, qualem describit Hagesilaum suum Xenophon.

ὁ μὲν τοι κυβερνήτης.] Quia de furibus, grassatoribus, latronibus, aleatoribus, eo quod cum Tyrannis affinitatem habeant, dubitari poterat, an & hi iniusti potius, quam illiberales dicendi essent, nominatim de his explicare voluit. Et ait illiberales quoque hos esse, ἀμφοτέρως inquam, id est, tam aleatores, quam reliquos, propterea quod utriusque sint αἰσχροκερδεῖς. Formula sit ista:

Qui αἰσχροκερδεῖς, sunt illiberales, ut ex prioribus perspicuum sit.

At hi utriusque sunt αἰσχροκερδεῖς. Nam aleatores quidem, quia ab ijs lucrum quarunt, quibus donare potius deberent, nempe ab amicis & socijs, cum quibus plerumque ludus ille exerceri solet, & alioqui constat, alea lusum & infamem & legibus esse vetitum, ut inquit Horatius, & extat textus in Codice. Reliqui vero quia quasus duntaxat causa, etiam gravissima, non necessaria pericula subeunt, ut alios spoliunt.

Ergo & hi utriusque sunt illiberales.

καὶ πᾶσιν δὲ.] Quod ipsum iam ex Cicerone attulimus lib. 1. officior.

ἐν ὅτῳ δὲ τῇ.] Postremo comparat extrema seu vitia cum medio, & ait, Avaritiam recte dici maxime contrariam esse liberalitati, magis inquam, quam profusionem, confirmat duabus rationibus. Prior est, quia maius malum sit avaritia, quam

quam profusio, minorem cum liberalitate cognationem habet avaritia, quam profusio. Formula sit ista:

Extremorum quæ cum medio minorem habent affinitatem, ea magis illi sunt contraria, ut supra est explicatum lib. 2. cap. 8.

At avaritiam cum liberalitate minorem habere affinitatem quam profusionem, hoc ipso cap. supra est explicatum.

Ergo liberalitati magis est contraria avaritia quàm profusio.

Altera ratio, & $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omicron\nu$, &c. quia magis in avaritia peccent homines, quam in profusione, magis ad illam, quam ad hanc sunt propensi. Formula:

Extremorum ea, ad quæ magis sumus propensi medio magis sunt contraria, quod idem eod. c. 8. l. 2. est explicatū.

Ad avaritiam magis propensi sunt homines.

Ergo hac medio magis est contraria. &c.

CAPVT II.

COMMENTARI I.

$\Delta\acute{o}\xi\iota\varsigma \tilde{\gamma} \alpha\tilde{\nu} \acute{\alpha}\nu\lambda\alpha\theta\omicron\nu \epsilon\tilde{\iota}\nu\alpha\iota.$] Eadem est huius, quæ superioris, quæ omnium est ratio. Primum namq; quibus in rebus, tanquã materia verferetur magnificentia suis cum extremis: deinde quemadmodum in his ipsis rebus & medium & extrema se gerant, id est, quæ eorum sint facta.

$\delta\acute{o}\xi\iota\varsigma \tilde{\gamma} \alpha\tilde{\nu}.$] Ordinis rationem reddit, cur post explicatam liberalitatē statim de magnificentia disputandum sit, propterea quod magna inter has duas affectiones sit affinitas. Versantur namq; in eadem materia $\kappa\alpha\tilde{\iota} \pi\acute{\epsilon} \chi\epsilon\tilde{\iota}\mu\epsilon\lambda\alpha$ in facultatibus, & re familiari, sed dissimili ratione, ut mox explicabitur.

$\tilde{\delta}\chi \acute{\omega}\sigma\pi\epsilon\rho \tilde{\gamma} \eta.$] Ostendit, quæ harum affectionum inter se sit dissimilitudo. Nam cum in materia conueniant, in factis discrepant. Liberalitas namq; omnibus in factis, omnibus in rebus, quæ per rem familiarem geri possunt versatur, nempe in donando & sumptu faciendo: magnificentia vero tantum in sumptu faciendo, seu ut Aristot. loquitur $\kappa\alpha\tilde{\iota} \pi\epsilon\tilde{\alpha}\xi\epsilon\iota\varsigma \chi\epsilon\tilde{\iota}\varsigma \delta\alpha\pi\tau\epsilon\tilde{\iota}\nu\eta\theta\epsilon\iota\varsigma$ cernitur, & quidem hac ipsa in re, id est, in sumptu faciendo, in quo & utraq; versari iam diximus. Hæc tamē est dissimilitudo, quod liberalitas in quotidianis, communib; privatis, & parvis fere sumptibus: magnificentia vero in raris, inusitatis & magnis sumptibus versetur. Tumultuatur hic Scholiastes Græcus, eo quod Aristot. liberalitatē in omnibus factis rei familiaris cerni ait. Si in omnibus, inquit; Ergo & in ijs, in quibus

quibus magnificentia, recte, sed adhibito discrimine & dissimili ratione, ut iam explicabimus.

ἐν τέτοις δ'.] Pro ἐν ταυτοῖς, de quo genere dictum est *supra lib. 1. cap. 1.* nempe πρᾶξι.

καὶ τὸν ὅτι τὸν ἐν μὲν.] Ab Erymologia confirmat dissimilitudinē liberalitatis & magnificētiae. Ipso namq; nomine significari, magnitudine hanc illi antecellere, ut dixim⁹, & esse nihil aliud, quā ἐν μεγάλῃ καὶ πλείονι διακρίσει, i.e. in magnitudine seorsus magnis sumptuum decorum, q̄ brevis est & ὁλομυτιότης definitio. Solet saepe Aristot. maxime in his reb⁹ politicis ex verborū notationibus argumenta elicere. Quod posterius imitati studiosius Stoici, in summas delapsi sunt ineptias teste Galen. in libris de Hippocratis & Galeni placitis, & in Cic. Hortens. in Lexico Festi. in verb. oppidum. & Cic. in offic. de fide. Cæterum magnificētiae quoq; vocabulum alijs quoq; rebus tribui solet, non tamē proprie, sed metaphorice inquit Arist. li. 1. c. 7. magn. moral. ut cum magnifice quem loqui aut incedere dicimus.

τὸ δὲ μέγας πρὸς ἡ.] Dux sunt partes definitionis μεγάλος & πλείων, ut ex quib. μεγαλοπρεπείας vocabulū græcum cōstet. In his igit̄ explicandis elaborat Arist. Et primum qdē de magnitudine, de qua iam dictū est, hac sola magnificentia discrepare à liberalitate. Hōc loco de altera parte, seu de decoro explicat, & necessariam eam partē esse ostendit. Nam quia magnitudo cōparatum est vocabulū, & ad alios accommodatur: certe qui in magnitudine versabitur, idem, quæ huic aut illi conveniat magnitudo, quid huic aut illi sit magnū, considerare debet, aliud namq; magnū est priuato, aliud magistratui, aliud huic, aliud illi loco; maior sumptus est faciendus in excipiendo Cæsare, quam in Electore; maior in duce belli, quam in oratore mittendo; maior in templo, in Basilica, quā in Xenodochio.

καὶ δὲ θεῶν.] Perperam Interpp. latini reddunt, spectaculorum præfecto. Nam apud Græcos cum duo sint legatorum genera, sacri partim, partim, pphani: hos vocabāt πρεσβείας, illos θεῶν, quos verbi gratia ad sacros ludos, ut Olympicos, &c. vel ad oracula consulenda Delum mittebant, quorum caput δὲ θεῶν dicebatur. Reddendum igitur latine. Non idem fit sumptus in Trierarcho, & in Architheoro aut in legato sacro. Nam ut Cicero in Verrinis Trierarchi nomen retinuit, ita & Architheori, quod proprium est Græcorum munus, retineri potest.

τὸ τέρον δὴ.] Aretinus, & quidam alius legunt *τέρον* ὅ, sed melius est nihil mutare. Nam δὴ extat in omnibus libris & in veteri translatione, & dicendum potius fuerat, τὸ ὅ τέρον. Continetur igitur complexio in his verbis, quæ tamen & ipsa sunt perobscura. Plurimiq; reddūt ita: *Decorū igitur, ratione personæ, loci, temporis, & rerum spectatur.* Ita Perionius, Gruchius, & Lambinus: nam sub *ἐν ᾧ*, intelligunt ratione loci & temporis. Rectius Scholiastes Græcus Aspasius, hæc duo *ἐν ᾧ* & *ἐν αὐτῷ*, siue ut ille habet, *ἐν αὐτῷ*, monet posita, *ἐν περὶ αὐτῶν*, id est, pro eadem re, ut sæpe alias & paulo inferius *περὶ αὐτῶν δὴ ἀλλὰ ἐν οἷς*, qui locus id aperte confirmat. Sub hoc autem *ἐν αὐτῷ*, intelligunt ratione personæ. Puto ita reddenda: *Decorum igitur ad illum, in quo & in quibus*, id est, ad illum, ad magnificum pertinet, magnifici est decorum videre & tenere, in quibus oporteat.

ὁ δὲ ἐν μικροῖς.] Redit ad magnitudinem, & ait, Eum, qui in rebus parvis aut mediocribus sumptum faciat, non esse magnificum, sed qui in rebus magnis. Ostendit ex usu communis, quia vulgo non ille, sed hic dicatur magnificus. De illo exemplum affert, ut si mendico quis donet, aut in eum sumptum faciat, quod se factitasse Ulysses & ipse mendicans, & ab Antineo pro Penelopes stipem petens, commemorat apud Hom. *Odyss. ε. κὶ γὰρ ἐγὼ*, quem locum hic significat Aristoteles, *πολλὰκι δοσκῶν*, &c.

ὁ μὲν γὰρ μεγαλοπρεπής.] Concludit tandem comparisonem liberalitatis & magnificentiae. Nam magnificum esse quidem illum liberalem, sed non contra. Quod ita accipiendum est, ut ab Aristot. ipso explicatur, quatenus utraq; in sumptu, prout oportet, faciendo est posita. Hactenus inquam, id est, ratione sumptus κατ' ἀξίαν ἐστὶ καὶ τὸ δέον, magnificus quoq; est liberalis. Nam ut præclare Aspasius, liberalis τὸ εἶναι, essentia seu vis & natura cernitur ἐν τῷ καλῷ, siue κατ' ἀξίαν & καὶ τὸ δέον, & ὁρθῶς sumptum facere, quod εἶναι, quia & in magnifico reperitur, fit ut & hic naturam liberalis habeat. Magnifici tamen τὸ εἶναι, non cernitur ἐν τῷ καλῷ, sed ἐν τοῖς μεγάλοις in magnis rebus, & ita se ipse explicat, paulo inferius, *ἐν τοῖς καλοῖς*, &c.

ὁ δὲ μεγαλοπρεπής.] Diligentius explicat τὸ τέρον seu decorum, & hanc ex eo sententiam elicit, magnificum videri doctum & scientia quadam præditum. Sic enim vertendum, & hoc

hoc valet *ῥα*, vt *supra* li. 1. est explicatum. Cuius sententiæ rationem hanc affert Arist. quia cernere decorum, & quod cuiq; conveniat (q̃ facit magnificus) est quædam *γενεῖα*. At *γενεῖα* scientiæ est proprium. Itaq; quia *γενεῖα* *ἐκ* *κός*, vt loquitur Aspasius, est magnificus, est & scientia quodammodo præditus, & certe non cuiusvis est decorum cernere, sed eruditi, qua de re præclare Cic. li. 1. *offic. & in perfecto oratore*. Nam morale decorum fere temperantiæ adscribit, & hoc quoq; argumēto virtutes esse scientias, Plato demonstrat. Cæterum in rebus parvis, quarum propria est liberalitas, non tam difficile est cernere decorum, quare non illi, sed magnificentia potius tribuenda fuit scientia. Sæpe namq; multa consumere licet, non tamē magnifice, sed inepte, aut etiam alia ratione, vt si quis rem aliquæ pretiosam magno emat precio, qua in re etsi multum cōsumitur, nō tamen posita in eo est magnificentia, vt *inf.* explicabitur. *ῥα* *ἐν* *δὲ* *τοῦ* *ῥα*.] Loc⁹ est obscurus; dubium nanq; est, an ad priora, an ad sequentia accommodari debeat. Ad priora accommodat Thomas, vt ratio his verbis cōtineatur (quod subindicat particula *ῥα*) prioris sententiæ, magnificam esse quandam scientiam, magnificum esse doctum & scientia quadam præditum, propterea quod facta magnifici, scientiam quandam redoleant, nempe sumptum facere decore. Atq; ita concludi potest hoc modo:

Si facta sunt scientis. Ergo & magnificentia ipsa est scientis, seu magnificus scientia est præditus.

Verum illud.

Igitur & hoc.

Antecedens iam explicauimus. Ratio connexi exprimitur ab Aristot. his verbis, *ῥα* *ἐν* *δὲ* *τοῦ* *ῥα*, &c. nempe quia ex factis spectatur vel æstimatur habitus, qualia sunt facta, talis est & habitus, q̃ explicatum est *supra* initio, id est, non initio huius lib. vt putat Græcus Scholiastes Aspasius, sed *lib. 1. c. 10. & li. 2. c. 1. & li. 3.* Ad sequentia vero ita accommodari possit hic locus, vt sit ratio, cur facta magnificentia debeant magna esse & decora. Verum, tum eius dicti: Ex factis spectari magnificum, ratio inuertenda est potius, & vt alias spectatur habitus ex factis, ita hic ex habitu spectari facta, & huc pertinere eius dicti commemorationem, quasi ea sit cognatio inter hæc duo, vt ab vno ad alterum vicissim commemoret, non quod vnum videri non debet. Concludatur igitur hunc in modum:

Si habitus est res quadā magna, praeclara & decora, qualem magnificentiam esse, velle ex ipso nomine apparet, & iam est explicatum.

Ergo & eius facta & opera magna quoque erunt & decora.

Et hanc explicationem nostram confirmat particula δὴ, αὖ δὴ & ut habent plerique libri. Nam vetus translatio videtur habuisse ἵ, atque ita quoque vertit Perionius & Gruchius (quidam enim mirifice hunc locum mutarunt) & Lambinus. Nam Argropylos & Anonymus retinent δὴ.

ἡ δὲ τῶν δὴ & ἡ.] Eo fere pertinet hic locus, ut quod de expensis magnifici, idem de eius operibus ostendat, eadem debere esse magna & decora, quod iam vno argumento communi, tam impensis, quam operibus est probatum. Adiungitur & alterum, sed operum duntaxat proprium.

ἡ δὲ τῶν δὴ & ἡ.] Quia hoc ipso, id est per opera efficitur, ut & ipsae impensae sint magnae & decora, quod tamen verum esse iam constat.

Formula. *Si opera sunt magna & decora; igitur & impensa.*

Atqui verum hoc.

Igitur & illud.

Ratio connexi, nam in opus aut rem magnā, magni quoque debent fieri sumptus, atque ita & sumptus operi & opus sumptibus respondere debet: alterū altero esse dignū: utrumque magnitudine & decore inter se convenire, atque adeo sumptus seu impensa opus etiam superare, ἡ δὲ τῶν δὴ & ἡ. Nam parci aut sordidi potius est hominis, ita rationes quadrare & consolidare, non est magnifici, subtiliter sumptus opere metiri.

δὲ παρ' ἑαυτοῦ ἵ.] Constat iam quibus in rebus, nempe in re familiari, & quibus in factis, nempe in sumptibus magnis & decoris faciendis, & operibus eiusmodi apparandis versari magnificentiam. Hoc loco factorum quaedam adijcit leges & conditiones. Prima est, omnia honesti causa debere fieri a magnifico. Ratio, quia eadem est ratio, in omnibus virtutibus. Deinde libenter & hilari vultu, quod commune habet cum liberalitate, ut supra explicatum est. Praeterea large & profuse, non restricte, neque ad amussim, neque subtiliter. Ratio, quia hoc parci aut sordidi potius, quam magnifici sit subtiliter inire rationes. Praeterea quod est proverbum: *Magnificum non tam cogitare de precio, sed de pulchritudine & specie operis. Cogitare potius, quam praeclarum debeat esse opus, quam quanti constet.*

ἡ δὲ τῶν δὴ & ἡ.] Redit ad similitudinem, & dissimilitudinem liberalitatis

tis & magnificentiæ, vtrumq; *supra* est explicatū. Hoc tamē hic eleganter adiungit seu elicit potius ex differentia, magnificentiam esse quandam veluti liberalitatis magnitudinem: q̄ cum in iisdem versentur rebus, magnificentia tamen spectet magnitudinem. Adiungit alterum aut nouum discriminē, aut prioris effectum ex pari impensa liberalem minus, magnificum vero splendidum magis opus efficiendum curare. Ratio, quia operis virtus in magnitudine & splendore potius, quam ex precio æstimetur aut spectetur. Alia namq; est ratio rei κτήσεως seu κτήμενος, alia operis. Nam huius excellentia in splendore & magnitudine, illius in precio cōsistit: id namq; valet hoc loco δρετῇ. Qua de re *supra* lib. 2. cap. 6. ni fallor. Ratio autem, ὅτι τοῦτο, cur laus, virtus & commendatio operis in specie & magnitudine consistat, est, quia hæc duo sint admirabilia, admiratione homines afficiant. At quæ admirabilia, magnificentia sunt propria.

οἷον μέγεθος.] Legendum & interpungendum οἷον μέγεθος ὡς ἐστὶν τῷ πρὸς ἐλδύσεσσι τοῦ ὅτι ὅς τις, καὶ δὲ, &c. vt iā explicauimus, quasi magnitudo quædam sit liberalitatis, in iisdem licet rebus versantis, cum ipsa magnificentia.

καὶ ἐστὶν δρετῇ.] Abesse poterat hæc clausula, & certe est obscurior. Videtur tamen esse totius prioris disputationis conclusio, sed scriptura variat: nam in quibusdam non reperitur δρετῇ. Alij inducunt μεγαλοπρεπεία. Fortasse ita commodius scribatur, ὅτι ἐστὶν ἀρετὴ δρετῇ ἔργα μεγαλοπρεπείας ἐν μεγέθει, aut certe inducendum prorsus est μεγαλοπρεπεία in hanc sententiam. Est igitur operis magnifici laus & perfectionis in magnitudine posita: nempe κτήμενος.

ἔστι δὲ τὸ δαπανημένον.] Docuit adhuc Aristoteles infinite seu generatim, quales debeant esse magnifici impensæ & opera, nempe magna & decora: nunc hoc loco sigillatim impensarum genera exponit, vt subtilius explicetur, in quibus cernatur magnificentia. Impensarum igitur duo summa facit genera, quarum aliæ sint πύλαι, honestæ & splendide: aliæ non item. Honestarum rursus tria sunt genera, aut certe duo. Nam tertium distinctionem recipit, nempe, sacræ, publicæ, & priuatæ. Sacræ sunt, quæ fiunt in res, quæ Deo dicantur, vt sunt donatia seu ἀναθήμενα in ædes sacras seu καθεσθαιεύς [alij habēt καθεσθαιεύς] in sacrificia & hostias in legationes sacras seu πρεβίαι, in omnia deniq; q̄ in Deorū honorē fiunt.

Qua magnificentia excelluit Athenis Pericles, Romæ, teste Liuius & Horatio Imperator Augustus. Publicæ impensæ sunt, quæ in ludos Romæ gladiatorum munera, prandia, & epulas ad populum deliniendū, ad vias, aquæductus, thermas, Nymphæa, porticus, muros, portas, naualia, & id genus alia publica ædificia fiunt. In quo genere Athenis idem excelluit Pericles: Romæ, Pompeius, & Agrippa & Cæsar. De his Cicero in orat. pro Murena. *Et lib. 2. offic.* ubi grauitè Theophrastum reprehendit, qui magnificentiam nimis laudet, & pecuniarum fructum in sumptu popularium munerum ponendum putauit. *Quanto*, inquit Aristoteles, *rectius Et verius*, qui hac non ad miremur, *Et c.* Athenis quatuor fere erant impensarum publicarum genera (de ædificijs non loquor) *χορηγία*, id est, subministratio apparatus scenici: *ἐσίοσις φυλῆς*, prandia & epulas vocant Romani: *πρεσβερχία* munus instruendarum nauium bellicarum: & *γυμνασιάρχια*, præfectura & impensa, quæ in ludos palæstricos, gymnicos, &c. de quibus apud Pollicem. Hic Aristot. tria priora commemorat.

ὁ φιλοκλήτης ἐστίν.] Vno verbo hic indicat Aristoteles, impensas publicas quasdam esse veras & laudabiles: alias non item, de quibus eleganter Cic. *lib. 2. offic. Et in libris de Rep.*

ἐν ἅπασιν ὃ ὅμοιον.] Mira perturbatio. Nam rursus ad τὸ περίπον redit, habendam rationem non operis duntaxat, sed personarum quoque, qui sumptum faciunt. Et in his duo requirere videtur Aristoteles. Primum, ut sint diuites, siue sua opera & industria, siue à maioribus aut propinquorum hæreditatibus facti. Deinde, ut vel sint nobiles, aut ex honesta familia: vel clari & illustres viri, aut in magistratu positi. Quare pauper non erit magnificus, ut cui delint copiæ, qui tamen si magnifice quid suscipere velit (quod sæpe faciunt homines gloriosi) hic non tam magnificus, quam stolidus dici debet, eo quod contra honestatem sumptum faciat. Concludatur hunc in modum:

Qua ex virtute, eadem recte fiunt (Et. Et τὸ δέον, Et κατ' ἀξίαν, qua tria idem valent, quod ab aliis non est percipitum.)

At pauper magnificus, quia nō pro facultatibus sumptum facit, cōκ ὁρῶς πικρὸν τὸ δέον.

Ergo pauper vere non est magnificus, non virtutum rationi congruenter, sed stolidus potius.

Eadem

Eadem ent ratio hominis plebei & humilis, quantumvis copiosi, qui si volet esse magnificus, ridiculus potius & odiosus erit, qualis fuit Lycinius consul, qui splendidissimum monumentum sibi extrui curauit. De quo Martialis:

Marmoreo Lycinus tumulo iacet:

At Catoparuo,

Pompeius nullo,

Credimus esse Deos?

Ratio autem, cur hæc magnifico sint necessaria, hæc est, quod in his sit *ἀξίωμα*, splendor, dignitas, & species, quæ magnificentia maxime sunt propria.

¶ *ἢ ἰδίῳ.*] Modo dixerat, in sacris & publicis impensis maxime versari magnificentiam, utpote splendidissimis & honoratissimis. Hic de priuatis, in quibus & ipsis aliqua ex parte versari magnificentiam adiungit, ut sunt illæ, quæ splendide quidem, sed raro fiunt, puta, quæ in nuptias, quæ in congratulationes, militiam, dignitatis aut magistratus ingressum, in funus denique.

¶ *ἢ ἐν τοῖς π. π. π.*] Et hoc ad priuatas impensas pertinet, ut si qua sit res tota ciuitate honorata, aut etiam natione, ut Thebis studebant conuiujs; Lacedæmone palæstris: Athenis spectaculis, Neapoli hodie & Genuæ hortis; Antuerpiæ villis; Venetijs Cimbris; Hispani & Angli gaudent comitatu; Germani torquibus; apud alios vestes; apud hos equorum cura seu ornatus; apud Græcos passim signa & tabulæ & pocula cœlata, inquit Cic. *in Verrinis*, in honore erant. His igitur in rebus, si quis splendide se gerat, magnificus dicendus erit.

¶ *ἐν τοῖς ξένῳ.*] Magnificentiam quoq; spectari in hospitib. splendide recipiendis aut dimittendis. Id namq; h. loco valere *ἀποστολὰς*, id est, dimissiones scil. *ξένων*, hospitum, non vero legationes, ut alias, puto. Est igitur magnifici propria quoq; hospitalitas: quod ipsum latius explicasse mihi videt Theophrastus *in lib. de diuitiis*. Ex quo hæc Cic. *lib. 2. offic. Recte etiam à Theophrasto laudata est hospitalitas*. Vbi exemplum affert illustre de Cimone, de quo & Plutarchus *in eius vita*. Videatur & Cic. *lib. 3. in Verr.* vbi de Philodamo Lampfaceno.

¶ *ἐν δωρεαῖς ἢ ἀντιδωρεαῖς.*] Magnifici quoq; ait esse munera donatiua, congiaria. Proprium est igitur magnifici splendidum esse in muneribus & in remunerando.

¶ *ἐν τοῖς ἐξωτ.*] Quia modo dictum est, magnificum largū

esse in recipiendis hospitibus, in muneribus dandis & reddendis. Hinc colligit seu adiungit hanc sententiam, magnificum non tam in se, quam in alios, & quæ ad communionem pertinent, sumptum facere, quod quidem cum liberale commune habent, qui & ipse, non sibi, sed aliis est utilis, & quidem multo magis. Nam magnificus etiam sibi interdum est utilis, extruendis sibi villis, portis, porticibus, & hortis. Spectat tamen & hic magnifici splendor, non tam ad suam utilitatem, quam ad dignitatem & ornamentum commune. Cicero in *Murem* *na*: *o*dit populus Romanus priuatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit: non amat profusas epulas, sordes & inhumanitatem multo minus. Et Horatius lib. 2. Od. 15. de veteribus Romanis: *p*riuatius illis census erat brevis, communis magnus.

τὴ δὲ δῶκε.] Ex his verbis perspicuum est, illa, & ὅς ἐστι ἐκ τῶν, quasi parenthesi esse includenda. nam etiamnum de muneribus agit, & ait, simile quid ea habere cum donariis deorum, & quia utraq; sint dona, & non tam ad utilitatem accipientium, quam ad honorem & dignitatem pertinentia. Iam quia donaria constat esse magnifici, mirum non est, si & alia splendidiora munera magnifici sint propria. Et huc mihi videtur pertinere hæc clausula.

μεγαλοπρεπὲς δὲ.] Splendidam quoque domum magnifici esse debere; in domo quoque versari magnificentiam, quod ipsum Arist. ait & in *libello de virtutibus*: ubi & hoc amplius, etiam in vestibus magnificentiam versari ait: præterea, in feris & animalibus rarioribus alendis, in hortis denique insignioribus, ut recte monet Pontanus libro de magnificent. Cæterum de domo magnifici, qualis esse debeat, diligentius explicat Cic. lib. 1. *Offic.* ubi ita scribendum. *O domus antiqua, ei quam dispari domino: nam dominare prorsus est spurium, est namque concisa phras* *is: quam dispari domino scilicet inhabitari aut teneri;* ut ipse Cic. *Philip. 2.*

κόσμος ὅς ἐστι.] Ratio, cur domum magnificus habere debeat suis copiis congruentem. nam & hac in re, inquit, ornatus est quidam & splendor, quæ ratio ut intelligatur, sciendum τὸ πρέπον esse cum ornatu. τὸ μὲν ὅς ἐστι πρέπον ἐν κόσμῳ, inquit Arist. in *Eudem* lib. 3. cap. 9. Quare cum magnifici sit πρέπον, ornatus quoque eius ut sit, necesse est, id est, quidquid splendorem & ornatum habebit, erit magnifici, eo quod πρέπον eiusdem sit.

ὅς ἐστι πῶποτε.] Alia est proprietas magnifici, seu distinctio operum, in quibus potissimum elaborare debeat, nempe in diuturnis.

diuturnis, propterea quod ea plarumq; sint pulchriora, & ex optima materia confecta. Quæ a. opera magis sint diuturna, ex Architectis, earumq; rerum peritis, peti debet. Est & altera ratio, eo q; nominis immortalitas, cuius ut rei splendida, studiosus quoq; est magnificus, ex his propagetur aut conferuetur, ut recte Pontanus *lib. de Magnif. l. c. 9.* Impensa deniq; omnes diuturniores magis ad magnificum pertinent, in his magis elaborabit, quam in ijs, quæ statim pereunt, quales sunt, quæ in ludos aut Pompas fiunt. Videatur & Cic. *lib. 2. offic. de distinctione impensarum.*

ἡ δὲ ἐν τῷ 15.] Redit ad decorum, cuius duæ hic afferuntur notæ Prior de personis, nō eadem impensa colendū Deum & homines, magistratum aut priuatum: altera de rebus & operib. ijs, id est, alio splendore faciendam ædem sacram: alio sepulchrum: alio Basilicam senatus: alio Xenodochium.

Ἐπεὶ δὲ διατηρητέον.] Locus est paulo obscurior, cuius tamen hic mihi scopus videtur. Agit namq; rursus Aristot. de magnitudine, eamq; ostendit esse multiplicem & variam, cum pro impensarum inter se dissimilitudine, tum pro operum & impensarum facta comparatione disparitate. Quæ distinctio eo pertinet, ut ostendatur, magnificum suo quamq; in genere quid magnum sit, omni in re & sumptu magnitudinē spectare debere. Primum igitur magnitudinem suo quamq; in genere reperiri ait; & quidem in re magna, quæ sit magnitudo, eam sequi esse magnificentissimum: in rebus alijs quæcunq; tandē hic *ἐν ταῖς* sit magnitudo, eam quoq; sequi magnificū. Deinde alia est operis magnitudo, alia sumptuum. Potest namq; res esse in suo genere magnifica, nullo tamen sumptu, ut puerilia munera, pila aut ampulla, quæ si in suo genere sint elegantissima, magnifica quoq; sui generis & puerorum ratione sunt: sumptuum tamen ratione, quia perexigui in eas res fiunt, sunt perexigui neq; magnifici.

ἡ δὲ περὶ τῶν 16.] Adiungit rationem, cur in omni re magnitudinem sectari debeat magnificus, omnia facere magnifice, propterea quod magnifici proprium sit operibus & impensis semper antecellere, atque ita se gerere, ut ab alijs in eo genere superari non possit: atque ita sumptus magnitudo, operis magnitudini respondeat. Sequitur igitur, tam in sumptibus, quam in operibus, magnitudinē: in alterutro si peccat, non est magnificus, tum quia superari ab alio poterit in eodem

genere: tum quia decorum non seruat. Erit potius ventosus, aut ostentator aut avarus.

ὁ δὲ ὑπερβιάμων.] Nunc de extremis, & primum de inepto & ventoso, cuius duas potissimum proprietates adfert, alteram à rebus & sumtibus, alteram à fine. Nam in rebus paruis & nugatorijs aut indignis, magnos: in magnis autem, & vbi oporteat magnos sumptus facere, paruos faciet sumptus. Adfert duo exempla: vt si quis familiares aut sodales, quos familiari cœna deberet, splendidissime exciperet: aut vt Aristot. loquitur ex sui tēporis instituto, vt si quis symbolorum sodales cœna non familiari & vsitata symbolorum sodalibus, sed nuptiali quodammodo excipiat. Alterum exemplum est à Megarensi- bus, quorum is fuit luxus aut ineptiæ potius, vt Theatra, quæ pellibus alioqui intendi solent, & postea velis alijs, teste Græco Scholiaste & Lucretio lib. 4.

Et vulgo faciunt, id lutea vasa.

Et verugena cum magnis intenta theatris.

Ea purpureis velis intenderunt, quod in Verre quoq; reprehendit Cicero, qui tabernacula Carbaceis velis intenta habuerit. Idem luxus postea & Romæ percrebuit, de quo Plinius lib. 29. cap. 1. Alterum peccatum ventosi est, quia non honesti, sed ostentationis causa sumptum faciat, qualis describitur à Luciano Nigrinus, quem vulgo Athenis vocitabant Pauonem. Et pulcherrimus ostentator describitur ad Herennium lib. 4.

ὁ δὲ οἱ μεγαρέης.] De hac Megarensum luxuria nihil dum reperi. Aristophanes in Festis eos notat, vt frigidus in suis comicis actionibus. Quod ipsum Scholiastes Græcus confirmat duorum veterum comicorum testimonio Myrtili & Eclantidæ lib. 8. Pol. in fin.

ὁ δὲ μικροπρεπής.] Iam de sordido, cuius has affert notas, & conditiones, omnib. in rebus modum cum deserere, id est, minores quam oporteat sumptus facere, & vt maximos interdū faciat, parua tamen in re & minuta suum animum prodere, suas sordes: & hoc est, καὶ τὸ μέγιστον ἀναλίσσει. Deinde nō hilari vultu, promptoq; animo, sed cunctatē & ægre atq; cum dolore quicquid faciat facere, circumspectantē semper, vt quam minima possit, putantē deniq; , plus æquo semper se expēdere.

εἰς τὸ ἔν.] Distinctis iam extremis & explicatis, qua tamē in re conueniant, tandem adiungit: esse quidē ea vitiosa, vt-
pote à mediō distincta: non tamē probrosa aut dedecorosa, aut
repre-

reprehensione grauiori digna: tum quia aliis non noceant, imo profunt potius. Nam etsi non vt magnificus, & vt decet, sum- tum tamen faciunt, aut donant: tum quia non admodum sint turpia aut deformia, quemadmodum est auaritia aut profusio: præsertim cum difficilimum sit in rebus magnis, vt & in sum- ptibus non hallucinari. Itaque hæc vitia non nimis sunt flagi- tiola: atq; adeo vix sunt vitiositates, vt neq; extrema magna- nimitatis, vt ait *infr. Arist. cap. prox. in fin.*

C A P V T I I I.

C O M M E N T A R I I.

Ἡ μεγαλοψυχία.] Hic de Magnanimitate, quæ à Cicero- ne plærumque Magnitudo & altitudo animi dicitur, de qua & *in Eudem. & in Magn. Moral. Aristoteles, & Cicero lib. 1. Offic. Pontanus duob. in libb. Franciscus Patricius de Regno lib. 7. c. 8.* Hæc igitur est capitis summa explicatio huius virtutis & extre- morum, partitio eadem est, quæ cæterorum capitum.

Ἡ μεγαλοψυχία.] Ex notatione rursus Aristoteles, vt ma- gnificentiam, ita & magnanimitatem in rebus magnis versari ostendit: & ob hanc cognationem, ni fallor, magnificentia ex- plicationi continuo adiungit de magnanimitate, quæ ordinis ratio sæpe repetitur. Nam alioqui vt de liberalitate prius, quam de magnificentia: ita & prius de modestia, quam de magna- nimitate agendum fuerat.

ὅτι ποῖα ἔστι.] Hic est locus, de quo *supr. initio huius libri* monuimus, hoc ipsum Aristotelem quoq; subindicasse in ex- plicandis virtutibus hunc esse seruandum ordinem, vt primum quibus in rebus versentur, deinde quemadmodum, id est, quæ earum sint facta & notæ, explicetur.

Ἀλλὰ φέρεται ὅτι ἔστιν.] Et hoc ad methodum pertinet: Nihil, in- quit, refert in virtutibus explicandis de affectione seu virtute nominatim explices, an de affecto & virtute prædito. Quæ est abstracti, eadem & concreti est ratio, vt Grammatici loquun- tur; eadem est coniugatorum natura, vt Dialectici loquuntur. Itaque omnia hoc loco magnanimo attribuit, non magnani- mitati, hac fortasse de causa, quia sæpe vtendu in sit verbo ἔστιν, dignum se iudicare, quod magis homini, quam rei conue- nit. Idem fecit *lib. 5. de Iustitia.*

δοκεῖ ἡ μεγαλοψυχία.] Brevis est magnanimitas definitio, cu-
S s ius

ius dux sunt particulæ; altera iudicare se dignum, altera rebus magnis. Sua utramque ratione confirmat, & à contrario fere. Priorem ibi, ὁ δὲ κατ' ἀξίαν, &c. quia

Qui honores sibi indigne arrogat, stultus haberi solet.

Atqui magnificus stultus non est, propterea quod qui ex virtute quid agit, nemo stultus est.

Ergo magnificus digne de se sentit, pro dignitate iudicat, alioqui sit stolidus, quod est absurdissimum.

μεγαλόψυχος ὁ μὲν εἶναι.] Hanc tamen magnanimi definitio- nem reprehendit Ludou. Viues lib. 6. de causis corruptarum ar- tium, tum, quia cum honores, in quibus versatur magnitudo animi, comparate dicantur, id est, alitis alii debeat honoros. Certe qui alios non norit, difficulter statuere poterit, qui sibi debeat honor: nam fortasse alii ipso digniori debeat, præsertim cum se ipsum nosse difficilimum sit: tum, quia ut se quis & alios optime norit, seque præmiis maximis dignum esse videat, tamen eo vir melior habendus est, quo se modestius gerat, & demissius de se sentiat. Itaque & in sacris libris hæc sæpe inculcantur: *Noli altum sapere*: ad minuendam arrogantiam, aut præclaram de se existimationem pertinentia. Putat igitur ille, magnanimitatem Aristotelicam cum Christiana directo pugnare. Eodem modo & Vitus Amerbachius contradicit in *Commentario ad librum primum Magnorum Moraliū*. Responderi tamen potest, magnanimum, etsi de se magnifice sentit, non peccare tamen, propterea quod nihil sibi aut arroget, aut detrahat, id est, in se ipse sit iustus. Neque puto sacris libris iuberi, quem ita demisso esse animo, ut quas licet à Deo habeat dotes, eas tamen contemptim habere debeat, aut obscure, aut etiam sibi minuere & detrahare. Arrogantia duntaxat & superbia, quod ipsum monet Aristot. vitanda erit, & agnoscendus auctor, à quo hæc magnitudo animi, eiusque causæ proficiscantur.

ὁ δὲ κατ' ἀξίαν ἀξίος.] Altera definitionis particula de magnitudine, item à contrario confirmatur: nam vulgo, inquit, confutit, eum, qui cum parvis honoribus est dignus, iis quoque acquiescit, seque dignum esse iudicat, neque ad maiores aspirat, non esse magnanimum, sed modestum. Si ergo vulgo modestus dicitur non magnanimus, qui parvis, quibus est dignus, acquiescit, certe magnanimus contra erit, qui magnis cum sit dignus, iisdem acquiescit. Itaque concludi potest, in magnitudine positam esse magni-

gnanimitatem non secus atque pulchritudinem & dignitatem. Et hac in re magnanimitas & pulchritudo conueniunt, vtrilla in magnis (honoribus, vt postea ostendetur) ita & hæc in magnis corporibus propriè locum habet: nam parui non tam pulchri vulgo dici solent, quam elegantes, venusti, & concinni seu belli ἀστῆρες καὶ σύμμετροι καὶ εὐρῆτες. Cyrus libro tertio de Cyri institutione Alij, inquit, prædicabant sapientiam, alij tolerantiam, alij lenitatem, alij denique dignitatem & magnitudinem. Lucretius libro quarto: particula punitio, καὶ εὐτων, Charitum, μίαν, tota, merum sal, magna atque immanis ἡγεμονία plenaque honoris. Ouidius de Romulo: pulcher & humano maior, &c. Item Euripides in Phœnissis, vbi Antigone de Hipomedonte Rege &c. &c. vbi Giganticum comparat. Cur autem magna duntaxat censeantur pulchra, ratio redditur à Pontano, quia pulchritudo dignitatem adferat, quæ dignitas est in magnis: nam in paruis potius est contemptus. Potest & hæc reddi ratio, quia pulchritudo est rerum perfectarum. Nam

Quo quid est perfectius, eo pulchrius.

At quæ parua, non videntur perfecta.

Ergo nec pulchra.

Elicit & hinc Pontan. virum magnanimum magna & insigni corporis dignitate esse debere, quod ego nō puto hinc elici posse, atq; adeo puto falsum. Nam etsi dignitas corporis & forma ornat magnanimum, tamen absq; ea magnanimum esse non posse, cum ea res sit corporis, negandum est.

ὁ δὲ μεγάλων αὐτὸν.] Constat in rebus magnis pro dignitate versari magnanimum. Sunt alia quatuor hominum genera, de quorum item dignitate addi potest. Primum eorū, qui paruis digni, maioribus quoque se dignos non iudicant, & hos vulgo modestos σώφρονες vocat Aristoteles: vbi verbum σώφρονες non proprie (pertinet enim ad voluptates) sed communiter de animi quadam continentia accipitur. Alterum genus est elatorum, qui etsi indigni, maximis tamen se rebus dignos existimant, & hoc est huius virtutis nimium. Est & tertium genus eorum, qui magnis quidem rebus sunt digni, at aliquibus maioribus tamen se dignos, quam quibus sint, existimant, vt si quis errore, aut etiam malitia maiora affectet, aut etiam maioribus affici honoribus cupiat, maioribus se dignum putat, errore aut malitia, non vero stultitia:

ritia: & hoc est, quod ait, ὁ ὃ μείζων, &c. & hi proprie non sunt Græce χαῖνοι, quia non tam stultitia, quam errore, &c. præsertim cum difficilimum sit interdum iudicare, quibus quis sit honoribus dignus. Quartum genus eorum est, qui prorsus abiecti sunt animi, nullisque dignos honoribus se iudicent, siue tamen digni sint magnis, mediocribus autem etiam parvis, & his propterea minoribus dignos se existiment. Et hoc est huius virtutis, id, quod parum est. Maxime autem angustus hic animus in eo cernitur, qui cum magnis erit dignus honoribus, dignum tamen se parvis existimet: propterea quod hic ipse, si non magnis, sed minoribus esset dignus, iam etiam multo minoribus se dignum iudicaret, & plane se abiceret.

ἔτι δὴ μεγαλόφυχος.] Conclusio, qua & tacite quæstioni occurrit: nam si in magnis versatur magnanimus, videbatur magnanimitatem non esse mediocritatem (quod tamen in virtutibus est necessarium) sed extremitatem potius & excellentiam. Magnorum namque propria est excellentia: Respondet Aristoteles, magnanimum esse & extremum & medium, sed dissimili ratione: extremum quidem ratione magnitudinis: medium vero ratione dignitatis, seu eius quod oportet: utpote, qui in rebus magnis, ut oportet, se gerat, cum elatus & abiectus, vel in nimio, vel in eo quod parum peccet. Eadem ratione & sup. lib. 2. ostendimus, virtutem dispari modo esse, & ἀκρότης, & μέσότης.

εἰ δὴ μεγαλόν.] Constat in rebus magnis versari magnanimum, atque adeo in rebus maximis. Exquirat igitur, quæ sint istæ res maximæ, & primum quidem docet, vnam duntaxat esse rem, hac ratione, quia sit maxima. Formula sit ista:

Si in rebus maximis versatur magnanimus.

Ergo in re vna.

Antecedens perspicuum est ex prioribus. Connexi hæc est ratio: quia quæ excellunt, fere sunt vnica. Itaque concludendum est, in vna duntaxat re cerni magnanimum, nempe præcipue & per se: nam ex euentu & in alia quoque re versatur, ut infra ostendetur.

ἡ δὲ ἀξία λέγεται.] Exquirat iam, quæ hæc res sit vna, ex natura dignitatis: quæ dignitas, quia vulgo non de bonis animi (neque enim dicimus quenquam hac aut illa virtute esse dignum) sed de bonis externis dici solet (ut bona aut aduersa fortuna hunc aut illum esse dignum.) Hinc efficitur, hæc vnam rem,

rem, quæ magnanimi sit propria, in bonis externis esse quærendam, cur ita? quod dignitas propria sit magnanimi, & altera eius definitionis particula (qui se dignum iudicat) vt *supr.* est explicatum.

μεγιστον ὃ τοῦ αὐτοῦ.] Iam constat, propriam magnanimi rem debere esse maximam, & vnam in bonis externis. Videamus ergo, quæ vna rerum externarum sit omnium maxima, & quidem eam esse omnium maximam ait, & merito maximam iudicari debere, quæ Diis maxime tribui solear, quam principes viri, & in dignitate constituti, maxime expetant, quæ denique rerum pulcherrimarum sit præmium. Quia autem hæc maxima sit res in rebus externis, quæ tribus his conditionibus excellat, certe dubitari non debet, quibus ipsis cum ornata & prædita sit gloria & honor, efficitur, vt magnanimi materia sit gloria & honor. Concludatur hunc in modum:

Ea res in externis est maxima, qua tribus his conditionibus sit prædita.

Atqui honor tribus his conditionibus est præditus.

Ergo honos in rebus externis est maxima.

Assumptionis ratio: nam & hunc maxime Diis tribuere solemus, eaque propter, honor diuinum bonum à Platone dicitur, qua de re *supra lib. 1. cap. 12.* Politicis quoque & in dignitate constitutis, honorem veluti scopum esse propositum, *supra* quoque est explicatum *lib. 1. cap. 5.* & copiose explicat Cicero *lib. 1. Offic.* Esse denique honorem rei pulcherrimæ præmium, ex eo est perspicuum, quod tanquam prouerbio dicatur; *Gloriam virtutis rei præstantissima esse præmiū.* & hac de re copiose explicat Nobilius in *lib. de Honore*, & Pontan. *l. 1. de Magnanimitate, cap. 2.* Et si & hic rursus Aristotelem grauissime reprehendit Vives *lib. 6. de causis corrupt. artium.* Quod autem Aristoteles *lib. 1. Rhet.* magnanimi materiam non honorem, sed beneficentiam aut benefacta constituit, id excusatione leniendum est, quod in iis libris non accurate disputetur de virtutibus. Nam benefacere quidem est magnifici, est factum quoddam eius, sed non materia. Quod autem in *libello de Virtutib.* præter honorem & dedecus, secundam quoque & aduersam fortunam magnanimi materiam ponit Arist. id ita est accipiendum, vt maxime & proprie in honore, secundario in fortuna versetur, vt mox explicabitur.

ἡ αὐτοῦ ὃ λόγος.] Etiam absque ratione, quam vnam iam attulit;

tulit: nempe à signo, id est, iudicio magnorum virorum, idem ostendi posse ait, nempe magnanimum versari in honore & dedecore, propterea, quod videre liceat, magnos pluresque viros honorem & gloriam in primis sectari, ea se dignum iudicare. Cæterum tota hæc disputatio de materia magnanimi ita accipi debet, quemadmodum Cicero eam est interpretatus: *Vera, inquit, lib. 1. Offic. & sapiens animi magnitudo, honestum illud, quod maxime naturam natura sequitur, in factis possum, non in gloria iudicat.* Qua de re mox latius.

ὁ ὃ μικρόψυχος.] Comparat extrema cum medio, & eadem inter se: nam medium in honore versari κατ' ἀξίαν, extrema modum superare aut deferere. Et quidem angusti animi hominem modum deferere, tam ratione sui, quam ratione magnanimi: Elatum autem ratione sui duntaxat modum superare, non vero ratione magnanimi: Illum quidem ratione sui, quia se licet dignum, iudicat indignum: magnanimi ratione, quia indignum se iudicat magnis honoribus, quib. constat dignum esse magnanimum: hunc vero ratione sui, quia plus sibi tribuit, quam mereatur, non vero magnanimi ratione, quia magnanimi honores assequi studet, id est, magnos, quibus tamen est indignus.

ὁ ὃ μεγαλόψυχος.] Colligit præclaram ex superiorib. hanc sententiam, magnanimum esse virum præstantissimum & optimum, non posse esse nisi virum bonum, atque adeo omnibus virtutibus præditum, quod certe prudenter hic monuit Arist. ne quis putet, magnanimum quem esse posse, qui nulla honesti cura per fas, per nefas, iure aut iniuria, magna licet perpetret: præsertim cum videri liceat, multos solo gloriæ, sed falsæ stimulo excitatos, gravissime peccare. Qua de re extat locus libro primo Officiorum: *Sed ea elatio animi, &c.* Ratio autem Aristotelis prima hæc est, quia magnanimus maximis honoribus est dignus. Formula:

Qui maximis premiis est dignus, is ut optimus sit necesse est: nam μέζονος, &c. quo quis est melior, eo maiore premio affici debet & solet.

At qui magnanimus summo premio est dignus, nempe gloria & honore.

Ergo optimus ut sit necesse est.

καὶ δόξειεν αὐτῷ εἶναι.] Ostendit, magnanimum non tantum esse virum bonum, sed hoc amplius, quod in quaque virtute sit magnum, eximium & excellens, id huius esse proprium: ut in fortitudine

tudine grauiſſima ſuſcipere aut contemnere pericula: in temperantia etiã ſummas voluptates ſpernere: in liberalitate quicquid erit ſummum, in eo ſumptum facere. Quare & in *Eudemis Lib. 3.* magnam huic virtuti cum magnificentia & grauitate affinitatem eſſe ait. Sed de hac re & mox. Ex hac autem ſententia argumentum quoque elici poſſe videtur, ſi quæ in ſingulis virtutibus ſunt eximia, ea magnanimi ſunt propria (quod vel ex ipſo nomine perſpicitur) etiã inde effici, magnanimum certe virum bonum eſſe debere, declarat exemplo fortitudinis & iuſtitia: nam minime decere magnanimum fugere aut iniuria alium afficere.

Φύ, ἢ παρρησία.] Qui effuſe & celeriter currere volunt, manus iactare ſolent, quod manuum iactatione curſus ſubleuetur, & adiuuetur, teſte Ariſtotele in libro de progreſſione animalium, id Græci vocant παρρησία τῶς χειρὸς, Latini dicunt, currere diſmiſſis manibus. Plautus in *Epidico*: Imo ſi audias mens pugnas, fugis manibus diſmiſſis domum. Et in *Pſeudulo*: Odor diſmiſſis pedibus? peccaui inſciens; quid eſt, quia diſmiſſis manibus volui dicere. Magnanimus igitur, vt & fortis, fugit interdum. Sed in ipſa fuga etiam dignitatem ſuam ſeruat. Quod de Leone generoſiſſimo animali & Ariſtoteles & Plinius *lib. 8. cap. 15.* Illa, inquit, nobilior animi ſignificatio, quamlibet magnæ canum & venantium turba ingenti non vi conten. reſ. in campis, & ubi videri poteſt. Idem ubi virgulta penetrauit, acerrimo curſu fertur vel: dep: ab: turpitudine. Quo modo & fugientem facit Aiaceſ Homerus *lib. 2.* ubi & Leoni illum comparat. Ita hunc locum explicauit Petrus Victorius in *varijs lib. 29. cap. 2.*

πῶς ἢ ἐν ἐν.] Ratio eſt, cur magnanimus neminem iniuria afficere debeat, quod nulla ei ſit cauſa lædendi, eo quod omnia pro nihilo putat, ex quibus cauſæ iniuriæ naſcantur, vt lucrum & pecunia, vt *infra* explicabitur. Et quidem ex hac ipſa ratione tertium argumentum elici poteſt, cur magnanimus vir bonus eſſe debeat, nempe, quia cur malus eſſe debeat, nulla ſit cauſa, vt iam explicauimus. Atqui ſine cauſa nemo malus eſſe velit.

ἢ ἐν ἐν.] Quartum argumētum ab abſurdo, quia ridiculus appareat, & ab omnibus deſideatur, qui cum ſit improbus, magnanimum tamen ſe eſſe dicat. Abſurditas hæc perſpicua ſit, omnia magnanimi facta & ſingularum virtutum perſpi-

perspiciendo, ut ridiculus sit, si vir facinorosus fortem se haberi velit, aut temperantem.

ὅτι ἐν δὲ αὐτῷ.] Quantum esse potest argumentum, quod tamen pendet ex primo, qui ne honore quidem villo sit dignus, si sit improbus. Formula:

Qui improbus, nullo honore est dignus.

At magnanimus summo honore est dignus.

Ergo non est improbus.

Propositio *supra* est explicata, ubi, quod & hic adiungit Aristotel. dictum est, honorem deberi virtuti, eius esse præmium, bonis tribui, non improbis: per virtutem utique ad honorem & gloriam peruenitur, quod Marcellus æde virtutis & honoris quoque ostendit, ut est apud Plutar. *in eius vita.*

ἔτι καὶ μὲν ἔν.] Explicato, magnanimum absque virtute & probitate esse non posse: explicato & hoc, quod in singulis virtutibus sint eximia, magnanimi esse propria, adiungit præclaram sententiam, magnitudinem animi esse quoddam virtutum omnium ornamentum seu κόσμον: nam & virtutes ornat, seu ornatiores & excellentiores reddit, id est, quod in singulis virtutibus eximium est, id agit, & absque virtutibus, ut iam dictum est, esse nequit. Pulcherrima est igitur hæc virtus, & ut Cicero loquitur, splendidissima, & eleganter à Pontano, corollæ ex optimis quibusque flosculis virtutum contextæ, comparatur, aut insigni & fluuiorum regi, Danubio aut Rheno, in quem undique plurima flumina influant. Quare & hoc alterum adiungit Aristoteles, hanc virtutum vnam omnium esse difficilissimam; difficile esse magnanimum fieri; raros esse viros magnanimos; quæ namque præclara & difficilia, eaque esse rara: neque enim magnanimus esse potest, quin omnibus virtutibus excellat, id est, καλοκαγαθός sit: nam καλοκαγαθία est omnium virtutum cumulus & complexio, teste Aristotele *lib. 2. Magn. Mor. cap. 9.*

μὲν ἔτι καὶ μὲν ἔν.] Adhuc ostendit, magnanimi materiam esse honorem & dedecus: adiungit tamen hoc loco, maxime, μέγιστον, id est, proprie & maxime in his cerni magnanimitatem: nam & in aliis cernitur, in bona & aduersa fortuna, nempe, diuitiis, egestate, orbitate, & aliis calamitatibus moderandis, ut paulo inferius.

ἢ ἐπὶ μὲν ταῖς μετέωλαις.] Reperta magnanimi materia, honore, quemadmodum in hoc se gerere debeat: nunc explicat, cui

et si penitus rem inspicienti, reperietur Aristoteles, etiamnum agere de materia, seu coniuncte potius de materia & factis, vique ad eam clausulam, *ὅτι ἐστὶ περὶ τοῦ καὶ δυνάμει*, &c. vbi proprias demum magnanimi notas & proprietates persequitur, & hoc ipse quoque indicat mox, *μάλιστα μὲν ἐν ἐστὶν*: neque enim de fortuna, quam alteram huius virtutis materiæ partem esse diximus, quicquam dum addidit. Primum itaque duas has affert sententias, easque item coniuncte & iisdem verbis connexas, nempe magnanimum honores maximos duntaxat, eosque à grauibz & viris bonis delatos, curare, alios, id est, paruos, & à vulgo delatos, negligere & aspernari, propterea, quod illi ipso sunt digni, parui indigni. Ostensum namque est supra, magnanimum magnis se dignum iudicare, & qui à plebe & absq; iudicio deferuntur honores, certe contemnendi sunt. Quare & Cic. in *Epist. ad Catonem lib. 15. Epist. 6. Latus sum*, inquit, *me laudari Hector apud Nævium opinor, abs te patre laudato viro: ea est enim profecto iucunda laus, qua ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt.* & *lib. 5. Epist. 12. Atque hoc præstantius mihi fuerit, & ad latitiam animi, & ad memoria dignitatem, si in tua scripta pervenero, quam in cæterorum, &c.* placet enim Hector ille Nævianus, qui non tantum se laudari lætatur, sed addidit etiam à laudato viro. Et Achilles *Iliad. 1. Nestori* suadenti, vt præmia & honores ab Agamemnone sibi delatos susciperet, respondet, à Ioue se præmia expetere, non ab Agamemnone inimico, & ignaui homine. Hac de re Pontanus *lib. 2. de magnanim. cap. 1. Sic & in Critone* Socrates monet, non cuiusque reprehensionem nos vereri debere, sed eorum tantum, qui prudentia & sapientia præstent. Altera est sententia; magnanimum ob honores non effulse aut insolenter lætari debere, sed moderate: propterea quod honores non novi ipsi accidunt aut alieni, sed eos accipiat, quasi ad se pertinentes, seu sibi debitos *οἰκείους*. Non solemus autem lætari, nisi si quid insperatum nobis accidat. Imo tam magno est animo magnanimus, vt honores quantumvis magnos, non satis tamen iustos & se dignos existimet, omnia se suaque virtute inferiora esse putet, propterea quod nullum satis amplum perfectæ virtutis reperiatur præmium, vt præclare hoc loco ait Aristoteles, & vere. Nam bona fortunæ, vt honor, & corporis, cum bonis animi, id est, virtute comparata sordescant necesse est. Et si autem ipsum quoque honorem summum licet per se tamen paruum iudicat magnanimum,

nimus, non aspernabitur tamē eum, sed capiet potius, eo quod nullum maius præmium virtutis inter mortales extet: certe alioqui virtus ipsa sibi est merces & præmium. Ipsa quidem virtus precium sibi, inquit Claudianus. Cæterum & hunc locum reprehendit Viues *lib. 6. de caus. corrupt. art.* quia non facile boni à malis internosci possint, & fragile necesse sit esse bonum, quod ab aliis dependeat, in aliena sit manu.

ὁ μὲν δὲ Ε.] Vt honores, item ignominias moderate feret magnanimus, eo quod sciat, sibi que sit conscius, iniuste eas sibi fieri, vtpote virtutibus excellenti.

ὁ μὲν δὲ ἀλλὰ καὶ Ε.] Hoc loco de altera parte materiæ, nempe de reliquis fortunæ bonis & malis: nam & in his aliqua ex parte cerni magnitudinem animi, quod hoc loco tradit Aristoteles verbo μεγαλῆται, tum aperte expreslit in libello de Virtutib. vbi ait magnitudinem animi esse virtutem, quæ tum in honoribus & ignominias, tum in prospera & aduersa fortuna consistat: ita namq; ibi definit. Simili res tota hæc illustrari potest à corpore ad animum sumpto. In corpore fere sunt quatuor bona insigniora, bona valetudo, habitudo seu ὁρμή, vires & pulchritudo. Sic animi bona quasi valetudo est iustitia, habitudo est magnitudo animi, quæ & ipsa est forma seu κόσμος, est deniq; robur & firmitas, qua firmitate tam honores & ignominias, quam res prosperas & aduersas moderate feramus; hoc ibi primum hoc loco magnanimū in aliis rebus tam prosperis quam aduersis, puta diuitiis, paupertate, potentia & opibus, imbecillitate, nobilitate & humilitate, moderatum & æquabilem se gerere debere, id est, ob res prosperas nō debere insollescere, ob contrarias non debere animo considerare & frangi, qua de re pulcherrimus extat locus apud Cic. *lib. 1. Offic. Omnino fortis, &c.* Vtitur autē Arist. argumento à minore, ἐδὲ γὰρ οὐκ ἐπὶ πλεον. Eum quem neq; honores extollant, neq; ignominia frangant, quas iam constat esse maximi momenti res, non debere effrem rebus aliis prosperis, aut frangi aduersis, vtpote multo minoribus & lenioribus. Sic enim accipiendum ἔτις, id est, insolenter & immoderate, & ὡς μέγιστον, id est, quam maximum, vbi ὡς non valet tanquam, vt quidam putarunt, sed nihil potius, aut est αὐτοῦ ἡλικόν, vt Latinum quam, in his verbis, quam maximus, quam doctissimus. Ait igitur his verbis, honorem esse maximū quiddam.

αὖ γὰρ δὲ ὡς ἐστὶν Ε.] Ratio est, cur cæteris fortunæ bonis præster honos, q̄ illa huius causa expetant, quod ex eo est perspicuum, quia

quia videre licet eos, qui sibi magnas opes aut diuitias pepere-
runt, hoc propterea agere & quærere, vt propterea colantur, &
honoribus afficiantur, sed hac de re dictum est *sup. lib. i. cap. 5.*

διὸ ὑπερόπλιαι.] De hac re *infra.*

δοκεῖ γὰρ τοῖς.] Et si non magni facit magnanimus bona ex-
terna, videntur tamen, inquit Aristoteles, illi esse adiumento,
& ipsam quoque animi magnitudinem augere, quin ornent,
dubium non est: nam & dignitas & statura magnifica sunt:
Turpes & exili statura, quantumuis aloqui magni, contemni
solent; vt Iuliano Imperatori multum detraxit exilitas corpo-
ris: Maximino magnam comparauit auctoritatem corporis
magnitudo. Sic & opes & diuitiæ ornant & iuuant magnani-
mum. Qua de re Plutarchus *in principio vita Dionis.* Adiu-
uare ergo hæc externa bona ostendit Aristoteles, quia ea ipsa
aut iis præditi, honore affici soleant: si honorem adferunt:
Ergo coniuncta magnanimo, augent illi honorem. Cur au-
tem genus, opes, diuitiæ honorabilia sint vulgo, hanc reddit
rationem Aristoteles, quia *ἐν ὑπεροχῇ*, id est, quia his præditi,
cæteris antecellere putantur: quicquid autem antecellit, id ho-
nore est dignum.

διὰ γὰρ τοῖς αἰῶσι.] Complexio est de adiumento, quod ma-
gnanimus capit ex bonis externis, nempe per ea augeri magna-
nimitatem, quod vt intelligatur, hoc in memoriâ reuocandum
est, honore & laude excitari homines ad præclare agendum:
Gloriam, vt ait Poeta, calcar addere & stimulum ad recte faci-
endum. Itaque cum hæc bona gloriam coniunctam habeant,
mirum non est, si & adiumentum seu calcar addant magnani-
mo. Quare & hoc subindicat Aristoteles, magnanimum hæc
externa bona non prorsus aspernari debere.

κατ' ἀλήθειαν γὰρ.] Pulchra sententia: Tametsi ob externa bona
multi colantur, tamen solam & vnicam virtutem honore esse
dignam, etsi qui & virtute, & reliquis externis bonis est cumu-
latus, maiore honore dignus vulgo censetur *ἀξιοῦται.*

οἱ δὲ ἀνδρὶ δόξης.] Adiungit Aristotel. quid de his censendum
sit, qui licet improbi, externis tamen illis bonis affluant, & ait,
hos honore esse indignos, quod iam est demonstratum: non
recte se magnis honoribus dignos iudicare, neque esse magna-
nimos, quod absque virtute perfecta *πεντελές*, illa, id est, nec
magnanimus, neq; honore dignus censi debet; esse denique
superbos & contemptores, petulantes & maleficos, quod absq;

virtute difficilimum sit ferre secundam fortunam, quod ait *Cato apud Festum*. Idem testatur *Arist. lib. 2. Rhet.*

ὁ δὲ ἀνδρῶν ὃ φέρειν.] Eosdem, quia ferre res secundas moderate nequeunt, alios quidem contemnere & ridere; ipsos interea nugatoria agere, aut turpia, imitari denique magnanimum, cui tamen longe sint dissimiles. Imitantur quidē in contemnendis aliis & magnifice se gerendo, sed discrepant, quia magnanimus contemnit iudicio & recte, illi pperam & temere.

ὁ δὲ μεγαλόψυχος.] Iam aliquoties commemoravit Aristoteles, magnanimo nihil esse magnum, nihil ab eo magnificari, omnia contemnere, & prae se parua ducere, esse κατὰ φρονήσιν, & recte hæc una est insignis magnifici nota. Quare & Cicero (qui ex Stoicorum ratione cum fortitudine magnitudinem animi confundit) inter fortitudinis partes & comites numerat despicientiam, in partitionib. oratoris: In rebus autem, &c. Et libro 2. Tuscularum: Quid fortitudini comitisbusque eius, &c. Et hac de re latius lib. 1. in Offic. & animi excellentia magnitudoque.

ὁ δὲ ἐστὶ ὁ μικροκίνδυνος.] Adhuc ostendit, magnanimus quemadmodum in honore sua propria materia & quasi segete, deinde & in reliquis externis bonis cōparare se debeat. Docuit & magnanimum esse κατὰ φρονήσιν, nunc alias præterea eius notas commemorat, & primum quidem de fortitudine seu periculis, eum non esse μικροκίνδυνον, sed μεγαλοκίνδυνον potius. Deinde in periculis se dignis, vitæ non esse amantem, neq; parcere. Prioris ratio, Ἀλλὰ τὸ ὀλίγον, &c. quia pauca duntaxat curet magnanimus. Formula:

Qui multa curat, multa magni facit, pro multis quoq; adit pericula, siue est πυκνοκίνδυνος. Qui pauca pro paucis, est ὀλιγοκίνδυνος. Huius propositionis est ratio, quia qua chara quis habet, pro iis periculū adire nō recusat. Atqui magnanimus pauca curat, nihil fere illi est magnū: nam magna laude tantum digna, qua pauca esse constat, sequitur.

Ergo non est πυκνοκίνδυνος, seu ὀλιγοκίνδυνος, & proinde μεγαλοκίνδυνος, non μικροκίνδυνος.

Quare hunc locum, qui variat in multis libris, ita rescribendum puto: ὁ δὲ ἐστὶ ὁ πυκνοκίνδυνος Ἀλλὰ τὸ, &c. Ita namq; postulat sententia, ut iam explicauimus, & ita constanter habent libri manuscripti, teste Victorio, atq; ita sine dubio legit Græcus.

eus Scholiaſtes, ſi diligentius explanatio eius perpendat. Nam verba eius à Typographo ſæpe ſunt deprauata. Reliquæ igitur ſcripturæ ſunt mendosæ & ſpurix, & certe gloſſam ſapiunt. Poſterioris autem ratio, *ὡς ὅτι ἀξίον*, &c. quia vitam ſeu viuere *πάντως*, id eſt, etiam cum dedecore, turpiter fugiendo, indignum ſe eſſe iudicat. Ita namq; illud *πάντως* accipiendum puto, vt iungatur verbo *ζῆν*, non vero verbo *ἀξιῶν*, vt vulgo. Neq; enim omnimodo indignam ſe vitam putat magnanimus, ſed vitam omnimodo, id eſt, quomodocunq; viuere.

ἡ πρόπαις ἡ γ.] Magna eſt librorum varietas hoc in loco: Plærique ita *ὁ βέλαις ἐπὶ τοιαῦτα ἔχοντες, καὶ γὰρ γίνονται*, & ita quoque vetus tralatio: In aliis *ἔχοντες καὶ γίνονται*: In manuſcriptis quibuſdam *καὶ καὶ γίνονται*. Ex quibus perſpicuum eſt, quædam hic mendose eſſe inculcata, & ita legendum, *ὁ βέλαις γίνονται*, inductis reliquis vt ſpuris: atque ita habet & editio Florentina, & quidam libri ſcripti, & Argyropyſus quoque ita reddidit.

ὁ δὲ δὲ ποιεῖν.] Nunc, quæ magnanimi in beneficentia ſint proprietates & officia, exponit. Primum eum eſſe *οἷον εὖ ποιεῖν*, id eſt, eum tali indole & ingenio, vt cupiat bene mereri de aliis, beneficia dare, accipere vero non tam libenter, ſed cum pudore potius, rubere & erubeſcere accipientem. Deinde in reddendo beneficio eſſe largum, ſeu cumulatiore menſura ſemper reddere, præterea meminiffe quib. dederit beneficia, non meminiffe vero, à quibus bene acceperit, & proinde libèter audire, q̄ ipſe aliis præſtiterit, nō libèter quæ ipſi alii. Poſtremo neminem rogare, aut certe vix & leuiter, ſed ipſum aliis prompte inferuire. Quorum omnium hæc vna eſt ratio, quia beneficium dare præſtantioris & excellentioris ſit: inferioris & deterioris accipere beneficium. At conſtat magnanimum omnes antecellere cupere, nemini ſe velle obligare. Exempla huius rei in hitoriis extant multa, & inprimis prædicatur Scipio & Alexander Seuerus Imperator. Verum, quia beneficentiæ duo ſunt genera, pecuniæ & operæ; de hac potius iſta mihi accipienda videntur, propterea, quod illa ſit faciliior, hæc lautior & ſplendidior, viroq; forti & claro dignior, inquit Cic. *lib. 2. Offic.* Sunt tamen, qui tertium illud reprehendant, quia inde effici videatur, magnanimū fore ingratū & immemorē: deinde ſuorū beneficiorū oſtentatorē & exprobratorem. Verum ita ea ſunt accipienda, magnanimū libèter ſua meminiffe, aliena nō item,

non exprobandi causa, neque ostentandi, aut se venditandi (hæc enim vanitas est *χανος*, ventosi.) Sed quia hac recordatione renouetur sua ipsi excellentia, quod vnum studet: sic & ab aliis sua, non aliorum sibi præstuta beneficia, commemorari libenter audit, non quo sit ingratus, aut immemor beneficii esse velit, quem modo diximus etiam cumulate reddere, quod acceperit, sed quia sua audiendo reficitur illi sua excellentia: aliena audiendo sua humilitas & imbecillitas. Confirmat hæc Aristoteles duobus exemplis ex Homero *Iliad. ca. vbi* Thetis Iouem pro Achille filio deprecatura, non commemorat beneficia, quæ Ioui ipsa olim præstiterit, quia Ioui vt magnanimo id odiosum futurum erat. Et à Lacedæmoniis sumpto altero exemplo, quod scribit Callist. *libro primo Rerum Græcarum*, cum Thebani Duce Epaminonda in Lacedæmoniam inuasissent, Athenas missa legatione, rogasse auxilia, & interrogandum non sua in Athenienses, vt magnanimos, sed Atheniensium potius in se beneficia commemorasse, vt & hoc loco ait Aristoteles, etsi id esse factum negat Xenophon *lib. 6. Rerum Græcarum*.

ἔτι γὰρ ἀποσφλῆσει.] Sic fiet, vt qui beneficio ipsum prouocant, remuneratione facta cumulatiore, vt ille, inquam, qui prouocant, *ὁ ἀποσφλῆσει* iam sit debitor magnanimi ex creditore factus.

τὸ μὲν γὰρ εἶδος.] Quia verbum *δεῖσθαι* valet & egere & rogare. Alii aliter accipiunt: puto tamen Scholiasten Græcum secutus, rogare hic valere, cui notioni magis conuenit verbum *ὑπερεῖν*, quod non tam est contrarium egestati, quam operæ & auxilii implorationi.

καὶ πρὸς μὲν τοὺς.] Præmuniendum est, tria esse hominum genera; summos, medios & infimos, de quibus Arist. *lib. 4. Polit. ca. 11.* Aduersus hos igitur quemadmodum gerere se debeat magnanimus, h. l. explicatur. Et quidem aduersus summos, virosque principes, qui vel dignitate, aut copiis & genere excellent, magnitudine sua & gravitate vti debere magnanimum. Aduersus mediocres (& multo magis aduersus infimos, aut certe hos contemnit plane) non item, sed moderatum & facilem se præstare debere. Duas adfert rationes, quia illud est difficile, hoc facile: Atqui in rebus difficilibus cernitur splendor virtutum: deinde maiorem habet dignitatem illud, quam hoc, quod simili confirmat ab eo, qui valentissimus cum imbecillo

becillo viribus certare velit, quod est ineptum & indignum. Illud tamen ita est accipiendum, non quo iactare etiam inter magnos se velit magnanimus, sed ut dignitatem suam teneat, & ab iis superari se non patiatur. Atqui hæc solet laudari, ut insignis generositatis & magnanimitatis nota, certare cum æqualibus aut superioribus, aduersus humiliores modeste se gerere. Quod & de Leone generosissimo animali prædicat Plinius libro octauo, capite decimoquinto: *Leoni tantum ex feris clementia in supplices, prostratis parcat, & in viros citius, quam in fœminas sauit, in infantes non nisi magna fame.* Ouidius;

Corpora magnanimum satis est prostrasse leonem.

Virgil. lib. 4. *Æneid.*

Egregiam vero laudem, & spolia amplare fertis. &c.

Hircius de bello Alexandrino de Cæsare, reddente Alexandrinis Regem suum Ptolomæum, cum quibus bellum gerebat, quia splendidius atque honestius se contra Regem quam contra conuenatum & fugitiuorum manum bellum esse gesturum.

ὅς ἐστι τὸ ἐν τιμῇ.] Obscurum est, quid velit Aristoteles hoc verbo τὸ ἐν τιμῇ: alii reddunt res honoratas; alii loca honorata; vsus & mox est eodem verbo extremo capite, τὸς ἐν τιμῇς, ubi sine dubio res honorata valet. Explanatores de locis accipiunt in hanc sententiam: Magnanimum ad loca honorata non accessurum, ne ultro appetere & quærere honorem videatur, quem potius delatum accipere deberet. Postest & de rebus accipi in hanc sententiam: Magnanimum ad res honoratas, id est, ad honores non accessurum ultro, ne quærere & affectare eos videatur: Neque etiam eo venturum hac de causa, ne si alii honores & priores potius ibi auferant, ipse deterior videatur.

ὅς ἐστι τὸ ἐν τιμῇ.] Esse cessatorem magnanimum, & cunctatorem, nisi ubi res magna aliqua, aut honor præclarus agatur. Nam & hoc grauitatis est, non impelli continuo omnibus de causis, etiam leuissimis, præsertim cum hoc proprium sit magnanimi, res paucas suscipere, easque præclaras & magnas, ut & supra est explicatum.

ἀνδρῶν τῶν ἐν τιμῇ.] Adfert hoc loco insignem magnanimi notam, cum omnia agere aperte, loqui aperte, nihil occulte aut simulante: & primū quidē odisse & amare aperte: nā occultare seu celare est timidi, timorem arguit, à quo longissime abest

magnanimus. Maior itaque & veritatis illi erit cura, quam opinio. Cicero *lib. 2. Officiorum*: *Vera autem & sapiens animi magnitudo, honestum illud quod maxime natura sequitur, in factu positiu, non in gloria iudicat, principemq; se esse mauult, quam videri.* & *li. 2. quod si qui simulatione & inani ostentatione, &c.* sed vt facillime quales simus, tales esse videamur. Idem Diogenem monet Plato *in Epistolis*. Itaque omnia aperte & aget & dicet magnanimus: nam hoc est eius proprium, qui alios contemnit, aut quid alii sint existimaturi, uō laborat. Supra autem dictum est, magnanimum esse contemptorem, quare & erit *παρρησιαστικὸς*, liber in loquendo, neq; aliud pectore clausum, aliud ore promptum habebit, vt ait Salustius. Summa hæc est, magnanimum non insidiis aut dolo, non fecte aut dissimulanter, sed vere, aperte omnia agere & loqui, etiam magna cum libertate. Quod & Cicero iubet *lib. 1. Offi. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est.* Itaq; viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus. Et Arist. *in lib. de virtutib.* eos esse ait simplices. Sic apud Euripidem Achilles se simplicem esse ait, qualis & ab Hom. *Iliad. 9.* describitur. Talem & Achillis filium Neoptolemon describit Sophocles *in Philoctete*. Talis & ab omnib. describitur Alexander Magnus, cum pater eius Philippus contrarius esset ingenio. Sic & Heluetii apud Cæsarem *li. 1.* se ita à patribus suis didicisse, vt magis virtute, quam dolo conrenderent, aut insidiis niterentur. Videatur & Cicero *lib. 1. Off. fere extrem.* vbi de ingeniorum varietate.

διὸ παρρησιαστικὸς.] Mire hic variant libri etiam scripti, teste Victorio, & vetus quoque tralatio longe aliter habet, quam libri vulgati. Re diligenter perpenſa legendum puto, *διὸ παρρησιαστικὸς καὶ ἀληθεύων*, cætera interiecta falsa mihi videntur, certe minime sunt necessaria. Quare dicit Arist. liber est in loquendo, & verax; quales in primis prædicantur apud veteres Carus, & Athenis Phocio, de quibus Plutarch. quod idem Cic. *in Epist. ad Patrum lib. 9.* de se gloriatur: vt enim olim arbitrabar esse meum libere loqui, &c.

παρὸν ὅσα μὴ δὲ.] Exceptionem adiicit eius, quod dixerat, magnanimum esse veracem; extra quam si Ironia vtatur, quod eum facere aduersus multitudinem, apud vulgus interdum dissimulanter loqui, quod non satis idoneos existimet, quib. omnia sua cōsilia & facta aperiat; & est dissimulatio quædam

dam quasi contemptio, quam magnanimi propriam esse *supra* ostendimus.

Ἐπεὶ ἄλλον μὴ.] Alia nota, non posse eum vivere alterius arbitratu aut vultu, nisi forte amici. Nam id esset seruijē, alterius vivere & regi imperio, quod ostendit exemplo adulatorum, quales sunt scurræ & parasiti: quos constat se ad aliorum nutus & voluntates accommodare. Et plerumq; esse seruii ingenio seu ἡλικίᾳ, vt contra homines humiles & seruii ingenio plerumq; ad illa seruilia ministeria abijcere se solent, adulatorum & parasitorum. Indigne igitur fert alterius imperium, amici tamen monita sequi non recusat. Seruile autem esse ad alterius nutum vivere, cum per se est perspicuum, tum explicat Aristoteles *libr. 1. Politic. cap. 3.* & indicat *libr. 1. Metaphys.* vbi eam scientiam hac etiam re præstantissimam esse ait, quod illa nulli, omnes alii ipsi pareant. Hæc Græci eleganter efferunt *Ἐπεὶ ἄλλον ἑλῶ, ἄλλοι εἶναι*, & contra *αὐτοῦ εἶναι*, vt ijs locis Aristoteles, & *lib. 1. Rhetor. ἐλθόντων* est, *μὴ Ἐπεὶ ἄλλον ἑλῶ*, Latini, suum esse, sui esse mancipij, alterius nutus obseruare. Quare & Pontanus copiose docet, magnanimum libertatis esse amantissimum, seruitutis impatientissimū. *lib. 1.* Hinc apud Hom. *li. 1. Iliad.* Agamemnoni Achilles sibi imperanti ἄλλοιοι, &c. de quo & Horatius in *arte poetica*, *lura neget sibi data*. Et Cic. *lib. 1. offic. Difficile autem est, &c.*

Ἐπεὶ ἡγεμονίᾳ.] Alia Nota, non admirari seu non affici admiratione, non admiratur, inquit Aristoteles, neq; delitias, neq; comitatum multorum famulorum, neq; victorias. Idem & Cic. elegantissime *lib. 1. offic. Omnino fortis, &c.* Ratio, quia nihil ei sit magnum, id est, vt ait Cic. Ea, quæ eximia plerumq; & præclara videntur, parua ducere, eaq; ratione stabili firmiter contemnere, fortis animi magniq; ducendum est. Itaq; magnanimi propria est ἡγεμονία, quam & mirifice extollit Horat. *lib. 1. Epistolar. ad Numitium, Nil admirari, &c.*

Ἐπεὶ μνηστικὰ.] Alia Nota, Iniurias eum facile obliuisci. Quare neq; odium eius erit diuturnum, neq; vindictæ cupidus seu θυμωτικὸς, vt inquit in *li. 2. de virtutibus*. Ratio, cur facile obliuiscatur iniurias, cur eas non meminerit, ista hic redditur, quia cum nihil fere aliud, tum minime recordatur mala, sed contemnit potius. Nihil quidem recordatur aliud, quia non est θυμωτικὸς, sed contemptor potius. At quæ miramur, ea recordari solemus: Mala autem multo minus, quia

conscijs sibi sit iniuria ea esse sibi illata, & propterea suam estimationem non lædere; contemnit igitur & proinde non meminit.

ἔστι δὲ αὐτῶν πολλόν.] Nunc docet, quemadmodum in sermone se gerat magnanimus, & vno verbo ait, eum non esse αὐτῶν πολλόν, quod est verbum perrarū. Explicat autē ipse Aristot. quid valeat, ἔπερ δὲ παρ' αὐτοῦ, &c. id est, neq; de se, neq; de altero loquitur, id est, se non laudabit, alterum non vituperabit: nam vt ipse laudetur, aut vituperetur alter, non curat, non putat magnanimus sua interesse, si alter vituperetur aut male audiat; Est enim prorsus dissimili ingenio: atq; illi, qui aliorum maledicta & reprehensiones, suas laudes, alienas laudes, probra sua esse putant, se quoq; nō laudat, ne existat miles aliquis gloriosus. Quare hoc est ingenio magnanimus, vt neq; facile laudet quempiam aut vituperet, neq; ad laudandum neq; ad vituperandum sit facilis: ostendit tamen Plut. in libell. περὶ τῆς μεγαλειότητος τοῦ ἀνθρώπου magnitudinē animi interdum elucere ex sua laudatione. Videatur & Valerius Maximus li. 3. cap. penult. & ult.

ἔστι δὲ τὸ ἐχθρῶν.] Ne quidem in inimicos maledicus erit magnanimus, extra quam, ob acceptam contumeliam, q̄ ipsum & Aristot. in Polit. li. 7. cap. 7. confirmat, vbi ait, magnanimos non esse natura asperos, extra quam, in eos, qui iniuria ipsos afficiant. Recte quoque Pontanus magnanimum, ait, conuiuijs accipere homines dedecorosos aut turpes interdum, vt *Iliados* 2. Vlysses Thersitem.

καὶ περὶ ἀνυπεριβαλόντων.] Alia est Nota, quā vulgo ita accipiunt, magnanimum de rebus ad vitam tuendam necessarijs & paruis (nam ad ornandam rebus magnis plarumq; est opus) de ijs igitur rebus, si forte ei desit, non debere muliebriter conquiri, aut alios passim rogare, propterea, quod hæc illi factitent, qui toti in his rebus sunt, omnemq; operam in re familiari conquirenda ponunt, vt vulgus & opifices: quod à magnifico est remotissimum, qui cum alia plarraq; , tum hæc in primis contempta habet.

καὶ οἱ καλῶς.] Alia nota, Res eum elegantes & honestas, licet infructuosas, vt hortos, tabulas, signa, equos, seruiorum comitatum, &c. habere & possidere malle, quam res alias etiam fructuosas, vt pecuniam, agros, pecudes, &c. cuius rei hanc adfert rationem, quia illud eius esse videatur, qui nulla re egeat, qualem magnanimum iam esse diximus.

ἡγοῖ κίνησις ὃ βραδεῖα.] Alia nota, tardum eius esse incessum, grauem vocem, non acutā, stabilem deniq; & constantē orationem, non variam, nunc celerē, nunc tardam. De incessu & gradu hæc est ratio, quia pauca agenda suscipit, nempe grauiora duntaxat, eaq; re properato illi non est opus. Nam qui multis rebus & negotijs distrahitur, eum necesse est esse ἀνδρόν, huc illuc discursare & volitare, vt omnia exequatur. Celerior vtique ingressus, aut leuitatem aut negotiorum multitudinem significat, quæ duo constat à magnanimo esse seiuncta. De voce & de oratione hæc est ratio, quia nihil illi est magnum. Clamosi sunt; qui rebus aliquibus sunt intenti, aut obtinere student; hinc iurgia & vocis contentiones & clamores; hinc & orationis varietas. Cæterum de incessu & de sermone & voce, non magnanimi proprijs, sed generatim omnibus conuenientibus videatur Cicero libro 1. officior. *Cauendum autem est, &c.* & Clemens Alexandrinus libro 3. *Paedagog. cap. 11. Exemplum hac in re magnanimi Socrates, de cuius oris & vultus constantia omnes: & Milo quoque, de quo Cicero in Miloniana. Si vultum semper eundem, si orationem stabilem, ac non mutatam videbis, &c.* In rebus tamen gerendis, in bello maxime, & gressus & vocis celeritatem adhibebit. Quare & Homerus suos Heroes plærumq; vocat ποδῶκεῖς.

ἔκκασι μὲν ἔν.] Hoc quidam plærique male. Vertendum ita: *malis autē seu flagitiosis, ne hi quoque videntur.* Exprimendum illud quoque: nam refert se ad liberalitatis & magnificentiae extrema, quæ, vt *supra* ostendit non esse flagitiosa, ita hic adiungit, magnitudinis animi quoque extrema non esse mala. Hoc igitur ait elatos aut abiectos non esse improbos, esse tamen vitiosos, non improbos aut malos, quia nemini noceant, non sint malefici aut iniusti, quod perspicuum est eorum naturam consideranti. Vitiosos tamen esse, & peccare ostendit de abiecti animi quidem homine, quatuor rationibus. Primum, quia sit iniustus, vtpote, qui quibus dignus sit honoribus, ijs se spoliēt. Deinde, quia hoc vitium efficit, vt qui eo laborat, vulgo habeatur pro improbo. Formula sit:

Haberi pro improbo est inutile & malum.

At animi demissio hoc efficit.

Ergo est mala.

Propositio est perspicua. Assumptionis h. est ratio, quæ a occultis vitijs

vitij laborare putetur is, qui cum alioqui perspiciatur dignus esse honoribus, ijs tamen quasi sibi male conscius, se ipse indignum iudicet. Cur enim alioqui indignum se iudicet rebus optimis, nisi intestinis quibusdam malis labore, propterea honos indicium est opinionis, de illius quem colimus virtute. Itaq; quem inhonoratum semper videmus, eum quoq; omnibus virtutibus orbatum putamus. Ex his perspicuum est, demissionem animi hoc in se mali habere, vt adferat vulgo hanc opinionem, improbum esse eum, qui pusillo sit animo. Quare & mala est & inutilis. Præterea videtur non se suaq; bona nosse: nam si nosset, *ὡς ἐγὼ γὰρ*, &c. certe eas res, quibus ob sua bona est dignus, expeteret, vtpote optimas, & ab optimo quoq; expeti solitas. Hac ergo ratione, quia non expetit, se suaq; bona non nouit. At hoc vitiosum est & turpe, vt præclare Plato in *Philabo*. Cic. lib. 3. ad *Q. Fratrem*, non solum dictum est ad arrogantiam minuendam, sed & vt bona nostra norimus. Postremo & hoc mali adfert hæc animi demissio, quod languere faciat animos, auocetq; à rebus præclare gerendis, ab honestis studijs, à rebus externis honestioribus, à magistratibus, honoribus, dignitatibus, &c. Nam vt gloria incitat homines ad præclare faciendum (Ouidius:

*Excitat auditor studium laudatq; virtus
Crescit, & immensum gloria calcar habet.*

Lucretius: *Nec me animi fall. quam sint abs. sed acri percussit
Thirso laudis spes magna meum cor.*) Ita gloriæ contemptus reuocat à rebus gerendis, quod perspicuum est, esse reprehensione dignissimum.

ἀλλὰ μὲν οὖν οὐκ ἐννοεῖ.] Sic habent pleriq; libri editi, teste Lambino & probante: perperam. Nam editio Florentina habet *νοεῖ*, id est, *cogitabundi*, & sic absque controuersia legit Græcus Scholiastes, *νοεῖ*, inquit, *ἐπινοεῖς*, *acres in cogitando*, & *ἐπινοεῖς* *consultantes* & *cogitabundi*: & quod caput est, ita postulat sententia. Occurrit namq; tacitæ quæstioni Aristoteles: nam dicto, abiectum se non nosse, quia effici hinc posse videbatur, eum quoq; esse stultum: huic occurrit, & negat hoc inde effici. Non nouit quidem se ipse, inquit Aristoteles, sed tamen propterea non est stultus, quemadmodum mox dicetur de elato: imo, inquit, est *νοεῖς*, id est, non plane incogitans vt elatus, sed multa secum perpendens, & totus cogita-

cogitabundus, semper reputans, se hac aut illa laude & honore indignum. Elatus autem non tam est vitiosus quam abiectus: nam in hunc illa quatuor, ut diximus, in illum duo tantum cadunt. Primum, quia sibi plus tribuit, & proinde iniustus est. Tertium, quia se non nouit, & hoc tertium in elato solum explicat Aristoteles, aitque propterea illum esse stultum, idque externis signis illum declarare, nempe vestitu insolente. Deinde prædicatione sui, suasque virtutes extollendo. De vestitu Exemplum est Luciani in *Nigrino*. Et in actis de *Herode*. De laudatione sui innumerabilia sunt exempla. Ut apud Virgilium *libro quinto*. Adiungit tandem inter hæc duo extrema comparisonem: abiectionem animi magis aduersari & inimicam esse magnitudini animi quam elationem, duabus rationibus, tum, quia demissio frequentior est, & in pluribus hominibus reperiatur: tum quia peior & deterior. Formula:

Extremorum quæ frequentiora, & quæ deteriora, ea mediis magis sunt contraria. Explicatum est libro secundo cap. 8.

Atqui demissio animi est frequentior: (plures enim videas abiecti animi, ob paupertatem nimirum, & quia ad elationem pompa quadam sit necessaria; homines autem plerumque sunt auari, ut capite proximo dictum est) & peior, ut modo ostendimus.

Ergo & magnitudini animi magis est contraria. &c.

CAPVT IV.

COMMENTARII.

Ἐοικε γὰρ καὶ πρὸς ταῦτ' αὖτις εἶναι δεξιότης.] Explicatur hoc capite breuiter, & altera in honore posita virtus, nomine vacans. Qua de re *supra* diximus in *sine lib. 2*. Hoc autem potissimum agitur, ut doceat Aristoteles; An sit; deinde de Nomine: postremo comparatio cum extremis & extremorum inter se adfertur.

ἐν τοῖς περὶ τοῦ καλοῦ.] *lib. 2. cap. 7.*
ἢ δὲ εἶναι περὶ τῆς ἀρετῆς.] Declarat virtutem hanc comparisonem liberalitatis. Nam huius ad magnitudinem animi eam esse rationem, quæ est liberalitatis ad magnificentiam: nempe ut liberalitas in rebus paruis seu pecunia: ita & hæc in paruo

paruo honore versatur, in parvis vtraq; nos bene affectos reddit, à magnis vtraq; distincta.

ὡσαύτῃ δὲ ἐν λήψει.] Vt medias affectiones: ita & extremas hic inter se comparat, extrema, inquam, huius virtutis cum extremis liberalitatis. Nam vt in sumptione & largitione, quæ materia est liberalitatis, est & medium, & sunt extrema, ita & in hac virtute. At hoc in primis confirmandum est, & caput quodammodo est huius capitis, nempe, an sit virtus, an reperiatur hæc virtus, quod quidem docet vna ratione, quia extrema reperiuntur. Conclusio sit ista:

Vbi extrema, ibi & medium.

Hic, id est, in paruo honore, reperiuntur extrema.

Ergo & medium.

Propositio ibi, *ἐν οἷς δὲ ἔστιν ὑπερβολή*, &c. Assumptio, *ἔτι δὲ ἐν ἡμῶν ὀρέξει*, &c. Et iteratur, *ὀρέζονται δὲ πλεονέχεια*, &c. cuius hæc est ratio, quia videre licet, honorem expeti plus, quam oporteat, & interdum minus, id quod confirmat à laude. Nam vulgò eos vituperare solemus, qui plus, quam oporteat honorem expetant, eosq; ambitiosos vocamus; contra & eos vituperamus, qui omnem plane honorem contemnant. Interdum quoque laudamus aliquem, vt fortem & virilem, qui omnem honorem non contemnat, sed debitum expetat. Ex quibus perspicuum est, quia nimium & parum vituperantur, certe ea esse, & proinde esse quoq; medium.

ἔτι δὲ ὅτι.] *Supra libr. 2. cap. 8.* dictum est, extremorum hanc esse naturam quorundam, vt interdum medij naturam sibi induant. Quod accidit & in his affectionibus: nam & ambitiosus interdum laudari solet, quasi ambitiosus hoc loco sit medij instar. Laudari quoq; solet inambitosus, quasi moderatus & temperans. Sed hac de re mox extremo capite.

ὁ λόγος δὲ ὅτι.] Hic de verbo *φιλοπρέμιας* agit, redditq; rationem eius, quod modo dixerat, *φιλόπρεμος* interdum & laudari solitum. Nam hæc, inquit, est vis huius verbi, vt interdum de hoc dicatur, qui honorem expetat, vt oportet, interdum de eo qui plus quam oportet, quam huius verbi varietatem confirmat exemplo similium verborum. Nam & reliqua apud Græcos iuncta ad verbum *φίλος*, id est, omnia *φίλοποιήτης* vocabula fere ita bipartito accipi, vt *φίλοπαις* liberorum amans, dicitur & ille, qui vt oportet, & ille, qui nimium suos liberos amet. Plurimumque tamen hæc verba nimium continent, non medio-

mediocritatem seu vt oportet, vt *φιλοιν* latinum ambitio-
nis vocabulum, vt Græcum *φιλοματίας*, ponitur quidem & il-
lud in malam fere partem, interdum tamen in bonam, vt a-
pud Cicer. in *Lelio de Scipione*, in quo, ait, maiorem fuisse am-
bitionem, vitam tristiore. Nam & ambire nihil est aliud,
quam simpliciter aliquid expetere, vt sapissime apud Plautū.

ἐπὶ τὸ μέλλον.] Scilicet *φιλοματίας* referimus nomen *φιλοτί-
με*, ad id, quod magis quam vulgus, id est, tribuitur ijs, qui
honorem magis expetant, quam vulgus, id est, qui expetant, vt
oportet. Nam vulgus fere abiecti est animi, & minus quam
oportet, honorem expetit, vt *supra cap. priore extremo*, dictum
est: vbi diximus *μικροψυχία* communius esse & frequen-
tius vitium quam *χαυνότης*, quod idē de extremis huius quoq;
virtutis dicendum est. Plures reperiri *ἀφιλοτίμους*, quam *φιλο-
τίμους*. Nam vt & Cicero in *offic.* monet; *nimia honoris cupidi-
tas non nisi in rarissima ingenia cadere solēt.*

ἀσυνέχεια ὅς ἐστις.] Hoc *supra* explicauimus *libr. 2. cap. 7.*
Redditur autem ratio, quodammodo, cur *φιλοματία* inter-
dum laudetur, interdum vituperetur, cur & *ἀφιλοματία*: quod
cum nomine vacet medium, extrema inter se quodammodo
contendant de medio, & vtrumq; studeat, vocari esse medium
seu laudari.

φαίνεσθαι ὅς ἐστις.] Et hoc modo attigimus, mediocritatem
horum extremorum, si cum his compareretur, videri vtrumque
esse extremum, nunc hoc, nunc illud: Nam cum nimio, am-
bitione, videri id quod parum, nempe, *ἀφιλοματίας*: cōtra cum
hoc videri illud, eamq; esse ait omnium virtutum rationem, vt
medium cum extremis comparatum induat faciem vtriusque
extremi, vt fortitudo cū audacia collata, videtur ignauia, cum
ignauia videtur audacia. Liberalitas cum profusione, videtur
auaritia, cum hac videtur illa.

ἁπλῶς ἀμφοτέρω ὅς ἐστις.] Id est, non tantum hoc aut illud extremū
videtur medium, sed etiam vtrumq; simul, nempe simul cum
vtrōq; collatum, vt temperantia cum vtrōq; extremo collata,
imtemperantia & immanitate, videtur & hæc, & illa, dissimili-
tatione.

ἀντικείμενον ὅς ἐστις.] Modo attulit cōmune quiddā huic
cum ceteris virtutib. Hic singulare huius virtutis quiddā affert,
extrema, nō medio, vt in alijs virtutib. sed inter se tantū, & traria
videri, idq; hac de causa accidere, q̄ mediū nomine vacet, q. cū
nullum

nullum medij sit nomen, ne ipsum quidem etiam esse videatur, eaq; re nihil illi esse contrarium. Extrema igitur hic inter se pugnant, ambitio, & honoris omnis contemptus: vere tamen & medio repugnant hoc loco extrema, nempe ambitio & honoris contemptus moderato honoris studio seu modestiæ, ut ita medium vocemus, &c.

CAPVT V.

COMMENTARII.

Προότης ἔστι μέν.] Tres huius capitis partes constitui possunt; quarum prior de affectionum harum vocabulis agitur: altera explicentur ipsæ affectiones: postrema, cum inter eas collatio quædam, tum excusatio minus accuratæ explanationis harum affectionum, contineatur.

αἰωνίμῃ ἔστι οἷον.] Hic de verbis medij & extremorum explicat, allata initio brevis virtutis descriptiuncula. Ait autem & extrema & medium vacare nomine, medium tamen vulgo dici consueisse *προότης* seu lenitatem, nimium posse dici *δριλότης*, quod parum, *infra* monet esse quandam *ἀσχησίαν*, id est, omnis iræ vacuitatem. Quod vitium Cic. *Lentitudinem* vocat, ut *supra* explicauimus. Dicitur & græce *ῥαθυμία* & *ἀθυροσύνη*. Nam proprie *προότης* de hoc medio dici non potest, eo quod medium postulat moderationem Iræ, id est, ut à nimia ira sibi quis temperet, & tamen ubi oporteat, etiam irascatur: At *προότης* græce, prius quidem, non autem posterius valet. Nam *προότης* proprie dicitur, qui sedato est animo, non vero qui concitato, licet mediocriter, hoc est, quod ait Aristoteles, *προότης* propendere in id, quod parum, quod semper quietem postulat, & à concitatione animi siue vehementi, siue mediocri abhorret: *δριλότης* autem & ipsa latius patet. Nam & procliuatatem seu *δυνάμειν* ad irascendum significat, quæ quidem est vltimior huius verbi notio; proprie igitur *δριλότης* est potestas, improprie habitus, ut hoc loco. Eadem est ratio *ἰσχυρίας*, quod parum & ipso nomine vacat, vulgo tamen dici solet *ἀσχησία* aut *ῥαθυμία*, ut diximus, latine *lentitudo*. Sed de his *supra lib. 2. extremo*.

τὸ μέν δ' ἐπὶ πάθῃ.] Videtur esse ratio, cur nimium dici nō in cōmode possit *δριλότης*, nempe quia perturbatio, in qua moderanda, tanquā in materia versantur hæ affectiones, sit *ὀργή* & ira

& ita hunc locum explicat Scholiastes Græcus. Hoc autem & aliud quoq; his verbit agit Aristot. nam & incipit iam explicare ipsas has affectiones, sumpto initio ab ipsarum materia. Ait igitur materiam esse *ὀργή* seu iram, vnam illam quidē (nam aliarum virtutum quarundam bipartita est materia) sed multa esse & varia, ex quibus existat & oriatur, multa esse quæ iram concitent, & in his varietatibus moderandis, aut non moderandis, versari & medium, & extrema.

ὁ μὲν ἐν ὀργῇ. Medium prius explicat, posterius extrema; & quidē medium esse docet à laude. Nam laudari vulgo, qui, quibus de causis, quatenus, quibus hominibus, &c. prout recta præscribit ratio, irascatur. Atq; hæc medij esse propria, hæc inquam rectæ rationis attributa, ex omnibus virtutibus, perspicuum est. Formula:

ubi laus, ibi & medium.

Hic laudatur, qui, quibus, &c. oporteat irascatur.

Ergo in ira est medium.

Et quidē hoc medium ait dici non incommode posse *μετρίον*, tum, quia vulgo *μετρίως* laudari solet: tum quia *μετρίως* is est, qui non temere ira perturbetur, sed sedato sit animo, & rationi pareat.

ἀμεγέλειν ὃ δόκει. Reddit rationem, cur non satis proprie medius iste dicatur *μετρίως*, quia non sit *μεωρετικός*, id est, ad vindicandum facilis, sed potius *συζητητικός* ad ignoscendum, cum tamen medio vtrumq; assit oportet, nempe, ut irascatur & puniat, & contra, ut non irascatur & ignoscat, ut recta suadebit ratio.

ὃ ἔχει ψῆς. Quod parum, iam explicat, quod quidē esse seu reperiri ostendit hac ratione, quia vituperari solet, qui nunquam irascatur. Cur autem vituperetur hæc lentitudo, duas affert rationes, cum quia pro stultis habeantur, qui ita sint ignavi, ut nullam rem ægre ferant, nulli irascantur, eosq; insulos vocare solemus, & in quibus ne mica sit salis: tum, quia seruii videantur Ingenio, utpote ita timidi, ut neq; suam, neq; suorum iniuriam etiam apertam vlcisci studeant vel audent.

βέλεται, ὃ δὲ μετρίως. βέλεται, id est, eo est ingenio & natura. De qua huius verbi notione, in isto lib. 3. est explicatum.

ἀνδραποδῶδες. Diximus stultos videri & mancipia potius, quam ingenuos, qui ἀόρηστοι laborent. Quare lib. 3. Eudem.

cap. 3. Aristoteles hos semper vocat ἀνδραποδῖδες, & interdum ἀνόντες.

ἢ δὲ ὑπερβολή.] Nunc de nimio, & quidem accuratius, quam de ceteris, quod ut prouulgatius & communius malum, diligentiore opus habeat pertractatione, utpote & multiplex ob hanc frequentiam, & primum quidem generaliter, iracundum esse ait, in quem omnia illa attributa concurrant, nempe irasci, quemadmodum, quibus de causis, quibus hominibus, quatenus non oporteat, celerius interdum diutius atquo, quæ tamen omnia in vnum eundemq; hominem cadere posse negat, propterea quod hoc malum tam multiplex & cumulatam, si in vnum concurreret, & seipsum interimeret, & foret intollerabile: Interimeret quidem, quia illum ipsum, in quo inesset, interimeret. Nam in quo hæc sunt omnia, neq; secum, neq; cum aliis agere aut viuere posset: at sublato subiecto tollitur & accidens. Itaque pars duntaxat huius mali in aliquem cadit, potest & alia adferri ratio. quod huius mali genera quædam inter se sint contraria, ut cito irasci ac desinere, quæ de re *infra*. At notum est in eundem contraria concurrere seu cadere non posse eodem tempore: Intollerabile autem sit malum, cumulatam & vniuersum, quia in perpetuis futuris sit molestiis & doloribus, seu in furore potius. Nam & hæc quædam est iracundiæ species, furenter irasci.

οἱ μὲν ὀργίλοι.] Iam species seu partes nimij explicatis, quas hoc loco tres facit, ἀπρόχρηστα, πικρὸς & χαλεπὸς. In libello quoq; de virtutibus & vitiis tres commemorat ὁ μέγιστος & partes, ἀπρόχρηστον, πικρὸν & βαρυνόμενον. Sic enim ibi legendum ex Stobæo, non μακροθυμία, ut vulgo: Quod enim hic χαλεπότης, id ibi vocat βαρυνόμενον. Primum igitur genus est eorum, qui ἀπρόχρηστοι græce dicuntur, ex eo quod ad omnem occasionem irascunt, siue quod sint ἀπροι, id est, excellant in celeriter irascendo. Qui & ὀξύθυμοι dicuntur, & communi nomine ὀργίλοι, ut hoc loco quorum hæc sunt propria, ob quoduis dictum aut factum, etiam ob leuissimam contemtionem irasci, ut ait Aristoteles in libro de virtutibus, celeriter quidem irasci, sed & cito desinere. Cuius rei hæc adfertur hic ratio, quod iram non continent, sed partim effundunt, non cælant, sed produnt animum, excellunt, ut dixi celeritate. & proinde valde sunt mutabiles seu mobiles, ut ait Aristoteles eo libro, quod quidem in his optimum esse hoc loco ait Aristoteles,

teles, & certe optimi quique fere hac specie laborant, ut ad irascendum sint faciles, sed rursus placabiles, ut Horatius de se ipso:

Irasci facilis tamen ut placabilis essem.

Cicero libro primo ad Atticum Epist. 16. nam si ita statueris & irritabiles animos esse optimorum saepe hominum, & eodem placabiles, & esse hanc agilitatem, ut ita dicam, molli-
tiamque naturæ plerumque bonitarem. De hac quoque parte accipi potest veteris Philosophi dictum, ὀργῶν ἐστὶν ὑγίαιον ἐλπίας ἡρόνιον.

Ira furor brevis est. Horatius.

Alterum genus est eorum, qui πικροὶ dicuntur, latine acerb-
bi aut amari, contratio fere ingenio atque priores; nam hi ægre
desinunt irasci: nam iram continent, non effundunt, ut prio-
res, sed tum demum desinunt, cum velut effusa aut reddita
ira, nempe vindictam consecuti, gaudent & acquiescunt. Nam
vindicta pro dolore accepto, voluptatem illis adfert, & iram
aufert; dum laborant, velut onere quodam premuntur. Id
quod his accidit, quia cum sint testæ, & recondita naturæ.
neque aliis iram suam aperiant, sit ut aliorum suasionibus aut
consiliis leuari aut minui ira non possit. Quare & sibi & ami-
cissimis valde sunt molesti. Diu autem irascuntur, quia cum
premant ipsi iram, neque alijs eam aperiant, ut per se conco-
quatur, longo opus est tempore.

ἐν αὐτῷ δὲ πείσας.] Elegans est metaphora, πείσας
τὴν ὀργὴν seu χολήν. Sic Homerus prim. Iliad. εἰς περ γὰρ
δὲ χέλον.

χαλεπὸς δὲ λέγεται.] Tertium est genus eorum, qui χα-
λεποί dicuntur, qui & ἀγριοὶ ab Aristotele in Eudemis libro
tertio, capite tertio, dicuntur, latine ab alijs dicuntur sævi, &
asperī, ab alijs atroces, ab alijs infesti & difficiles. Diximus
& modo, græce eos quoque dici βαρύνους. Sunt hi omnium
teterrimi, & ex duobus prioribus concreti. Nam ut priores,
etiam leuissimis de causis concitantur, & ut secundi, diutius
iram continent: neque vlla ratione placari possunt, quam vin-
dicta, & sunt in conuictu odiosissimi, ut paulo infra comme-
morat Aristoteles. Hoc amplius, ut priores, etiam aperte iras-
gerunt teste Schol. Græco, qui hac re potissimum eos a secundis

discrepare ait, & hac quoque quod magis sint vindictæ cupidi.

αὐτοῦ πινυρίας.] Scholiastes Græcus legit καὶ καλᾶς, & pro eodem seu ἐκ παραλλήλου hæc duo posita esse ait: monet tamen in quibusdam libris scriptum reperiri καὶ καλᾶς, quo modo libri vulgati hodie fere habent, & affert inter hæc duo differentiam. Nam πινυρίας esse vindictam æquabilem; καλᾶς vero esse maiorem iniuria accepta. Verum cum hæc differentia falsa mihi esse videtur, tum ea non est opus: nam καὶ, vel sæpe non est disiunctivum, sed ἐξηγητικόν, vt eleganter monuit Laetius in *Pandectis*. Itaq; retinendum est καὶ: nam & ita habent omnes libri etiam scripti, & vetus tralatio.

τῇ παρότρυν.] Comparat iam tandem affectiones inter se, & quidem vsitata illa comparatione, vtrum extremorum medio magis sit contrarium. Ait igitur nimium seu iracundiam lenitati magis aduersari, iisdem rationibus, quibus hac in re semper vti solet. Primum, quia Iracundiæ malum sit vsitatius & frequentius, in quo sæpius peccent homines, quam in lenitudine. Nam ad vliscendum plus æquo homines natura magis esse propensos, seu, vt loquitur Aristoteles, vlscisci & poenam repetere, magis esse humanum. Id enim puto valere ἀνθρωπικώτερον, vt & supra lib. 3. cap. 11. & ὅς ἐστιν ἀνθρωπικὴ, &c. non vero vt Petrus Victorius hunc locum accepit in lib. 1. *Rhet. Aristotelis*, vbi de æquo bono, & hic quoq; reddidit Lambinus, quasi dicat Aristoteles, vsitatius est hominibus, & frequentius in eo peccant. Nam puto his verbis priorum contineri rationem, vt iam explicauimus. At ex eorum sententia non tam ratio, quam idem pene iteraretur. Altera ratio, quia iracundiæ grauius est & tetrius malum, quam lenitudinis. Nam cum lento viuī potest, cum iracundis maxime seuioribus illis seu χαλεποῖς vix, aut ne vix quidem, inquit Aristoteles hoc loco, potest, & modo est explicatum.

ὁ δὲ καὶ ἐν τοῖς.] Adferre hæc videtur Aristoteles ad sui excusationem, cur quæ harum affectionum, maxime mediæ sint notæ & proprietates, subtilius non explicarit, sed generatim tantum attulerit, lenitatem esse mediocritatem, quæ iubeat, quemadmodum, quibus de causis, &c. irascendum sit, quibus non sit. Hoc igitur excusat, difficile namque esse omnia singulatim & subtilius exponere, quas ob res, quibus hominibus, & quamdiu, quatenus, quomodo denique sit ira-

irascendum, vel non. Difficultatis affert signum seu argumentum & rationem: argumento namque esse ait, quod interdum eos qui modum deferant, & quasi lentos, vocare vulgo soleamus *πρῶτες*, lenes & mansuetos: contra vero iracundos & stomachantes item laudamus, ut viriles & fortes, & ad imperandum idoneos. Nam imperantibus ad poenas sumendas utilis videtur esse stomachus & ira, ut in *Politic.* docet Plato. Quod quidem hac fit ratione, quia qui paulum à medio deflectant, siue ad nimium, siue ad parum, reprehendi temere non soleant. Ratio autem difficultatis *ἐν ᾧ τῷ καὶ ἐν ᾧ*, est, quia hæc varia cum virtutum aliarum, tum huius & extremorum quoque attributa, versantur in rebus singulis, & proinde non tam præceptis, & regulis communibus comprehendi, quam sensu & usu quotidiano, diiudicari debent, ut *supra* aliquoties est explicatum maxime *libro secundo initio*, ubi dictum generatim, hæc politica ob singularum rerum varietatem esse explicanda, non subtiliter.

ἀλλὰ τὸ γε τοῦτον.] Quasi diceret etsi singulatim ea attributa exponere est difficilius & obscurius: illud tamen, inquit, perspicuum est, ex affectionibus istis mediam esse laudabilem, qua verus irascendi modus contineatur: extremas esse reprehendendas, adhibita tamen distinctione, ut si per paulum à medio deflectant, leuiter sint reprehendendæ, imo vix reprehensionem mereantur, ut modo dictum est, & explicatum, *supra libro secundo in fine*. Si longius, grauius, si longissime, grauiissime. Ex his tandem & hoc efficitur, solam hanc mediam affectionem, refutatis extremis, amplectendam esse.

CAPVT VI.

COMMENTARII.

Ἐν δὲ τῷ ὁμιλίῳ.] Tres deinceps tribus capitibus explicat virtutes, quarum usus, quia consuetudine quotidiana, & in conuictu, tam in dictis quam in factis cernitur, vno communi vocabulo eleganter à Scholiaste Græco *ὁμιλητικὰ* dicuntur. Nam in hac re tanquam in materia omnes communicant & consentiunt, ut & *supra libro secundo capite septimo*, dictum est. Qua in re autem discrepent inter se,

explicabitur *infra capite extremo οὐταυο*. Nunc de singulis, & quidem hoc capite, item eam explicat, quæ proprio quidē vacat nomine, ascito tamen & aduentitio non incommode dici possit amicitia. Et primum quidē de materia: deinde de vſu & factis, seu natura & indole. Ergo materiam huius virtutis & extremorum eſſe communionem dictorum & factorum vitæ quotidianæ, non tam docet, quam vt perſpicuum ponit Ariſtoteles. Quanquam ex ijs, quæ adiungit, *οἱ μὲν ἀρεστοί*, &c. id quoque pateſcit. Nam tametiſi ijs verbis hoc potiffimum agit, vt oſtendat in hac materia eſſe & reperi medium quoddam & extrema, quorum illud ſit laudabile, hoc reprehendendum: tamen & hoc adſignificat, quibus in rebus tanquam in materia tres iſtæ affectiones verſentur. Nimirum eſſe communionem dictorum & factorum vitæ, qua parte in ijs aut voluptas, aut moleſtia ſpectetur; ſiue breuius, voluptatem & moleſtiam ſermonum & factorum vitæ, eorumque grauium, non iocularium. Cum enim tres ſint affectiones *ἡμιληκῆς*, quarum conuietus ſeu dicta & facta vitæ communis ſit materia: à reliquis duabus hæc diſiungitur his duabus clauſulis, voluptate & moleſtia. Deinde eorumque grauium non iocularium, vt & *infra* monet Ariſtoteles, *τοῖς μὲν ἔν*, &c. & *cap. 8. in fin.* vt ex ijs, quæ ſequentur, planius intelligetur.

οἱ μὲν ἀρεστοί.] Summatim igitur primum deſcribit extrema & medium: prius quidem illa vt notiora, vtpote nomē habentia, quo vacat medium. Sunt igitur in congreſſu nonnulli, qui omnia ad voluptatem aliorum loquantur & agant, laudent & probent omnia, nulla in re aduerſantes, qui que ita ſe gerere opinentur, vt voluptatem omnibus, moleſtiam nemini adferant, in neminem dicto aut facto offendant. Contra reperiuntur alij, contrarijs plane moribus, qui nulla ad voluptatem loquantur, omnia aliorum dicta aut facta improbent aut vellicent, ægre omnia ferentes, qui que nulli placere ſtudeant, omnibus aduerſi. Et illi quidem *ἀρεστοί* blandi, hi *δύσκολοι* & *δυστέλειδες* difficiles, moroſi, & duri dicuntur. Quos quidem habitus non laude, ſed reprehensione dignos eſſe perſpicuum eſt, inquit Ariſtoteles; Moroſi certe iſti ab omnibus odio haberi & vituperari ſolent: blandi quoque illi, quia non tam rectum, quam quod alijs ſit iucundum ſpectent: mendofi quoque ſunt, paulum proſecto ab aſſentationibus diſcrepan-

crepantes. Quare & hoc obscurum non erit eam affectio-
nem, quæ inter illa duo velut media sit interiecta, esse & me-
diam & proinde laudabilem: hac enim præditus, ea, quæ &
quemadmodum probare aut laudare oporteat, quæ non, pro-
bat & improbat. Quæ quidem affectio, est *supra libro secun-*
do, & in Eudemus libro tertio, & in Magn. libro primo, appel-
latur amicitia: accuratius tamen hoc loco ostendit, vacare
nomine. Nam esse quidem huic cum amicitia similitudi-
nem, non tamen omnimodam. Nam similes quidem, quod
ut hac affectione præditus, ita & verus seu bonus amicus (id
enim valet ἐπεικῆ φίλον, non ut alij commodum & bonum).
cum studio tamen seu σέβῃ probat, quæ probanda, & im-
probat contraria: Dissimiles tamen, quia amicitia est cum
σέβῃ seu studio & adiunctione animi & amore aduersus eum,
cuius facta probat aut improbat; hac autem præditus affe-
ctione, est absque eo animi motu, seu absque σέβῃ: nam
non quo amet, sed quia hoc habitu est præditus, ita se gerit.
Quare non solum aduersus amicos, sed externos quoq; & igno-
tos ita se geret. Amicitiam autem esse πᾶσι seu cum pertur-
batione *infra libro octauo*, explicabitur. Hanc autem affectio-
nem esse habitum, non vero πᾶσι, cum ex eo est perspi-
cuum, quod tam aduersus ignotos, quam notos eius est usus:
tum quia est virtus; quas constat esse habitus, non perturba-
tiones *supra libro secundo, capite quarto*, & hoc est, quod ait A-
ristoteles, τὸ τοῖσι τῷ εἶναι, &c. qui ita sit affectus, ea affe-
ctione seu habitu præditus. Hac enim particula habitum
significare solet Aristoteles ut & *capite proximo*, ὅτι ἐξὺ τοῖσι-
τῷ. Caterum valde repugnat huic loco, quod Aristoteles
libro tertio Eudem. capite nono, in fine, nominatim ait, hanc
affectionem & duas proximas non esse virtutes, sed potius
procliuitates quasdam, & proinde non esse habitus. Sed hac
dere *infra cap. 8.* latius

πᾶσι ἢ ἐν ἡμέταις.] Est quædam anthypophora; ne quis
enim putet passim & absq; discrimine omni huius affectionis
usum esse, quod videbatur ex prioribus, adiungit hanc veluti
exceptionem: hac affectione præditum, tamen decori ratio-
nem habiturum, & quid cui debeat perpendendum: neque
enim peræque de ignoto solliciti esse debemus, atq; de noto &
familiari, neq; peræque in magistratum offendere, quam in
priuatum, ut mox latius.

μετὰ τὴν μέσσην ἐν ἐκείνῃ.] Explicatum iam est summatum, quid sit media hic affectio, quid extrema, qua ex re perspicui est, & quibus in rebus ea versentur, & esse & extrema, & medium, hoc quidem laudabile, illa non item: hoc vacare nomine, illa suum habere nomen. Deinde quæ huius mediæ affectionis cum amicitia sit affinitas, quæ non.

ἀναφύων ὃ ἀρετῆς.] Iam explicat diligentius naturam harum affectionum, primum de mediâ, posterius de extremis. In mediâ autem hæc duo capita notanda sunt, primum, ut in voluptate & molestia congressionum se gerat ut oportet: deinde ut decori & officij rationem habeat: De priore, comitatis hanc esse vim & ingenium, ut potissimum studeat placere, non offendere, id est, per se voluptatem sequitur, ex euentu seu per consequentias, per accidens molestiam. Qua ex re perspicitur, blando cum comi magnam esse affinitatem, & alterum extremum, nempe morosum, à medio longissime discrepare. Placere igitur maxime studebit comis, sed tamen & offenderet, nempe cum videbit, vel sibi esse turpe probare omnia, vel ipsi, quo cum agit, aut turpia, aut etiam molestiam posterius allatura. Nam cum honesti causa agat comis, & utilitatis quoque rationem habeat parem, ut si quid in præsentia turpitudinem contineat aut damnum, tam sibi quam illi, quo cum agit, vel etiam posterius turpitudinem, damnum aliquod & dolorem ea sint allatura, ut inquam ea improbet, & leuiter potius ei, quo cum agit, aduersetur & offendant, quam si vel turpitudinem & damnum, in omnibus illi morem gerendo vel sibi aut illi adferat. Hunc igitur in modum, in offensionibus & molestia afferenda, temperabit & geret se comis, alioqui semper placere studebit. De posteriore, rationem eum quoque habere debere eorum, quibus cum agit. Neque enim tam leuiter in magistratum quam in priuatum offendere debere: plus esse sollicitus debet in causa amici quam ignoti, obseruare denique gradus illos societatis humanæ debet, coniugum, liberorum, fratrum, consobrinorum, & sobrinorum, affinium, amicorum & ciuium, de quibus egregie Cic. *libr. 1. offic. Gradus autem plures sunt, &c.* Et hæc quidem sunt officia mediæ affectionis. Extremorum alter est ἄρεσκος, qui quidē est duorum generum, nam si nullius lucri causa omnibus placere studet, proprie ἄρεσκος dicitur; si lucri causa, assentator. ἄρεσκος vere descripsit Terentius in *Anniâ*, in initio.

*Stc vita erat, facile omnes perferre ac pati,
Cum quibus erat, &c.*

& in *Adelphis* de Mitione:

*Clemens, placidus, nulli ladere os,
Arridere omnibus.*

Alter extremus iam supra est explicatus, qualis apud Teren-
tium describitur Demea in *Adelph.*

*Ego, inquit, ipse, ille agrestis, sanus,
Tristis, parvus, truculentus, tenax, &c.*

C A P V T V I I.

C O M M E N T A R I I.

Περὶ τῆς αὐτῆς ἡμετέρας.] Conuictus virtutum alterum cum suis
extremis hoc capite explicat, eadem via & ordine; primum
summam: deinde accuratius: primum de materia: deinde de
factis.

Περὶ τῆς αὐτῆς ἡμετέρας.] Hic de materia, & quidem eandem esse fere
vtriusque, tam huius, quam prioris materiam, conuictum seu
ὁμιλίαν fere, inquam, & ἡμετέρας, qua particula, inquit Scholia-
stes Græcus, indicat non esse prorsus eandem: nam priore in-
cunditatem, hac veritatem conuictus contineri. Quæ quidem
differentia, etsi est vera, & paulo infra clarius exprimitur, &
extremo capite clarissime, quod & supra initio prioris capitis
nos quoque attigimus: tamen haud scio, an ea particula signi-
ficetur, ut qua soleat Aristoteles (quod & alii) elegantiae gra-
tia duntaxat fere uti, qua de re *supra*.

ἡ τῆς ἀλαζονείας.] Virtus, de qua hoc capite, quia & ipsa
nomine vacat, per extremorum alterum, ut notius, Arrogan-
tiam, exprimitur seu describitur: *Mediocritas*, inquit, *Arro-
gantia*, &c.

ἀνώνυμος ἡ αὐτή.] Proprie quidem & hæc virtus nomine
vacat, etsi sumpto & ascito nomine Veritas quoque dici solet,
quomodo eam vocat Aristotel. in *Eudem. in Magn. & sup. lib.*
2. cap. 7. nam eius hæc est virtus, qui in communi vita verum
sectatur, ut *infra* latius: alioqui veritas vsitatus ad scientias
theoreticas, nō politicas & practicas referri solet. Omnino au-
tem qui vulgo Græce dicitur ἀνώνυμος, huic medio convenit:
eo namque nomine vocitari solet, qui in verbis & factis sit ve-
rax, & omnia, ut reuera se habent, gerit & profert, nihil augens

aut extenuans, quod & indicat notatio eius verbi, quasi cum quicquid ἐκείνου profertur, ut est ipsum αὐτῷ.

ἐκείνον ὅτι.] Hæc verba non ad hanc tantū, sed ad omnes conuictus virtutes pertinent, quare & ait οὕτως τοῖσι πάντες, id est, ὁμιληταίς, & postea quasi de integro singulas explicaturus, ita orditur, ἐν δὲ τῷ συζῆναι. Adfert namque duas rationes, cur de his tribus affectionibus explicandum sibi putarit, quæ & ipse rationes non sunt harum propriæ, sed in aliis quoq; virtutib. locum habent: prior est, quia explicandis singulis nihil prætermittendo, melius cognoscuntur ethica, aut ea quæ ad mores: quod quidē est horum librorum institutum & scopus. Altera ὅτι μεσοπῆλος, quia virtutes facilius videmus, & assentiemur esse mediocritates, si in singulis id verum esse doceatur, quod quidē monuit & (supr. lib. 2. cap. 7. esse faciendum, neque iniuria hoc vrget Arist. utpote nouum & suum decretum.

ἐν δὲ τῷ συζῆναι.] Acturus quasi de singulis, ut dixi, orditur de integro, ἐν δὲ τῷ, &c. verum quia de vna, quæ in iucunditate conuictus cernitur, iam est explicatum: hoc tantum monito, pergit ad alias. De illa quidem, inquit, iam est explicatū, nunc de his, qui verum aut falsum sequuntur in dictis, factis, & dissimulationibus. Et primum quidem de extremis, ut notionibus, posterius de medio, sed summam, ut diximus. Ex quibus & hoc perspicitur, quod (supr. monui his verbis, non obscure indicari differentiam inter hanc & superiorem, hanc in veritate, illam in iucunditate esse positam.

δοκεῖ δ' ὁ μέγας.] Ἀλλὰ ζῶν igitur seu gloriosus, cuius mediocritas queritur, is esse videtur, qui magna & præclara sibi tribuit, quæ tamen vel nulla habet, vel multo minora aut pauciora. Contra ea Iron seu dissimulator is videtur esse, qui quæ habet bona aut nouit, ea vel prorsus negat, vel extenuat, & minora se habere ait. Inter hos interiectus velut medius (quem diximus vocari αὐτῶν ἐκείνου) & vita & oratione est verax, id est, quæ bona habet, aut quæ nouit, ea confitetur se habere & scire: non vero aut negat & dissimulat, aut extenuat, neque auget, & maiora esse simulat. Atque hæc brevis est ea harum affectionum descriptio.

ἐπὶ τῶν ἐκείνου.] Accessurus ad accuratiorem explicationem, quia & verum & falsum multifariam dici potest, ut constet, qua de re hic agatur, prius id adhibita distinctione monet. Ait igitur, eam esse naturam & vim rerum, in quibus hæc affectio-

affectiones versantur, quas diximus esse verum & falsum, ut earum quoque, & rei alicuius & nullius causa fieri possit: Verbi gr. mentiuntur nonnulli aut metu, aut commodi, vel gloriæ causa adducti. Sunt alii aliqui, qui non proposito aliquo præmio aut metu impulsæ, sed quia iis sint moribus, tam perverso habitu, mentiri gaudeant. Sic & verum dicunt nonnulli, poena compulsi, subacti, aut pactis, quibus ut pareant, ipsorum quoque interfit: alii vero nulla alia re, quam quia his sunt moribus, tam bono præditi habitu, ut verum per se ament dicere. Hoc explicato discrimine ait Aristoteles huc pertinere non eos, qui vel metu, vel alia qua re impulsæ, sed qui ipsò habitu verum gaudeant dicere: nam alios ad alias virtutes pertinere, ut ad iustitiam, qui verum & fidem in pactis servant.

ἐν τοῖς αἰσθητοῖς.] Et hoc ad ea, de quibus modo, pertinet: nempe pro habitu, quo quis est præditus, esse cuiusque facta & orationem, nisi si commodi forte, aut alterius rei causa agat: nam verbo *αἰσθητοῖς*, ut & verbo *τοιοῦτος*, de quo *supra*, habitus significatur.

καὶ αὐτὸ τὸ.] Quia iam constat, de his agi, qui verum aut falsum propter se amant, adiungit eum, qui verum sequitur, medium, esse laudabilem: mendacium vero qui sequuntur, extremum utrumque reprehendendos. Huius rei hæc affertur ratio, quod verum propter se suaque natura sit honestum & laudabile, falsum contra prauum & vituperandum. Et si autem extremi ambo reprehensione merentur, magis tamen gloriosum: rationem extremo capite reddemus.

τοῖς ἐν αἰσθητοῖς.] Id est, tam de verum, quam mendacium dicente; de illo tamen prius: nam hoc loco tandem accuratius explicare has tres affectiones aggreditur, ubi tamen multa, quæ *supra* sunt explicata, iterat.

ὅτι καὶ τοῖς.] Distinctionis *supra* allatæ usum hic demum affert, interiectis illis de laude & de ordine. Quæ de re, quia *supra* explicauimus, id solum hic monebimus, hæc verba, *ὅτι καὶ τοῖς ὁμολογεῖς, & ἀσφα, &c.* eodem pertinere, id est, eum, qui in pactis, omnibusque aliis ad iustitiam aut iniuriam pertinentibus, verum dicit aut mendacium, huc non pertinere, sed alio: nam pacta seu *ὁμολογεῖς* in primis ad iustitiam pertinent.

ὅτι καὶ τοῖς αἰσθητοῖς.] Et hoc *supra* docuit, medii seu veri.

cem, virum esse bonum & laudabilem: hoc tamen loco alteram adiungere videtur rationem, quæ tamen & ex superiore quoque manat. Supra namque hanc attulit, quia verum per se laudabile sequitur, falsum ut turpe aspernatur. Hic vero, nam cum sit φιλαλήτης, veri studiosus & amans (sic & in *Eudem* dicitur, ut arrogans φιλοψύδης) & verum propter se, nullo vel commodo vel honore adductus amet: certe multo magis id amabit, cum vel commodum vel honos agetur. At hoc est viri probi, cum alterius intererit, cum suo testimonio non lædere, sed iuuare. Est igitur vir probus verax, cum, quia verum per se amat, tum, quia alios etiam iuuat. Et hoc est, quod maxime in his verbis est notandum, veracem tam esse veri studiosum, ut non solum, ubi interfit, sed etiam ubi nil interfit, verum dicat. Nam videre licet nonnullos, qui in quotidiana vita sæpe mentiri non vereantur, aut certe mendacium dicere, eo quod neminem lædant, inquirunt. At hic noster vero ipso delectatur, utpote veri dicendi habitu præditus. Ex habitus actionibus nascitur voluptas, ut *supra* est explicatum. Hæc igitur sunt retinenda, ut medii huius propria, eum esse veri studiosum, virum probum & laudabilem, amare verum, etiam ubi nihil interfit, multo autem magis ubi intererit, ut si vel Reipublicæ vel amici utilitas agetur, aut salus. Cur magis? quia duplici hic nomine peccaretur, & in hanc virtutem & in iustitiam, quia alterum læderet suppressa veritate.

ἐπὶ τὸ ἐλαττον.] Alia medii nota: Eum, etsi medius dicitur, & quidem inter extrema illa interiectus, tamen ad id, quod parum, magis deflectere, quod & in aliis virtutibus accidit. Ratio, ἐμμελέστερον γὰρ, quia modestius & elegantius videtur, non omnia sua licet vere prædicare, sed leuiter interdum & modestè ea vel reticere, vel extenuare (quod εἰρωνία est proprium) nam omnis gloriosa suorum bonorum, etsi vera prædicatio, omne, inquam, nimium molestum est & odiosum. Ex his igitur & hoc elicitur, hunc medium vel ab arrogantia sibi temperare debere, neque sua vel ostentare aut prædicare bona.

ὁ γὰρ μέγας τῶν.] Hic de extremis, & prius de nimio, de quo hoc primum; An arrogans sit, aut dici debeat improbus. Supra enim ostendimus, quædam extrema vix esse vitia, ut profusionem, sed leuia certè aut menda potius. De glorioso igitur ita distinguit: si nullius rei causa, improbum non esse; stolidus namque potius & miles gloriosus, quam malus esse videtur, ut qui

qui neminem lædat: Esse tamen & mendosum, neque omnis vitii expertem: nam alioqui mendacio, licet inani & nemini damno non delectaretur. Sin alicuius rei causa, hic distinguendum rursus: nam aut gloriæ & honoris, quales vere sunt omnes gloriosi, & ne hunc quidem improbum esse, aut valde reprehendendum, ut qui & ipse nemini noceat; aut quæstus & pecuniæ causa, & hūc cæteris esse vitiosiorē & turpiorē, magisque reprehendendum. Ex quibus perspicuum est, tria posse constitui arrogantia genera: vnum, nullius rei causa; alterum gloriæ: tertium quæstus causa: ex quibus postremum maxime sit reprehendendum: medium proprie sit gloriosi: etsi Græcus Scholiastes primum genus gloriosi esse dicit proprium, sed huic repugnat ipsa Latini verbi vis & notatio, & hæc apud Aristotelem *ὡς οὐκ ἀλάζων*.

ὅτι ἐν τῇ δυνάμει. } Hæc in Platonem dici mihi videntur, qui in Hippia maiore disserit, mendacem & verum eundem esse, quod & mendax verum dicere, & verus mendacium dicere possit. At qui hoc falsum esse, ostendit hoc loco Aristoteles, falsam esse illam conclusionem: nam hæc non spectari potestate seu *δυνάμει*, sed potius proæresi, & consilio animi & voluntate. Nam, ut *supra* iam explicauimus, habitum requirimus, vitiosi sunt habitus hæc extrema. At qui ex habitu quid agit, idem est cum eo, qui proæresi, alius longe ab eo, qui potestate duntaxat, ut *supr. lib. 3. cap. 3.* Eandem Platonis conclusionem refellit & *lib. 4. Metaphys.* Formula sit ista:

Vbi habitus, ibi & proæresis, non δυνάμει, ut supr. lib. 2.

& 3. explicauimus.

At gloriosi est habitus.

Ergo & eius est proæresis, non δυνάμει.

Confirmat exemplo mendacis: nam & hunc spectari non potestate, sed voluntate seu proæresi. Quod quidem non tam hoc loco docet Aristoteles, quam ut certum sumit, nisi quis velit eius confirmationem latere in verbo *χαίρων*, hunc in modum: Mendax gaudet mendacio. Ergo est proæresi. Ergo est habitus non facultate. Formula:

Qui delectatur seu gaudet actionibus, is habitu pradius est, qua de re supr. lib. 2.

Atqui mendax delectatur ipso mendacio per se, nullo etiam proposito premio.

Ergo mendax est habitus, & proinde proæresi.

Et

Et hæc quidem clausula de mendace proprie est in Platonem. Si ergo mendax est proæresi. Ergo & gloriosus: nam cum mendace magnam affinitatem habet gloriosus. Imo gloriosus omnis est mendax, non contra, quod hoc loco significat Aristoteles, mendacem esse proprie, qui per se falsum amet & dicat: gloriosum vero proprie, qui mentiatur nō propter se, sed vel gloria, vel quæstus causa. Ex quo verum quoq; esse perspicitur, quod modo diximus contra Scholiast. Græcum, non tam esse proprie gloriosum, qui propter se mendacium amet, quam qui propter aliū, & maxime propter gloriā & ventū seu fumum.

οἱ μὲν δὲ δόξης.] Diximus modo, gloriosum cerni potiss. duab. in rebus, in gloria & quæstu, atq; ita arrogantia potiss. duo esse genera, q̄ quidē h. l. iam accuratius explicat, quib. in reb. repantur & hominib. Et primū quidē gloriæ arrogantia esse eorum, qui eas res sibi arrogant, ob quas homines laudari vulgo aut beati prædicari solēt: qualia sunt bona corporis & fortunæ, pulchritudo, vires, nobilitas, diuitiæ, opes, & dignitates. Quæstus autē arrogantia expetuntur seu arrogantur ea, quorū hominib. necessario sit vsus seu *δὲ πάλαισις*, quibus carere nequeāt, & quæ ea sint natura, vt facile quis carere suā inopiā aut imperitiā possit, facile quis latere, vt ne deprehendatur, nō habere ea, quæ sibi arroget; qualia fere sunt bona animi, quæ vulgo vsum afferunt, vt disciplina & scientiæ. Huius generis tres affert Arist. Diuinos, medicos, & sapientes: propterea quod illa duō *τὰ εἰρημύα*, id est, utilitas seu vsus & occultatio in his duob. insint, vtilis hos esse, aut certe vulgo eorum magnū esse vsum seu *δὲ πάλαισις*, notum est. Latere autē seu occultari posse ignorantiam, & hoc perspicuum est: multos namque videre licet, qui cum sint imperitissimi, eas tamen artes sibi vendicent, sibi attribuant. Et sane sapienter hos tres commemorat Arist. quod olim quamplurimi id genus ostentatores reperirentur, maxime pecuniæ faciendæ causa. De diuinis extat elegantissimum eamēn Ennii apud Cic. lib. i. de *Divinat.* Non *vicinos haruspices, non de circo Astrologos, &c. sed superstitiosi vates, impudentesque harricli, aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat, &c. quibus diuitias pollicentur, ab his drachmam petunt.* Sophocles quoque in *Antigone*, τὸ μανικὸν φιλάεργον πᾶν *ψῆθος*. De Pharmacopolis multa extant testimonia. Videatur elegans locus in *Cluentiana* Cicer. de sapientibus, quo hominē videtur intelligere Sophistas. Plurima extant apud Platonem,

tonem, qui duobus his Epithetis Sophistarum genus ornare solet, arrogantia, & avaritia, vel diuitia.

οἱ δὲ εἰρωνες] Hic de eo, quod parum, id est, de dissimulato-
ribus, de quibus hoc primum, eos haberi vulgo & videri hu-
maniores, χαριεστερος, elegantioribus & politionibus moribus,
vtpote qui non quæstus causa, sed modestiæ potius & ostenta-
tionis fugiendæ, sua extenuare iudicantur.

μάλιστα ἢ πρὸς αἰσῶν] Hic dissimulatorum genera commemo-
rat, vnum eorum esse, qui res magnas & gloriosas dissimulent,
vt magnas diuitias aut eruditionem: quo in genere Socratis I-
roniam (de qua Plato) & reponit Aristoteles, qualis fuit &
Aphricani Maioris Ironia. De qua Cicero libro 4. *Academ.*
Quas autem res hic vocat ἐνδοξα, easdem *infr.* vocat πῶς μηδὲν
ἐμποδῶν, id est, non omnibus obuias & notas, sed magnas &
raras. Et hos quidem proprie Irones seu dissimulatores dici si-
gnificat, & ex his, qui hac arte & modo faciant, vt Socrates,
humanos & elegantes haberi. Alterum genus est eorum, qui
etiam res paruas, plebeias, vulgares, vt plebeiam doctrinam,
aut diuitias exiguas, dissimulant, quos ait vocari vulgo, βαυκη-
παντογῶν, colque contemni & rideri: quod quidem verbum
Græcus Scholiastes deducit à βαυκῶν, quod idem valet, quod
τελεφερος, seu μετληκός, valet quoque idem quod σεμνός, gra-
uis, teste Clitarcho Glossographo, atque ita βαυκηπαντογῶν,
(quod ab Interpretibus Latine reddi non debuit) esse eun-
dem, quem σεμνοπαντογῶν, id est, qui grauitatem astute ve-
netur, etiam in re leuissima. Huius generis exemplum af-
fert à Lacedæmoniis; hoc tamen ante sapienter monet, hoc
genus Ironiæ interdum degenerare in ἀλαζονίαν, nempe cum
nimis affectate se extenuat & sua. Nam vt in præstanti re ex-
cellere, ita & in infima re modum omnino superare, nimium
quiddā videtur, & proinde ἀλαζονικῶν, vtpote cuius proprium
est nimium. Cuius generis erat vestis Laconum vilissima, qui
tamen ea superbiebant, de quibus Xenoph. *in lib. de Repub. La-
cedæm.* In iis extat & apophthegma Diogenis apud Plutar. &
multa diæteria veterum Comicoꝝ, vt Platonis *in Legatis*, cu-
ius verba hic adducit Scholiastes. Simili morbo laborabat ipse
Diogenes, de quo *Ælianus lib. 3.* Eodem pertinet hæc Hiero-
nymy sententia: *Sordida vestes candida mentis indicia sint, mun-
di contemptum probat vilior tunica, sed ita ne timeat animus,
ne habitus & sermo differant.*

ἀντικεινὸν δ' ὁ ἀλαζών.] Comparatio extremorum cum medio, quæ docet arrogantiam modestiæ magis aduersari, quam Ironiam, ex duabus vſitatis hac in re rationibus affert vnā, quod arrogantia dissimulatione sit peior: nam plerumque iniustitiam sibi coniunctam habet arrogantia, plus æquo sibi tribuens. Præterea arrogans omnibus molestus & odiosus esse solet, Iron potius humanus habetur, & iam dictum *supra* est, modestum quodammodo deflectere ad Ironā, cum quis, ne alium vel iuuet vel largiatur, bona sua aut diuitias dissimulet. Quod & indicat Horatius in Epistola ad Claudium Neronem:

*Sed tenui me a ne finxisse minora putarer,
Dissimulator opis propria, mihi commodus vni.*

CAPVT IIX.

COMMENTARI.

ἔστι δὲ καὶ ἀναμύσειος.] De tertia conuictus virtute, vrbani-
tate, eiusque extremis; de quorum materia primum: deinde
de vi propria & natura seu factis; leuiter quidem prius, accura-
tius postea differit.

ἔστι δὲ ἐ.] Explicat de materia, eam esse huius virtutis, iocum & ludum in congressu. Docet autem primum, esse materiam: deinde in ea reperiri mediocritatem & extrema. Esse quidem, quia ea vitæ humanæ sit conditio, vt quiete & relaxatione opus habeat, quo in genere est ludus & iocus, seu παιδια. Fit enim quietis causa, vt ait Aristot. *lib. 8. Politic. cap. 3.* nam vt Poeta inquit:

Quod caret alterna requie, durabile non est.

Eadem ratione vsus & Cic. est *lib. 1. Offic.* hac ipsa de re acturus; *Ludo autem & ioco, vti illo quidem licet, sed sicut somno cō quietibus ceteris.*

δοκεῖ ἐὶ πάντων.] Hic iam docet huius materiæ mediocritatem reperiri, nempe qua modus & ratio teneatur, quæ, quemadmodum loqui & audire deceat, & apud quos. Nam & multum interest, inter quos quid loquare, aut à quibus audias: maior est libertas inter familiares, quam ignotos; facilius feras scommata magni viri, quam leuis aut nugatoris: habenda denique est ratio personarum cum in loquendo, tum in audiendo.

Quæ

Quæ cum ita sint, efficitur in ioco mediocritatem reperiri.
Formula:

*Vbi ea reperiuntur attributa, quæ, quemadmodum, apud
quos, &c. ibi est mediocritas seu virtus.*

Atqui in ioco ostendimus ea reperiiri attributa.

Ergo in eo est mediocritas.

Extrema autem in eodem esse, apparet cum ex eadem formula, tum perspicuum esse, nominatim hic adiungit Aristoteles, δῆλον ὅτι, &c. maxime, inquam, elucere extrema, vel quia plæraque alia extrema magis in oculos incurrunt, vel quia iocus res est in vita vñtatissima, & scommata frequentissima.

οἱ μὲν τὸ γελοῖον.] Hic iam breuiter explicat extrema & medium; vna aut altera horum proprietate allata, & maxime declaratis vocabulis. De nimio quidem, esse & dici eos βωμολόχας καὶ φορβηκῆς (qua de re mox) quorum hæ sint notæ, vt omni in re risum capient, plus studeant ridicula dicere, quam honesta aut decentia, non laborant, ne alitum offendant, modo ridiculum proferant. Cur autem Græcis dicantur Scurræ βωμολόχοι, varia redditur ratio. Scholiastes Græcus βωμολόχας proprie ait esse aues, quæ cibi auidissimæ soleant etiam λοχεῖν τοῖς βωμοῖς, id est, insidiari aris, captantes, si quid ex hostiis in iis reliquiarum remanserit, vt hoc abliguriant, & hinc dictos & Scurras hoc nomine, quasi vt aues illæ vñdique cibum, ita & Scurræ vñdique capient risum. Ex Suida hanc verbi rationem & originem elicio: βωμολόχας proprie esse, qui, dum victimæ immolatur, iis astant emendicantes particulam, vt dolo captantes, qui, quia de plebe & viles fere fuerint, hinc factum, vt omnes viliores & nullius rei homines dicantur βωμολόχοι, qui rursus mendici hostiarum, quia blandis verbis, & risum sacrificanti mouentibus vterentur, vt facilius quid impetrarent. Hinc factum, vt quicumque ridiculis vterentur, id est, Scurræ dicantur βωμολόχοι, & Cælius lib. 10. cap. 6. Dicuntur & φορβηκῆς, id est, vt puto, odiosi & inepti, molestique ἐπαχθεῖς, qua de re & supra lib. 2. in fin. De eo quod parum, eos esse, qui cum nihil ipsi afferant ridiculi, tum alios iocantes moleste ferant, quos quidem vocari agrestes & duros. de quibus & supra. Eleganter autem & festiue iocantes (quod medium esse perspicuum est) appellari ait ὀτρεπέλης, quasi ὀτρεπες παρὰ τὸ εὖ, facile, & τρέπει, flectere aut mouere, quasi flexibiles Latine dicas. Cuius notationis affert rationem Aristoteles, apte, inquam, &

efficaciter,urbanos græce dici *δ'τραπίλας*, dici,inquam, à motu, quod in motib. sint eiusmodi motus & flexiones, vt hic celeriter ad festiuitatem moueatur, alius non item. Vt autem ex motibus spectantur seu iudicantur corpora, morbosa sint, an sana,apta an contra, firma an imbecilla: ita & ex inferioribus animi motibus, mores quoq; diiudicantur, vt hic ad sales excitetur facile, ille non item. Formula sit ista, cur,inquam, faciti recte à motu dicantur *δ'τραπίλοι*:

In aliis omnibus ex motu spectantur mores, quod confirmauit exemplo à motu corporum.

Ergo & in ioco mores spectandi sunt à motu, & proinde recte hæc in ioco affectio à motu nomen habet.

ἐπιπαλῶσι §.] Etiam nunc agit de verbo *δ'τραπίλας*: Scurras interdum quoque dici *δ'τραπίλας*, à medio transferri ad extremum, quod & vno verbo monet in *Eudemio libro 3. capite septimo in medio*. Et sæpe hoc verbo in malam partem vti solent, vt Apostolus Paulus *Ephes. capite quinto*, iubet abstinere ab *δ'τραπίλῳ*, id est, scurrili dicacitate. Cuius translationis rationem adiungit Aristoteles multis verbis communem, quod ex frequenti iocorum & dicacitatis vsu in odium ea venerit, atque ita verbum per se honestum male audire, & in malam verti partem, vt & Sophistæ vocabulum *hostis* apud Ciceronem, id est, peregrinus.

τῇ μέσῃ δ' ἐξεί.] Accuratus hoc loco de his affectionibus; & primum de mediocritate, ei propriam esse *ἐπιδεδιότητα*, dexteritatem: imo & ipsa dexteritas quoque appellari solet. Quade *re supr. lib. 1.* ostendimus:

Si dexter est urbanus.

Ergo scienter utitur hominibus & personis, locis & temporibus in iocando, sciet quatenus sit iocandum, ea dicet & audiet ioca, qua liberum deceant.

Nam est genus iocandi quoddam liberale & ingenuum: est & illiberale & flagitiosum, vt h. l. indicat Arist. & explicat copiose Cic. *lib. 1. Offic.* Inter quæ magna est differentia, quod alterum sit elegans, facerum, & viro polito & honesto dignum: alterum vero scurrile, turpe, flagitiosum, viro bono indignum. Quemadmodum & magna est differentia inter iocum eruditi & politi hominis, & iocum indocti: quod cernere, inquit Arist. licet ex veteribus & nouis comædiis, quæ utraq; ioco quidem gaudebant,

bant, & refertæ esse solent, sed illæ scurrili & flagitioso aperte, hæc elegantiore & rectiore. Nam licet & res turpes dicere non turpiter, inquit Cicero: quod est elegantissimum iocandi genus, *lib. 2. de Orat.* De hac autem veterum Comædiarum licentia & turpiloquentia, & Arist. *in lib. de Arte Poetica*, & Horatius *in eodem libro*. De discrimine autem alio veterum & nouarum Comædiarum videatur Victorius *libro 9. cap. 20.* Sic & Platonicos olim turpia recte; Stoicos aperte proferre, narrat Cic. *lib. 9. Epist. ad Patum.*

πότερον γὰρ τὸν.] Locus est obscurior. Agit autem & quærit de vera vrbani nota seu ὅψω: an propria vrbani hæc sit nota, quam modo attulimus, dicere quæ liberum deceant; an vero dare operam, ne quem offendat, aut etiam vt voluptatem adferat. Nam ex prioribus constat vtrumque, id est, & libero digna dicere, & alterum non temere offendere debere vrbani. Videtur autem velle Aristoteles, priorem eius propriam esse notam: propterea quod posterioris negotium sit infinitum, & proinde artis experts: nam iucundi & molesti infinita est varietas quod aliud alii sit iucundum aut molestum, imo vni eidemque homini, interdum ea res nunc est iucunda, nunc molesta. Quid ergo? Certe in hac posteriore ita agendum monet Aristoteles *libro 3. Eudem. cap. 7.* hunc offensionis ὅπον seu notam obseruandum esse, vt non cuiuslibet spectetur offensio, non quid huic aut illi placeat & displiceat, sed quid vrbano & viro bono, vtpote cuius rectum sit iudicium, vt *supr. lib. 3.* probatur.

τοῦ αὐτοῦ τὸν γὰρ ἀκούει.] Vt hoc intelligatur, sciendum, duo esse vrbanitatis genera (teste Arist. *in Eudem.*) alterum in dicendo, alterum in audiendo & ferendo, actiuum & passiuum quis barbare dicet. De priore iam explicatum, et si & mox quædam; de posteriore hic. Ait igitur, vrbani & audire debere talia, id est, quæ libero sint digna, id est, neq; nimis fœda, neq; iniuriosa: nam alterum intemperantiæ; alterum ignauitiæ esset indicium, omnia aliorum in se dicta, etiam maledicentissima ferre. Id enim scurræ est potius, vt Iuuenal. *Satyr. 3.*

Si potes illa pati, quæ nec Sarmentus iniquas

Cæsaris ad mensas, nec vilis Galba tulisset.

Non minor est igitur virtus ferre dicta, quam iacere, quo nomine laudantur Cæsar & Vespasianus Imperator, teste Dionis Epitome.

ἀ. ἢ ὑπομνῆται.] Confirmat, eadem audienda, quæ dicenda. Nam esse quandā inter hæc duo reciprocationem: quæ enim ferendo audiat, eadem & dicet, & contra, seu, vt hic loquitur Aristoteles, faciet. Non tamen omnimodo, id est, non tamen ea, quæ audiet, eadem dicet omnia: audiet, scommata non dicet nisi cautissime. Nam scommata cōiutii quoddā sunt genus: At conuiuari cum per se est turpe, tum legibus veratur, vt in iure sub Titul. *de iniuriis & de famosis libellis*.

ὁ δὲ χαλεπός.] Quæri poterat: si urbano scommata iacere liceat, quatenus? Respondet Arist. ipsum sibi legem esse & modum præscribere, ne in alias leges incurrat.

ὁ δὲ βωμολόχος.] Hic de extremis, & prius de nimio, eum superari à ridiculo, id est, resistere non posse, sed quicquid occurrat ridiculi, id sequi & proferre, imperare sibi non potest, quin ridiculum semper dicat: eum quòq; neq; sibi quidem ipsi neq; aliis parcere, dum modo ridiculum afferat, quod & *supra*. Et Horatius de Menio Scurra *lib. 1. Epist.*

Impransus ciuem qui non dinosceret hoste,

Qualibet in quemuis opprobria dicere sauus.

Quod & Cicero grauitè reprehendit *lib. 2. de Orat.* Et in ipso Cicerone culpat Plutarchus *in eius vita*, & in Rege Macedonia Philippi Liuius. Eum denique turpia sæpe dicere, eaquæ, quæ vere urbanus fugiat, aut dicere, aut audire, vt flagitiosa nimis.

ὁ δὲ ἀνεπίκοτος.] De eo quod parum, rusticum seu agrestem ad hæc humana colloquia esse plane ineptum, & in vtrunq; urbanitatis genus peccare: nam nihil ipsum afferre in medium, neque alium patienter ferre, quod & *supr.* dictum est.

δοκῆς δὲ καὶ ἡ.] Hoc dictum *supr. initio*, vitæ quandam relaxationem & quietem esse necessariam.

περὶ δὲ τῶν εἰρημνῶν.] Explicatas iam virtutes inter se comparat: nam in eo conuenire, quod omnes in conuictu & verborum ac factorū communicatione versantur: differre autem in eo, quod ex iis vna, veritatem cōiuctus, veracitas seu candor [est medium] de qua priore capite: reliquæ duæ iucunditatem cōiuctus spectent, quas inter duas tamen est differentia: nam urbanitatem in voluptate ludicra & iocis; primam vero, id est, amicitiam in voluptate seria, quæque in aliis dictis & factis capitur, versari: Sed de hac comparatione *supr.* quoque est explicatum *lib. 2. cap. 7.* Quæro; an hæc tres affectiones iam expli-

explicatæ, sint veræ virtutes: nam Aristoteles in *Mag. Mor. lib. 1. cap. 33. in fin.* dubitat: & in *Eudemis libr. 3. capite 7. in fine.* aperte negat, adiuncta ratione, quia sint absque *μετρώσις*: adiungit & hoc esse potius *πύθη* seu procliuities maxime ad virtutem, esse naturales virtutes (de quibus *libro septimo.*) non morales, atque ita aperte & ex diametro secum pugnat Aristoteles, conciliet, qui potest. Nam & in iisdem libris ex prima harum affectionum amicitia ibi duas facit, amicitiam inter inimicitiam & assentationem mediam: & grauitatem *σεμνότητι* inter blandum *ἄρσικον*, & asperum medium, quem hic *δύσκολον* vocat: sed hac de re alias. Stoici certe *δύσκολον* virtutem dicebant, teste Cicerone *Epistola septima, libro tertio, in fine.* Et Plutarchus in *libr. de Virtute Morali.* Nam Stoici examen quoddam virtutum faciebant, quod grauius ibi reprehendit Plutarchus. Quæro; cum quatuor virtutes principes ponantur vulgo, ad quas referendæ sint octo, hoc libro explicatæ? Respondeo, Aristoteli non probari eum virtutum numerum. Duodecim ponit Aristoteles, aut exclusa prudentia à moralibus, vndecim. Sed tamen liberalitas & magnificentia ad iustitiam à Cicerone & aliis refertur: magnitudo animi & modestia ad fortitudinem: lenitas seu clementia ad iustitiam *libro primo & secundo veter. Rhetoric. & in partit.* Amicitia, seu potius omnes *ὁμιλητικαὶ* item ad iustitiam, eo quod in congressu seu commerciis, quæ & iustitiæ est materia, versentur. Amicitiam iustitiæ partem Cicero esse ait *in partit.* Veritas quoque *libro primo & secundo Vet. Rhetor.* et si Aristoteles in *Eudem.* ad prudentiam accommodare videtur. Urbinitas denique, quia neminem lædere studet, quod proprium est iustitiæ, eodem referenda videtur, à Cicerone tamen *in Officiis* ad Temperantiam, &c.

CAP V T IX.

COMMENTARI I.

Περὶ δὲ αὐτῶν αἰσ.] Explicat hoc capite de iis, quæ cum virtutibus cognitionem quandam habeant, aut quia vel sint mediocritates, aut rectam contineant rationem, aut aliquo modo sint laudabilia: virtutes tamen proprie non sint, sed adiuvantia potius seu principia virtutum, vt sunt perturbationes quædam, & virtutes naturales continentia, &c. de quibus hic breuiter monendum putauit Aristoteles, ne quis ea non iudi-

cio ita breuiter exposita existimaret. Nam cum vere non sint virtutes, alio pertinent. Itaque de perturbationibus agitur *in Rhetor. lib. 2.* de virtutibus naturalibus, vt continentia, & his quidem libris, sed post explicatas virtutes agitur *infra libro 7.* Itaque de vna verecundiæ perturbatione, vt quæ maximam cum virtute affinitatem habeat, & à plerisq; virtus putetur, eius erroris detegendi causa, paulo accuratius agit. Dicitur hæc perturbatio Græce *αἰδώς* & *αἰσχύνη*, Latine Verecundia & pudor, inter quæ tamen differentiam affert Schol. Græcus, pudorem esse ob mala iam perpetrata: verecundiam ob perpetranda, id est, metû rephensionis ob perpetranda mala. Affert & alteram differentiâ Franc. Patric. *lib. 7. de regno, cap. de verecundia*, pudorem non curare, quid quomodo agatur, nam esse post factum: Verecundiâ hoc in primis curare, vt omnia decenter & apte fiant. Verû vt aliis plerisq; locis, ita & hic iis differentiis non vtimur. Tria autem afferuntur potissimum hoc loco de verecundia: Primum, eam non esse virtutē. Ratio, quia non sit habitus, sed *πάθος*, perturbatio, quod docet duabus rationibus; primum à definitione, quia ab omnib. verecundia dicitur metus ignominia, vt apud Arist. *li. 2. Rhet.* & apud Plat. *Euthydem.* Si est metus, vt est: Ergo est *πάθος*: nam metus est *πάθος*. Deinde ab euentu: nam corpus afficit verecundia, pudore [rubore,] vt metus in periculis pallore. Metus igitur & pudor sunt corporis, & corpus afficiunt. At hoc potius ad *πάθος*, quam ad habitus pertinet. Quæ corpus afficiunt seu mouent, ea potius ad *πάθος*, quam ad habitus pertinent: nam hæc propria est perturbationum conditio, vt corpus aliqua parte semper afficiant aut moueant, eo quod sint motiones appetitionis sensibilis. At sensus non est absq; corporis partibus: Habitus autem longissime absunt à motu, quietes potius sunt quam motiones. Atqui pudor & metus corpus mouent, ille rubore, hic pallore. Ergo *πάθος* sunt potius, quam habitus. Si *πάθος*, non vero habitus. Ergo nec virtutes. Obseruandum diligenter, quod ait Aristot. *τὸ μέγιστον τὸ δεινὸν φόβος*, id est, *metui in rebus acerbis*. Adiunxit enim in rebus acerbis, quia non vnum sit metus genus; nam & verecundia ipsa est motus, sed non in rebus acerbis, sed turpibus, quos quidē duos motus in eo similes esse ait, quod corpus afficiant. Ex his cōstat, verecundiâ nō esse virtutē, habet tamē cum ea affinitatem, quia mediocritas, de quo *sup. lib. 2.* quia laudari solet, quia à peccato deterret. Quare & Aristot. *lib. 3. cap. 8. in princ.*

princ. virtuti eam adiungit, non quidem vt virtutem, quod quidam putant, sed vt cognatum. Et in *Eudem. libr. 3. cap. 7.* temperantiæ accommodat, vt & Cic. in *Offic.* qui tamen cum Stoicis virtutē eam esse putauit. Hac igitur ratione verecundia, quia non est habitus, ne virtus quidē est. Sunt & aliæ rationes, hic quidem nō expressæ, sed ex iis, quæ dicuntur, eliciendæ: primo, quia non est laudabilis in omnibus: secundo, quia virū bonum non deceat: tertio, quia per se non est bona, sed cum adiunctione seu hypothēsi, quæ tres rationes mox confirmabuntur. Hoc igitur primum hic de verecundia. Alterū, eam non decere quamlibet ætatem, adolescentes duntaxat, non virum aut senes, quod & Plato in *Charmide* commemorat, etsi *lib. 5. de Rep.* eam & senibus attribuit, aduersus quem hoc loco disputare videtur Arist. Confirmat duab. rationib. Prima, quia omnes ita fieri debere iudicamus, vt qui peccarint adolescētes, erubescant, propterea quod cum hi cupiditatibus parentes: multa facile & quotidie peccent, hoc veluti freno eos reprimendos existimamus: at in aliis, qui nō cupiditatibus, sed iudicio & *σωφροσύνῃ* peccant, non pudore: sed grauiore medicina & pœna opus esse existimamus. Deinde, quia adolescentes, non vero senes à verecundia laudare solemus, vt apud Terent. *Erubuit, salua res est.* Laudantur tamen & viri prudentes, sed hoc ad temperantiam potius pertinet, & modestiam, non ad hanc verecundiam: pudor interdum, denique modestia, de quo hic non agitur. Tertium, eam non decere virum bonum, non esse viri boni, & proinde ne bonum quidem esse, neque per se laudabilem. Et hæc quoq; contra Platonem videntur dici, qui multis in locis verecundiam omnibus & summis effert laudibus, eaque & iustitia Resp. totas contineri ait *lib. 1. de legib.* & in *Protag.* Ratio Arist. *ἐν τῷ κατὰ φύσιν*, &c. quia pudor ob mala, id est, comes est peccati, recte facti neminem pudet. At vir bonus semper recte facit. Formula:

Vbi pudor, ibi & peccatum.

Viri boni nullum est peccatum.

Ergo nec pudor.

Verum quia hæc paradoxa videntur, tribus, quæ his contradi-
ci possint, occurrit & dissoluit.

ἐν δὲ τῷ κατὰ φύσιν. Hic primæ occurrit contradictioni. Nam cum turpia partim sint re & natura, partim opinione & instituto. Verbi gratia; Furtum, latrocinium, auaritia, & reli-

qua vitia, re & natura sunt turpia: Instituto autem *δοξῇ*, νόμῳ, ἑξέτι, opinione, more & consuetudine turpia sunt, cantare in foro; hac aut illa veste uti contra humanitatem & consuetudinem civilem, in motu, gestu, oratione peccare, ut apud Græcos turpe erat mulieres virorum conuiuuiis adhibere; Romæ non item, teste Cic. 3. *Verr.* & Corn. Nepote *in præs.* libri de *clar. Imp.* Græc. Turpe erat Roma saltare & psallere, in Græcia honestum. eodem Nepote teste, & Salustio *in Catilin.* & Cic. lib. 3. *Offic.* Cum igitur duo sint turpitudinis genera: vnum natura: instituto sequi *δοξῇ* alterum, ad posterius duntaxat pertinere videtur verecundia, ut perspicuum sit ex ipsa definitione, qua dicitur esse metus *αἰδοῦν*, quasi metus iustæ reprehensionis ob peccatum in civilem consuetudinem. Quare & Cic. verecundiam ad posterius hoc genus potissimum accommodat lib. 1. *Offic.* ibi: *Talis est igitur ordo actionis, &c.* & paulo infra: *nec quenquam hoc errore duci oportet.* Iam vero constat, virum bonum dici ratione prioris generis, nempe qui ab iis, quæ natura sunt turpia, abstineat. Vir bonus virtutum ratione, non morum civilium dicitur. Quare hoc tandem effici videtur, non sequi:

Vir bonus est, & peccare non debet.

Ergo nec verecundari.

Nam prioris ratione generis id quidem verum est, sed non posterioris, propterea quod, ut iam dictum est, prioris duntaxat, non vero posterioris ratione æstimetur vir bonus. Respondet Arist. eandem esse rationem posterioris, quæ sit prioris, neutro in genere peccare debere virum bonum, quod & monet Cicero lib. 1. *Offic.* *nec quoque hoc errore.* Quare si in neutro genere peccare debet vir bonus. Ergo nec pudore affici. Nam ubi non est peccatum, ibi nec pudor.

φῶλός ἐστι τὸ.] Est quædam velut amplificatio & exaggeratio eius, quod dixit, virum bonum minime peccare debere; imo inquit, non tantum peccare non debet, sed ne quidem viri boni, mali potius & improbi videtur, ita animo esse affectum & constitutum, ut ad male agendum sit aptus. Virtutis enim habitus ita virum bonum afficit, & præditum bonitate reddit, ut peccare vix possit.

τὸ δ' ἑταίρος ἐστίν.] Altera est contradictio: Laudabile videri, eo quem esse animo & voluntate ita affectum, ut si quid peccet, si quid turpiter admittat, eius ipsum pudeat, aut pudore afficiendum

dum se existimet. Hæc inquam voluntas & cogitatio viri boni esse videtur, eiusq; qui vitia detestetur, ut in quæ si incidat, erubescat. Et quidem hac ratione commoti alii, mirificis laudibus extulerunt verecundiam, ut Cic. *in partit.* eam vocat omnium virtutum custodem, utpote dedecus fugientem, & laudem vere consequentem. Quod si hæc voluntas & cogitatio est viri boni. Ergo & pudor. Respondet Aristot. hoc esse perabsurdum. Nam aut sponte, aut inuitus turpiter, hac voluntate præditus, facit. Si sponte, non est vir bonus: neq; .n. is sua sponte turpia committit. Si inuitus, iam pudere ipsum non debet: nam pudor est ob peccata, quæ quis inuite peccarit, eorum ipsum non pudet, ut quæ veniam aut misericordiam mereantur. Non igitur pudor est viri boni: Itaque absurdum hoc sequeretur, aut virum bonum sponte peccare, aut pudorem esse etiam ob inuite facta, quod utrumque constat esse absurdum.

εἰ δὲ ἡ ἀναισχυντία.] Tertia contradictio, cuius hæc est summa: si impudètia malum est, ut est. Ergo pudor est bonum, & proinde viri boni: nam contrariorum contraria est ratio, ut si ignavia est malum. Ergo fortitudo bonum. Aristot. negat consequentiam: nam non continuo sequi. Si non affici pudore est malum, si mala facientem non pudere, est reprehendendum, propterea contra laudabile esse, & præclarum mala facientem pudere. Rationem non adiungit Aristot. utpote ex prioribus. perspicuam, nempe, quod mala facere in virum bonum nunquam cadat, & proinde nec pudere. Quod si in virum bonum non cadit, ut certe non cadere iam diximus: non erit quoque boni viri, nec bonum, & proinde neque laudabile.

εἴη δὲ αὖν ἡ αἰσχυντία.] Constat iam verecundiam non esse viri boni, & proinde nec bonum: quod tamen ita accipiendum monet Aristot. ut per se suaque vi non sit bonum, cum adiunctione tamen seu ex hypothesi, sub conditione, ut loquuntur Icti, esse bonum, nempe si vir bonus peccet, pudore quoque afficietur. Simpliciter igitur seu ἀπλῶς non est bonum, sed si peccet. Bonum quidem, quia vir bonus peccans eo afficeretur: sub conditione autem bonum, quia non nisi si peccet; quod quia rarissime accidit, certe simpliciter negandum est, verecundiam esse bonum.

ἀλλὰ πῶς μὴ.] Continentia, inquit, proprie non est virtus, sed mixtum quiddam ex perturbatione & virtute. Nam in continentiam incurrunt πείθει & recta ratio, quæ virtutis est propria & inter se confligunt. Quæ

de re *infra lib. 7. Græc.*

FINIS LIBRI IV.

X 5

LIBER

LIBER V.

ARGVMENTVM.

Ractatio est apud Ictos hoc titulo seu indice, de Iustitia & Iure, quomodo & hic liber inscribi poterit, ut eius & ea duo sint summa capita, quod & Aristoteles initio indicat, monetq, se explicaturū hoc libro de Iustitia & Iure. Subtilior partitio & libri ἀνάλυσις ad sua capita referetur. Cur .a. de iustitia prius, quā de iure differat, ratio ē superioribus petenda est, ubi diximus Aristotelem hanc tenere rationē & methodum in explicandis virtutibus, ut priore quidē loco de materia, seu habitu ipso, deinde de factis explicet, quam consuetudinem & hic tenuit. Nam primū de habitu & iustitia, eiusq, materia & forma quoq, seu mediocritate: Posteriorius de iure, i. e. de factis ex habitu illo manantib. disputat. Ius est factum, non relatum, ut putauit Philippus, qui & alia iuris verba multa, contractum, obligationem, Dominium ad Categorias relationis retulit, perperam, cum vel ad actionē, vel ad qualitatem pertineat. Ius, inquam, nihil est aliud, quā iusta actio seu factum ex iustitia, ut habitu suo manans, eiq, congruens; quomodo fortiter quid factum ex fortitudine manat: omne deniq, officium seu ὁφείδωρος, & recte factum nihil est aliud, quam actio ex virtute manās, eiq, consentanea. Atq, hunc in modum accipiendum videtur, quod Ictus Vlpianus ius à iustitia appellatū dicit, origine utiq, rei, non verbi. Nam, ut facta omnia ex suis quaq, virtutibus oriuntur & deducuntur, ita & ius à iustitia: Aut hoc igitur spectare debuit Vlpianus. Nam Grammatica ratione, origine & notione iustitia à iure: Philosophica .a. ius à iustitia deducitur, & hoc quidem bipartita notione cum alii, tum saepe vsi sunt Icti, ut in verborum origine explicanda non tam nomen, quam rem spectent, qua ratione & testamenti notionem aduersus Gellium in

Nocti-

Noctibus Atticis defendere soleo. Ad hunc autem librum
 inuuant haec loca, li. 4. Eudem. c. 1. li. 1. magnor. moral. ca.
 34. Plato in Critone & in Politica & aliis in locis. Ci-
 cero in offic. & fragmentis de Republ. Plutarchus in
 vitis, maxime in Aristide & Catone Uticensi, Stobæus
 λόγ. 4. de iustitia, Franciscus Patricius libr. 7. de Republ.
 præter explanatores, qui in hunc librum extant quamplurimi.

C A P V T I.

DE S C R I B I T U R hic, sed populariter & typo Iustitia &
 Iniustitia: deinde diuiditur, & altera species explicatur,
 nempe generalis iustitia. Nam hoc potissimum agitur, ut iu-
 stitiæ diuisio reperiatur, eaq; reperta altera pars explicetur.

ἡ δὲ δὲ ἀρετὴ οὐκ ἔστιν.] Non tam monet Aristoteles his verbis,
 qua de re sit acturus. Nam id modo, i. e. extremo cap. prioris
 libri monuerat: quam videndum esse, quib. in actionibus, tan-
 quā in materia verset res, de qua agitur & qualisnam sit me-
 diocritas. At. n. dicet aliquis: cur Arist. dicat ἡ δὲ πῶς πρὸς τὰς
 quib. in actionib⁹ seu factis, cur inquam non potius dicat ἡ δὲ
 πῶς πρὸς τὰς, quib. in perturbationib. ut in quib. tanquā in mate-
 ria versari omnes virtutes, cum *supra* aliquoties explicauimus,
 tū perspicue cōmemorat ap. Stobæum Theages Pythagoric⁹,
 πρὸς τὰς, inquit, sunt materia virtutum. Hæc quæstio, etsi *supra* a-
 liquoties à nobis est perstricta, & hic initio attingenda fuit,
 quod iustitia quiddam in virtutum materia habeat præcipui.
 Dicendum igitur, virtutes quidem omnes in perturbationibus
 moderandis, tanquam in materia cerni, sed tamen & in factis,
 quod *supra* aliquoties iterauit Arist. facta & perturbationes ef-
 se virtutum materiam: quarum nonnullas in perturbationibus
 magis elucere, alias in factis. Nam fortitudinē & temperantiā
 in perturbationibus: illā in metu & dolore, hanc in libidine &
 voluptate: liberalitatē. v. & iustitiā in factis potius esse positas,
 illā in donādo, hanc in suum cuiq; tribuendo. Quod vel ex eo
 apparet, quod fortem aut temperantē laudantes, illum dolori,
 hunc voluptati restitisse prædicamus: iustum vero aut libe-
 rale, hunc à donando & benignitate, illum à non inferenda iniuria,
 suum unicuiq; tribuendo laudare consueuimus.

ἡ δὲ πῶς πρὸς τὰς.] Et hac in re præcipuum qd habet hæc virt⁹ p
 omnib. alijs: nam cæteras constat esse mediocritates inter duo
 distincta

distincta vitia, nimium & parum; huius mediocritatis longe alia est ratio, vt *infra* explicabitur.

ἢ ὅτι σκεψίς.] In superioribus vsus est conclusionibus probabilibus, non Apodicticis, vsus est non nimis exquisita & subtili omnium rerum persecutione: vsus denique est in explicandis virtutibus hac ratione, vt prius de habitu, posterius ageret de factis. Hac igitur triplici ratione & via item in hac virtute explicanda, vsurum se monet Aristoteles. Sic enim accipiendum puto τὴν αὐτὴν μέθοδον.

ὁρῶμεν δὲ πάντας.] Est hæc particula seu verbum Aristoteli vsitatum de cōmuni sensu seu opinione, allaturo quid ex vulgi opinione, quod confirmatione nō egeat: vt *supra* initio *lib. i.* ὁρῶμεν ὅτι καὶ &c. Et initio *Politie.* ἐπεὶ δὲ ἡ πᾶσιν πόλιν ὁρῶμεν. Adfert igitur hoc loco definitionem iustitiæ & iniustitiæ popularem, vt vulgi sensibus consentaneam, seu descriptionem potius & typum. Iustitiam quidem vulgo censerem talem affectionem, qua præditus agat & velit iusta: iniustitiam vero, qua præditus agat & velit iniusta. Duas nāq; tantummodo proprietates harum affectionum hic exprimi puto, actionem & voluntatem, seu agere & velle iusta, aut iniusta: atq; illa, *πρακτικὴ τῶ δικαίων καὶ δικαιοπραγῶν* pro eodem esse posita, idem valere, quod perspicuum vel ex eo, quod in descriptione iniustitiæ duo tantum illa commemorantur, facere & velle iniusta. Alij tres proprietates hic exprimi putant, propensionem ad iusta agendum, seu potius aptitudinem in verbo *πρακτικὴ*, actionem & voluntatem. Atque ita Thomas, eumq; secuti alij, & certe in veteri translatione illud verbum *πρακτικὴ* iteratur, etiam in describenda iniustitia, hunc in modum. *ἡ δὲ ἀδικία ἀφ' οὗς πρακτικὴ.* Sed hæc scriptura consensu omnium librorum, & in primis autoritate *Eudem. li. 4. in princ.* vbi hæc ad verbum cōmemorantur, refellitur. Neq; .v. *πρακτικὸς* semper propensus aut idoneus, aut aptus, vt alij aliter vertunt: sed sæpe valet idem q̃ agens seu actor: vt apud Arist. *li. i. Rhet.* Fortitudo, inquit, est, *διὸ τὴν πρακτικὴν εἰσὶν ἡγελῶν*, i. e. *per quam res magna geruntur*, vt recte vertit Hermolaus: Sic & alia eiusdem formæ *ποιητικὸς, ἐνεργητικὸς*. Itaq; hunc locum ita reddendum puto, qua præditi sint agentes seu actores rerum iustarum, quaq; præditi agant & velint res iustas. Nam videtur Aristot. verbo *δικαιοπραγεῖν* apertius explicasse q̃ dixerat *πρακτικὴ τῶ δικαίων*. Sint igitur hæc duæ notæ, quib. iustitiam & iniustitiam vulgo circūscribāt, neq;

neq; id absq; ratione. Nam de priore quidem, id est, actione, hæc est ratio, q̃ alia quoq; omnes virtutes ab effectu seu officijs suis describi consuerint, vt temperantia dicitur virtus, quæ moderatur voluptatibus corporis; liberalitas, qua alijs largiamur nostra; Fortitudo, qua res præclaras gerimus: sic & iustitia, qua res iustas agimus. Altera nota maiorem habet difficultatē: qua tamen hoc velle videtur vulgus non eum continuo dicendum esse iustum, qui possit agere, aut etiam qui coactus aut temere agat: sed eum potius, qui ita velit, & quodam cum iudicio, atq; propensione iusta agat. Itaq; iustitia, etiā ex vulgi opinione non est potestas, sed voluntas potius & iudiciū, iuste agendi, quo facit, quod Aristot. *li. 6. Topic.* ait, vbi hanc definitionem bonam esse negat, quia iustitia definiatur *δύναμις* seu potestas tribuendi suum cuiq;. Nam iustus, inquit, potius est *ἀγαθὸς ἢ δυνάμις* seu volens tribuere, nō vero *ὁ δυνάμις*. Qua de re & *supra li. 4.* vbi de arrogante & mendace non nihil est dictū. Ex hac autē altera iustitiæ nota, arripiunt pleriq;, Aristotelem hac esse opinione, vt existimarit, iustitiam in voluntate esse positam, cum alia virtutes sint in appetitu, verumq; esse illi contendunt. Quæ quidē quæstio cum sit grauissima & perutilis, & huic loco accommodata, nō videtur à nobis præteriri debere. Icti certe & in hac opinione esse videntur, qui iustitiam definiunt constantem & perpetuam voluntatem suam cuique tribuendi. Plutarchus quoq; in *Catone Uticensi*, cur iustitia laudetur, iniustitia vituperetur præter omnes alias virtutes & virtuositates, hæc affert rationem, q̃ reliquæ multum à natura habeant adiumenti, iustitia & iniustitia in mera voluntate, motuq; hominis propriè sint posita, verbi gratia, prudentiam censent ingenii quoddam acumen, fortitudinem robur quoddam esse animi, & proinde alias virtutes nō cadere in omnes; iustitiæ. v. omnes posse esse participes, si velint. Vt igitur hæc quæstio ex Aristotelis disciplina explicetur: repetendum, q̃ *supra lib. 1. c. vlt.* dictū est, virtutes omnes morales in ea parte animi positas esse, q̃ græce dicitur *τὸ ὁρεκτικόν*, in qua sunt appetitus. Notū est. a. tria esse appetituum genera, *ἐπιθυμίαν*, cupiditatē, cupidinem, iram seu *θυμὸν*, & voluntatē: quas inter hanc esse differentiam, q̃ illi duo tam in beluis, quā in homine, voluntas in solo reperitur homine, eo quod sit cū ratione & iudicio. Voluntas. n. nil est aliud q̃ appetitus cum ratione, *ὁρεξις λογική*: nō quo voluntas in ea sit animi parte, cuius propria est ratio, sed quod

quod rationē tanq̃ ducem, & lumē sibi quasi p̃ferentē, sequat̃; q̃ ratio bonū esse statuerit, id sequitur, & expetit hic appetitus voluntatis. Est igit̃ voluntas in ea parte animi, quæ p̃ se quidē rationis est expers, ei tamē tanq̃ parenti paret, & sequitur tanq̃ ducem: in qua eadem parte, cum & omnes virtutes positas esse *sup.* ostenderit Arist. *li. 1. c. vi.* efficit̃ vt oēs virtutes eodē concurrant, i. e. omnes in voluntate poni dici possint, adeo vt nihil p̃cipui habeat iustitia. Quod q̃dē ita accipiendū est, non quasi virtutū omnium causa princeps sit voluntas (nam principē virtutum causam ostendim⁹ esse vsum & facta *supra li. 2.*) sed vt voluntas intelligat̃, tanq̃ principium & initium virtutū seu factorū potius, ex q̃bus manent virtutes. Nam voluntatis verbū h. loco cōmuni⁹ accipimus, vt p̃ pro æresi. Notum est. n. p̃ æresin verius esse eum appetitū cum ratione, vnde virtutes oriuntur: voluntatem. a. p̃prie sumptā esse finium, non eorū q̃ ad fines. Ex qb⁹ perspicuum est, quomodo nō iustitia tantū, sed virtutes omnes in voluntate cernantur. Perspicuum quoq; est, iustitiam nō esse voluntatē, q̃ voluntas sit δυνάμις & potestas animæ, cum virtutes omnes sint habitus. Non nego tamē ea, q̃ Plutarch. scribit esse vera, in virtutib⁹ quibuscūq; plus posse naturam seu indolem, in alijs minus. Ad eundem fere modum & Plato in *Gorgia*, iustitiam describit: Iustus, inquit, est, qui iusta πράττει, & paulo *infra* iustū esse, est βέλτερος πράττειν το δίκαιον.

¶ 3. ὅς τ' αὐτὸν.] Allata iustitiæ & iniustitiæ descriptione, pri⁹ affert tres Logicas p̃ceptiones [vt & ipse Arist. ex his primam vocat *li. 1. Top.*] q̃ ad diuisionem accedat: cum ad reddendam rationem priorum descriptionū, tum ad muniendā viam diuisioni. Primus Canō continet discriminē inter habitus & inter facultates & scientias: nam has esse contrariorū. illas non item. De quo q̃dē p̃cepto agit Arist. *li. 9. Metaph.* & q̃rit hac ipsa de re *li. 1. Top.* Agit hac de re, & q̃dem pulcherrime, initio vitæ Demetrii. De habitu exemplū affert Arist. corporis quidē, bona valetudine seu sanitate. Nam à sanitate p̃ficiſci ea, q̃ sunt sana, aut, vt ita dicā, sanas actiones, nō vero contrarias: nam q̃ bene valet, valenter ambulat, & vt qui bene valet, nō. v. vt qui morbo laborat. Sic fortitudinis facta sunt fortia. non temeraria aut ignaua. Sic & iustitiæ iusta sunt facta, nō vero & iniusta. Quare recte duas modo attulit descriptiones, alterā iustitiæ, iniustitiæ alteram. Alia est ratio facultatum & scientiarum. Facultatis nomē cum sit multiplex: interdum. n. idem valet q̃ scientia.

Quare

Quare & in his libris, *init. li. 1. & li. 10. in fi.* sæpe coniunguntur hæc duo *ἐξ ὑποθέσεως*. Interdū .v. certas duntaxat artes complectit̃, Dialecticam & Rhetoricā, vt est apud Arist. *li. 1. Rhet.* Interdum .v. vim quandam natura insitam sonat, q̃ vulgo potentiam vocant. Itaq; etsi tam varia huius verbi est notio, tamen vltima huc referenda mihi videt̃, propterea q̃ Aristot. *in Analyt. priorib. li. 1. c. 40.* nominatim & diserte de hac postrema notione agat Huius a. postremæ cum duo rursus sint generā: altera cū ratione, altera absq; de illa duntaxat locū habet, q̃ h. loco dicit̃, facultates esse cōtrariorū, quales sunt ratio seu mēs & voluntas: illa nāq; & veri & falsi est, hæc boni & mali. Nam q̃ ratione vacāt, contrariorū non sunt, neq; .n. reperit̃ *δύο μίς* calidi & frigidi, alioqui efficeret̃, vt eadē & calefacere & frigefacere: neq; eadem est *δύο μίς* salubris & pestilentis. In art. b^o vero & scientijs absq; discrimine locum habet hoc p̃ceptum: Hinc à ICtis definitur Iurisprudentia, iusti & iniusti scientia: à Galeno & Arist. *in Metaph.* Medicina salubrium, pestilentium, & neutrorū. Sic Philosophia prima explicat id, q̃ est, & q̃ non est. Logica veri & falsi est arbitra in conclusionibus, sed non in rebus. Differentiæ ratio petenda est ex Arist. *eo libro Metaph. in princ.* De scientijs tamen ita accipi debet non quasi earū actiones sint cōtrariæ, sed facultates & vis contemplandi. Putat & Plutarch. virtutes omnes esse contrariorū, q̃ & ipsæ sint vel maxime scientiæ, sed hoc est Platoniciū, non Aristoteliciū: deinde nō abnuimus: virtutes quoq; esse contrariorū, vt ille accipere videtur, quasi virtutes & vitia alterum ex altero cognoscat̃, q̃ mox explicabit̃. Alterum est p̃ceptum logic. de notitia seu de cognoscendis habitib^o. *πῶς ἀπὸ τῆς ἐν γνῶσεϊ*: ad quos cognoscendos duas affert vias & rationes. Nam interdū contrariarum affectionum alterā cognosci ex altera, interdum affectionē cognosci ex reb. ipsi subiectis. Exemplum affert de corporis affectione Athletica, seu *δυσχέζια*: hæc namq; si sit cognita, cognoscetur & contraria *αρχέζια*. Sic cognita fortitudine cognoscetur & ignauia, & contra. De subiectis .a. rebus idē affert exemplum, nempe si constet, quid sit *δυσπλκόν*, h. e. quib^o rebus comparer̃ & efficiatur *δυσχέζια*, etiam de ipsa quid sit cōstabit, & contra. Sic de virtutib. si constet, quib^o illæ de rebus, nempe ex factis oriantur, innotescunt & ipsæ, & cognita virtutē, innotescit & eius causa seu facta. Tertium p̃ceptum de homonymia, si duarum affectionum contrariarum vna dica-

tur πολισαρχῆς seu multifariā, & ὁμωνύμως (sic. n. Arist. efferre hæc solet hic duob. verbis πολισαρχῆς & ὁμωνύμως) plærūq; accidit, vt & altera dicatur multifariam. De quo præcepto copiose Arist. *li. 1. Top. in fi.* vt si nō videre est animi & corporis. Ergo & videre. Sic sentire, q̄a & animi pro percipere, & corporis quo & nō sentire seu ἀναισθησία. Eadē igitur ratio harū affectionū iustitiæ & iniustitiæ, vt & cæterarum virtutum. Nam vt fortitudo partim est ciuilis, partim militaris: ita & ignauia.

ἀλλὰ Διὰ τὸ σῶσις εἶναι.] Affert diuisionem homonymorum: esse nāq; alia, quorū perspicua sit homonymia, & cognitiua facilis: alia, quorum sit occultior & obscurior ὁμωνυμία, idq; hoc consilio, vt explicet, vtro in genere sit iustitia & iniustitia. De qua ὁμωνύμων partitione copiosius agit Arist. *li. 7. Phys. in fin. & li. 2. Analyt. poster. ca. 15.* Prioris .a. generis ea esse indicat, (Διὰ τὸ σῶσις) quæ cognationem quandā inter se habeant, q̄ sint propinqua & vicina. Posterioris .a. generis, q̄ sint cōtraria, i. e. quā longissime disiuncta, neq; id absq; ratione. Nam facilius internoscas, q̄ longius sint disiuncta, nullāq; inter se affinitatē habeant, quam contraria, vt equum ab hominē facilius, quā mulierem à viro. Prioris generis sunt ea, q̄ dici solent cōparatione seu analogia homonyma, quæ deniq; similitudinē quandā gerant, vt liberalitas & magnificētia, temperātia & cōtinētia, bona animi & fortunæ. Posterioris generis sunt ea, quæ vulgo dici solent fortunæ homonyma, quorum nominis societas sit fortuita. Qua de re dictū est & *supra li. 1. c. 6.* vt Corax de primo Rhetore & Deade, Anthropos, cū de omnib. tum de quodā Olympionice, cuius *infra* meminit Arist. *li. 7.* Exemplū huius generis affert & Aristot. κλέις .n. & organō est aperientis ianuis; & os paruū ad iugulī & humeri cōmissuram. Omnia deniq; huius sunt generis, q̄ facillime internosci possint, vel sensim, vt q̄ inter nulla sit cognatio. Atq; ita accipienda puto hæc verba, ἢ ὅς Διὰ φερεῖ ποτὴν, quibus veluti viam aperit Aristot. & indicat, q̄ dicenda sint disiunctissima. Est .a. inquit, magna differentia ea, q̄ ex specie, i. e. in his reb⁹ magna est differētia, longe disiunctæ sunt hæc res, q̄ vel de specie seu facie & oculis internosci possint: Nam τὸ ὅς hic valet idē, quod ἢ, & idem accipio non pro specie Dialectica, sed Physica potius, aspectu & oculis. Nam q̄ genere aut specie cōiunguntur, ad prius genus pertinent, teste Arist. *li. 7. Phys. in fi.* Et etiā in *Analyt.* Ex his trib⁹ Dialecticis præceptionib⁹, prima quo pertineat, iam diximus.

Dux

Duæ posteriores ad ea quæ sequuntur, pertinent: munivit namque viam iis, quæ iam explicaturus est. Nam iustitiam explicabit de suo contrario, quo pertinet altera præceptio, & afferet duas iustitiæ & iniustitiæ notiones, atque ita homonyma ea sunt vocabula, & quæ de prioris generis, propterea quod difficilime duæ iustitiæ & iniustitiæ notiones intelligi possint, idque hac de causa, quod altera ab altera minimè sit distincta, ut mox claris perspicietur.

εἰλήφθω δὴ οὗ.] Hic igitur accedit ad iustitiæ diuisionem, nominis tamen potius quàm rei, ex qua tamen & rei diuiso elucescit. Et primum quidè de iniustitia, seu iniusto, propterea quod vitia ut frequentiora, plerumque sunt notiora: quo cognito facile cognoscetur alterum eius contrarium. [usus secundæ præceptionis.]

δοκεῖ δ' οὗ, πλεονεξία.] Duas igitur partes seu genera iniustitiæ affert: nam iniustum censeri & eum, qui leges violet, & eum qui sit iniquus & *πλεονέκτης*. Quas partes sumit Aristoteles ex communi hominum opinione. Nam vulgò qui vel legibus non paret, vel aliena appetit, & potiora semper sibi vendicat, iniustus dici solet. Quare alia confirmatione hic non videtur Aristoteles. Posterius membrum duobus quidem effert verbis, idem tamè sonantibus: nam qui est *πλεονέκτης*, idem est & iniquus, & contra. Posterius tamen Aristot. omisso *πλεονέκτης* vocabulo, altero ad suas disputationes oportuniore, utè semp.

ἐπεὶ δ' ἐπλεονέκτης.] Hoc loco iam accuratius explicare incipit duas illas iniustitiæ partes, maxime quibus in rebus, tanquam in materia versentur, ex qua disputatione cognoscetur, quæ iustitiæ & iniustitiæ sit materia. Et primum quidem de pleonexia seu Pleonectæ. Ostendit igitur iniustitiam versari in bonis fortunæ: ea esse tanquam materiam iniustitiæ, & proinde & iustitiæ, hac ratione, quia in iis versetur pleonexia. Formula sit ista:

Vbi pleonexia, ibi & iniustitia. Nam constat iam illam huius esse partem ex communi hominum sensu. At enim pleonexia in bonis fortuna cernitur. Ergo & iniustitia.

Assumptionem explicat hoc loco Aristot. non confirmat, propterea quod ex vi verbi ipsius id sit notum. Nam tametsi *πλεονέκτης*, i. e. quod omnia semper vult superiora habere, Cicero (cui par latinum verbum non extat, & quod alii reddunt pluris audus, mihi barbarum videtur) interdum de omnibus bonis etiam animi, & in bonam partem, ut si quis alium superet scientia aut virtute: plerumque tamè de bonis fortunæ & in malam partem dici solet. Huius generis maxima bona sunt honores, diui-

tia & opes. *πλεονέκτης* igitur est, qui in his plus *ἢ* æquitas & ratio postulet, sibi arrogat. Nam qui alium superare scientia aut arte aliqua contendit, proprie *πλεονέκτης* non dicitur. Itaq; in his fortunæ dūtaxat bonis, vt *πλεονεξία*, ita & iniustitia cernit̃.

ἂν ἐστὶν ἢ ἀπλῶς.] Aristoteles non ignarus omnis mali finem esse *πλεονεξίαν*, interijcit h. loco pulcherrimam admonitionē de vero bonorum fortuitorū vsu seu potius expetitione seu desiderio. Ait .a. primum, ea simpliciter quidem & absolute esse bona, sed nō huic aut illi semper. Nam ratione quidem communis vocabuli & generis sunt bona: quia tamen propterea ijs vt licet, sit, vt non omnibus peræque sint bona: nam vt *supra li. i. c. 3.* dictum est, multis iam exitium attulerunt diuitiæ, innumerabilibus honores & imperia. Contra .v. fortunæ mala, simpliciter quidem sunt mala, multis tamen ærumnæ & paupertas bono fuit. Hac iam allata bonorum conditione seu nota ac proprietate, adiungit monitionem, homines ea quidē à Dijs optare solitos, & maxime persequi, grauit̃ tamen ea in re peccare: debere potius eos optare, vt quæ simpliciter sunt bona & ipsis sint bona, atque hæc, quæ ipsis sint bona sumere & persequi, id est, cum optēt hæc bona, quæ mala reddi possunt, aut ipsis pñitiola, si viri sint boni, hoc potius optare eos debere, vt si illa & ipsis sint bona, ijs tribuantur, si mala, non tribuantur. Quod idem monet Aristot. *li. 7 Metaph. in princ.*

ὅς ἐστιν ὁ σὺν.] Quia fit interdum, vt in his rebus fortuitis sumat̃, non q̃ plus, sed q̃ minus, nempe q̃ minus sit malum. *πλεονέκτης* .a. is pprie est, non qui minus, sed qui plus sumit: quæri poterat, ecquid hæc minoris, vt ita dicam, sumptio huc pertineat: & ait, & hanc esse *πλεονεξίαν* quandam. Cōcludatur in formulam: *Eorum qua bona, est πλεονεξία. At minus malū est quodammodo bonum. Ergo & minoris mali est πλεονεξία.*

De ppositione iam dictū est. Assumptio h. lo. explicatur, & *infra c. 3. in fi.* vbi & ratio affert̃, cur minus malū boni locum obtineat, eo q̃ sit expetendum. Quæ .a. expetenda, eadē sunt bona: minora .a. mala expetenda esse, cum per se clarum est, tum ostendit & puerbio, de quo ap. Cic. *li. 3. offic. Minima de malis*: & alterum: melius est vni malo obnoxium esse, quam duobus, de quo Erasmus *chil. 4. cent. 2. prouerb. 36.*

ἐστὶν ὁ ἀνίσταται.] Diximus paulo s̃ alteram iniustitiæ partem duob. verbis insigniri ab Aristot. *πλεονέκτης* & iniqui: quorum explicato altero, hic adiungit de iniquo. Est .a. inquit *iniquus*, qui plus boni aut minus mali sibi sumit, et̃ de pleo-

neſte dubitari poterat, quod iam explicauimus: omnimodo tamē & abſq; dubio eſt iniquus. Hoc nāq; verbū latius patet, & tam minus malum, q̄ plus boni cōtinet. Sunt qui inducant hæc verba, τῶν ᾧ ἀδικεῖ καὶ ἡγοῖται. Et certe haud ſcio, an non rectius abeſſe poſſint, & hic inculcata ex ijs, quæ ſequuntur. Quia tamen non mala eſt eorum ſententia, & in omnibus libris etiam ſcriptis, in veteri tralatione, & quod caput eſt in ipſo Scholiaſte Græco reperiuntur, non auſim inducere.

ἡ παράνομος.] Quod modo de iniquo, idem de παράνομος h. loco adiungit, nempe abſq; dubio παράνομος dici poſſe, qui & plus boni & minus mali ſumit, eo q̄ & huius verbi vis latiffime pateat, & omnia iniuſtitia genera complectatur. Verba autem iſta ἡ παράνομία, ἥτοι ἡ ἀνόςτης, certiffime ſunt ſpuria, & explanationem ſapiunt [ſumpta ex margine] verbi τῶν ſupple παράνομος, vt recte vidit Muretus.

ἡτοι ὁ παράνομος.] Adhuc alteram iniuſtitia formam explicauit, eam cerni in bonis fortunæ, & his nominib. inſigniri, ἀφρονεζία, ἀνόςτης, & etiā παράνομία. Verum de hac forma *infra* cap. p̄x. & toto libro copioſius. Hoc loco de altera iniuſtitia forma diſputare incipit, q̄ vocat vere παράνομίαν. Xenophon li. 4. de dictis & factis Socratis ἀπομνημονεύματα. Quidam eam vocant legū inobedientiam latine, & huic contrariam obedientiam, ſed non ſatis latine: Fortaſſe legū congruentiam hanc iuſtitia formam melius appelles. Eſt a ea affectio, qua p̄ditus aut obtemperat, aut non obtemperat legib. Oſtendit. a. Ariſt. h. loco primum omnia q̄ legibus definiuntur, legitima ſeu νόμιμα, omnia inq̄ hæc eſſe iuſta, duabus rationibus, cum quia νόμιμος ſeu qui legib. patet, ſit iuſtus: nam qui nō patet, certe eſt iniuſtus: tum, quia (τῶν ᾧ ἀδικεῖ καὶ ἡγοῖται) q̄ νομοθετικὴ ſcientia ſeu facultas, quæ pars eſt Politicæ, præſcribit, q̄ quidē conſtat poſita ea eſſe quæ dicuntur legitima, iuſta etiam ab omnibus dici ſolent: Quicquid inquam legibus definitur, iuſtum dicitur. At illa legitima legibus ſunt comprehenſa. Ergo & iuſta.

Recte tamen adiungit πῶς, & *infra* ἐνα πρῶτον, ſeu vno quodam modo, ſubindicans, legitima proprie non eſſe iuſta, ſed quodam modo, & communi iuſtitia notionē. Nam cum legibus contineantur virtutum omnia facta: certe fortitudinis facta proprie dicenda ſunt fortia, non iuſta. Eademq; eſt in alijs virtutibus ratio, quæ, quia ſocietatem ciuilem vniuerſæ continent ac tuentur, quæ partes ſunt iuſtitia, non incommode

ad hunc modū earum facta iusta quoq; dici possunt. An. a. vera sit propositio: ea q̄ legib. definiunt, omnia esse iusta, in cōtro-
uersiam vocari potest Cic. certe li. 2. de ll. & 3. de Rep. ap. Au-
gustinū li. de ciuitate Dei cap. 21. id negat, & vult nulla dicenda
iusta, etsi legib⁹ cōprehensa, nisi q̄ iuri sint & æquitati cōsenta-
nea: imo, ne quidē leges appellandæ, q̄ sint perniciosæ, q̄q; nō
tueant societate communē, vt neq; præcepta Medicinæ, q̄ ab
imperitis dant. Verū Arist. aliter existimat, etiam malas leges
esse leges *infra* hoc cap. *ἡγερον ὅ ἀπεργάζεσθαι πόλις*: earum quoq;
dicta & iusta esse, aut dicenda iusta *infra* c. 9. Nam eam Cice-
ronis disputationē, magis Philosophiæ & Iuri naturæ, q̄ civili
& cōmuni sensui esse consentaneam. Ex his iam perspicuū est,
iustitiam esse quandā legum obseruantiam: iniustitiam legum
violationem, *παρὰ νόμον ἐναντία*. Quare & B. Ioan. *Epist. 1. c. 13.* Peccatum, inquit, est *ἀνομία*, nēpe peccati nomē intelligens
hanc iniustitiā communē. Et quidē passim in libris sacris iusti-
tia lege definiri solet, nihil aliud esse *Iustitiam*, quam legis à
Moyse præscriptæ obseruantia, vt initio *Epist. ad Roman.* Atq;
hunc in modū iusti & iustitiæ vocabulum pro bono & vniuer-
sa virtute, omnib. fere in locis sacræ scripturæ accipi debet. Nā
& vulgus ita fere loqui solet. Quare & Aristides olim ab hac
cōmuni iustitia iusti cognomē accepit, de quo Plutarch. *in eius
vita.* Quod .a. iustitia hæc sit legum obseruantia, præclare ex-
plicat Plato *in Critone*, & Xenoph. li. 4. Aristoroteles quoq; li.
1. *Rhet.* virtutum genera describit hunc fere in modum: *For-
titudo est periculorum susceptio ex legum præscripto.*

οὐδὲν ἄλλο ἀνέχεται.] Paulatim & acute delabit^r Aristot. ad
materiā huius iustitiæ explicandā, quā, quia iam constat in le-
gib. esse positā, pergit explorare, q̄ legū sint partes, quā lōge &
late pateant. At igitur, leges de reb⁹ omnib. agere, q̄ ad com-
munē vtilitatem pertineant, siue omnium, i. e. in populari Re-
pub. siue optimis in Aristocratia, siue deniq; ijs, qui imperium
teneāt, aut ex virtute, vt in regno, aut alio aliquo modo, i. e. ob
diuitias & nobilitatē, vt in tyrānide & oligarchia, qua de re A-
rist. li. 4. *Polit.* & *infra* li. 8. Hæc .n. maxime spectant leges, vt
vtilitatē publ. conseruent. Qua de re videat^r definitio iustitiæ,
[*Iustitia est affectio cōmuni vtilitati seruata, suū cuiq; tribuens*]
videatur & Cic. *in orat. pro Cacin.* & li. 3. de Rep. eo loco apud
August. Plato li. 1. & 2. de Rep. Icti in tit. de Iust. & Iur. Hoc .a.
verbo publicæ vtilitatis continent^r omnia virtutum præscripta
&

& legū. Quare quicquid virtutib. præcipitur, & legib. definiri solet. Et h. e. quod mox ait Arist. legib⁹ contineri, fortitudinis, temperantiæ, &c. facta. Ad hunc quoq; modū intelligendum est ICtorum, illud, *Tria esse iuris præcepta: honeste viuere, alterum nō lādere, suū cuiq; tribuere.* Quod si accipias de iustitia & iure singulari, falsum videri possit: Neq; .n. vitæ honestatē sed suā cuique tributionem ea præscribit. Honestum igitur viuere ad cōmunem hanc iustitiam & ius pertinet, quo modo & Cic. *de 12. Tab. li. 1. de orat.* Ex his .n. & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, iustus, atq; honestus labor, honoribus, præmiis atq; splendore decoratur: vitia autem hominum atq; fraudes, damnis, ignominis, &c. Ex his perspicuum est, late patere materiam huius virtutis, nempe quam late pateant leges, & proinde quam late omnes virtutes.

ὡς τε ἰνα μὴ πρὸς πον.] Iterat quod *supra* legitima esse iusta, sed aliis verbis. Nam pro legitima hic efficientia & conseruantia beatitudinis: q̄ cum partes sint legū, sit vt beatitudinis conseruantia idem valeant quod legitima. Quod autem legibus pariatur & conseruetur Societas cōmunis, beatitudo Reip. eiusq; partes, nempe, omnia ad beatitudinē necessaria, diuitiæ, opes, & reliqua bona tam animi quā externa, præclare explicat Cic. *pro Cacin.* *Mihi credite, inquit, maior hereditas venit vnicuique vestrū à iure & legib. quam ab iis, à quib. illa bona relictā sunt.*

τὰ μὲν καλὰ δέον.] Duæ sunt omnium legum principes partes, *καλὰ δέον* & *ἀπαρξέδον.* Nam vt Cic. eleganter *li. 2. de legibus.* *Lex, inquit, est ratio apta, ad iubendum & ad vetandum.* & aliis verbis: *Idonea ad imperandum & ad defendendum.*

αὐτὴ μὲν ἡ.] De superiorib⁹ iam constat esse iustitiam quādam vniuersam seu generalem, & quib. illa in reb. cernat, quā longe lateq; pateat: esse deniq; quandā legū obseruantiam, & proinde virtutes omnes in se complecti. Et h. e. quod initio hic agit, perspicui posse ē superiorib. eam esse virtutem perfectā: & quidē reliquo h. cap. hæc explicat de iustitia hac generali, quē admodum perfectā censenda sit hæc virtus Deinde affert insignem eius laudem: præterea foras eam spectare, seu ad alium: vñ cæterarum virtutū in hac esse positā, esse bonum alienū, esse virtutem præstantissimā: postremo cōparat eam cum virtute in genere sumptam. Et primum quidē, Esse quidem virtutem perfectā, non simpliciter & absolute, sed comparate. Nam vt *supra li. 1.* docuimus *c. 7. in fi.* virtutis perfectæ appella-

tio attribuit tribus, fortitudini, virtuti in genere, quæ omnes sub se species complectatur, & iustitiæ generali. Ex quibus duobus posterioribus, virtus quidem in genere sumpta est virtus perfecta absolute; Iustitia vero generalis comparate. Nam illa in se, hæc in usu ad alium spectatur, ut infra ostendetur.

[*ἔστι δ' ἐπὶ τοῖς θεοῖς.*] Senarius est poetæ alicuius, quæ Arist. ad laudem iustitiæ accommodat, eam & Lucifero & Hespero (quas constat esse pulcherrimas stellas) esse pulchriorem. Cic. quoque *li. 3. offic.* eam virtutum omnium reginā vocat, & apud Athenæum *lib. 12.* ex veteri poetâ iustitiæ quidam pulcherrima afferunt eulogia, eius *χευόσπον* esse *θεοστύπον*, & alibi *χευόσπον ὀμυγῶν*, adeo quidem, inquit, ut apud quosdam aræ & res sacræ ibi fiant. Et notum est, Deam à veteribus habitam esse.

[*Ἐπιρομιαζόμενοι φάρμακον.*] Maxime hæc agit Arist. ut ostendat, hanc iustitiam virtutē esse perfectam. Id quod h. lo. etiam puerbio confirmat, seu versiculo Theognidis, vulgo usitato, cuius meminit & Iamblicus ap. Stobæum *λόγ. φ. 6. de iustitia*, ubi iustitiam vocat omnium virtutum *συναγωγὴν*.

[*Ἐπελεία μέγιστα δόξα.*] Duas videtur propterea rationes afferre, quæ doceat hanc esse perfectā virtutē: prior est, quia virtutū omnium usus inest & debet iustitiæ. Nam virtutū usus est cum alijs, perfectio est in ipsis, in quibus est virtus. At usus cum alijs & commercium, ut inquit alijs proprium est iustitiæ. Itaque & virtutū facta omnium, quia ad alios explicantur, in quibus factis earum usus consistit: fit, inquit, hæc ratio, ut virtutū usus iustitiæ debeat, quæ rationem & infra cap. *px.* in fi. commemorat. Quæ quædē ut eximia iustitiæ nota observatu est dignissima. Hac igitur ratione perspicitur, eam esse perfectā virtutē, ut in quā omnium virtutū sit usus: non. v. habitus.

[*πελεία ὅτι ἐστίν.*] Altera est ratio, quæ uti ea liceat non in se tantum, sed erga alium quoque; quia quia difficillius, eo & persistentius & perfectius. Formula lit ista: *Quibus uti liceat non in se, non secum duntaxat, sed in alios, ea perfectiora censentur. At iustitia usus maxime est in aliam. Ergo perfecta videtur virtus.* Propositionis ratio subindicat infra *τῶν δ' ἐργῶν χαλεπὸν*, id est, quia difficillius est alijs bene uti, aduersus alios bene se gerere, quæ seipsum solum bene comparare. Ratio. a. propositionis ea est, quæ diximus; quia difficillius uti alijs, quæ se solo; quæ ostendit Arist. *πολλοὶ δ' ἐν τοῖς οἰκείοις*, multos namque videas inquit, quia in rebus domesticis non male se gerant: quæ tamē in conuictu valde sunt incepti, & ad omnē societatem duri, qualis ille apud Terent. De-

mea.

mea. Ostendit idem Aristot. puerbiali quodā dicto Biantis aut Solonis, vt alij, *Magistratu virū declarari*. Quod qdē dictū est celeberrimū, cuius mentionē fecit aliquoties Theophrast⁹, recte Schol. Græco & Plutarch. *in vita Ciceronis in fin. & in pceptis ciuilib.* Sophocles quoq; *in Antigone*, vbi, *diffi ile est, inqt, animū cuiusq; cognoscere, q magistratus nunq; gesserit*. Nā magistratus virū declarat, i.e. tum demū cognoscitur q̄ p̄stans quis sit, q̄ etiā sit improb⁹, cū ad Remp quis accesserit. Nam in vita priuata cum latere multa possint, tum nō occurrunt difficultates magnæ. Ex his igitur constat, difficile esse vt alijs. Ergo & præclarum & perfectum. Nam certe perfectius est, & se bene comparare, & alijs bene vtī, q̄ altero duntaxat esse præditum.

Διὰ τὸ αὐτὸ.] Eadem ratione ostendit iustitiam esse bonū alienum, nempe, quia eius vsus ad alium spectet, alij deferuiat iustitia, ὅτι αὐτὸς ἐπεὶ ἐστὶν. Nam vtilitates affert societati communi, Reip. aut principi. Quare & Cic. li. 3. de Reipb. *Iustitia foras spectat, & prospecta tota est*. Et eodem lib. quæ præter cæteras totam se ad alienas vtilitates porrigit atq; explicat.

καὶ οὐ μὴ ὅ.] Antithesi quadā docet, iustitiā virtutē esse p̄stantissimā, eaq; p̄ditum virū, esse optimū, nempe, pessimum qdē esse & deterimū, q nō satis habeat, se ipse male comparare, seu cui satis nō sit vitijs inquinatū esse, sed alijs p̄terea noceat, in alios sit maleficus: contra. v. optimū esse, qui cum ipse virtute sit ornatus, tum alijs vt profit, det operam. Adiungit rationem, cur iustus sit vir optimus, quia difficile sit etiam alijs p̄desse, & h. est, q̄ ait, τὸ ὅ ἐργον, vbi sine dubio inducendum est verbum χαλεπὸν, vt spurium & ἐξ ηὐχινῶν τὸ ἐργον, quod valere χαλεπὸν, elegante phrasi ostendimus supra.

τί δὲ Διὰ φέρει τὸ δρῆται.] Comparat h loco iustitiam generalē cum virtute: esse qdē eandē, re, seu, vt vulgo loquūr, subiecto, non tamē ratione λόγῳ, seu πρὸς εἶναι. Id. n. valet πρὸς εἶναι h. loco, vt & alias sæpe, non essentia, vt quidā vertunt. Reigit hæ duæ affectiones sunt eadem, natura eatum est eadem: actio est dissimilis. Nam virtus est habitus, id est, habentis perfectio, & ratione perfectionis definit. Iustitia. v. actionis dissimilitudinē affert, actionem spectat, foras p̄minet, diciturq; nō perfectionis ratione, sed vsus ad alium, quemadmodū in Phisicis mens Theoretica & practica re & subiecto est eadem, vsu & actione discrepat. Et hæc huius loci est sententia, varie qdē reddit, ita tamē reddendi: est qdē eadem sc. re, ratione tamen nō eadem,

Ζητῆ δὲ καὶ τὸ ἐν μέλει.] Explicata generali iustitia, pergīt ad eam, q̄ tanquā pars illi sit subiecta, propterea quod consiliū Aristoteli omne in hoc libro sit hanc potiss. explicare: hanc inquit h. loco & in Magnis, q̄rimus. Nam tota hęc tractatio est singularum virtutum. Nam de vniuersa; cui respōdet generalis iustitia, initio, i. e. li. 2. c. 3. dictū est. Itaq; h. loco de singulari iustitia disputaturus, primū exquirīt, an sit, deinde, q̄ & qualis.

ἔτι δὲ πῶς φασί.] Puto & in his verbis argumētum latere, à communi sensu ductum, quo doceatur esse iustitiam aliquā singularem, maxime, in his verbis, πῶς φασί, quæ valent, non vt vulgo reddunt, dicimus, sed vt vulgo dicitur & existimatur, πῶς φασί. Docere igitur videtur, quia vulgo existiment & nominent quandam iustitiam, ex eo esse quoq; quandam.

σημείον ὅτι.] Hoc loco potissimum affert argumenta, eaq; tria. Primum est obscurius, καὶ μὴ ἴσα, &c. Eiusmodi, quia singulorum vitiorum facta sunt iniusta quidem, nō tamen Pleonectica. Quod vt intelligatur, repetendum est, facta iniusta duo esse, Pleonectica & Paranomica. Hęc sit formula;

Si vna duntaxat, eaq; communis esset iniustitia, quæ eadem est cum vitio; efficeretur ergo, vt iniustitia facta illa duo, singulis iniustitiæ seu vitij partibus attribuerentur. Nam vt genus, ita & generis attributa seu consequentia singulis formis conueniunt & attribuantur. At hoc falsum. Ergo & illud.

Falsum hoc esse, i. e. duo illa iniustitiæ facta nō attribui singulis vitij partib. inductione declarat Arist. attribui quidē alterū paranomiæ, sed nō pleonecticū, verbi gratia, Ignauiter quid agentē, vt scutum abiicientem ob ignauiam: maledicentē alii ob morositatem, asperitatē, nemini opitulantē, ob avaritiam: hos omnes dici quidē iniustos, nēpe ob alterū iniustitiæ factū, quia sint περὶ νόμους & legib. non pareant, nō tamen πλεονέκτες. Sic amplius & vice versa pleonectes quis esse potest, vt tamen neq; sit ignauus, neq; auar⁹, neq; alio vllō vitio, aut certe nō omni coopert⁹. Quare cū duo hęc iniustitiæ facta sæpe nō concurrant; sit vt duplex quoq; nascat⁹ iustitia, altera cōmunis oib. vitiis, respōdēs paranomiæ; altera singularis, ppria pleonexiæ.

ἔτι εἰ ὁ μὲν ἔκπεδάσκει.] Altera ratio, cōparatione adulterorū duorū explicat⁹. Ponantur duo, quorū alter pecunia impulsus, cōmittat adulteriū, alioquin non cōmissurus: alter, vt cōmit-

tat,

tat, etiā pecuniā inſup er addat, vt fit, & damnū faciat: hic vt ſo-
la libidine impuſus dicit̃ intēperans, ille nō item; vterq; facit
quidē iniuſte communi & paranomica iniuſtitia: alter tamen
proprie intemperans, alter iniuſtus, quia hic ob lucrū, ille ob
libidinē. Quare cum diſſimili ratione hi ſint iniuſti, alter, quia
contra leges, alter, quia ob lucrum: fit, vt duo ſint ponenda in-
iuſtitia genera, alterum *παράνομον*, alterum *πλεονεκτικόν*.

[*ἢ τὸ ἐν μὲν πάλαι.*] Tertium eſt argumentum; non tam rei,
quam nominis & verbi, id eſt, hoc argumento docet Ariſt. poſt-
quam de re ſingulari huius iniuſtitia conſtat, eius nomen nul-
lum eſſe proprium ſed commune. Et quidem hunc in modum,
exemplo ceterorum vitiorum, iniuriarum potius:

Iniuria, inquit, *cetera ſuum quaque nomen habere ſolent, ad
ſuum quęque vitium referri. Atqui iniuria pleonectica ſuum
nullum eſt nomen, ad nullum peculiare refertur vitium. Ergo
communi gaudet nomine: & proinde, iniuſtitia quædam eſt
communis, quædam ſingularis.*

Sive, vt cōplectitur Ariſt. Ergo fit, vt cōmunis quædā ſit iniuſti-
tia, quæ propriæ & ſingulari ſit ſynonyma, id eſt, fit, vt vtriuſq;
idem ſit nomen. *παραστῆναι* vocabulum militare, qui proximi
ſunt in acie. Latine efferre non poſſumus.

[*παράνομον.*] Mirum videatur, cur, cum ſupra communem
& ſingularem iniuſtitiam vocarit Homonymas, nunc dicat
Synonymas: quæ inter magna eſt differentia. Verum id diſſi-
mili ratione accidit: nam quia in genere conueniunt, quia ea-
dem vtriuſque eſt ratio & definitio (quod proprium eſt ſyno-
nymorum) nempe quod vtraq; ad alium referatur; hætenus
recte dici poſſunt ſynonymæ: qua vero in diuerſis rebus, com-
munis in iis omnibus, in quibus lex, ſingularis in bonis fortu-
næ duntaxat, cernuntur: hætenus recte dicuntur *ὁμώνυμα*,
vtpote non plane eadem, re & materia diſcrepanres.

[*συνήκιστα.*] Vocat *συνήκιστα*, omnia ad vitam tuendam neces-
ſaria, q̃ huius veſbi notio, vt rarior, obſervatu eſt digniſſima.

[*ἢ ἐν πινυ ἔχει.*] Laborat Ariſtoteles, vt vno verbo materiam
inuſtitia ſingularis complectatur; quod eſt perdifficile, pro-
pterea quod multæ eius ſint partes. Poſſet quidem vno verbo
dici bona fortunæ, ſed vtendum eſt vocabulo communi; Ariſt.
vocat lucrum & damnum, neq; id proprie: nam hæc eius po-
tius ſunt adiuncta quædam.

[*ἢ ὅτι ἔν ἐν εἰσὶ.*] Explicato, an ſit, iam pergit explicare, quæ ſit

iniustitia, de qua agitur, singularis. Hæc enim duo πὶς ἐ ὁμοίως πὶς Aristoteli plærunque sunt ἐκ παραλλήλων, id est, pro eodem ponuntur. Et primum quidē hanc cum communi etiam comparat, repetit quoq; nonnulla, q̄ sup. sunt explicata de cōmuni. *πλὴν ὅλῳ ἀρετῶν.*] Fortasse τὸ δὲ πλὴν inducendū: nā intelligitur δικαιοσύνη, quare & in Scholiaste Græco non reperitur.

διώρεται.] Repetito, quod sup. explicatum est, iniustum partim esse παράνομον, partim iniquum; iustum vero partim legitimum, partim æquum: adiungit vtriusq; iniustitiæ comparationem, proinde & iustitiæ. Nam in paranomo cernit generalem, in altero singularem: quæ inter hæc sit differentia, quod illa paranomica sit tanquā totum, hæc partis loco: nam παράνομον complectitur iniquitatem tanquam partem: omne namq; iniquum est παράνομον, id est, quicquid contra æquitatem, idem est contrarium legibus, sed non contra, non quicquid legibus est contrarium, idem continuo est iniquum. Verbi grat. Scutum abiicere est παράνομον, non tamen iniquum.

ἐπεὶ δὲ τὸ αὐτὸν.] Magna est hic scripturæ varietas: editi tamen libri plæriq; consentiunt, sed vetus tralatio inter hæc verba ὅλον & τὸ μὲν ἢ τὸ πᾶν. Itabuit interiecta hæc omnia verba: τὸ μὲν ἢ δὲ αὐτὸν πᾶν, παράνομον: τὸ δὲ παράνομον ἢ ἅπαν αὐτὸν. Quod probat Dionysius Lambinus, Argyropylus, Aretinus, & Anonymus quidam peruulgatam scripturam reddiderunt: At Perionius illa veteris tralationis interiecta expressit, inductis his nostris. In Eudemiis nihil est varietatis aliud, quam initio: ἐπεὶ δὲ τὸ αὐτὸν, καὶ παράνομον, καὶ τὸ πᾶν, &c. Scholiastes Græcus vulgatam scripturam tuetur, quæ sine dubio mendosa est, cum propter varietatem veteris tralationis, & Eudem. tum propter sententiam. Neque enim comparat Aristoteles plus cum iniquo, vt partem cum toto, sed comparat iniquum cum παράνομῳ, vt partem cum toto, in hunc modum: In paranomo, inquit, cernitur communis iniustitia: Iniquum autem, quæ est altera iniusti pars, non idem valet, quod paranomon: sed longe ea duo inter se discrepant, & quidem vt pars à toto: omne namque iniquum est paranomon, sed non contra, vt iam explicauimus. Itaq; vel sic est legendum cum Perionio: quia aut iniquū nō est idē, sed aliud, tanquā pars totius (omne namq; iniquū est παράνομον, nō vero omne παράνομον est iniquum) efficitur καὶ τὸ ἀδίκον, καὶ ἡ ἀδικία, i. vt iniustum & iniustitia, vtraq; non sit eadem, sed inter se dissimilis, altera quidē partis lo-

his loco, altera tanquam totum: vel meo quidē iudicio, rectius omnia hæc sunt inducenda, & legendum, ἐπεὶ ὃ τὸ ἀνίστον ἐξ ἑαυτῶν; ἀλλ' ἕτερον, ὡς μέρ' ὅλης καὶ τὸ ἀόριστον, id est, *quia autem iniquum non idem, sed aliud, ut pars ad totum: certe & iniustum & iniquum, non erunt eadem.* Atq; ita scribendum indicant hæc verba ἕτερον & μέρος, quæ subindicant de vno tantum agi, nempe de iniquo: & proinde alterum, nempe παράνομον non fuisse exprimendum. Illa autem τὸ μὲν ὃ πᾶν; aut, ut alii supponunt, τὸ μὲν ὃ παράνομον; aut, ut alii hæc duo coniungentes, clamant ipsa ex interpretatione manasse, & hic interiecta, dum alius aliud explicat, & affert, quemadmodum intelligendum sit, quod Aristotel. dixerat, harum iniusticiarum eandem esse rationem, quam partis ad totum. Ad eundem modum in hac ipsa re peccatum fuit *supr. in medio cap. 1.* ibi, ἐστὶ δ' αὖτε ὁ. Verum de hac differentia videatur insignis disputatio Christophori Hennii *libro 5. de principiis iuris*: An hæc duæ affectiones altera partis, altera totius: an vero altera speciei, altera generis locum obtineat.

ἢ ὅτι ἐν καὶ τὸ πᾶν ὅλον.] Perfecta cōparatione monet de iustitia & iure, q̄ partiū sint loco, agendū sibi esse: de altero genere esse prætermittendū, quia non sit huius loci, ut *initio huius cap.* ostendimus: q̄ tamen, iustitiā dico generalē & ius ei cōgruens, priusquā omittat, breuiter ea, q̄ *supr.* sunt explicata, repetēs, affert tam iustitiæ, quā iuris definitionē de superiorib. manātem. Et quidē iustitiā nil esse aliud, quam vniuersæ virtutis, aduersus alios, vsum, quod *supr.* est explicatum: vbi quod præmissimus, nunc monendū est, Arist. hac quoq; in re à Platone longe dissentire. Plato namq; *lib. 4. de Rep.* iustitiam generalē plane cum virtute perfecta confundit, & Pythagoricos imitatus (qui multa de numeris & musicis ad philosophicas disputationes transferre sunt soliti) ait esse nihil aliud, quam animi partium rationis, iræ & libidinis, harmoniam & concentum: ad ipsum interiorē hominem refert iustitiæ vim & ad eius perfectionem. Arist. autem, iustitiam omnem alio spectate ait: hominis perfectionem virtuti perfectæ attribuit, & hac in re virtutem à iustitia generali differre: quod illa hominē pficiat, altera ad alterius vsum se cōuertat, & foras spectet, cum illa intra hominem tantum consistat: & rectius quidē, sensuiq; communi conuenientius: vulgo namq; de iustitia omnes sic existimant, esse eam virtutem, cuius vis omnis in societate & alterius vso versetur.

καὶ τὸ δικαίον ἔ.] Hic de iuris definitione, quod quidem ius non definit ipse, monet tamen, quemadmodū sit definiendum, idque perspicuum esse: nam cum ius, vt & iustitia illa, cernatur in legitimis, id est, in iis, quæ legibus præscribuntur: legitima autem sint omnia virtutum officia: efficitur, vt ius nil sit aliud quam virtutum officia. Legibus autem contineri virtutum officia, id est, τὰ νόμιμα esse τὰ πραττέονα, seu quæ aguntur ab vniuersa virtute, et si *supra* iam docuit, hic tamen distincte explicat: Lex enim, inquit, iubet, quæ singulis virtutibus sunt consentanea, & vetat, quæ vitii.

τὰ ἡ ποιητικὰ τῆς ὅλης.] Scholiastes Græcus ait, hæc esse ἐξηγητικὰ, seu afferre explicationem eius, quod dixerat, τὰ νόμιμα esse virtutum officia. Mihi alio videtur spectare Arist. & afferre potius distinctionem τῶν νομίμων, id est, legitimarum: vt intelligatur, de quibus hic locus sit accipiendus. Quod vt intelligatur, commemorat & duo ποιθεῖας genera, alterum publicæ, alterum priuatæ. Publica ποιθεῖα est ea, quæ legibus continetur. Verbi gr. cum in genere verantur adulteria, cædes, & alia delicta, ad omne vitii genus pertinentia, quo genere ποιθεῖας communis societas & Reip. vinculum continetur: eoq; omnes sunt vsi, quorum aliqua fuerit Resp. Alterum est genus ποιθεῖας κατὰ ἑκάστον, quo singulæ hominum ætates & singuli homines informantur: vt cum officia præscribuntur adolescentib. viris, senib. Quod quidē genus et si vtilissimū, etiā ad τὸ κοινὸν [commune vocat Cic. *lib. 1. de Rep.*] à multis tamen Rebus p. absuit, à multis legum scriptorib. fuit prætermisum. Qua de re cōquerit Arist. *l. 10. in sita* & *in Polit. l. 7. c. 8.* & Plato multis in locis, *Es. in lib. de legib.* cui quidem tanti fuit hæc posterior ποιθεῖα, vt in ea totos fere decem *de Republica* libros consumpserit, & aliquot *de legibus*. Et nominatim *lib. 4. de Republica*, præclarius esse ait, in hac elaborare legum scriptores potius, quam in rerum forensium & iudiciorū descriptione: in quibus describendis & subtiliter explicandis qui multam ponunt operam, eos ait desipere, & tanquam hydræ capita velle amputare. Quo tamen in genere tota ars ciuilis versatur. De hac autem ποιθεῖας distinctione *infr. lib. ult. c. ult.* copiosius agit Arist. & expressit eam Plato *lib. 5. de Republica. in principio*. Idem libro *septimo de legibus*, rationem afferre videtur, cur plariq; legum scriptores posteriorem prætermiserint, quod videatur minuta & non satis splendida consuetudine de puerorum & singulorū hominū institutioni-

tutionibus. Ad hanc posteriorem *πυδείων* pertinent hi libri *de Moribus*, quibus ad virtutes homines singuli informantur, quibus redduntur viri boni. His explicatis & præmunitis, videamus, quid dicat Arist. Ait igitur, legitima seu *νόμιμα*, quæ causæ sint efficientes, omnium virtutum esse ea, quæ cōmuni illa *πυδεία* continentur. Quod notū erat omnibus, legib. ad Reip. statum pertinentib. cōmuni *πυδεία* cōprehensib. impelli homines etiā ad virtutes, esse illa *πυδεία τῆς ἀρετῆς*, seu illa *νόμιμα* efficientia virtutis, quod *infra* ostendit latius libro 10. cap. ult. & *supra* nos ex Cicerone libro 1. *de Orat.* Nam de *πυδεία* priuata & singulorum, id est, de legibus hac comprehensib. de *νομίμῳ* huius *πυδείας* non sunt intelligenda, quæ hactenus de *νομίμῳ* sunt dicta: nam tamen vel maxime hæc posterioris *πυδείας νόμιμα* virtutis sint efficientia: tamen vulgo hæc non habita fuerunt *νόμιμα*, neque à legum scriptoribus agnita; & ut hoc loco ait Arist. dubitari & quæri potest, an hæc posterior *πυδεία* ad Politicam & legū scriptores pertineat. Cur ita, quæso? Rationem adiungit Aristot. eo quod Politicæ officium est, reddere bonos ciues, quod sit priore *πυδεία*, legibus utiq; ad ciuitatis statum pertinentibus: non vero reddere bonos *ciues*, quod ad posteriorem pertinet: siue, ut paucis verbis reddit rationē Arist. quia non idem fortasse est vir bonus, & bonus ciuis, non ad eandem pertinent facultatem. Itaq; quod ait Arist. posterius hac de re se explicaturum, intelligendum est, li. 10. c. ult. vbi docet Arist. Politicæ officium esse, explicare non tantum priorem, sed & posteriorem *πυδείαν*. De ratione autem, nempe an vir bonus & bonus ciuis sint idem, explicat alio loco Aristoteles libr. 3. *de Republ.* vbi docet, in sola Aristocratica & optima Republica eundem esse virum bonum & bonum ciuem. In cæteris, quantopere hi inter se discrepent, indicauit & Cic. in *Epistola ad Lentulum*: Ego, inquit, cum ipsa quasi Republica sum collocutus, ut mihi tam multa pro se perpesso atque perfuncto concederet, ut eum quem bonum ciuem semper habuisset, bonum virum esse pateretur. [Neque enim in eodem strato versatur scientia, in quo virtus.

τῆς δὲ κατὰ μέτρον.] Hic tandem accedit serio ad explicandam singularem iustitiam, & ius ei congruens. Vtitur autem diuisionis organo, ad eorum naturam inuestigandam, propterea quod non vna earum sit ratio, neq; in iisdem plane versentur rebus. Et primū quidē de materia: postea de forma seu mediocritate:

critate: primū quoq; de habitu: postea de factis seu iure & iniuria. Facit igitur bipartitā iustitiā: Alteram, q̄ in diuisione, quam vocat *ἀμερικῶν*: alteram, quæ in correctione, quam vocat *ἐπανορθικῶν*, & *διορθικῶν*, cernatur. Illius materiam duabus in rebus potissimum consistere, vt in honorib. quales sunt magistratus & dignitates, victus publicus, signa coronæ, & id genus alia honorum genera. Et in re, seu *χρημασι*, quo in genere est pecunia, agri, vineæ, &c. Vel horum duorum generum vna est conditio, quod debeant esse publica & communia vtræque seu *κοινὰ*. Neq; enim hic agitur de præmiis priuatorum inter se, aut de bonis priuatorum diuidendis, ad quæ pertinet alterum huius iustitiæ genus. Alteri generi iustitiæ materiam tribuit vno nomine comprehensam *συναλλάγματις*. De quo verbo, quia eius cognitio tam huic iustitiæ parti, id est, speciei, quam Iureconsulto, cuius & hæc est materia, plurimum conducit, & quia multiplex est eius notio: paulo diligentius agamus. Et quidem origo vocabuli suadere videtur, vt de iis dicatur rebus seu negotiis, quibus homines dando & accipiendo facultates inter se permutent, quod sit pensionibus, mutationibus, &c. Nam *παρὰ τὸ ἀλλήλων*, à permutando, ex quo *συναλλάγειν*, res cum aliquo contrahere. Huic geminum est *symbolæon*, & priore vsitatus. Iureconsulti cōtractus vocabulo exprimunt, quo tamen Cic. nunquam est vsus, qui pactū & pactionē, & sæpe res cōtrahendas dicit. Et hæc quidem vera & propria huius verbi est notio, cum ob notationē & originē, tum quia pleriq; ita eo sint vsi. At enim Arist. latius eo est vsus: neq; enim contractus duntaxat, sed delicta & scelera, omnia deniq; ciuilia negotia, testamenta, nuptias, meo quidem iudicio eo est cōplexus. Quæ tamen tam late patens huius verbi notio, haud scio, an apud vllū præterea scriptorē reperiatur. Ad eundē modū & *symbolæon* latius trāstulit. Nam quæ hoc loco vocat *συναλλάγματις ἐκείσα*, ea lib. 9. cap. 1. vocat *συμβόλαια ἐκείσα*, atque huic tam late patenti notioni, quod respondeat Latinum vocabulum difficile est reddere. Videntur tamē Iureconsulti contractus vocabulum eo interdum porrigere: nam & contrahere fraudem, & delictum dicunt, & Triphoninus in l. *seruum. D. de rei ind. Ex malo*, inquit, *contractu seu delicto*. Est & tertia huius verbi notio angustior prioribus, & Iuri ciuili propria: Vocant enim Iureconsulti *συνάλλαγμα*, negotium, ex quo actio ciuilis nascatur. quare pacta proprie dicta carere dicunt *συναλλάγμασι*.

δαγγμασι. Contractus dicuntur habere *συνάλλαγμα*, vt affert
 Vlpianus ex Aristone ICTo, in *l. iuris gentium ff. de pact.* Est &
 quarta notio item ICTis tantummodo nota, angusta quoque,
 qua nō omnes cōtractus, sed certos duntaxat, ex quib. vtrinq;
 nascatur obligatio, qualis venditio, emptio, locatio, comple-
 ctantur. Mutuum igitur, commodatum, & stipulatio non sunt
συνάλλαγμα, vt ex quibus vtrinq; non nascatur obligatio. Ita
 Vlpianus ex Labeone ICTo l. 10. apud Labeonem. ff. de verb. sig.
 [qui vendit, obligatus est vt tradat: Loco domū, equū, teneor
 tradere tibi domū, &c. tu contra persolvere mercedem, vtrinq;
 nascitur obligatio; in aliis, in mutuo, &c. petis 100. coronatos
 mutuo, es obligatus, vt reddas, ego tibi non sum obligatus: Sti-
 pulatio, promisi 100. coronatos, ego sum obligatus ad persol-
 uendum, tu mihi non es obligatus: contractus ex quib. vtrinq;
 obligationes, vocant ICTi *συνάλλαγμα*, ceteros non. Vere
 autem, & proprie *συνάλλαγμα* est omne negotium, quo nos in-
 uicem commutamus facultates.] Ex his perspicuum est, qua-
 tuor esse huius verbi notiones, vnam latissime patentem, cæte-
 ras angustiores, aliam alia: Propriam autem eius notionem es-
 se primam, qua ciuilia omnia rerum contrahendarum negotia
 comprehenduntur: hanc omnib. scriptorib. esse vsitatam, illam
 Aristoteli duntaxat: cæteras duas ICTis. Ex his quoq; perspi-
 cuum est, quā late pateat iustitiæ huius materia, & q̄ ea sit, quæ
 quidem eadem est iuris ciuilis. Quod ICTi enim tribus verbis,
 personarum, rerum & actionum, id vno *συνάλλαγμα* voca-
 bulo complectitur h. l. Arist. [Actiones omnes ciuiles vel sunt
 publicæ, vel priuatæ. Publicæ illæ, verb. gr. si legem ferat magi-
 stratus, constituatur magistratus, bellū geratur, honorariū de-
 cernatur. Priuatæ illæ, quæ cernuntur inter ciues: In publicis
 Politica cernitur, versatur legislatio; In priuatis ius ciuile cerni-
 tur: contractus & quædā alia negotia, quæ hoc vocabulo con-
 tractus contineri non possunt, vt pote tutela, nuptiæ, testamēta,
 seruitutes; præterea sunt delicta, scelera siue peccata. Hæ sunt
 actiones priuatæ, in quib. tanquā in ppria materia versat I. C.]
 τὸ δὲ *συνάλλαγμα* τῶν.] Emendatricē iustitiā partitur à mate-
 ria: nam duas eius esse partes, vt hæc materia est duplex *συναλ-
 λάγμα* namq; esse partim voluntaria, partim non volunta-
 ria: nam cum pacta aut actiones partim sunt voluntariæ, par-
 tim non; merito & *συναλλάγματα* item sunt partienda,
 vt quæ priuatæ sint actiones. Voluntaria *συναλλάγματα*
 esse

esse ait, quorum principium sit voluntariū: recte: nam ex principio, ut summa rei cuiuslibet causa, res spectari solet, atque ita licet posterius, hæc *συνεχόμενα* fiant necessaria, nihilominus recte voluntaria sunt dicēda. Quemadmodū *sup. l. 3.* virtutes & vitia docuimus esse voluntaria, quia principii eorū sit voluntariū: nam habitu iam constituto, non amplius esse voluntaria. Et hoc est, quod I Cti toties inculcant, contractuum principia inspicienda, voluntatis esse contrahere, necessitatis contractum expetere, *l. si quid initio. C. de oblig. & act. l. in commodato. §. sicut. D. commodat.* Et Lucian. in *Abdicato: Voluntatis*, inquit, *est adire arbitrum, necessitatis, arbitris, seu sententia arbitri dicta, stare, &c.* Dicuntur igitur voluntaria de principio: nam & *sup. lib. 3. initio* definiuimus voluntaria seu sponte facta, quorum principium in nobis ipsis sit nostraque potestate positum. Huius generis sunt emptio, venditio, mutuum, commodatum, depositum, pignus, locatio, sponsio, & alia eōtractuum genera. Huius generis quoque pono testamenta, donationes, nuptias, traditionem, possessionem, dominium, &c.

τῶν δ' ἀκέραιων. Alterum *συνεχόμενα* genus, quæ vocat non voluntaria, & quorum principium in nostra non sit potestate, eaq; facit bipartita, partim clandestina & occulta, partim vi facta: Hac ratione, quia *supra* docuimus *lib. 3. initio*, *ἐκ τῶν* aliud in scientia, aliud esse vi adhibita. Et hæc quidem *ἀκέραια* sunt non eius ratione, qui ea suscipit, sed eius potius, in quem aguntur, qui vel ignorans, vel vi coactus violetur. Occulta sunt, furtum, adulterium, veneficium, lenocinium & perductio: id namque valet *παραγωγή*, seu potius perductio. Nam perperam Interpretes: Lenonum duo sunt genera: alii scortorum & volentium, alii etiam inuitarum & honestiorum. Hoc proprio nomine Græci *παραγωγεῖς*, Latini perductores vocant, non ut plerique etiam volunt productores. Cicero: *Verrinæ* *§. 7. Abduxit*, inquit, *eum de foro, non ut ipse prædicat, perduxit.* Asconius in *3. Verrinam.* & elegantissime Plaut. in *Mosell.* Tertullianus in *Apologet.* [*πρὸς* præpositio non semper id, quod *pro* latine valet, sed interdum *per*; cōtra rationem enim sæpe vitimur consuetudine.] Huius quoq; generis est actio serui corrupti, seu delictum, ut Iureconsulti vocant, *δολοφονία* Arist. vocat. Eorum quæ vi, sunt rapina, membrorum debilitatio, aut mutilatio, maledicta, contumeliæ, vincula, mors, seruitus, & *αἰγία*, pulsatio, aut verberatio. Tria namque iniuriæ faciunt

faciunt genera; vnum, quæ pulsatione corpus, alterum, quæ aures conuitio, tertium, quæ turpitudine vitam commaculet, [inquit Cornificius *ad Herennium*] id est, vt Græce Libanius *in Orat. contra Midiam*, αἰκία ἀπὸ πληγῶν, per plagas, verbera, κακηγορία ἀπὸ λόγων. Tertia ὕβρις communi nomine, & quidem omnium rarissima. Est & oratio Lyfiæ περὶ αἰκίας.

QVÆSTIONES.] Quæro, cur iustitiæ singularis duo duntaxat sint genera, & cur ista, cur deniq; his nominibus? præsertim cum Arist. *in lib. de virtutib.* tria faciat iniustitiæ genera, ἀσέβεια, impietate, πλεονεξία & ὕβρις, petulantiam: qua quis alterum mera petulantia, nullo licet commodo proposito lædit. Præterea Cic. *in Offic. lib. 3. de Fin. lib. 2. artis Rhetor. & in partit. Orat.* Cornificius quoq; *ad Heren. lib. 3. in princ.* multas afferunt iustitiæ partes & officia, religionem, pietatē, gratiam, obseruantiam, veritatem, liberalitatem, bonitatem, comitatem, fidem, lenitatem, & amicitiam. Et Plato *in Dialogo περὶ ὁσίης*, & *in Protagora*, sanctitatem seu ὁσιότητα. Quæ omnia vt intelligantur, sciendum & repetendum, Aristotelem his libris explicare Politicam, & quæ ad eam pertineant, quæ non pertineant, prætermittere. Iam vero, quia supra ostendimus, iustitiam singularem versari in bonis fortunæ: ea autem sint vel publica, vel priuata: hinc existit bimembris iustitia, quarum altera in rebus publicis, altera in priuatis versetur. Rerum autem publicarum, quia nullum est commercium seu ἀλλαγή, seu permutatio, sed potius donatio duntaxat & diuisio: fit, vt quæ in rebus illis cernitur iustitia, merito dicta sit ἀνεμενήκετος, qua præmia & poenæ pro dignitate tribuantur; alia est rerum priuatarum ratio, quæ variis commerciis & perturbationibus in alios transferri solent: Quare & harum iustitia in Synallagmatis cerni dicitur, in quibus propter priuatorum infinitas fraudes, & ipsarum quoque rerum varietatem infinitam, quia sæpe peccatur, & multæ deprauationes existunt: fit, vt quæ eas fraudes corrigat & emendet iustitia, recte dicatur ἐπινοεσθῆναι seu διορθωθῆναι. Hæc igitur est causa, cur duo tantum iustitiæ huius sint genera, cur ista, & cur his nominibus. Cur autem omnes illæ iustitiæ partes & officia, quæ ex Cicerone & aliis attulimus, huc non pertineant, modo diximus, nempe, quod proprie ea non sint Politica, non sint ciuilia, sed potius naturalia, & ex naturali ratione manantia. Qua de re infra dicetur latius, vbi explicabit Aristoteles expresse, de

quo iure & iustitia hoc loco agatur. Est & altera ratio seu causa huius binembris diuisionis, quia dissimilis sit ratio comparationis & ἀνισολογίας, in vna alia, quam in alia, hoc est, quia in quibusdam rebus sola rerum spectetur æquatio: in aliis etiam personarum ratio habeatur, &c.

CAP. V. T. III.

COMMENTARIUM

ἐπεὶ δὲ, περὶ δικαιοσύνης.] Explicata materia, & huius ratione, non forma, vt illi putarunt, allata diuisione: accedit ad formam, nempe ad mediocritatem, eamque explicat tribus: p̄lis totis capitibus proximis. Vtitur autem iusti potius quam iustitiæ vocabulo; vt oportuniore ad mediocritatem explicandam. Quod quidem hac de re admonuit, quod nonnulli hanc disputationem de forma perperam partiunt, quasi primum de iusto, posterius agatur de iustitia *infra cap. 3. in fin. ἢ ὁ δίκαιοσυνῆ μέσότης ἐστίν*, &c. Perperam, inquam, eo namq; loco nihil aliud quam comparat mediocritatem huius virtutis cum aliis, iam ante explicatam; nam ex conjugatorum natura quæ iusti, eadem & iustitiæ est ratio. Et perspicue in *Majoris* interdum iusti, interdum iustitiæ vtitur vocabulis. Partiamur igitur hanc disputationem in duas partes, quarum priore communiter, posteriore singulatim de mediocritate explicetur. Communiter quidem iustitiam esse mediocritatem, & qualis ea sit: postea ea singulis iustitiæ generibus accommodat, refutata & Pythagoricorum de talione sententia. Hoc igitur capite communia, & de altero iustitiæ genere, quod in diuisione, explicat.

ἐπεὶ γὰρ περὶ δικαιοσύνης.] His verbis duo docet Arist. iustum esse medium, & esse æquale: q̄ verba tamen, vt petu batoria (nam quod primum significat, docere se velle, iustum esse medium, id posterius tandem explicat & concludit) ita obscuriora, adhibita analysi tamen, explanemus hunc in modū. Esse igitur æquale, docet partim ratione, partim autoritate. Ratio est à contrariorum natura, quia iniustum est inæquale. Formula:

Si iniustum inæquale.

Ergo iustum æquale. quomodo & supra item conclusit & r. Iniustum autem esse inæquale, declarat adiunctis & expressis inæqualis partibus, quæ sunt plus & minus, quæ cum in iniusto reperiuntur (plus enim boni, minus mali capit iniustus) efficitur

citur iniustum esse inæquale. Autoritas *ὁμοῦ καὶ ἀντι*, à communi hominum sensu & opinione: vt nulla, inquit, reddatur ratio, ex qua constet iustum esse æquale: vel ex vñu communi & opinione hominum id confirmari potest. Vulgo namq; quod æquale, idem vocant iustum, & contra. Indicio sit vel sermo Latinus & Germanicus, vbi iustitiæ & iniustitiæ nomen & verbum æquitatis tribui solet. Ex his iam alterum concludi potest, iustum quoque esse medium, hac formula:

Quod æquale, idem medium.

Sed iniustum est æquale.

Ergo medium.

Ratio propositionis hæc est, quia æquale inter plus & minus tanquã extrema duo sit interiectũ & intermedium. Ex his iam concludamus, iustũ esse mediũ quoddã, idq; æquale. Quia autem de æqualitate, vtpote iusti medio, multus hic erit sermo: Videamus de ipso verbo primũ, deinde confirmemus veterum testimoniis, verũ esse, quod hic Arist. ostendit, iustitiã vim omnem positam esse in æqualitate. Apud Græcos *ἰσότης* & eius vocabuli simplex, apud Latinos æquitatis vocabuli, tres reperiuntur notiones. Prima & genuina notione, æquitas idem valet quod æqualitas. Hinc Cic. *l. i. Off.* æquitatẽ, ait, iustitię maxime esse propriã, i. æqualitatem. Altera idem valet, quod ipsa iustitia, vt Cic. *in Top. l. i.* *ius ciuile* inquit, *est æquitas constituta in, quẽ eiusdẽ sunt ciuitatis, &c.* Tertia ceteris vsitatior est, quæ Græcis dicitur *ἐπιμετρία*, quæ & æquum, & bonum latine solet dici. De prima hoc loco agitur: quam cum iustitia magnam habere affinitatem, huius iustitiæ vim in eo omnem esse positam, ostendit præclare Plato *lib. 5. & 6. de legibus*. Et vt in *Phædro* eam vocat *amicitia matrem*: Ita & Aristoteles *lib. 8. Ethicorum* eam vocat *communem iuris & amicitia parentem*. Cicero quoque *lib. 1. Offic.* Difficile, inquit, est, cum omnibus imperare concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitia maxime propria. Et Seneca, *Æqualitas*, inquit, *prima pars est æquitatis*.

ἐστὶ τὸ ἰσόν.] Postquã ostendit, iustũ esse mediũ & esse æquale: hictandẽ propius accedit, eo vt ostendat, quale sit medium. Nam tamen si videri possit id iam docuisse, vbi ostendit esse æquale, non plene tamen & perfecte etiam hoc docuit. Neque enim in simplici æqualitate possum est iustum, sed, vt ita dicam, in comparata, quam *ἀνυλογία* seu proportionem vocamus. Simpliciter æqualia sunt bina, duo, aut tria: comparate

vero cum bis bina æquantur. Duabus igitur rationib. iustū esse ἀνάλογον ostēdit: prior quidē est ista; quia iustū in 4. minimum terminis reperitur, rationē aliquā inter se habentib. Formula:

Qua in quatuor terminis rationem inter se habentib. consistunt, ea sunt ἀνάλογα.

At iustum in eiusmodi terminis consistit.

Ergo est ἀνάλογον.

Propositio prætermittitur hoc quidē loco, paulo tamē infra satis exprimitur aut significatur, ubi ἀνάλογος definitio affertur, eamq; in 4. minimū terminis cōsistere, ut ibi latius. Et alioqui ex Mathematica ēt pueris tum nova, certū est. Quare in assumptione laborat Arist. ut verum esse doceat, iustum in 4. terminis reperiri. Affert hanc rationem, quia sit & æquale & iustum. Nam æquale in 2. esse terminis, item & iustum. De æquali expressit Arist. de iusto non ita. Nam ex prioribus hoc notum est, iustum esse bonum alienum, & ad alios semper referri. Si relatum: Ergo in duobus; qua eadem ratione & æquale docetur:

Quæ relata, sunt in duobus omnia.

At iustum est relatum: at æquale est relatum.

Ergo ē iustum in duobus, & æquale in duobus.

Itaq; cum iustum sui natura sit in duobus & quatuor: præterea sit æquale, quod itē est in duobus, efficitur, ut iustū sit in duob. quod docendū fuit. Adiungit deinde Arist. quæ sint hæc 4. & ostēdit esse personas duas, & res duas, ita inter se affectas, ut plus & minus, ostendit hunc in modum: Iustum constat esse & medium & æquale. Iam qua mediū, est inter duō extrema, nempe plus & minus; qua æquale, est ratione duarum rerum in æqualium; qua iustū, ratione personarū: nam iustitia homines respicit; æqualitas ipsam rem potius & affectionem illā æquabilem. Et hæc bina, iusti quidem Arist. vocat οἷς: æqualis οἷς: οἷς, id est, quib. personis, οἷς, i. in quibus rebus. Quæ inter duo bina ut vera nascatur iustitia, oportet æqualitatē quandā esse: nam nisi sit æqualitas, rixæ & seditiones oriantur necesse est. Et hoc est, quod ait, ἐν αὐτῇ ἔσται ἰσότης, id est, eadem, inquit, erit æqualitas, quib. & in quibus, id est, ratio haberi debet tam personarum; quam rerum, ut res, ita & personæ inter se affectæ esse & cōparari debent, siue, ut ait Arist. ὡς γὰρ οὐκ εἶνα ἔχῃ, ἔτι καὶ εἶνα, sic puto legendū, inductis, τὰ οἷς, & altero, ἔχῃ. Puto quoq; inducendum verbum τὰ πράγματα, ibi, καὶ οἷς τὰ πράγματα: nam postquam ibi ἀνάγκη αὐτοῦ complexione intulisset, iustum

iustum in quatuor minimum versari, breuiter ea quatuor repetit: nam quibus iustum (nempe personis) duo sunt: & in quibus (rebus scilicet) item duo.

εἰ γὰρ μὴ ἴσται, οὐκ ἴσται.] Hoc est, si personarum non sint æquales, certe neque res quoque æquales obtinere debebunt: nam ubi secus sit, inquit, ibi pugnae & rixae, seu expostulationes existunt, quod sumpsit, ut totam hanc fere disputationem, ex Platone *l. b. 6. de legibus.* & præclare quoque Isocrates in *Areopagitico* idem ostendit, magnas turbas & seditiones exoriri, nisi hæc seruetur æqualitas. Plutarchus quoque in *libello περὶ φιλαδελφίας*, Solonem grauiter reprehendit, qui neglecta æqualitate recta, Rempublicam Atheniensium seditionibus & motibus impleuit.

ἐν οὐκ ἴσται, ἀξίαν.] Altera est ratio, qua iustum docet esse ἀνάλογον, quia iustum est κατ' ἀξίαν seu pro dignitate. Formulæ

Quod κατ' ἀξίαν, est ἀνάλογον.

At iustum est κατ' ἀξίαν.

Ergo ἀνάλογον.

Et hic prætermissa est maior. Assumptio, τὸ γὰρ δίκαιον ἐν ταῖς ἀπομομαῖς: Ex quibus verbis perspicitur hanc rationem non esse communem; sed iustitiæ ἀνεμενηλικῆς, in distributione positæ propriam: nam hæc proprie est ea, quæ dicitur κατ' ἀξίαν, quæ suum cuique tribuit pro dignitate. In hac dignitatis habetur ratio, in altera meræ æqualitatis. Etsi vulgo iustitiam definire solent etiam generaliter, quæ suum cuique tribuat pro dignitate, seu κατ' ἀξίαν, ut ab ipso Aristotele in *lib. de Virtutib.* & à Cicerone multis in locis, sed improprie: nam ἀξία personas potissimum respicit, quarum in ἐπειροθετικῇ nulla habetur ratio, ut *infra* ostendetur.

τὸ γὰρ τοι ἀξίαν.] Interiicit hoc loco Arist. dignitatem apud alios aliam esse: nam in populari reipublicæ forma dignitatem cerni positam esse in libertate. Atq; ita in hac Repub. non virtutis aut diuitiarum, sed vnius libertatis habetur ratio in tribuendis honoribus: adeo ut tantum Therisitæ modo libero, quantum Vlyssi in Democratia sit tribuendum. Quod quidem grauissime reprehendit Isocrates *ad Nicoclem.* Idem reprehendit Plutarchus in *eo libello περὶ φιλαδελφίας.* In oligarchia vero dignitas ex diuitiis aut genere (sic enim legendum pro οἱ δὲ, ἢ δὲ, autem, aut certe ita intelligendum) nam diuitiæ, aut generis nobilitas, proprie sunt oligarchiæ notæ (oligarchia factio

à Cicerone vocatur) iudicatur. Et hoc grauissime reprehendunt Arist. *libr. 4. Polit.* & Isocrates *eo loco*. In aristocratia denique, vt & in Regno (teste Isocrate *eo loco*) dignitas omnis in virtute est posita, quod ipsum Isocrates eleganter *eo loco*, & elegantissime *in Areopagitico*.

ἔστιν ἄρα τὸ δίκαιον.] Hæc est complexio. Præter duas autem, quas hic affert rationes, commemorat & tertiam *libr. 1. Magn. cap. 23.* quia ἀνάλογον continet vincula Reipubl. vtpote suum cuiq; pro dignitate tribuendo. Formula:

Ανάλογον continet Rempublicam.

Idem facit & iustitia.

Ergo iustum est ἀνάλογον.

Ita quidem Arist. sed non absq; παραλογισμός: nam affirmans est conclusio in 2. figura, nisi dicamus, eum hac ratione demonstrare voluisse similitudinem duntaxat quandam inter ἀνάλογον & iustum, quod vtroque conseruetur Respublica.

τὸ γὰρ ἀνάλογον.] Occurrit tacitæ quæstioni: Poterat namq; contradici, ἀνάλογον locum habere in numeris Mathematicis, non vero in rebus & factis. Respōdet Arist. & in his eam locum habere, non tam per se, i. ratione rerū & factorū, q̄ ex euentu, i. ratione numeri, qui rebus inhaeret. Nam, inquit, ἀνάλογον nō tantū est in numero monadico, sed & in non monadico, & rebus inhaerente. Duo sunt numeri genera: vnū propriū, Monadicum hic, q̄ in *Metaphys. li. 13.* & Mathematicum ibidem vocat Arist. vtpote à rebus & corporibus seunctum, qualia sunt omnia Mathematicorum principia, πρὸς ἀφαιρέσεως, vt vnū, duo, tres, &c. Alterum numeri genus non propriū, quem hoc loco vocat ὁμοειδές, qui rebus inhaeret, vt cœtus, grex, Ecclesia, duo homines, &c. De priore numero eiusque ἀνάλογον Mathematici; De posteriore Physici, Politici & cæteri agunt. In vtroque autem reperiri ἀνάλογον docet hac ratione Arist. quia ἀνάλογον est rationis similitudo ἰσότης καὶ ὁμοιοτης. Formula:

Ὅτι ἰσότης, ibi ἀνάλογον.

At in vtroque numero reperitur ἰσότης.

Ergo & ἀνάλογον.

De Monadico constat: de altero *supra initio huius cap.* demonstrauim⁹. Proposit. ex ipsa definitione ἀνάλογον est certa, quam & hoc loco affert Arist. & *lib. 5.* Euclides, qui tamen in hoc differt ab Arist. quod extrema tria, Arist. ponat quatuor, sed hæc de re mox.

ἡ μὲν δὲ διηρημένη.] Adiungit continuo rationem Aristotel. cur quatuor extrema esse dixerit: nam cum duo sint ἀναλογίας genera, quarum altera deiuncta, altera vocatur continens: hæc certe in tribus duntaxat extremis consistere videtur: nam continentem vocant, cuius unum sit commune extremum; Deiunctam, cuius nullum, ut 2. 4. 8. quæ sita conferantur, ut 2. ad 4. ita 4. ad 8. quatuor commune est extremum, utpote vtriusq; rationi cōmune Atq; ita huius tria duntaxat exprimunt extrema. Respondet Arist. Deiunctæ 4. esse extrema, rem esse perspicuam, ut 2. ad 4. ita 8. ad 16. quam ἀναλογίαν vocant deiunctam, ut cuius nullum audiatur cōmune extremum. Continentis autem, et si re ipsa duntaxat sunt tria, tamen potestate sunt quatuor: nam commune iterandū est, & duorum est loco. *ἔστι γὰρ τὸ δίκαιον.*] Singulatim h. l. explicaturus duo illa iustitiæ genera, quarū altera in tribuendis honoribus, altera in contractibus versatur, repetit breviter initio, quod *supr.* docuit, iustum cerni in quatuor extremis, & quæ inter eadem sit ratio & similitudo, ratione personarū & rerum, *οἷς τε καὶ αἷ.* Quæ disputatio ut intelligatur, præmuniendum est, duo esse ἀναλογίας genera (& ea partitione in deiunctam & continentem etiā utemur) alteram Arithmeticam, alteram Geometricā. In illa ratio quantitatis: in illa qualitatis consideratur, i. in illa interuallum & excellentia numeri, in hac ratio seu rationis comparatio spectatur, ut Arithmetica est inter 2. 3. & 4. quæ inter se superant vno. Sic igitur hæc comparari solent, ut 2. à tribus: ita 3. à 4. separatur, nempe Monade vna. Summa igitur disputationis huius est, ut doceat ἀναλογίαν iustitiæ tribuentis esse Geometricā, cuius rei hic est vsus, quod hoc confirmato perspicue cernatur, quomodo honores & bona publica rectius tribui & diuidi debeant, nempe habita ratione dignitatis, id est, tam ratione habita rerum, quam personarum. Docet autem hunc in modum:

Vbi eadem est totius ad totum, quæ partis ad partem, ratio, ibi est proportio Geometrica.

At in iustitia tribuente illud.

Ergo & hoc.

Propositio exprimitur paulo *infr.* καλῶς δὲ πλὴν τοιαύτης ἀναλογίαν γεωμετρικῆν, quam confirmat Mathematicorum auctoritate. Assumptionem multis verbis exponit, & quidem initio, *ἔστι δὲ καὶ τὸ δίκαιον*: nam & veteres assumptionem propositioni anteponere solent, vbi & vna explicatur, quid

sibi velit id, quod in propositione attulim⁹ de ratione totius ad totū, & partis ad partē. Docet nāq; ea in assumptione, i. in iustitia hac reperiri. Vt autem ratio hæc totius ad totum, &c. intelligatur, repetendum ex Geometricis, quatuor illa extrema partim dici *ἡ γέρμα*, id est, antecedentia, partim *ἐπόμενα*, seu consequentia, vt Aristoteles A. ad B. ita Γ. ad Δ. vbi α. & γ. sunt antecedentia, cætera consequentia. Repetendum quoque est ex *lib. 5. Elementorum Euclidis, definitione 12. & 14.* cum rationum varia sint genera, vnā esse rationem, quæ dicatur *ἐν ᾧ λόγος*, directā ratio, sumpto antecedente cum suo consequente, vt in priore *ἀναλογία* allata. Est & altera ratio, quæ *ἐναλλάξ* ab Euclide, & hic ab Arist. dicitur, latine, alterna seu permutata ratio, sumpto antecedente cum vno consequente, & altero antecedente cum altero consequente, vt in priore *ἀναλογία*, quæ est ratio, τς α. ad γ. eadem est τς β. ad δ. aut in numeris 12. 6. 8. 4. quæ est ratio τῶν 12. ad 8. eadē est τῶν 6. ad 4. Est præterea quæ dicitur *συνθεσις λόγων*, rationum copulatio, de qua Euclid. *definit. 14. l. 5.* cum antecedens cum suo antecedente, & consequens cum suo consequente copulant^r, vt ex 12. & 8. efficiuntur 20. 28. ex 6. cum 4. His præmunitis nunc videamus, q̄ ait Arist. reperiri in iustitia tribuente eandē rationē totius ad totū, i. copulatū rationū, de qua re modo diximus, q̄ est partis ad partem, seu antecedentis ad consequens. Primū igitur ex prioribus repetit, in iusto tribuente 4. esse extrema, duas personas & res, & inter hæc 4. esse rationem quandā: nam vt *supr.* dictum est, dignitatis hic habetur ratio, q̄ sine similitudine quadā & comparatione rerū & personarū inter se fieri nequit. Itaq; vt more geometrico personas & res distribuamus, erit in his, quod apud Geometras, vt α. ad β. ita γ. ad δ. vt 12. ad 6. ita 8. ad 4. vt Ajax ad Vlyssē, ita arma Achillis ad arma deteriora. Iam vero vbi hæc directā reperitur ratio, ibi & permutata seu *ἐναλλάξ λόγος*, teste Euclide *lib. 7. propos. 12.* vt quia in prioribus numeris reperitur directā, in iisdem erit & permutata, hunc in modum: vt quæ est ratio τς α. ad γ. eadem erit τς β. ad δ. quæ τῶν 12. ad 8. eadem τῶν 6. ad 4. Atq; ita in iusto quoq; comparandis personis & rebus inter se: q̄ est ratio Aiæ ad arma Achillis, eadem est Vlyssis ad arma deteriora. Postremo, si permutata; Ergo & vniuersa seu copulata, i. vt partes inter se comparātur separate, ita & coniuncte, seu τὸ ὅλον ad τὸ ἅλολον, vt in prioribus numeris, quemadmodū τῶν 12. ad 8. & τῶν 6. ad 4. quæ est ratio sesquialtera,

tera, ita & totius seu partium coniunctarū, nempe 12. & 8. id ē. viginti, & 6. cum 4. i. e. decem, erit ratio dupla. Sic vt Ajax cum armis Achillis coniuncte respōdebit Vlyssi cum armis deterioribus, quemadmodū ipse Ajax cum sua re, & etiam cum ipso Vlysse: & cōtra Vlysses cum sua re, & cum Aiace comparabat̃. Atq; hæc copulatio rerum cum personis, p̃prium est distributionis. Distributio nihil agit aliud, q̃ vt rem cum persona copulet, hanc det illi, illam alteri. Quare si copulatio hæc repetit̃ in Distributione, q̃ copulatio p̃pria est Geometrica ἀνάλογια: efficiť vt & in hac iustitia statuenda sit Geometrica ἀνάλογια. Nam in Arithmetica certe illæ permutatæ rationes & copulationes locum nō habent, p̃sertim cum ne ipsa quidem vlla ratio in ἀνάλογια seu p̃portione, p̃pria locum habeat, quare nec p̃portio proprie dici solet; & his ipsis libris Aristoteles iustitiam tribuentē, nempe ex p̃portione, alterā ex æqualitate nominare solet. Ex his p̃spicuum est, veram esse p̃positionē, qua dixim⁹, VBI RATIO inter extrema directa, & p̃inde p̃mutata partium inter se, totius deniq; cum toto reperit̃, ibi esse Geometricam p̃portionem, p̃pterea q̃ in Arithmetica omnia illa non reperiuntur & s̃quequaq;. P̃spicuum quoq; est verā esse assumptionem, qua diximus, ea omnia reperiri ṽsquequaq; in iusto, p̃pterea quod quæ p̃sonarum, eadem & rerū sit habenda ratio ac distinctio, & copulatio partiū distributionis maxime sit p̃pria.

Ἐ μέσον τὸ δίκαιον.] Interferit hoc loco Aristoteles, & elicit ex eo, quod modo dixit, hoc iustum consistere in ἀνάλογια, elicit in quā istud. Ergo esse & mediū. Quod quidem supra quoque ostenderat hac ratione, quia æquale. Ergo mediū. Hic tamē alteram adiungit rationē priori certe similē, quia ἀνάλογον.

Quod ἀνάλογον, est mediū.

Ac iustum est ἀνάλογον.

Ergo mediū.

Locus autem iste valde mendosus mihi videt̃ in his verbis, τὸ δίκαιον τὸ ἔστι, cum quia magna est in libris varietas, etiam in veteri tralatione, tum quia quæ reperitur in quibusdam libris scriptura, nullum cōmodum habet sensum: quæ in alijs, non necessarium & ἀπερὸσδόνυσον fere, sine dubio inculcatum. Legendum igitur ἢ μέσον: τὸ ᾧ ἀνάλογον μέσον, τὸ δὲ δίκαιον ἀνάλογον, inductis reliquis, quæ ex interpretatione irreperunt. ἔστι δ' ὁ σωετής.] Quia duo sunt ἀνάλογια genera: hoc amplius docet h. loco Aristoteles, iustum nō tantum consistere in

Geometrica ἀνάλογια, sed etiam in deiuncta, non verò in continente. Ratione hac utitur, quia non idem numero est extremum cui, & quod. Formula:

Vbi nullum est commune extremum, ibi continens non est proportio, sed deiuncta. At hic (in iusto distribuyente) nullum est commune extremum. Ergo non est continens proportio.

Propositio perspicua est, vel ex sola continentis definitione, q̄ ab Aristotele in *μετρησις* quantitatis dicitur esse, cuius partes cōmuni quodam extremo contineantur, vt linea, &c. Notum quoq; id est ex definitione proportionum deiunctæ & continentis. Assumptionis mihi hæc videtur ratio; at hic nullū est commune extremum, quia in iusto duæ personæ & duæ res plane disiunctæ requiruntur: adeo vt ex vna re & vna persona non possit vnum aliquod copulari.

[ὅπερ καὶ ἐπὶ τῷ.] Quasi dicat plus & minus, quæ iniusti sunt partes, non tantum in iniusto, aut iniustitia, & habitu, sed etiam in rebus ipsis & factis reperiuntur. Nam qui iniuriam facit alteri, plus; qui accipit, minus habet boni; & contra sæpe accidit, vt qui iniuriam faciat, minus nempe mali: qui accipit plus, plus habeat. Nam vt & *supra* docuimus *cap. i.* minus malum: vt pote ratione maioris mali expetendum locum boni obtinere videtur.

[τὸ δὲ καὶ ἐν.] Huius iuris vsus vt melius perspiciatur, operæ pretium erit loca aliquot veterum scriptorū & exempla afferre. Isocrates in *Areopagitico* laudans p̄claram veterum Atheniensium Remp. inter ea q̄ ad statum ciuitatis felicem reddendum & conseruandū pertinent, hoc vnū ait plurimū valuisse, q̄ cum duo sint æqualitatis genera, quorū alterum omnib. eadē, alterum pro dignitate sua cuiq; tribuat: Athenienses sapienter priore repudiata æqualitate, q̄ nullum inter bonos & improbos faciat discrimē, alteram sint amplexi, q̄ pro suo quemq; merito, p̄mijs & p̄cnijs afficiat, & qua magistratus & honores, non p̄miscue omnibus, sed optimo cuiq; & ap̄issimo in suo cuiq; genere deferant. Sapienter inq̄: nam ad principū & magistratum mores, ciues fere se comparare cōsuēsse. Idem Isocrates ad *Nicoclem*, quo loco docet, quib⁹ reb⁹ Regnum Oligarchiæ & Democratiæ præstet, & hanc de æqualitate, vt insigniorem notam commemorat: nam in regno plurimum tribui optimo cuiq; primas partes, secundas p̄ximo, tertias & quartas alijs deinceps: cōtra in his omnia omnib. esse æqualia, q̄ qdē esse

& grauissimum, improbos & bonos iisdem afficere hono-
 ribus & pmijs: Aequissimum vero, ut *κατ' ἀξίαν* quisq; ho-
 nores capiat. Plato .a. *li. 6. de legib.* item duo hæc æqualitatis
 genera commemorat Arithmetica & Geometrica. Sed hanc
 esse verissimam, atq; diuinam, & q̄ homini vix innotescat, soli
 ppe Deo sit nota. Quantulacunq; tamē homini eius sit noti-
 tia, hac vna Respublicas, domos, & omnes cœt⁹ cōtineri. Qua
 ex re, quantæ sint huius utilitates pspici posse, cuius has affert
 pprietates, ut pstantiori maiora, inferiori minora, suum deniq;
 cuiq; *κατ' ἀξίαν* tribuat. Quod nisi fiat, & æqualia tribuantur
 etiam inæqualibus, grauissimas existere seditiones ac rixas &
 pugnas. Alterius æqualitatis vsum reperiri aut in rogandis for-
 te magistratibus, quia in forte nō iudicium & æstimatio digni-
 tatis, sed fortuna dominet. Et hac æqualitate vsum quoq; esse
 Deum ipsum in moliendo mundo, scribit in *Gorgia*, ut huius
 omnes partes admirabili ordine sint descriptæ. Ordo .a. nullus
 absque hac æqualitate esse potest. Quare & adiungit eo loco,
 hominem quoq; ipsum, ut *μετὰ λόγον* hac æqualitate con-
 stare, dum partes animi ordinem inter se seruant, imperet ra-
 tio, pareant ira & cupiditas, atq; ita iustitia & temperantia, id
 id est, virtutum concentus & harmonia in homine existat. Ari-
 stoteles de iisdem æqualib. nō in hoc tantum loco, sed & *supra*
li. 2. c. 6. & *infra li. 8. c. 3. li. 3. Polit.* pclare disputat. Et hac qdem
 adhibita distinctione æqualitatū, dissolui poterit, q̄ sæpe oc-
 currit q̄litio, in Republ. cui deferendū sit munus aliquod, mo-
 net Arist. in *Polit.* tria esse necessaria in eo, cui munus aliquod
 sit deferendum, ut sit idoneus, ut sit vir bonus, ut sit amans pa-
 triæ [h.e. eius loci, vbi defertur] Quod idem monet *li. 2. Rhet.*
initio. Iam accidit sæpe, ut illa tria in vno non reperiant. Verbi
 gratia reperitur sæpe Dux belli peritissimus, sed improb. tamē.
 Quid fiet, ppendetur natura rei, & cōparabitur cū persona: ut si
 res ea sit, q̄ postulet magis peritiam, q̄ probitatem, præferatur
 peritus probo, licet improb⁹, sed impento: & cōtra, ut in bello
 peritus Dux licet improbus præferat^r imperito quantūvis p-
 bo. Contra, in quæstura & pecunia vir pbus præferendus est,
 quantūvis magno Arithmetico & versipelli. [omnes societa-
 tes fiunt nō solū ut viuamus, sed ut etiam cum voluptate qua-
 dam & bene & beate viuamus] Plutarchus *libro secundo,*
symposiastōn capite ultimo, in vtramque partem disputat, v-
 trum præstet in mensa suam cuique partem apponere more

veterum scil. tempore Homeri: an ex vna lance vesci more suæ ætatis & maiorū, scil. parentum, Ciceronis: Prius docet meliorem esse suæ ætatis consuetudinem, argumento vsus Geometricæ proportionis. Nam absurdum esse æqualem portionem dissimilibus magnitudine & cibi auiditate hominib⁹ apponere: tanquam si quis velit medicus omnibus ægrotantibus medicamenta eodem modo, & mensura præbere. Posterius tamen magis probat Homericam consuetudinem, vt æqualitati magis cōsentaneam [Mensa Homericæ plærūq; esuriens.] Idem in *lib. de amore fraterno*, disputans, quatenus fratres bona inter se communicare debeant, suadet quidem, vt quam fieri possit, ea inter ipsos sint æqualia, & alter nihil æquale suū esse dicat: sed in Republica aliam æqualitatem esse seruandam, Geometricam, non vt Solo existimauit, Arithmeticam, seditionum parentem. Et huc pertinet disputatio de bonorum communione: quam quidem olim Plato in commentitiis sua Politia ex Arithmetica proportionē instituendā putauit, imitatus Lycurgum Spartanum. Sed grauius ab Aristotele *lib. 2.* & à Lactantio *lib. 3.* reprehenditur, maxime quod in Rerū pub descriptione adhibenda sit non Arithmetica, sed Geometrica proportio. Errant igitur & Anabaptistæ: nam quod olim Christiani (teste Luca in *Actis*, & Tertulliano in *Apologético*, & Luciano in *Peregrino*, vbi nebulo ridet Christianos, nominat Christum furciferum) bona communicarent, hoc ad liberalem & voluntariam in tenues, & ad vsus Ecclesiæ necessarios largitionem, non ad vniuersi patrimonij confusionem pertinebat. Quæri potest, an Cicero in *officiis* hanc iustitiæ partitionem nusquam attingat. Existimat quidem ita Antonius Contius *li. 1. successuarum lectionum*. Quod verum non puto: nisi si eo loco, vbi de liberalitate (quam partem facit iustitiæ) gradus beneficentiæ seruandos monet. Sed hoc alienum est ab Aristotelica doctrina, vt mox ostendetur. Egit fortasse de iustitia *Δε γὰρ μὴ λέγειν*, in *lib. de Repub.* vt quæ in Rebus publ. id est, honoribus, &c. versetur. In *officiis* de altero duntaxat Iustitiæ genere agit, quod perspicuum sit ex disputatione *lib. 3. de fraudibus & mendacijs contrahentium*. Attingit & hanc tribuentē iustitiam seu æqualitatem Geometricam Apostolus Paulus 2. *Corinth. 8.* vbi monet Ecclesias, vt pro facultatibus altera iuuēt alterā, *seruata, inquit, æqualitate*. Exempla æqualitatis Geometricæ in historijs extant innumerabilia, in primis laudatur Iphi-

Iphicrates à Polieno *lib. 1. Stratagem.* qui prædam & dona militaria diligentissime inter milites & Tribunos sit distributus, id est, cum summo delectu. Contra vituperatur C. Marius (teste Plutarch. *in li. Apophthegm. Romanor.*) qui ciuibus Romanis æquarit honore Phauarinos milites, quod in prælio aduersus Cimbros fortissime se gesserint. Videatur & Apologus ille de Venatione Leonis, apri, equi, asini, vulpis. Cæterum in hac tractatione de æqualitatibus duplex est differentia inter Aristotelem & alios. Prior est, q̃ alij æqualitates, Aristot. vocat *ἀναλογίας*: quæ inter hæc est differentia, quæ inter speciem & genus. Nam *ἀναλογία* omnis est æqualitas, sed non contra. Hinc quoq; id manat, quod alij tribuant æqualitati & analogiæ Arithmeticæ, quod Aristoteles Geometricæ, vt Isocrates æqualitatem Democratiæ aliam facit ab ea, quæ est regni, *in oratione ad Nicoclem.* Aristot. *supra & li. 3. Polit.* eandem esse ait, genere, non tamen specie, propterea q̃ dignitas Democratiæ in libertate, regni in virtute sit posita. Posterior est differentia, q̃ Aristoteles, quia de Politica agit, materiam huius iustitiæ facit angustiolem, nempe honores & facultates publicas: illi latiore, & quidem latissime patentem. Nam & ad omnes priuatorum actiones accommodant, etiam ad diuinas, vt Plato ad molitionem mundi: ad omnes deniq; res, in quib. ordo & descriptio aliqua seruanda sit, vt ad obseruantiam, quæ alia Deo, alia parentibus, magistratibus, &c. debeatur, quo ea graduum distinctio Ciceroniana *lib. 1. offic.* Optime autem, &c. perinet. Sed, inquit, si consentio & comparatio fiat, quibus *plurimum* tribuendū sit officij, principes sunt patria, parentes, &c. Ad victum & cultum, vt alius sit splendor publici, quam priuati, quod Cic. monet præclare *in Miloniana*, alius huius quam illius ordinis cultus & vestis. Ad CONSENSVM & CONGRESSVM, vt potiori princeps detur locus, vt in consilijs, vt nup̃ Tridenti inter Reges Philippum & Galliarum. In CONVIVIIS, qua de re elegantissimus extat locus apud Plutarchum *in symposiacis l. 1. c. 2. & 3.* [Pauli Æmilij dictum: *Eiusdem est bene instruere aciem & bene instruere conuiuium.* Plato, inter familiarum, æqualem, non seruandus ordo, sed si parentes, magistratus, natu maiores.] In THEATRIS, qua de re lex fuit Roscia apud Romanos, de qua cum alij, tum Dio *lib. 42.* In SERMONIBVS & DISPUTATIONIBVS, vt cum quibus, & ad quos spectetur, qua de re Cic. *li. 1. offic. in fin.* vbi de decoro. Ad hoc deniq;

nīq; accōmodant, vt quisq; suo munere bene fungat̃, & in eo se contineat, Spartam suam, q̃ dicitur, ornet, alterius officio tem peret: ne, cui non sit aptus, se immisceat, q̃ πολυπραγμο- σιὴς est vitij huic iustitiæ contrarij, et si Plato in *Charmide*, temperatiæ id attribuit. Summa, tā late patet alijs hæc iustitia, vt oīs rerum & priuatarū & publicarū descriptio hac dirigatur. Quod q̃dē verum esse videt̃, sed ab Aristotelico scopo alienū, q̃ iustitia q̃rit non tam naturalē, ad q̃ descriptiones illæ tā publicæ quam priuatæ ptinent, vtpote ex naturali ratione profectæ, quam ciuilem & politicam explicandam suscepit, quod *infra* monebit. Philippus in *Epitome* omnia confundit, sicuti omnes non sententiam videntes Aristotelis.

CAPVT IV.

COMMENTARII.

Τὸ ὃ λοιπὸν ἐν τῇ διορθώσει.] Explicatur altera juris pars, q̃ in corrigendo, & primum quidem repetit, quibus in rebus versetur: deinde explicat comparate quidem primum, deinde separatim. Hoc .a. potissimū agit, vt ostendat, an, quā, & qualis sit in hoc iure mediocritas, per quem & quomodo obtinenda.

τὸ 3^{ον} § 3^{ον} διέκρινον.] Expositio quæ de re h. cap. agitur, nempe de altero iuris genere, quæ emendationis dicitur; & quib. illud in rebus cernat, nempe in synallagmatis: his inquit breviter expositis, quæ *supra* vberius sunt explicata, explicaturus deinde, differentiam primo loco affert huius & prioris. Alia, inquit, est huius iuris species, alia prioris: specie seu genere inter se sunt distincta. Adiungit rationem, quia prius in Geometrica, pportione, hoc in Arithmetica spectat. Et hæc fuit altera huius divisionis ratio, quæ *supra* cap. 2. in fi. attulimus, quæ hic non obscure subindicari videt. Subindicat & alteram differentiam, quæ prius in reb. communib. & publicis, hoc in priuatis tanquam in materia sua verset. Verum de priore differentia potissimum elaborat. At igitur ius divisionis spectati ex Geometrica pportione. Nam facultatum publicarum, in quib. ius hoc cernit, distributionem fieri ea ratione semper, quæ inter se habet, τὸ εἶναι ἕξ ἑξ ἑαυτῶν, i. e. ad verbum collata, seu vt posteriores loquuntur, illata: quæ sunt merita, officia, operæ aut virtus: prout sunt merita aut virtus, ita diuiduntur facultates publicæ aut honores. Verum vir pbus improbo, cuius peregrino in honoribus capiendis præfertur: Tribunus militum in capiendo stipendio. Id namque sonat, τὸ εἶναι ἕξ ἑξ ἑαυτῶν.

ex his nam pprie tributum conferre valet. Hoc loco aliquid afferre in utilitatem publicā, vt merita aut virtutē. Eadē est & iniusti diuisionis ratio: vt si neq; officij, neq; virtutis habeatur ratio, aut vllius dignitatis, æquentur tribuni & milites stipendio, aut etiam omnes milites inter se (qua de re extat insignis locus apud Tacitū *in vita I. Iulij*, & apud Sueton. *in eodē*) aut improbi pbris in honorib; capiendis, peccatur aduersus pportionē Geometricā: iniustū, inquam, sit *ἀνάλογος*. Alia est iuris emendationis ratio, q; in *ἀναλογία* seu proportionē Arithmetica cernitur, esse quidē & istud æquale (vt omne ius esse *supra* ostendimus) sed ex proportionē Arithmetica. Huius cum hæc sit ratio, vt nullam spectet rationum æqualitatē aut inæqualitatē (q; proprium est Geometricæ) sed vnā duntaxat æqualitatē excessus, vt 2. 4. 6. q; inter, idem est excessus: nam binario inter se superat & superant: sed non eadē est ratio, nā inter 2. & 4. est dūpla. & inter 4. & 6. est sesq; altera: efficit vt q; in hac proportionē versat^r ius, meram quoq; psequat^r æqualitatem, eamq; ad viuū referet. nulla rationū similitudinis, i. e. *ἀναλογίας*, habita ratione, sed cōparatis tantū modo inter se excessib; lucti & damni, vt mox dicetur. Adiungit rationem Aristoteles, quia in hoc iure non personarum, sed rerum duntaxat, habetur ratio, & sit comparatio. Formula:

Vbi non personarum sed rerum spectantur momenta, ibi non Geometrica sed Arithmetica proportio locum habet: propterea, quod in rebus tantum consideratur excessus: in personis vna cum rebus comparatis etiam rationum similitudo & dissimilitudo.

Atqui in hoc iure rerum duntaxat momenta spectantur.

Ergo in eo locū habet non Geometrica sed arithmet. proportio.

Assumptionem exemplo declarat Aristoteles: Nam in contractu si alter alterum fraudarit, hoc tantum queritur quanta sit capto & defraudatio, non vero an sit vir bonus fraudator, an improbus. Sic non queritur, an adulter sit vir bonus, an improbus, sed an adulterium commiserit, de facto & re non de persona sit questio. Lex, inquit Aristoteles, solius detrimētī differentiam perquirat: personas eodem loco habet, pro iisdem vitiis. Facit. a. mentionem legis h. lo. q; rationes contractū legib; vt iure civili cōprehendant, quaten^r fieri potest. Ex his pspicit^r, q; inter hæc duo iura sit dissimilitudo: deinde in iure emendationis, de quo hic agitur, non personarum, sed rerum duntaxat detrimētī aut iniuriæ haberi rationem.

Recte

Recte igitur Cyrum puerū cæcidit præceptor, qui Geometrica proportionē in hoc genere vsus sit. Narrat namq; Xenophon *li. i. παιδείας*, Cyrum, cum duos vidisset pueros, alterum lōgiorem, alterum breuiorē, & hunc lōgiore amictum tunica, illum breuiore: tanq̃ arbitrum tunicas permutasse, q̃ diceret longiorem longiori, & breuiorem breuiori conuenire. Sed hæc ἀνάλογια, & conuenientia non habet locum, inquit Xenophon, in bonis & possessionibus priuatorum. Extat & hac de re locus pulcherrimus apud Gellium *lib. 14. cap. 2.*

εἰ ὁ δὲ ἀδικεῖ.] Hæc verba, ἀδικία & βλάβη seu βλάβη Aristoteli de eadem re dicuntur, id est, de damno aut detrimento in rebus externis. Platoni ἀδικία de animo, βλάβη de externis corporis, aut fortunæ. Quare sæpe apud Platonem Socrates virum bonum ab improbis posse quidem βλάπτεσθαι, bona aut vitam illi eripi; sed non ἀδικεῖσθαι, id est, probitatem & virtutes non posse auferri. Verum hæc distinctio Platonis vsu improbat, quem sequitur Aristoteles. Nam & latine damnum iniuria datum dicunt I Cti.

ὥς τὸ ἀδικεῖν.] Obscura est connexio horum verborū cum priorib. Verum duo hic implicite agit Aristot. primum, vt legem, (de qua modo) ita & legis ministrum iudicem in h. iure nō personas, sed rerū spectare momenta & differētias. Deinde viam munit ad vberiore de mediocritate huius iuris disputationem, in qua totum h. caput consumit. Viam ita munit, q̃ iniustum declarat esse inæquale: iustum vero æquale. Quod ad prius attinet, monet iudicem, legem imitatum, damnum & lucrum inter se comparare, de his duob. agere. Quod ad alterū, modum indicat, quo vtatur iudex in his duob. administrādis. Nam cum iniustum sit inæquale, ipse ad æqualitatē eius partes perducere nitit̃. Ostendit exemplo percutientis & percussī, interficientis & interfectī. Inter quos inæqualitatē esse, inter percutientē & interficientem, cui actio, & percussum & interfectū, cui p̃pessio hic tribuit̃, nemini est dubium. Itaq; iudex damno afficiendo pcutientem, eidēq; lucrū detrahēdo, q̃ fuerat inter illos inæqualitatē ad æqualitatē pducere nitit̃. Ne quis. a. miretur, cur damni & lucri vocabula tribuat percussioni atq; cædi: adiungit continuo de vocabulis damni & lucri distinctionem. Nam tametsi proprie quibusdā ita videatur hæc verba p̃tinere magis ad iniuriam facultatibus, q̃ corpori illatā: tamē non in cōmode, & de hac posteriore dici posse monet, eo nēpe tēpore post-

postquam iniuria à iudice dimensa, i. e. æstimata fuerit. Quod .n. Icti scribunt corpora hominū liberorū esse inæstimabilia, verum quidē subtiliter acceptū existimari debet: large tamen accipiēdo æstimationem, aliquo modo etiam corpora æstimari possunt, id est, corpori illata iniuria æstimari potest, quod cernere licet in legibus maiorum nostrorum in *lib. de legib. Alemannicis*, *Longobardicis*, *Francicis*, &c. & in *Sæculo Saxo-nico*, vbi digitus, articulus, auris, &c. vulnus profundum, latum, &c. æstimantur certa pecuniæ summa. Verum de nominibus his, vt & de iudice, etq; visitato medium in hoc iure secandi & litigantibus tribuendi modo, *infra* dicetur copiosius. Satis sit hoc loco monuisse, cum de iudice inæqualitatem æquante, tum de vocabulis, ex quibus perspicitur, vt iniustum, inæquale, ita & iustum esse æquale.

ὡς; τὸ μὲν καὶ τὸ ἄλλο.] Concludit, qui vere illi est scopus
hoc ait, ius hoc esse medium, idq; inter damnum & lucrum:
Duabus rationibus, prior iam est exposita, quia est æquale, &
quidem damni & lucis, vt modo exposuimus. Cuius rationis
conclusionem hoc loco tandem adfert Aristoteles, & quidem,
quod rarissime facit, integram, hunc in modum:

Quod inter plus & minus aequale, idem est mediū. Atqui ius
istud emendationis inter plus & minus est aequale. E. est medium.

Propositio, ὅτι τὸ εἶναι πλεονεκτικόν, &c. per se nota. Assumptio, ὅτι τὸ εἶναι πλεονεκτικόν, &c. Complexio, ὅτι τὸ εἶναι πλεονεκτικόν, &c. In assumptione explicanda Aristoteles immoratur, vnde declarat, quodnam sit plus & minus, cuius æquale sit hoc iustum. Sic in eadē opera explicat, quorū idem sit medium. Nam æquale esse iustum iam constat: quorum a. sit æquale nō item. At igitur iuris plus & minus esse lucrum & damnum. Nam lucrum plus habere rationem, damnum minoris; sed contrariis seu contrarie. Nam in bonis lucrum quidem plus habere rationem, damnum minoris; sed in malis lucrum habere minoris, damnum plus rationē. Qui plus mali damnum; qui minus, lucrum sentire videt: contra sit in bonis, quæ de re *supra c. 1.* Itaque complexionem hanc infert Aristoteles ius emendationis nihil esse aliud, quam damni & lucri mediocritatem, quæ huius syllogismi quidem est complexio, & tamen etiam iuris huius definitio. Est enim mediocritas damni & lucri.

Alteram hic exponit rationem, quia iudex est
medium quiddam, quod confirmat ex eo, quia Græci iudices
A a vocent

Vocent etiam μεσιδης, aut vt alij legunt, μεσοδης, quasi mediarios dicas. Formula sit ista:

Iudex est iuris minister. Nam qui ius quarunt, & obtinere cupiunt, ad iudicem confugiunt. At iudex est medium quiddam, vt iam docuimus. Ergo & ius erit medium quiddam.

Ratio consequentiæ est ista, quam iam attulimus, quia iudex nihil est aliud, quam iuris executor, minister & Interpres, ius animatum quoddam.

τὸ δὲ ἐπὶ τῷ δικαστῶν.] Ex hoc loco & alijs, quibus mentio fit iudicis, notandum est, huius iuris quod in contractibus, ministerium esse iudicem, vt in priore magistratus imperium, vt pote Rerumpub. ita in isto opera est iudicis, vt rerum priuatarum, & ICTi: vterque in iure priuato versatur. Nam hanc esse inter magistratum & iudicem differentiam, cum explicant ICTi, tum Aristoteles quoq; in Politicis. Magistratus enim publica: Iudex & ICTus priuatae sunt personæ.

ὁ δὲ δικαστὴς.] Elegans est dictum Aristotelis, iudicem esse tanquam ius animatum. Sic & Cic. lib. 3. de legib. verèq; dici potest, magistratum esse legem loquentem; legem autem mutum magistratū. Etsi magistratus legum proprie sunt ministri: Iudices vt & ICTi Interpp. inquit Cic. in orat. pro Cluentio. Sic & ICTus sub tit. de iust. & iure. prætorem vocat viam iuris ciuilis vocem.

μεσιδης.] Rarum est vocabulum. quo tamen & li. 4. Polit. initio est vsus. Variant quidē editiones: nam partim μεσοδης, partim μεσιδης habēt. Verū hanc scripturam veriorē puto, vt q̄ cōstantius reperiatur, nōn h. l. tantū, sed etiā in Polit. & Eud. li. 4.

ὁ δὲ δικαστὴς ἐπιεικής.] Postquam docuit esse quandam in hoc iure mediocritatem: deinde quænam ea sit, nempe ex Arithmetica p̄portione, & inter damnum & lucrū posita, præterea quis eius mediocritatis sit administer, nempe iudex; tandem h. lo. modum affert, quo iudex in mediocritate reddenda vti debeat, quo nos eam assequamur, quæadmodū docet, aut simili sumto, primū à linea vna, deinde à tribus. Ad hunc igitur modum iudicem se gerere debere in assequenda hac mediocritate, tanq̄ si lineæ partes inæquales sit æquatūrus. Nam hac in re ita se gerere, vt quo longior pars alterā breuiorē superat, id illi detractū, huic adiciat: atq; ita partes prius inæqualiter sectæ lineæ inæquales ad æqualitatem perducatur. Ad eundem modum in iure, q̄ lucrum habebit alter cum alterius damno, id illi detractum huic addet.

ῥατὶς δὲ διζέ.] Rationes affert, cur ad hunc modū æquare iudex debeat: & cur exēplo lineæ utatur. Ratio ergo prioris hæc est, quia ius sit mediū, & p̄inde quoq; æquale, h. e. ut ius q̄s assequatur, q̄ mediū sit, i. e. æquale assequat̄ oportet. Atq; si tota lineæ equaliter fecet, omnes ius se suū obtinere dicūt, si æquale portionē auferant: suū se quisq; habere ait, si toto aliquo secto, æquabile auferat partē. Itaq; cum ius & æquale, & medium cōcurrat: recte diximus partē, qua vna lineæ pars altera superat, illi detractam, huic adijciendam esse, & ita inter se æquandas has lineæ partes, tanquam si ab initio tota esset diuisa.

ῥατὶς δὲ διζέ.] Nam & huius est proprium, ut in lineam modo diximus, tantum spectare præstantiam, id est, quod res vna alteram superat. Itaque quanto medium superatur ab eo, qui plus sibi sumit, alium vel defraudando, [vñ contra-ctu] vel iniuria afficiendo [ut in delicto] tanto medium superat eum ipsum, qui defraudatus aut læsus est, ut in numeris 2. 4. 6. medius 4. quanto superatur à 6. nempe duobus, tanto superat suum inferiorem binarium.

Διζέ.] Hic redditur ratio, cur hoc simili utatur, cur ita cum lineæ sectione compareret ius, propterea quod apud Græcos *δικαιοσύνη* à diuisione nomen habeat, non mirum igitur comparari lineæ sectioni ius à secando deductum. Plato in *Cratylō* aliam affert huius verbi notionem: putat namq; *δικαιοσύνη* dictum quasi *δικαίον*, quasi *Διζέ* per *ι* oriens, quasi p̄ omnia means, inquit, Plato ex Anaxagoræ sententia, vel quia *Διζέ* *αἴτιον*, quasi omnium rerum sit causa. Nam *ἡ δὲ δικαιοσύνη* interiectum, postea melioris soni seu euphonias causa factum. Ius apud Romanos à iustitia deducunt Icti non recte, ut puto, nam ut à petitus, peritria, ita & à iusto iustitia potius deducenda fuit. Puto ius deductū à iusto per Apocopen: Nam & sæpe iustum p̄ iure, & Græcis ius & iustū vno dicitur *δικαιοσύνη* nomine.

ῥατὶς δὲ διζέ.] Hoc loco eundē modum assequendæ mediocritatis, sed vberius & trium linearū similitudine explicat. Sumantur, inquit, duæ res inter se æquales, verbi gratia, duæ mensæ quaternorum pedum. Si vnam pede deminuas, aut hunc alteri adijcis aut non: si a dijcis, superabit hæc illam duob. pedib⁹, & medium ipsum, i. e. æquale, q̄ diximus esse quatuor pedum, superabit vno. Si non a dijcis, iam illam superabit vno duntaxat pede: medium quoque eandem superabit pede, ut quæ trium duntaxat sit pedum, vno deminuto. Nam medio

tanquam Canone & mensura ad dimetiendam mensuram magnitudinem, aut paruitatem uti debemus: quo cognito medio, facile sic videbimus, quid uni desit, alteri superfit. Nam hoc est auferendum, & illi, cui desit, attribuendum.

Ἐ μέσος ἄρτιος.] Id est, linea, cui pars alterius minoris additur, superabit mediam una parte: media vero minorem quoque superabit una parte, & hæc quidem media, siue maiori pars minoris addatur, siue non: illa vero maior mediam tum demum superabit una parte, cum minoris pars illi fuerit addita.

τὸ μέτρον ὁρίζεται τὴν ἀρετήν.] Id est, *μέτρον*, quod diximus normam & regulam, à quo quantum discedit, tantum capit damni aut lucri, & augeat nimium & parum: ut si domus digna quadringentis (quod iustum pretium est medium & norma) quo minoris aut pluris veneat, eo magis aut minus à medio receditur, & hoc medio cognito, facile scietur, si minoris veneat domus, quantum venditori sit addendum: si pluris, quantum detrahendum & emptori reddendum.

Ἐν τῷ ἴσῳ ἐστὶν ἡ ἀρετή.] Obscurus est locus Vulgo ita accipiunt: quæ adhuc sunt dicta, de æqualitate huius iustitiæ, hoc lo. confirmati exemplis cæterarum artium. Nam & in his idem seruari, i. e. ut in hoc iure inter contrahentes quidam est æqualitas & proportio tantum inter agentem & patientem. Item in alijs artibus fieri, ut vicissitudo quidam sit & æquabilitas agentis & patientis inter se, ut ea huius sit quantitas & qualitas, quæ illius, ut corpori paruo minoribus consumendus præbeat, id est, inter cibum consumendum, qui patientis locum tenet, & calorem hominis sit quidam proportio, quæ proportio nisi seruetur, fore, ut non constant & pereant artes, ut nimio calore absumitur corpus, lumine hebetatur oculi. Verum puto hæc verba usque ad *ἐλλείψει*, &c. perperam ex capite proximo hic inculcata, & inde inducenda: cum propter repetitionem proximis locis Aristoteli usitatam, tum maxime quod illic bene, hic male congruant. Docuit. n. hactenus, iustum esse, ubi quod uni superest, alteri detractum, rursus illi detractum, huic redditur, ut in lineis. Idem, inquit, est & in alijs artibus. quod nisi sit quidam proportio patientis & agentis, pereant necesse est. Quo huc de causa interitus artium, aut quo de proportionem agentis & patientis? quod omnia in prox. cap. optime conueniunt, ut ibi explicabimus.

ἐλλείψει ἡ ἀρετὴ ἐν τῷ ὁρίσασθαι.] Hic rursus de vocabulis extremorum huius medij, de damno & lucro, de quibus & supra hoc monuit, ea non contractibus tantum voluntariis, sed etiam necessariis accommodari posse. Hic ostendit, proprie quidem locum ea habere in volun-

voluntarijs, & inde ortum seu originem habere; ex commercijs inq̃ & voluntaria inter homines permutatione, vt in emendo & vendendo, qui plus habeat, q̃ ad se pertineat, lucrari, qui minus, in damno esse dicitur. Idem est in alijs contractib; locando, conducendo, comodando, mutuando, &c. & h. e. q̃ ait, ἐν ὅποις ἀλλοις, i. e. idem & in alijs contractibus, in quib; tandem; cunq; lex dederit ἀδελφικὴν licentiam seu liberalitatem. Quam inquires? lucrandi & damno afficiendi seu fraudandi & circumueniendi. Atq; ita vno verbo Arist. tangit locū iuris ciuilis hunc; contrahentib; licere naturaliter inter se circumscribere. Emptor namq; , vt q̃ minimo emere, atq; ita venditor quam maximo studet vendere, atq; ita inter se circumscribere. Post multas cōtentiones venditore remittēte, & emptore addente, ad certum pretium tandē recurritur, inquit Imperator in l. 8. *C. de rescind. vendit. l. in causa. 2. ff. de minorib.* Hæc studia inter se circumscribendi iure ciuili non improbantur aut lege, vt prudenter adijcit Aristoteles. Nam rationi naturali & philosophiæ repugnant, vt præclarissime disputat Cic. *lib. 3. offic.*

ὅταν ὃ μὴτε πλεον.] Constat iam lucrum esse, vbi plus, & damnum vbi minus, quam vere sit suum quis obtineat. At vero vbi inquit hoc loco, neq; plus neq; minus, tum demum suum se obtinere aiunt, neq; in lucro neq; in damno esse.

ἀπὸ αὐτῶν δὲ.] Obscura sunt verba & mira varietate ab Interpretibus reddita, mihi sunt valde suspecta, cum quia non sunt necessaria, tum quia cōtinent phrasin fere inauditam. Sonant ad verbū: sed ipsa p̃ ipsa fiunt, id est, quando p̃ id, q̃ quis alij contrahēdo dat, tantundē accipit, atq; ita per idem sit idē, id est, neq; plus neq; minus, q̃ modo dixerat, & satis meo iudicio fuerat: dum vero se suum quisq; obtinere ait.

ὥς τε κερδὲς ἔνός.] Et hic obscurus est loc⁹, varieq; reddit⁹ & explanat⁹. Quidā ita accipiunt, quasi de cōtractib; duntaxat necessarijs agat, & hoc dicat Arist. iustum damni & lucri esse mediū in cōtractib; necessarijs: p̃pterea q̃ mediū reperiatur in hoc iusto & in his cōtractibus, quo & prius & posterius æquale fiat, i. e. q̃ ante iniuriā acceptā quis habuerit, idem & post, iudicis officio recipiat. Verū repugnat ipsis [Schegkij & Amerbachij sentētia hæc est. D. Philippus aliā habet, sed est falsiss.] & oratio & sentētia Nam ἡ παρὰ perspicue pertinet ad κερδὲς & ζημίας Complexio est potius seu conclusio totius de iure commendate disputationis, seu eius iuris definitio, q̃ nihil sit aliud

quam mediocritas lucri & damni, q̄ quidē constat esse p̄ter voluntatē nostrā. Mediocritatis .a. h. est officiū, τὸ ἰσὺν ἔχειν, &c. i.e. mediocritatis est officiū ea, q̄ vel p̄ damnum vel lucrū facta fuerint inæqualia, æquare & efficere, vt q̄ quis ante habuerat, ante inq̄ celebratū contractū, idē illi officio iudicis postea restituat. Quæro, an vera sit hæc tota Arist. disputatio, & distinctio iuris. Nam attētius consideranti videbitur locū habere in Diorthotico etiā Geometrica p̄portio, & cōtra in Dianemitico Arithmetica. Nā vt illi non tantū est accipiendū p̄mij, q̄ parū, atq; illi q̄ multū est merit⁹: ita q̄ domū vendit, q̄ 100. aureis valeat, nō tantū pretij accipere aut petere debet, q̄ is qui domū vendat, q̄ 1000. valeat aureis. Contra vt preciū neq; maius neq; minus esse debet, q̄ merx: ita nec maius aut min⁹ debet esse p̄mij, q̄ sit meritū aut virt⁹. Qua de re extat Ciceronis epistola ad Brutū. *Nec debet esse pœna maior q̄ culpa, &c.* Certe si naturæ rationē & ius sequamur, hac Aristotel. distinctione vix utemur. Verū q̄a in contractib. licet circūscribere inter se, nō potest ea retineri æqualitas p̄tij cum merce, q̄ honoris cū merito aut virtute: p̄pterea etiā ex sensu cōmuni p̄spicit⁹, in honorib⁹ Geometricā, in contractib. Arithmeticā p̄portionem esse spectandā. Nā nemo vnq̄ in contractib. q̄nt, hic an ille sit dignior, huius an illius maiora sint merita, sed hoc solū, an cōtraxerit, an deliquerit, nulla p̄sonæ habita ratione. At in honoribus q̄ti solet, q̄s sit, q̄ honore sit afficiend⁹, vir prob⁹ an improb⁹, constans an levis, celebris an obscur⁹, &c. At iniquies, etiam p̄sona considerat⁹ interdū in ijs, q̄ ad ius emēdationis p̄tinent. In eodē nāq; delicto alia pœna seru⁹, alia liber, alia plebeius, alia nobilibus affici solet, teste I Cto in l. *aut facta. ff. de pœnis*, & Prudētio in *vita Laurentij martyris*. Aliter item punit⁹, q̄ magistratum, q̄ qui priuatū pulsauerit: aliter q̄ in loco publ. & sacro, q̄ q̄ in priuato aut p̄phano. Quā de re extat oratio Demosthenis cōtra Midian. Respondeo de priore; ea partim extra ius politicū esse vt cum de seruo & libero agit: nam ius polit. inter ciues locū habet, de quo hic agit⁹; partim vt de pœna plebei & nobilis cōtra ius naturale, neq; etiam in politico, q̄ ex naturali manat, temere esse admittendum. De posteriore facilis est, ratio: nam vt si maior sit merx, maius quoq; debet esse pretiū, ita si maior sit culpa [quæ septem modis augetur, p̄sona, loco, tempore, qualitate, quantitate, &c. d. l. *aut facta.*] æquum est vt maior quoq; sit pœna: vt merci pretium, ita culpæ pœna debet esse æqualis, &c.

CAPVT V.

COMMENTARII.

Δοκεῖ δ' ἐπεὶ καὶ ὁ.] Et hoc caput ad tractationem de iure emendationis pertinet, quod hic explicat diligentius refellendo Pythagoreorum sententiam, quia ius emendationis non ἀναλογία Arithmetica, sed æqualitate talionis definirent. Hoc igitur potissimum agit, ut hac sententia refutata, confirmet suam de ἀναλογία sententiam. Postremo capite affert comparationem mediocritatis iustitiæ, cum ea quæ in alijs reperitur virtutibus. Hæc autem de talione sententia etiam Mosi & Decemviris probata fuit. videatur Gellius *li. 20. ca. 1. Nonnulla autem in ipsis leuibus nec consistere, &c.* Et sane videtur niti naturali quadam ratione, hac nempe, ut quod quis alteri fecerit, idem patiatur. *Quæ obsecro*, inquit I Crus Cæcilius apud Gellium, *istæ est acerbitas, si idem fiat in te, quod tute in alio feceris.* Eadem quoque sententia in Rhadamanto, cuius iustitia ab omnibus prædicatur, probata fuit. Qua autoritate Pythagorici suam de talione sententiam probare solent, ut h. lo. monuit Aristoteles, ubi versiculum affert, ἀλλ' οὐκ ἔστιν. Qui à Scholiaste Græco tribuitur Hesiôdo, cuius tamen in operibus, quæ quidem hodie extant, non reperitur. Est & altera ratio, qua talio confirmari possit, quod Respublicæ mutuis dationibus & acceptionibus, & officiorum vicissitudine contineantur, teste Arist. *hoc capite, & li. 2. Polit. c. 1.* ubi huius loci aperte meminit [ut, inquit, in Ethicis supra diximus.] Vocabulum ἀντιπεποιθός, ut ἀναλογίας item est Geometricum. Nam apud Geometras magnitudines explicantur, quæ ab illis dicuntur ὁμοία ἀντιπεποιημένοι. Utitur & verbis ἀντιποδοσεως & ἀντιδωδεσεως Aristoteles, & verbis ἀντιπαρχειν & ἀντιποιεῖν: Latine vero dicitur Talio, & ab alijs mutua permissio. Gellius quoque dicit retaliare.

ἀπὸ τοῦ ὅτι δικαίον.] Aristoteles talionem non negat esse ius, sed simpliciter esse ius, id est, esse quidem ius, sed cum adiunctione æqualitatis analogicæ. Nam ius simpliciter & absolute in ἀναλογία, non vero in sola talione consistere.

ἀλλὰ ὁ ὅτι ἀντιπεποιητός.] Verba sunt obscura, maxime quod ad ordinem & totius loci contextum. Quare nonnulli hæc verba reijciunt post verbum ἡρώς. Nam his verbis Aristotelis sententiæ Pythagoreorum reprehensiones instituit. Cum tamē ibi, καὶ ὁ ὅτι ἐστὶν ἡρώς, &c. Pythagoreor. sententiæ confirmatio afferatur, quæ certe commodius ante reprehensionem collocari debuerat. Nā ab autoritate

Rhadamanti suam illi sententiam confirmabant. In quibusdā libris Basiliensibus interiecta sunt hæc verba [Basilienses libri mendosi: non intelligentes in. auctoris sententiam correctores addunt, lege sic, vel sic: venit deinde alius corrector alias addēs lectiones varias] τὸ δὲ ἀντιπεπονηὸς ἐκ ἐφαρμόσεως, ἔτ' ἐπὶ τῷ νόμῳ, ἔτ' ἐπὶ τῷ πολιτικῷ. πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν, τὸ δὲ ἀντιπεπονηὸς δὲ ἐφαρμόσεως, &c. Verū hæc esse parēdenimena apparet ex libris omnib. cum veterib. tum manuscriptis, tum editis & ex veteri translatione Vitus Amerbach. idem sensit. Aut interiecta illa, aut hæc esse inducenda, ita tamē, ut initio horum verborum; τὸ δὲ ἀντιπεπονηὸς δὲ ἐφαρμόσεως legatur, τὸ δὲ ἐπὶ τῷ νόμῳ. Ex quib⁹ perspicitur, multis hunc locum de mendo esse suspectum. Et certe cum ob ordinem, de quo modo diximus, tum ob sententiam mihi quoq; suspectus est. Nam hoc ait Aristot. errare Pythagoricos, propterea q; talio accommodari non possit, neq; ad ius diuisionis, neq; ad ius emendationis. Et proinde nō est ius simpliciter, cum in ijs duobus totum ius cernat⁹, scil. in diuisione & emendatione. De emendatione dubitari grauius potest: eaq; re toto h. cap. hoc agit Aristot. ut ostendat talionem non admitti simpliciter in ijs rebus, in quib. ius emendationis versatur: de diuisione nullum est verbum. Nam absurdum sit in diuisionibus talionis facere mentionem, ut vir probus ad magistratus producat⁹, cur improbus non item: Talionem omnes enim semper referunt ad ciues obligatos inter se: Et proinde quod ait, ἔτ' ἐπὶ τῷ ἀνεμνησκόν, non satis conuenire videtur, nihil tamen temere mutandum. Sententiæ, quam attulimus, conclusio sit ista:

Si talio neq; diuisionis, neq; emendationis iuri accommodari potest. Ergo talio [per se considerata] non est ius.

Rationem consequentiæ diximus, quia præter illa duo nullum ius reperiatur. At neq; diuisionis neq; emendationis iuri eam conuenire: De diuisione quidem nihil affert Aristoteles. Credo in ea de talione nunq̃ agitur; de emendatione toto ostendit capite. [Theologus quidam in Gallia ex varia verbi significatione. *Facite* voluit probare cœnam domini esse sacrificium, id est, oblationem pro viuis & mortuis. *Facite*, inquit, significat sacrificare apud veteres, &c. Argumentatur à latina versione, sed in græco est ποιῆτε, quod non est ἱερῶν μυστῶν apud Græcos, sicut apud Latinos *facite*.

ποκαχεῖ δὲ ἀφ' ὧν.] Hic verius rephēdere instituit Arist. Pythagor-

Pythagoreorū sententiā duob. primū argumentis : nam & tertiū posterius adiicit : & quartū modo attulim⁹. Prius igitur est à signo, quia si magistratus quē percussit, nō debere eū continuo rursus percuti. Aut si quis magistratum pulsarit, nō satis erit, si rursus percutiatur, sed pœna etiā affici debet. Sic si liber seruum percussit, nō statim hic illum rursus percutere debet. Neq; sit iustum, si quis alii oculum effoderit, ipsi cōtra vnum duntaxat effodi, cum grauius puniri debeat, qui prior laeserit. Et apud Aristophan. imperite filius patrē, à quo sit percussus, contra percutere vult. Iniquū quoq; sit, qui cōuitatus sit alicui intra priuatos parietes, idem referri conuiuium in theatro aut confessu publico. Qua de re videatur Ictus in l. ait prator. §. atrocem. ff. de iniur. & in d. l. aut facta. Et hoc est, quod aiunt Icti, ex facto ius oriri, i. pro factorū seu circumstantiarū & attributorū varietate ius & iniuriam discerni, l. si ex plagis. §. in diuo. ff. ad leg. Aquil. Alterum est argumentum in his verbis : καὶ τὸ ἀνέσσιον, quia non sit æquum, quæ, inquam, per imprudentiam illata sit iniuria, eam consulto reddere. De qua iniuriæ dissimilitudine infra copiose explicat Aristoteles. Quo argumento vsus est & Phauorin. Philosophus aduersus talionem: Quod si membrum, inquit, alter imprudens ruperit; quod enim per imprudentiam factum est, retaliari per imprudentiā debet, idq; fortuito. Ictus de fortitudine consultus apud A. Gellium eo loco, vbi affert & quintū argum. à δυνάμει, quia scil. talionis ea sit natura, vt quibūdam rebus plane adhiberi non possit ad viuum & exacte.

αὐτὸν δὲ ἐν τῇ τῆς ἡγεμονίας.] Reprehensā Pythagoricorum sententia, suam hoc loco de talione exponere incipit, quæ huius ad ius sit ratio, quæ talioni cum iure sit cognatio, aut etiam dissimilitudo. Et summa quidem disputationis & sententiæ hæc est, quam & supra attulimus : Talionem esse quidem ius, & in rebus contrahendis necessariam; non tamen absolute, simpliciter & vere ius dici posse. Nam ad iuris constitutionem duo esse necessaria, talionem & ἀναλογία. Primum igitur de talione, posterius de Analogia explicat.

τὸ ἀντιστοιχεῖν γάρ.] Hic ostendit, talionē esse necessariam hac ratione, quia mutuis dationibus & exceptionib. contineantur Respub. quod absq; officiorum & operarum, & rerum contrahendarum vicissitudine, vno verbo absq; cōmerciis nulla consistat Respub. quod & Arist. lib. 2. Polit. cap. 1. ex hoc loco repetit : τὸ ἀντιστοιχεῖν, inquit, πᾶσι καὶ πᾶσι πόλεις. & Cicero libro 1.

Offic. initio, vbi de iustitia: *in hoc debemus naturam ducem sequi*. Et *lib. 3.* pulcherrime, vbi de formula diiudicandorum vitium & honestorum: Nemini quidquam sui commodi causa esse detrahendum. Hanc rationem Arist. confirmat partim dilemmate, partim signo. Dilemma est: aut beneficio, aut maleficio quis est affectus: si hoc reponere non licet, scil. maleficio, seruitus erit, ciuitati maxime contraria: si nec illud, iam ingrati animi vitium, quod apud Xenoph. Socrates dicit esse puram iniuriam, vel meram iniustitiam, quæ ciuitati est inimicissima. Signum sumit à constitutione templi Gratiarum [omnia vulgaria & trita accomodat Aristoteles ad graues philosophicas disputationes] nam moris fuisse apud Græcos templa Gratiarum constituere non locis remotis, aut desertis, sed celebribus, & toti ciuitati expositis, qualia sunt Forum, Emporium [locus in vrbe, in quo res venales] Circus, &c. [vbi habentur ludi] Quare & Pausanias Spartæ, Orchumenis in Bœotia, & Olympiæ Gratiarum templa in foro collocata commemorat. De hoc more templorum constituendorum videatur Vitruuius *libro 1. cap. 2. & ultim.* [Palladis in arcibus, summis, editis locis. Virgilius *lib. 4. Iouis item.* Venus, inquit Vitruuius, Mars & Vulcanus extra vrbes; ne alluescant intemperantiæ: concordiam ament: ne grassetur ignis, & depopuletur vrbes. Mercurius in foro, Hercules ad theatra, ad ludos] Rationem collocandi templa Gratiarum hanc affert Arist. quod cuperent, vt illa templa omnibus occurrant, ita & ciues inter se dando & reddendo occurrere, cuperet esse ἀντιδόσιν, ἀντιπρόσιν, μετέθεσιν, mutuum rerum & operarum vicissitudinem, quod hac Republicas contineri existimarent.

ποiei ὃ τελευτῶσι.] Nunc de analogia, de qua, priusquam confirmet eam esse necessariam & talioni coniungendam, rationem & ἡμῶς ipsum affert. Ait igitur cōmodissime, ἀναλογίᾳ copulatione per diametrum facta, temperari & accommodari posse. Verbi gr. sit Architectus A. Sutor B. Domus Γ. Calceus Δ. quæ iam si ἀναλογικῶς permutare quis velit, diametro est vtendum, hoc est, Architecto attribuendus calceus, & sutori domus: alterum ab altero permixtum suum opus accipere oportet, vt fiat permutatio [non confirmat argumentis, an permutatione hæc debeat ἀναλογίᾳ fieri, sed rationem permutandi. In permutationibus quatuor, duæ personæ, res duæ: permutatio ita fit, vt vnus accipiat opus alterius, sic fiet ἡμῶς diametrale.]

τῆς ἐκείνης ἔργου.] In Eudemiis est τῆς ἐκείνης ἔργου, quæ consecutio [συντυχίς, constructio vulgo] melius congruit verbo λαμβάνειν.

ἐὰν ὅν παρῶτον.] Hic iam ostendit, non satis esse talionem, i. simplicem rerum & operarū vicissitudinē, sed hoc amplius, necessariam esse analogicā æqualitatē. Atq; adeo in rebus permu-
tandis hūc esse seruandū ordinē, vt prius æqualitas, postea adhibeat talio. Cōfirmat hac ratione, quia, cū res, quarū est permutatio, sint inæquales tā quantitate quā qualitate [sc. numero, magnitudine aut bonitate] hæc nisi æquentur [i. ad æqualitatem reuocentur] non erit permutatio, & proinde nec rerum cōmunicatio, neq; hominū inter se societas, neq; deniq; Resp. Res aut, quarū est permutatio, esse inæquales exēplo omnium artium ostendit Arist. Nam Respub. seu ciuitates non consistere ex iisdem, sed plane dissimilibus & specie differentibus artibus & artificibus, à quibus perspicue res quoque fiant specie differentes, & proinde inæquales: verb. gr. ciuitas non consistit ex vno opificum genere, sed ex variis. Rursus non fit permutatio de iisdem rebus. Nam medici duo, aut sutores duo inter se non permutant, sed medicus cum sutore, sutor cum agricola. Quo quidem argumento [quod rebus dissimilibus consistat ciuitas & etiam permutatione] vsus est & Arist. aduersus Platonem lib. 3. Politic. cap. 1. Et hoc est, quod ait, & ὅτι ἐκ δύο ἰσχυῶν, &c. nempe, ex inæqualibus cum personis, tum rebus consistere ciuitates, & ciuium permutationes: nam prioribus verbis, ἡ δὲ πόλις, &c. hoc duntaxat docuit, vt in his duabus artibus, sutoris & fabri lignarii, ita & in aliis artibus, Medici, sartoris, &c. necessariam esse æqualitatem analogicam, vt eadem sit quantitas & qualitas actionis & perpassionis. His namque verbis & similitudine actionis & perpassionis vitur Aristoteles, quia τὸ ἀντιπεπονηὸς perpassionem sonat mutuam, id est, duobus verbis actionem & perpassionem. Itaque quanta erit actio & qualis, id est, quam bona, tanta debet esse & perpassio: ad summam, debet esse inter ea æqualitas analogica. Ex quibus perspicitur, quam commode hæc verba hoc loco ab Aristot. sint collocata, quam incōmode priori capite inculcata.

κατ' ἀναλογίαν, καὶ μὴ κατ'.

] Sic habent omnes libri, et vetus translatio: Schol. tamen Græcus videtur nō habuisse μὴ. Sic, n. ait, talionem esse quidē ius, sed κατ' ἀναλογίαν ἐπὶ τῷ ἰσότητος ἵσότητος: nam & paulo infra dicit, τὸ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἴσον, & alioqui

alioqui non bene conueniret prioribus, quod hic dicitur: *supra* namq; dictū est, in contractib. locū habere ἀναλογίαν arithmetica, nō geometricā: quod hic negare videatur, si verbū ἀναλογίας de geometrica, vt fere solet, maxime comparatum cum æqualitate, vt h. l. sub qua æqualitate tum intelligi debet Arithmetica, accipias de proportionē Geometrica. Certe ἀναλογίας verbū in hoc cap. varie accipi, monet & Vitus Amerbach. & *infra*. εἰς ἡμᾶς δ' ἀναλογίας, de Geometrica duntaxat accipiendum putat: non recte, vt *infra*. ostendā. Quid ergo dicendum? non videtur quidem mala ea Scholiastis scriptura: quia tamen librorū consensus repugnat, dicamus Arist. analogias vocabulo generatim vsū, eiusq; cōtrarium posuisse vocabulū æqualitatis, vt qui hic non spectatit differentiā illā Geometricæ & Arithmeticæ proportionum, sed hoc tantummodo docere velit: Talionē esse quidē ius, sed proportionē, non vero ex æqualitate, i. obseruatis personarū & rerū attributis [circumstantiis vulgo dicitur] An sit magistratus, an in loco publico, an sponte, an eadem sit quantitas & qualitas: quæ attributa obseruat ἀναλογία, contemnit æqualitas, contemnit & talio, vt q̄ merā spectet & requirat æqualitatem in omnes partes, vt filius reueretur patrem, vinum nouum reddatur pro veteri. Quare analogia est etiam æqualitas, sed analogica, iuri consuetudo est necessaria, ponderatis, non numeratis rebus & personis. Atque ita duplex erit æqualitas, altera κατ' ἀναλογίαν, quæ propria est absoluti & veri iuris: altera κατ' ἀριθμὸν [vbi non considerantur, sed numerantur res] quæ hic dicitur æqualitas, & talionis est propria.

ἔτι γὰρ λεγόμενον.] Scilicet καὶ κοινωνία, quod indicāt verba proxima, οὐκ ἴσται, ὅθεν συμμέμμεν. Sententia totius loci hæc est; Si prius æqualitas, deinde fiat talio, erit quod dicitur, id est, fiet communicatio, & societas continebitur, contrahentur res inter ciues: sin aliter, dissipabitur societas, non consistet ciuitas, nemo volet contrahere.

διὸ πάντες συμμέμμεν.] Adhuc docuit mera talione non definiri ius absolutum & merum, sed necessariam præterea esse analogiam in rebus cōtrahendis. Ex quo effici ostēdit Aristoteles, easdem res debere esse comparabiles seu συμμέμμεναι, aliquo saltem modo πῶς, si non per se, saltem ex euentu, seu per accidens. Formula sit ista:

Sirerum contrahendarum est proportio [necessaria est analogia] Ergo & comparabiles eas esse oportet.

Primum

Primum ex prioribus est verum.

Ergo & secundum.

Nam id perspicuum est, apud Geometras non posse esse ἀναλογία, nisi inter συμμελητά, apud Euclid. lib. 5. in princ. An autem res contrahendæ per se, an ex euentu sint comparabiles, explicat *infr.* Arist. τῇ μὲν ἑνὶ ἀληθείᾳ.

ἐφ' ὃ τὸ νόμισμα.] Quia ea est rerum contrahendarum natura, ut per se non possint comparari, ut *infr.* explicabitur, & tamen necessaria sit συμμετρία seu comparatio: reperiendum fuit medium quoddam, quo veluti canone & mensura res aliqui dissimiles inter se comparari possint. Repertus est igitur nummus ad hanc rem opportunissimus. Formula sit ista:

Si comparabiles sunt res contrahendæ. Ergo mensura & medio opus est.

Verum primum. Ergo & secundum.

Nam res omnes inæquales, quales sunt res contrahendæ fere, ad communem quandam mensuram redigi & æquari debent. Hæc igitur est vera nummorum origo, ut rebus contrahendis per se inæquabilibus æqualitatē inducat. Nummus itaq; in ἀναλογία rerum contrahendarum est μέσον. Sic enim legendum, ita namq; habent libri omnes, & etiam vetus translatio, & Græcus Scholiast. Recte, nam Arist. verbis Geometrarum vitur, apud quos in omni ἀναλογία duo sunt ἄκρα, extrema, & vnum μέσον medium. Quod medium est tamē & ipsum μέτρον, ut quod extrema & eorum inæqualitatem metiatur. Quare & nummus erit medium, erit & μέτρον, mensura. Et hic quidem dicitur μέτρον *infra hoc cap. & lib. 9. initio* dicitur μέτρον.

πάντα, ὅς μετρεῖ.] Rationem affert, qua doceat, nummum esse medium, & quale medium, quia metiatur omnia, & proinde extrema quoque. Formula sit ista:

Quod extrema seu τὰ ἄκρα metitur, id est medium. Est enim hac mediæ proprietatis insignis & nota, mensuram esse & regulam seu normam extremorum.

At nummus metitur extrema; metitur enim omnia æstimando. Ergo nummus est medium.

Metitur utique extrema, nimium & parum, quo alterum superat alterum & superatur. Verbi gr. in exemplo priore, quod calcei pro domo sint permutandi. Est igitur nummus medium, non quidem absolutum, ut 4. inter 2. & 8. sed analogicum, & πῶς, hoc est, mensurale medium.

δὲ τι-

δὲ τῶν αὐτῶν ὁμοίων.] Inculcat, quod *supra* exposuimus, extrema æquari inter se debere, alioqui nullam fore rerum permutationem, nullam communicationem. Verbi gr. Sutor cum fabro, & domus cum calceo, hoc est, ut quæ sit ratio fabri ad sutorem, eadem domus ad calceum, id est, quo superatur sutor à fabro, eodem & calceus à domo, & proinde ad permutationē faciendam tot calcei sint constituendi, quot respondeant domo: nam alioqui non erit permutatio: si hoc, inquit, non fiat, id est, si tot non sumantur calcei, qui domui sint æquales.

τὸ τε δ' εἰ μὴ ἴσα.] Id est, nisi si hoc æquare siue æquatio calceorum cum domo fiat, non erit hoc, id est, non erit permutatio. Ad summam, nisi extrema inter se æquentur, non erit permutatio.

δὲ ἡ ἀρχὴ ἐστίν.] Redit ad mensuram rerum contrahendarum, quam *supra* ostendimus esse necessariam hac ratione, quia æqualitate analogica sit opus, æquari res oporteat. Et hoc argumentum rursus subindicat, δὲ ἡ ἀρχή, &c. ceterum duplicem hoc loco mensuram facit, indigentiam & nummum. Nam indigentiam vere & natura esse mensuram: nummum vero successive & hominum instituto, non natura. De priorē hac ratione confirmat, quia absque illa nulla sit futura rerum permutatio. Formula sit ista:

*Quo sine permutatio fieri nequit, id medium esse videtur: nam permutationem nisi medio quodam non fieri, *supra* ostendimus. Ergo quo sit permutatio, id erit medium.*

At indigentia sit permutatione.

Ergo est medium.

Assumptionem explicat Arist. quod omnia tanquam cōmuni vinculo indigentia contineantur: Si enim, inquit, homines nihil indigeant, aut non similiter, i. non hac re, quam tu forte habes, si ego non indigeam, cum tu egeas mea. Si igitur aut nihil aut non similiter egeam, non mutua sit indigētia, aut etiam nulla: non erit permutatio. Quod argumentum & *infra* repetit, ubi exemplum affert, ut si ego frumento egeam, quod tu habeas: tu meo vinō tamen non egeas, est inæqualis. Confirmari potest & hac ratione [sc. indigentiam esse mediū vere] quia permutatio fuerit ante nummū ab hominib. introductū, cum permutatio ab ipsa natura sit orta, necessitatis explendæ causa. Ante nummum igitur nullū permutationis mediū aliud repetiri potest, quā indigētia, eaq. nunquā mutari potest, aut certe tolli: temp enim homi-

homines alter alteri⁹ opere & re egēt. Cōfirmari pōt & hac ratione, quā pratermisit Arist. quia q̄ ad permutationē & cōmunicationē attinet, res ab vſu spectētur & iudicētur, nō vero natura. Nam alioqui cū res animatæ pſent inanimis, pluris eſſet mus quā margarita, inquit Thom. Cēterū Plato *li. 2. de legib.* & Arist. *li. 6. Polit.* aliter diſputant de indigentia, nempe eam non tam eſſe medium & menſurā rerum communicandarū, quā principium ſocietatis humanæ & Rerump. nam ciuitates conſtitutas eſſe, vt quod mihi deſit, ab altero ſuppeditetur, à me, quod illi. [Homines ſunt neceſſarii ad conſtituendam ciuitatem. Non ſolum ex agricolis conſtituitur, ſed etiam calceolariis, ſartoribus, & ita progreditur Plato, vt doceat, omnia opificia ad conſtituendam ciuitatem neceſſaria, vt oſtendat Rerum-publicarum principium eſſe indigentiam, ad explendam illam neceſſitatem in rebus humanis neceſſarii ſunt magiſtratus, qui præſint venditionibus, locationibus & aliis rebus.]

οιον δ' ἐπὶ ἀλλήλων.] Alterum eſt mediū ſeu menſura, nummus, quē eleganter vocat *ἐπὶ ἀλλήλων*, ſeu vt Scholiaſtes Græcus *ἐπὶ ἀλλήλων τῆς χρήσεως*, quem indigentia ceu vſus loco ſucceſſiſſe ait: nam ſæpe alter re alterius non eget: quare rei loco neceſſarius fuit nummus, vt infra Ariſtoteles, *ἐπὶ ἐξ δὲ τῆς μετέωρης*. Præterea hunc nummum non natura, ſed inſtituto & hominum pacto introductum *κατὰ συνθήκην, νόμον, πάρεν, ἢ φύσιν* aut *ἀλλοθρία*: de qua phraſi *ſupr. lib. 1. cap. 3.* Diſſert igitur nummus ab indigentia duobus modis, quod hæc primo & vere ſeu natura, ille ſucceſſiue & hominum inſtituto ſit medium rerum permutandarum.

καὶ ὁμοῦ τὸ τε νόμισμα.] Nummum eſſe non natura, ſed inſtituto, ſeu *κατὰ συνθήκην*, confirmat à verbi notatione: nam *νόμισμα* à *νόμος* deducit: dictum, inquam, *νόμισμα*, non quaſi natura, ſed quaſi *νόμος* & inſtituto, hominumq; pacto valeat, & in horum ſit poteſtate, eius æſtimationem mutare, aut proriſus abrogare: qua de re *infr.* Eſt igitur nummus rerum permutandarum norma non natura, vt vſus & indigentia, ſed *κατὰ συνθήκην*, ſeu, vt *infr.* vocat, *ἐξ ὑποθέσεως*.

εἰς ἧν καὶ δ' ἀναλογίας.] Locus eſt perobſcur⁹, cū ob ſcripturæ, tum ob interpretū varietatē, & diſſonantes explanationes, quibus nos prætermiſſis, q̄ veriſſima nobis videat^r huius loci ſententia, exponemus. Prius tamen de verbis, vnde omnis illa explanationū varietas & error extitit. Primū igitur *ἀναλογίας* vocabu-

cabulum, non vt Schol. Græco, Vito Amerbachio, Figlucio, aliis, videtur de Geometrica, sed de Arithmetica proportionē accipi debet: nam in hac tractatione nullus est vsus Geometricæ proportionis, eaq; de re nulla quoq; eius facta est, vt fieri debuit, mentio. Alterum est, scribendū esse ἀναλογίας, scil. ἡ, inducto ὅ, quod in quibusdā editionibus, et Florētina reperitur, omnium emendatissima. Abest. n. à libris manuscriptis à veteri translatione Argropyli, & à Græco Schol. Dionysius Lambin. vtramq; scripturam admitti posse existimat: perperam; repugnante sententia, & negationē nō admittente, vt mox dicetur. Iac. Schegk. mirifice hic se torfit, non emēdauit textum. Postremo magna est difficultas in verbo ὑπεροχής, quo plerique in errorem sunt deducti: nam ὑπεροχή, vt & ὑπερβολή plerunq; alterum valet extremum, quod Latine nimium dicitur. Itaq; & h. l. pleriq; omnes accipiunt. Verum reperi iis verbis vtrumque extremum, nimium & parum interdum comprehendī. Sic enim Galen. lib. 1. de valet. tuen. βέλτιον ἔσσι: melius est, inquit, vitare ὑπερτέρας ὑπερβολάς, densitatem puta & raritatem nimiam corporis. Et Arist. in Eudem. l. 7. vbi amicitia tria genera esse ait, vel καὶ ὑπεροχῶν, vel καὶ ἰσότητος. Et in Polit. l. 4. cap. 2. eodem prorsus modo, vt hoc loco, εἰ δὲ μὴ ὁμοιότερας τὰς ὑπερβολάς. Atq; ita hoc loco accipiendum, quod & vidit Græcus Schol. non recte tamen ἀναλογίας vocabulo accepto, locū totum perperā explicauit. Vt igitur ad sententiā veniam⁹, nihil hic noui affert Arist. nam q̄ iam aliquoties, pmutationib. necessariā esse æqualitatē analogicā, id h. l. repetit, sed aliis verbis: Oportet, inquit, deducere tam personas quā res in schema & figurā analogiæ, cum contrahens, & inter se permutare volent, i. vt iusta sit permutatio, analogica æqualitas pcedat necesse est. Schema analogiæ huius modo attulit, ὥστε ὁ ἀγρὸς γεωργός, vt quod agricola ad sutorē, id huius opus ad illius, hoc est, cum agricola operis sui ratione sutori præstet, vt inquā eius opus præstat operi huius: Si iusta faciendā erit permutatio, æquari illa inter se prius debebunt: vt si modius frumenti duobus valeat aureis, par calceorum vno, hoc est, opus agricolæ sutoris operi duplo præstet: ad permutationem iuste faciendam, pro modio frumenti duo ocrearum paria agricolæ reddenda erunt. Quod nisi hoc fiat, id est, nisi æqualitas analogica antecedit, sequetur, vt vtramque ὑπεροχῶν, seu præstantiam alterutrum habeat extremum. ὑπεροχὴ valet, vt dixi, nimium & parum. Iam vero nisi ea fiat æqualitas,

litas, hoc est, si agricolæ vnum duntaxat par calceorum, & futori integer modius attribuatur: fiet, vt agricola, quod est alterum extremum, duas habeat præstantias, id est, nimium & parū: Nam diximus agricolam ratione operis futuri præstare. Habet igitur hanc vnam præstantiam, nimirum ratione operis ad personam; habebit & alteram ratione solius operis, nempe id quod parum: contra fit in futore. Clarius loqui potuisset Aristoteles hunc in modum, nisi fiat æqualitas priusquam permutetur, alter habebit nimium, alter parum ratione solius operis, & rerum ipsarum.

ἀλλ' ὅταν ἴσῃσι.] Quasi dicat, quia non præcedente æqualitate, alter habiturus est nimium, alter parum, & proinde iniqua & iniusta futura sit permutatio. Adiungit contra fore, hoc est, æquales & ad permutandum aptos, si suum quisq; habeat, hoc est, ad æqualitatem analogicam redigantur. Nam posse redigi adiumento nummi, iam supra ostendimus, & hoc est, quod ait, *ὅτι αὐτῇ ἡ ἰσότης.*

ὅτι δὲ ἡ ἰσότης.] Redit ad normas rerum permutandarum, vsum seu indigentiam & nummum; & prius quidem de indigentia, ea vt vno aliquo, scilicet communi mensura & vinculo contineri rerum cōmercia, quod & supra explicauimus.

ἔπειτα, πρ.] In Eudemiis & quibusdam editionibus veteris translationis legitur & *ἔπειτα, πρ.*, rectius fortasse, & priori præcepto accommodatius: Si non indigeant, inquit, vel neuter, vel alter, non permutant, verbi gratia, si quod alter habet puta vinum, eo alter non egeat: cæterum hæc verba *διδόντες αὐτοῦ ἐξαγορεύω* puto profus aliena & inducenda: neq; enim sunt necessaria, & nullo modo accommodari possunt. Quo enim illud *διδόντες*, quo numero ambo contrahentes comprehendendi videntur, cum tamen de altero duntaxat agere debuerat, nam de altero, cui vinum attribuit, iam dixerat, hic de altero, cui frumentum debuit attribui.

ὅτι δὲ τῆς μετρίτης.] Verba sunt perobscura: hoc tamen satis clare perspicitur, Aristotelem explicata iam indigentia, hic de nummo agere: constat & hoc, ostendere eum his verbis, quādo nummo maxime sit opus. Ait igitur, ad futura cōmercia nummum in primis esse necessarium: cōmercia autem fiunt, vt cum vterq; tu mea, ego tua re opus habeo, easq; inter nos permutamus, atq; ita hic nummo non ita est vsum. Aut futura sunt cōmercia, verbi gratia, habeo ego vinū, tu frum-

mentum; eges tu quidem vino meo, sed frumento ego tuo non, egeo: quid fiet? dabo quidem ego vinum tibi meum, at tu frumentum non dabis, ut quo non egeam, sed eius loco pecuniam, ut si aliquando egere cœpero, tum à te vinum allata & reddita tibi pecunia accipere possim. Ad hoc igitur si egere cœpero, id est, ad futurum hoc commercium, utilis est numus, & quidem tanquam sponsor mihi à te pro vino meo datus: nam ut sponso rem accipere solemus hac de causa, ut per ipsum nobis caueatur, ad rem nostram aliquando recuperandam: ita & numum pro vino à te accipio, quo tanquam sponso mihi caueatur ad frumentum tuum, si quando eo egere cœpero, illo tibi reddito, tanquam recuperandum pro vino meo tibi dato. Nam oportet sane, inquit Aristot. licere ei qui numum postea affert capere, id est, in hoc exemplo frumentum accipere: & hæc quidem huius loci est sententia, quæ cum sit angustior, utpote, qua numus iubeatur reddi illi duntaxat, cui olim vinum tuum dederis: eadem tamen est ratio, etiam si alii numum non postea afferas, & pro eo frumentum aut aliam quam rem ab alio perimutes. Nam hæc vis est pecuniæ, maxime his autem nunc vere temporibus, ut eam qui afferat, quacunque tandem re opus habeat, auferre possit. Ad summam, usus numi potissimum cernitur, ubi non mutua est contrahentium indigentia, ubi tu re mea egeas, ego tua non item, inquit Iurisc. Ulpianus *in l. 1. ff. de contrah. empt.* nam ubi mutua & æqualis est indigentia, & utrinque res reperitur numo non ita est opus permutatione, utrique consuli potest. Verum quia rerum quarundam ea est natura, ut ex alijs regionibus importari & contra ad alios exportari debeant, cum his abundemus, illas desideremus, & hac quoque de causa necessarius est numus, ut qui facile exportari possit, qui sit *ὁ κοινὸς πρὸς πάντας*, ut ait Aristot. *lib. 1. Polit. c. 6.* ad faciliorem scilicet rerum permutationem, quam causam late ibi explicat Aristot. Triplex est igitur usus numi: primus, ut sit mensura omnium rerum permutandarum, ut succurrat permutationibus, ubi mutua non est indigentia; postremo ut iisdem succurrat, ubi res difficulter aut importari aut exportari possint.

ὅτι ἴσμεν.] Hoc est, quia aliquando accidet, ut egeat, si egerit; *ἢ αὐτὸν δὲν ὄντι*, malim tamen hanc clausulam abesse.

ἢ ἄλλῃ μὴ ὄντι.] Occurrit tacitæ quæstionis, nam quia dictum est, af-

est, afferenti numū rem continuo reddendam, contradici poterat. Quid enim si numi æstimatio interea decreuerit, ut sæpe fit, an statim afferenti numum res erit reddenda. Respondet Aristoteles accidere quidem interdum numo idem quod indigentia, id est, ut quemadmodum non eadem semper est illa, ita nec huius eadem semper sit æstimatio (ut Romæ denarius decem primum assibus, postea 16. valuit; tempore belli Punici secundi, teste Plinio) constantiorem tamen esse numi æstimationem, non tam variare & mutare, quam vel indigentiam, vel quod eodem recidit, res ipsas, quarum pretia sunt incertissima, pro locis & temporibus, ut inquit Caius Iuriscons. in l. 3. ff. de eo quod certo loco. Scimus, inquit, quam varia sint pretia rerum per singulas ciuitates, regionesq., maxime vini, olei, frumenti, &c. pecuniarum quoque licet videatur una & eadem potestas ubiq. esse, aliis tamen locis alia est. Avaricia enim principum mutantur numi, quod iniquissimum, & iniustissimum.

ἡ πόσις μέσση.] Ex veteribus libris cum translatione scribendum hoc loco μέσση, de quo supra diximus.

τῇ μὲν ἀλλήτῃ.] Hoc vsus sorite seu gradatione, non esse hominum inter se societatem, nisi sint commercia seu rerum permutatio; hanc autem esse non posse nisi sit æqualitas, & hanc rursus non esse, nisi sit συμμετρία rerum permutandarum (neq. enim est æqualitas inter res, quæ nullo modo comparari possunt) συμμετρίαν autem fieri æstimatione, & hanc numo. Huc igitur vsus gradatione, & symmetriæ facta sæpius mentione, hoc loco diligentius explicat, an rerum permutandarum vlla possit esse συμμετρία; an res illæ sint comparabiles σύμμετροι & συμμέλητοι. Contradici namq. poterat, non esse eas symmetras, ut quæ inter nulla sit similitudo sæpe numero, uti frumentum cum equis, cum symmetræ debeant esse ὁμογενεῖς eiusdem generis, eodem participantibus genere, ut numero singuli numeri, magnitudine figuræ singulæ. Respondet Aristot. vere quidem & ἀλλήτῃ res permutandas non esse symmetras, utpote ἀνόμοιοις dissimilimas, ad vsum tamen satis fieri posse σύμμετροις. Res igitur hæ proprie non sunt symmetræ, quia tantum ratione vsus, qui in permutationibus potissimum spectatur: non natura rerum; symmetræ aliquatenus esse possunt. Si, ut in figuris magnitudo, ita in his rebus indigentia seu vsus & numus tanquam commu-

nis mensura adhibeatur : hac inquam ratione non incommode symmetræ dici possunt.

ἐν δὲ τῇ αὐτῇ εἶναι.] Quasi dicat, quia symmetria est necessaria. Ergo cum vinum quiddam esse oportet, id est, μέτρον seu mensuram communem, puta numum, qua æstimatione facta, tanquam communi mensura, ut in figuris, ita & hic fiat συμμέτρητα.

δικία ἐφ' ἧς.] Exemplum affert de symmetria & communi mensura: sumantur decem minæ: nam in numo constitui mensuram, iam dictum est. Sumantur & duæ res permutandæ, domus & lectus, ut illa quidem quinque æstimetur minis, hic una. Ex qua æstimatione perspicitur, quænam sit ratio domus ad lectum, ratione decem minarum seu communis mensuræ. Nam cum domus decem minarum sit quinta pars, lectus decima: efficitur ut in permutando pro una domo quinque reddantur lecti, & certe quod tantundem valeat.

ὅτι δὲ ἔπαις.] Aspergit de permutationis antiquitate, eam ante numum inuentum in usu fuisse. Idem eleganter exponit Paulus Iurisc. ubi originem emptionum a permutatione deducit, & ipse Aristoteles in *Polit. lib. 1. cap. 6.* Tacitus quoq; Germanos inferiores permutatione vlos esse scribit; nam Rheno proximos, propter commercia cum Gallis & Romanis numo etiam coepisse vti.

τί μὲν ἔστι τὸ ἀδίκον.] Alteram hic huius capitis partem constituimus de comparatione huius virtutis cum aliis. Quia autem tria hic fere sunt nomina, *δίκη, ἰσότης, δικαιοσύνη, δικαιοπραγία*; de his ordine & singulatim hoc loco, quemadmodum sint mediocritates, explicat. De iusto quidem & iniusto satis est explicatum in prioribus, ex quibus & hoc perspicuum esse ait Aristot. *δικαιοπραγίαν* seu iustam actionem, mediū quoq; esse inter iniuste facere, & iniuste pati, seu inter iniustam actionem, seu perpeffionem, propterea quod hac minus, illa plus exprimitur & significetur, qui enim iniuriam accipit, minus habere censetur, qui fecit, plus æquo. Atqui inter plus & minus, quod est interiectum medium, iustum est, ut supra explicauimus. Formula:

Siiustum est inter plus & minus, ut supra diximus. Ergo

& iusta actio, ex natura conjugatorum.

Plus autem & minus est iniuste facere & pati.

Ergo

Ergo iusta actio media erit inter factam & acceptam iniuriam.

ἡ δὲ δικαιοσύνη.] Dictum est de iusto & de iusta actione; nunc de iustitia, & hic primum instituitur comparatio: ait igitur & hanc esse quidem mediocritatem, sed aliter atq; cæteras virtutes, propterea quod illæ inter duo distinctis nominibus extrema seu vitia sint interiectæ, vt fortitudo inter audaciam & ignauiam, liberalitas inter auaritiam & profusionem, hæc non item. nam huius extrema non duobus distinctis nominibus, sed vno communi iniustitiæ contineri: vt enim iustitia ad medium, ita iniustitia ad vtraq; extrema plus & minus pertinet. Et hæc mihi huius loci videtur esse sententia. nam, quod quædam editiones ex Græco, ni fallor, scholiaste post verba μέσος ἐστὶ, habeant interiecta, τὸ τ' ἐστὶν ἴσος, repugnat melioribus editionibus, libris veteribus, & tralationi veteri, neq; est necessarium, quod non agatur hoc loco, quale sit medium iustitia, an ex æqualitate, nec ne, sed quæ huius sit ratio cum cæteris virtutibus collata. Itaque quod idem scholiastes verbo μέσος intelligit περὶ ἀκρίβειαν (sic enim ait, effectrix est medii iustitia. Ergo est μέσότης mediocritas, etsi res est vera, tamen huic loco non congruit. Hoc namq; ait Aristor. iustitiam esse mediocritatem, quia medii, hoc est, quia in medio cernatur, vt iniustitia in extremis.

ἡ δὲ μὲν δικαιοσύνη.] Totus hic locus vsq; ad verba δὲ δὲ μὲν λαμβάνειν, in proximo capite, ordine satis est perturbatus. Quare factum est, vt mendosissime capita hic secuerint, vt postea docebitur: videtur tamen hac facta ἀναλύσας, ita explicatus totus. Nam postquam exposuit iustitiam esse mediocritatem, iniustitiæ contineri extrema: pergit hoc loco & medium & extrema accuratius explicare, allata iustitiæ & iniustitiæ descriptione, quæ recte scholiastes περιγραφὴν, descriptionem vocat. Iustitia igitur est affectio, qua iustus dicatur agere iuste, idq; consulto, & tribuere æquale ex proportionem, cum sibi aduersus alium. tum alteri aduersus alterum, cuius definitionis duas partes, idq; consulto, & tribuere, &c. hic explicat, sed de consilio posterius; cæterum tribuendi verbum, etsi parti iustitiæ supra est attributum, hoc tamen loco commune est omni iustitiæ, etiam quæ in contractibus. Quare & hoc nomine solet vere iustitia definiri, virtus quæ suum cuique tribuat. Ait igitur Aristor. virum iustum in tribuendo

non ita versatum, ut siue ipsi negotium sit cum altero, siue inter alios ipse tanquam arbiter constituatur, ad iustam diuisionem faciendam : non ita, inquam, ut vel sibi de rebus bonis plus æquo, de malis minus tribuat, vel ex duobus sociis, vni item plus boni, & minus mali quam alteri tribuat, sed potius ita, ut siue in suo, siue in alieno negotio, æqualitatem analogicam sectetur, cui plus debeat, plus, cui minus, tribuat & minus. Contra vero iniustitia, τῆ ἀδικίας, id est, iniustitia est affectio, qua præditus dicitur περὶ πλεονεξίας τῆ ἀδικίας, id est, iniustitia nihil aliud est, quam nimium & parum, in bono & malo, contra æquitatem analogicam. Et huius definitionis quoque duæ sunt partes, nimium, parum, & contra proportionem. Et quidem nimium & parum iniustitiam esse ostendit, quia nimium sibi & parum sumat iniustus. Boni quidem nimium, mali parum in suo negotio, in perpetuum, & ad eundem semper modum : in alieno vero negotio iniustus tribuit quidem semper nimium, & parum, sed non ad eundem modum, neque in eadem causa. verbi gratia : sint duo virtute pares : Socrates ad tribuendos illis honores delectus, si est iniustus, alteri maiorem debito, alteri minorem tribuit. Et hoc quidem semper, id est, semper plus vni quam alteri tribuet, sed tamen si idem exemplum postea occurreret, iniustus sæpe ita se geret, ut cum primo maiorem honorem, prius secundo minorem æquo tribuerit, in eadem causa & virtutis æqualitate posterius secundo maiorem primo tribuant minorem. Et hoc est, quod ait Aristoteles, τὸ μὲν ὅλον ὁμοίως vniuerse similiter, id est, si spectes nimium & parum, generaliter & perpetuo ea sectabitur iniustus tam in suo, quam in alieno negotio. τὸ δὲ παρὰ τὸ ἀνάλογον, ratione autem analogiæ, id est, si spectes personarum & rerum dignitatem, seu, cui plus, & cui debeat minus : hic variat iniustus (non enim semper eodem modo agit) & prout occasio se dederit aut sibi visum fuerit in eadem causa nunc plus huic, nunc minus attribuit.

τῆ δὲ ἀδικήματος.] Quia modo dixerat plus & minus duo esse extrema iustitiæ, & illud quidē in capiēdo plus boni aut minus mali, hoc in capiēdo plus mali & minus boni consistere : hoc loco de iniusta actione, de qua & paulo supra, item explicat, qua in re eius plus & minus, & ait plus quidem in faciēda iniuria, minus in accipiēda versari. Nam quod supra explicā-

explicauimus, qui alium iniuria afficit in lucro: qui afficitur in damno esse censetur.

καθ' ὅλ. s.] Vniuerse de toto genere generaliter, non singulariter seu καθ' ἑκάστην, explicasse se ait de iustitia & iure subtiliter & singulariter maxima minima persequendo, sed vniuerse, quando & de aliis virtutibus supra explicauit, etsi paulo subtilius. Nam Philosophi est officium, communia & generalia praecepta virtutum explicare: singularia ad legum scriptores, & de iustitia ad iudices & Iurisconsultos pertinent, (hinc vides innumerabilem multitudinem legum) propterea quod hae praeceptis vix contineri possint vt innumerabilia, & quotidie variantia rerum, personarum, &c. attributionibus.

ἐπὶ δὲ ἐν ἀδικεῖν.] Videtur hic alteram definitionis iustitiae particulam de consilio explicare, de quo tamen infra copiosissime cap. 8. Nam cum vulgo etiam sit notum posse quem iniuste quid facere, qui tamen non continuo sit aut dicatur iniustus, exquirat hoc loco, quare maxime iniustus cognosci possit; Anne factis, & quibus, an alia aliqua re. Et ait factis cognosci non posse, propterea quod facta, à quocunque tandem fiant, suo semper in genere sint facta. verbi gratia, cædes tam à puero quam à viro, tam à furioso quam à sano facta, peræque est cædes: non minus est adulterium cum ignota, quam cum nota muliere commissum. Itaque consilio diiudicabitur iniustus alter ab altero, adulter ab adultero: quod alter habitu, voluntate & consilio (qui vere est iniustus, de quo infra cap. 8.) alter perturbatione, cupiditate, ignorantia aut furore peccarit, qui proprie iniustus dici non solet.

ἢ ἔτι μ' ἔδεν.] Anne sic quidem nihil intererit, hoc est, vt iniustus quis vere sit atque dicatur, nihil intererit, nihil referet, qualia sint ἀδικήματα ipsæ iniuriæ: nam vt supra explicauimus, vere iniustum non tam ex facto, quam ex consilio & κατὰ βίαν, seu voluntate iudicamus, maxime philosophi, qui κατὰ νόμον vt magistratus & leges facta ipsa spectare potissimum solent: teste Aristotele lib. 7. Eudem. Cuius, inquit, amicitia ex facto, moralis ex consilio diiudicatur. Sic boni sunt, vel practico habitu boni, vel tantum facto, philosophice nemo dicitur bonus, nisi qui habitu bonus est.

πῶς γὰρ ἔν' ἧ.] Vel hae verba argumento sint idoneo, per-

peram hic secta esse capita, totamq; superiorem disputationem ad iustitiæ & iuris definitionem, & huius cum talione comparisonem pertinere. Quare & M. Antonius Muretus hæc verba transtulit ad initium huius capituli seu ad finem proximi. De iustitia igitur & iure satis sit dictum vniuersè, & quæ sit huius cum talione similitudo aut dissimilitudo; non recte tamen: nam cum libris omnibus etiam veteribus repugnat hæc mutatio, tum ad loci ἀνάλογον non satis est accommodata, quod ex magnis moralibus dilucide perspicitur, ubi explanata iustitiæ & talionis ratio: statim adiungit de iuris partitione, ut & hoc loco Aristoteles post hæc verba, de quibus agimus, &c.

CAPVT VI.

COMMENTARI.

Δεῖ δὲ μὴ λανθάνειν.] Iam absoluta definitione ad partitionem iuris accedit, & primum quidem de nominis partitione. Iuris namque vocabulum esse multiplex & homonymon, eaquedere diligenter videndum, de quo iure in hac disputatione agatur, inquit ipse Aristoteles in magnis moralib. lib. 1. cap. 34. At igitur totam hanc tractationem accipiendam esse de iure absoluto & simpliciter dicto, quod idem dicitur politicum aut ciuile. Sciendum autem Politici vocabulum latius patere apud Græcos, quam ciuile apud Latinos. Id quod Cicero quodam loco indicat, ubi significat ad Politici nomen Latine reddendum vix accommodatum se reperire vocabulum: nam cum hoc ex Græcis afferret in homine esse quiddam politicum, populare, inquit, aut ciuile Latine dicamus. Politicum igitur vocant Græci, id quod ciuibus seu potius hominibus societate quadam inter se deuinctis, est commune: ciuile vocant Latini, quod suæ cuiusque proprium est ciuitatis, verbi gratia, vendere, emere, &c. politica dicuntur Græcis, ciuilia Latinis non item. Ciuilis Romæ est toga; pallium Græcis, Rheno Germanis, nostra vestis vetus.

τὸ δὲ ἔστι.] Hic iuris politici descriptionem quandam affert ab iis, in quibus reperiatur, quorum sit proprium: esse igitur ait eorum, qui societate quadam inter se sunt deuincti ad rerum necessariarum suppeditationem, qui sint liberi & æquales, aut proportionem aut numero. Ex quibus verbis cōplecti solet

solet vno verbo Politicum ius esse inter eos, qui eadem ciuitate & legibus vtantur. Quod autem ait *πρὸς τὸ εἶναι αὐτοὺς πολιτικούς*, ad rerum necessarium suppeditationem, supra est explicatum: vbi ostendimus ciuitatum originem ab indigentia, & ad res inter se communicandas extitisse. Recte quoque *ἐλευθερίαν*, nam vñ inter feruos nulla est ciuitas, ita nec ius, inquit Aristoteles infra *lib. 8. cap. 10.* Recte & hoc *ἴσθιν*. nam id maxime iuris est proprium, ius æqualitate maxime constitutum, adeo vt inter quos etiam sit communis libertas, si tamen non sit æqualitas, nullum vere sit ius, vt inter patrem & filiū, maritum & uxorem, de quibus infra. Iam æqualitas, quia est bipartita aut proportionis, aut numeri, vt supra *cap. 4.* diximus. Proportionis quidem seu dignitatis in Aristocratia & regno, numeri in populo (populari scilicet Repub. Democratia) recte adiunxit, *ἢ κατὰ ἀνὰ λόγόν, &c.* Dicimus igitur politicum ius non solum in populo, sed etiam in optimatibus & regno reperi, et si sæpius politici vocabulum angustissime populari ciuitatis formæ attribui solet.

μηδὲν τῶτο.] Id est, libertatis & æqualitatis communio, inter quosnam illud non est, inter eos non est ius politicum, sed ius secundum quid, non absolute ius, vt dicitur.

ἔστι δὲ διῳσιον.] Hic rationem affert & vnum duntaxat argumentum, quo doceat ius vere & politicum, inter eos duntaxat esse, quibus communio sit libertatis, & æqualitatis. Est hæc ratio, quia ius inter eos proprie est, quos inter lex. Formula sit ista:

Quibus est legum communio, inter hos proprie est ius.

Atqui inter libertate & æqualitate quadam pares, & ciuitatis communionem habentes, est lex.

Ergo inter hos & ius vere erit.

Quod argumentum & infra iterat in fine capitis *κατὰ νόμον, δὲ λῶν, &c.* Quo ipso & Cic. vsus est *lib. 1. de legib.* Est igitur, quoniam nihil est ratione melius ea quæ & in homine, & in Deo, prima homini cum Deo cōmunis societas rationis; inter quos autem ratio, inter eosdē etiam recta ratio, & communio est: quæ (recta scilicet ratio) cum sit lex, lege quoque conciliati homines cum diis putandi. Inter quos porro est communitio legis, inter eos & communio iuris est. Propositio satis per se est nota, propterea quod iustum id proprie ab omnibus dici soleat, quod legibus est consentaneum, quod est

legitimum, quod legibus definitur, eaq; re Aristot. *in magnis moral.* Ius Politicum, quod vere ius esse hic dicitur, vocat *νομον*. Cic. quoq; *in 1. lib. de legib.* eadem utitur propositione. *Inter quos, inquit, communio est legis, inter eos communio iuris est.* & eodem libro postea: *quibus lex est data, inquit, iis ius quoque.* Ergo inter quos est lex, inter eosdem est & ius. Assumptionis rationem hanc affert Aristoteles, quia lex inter eos sit, inter quos iniustitia: concludatur hunc in modum. Formula:

In quibus iniustitia, inter hos est lex.

Atqui inter liberos est aequales est iniustitia.

Ergo inter eosdem est lex.

Propositionis, id est, rationis prioris syllogismi hanc rursus affert rationem Aristoteles perobscuram, *ἡ δὲ δίκη*, &c. quia dica, id est, iudicia, (vulgo processum, causarum actionem dicam vocant. Id namq; valet hoc loco, *δίκη*, vt & alias, qua de re tamen mire laborat Perionius in observationibus in Politica) est disceptatio seu diiudicatio iuris & iniuriæ, id est, quia iudiciis cognoscitur de iure & iniuria, ius discernitur ab iniuria. Ratio igitur, cur lex in his sit, in quibus iniustitia, est hæc, quia iudiciis ius ab iniuria discernitur, quæ ratio obscurior alioqui, planissima erit, si meminerimus, iudicia esse legum vsum & executionem. quare cum iustitia in iure & iniuria discernendis versetur, quod omnibus est notum: cõficitur, quod volumus, legem quoq; in iisdem versari; maxime tamen in iniustitia, vt inquit Aristot. Nam ad eam reprimendam & coercendam, seu, vt vulgo dicitur, ad malos mores emendandos leges ferri solent. Itaq; in quibus est iniustitia, ibi & lex, atq; ita vera est alterius syllogismi propositio. Assumptio autem in liberis & æqualibus esse iniustitiam, perspicuum fit ex iis, quæ paulo infra affert Aristoteles de patrio iure, quia iniustitia locum non habet in seipsum, sed in alium, nemo seipsum iniuria afficit, qua de re infra latius *cap. 9. & 11.* Non est igitur iniustitia aduersus liberos, seruos, aut uxores, vt qui sint velut partes nostræ, vt mox dicetur: si enim aduersus hos, necessario efficitur, vt aduersus alios, qui pari nobiscum fruuntur iure. Vera est igitur assumptio, iniustitiam aduersus eos esse, inter quos sit libertas & æqualitas. Ad summam, perspicitur, iniustitiam aduersus liberos & æquales esse, & proinde legem, & deniq; ius ipsum quod cõfirmandum fuit.

fuit. Affert & alterum argumentum Aristot. in *Magnis*, quo doceat, ius Politicum vere ius esse & absolute & proprie, quia iuris propria sit æqualitas. Formula sit ista:

Cives inter quos est Politia, & à quibus Politicum ius nomen habet, parilibertate & iure fruuntur.

Atqui iuris quoque est æqualitas propria, ut civium.

Ergo ius civium seu Politicum vere est ius.

Sed hoc argumentum cum priore concurrat.

[*ὅτις δὲ ἀδικία.*] Diximus modo iniustitiam esse inter eos, qui sint libertate & aliis rebus æquales, quod ostendimus ab iniuste factis, quæ inter illos duntaxat locum habeant, non inter parentes & liberos, &c. Et hoc est, quod ait Aristot. inter eos esse iniuste facere, inter quos sit iniustitia. Verum progreditur ulterius de iniuste factis, ut legum utilitatem & necessitatem, & magistratuum cum legibus similitudinē ostendat. Ait igitur, in quibus sit iniustitia, in iis & iniuste facere locum habere, sed non contra, id est, iniustos omnes iniusta facere, non omnes tamen, qui iniusta faciant, esse iniustos; cuius rei (discriminis scilicet eius) rationem paulo supra attulimus. Quid autem sit iniusta facere, adiungit Aristot. licet supra sæpius explicatum, nempe plus sibi sumere boni & minus mali.

[*ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀδικία.*] Præclarus hic est locus de legum & magistratuum imperio, utrum plus legibus an magistratibus in Republ. sit committendum; & ait leges potius imperare debere, propterea quod lex sit ratio, & ut Cic. ait, recta ratio, quæ & propterea iustitiam perpetuo sectetur, neq; cupiditatibus depravetur: non huic plus tribuat, illi minus iusto, & quam recta postulet ratio. Magistratus autem sæpe plus sibi boni arroget, atque ita tyrannus fiat. nam verus magistratus quia iuris est minister & custos, ut ait hoc loco Aristoteles, & Iurisconsultus in *l. nam & ipsum ius*, ff. de iustitia & iure. Et Plato pulcherrime lib. 4. de legib. nam, inquit, ubi lex dominatur, magistratus subest, vel subseruit legibus, ibi plane est Respubl. æquitatem quoque persequitur, neq; plus boni sibi vindicabit, ἢ μὴ κατ' ἀνάλογον, id est, nisi proportionē, nisi sit dignus, qui plus boni accipiat. Quocirca cum verus magistratus legibus parens, non suum sequatur commodum, sed aliis potius laboret, ut iustum cuiq; tribuat, recte quoq; vulgo dicta est iustitia bonum alienum, qua de re supra: ne tamen frustra laboret magistratus, p. quæstu aut lucro honores à Repub.

à Repub. capit, quibus si non contentus est, & bona etiam aliorum corripit, Tyrannus existit. Et hunc igitur locum, leges in ciuitatibus dominari, magistratus iisdem, & ciues magistratibus seruire ac parere debere, præclare tractat & Plato *lib. 4. & 9. de legib.* & Aristoteles in *Politico*, & in *lib. 1. Rhet.* vbi aduersus Platonem disputat, iudiciis perpauca esse committenda, omnia quoad fieri potest, legibus potius esse complectenda. Et in *Polit.* pulchre beluam imperare velle eos ait, qui non leges, sed homines & magistratus in Rep. summum imperium tenere iubeant. Quare pulcherrime Imperatores Seuerus & Antonius, *licet*, inquit, *legibus soluti sumus, tamen legibus viuimus, s. ult. Institut. quib. mod. testament. infirmantur.*

τὸ δὲ δευτέρῳ.] Hic iam singulatim de iure dominico, & patrio, & uxorio, de quo etsi ex priore cognosci possit, quid statuendum sit, vere ne sit ius, an similitudine tantum quadam: clarioris tamen explanationis causa & de hoc singulatim explicandum putauit. Videbat vulgo ius quoddam inter parentes & liberos, &c. vocari: nam & quæ liberi parentibus debent, obseruantiam, pietatem, & mutua alimenta; & quæ contra parentes liberis, educationem & defensionem: Ius vulgo vocare solent, & in iuris ciuilibus libris, ius naturale dici solet. Sic Athenis, qui liberos arte aliqua instituere neglexisset, ius erat filio parentem postea egentem non alere. Sic pater filios exheredare, abdicare, vendere, prostituere, occidere non temere potest. Filius parentem in ius vocare, uxorem iniussu parentis ducere, &c. non potest. Sic Imperator *sub tit. institut. de his qui sui vel alieni iuris nullis*, inquit, *hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modum seruire.* Maritus rei familiari augendæ operam dare, magistratum gerere, bellum administrare: uxorem domi, liberos enutrire; ancillas & instrumentum domesticum polire & disponere debet. Hæc igitur mutua inter has personas & distincta officia, iura quoque vulgo dici solent, cuius rei non ignarus Aristoteles ait, iuris quidem umbram & similitudinem ibi esse, verum ius non item: siue ut ipse loquitur, ea iura Politico quidem esse similia, non tamen esse eadem; similia quidem hac re esse videntur, quia omnia sint aduersus alium, alio similia referuntur, quod iuris omnis & iustitiæ est proprium. Cur autem non sint eadem, explicat hoc

hoc loco Aristoteles, & hanc affert rationem, quia Politicum est inter eos, inter quos est iniustitia & lex: hæc autem iura sunt inter eos, inter quos nec est iniustitia, nec lex. De iniustitia sit hæc formula:

In quibus non est iniustitia, inter hos nō est ius Politicum,

& proinde non verum, id supra explicauimus.

At inter patrem & filium, &c. non est iniustitia.

Ergo, nec ius Politicum, aut verum.

Assumptionem confirmat ab iniuste factis, id est, ab iniuria, maleficio & fraude: hac, inquam ratione, quia nemo seipse iniuria afficiat, ut infra explicabitur latius *cap. ult.* & proinde nec filium, nec seruum, utpote qui sint tanquam partes parentum & dominorum. Quo loco obseruatione dignum est, quod ait Aristoteles, liberos parentum esse tanquam membra: quod & Iurisperiti identidem usurpant, filium & patrem esse quodammodo eandem personam, vocem filii esse tanquam vocem patris, *h. et vero, instit. de inutil stipul.* nempe, inquit Aristoteles, quam diu maneat sub patris imperio & potestate, quam diu suam & propriam non constituerit familiam, quod idem usurpant Iurisperiti, qui filium emancipatum pro patrefamilias habere solent: [Iurisperiti omnes homines partiuntur in filium familias, & patrem familias. Patrem familias vocant, qui non est sub potestate patris, puerum etiam annum habentem, propterea quod ipse iam sit princeps & caput suæ familiæ, neque habeat patrem:] Et hoc est, quod ait, *εὐς αὐτῇ πηλίκον*, ubi scribendum *καὶ χυελεῖν* inducta negatione, quæ & à veteri translatione & à Magnis abest, *lib. 1. cap. 34.* (quam diu, inquit, *πηλίκον*, id est, quam diu erit quantulus, id est, non perueniet ad suam ætatem, *ὡς παρ μέρος αὐτῆς*, est tanquam eius pars, id est, quam diu non est separatus, est *μέρος*.) Quod idem & infra iterat Aristoteles *lib. 8. cap. 12.* Seruus non est ille quidem domini pars, ut filius (neque enim libero cum seruo est societas.) Mendosissime quidam hæc confundunt: Non est vlla societas cum seruo, & proinde nullum ius, nulla societas domino cum seruo. Simile, sicut nulla participatio impii cum Christo, sic nec libero cum seruo vlla societas, sed libero cum libero: Quia tamen est domini res, & seruus totus est domini quantuscunque est, ut in *Polit. lib. 1. initio*, ea re fit, ut seruus à domino alius vix esse videatur. Inter dominum enim & seruum non est ius propriū, quia nulla

nulla iniustitia inter eos. Inter quos enim est iniustitia, inter eos necesse est esse iniuriam. Sed iniuria inter eos non est. nemo seipse iniuria afficit. Dominus & filius eadem censentur propter possessionem persona. Et sic cum non iniustitia inter eos, non proprie quoque ius.

ἡ γὰρ νόμος ὁ δὲ ἴσ.] Hic de lege. Docet namque à lege sumpto argumento, verum ius inter eas personas non reperiri. Formula sit ista:

Inter quos nulla est legis communio, neque Iuris quoque est.

At inter illas personas nulla est proprie dicta lex.

Ergo nec ius.

De propositione supra est dictum. Assumptionem per se claram, explanat tamen hunc in modum, quod inter has personas nulla sit vicissitudo parendi & imperandi: quæ certe inter eos est, in eo quos est lex, nam inter ciues cum alia, tum vicissitudo parendi & imperandi reperitur, omnia vere sunt communia. At pater semper in domo imperat, ut & dominus, filius & seruus parent, nunquam vicissim res commeat. [Romæ in Saturnalibus olim imperabant serui in vna cœna, domini debebant illis inservire.] Hac igitur ratione, quod leges proprie neque imperii vicissitudo inter has personas locum habeant, ius quoque proprie locum habere nequit. Quæ ratione & infra Aristoteles lib. 8. cap. 9. ostendit nullum esse ius inter seruum & dominum, quia nihil inter eos sit commune. De marito & vxore postremo loco explicat quidem, esse quidem ius inter istos Politico magis affine, quam sit patrium aut Dominicum, propterea quod posterior hæc ratio in his locum non habeat, id est, quia imperii vicissitudo seu participatio potius inter maritum & vxorem reperiatur: Sunt namque nonnulla, in quibus maritus imperium, & in quibus vxor habere debeat. Quod nisi fiat, id est, si vel maritus omnia pro sua libidine, vel vxor forte locuples & epiclera administrare concupiscat, Tyrannis exister domestica, inquit Aristoteles pulcherrime in hanc sententiam lib. 8. cap. 10. Discrepare tamen, & aliud esse à Politico, propterea quod ut œconomia differat à Politia, seu Republica & ius œconomicum. (Sic enim hic angustius ius vxorium vocat) aliud est à Politico. De differentia Politicæ & œconomice infra lib. 1. Polit. neque ea est æqualitas imperandi inter virum & vxorem, quæ est inter ciues

ues [principatus enim semper mariti, etiam si quedam vicissitudines] ut autem magna est liberorum cum parentibus coniunctio, ita & mariti cum vxore non est minor, testibus etiam libris sacris. Ergo non est ius proprium, ubi tanta coniunctio non est.

CAPVT VII.

COMMENTARI.

Τῶ δὲ πολιτικῷ.] Tria fere hoc capite explicantur. Primum iuris Politici partitio: deinde, an ius aliquod sit naturale: postremo de factis iustis & iniustis, & eorum cum iure ipso & iniuria discrimine.

τῶ δὲ πολιτικῷ.] De hac Aristotelica iuris partitione, qua ius politicum partim ait esse natura, partim lege [hoc est, partim naturale, partim legitimum] an vera, & qua in re cum Iurisconsultis & aliis Philosophis discrepet aut consentiat, extremo capite nos separatim explicabimus: Nunc partes eius videamus.

Φυσικὸν μὲν τὸ] Iuris est naturalis descriptio, cuius duas affert notas, alteram loci, alteram causæ efficientis seu iudicii. nam iuris naturæ hoc esse proprium, ut omnibus in locis eandem vim & potestatem habeat, quod idem pulcherrime Cic. lib. 3. de Repub. apud Lactantium lib. 6. cap. 8. de lege naturæ [Aurei illi Ciceronis libri interciderunt] nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sub qua loci nota & altera temporis comprehendi potest, quod ius naturæ sit perpetuum, ut pulcherrime Sophocles in Oedipo Tyranno & Imperator in 5 vlt. institut. de iure natu. gent. & ciuil. Ad hanc loci notam pertinet & hæc nota, qua dicatur ius naturæ omnibus etiam beluis esse commune à Iurisconsultis. Altera nota, ὅτι δὲ κεῖν, quod ius naturæ sua vi & per se valeat, non vero quia ita hic aut ille statuatur, non ex opinione, sed ex veritate valeat. Veritas naturalis iuris est propria, ut & omnis naturæ: opinio iuris legitimi, teste Aristotele lib. 1. reprehensionum Sophisticarum aperte cap. vlt. in fin. ubi legem ait esse δόξαν, ut & Plato in Minoe, δόξα τῆς πόλεως. Et Cic. lib. 2. Rhet. veteris in fin. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed innata vis inseruit, & quidem legis verbum apud Græcos νόμος hinc deducere videtur Aristoteles lib. 1. Magn. cap. de iustitia in me-

in medio, παρὰ τὸ νομίζειν, ab existimatione & opinione. Et Plato in *Minoe*, etsi idem lib. 12. de legibus, νόμον dictum ait quasi νό. Nam ut inquit Cic. in legib. mens civitatis est posita. plerique tamen νόμον παρὰ τὸ νόμειν, à suum cuique tribuendo dictum putant, teste Cic. lib. 1. de legib. Vbi latinum legis vocabulum à dilectu deducit. Ratio autem utriusque notæ seu proprietatis hæc mihi videtur esse: de priore quidē, quia id naturæ omnis est proprium, omnibus in locis suam vim eandemque tenere, ut eleganter Aristoteles in *problemat. section 15.* De altera, quia plane sunt contraria, natura quid esse & opinione, ut eo loco *Elenchorum* Aristoteles.

νομικὸν δὲ ὁ.] Hic iuris legitimi descriptionem affert, cuius duas commemorat notas; alteram à vi & potestate, alteram à causa efficiente. Nam iuris legitimi hæc esse vim & naturam, ut priusquam decreto sanciat, sit ἀτάκτορον indifferens, id est, nullam vim habeat, servari possit, aut non possit. Verbi gratia, in vestibulis possum pileum qualemcunque velim gerere, est ἀτάκτορον: si constitutur lex, ne quis holoserico utatur, post constitutionem non est ἀτάκτορον: ea, quæ hanc habent naturam, ut antequam sanciantur, sint licita, sunt legitima. Deinde ius hoc per se suaque vi non valet, id est, naturam non habet parentem, sed hominem, & hoc est, quod ait, θάπτεται. nam νόμος & νόμος ut & πύξις idem valent: Sic ponere leges Græci, Latini ferre, λυτῶν redimo captivum; λύτῳ præ-tium redemptionis vocant.

οἷον τὸ μινᾶς λυτῶν.] Herodotus in *Erato*, & Thucydides lib. 5. scribunt lege fuisse Lacedæmone ad redimendos captivos constitutas duas Minas.

ἢ τὸ αἶγα θύειν.] Muretus lib. 8. *variarum lectionum cap. 13.* (quem probat Lambinus) scribendum existimat, ἢ τὸ αἶγα θύειν, ἀλλὰ μὴ παρὰ τὸ αἶγα, inducto θύο, seu potius ex eo facto δῖι, id est, Ioui: & in priorem partem traducto, quod Aristoteles ad Afrorum institutum hic videatur alludere, quos scribit Herodotus in *Euterpe*, hunc habuisse honorem, ut Ioui non ouibus, sed capra rem divinam facerent, quæ emendatio confirmari quoque videtur infra lib. 8. cap. 10. ubi nominatum Iouis fit mentio. Mihi tamen nihil videtur immutandum his de causis; Primum, quia repugnat omnium librorum consensus: deinde ut fateamur eo alluisse Aristotelem, non propterea tamen efficitur eodem profus modo institutum illud

illud suæ disputationi accommodare voluisse. nam hoc non agit Aristot. cui quid sit immolandum, sed potius quid sit immolandum, cur hoc potius quam illud. Præterea repugnat ea emendatio toti disputationi: Aristot. namque duas facit legitimi iuris partes, communem vnam, alteram singularem. Commune est, quod non in Titium aut Scium, seu in hunc vel in illum hominē valet, sed in omnes, verbi gratia, ne quis gerat arma, & de hoc agit hic Aristot. eoque pertinent exempla de redemptione & re diuina [id est, immolatione] singulare est, quod vel in certū hominem constitutum, & priuilegiū vocant Romani, exemplum affert de Brasida, Aristot. [insignis Lacedæmoniorum Imperator] vel in certam rem & negotium, Psephisinata vocant Græci. Ex his perspicuum esse puto, cur nihil temere hic sit mutandum. nam τὸ δῶδ, quod fortasse quibusdam suspectum sit, expressit Aristoteles propter τὸ ἄγρον, quasi diceret, vna ne capra, an duæ sint immolanda oues.

[ἐν τῷ δὲ ἐπὶ τῶν.] Diximus iuris legitimi partitionem quandam hoc loco subindicari, quo alterum sit commune, alterum singulare, quemadmodum & Iurisconsulti ius partiri solent, in fin. Tit. 2. Instit. de iure natur gent. & civil. l. singularia, ff. de legib. Commune ius vocant, quod in omnes ciues constituitur, huius generis sunt omnia fere, quæ in libris Iuriscōsultorum explicantur: Singularis iuris exemplum affert Aristoteles de Brasida, ut de certo homine nam huius prætori Lacedæmoniorum fortissimo (cum & Achilli eum comparat Plato in Symposio) ob præclara in Spartam merita, inconsulto dum hostes persequitur interfecto, diuini honores tributi fuerunt, teste Thucydide lib. 3. Sic & Ciceroni togato decreta fuit supplicatio, nouo exemplo & singulari: Imperatoribus & belli ducibus solent decerni supplicationes, sic Ciceroni etiam togato. Huius generis sunt omnia, quæ Iuriscōsulti vocant Priuilegia, [quicquid enim fiebat in certam personam, erat priuilegium, quod non concedebatur, nisi solenniter congregato populo vniuerso] huius generis sunt, quæ Græci vocant ψηφισματα, omnia, inquit Aristoteles, ψηφισματώδη, ψηφισμάτων comprehensa, Latine hæc dicuntur populi licita, à Ciccone, Cornelio Nepote, aliisque, in quibus tamen perperam nonnulli plebiscita reponunt. Sub his comprehenduntur omnia edicta magistratuum, & leges

de certo aliquo negotio, de bello gerendo, de legatione suscipienda, de magistratu alicui conferendo latæ, quales leges innumerabiles cōgessit Franciscus Connanus & Paulus Manurius *in lib. de legib. Romanis*. Nam *ψήφισμα* nihil sunt aliud, quam leges ad tempus, seu de certi temporis negotio. Leges autem communes sunt perpetuæ. Est igitur duplex inter *ψήφισμα* & *νόμον* proprie dictum, differentia, quod hæc sit communis & perpetua, illud ad tempus & singulare, seu de certo negotio. Quare & Aristoteles *infra cap. 10.* quia, inquit, omnia singularia legibus comprehendi nequeunt, ea re opus *ψήφισμα* τοῖς esse ait, & *in Polit. lib. 4. cap. 4. in fin.* perspicue à lege ita distinguit *ψήφισμα*, vbi nullum *ψήφισμα* ait posse esse *καθόλου* generale. Vtrumque enim sub legitimo & *νόμῳ* & *ψήφισμα* comprehenditur, sed differunt tamen.

δοκεῖ δὲ ἐνίοις.] Locus est satis obscurus. nam postquam dixerat, ius aliud esse natura, aliud lege, quæstionem hic affert, & quorundam contradictionem, eamque dissolvit. Nam Aristotelis & Platonis ætate, & etiam posterioribus temporibus magna fuit quæstio; An ius aliquod sit naturale? Et ait Arist. quibusdam visum nullum esse naturale, omnia esse ciuilia & legitima, quorum hæc fuit ratio, quod naturalia sint immutabilia, iura autem omnia mutari quotidie cernantur. Formula:

Omnia naturalia sunt immutabilia.

At iura omnia mutantur.

Ergo nulla sunt naturalia.

Propositionem confirmat exemplo ignis: vbi notanda est Phrasis: *Et hic ὅς in Persis*; qua & Plato est vsus *in Minos*, id est, vbique. Est enim hic prouerbialis locutio, propterea quod nullas fere gētes Græci præter Persas cognoscebant, hæc enim infestabant oras, nullum præterea Regem norunt Græci. Assumptionem confirmat Aristoteles à sensu ipso *ἀπὸ τοῦ*, verbi gratia, apud plerâsque gentes nefas est ducere matrem, quod tamen in Persis iustum fuit, teste Cic. ducere sororem, quod tamen iustum fuit in Ægypto, teste Philone: Sic quoq; Athenis ex parte licebat ducere ex eodem patre sororem; Lacedæmone contra sororem ex eadem matre: in Ægypto vtramq; ducere licitum.

τὸ τοῦ δὲ ὁμοῦ ἐστιν.] Respondet Aristoteles eorum sententiam ex parte non omnino esse veram, id est, negat propositionem omni-

omnimodo esse veram: nam verum non esse, naturalia omnia esse immutabilia; apud Deos quidem id esse verum, apud homines non item. nam apud homines esse quædam naturalia, quæ tamen mutantur, verbi gratia, natura altera manus est læua, altera dextra, altera valentior est altera, quod tamen consuetudine & exercitatione mutari potest, ut robore læua antecellat dextræ, & contra, atque adeo ut vtræque peræque valeat, & fiat quis ambidexter. Quare reprehensa propositione, falsa quoque efficitur complexio nam tamen si iura etiam naturalia interdum mutantur quibusdam in locis, propterea tamen non efficitur, quin alia sint naturalia, alia non item, & hoc est, quod ait ἀλλ' ὅπως ἐστὶ, &c.

πῶς δὲ φύσει.] Quæri poterat, cum iura mutabilia duorum sint generum, seu varia potius, quænam ex iis proprie naturalia sint dicenda, quæ legitima. Nam vtræque, id est, quæ legitima, & quæ naturalia diximus, mutabilia facti sumus, & ait Aristoteles, facile esse id distinguere: utiturque exemplo, quod modo attulimus de manu dextra & sinistra, cui comparatur ius naturale et si mutabile. Nam quemadmodum plerumque fit, ut dextra sit valentior, quam sinistra: ita & in iuribus mutabilibus discernendis, quæ videbimus plerumque & sæpius ad eundem modum, & apud pleræque gentes se habere, ea dicemus naturalia. Ciuilia vero, quæ non plerumque ad eundem modum se habeant, sed quotidie & omnibus fere in locis sint diuersa, quemadmodum mensuræ poculentorum & esculentorum, quas in omnibus locis dissimilimas esse constat, & per singulas ciuitates variare, ut inquit & Iurisconsultus in l. 3. ff. de eo, quod certo loco.

De hac autem quæstione, an ius aliquod sit natura (quod tamen negabat Archelaus præceptor Socratis teste Laertio: & Callides Sophista apud Platonem in *Gorgia*, & posterius Epicurei omnes) videatur Plato in *Gorgia* & *Mimoe*, & libro primo & decimo de legibus. Cicero libro primo de legibus. Alexander Aphrodisiensis pulcherrime libro secundo de *Anima* apud quæstionem hanc, an ius aliquod sit natura. Et Simplicius in præfatione *Physica ἀποδοῦναι*, eadem de re disputauit pulcherrime Cicero in lib. de *Republica*, teste Lactantio libro quinto.

πὲρ δὲ κατὰ συνθήκην.] Iura ciuilia duobus verbis exprimit, consensionis seu pacti & utilitatis. Nam συνθήκη seu pacto & conuentu hominum definiti iura ciuilia iam supra diximus: Eadem utilitate quoque dirigi certum est. nam vt iura naturalia honestate, ita ciuilia utilitate & vsu communi ciuium ponderantur & constituuntur. Ex utilitate manarunt iura ciuilia, vt est apud Cic. *lib. 2. vet. Rhet. in fin. & in Orat. pro Caccinna* pluribus in locis. Et *Instit. tit. 1. in fin.* omnia denique Politica ab utilitate proficiscuntur, teste Varrone apud Augustinum *lib. 6. de ciuitate Dei cap. 5.* Et hinc grauis illa quaestio, an id proprie sit ius, quod ei, qui plus potest, sit utile, de qua Plato *lib. 1. & 2. de Repub.* & Cic. *lib. 3. de Repub.* apud Lactantium *libro 5. Institutionum.* Perperam igitur Franciscus Connanus *lib. 1. comment. iuris ciuilis*, hæc duo verba ita distinguit, vt priore ius ciuile, posteriore ius gentium, quod vocant Iurisperiti, intelligendum putet. nam ius gentium maximam certe partem ad ius naturale pertinet, vt est apud Cic. *lib. 3. offi.* & quæ sunt iuris gentium, naturalia dici quoque solent.

ἀλλ' ἀνθρώπινα δίκαια.] Ius ciuile vocat hoc loco humanum Aristoteles, vt à iure naturali contra distinguat: alioqui etiam, quæ sunt iuris gentium, seu apud omnes gentes locum habent, tanquam naturalia, interdum quoque humana dici solent, quomodo Iurisperiti fere loquuntur, & Cic. *lib. 1. Tuscul.* Ius hominum vocat, & Liuius *libro quarto* Ius humanum.

ἐπὶ δὲ πολιτεία.] Iura ciuilia cur vbique non sint eadem, rationem adiungit Aristoteles, quia neq; eadem est omnium ciuitatum ratio, sed varia & multiplex: apud alios est Democratia, cuius rursus multa sunt genera, apud alios regnum, cuius item; apud alios ἀριστοκρατία, cuius item. Itaque quia variantur ciuitates, variantur & ciuitatū iura, id est, ciuilia iura necesse est: nam leges & iura ciuitatibus congruentia & accommodata esse oportet. Leges, vt inquit Aristoteles, in *Polit.* Rebus publicis seu ciuitatibus, non ciuitates legibus accommodantur, oportet: Sic Tacitus prudentissimus omnium historicorum, qui hodie extant, cum scriberet Romanam historiam, & voluit contexere Liuium, ad suam ætatem per annos 130. vsque ad Traianum Principem, excusans se, cur non tam eloquens, tam eleganti, quam Liuius & antiqui,
stylo

stylo vtatur; propter materiam ait, prout materia, talis oratio. Materia à Liuii & veterum diuersa, quod illi de Democratia, nos de Monarchia & regno, & proinde Respublica, leges: res gestæ sunt aliæ, prout constitutio Reipublicæ, ita & leges [vna duntaxat est optima Reipublicæ forma, vt in regno vero & Aristocratia, & in hac ciuitate [interdum Politiam latine] ius ciuile à naturali non discrepat, id est, leges omnes ad rationem naturalem accommodantur, quales fere in vna Mosis Repub. fuisse puto accommodatas ad Decalogum, id est, ad summa capita iuris naturalis. De lege vero naturæ videatur Hemmingius, & Philippus in epitome sua *Philosophia moralis*, quo tractatu nil est insignius in eo libello.

τὴν δὲ δικαίαν.] Affert hoc loco iustorum seu iurium comparisonem quandam inter se: nam iusta inter se ita esse affecta, vt genus ad partes. nam quæ quotidie fiant ad iustitiam pertinentia, quæ quidem sunt plurima & innumerabilia, esse singularia, iusta inquam singulorum & quotidiana hominum facta: quorum tamen vnum quiddam esse, quod sit velut κοινόν & commune, quo tanquam norma & regula illa definiantur & dirigantur, verbi gratia, ius est reddere depositum, quod est commune quoddam. Singularia sunt, reddere huic aut illi depositum, vt si fur deposuerit, & interea dominus repetat, repetat & fur ipse, quæri solet, vtri sit reddendum. De huius generis quæstionibus videatur Iuriconsultus in l. bona fides, ff. de positi. Et Cic. lib. 2. *de officiis*.

Ἀλλὰ φέρεται δὲ τὸ ἀδίκημα.] Hic de factis iustis & iniustis, seu potius de factorum comparisonem cum iure ipso. Quinque hic sunt vocabula, de quibus, quid inter se differant, explicat hoc loco Aristoteles, δίκαιον, ἀδίκον, δικαίωμα, δικαιοσύνη, seu δικαιοπραγία, & ἀδίκημα. Latine δίκαιον, ius seu iustum: ἀδίκον iniustum seu iniuria. Et si iniuriæ vocabulum est ambiguum, valet namque ἀδίκον & ἀδίκημα: δικαιοπραγία aut δικαιοπραγία iuste factum seu iusta actio: ἀδίκημα iniuste factum. Δικαίωμα vix habet latinum nomen. Quare & Cic. in *verris* verbo Græco δικαίως est vsus perspicuitatis gratia, pro supplicium sumere, seu facere iustitiam: quidam tamen iuste factum & iustum officium reddunt, quæ tamen ad δικαιοπραγίαν magis pertinent. Ius igitur & iniuria ab iuste & iniuste factis ita differunt, quod illa vel sint natura, vel insti-

ēuto (est enim ius vel naturale, vel ciuile) neque requirant;
 vt quid fiat: hęc vero tum demum esse dicantur, cum quid
 factum fuerit, verbi gratia, Parricidium est iniustum per se, &
 natura etiam non factum est ἀδικον: factum vero, id est, vbi
 parentem quis occiderit, est ἀδικημα iniuste factum. Atq; ita
 ius & iniuria, in categoria qualitatis esse videntur, in qua &
 iustitia: iuste autem & iniuste facta in actione. Δικαιωμα au-
 tem & δικοπορολημα, quę idem valere videntur, differunt
 tamen, vt species & genera; nam illud esse speciem, hoc ge-
 nus; nam omnia iuste facta δικοποροληματα vocantur: δι-
 καίματα vero illa duntaxat iuste facta, quę per iudicem vel
 arbitrum aut alium aliquem, iniuriam alterius pro altero
 vindicantem & restituentem, fiunt. Δικαιωμα nihil est aliud,
 quam restitutio iniurię & emendatio ἐπανόρθωμα.

DE DIVISIONE IURIS.] Varię sunt iuris diuisiones.
 Aristoteles in his libris aliud ait esse vere & proprie, aliud non
 proprie. Sub illo Politica iura, sub hoc domestica complecti-
 tur. Et prætermisiss quidem domesticis ad œconomicam fa-
 cultatem pertinentibus, Politicum (quod his libris, in qui-
 bus de facultate Politica explicandum fuit) bifariam secat,
 nam vel esse naturale, vel legitimum. In qua disputatione Po-
 litici vocabulum latius accipiendum iam supra monuimus,
 vt eo contineantur iura omnia, quibus in ciuitatibus homi-
 nes inter se vtantur, id est, tam naturalia, quam ciuilia seu le-
 gitima. nam vtroque iure homines inter se vt etiam in ill-
 dem ciuitatibus certum est; ratione scilicet vsus naturalia iu-
 ra etiam Politica dicuntur, non vero ratione causę & origi-
 nis: nam huius ratione naturalia proprie dicuntur, Politica
 vero ea, quę sunt legitima proprie. Quare & Aristoteles in
 Magn. lib. 1. cap. 34. legitima ait proprie dici Politica, non ra-
 tione vsus, sed originis. Ad summam, legitima proprie sunt
 Politica, ratione causę & originis naturalia tamen & illa sunt
 Politica, sed vsus ratione. Ad eundem modum ius ciuile seu
 priuatum scribunt Iurisperiti lege prima, ff. de iusticia &
 iure, ex præceptis naturalibus & ciuilibus esse compositum
 & collectum: Omnibus enim locis, omni tempore & perpe-
 tuo valet ius naturale, ius vero ciuile angustissime patet. In
 Rhetoricis libro 1. Ius partitur in scriptum & non scriptum,
 ἀρραφον & γεγραμμενον. Non scriptum vocat & commune
 κοινον & natura φύσις, quod omnibus est commune: scriptum
 vero

vero priuatum ἰδιον suum & proprium. Et non scriptum quidē rursus partitur, quod vel sit æquum & bonum *ἐπαινεῖς*, vel ex virtutis excellentia, vt gratitudo, pietas in parentes, &c. Sic & νόμος partim ait esse scriptum & proprium ἰδιον: partim non scriptum & communem, quod idem infra libro octauo, & libro sexto Polit & Plato de legibus. Nam νόμος vocabulum est ambiguum, interdum tam late patet, quam iuris vocabulum, vt in hac legis diuisione: interdum angustius de scripta duntaxat lege dicitur, quæ notio est vſitatior & popularior, teste Cicerohe libro primo de legibus, quemadmodum & de Politici vocabulo supra diximus. Cicero in Topic. ius partitur natura & instituto; Naturæ duas facit partes, Tui-tionem & Vtitionem: Instituti tres partes affert, legem, æquitatem, (cuius rursus tres facit partes, pietatem in superos, sanctitatem in manes seu inferos, & iustitiam aduersus homines) & morem. Et hæc quidem in Topicis. At in partitionibus Ius aliud natura, aliud lege esse ait, & vtrumque membrum partim diuinum, vt religio, partim humanum, vt est æquitas, quæ vel in æquo & bono, vel in referenda gratia tam in bonam quam malam partem, consistit: Alterum tamen membrum separatim diuidit, nam legem esse vel scriptam, vel non scriptam. Scriptam vel esse publicam vel priuatam. Publicæ partes sunt Senatusconsulta, edicta magistratuum, leges, fœdera, &c. Priuæ partes sunt testamenta, & contractus. Non scriptæ partes facit morem & ius gentium. In libro primo vet. Rhetorices ius ait esse vel natura, vel ex utilitate. Naturæ partes facit religionem, pietatem, gratiam, obſeruantiam, vindictam: Sub utilitate omnia publica & priuata iura complectitur. Ad summam eo fere hæc omnia re-cidunt, vt ius aliud sit natura, aliud sit hominum instituto, id est, aliud naturale, aliud ciuile. Sit & tertium, quod sacrum dicatur, quod & Aufonius eleganter in Idyllio decimo quinto inquit:

Ius triplex, tabula quod ter sanxere quaternæ.

Id est, XII. Tabularum ius, sacrum, priuatum, & populi commune quod iustum est. Iureconsulti autem ius partiuntur in publicum & priuatum, & hoc rursus in naturale, gentium & ciuile, non tamen Philosophorum sententiæ congruentem. nam etiam si bestiis commune ius naturale volunt

esse Iureconfulti, quod negant Philosophi *initio lib. 1. Polit. & infra lib. 8. & Cic. in offic.* ceterarum quidem virtutum umbras in bestiis reperiri ait, iustitiæ non item, propterea quod absq; societate nulla intelligatur iustitia, societas nulla absque ratione & oratione, &c.

CAPUT IIX.

COMMENTARI I.

[Οὐ τοῦ δὲ τοῦ δικαίου.] Ne hoc quidem caput à priori diuelli debuit. nam quod modo ὅτι ποὺ ἀπὸ τοῦ πρῶτον, intelligendum non de libris Politicorum, in quibus nihil eiusmodi reperitur, sed de hoc nostro capite, in quo diligenter explicatur, iuste & iniuste factorum differentia. Quæ summa potest esse huius capitis, quod enim supra *cap. 6.* attigit, hic accuratius explicat de factis iustis & iniustis, propter quæ iustus quis vere aut iniustus dici debeat. Item de facientibus quoque. Alata accuratissima factorum p̄rtitione, cum ratione eius quod sponte, & quod inuite, tum ratione eius, quod consilio vel temere.

[ἀδικεῖ μὲν καὶ δικαιοπραγεῖ.] Quæ iusta sint, & quæ iniusta, inquit, perspicui potest ex iis, quæ adhuc sunt explicata, de proportionem & talione, de iure patrio, &c. de natura & lege: Nunc de facientibus, qui iusti & iniusti, & de factis, quæ iusta & iniusta sint dicenda, quæ non: Nam potest quidem esse iustum, vbi tamen nulla sit iniuria seu iniuste factum: potest esse iniuria, iniuste factum: vbi tamen faciens non sit iniustus. Et de hac re agit Aristoteles & *lib. 1. Rhet. in fin.* Huc quoque pertinent, quæ supra *lib. 1.* de sponte & inuite factis, & de consilio sunt explicata. Ex quibus omnibus tanquam fontibus manant Iurisconsultorum disputationes grauissimæ, de casu fortuito, vt incendio, ruina, inundationibus, culpa, diligentia, custodia, de vi & metu, de ira, ebrietate, & id genus aliis negotiorum attributionibus seu euentibus, de quibus in *l. contractus, ff. de reg. iur. in l. quod Nerua, depositi, l. aut facta, depensis, l. si aut certo, ff. commodati.*

[ὅτιν ἐκαστὸς τῶν αὐτῶν.] Primum de iuste & iniuste facientibus, eos iuste & iniuste facere, qui sponte, qui autem non sponte fecerint, eos iuste aut iniuste non facere, nisi ex euentu seu per accidens. nam qui iniustum quid facit inuite, facit ille qui-

quidem iniuste, non proprie tamen, sed ex euentu, quia
 ut quod fecit, sit iniustum, accidit illi, id est, non tam ra-
 tione facientis, quam rei ipsius est iniustum, verbi gratia
 Parricidium iniustum est, ab ignorante tamen aut furioso
 factum, proprie iniuste factum dici non debet, sed per ac-
 cidens, quia scilicet ipsum per se parricidium sit iniustum,
 non ratione facti aut facientis. Et hoc est, quod ait, *ἐν τῷ συμ-
 βέβηκε.*

ἀδίκημα δὲ καὶ δικαιοσύνη.] Quod de facientibus, i-
 dem de iuste & iniuste factis, ea definiri *πρὸς ἐκείνους & τῷ ἀκρί-
 σιῳ*, id est, eo quod sponte, & eo quod inuite scilicet sit, nem-
 pe ea vere dicenda esse iuste & iniuste facta, quæ sponte, non
 quæ inuite fiant. Confirmat ex eo, quod sponte facta de-
 mum vituperari soleant aut laudari, de quo supra *initio libri*
3. ubi explicauimus ea, quæ sponte fiant, laudari aut vitu-
 perari duntaxat. Quare ut in aliis, ita & in his iuste & in-
 iuste factis magnam vim habet id quod sponte, & id quod
 inuite: adeo quidem, ut id demum iniuste factum vocetur,
 si sponte fiat: Et hoc est quod ait, *ἀλλὰ δὲ καὶ ἀδίκημα, &c.*
 nisi enim erit voluntarium, non erit *ἀδίκημα*, quantumuis
 alioqui iniustum, ut de parricidio modo diximus. Ex quo
 & hoc perspicitur, reperiri quædam iniusta, quæ tamen non
 sunt iniuste facta. Et hoc est, quod ait, *ὥστε ἀδίκηον πᾶσι καὶ νό-
 μῳ.* quod utilissimum est præceptum ad poenas & multas mo-
 derandas, adeo ut si duo idem crimen admiserint, alter spon-
 te, alter inuite, hic sit dimittendus, alter puniendus.

ἀλλὰ δὲ ἐκείνους.] Quia magna vis posita est in eo, quod
 sponte, & in eo quod inuite: de his quæ supra *libro tertio*,
 hic breuiter exponit, eaque mox ad ipsa iuste & iniuste fa-
 cta accommodat, & prius quidem quod sponte, id esse ait,
 quod cum in sua sit potestate, sciens prudensque quis fe-
 cerit, verbi gratia, si quem qua re, quo modo, quamob-
 rem non ignoret, percusserit; Et hoc amplius neque casu,
 aut vi & metu coactus. nam alioqui non esset in eius pote-
 state: quæ enim fortuita aut necessaria, non sunt in nobis,
 fortuna plane est extra: vis quoque & metus liberæ pote-
 stati sunt contraria. Itaque ad id quod sponte, duo sunt ne-
 cessaria, scientia, & ut sit in nobis [id est, in nostra potestate,
 seu libero arbitrio] qua posteriore particula fortuna & vis
 excluduntur, alterutrum si absit, non est voluntarium. nam

si quem sciam esse patrem, percussero, metu tamen aut vi subactus: contra vero si à nemine quidem coactus, tamen patrem eum esse ignorem, percussio non erit voluntaria. Eadem est ratio aliarum attributionum, quomobrem, quo fine, ad quem scopum, quo modo, qua re seu organo, de quibus *supra lib. 3.* copiose. Ad facta vero voluntaria, scientia & libertas arbitrii requiruntur. Sic eiccto telo aliquem si interfecero, casus est fortuitus.

τὸ δὲ ἀγνοεῖν.] Hic de eo quod inuite, quod pro contrariorum ratione, de priore cognoscitur, esse id quod vel ab insciente fiat, vel quod in potestate facientis non sit positum, puta, fortuitum, vel quod vi fiat. Et hoc est, quod ait *μὴ ἐστὶν αὐτοῦ δὲ οὐκ ἔστιν*, ubi non recte scholiastes Græcus pro *ἄ* scribendum putat *αὐτὰ*, quasi hoc dicat Aristotel. inuite factum est, quod non est in nobis, sed quod vi adhibita fit. Non recte inquam, nam & omnibus libris repugnat, & his verbis, *ἐστὶν αὐτοῦ δὲ οὐκ* commodè altera eius pars intelligi potest, fortuna, eisi statim exprimitur altera de vi & metu. Cæterum quia varia sunt ignorantia genera, de quibus *supra* diligenter explicatum est *libro tertio* (sunt enim quæ ignorari non debeant, unde est ignorantia iuris apud Iuriconsultos, & ignorantia rerum per se honestarum apud Philosophos: Est & ignorantia, cuius ipsi nos sumus auctores, ut in ebrietate, amore, iracundia, &c.) ea hoc loco commemoranda & diligenter sunt repetenda, propterea quod ex his magna existat iuste & iniuste factorum varietas. Ignorantiam iuris denique ruri admittunt Iuriconsulti, quam tamen in ciuitate non admitterent. Sic septem testes in testamentis constituendis adhiberi debent, si rusticus duos tantum adhibeat, excusatur ignorantia iuris.

πολλὰ δὲ ἐστὶν.] Ne quis miretur, quod modo dixerat, etiam à sciente quædam inuite fieri, nempe quod in eius non sint potestate, confirmat hoc similitudine naturalium actionum & perpeſsionum; quæ & ipsæ scientibus nobis fiant, sed tamen & inuitis, ut senescere, canescere, mori, cibum concoquere, &c. Nam hæc scientibus quidem nobis fiunt, sunt tamen & *ἀνέσθια*, siue ut loquitur Aristoteles, neque sunt ex iis, quæ sponte, propterea quod natura fiant, neque etiam ex iis, quæ inuite, quod mirum videatur, cum inuitis et nobis ea accidunt, & quæ non sponte, ea fiant inuite, verum

verum dici potest proprie quidem ea nobis iniuste accidere, ut quæ à natura pendeant: quia tamen & nos aliquid adiuuamus (nam & mortem accersere, & retardare canos, famem reprimere possumus) ea re quodammodo & per accidens etiam in nostra potestate dici possunt, & proinde non plane esse ἀκέραια.

ἐστὶ δὲ ὁμοίως.] Hic iam accommodat disputationem de eo, quod sponte & quod iniuste ad ipsa iuste & iniuste facta, nimirum & in his locum habere euentum seu accidens. Summa est ista; ut alia omnia facta, ita & iuste & iniuste facta, eo quod sponte diriguntur & æstimantur: ut si sponte fiant, proprie ita dici debeant; si non sponte, non proprie, sed ex euentu seu per accidens. Rationem cur per accidens, initio huius cap. attulit Aristot. & ibi explicauimus. Exempla affert ipse Aristot. de iniuste facto vnum, alterum de iuste facto ex euentu.

τῶν δὲ ἐκ κατὰ φύσιν.] Prioris diuisionis, qua facta in ea, quæ sponte, & ea quæ iniuste tribuimus, hic prius membrum κατὰ φύσιν & quædam hoc amplius partitur: nam ea quæ sponte, vel fieri consulto, vel non consulto seu temere. Omnia namque, quæ facimus, si sponte ea vel cogitato, vel temere & impetu quodam facere solemus: Consilio seu consulto fiunt ea, quæ antegressa deliberatione seu cogitato fiunt: non consulto seu absque ἀποψηφισθέντων sunt ea, quæ nulla antegressa deliberatione, temere, impetu, & ardore quodam fiunt, ut Clodius Milonem consulto aggressus est, quia cogitato & deliberato animo: Milo Clodium occidit non consulto, sed ex tempore arrepto animo ad se defendendum. Huius generis sunt, quæ ira aut simili perturbatione fiunt: hæc non fiunt consulto, fiunt tamen sponte. Atque ad hunc modum & supra libri 3. initio explicatis eo quod sponte, & eo quod iniuste continuo de ἀποψηφισθέντων explicat. Vfus autem tam huius κατὰ φύσιν & quædam, quam prioris diuisionis (cuius tamen usum iam attulimus) infra perspicietur.

τῶν δὲ κατὰ νόμον βλαβῶν.] βλάβη ab aliis redditur noxa, à ple-
risque damnum: rectius fortasse fraus, propterea quod damni
vocabulum angustius esse videatur, ut quod ad rem familiarem
duntaxat pertineat, & Græce dicitur ζημία, de quo sup. cap. 4.
βλάβη a. hoc loco omnia complectatur incommoda, quæ ab aliis
inferuntur, damna rei familiaris, maledicta, stupra, vulnera,
mortes, quam late apud veteres, & in primis apud Cicer.
fraus.

fraudis patet vocabulum. Est enim ambiguum: nam & pro dolo, quod vulgo est notum, & idem quod βλάση hoc loco, interdum valet; possit & incommodum reddi. nam & Cic. *in lib. de fin.* βλάμματα reddit incommoda, ut ἀφελήματα commoda. ceteroqui & apud Græcos βλάβης & βλάμματος vocabula angustius plerumque de re familiari dicuntur, ut apud Demosth. *in Mydiam*, ubi leges affert ἀπὸ τῆς βλάβης, & accommodatæ ad hunc locum scribit: si βλάβη esset sponte facta, poenam fuisse dupli, si inuite, simpli. Nunc ad rem: Aristoteles igitur cum videret tria esse vulgo usitata vocabula fraudum, nempe quibus alius lædatur ab alio; ut disputatio sua prior (quod diligenter in his libris servat) moribus congruat, ostendit, quemadmodum hæc vulgo usitata fraudum vocabula ad priores partitiones accommodari possint, & prius quidem de eo quod inuite, cuius quia duæ sunt partes, ignorantia & non esse in potestate; hinc duo quoque fraudum vocabula existunt. Posterius de eo quod sponte, quod ipsum quia vel sit consulto, vel temere: hinc quoque duo videbantur existere debere fraudum vocabula. vnum tamen duntaxat affert, propterea quod disputatio de prozresî, non tam vulgo & magistratui, quam philosopho sit nota. Satis est magistratui, si quid sponte & voluntate fiat: animus hominis, & an qui fecit, sit probus, an improbus, non ita scrutatur teste Aristot. *lib. 8. Magn.* quare vno communi nomine ea quæ vel consulto, vel non consulto fiunt, quia omnia sponte, ἀδελήματα recte dicuntur. De his tribus fraudum generibus Aristot. eodem modo agit, sed brevius *lib. 1. Rhet. in fi.* Cic. *lib. 1. Offic.* duo duntaxat fraudum genera, eaque longe alia commemorat, quorum alterum vi, alterum dolo. Verum ea Ciceronis distinctio non tam principia, quam modum actionum attingit.

ὅταν μὲν εἴ τις παρὰ λόγους.] Diximus ex eo quod inuite, duo manare fraudum genera, alterum propter imprudentiam, alterum quia non sit in potestate. Hæc duo hic explicat Arist. & de potestate quidem prius: Ait igitur si quid fiat παρὰ λόγους, id esse ἀτύχημα, infortuniū Latine dicere possumus, seu potius duobus verbis, fraudem fortuitam. Nam infortunii verbum cum apud Cic. non reperitur; tum non tam factum fortuitum, quod valet ἀτύχημα, quam calamitatem aut aduersam fortunam ἀτυχίαν seu ἀτυχῆς valet. Infortunium igitur ea est fraus, quæ παρὰ λόγους infertur, id est, præter communem hominum opinionem,

nionem, & contra rationem quodammodo. nam fortuna rationi est inimica, inquit Aristoteles *lib. 11. Physica*, verbi gratia, si tecto quis decedens prætereuntem suo casu forte opprimat, est fraus fortuita. Si venator feram persequens, hominem in vepreto delitescentem pro fera interfecerit, seu traiecerit, vbi plane res non est in nobis, sed extra nos ἀτυχήματα dicuntur.

ὅταν δὲ μὴ παρελόμεως.] Alterum fraudis seu noxæ genus, ἀμάρτημα Græci, peccatum & erratum vocant Latini. Hoc igitur ait esse fraudem eam, quæ non sit illa quidem παρελόμεως, nec opinato, sed sit absque malitia tamen, sit non animo nocendi. Exempla affert Aristoteles paulo supra. ὅταν μήτε ὄν, μήτε ὀ, &c. vbi factum quidem non in fortuna, sed in ipso est positum, per imprudentiam tamen potius admittitur, quam malitiam, quod multis modis accidere potest, ignorando quem quo modo, qua re seu organo, & cuius rei causa, verbi gratia, si quis alterum lædat aut vulneret, vel pungere duntaxat excitandi causa voluerit, aut cum alio gladiis se exercens, illum imprudenter læserit. Quod genus, quia vt dixi, multimodis accidit, ea re plerique eo confugere solent excusantes errorem, imprudentiam, &c. qua de re apud Rhetores.

ἀμάρτανται μὴ γὰρ.] Planius hic differentiam inter hæc duo fraudum genera exponit nam peccatum esse tum, cum in ipso peccante fraudis aut noxæ principium aut causa fuerit: infortuitum vero vbi principium totum fuerit extra, neque in facientis potestate. Atq; hac quoq; ratione ille peccare dicitur, vt in quo aliquid sit sitū, & qui non facere potuerat: hic non item, vt in quo nihil sit positum, nulla prorsus sit culpa.

ὅταν δὲ εἰδώς.] Adhuc de fraudibus eius, quod inuite; nunc de eo quod sponte: quod quia bipartitum fecimus, vnū consulto, alterum temere. Aristot. omnia quidem quæ sponte & à sciēte fiunt, siue consulto siue inconsulto, ostendit esse quidem illa iniuste facta, in hoc conuenire omnia: discrepare tamen, quod ex consulto factis faciens ipse iniustus & improbus, ex alteris nō item esse dicatur. Et hic est vsus huius διαγρέσεως, qua cognoscamus, quis vere iustus aut iniustus sit dicendus, quis non. Primum igitur de iis, quæ non consulto, licet sponte & à sciēte & prudente fiant: Esse quidem illa vere ἀδικήματα seu iniuste facta, eumque qui ea faciat facere iniuste,

iniuste, non tamen iniustum propterea aut improbum esse. Ratio est hæc, quia non malitiose aut nocēdi studio ea faciat; exemplo sit ira, & aliæ perturbationes necessariae & naturales, natura nobis insitæ, amor, libido, cupiditas, &c. ut si quis philtro præstito amoris causa amantem interficiat, ex his utique perturbationibus perspicuum sit, quædam etiam sponte & à scientie peccari, nō tamen nocendi studio & malitiose. Et hac ratione ita qui peccat, improbus aut iniustus dici nequit, ut iratum, qui alteri nocuerit, nemo iniustum aut improbum dixerit, eo quod non de industria, sed animi commotione id fecerit. Quare eleganter vetus poeta ira factum ab eo quod consulto, distinxit, hoc senario. *πὲρ ἐν θυμῷ, &c.* ubi *ἐν ἀεγροίας* idem valet, quod *ἐν ἀεγροίᾳ*, ut apud Demosth. in Mydiam: *Leges, inquit, morte ἐν perpetuo exilio puniunt eum, qui hominē occiderit ἐν ἀεγροίᾳ: qui vero ἀκρίτως, inuite, eum venia dignū iudicant.* Quo loco quod *ἐν ἀεγροίᾳ*, idem paulo post dicit, *ἐν ἀεγροίᾳ*, quibus contrarium facit *ἀκρίτως*, quod idem facit Aristot. lib. 4. Polit. in fin. nam subtilis hæc Philosophi distinctio inter *ἐκ θυμοῦ* & *ἀκρίτως*, non obseruatur plerumque à plebe & oratoribus: nam vocant hi omnia etiam, quæ *ἀεγροίᾳ* fiunt *ἐκ θυμοῦ* & contraria *ἀκρίτως*. Quo confirmatur explanatio illa nostra superior, ubi rationem attulimus, cur vno nomine tam ea quæ consulto, quam quæ non, id est, omnia *ἐκ θυμοῦ* dicantur *ἀκρίτως*.

[*ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ*] Duo affert argumenta, quibus ostendat iratum non agere consulto. Prius est, quia iratus non incipiat, non prior lædat, sed is potius, qui irascendi causam illi dedit. Formula:

Qui consulto nocet, is prior ἐν ultro nocet, etiam non violatus.

At iratus non nocet, nisi laceffit us.

Ergo non consulto.

[*ἢ μὴ δὲ ἐκ τοῦ*] Alterum argumentum, quia fraude ab irato facta, non de facto, sed de iure quæstio esse solet. Formula:

Quæ consulto, in his non de iure, sed de facto quaritur.

At in his, quæ per iram, contra se res habet, id est, non de facto, sed de iure quaritur.

Ergo ea quæ per iram, non fiunt consulto.

De iure & de facto quærere verba sunt Rhetorum, quibus & Iuriscōs. utuntur, apud quos crebra est mentio quæstio-
num

num iuris & facti. l. 1. ff. ad Vlpianum. Cic. in *Miloniana* facti, inquit, *questio est in eculeo, iuris in iudicio*. Facti questio est, cum de ipso facto dubitatur, ut apud Cic. pro *Roscio Amerino*, an *Roscus* parentem occiderit. Et pro *Cæcinnâ*, an *Cæcinnâ* de fundo suo sit deiectus. Iuris est questio posterior, nêpe ubi de facto iam constat, ut in *Miloniana*, an *Clodium Milo* iure occiderit. Nunc ad rem. Propositio est perspicua, nam qui cogitato & malitiose alicui nocet, scit profecto iniuriam se facere, seu, ut inquit Arist. *ὁ δὲ ἐπιβυλάσας*. Sic enim hæc verba accipi debent, & accommodanda etiam sunt. nam qui hoc agit, ut insidiosè aliquem occidat, ut cogitatam necem alicui offerat, is profecto excusare se non poterit. Iuris aut iniuriæ questione, si de eius consilio & cogitatione constet: itaq; factum occidisse se negare solet. *Ariratus* (quæ erat assumptio) contra factum quidem non dissimulat, fatetur, inquit Arist. factum, sed iure se fecisse defendit. Rationem adiungit hanc, ira namq; est ob iniuriam *φάνορδος*, quæ est, quasi definitio iræ? nam ut ait Cic. lib. 4. *Tuscul.* Stoicos imitatus (quo modo & Aristot. fere lib. 2. *Rhet.*) ira nihil est aliud, quam libido puniendi eius, qui videatur læsisse iniuria.

ἢ ὅτι ὥστε ἐν.] Quod dictum in iis, quæ per iram, quæri de iure, non de facto, id à dissimili contractuum exemplo explanat hoc loco. Nam aliter, inquit, se res habet in contractibus (verbum *συναλλάσματος* enim angustius hic accipitur quam supra) seu inter contrahentes non de iure, sed de facto potissimum quæri solet, an gestus sit & celebratus contractus, an pecunia soluta nec ne: quam sibi solutam negat creditor, aut debitor, cum inquam se vendidisse equum ait venditor, negat emptor, quæ quia absque nocendi studio & ab æquitate discedendi non fiunt (alter enim contrahentium negat, quod alter ait fraudandi causa) ea re prudenter ait Aristoteles, abesse non posse, quin contrahentium alter sit improbus, nisi si obliuione id fiat, ut si creditor solutionis sibi à debitore factæ immemor, ut interdum fit, eam plane sibi factam esse neget, hic utique, ut cui non assit nocendi studium, improbus dici nequit. Cæterum quod ait Aristot. in contractibus de facto duntaxat quæri, id non ita accipiendum est, quasi nullæ iuris questionēs de contractibus existant, quas constat esse innumerabiles: & in quibus tanquam in materia sua versetur Iurisconsultus (questionēs contractuum materia Iuriscons.) sed ita,

sed ita potius, quod inter ipsos contrahentes de facto potius ambigatur: primum, an sit factū, deinde an hoc vel illo modo, ex quibus facti attributionibus seu varietatibus postea iuris quæstiones existunt. *1 si ex plagis. §. in dino. ff. ad l. Aquilianam.* Et Cic. in *Topic.* quæstio facti est oratorum; iuris Iurisperitorum.

ὥστε ὁ μὲν οὐκ αἰσθάνεται.] Obscurior est versiculus, cuius tamen hanc puto esse sententiam: dixerat modo, eos, quorum alter per iram læserit alterum, de facto consentientes *ὁ μὲν λογίζεσθαι*, de iure tantum inter se dissentire, postea interiecit Aristot. (quod illi est vñtatum) *ὁ δὲ ἐπιβελόουσι*, id est, at enim qui insidiatus id est, insidiosè seu consulto nocet, non ignorat se iniuriam facere alii, quam interiectionem supra explicauimus, & suo loco accommodauimus. Mox redit ad iratum & ab eo cæsum, & ait *ὥστε ὁ μὲν*, &c. Itaque, inquit, alter quidem, nempe læsus iniuriam se accepisse ait, alter nempe iratus negat, quia ab illo ante sit læsus: nihil enim aliud hoc loco dicit Aristoteles, quam eos non de facto, sed de iure inter se cõtendere. Dominus Muretus hanc clausulam vt spuriam Latine nō reddidit, quod mihi non probatur, cum quia libris omnib repugnat, tum quia huius clausulæ non incommoda sit sententia, quam exposui, & quo modo sit accommodanda.

αὐτὸ δὲ ἐκ τῆς ἀρετῆς.] Diximus iniuste facta partim fieri consulto, alia non item. De his explicato; nunc de illis, quorum hanc vim esse ait Aristot. & proprietatem, vt ex his solis iniustus quis dicatur, & vere sit, nempe si vel à proportionem (quo pertinet ius in tribuendo) vel ab æqualitate (quo ius commendationis) discesserit. Ad eundem modum & iustus demum is dicitur, qui iuste fecerit consulto: nam iuste facere etiam non consulto quis potest, modo sciens. Ad summam, facta ipsa tam iusta quam iniusta, solo eo quod sponte, seu sola scientia æstimantur: autores vero vt iusti vel iniusti sint, hoc amplius præter scientiam necessaria quoque est *αἰσθάνεσθαι*: quod idem in omnibus virtutibus & vitiis ostendimus supra lib. 2. cap. 4. videantur & quæ supra cap. 6. initio.

τὸν δὲ ἀνθρώπον.] Tota fere disputatio de scientia & *αἰσθάνεσθαι* eo pertinet, vt videamus, quæ fraudes aliæ aliis magis sint puniendæ, quæ minus. Itaq; Aristot. extremo cap. distinctione adhibita id explicat. Ait igitur fraudes eas, quæ non sponte, partim mereri veniam, partim non item. nam ex superioribus

ribus constat iniuste facta omnia, vel sponte fieri, vel iniuste: de iis quæ sponte, certum est ea vix mereri veniam; de iis quæ iniuste, quæ ἀμαρτήματα seu peccata diximus vocari, distinguit nempe ea demum veniam mereri, quæ per imprudentiam fiunt, quæ vero non per imprudentiam, licet ab imprudentibus, non item. Furiosus facit per imprudentiam, ebrius imprudens, quæ de re diximus *supra lib. 3. cap. 1.* Aliis id verbis expressit Aristot. in *Magn. Imprudentia*, inquit, *cuius ipsi non sumus auctores, excusat & veniam meretur: alia non item, ut sit in ebrio.* Recte autem hanc distinctionem ab imprudentia petit Aristot. eo quod de peccatis seu iniuste factis agit, quæ inscientia seu imprudentia definiti diximus. Nam iniuste facta fiunt, vel per ignorantiam, vel per vim.

Δὲ πάθ' & δὲ, μήτε.] πάθ' & naturale vocat, inquit scholiastes Græcus, potus & cibi cupiditatem: humanum, voluptatem, dolorem, misericordiam. non recte, nam naturalia & humana Pathe sunt eadem: quæ enim supra paulo pathe necessaria & naturalia, & quæ hominibus accidunt, eadem hic humana & naturalia vocat. Eadem igitur sunt pathæ naturalia, necessaria, humana, homini accidentia, ut ira, dolor, voluptas, amor, &c. sic Cicero pathe perturbationem vocat more stoicorum: Varro pathe; scit enim esse conueniens Latinum verbum. De his autem id hoc loco significat Aristot. veniam ea mereri, utpote quæ licet à scientibus, non malitiose tamen & male deliberato animo, ut paulo supra dixit. Qui locus diligenter est notandus, nam & Iurisperiti iram & similes animi impetus excusare solent aliquatenus. *l. aut facta. ff. de pœnis, l. quicquid. ff. de reg. iuris.* Sed hac de re & supra *lib. 3. cap. 1.* Norandum & hoc, ea quæ per pathe fiunt, hic ab Aristot. numerari inter ἀνέσσια, cum tamen modo supra inter ἐκέσσια, & certe à scientibus accidunt. Dicere possumus cum scholiaste Græco verbum ἀνέσσια latius interdum patere & complecti etiam ἀπορροήματα, quod paulo supra nos oratoribus vsitatum esse ostendimus. Pathe igitur proprie quidem sunt ἀνέσσια, quia cum scientia: improprie tamen latius sunt & ἀνέσσια, quia ἀπορροήματα absq; malitia.

CAPVT IX.

COMMENTARIIL

Ἀπορροήματα δὲ ἀνέσσια.] Duo huius capituli membra faciamus:
Dd quorum

quorum priore ex positis quinque questionibus explicentur
quatuor, & quidem due potissimum. Posteriori refellitur vul-
gi opinio existimantis iustitiam & iustum rem esse facilem,
nostrique arbitrii; extremo capite est & *ἡνίκας* quoddam
satis alienum.

πρῶτον μὲν ἐστίν.] Primæ quæstionis occasionem arripit ex Euripidis in *Bellerophonte* dicto à communi hominum opinione abhorrente, ubi parricidii excusans seu commemorans filius matrem inquit, *περ ἐννι, ῥηβὺλ' ὅτ' ἔδωκα, μὲν, ῥῆσιν & τῇ σὺν μοῖᾳ, αὐτὴν σὺν μοῖᾳ, sed non μοῖᾳ: ὅτ' ὀλοῦμαι ὀλοῦμαι, seu ὀλοῦμαι ὀλοῦμαι, non ὀλοῦμαι.* Repugnat enim sententiæ communi, est παρὰ νόμον & ἄνομον dicere, seu sponte & voluntate aliquam esse preceptam, nemo mortem appetit, ubi nulla virget necessitas aut calamitas. Frustra igitur hic laborant interpretes, in explicanda Euripidis verborum absurditate.

πότερον ᾧ τις.] Hic demum quaestionem primam exponit, an sponte quis accipiat iniuriam, an volenti fiat iniuria, ut Iulianus consulti loquuntur, ut si volens quis veneat, & servus fiat, *l. i. §. usq. adeo. ff. de iniuriis* si cui fortum fiat volenti, *l. inter omnes §. penult. de furtis*. Si volens foemina rapiatur, *l. i. in fi. C. de raptu virginum*. Si consensum creditorum à debitore, alioqui etiam non soluendo, quis aliquid emat, *l. nemo ff. de diversis reg. iur.* Sic minus si quis accipiat, quam sibi debeat, idq; ex quo animo ferat, & reliquum debitori remittat, acceptum ferat, quaeritur, an iniuriam accipiat. Sic apud Theologos convicia, verbera & id genus alias iniurias si quis patienter ferat, quaeri potest, an accipiat iniuriam? Late igitur patet hæc quaestio, & ad vitam communem est perutilis. Aristot. eam in *Magnis* planius, hic obscure, admixtis aliis quaestionibus, explicat, rectè tamen rationi & iur. sc. congruentem. Quaerit igitur primum, an iniuriam accipere sit *ἐκ τῆς αἰτίας*, an vero *ἐκ τῆς τύχης*. Deinde utrumcunque tandem sit, an sit totum, an ex parte, siue *ἐκ τῆς αἰτίας* siue *ἐκ τῆς τύχης*. Idem quaerit de iure accipiendi, an ius suum accipere seu ius suum obtinere potius (*δικηνομήνη* vocant Græci) sit *ἐκ τῆς αἰτίας*, an *ἐκ τῆς τύχης*, & utrumcunque & hoc sit, an totum, an ex parte, & primum quidem iniuriam accipere esse *ἐκ τῆς αἰτίας* non explicat statim: totum ne sit, an ex parte, de eo videri esse ait totum, quia eius contrarium sit totum, id est, quia iniuriam facere totum est *ἐκ τῆς αἰτίας* (de quo

quo priore capite.) Ergo & iniuriam accipere, est totum, siue
ἐκέρστον, siue ἀκέρστον.

ὡς ἄρα ἄπαιν.] Id est, quia ἀδικεῖν totum est ἐκέρστον, erit &
ἀδικεῖν totum siue sit, siue aliter, siue ἐκέρστον siue ἀκέρστον.

ὁμοίως δὲ καὶ.] Ad eundem modum ius obtinere, totum vi-
detur, siue ἐκέρστον, siue ἀκέρστον, quia eius contrarium seu rela-
tum, ius reddere seu facere, totum est, nempe ἐκέρστον.

ὡς αὖ λαοῖον.] Id est, cum eadem sit contrariorum ratio: cer-
te rationi est consentaneum, ut quemadmodum se habet ἀδι-
κεῖν, ita & se habeat ἀδικεῖν, & ut δικαιοπραγεῖν seu δικαιοῦν,
ita & δικαιοῦν.

ἄτοπον δ' αὖ δόξει.] Adhuc quaestiones duntaxat propo-
suit, hic explicat, & prius de δικαιοῦν: deinde de ἀδικεῖν.
Quid sit δικαίωμα & δικαιοῦν, supra explicauimus. nam δι-
καιῶν is dicitur, qui quod suum est assequitur, quod sibi
debetur, id est, ius suum obtinet, siue bonū siue malum au-
thoritate iudicis vel arbitri. nam apud hos plerumque locum
habet δικαίωμα & δικαιοῦν: potest tamen & apud priuatos
locum habere, si sua sponte quis alteri suum ius, & quod illi
debetur, tribuit. At igitur Aristoteles δικαιοῦν partim esse
ἐκέρστον, partim ἀκέρστον, id est, ius obtinere quemque suum,
nunc volentem, nunc inuitum. Absurdum, inquit, sit, dicere,
totum esse ἐκέρστον: nam multos videas δικαιοῦν inuitos,
qui ius obtineant inuiti, ut in malis, qui punitur δικαιοῦν, sed
inuitus; qui minus accipit quam sibi debeat, à iudice, δι-
καιῶν ratione iudicis, non tamen ita volens, ut qui malit
amplius & totum. Et igitur δικαιοπραγεῖν totum est ἐκέρστον,
ut priore capite explicauimus; δικαιοῦν tamen totū non est
ἐκέρστον: ut quia reperiantur, qui ius quidē obtineāt, sed inuiti.

ἐπεὶ καὶ τό τε.] Tertiam hic quaestionem interijcit etiam de
accipiendi iniuria, de qua totum fere est caput, ut priora sunt
de faciunda: an qui iniuste quid patitur, patitur & iniuriam
omnis. Quo verbo postremo haec quaestio prioribus est ac-
commodanda, quod neque alii, neque scholiastes Graecus vi-
dit: nam ut in prioribus quaesitum fuit de toto seu omni, ita &
hic, an omnis iniuriam accipiat, cuiusque iniustum aliquid
fiat. Quaestionem hanc Aristoteles dissoluit comparatione
actionis & perpassionis, & quidem accommodate: nam iusti-
tiae, quae ut minimū inter duos semper est, haec duo tanquam
extrema semper considerata sunt: facit alter ius, obtinet

alter : alter facit iniuriam , accipit alter, & hæc quidem de Methodo. Est autem hæc quæstio vtilissima & ex qua & priores dux sunt intelligendæ. Etsi de hac, id est, de verbo *ἀδικεῖν* iam supra satis videbatur explicatum *cap. 8. initio*, conclusione vtitur ista : Quæ actionis, eadem & perpeſſionis est ratio. Ergo vt per accidens iusta & iniusta quis facere potest, ita & perpeti. De faciendo dictum est supra *initio cap. 8.* hic de perpetiundo. Diximus namque supra res iustas & iniustas per accidens quem facere , qui eas non sua voluntate, sed coactus faciat : per se vero, quando sua sponte. Et hoc quidem in rebus iniustis *ἀδικεῖν*, illud *ἀδικα πρᾶττεν* Græci dicunt: Latini illud rem iniustam facere, hoc iniuriam. Quare vt in actionibus, aliud est rem iniustam facere, aliud facere iniuriam : illud per accidens, hoc per se: ita & in perpeſſionibus aliud est *ἀδικα πάσχειν*, aliud *ἀδικεῖσθαι*, seu Latine, aliud iniustam rem perpeti, aliud iniuriam. Ex quibus perspicuum est, posse quem iniustam rem perpeti, qui tamen nullam accipiat iniuriam, verbi gratia, adultera, rem iniustam perpetitur, iniuriam non item. Sic igitur dicamus, omnes qui iniuriam, & rem iniustam perpeti, sed non contra, id est, non omnes qui rem iniustam, etiam iniuriam perpeti, quæ fuit quæstio. Quod autem de re iniusta & iniuria, idem de re iusta & iure dici potest, quod de iniuria accipienda, idem de iure obtinendo, nam vt qui rem iustam obtineat, non statim dicendus sit ius obtinere, sed qui hoc, illam dicendus sit obtinere. Aliud est igitur vt *δικαία πρᾶττεν* rem iustam facere & *δικαιοπραγεῖν* seu *δικαίον* ius facere seu reddere, quæ duo sunt actionum propria : ita & aliud est *δικαία πάσχειν*, rem obtinere iustam, & *δικαιοσθαι* ius suum obtinere. Coniungenda sunt scilicet *δικαία πρᾶττεν*, & *πάσχειν*, & *δικαιοπραγεῖν*, ac *δικαιοσθαι*. Hinc discipuli non accipiebant iniuriam, quia triumpharunt cum persequerentur à Saulo; iniuria enim fit nolenti. Iniusta quidem est actio persecutio.

ἀδύνατον ἢ ἀδίκως.] Præclara est hæc clausula, qua prioris de actione & perpeſſione comparisonis, tanquam conclusio & confirmatio continetur. Nam, inquit, quod diximus, vt agere ita & perpeti, esse accipiendum, id verissimum est. neque enim vnquam iniuriæ potest esse perpeſſio, nisi & sicillatio, & tanquam actio : & sic nisi sit actio, non erit perpeſſio. Fieri, inquit, non potest, vt iniuriam quis accipiat, vbi nemo

nemo est qui faciat : & rursus, ius obtinere nemo potest dici, nisi si constitutur qui velut faciat & reddat. verbi gratia, si ignorans quis alium percutiat, percussus non accipit iniuriam, eo quod percussor non faciat, utpote ignorans : iniustum tamen quid hic facit, & ille perpetitur. Itaque ut iniuria proprie accipi dicatur, in primis spectandus est is qui fecerit, qui eam inferat, ut hoc loco dicitur, & iam explicauimus. Spectandus tamen & is erit, qui perferat, ut mox explicabimus : nam ut quis sciens prudensque alii noceat, etsi à sua parte ad faciendam vere iniuriam, omnia perfecit, si tamen non nolenti noceat, proprie iniuria accepta dici nequit, quod volenti non fiat iniuria, de quo mox. Hinc quærunť Iurisconsulti, an furtum faciat, qui rem alienam domino volenti (quæ tamen ipse cum auferret, ignorabat) auferat. *Inter omnes. §. penult. ff. de furt.* Hinc iniuria tanquam norma sua definitur scilicet voluntario. Fieri non potest, ut accipiatur iniuria, ubi nemo est, qui eam fecerit, ut si furiosus occidat aliquem, non facit iniuriam, proinde interfectus non accipit iniuriam, sed accipit rem iniustam. Sic & is qui fecit, fecit rem iniustam.

Quæri potest; an Christus crucifixus acceperit iniuriam? Duo termini hic considerandi, agens & patiens, si alterutrum desit, non erit iniuria: iniuria ut fiat nolenti necesse est. Iudæi ne volentes fecerunt? voluntas in sciente est, qui ignorantia quid faciunt, in iis non vere potest dici voluntas, cum non fecerint voluntate & ignoranter, non fecerunt iniuriam. Aliter tamen de hac re disputari potest, negatur, quod fuerit in Iudæis ignorantia. Non omnis ignorantia tollit voluntatem, sed talis demum, cuius ipsi non sumus auctores.

ei δὲ ἰσὺν ἀπολλῶς.] Confecta hac quæstione de discrimine iniuriæ, & rei iniustæ, confecta & altera de iure obtinendo : redit ad primam; an volenti fiat iniuria? quam vno hoc argumento dissoluit, non fieri inquam, quia omnis iniuria sit malum quiddam & turpe, id quod *supra lib. 3.* est explicatum, ubi ostendimus voluntatem esse extremi seu finis, id est, boni aut veri in viro bono, aut opinari in improbo & in incontinente. Hæc igitur vna est ratio, quam in *Magnis* apertius expressit, cur nemo sponte iniuriam accipiat. Hoc autem loco non tam aperte : nam contradictiones potius refellit, ex quibus tamen eadem illa ratio elici optime potest.

Contradictiones autem sunt duæ : affert namque duos qui sponte iniuriam accipere videantur.

εἰ δὲ ἐστὶ ἀπαρχὴ.] Hic de priore, nempe de incontinente, qui sponte iniuriam accipere videatur, quod sponte sua sibi noceat. Formula, quam integram affert Aristoteles, quod ratum est.

Qui sponte nocet alii, is ei facit iniuriam.

At incontinens sponte sibi nocet.

Ergo & iniuriam sibi facit.

Ex qua quidem conclusione non hoc tantum sumatur, sponte sua quem iniuriam accipere, sed istud præterea, sibi ipsi quem facere posse iniuriam, quod ipsum non minus est controuersum; an sibi ipse quis iniuriam facere possit. Sed de hac quaestione infra cap. ult. Redit igitur ad rem propositam, & assumptionem etiam amplificat, hoc est, incontinentem non tantum sibi ipsum nocere sua sponte, sed alios quoque ipsi libenti *ἑαυτῷ* nocere libenter. Quod quidem est perspicuum, incontinentem & sibi ipsi multa mala patere sua sponte, & non coactum, scientem & prudentem, & ab aliis quoque multa ipsi afferri mala & incommoda. Incontinens in potu sibi ipsi multum nocet: in Venere, ab aliis multa accipit incommoda. Atque hæc quidem est contradictionis formula & expositio. Verum Aristoteles propositionem falsam esse ostendit, qua dicitur is iniuriam facere, qui sponte nocet alii. Quam quidem propositionem confirmarunt aduersarii hæc ratione, quod iniuriam facere nihil sit aliud, quam sponte alii nocere. Hanc igitur iniuriæ faciendæ definitionem vitiosam esse ostendit Aristoteles, neque satis plenam: nam addendum illi præterea, contra eius, cui nocetur, voluntatem. Hæc, inquit, plena est definitio *τῆς* iniuriæ faciendæ, sponte sua nocere alii contra eius voluntatem. nam ut actio, ita & permissio voluntate definitur. Quare is demum iniuriam accipere dicetur, cui repugnanti, nolenti & recusanti quid fiat iniuste, & hoc est, quod ait Aristoteles, *ἀδικήματα δὲ ἄλλοις*, &c. cuius hæc sit formula:

Nemo sponte iniuriam accipit.

Nemo enim vult.

Ergo nec incontinens.

Cur autem nemo velit iniuriam accipere, rationem diximus initio, quam hic tandem expressit Aristoteles, quia nemo

nemo velit, nisi id quod sit bonum. At iniuriam accipere, ut puniri, &c. est malum. Quare & de incontinente, ita est statuendum, ut ne eum ipsum quidem, velle mala ea, in quæ tamen sua ipse sponte se præcipitat: sponte quidem mala suscipit incontinens, i.e. sciens prudensque, sed tamen contra voluntatem, id est, contra rectam rationem (cuius propria est voluntas) parens & victus propriis cupiditatibus: nam quæ ipse mala esse arbitratur & iudicat, facit tamen, id est, voluntati rectæ & iudicio, victus cupiditatibus repugnat. Quare incontinens dicendus erit, rem quidem iniustam pati, sed non iniuriam. Obseruandum autem hoc loco, incontinentem etiam aduersus voluntatem peccare, utpote aduersus rectam rationem, neque tamen ea re excusandus est, quod licet contra voluntatem, sponte tamen peccet, id est, sciens prudensque, neque ab alio coactus. Nam voluntas semper id spectat, quod bonum, vel verum, vel opinare.

ὁ δὲ τὸ αὐτῷ.] Hic de altero, qui sponte iniuriam accipere videatur, nempe si quis sua sponte alii rem suam largiatur. Hic namque iniuriam sua sponte accipere videtur, eo quod damnum sentiat, & alteri tribuat lucrum. Quemadmodum apud Homerum *Iliad. sexto*. Glaucus Diomedæ hospiti veteri agnito arma sua aurea dedit, receptis à Diomede æreis tantummodo. Respondet Aristoteles, nec hunc quidem accipere iniuriam, quia iniuriam accipere in aliena sit potestate positum, ab alio nempe à faciente pendeat, dare autem seu largiri rem suam aliis in nobis ipsis sit positum. Formula:

Iniuriam accipere non est in accipiente, sed in faciente, ubi in quo facti seu actionis est initium & causa.

Atqui dare est in accipiente.

Ergo dare non est accipere iniuriam.

Ergo qui alii largitur, non accipit eave iniuriam.

ἢ δὲ ἐν ἀρετῇ.] Ad alteram huius capitis insigniorum questionem accedit. Ait autem duo sibi explicanda superesse, de iis quæ proposuerat, nempe de facienda & accipienda iniuria. Prius est, an plus tribuens, an vero capiens faciat iniuriam. Alterum, an sibi ipse iniuriam quis facere possit. De priore si verum sit tribuentem iniuriam facere, efficietur, & iniuriam quem sibi ipsum facere, quod in altero quærebatur. verbi gratia; Duo sunt socii, quorum

alter minorem sibi partem tribuat, socio attributa maiore, sua ipse sponte, hic si iniuriam facit, sibi certe facit: Et proinde sequitur, sibi ipsi quem facere posse iniuriam. Formula sit ista:

Si tribuens facit iniuriam.

Ergo sibi ipse quis facit iniuriam.

Verum de iniuria sibi facienda nihil hic amplius. Hoc igitur exquirat, An tribuens faciat iniuriam, an vero accipiens plus iusto. Tribuentium autem cum duo sint genera, dissimilis quoque est ratio & responsio. Nam vel duo priuati inter se partiuntur, vel iudex & arbiter inter alios duos. De priore genere ita statuit Aristoteles tribuentem non facere iniuriam, duabus rationibus cum quia etsi minus accipere videtur, minorem sibi tribuere partem, sæpe tamen reuera minus non accipit: nam loco minoris partis aliud quid accipit interdum, ut gloriam aut simile quiddam, id est, laudem, gratiam, amicitiam, & vindictam. Multos namque reperias, qui in partiendo deteriorem sibi partem quidem attribuant, vel ostentationis & gloriæ causa, ut prædicentur tanquam homines faciles & liberales: vel ut amicos sibi hac ratione parent, multa multis de iure suo decedentes concedunt, quos hic vocat Aristoteles *μετρίως* & *ἐλαττωπικῶς*, quo verbo & infra vitur *capite proximo*: nam ut *ἐλαττωθεῖν* (quo verbo sæpe vitur Demosthenes & alii veteres) dicuntur, qui deteriorem partem auferunt, cui contrarium est *πλεονεκτεῖν*: ita eleganter Græce *ἐλαττωπικῶς* dicuntur, qui in partiendo non nimis sibi studeant, sed facile aliis potiora concedant, & hanc rationem affert Aristoteles & in *Magn.* ex quo loco eam nos hic copiosius explicauimus. Præterea ut tribuens hac de causa non faciat, [scilicet gloriæ causa] tamen iniuriam non facit (quæ est altera ratio) quia sua sponte & voluntate partem deteriorem sibi tribuit; Atque ex priore definitione constat, iniuriam non fieri, nisi contra eius, cui fiat, voluntatem. Quare ne quidem hac quoque ratione iniuriam facere videtur, ob priorem definitionem, neque accipere etiam: etsi negandum non est, rem iniustam accipere, non tamen iniuriam. Ex quibus perspicuum est huius generis tribuentes iniuriam non facere, accipientes autem multo minus, utpote qui nihil faciant, sed patiantur potius, & quibus in ipsis non sit positum, qua de re mox.

ἢ τῆς ἀπολαύσεως καλῆς.] Ut laudem aut honorem.

φανερὸν δὲ καὶ ὅτι.] Hic de altero genere, id est, de iis, qui inter alios, aut etiam inter se & alium, quod tamen rarius accidit, rem partiuntur, & vni plus, alteri minus tribuunt: Quo in genere fere sunt iudices & arbitri. Et hoc quidem in genere ostendit, tribuentem iniuriam facere, accipientem non semper. Nam ut eleganter ait, non cui iniustum quid adest, ut cui maior aliqua pars & quo obuenit, iniuriam facit: sed is potius, qui alteri id tribuit, & quidem sponte. Rationem hanc affert, quia in hoc [scilicet in tribuente] actionis seu iniuriæ faciendæ sit principium & causa: in illo non item. Formula sit ista:

Qui sponte ipse facit, non vero cui quid iniustum adest, iniuriam facit. Ratio, quia principium iniuriæ non in habente, sed in faciente est positum, ut dixi.

Atqui tribuens facit sponte. Id enim est ponendum, quod faciat sponte iniuriam.

Ergo tribuens facit iniuriam, non vero accipiens.

Facit tamen & accipiens interdum iniuriam, nempe si inter alium & se rem diuidat, sibi que maiorem partem attribuat: hic et si tribuit, quia tamen & vna accipit, recte & hic accipiens iniuriam facere dici debet. Facit & tum iniuriam accipiens, si tribuentem ad iniuste diuidendum pecunia vel qua alia re impulerit. Ergo recte dicit Aristoteles tribuentem facere vere iniuriam, quod tribuens principium & causa iniuriæ faciendæ, accipiens quodammodo pareat & subsequatur tribuentem, non sponte faciat. Qui sponte, facit iniuriam. Tribuens sponte. Ergo facit iniuriam. Qui accipit, in illo non principium. Ergo non potest dici sponte facere. Si non sponte. Ergo non iniuriam facit. Accipiens tum demum facit iniuriam, cum tribuentem vel pecunia aut alio modo impellit ad iniuste partiendum, corrumpit tribuentem.

ἐπιτέλειεντες.] Supple τῆς διαφοράς, præcise loquuntur Græci, est elegans phrasis, sicuti & Latini dicunt, *explicito*, pro *explicita ea re*.

ἐν τῇ ποταχίᾳ.] Existimant vulgo, Aristotelem tribus rationibus docere tribuentem facere iniuriam, non vero accipientem, non recte ut puto, vnā nos attulimus, eamque solam esse puto. Hoc autem loco nihil aliud mihi videtur a-

gere Aristoteles, quam ut ostendat, quomodo & quatenus iniuriam faciat tribuens, non, an faciat. Nam quod supra sæpe est explicatum, aliud esse rem iniustam facere, aliud iniuriam, id hoc loco ad tribuentem accommodare mihi videtur duobus exemplis. Vno à rebus inanimis, aut etiam animatis, sed alieno iussu peccantibus altero à iudice sumpto. *Facere*, inquit, *multifariam dicitur*, quasi dicat Facere quis dicitur rem iniustam, dicitur & facere quis iniuriam, exempli gratia, inanima, ut lapis aut lignum: etiam animata, ut manus mea altero impellente, aut seruus iubente domino, interficiendo aut lædendo faciunt quidem rem iniustam, non tamen iniuriam. Ad eundem modum, etsi diximus, tribuentem, non vero accipientem facere iniuriam: id tamen cum hac distinctione est accipiendum, ut interdum quidam faciat iniuriam, interdum tantum rem iniustam, ut semper per ignorantiam alteri plus æquo attribuat. Quod autem hic Aristot. de rebus inanimis, id diligenter est notandum. Videtur namq; alludere ad Græcorum mores & instituta. Nam Athenis lege Draconis [Draco & Solon insignes legislatores. Draco de poenis & delictis statummodo. hinc proverbium SCRIPTÆ SANGVINE NON ATRAMENTO] poena quoq; constituta fuit in res inanimas, ligna, lapides, aut statuas, quarum casu aut iactu aliquis esset læsus: & in res animatas quidem, sed rationis expertes, ut beluas [iubebat etiam suam suspendi, statuasque in mare precipitari mādabat, quæ quem opprēsserat] teste Suida in verbo *λύαν*; Et Demosthene in *Aristocratem*, & Pausaniæ de *securi Buuonis*: Hinc sacrum faciebant Athenis, occidebāt bovem quendam, qui occiderat, Buuonis dicebatur, & securis proiiciebatur in aquam. Et Plato *lib 9 de legibus*, simile quid constituit. Moyses quoq; idem fere constituit *Gen. cap. 9. Levit. cap. 20. Exod. 21.*

[*ἐν τῷ ὅλῳ ἀγνοῶν.*] Hic tertiam ponunt rationem, cur tribuens iniuriam faciat, nō vero accipiens. Non recte, ut diximus: nihil enim aliud Aristot. quam in iudice tanquam in exemplo ostendit, quemadmodum tribuens iniuriam faciat interdum, alias non item Est autem præclarus hic locus de iudice, eiusque officio, quando iuste aut iniuste iudicare sit dicendus, quando iniuriam facere, quādo non. Distinguit hunc in modum: vel iudicat imprudens, vel sciens prudensque: si imprudens, non facere eum iniuriam, neq; iudicium esse iniustum, iure

iurē quidem legitimo seu civili, id est, si inique iudicet iudex imprudens, legem scriptam secutus, neque iniuriam facit legis scriptæ ratione, neque iniustum est iudicium. Ratione, inquam, legis scriptæ, seu iuris legitimi, utpote, quod sit secutus: Iudicium tamen eius si sit iniquum, æquitati nempe naturali repugnans, etsi ratione scriptæ legis iniustum dici non potest, tamen ratione iuris naturalis, à quo discessit, iniustum dici aliquo modo potest. Vbi obseruandum ius naturæ ab Aristotele dici primum, ut præclare à Cic. *lib. 2. de legib.* ubi naturæ legem principem vocat, & Caius Iurisconsultus *l. 1. ff. de acquir. rerum domin.* Hic igitur iudex etiam inæquales tribuens partes iniuriam non facit iure legitimo, quod si sciens, prudensque iam non solum iniuste iudicat, non solum iniuriam facit, vni plus tribuendo quam alteri, sed etiam accipiendo iniuriam facit. Nam qui sciens iniuste iudicat, vel gratia, vel qua aliqua re eo impellitur, atque ita accipiendo quoque iniuriam facit. Est igitur & Pleonectes iudex sponte & scienter iniustus, qui *ἀφ' ἑωυτοῦ*, id est, gratiam aut vindictam iudicet iniuste, peræque ac si particeps esset iniuriæ alicuius factæ, aut rei furtiuz partem suam acciperet: gratia aut vindicta est illi partis loco, & sic ad inimicum vlciscendum tribuit illi minimam partem. Et hoc est, quod ait *ἀνὴρ ὁ καλὸς*. Neque enim, qui inter alios partitur agrum, verbi gratia, iudex vel arbiter, pro honorario non agri partem, sed pecuniam accipere solet, qui ita sciens & prudens peccat, non solum tribuendo, sed & accipiendo. Ad eundem modum Iurisconsulti, iudicem iniuste iudicare vel per imprudentiam, vel dolo, id est, gratia, odio, pecunia, aut sordibus, scribunt, *initio Tit. Institutionum de obligat. quasi ex delicto*.

[*οὐ δὲ ἀπορροῖ.*] Hac altera capitis parte Aristotel. tria vulgi refellit errata. Primum namque existimant vulgo, iniuriam facere in sua cuique esse potestate: eaque re, esse virum iustum, rem esse facilimam. Quam vulgi opinionem cōmemorat & Plutarchus in *vita Catonis Vticensis*, ubi (quod & initio huius libri) disputans cur iniusti vulgo omnium improborum habeantur deterrimi, hanc affert rationem, quod vulgo credant, quemuis iustum esse posse qui velit: Fortem aut prudentem non item, ut quibus naturæ bonitas quoque sit necessaria, iusto sola volūtas. Hinc Erasmi. *in puer. iustitia res pusilla*

pusilla & tenuis est, inquit *ἀναγορεύει ἐν μιν πότι*, hoc & ab Aristotele libro 1. cap. 37. *Rhet.* positum huc non pertinet: perperam igitur Schegkiius. Vulgus iudicat, hoc valere, quod si quis simulare posset virū iustum, quod ille sit vere iustus, meliore loco quam vere iustus. Ea re quid opus iustitia, cum possum agere simulationibus, parum ad rem vere iustum esse. Propterea quod exiguus eius vsus, nō quod facile comparari possit, dicitur pusilla & res tenuis iustitia. Quæ vulgi opinio, etsi falsa, hoc tamen argumento nititur, quod indicat hic Aristot. quod nocere alteri, alterum percutere seu pulsare, stuprum asserre, maledicere, circumuenire & fraudare nō sit difficile. Si nocere alteri est facile. Ergo & iniuriam facere. Ratio connexi, nam iniuriam facere, nihil est aliud, quam nocere alteri. Verum hoc negat Aristot. neq; enim nocere alteri, quomodolibet, esse iniuriam facere: non si quis noceat alteri, cōtinuo iniuriam facere dicendum, aut iniustum esse: sed eum demum, qui noceat: certo quodam modo ipse affectus, seu cuiusdammodi, id est, habitu præditus iniustitiæ. Hic demū vere iniustus, vere iniuriam facere dicendus est. nam vitia & vitiose actiones omnes habitu definiuntur, vt copiose *sup. lib. 2. cap. 4. & lib. 3. cap. 5.* est explicatum. Et pulchre Plato *lib. 9. de legib.* non si quis, inquit, amici, cui quid det boni vel auferat, iustus statim aut iniustus dicatur, sed si certis moribus & modo id faciat. Quare cum iniuria vera ex habitu, qui longo vsu & difficile paritur, demum existat: & iustus quoq; eodem modo: hinc efficitur, neque iniuriam facere, neq; iustum esse, rem esse tam facilem, quam vulgo existiment: imo quo hæc virtus cæteris est pulchrior, eo & præclarior, vt *sup. docuimus cap. 1. vbi de Biantis dicto, magistratus ostendere virum.* Facile quidem est virum bonum simulare, sed esse difficillimum, ob habitus necessitatem, & hoc est quod ait, *οὐδὲ τὸ ἀδελφόνειν*, id est, habitu præditos. Eademque est ratio, cur neque in ipsis sit positum, facere aut non facere iniuriam. nam habitus quidem principia nostri sunt arbitrii, perfectio non item: habitum acquirere & patere in nobis est positum, abiicere iam partum, non item, *supra lib. 2. cap. 5.*

οὐκ ἔστι δὲ καὶ τὸ.] Alter vulgi error existimantis facile esse cognoscere, quid iustum, quid iniustum: notitiam iuris & iniuriæ esse facilem. Et certe videas hodieque ex infima plebe, qui in grauissimis controuersis tam acute se cernere putent, quam

quam prudentissimos Iurisperitos, utuntur hoc argumēto, quia ea, quæ legibus contineantur, ut non multa & certis libris comprehensa, & publice omnibus proposita, facile ab omnibus cognosci possint. Formula:

Quæ legibus continentur, facile est cognoscere.

At iusta nihil sunt aliud, quam quæ legibus sunt comprehensa.

Ergo iusta cognoscere est facile.

Propositionis ratio hæc esse potest, quod in plerisque civitatibus leges non ita sint multæ, sint certo scripto comprehensæ, sint denique publice fere propositæ, ut Romæ pro Rostris, & Athenis pro τῷ ἐμπύρῳ. Ius, inquiunt Iurisperiti, neminem ignorare oportet, ut quod & certum sit & finitum, & esse debeat, l. 2 ff. de iuris & facti ignorantia. Assumptionis ratio ex superioribus est perspicua, ubi ostendimus quædam iura & iusta esse legitima. Aristoteles tamen hanc falsam esse ostendit hac ratione, quia legitima seu legibus comprehensa vere & proprie non sint iusta, sed ex euentu duntaxat seu per accidens, propterea quod leges per se, ut in tabulis aut libris continentur, consideratæ, nullum in Repub. usum habeant: legum finis non in cognitione aut scriptura, sed in usu & negotiis cernatur, in quibus si explicentur, iisq; si accommodentur, iam demum iustæ dicendæ erunt. Antea non item, nisi ex euentu, quia scilicet fieri potest, ut accommodentur negotiis, & ita iustæ fiant. Et hoc est, quod ait Aristot. legitimum demum vere esse iustum, si sint τὸς πρὸς τὴν πόλιν καὶ τὸς νόμους, id est, certo quodam modo facta & tributa, nempe rebus & negotiis congruenter & accommodatæ: adeo quidem, ut nisi rebus ipsis accommodari possint, ausum dicere leges neque per se, neq; ex euentu esse iustas. Falsa est igitur assumptio. Iam vero, cum usus in rebus singulis cernatur, & negotiorum attributionibus, quæ sunt innumerabiles, perspicuum fit, non esse cuiusvis, sed usu periti demum & prudentis seu politici viri, cum leges, id est, generalia præcepta rebus singulis & negotiis accommodare: difficilimum denique videre, quid iustum, quid iniustum in hoc vel illo negotio contra atque vulgus putabat, quod quidem Aristot. illustrat & confirmat exemplo medicinæ. nam & hic facile quidem esse nosse vires herbæ illius aut illius, vini, mellis, proprietates, nosse sectionem & sectionem, facile inquam esse nosse hæc esse salu-

bria,

bria, & bonæ valetudinis efficientia aut tuentia, vel contra. at
 vsum nosse, id est, cui quid sit præbendum, quo modo, id est,
 quanta mensura, quo tempore, id est, cum tam varia sit ho-
 minum constitutio, temporum & locorum ratio, id vere me-
 dici demum esse nemo negauerit. Vniuersum genus nosse est
 cuiusvis & facile: res singulas, in quibus artis vsus maxime
 cernitur, non nisi periti & docti. Quin etiam Galenus *lib. 1. de*
facultatibus alimentorum, & in libello τῶν ὑγιεινῶν, monet
 nihil salubre aut insalubre vere & per se esse, nullum medica-
 mentum per se esse optimum, sed ex euentu duntaxat, vsus
 solius ratione salubria & insalubria definiti, quemadmodum
 & modo de legibus diximus. Quare vt rerum ad medicinam
 pertinentiam commissio, notitia vniuersi generis est cuius-
 vis, rerum singularum, medici: ita & rerum ad Politicam sci-
 entiam pertinentium, quarum magna pars sunt leges, facili-
 quidem vniuersi generis notitia confusa. Vera autem rerum
 singularum cognitio viri est prudentis & Politici, vsu & præ-
 ceptis informati. Eadem est ratio & in aliis artibus Practicis,
 Musica, gymnastica, pictura, &c. Et quidem hac ipsa compa-
 ratione medicinæ, Aristot. est vsus *lib. 2. Magn. cap. 3. in princ.*
 qui locus huic plane est geminus, & infra quoque *lib. vlt. cap.*
vlt. vbi Sophistas huius vulgaris opinionis authores & con-
 firmatores grauissime refellit exemplo Medicinæ & Musicæ.

δι αὐτῶν δὲ τῶν.] Tertius est vulgi error existimantis, iustos
 peræque atque iniustos facere posse iniuriam, hac frecti ratio-
 ne, quia alterum pulsare, vxori alienæ stuprum offerre, con-
 uicia dicere, non minus possit iustus, quam iniustus. For-
 mula:

Si alterum pulsare potest iustus, &c.

Ergo & iniuriam facere.

Quid enim est aliud iniuria, quam alterius læsio. Imo in-
 quiebant illi, iustus multo etiam magis quam iniustus hæc
 perpetrare potest, vel quia cum iustus alterum contrariorum
 norit, id est, iustum facere, melius videatur nosse & alterum,
 facere iniuste: vel quia specie & simulatione iustitiæ, vt & a-
 micitiæ facilius fraudari & lædi homines possint, vt qui ab a-
 micis & iustis sibi non metuant. Verum Aristoteles consecu-
 tionem hanc, lædere potest alium. Ergo & iniuriam facere,
 falsam esse ostendit hac ratione, quia ad iniuriam necessarius
 sit habitus, ad læsionem non item. Nam quod supra diximus,
 aliud

aliud esse rem iniustam facere, aliud iniuriam, id & hoc loco repetendum est. Itaque ut ea iniusta facta, pulsatio, stupri oblatio, conuicium, sint iniuriæ, cuiusdam modi esse oportet & certo quodam modo affecta, nempe ex habitu manantia, & ab eo, qui habitu sit præditus, profecta, & hoc est, quod ait, *τὸ μὲν ἐξ ἡθους*. Quæ eadem & in fortitudine & aliis omnibus virtutibus est ratio. nam Clypei abiectio & fuga non idem statim sunt quod ignavia: in hac namque habitus, in illis non item est necessarius, vir fortis Clypeum abiicere & fugere potest, ut ignauus non potest. Sic & iustus rem iniustam facere potest, iniuriam non item. Quemadmodum inquit Aristoteles actiones medici, vrere, secare, medicamenta præbere, non statim sunt idem quod medicari & curare: opus namque est, ut vratur, præbeatur medicamentum, &c. certa quadam ratione & modo.

ἡ δὲ τοῦ δικαίου.] Hoc velut ἐν ἰουστον & additamentum satis alieno loco, ut sæpe ab Aristotel. hic interiectum, satis est obscurum. Summa tamen hæc est, de personis, inter quas ius locum habeat. De rebus, in quibus locum habeat, diximus sup. cap. i. vbi docuimus iuris velut materiam esse bona fortunæ, quæ & hoc & illo loco bona simpliciter seu omnino dicuntur. Et quidem pro horum quoque distinctione de personis ipsis explicat hoc loco, quas inter ius locum habeat. Nam inter eas demum locum habere ius, qui horum fortunæ bonorum participes esse possint: ita tamen ut nimium & parum in iis bonis inter eos reperiat, alterutrum si absit, inter eos nullum posse ius locum habere. De priorē parte, id est, de bonis ipsis res est perspicua ex primo cap. De posteriore hic explicat, ut qua personæ proprie distinguantur. Nimium autem & parum habere de his bonis vocat Aristoteles plus aut minus æquo, & quam rectus vsus postulet, quod quidem in his bonis sæpe numero accidit, in virtutibus nunquam. Nam hæc quantumvis amplificatæ nunquam nocent, illa sæpeissime, ut præclare Aristoteles libro 2. Magn. capite 3. in fin. Duo igitur personarum genera affert Aristoteles, in quibus posterior ista pars locum non habeat, & proinde ne ipsum quidem ius. Nā Dii quantumvis bonis abundant, nunquam tamen iis abutuntur, nunquam plus iusto habent, nimium in iis est nullum & proinde nec ius: inter Deos igitur hac ratione nullum ius locum habet. Affert & alteram rationem, cur inter Deos nullum

lum ius locum habeat infra *libro 10. cap. 6.* quod indignæ sint Diis actiones rerum contrahendarum, ubi & hoc amplius negat Diis recte virtutes reliquas attribui, vt & copiose Cicero *libro 3. de Natura Deorum*. Eadem quoque est ratio hominum Diis similium, quibus nulla fortunæ bona nimia esse possint, vt qui omnibus optime vtantur. Bonis enim omnia sunt optima & bona: Contra vero est genus hominum, cui omnia sunt mala, qui nulla re, quantumvis exigua, bene vtantur, quos insanabiles hoc loco vocat Aristoteles, perditos & deploratos vocant Latini, quos inter cum bonorum fortunæ nullus sit usus, nullum quoque ius locum habere: Reliqui sunt inter hos duos interiecti & tanquam mediæ, qui in his bonis nunc nimium, nunc parum habent, iisque nunc bene, nunc male vtuntur. Quo in genere plerique sunt mortales, & proinde Aristoteles hoc genus recte vocat *αὐδὴρμιον*, & inter has demum personas locum habere ius ait Aristot. Scribendum autem ex veteri translatione pro *2° τῷ τῷ δὲ, &c.* Agit enim de tertio genere, cui bona fortunæ nocere ait, *μὴ τὸ τῷ, id est*, aliquatenus, non vt perditis illis omnimodos: Hoc autem, id est, aliquatenus nō omnimodo est humanum, communi hominum vitæ & ingenio consentaneum. Atque ita inter has personas bonorum fortunæ cum nimium & parum, cum medium, id est, ius locum habet, &c.

CAPUT X.

COMMENTARIUM.

Περὶ δὲ ἀμετέλλας καὶ τῷ.] Vt supra de ratione: ita & hic de æquo bono & æquitate, quam rationem hæc ad iustitiam, illud ad ius habeat, explicat. Breuiter quidem suo more, vt & in *Rhet. lib. 1.* & breuissime *lib. 2. Magn. in princ. cap. 1.* de quo tamen, vt cuius in vita communi & causis forensibus maximus sit usus, accuratè & copiose explicant Iuriconsulti, cum veteres, quorum multa extant in libris iuris ciuilibus fragmenta, tum recentiores, quorum aliquot singulares de hoc genere sermiones & libelli extant, vt Salomonii, & Oldendorpii.

ἔτι δὲ αὐτὸς τῷ.] Exponit primum controuersias de æquo & bono: quas deinde dissoluit; ex quibus & naturam ipsam æqui & boni breuiter euoluit. Summa autem controuersia

uerſia & prima quæſtio hæc eſt: Idemne ſit prorſus æquum bonum & ius, an aliud? Et quidem hoc loco monet, ſi quis diligenter conſideret, neque idem prorſus videri, neque tamen aliud genere: diſcrepare quidem inter ſe nonnihil, genere tamen conuenire. Sed hoc infra clarius fiet.

ὅτε μὴ τὸ ἐμεικλῆς.] Accedit ad rationes controuerſiæ, quibus videatur partim eſſe idem, partim eſſe aliud. Nam æquum quidem & bonum ab omnibus laudari, & æquitatis ſtudioſos, adeo quidem, vt & verbum ipſum græcum ἐμεικλῆς, etiam ad quælibet laudabilia transferatur: & quicquid ſit bonum, idem & ἐμεικλῆς dicatur. Vbi obſeruanda eſt duplex huius verbi Græci notio, propria & tralata, nam ἐμεικλῆς proprie dici, quod latine æquum & bonum, iuris quoddam genus, de quo hoc capite. Præterea & alia omnia, quæ ſint laude digna, dici ἐμεικλῆς: vt ἐμεικλῆς nihil ſit aliud ab altera & tralata notione, quam bonum. Ad eundem modum & de homine bipartito dicitur verbum Græcum, tam de hoc iure, inquam, quam de qualibet probitate aut virtute. Latinis duo ſunt viſitata vocabula, æquitas & æquum bonum, ſeu ſæpius æquum & bonum, quorum tamen vna duntaxat eſt notio. Nam ad alias virtutes aut probitatem communem, vt ἐμεικλῆς non accommodantur. Æquum & bonum ſemper de hoc certo iuris genere dicitur; Æquitatis vocabulum plures habet notiones, de quibus ſupra. De homine in hac notione æqui vocabulum non dicitur, multo minus æqui boni, vt quidam inepte, quem Græci ἐμεικλῆς vocant, latine reddunt æquū bonum, Facilem & benignum vocant Latini. Induxit & iuris interpretes plæroſque æquitatis notio, multiplex ignorata, l. de factis, ff. de variis regulis iuris, vt æquitatem, prout hoc capite accipitur, putarim aliam eſſe naturalem, aliam ciuilem, qua de re infra. De vocabulis aliis, cum æquitate vel afſinitatem habentibus, vel illi contrariis aut diſſimilibus, infra extremo capite, nunc ad rem. Cuius hæc ſit Formula:

Quorum laus eſt diſpar, ipſa quoq; non ſunt eadem. Cur enim pari laude alioqui non afficiantur, ſi ſunt eadem?

At æquum bonum, & ius pari laude non afficiuntur, illud longe quam hoc maiore certe, vt modo dictum eſt.

Ergo æquum bonum & ius non videntur eſſe eadem.

ἐμεικλῆς quicquid dicitur, laudabile, & omnes res laudabiles

biles dicuntur ἐπεικῆς, eo est accommodandum vocabulum ἐπεικῆς, quod ἐπεικῆς prae iure maxime solet laudari: illud de vocabulo pertinet ad confirmationem assumptionis.

ἐπὶ δὲ τοῦ λόγου.] [Parere & obedire, & sequi rationem] Contra hoc loco absurdum videri monet, dicere æquum & bonum aliud esse à iure: efficeretur enim; alterutrum, hoc est, æquum aut ius, ut sit non bonum, sit res quædam non bona, sed improba aut mala. nam si inter se sint disiuncta, non videtur, inquit, ambo posse esse ἀγαθὰ. Aut igitur ius non erit bonum, aut æquum bonum, si non sunt eadem: aut si ambo sunt bona, eadem sint necesse est. Formula:

Æquum bonum & ius, nisi sint eadem, alterutrum ut malum sit necesse est.

At falsum illud.

Ergo & hoc.

Impudens esset negare aut ius esse rem bonam, aut æquum bonum.

ἢ τὸ ἐπεικῆς.] Variant hic libri. Sed ex veteri translatione & sententia scribendum, ἢ τὸ ἐπεικῆς, ἐκ δὲ, id est, aut ius non est bonum, aut æquum bonum, si sunt alia: aut ambo sunt bona, si sunt eadem, ut modo explicauimus. Inducenda igitur sunt, quæ ex interpretatione irreperunt, & ἄλλοι, &c.

ἢ μὲν ἢ ἀγαθόν.] Hæc fere, inquit, sunt, quæ de æquo bono in controuersiam reuocari solent: Anne hoc & ius sint idem, an aliud: An vtrūque sit bonum, quod tamen est melius & notius; An alterum altero sit melius.

ἢ δὲ ἀπαιτεῖται.] Hic etiam diluit, quæ primo inter se pugnare videbantur. nam omnia quodam modo recte dici, nihil in iis esse contrarium, nam æquum bonum iure quidem quodam esse melius, esse tamen nihilominus & ius, neque tanquam aliud genus iure est melius. Non sequitur, inquit, quia æquum bonum iure sit melius, ea re etiam genere ea discrepare. nam & homo præstat equo, qui tamen genere conueniunt.

τὸ αὐτὸ δὲ ἀγαθόν.] Hic demum affirmate & certo de iure & æquo bono sententiam suam assert, & priora tanquam concludit. Est igitur, inquit, idem, ius & æquum bonum, quæ etsi ambo sunt bona, melius tamen est æquum bonum. Bona esse ambo perspicuum est, sed alterum altero esse melius: deinde

inde genere vtrunque conuenire, & idem esse, ea vero explanatione egent.

ποιεῖ δὲ τὴν ἀπορίαν.] Hoc tandem loco explanationem æqui boni & cum iure collationem serio instituit, hoc est, an sit ius & quale, id est, cur iure quodam sit melius. Rursus namque dubitari poterat, vt fateamur esse ius, quale tandem id esse possit, vt quod certo constet, non esse ius legitimum. Ait igitur æquum bonum ius esse, non quidem legitimum, sed in quo legitimi correctio potius contineatur. Quod quomodo sit accipiendum & intelligendum, ex iis quæ dicentur, planum fiet. Demum æquitatem quidam diuidunt in scriptam, & non scriptam. Æquitatem legum esse aiunt quodammodo abrogationem, quæ omnia sunt falsissima: nulla enim æquitas est scripta.

ἄπορ δὲ ὅτι ὁ μὲν νόμος.] Quod dixerat æquum bonum esse iuris legitimi correctionem, eius rei causam hic affert: ex qua disputatione & origo & necessitas æqui boni, & cum iure comparatio perspicue intelligetur, vsus denique [non est pretiosior locus in toto hoc libro] æquitatis & legum. Causa igitur hæc est, quia lex omnis cum de genere vniuerso, id est, generaliter feratur & concipiatur [concipere legem, pro scribere sumunt Iurisperiti] fieri autem nō possit, vt de quibusdam rebus, nempe iis, in quibus lex ipsa tãquam materia versatur, recte præcipiatur generaliter. Hic defectus aliquis existat necesse est, vt vbi omnia exprimi aut scribi nequeant, quod quia & legum scriptori est notum, ita se gerere solet, vt non omnia quidem complectatur, quod est *ἀδυνάτου*, sed communiora, & quæ plerumq; accidunt. Obseruanda igitur sunt hæc quatuor: origo & causa æqui boni, eiusq; comparatio cum iure, & vtriusque vsus. Deinde leges de vniuerso genere scribi, vel generaliter. Deinde de iis, quæ accidunt plerumq;. Postremo legum semper esse quiddam *ἐκείμμεν* seu reliqua, & eas aliqua ex parte claudicare, non omnimodo esse perfectas. De primo posterius, vt cuius explicatio ex cæteris pendeat, quæ omnia sunt de lege. Ex quib. prima legum nota hæc est, q; scribantur de genere vniuerso, generaliter, non in singulas personas inquit Iurisperitus, in *Litura*, ff. de legib. quod idem & Plato pulcherrime in *Politico*, & Arist. lib. 3. *Polit. cap. 7. in fin. & lib. 1. Rhet.* vbi de æquo & bono, & initio, vbi hac nota legis scriptorem à iudice distinguit, quod hic *κατὰ μέρος*, & de rebus

singulis, ille καὶ ὅλα iudicet. Quam & eleganter Demosthenes in *Aristogitonem* legem vocat κεινὴν σωθῆκεν τῆς πόλεως, communem Reipublicæ sponsonem, commune pactum, & Iuriconsultus Papinianus in l. 1. ff. de legib. commune præceptum. Ratio autem, cur legum præcepta sint cōmunia, hæc est, quod cum legumscriptores totum Reip. corpus curare, ciuiumque comoda non diuellere, sed omnes eadem cōmuni lege continere debeant, teste Cic. lib. 1. & 2. offic. ex Platone lib. 7 de Rep. Factorum autem & rerum humanarum ea sit varietas, vt ait Liuius, vbi de lege Fuconia lib. 20. cap. 11. seu infinitas appetia, vt ait Aristoteles lib. 1. Rhet. vbi agit de æquo & bono, vt vel omnia scripto comprehendere non possint, vel etiam si possint, tamen latere & fallere legislatores possint, (facta enim ob varietatem etiam prudentissimos interdum fallunt, inquit Iuriconsulti Tit. de iuris & facti ignorantia.) Quia igitur omnibus consulere debeat; & omnia complecti non possit legum scriptor, neque singulatim de omnibus cauere; ea est causa, cur de vniuerso duntaxat genere legem scribas, singulana non persequatur. Verbi gratia, vetās ne quis alium ferro lædat, aut pro vulnere aureos 100. soluat, non persequitur subtilius, quo ferro, quali aut quanto, quantum sit vulnus: Id namque esset infinitum, qua in re nimis curiosi fuerunt maiores nostri, quod perspicuum est ex legibus Alemanicis, Francicis, Thuringicis, Longobardicis, & legibus Municipalibus. Cum hoc est absurdum, relinquenda sunt iudiciis. Singulana legumscriptores prudentiores prætermittunt, est enim infinitum. Altera legum nota, ea duntaxat scripto complecti, quæ plerumque accidunt, non quæ raro. Hinc Solon in parricidas, vt quos nullos fore arbitraretur, nullā poenam constituit. De qua nota & Plato elegantissime eodem illo in loco in *Politico*, quod ipsum & Gymnasiorum præfatis commune esse ait, vt cum videant, fieri non posse, vt quod cuique singulatim conueniat, præscribant, ea duntaxat, quæ communis & plerisque. Quod idem & Iuriconsulti sæpe iterant l. 3. cum 3. seqq. l. 10. cum 3. item seqq. ff. de legib. Ea, inquit Theophrastus, spectant leges, quæ ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidunt, *Antiqui*. ff. si pars hereditas petatur. Hinc pater est mortuus, relinquit grauidam vxorem, cupit facere testamentum, & tamen ignorat, quot sit vxor editura liberos & quales; quia vero existimat liberos posse edi, facit testamentum, & relin-

relinquit amicis, cum habeat 4000. flor. 3000. qui sit, inquit Iuriconsultus, nascantur plurimi liberi, vt interdum fit, septem? quoniam est rara ea res: possunt autem 2. 3. 4. sed raro plures edi, ea de causa partiantur cum amicis liberi, vt accipiant pro tribus capitibus, non pro septem. Sic Iuriconsulti non spectant, quæ raro accidunt, sed quæ sæpius. Post mortem testatoris transfertur dominium in hæredem: quid si surgat, ad quem bona? non ad legum scriptores, neque ad Iuriconsultos hæc quæstio spectat: hi enim quæ sæpius, non quæ raro accidunt, spectant. Leges non de iis, quæ raro, sed de iis, quæ plerumque, & in communi vita accidunt, feruntur: Huius autem notæ eadem fere est, quæ superioris ratio, rerum & negotiorum varietas, vt illis locis dicitur expresse à Platone & aliis. Nam rerum magnam esse varietatem & infinitatem, per se est perspicuum, & sæpe iam iterauimus, Scientiæ politicæ materiam infinite variare & esse maxime instabilem, vt ait Plato in *Politico*. Ex quibus & quantum efficitur, legum, quia omnia iis comprehendere nequeant, esse quædam *ἐκείμην*, seu reliqua, vt vocat Aristoteles lib. 1. *Rhet.* & hic, *ἐκείμην* *ἢ τὸ κατὰ τὸ ἄλλο*, illa nimirum, quæ scripto non fuerint comprehensa, vel inuito legum scriptore, (falli enim eum posse diximus) vel sciente & prudente, quod vel non possit ob summam varietatem, vel nolit etiam nimis subtiliter omnia complecti. Vt enim eleganter Plato, hydræ capita secare contendunt (quod nostri temporis iuris quidam consulti) qui etiam minima quæque scripto complectantur: Omnia enim debent diiudicari, sed non omnia scripto debent comprehendere. Et hac quidem parte claudicare lex dicitur & peccare, non tamē sua aut scriptoris culpa, sed negotiorum & rerum. Quod peccatum corrigit ius illud, quod æquum & bonum dicitur. Et hic verus est vsus & origo seu causa æqui & boni, vt legi claudicanti succurrat, & quasi manum porrigat. Nam vt Aristotel. ait, æquum & bonum nihil aliud est, quam *ἐπαρρησια* legis, quæ propterea, quod generaliter scribitur, claudicat: Est inquam supplementum eorum, quæ in lege desiderantur. Græuiter namque falluntur, qui æquitatem iuri faciunt contrariam & inimicam, cum iuris sit quasi pedissequa & socia, & ei maxime consentanea: Lapsi, ni fallor, quod clemenciam ab æquitate non distinxerint, verbi gratia, lex est, vt parricida infuatur culeo, quod si furiosus parentem necarit, hic æquitas fu-

tiosum absoluit. Si mente sana parentem necarit, & à principi aut magistratu dimittatur, erit Clementia, non æquitas. Clementia iuri & legi repugnat directe: Æquitas legem subsequitur, & est quasi legis, quæ est regula & commune præceptum, tanquam exceptio. Verbi gratia, regula est apud Grammaticos, qua omnia vrbium nomina sunt scæminini generis, excipiuntur in um. Regulæ illi lex & ius, exceptioni similis est æquitas. Sic ius est, ne filius absque patris consensu uxorem ducat. Quid ergo, si pater sit furiosus aut ab hostibus captus. Ex quibus omnibus perspicitur ius seu legem & æquum bonum inter se comparari, neque vnquam æquum bonum esse posse, vbi non sit ius scriptum. Est. n. eorum, quæ scripto comprehendendi non potuerint, supplementum & definitio. Falluntur igitur Accursiani iuris interpretes [vocant Barbaros veteres; eruditos aliquo modo] qui æquitatem partim fecerint scriptam, partim non scriptam, inducti mendosa scriptura legis, placuit, C. de iudiciis: Vbi verbum, *scripta*, autoritate omnium veterum Codicum est inducendum, id quod vel vno Aristot. testimonio confirmari potest, qui *lib. 1. Rhet.* dilucide iuri non scripto æquum & bonum attribuit. Est igitur, nō scripti iuris pars; neque tamen iuris naturalis, vt existimat perperam Oldendorpius *in libello de æquitate*. nam ex prioribus perspicuū est ad ius legitimum id pertinere, ei que deseruire, & eius quodammodo esse partem. Quare & in Cic. *in Top.* perspicue æquitate in duas partes tributa naturæ & instituti huius partem facit æquum bonum aperte Idem facit & Aristot. *in Rhet.* vbi lege in duas partes tributa, communem (quam & naturæ vocat) & propriam (huic dilucide æquitatē attribuit) & in *Magnus lib. 2. in princ.* item aperte æquitatem à iure naturæ separat. Falluntur igitur & illi, qui æquitatem faciunt partim naturalem, partim civilem, perperam acceptis verbis I. C. l. 1. de pact. l. bona fides, ff. de positi, l. 1. ff. si quis testam. liber esse iussus fuerit, l. desinit, ff. de diuers. reg. iur. Nam æquitatis verbo, quod ambiguum esse supra diximus, I. C. iis locis non pro æquo & bono, sed pro iure sunt vsi. Vt enim illi æquitatem, partim faciunt naturalem, partim civilem; Ita & Cic. *in Top.* æquitatē partim esse ait natura, partim instituto. Verum, quia æquum bonum cum iure naturæ magnam habet cognationem, vtrūque est non scriptum, vtrumq; ibi naturali consentaneum, & maxime æquum bonum, ea re non incommode videtur dici posse

posse æquitas naturalis. quomodo & I. Cui quibusdam in locis locuti videntur, & hac ipsa ratione, iure quodā melius esse intelligendum est, nempe legitimo, non eo, quod omnino seu *ἀπλῶς*, id est, naturæ, ut ipse Aristot. explanat *lib. 2. Magn. in princ.* nam iure legitimo nonnulla interdum rationi naturali contraria sancuntur: æquum bonum à ratione naturali nunquam discedit. Ut igitur ius naturæ, ita & æquum bonū iure legitimo est melius. Et ita quidem ipse Aristot. ut dixi eo loco. Verū aliter hic loqui videtur Aristot. & aliud sentire his verbis, & *τὸ ἀπλῶς*, id est, non eo, quod *ἀπλῶς* & omnino, sed peccato quod propter *τὸ ἀπλῶς*, propter generalem locutionem & sermonem legis: nam propter hunc generalem sermonē peccare legem sup. ostendimus. Quibus verbis Aristot. hoc videtur velle, æquum bonum melius esse, non iure quod simpliciter, etiam legitimo (nam & ius naturæ, & legitimū dicitur *ἀπλῶς* ius; omne, inquam, ius Politicum, ut sup. c. 6. & 7.) sed peccato, id est, ratione duntaxat peccati, ex generali & simplici sermone existentis: nempe ius legitimum, qua parte non claudicat, æquo bono non esse deterius. Neque enim ius legitimum nō iniustum aliquod & Clodianum quodammodo, sed rectæ rationi quoque consentaneum, intelligit Aristot. Hac igitur parte æquum bonum ne legitimo quidem est melius, qua nō claudicat: Qua vero parte claudicat, id est, ratione peccati, æquum bonum iure melius censei debet. Corrigit enim peccatum; quod corrigit, melius est eo quod corrigitur. Ad hunc igitur modum puto accipiendum, quod dicitur æquum bonū iure esse melius: dictum ea ætate, ut videtur celebre & proverbiale, sed nō satis intellectum. Perpicuum est & hoc ex prioribus, ius & æquum bonū esse idem, nempe ratione generis, eodem genere cōtineri. Nam & æquum bonum & ius (de legitimo loquimur, cum æquum bonū cum iure comparamus) iuris quædam sunt species, utrumque est ius quoddam. Conveniunt & in materia, nam in dirimendis hominum negotiis cernuntur [æqui boni materiam dicit esse eandem, quæ iuris naturalis, Oldendorpius] discrepant tamen, quod ius sit scriptum, æquum bonum non scriptum. Ius certum & definitū: æquum bonum incertum & infinitum, propter attributorum varietatem, quibus se accommodat. Ius est directum & asperum: æquū bonum etiam mite & flexibile: Ius est magis civile quam æquum bonum: Ius in pluribus, æquū bonum in pau-

cioribus versatur negotiis, et si incertis, à iure & lege relictis.
ὅτι τὸ πρῶτον ἐστὶν ὁ νόμος.] Quod hic de psephismate interserit, sen populi scito [id est, lex populi, sed non perpetua est Psephisma, certa & ad tempus] non tam pertinet ad æqui boni explicationem, quam ad id, quod dixerat, lege omnia comprehendendi non posse; Id namq; argumento psephismatis confirmat. nam psephismatis nullus alius est vsus, quam vt quia lege omnia comprehendendi nequeant, vt sunt quæ quotidie & repente accidunt noua negotia, eo sanciantur & decernantur, vt belli indictio, legis latio, legatorum missio, &c. Magistratum rogatio, creatio, &c. Duo igitur sunt adiumenta, quibus legum *ἐκείνων* sanciantur & suppleantur, æquum bonum & populi scitum, quæ inter hanc tamen puto esse differentiam: quod psephisma ad negotia publica, æquum bonum ad priuata sæpius accommodetur. [id est, ad contractus & negotia hominum. Si quidquam in Republica constituendum, opus est psephismate. Apud Historicos nunquam æquum bonum reperies: apud Iurisconsultos autem, quia tractant de priuatis] Ex quibus quæ inter legem, populi scitum & æquitatem sit differentia, de psephismate & supra quædam *cap. 7. in princ.* Eleganter autem populi scitum Aristot. regulæ plumbeæ Lesbiorum comparat. Videntur Lesbii in ædificando forte propter lapidum asperitatem, vsi regula plumbea & flexibili, quæ se inflecteret & accommodaret ad lapidum inæqualitatem: cum alioqui lapides ad regulam dirigi & æquare soleant. Quare & Erasmus regulam Lesbiam de re flexibili prouerbialiter accepit. Ad eundem modum & populi scitum, negotiis publicis se accommodat, cum alioqui negotia legibus dirigi & accommodari oporteret. Verum quia negotia, in quibus psephisma cernitur, sunt instabilia, incerta & infinita, ob attributorum varietatem commode & accommodata huic incertitudini negotiorum, incerta quoque & infinita tanquam regula attribuitur psephisma. nam psephisma incertum est, varium & infinitum, vt & æquum bonum: At incertæ & infinitæ rei conuenit incerta & infinita regula, vt eleganter Aristoteles.

καὶ τὸ πρῶτον ἐστὶν ὁ νόμος.] Scribendum puto, καὶ ὅτι δίκαιον. Ita enim & verus *tralat*io, & Argyropilus reddidit, & postulat sententia. Nam hoc capite, cuius hic est veluti *ἐπίλογος*, non de iure quid sit, sed de æquo bono, esse id & ius docuit, & quod sit ius.

φανερόν δ' ἐν ταῖς.] Ex ratione coniugatorum, cognito æquo bono, cognosci ait & quis sit, ut ita dicam, æquus, bonus, seu benignus, & facilis, nempe is, qui ea, quæ æqui boni sunt propria, agat & persequatur, cui hoc vel maxime est proprium, non omnia summo iure agere, sed de iure suo multum remittere & concedere, alias eius complures proprietates commemorat Aristoteles *lib. 1. Rhet.* Est igitur hic ἡλαττωπὴς, de quo supra, non vero ἀνταποδοτικὸς, de quo mox: est idem eorum, quæ propria sunt æqui boni ἀνταποδοτικὸς & πρᾶκτικὸς. Quibus duobus verbis tanquam proverbialibus & certis notis virtutum & vitiorum habitus, & habitu præditi, insigniri ab Aristotele solent. Sic prudentiam ait esse ἐξὶν ἀνταποδιδόντι καὶ πρᾶκτικῷ. *libro primo Magn. capit. ultimo.*

καὶ ἡ ἐξὶς αὐτῇ.] Ut in iure, ita & in æquo bono tria sunt spectanda, habitus ipse, iustitia & æquitas, ius seu iustum, & æquum, bonum, & iustus, æquique & boni studiosus. Est & quantum, iusta actio seu factum, ut & æqui boni usus.

ἀνταποδοτικὸς.] Hoc verbum ut melius intelligatur, commemorabimus breuiter, quæ æqui boni sint cognata, quæ inimica & contraria. Diximus autem supra, æquum bonum ab Iureconsultis plærunque dici benignam iuris interpretationem. Quatuor igitur sunt, quæ magnam cum æquo bono affinitatem habeant, bona fides, clementia seu humanitas, ius naturale & eunomofyne. Et quidem de bona fide Triphonius Iurisconsultus *in l. bona fides. ff. de positi.* & eleganter Comanus. *Æquitas, inquit, nihil est aliud, quam legum ipsarum bona fides: Contractuum autem bona fides, quadam est differentium factorumque nostrorum æquitas.* Quibus verbis & differentiam indicat: nam ut æquitas in lege, ita bona fides in contractibus, in quibus sæpe & mala fides versatur, dum contrahentes inter se decipiunt, qua de re pulchre Cicero *libro tertio Officiorum.* Nam in legibus nunquam mala reperitur fides, semper leges bona fide & simpliciter agunt, etsi interpretes in iis explanandis aut accommodandis mala fide interdum versari possunt. Clementia autem seu humanitas & lenitas, æquitati adeo est affinis, ut sæpe vulgo confundantur, quod æquitas sit quædam velut clementia: multum tamen differunt. Nam æquitas, legis est comes & admi-

nistra, eam subsequens & consentanea: clementia legi prius est inimica, id est, eius usum tollit. Qua de re & supra & præclare Connanus *lib. 1. iuris civilis, cap. 1.* Augustus Imperator suos hostes occidit, & quidem iuste: Iulius in gratiam accepit clementia, non æquo bono [hoc confundunt Philippus & alii.] Cum iure autem naturæ quanta æquitati sit communio, indicat & Paulus Iurisconsultus *in l. ult. ff. de iust. & iure. Ius*, inquit, *pluribus modis dicitur, uno modo quidem: quod semper æquum bonum est, dicitur, ut est ius naturale.* Et Cicero *in Topic.* *Æquitas*, inquit, *est, quod ratio naturalis desiderat.* recte. nam utriusque iuris eadem est causa & origo, ratio naturalis, ut & supra diximus: differunt tamen, quod ius naturale per se & absolute; æquum bonum nunquam nisi comparate, intelligatur. nam ut supra diximus, ius & æquitas inter se comparantur, & in categoria collationis constitui possunt. nam æquitas absque lege nulla est, ut cuius sit supplementum & correctio. Ius naturæ etiam cum nulla lex esset, fuit, inquit Imperator, & per se consistit. Prætorio quoque iuri magna est cum æquitate affinitas, & quidem maior, quam cum illo, imò Romæ æquum bonum nihil aliud fere fuit, quam ius prætorium. Quare & in libris iuris civilis sæpissime, quæ per prætorem sunt aut introducuntur, æquitati attribui solent. Quare & Cic. *in Veteri Rhet. lib. 2.* Ius prætorium scripto comprehensum, desit esse æquum bonum, si proprie loquamur. nam originis ratione, etiam non æquum bonum dici potest, & dicitur à Iureconf. [id est, iuris & legis interpretes, iureconf. æqui boni interpp. prætores. Ratio naturalis est causa iuris prætorii. Ius naturale ante legem fuit; æquum bonum subsequitur legem:] Eunomiosynes quæ cum æquitate sit affinitas, & differentia, explicat erudite & breviter Aristoteles *lib. 2. Magn. cap. 2.* de qua te infra *lib. 6. cap. 11. in principio.* Iam vero duo sunt, quæ maxime cum æquo bono pugnent, eique sunt contraria *ἀρετή & κακία* & calumnia: Illud Latine dicitur à Iuriseconsultis ius summum, & ius strictum, ut cuius sit proprium, ea quæ legibus definiuntur, summe restringere, atque ita literam angustiis munire, sepius, ut nihil relaxet, quod ad bonitatis & æquitatis usum redundet; de quo copiose Cicero *in Orat. pro Cæcinnâ.* Quare & in *Cluentiana* æquitatem, laxamentum legis vocat, verbi gratia, lex erat Thebis, ne quis ultra tempus Magistratum retineret:

heret: Epaminondas tamen imperiū quatuor amplius mensibus tenuit, eaque re sius summum spectes, sit condemnandus, & sane in periculum capitis pene incidit, quia tamen in Reipublicæ utilitatem, non sua ambitione tenuit diutius, æquitate postulante est dimissus. Calumnia priori pene gemina in eo tamen differt, quod illud magis legi consentiat, hoc in verbis tantummodo infidias faciat, & aperte à sententia discedat. Confunduntur tamen à plerisque, ut apud Ciceronem *initio 1. Offic. existunt*, &c. Exempla plura videantur apud Dominum Philip. Melanth. *communem præceptorem, in libello eruditissimo de morib.*

CAPVT XI.

COMMENTARIIL

Duo fere hoc capite explicantur: Prius de iniuria sibi faciendā, deinde comparatio faciendæ & accipiendæ iniuriæ.

πότερον δὲ ἐνδὲξεται.] Quæstio est grauis, quam & supra attingit, & hic explicat; an sibi quis ipse iniuriam facere possit? Quæ de re sæpe & Plato & copiose in *Gorgia*. Plato ait, Aristoteles negat.

ποτερον ἐν τῷ.] Nam *cap. 9.* ex eo quod sponte nemo accipere iniuriam possit, & hoc effici ostēdimus, quod hic quæritur, neminem sibi ipsum iniuriam facere posse, quod ipsum argumentum & infra iterabitur.

τὸ μὲν γὰρ ἐστὶν.] Constitit ex prioribus iustitiam esse communem quandam, alteram singularem: Item & ius partim commune, partim singulare. Illud, quod vniuersæ virtuti sit consentaneum, hoc certe. Quare & iniuria partim erit communis, eadem fere cum vicio communi, partim singularis & propria. Hac posita & repetita distinctione, ostendit Aristoteles, neutra ratione quem sibi facere iniuriam posse: & prius quidem de communi iniuria, vbi vnā duntaxat affert rationem, quia efficeretur ut sponte quis iniuriam acciperet, quod est absurdum. Exemplum affert de eo, qui sibi manus sponte afferat, ira commotus: quo ostendit eum non tam sibi facere iniuriam, quam alii, ea ratione, quam dixi. Et quidem iniuriam hunc facere, ostendit hac ratione, quod ea, quæ lege vetentur, & quidem sponte faciat. Lege autem vetari eadem sui ipsius docet hac ratione:

Quod

Quod qua legibus non iubentur, prohibentur.

Cades autem sui ipsius lege non iubetur.

Ergo, &c.

Propositio, quæ primo absurda videtur, intelligenda est de rebus turpibus & inhonestis, quæ si nominatim nō iubentur, tacite prohibita censerī dicunt. Solō parricidia non iussit, neque etiam nominatim vetuit : censetur tamen vetuisse, quia non iusserit. In aliis rebus alia est ratio, & in iis falsa hæc sit regula Aristotelis, ut quas lex non iubeat, easdem continuo censetur vetare. Lex Romana non iubet referre gratiam, neque tamen vetat. Filius sui iuris non iubetur adhibere propinquos in quærenda conditione, [veteres matrimonium vocant conditionem] non tamen vetat. Multa namque sunt licita, quæ tamen non sunt honesta, inquit Iurisconsultus. Multa non iubentur, quæ tamen non vetantur, quin etiam de rebus natura turpibus quædam, quæ non iubentur, non statim tamen vetantur, sed quasi conniuentibus oculis committuntur, ut lupanaria apud quosdam. Facit igitur contra legem [etsi nominatim non iubetur] qui sibi ipsi manus afferat; facit & iniuriam, si sponte sibi ipsi manus afferat, ut ira commotus, quod hic nominatim expressit Aristoteles. Nam seruitutis metu, aut alia necessitate subactus, quia non sponte, iniuriam facere vix videtur, de qua differentia diximus & supra lib. 3. Et notum est ad iniuriam id, quod sponte, esse necessarium, id est, ut sciat quo modo, cur, quem, &c. lædat, adeo quidem, ut etiam si alterum contra legem lædat, ab eo laceffit, non sentiat iniuriam facere, utpote non sua sponte & ultro, sed prouocatus malum referens. Ex quibus efficitur, eū qui sibi manus afferat, quia contra legem faciat, & quidem sponte, sed ira commotus, iniuriam facere.

ad d. riva. Adhuc docuit eum, qui sibi manus afferat ira commotus, facere iniuriam. Hic exquirat, sibi an alii, quod huius est loci. Et ait, non sibi, sed ciuitati & Reipublicæ. Rationem adiungit, quam modo attulimus, & toti quæstioni accommodauimus, quia nemo sponte iniuriam possit accipere. Formula:

Nemo sponte iniuriam accipit.

At ira commotus se interficiens, sponte agit.

Ergo iniuriam non accipit.

Sponte namq; & affert sibi mortem & perpetitur : ciuitati autem

autem iniuriam fieri signo docet isto, quia illum pœna afficiat. Nam si neque sibi, neque privato alii, neq; Reipub. iniuriam faciat, certe pœna affici non debet: Aliis autem iniuriam non fieri, certum est, neque etiam sibi, ut ostendimus; relinquitur ut Reipubl. quod ipsum confirmari potest & hoc Iurisconsultorum dicto, *in l. liber homo. ad l. Aquil.* quod nemo suorum membrorum sit dominus: omnes simus Reip. Atque ita seipse interficiens furtum quodammodo facit Reip. illiq; proinde, non sibi facit iniuriam. Pœna autem, qua Græci eos, qui sibi mortem consciscerent, afficerent, subindicatur hic meo iudicio ab Aristot. ignominia leuior profecto, quam pro scelere. Verum neq; grauior quædam iure Romano, aut à Platone *in legib.* constituitur. Hinc grauitatem scelestum non satis intellexerunt Ethnici, ideoque pœnæ leuiiores constitutæ; non considerat Plato scelus per se, an malum, sed utilitatem Reipub. Christiani responderunt, scelus in ipso punitur. Apud Hebræos grauissimæ: apud Ethnicos mites & leuiiores: si naturalem rationē sequamur, cuius norma in legibus Moisaicis, non debent leniri pœnæ.

ἐν καὶ τὸ ἀδίκως.] Hic de altero iuris genere: & ne huius quidem ratione iniuriam quem sibi facere, ostendit quatuor rationibus.

ἀρετὴ δὲ τὸ αὐτὸ.] Prima est ratio ab absurdo. Sequeretur enim ut eidem eadem res & detrahi possit & adici, quod est absurdum, ut constat ex contrariorum natura. nam si iniuriam quis sibi faceret, etiam perpeteretur iniuriam. At qui facit, ei quodammodo quid adicitur, & est in lucro; qui perperitur, est in damno, eiq; detrahitur ut supra *cap. 4.* dictum est. Plures igitur personæ requiruntur, ut ius & iniuria locum habeant, & hoc est, quod adiungit, *ἀλλ' αἰεὶ ἐν, &c.* Ius & iniuriam inter plures esse necessario, in vno non item, quod & supra explicauimus *initio libri.*

ἐν δὲ ἐκείνων.] Altera ratio, quia, qui iniuriam facit, ultro & prior ut faciat, necesse est. Nam qui lacessitus par pro pari refert, iniuriam vix facere videtur Aristoteli & Ciceroni *in Offic.* Lactantio tamen & Christianis & ipsi Platoni contra *in Critone*, ubi ait, *αἰνεῖσθαι* esse etiam *ἀδικεῖν*, & quia non liceat *ἀδικεῖν*, ne quidem *αἰνεῖσθαι*. Iam vero qui se ipse lædit, non ante facit, quam patitur, sed eodem tempore & infert & patitur malum. Formula:

Iniuriam qui facit, prior faciat necesse est.

At qui se ipse ladit, prior non facit.

Ergo non facit iniuriam.

ἐν εἰν ὡς ἐν ἑρπύ.] Tertia ratio, quia sequeretur, ut sua sponte quis acciperet iniuriam, quod fieri non posse ostendimus, supra cap. 9. ubi & huius rei est facta mentio. Formula :

Si se ipse quis iniuria posset afficere, sibi posset facere. Ergo sua sponte accipere. Nam quia sponte patitur, qui se ipse sponte ladit. Si ergo ladendo se sponte facit sibi iniuriam.

Ergo & patiando quoque, sponte accipit iniuriam.

At hoc est falsum.

Ergo & illud, ut supra cap. 9.

ὡς δὲ τέτοις.] Quarta ratio à specie ad genus, quia certam iniuriam nemo sibi faciat. Formula :

Qui iniuriam facit, certam faciat necesse est, puta, furtur, adulterium committat, depositum non reddat, &c. At nemo sibi certam facit iniuriam, quod licet perquirenti omnia iniuria genera perspicere. nemo cum uxore sua adulterium facere dici potest, nemo res suas furari, &c.

Ergo nemo sibi facit iniuriam.

ὡς δὲ λέγουσι.] Quintam hic ponunt rationem non recte. Nam eadem est cum tertia, quam mirum est hic repeti: videtur tamen id dicere Aristot. quod & supra cap. 9. totam hanc questionem de iniuria sibi facienda dissolui ex sola definitione τῆς ἀδικείας, ut & ibi diximus, poterat tamen hæc clausula prætermitti, & nescio quid externum sapit, præsertim quia scriptura variat in verbis, ὅτι τῆς ἐκαστῆς ἀδικείας, ubi alii ἀκαστῆς, alii utrumque inducunt, quod est melius. nam ἐκαστῆς certe non convenit.

φανερόν δὲ καὶ ὅτι.] Intermissa disputatione de iniuria sibi facienda, interlerit comparisonem eius, quod iniuriam facere & quod accipere docetq; utrumque quidem esse malum, sed hoc illud esse deterius & gravior; qua in re assentitur Platoni, cuius extat disputatio copiosa in Gorgia. Idem probatur & Ciceroni, cum aliis locis, tum in Philip. 9. Miserior, inquit, qui suscipit in se scelus, quam is, qui alterius facinus subire cogitur. Vulgo tamen hæc sententia repugnat, ut qui existimet multo maius esse malum iniuriam accipere, quam facere, quia illud
sic cum

fit cum damno, hoc nō item. Qua ratione & apud Platonem *lib. 1. de Rep.* Trasymachus, & apud Cic. *lib. de Rep.* Furius & Carneades olim iniustitiam iustitiæ anteponendam censuerunt, ut fructuosior. Assentitur igitur Platoni Aristot. sed aliter concludit. nam Plato hunc in modum:

Quod turpius, idem deterius. Facere est turpius. Ergo & deterius.

Verum in propositionis confirmatione in captionem mihi videtur incidere Plato homonymiæ verbi *malum*, quod interdum valet *improbum*, interdum *infructuosum & inutile*. Primum autem docet Aristot. utrumque esse malum hac ratione, quia utrumque discedat à medio, ut, quia in altero plus est; in altero minus; alterum est cum lucro, alterum cum damno, ut supra diximus. Formula:

Qua à medio discedunt, seu plus & minus, sunt mala, utpote à medio discedentia.

At hac duo vel sunt plus, vel sunt minus.

Ergo sunt mala.

Propositionem non confirmat ut certam: Assumptionē illustrat similitudine. Nam quod, inquit, in medicina est sanitatis, & in gymnastica bonæ habitudinis efficiens, id in hac disputatione Politica est id, quod medio consentit, est medium virtutum. Scribendum autem ex veteri translatione, ὁπότε ἔστιν, non ὡς αὐτὸ. Nam quod medium in Politica, nempe iusta actio seu iustitia, idem id in medicina salubre. Eadem similitudine utitur & Plato *lib. 4. de Repub. in fin.* comparans iniuriam cum morbo, iustitiam cum sanitate. Interpungendus est hic locus, ut sit facilius hunc in modum, atque ita reddendus: *Per spicuum autem utrumq; quidem esse malum & iniuriam accipere & facere (alterum enim minus, alterum plus est habere medio, quod sanitatis in medicina, bonæ habitudinis efficiens est in gymnastica) sed tamen peius est facere.*

τὸ ἴδιον δ' ἀδίκειν.] Ratio, cur facere sit grauius malum quam accipere, quia illud cum improbitate coniunctum & vituperandum sit; hoc non item. Formula:

Quod cum improbitate coniunctum, deterius est eo, quod absque improbitate. nam plura vitia uno sunt deteriora.

At facere iniuriam est cum improbitate: accipere non item. Ergo, &c.

Accipe-

Accipere quidem vacare iniuria certū est, qua de re supra. Qui facit iniuriam autē, is vel est improbus, vt qui per iram. nam & hic, etsi nō est improbus, tamen vituperationem non effugit, vt supra explicauimus distincte *cap. 8.* Et hoc est, quod ait, ἡ τῆς τελείας, id est, facere iniuriam, aut cum perfecta est improbitate, vt in eo qui cum ἀρετῆς, aut cum finitima, vt in eo qui per iram. nam non omnis iniuria est eam improbitate, etsi sponte sit omnis: non omne autem quod sit sponte, id cum improbitate, aut iniustitia, vt supra *eod. cap. 8.* quod hic de accipienda iniuria, eam vacare improbitate, idem & supra de aliis extremis interdum diximus, vt de effusione & auaritia, &c. quæ sunt quidem vitia, vt & hic iniuriam accipere, non sunt tamen improba, vt absque malitia & non semper studio seu nocendi animo.

καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι.] Constat iam, iniuriam facere deterius esse, quam accipere; nimirū per se, & considerata vtriusq; vi & natura: nam per accidens seu ex euentu, contra esse potest, vt maius sit malum accipere quam facere: verum id ars negligit, Politica de eo, quod per accidens, non laborat, vt nec vlla ars; quæ namque per accidens, vt infinita, sub artium præcepta non cadunt. Præterea ars naturam imitatur, ea que re & rerum vim & naturam potius scrutatur, quam accidentia: Exemplo autem ostendit simili ex medicina petito, fieri posse, vt quod per se leuius est malum, per accidens fiat grauius. nam Pleuritis laterum dolor, grauior est morbus offensione pedis: fieri tamen potest vt hæc illa sit grauior, nempe, si quia offendendo pede quis labitur interea, ab hoste capiat & interficiatur. Ad eundem modum accipiens iniuriam, vt læsus, etiam grauius malum referre potest aut facere, quam accipit. Sic enim vulgo hæc accommodant: ego puto Aristotelem, vulgi potius argumentum & Platonis disputationem refellere. Vulgus ita:

Accipere iniuriam est infructuosius.

Ergo & maius est malum.

Respondet Aristot. fructus considerari non debere, vt quæ sint accidentia: quomodo & Plato *lib. 2. de Rep.* refellit Trasymachi disputationem contra iustitiam.

καὶ τὰ μεταφορὰν δὲ.] Redit ad priorem disputationem de facienda sibi iniuria: nam quod ibi docuit, nemini secum esse vel iniuriam, vel ius, id hoc loco mitigando & exponendo, verum

verum quidem ait esse per se & absolute: nam improprie & metaphorice (de quo verbo supra) posse ius aliquod esse, & iniuriam sibi secum, seu potius partibus sui inter se. Atque ita breviter copiosam Platonis disputationem attingit, qui *lib. 4. de Repub. in fin.* duo facit iustitiæ genera, interioris & exterioris. Internam vocat trium animæ partium, rationis, iræ & libidinis harmoniam & concentum, cum imperium tenet ratio, parent ceteræ, id est, cum suum cuique parti animæ relinquitur officium à natura tributum. Externam vocat, de qua his libris, Politicam. Aristoteles autem hanc partium animæ harmoniam & consensionem admittit iustitiam dici posse, sed metaphorice & improprie. Sic & ius & iniuriam sibi secum & adversus se dici posse. Cur dici possit, hanc reddit rationem, quia fieri potest, ut partium una ab altera quid mali perpetiatur contra suam appetitionem, & quasi voluntatem. At notum est ex prioribus, iniuriam accipere nihil esse aliud, quam perpeti quid contra voluntatem. Si hoc reperitur, accipere iniuriam: ergo & facere. Hac igitur ratione ostendit inter animæ partes iniuriam, & proinde & ius, & proinde iustitiam quoque & iniustitiam reperiri. Verum ius improprie, nempe œconomicum seu herile, non vero politicum, quod proprie ius dicitur. Nam quæ est ratio domini adversus servos, parentis adversus liberos, & generatim imperantis adversus parentem; eadem est rationis adversus inferiores animæ partes. Quæ de re pulcherrime *infra lib. 1. Polit. cap. 6.* & Cicero *lib. 3. de Repub.* quæ hic confuse, ibi distincte. Quæ est igitur ratio, cur inter patrem & filium non sit ius proprie, eadem & hic est, quæ de
re supra cap. 6.

FINIS LIBRI V.

Ff

LIBER

LIBER VI.

ARGVMENTVM.

*Q*uatuor huius libri membra esse videntur, quarum primum sit velut proœmium: altero contineatur eius rei, de qua agitur, explicatio: tertio subtilior Prudentiæ eiusque partium distributio & explicatio: postremo duæ afferuntur quæstiones. Ad hunc autem locum utile est videre lib. 1. Magn. cap. ult. & lib. 2. cap. 3. lib. 1. Analyt. poster. & 3. de Anima. Platonem in Theæteto, & lib. 7. de Repub. & ex recentioribus Pontani libros 5. de Prudentia.

CAPVT I.

COMMENTARIIL.

Ἐπεὶ δὲ τὸν χρόνον ἀπὸ πρῶτον.] Duobus his primis capitibus tanquam proœmio, qua de re agatur, & cur, adhibita partitione animæ, ex qua & stratum & officium eius rei, de qua agitur, perspicitur, explicat.

Ἐπεὶ δὲ τὸν χρόνον.] Exponit, qua de re, & cur agendum, & quidem de recta ratione, atque adeo de omnibus rationis & mentis virtutibus, causam affert hanc, quia medium (quod sequendum, non vero nimium, aut parum, *supr. lib. 2. & alibi sæpe* est dictum) recta ratione definiatur. Formula:

Si medium cognoscendum est, ut est, & sequendum, ut est.

Ergo & recta ratio cognoscenda.

Nam medii recta ratio est tanquam norma & finis.

Ὁ ἄνθρωπος δὲ τῶν.] Obscurior est hic versus: videtur tamen duabus similitudinibus breuiter & obscure exponere usum & vim rectæ rationis, ut quam videatur appellare scopum & terminum seu finem, quorum illud à sagittariis, hoc ab agricolis est sumptum. Vtigitur, inquit, in aliis rebus & artibus: ita & in supra explicatis virtutibus scopum aliquem esse necesse est, ad quæ is, qui ratione utitur, omnes cogitationes & actiones suas dirigat, & tanquā sagittarius arcū intendat aut remittat. Scopus hic, cum in aliis rebus, tum in virtutibus, quæri potest, quis sit; an recta ipsa ratio, an quid aliud τὸ δέον, nempe seu honestum & id quod oportet, aut medium, aut ipsa pri-

prudētia. Quatuor namq; hęc ad actionum nostrarū rectitudinem efficiendā concurrunt. Et recta quidē ratio ipsa scopus esse non videtur, quod ea velut dūce & lumine prælucēte, ad scopū perueniatur: prudētia quōq; ea, q̄ ad scopum pertinent, dirigere dicitur *inf. c. 12.* mediū quoq; scopus esse nō videt̃, propterea q̄ mediū ratione nimii & eius q̄ parū dicatur, ad nimum & id q̄ parū se referat, non tanquā ad finē. Dicendū puto, scopum actionū nostrarum esse *τὸ δέον*, id quod oportet seu ipsum honestum: quod quia in medio quodā est positū, nō incōmodē & medium dici poterit, vt illa duo sint quidem eadem, rationē tamen differāt. Ratio quōq; ipsa recta, quia eius quod oportet est causa quasi efficiens, dux & lumen: ea re & recte rationi cū eo, quod oportet, maximā est affinitas, & scopus quodammodo esse videt̃. Ad summā; in prudēte est recta ratio, q̄ actiones omnes ad honestū, seu id, quod oportet, in medio positum, dirigat. Ex quibus perspicuum est, quā vis & vsus sit recte rationis, vtpote ad scopum virtutum viam muniētis & prælucētis.

¶ *ἡ δὲ ἐστὶ ὁρμή.*] Altera est similitudo, qua & ipsa vsus recte rationis ostēdit. Est, inquit, finis aliquis seu terminus mediocritatū, quas inter nimum & parum interiectas, vbi recte congruenti *sup. li. 2.* diximus, quasi dicat, quia mediocritates inter nimum & parum sunt interiectas, terminus aliquis vt in iis sit necesse est, vt in duobus agris termino separādis. Hic autē terminus recte rationi est consentaneus, eum dirigit recta ratio, i. mediocritates tanquā terminū inter nimum & parū interiectas, recta moderatur ratio, Est igit̃ recta ratio tanquā scopus & terminus actionū nostrarū, aut certe q̄ illa moderetur & dirigat.

¶ *ἡ δὲ τὸ πρὸς τὴν ἐνέργειαν.*] Tacite quæstioni occurrit: nam occurrī poterat Arist. nō opus esse longiore explicatione de recta ratione: satis esse, quod dictū est, virtutes recte rationi cōgruere debere. Respondet Arist. id quidē verū esse, virtutes cōgruere recte rationi, sed non esse satis ad planā rei cognitionē, id q̄ exemplo Medicinæ ostēdit. Nā nō satis esse, si quis dicat, corpori curando adhibēda esse ea, q̄ medicinæ ratio præcipiat, salubria nēpe: nā hoc amplius & distinctius explicare oportere, q̄ illa sint salubria, quæq; eorū vis & natura. Ad eundē modū & in hac sciētia Politica non satis est dicere, actiones nostras moderandas esse, prout recta præcipit ratio: nā & eo amplius exquirendū, quid recta sit ratio, q̄ eius vis & natura, qui eius sit finis, sc. quomodo actiones nostræ, tanquā termino, de quo modo, definiantur. Id

namque valere mihi videtur verbum ὅπερ in his verbis, ἐ τέρη
 τῆς οὐδ' ἐ, non vero definitio, ut aliqui definiunt. Hæc igitur v-
 na est ratio, cur de affectionibus animi seu virtutibus dispu-
 tans in his libris etiam de recta ratione explicarit. Verum qua-
 ri potest, cur non tantum de ea rectæ rationis forma (quam es-
 se Prudentiam infra docebimus) quæ ad virtutes morales est
 utilis, de quibus in his libris agitur: sed etiam de aliis omnibus
 rectæ rationis generibus hic explicarit, cum ea tractatio potius
 ad Dialecticum aut Physicum pertinere videatur, de sapientia,
 scientia, mente & arte: Et certe ipse Arist. lib. 1. *Posterior. c. ult.* ex-
 plicatione de his affectionibus. ad hos tres, Dialecticū, Physicū,
 & Politicum pertinere ait, & ab ipso in tribus illis operum ge-
 neribus explicatur, quod & initio indicauimus lib. 3. *de Anima*.
 Huic quæstioni occurrit ipse Arist. lib. 1. *Major. c. ult.* Affert igitur
 tres rationes Arist. Prima est, quia omnes sint virtutes, de quib.
 in his libris explicandū suscepit. Secunda est, quia Philosophi
 sit officiū ēt ea pertractare, & vna explicare, quæ eiusdē sint ar-
 gumētū, & in eadē re versent. Philosophi nō tantū ea, q̄ propria
 sint sui instituti, sed ēt q̄ affinia & cognata pertractant, ut elegan-
 ter in lib. *de Fin.* Cic. Tertia est, quia cum de iis, quæ sunt animi
 agatur, de omnib. (quales sunt & hæ affectiones rationis, scien-
 tiarum, &c.) quæ sint animi vel in animo posita, agendum fuit.

τῆς οὐδ' τῆς ψυχῆς δὲ τῆς.] Ut *sup. lib. 1. c. ult.* disputationem de
 virtutibus moralibus, atq; adeo de omnibus virtutib. ab animi
 facultatum partitione, ita & hic de virtutib. rationis disputatio-
 nem ab eadē re orditur, propterea q̄ earū omniū tanquā strato
 & materia sit animus. Ait igitur, partitū se animū esse *supr.*
lib. 1. c. ult. in 2. partes: quarū altera sit particeps rationis, altera
 expers: & ad hanc se accommodasse virtutes morum, ad illam
 virtutes rationis. Illis igitur iam explicatis, superest de his ex-
 plicare, & de ea parte animi, quæ rationis est particeps. Hanc
 igitur duas in partes rursus secat, à strato sumpta diuisione;
 quarum altera res eas intelligamus, quarum principia aliter se
 habere nequeant: altera vero res eas intelligamus, quæ aliter
 se habere possunt. Quæ autem sint res, quarum ea sit natu-
 ra, ut aliter se habere possint, aut non possint, notum est. Non
 possunt res diuinæ & naturales, quæ sunt perpetuæ, fixæ & sta-
 biles, & vniuersimodi. Possunt res, quæ ab hominibus sunt, qua-
 rum in homine est principium, ut opera artis & actiones. Quod
 autem Aristot. res perpetuas vocat eas, quarum principia non
 possint

possint aliter se habere, idem est, ac si diceret: res quæ aliter se habere non possunt, ut & ipse sæpe vocat, omisso verbo principii. Huius nomine hic intelligit principia, quæ dicuntur cognitionis non natura. Cognitionis principia sunt ἀξιωματικά & propositiones Apodicticæ, quibus paritur cognitio & scientia. Sunt & propositiones Dialecticæ, in Medicina & scientia Politica: omnia denique cognitionis principia, siue apodictica, siue Dialectica: Verbi gratia: Iuuare egenum est propositio Politica, honorem exhibere Magistratui; item, Febre laboranti non vinum præbendum, est medica propositio, & principium, de quo hic agitur. Naturæ seu φύσεως principia sunt causa efficiens & finis, de quibus hic non agitur, et si dubitat Eustathius: nam principii vocabulum de propositionibus syllogisticis, cum hoc libro sæpe, tum alibi usurpari solet. Videatur Aristoteles *lib. quarto Metaphysicorum*. Hinc principia Politica Aristoteles *lib. i.* vocat propositiones syllogisticas, ex quibus aliquid in scientia qualibet concludi potest. Principium ἀρετῆς & naturæ est beatitudo: Animus & homo, principium Politicum efficiens.

Ἐπεὶ γὰρ τὸ πρῶτον] Etsi modo dixerat, ἀποκρίθω, quo verbo indicatit, se sumere hanc animi ratione præditi partitionem & supponere tanquam certam, ex libris *de Anima*, neque hic rationib. confirmandâ: adiungit tamē vnā rationē, quā eam confirmet, item à strato sumptam, quia harum duarum animi partium, quæ vel res stabiles, vel instabiles intelligimus, strata non sunt eadem, eadem ipsas quoque dissimiles esse & genere discrepare necesse est. Formula:

Quarum rerum strata genere discrepant, & ipsa discrepant, necesse est; nam cognatio quadam & affinitas esse debet rei seu facultatis animæ cum strato seu re facultati subiecta. Quare & in sensibus sono attributa sunt aures, succo lingua & gustatus, rebus sub aspectum cadentibus oculi, &c. ut eleganter Aristoteles *lib. i. Magn. cap. ult. & lib. i. de Anima, in fin. fere*. Et hoc est, quod & hic ait, ἐκ τῆς φύσεως ὁμοιοτήτης τῆς ψυχῆς, &c. ubi αὐτοῖς, scil. ψυχῆς, seu animæ partibus, id est, cognitio rerum existit cognatione quadam cum iis scil. animæ partibus.

Atqui harum animæ partium duarum strata sunt dissimilia, & genere discrepantia (alterum est enim stabile, alterum instabile.)

Ergo & ha anima partes genere discrepent necesse est. Recte igitur animam in duas has partes diuisit ratione strati.

λεγέσθαι τῶν.] Hic nomina his duabus animæ partibus imponit: dicatur, inquit, altera *ἐπιστημονικὴν* scientiæ, altera *λογιστικὴν* ratiocinationis seu disputationis. Posterioris rationem reddit appellationis, quia ratiocinari seu disputare & consultare sint idem, quasi diceret, pars hæc *πλῆρυν*; dici quidem solet *βελδολικὴν*, seu consultatrix: recte tamen & ratiocinatrix à me appellata fuit, quod ratiocinari & consultare idem valeant. Vocat & *infr. & in lib. 2. de Anima. δοξατικὴν*. De priorè hæc est ratio appellationis, quia in iis rebus cernatur, quarum propria est scientia.

ἔδεις ὃ βελδύεται.] Hæc eo pertinent, vt ostendar, hanc animi partem recte dici *βελδολικὴν*: dictum est enim, eam versari in rebus, quæ aliter se habere possint. At de iisdem hic consultatio, non de iis, quæ aliter se habere nequeunt.

ληπτόν ἄρ' ἐκ τούτου.] Nunc accommodat suam cuique parti virtutem; Quod quidem ita commode fieri docet, si sua cuiusque partis optima sumatur affectio seu habitus: reperto habitu, & de virtute constabit: nam sua cuiusque rei optima affectio seu habitus nihil est aliud, quam virtus, quæ, vt *supra libro 2.* dictum, sua cuiusque rei est perfectio. Virtus autem ad ad suum quæque munus & opus, id est, virtus ex suo quæque opere & munere spectatur & cognoscitur. Quare ad cognoscendam cuiusque partis animæ & optimam affectionem & virtutem, operæ pretium erit & earum animi partium opera & munera cognoscere, &c.

CAPVT II.

COMMENTARI.

Τεῖν δ' ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ.] Perperam & hoc caput à priorè est distractum: adiungit namque continuo de earum animi partium opere & munere; cui tamen explicationi admiscet quædam de omnibus actionum & cognitionum principiis, & maxime de *προαίρεσι*, quæ potius ad virtutes morum, quam ad eas, quæ rationis, pertinent. Opus autem & munus harum animi partium duarum docet esse veri contemplationem, vt tranque in vero contemplando & exquirendo versari, dissimili tamen ratione: nam scientiæ partem in vero absolute, alteram in vero com-

verò compare, i. ad actiones humanas accommodare: quod
 mox rectius intelliget. Ait igitur initio, actionis & veri tria esse
 principia, i. causas efficientes, sensum, mentē & appetitū. Me-
 minisse namq; oportet, q̄ ex Arist. scribit Cic. in lib. de Fin. ho-
 minē ad duos esse natū, ad intelligendū & ad agendū. Vtriusq; i-
 gitur huius officii principia tria esse ait Arist. id q̄ & ex l. 3. de A-
 nima, cognosci potest, vbi his tribus animātes ad quid agendū
 aut cognoscendū impelli scribit: hæc tria mor⁹ animantiū esse
 principia, & hac quidē in re vniuerse cōsentiunt; differūt tamē,
 quod sensus ad cognitionē quidē iuuat (ex sensu namq; pleraq;
 scientiarum principia manant) seu, vt ait Arist. ad veritatem: ad
 actionem vero plane sit inutilis, nullius principium seu causa
 sit actionis. Cuius argumēto sunt beluæ: nam sensu quidē has
 vti, has quidē sentire, nihil agere tamen. Quo pertinet, q̄ s̄ do-
 cuimus, verbū *πρῶτον*, vt & facti Latinū, rationē in se cōplecti.

Ἀλγίστα.] Hæc verba *ἔστι* & *Ἀλγίστα*, rursus *λογικόν* & *Ἀλγόν*-
ῶν eodem pertinent, idem sonant hoc loco. Ratio seu mens
 Latine dici possunt, alias multum inter se differunt, qua de re
infra. Idem, inquam, valent hæc tria, *λογικόν*, *νοητικόν*, & *Ἀλγόν*-
ῶν, pars animi; in qua est ratio seu mens & ratio ipsa, de qua
 & de cuius officiis diligenter hic explicatur.

ἔστι δὲ τὸ πρῶτον Ἀλγόν.] Quid sensus à cæteris duobus differat,
 iam dictum. Hic reliqua duo inter se comparat: nam quod in
 mente est affirmatio & negatio, idem in appetitu est consecutio
 & aspernatio. Notum est mentis duo velut esse officia ratione
 strati seu veri, nempe affirmationem & negationem: appetitus
 quoq; esse duo ratione strati: nam persequi bonum & apernari
 malum: Inter quæ hic talem cognationē ait esse Arist. vt men-
 tis affirmatio sit, velut quædam persecutio, & negatio sit velut
 aspernatio & fuga: nam quod in mente verū est & falsum, id in
 appetitu bonum est & malum. Quare & alias et si improprie,
 mens etiam bonum sibi proponere dicitur, tanquam verum,
 cum hoc eius sit proprium, illud appetitus.

ἢ ἐπεὶ δὲ ἡ.] Vsum comparationis eius hic affert in virtute
 morali: nam constat ex lib. 2. eam nihil esse aliud, quam habi-
 tum proæreticum: & ex lib. 3. proæresin esse appetitum cum
 deliberatione, q̄ cum ita sint, certe hæc duo, mens & appetitus,
 ad virtutē morū sunt necessaria, & ad ipsam quoq; *αἰσθησις*,
 adeo, vt si *αἰσθησις* est bona, vt est in virtute morali: certe &
 appetit⁹ vt sit rectus, & mens quoq; vt sit bona, necesse erit: Ea-

dem vtrumq; vt cupiat & spectet, vt quod mens affirmet, appetitus id persequatur: vt, inquā, menti affirmatio, appetitus persequutioni consentiat, non aliud velit appetitus, quam præcipiat mens & ratio, id quod & *sup. li. 3. de proæresi* est explicatum. Et hæc quidem mens cum appetitu concurrēs, practica dici solet, vt quæ rebus agendis moderetur & deseruiat. Alia est mentis species, quæ in contemplando absolute vero spectatur. Est quidem veri contemplatio omni menti propria: mens omnis & ratio in contemplando vero versatur, tam practica, q̃ theonica, hæc tamen absolute, illa comparate: nam hæc in sola veri consideratione consistit, & intra eam se continet: illa foras spectat, & negotiis hominum se accommodat, eaq; tanquam lumen & dux moderatur, & hoc est, quod ait, τὸ πρᾶκτικὸν καὶ θεωρητικόν. *sc. μορίῳ*, supple, quæ duo verba de vna animi parte practica sunt intelligenda, vt quæ & ipsa est *θεωρητικὴ*, non tamen theoretica: *θεωρητικὴ* est genus, cuius partes sunt *πρακτικὴ* & *θεωρητικὴ*. Argyropylos tamen verbum, καὶ *θεωρητικόν*, prætermisit, quod & ipse malim, nisi libris omnibus & veteri tralationi repugnaret.

περὶ ἧς μὲν ἔν.] Redit ad *αἰσχύρεσιν*: eam esse quidem actionis principium & virtutum moralium, non tamen principium, quod alicuius gratia, sed id, vnde motus. Duo facit principiorū genera, alterū quod alicuius rei gratia, cuius generis est bonum & finis: alterum vnde motus, id est, vnde rerum ortus & interitus, cuius generis est causa efficiens. Et huius quidem generis principium ait esse *αἰσχύρεσιν*, vt quæ nō sit tanquam finis rerum agendarum, sed causa potius efficiens. Ratio autem ab Aristotele prætermissa, hæc est, quia *αἰσχύρεσις* est appetitio quædam, vt supra dictum *lib. 3. cap. 3. Formula:*

Appetitus omnis est motus principium, ad agendum impellit, teste Arist. lib. 3. de Anima.

At αἰσχύρεσις est appetitio quædam.

Ergo, &c.

Est igitur *αἰσχύρεσις* rerum agendarum principium. *αἰσχύρεσις* autē principia sunt appetitus & mens ea, quæ alio spectat, id est, practica: nam & initio diximus, vt *αἰσχύρεσις* sit bona, hæc duo requiri, bonam mentem, & huic consentientem appetitum rectum. Quare cum *αἰσχύρεσις* absque his duobus esse nequeat, tanquam suis principiis: recte adiungit Aristoteles *αἰσχύρεσιν* absq; mente seu potestate & habitu morali esse non posse. Quod

Quod principium vt utilissimum diligenter est retinendum. Ratio eius de mente iam est exposita. De morali habitu hæc est, quia ex *ἀρετῶν* homines sint & dicantur boni aut improbi, vt *supra* sæpe est explicatum. [Ex *ἀρετῶν* enim probus aut improbus capit nomen.] Atqui probitas & improbitas morali habitu definiuntur: vitia & virtutes sunt habitus. Quare præfati necessaria est affectio moralis: informetur quodammodo *ἀρετῶν* moribus & habitu morali necesse est. [ad præfatum enim necessarius est habitus moralis seu Ethicus, id est, vt vere sit *ἀρετῶν*. *ἀρετῶν* ipsam constituit virtutem, & ad virtutem requiritur habitus.] Qua de re *infra* cap. 12. latius. Confirmat hoc præceptum & ipse Aristoteles, [Res quæ reddit bona, quæ tendunt ad finem est habitus moralis: præfatis reddit bonum ipsum finem. Si quis mala *ἀρετῶν*, malus finis. Sed vt ipsa sit bona *ἀρετῶν*, quæ iuuat actiones, quibus perueniamus ad finem, requiritur informatio quardam moralis] his verbis, *ἀρετῶν* ἢ, quasi dicat, *ἀρετῶν* seu bonæ actionis principium est *ἀρετῶν*, aut etiam *ἀρετῶν*, ad agendum impellit, vt pote appetitus *βελούτης*. Atqui actio absq; illis duobus, mente & morali informatione seu habitu morali, absq; moribus, inquit Aristoteles, esse nequit: qui ex virtute aut vitio quid agit, habitu quodam informatus sit necesse est, prælucente ratione seu mente, vt & *infra* capite 12.

Ἀρετῶν ἢ αὐτῶν.] Redit ad mentem Theoricam & Practicam. Legendum autem *Ἀρετῶν ἢ αὐτῶν*, non vt in quibusdam *αὐτῶν*. Legendum, inquam, *mens autem ipsa*, vt recte verus Interpretres: non vero hæc, vt alij plerique. Mens, inquit, ipsa, nempe Theoretica mens per se considerata nihil mouet, ad agendum non impellit: in veritate sola contemplanda acquiescit. Practica, eaq; quæ alio spectat, illa est, quæ mouet, quæ molitur aliquid, quæ ad agendum impellit: non igitur Theoretica, sed practica mens & ratio rerum agendarum est principium. Quod vel ex eo perspicuum esse potest, q; in practica, seu mente actrice etiam effectricis mentis (quam vel ex sensu patet esse principium agendi, vel faciendi potius) principatus sit positus, quod hæc illi quodammodo dominetur, suamque vim communicet: Nam vt actrix, ita & effectrix alio spectat. Qui namq; quid efficit, opus semper aliquod spectat, rei seu operis conficiendæ causa laborat, sutor calcei, &c. Et hæc qui-

dem in re practica & ποιητικά, (de quibus *infra* latius) consentiunt, nempe quod alio referuntur, discrepant tamen, quod id quod efficitur, non est simpliciter finis, est alterius rei gratia: id quod agitur, est finis simpliciter. Effectricis ipsa effectio non est finis, opus præterea desideratur, & huius rursus alius præterea finis, ut ædificationis domus, & huius inhabitatio: Actricis autem ipsa actio est finis, neq; quidquam præterea desideratur: Citharodus carmine perfecto nihil præterea spectat operis. Quare actrix & effectrix eodem quidē velut genere continentur, quod est mens, non absoluta, sed alicuius rei gratia: fine tamen differunt. Practicæ autem vocabulum improprie & menti huic cōmuni hic attribuitur, cum ait eam effectrici quodammodo dominari. Nam proprie est ea, quæ contradistinctione ab effectrice fine discrepat, ut est explicatum, & *infra* explicabitur latius *cap. 4.* Practicæ igitur finis ipsa est actio: huius autem finis est appetitio, id est, appetitus ad finem tanquam bonum se refert: mens practica actionem spectat: appetitio finem & bonum, & hoc est, quod ait, ἡ δὲ ὁρεξίς τὸ τέλει. τέλως.

διὸ ἡ ὁρεκτικὴ νῦν.] Redit ad προαίρεσιν, eiusq; affert quandam definitionem ex prioribus confectam. *Supra* namq; dictum ad προαίρεσιν, mentē & appetitionem concurrere. Hinc efficitur, inquit Aristoteles προαίρεσιν nihil esse aliud, quam vel mentem orecticam, seu cum appetitu, vel contra, appetitum διανοητικόν, mentalem, id est, Appetitum cum mente, quod *supra* est explicatum *lib. 3. cap. 3. in fine.* Et hæc quidem de προαίρεσιν, rerum omnium agendarum virtutum & vitiorum principio, quod quidem principium est homo ipse, inquit Aristoteles hoc loco, quia προαίρεσις partes, mens & appetitus in ipso sunt homine, & ipsum & *supra* est explicatum *li. 3. c. 3.*

ἢ ἐστὶν ἡ προαιρετικὴ.] Adiungit de strato seu materia προαίρεσις, quibus illa in rebus verietur, quarum rerum sit προαίρεσις. Affert autem vnam duntaxat notam. Nam plures *supra* *lib. 3.* & omnes attulit. Ait igitur προαίρεσιν nō esse rerum præteritarū, sed futurarum hac ratione, quia nec deliberatio sit rerū præteritarum: nulla autem est προαίρεσις absq; deliberatione, ut *supra* est explicatum *lib. 3.* Cur autem deliberatio rerum præteritarum nulla sit, hæc est ratio, quia deliberatio rerum sit earum, quæ fieri possint, ut & *supra* explicatum: at rerum præteritarū hæc est natura, ut dici nō possint fieri posse, utpote iam factæ:

factæ: quod factum ut vulgo dicitur, infectum reddi nequit. Id quod Aristoteles Agathonis Tragici testimonio confirmat, adeo id verum esse, ut cum omnia Dij possint, hoc tamen solum & ipsis negatum sit, quæ facta sunt reddere infecta: idem & temporis omnium parenti negatum ait Pindarus in 2. hymno Olympiorum. Videat & Sophocles in Trachinis. Formula:

Quarum rerum non est deliberatio, earum nec est ~~προβλεψις~~

At præteritarum non est deliberatio.

Ergo nec proævisis.

Altera Formula:

Quæ res fieri nequeunt, sub deliberationem non cadunt.

Res autem præteritæ sunt eius generis.

Ergo, &c.

ἀποτέραν ὃ γ.] Quasi diceret, ex prioribus liquet, quod harum animi partium sit munus & opus, quæ fuit quæstio princeps, conclusio. Eorum autem omnium hæc est summa: Animi partis, quæ rationis est particeps, duas esse rursus partes seu facultates, quarum una scientia: altera dicitur ratiocinatrix, illa quoque theoretica, hæc practica, sub qua effectrix, dicitur. Vtriusque idem genere est munus & opus, veritas seu eius acquisitio, pertractatio, sed fine non idem. Nam illius veritas in se vertitur & consistit, huius alio pertinet, hominumque negotijs se accommodat.

ἡ γὰρ αὖ ἐν ἐξείῃ] Initio huius capitis dictum est, harum animi partium virtutes ex opere & munere & optima affectione cognosci: iam igitur cognito earum opere & munere, reliquum est, ut de optimis affectionibus seu habitibus videamus, in quibus opus illud & munus, quod veri pertractationem diximus, reperiat, seu ut loquitur Aristoteles, quibus habitibus maxime pars utraq; ἀληθὴς εἴη, verum enunciat seu profert. Nam repertis his affectionibus, etiam de virtutibus harum animi partium, quas quærimus, constabit, &c.

CAPVT III.

COMMENTARI.

Ἀεὶ ἀρροῦναι ἐν ἀνάγκῃ,] Duo hic afferuntur, commemoratio & expositio affectionum optimarum partium ratione ventium: deinde explicatio unius earum affectionum nimirum scientiæ.

ὁ γὰρ

δὲ ξάμφοροι ἐν αὐτῷ.] Quæ adhuc sunt explicata de methodo & partibus animæ, earumq; munere & officio, de principijs actionis & cognitionis, & de proæresi: ea proœmij loco constituimus. Nam hic demum orditur disputationem de virtutibus rationis seu mentis, qui scopus est huius libri, & hoc est, quod ait, δὲ ξάμφοροι, &c. quomodo & *supra libr. i. capit. 3.* [absoluto proœmio.]

ἔστω δὲ οἱ ἀληθῶς.] Diximus harum animi partium, de quibus agitur, opus & munus esse ἀληθῶς εἶναι. [Ennius apud Gellium olim hoc dixit *verare*.] Hic iam quæritur de affectionibus seu habitibus, in quibus ἀληθῶς εἶναι cernatur: seu quorū habituum ope & opera partes illæ animæ verum enunciant, munusque suum fungantur. Aristoteles igitur quinque esse huius generis habitus. Sint, inquit, quinque, quasi diceret, non assero rationes, cur quinque duntaxat sint, sed sumo ut certū ex Analyticis: adiungit tamen rationem, cur opinio ab hoc numero excludat, quia opinio etiam sit falsi, etiā mentiri, & falsum dicere opinione accipit animo, quæritur autem hos habitus, quibus animus ἀληθῶς εἶναι. De opinione, eam & veram esse, & falsam, eaque animum ἐπεμφοτερίζειν, ut Aristoteles *in magn. libr. i. cap. ult.* ex Platonis Theætetō sumpto vocabulo loquitur, id est, ambigere animum, nunc hoc, nunc illud sentire & loqui, nemo unquam dubitarit. Quare & pulchre Plato opinionem velut Androgynum medium quiddam esse ait inter id quod est, & id quod non est. Eam vocat hoc loco duobus nominibus Aristoteles, ἀόξυν & ἀπολλύμενον, quod posterius tamen verbum est multiplex, & quidem triplex eius notio. Nam interdum est omnis animi comprehensio, & genus omnium harum affectionum, scientiæ, sapientiæ, &c. ut est apud Alexandrum *in 1. Top.* & ipsum Aristotelem *libr. 4. Topic.* Interdum idem valet, quod opinio seu δόξα. Quare & *in magnis* hoc solum nomine est usus. Interdum est quiddam à δόξῃ dissimile, non quidem genus δόξης, ut perperam Plato, sed quasi stratum & materiam, inquit Aristoteles *lib. 4. Top.* videatur & doctissimus Schegkianus *in 1. Analyt. cap. 39. in aureis commentar.* Hæc igitur est causa, cur hoc loco inter habitus veri, opinionem non numerarit Aristoteles, etsi *in magnis* numeravit. Verum in ijs libris multa secus continentur, non tam exquisitis & accuratis quam sunt Nicomachici. Cur ergo dicet aliquis, Prudentiam quoque & artem non ex-

clusit, ut quæ sæpe à vero aberrant. Respondeo, quia prudentiæ ipsius aut artis, ipsorum inquam habituum non sit peccatum, sed rerum: ipsorum habituum hæc est natura, ut verum semper persequantur: aberrant tamen interdum rerum culpa instabilem & incertarum. At opinionis ipsius natura hæc est, ut & falsum, & verum persequatur. [Natura enim opinionis est quasi ambiguus gladius. Si quis quid falso opinatur, est vere opinio, sed non vera opinio, sed falsa, ex se, & vera, est falsa opinio.] Quæ præterea potest, quæ sit natura, cur veri affectiones quinque duntaxat, & quidem hæc commemorentur. Solet causa ex rebus & strato elici. Res enim aut sunt necessaria, aut non. Illæ partim sunt principia, quorū est mens: partim de principiis conclusa & effecta, quarum est scientia: partim utraq; permixtim, quorum est sapientia. Non necessaria, quas contingentes vulgo vocant, partim sub actionem cadunt, quarum prudentia: partim sub effectiōem, quarum est ars. Atque ita plerique: accommodatius tamen ad rem propositam, ex munere & opere harum animi partium causam elicendam existimo. Opus & munus diximus esse veri pertractationem, partim in se, partim alterius gratia, prout duæ quoq; animi sunt partes, altera Theoretica, altera practica. Si in se, aut cum mentis quadam agitatione seu discursu, ut vocant: aut absque: aut permixtum. Hinc deinceps, scientia, mens, & sapientia existunt: si alterius gratia, aut agendo aut efficiendo, & hinc prudentia & ars. Atq; ita ex quinque partito animi munere & opere, habitus quoque quinque existunt genera. Hinc quando quid est absque disputatione mentis, tum talis actio mentis dicitur proprie, q̄ græce νοησις vocant, ubi talis contemplatio veri absq; discursu, existit quidam habitus, qui dicitur *νῆς*. Vbi agitatio mentis adest, non possum complecti, nisi me doceas rationibus syllogisticis, tum existit scientia. Nulla vera scientia absque quodam discursu, absq; collectionibus, argumentis. Vbi mens disputat secum, existit scientia. Habitus est etiam, qui partim disputat, partim non, utitur utroque munere, & disputatione aliquid concludit, & contra absque, &c. est habitus ille, qui vocatur sapientia, copulatus ex mente & scientia, ex duobus prioribus videlicet.

ἐπιστήμη καὶ σοφία.] Orditur deinceps explicare quinque hos veri habitus, & primum quidem de scientia. Meminisse autem

tem oportet, quæ *supra lib. i. initio* diximus, scientiæ vocabulū interdum communius, interdū accipi angustius. Nam & prudentia, & ars, & sapientia communiori notione etiam scientiæ dicuntur, tam latine, quam græce. Angustius hoc loco accipitur & proprie. Affert autem tres eius notas, exquisitius quam Plato, qui in *Theateto* scientiæ naturam non tam firmis conclusionibus, quam similitudinibus (re & negotio ipsius quoque Platonis testimonio, fallace & lubrico) naturam scientiæ & definitionem inuestigat, quem se obscure perstringere mihi videtur hoc loco, his verbis Aristoteles, εἰ δὲ ἀκριβολεγεῖσθαι οὐ μὴ, &c.

πάντες γὰρ ὑπολαμβάνουσιν.] Prima est nota à communi hominum sensu & opinione sumpta, qua docet Arist. scientiam rem esse firmissimā & immutabilem, rerumque esse stabilium, æternarum, non vero caducarum, ortuique & interitui obnoxiarum. Omnes, inquit, ea se scire existimant, quæ aliter habere se non possint: id demum scire se existimant, quod plane ita se habeat, neque aliter villo modo se habere possit. Id demum vocant scire, quo argumento utitur Aristoteles, & in *Analyt. lib. i. poster. cap. 2.* Sic ea, quæ sciuntur, plane ita esse debent, ut aliter se habere nequeant, ut scimus Deum omnipotentem. Ita affectus animo sit, qui scit, ut existimet se nunquam aliter posse cognoscere: qui deducuntur à scientia sua, non sunt scientes.

τὰ δὲ ἐνδεχόμενα.] Ea sciri diximus, quæ nullo prorsus modo aliter esse nequeant. Nam quæ aliter se habere possint, eorum profecto certitudo esse non potest, quæ ad scientiam requiritur, propterea quod simul usurpari sensu desierint, iam ignorari incipiant, sunt, nec ne. Et hoc est, quod ait, οὐκ ἔστιν ἢ ψυχῇ, ubi verbum ψυχῇ, non de mente, quasi mente cernere & animo, sed de sensu est accipiendum, teste ipso Aristotele *lib. 6. Metaphys. ἀδελὰ τε γὰρ τὰ φθιτὰ καὶ ἀβρόβια*. Summa rerum, quæ aliter se habere possunt, nulla potest esse scientia: efficere enim ut scientia fieret ignorantia. Cur ita? nam ea est illarum rerum natura, ut quamdiu sensu percipiuntur, cognosci possint: sensu simul atque desierint usurpari, continuo ignorari incipiunt, ut quarum notitia ex sensu solo pendeat. Neque vero id duntaxat, quod scitur seu τὸ ἐπιστὶ τὸν eius est naturæ & firmitatis, nulla ut ratione immutari nequeat: seu etiam scientem ipsum ita affectum esse oportet ut sit ἀμεταβλητόν, ut Græci vocant, immutabilis & impermutabilis. Quare & scientiam

tiam quidam definiunt comprehensionem animi ἀμετέπιστον, quæ nulla persuasione inuerti possit, teste Aristotele *libr. sexto Topicor.* Si, inquit, id quon scitur, est immutabile. Ergo & necessarium. Si necessarium. Ergo & sempiternum: Si sempiternum. Ergo ingeneratum & immortale, seu ortus & interitus expers. De duobus res est facilis: medij hanc affert rationem; quia quæ simpliciter necessaria, ea esse omnia sempiterna. Sic enim interpungendum, non ante, sed post verbū ἀπαιτῶς. Duplex est enim necessitas: altera simplex & absoluta seu ἀπαιτῶς: altera ex ἀπαιτῶς seu adiunctione, teste Aristotele *lib. 1. de partib. Animalium.* & Cic. *lib. 2. veteris Rhet. in fin.* & dilucide Aristoteles *lib. 2. de ortu & interitu*, vbi hac vtitur ratione. Si necessarium, inquit. Ergo & sempiternū. In omni enim syllogismo probabili est necessitas ex hypothese, in Apodictico syllogismo absoluta. Ea igitur quæ sciunt, sunt immutabilia, necessaria, æterna, ortus & interitus expertia. Cuius generis sola sunt diuina, eaq; re ne quidem in naturalibus proprie est scientia, & ex Platonis *lib. 6. de Republ.* sententia, ne quidem in Mathematicis, sed repugnante Aristotele. Nam ex huius sententia Metaphysicorum & Mathematicorum propria est scientia, Physicorum impropria: Politicorum, Medicorum, &c. maxime impropria, seu prudentia potius & ars. Hinc omnia quæ intereunt, vt res naturales eorum non est scientia.

[*πῶς ἐπιστήμη.*] Altera scientiæ nota de origine eius & causa. Doceri, inquit, scientia, & percipi discendo potest, res quæ sub scientiam cadit τὸ ἐπιστήμῳ. Nam docere scientis est proprium, teste Aristotele *lib. 1. Metaphys. in princ.* et si omnibus ætatibus, & hac maxime, sæpe qui non didicerint, doceant, quos grauissime reprehendit Plato *in Gorgia*. Doceri igitur & discendo percipi potest scientia. Iam vero omnis perceptio est ex prænotione aliqua, vt copiose Aristoteles *li. 1. poster. Analyt.* sic in studijs, in artib. quas Græci vocant *Ἀγωνισμὸς* opus est prænotione. Verum in opificum artibus nulla opus est prænotione. Prænotionis autem genera affert duo, syllogismum & inductionem: & hanc quidem ait esse principium, & vniuersi, illum vero ex vniuersis constare, id est, inductio quidē est principium, quo cognoscant vniuersa. Quæ cum nobis sunt obscuriora (in quibus tamen propria est scientia) rebus singulis & sensu (huc pertinet inductio) innotescant nobis necesse est. Itaq; recte legit in veterib. libris, *in Eudemis*, veteri translatione, & in omnibus

bus editionibus, excepta Basiliensi pessima, $\delta\phi\chi\eta$, non $\delta\phi\chi\eta\epsilon\iota$. Nam & principium est inductio, & quidem vniuersi, id est, principium cognitionis vniuersorum per singularia. Syllogismus autem est & ipse prænotionis genus, ex vniuersis constans. Nam vt inductio est singularium, ita syllogismus vniuersorum, & ex generalibus propositionibus conflatus. His igitur duobus notionum generibus ad scientiam vtitur: syllogismo quidem ad recte concludendum, inductione ad vniuersa, vt $\alpha\zeta\iota\alpha\mu\alpha\lambda\alpha$ rebus singulis confirmanda & illustranda: Et si in *Analyt. $\delta\pi\sigma\delta\epsilon\iota\chi\epsilon\iota\varsigma$* , id est, syllogismi scientiam efficientis seu Epistemonici, alia prænotionum facit genera, quid sit, & an sit, seu quod sit.

$\epsilon\iota\sigma\iota\nu\alpha\sigma\alpha\delta\phi\chi\alpha\iota$.] Docet inductionis vsum & causam. Nam cum principiorum, id est, cognitionum, seu propositionum generalium, ex quibus conficitur syllogismus, non alius præterea sit syllogismus, alio syllogismo confirmari nō possint: necessaria fuit inductio, qua generales illæ propositiones confirmantur, nempe per sensum & res singulas. Cur autē syllogismo alio confirmari nequeant, hæc est ratio, ne res abeat in infinitum.

$\eta\mu\alpha\sigma\alpha\iota\epsilon\pi\iota\sigma\tau\eta\mu\eta$.] Definitionem affert scientiæ, $\delta\pi\sigma\delta\epsilon\iota\chi\epsilon\iota\varsigma$ congruentem. Nam quæ adhuc de scientia hoc loco, eadem de $\delta\pi\sigma\delta\epsilon\iota\chi\epsilon\iota\varsigma$ in *Analyt.* disseruit. Est igitur scientia habitus apodicticus: quæ plena est definitio scientiæ ex genere & differentia conflata. Nam quod ait Aristoteles, $\eta\sigma\iota\alpha\sigma\alpha\iota\alpha\lambda\lambda\alpha\iota$ non ita accipienda sunt, quasi hæc definitio non sit plena, sed ad verbum $\delta\pi\sigma\delta\epsilon\iota\chi\epsilon\iota\varsigma$ explicandum pertinent, & ad ea quæ supra sunt allata. Nam $\delta\pi\sigma\delta\epsilon\iota\chi\epsilon\iota\varsigma$ propositiones non tantum sunt necessariae, & ex prænotionibus confirmatae; sed etiam medij expertes, notiores quam complexio, huiusque ipsius causa, quæ omnia ad $\delta\pi\sigma\delta\epsilon\iota\chi\epsilon\iota\varsigma$ sunt necessaria. Quare & adiungit mox tertiam notam scientiæ, nempe complexione notiores debere esse sumptiones seu principia. Plato scientiam definit comprehensionem rerum diuinarum certa quadam ratione in *lib. 6. de Republ.* Nam, vt diximus, rerum duntaxat diuinarum scientiam esse ille voluit, sed variat sæpe; nam sapientiam alias rerum diuinarum; scientiam naturalium; prudentiam humanarum esse ait in *Euthydemo*. Affert & scientiæ definitionem in *Arithmetica* Nicomachus. *Εἴς, inquit, comprehensionem seu κατὰ ληΐας rei subiectæ nunquam fallens & immutabilis ἀμεταβλητόν*. Et Clemens Alexandrinus *li. 2. Stromata*.

rum, Philosophi, inquit, scientiam definiunt habitum, qui nulla ratione dimoueri possit.

ὅταν γὰρ πῶς πιστεύει.] Tertia nota de fide principiorum seu sumptionū [principia. n. syllogismi pmissa sunt] & certitudine. Nam hunc demum vere scire, qui sumptionibus seu principijs fidem habeat, ijsq; acquiescat, eiq; ipsa complexione sint notiora: sin minus, vere hunc non scire, nisi ex euentu & per accidens. Est enim duplex scientia, vera, de qua hoc loco, & ex euentu seu κατὰ συμβεβηκός, qualis est fere rerum naturalium & maxime Politicarum. De tertia hac nota, vt & de prioribus earumque rationibus disputat vberius in libr. 1. *Analyt. poster. c. 6.*

CAPVT IV.

COMMENTARI I.

Τῆς δὲ ἐνδεχόμενης ἀνάγκης.] De arte, qui & ex habitibus animi ad verum cernendum est vnus, & inertia, explicatur, quid sint, & quemadmodum ab alijs differant. Artis autem notio est multiplex: nam interdum habitum ipsum, interdum viam habitus sonat. Ars enim pro via & ratione, quam Græci interdum μέθοδος vocant, poni solet. Hinc Cicero arte aliquid facere seu pertractare, quod alias via & ratione dicit. Habitus autem, vel omnis veri, vel certus hoc verbo significari solet. Nam communius interdum omnes scientiæ & artes Theoreticæ, practicæ & poeticæ artis verbo comprehenduntur, vt supra lib. 1. πᾶσαι τέχναι, &c. quo pertinet vtitata artis definitio apud Cic. lib. 4. *Academ. & 1. de orat.* & apud Quintil. & Lucian. Ars est ex multis animi perceptionibus, vsu & exercitatione conquisitis, & in vnum exitum vitæ vtilem spectantibus coaceruatio. Certus autem habitus hoc loco explicatur, quæ quidem propria est huius verbi significatio. Cuius rei hanc affert rationem seu signum potius Aristoteles in *Magnis*. Quia apud Græcos verbum τέχνη, plarumq; de hoc certo genere effertur: alias forasse rationes attulit Aristoteles in libris *Exotericis*, vt hic significat. Artis quoq; verbum interdum pro calliditate & dolo: qua ratione affinitatem habet quandam cum prudentia: interdum pro omnibus rectis & prauis actionibus, & institutis poni solet, seu studijs, vt apud Salustium: *Facile impertum ijs artibus retinetur, quibus est partum.* & Liuius, omnium consensu princeps belli pacisq; artibus. Et apud

Plautum & vetustiores sæpe bonæ artes p virtutibus, seu actionibus virtuti consentaneis, & contra malæ artes reperiuntur. Quibus notationibus observatis, erudite responderi potest ad quæstiones vulgatas: an Iurisprudencia sit ars: an Rhetorica sit ars? de qua apud Cic. in lib. de orat. & Quintil.

ἢ ὁ ἐνδεχόμενος.] Hoc verbo subindicatur disputationis cōnexio & contextus huius cap. cum priore. Nam explicato habitu ἢ μὴ ἐνδεχόμενος rerum stabilium & immutabilium, consequens erat explicare de habitu, qui sit ἢ ἐνδεχόμενος. Et hoc est, quod ait ἢ ὁ ἐνδεχόμενος, referens se particula ἢ ad prioris capituli verba, μὴ ἐνδεχόμενος ἀλλως. Et prioris quidem unum attulit habitum: huius duo facit genera: quorum alterum sub effectiōnem, alterum sub actionem cadat, Græci vocant ποιητικὴν & πρακτικὴν. Huius divisionis causa ex cap. 2. pendet, ubi duo animæ partis, quæ ratione utitur, officia esse ostendimus, quorum alterum sit veri in se contemplatio, alterum veri sit contemplatio alterius rei causa. Iam vero hæc posterior pars rursus in duo membra secatur, in actionem, & effectiōnem, propterea quod alterum post se opus relinquit præterea, alterum non item. Quod de actione & effectiōne est perspicuum, ut in actionis generibus saltatione, cantu, &c. In effectiōnis generibus, confectiōne vestis, ædificatione. Hæc igitur causa est, cur discrepent inter se actio & effectio, etsi sub eandem animi partem rediguntur, quam πρακτικῶς communi nomine supra appellari ostendimus.

καὶ τῶν ἐξωτερικῶν.] De his libris Exotericis supra diximus lib. 1. cap. ult. Cicero libros populares vocat.

ὥστε καὶ ὁ μὴ.] Exposuit modo ἢ ἐνδεχόμενος duo esse genera, ποιητικὴν & πρακτικὴν: eaq; inter se discrepare, quia & actio & effectio inter se discrepent. Quare, inquit, & utriusque habitus inter se discrepabit, id est, habitus cum ratione πρακτικῶς differet ab eo, qui cum ratione quid efficit, adeo quidem ut alterum sub altero non cōtineatur, quemadmodum species sub genere: Differt quidem species à genere, sed hæc tantum illo continetur. Alia est horum habituum ratio: neq; n. actio est effectio, vel contra. At licet animal non sit homo, homo tamē est animal. Et hæc quidem primo loco de similitudine & dissimilitudine, & de materia horum habituum.

ἐπεὶ ἢ ὁ οἰκονομικῶν.] Definitionem hic affert Aristoteles per inductionem, hunc in modum: ædificatrix, sutoria, & omnes

• omnes præterea affectiones ratione certa quid efficientes, sunt artes: contra vero nulla ars reperiri potest, quin sit affectio, seu habitus certa quid ratione efficiens. Hinc efficiatur, habitum certa quid ratione efficientem & artem, esse idem.

ἐστὶ τὸ τέχνη πρῶτον.] Tertium est huius capituli membrum, quo de dissimilitudine huius habitus cum reliquis veri habitibus agitur, & de eius materia: ait autem artem versari in genesis, id est, in rebus mutabilibus seu *ὀνδεχόμενοις*. Id namque sonat apud Aristot. verbum *ῥέσις* innumerabilibus in locis. Nam artis & prudentiæ stratum facit genesis Aristoteles: Scientiæ τὸ ὄν. Sic *infra cap. 12. initio*, *ἐδεμίας* ἢ *ἐστὶ ῥέσις*, & Platon res omnes diuidit in τὰ γινόμενα & τὰ ὄντα: Atque ad hunc modum genesis vocabulum accipit Eustratius & Turnebus: haud scio tamen, an non ex aliorum sententia accipi quoque possit vulgariter de rei cuiuslibet molitione & effectione: quod indicat verbum *τεχνάζειν*, & verbum *ῥονταί* ἔ. Id namque videtur dicere Aristoteles: Ars omnis est in genesis, id est, occurrere patet in re aliqua molienda, & in re artificiose efficienda, quod vocat *τεχνάζειν*, perperam alij reddunt comminisci, (nam *τεχνάζειν*, ut & *τεχνάζειν* machinari, & corporis est, & animi: hic de corpore, ut & tota artis disputatio) & perspicuendo, ut quid fiat seu efficiatur operis, quod manu sit: ut inquam aliquid eorum, quæ vel esse vel non esse possint, efficiantur. Ad summam, artis officium est opus aliquod efficere, quæ horum verborum est summa sententia. Diximus autem agi de strato artis, eiusque ratione artem ab alijs habitibus diuidi, & recte. Nam duas affert strati, seu operum arte factorum notas. Prior est in his verbis, *ἐστὶ τὸ τέχνη*, aut eius generis quid operis efficiatur & fiat, quod sit *ὀνδεχόμενον*, id est, possit esse vel non esse, id est, quod non sit necessario: altera, ut principium & causa *ἢ εἰς*, seu ortus & originis non sit in opere ipso seu re efficienda, sed in opifice & efficiente his verbis, *καὶ ὅν τὸ τέχνη*. Vtriusque notæ ratio adiungitur. Nam de priore quidem constat, artem non esse rerum necessariorum, quarum propria est scientia: de altera, constat, artem non esse rerum naturalium. Nam velut ex altera parte ars naturæ respondet seu *ἀντιθέται*: contraria sunt, arte aliquid fieri & natura. Atque rerum naturalium hæc vera est nota, ortus & *ἢ εἰς* principium & causam in ipsis esse positam, quæ ipsa est natura seu *φύσις*; ut explicatur in *Physicis*. Itaque

in rebus artificiosis ortus principium est in voluntate & affectione opificis, qui nisi velit, & moliatur, nullum certe per se, & sua vi opus nascetur. Et hac posteriore nota in diuidenda arte & prudentia à theoreticis scientijs vsus est & Aristoteles in *Metaphys. libr. x. cap. 6.* Ex his perspicuum est & hoc, quia in re differat ars à veris scientijs, Metaphysica & Mathematica, quæ rerum sunt necessariorum: & à physica, quæ earum est rerum, quarum in ipsis principium & causa ortus est posita. Hæ autem duæ notæ arti & prudentiæ sunt communes: de priore constat ex initio capitis: de altera aperte eo loco *Metaphys. Aristoteles.* Hactenus igitur prudentia & ars conveniunt: discrepant tamen, quod ars sit effectio non actionis, cuius propria est prudentia, ut *supra* dictum, & hoc est, quod ait iterando Aristoteles, *ἡ δὲ ἐν ποίησει.* Verum magna est artis & fortunæ similitudo, & in iisdem plane rebus versari videntur, ijs, inquam, quæ instabiles sunt, & incertæ seu *ἐνδεχόμεναι.* Quod idem ait Aristoteles *lib. 2. Physica ἀποδείξεις de principiis;* communiter tamen cum prudentia. Ait namque fortunam, prudentiam & artem seu *πρόνοον* & voluntatem in iisdem versari rebus: Sed enim maior est artis cum fortuna similitudo quam prudentiæ. Nam maior in prudentia est deliberatio & consideratio; artem plurimum iuvat fortuna, ut eleganter doceri potest exemplo pictoris, de quo *supra* alicubi. Cui rei testimonio affert Aristoteles & Agathonis versiculum proverbialem: Plutarchus tamen in *libello de Fortuna*, non tantum in Prudentia, sed etiam in artibus, parvam vim fortunæ & potestatem esse, conatur ostendere multis exemplis.

ἢ μὲν ἐν τέχνῃ.] Iterat hic definitionem artis, eo consilio, ut velut contentione quadam planius exponat, quid sit incertitia, seu *ἀπὸ βλάστης.*

CAPVT V.

COMMENTARI.

Περὶ δὲ φρονήσεως.] Duo priore capite fecimus *ἢ ἐνδεχόμενα* genera, Artem & Prudentiam. De illa prius: nunc de Prudentia, quid sit, quarum rerum, & quemadmodum ab alijs veri habitibus differat. Est autem & Prudentiæ vocabulum ambiguum & multiplex: nunc enim communius, nunc sumi-

fumitur angustius, ut & scientiæ & artis. Nam communius sumptum complectitur omnes veri cognitiones & scientias theoricæ & practicæ tam Græcæ quam Latine, apud Ciceronem, Platonem, Aristotelem, & omnes alios. Nam quod *infra capite ultimo*. de Socrate scribit Aristoteles eum existimasse, virtutes omnes esse *φρονήσεως* seu prudentias, id idem scribit *libro primo Magn. capite primo*, eum vocare virtutes omnes *ἐπισήμας* seu scientias. Atque hunc in modum accipienda est tota Ciceronis disputatio *in offic. de Prudentia*, quod explanatores eius libelli non satis attendisse videntur, quod tamen est perspicuum, cum ex initio *libri primi*, tum ex fine, ubi Dialecticam, Geometriam, Iurisprudentiam, prudentiæ facit partes: & summatim duo prudentiæ facit officia: alterum quod in rebus expetendis & fugiendis, alterum quod in cognitione veri & studiis scientiæ sit positum. Altera prudentiæ notio angustior huc pertinet, & hic explicatur, quæ quid sit, ex ipsa Aristotelis disputatione fiet perspicuum. Affertur & triplex huius verbi seu vocabuli notio *initio lib. 3. ad Hecynium*: quarum duæ sub angustam, media sub communem est referenda. Agnuit & Cicero *multis in locis*, & perspicue *libro primo offic. in fine*, hanc prudentiæ vim & notionem angustiore, quam solet vocare virtutem, quæ in rebus persequendis & fugiendis cernatur, & rursus: in qua bonorum & malorum sit delectus.

ἡ δὲ φρονήσεως.] Monet initio prudentiæ vim & naturam commodè cognosci posse, si videamus, qui proprie prudentes dicantur. Nam habitus ipsi plerumque sunt obscuriores, quam vel actiones, vel homines habitu præditi, ut qui magis in oculos incurrant, quæ de re non nihil *supra initio libri quinti*. Nihil autem interest, utrum habitum ipsum statim proponamus, an habitum præditum, inquit Aristoteles *supra libro quarto, capite tertio, initio*, quod autem ait *λέγεσθαι*, id est, quod vulgo dicimus, indicat, quod in hac tota disputatione politica instituit, id etiam hoc loco se tenere: ut non temere discedat à communi hominum opinione, verbisq; utatur & rebus, quomodo vulgus & vita communis. Quæ in re Stoicos grauius olim peccasse, *supra* monuimus.

δοκεῖ δὲ φρονίμους.] Hic igitur adiungit: Prudens qui vere dicatur, is nimirum qui possit recte consultare de his, quæ sibi bona sint & vtilia, non ex parte, sed ad totam bene viuendi

di rationem. Cuius definitionis tres mihi partes esse videntur, recte consultare, de rebus sibi vtilibus, ad vniuersam vitam bene degendam rationem pertinentibus, quarum in prima, vis ferre omnis prudentiæ est posita, quæ est consultatio. Quare & in hac explicanda tota fere Aristotelis disputatio consumitur, & hoc est, quod ait *infra cap. 7.* prudentis verissimum munus & opus esse, recte consultare. Altera pars est de vtilitate, seu de rebus, quarum sit consultatio, & sine ipso consultationis: quo pertinet & Rhetorum disputatio, de causarum genere deliberatio, cui propositam esse dicunt vtilitatem. Recte autem de ijs, quæ sibi sint vtilia: nam qui quamuis multa prælara norit, infructuosa tamen ad vitam communem, prudens non est existimandus. Recte igitur vulgo Periclem, Themistoclem, Niciam, Ciceronem, prudentes vocare consuevimus, vt qui quæ sibi alijsque, quæ hominibus deniq; sint vtilia, norint, vt paulo *infra* ait Aristoteles, *ἀγὼς τῆς ἀεικλίας*, &c. Anaxagoram vero, Thalem, aliosq; Philolophos doctos quidem & sapientes, non tamen prudentes, vt qui multa quidem norint præclara, ad vitam tamen non satis vtilia, vocant, vt ait *infra* Aristot. *cap. 7.* *ὁ δὲ ἀναξαγόρας*, &c. Eodem pertinet prouerbium, *μὴ σοφίζεσθις ἔχ' αὐτὸς σοφός*, id est, odi sapientem, qui sibi ipsi non sapit, quod Cicero ex Ennio sumptum, latine inculcat Trebatio: *Illud*, inquit, *semper memeto, qui sibi ipsi sapiens prodesse nequit, neque quam sapit.* Atq; hunc in modum & Plato in *Alcibiade* altero, prudentem describit, qui consultando, quæ sibi & ciuitati sint satis *ἀπορρογία*, id est, vtilia, perspiciat. Nam tamen si Aristoteles hic dicat, prudentem esse, qui, quæ sibi sunt vtilia, cernat, non ita esse accipiendum, quasi sibi soli, sed quia vulgo prudentē dicamus, qui suis rebus optime consulere possit. Tertia pars est obscurior, qua dicitur prudens non de re vna aut altera, sed de tota bene viuendi ratione consultare. Indicat namq; prudentem non videri, quia ea quæ ad bonam valetudinem, aut vires faciant, perspiciat; Alterum certe est Medici potius, alterum gymnastæ. Summa tamen Aristotelis hæc est sententia: Prudentiæ vim pertinere ad totam vitam recte degendam: Eam inquam non partem aliquam vitæ, sed vniuersam curare, quæque ei sint vtilia, diligere, contraria aspernari. Neque vero ita accipienda sunt, quasi prudens de vna aliqua re interdum non deliberet, vt, ap-
bellum

bellum sit gerendum, an euertenda Carthago: an vestigalia noua instituenda: an ducenda vxor, maxime cum in rebus singulis inprimis spectetur vis prudentiæ, vt *infra* dicetur *ca. 7.* Verum ita se gerere prudens debet, vt etiam de rebus singulis consultatio ad summam totius vitæ pertineat. Cuius generis certe non est deliberatio de viribus aut bona valetudine, eaq; re deliberatio hæc non tam prudentis, quam medici esse censetur.

σημείον δ' ἐστὶν οὗτο.] Inductione docet, primam partem prudentis propriam esse consultationem, hunc in modum: vulgo namque prudens dici solet etiam is, qui hac aut illa in re, id est, qui vna inquam in re, consultare norit, ad finem vitæ vtilem. Ergo & generaliter prudens dicitur, qui; quæ ad vniuersam bene viuendi rationem pertinebunt, norit. Adhuc interijcit autem Aristoteles hæc verba, ὅτι μὴ ἐστὶ τέχνη. Quia vult prudentem non esse in rebus, quarum ars sit propria. Nam & in his est quædam consultatio, vt cum opifices de operibus suis recte instituendis & perficiendis deliberant: quæ tamen deliberatio alia est ab ea, quæ prudentis est propria, propterea quod prudens non in hac aut illa re efficienda, sed potius in rebus agendis & ad totam vitam pertinentibus, cernatur.

βελούτοι δ' ἐστὶν οὗτοι.] Docet, quarum rerum sit prudentia, & quemadmodum ab arte & scientia differat. Nemo, inquit, consultat de ijs, quæ aliter habere se nequeant, de ijs quæ semper vniusmodi, neque de ijs, quæ ab ipso agi non possint, quæ in eius non sint potestate, vt sint necessaria, æterna & naturalia, qua de re *supra* latius libro tertio. Si earum rerum non est consultatio. Ergo nec prudentia: in ijs namque rebus vtraque versatur. Est igitur prudentia in ijs rebus, quæ aliter aliterq; euenire possint, quarumq; in ipso agendarum est principium & potestas: quarum cum non sit scientia, efficitur vt idem non sit habitus. Formula:

Quorum strata sunt dissimilia, ipsa quoque non sunt eadem.

At prudentia & scientia strata sunt dissimilia.

Ergo prudentia & scientia non sunt eadem.

Assumptionis ratio. Nam vt dictum est, prudentia est rerum mutabilium, scientia non item: Est. n. cum ἀνδεύει, quæ nulla est earum rerum, quarum principia sint mutabilia, vt quæ

& ipsæ res sint mutabiles: res enim principijs respondent. Præterea scientia rerum est necessariarum, prudentia non item: nemo enim de rebus necessarijs consultat (de quo *supra libro tertio*) quod prudentiæ est officium. Strata igitur sunt dissimilia, ergo & habitus: aliud igitur scientia, aliud prudentia. Nam quod iterat Aristoteles, prudentiæ stratum τὸ πρακτικόν est mutabile, scientiæ τὸ επιστητικόν non item. Differt quoque ab arte: nam actionis aliud est genus, quam effectio-
nis, id est, aliud est actio, aliud effectio. Sic enim legendum ex veteribus libris & tralatione, & etiam editionibus melioris notæ: perperam igitur in alijs editionibus pro ἡρώδης est τέλει. Aliam autem effectio-
nem esse ab actione, docet hoc argu-
mento, quia effectio-
nis præter operam & ipsam efficientiam alius est præterea finis, opus inquam & operis usus: actionis vero non item, ut in qua ipsa actio sit finis ultimus in pluri-
que certe actionibus: nam in arte militari etiam victoria spec-
tatur, id est, finis alius præter actionem & officia artis, &
hoc est, quod ait, & ἀεὶ non semper. Atque ad hunc modum
hic versus, τῆς μὲν δὲ ποιήσεως, connectendus est priori versui,
ἐπὶ ἄλλο τὸ ἡρώδης, &c. transpositis verbis, aut re ipsa, aut sen-
su. Prioris enim versiculi ratio posteriore continetur, qua in
re mire hallucinantur Interpretes. Hac igitur re differt pru-
dentia ab arte, quod hæc in effectio-
ne, illa cernatur in actio-
ne, quod ipsum iam *supra* fuerat explicatum. Differt & alijs
modis, quos *infra* hoc capite duos exponit.

λείπεται ἀρχὴ αὐτῶν.] Ex prioribus perspicuum est, pruden-
tiam esse habitum veri: esse cum consideratione, & pro-
inde in rebus homini vtilibus, ut constat ex prudentis defini-
tione: esse denique practicum habitum. Quare concludit
tandem Aristoteles, Prudentiam esse habitum cum recta ra-
tione in agendo situm, eorum quæ homini sunt bona, quod &
paulo *infra* iterat. Huius descriptionis tres mihi partes esse vi-
dentur, habitus cum recta ratione, in agendo situs, id est, pra-
cticus, & eorum quæ homini sint bona & vtilia. De quib. dua-
bus duntaxat partibus posterioribus confirmationes & expla-
nationes quasdam adiungit, & primum quidem de ea parte,
de qua dicimus prudentiam esse eorum, quæ ad vitam recte
agendam, & hominibus sint bona & vtilia, his verbis, ἀφ' ὧν
τὸ εὖ εἶναι, quo signo eam confirmat. Pericles n. inquit, eiusq;
generis viros politicos, Nycæam, Theramenem, Ciceronem,
Cato-

Catonem, &c. prudentes appellare videatur ex eo, quod perspicere possint, quæ sibi aliisque sint bona & utilia. Prudentes, inquit, improprie dicuntur, qui sibi & aliis consulere possint, qui vere sunt vel boni patresfamilias, vel Politici, ut inquit hoc loco Aristoteles; sed de prudentiæ generibus infra latius. Satis fit ex prudentis descriptione intelligere, prudentiæ vim cerni in rebus ad vitam recte degendam utilibus, quod supra copiosius est explicatum.

ἔστιν ὁ τῶν σωφροσύνων.] Putant vulgo, alterum esse argumentum, quo confirmetur pars ea definitionis de bonis & utilibus, non recte. Est enim argumentum, quo altera definitionis pars, qua prudentiam dicimus in agendo positam, pertinet. Affertigitur hanc rationem Aristoteles eius partis, quia prudentiæ Temperantia sit custos & conservatrix. Vis omnis argumenti est in verbi Græci notatione: *σωφροσύνη* namque dicitur quasi *σώζουσι τὴν φρόνησιν*, conservans prudentiam, [omnium enim Etymologiarum argumenta infirma] ut hoc loco ait Aristoteles, Platonem imitatus, qui in *Cratylō* *σωφροσύνη* dictam esse ait, quasi *σωτηρίαν*, custodiam *τῆς φρονήσεως*, quæ tamen huius verbi notatio subtilior mihi videtur, quam verior: nam *σωφροσύνη* dicta videtur à *σώφρων*, ut *διόρθωσις*, ab *διόρθωσις*, *μετρημοσύνη* à *μέτρησις*: *μνημοσύνη* à *μνήμων*. Hinc testamentum, quasi testatio mentis, contra Iuriconsultos, qui hoc affirmant, disputat Gellius, & ait, cur purgamentum non dicitur quoque purgatio mentis, & omnia, quæ sic finiunt vocabula. Quæ ex re perspicuum est, quod leve & infirmum sit hoc Aristotelis argumentum, eius tamen formula sit ista:

Si σωφροσύνη conservatio φρονήσεως est in rebus agendis.

Ergo ipsa φρόνησις est habitus in agendo positus, seu πρᾶξις.

Ratio connexi iam est exposita, ex notatione verbi *σωφροσύνης*. Antecedentis ratio explicatur ab Aristotele ista, quod voluptates & dolores, quibus moderatur temperantia, principia corrumpant, non theoretica, sed practica. Neque enim voluptate quis impeditur intelligere Geometriæ hoc principium, quo dicitur: triangulum tres habere angulos duobus rectis æquales. Cui rei argumento est, quod sæpe acutissimi Philosophi homines sint improbiissimi, quique in omnibus voluntur voluptatibus, ut ait Cornel. Nepos ad *Ciceronem* apud Lactant. & ipse Cicero in *Tuscul.* Non igitur scientiarum, quæ

in contemplando, principia corrumpunt voluptates, neque mentis aciem ita perstringunt, quin & ea etiam cerni & intelligi possint. At practica principia voluptatibus plane corrumpuntur & obruuntur. Constat autem practicum principium esse finem, id est, bonum, & ipsum summum bonum beatitudinem, cuius causa omnia: voluptatum autem hanc esse vim in practiceis principiis, in moribus & politicis rebus, ex eo facile quis perspiciat, quod voluptatibus dediti, aut doloribus oppressi, ita animo cæcutiant, ut quid honestum, quid turpe sit, discernere nequeant: ita sint animo affecti, ut finem ipsum continuo amplius non videant, neque existiment eius causa omnia esse suscipienda & agenda. *Malus*, inquit Cicero in 3. *Tusculanar. moribus*, igniculos à natura nobis insitos ita restringimus, ut omne propere animi lumen pereat, quod ad res honestas & turpes attinet. sed hac de re infra capite duodecimo latius. Voluptas igitur, dolor, & similes animi pestes practica, ut infra loquitur Aristoteles, principia corrumpunt: earum moderatrix est temperantia, quæ & ipsa prudentiæ est conservatrix. Quare cum temperantia ad ea, quæ sunt practica, pertineat: recte diximus & prudentiam esse practicam, eamque in rebus agendis versari. Quærat aliquis, an sola temperantia pestes principiorum practicoꝝ coerceat & moderetur? Respondeo, omnes etiam alias virtutes morum idem præstare, ut infra explicabitur, & h. l. exprimitur, in *ἡ ἀρετή* vbi omni improbitati tribuitur principiorum depravatio, & proinde correctio, omni virtuti. Cur ergo, inquit, aliquis, prudentiæ potissimum facta est mentio? Existimant, prudentiæ verbū esse commune, idemque valere quod virtutem, ut sæpe apud Platonem. Verum Aristot. hac verborum ambiguitate non vitur: Quare rectius dicetur, temperantiæ eum fecisse mentionem, quia voluptatibus & doloribus et iis, in quibus proprie est temperantia, tactus & gustus, maxime corrumpantur principia hæc practica. *ἀρετὴ μὲν τεχνικὴ.*] Tres hic affert differentias inter artem & prudentiam; quarum vltima tamen non tam ad artem, quam ad omnes scientias pertinet. Prima est obscurior, qua dicit Aristoteles, artis quidem esse virtutem, prudentiæ non item. Mire variant Interpretes. Commemorat eandem differentiam & in *Magn. lib. 1. cap. ult.* vbi tamen loco artis est verbum scientiæ. Sic enim ait; Scientiæ quidem est virtus, prudentiæ non item, quæ ipsa potius est virtus. Videtur hoc dicere Arist. artium & scientiarum.

Scientiarum esse quandam perfectionem, quam hic virtutem vocat. Virtus enim est perfectio, ut supra explicatum *li. 2.* nam scientiarum & artium laus & perfectio, seu excellentia esse solet. Videmus namque opificem & scientia præditum alium alio esse perfectiorem. Iam excellentissima affectio seu scientia artium in suo cuiusque genere est virtus, perfectissima cuiusque rei scientia est in suo genere artis virtus, quæ scientiarum & artium virtus sapientia dici solet, ut aperte infra *capite 7.* Aristoteles: *σοφία*, inquit, seu summa peritia & sapiëntia nihil est aliud, quam artis virtus, id est, laus & perfectio. Prudentiæ autem nulla est perfectio, ipsa est, quæ dicitur architectonica, ipsa denique est virtus, & sui natura perfectio quædam, cui nulla extrinsecus accedere possit amplius perfectio, eaq; re & virtus *τελεία* seu perfecta dici solet.

καὶ ἐν μὲν τέχνῃ.] Altera differentia, quia in artibus, qui sua sponte vitiose quid efficit & mendose, melior est eo, qui per ignorantiam. Contra in prudentia, & in omnibus aliis virtutibus morum, Plato in *Hippia minore* contra disserit, & exemplo artium conatur ostendere, in virtutibus quoque eum esse meliorem, qui sponte: deteriore, qui inuitus, aut per ignorantiam improbe quid faciat. Putavit enim Plato, virtutes quoque esse artes & scientias, sed rectius Aristoteles, artes à virtutibus hac in re discrepare ait. Melior est sagittarius, qui sciens prudensque à scopo aberrat, quam qui nolens & inuitus, eademque est aliarum artium ratio; peritior namque ille videtur. At in virtutibus, qui sponte iniuriam facit, iniustior profecto & improbius haberi debet, quam qui per ignorantiam. Differentiæ ratio ab Arist. prætermittitur hæc esse videtur; quod ad prudentiam & virtutes morales rectitudo appetitus requiratur, ad virtutes rationis seu artes & scientias non item. Satis est arti, si opus recte efficiatur, non quærit amplius, quo consilio aut voluntate; nam, ut supra dictum, artium & scientiarum principia voluptatibus & prauis appetitionibus corrumpi nequeunt. Aliud est in virtutibus morum, quarum principia, quia depravari possunt voluptatibus, rectius ut sit appetitus, necesse est, eaque re in iis de appetitu & *προαίρεσι* solet esse quæstio, & in primis spectari, quo consilio & voluntate quid fiat.

ὅλον ἐν ὅπῳ δέσπῃ.] Id est, prudentia virtus est quædam, non ars. Quibus verbis videtur subindicare artem non esse virtutem. Verum

Verum virtutis vocabulum hic angustius de virtute morum accipitur, & hac ratione ars non est virtus: prudentia quoque proprie non est virtus morum; magnam tamen cum ea affinitatem habet, eaq; re morum virtus interdum dici solet.

δυσὶν δ' ὄντων.] Tertia differentia: Artes & scientias obliuione deleri & interire posse, prudentiam non item. Aspergit autem, priusquam hanc differentiam exponat, de opinione & strato ipsius prudentiæ: nam cum eius animi partis, quæ ratione utitur, duæ sint partes; altera, in qua sciëntia seu τὸ ἐπιστημονικόν, & theoretica, altera practica, quæ & δοξαστικὴ: in hac sita est prudentia, propterea quod, vt prudentia, ita & opinio rerum sit mutabilem, quæque aliter se habere possint. Est igitur prudentia in ea animi parte, quæ ratione utitur, non tamen est cum mera ratione, vt sunt scientiæ & artes, & hæc est tertia differentia vere. Cui rei argumento est, quod modo diximus, artium esse obliuionem, prudentiæ non item. Videmus namque artes & scientias ætate & obliuione interire, prudentiam ætate crescere. Quo pertinet, quod *supra lib. 1. cap. 10.* de firmitate artium & virtutum diximus. Scientiæ igitur cum mera sunt ratione: prudentiæ præter rationem necessarius est & rectus appetitus, ob principia, vt dictum est, &c.

CAP. VI.

COMMENTARI.

Ἐπεὶ δ' ἡ ἐπιστήμη.] De quarto veri habitu, quarum sit rerum, & quemadmodum ab aliis differat. Nōs dicitur ab Arist. hoc loco, Latine vulgo *intellectus*, à Cicerone *intelligentia* & *mens* dici solet. Intelligentiæ tamen vocabulum, quia homonymon seu ambiguum, nam & ψῆ & σῶσις Græcorum valet: melius est mentis vti vocabulo. Verum mentis vocabulum item est homonymon, seu duo tam Græco quam Latino nomine continentur, facultas ipsa animi, qua verum cernitur, natura nobis insita, & habitus contemplando vero acquisitus, & scientiis informatus. De hoc posteriore hic agitur, de priore *lib. 3. de Anima*. Agitur & de posteriore latius *lib. 2. Post. Analyt. cap. vlt.* ad eundem fere modum, quo hoc loco.

ἐπεὶ δ' ἡ ἐπιστήμη.] Ostendit primum esse quædam, quorum neque sit scientia, neque ars, neque prudentia, neq; etiam sapientia: ex quo fiat perspicuum, esse quendam præterea habitum

bitum ab illis diuersum; fiat quoque perspicuum, quarum ille rerum sit habitus. Docet autem hunc in modum: constat scientiam esse rerum vniuersarum & necessariarum; constat & hoc, nullam esse ἀπὸδεῖξιν & scientiam absque principiis. Cuius tamen rei etiam si certæ rationem adiungit hic, μετὰ λόγου γάρ. quia omnis cum ratione sit scientia, & disputatione seu argumentatione: qua in re à sensu differt maxime, cui nulla opus est ratione. Si ergo scientia est cum ratione. Ergo & cum principiis: nam principia nihil aliud sunt, quam scientiæ rationes. Hoc posito, scientiarum esse quædam principia, exquirat, quo habitu & facultate ea cognoscantur, & primum quidem scientia non cognosci, ostendit hac ratione, quia scientia omnis sit per ἀπὸδεῖξιν: omnis autem ἀπὸδεῖξις est cum ratione & per principia. Ex quibus efficitur, vt si principiorum esset scientia, esset & ἀπὸδεῖξις. At notum est, principia in ἀπὸδεῖξις conclusionem debere esse notiora, quod hic contra accideret, si principia docerentur apodixi, atque adeo res abiret, inquit Aristoteles, in infinitum. Prudentia quoque & arte non cognoscuntur principia, quia hæc sunt immutabilia; illæ rerum sunt mutabilium, quæque aliter se habere possunt. Sapientia denique non est principiorum, vt quæ & apodixi vtatur: Apodixi autem principia non cognosci, iam ostendimus. De sapientia proximo capite.

εἰ δὲ οἷς ἀληθεύομεν.] Postquam docuit, quædam esse, quorum neque sit scientia, neque ars & prudentia, neque etiam sapientia, eaque esse principia scientiarum: hic tandem argumentato diuisionis iustæ ostendit, quis ille sit habitus, quo principia cognoscantur: nam cum veri habitus sint, scientia, prudentia, sub qua & ars, sapientia & mens: hi, inquam, sint habitus, non plures, & priores tres principiorum non sint habitus, vt iam docuimus, efficitur, vt mente, qui reliquus est habitus, principia cognoscantur, &c.

C A P V T VII.

C O M M E N T A R I I.

Τὸν δὲ σοφίαν ἐν ταῖς.] Quintus hic & vltimus explicatur veri habitus, qui σοφία Græce, Latine dicitur *Sapientia*; inquit Ennius alicubi, & Cic. lib. i. *Offic. in fin.* Sophiæ autem vocabulum item est homonymon, vt priorum. Nam interdum latius patet;

ret, interdum angustius. Priore notione complectitur omnes scientias & artes, etiam opificum, ipsam denique prudentiam, eiusque genera, ut videre est apud Platonem in *Theage* & *Theæto*. Et Suidas in verbo *Sophias* affert nonnulla ex nescio quo. Angustiore notione *Sophia* est ea, quæ omnium scientiarum est princeps ac domina, quæ à Platone vere *Sophia* & *Dialectica* dici solet nonnullis in locis, inprimis *libro sexto de Republica*. ab Aristotele, prima *Philosophia*, & *Theologia*, quæ ab eo explicatur in *Metaphys.* Verbum quoque σοφῆς cuiuslibet artis etiam opificum laudem & præstantiam significare solet. Hinc Græci pictorem excellentem dicunt σοφῆς, item statuarium, & quemlibet opificem, teste hoc loco Aristot. quomodo & Platonem eo verbo uti idem ait Suidas, & Homerum. Latinum *Sapientia* vocabulum non ita multiplex est. Nam sapientes Romani veteres vocabant Politicos insigniores, & Iureconsultos, Catonē, Attilium, &c. Verbum, inquam, *Sapientia*, proprium erat Politicorum, teste Cicer. *initio Lælii*. Quare & Iurisprudentiam in *Muræna* vocat *Sapientiam*. Et Aristides Rhetor docet, veteres Politicos dictos σοφῆς proprie, qua de re alias. Ad summum, *Sapientia* Latinum vocabulum Philosophis duntaxat & Politicis tribuitur: olim ignorata *Philosophia* solis Politicis.

τὴν δὲ σοφίαν.] Ostendit initio, verbum σοφίας interdum nihil aliud valere, quam virtutem, id est, laudem & præstantiam; seu excellentiam artium, suo cuiusque in genere, exemplo Phidias, Polycleti, & similium in sua cuiusque arte excellentium opificum. Vulgo Phidias, ut in sua arte excellentissimus, marmoreus σοφῆς dici solet. Item Polycletus statuarius σοφῆς, Apelles pictor σοφῆς, de qua verbi notione modo diximus. Apud Græcos igitur σοφίας verbo præstantia quædam & perfectio significatur interdum.

ἐν αὐτῇ δὲ πᾶσι.] Quia modo commemoravit de quibusdam, qui certa tantum in arte sint σοφοί: adiungit, esse & quosdam σοφῆς, omnino ὅλως, non vna tantum in arte, sed qui omnia exquisite sciant, qui non sint σοφοί ex parte, neque, ut Homerus loquitur in *Margito*, sint σοφοί ἄλλως τι, hac aut illa in re; sed uniuersæ. Esse autem huiusmodi σοφῆς quosdam, vulgus etiam arbitratur, qui omnibus in rebus præter ceteros sapiant & excellent; & horum quidem ea est, quæ hic explicatur, sapientia, cuius hæc vna est nota insignis, esse eam maximè communem.

communem, & omnia in se complectentem. Sciendum namque ex *lib. 1. Metaphysic. cap. 2.* Sapientia octo esse notas; eam esse maxime communem, difficilissimam, exquisitissimam, ad docendum aptissimam, dominam & principem omnium aliarum, per se maxime optabilem, liberrimam, & diuinissimam, & proinde optimam. Ex quibus duas potissimum hic explicat, eam esse exquisitissimam & diuinissimam, & proinde optimam, duas præterea attingit, eam esse difficilissimam, de qua infra, & maxime communem, de qua hoc loco.

ὡς αὖτε Ὁμηρός φησιν.] Testimonium Homeri pertinet non ad eam de communitate notam, aut ad Sophiae verbi notionem (etsi Clemens Alexandrinus *lib. 1. Stromat.* eodem vitur ad verbi σοφὸς notionem exponendam, de qua nos initio) non eo igitur pertinet, sed huc potius, ut phrasin hanc, *ὡς αὖτε Ὁμηρός*, indicet esse non suam, sed Homericam. Poema autem hoc ludicrum Homeri, Margites, adducitur & ab Aristot. *in arte poetica*, & Platone *in Alcibiade posteriore* [Margite stultior. Hic cum uxorem suam duxisset, non ausus fuit eam attingere.] quod tamen Plutarchus *in libro de Homero*, [utilissimus scilicet ad intelligendum Homerum, qui extat] vt & Batrachomyomachiam negat esse Homeri: & Basil. *in oratione de scriptis Ethicorum*, Pittaco tribuit.

ὅτι δὴ λανθάνει.] Quod de vocabulo Sophiae, eius hic vsus affert: nam ex eo perspicitur, sapientiam seu sophiam esse omnium artium exquisitissimam, limatissimam, accuratissimam: vt contra Politica & Iurisprudencia omnium fere artium est minime accurata & exquisita, teste Arist. *lib. 1. sup. 2. & aliis locis*. Argumenti formula sit ista:

Si verbum Sophia est artium quadam virtus, laus & praesstantia seu ἀρετή.

Ergo sapientia, de qua hic, est omnium artium perfectissima & accuratissima.

Et hæc altera est sapientiae nota.

δεῖ ἀρχὴν τὴν σοφὸν.] Verendum: Ergo oportet, &c. vt nouum sit exordium: neque enim hæc prioribus cohærent, & hæc particulæ ἀρχή, vt & Ergo, vis est. [seruit enim initio.] Affert autem hic Sapientis & Sapientiae velut descriptionem. De Sapiente primum, eum debere cognoscere tam principia rerum, quam quæ ex principiis concluduntur. Quæ duo sapientis sunt officia; omnium scientiarum & rerum principia
leu

seu initia cognoscere, & in iis explicandis & considerandis versari: & hoc amplius, etiam apodixi uti, id est, ut hic loquitur, etiam quæ ex principiis concluduntur & efficiuntur, cognoscere. Mens quidem & ipsa cognoscit principia, sed nulla utitur apodixi.

ὥστε ἐν αὐτῇ.] Hæc sapientiæ est descriptio, quæ ex prioris sapientis efficitur: Si sapiens est, qui & principia, & ex principiis demonstranda, cognoscat, efficitur, sapientiam nihil esse aliud, quam scientiam & mentem, id est, habitum, quo & principia, quod est mentis, & ex principiis demonstranda, quod est scientiæ, cognoscantur.

ὃς ὁσπερ κεφαλὴ.] De hoc loco concertant inter se quatuor eruditi viri, Muretus & Lambinus hoc loco, & Victorius cum suo Angetio lib. 3. cap. 15. *variar. lection.* illi pro κεφαλὴν reponunt κεφαλῇ, ut sapientia dicatur ἔχου κεφαλῇ, id est, capitis habere locum, seu esse caput, id est, princeps omnium scientiarum. Ratio huius explanationis, quia vulgata scriptura nulum habeat sensum commodum: item ab auctoritate Eustathii & Thomæ, qui ita explicant. Scripturæ autem mendum inde ortum, quod verbi ἔχου, notio, pro esse (quomodo sæpe Græci utuntur, & Latini Poetæ quoque suo habere) vulgo ignoretur, eaque re casum accusandi verbo ἔχου adiecerat. Victorius eo loco hanc illarum explanationem refellere conatur, non satis erudite, meo quidem iudicio. Primum, quia durior hic sit sermo, ἔχου κεφαλῇ: deinde, quia non hoc dicat Aristoteles, sapientiam ad res præclaras, quas perscrutatur capitis habere rationem, sed hoc potius eam habere mentem tanquam caput, quæque ipsi sit instar capitis; Ita Victorius: Recte quidem cætera, sed hoc non recte, quod illos existimet ita sentire, quasi sapientiam capitis rationem habere dicant, ad res, in quibus versatur. Nam volunt illi sapientiam caput esse, non ratione rerum, sed cæterarum scientiarum: Verior tamen recepta scriptura, & Victorii sententia mihi videtur: nam Eustathii autoritas illos non iuvat, quin plane illis repugnat. At namque, sapientiam esse scientiam cum capite, id est, principiis. Sic enim ille caput interpretatur. Quod ad phrasin, non nego, quin eleganter Græce dicatur, ὁσπερ κεφαλῇ ἔχου, id est, capitis locum habet, ὁσπερ κέντρον ἔχου, centri locum obtinet: durior tamen ea hic est phrasis, ὁσπερ κεφαλῇ ἔχου, ut recte Victorius. Verum quod caput est, perspicue confirmat vetus scriptu-

scriptura his verbis *infra hoc capite*, ὅτι ἡ σοφία ἐστὶ, &c. nam quod hic σοφίαν dicit esse scientiam tanquam caput habentem rerum honoratissimarum, id ibi vocat scientiam & mentem rerum natura honoratissimarum. Caput igitur scientiæ mentem vocat, non principia, quorum tamen est mens, ut putat Eustrathius: quo capite sapientiæ addito, fit ea perfectissima & absolutissima, estque ei tanquam dux, quomodo & Lucretius mentem quasi caput vocat *libro tertio*. Sed caput esse quasi & dominari in corpore toto consilium, quod nos animum mentemque vocamus. Hæc igitur vera est huius loci explicatio, quæ omnium quoque librorum manu & typis descriptorum consensione confirmatur. De eo autem, quod sapientia sit caput, id est, princeps & domina cæterarum artium, non hoc loco, sed *infra capite ultimo* explicatur in fine.

τῶν πρωτίτων.] Id est, rerum honore dignissimarum, id est, præstantissimarum, cuius generis sunt rerum principia æterna, & intelligentiæ cælestes, ipse denique Summus Deus, quæ est materia sapientiæ. Ex hoc tamen verbo, & hoc subindicat Aristoteles, sapientiam esse scientiam unam omnium præclarissimam: ut enim res & materia, ita & scientia, ut *supra initio libri primi* diximus ex *libro primo de Anima*, in principio. Est igitur sapientia scientia præstantissima, & honore summo digna: sed hoc negant Politici, qui politicam & prudentiam cæteris omnibus antecellere volunt, quia homo, quæ est materia politica: quærit enim hæc hominis beatitudinem: quia, inquam, homo animal est præstantissimum cæteris animantibus antecellens. Aristoteles ait, hoc esse absurdum, politicam esse omnium scientiarum præstantissimam, quia homo totius uniuersæ res una omnium non sit præstantissima. Sic autem argumentamur:

Si politica est præstantissima. Ergo homo rerum totius mundi omnium est una præclarissima.

At hoc absurdum.

Ergo & illud.

Nam multa sunt in mundo, quæ homini longe antecellant, ut astra, sol, luna, cælum ipsum, quæ vocat hic φανερώτατα siue φανερότερα; quæ, inquit, spectantur ab omnibus, *infra*, καὶ ὅ ἀνθρώποις ἅμα. Quod autem afferunt Politici, hominem cæteris animantibus antecellere, nihil hoc ad rem. Neque enim id quaeritur, homo an cæteris animantibus præstet, sed an rebus

H h bus

bus omnibus totius vniversi, ex quibus mundus est coagmentatus, hoc est, quod ait, *εἰ δ' ὅτι βέλτερον*. Sic enim hæc sunt connectenda, vt quæ eodem, id est, ad quæstionē de præstantia sapientiæ & politicæ pertineant. Astra autem, solem & lunam, homine esse natura diuiniora, etiam vulgo existimant, & maxime Aristoteles, qui hunc mortalem, illa immortalia arbitretur: qua ratione non sapientiam duntaxat, sed physicam quoque, quæ illarum rerum est propria scientia, politica præstantiorem esse indicat. Verum Christiani, res illas homine scimus esse inferiores, vtpote quæ illis seruiant. Quare & Physica politicæ concedat necesse est, sapientia tamen non item, vt quæ sit Theologia. Est igitur sapientia longe præstantior prudentia, eiusque parte politica: & proinde, omnium quoque scientiarum præstantissima, cum politicæ secundæ partes tribuantur: nam mathematica quidem conclusione superat politicam, materia superatur. Et hæc tertia est sapientia nota, eam esse rerum præstantissimarum, & ipsam denique præstantissimam. Alia est quæstio de principatu seu imperio scientiarum, hoc est, vtra alteri imperet, & contra seruiat, de qua *infra cap. ult.*

εἰ δὲ ὁμοειδὲς.] Expósito de materiæ præstantia & differentia: hic nominatim & aperte docet prudentiam & sapientiam non esse eandem, multoque minus politicam & sapientiam. Prudentiæ enim cum sapientia, quia vtræque latius pateat, maior est affinitas, quam politicæ, quæ angustius patet, & prudentiæ quædam est species. Qua disputatione refelluntur, qui politicos vere sapientes appellare sint soliti, qua de re supra initio huius capitis. De prudentia quidem hic, de politica infra, *φανερόν εἰ ὅτι*. Verum quia pars est prudentiæ politica, Aristoteles vno eodemque argumento rem conficit: nam tametsi his verbis, *εἰ γὰρ τίς*, &c. aliud de Politica argumentum afferre videtur (qua in re non bene retexenda & distinguenda multa turbant Interpretes) ad priora tamen pertinent, vt planum fiet nostra analysi. Primum igitur verba Aristotelis videamus, quæ postea explicabimus vberius. Sic igitur concludit:

Si bonum & salubre aliud est homini, aliud piscibus, alium vero & rectum semper idem.

Ergo quod sapiens, dici ab omnibus debet idem: quod prudens vero, aliud.

Arite.

Antecedens perspicuum est: nam non statim quæ homini sunt salubria, eadem & reliquis animantibus, aut contra. Lucretius libro quarto. Præterea nobis veratrum est acere venenum. At capris adipēs & corthurnicibus adfert. Et libro 6. Barbigeras oleaster eo iuvat usque capellas. Album autem & nigrum, rectum & curuum, concavum, &c. eadem sunt omnibus in locis & semper. [Rectum enim, quod hic rectum, & Romæ rectum, non autem, quod hic salubre, alio in loco quoque salubre.] Ratio connexi autē, quia prudens id vulgo habetur, quod rebus in singulis, id quod optimum & utile sibi, cernit. Cui rei argumento est, quod beluas etiam, quæ id possint, prudētes vocent. Sapientia autem in eo non versatur, non contemplatur rerum utilitatē, alioqui enim sequeretur, nō vnam esse sapientiam, sed plures: nam cum ea, quæ animantibus sunt bona & utilia, infinite variant, certe sæpe vna scientia cōtineri nequeunt: nec vna est medicina omnium, beluarū, inquam, & hominum. Hæc etiam totius huius loci analysis & connexio usque ad verba, *ἐὶ δὲ ὅτι βέλωνται*, &c. Nunc paulo vberius non tam verba, quam totius loci sententiam subsequentes, explicemus. Summa igitur disputationis Aristotelicæ hæc est, quam initio posui, aliud esse sapientiam, aliud prudentiam: differre quoque politicam à sapientia, quod vno duntaxat argumento hic ostendit, à materia sumpto, quia sapientiæ materia sit vniuersimodi, & semper eadem: prudentiæ & politicæ materia sit varia, ut sunt, quæ homini sunt bona & utilia, quæ prudentiæ & politicæ est materia. Formula sit ista:

Quæ materia, eadem & inter se discrepant.

At sapientia & prudentia non eadem est materia.

Ergo non sunt eadem.

Propositio est nota. De assumptione igitur explicat Aristot. Prudentiæ igitur materiam esse variam, perspicuum sit ex ipsa materia, quam docet Arist. esse, ea, quæ sibi sint utilia & bona: nam, inquit, id prudens omnes vocant, quod rerum singularem optimum quidque & utilissimum sibi cernere possit. Id autem, quam sit varium & mutabile, cum omnes intelligunt, tum supra quoque diximus *libr. 2. cap. ult.* ubi quid *τὸ δ'*. Quod enim adolescēti est bonum, id senī sæpe est malum: Romanos toga, Græcos decet pallium. Hoc autem *τὸ δ'* rerum singularem prudentiæ esse materiam, cum ex cōmuni hominū sensu de prudentia, tum ex beluis quibusdam ostendit, quas, quia

optime suæ vitæ consulere norint, prudentes etiam vulgo vocamus; cuius generis formicæ, apes, vulpes, & aliæ, de quibus toto libro Plutarchus *de prudentia beluarum*. Versatur igitur prudentia in rebus vitæ utilibus, quarum infinita est varietas. In his autem sapientiam non versari, docet hoc consequente: nam sequeretur alioqui non vnam, sed multas esse, quod est absurdum. Nam cum sapiëntia sit summum quiddam, vnum quoque vt sit necesse est, qua de re copiose Aristoteles *lib. 4. Metaphys. initio*. Formula:

Si verum vitæ utilium est sapientia. Ergo non vna, sed plures erunt.

Hoc falsum, vt dictum.

Ergo & illud.

Connexi ratio redditur his verbis, & ἡ μὲν τοῦ ἀνθρώπου, id est, rerum namq; bonarum vitæq; utilium non vna potest esse sciëntia, sed multiplex, vt belli, ars militaris: rerum rusticarum, agricultura: nauigandi, gubernatio, &c. Itaq; omnium, quæ variis animantibus sunt utilia & bona, certum est, non vnam esse artem, sed multas: non secus atq; omnium animantium medicina non vna est eademque, sed alia beluarum est, alia hominum. Quod de prudentia, idem de politica, cuius eadem est materia, dici potest.

τὸ ἂν τοῦ ἀνθρώπου αὐτὸ ἐκείνου.] Mureto assentior, qui ex duobus verbis, αὐτὸ & ἐκείνου, facit vnum coniunctum αὐτὸ ἐκείνου: id enim sententia postulat, vt ex prioribus est planum. Confirmatur & paulo infra ἀλλὰ ἐτέροι: vbi τοῦ ἀνθρώπου, quod hic τοῦ ἀνθρώπου, idem namque valent, de quo mox. Præterea facilis fuit lapsus, præsertim in ratiore verbo, quod ipsum aliis quoque in locis item est deprauatum. Reperi vnum in Epistola Platonis ad propinquos Dionis. Valet autem αὐτὸ ἐκείνου idem quod ἐκείνου, sed paulo expressius. Quare non recte Lambinus τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, singulis in rebus, pro cuiusque rei natura, cum satis esset, singulis in rebus. Vertendum igitur, quod enim singulis in rebus cernit τὸ βέλτιον, id est optimum, id prudens vocant. Interpretes, & maxime Eustathius mire hic se implicant.

τοῦ ἀνθρώπου πάντων τῶν ὄντων. } Fortasse istud τῶν ὄντων, aut etiam amplius hæc, τοῦ ἀνθρώπου πάντων τῶν ὄντων, inducenda sunt. Nam absurdum sit existimare, medicinam esse de omnibus totius vniuersi rebus, vt quæ ad salubria tantum pertineant. Videtur potius hoc tantum velle Aristoteles, vt rerum animantibus utilium

lium non vna est scientia, ita nec medicina omnium animantium est eadem, quemadmodum & supra exposuimus.

διὸ Ἀναξαγόραν καὶ Θάλην.] Pertinent hæc ad verbum τῶν πρῶτων. Docet namque inductione quadam, sapientiam in rebus eximiis quidem & diuinis, ad vitæ tamen vsum inutilib. consistere: docet etiam eadem ratione id, quod hæcenus explicauit, prudentiã in rebus homini sibiq; vtilibus cõsistere: nam, inquit, Anaxagoras, Thales, alii id genus Philosophi, vulgo quidem sapientes vsurpantur, prudentes non item: Sapientes quidem, quia scire eos dicant res præclaras, admirabiles, difficiles & diuinas: prudentes autem non item, quod quæ sibi suæque vitæ sint vtilia, ignorent, bonaque humana non querant, sed ea, quæ supra nos. De hac sapientiæ, & omnium fere theoreticarum scientiarum accusatone, quod ad vitam communem sint inutiles, Iſocrates in *laudatione Helena*. Socrates quoque, id genus Philosophos desipere, dicere solet, teste Xenophonte *libro primo dictorum & factorum Socratis*. Eosdem grauitè reprehendit Lactantius *lib. 3. Institut. capite 3. 14. 16. 20.* Aristoteles quoque *lib. 1. Metaphysicor. cap. 2.* agnoscit & fatetur, eas non tam ob vsum, quam ob ipsam cognitionem & scientiam introductas esse: & *lib. 1. de partibus animantium, cap. ult.* Vt nulla, inquit, ex his vtilitas existat: ipsa tamen scientia per se magnam voluptatem contemplantib. afferat, necesse est. Verum de earum vſu quoq; ad vitam Cic. *lib. 3. & 4. de fin.* Idem tamen *li. 1. Offic. in fin.* theoreticis præfert practicas, vt ad vitæ cõmunis vſum vtiliores. Qua de re olim insignis fuit disputatio inter duos Arist. discipulos, Theophrastum & Dicaearchum, hic practicam, illè theoreticam vitam præferbat, teste Cic. in *Epist. ad Attic.* Theophrasto consentit ipse Aristoteles *infr. lib. 10.* Est autem quarta hic sapientiæ nota, quod in rebus versetur difficilibus, diuinis puta, à ratione & sensu nostro remotis: eaquere sapientia in *Metaphys.* dicitur *χελεπωτάτη*, difficilima, Theologia ratione materiæ est difficilima: formæ, id est, ordinis & methodi, seu docendi viæ ratione, omnium facilima, id est, *διδασκαλικωτάτη*. Cæterum theoreticarum scientiarum vsum suis æmulis & reprehensoribus aliquando ostendit Thales, de quo Aristoteles *lib. 1. Polit. cap. 8.* & Cicero *lib. 1. de Diuinat.* & in alio exemplo, de quo Plutarchus in *libro de beluarum solertia seu prudentia.*

ἢ φρόνησις.] Hoc in loco accuratorem disputationem instituit

stituit Aristoteles de prudentia: explicatis iam & dimissis veri reliquis habitibus, quam fecimus tertiam huius libri partem: nam vulgata capitum sectio sæpe est nequam: pertinent tamen hæc ad priora, iisque plane sunt apta hunc in modum: nam sapientia quidem in illis rebus, quas exposuit: prudentia autem in aliis versatur, nempe in bonis humanis, in iis, quæ sub consultationem cadunt, id est, quæ fieri, quæ non fieri possint, & quorum est finis seu bonum quoddam, idq; in rebus agendis: denique non vniuersa duntaxat, sed res quoque singulas, & quidem magis contemplatur, in iisque consistit: quæ omnia sunt alia in sapientia, vt quæ versetur non in humanis, sed in diuinis, in iis, quæ aliter se habere nequeant, seu immutabilibus, in contemplatione mera, in rebus denique vniuersis duntaxat. Prudentiā igitur in rebus humanis versari, iam sæpe dictum est. Eadem est in iis duntaxat rebus, de quibus consultari potest. Cur ita? nam bene consultare summum est prudentis munus & officium: Vis omnis prudētiæ in deliberatione est posita, qua de re supra. Est igitur in rebus sub deliberationem cadentibus, quarum duas hic affert notas, quod fieri & non fieri possint, seu aliter se habere possint: & quod earum sit finis in rebus agendis. Plures earum notas attulit supra *libro 3. capite 2.* Quare & hoc loco adiungit Aristoteles, eum vere & absolute Eubulum, id est, boni consilii dici & esse, qui ratione vera cernere & conicere possit in rebus agendis, quod homini sit utilissimum & optimum. Postremo est prudentia non vniuersarum duntaxat, sed etiam rerum singularum. Cuius rei hæc est ratio, quia sit practica seu in agendo posita: actio autem omnis in rebus singulis cernitur, cui & hoc sit argumento, quod multi etiam idiotæ & indocti hominibus doctis ad agendum sint aptiores, utpote in rebus singulis magis exercitati, non solum in prudentia, sed in omnib. aliis rebus, experientia & usus homines ad agendum reddit aptiores, quod exemplo Medicinæ declarat Aristoteles: neque enim recte Medicinam facere posse, id est, Medici officium explere, qui generalia præcepta duntaxat norit, nullumque earum habeat usum. Qua de re *sup. li. 1. cap. vii.* verbi gratia. non satis est scire carnes ad concoquendum faciles aliis esse salubriores, nisi & hoc singulatim vna scieris, quæ sint illarum concoctu facilliores, auium puta, &c. & quarum auium, vt ad vltima indiuidua perueniatur. Eadem est ratio prudētiæ, quæ habet illa quidem generalia & communia præcepta,

cepta, vt agricola hordeum nouit ferendum in agro tenui, triticum in crasso: Politicus disputat, an Magistratus ad tempus, an vero perpetui esse debeant. Verum, quia, vt dixi, in agendo cernitur, ad res singulas est descendendum, vt in quibus maxime eluceat vsus prudentiæ, & hoc est, quod ait, ὡς δὲ ἀμφω, id est, tam communem, quam singularem prudentiam habere oportet, sed hanc magis.

ἐν δὲ αὐτῇς.] Clausula mire præcisa. Vulgo prioribus eam hunc in modum accommodant, etsi rerum humanarum non est sapientia, quæ quidem ipsa vere est architectonica: est tamen & hic, id est, in rebus humanis, quarum est prudentia, quædam architectonica, politica nimirum, non secus atque in illis rebus, quarum est sapientia. Mihi tamen videtur melius ita accommodanda: Prudentia est illa quidē, vt modo dictum, practica & in agendo posita, rerumque maxime singularum: est tamen & quædam hic architectonica, hic, id est, in partib. prudentiæ est quædā, quæ sit architectonica, politica nimirum: nam quia prudentia in agendo; videri, poterat, nullam esse architectonicam, sed omnem in labore & agendo positam. Verum est quædam architectonica, quemadmodum Medicina, etsi est in faciendo, est tamen eius pars quædam architectonica, teste Aristotele *lib. 3. Polit.* & ars ædificandi in efficiendo quidem illa, pars tamen & quædam huius est architectonica, quæ architecti est propria, & hæc accommodatio cōfirmari videtur, cum prioribus proxime præcedentibus verbis, ἢ ὅ φερόμεναι, tum infra, αὐτῇ ὅ περικλυτῇ, βελδλυτῇ.

καὶ περικλυτῇ.] Duo valet hoc verbum, superuacanea & eximia, seu præclara. Quidam hic priorem notionem accipiunt perperam, hoc est perspicuum. Sic & *libro 8. Politicorum, capite 2.* hæc eadem, in quibus sapientia, dicuntur περικλυτῇ, vbi item Interpretes perperam, superuacanea. περικλυτῇ enim impar numerus dicitur.

C A P V T I I X.

C O M M E N T A R I I.

Ἔστι δὲ καὶ ἡ πολιτικῇ.] Differentia Prudentiæ & Politicæ, & partes vtriusque explicantur, huius maxime: natura denique prudentiæ, & eius principia: vbi & in quos cadat prudentia.

ἔτι δὲ καὶ ἡ πολιτικὴ.] Hic de prudentiæ & politicæ comparatione. Ait igitur, eundem quidem esse habitum prudentiam & politicam, non idem tamen utriq; esse τὸ εἶναι, id est, re quidem subiecta esse eadem, sed ratione discrepare, ut in scalis descensus & ascensus re sunt eadem, ratione non item: mens practica & theoretica re & strato est eadem, ratione, id est, vsu & officio non item, & ut *supr. lib. 5. cap. 1. in fin.* Iustitia communis & virtus re quidem est eadem, ratione non item. Ad eundem modum, prudentia & politica re est eadē, ut quæ utraq; est affectio quædam, quæ, quæ homini sint bona, cernantur, ratione tamen discrepant, id est, vsu: nam prudentia suis cuiusq; rebus priuatim, politica communibus deseruit. Perperam igitur Eustathius, quia prudentia priuatorum rebus, communibus deseruit politica, strato eas discrepare ait, vsu dicendum fuerat, id est, ratione, nam strato sunt eadem.

ἔτι δὲ καὶ πάλιν.] Hic de partibus prudentiæ, etsi ex prioribus iam perspicuum est, prudentiæ summas esse partes duas, quarum altera rebus priuatorum, altera communibus inferuiat. Huius autem, quæ communibus seu in ciuitate, duas facit partes, alteram nomotheticam, alteram communi nomine politicam. Illam ait esse architectonicam: nam legum scriptor, ut dominus & princeps præscribit, quid in ciuitate sit agendum legibus latis quasi præceptis, qui magistratus rogandi, quæ priuatorum vita esse debeat. Legum scriptor nihil ipse agit, sed actionis modum ipse præscribit, quemadmodum architectus. Quare & leges ciuitatū reginæ & dominæ dici solent. Huic rei [sc. cur legum scriptor non agat] argumento est, quod leges omnes sint καθόλου, de re vniuersa, actio autem est in rebus singulis. Altera politiæ pars communi nomine politica dicitur, ut apud ICtos adoptionis duæ sunt partes, arrogatio, & altera communi nomine, adoptio. Cur autē commune nomen hæc pars habeat, rationem mihi subindicare videtur Arist. διὸ πολιτὸς εἶναι, q; hac parte præditi, maxime πολιτὸς εἶναι, maximeq; politici esse sentiantur. Legum scriptor, ut ab agēdo remotus, vix videtur politicus, sed philosophus aliq. At in rebus agēdis qui versant, in magistratib. in cōsiliis & legationibus, hi demum politici, & πολιτὸς εἶναι proprie existimantur, & horum quidē hæc pars est propria, in rebus singulis, ut prior in vniuersis posita: practica, ut prior potius, theoretica; in psephismatis, ut prior in legibus: nam & psephismata sunt rerum singula-
rium

rium & rerum agendarum, seu τὸ πρᾶκτικόν, vt extrema, seu vt ait Aristoteles, ὡς τὸ ἑκτατον. Nam vt *supra lib. 5.* dictum, psephismata vbi leges defunt, rebus singulis accommodari solent, quæ & ipsæ sunt extremæ, ratione mentis nostræ, quæ ab vniuersis ad res singulas tanquam extremas delabitur: harum autem propria est, vt notum, actio. Psephisma igitur est rerum singularum agendarum & extremarum. Idemq; est eorum, qui ciuitates administrant, Magistratum & Senatorum, quorum ppria est pars hæc politicæ: ea propter & ipsa est practica, & rerum singularum. Sed quæri potest, quo loco sit collocanda Iurisprudentia, quæ & ipsa prudentiæ quædā est pars ipso nomine indice. Nomotheticæ quidem attribuenda non videtur, quod Ictus legum non tam sit scriptor, quam Interpretes & explanator: non tam in rebus vniuersis, quam in rebus singulis, quib. interpretatione leges sua accommodat, versetur. Contra politicæ quoq; esse nō videtur, q̃ hæc in agendo, iurisprudentia potius in contemplando cernatur, eaq; & ab Vlpiano Philosophia vera dicitur *l. 1. ff. de iust. & iur.* Dicendum, ad priorem partem potius accommodari debere, non quod sit eadem, sed, q̃ eius quædam sit velut particula, communicans tamē & aliquid ex politica, ratione rerum singularū. Etsi olim Græci videntur Iurisprudentiā politicā partē potius fecisse, seu potius officium quoddā iudicis. Nam politicā rursus duas facit partes Aristoteles, alterā in consilijs, [id est, in deliberando] alterā in iudicijs, & huius pprium olim erat & ius interpretari: apud Græcos nulli erāt Icti præter Iudices, vt nec apud maiores nostros, nec apud Turcas, nec apud Iudæos olim. De Græcis Cic. *lib. 1. de orat.* Plato *in legib.* Aristot. *in Polit.* Iurisprudentia igitur veterum, i. e. Græcorum, Hebræorum, omniumque gentium, etiam Romanorum, teste Pomponio *initio l. 2. ff. de orig. iur.* quia nihil erat aliud, quam legum scriptarum ad causas singulas & vsum vitæ communis accommodatio, (q̃ iudicis officium esse *supra libro 5.* docuimus) hinc efficitur, Iurisprudentiam sub ea prudentiæ parte contineri, quā *δινειν* h. loco vocat Aristoteles. Verum quia Romana posterior Iurisprudentia, qua hodie vrimur, nō tam singularum est rerum, q̃ vniuersarum, & quædam velut legum scriptarum propagatio, atq; adeo nomothesia quædam: recte dicemus, hanc eius prudentiæ esse partem, quæ ab Aristotele *νομοθετικὴ* dicitur. Videatur hac de re doctissimus Ehennius *li. 2. principiorū iuris.*

δοκεῖ] καὶ φρόνησις.] Adhuc de Politica: nunc de Prudentia, ea inquam, quæ ex parte. Sed quo illud καί? spectare eo videtur, vbi dictum, ratione discrepare prudentiam & politicam: quam quidem differentiam eo loco non expressit, intelligi tamen voluit, politicam esse ciuitatis, id est, plurium & rerum communium: Prudentiam vero esse rerum suarum & vnius. Primum igitur de his singulatim dicturus, de politica sic orditur: πρὸς τὴν πόλιν, quali certa hæc iam nota esset politicæ. Ad eundem modum de prudentia hoc loco. Videtur autem, inquit, & prudentia, quasi diceret: q̃ *supra* significauī, verū quoq; videtur, nempe prudentiam esse rerum suarum & vnius, videtur inquam ex vulgi opinione & vsu vocabuli, quod mox explicabitur. Est igitur prudentia suis in rebus & vnius, & quidem communi prudētia nomine dicitur: vt & de politicæ vocabulo *supra* dictum. Nam prudentia verbum cum sit generis: ceteræ quidē partes suum quoq; certum nomen habent, hæc vna, quæ suis in rebus & vnius, nō proprio, sed communi virtutis nomine. Prudentia igitur est genus: Ea vel est vnius, vel plurium. Hæc vulgo politica dicitur etiam à Plutarcho in *Catonis Censorio*, vbi œconomicam politicæ partē non minimam esse ait. Platoni politicæ verbū etiam patet latius, tam late inq̃ q̃ prudentia. Verum Aristoteli politicæ vocabulum angustius est, quo nec omnis prudētia ex sententia Platonis, [i. e. nec quæ domestica] nec œconomica quidē comprehendat, *initio lib. 1. Polit.* Ex Aristotelis igit sententia, prudentia partim est vnius, partim plurium. Et hæc, partim familiaris, partim ciuitatis. Illa œconomica, Ciceroni in *partitionibus* domestica, hæc politica Cic. ciuilis dicitur. Et hæc rursus ciuilis vel rerū est vniuersarū, vel singularium: & illa, Nomothetia, legū scientia, qua cum Romana Iurisprudentia: hæc politica ex parte [scil. specialis dicitur] ab Aristot. Ratio verbi *supra* explicata est, q̃ rursus est bipartita, partim βουλευτική cōsiliaria, vt ita dicā, partim δικαστική iudiciaria. Nam cum tres sint principes omnī ciuitatū partes publicæ, teste Arist. *li. 4. Polit.* Senatus, Magistratus & Iudicia: duas hinc partes sumit Aristot. Senatum & Iudicia. Nam Magistratus harum velut est administer, & q̃ vel à senatu, vel Iudice decretum fuerit, exequitur. Nomothesia est illa quidē & ipsa Reipub. pars, & quidē præstantissima, sed instituendæ potius & informandæ, q̃ gerendæ, de qua hic agitur. Et hæc quidē altera est prudentia pars, quæ plurium: altera est, quæ rerum sua-
rum

rum & vnus, quæ communi nomine prudentia dicitur. Cur ita? Ratio *infra* afferetur. Quo ergo Ethicorum tractatio accommodabitur? *supra initio li. 2.* iam ostendimus, eam esse politicæ partem, seu principium potius, vt ait Aristot. *lib. 1. Magn. cap. 1. & lib. 1. Rhetor.* Nulla enim est Ethica scientia specialis, ex sententia Aristotelis.

ἔτις μὲν ἔν τῷ αὐτῷ.] Explicat accuratius Prudentiæ ex parte vim & naturam, q̄ in eo maxime q̄ res suas curet, & q̄ sibi vtilia, norit. Hanc igitur particulam de suarum rerum notitia diligenter explicat, & ait: Nosse igitur sibi quæ vtilia, genus est quoddam cognitionis, quoad significat, & hanc suarum rerum prudentiam esse cognitionem tantum. Id ipsum autem, sua nosse, ἔχει ἀσφαλέως πολλὰ, id est, multas habet controuersias, res est non ita facilis. Sic enim hæc accipienda puto. Alij aliter, *verum*, inquit, *multa huius sunt differentia.* Sed Aristoteles *lib. 4. Polit. cap. 15.* hæc autem politiæ pars, inquit, πολλὰς ἔχει ἀσφαλείας. De qua difficultate paulo inferius.

καὶ δοκεῖ ὁ τοῦ αὐτοῦ.] Etiam id de rebus suis curandis explicat, comparando prudente cum politico. Prudens, inquit, is est, qui quæ sibi bona norit, & ijs duntaxat occupetur, qui suum tantum, vt Cic. *initio lib. 1. offic.* negotium agat. Politici sunt Polypragmones, multisq; rebus implicantur, aliena sæpenu-mero curantes relictis suis, quod & Cic. *ad Atticum*, vbi se mire polypragmonem esse ait. Hanc differentiam prudentis & politici confirmat Aristot. Euripidis testimonio, vbi hæc duo cōtraria reperiunt, φρονεῖν & ἀσέβειον εἶναι seu ἀσέβητον τὸν πολέον. Versus autem Euripidis isti sunt ex Phylodecte, vbi ipse ita loquitur, πῶς ἢ ἀν' φρονόου. Adducuntur & à Plutarcho in libello, *Quando citra inuidiam se laudare quis possit.* Tres tamen priores duntaxat, quorum vltimus hic non integer, ita supplendus illinc: ἵσταν μὲντοι καὶ τὸ σωφρονιστὴν τύχης. Quartus quoq; hic versus, est ille quidem integer numeris, sed non sententia, adijciendum fortasse ex Græco Scholiaste, τοὶ μὲν εἰσι, Dij, inquit, oderunt.

Ἐπεὶ δὲ τὸ αὐτοῦ.] Scilicet, nempe homines vulgo. Id namque sæpe intelligi solet, qua de re *supra*: non vero, vt quidam intelligunt prudentes. Ait igitur, plerosque mortalium sua quemque commoda quærere, atque adeo ea esse persuasionem & opinionem, vt existiment, cuique id faciendum sua vt curet duntaxat, rebus alijs relictis: & ex hac opinio-

opinionem manasse, vt hi proprie dicantur prudentes, qui suaduntaxat curent, & quæ sibi vtilia cernant. Vulgi igitur opinione factum, vt prudentiæ vocabulum rerum suarum curæ & diligentiae proprie attribuatur, quod alioqui latius patet, & omnem rerum homini vtilium curam tam publicarum quam domesticarum complectitur.

ἡγὶ τοῖς ἰσχυροῦς & κ' ἔστ.] Obscurus est locus. Reprehendit autem vulgi opinionem, non tam ratione vocabuli, vt Interpretes accipiunt: nam in verbis vsus vulgi sequitur Aristoteles: ὅτι quod prudentiam rebus suis ita alligarent, vt nihil præterea sibi curandum existimarint, neq; enim suas quoq; res quem cōmode administrare posse, nisi cuius & familia & patria bene se habeat, harum inquam & rationē habendam etiam suis priuatis rebus qui bene consultum velit De re familiari res est perspicua. De Repub. præclare Xenophon in li. de venandi studio, & Liuius li. 26. Respub. inquit, incolumis & priuatas res facile saluas præstat: publica prodendo, tua nequicquam seruaueris. Et hoc sibi velle mihi videtur Aristoteles, αὐτὸς εἰσρομίας, &c. nam cum omnes Reipub. partes quædam simus, certe, vt totius salutē partes, item & Reipubl. incolumitate nostræ quoq; res conferuentur necesse est. Vulgo existimant, hoc dicere Aristotelem, rebus in suis prudentiam non consistere absq; prudentia æconomica & politica, quod est falsissimum, quasi vero, nisi qui & politicæ scientiæ cognitionem habeat, priuati prudens esse non possit.

ἐπὶ ᾧ αὐτῶς.] Allusit Aristoteles ad duo verba eo tempore maxime Platoni vsitata, τὸ αὐτῶς πρᾶτ' αὐτῶν & πολυπραγμονεῖν, vt in Gorgia, lib. 4. de Repub. & al. locis. Illud, Platonem reprehendens Cic. lib. 1. offic. latine reddidit, suum agere negotium, quod prudentis proprium vulgo dicebant, alterum vero politici, vt dictum

ἐπὶ ᾧ.] Ex eo quod dictum prudenti & familiæ & ciuitatis rationem habendam, efficitur tacite prudentiam rem non esse tam facilē, quin aut nulla familiæ aut ciuitatis habeatur ratio: tamen illud ipsum τὸ αὐτῶς, id est, suum agere negotium, suaque res bene administrare, res est non omnibus obuia, neque ita facilis, quæque consideratione non opus habeat. Nam, vt supra dictum, multæ de eo sunt controuersię & difficultates. Summa est, prudentiam quomocunq; accipias, rem esse difficilem.

συμμετρὸν ὃ ἐστὶν.] Locus est perobscurus. Thomæ eo pertinere videtur, quod dictum *supra* prudentiam rerum esse etiam singularum, eiusque duas hic afferri rationes, quæ explanatio confirmari videtur verbo *ἡ εἰρημότης*, scil. *supra* in fine prioris capituli. Hoc namque verbum non tam propinquum quam remota spectare videtur. Et melior certe multo est hæc quam Eustratiana, quam tamen plerique alij sequuntur, qui existimant, duas hic afferri rationes, quibus confirmetur, quod modo dictum, prudentiam absque domestica & civili prudentia consistere non posse. At si hoc dictum non est, ut non esse iam ostendimus, collabitur tota eorum explanatio. Fortasse tamen & Thomas non satis accommodate: primum, quia nimis remote, deinde, quia id eo loco satis explicatum, rerum singularum esse prudentiam. Verbum denique *ἀδελφόν* hic paulo ante, & paulo *infra*, τὸ ὅτι τὸ ἐστὶν ὅτι ἀδελφόν, &c. iteratum, suadere videtur, ut hæc cum prioribus connectantur. Rectius igitur dicendum videtur, *ἡ εἰρημότης*, id est, eius quod modo dictum, prudentiam rem esse difficilem, confirmandi hic duo afferri argumenta. Prius est, quia adolescentes & pueri multi sint Mathematici & Geometrici, prudentes non item. Cuius differentie causa cognita, cognoscetur & ratio, cur prudentia res sit difficilis. Causa. a. differentie redditur, quod Geometria & Mathesis rerum sit uniuersarum, prudentia singularum. Res singulæ usu cognoscuntur, non præceptis aut scientijs, ut infinite variæ. At rerum usum nullum habet adolescens, ut qui rerum usus non parui, sed longi sit temporis. Concludamus hunc in modum:

Adolescens: ergo rerum imperitus, seu nullo usu.

Si nullo usu.

Ergo

Rerum singularum nullam habet notitiam.

Ergo nec prudentiam, ut quæ rerum etiam sit singularum.

Alia est ratio Mathematicorum, quæ non usu, sed præceptis perdisci commode possunt. Sciendum autem, pueros olim Mathematicis imbui solitos, ut hodie Grammaticis, teste Platone in *Axiacho*.

ἐπεὶ καὶ τῶν αὐτῶν.] Ob difficultatem quæstionis prioris, cur pueri fiant Mathematici, non vero prudentes, interijcit, & hanc eiusdem generis, cur ijdem Mathematici quidem fiant, Physici seu sapientes, & vulgo Metaphysici non item. An autem quæstionem hanc Aristoteles exponat duntaxat, an vero

&

& dissoluat, dubitari potest. Vulgo quidem existimant eam dissolui his verbis, ἢ ὅτι τὸ μ. Et quidem Eustratius explicat hunc in modum: quod Mathematica sint dijuncta, Physica autem & Metaphysica, seu horum principia sint ex vſu & experientia: & his quidem non fidem habeant adolescentes, illis habeant. Mathematica igitur sunt dijuncta, id est, ἐκ ἀφαιρέσεως. Omnia namq; Mathematica ita appellari solent. τὰ ὅτι μ. partim sunt ἐξ ἀφαιρέσεως, partim ἐκ ἀποθεώσεως: illa Mathematica, hæc Physica. Deiuncta vocant, quorum nulla sunt qualitates & quātitates, à materia omni remota, cuius generis figuræ sunt omnes Mathematicæ. Glob⁹, verbi gratia, Mathematicus, consideratur non in ligno, ære, aut simili materia, sed his omnibus remotis, phantasia duntaxat extra omnem materiam. Alia est Physicorum ratio, quæ omnia sunt in strato & materia. Metaphysica non sunt illa quidem in materia, neque tamen sunt ἐξ ἀφαιρέσεως, quia non phantasia vt Mathematica, sed mente pura continentur. Mathematica igitur, quia ἐξ ἀφαιρέσεως, & proinde à sensu remota, vſu opus non habent, eaque refacilius percipiuntur ab adolescente, quam quæ ex vſu, vt Physica & Metaphysica. Physica quidem, quorum omnis firmitas & certitudo est à sensu & vſu: De Metaphysicis dubitari potest, an eorum principia sint ex vſu, cum vſus sensum requirat, & à sensu remotissima sint Metaphysica. Ea; re hanc clausulam, τὸ δὲ αἰ ἀρχαί, Physicis Thomas tantum accommodat; Metaphysicis vero istam, καὶ τὸ μ. & μεταθεώσι. Eustratius tamen & Metaphysica principia ex vſu deducit, quod, vt ait Paulus Apostolus, ex ijs, quæ cernantur, ad Dei cognitionem & Philosophi deducti fuerint. Illa autem καὶ τὸ μ. Physicis & Metaphysicis attribuit: neutris enim magnam fidem haberi ab adolescente, sonare eum potius, quam credere, quid natura, forma, Deus, intelligentia, &c. Mathematicis autem maiorem fidem haberi, quod eorum natura melius perspiciatur, & delineatione sub sensum subijci possint: triangula, & id genus aliæ figuræ. Fides autem ad perdiscendas artes plurimum habet momenti, adeo quidem, vt absque fide nulla comprehendi & retineri possit, vt præclare in Gorgia Plato, duas scientiarum omnium pestes esse ait obliuionem & incredulitatem. Quare cum Mathematicis maior habeatur fides, eademq; vſu opus non habeant; quæ duæ contra sunt in Physi-

Physicis & Metaphysicis, efficitur pueros facilius reddi Mathematicos, quam Physicos aut Metaphysicos.

ἢ ἡ ἀμειψία.] Alterum est argumentum difficultatis prudentiæ, quod rerum sit & vniuersarum & singularum, quibus in vtrisque sapienter se gerere oporteat prudentem. Nam in vtrisque aberrari potest & peccari. At hoc difficile est præstare, & generalia & singularia, omniaque rerum attributa prudenter cernere. Cæteræ scientiæ satis habent generalia duntaxat cernere, in ijsq; bene se gerere, prætermisissis attributionum varietatibus. At prudentiæ id satis non est, deliberare de vxore ducenda, sed videndum præterea, vbi, quæ, &c. nouit prudens meliora esse vectigalia, vrbana rusticis, inquit Cicero *libro primo offic. in fine*, syluas vineis, pacem bello. Sed multa tamen sæpe variant, & generalem regulam infringunt. Et hoc est, quod ait Aristoteles, non videndum illi tantum aquas ponderosas, graues esse insalubres, sed eo amplius singulatim aqua, qua ipsi sit vtendum considerata, an sit grauis, &c.

ὅτι δὲ ἡ φρόνησις.] Rursus hic de scientia & mente, quæ prudentiæ cum his sit similitudo aut dissimilitudo, ex qua disputatione, vt ex priore, prudentiæ principia cognoscantur. Dictum namque est *supra* vñ prudentiæ esse opus, vñ prudentiæ esse principium: hic sensum communem. De scientia igitur primum, ab ea differre prudentiam, quia hæc sit extremi. Cur extremi? hanc adiungit rationem, quia *πρᾶξις* in agendo, est tale, id est, extremum. Formula:

Prudentia est extremi.

Scientia non est extremi.

Ergo non sunt eadem.

Extremum vocat de quo & *supra* initio huius capitis, quod sub sensum cadit, & ratione mentis nostræ eiusq; agitationis in deliberando est extremū. Cuius generis sunt omnia, q̄ sub actionē cadunt. At prudentia est *πρᾶξις*. Ergo & extremi. Scientia vero non est extremi, vt cuius res seu *τὸ ἰσχυρὸν* non sub sensum cadant, sed generalia sint & communia. Est quidem vt prudentiæ: ita etiam scientiæ quoddam extremum seu finis, nempe conclusio in scientia. Sed hæc conclusio *τὸ ἴσχυρὸν*, extremum dici non solet, quia ad sensum vsque non pertingat. Quare scientia & prudentia in eo quidem conueniunt,

niunt, quod habitus quidē veri sit uterq; : conueniunt inquam mentis principio, sed fine differunt. Prudentiæ namq; finis est τὸ ἐξαλῆν, vtpote περὶ αὐτῶν: scientiæ vero finis est τὸ ἐγχαλῆν, vtpote ἐπιστηλῆν, quodq; sub sensum non cadat.

αὐπὲρ αὐτῶν μὲν δὴ τὰ.] Hic de mente, de qua tamen & *infra* latius *cap. 11.* Eleganter igitur mentem prudentiæ ex altera velut parte respondere, id est, αὐπὲρ αὐτῶν ait. Quædam inter hæc duo est αὐτῶν: nam mens est summi, prudentia extremi. Mens namque, inquit Aristoteles, est terminorum, quorum nulla est ratio, id est, principiorū, quorum nulla est apodixis & conclusio, vt *supra* dictum *c. 6.* q̄ principia ὄντες vocat hic quasi extremos mentis terminos. Sunt & alij termini non primi, de quib. hic, sed vltimi de quib. *infra cap. 11.* Primorum igitur est mens. At prudentia extremi est, cuius nulla est sciētia, sed sensus potius, vtpote quod in rebus singulis, quæ non scientia, sed sensu continentur. Sed quo sensu inquiet aliquis? est namq; partim communis, partim singularis. Respondet Aristoteles non singulari: non eo inquit, quo res singulas percipimus, sed eo, quo sua extrema Mathematici, id est, communi. Mathematici namq; figuras nō spectant, quæ sub oculos cadant, sed quæ phantasia & interiore sensu continentur. [Hic non considerat materiam, sed cōcipit mente aliquam lineam, quadratum, &c. quo sua extrema considerat, phantasia nempe eodem sua extrema & principia rerum agendarum contemplantur vir prudens.] Hoc igitur eodem sensu prudentiæ extremum cernitur, id est, rerum agendarum principia, in quibus prudentia non singulari sensu, sed communi cernuntur. Ex quo perspicuum est, rerum honestarum & agendarum principia, quadam ratiocinatione opus habere, neque prorsus sensui esse exposita. Nam alioquin & pueri & beluæ, in quibus sæpe singulares sensus maxime videant, prudentissimi repariantur. Nam & res agendæ seu τὰ περὶ αὐτῶν non tam ratione sensus sub actionem cadunt, seu sunt περὶ αὐτῶν, quam propter rationem & ratiocinationem, eaq; propter & prudentiam, *supra* diximus rationis quandam esse virtutem. Et hunc prudentiæ sensum, Aristoteles *libro tertio de Anima* vocat φαινομένην βελόνην. Quod autem comparat hoc loco sensum prudentiæ cum sensu Matheseos, ita accipiendum, quod vterque non sit singularis, sed communis: differunt tamen inter se, quod prudentiæ sensus sit cum voluptate aut dolore, vt

quæ sit de rebus fugiendis & expetendis, qua de re & *supra cap. 5. in fin.* Matheseos autem sensus non item, vt *ibid.*

ἡσεται ὁ κακός.] Scil. sensus, id est, ibi namq; consistet, neq; ad res singulas vsq; descendit. Ad eundem modum & *lib. 7. Physica ἀκροάσεως* Aristoteles loquitur. *Scire*, inquit, & *sapere dicimur τὸ εἰρημῆσαι καὶ εὐνοῦν τὴν διάνοian*, quando scil. animus noster acquiescit.

ὁ δὲ αὐτός.] Locus obscurissimus: variant & libri, & *Interpp.* vetus tralatio, & *Græcus Scholiastes* pro ἡ φρόνησις ἐκείνης habent, ἡ φρόνησις ἐκείνη. quam & *Leonhærdus Aretinus* expressit. *Lambinus* variat: inducit tandem hæc, ἡ vel ἡ φρόνησις, perperam. *Eustratius* recte quidem legit, non recte tamen explicat. Nam particulam *μᾶλλον* ita accipit, quasi diceret *Aristot.* sensum communem magis esse sensum, quam singularem, hoc vt sit verum. Nam & *infra lib. 7.* communem vocat principem sensum: tamen quid ad rem. Neque enim hoc agitur de sensibus vter alteri præstet, sed vter sit prudentia. Quare veteris tralationis scriptura & *Thomæ* sententia, quam tamen *Lambinus* non est assecutus, mihi probatur vt verissima. Vertendum hunc in modum: Hic igitur sensus magis prudentia: ille vero, aliud genus, id est, vt in pauca conferamus, & post interiectionem de *Mathematicis*, vt ad priora redeamus, (quod vult particula *ἀλλὰ*.) Hic igitur sensus est prudentia, id est, prudentia potius est sensus hic communis puta, quam proprius & singularis, vt iam dictum: ille scil. sensus singularis, aliud est genus, id est, alia eius est ratio, huic non pertinet. Obseruandum autem, prudentiam hic sensum vocari communem vt & *infra cap. 11.* sensus mens esse dicitur, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARIJ.

Τὸ ζῆτεῖν ἔστι τὸ βελούειν.] Adhuc exposuit de Prudentia, quæ huic cum sapientia maxime, cum politica quoq; scientia & mente sit similitudo & differentia. Hoc demum loco, de alijs quibusdam affectionibus explicare orditur, vt quarum magna cum prudentia sit cognatio, adeo quidem, eius vt vel partes, vel cause & principia videantur. Sciendum namque virtutum omnium suas quasdam esse comites & congnatas,

gnatas, vt liberalitatis est facilitas, hospitalitas & humanitas, iustitiæ fides, veritas, sanctitas & pietas: Magnanimitatis simplicitas & generositas: Temperantiæ, pudor, reuerentia, *δυναμία*. Eademque aliarum est ratio, de quibus Aristoteles in libello de virtutibus. Ad eundem modum & suæ sunt prudentiæ quædam cōmites & administræ, quas hoc libro quatuor explicat Aristoteles, tres deinceps [scilicet ordine] quartam *infra cap. 12. in fine*. Affert & duas alias, memoriam & exercitationem, de hac *supra* hic dictum. In eodem libro. Pontanus libro quarto de Prudentia, præter has Aristotelicas, viginti alias commemorat & explicat, quæ tamen prudentiæ potius sunt officia quædam, quam vel partes, vel comites. Franciscus Patricius libro sexto, de verum institutione, nouem prudentiæ comites explicat: Stoici olim ex quatuor Aristotelicis duas priores ponebant, teste Laertio in Zenone. Plotinus Philosophus quinque, de quibus & ille Franciscus Patricius. Verum Aristotelem nos sequimur, qui in libro quidem de virtutibus, vt dixi, quinque commemorat, memoriam, vsum seu exercitationem, Eubulian, Anchinceâ & Dinotita. De vsum iam dictum, cuius parens est memoria, de qua re & eleganter Amphranius poeta; *usus*, inquit, *me genuit, mater memoriam*. Sophiam Graij vocant, nos sapientiam, i. e. prudentiam. Reliquæ sunt quatuor, q̄ cum *h. lib.* tum in *Magn. li. 1. c. ult. & li. 2. ca. 2. & 3.* explicantur, Eubulia, Anchincea, Gnome & Dinotis. Et hoc quidem capite de Eubulia, quæ ratio quidē est recta capiendi cōsiliij. A Stoicis definitur scientia, qua præditus cernere possit, quæ & quomodo vitæ vtiliter sint agendæ, sed aliter Aristoteles. Plato quoq; *lib. 4. Polit.* eam vocat scientiam recte consultandi: sed nautis quoque, aurigis, & id genus alijs suam vult esse Eubulian, sumpto communius Eubuliæ vocabulo, proprie & anguste hic de eo Aristoteles.

[*ζητεῖν ἢ ἔρῃ*.] Prius explicat, quid hæc verba quærere & consultare differant, quam ad Eubulian accedat. Nam & verbo quærendi sepe iam est vsus & *infra* vtetur, & *supra* libro 3. *cap. 3.* sepiissime. Tria sunt verba, quibus prudentiæ officium exprimitur, Ratiocinari *λογίζεσθαι*, quærere *ζητεῖν*, & consultare *βεβλῶσθαι*. De primo *supra* dictum. Reliqua duo ita hic differre hoc loco ait, vt genus & speciem, omnem namq; consultationem esse quæstionem, sed non contra, vt & *supra* *li. 1. ca. 3. πᾶσι βεβλῶσιν ἐν ζήτησις*. Qui consultant enim, omnes quæ-

runt,

runt, quid, quo modo, quibus organis sit agendum. Quærunt tamen multi, qui non consultant, vt Philosophi, Physici, Dialectici, & cæteræ artes opificum quærunt, sed non deliberant. Deliberatio enim non cadit, nisi in res instabiles & agendas. Quæstio igitur est genus, consultatio species.

δεῖ δὲ συμβουλευῖν.] Hic iam de Eubulia, quæ Stoici prudentiæ partem, Aristot. in libello de virtutib. quasi partem vocat: latine redditur à quibuldā prudens consultatio, ab alijs bona, ab alijs bonū consilium, malum græco vti verbo, exemplo veteris Interpretis: idemq; in alijs faciendum puto, q; tota hæc de prudentiæ comitibus disputatio in ipsis verbis magna ex parte sit posita, & bona seu prudens consultatio est actio potius quā dā, cum Eubulia sit habitus aut affectio, seu vis quā dā bene consultandi, teste Arist. in magn. li. 2. cap. 3. potest tamen ita vsurpari. De hac igitur primum ostendit, quid non sit, deinde quid sit. Ostendit. a. eam non esse scientiam, sagacem coniecturā seu Eustochian, aut solertiam seu Anchinean, aut deniq; opinionem. De scientia duas hic affert rationes, alteram hic, alteram infra ἐπιστήμης μὴ εἶναι. Prior est, quia Eubulia est quæstio, scientia non item. Illius ratio, quia Eubulia est quædam βεβαία, seu consultatio, quæ omnis, est quæstio supra li. 3. ca. 3. Huius ratio, quia is demum scire dicitur, qui nihil amplius quirit, sed quiescit, cuius & mens iam consistit, inquit Aristot. libr. 7. Physica ἀκροάσεως. Altera ratio, quia Eubulia est quædam ὁρθότης, seu rectum: scientia non item. Illius ratio infra explicabitur: huius hæc redditur ratio, quia scientiæ nullum est peccatum. Ergo nec rectum. Scientia nunquam aberrat, semper est recta: & proinde nullum eius est rectum, aut prauitas.

ἀλλὰ μὴν ὁδὸς εὐβουλίας.] Quid sit εὐβουλία, ex ipso nomine notum, bona coniectura à quibusdam redditur latine, h. est, qui bene nouit aliquid conijcere: mihi sagax coniectura, propius ad vim verbi græci accedere videtur. Docet igitur Eubulian, non esse sagacem coniecturam, quia hæc absque ratione seu λόγῳ, id est, ratiocinatione & disputatione, & cæteris, & illa cum ratione & mora. Coniectura sagax, & omnis adeo cōiectura repentina fere est & subita rei inuentio absq; longiore disputatione & agitatione. At Eubulia magna fit cum disputatione, re in omnes partes vertenda, & proinde cum mora. Cui rei argumēto sit, inquit Aristoteles, quod vulgo quoq; dici solet: Deliberata quidē cito agenda, sed diu & mature deliberant. ii.

Nam vt Salustius: *Antequam incipias, consulto, vbi consue-
lueris, mature facto opus est.* Videatur pulcherrimus locus apud
Liuium *lib. 31. in oratione Democrati*, vbi de celeritate &
tarditate consilij: Omnis enim celeritas consilij est inimica.
Et Erasmus *in proverb. Diu deliberandum, & antequam con-
sulto.* Obseruandæ hic duæ sunt insignes prudentiæ notæ,
disputatio & maturitas. Nam & Aristoteles *in Magn. libr. 2.*
ob priorem notam ostendit, ea, quæ nulla adhibita ratiocina-
tione, sed casu potius & fortuito, quantumuis pulcherrime
& prudentissime cadant, non esse prudenter tacta, sed *ἀτυχή-
ματα* potius. Sed de fortunæ cum prudentia coniunctione
supra,

[*ἐπὶ τῇ ἀρχήνῳ.*] Aristoteles *libr. 1. poster. Analyt. in fine,*
ἀρχήνῳ, inquit, est medij seu causæ *ἀσφαλῆς* quædam, vt &
hic, id est, celeris inuentio: Latine a plerique dicitur soler-
tia, ab alijs sagacitas: vtrumq; non male: illud communius
tamen dici potest & acumen. Et hanc quoq; prudentiæ par-
tem faciunt Stoici, & quasi partem. Aristot. *in lib. de virtutib.*
Differre tamen eam ab Eubulia docet hoc loco Aristot. quod
soleritia quædam sit coniectura, & proinde celeris: Eubulia
non item, vtrumq; iam dictum.

[*ὅτι δὲ ἀόρατα.*] Quod reliquum erat hoc loco, Eubulian
docet, non esse opinionem, sed oratione mire implicata, pro-
pterea quod eadem orationis serie & contextu & illud, & hoc
præterea docere orditur (explicato quid non sit eubulia) quid
tandem sit Eubulia, quæ duarum totius capitis summarum
partium erat altera. Mendum præterea meo iudicio grauissi-
mum. In hac disputatione hæret, quo multo redditur obscu-
rior. Primum igitur vt plenior reddatur Oratio, hæc verba
ἀλλὰ μὲν οὐκ ἀόρατα, &c. ἐπὶ φάσις, omnia esse spuria & indu-
cenda. Primum, quia totam disputationem perturbant, dein-
de, quia aliena. Præterea, quia nulla commoda eorum possit
esse sententia: hoc primum. Alterum est, vt hæc verba *ἐπὶ τῇ
μὲν ἡ δὲ.* &c. *ἐλπίσιν*, omnia parentheseos nota continen-
antur. Nunc ad rem: primum ait, Eubuliam non esse *δόξαν*, id
est, opinionem, quod priusquam confirmet, adiungit, quid
tandem sit Eubulia, rectum nempe quoddam. Cur rectum?
hanc reddit rationem, quod Eubulia sit bona quædam con-
sultatio. Bene autem consultare est recte: nam, vt qui male
deliberat, aberrat & in deliberando peccat: Ita qui bene, is
in

in deliberando recte se gerit, recte deliberat. Formula:

Qui bene, ut recte deliberat.

Eubulus bene, indicio est ipsum verbum.

Ergo & recte.

Eubulia igitur rectum est quoddam seu *ὑπόθεσις* quo posito, quia rectum multis in reb. reperitur, pergunt exquirere, quarum rerum rectum sit Eubulia. Et primum quidem, quarum non, deinde quarum. Ait igitur neque scientiæ, neque opinionis. De scientia *supra* initio: scientiæ enim nullum rectum, quia nullum parum. De opinione duas affert rationes: Altera est, quia opinionis est veritas, Eubulicæ non item. Laus opinionis omnis, ut & scientiæ, in vero cognoscendo consistit: Eubulia vero non contenta veri cognitione, ad facta ipsa & actiones progreditur. Sic de opinione, Plato cum alibi, tum in *Philabo*. Ea namque est vel vera, quæ *ἡ* seu recta dicitur, vel *ἁπλοῦς* falsa, quæ *πονηρὰ* male & *ἀμάρτυρον* prava. Contraria sunt *ἡ* & *ἀμάρτυρον*, ut apud Stoicos *καλοῦσιν* & *ἀμάρτυρον* recte facta & prava seu peccata Interprete Cic. in offic. lib. 3. de Fin. Sic & hic *ἀμάρτυρον*, ὃ ἢ *ἡ* sunt contrarii, & *infra* cap. ult. τῇ *ἡ* & *ἡ*. &c. ἢ *ἡ* & paulo post hic, *ὑπόθεσις* ὅτι *ἀμάρτυρον*. Altera ratio, *ἀμάρτυρον* ἢ *ἡ* quia cuius opinio, id iam certum & constitutum, cuius Eubulia non item. Vtriusque ratio, *ἡ* ἢ *ἡ*. Summa rationis huius hæc est: quicquid opinatur, is animo iam certum & constitutum id habet, & rem ita esse existimat, etsi per se incertam & fortasse falsam. Eubulus autem, ut omnes qui deliberant, nihil dum certi constituit, sed in omnem partem rem versat, ut aliquid tandem constituat. Nam opinio, inquit Aristot. est enunciatio quædam seu phrasis. Eubulia vero non enunciatio, sed potius est questio, id est, opinione enunciatum aliquid iam animo conceptum, nihil queritur. Contra fit in Eubulia, ubi nihil aliud quam queritur, ut in omni fit consilio, nulla potest esse enunciatio, quia nihil dum certi & constituti. Non est igitur opinio Eubulia: non est scientiæ aut opinionis rectum Eubulicæ, sed alia in re positum sit necesse est. Quare perfecta de opinione disputatione & parenthesis redit Aristoteles, ad rectum Eubulicæ, qua in re sit positum: *ἀλλὰ*, inquit, id est, Eubulia, inquam, est, quasi quoddam rectum consilij, id est, Eubulia est vis quædam, qua consilia & deliberationes recte dirigamus.

διὸ ἡ βελία.] Dictum est, Eubuliam esse rectum consilium: quas duas partes accuratius iam explicare orditur. Et de consilio quidem monet diligenter inquirendum quid sit, & quibus in rebus versetur, sed monet tantum. Nam *supra libr. 3. cap. 3.* de eo diligenter explicauit, & tota hæc de Prudentia disputatio consiliorum & deliberationum vim continet.

ἐπεὶ δὲ ἡ ἀρετή.] Reliquum igitur erat de recto, quod cum sit multiplex, videndum, cuius sit Eubulia. Totius autem disputationis ad finem vsque capitis summa quatuor partibus continetur, quibus vis & natura, & plena Eubulix definitio perficiatur. Multiplex igitur rectum esse docet hac ratione, quod & qui improbum & inhonestum finem sibi deligant, & qui honestum, si eum ratiocinatione sua assequantur, recte quoque deliberasse dicantur. Intemperans agitans secum, quemadmodum sua potiatur, si pro ratiocinatione iam postea assecutus fuerit, recte quoque deliberasse dicetur, nactus tamen rem improbam, vt finem inhonestum sibi propositum. Constat igitur rectum esse vel ad improbum, vel ad bonum finem, ad bonum & utile, vel ad malum & inutile. Hoc posito queritur Eubulix rectum, an ad finem sit bonum, an ad malum. Et ad bonum esse docet hac ratione, quia bene consultare [pro deliberare] seu *τὸ εὖ βελιᾶσαι*, quod est Eubulix, bonum est quoddam, sit boni & utilitatis cuiusdā causa. Itaque & Eubulia consilij, erit rectum ad boni quid assequendum. Verum ne hoc quidem satis: nam & modus assequendi spectandus est. Accidere autem potest, vt bonum quidem finem, malo tamen & improbo modo & ratione assequamur, vt fœnerator pecuniam. [assequitur bonum finem, sed mala tamen ratione] ambitiosus honores, solum Papa: Cæsar liberalis quidem fuit, sed de alieno, inquit Cicero. Iuare amicum honestum est, sed malis artibus non item. Accidit quidem, vt finis quidem proponatur bonus, sed ratio eius assequendi sit improba, quemadmodum ex falso termino & medio, sæpe vera conficitur conclusio seu syllogismus, vt si homo volat. Ergo est auis. Bonum est consequens, si & antecedens. Quomodo hic loquitur Aristoteles, [hoc enim medio confirmatur, quia sentit lapis, est animal, bona conclusio: terminus medius, sentire, est falsus; bonus finis potest esse, cum tamen modus assequendi non bonus] Syllogismus vel est Theoreticus vel practicus: illius cognitio, huius complexio
finis

finis est & actio. Terminus autem medius, quo finem assequamur. Quod igitur Aristoteles ait, finem quem posse assequi falso licet syllogismo, quia falso termino medio: ita est accommodandum, ut finis quidem rerum, agendarum honestus esse possit, modus tamen & ratio sit improba. De hac syllogismi partitione & *infra* Aristoteles *capite duodecimo*, & Alexander *lib. 1. de Anima*, [ratione denique materiae diuiditur syllogismus in practicum & Theoreticum.] Iam vero Eubulia non est, cui finis quidem bonus sit propositus, sed mala ratione. Nam & hoc ipsi verbo Eubuliae repugnat, quae à bono nomen habet, & proinde omnia vult bona tam finem quam medium. Itaque Eubulia rectum erit consilij ad finem bonum bona ratione & modo assequendum. Sed ne hoc quidem satis ad plenam Eubuliae definitionem, quam diximus esse rectum consilij. Atqui alias celerius deliberari solet pro rerum pondere aut necessitate: temporis igitur & habenda erit ratio. Quare Eubulia non erit, quae omnia celeriter aut tarde deliberet, sed quae iusto & debito tempore, etsi tarditas consilij est utilior, ut supra dictum. Sed etiamnum abest aliquid, quae Eubuliae est quarta & ultima lex seu nota dictum est Eubuliae finem aliquem bonum & utilem propositum esse debere: Finium autem quia duo sunt genera, alter communis & ad totam vitae rationem spectans ut est beatitudo: alter singularis, ut Imperatori victoria, mercatori lucrum. Docet Aristoteles Eubuliae finem non esse singularem sed communem, qui idem & est prudentiae, ut *supra* dictum *cap. 5. initio*, *δὲ καὶ φρονήσεως*, id est, Eubuliae finis ad totam vitam bene beatique transigendum pertinet, ut & de prudentia ibi dictum. Recte igitur Aristoteles *extremo capite*, tandem Eubuliam definit esse rectum quoddam ad finem eum, cuius prudentia est vera existimatio, id est, cuius & ipsa est prudentia, assequendum, non ad singularem. Ad summam: Eubulia nihil est aliud, quam rectum consilij, quo ea, quae toti vitae sunt bona & utilia, bona ratione & modo debitoque tempore assequamur. Ad eundem modum Cicero *in Topic.*

hereditatis definitionem & gentis
gradatim docet & pe-
detentim.

COMMENTARII.

[Ἔστι δὲ καὶ ἡ συνέσις.] Altera ex quatuor prudentiæ partibus seu comitib⁹ hic explicatur, quæ græce συνέσις, cui tanta cum prudentia est cognatio, ut in populari usu & apud oratores pro prudentia fere ponatur. Quemadmodum Demosth. in oratione funebri, virtutum omnium principium esse συνέσιν dicit: finem, fortitudinem. Latius etiam patet. Nam & cuiuslibet rei cognitio συνέσις dicitur etiam in theoreticis. Sed hic angustissime accipitur, de quadam prudentiæ velut parte. Latine redditur sagacitas, perspicacitas, & intelligentia: hoc malim, & si ambiguum. Nam & νῆς & συνέσις eo nomine exprimi solet [intelligentia interdum νῆς latine,] sed hoc tamen malim. Nam & Cic. prudentiæ coniunxit intelligentiam, libr. 2. offic. Fides autem ut habeatur, &c. Hinc & ξυνοίη intelligentes, quos puto olim Romæ dictos Catos. Ennius: Egrege cordatus homo Caius, Ælius Sextus, Iurisconsultus præstantissimus apud Ciceronem in 6. Diuinat. Contra ἀσυνέσις, quæ latine hebetudo & tarditas, etiam inscitia & stultitia, ut Terentius: Stulto intelligens quid interest. Stulto, id est, ἀσυνέτιο. dicitur & ξυνοίη liber, verbi gratia, cognitu facilis, non obscurus. Atque ita ξυνοίη & συνέσις & παρηλικώς sumitur, de quo Gellius libro vigesimo, capite quarto. vbi παρηλικώς cognobilis latine dici posse existimat, ex Catone sumpto vocabulo. [Cognobiliorem cognitionem nunquam vidi, sed non ita dicimus latine.]

[Ἔστι δὲ καὶ ἡ συνέσις.] Primum quid non sit, deinde quid sit intelligentia, explicat. Non esse igitur scientiam aut opinionem, neque omnino, neque ex parte, ostendit, neque etiam plane idē esse, quod prudentiam. Omnino seu ὅλως scientiam, voco scientiam generaliter acceptam: ex parte, certum scientiæ genus, ut Medicinam, Geometriam, Physicam, &c. Cur non sit omnino scientia aut opinio, id est, plane idem quod scientia, ratio hæc affertur, quia sequeretur, omnes esse intelligentes seu συνήδεις. Cur ita? nam omnes vel scientiam aliquam & artem norunt, vel saltem opinari quid solent. Cur non ex parte? Ratio est à strato. Nam

Si certa quadam esset scientia, esset, ut medicina rerum salubrium, ut Geometria magnitudinum, ut Physica rerum

rerum naturalium, esset denique vel rerum diuinarum, vel etiam rerum faciendarum, ut architectura, ut historia, &c.

At nullarum eiusmodi rerum est.

Ergo nec certa est scientia.

Non est, inquam, rerum æternarum & immutabilium, quarum est Theologia: non est etiam rerum caducarum, ortum vel à natura, quarum est Physica, vel ab homine, quarum sunt artes opificum, habentium: sed earum potius est rerum, quæ sub deliberationem cadunt, rerum puta agendarum, τῶν πρακτικῶν; non confirmat id Aristoteles ut certum: nam & vulgus verbum σοφίας nouit ad res agendas, & sub deliberationem cadentes, pertinere, non ad naturales, diuinas, &c. In his autem rebus sub deliberationem cadentibus, quia & prudentiam versari supra diximus, eaque ratione eadem cum prudentia videri poterat σοφίας: adiungit differentiam, eademque opera, quid sit intelligentia, explicat: nam prudentiam esse præceptricem, seu ἐπιτελετικὴν: intelligentiam vero disceptatricem seu κεραιτικὴν. Prudentiæ namque officium (quod hic τέλη improprie pro ἔργον, ut & finis Rhetoricæ improprie Quintiliano pro officio) & munus est agenda præcipere & imperare: intelligentia vero eadem quidem à prudentia præcepta & iussa agi, diiudicare, an recta & honesta sint. Est, inquam, intelligentia vis quædam iudicandi & recte intelligendi, quod prudentia agendum censuerit & præceperit.

ταυτὸ γὰρ ξυῖσις.] Particula τὸ γὰρ pro δὲ, autem, ponitur, de quo alias: nulla namque prioris hic est ratio, hoc tantum docet eandem esse vim Græcis ξυῖσιν & δῶξυνσιαν, quia & ξυῖσις dicitur etiam δῶξυνσις. Sic infr. γνώμη & δῶγνωσις idem.

ἔστι δὲ οὕτε τὸ ἔχειν.] Diligentius hic explicat, quod dictum, intelligentiam esse criticam, exemplo scientiarum, & vi verbi μεταβαίνειν, & verbi σωιεύειν. In scientiis hæc sunt tria, eas acquirere, habere, & vti: quod vti Græce dicitur σωιεύειν, acquirere μεταβαίνειν: quod tamen & σωιεύειν interdum valet. Ait igitur, ξυῖσιν non esse acquirere prudentiam, aut habere, sed potius vti, id est, in rebus, quarum est prudentia rectæ opinionis iudicio vti, id est, res, quarum prudentia, recte iudicare. Quemadmodum in scientiis is

dicitur *συνιέναι*, non qui acquirit scientiam, aut eam habet, sed qui ea utitur.

ἄλλα λέγουσι.] Sic legendum, non ut in quibusdam, *ἀλλὰ δὲ λέγουσι*, quibus verbis magis appetit materiam *ἐπιστήμης*: nam etli earum est rerum iudex, quarum prudentia, id est, agenda: non omnium tamen, sed earum duntaxat, quæ ab aliis proferuntur. *ἐπιστήμης* namque aliorum dicta & facta examinat: suorum alia quædam est vis & facultas, ipsa prudentia & eubulia, coniuncta Dinotiti, de qua infra.

καὶ κρίνειν καλῶς.] Duæ *ἐπιστήμης* sunt partes, materia, res agenda, de qua iam dictum, & forma seu officium [actio enim est forma] nempe iudicium, de quo & hic rursus, id rectum esse debere monet: nam idem inquit bene & *καλῶς*, seu honeste & recte, quasi diceret, iudicium honestum esse debet, quia verbum *ὁ συνεισίας* id postulat, *ὁ* namq; idem quod *καλῶς*, de quo supra [de *ὁ*] lib. 3. in fin.

καὶ ἐντέθεν ἐλήληθε.] Origo verbi *ἐπιστήμης* ex scientiis manare dicitur. *ἐπιστήμης* namque est bipartita, altera theoretica, altera practica: nam, ut & initio diximus, *ἐπιστήμης* ad omnem cognitionem pertinet. Practica igitur à theoretica manat, id est, hæc, de qua hoc loco, *ἐπιστήμης* dicitur ex ea, quæ in discendis scientiis: nam & ibi pro discendi verbo, seu *τὸ μαθήσασθαι* loco *συνιέναι* Græci dicunt, id est, ad scientias discendas verbum quoque *συνιέναι* pertinet. Summa igitur huius disputationis est; *ἐπιστήμην* seu intelligentiam vim esse quandam, qua aliorum dicta & sententias diiudicemus.

CAPVT XI.

COMMENTARII.

Ἡ δὲ καλεσμένη γνώμη.] Hic de tertia prudentiæ comite & parte, quæ *γνώμη* hic Aristoteli in *Magnis libro 2. capite 2. ὁ γνωμοσυνία* dicitur: ut enim *ἐπιστήμης* & *δύναμει*, ita & hic illa duo idem valent. Ipsa igitur vis & facultas ita dicitur; ea prædicti autem Græce dicuntur *Eugnomones*, & *γνώμην* habere, Latine *γνώμη* sententia reddi potest. *Eugnomosynes* non commodū extat nomen, nisi dicas bonam sententiā, ut nec *Eugnomonis*, neq; eius quod dicunt, *gnomen* habere, nisi dicas bene sentientem, & bene sentire. Verum perspicuitatis gratia Græcis verbis uti præstat. Est igitur *γνώμη* rectum iudicium æquitatem aman-

amantis, facilisq; viri τὸ ἐπιπλεονεξῆς: nam à definitione orditur. Verum, quia gnomes seu sententiæ vocabulum est multiplex, his verbis, καὶ τὸ δὲ γνώμηναι, interiectis, monere mihi videtur, de quo gnomes genere agatur, de ea, inquam, ex qua δὲ γνώμηναι dicantur, id est, de ea, quæ & δὲ γνώμηναι: nam sic eam duntaxat Arist. vocat in *Magn.* quod verbum non est homonymon, ut nec gnomen habere, quod valet attendere animū, & ut Terent. animum habere [sc. in patinis.] Sic Æschin. in Demosth. de Iudicib. quos conqueritur tanquam incantatione quadam auersos aliam gnomen ἔχει. Gnomæ autem, ut & sententiæ multiplex est vocabulum: nam & pro dicto quolibet sumitur, & pro decreto. Hoc autem loco non pro quolibet decreto, sed viri boni æquum bonum amantis duntaxat: alioqui omnium iudicium decisiones, sententiæ, omnium senatorum decreta omnia, item sententiæ & gnomæ, ψῆφοι quoq; Græce & dogmata dicuntur: sed hic, ut dixi, angustius. Gnome est viri æquum bonum amantis iudicium rectum: cuius definitionis tres partes, Æqui & facilis viri, Iudicium & rectum, deinceps exponere videtur. Æquum bonum, & æqui boni amans, seu facilis & benignus vir quis sit, supra dictum *libro quinto*, ubi & huius loci facta est mentio. Huius igitur viri gnomen esse docet hac ratione, quia & συγγνώμη, i. venia, quæ æqui boni est propria, sit eiusdē viri: atq; adeo dicat syngnomicus. Formula:

Syngnome ἐστὶν syngnomicus ἐστὶν ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ.

Ergo ἐστὶν ἡ ἡ γνώμη.

Illud notum ex iis, quæ de æquo bono s̄. Altera erat pars de Iudicio, quæ, ut prior gnomes est materia, ita hæc est forma & officium. γνώμην igitur criticam esse facultatem, rationem asferre non videtur, nisi quis eam subindicatam velit his verbis, ἢ τὸ συγγνώμη, &c. quibus quid syngnome sit, breuiter exponit, ut hæc sit formula:

Syngnome ἐστὶν critica.

Ergo ἐστὶν ἡ ἡ γνώμη.

Sed enim rursus iam idem quæri potest de syngnome, cur sit critica. Dicamus igitur, verbo gnomes id satis indicari, ut quod à γνώσκω, id est, cognoscendo, & proinde iudicando: atque ita fere ipse Aristoteles in *Magnis Moral.* καὶ ἐν τῇ ἐν τῇ γνώσκω. Accedit, quod verbum gnomes & sententiæ etiam communi nomine ita vulgo intelligatur, ut ad iudicium & vim decernendi spectet, non ad actionem, ut prudentia. Satis est

est igitur sententiæ, recte existimare, ut agatur, non vrget, non laborat, quod æquitatis est munus. Duo namque hæc paria inter se comparantur: nam ut intelligentia seu *συνείσις* est critica; prudentia vero practica: ita & sententia est critica, æquitas practica, teste Aristotele in *Magnus libro 2. capite 2.* Conueniunt igitur intelligentia & sententia in iudicio seu in forma, discrepant in strato. Intelligentia namque omnium est rerum agendarum, quoad ab alio consultatur, ut dictum. Sententia vero earum tantum est rerum iudex, in quibus æquum bonum: quæ materia tamen latissime patet, & ut *infra*. ait Arist. *πὲρ δ' ἐπιζητῆς*, ea quæ ad æquum bonum, communia sunt bonis omnibus, quæ ad alium, i. ea in quibus æquum & bonum, sunt omnia, in quibus de aliorum commodo & bono agitur. Nam ut iustitia de alieno bono, ita & æquum bonum. Ad summam, Intelligentiæ est iudicium quodlibet & directum: Sententiæ vero iudicium est mite & benignum. Verbi gr. Cæsaris de coniuratis sententia mitior, quam Catonis & Syllani, fuit gnome seu sententia, de qua hic quæritur, apud Salustium in *Catilinariis*. Reliqua definitionis particula, qua dicta est sententia rectum iudicium, ita explicatur, *ὅτι τῇ δ' ἡ τῶ ἀληθῆς*, quod rectum in vero consistat, id est, id censeatur rectum iudicium, quod verum, non quod bonum. Actionis laus est bonitas, iudicii & cognitionis est veritas.

εἰσὶ δὲ πῦσσιν] Explicatis iam separatim prudentiæ principiis, & partibus tribus (nam de quarta, quæ *δεινότης*, *infra capite prox.*) hic de iisdem agit communiter: nominatim tamen de his quatuor; Prudentia, Intelligentia, Sententia, & Mente. Sub Prudentia intelligatur & Eubulia. Primum igitur ostendit, has quatuor ad eundem scopum omnes contendere, ad res humanas & *πὲρ περὶ* prudenter dirigenda: hoc, inquam, agunt omnes, & ad communem huius vitæ recte degendæ rationem spectant. Hoc igitur primum, eodem omnes spectare. Cui rei hoc affert argumenti, quod & vulgo, quem prudentem, eundem & intelligentem & cordatum (sic voco *τοδὲ ἔχειν*) & bene sentientem, ut ita dicam, quod Græce *γνώμῳ ἔχειν*, dicimus, vni omnia attribuentes.

πῦσσιν δ' αἱ δυνάμεις.] Altero ostendit argumento quatuor has facultates concurrere, & eodē contendere: nam omnes esse rerum extremarum & singularium. Quod hic intericit, intelligen-

gentem & eugnomona esse *περὶ λόγου* eorū, in quibus prudēs, s. est explicatum, ut & hoc, *τὸ δὲ ἐπὶ πρῆ*, quod est de iis, in quibus æquum bonū. His igitur interiectis remotis, redit ad alterum argumentum, quatuor eas esse facultates extremorum & singularium, & accurate explicat. Cuius ratio communis hæc esse potest, quod quatuor illæ sint in rebus agendis: at hæ [res sc. agenda, seu *τὰ πρακτὰ*] omnia sunt extrema in deliberando, [Deliberatio enim definit, quando ad actionem peruenitur] & singularia, ut notum. Verum Aristoteles singulatim de prudentia primum, quia prudentis est, illa, id est, extrema & singularia cognoscere, ut *supra dictum capite septimo: οὐδ' ἐστὶν ἡ φρόνησις*. De intelligentia & scientia rationem illam affert, quam nos communem diximus, quia in agendo. Postremo de mente copiosius explicat, *καὶ ὁ νῦν*. Notum est ex *capite sexto*, principiorum habitum esse mentem, non rationem aut conclusionem [seu argumentationem] quod & hic ait Aristoteles, *νῦν ἐστὶ καὶ ἡ λόγος*. Principia autem esse vel theoretica vel practica. Ea hic vocat *ὁροὺς*, quia syllogisticarum enuntiationum partes ex his conficiantur. Hanc nominis rationem Aristoteles ipse subindicat *infra καὶ τῆς ἐτέρας περὶ τῆς*. Qua de re dubitat Philoponus in *prolegomenis explanationum in libro primo de Anima*. Duorum igitur generum sunt *ὁροι*, ut principia. Illos Aristoteles vocat primos & immutabiles, eosque in apodixi ac scientia locum habere, quod scientia omnis & apodixis ex primis notitis, iisque fixis & stabilibus conficiatur, de quo supra; hos in practicis conclusionibus & actionibus locum habere ait, eosque vocat *ἐκτάτας*, extremi, *ἐνδεχόμενοι*, mutabilis, & *ἐτέρας περὶ τῆς*, alterius enuntiationis. Extremi quidem, quod actionis principia, etsi in agendo sunt prima, in deliberando tamen, ut dictum, sunt extrema, ut *supra libro tertio, capite tertio*, ubi de Analyti. Large quidem utriusque *ὁροι* [seu termini] sunt *ἐκτάτοι*: nam & quod primum, & quod ultimum, ratione mediū est in quadam extremitate. Qua ratione & hic initio mens extremorum dicitur in utramque partem: vere tamen & proprie practici *ὁροι* dicuntur extremi & *ἐκτάτοι*: *ἐνδεχόμενοι* deinde, id est, quæ mutabiles: nam ut priores immutabiles, ita hi termini sunt mutabiles. Postremo sunt hi alterius enuntiationis, quo verbo alludit ad syllogismi partitionem, de qua supra. Est igitur alter syllogismus, qui alterius propositionis nomine intelligitur, practi-

practicus, inquam, horum terminorum. Ad hunc modum igitur intelligendum, quod hic initio dicitur, mentem esse extremorum: nam de hoc agitur: cuius confirmatio de extremis illis improprie hic nulla affertur. De proprie extremis affertur his verbis, ἀρχαὶ γὰρ τῶν οὐ ἐνέκα: nam, inquit, hi ὅροι seu enuntiationes ex terminis conflatae principia sunt τῶν οὐ ἐνέκα, huius rei gratia, id est, ultimi seu finis. At finis est rerum singularium. Quare cum mens sit terminorum practicum, qui finis sunt principia, relinquitur, ut ea sit extremorum & singularium. Cur autem terminos seu enuntiationes istas finis principia esse dicat, quæ potius sint ultimæ rationem adiungere mihi videtur his verbis, ἐν τῶν καὶ ἐκαστου, quia ex rebus singulis uniuersum seu τὸ καὶ ὅλων, colligitur. τὸ καὶ ὅλων vocat, quod modo τὸ οὐ ἐνέκα, id est, ad finem. Hic enim ex illis enuntiationibus efficitur, quarum vis omnis & confirmatio, quia in rebus singulis est posita: recte dicit finem ex iis, tanquam τὸ καὶ ὅλων quoddam, seu generale ex singularibus colligi; quod exemplo inductionis Dialecticæ planissime intelligi potest, ubi complexio, cui hic respondet finis, tanquam καὶ ὅλων quoddam ex enuntiationibus prioribus suis singularibus conficitur, quo modo omnes ratiocinationes practicæ concludi solent. Atque ita intelligendum puto hunc locum alioqui obscurissimum. Iam vero, quia termini illi vim suam habent in rebus singulis, recte adiungit Aristoteles, eorum sensum habere oportere, id est, sensu cognoscendos. Hic autem sensus mens hoc loco dicitur, alioqui sibi repugnaret, si cum supra mentem eorum terminorum habitum dixerit, nunc alium sensum quam mentis intelligeret. Sensus autem iste est, qui vulgo communis, de quo supra *capite octauo, in fine*, qui proprie quidem & vere à mente differt, sed actione consentit, eaque æ mens dicitur. Communis enim sensus considerat retracta à sensibus etiam, propter effectum est idem, strato & substantia non item.

ὁ δὲ καὶ φυσικῶς.] De his quatuor duas iam notas attulit, idem eas spectare, & esse rerum singularium & extremarum: hic tertia affertur, eas natura nobis tribui. huius rei argumentum hoc affert, σημεῖον ῥ, &c. quod ætatem comitari videantur, quæ natura est, id est, quæ ætatem comitantur, sunt naturalia. Formula:

Qua aetate comitantur, naturalia sunt: aetas namque non opera hominis acquiritur, sed natura est munus & opus. At haec quatuor naturam comitantur.

Ergo sunt naturalia.

Assumptionis ratio, quia prudentiam, ut & eius partes, intelligentiam & sententiam senibus attribuere solemus, non adolescentibus, & cum aetate crescere solent, ut & mens ipsa, teste Aristotele. Hac igitur re quatuor haec differunt à sapientia, quae non natura, sed studio & diligentia instar ceterarum scientiarum comparatur.

διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν τέλην.] Interiecta haec clausula, qua mens dicitur principium & finis, ad secundam notam pertinet, principium quidem, ut & infra dicitur libro septimo, quia est principiorum habitus: finis quoque, quia extremorum, ut dictum: & hoc est quod ait, quia ex his apodixes, & de his; de qua phrasi dictum supra libr. 1. initio, ἐκ τῶν καὶ περὶ τῶν. Mens est principiorum, ex quibus conclusiones, & extremorum de quibus.

ὥστε διὰ τῶν ἀποδείξεων.] Quia supra dictum, quatuor haec rerum esse singularium & extremarum: hinc efficitur, experientiam seu usum in iis plurimum habere momenti: res enim singulae usu cognoscuntur. Adiungit igitur Arist. praeclarum praeceptum: In his rebus, quarum prudentia, saepe tantum tribuendum esse hominum usu peritorum solis dictis, etsi nulla apodixi confirmatis, quantum apodicticis scientiarum conclusionibus & rationibus. Habent namque illi, inquit, ex usu oculum, quo principia rerum agendarum, hoc est, quid, quo modo sit agendum, quid iustum, quid rectum, cernant. Sic eleganter oculum vocat mentem practicam, seu ipsam prudentiam, & λόγον ὁρθόν, quomodo & infra vocat proximo capite, ex Platone mutuatus, qui saepe mentem seu animum oculum vocat. Sic in Symposio vocat τῆς ἀληθείας ὄψιν, & Cicero alicubi aciem mentis. Observandus igitur hic locus insignis de Fide, senibus & expertis hominibus habenda, de quo praeclare Cicero libro secundo Officiorum, Fides autem ut habeatur. Observandum & senilis aetatis propriam esse prudentiam, & usu maxime comparari, de quo versus A-phranii supra adduximus, [vocat enim parentes memoriam & usum,] & Cicero in Laelio Catonem ob multarum rerum usum sapientem usurpatum Romae memorat. Usurpare

pare enim significat appellare apud veteres. Obseruandus deniq; hic locûs aduersus eos, qui tam sint oportuni, vt rerum omnium rationes postulent, nulli quantumuis perito acquiescant, quos & Iulianus ICtus grauius reprehendit *in l. non omnium. ff. de legib.* Philosopho hîdem non habere absq; ratione quid afferenti ratio est. At earum rerum, quæ non tam rationis & doctrinæ, quam vsus & exercitationis, quarum est prudentia, rationem semper flagitare, ratio non est.

ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ.] Dicit aliquis; si vsû comparatur scientia, cur modo dicta est naturalis? Respondeo: Naturales esse quatuor eas facultates, maxime tres priores, quod à natura quid habeant adiumenti: nascimur enim alii ad iustitiam, alii ad temperantiam, alii deniq; ad prudentiam aptiores, quas virtutes naturæ *infra cap. ult.* vocat Arist. & earum facultatum prudentiæ, intelligentiæ & sententiæ acumen: & vis quædam nobis innascitur, et si vsû postea perficiuntur.

CAPVT XII.

COMMENTARI.

Διαπορίσθης δ' αὖ.] Duo hæc vltima huius libri capita imperite distracta nos vno contextu explanabimus, in quibus cum alia multa præclara, tum hæc duo potissimum explicantur, de sapientiæ & prudentiæ vsu, & de principatu: nam vtræque res in controuersiam reuocari potest. Et de vsu quidem prius; quæ copiosissima est disputatio: de principatu extremo capite breuiter. Quæstionis autem rationes exponit primum, postea eas dissoluit & refellit.

ἢ μὴ γὰρ σοφία.] Hic de Sapientia; eius nullum in vita vsum videri, quod de iis, quibus beata vita efficitur, non agat. Formula:

De iis, ex quibus beata vita, non agit sapientia.

Ergo ad vitam non est utilis.

Ratio connexi est perspicua. Antecedentis ratio, quia est de rebus æternis, non vero de iis, quarum est ortus seu *γένεσις*, de quo verbo supra, id est, de rebus instabilibus & mutabilibus, in quibus tamen virtutes & vita beata hominum vertitur.

ἢ γὰρ πρόνοια.] Hic de Prudentia, quam ait habere quidem illud, id est, esse quidem rerum, quarum est ortus, nihilo tamen magis ad vitam videri vtilem. Confirmatur hunc in modum:

Si enim est utilis, necesse est, ut vel ad virtutum officia, vel ad ipsas virtutes, in quibus beata vita, acquirendas conducat.

Atqui ad neutrum:

Ergo non est utilis.

Quod ad officia seu ad agendum, [hoc est, actiones, Officia Cicerō vocat.] prudentia non esse opus, docet: quia, quorum est prudentia (quæ vocat hic *δικαιοσύνη, τὸ καλὸν; καὶ τὸ ἀγαθόν*, de qua phrasi dictum *supra libro primo, capite tertio*;) ea ipsa viri boni suapte sponte & natura, quia viri boni, agunt: non opus est igitur prudentia. At saltem homines reddet *πρακτικώτερον* prudentia; efficietque; ut ea præditi, melius tamen agant cognoscendis prudentia iis, quæ quo modo sint agenda: Cuius generis contradictio *supra libro primo, capite sexto, in fine*, de Ideis defendendis afferebatur: Verum & hoc negari potest: nam ne quidem adiumenti quidquam ad melius agendum ex prudentia affertur viro bono, quod confirmat exemplo bonæ valetudinis. Nam vere sano ad sane agendum; non tam confert medicina aut sanitatis cognitio, sed ipsa sanitas, ipse sanitatis habitus, unde sanæ actiones omnes manant: ita nec prudentiæ cognitio virtutibus præditi, ex quibus actiones virtutum manant, ad melius ex virtute agendum. Meminit autem hic sanitatis ex habitu: nam apud Græcos tria valet τὸ ὑγιαίνειν, sanitatis efficiens & tuens, seu conservans, ut medicamenta & diæta sunt, & ipsum denique sanitatis habitum, [scilicet sanum, & proprie & vere, quod est per se & habitu sanum.] Ad habitum igitur sanitatis nihil conducit cognitio, ad efficientiam plurimum: nam ad medicamenta præbenda vtilissima est medicinæ cognitio. Iam virtutes quæque sunt habitus; optime igitur convenit similitudo de habitu sanitatis ad virtutum habitus.

εἰ δὲ μὴ τῶν.] Non igitur ad usum & officia virtutum prudentia videtur utilis. Hoc loco ne ad ipsas quidem virtutes acquirendas vtilem esse aut videri docet. Primum namque hoc certum est, virum bonum hac parte non esse vtilem, ut qui virtutes iam teneant seu habeant. Reliqui igitur sunt ii, qui virtute nondum sunt præditi, & ne his quidem vtilem eam esse docet eadem similitudine. Nam ut corpus ægrotum conualescere potest, si modo ægrotus medico obtemperet, etiamsi ipse medicus non sit: ita & æger animus, id est, is qui virtute

nondum est præditus, virtutem eam acquirere potest, si modo prudentiam velut ducem sequatur, eique pateat, etiam si ipsam prudentiam non habeat.

ἄλλος δὲ πῶτος.] Adhuc de usu quæsit; nunc de principatu item quærit: nam videri quidem absurdum, prudentiam sapientia licet deteriolem, eius esse dominam, & tamen negari non posse, prudentiam agere, imperare, & singula ut agenda præcipere. Est enim, ut supra dictum, prudentia ἐπιτελετική, cæterisque virtutibus & viris virtute præditis modum, quem in agendo teneant, dare solet, inquit Aristoteles *libro primo Magn. in fine*. & sic accipienda mihi videntur hæc verba, ἢ ᾧ ποιοῦσαι, id est, agendo imperat, &c. & ita recte Thomas & Perionius ποιοῦσαι, pro παρὰ τοῦτα, improprie. Recte, inquam, illi, perperam Eustathius & Lambinus, quia, inquit, agit prudentia, ea re imperat, perperam. Nam quod prudentia sit in agendo, id imperii non est causa, cum plerumque qui imperant, nihil agant ipsi, sed agentibus, ut ministris utantur, ut Architectus fabris, teste Platone in *Politico*.

ἄλλος δὲ τέτατος.] Mos est Aristoteli in disputationibus grauioribus primum quærare, & controuersias proponere, postea explicare, illud ἀπορεῖν, hoc vocat λέγειν, ut supra *libro quinto, capite decimo*, ἢ μὴ ἐν ἀπορίᾳ. Et optime *libro octauo Politicorum, capite sexto, in principio*. Sic & Cicero *libro 3. Officiorum*, propositis quæstionibus multis, tandem ait, *qua diiudicanda sunt*: non enim ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicarem, sic hoc loco.

ἄλλος δὲ πρῶτος.] Primum de usu: de quo summa quæstionis hæc erat, sapientiam & prudentiam, quia nihil agant, & ut boni efficiamur, nihil conferant, eapropter esse inutiles, Aristoteles & consecutionem, seu consequens & antecedens refellit, neque enim sequi, quia ad agendum nihil conferant, ea re esse inutiles, aut certe non expetendas: nam ut nihil agant, tamen negari non potest, eas esse animi, suæ quamque partis, sapientiam theoreticæ, prudentiam practicæ, virtutes: si virtutes, ergo & perfectiones: virtus enim nihil aliud, quam perfectio, ut supra dictum *lib. 2. Formula*:

Omnis perfectio est expetenda.

Ha dua sunt virtutes & perfectiones.

Ergo expetenda.

Dictum

Dictum est supra *lib. 1. in fin.* & initio huius *lib.* eas esse virtutes mentis. Et eleganter Arist. hæc, quia *δῆλον*. Ergo *αἰσθητικῶν*, hoc est, quia virtutes; Ergo expetendæ, quod hominem perficit, est bonum quiddam, vtile & expetendum.

ἐν τῇ αὐτῇ τοιοῦτον.] Hic antecedens refellit, quo negabatur, hæc quidquam agere. Quin, inquit Aristoteles, agunt, nempe actione sua, beatum, pro sua parte efficiunt. Sunt enim vniuersæ virtutis partes. Notum est ex *libro primo*, Beatitudinem virtute effici, atque adeo nihil aliud esse, quam actionem ex vniuersa virtute manantem. Quare virtutis vniuersæ partes omnes, Iustitia, Liberalitas, &c. quæ morum, Sapientia, Prudentia, &c. quæ mentis, vna pro sua quæque parte efficiunt & constituunt Beatitudinem. Sapientia igitur & Prudentia habitu quidem virtutis vniuersæ sunt partes, actione tamen ipsam beatitudinem efficiunt. Agunt igitur, & quidem efficientes beatitudinem, non tamen eo modo, quo medicina sanitatem, sed quo sanitas actiones sanat. Medicina namque sanitatis causa est efficiens aduentitia. At sanitas sanarum actionum causa est efficiens interior, vt fructus arbor, fides bonorum officiorum. Similiter item ac eodem modo, & efficientes sunt beatitudinis, non vt Medicus sanitatis, sed, vt dixi, vt fides officiorum. Perperam igitur supra hæc duæ comparatæ sunt medicinæ. Cognitio enim Medicinæ ad bene agendum ex sanitate, nihil confert. Sic, si quis vir bonus, non habet opus prudentia ad bene agendum. Prudentia cum virtute non habet eam similitudinem, qualis relatio & collatio, inter medicum & sanitatem, sed talis, qualis inter sanas actiones à sanitate proficiscentes, & sanitates. Hæc virtutes aliquid agunt ex sua natura, ex interiori parte.

ἐν τῇ αὐτῇ τοιοῦτον.] Modo communiter, etsi de sapientia tantum nominatim, communiter, inquam, tamen: hic separatim de prudentia, alteram huius actionem seu officium affert, istud, quod prudentia ea, quæ ad scopum assequendum pertinent, cernantur & reperiantur, atque ita virtutum actiones inueniantur: nam hac disputatione docet Aristoteles prudentiam non tantum agere, aut efficere, vt homines magis ex virtute agant, sed etiam ad ipsam virtutem constituendam, adiuuare. Opus, inquit, expletur partim prudentia, partim virtute morali, sumpta Metaphora ab opificibus, quorum opera expleta,

Græce dicuntur ἀπτελὲς μετέωρα. In omnibus autem operibus duo spectari solent, finis, & quo finem assequamur, teste Aristotele libro septimo Politicorum, capite 3. Sic igitur opera virtutum perficiuntur prudentia & virtute morali: nam hæc finem reddit & efficit rectum: illa ea, quæ ad finem, qua de re mox latius.

τῇ δὲ περὶ τῆς.] Quia modo ad opera virtutum & actiones honestas explendas concurrere prudentiam & virtutem, quantum hæc est in ea animi parte, quæ rationis quidem est expers, eam tamen audit, vt supra libro primo, in fine. illa in ea, quæ particeps rationis. Adiungit Aristoteles de quarta animi parte, altrice, ex ea nihil adiumenti ad virtutum opera afferri, nihil eam facere ad virtutes, eo quod nulla eius sit praxis seu actio: virtutes autem ad agendum pertinent. Quarta dicitur hæc pars, etsi proprie tertia ea ratione, quod Aristoteles in tractatione de virtutibus, animi partem quandam fecerit nouam, quæ rationis quidem sit expers, eam tamen audiat, vt dictum: Anima vel est rationis particeps, vel expers. Hæc vel plane expers, vt sentiens & altrix: vel rationi obediens, hinc quatuor animæ partes.

ἡ δὲ τῆς μετέωρα.] Supra dictum: Prudentia homines non reddi magis agentes rerum honestarum: id refellit hoc loco Aristoteles, quæ tamen disputatio eadem est cum priore, qua diximus, bonarum actionum scopum quidem bonum effici virtute, ea vero quæ ad scopum, prudentia. Est autem pulcherrimus hic locus, de mutua ope prudentiæ & virtutis, earumque ad actiones honestas concursu. Qua de re & supra libro secundo, capite secundo & tertio, & infra libro septimo, capite secundo, & toto capite ultimo, lib. 2. Eudem. Orditur autem hanc disputationem paulo altius repetito principio. Sumit namque, quod supra explicatum lib. 3. c. 3. & 4. Bonum virum non cum continuo esse, qui quid boni faciat, sed eum denique, qui ex habitu & certo consilio seu proæresi. Neque enim, vt supr. lib. 5. iustus continuo est, qui iusta faciat, cum vel coactus, vel per imprudentiam, vel ambitione facere possit: sed is demum, qui consilio capto iuste faciat, & ipsius iusti & honesti causa: necessaria igitur est proæresis ad honestas actiones. Verum, quia proæresis bona esse potest, aut vitiosa: nam appetitus, cuius species est proæresis, mala sæpe persequitur boni specie. Proæresis igitur, vt bona efficiatur, alia quadam re est opus

opus, & hanc ait esse virtutem Aristoteles, quæ proæresin ratione scopi & finis bonam reddat, eaque supra dicta est virtus scopum reddere bonum. Verum non satis est scopum propositum esse bonum. Nam & quibus eam assequamur, bona quoque esse oportet, alioquin nunquam assequemur, ut nec malis medicamentis sanitatem medicus. Ad hæc igitur, quibus scopum assequamur, alia ite re est opus, ea quæ sit, nouo principio facto, exponit Arist. ἀκρίβειαν δ' ἐπισήσουσι.

τὸ μὲν ἔστι ἀεὶ ἀκρίβειαν.] Dictum est *sup. lib. 3.* Voluntatē proprie esse finium, ἀεὶ ἀκρίβειαν eorum quæ ad fines. Verum h. l. ἀεὶ ἀκρίβειαν ad fines accommodatur: nam & solet alias ἀεὶ ἀκρίβειαν & scopus idem valere. Quare & recte h. loco idem valent, virtute rectum effici scopum, & virtute rectam effici ἀκρίβειαν.

τὸ δ' ὅστις ἐκείνης.] Explicata virtute, qua scopus efficiatur rectus; hic de ea facultate, qua ea, quæ ad scopum recte efficiantur: Neque enim hoc, inquit, virtutis est, sed alterius facultatis.

ἀκρίβειαν δ' ἐπισήσουσι.] Hic altius paulo repetit, & quasi nouo initio facto explicare incipit de facultate ea, qua ea, quæ ad scopum dirigantur, inueniantur, & recta efficiantur. Est autem hæc facultas quarta prudentiæ pars, Græcis δεινότης dicitur, de qua & Aristoteles in *Magnis libro primo, capite ultimo.* vulgo olim Latine dicta ab aliis industria, ab aliis habilitas, & barbære aptitudo: non recte omnia. Industria idem est, quod labor & diligentia, habilitas idem, quod oportunitas. Quare Perionius contendit, Latine dicendum, Ingenium & acumen, & τὰς δεινὰς, ingeniosos, acutos, & cautos. Turnebus & Lambinus solertiam reddunt. Verum quia οὐδὲν solertiam vertimus, acumen hic malim seu ingenium. Ad summam est vis quædam nobis insita, prudentiæ seminarium, qua ea, quæ acute cernantur ad scopum, & reperiantur, ut ξυμπεπληρωμένος est acutus iudex: ita hic δεινός, acutus inuentor. Verum plerumque apud Græcos in malam partem accipi solet, ut & mox ait Aristoteles, pro versuto & vafro & callido, ubi nempe abest virtus: nam & prudentia ipsa à iustitia remota calliditas est potius & πανουργία, ut ex Platone ait Cicero in *Officiis*, & Aristoteles hic, διὸ καὶ τὰς φρονήμας.

αὐτὴ δ' ἐστὶ τοιαύτη.] Hæc ingenii seu acuminis est definitio, quam & nos iam attulimus.

αὐτὸ μὲν καὶ τὸ σκοπὸς.] Hæc sit quasi diuifio acuminis: nam vel bonum eſſe vel improbum pro diſſimilitudine ſcopi; qui ſi bonus eſt & laudabilis, bonum quoq; erit acumen: alias contra: nam & ratio partim eſt recta, partim praua: illa bonis cupiditatibus, hæc improbis deſeruiens. Acumen autem & ingenium viſ quædam eſt rationis & mentis.

διὸ καὶ τὰς φρονήμας.] Quia viſ hæc, quæ ea, quæ ad ſcopum, cernantur, nunc eſt recta, nunc praua, eaq; dicitur Græce partim *δενότης*, partim *πανεργία*, eaq; prudentiæ eſt propria. Hinc prudentes quoq; interdum acutos, interdum verſutos & vaſtros dicimus: acutos quidem ſi rectus eſt ſcopus, verſutos & aſtutos, ſi non rectus, etſi vulgo etiam omnes prudentes his nominibus appellari ſolent, & dici callidi, verſuti, cauti, ingenioſi, acuti & aſtuti.

ἔστι γὰρ ἡ φρόνησις.] Dictum principio fuerat, prudentia effici recta ea, quæ ad finem, quod idem, quia modo acumini attributū fuit, hic adiungit, q̄ inter has duas facultates ſit cognatio: nam prudentiam quidem non eſſe plane idem quod acumen, ſed tamen abſque eo non eſſe. Nam prudentia uſu comparatur, acumen natura. Ingenioſi namq; naſcimur, nulla tamen abſque acumine poteſt eſſe prudentia. Itaque acumen eſt prudentiæ pars quædam, & velut inchoatio, quemadmodum cæterarum virtutum initia ſunt virtutes eæ, quæ naturales dicuntur, & ita Ariſt. ipſe comparat paulo infra, καὶ γὰρ ἡ δόξα, &c. Et hoc eſt, quod ait, ἡ δὲ ἐξίς, id eſt, habitus prudentiæ paritur hoc velut oculo animi, id eſt, acumine. Nam Ariſt. mentem, rationem, prudentiam, acumen, quia hæc omnia cognata ſunt, oculum & aciem vocare ſolet, ne quis hic diutius diſputet, quem oculum hic vocet Ariſtoteles. Grauius enim labuntur Interpretes hoc in loco, omnia illa cognata vocantur oculus.

ἡ δὲ ἐξίς.] Explicato acumine, id tandem accommodat prudentiæ. Ait igitur, prudentiam quidem & acumine conſtare, & tamen virtute quoque ea eſſe opus, id quod accuratius mox explicat, qua diſputatione docet Ariſtoteles, prudentem neminem eſſe poſſe, niſi qui vir bonus idem ſit, vt nec prudentiam ſine virtute. Textus Græci *ἐχόντες εἰσιν*, id eſt, *ἔχουσιν*, habent, Græca eſt phraſis.

ἐν τῷ δὲ τοῖσδε.] Docet prudentiam abſq; virtute eſſe non poſſe hunc in modum. Dictum eſt ſupra, ſyllogiſmos partim eſſe theo-

theoreticos, partim practicos, vtriq; notum est sua esse principia. Practici principium finis est, non secus atq; theoretici hypothesis, inquit Arist. *infr. lib. 7. c. 8.* Finis igitur, nisi viro bono, bonus constitui non potest. Vir improbus malum semper & improbum finem sibi deligit: nam hæc improbitatis est vis, vt in scopo & fine deligendo aberrare nos faciat. Virtus, inquit Arist. scopum & finem tuetur, vitium perdit & corrumpit, *infr. li. 7. c. 8.* quod rectum solus vir bonus recte iudicat, improbus non item, vt supra dictum *li. 3. c. 4.* de voluntate. Iam vero quia prudentis potissimum est syllogismum practicum concludere, vt cuius est proprium ratiocinari, quid agendum, quid non agendum sit: hinc efficitur, vt si recte concludere velit, quia principia ad hoc recta sint oportet, id est, finis, quod absq; virtute fieri non posse diximus, virum quoque bonum esse debere, vt rectum prius constituat finem. Ad summam; virtus & prudentia mutuam tradunt operam.

C A P V T XIII.

C O M M E N T A R I I.

Σκεπτικόν δὲ πάλιν.] Adhuc docuit de prudentia, eam absq; virtute nullam esse posse: hic de virtute contra, eam absq; prudentia nullam esse posse. Monet autem initio vti, vbi de prudentia, duas esse diximus facultates, acumen & prudentiam, quarum illa natura sit nobis insita, hæc vsu comparetur, & altera adiungetur altera: ita & hic de virtute duas quoq; esse, quarum altera natura nobis sit insita, quæ virtus naturalis, altera pareretur vsu, quæ vera *νεύρα* & propria sit virtus, & hæc ab illa adiungetur. Esse autem virtutem quandam naturalem, etiam vulgo constare ait, *πάντες γὰρ δυνάται*. Nam alios ad iustitiam & veritatem: alios ad fortitudinem magis natura esse factos. De qua virtutis diuisione & in *Magnis Moral. libro primo, capite ultimo*: Virtus autem hæc naturæ Aristoteli nihil est aliud, quam *ὁρμή* seu appetitio, [sic vertitur à Cicerone,] & impetus quidam ratione vacans, seu *ἄλογος*, vt ibidem Aristoteles in *Magnis*. Quare & hoc loco eam in pueris & beluis reperiri ait. Diximus & supra *libro 3. de Ὀφείλει*, seu naturæ bonitate, vbi dictum, alios ad alia natura esse aptiores: cuius *Ὀφείλει* pars quædam est hæc virtus natura insita: nam & hic infra *Ὀφείλει* dicitur, de virtutibus natura insitis agens. Caterum à Platone tamen & Stoicis dissentit Aristoteles. Illi namq; virtutum

quædam semina & igniculos natura nobis insitos, ut apud Ciceronem in *Tusculan. libro tertio, in principio, & libr. i. de legibus tato*. Hic autem virtutum semina nulla natura nobis indita esse ait, ut nec scientiarum. Nam mentem nostram, quam Plato rarsæ tabulæ & oblitteratæ, hic puræ comparare solet, *libro tertio de Anima, capite septimo, in fine*. Semina, inquit, inesse animo, sed ea oppressa esse contagione corporis: contra Aristoteles hic: Quidquid comparetur, illud doctrina & usu parari, natura nihil esse insitum. Hoc duntaxat assensus est Aristoteles, propensionem tam ad virtutes, quam ad scientias nobis natura inesse, potestatem, inquam, eas percipiendi, rem ipsam minime, ne quidem eius semina & initia. Atque ad hunc modum hic locus de virtutibus natura insitis accipiendus est, ut iam docui. Denique ex *lib. i. Magn.* ubi expresse dicit esse *ὀρεῖν* tantum, & infra hoc loco *ὁ δὲ ἄνθρωπος*, felix. D. Philippus Melancthon. hac in re errat meo iudicio; inquit enim, principia natura nobis esse insita. Putat Philippus & alii multi Aristotelem consentire, semina nobis insita, sed repugnat plane Aristoteli: is in *Analyt. poster.* expressissime docet, aptitudinem percipiendi inesse tantum, non semina.

ἀπὸ αὐτοῦ ὡς βλαβερά] Explicata naturalium virtutum vi & ratione; adiungit Aristoteles, eas quidem omnibus inesse, sed non acquiescere iis homines, atque adeo quærere aliud quiddam, ex quo vere boni dicantur. Et hinc docet, mentem esse necessariam ei, qui vere bonus esse velit; absque hac enim esset, [hoc est, nisi hæc adesset,] virtutes illæ naturales noceant homini potius quam prosint, quod eleganti similitudine explicat, à corpore sumpta. Ut enim corpus, quantumvis robore & viribus præstans, oculis tamen captum, grauius offendere, necesse est: ita & hic, id est, ita & in virtute natura nobis insita, quæ mentis expers grauius peccet; mente ornata, agendo excellat. Verbi gratia: Natura liberalis, nisi nouit, quibus, quantum, quo tempore, sit largiendum, quod mentis est officium & munus, sæpe indignis daturus est, sæpe dignis nihil omnino. Ad veram igitur virtutem constituendam, etsi & naturalis concurret (nulla enim virtus hac *ὀρεῖν* vacare potest, inquit Aristoteles in *Magn.*) mente tamen, id est, prudentia, nisi tanquam oculo & lumine præeunte ducatur, toto cælo aberret necesse est. Hæc igitur est ratio, cur absque prudentia virtus nulla esse possit, quæ erat quæstio.

quæstio. Ex his & hoc perspicuum est, ut eius animæ partis, in qua opinionum est sedes seu *ἡ δόξα* duæ sunt facultates, acumen & prudentia: ita & eius, in qua morum est sedes seu *ἡ ἠθικὴ*, id est, eius animæ partis, quæ ratione quidem vacat, ei tamen paret, duæ quoque sunt facultates, naturæ pro- pensio & virtus vera.

διὸ φασὶ πῶτος.] Adhuc ratione docuit: hic autoritate cum Socratis, tum aliorum docet, virtutem absque prudentia nullā esse posse: Hinc enim, inquit, est, quod virtutes scientiæ nomine appellari solent, quod Socrates princeps asseruit, & eum secuti postea Stoici teste Plato. in *Menone* & alibi, & Cic. lib. 1. de legib. & lib. 1. offic. & alibi, perperam. Recte quidem illud, virtutes absque prudentia non esse aut scientia. Perperam vero illud, eas esse ipsas prudentias aut scientias. Rationem autem, cur virtus non sit prudentia aut scientia, quam hoc loco non affert, lib. 1. *Magn. in princ.* hanc attulit ab absurdo consequente. Nam inde efficitur, ut homini pars animæ nulla sit, quæ ratione vacet, quod est absurdum, si virtutes omnes sint scientiæ, quas constat omnes esse in ea animi parte, quæ rationis est particeps. Affert tamen auctoritatem sui temporis Philosophorum, qua ea Socratis sententia refellitur. Nam sua ætate, qui virtutem definirent, non eam dixere scientiam, sed scientiæ seu potius rectæ rationi convenientem. Verum & hos peccare ait Aristoteles: neque enim veram esse virtutis definitionem, qua dicatur habitus rationi rectæ congruens. Reprehensionis ratio hic omiſsa, exprimitur in *Magn. lib. 1. magn. cap. ult.* ista, quia sequeretur alioqui, ut quicquid rectæ rationi convenienter sit factum, idem ex virtute factum dicatur, quod falsum. Nam & improbi sæpe quid faciunt rectæ rationi consentaneum, qui tamen virtute non sint præditi. Qua de re supra sæpe lib. 4. & 5. *æγαλῆσις* est necessaria, ex *æγαλῆσις* & certo consilio fiant necesse est, quæ ex virtute facta censeantur. Ex his perspicuum est, cum errare Socratem & Stoicos, aliosque, qui ut est apud Ciceronem aliquoties virtutem definiunt habitum animi rectæ rationi consentaneum: tum, quia de re agitur: virtutem non esse absque prudentia, id quoque & Plato in *Phadone*, & Cic. lib. 5. *Tu. cul.* & in *Finib.* exprobrant; Nulla enim virtus carere potest prudentia, inquit Cicer. Hoc, inquit Aristoteles, omnes communi consensu & concordia affirmant, una id omnes voce probant. Id namque valet ver-

bum *μενιδέειδ' ἔκ.*, non vt vulgo vaticinari. Hoc & *lib. 1. de Anima in fin. ῥαδιον μενιδέειδ'.* Sed de hoc verbo & *supra* latius *lib. 1. cap. 3.*

ἄλλων τῶντων ἐκ.] Prioris conclusio totius disputationis hæc est [scil. *ἀφ' ἐστὶν*] natura factus.]

ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος.] Adiungit hoc loco Aristoteles, quaestio- nem seu contradictionem, eamq; refellit priore disputatione. Quæstio inquam ea, quia priore disputatione refelli potest, hac de re hic ea est adiuncta seu interiecta: ea quoq; ratione, quia priora magis hac explicatione dilucidantur. Nam quod dictum est adhuc, cum prudentia virtutes concurrere, & contra: ex eo effici quoq; videtur, virtutes omnes conspirare, nexas, copulatas, & coniugatas esse, vt Cicero loquitur: omnes inquam in vnum eundemq; hominem concurrere, quod tamē falsum esse ex eo doceri posse videatur, quod ad omnes virtutes non peræque vnus idemq; natura sit factus, alius ad iustitiam, alius ad fortitudinem, alius ad liberalitatem, ad alium alius alio magis. Formula contradictionis:

Si ad omnes virtutes vnus idemq; peræque non est natura, quod est perspicue verum.

Ergo non concurrunt virtutes in vnum eundemq; hominem vniverse.

Aristoteles omisso antecedente, vtpote vero, refellit consecutionem. Nam antecedens est de virtutibus naturalibus: consequens de omnibus etiam moralibus. At hoc falsum & *ἀσολογιστον.* Ait igitur, naturales quidem separari, morales non item. Nam vt *supra* explicatum est, cum prudentia cæteræ omnes concurrunt, prudentem omnibus virtutibus præditum esse oportet. Cuius rei ratio, etsi ex prioribus iam perspicua est, tamen breuiter ita commemorari potest. Constat prudentis esse cernere rerum agendarum principia, cerni ea nequeunt, nisi à mente omnibus cupiditatibus, tanquā tenebris libera & soluta. Hoc autem præstat virtus, vt *supra* dictum, prudentiæ igitur necessaria est virtus, & proinde vtraq; concurrat necesse est. Altera eiusdem rei ratio, cur prudentiæ assint cæteræ virtutes, item ex prioribus est apta. [Nam vulgo dicimus, pendet ex prioribus.] dictum est, virtute scopum, prudentia ea, quæ ad scopum, explicari & constitui seu dirigi. Iam igitur prudentis est, non hoc, aut illud, sed omnia, quæ ad scopum, vt recta sint, reperire. Prudens namq; non est, qui nunc recte &

& prudenter quid facit, nunc imprudenter & peccat, sed qui recte omnia moderatur. Omnia autem moderari aut dirigere nequit, nisi scopus ante rerum omnium sit definitus, frustra alioqui laboret. Omnium inquam rerum agendarum scopus assit necesse est & oportet. At hoc præstat virtus, vt *supra* dictum. Ergo virtus cum prudentia conspiret & consentiat, necesse est, non hæc aut illa, sed vniuersa. Atq; ita Aristoteles vno verbo attingit hoc loco grauissimam disputationem, de qua inter omnes fere Philosophos constat: Virtutes inter se nexas & copulatas esse, vt qui vna sit præditus, omnes habeat: cui vel vna deest, omnibus exciderit. De qua quæstione Plato in *Sophista Protagora*, & *lib. de Repub.* Cicero *lib. 2. offic.* & *lib. 2. Tuscul.* & *5. de Fin.* quem [scil. Ciceronem] miror in Academicis dicere, peripateticos, quorum pater est Aristoteles, istud negare, Stoicos affirmare. Reperi interdum Ciceronem hallucinari, & Aristoteli falsa quædam attribuire, vt istud de connexionem virtutum, & in libello de Fato Aristotelem ait existimasse omnia fato fieri: contra, atq; ipse Aristoteles in libro *de æquitate* dissertit, nisi forte Aristoteles alio loco aliud sensit, vt certe variare interdum videtur etiam in his libris qui hodieque extant. Itaque & à Philopono Chamaeleon dicitur, de quo *supra lib. 1.* certe de hac quæstione, Aristotelis sententiam, Alexander Aristotelicus *lib. 2. de Anima* præclare 12. argumentis confirmauit.

ἡ δὲ πρῶτη ἐστὶν ἀρετὴ πολιτική.] Alterum caput de sapientiæ & prudentiæ principatu lætabant ea ætate Politici prudentiam esse omnium scientiarum principem & dominam, eo quod omnibus imperare videatur, vt quæ omnia quæ in Repub. agantur, describat, & recte vt fiant, præcipiat. Hanc opinionem refellit hoc loco Aristoteles: prudentiam sapientiæ non esse dominam. Politicorum formula ista esse potest:

Imperat prudentia & Politica omnibus.

Ergo est domina & princeps.

Aristoteles falsum esse antecedens ait, & exemplo Medicinæ explicat. Nam hæc valetudini non imperat, neq; eius est domina: non enim ea utitur, quod vtendi verbum diligenter considerandum. Artes namque vel sunt eæ, quibus alia utuntur, vel sunt eæ ipsæ, quæ utuntur alijs: hæc sunt dominæ & Architectonica, illæ seruæ & famulæ, de qua re *supra initio libri primi, capitis vndecimi, ex libro secundo Physicorum;* Medj.

Medicina igitur valetudini non imperat, sed valetudinis potius causa, ut ea vel pariat, vel conseruetur. Ad eundem modum prudentia sapientiæ non imperat, sed potius sapientiæ gratia, ut procurator seu actor omnia quidem in familia administrat, sed in usum domini: ita & Prudentia, inquit Arist. *in magn. lib. 1. in fin.* quæ facit omnia, quæ ad sapientiæ usum pertinent, cum virtute perturbationes reprimat, atq; ita mentem pacatam & perturbationibus liberam, tanquam domum bene purgatam sapienti præstat.

ἡ δὲ πολιτικὴ καὶ] Sic argumentabantur Politici, [inter Politicos enim & Philosophos de dignitate & præstantia magna disputatio semper, & quidem quod indignius iam medici se adiunxerunt: olim Rhetores idem contendebant:]

Omnia, quæ in Republica aguntur, per politicam administrari & describi solent.

Ergo domina est omnium scientiarum.

Falsa est consecutio. Nam eadem ratione sequeretur etiam Deorum dominam esse politicam, ut quæ de rebus quoq; sacris, ut rite fiant, curet, qui locus observatione est dignissimus, & hodie valde controuersus: an magistratui rerum sacrarum cura esse debeat? [Deo enim non imperat, sed Dei causa.]

Quæstio: Quæri potest, si, ut *supra* est explicatum, virtus scopum, prudentia ea, quæ ad scopum, curat. Ergo virtus antecellet prudentiæ, ut scopus ijs, quæ ad scopum, seu finem, [Finis enim præstantior ijs, quæ ad finem. Victoria omnibus actionibus & factis militaribus præstantior. Scopus enim est propositus omnibus laboribus militiæ] quod tamen absurdum, ut virtus mentis deterior sit virtute morum, quæ in parte animi rationis experte: fieret inquam, ut radius præstantior & nobilior sit ipsa luce. Nam luci prudentia: virtutes morales radijs optime comparari queunt, ut quæ sint tanquam vestigia quædam mentis in appetitu impressa. [hinc virtus moralis quiddam est deductum à lumine mentis, ad appetitus nostros coercendos & refrenandos.] Quare ita dicendum, virtutem quidem scopum curare: hætenus inquam quod refrenandis cupiditatibus, quod virtutis est munus, [nihil aliud, quam refrenatio est virtus] efficiat, ut mens nostra in scopo & fine deligendo non fallatur. Nam vere mens seu prudentia, finem ipsum & scopum sibi proponit, eaque quæ ad illum assequendum pertineant, exquirat. Ergo quod dicimus virtutem curare sco-

re scopum, non ita intelligendum, quasi prudentia non curet scopum. Virtutis munus in eo potissimum laborat, ut mentis officium circa scopum non fallatur, non aberret. Ponamus hominem laborare inopia, est avarus videns: quæritur, an aliquid dandum egeno. Dare est finis & scopus, quid, quo modo, quantum dandum, ea quæ pertinent ad scopum sunt. Dicit Aristoteles, ut avarus det, ut excitetur ad scopum, non tam facit mens, quam prudentia seu virtus, hoc est, si quis virtute præditus malas cupiditates refrenat, & honesta appetit. Ergo dicit Aristoteles, virtus curat scopum. Mens habet rursus aliud officium, ut videat, an sit vere pauper, an is sit locuples, qui dare debeat. Item considerandum, quo tempore, an maxima Annonæ caritas, &c.

FINIS LIBRI VI.

LIBER

LIBER VII.

ARGVMENTVM.

DVO sunt summa huius libri capita: quorum priore de continentia & impotentia, alijsq; nonnullis affectionibus virtuti cognatis: altero de voluptate & dolore explicetur. [Singula enim commemorare est otio abutentis, apud Senecam, elegans locus. Philosophi Epicurei & secta eius, tempore Ciceronis erant plurimi, nulla ita vigeat quam illa. Plurimq; in Italia erant Epicurei, Horatius, Tibullus, & Atticus Ciceroni charissimus ille, &c. Cicero & Brutus insensissimi hostes. Aristotelici tum fere ignoti: per 200. annos sepulti libri Aristotelis. Dicit Cicero causas, 1. Quia disputant facile, non adhibitis multis disputationibus: ita ut plebs, quibus non est otium, illa statim arripiebant. 2. Disputant, quae placent vulgo & carni. 3. Quia inter has disputationes interponunt sententias pulcherrimas, utpote tenuissimum victum praestantissimum, &c. propter has gemmas inducebatur populus ad amplectendam illam doctrinam, has ostentabant. Dicit Seneca in Epistola longa. Alia est apud nos Stoicos ratio: totae enim disputationes nostrae sunt sententiae. Id de Aristotele sentiendum, hic non possumus facere argumenta disputationum, ut in Cicerone: tanta enim est densitas disputationum.] Ad priorem nunc partem videatur & Plutarchus in libello de virtute Morali in fin. & apud Stobaeum de Virtute. Theages Pythagoricus Philosophus insignis, & ipse Aristoteles in magn. lib. 2. cap. 4. cum 2. seqq. Ad posteriorem partem pertinent, quae in magnis lib. 2. cap. 7. & infra lib. 10. in princ. & maxime quae apud Platonem in Philæbo differuntur. Videatur & Cicero lib. 1. & 2. de Finib.

CAPVT I.

COMMENTARIIL

Μετὰ δὲ ταῦτα λεκτέον.] Explicatis adhuc virtutibus tam mentis quam morum, quibus maxime beata vita continetur: videri poterat totum hoc opus ad finem iam perductum esse. Nam, vt initio diximus, Ethicorum & Politicorum hic est scopus, vt quibus rebus beata vita pariatur, explicetur. Verum de perfectis quidem virtutibus satis, de inchoatis non item, de quibus hoc libro. Ad explendam autem totam virtutum tractationem, etiam de inchoatis, continentia & tollerantia explicandum fuit. Cur ergo, inquiet aliquis, & de voluptate *infra* & de Amicitia *lib. 8. & 9.* qui sunt pulcherrimi [hic enim liber habet quidem præclara: posteriores duo viliores & iucundiores] suo cuiq; loco suam reddemus rationem. Aliud autem & nouum hic principium facit Aristot. q̃ de alio virtutū genere perfectarum adhuc: hic de alio inchoatarum disserat.

ὅτι τὸ ἀνὲς τῶν ἡρώων.] Oritur igitur disputationem quasi de integro, quasi de virtute nihil adhuc disputasset. Quæ ad mores, inquit, in his, quæ fugienda, tria sunt numero, seu vt *in magno* loquitur, tria sunt, ex quibus vitiosi seu improbi vulgo dicamur, vitium, impotentia & feritas seu immanitas. His contraria duobus quidem prioribus sunt perspicua & certa: nam vitio, virtus, impotentia seu incontinentia, continentia sunt contraria. De tertio genere res est obscurior, & tamen affectio illi contraria, videtur commodius esse virtus quædam, quæ *supra* hominem, quæ inquam diuina & heroica quædam sit virtus, suo vacans nomine, id est, proprio: qualem in Hectore suo Priamus apud Homer. fuisse ait, *Iliad.* ψ. Priamus enim conqueritur de suis liberis fere omnibus præstantioribus interfectis, & diuina virtute præditis: Paris, vt & alij deteriores manserunt superstites.

ὡς τὸ εἶναι καὶ τὸν ἥρωα φασίν.] Ostendit Aristoteles duobus argumentis, seu signis esse virtutem quandam heroicam. Prius ab autoritate Homeri iam est explicatum: alterum à prouerbio. Vulgo namq; virtutis excellentia seu præstantia ex hominibus Deos fieri aiunt, hoc est, eximia virtute præditos, Deos potius esse, quam homines. Est igitur affectio quædam diuina potius, q̃ humana, quæ immanitati ex altera parte respōdeat.

Ἐν δὲ ὡμοῖς ὁρίσιν.] Hic duas affectiones illas inter se comparat, & heroicā immanitati recte poni contrariam docet duab⁹ ratio-

rationibus. Primum namque, ut immanitatem, ita & heroicam humanos limites excedere, illam quid angustius esse & præstantius virtute, hanc à vitio quòq; esse aliud quiddam grauius, quod ex eo sit perspicuum, quia neq; Dei virtus sit vlla, neq; beluæ vitium. Huius quidem, quia vitium absq; proæresi, cuius expertes sunt beluæ, est nullum [proæresis enim non est absq; ratione.] Dei vero cur nulla sit virtus, explicabitur *infra lib. 10. cap. 8.* Disputat & Cic hac de re *lib. 5. de Fin.* in Deum non cadere virtutem, sed omnia excellentia cadunt in illum. Quare ex his affectionibus, cum altera ad Deum, altera ad beluinam naturam accedamus, efficitur, quod diximus, illam angustius quid esse virtute, hanc aliud quid à vitio: & proinde eandem recte inter se contrarias opponi. Formula:

Dei nulla virtus, nec beluæ vitium.

At his duabus affectionibus ad Deum & beluam accedimus.

Ergo non sunt proprie virtus aut vitium, sed quid aliud.

ἡρεῖται πρὸς τὸ, phrasis vñtata Aristoteli, est aliud quiddam.

ἡρεῖται ὅτι ἀρετὴν καὶ κακίαν.] Alterum argumentum, quo doceat, has affectiones recte inter se contrarias opponi: quo & inter se comparantur ex contraria parte, nam utrâque affectionem esse raram. De heroica quidem, rari sunt, qui præter ceteros virtute excellant, ut Dij potius quam homines esse videantur: siue, ut loquitur Aristoteles, rarum est, esse diuinum. Sic enim Græci hac virtute præditos vocare solent, & Lacedæmonij cum eximia virtute præditum laudare volunt, *θεῖον αὐτὸν*, inquit, *ἦτορ*. Sic enim legendum puto hoc loco, *φῶτον ἦτορ*. Veteres olim non vsi punctis, colis, commatibus, ut nos, est nouum inuentum nostræ ætatis. *ἦτορ ᾧ*, &c. omisum fuerat alterum *ἦτορ*, cuius generis mendæ in veterum scriptis sunt creberrimæ. Nam in Platonis *Menone*, ex quo hic locus ad verbum est sumptus, ita diserte legitur, vbi tamen perperam vulgo *θεῖος*, quod hic rectius *αἰῖος*. Nam quod Græci vulgo *θεῖος*, id Lacones *ζεῖος* dicebant, quibus familiaris erat litera *σ*. sic pro *θεῖον* illi *ζεῖον*, pro *θεῖα* illi *ζεῖα*, de quibus in *Hesychio*. Neq; vero mirum heroicam esse raram, cum omnia præclara, rara. Cur .a. diuina dicatur hæc affectio, ea est ratio, q̄ plus q̄ sit humana. Homines aut cōmuni & vsitata ratione sunt boni, & hoc ab ipsis hominibus sp̄ifici videtur: aut inuifi-

inuitata, quod Deo potius tribuendum. Vſitato more ex ſe mouentur homines ad hoc, vel illud agendum: ad præclara & eximia facinora diuinitus commouentur, inquit præclare Plutarchus *in vita Coriolani*. Huius generis ſunt prudentia Vlyſſis, Ariſtidis iuſtitia: bonitas & humanitas Phocionis: conſtantia Catonis, Socratis & Platonis ſapientia. Nam vt Ariſtot. Dæmonius Philoſophus à veteribus: ita Plato & ſcōs Philoſophus dictus, Hecctoris, Achillis fortitudo. Exempla ſacra ſunt in Iobo, Iosepho, Maccabæis, Apoſtolis, Chriſto denique perfectiſſime. Hæc eadem de re Cicero Brutum & Caſſium Heroes appellare ſolet, ob memorabile facinus, eadem Cæſaris. Rara eſt igitur Heroica virtus, rara eſt & immanitas. nam vitia vſitata in multis, enormia reperiuntur in paucis, vt immanis crudelitas Syllæ, Domitiani, Heliogabali [nomen monſtroſum, ex Græco & Hebraico] libido beluina & hodierni ducis Albani, aliorumque, de quibus infra latius.

μεγάλη δὲ ἐν τοῖς.] Raram eſſe immanitatem, eamque vix reperi in hominibus, modo dictum: hic adiungit. reperi tamen, & quibus in hominibus, quibus denique ex cauſis. Tria facit genera, Barbarorum, Melancholicorum & Phreneticorum, & improbitate inſignium. In Barbaris namque natura vere immania huius generis facinora reperiuntur, vt qui liberos deuorare ſolent, qui turpe non exiſtunt cum matribus commiſceri, de quibus infr. Melancholici quoque ex morbo ſæpe atrociſſima deſignant facinora, vt apud Sophoclem Ajax. Reliqui ſunt, qui conſuetudine extreme improbi ſunt redditi, vt Clodius, Hyperbolus ſceleratiſſimus nebulo tempore Demotheſis, alter Catilina & Clodius, Antonius etiam inter iſtud poteſt referri genus: De quibus poſtremis hoc poſſiſſimum loco addit: hi namque vere ſunt vitioſi & reprehensione digni, qui vero conſuetudine ſcilicet, qui natura & morbo laborant, non ita reprehedendi. Eſſe autem hos extremos, & in eos immanitatem congruere, vel ex eo fit perſpicuum, quod ſi quem inſigniter improbum vituperare velimus, cum beluam potius quam hominem eſſe dicamus, inquit Ariſtoteles *in Magnis*, & hic, *ἅπας ἐπιδυοφρενέδμ*, &c.

ἀλλὰ πρὸς ἄλλῃ.] Adhuc nihil fere aliud, quam expoſuit tria vitioſitatis in moribus genera, hic de explicatione inſtituit. Et quidem de Heroica nihil dicit amplius, de immanitate

pauca infra *capite quinto & sexto*. Propterea quod his libris de rebus humanis disseratur: hæ autem affectiones vel supra vel infra hominem. De altero genere, virtute & vitio in superioribus libris; reliquum est tertium genus, continentia & impotentia, de quo hoc libro. Sed quæri potest, cur vitiorum in moribus tria duntaxat sint genera, & cur ista sint? Duæ reddi possunt rationes, vulgaris vna & popularis, altera Philosophica. Prior est, quia vi rerum omnium est suum cuiusque initium quoddam, perfectio & excellentia: ita & in moribus, virtutes quædam sunt inchoatæ, quædam perfectæ, quædam denique excellentes; eadem est vitiorum ratio: Altera & obscurior ratio, ex prioribus libris tamen perspicua fit. Dictum namque est supra ad virtutes & vitia concurrere rationem & appetitum. Iam vero, si ab appetitu ratio non prorsus superetur, sed velut trahatur, & tanquam inuita sequatur, tum existit vitiositas illa, quæ impotentia: Sin plane superetur ab appetitu ratio, prorsus inquam, si dominetur appetitus, extincta prope modum ratione, tum vera existit vitiositas virtuti contraria. Eadem est & virtutum ratio. Iam vero dictum est & supra *libro secundo*, virtutem nihil esse aliud, quam appetituum quandam moderationem & harmoniam cum ratione: vitium vero discordiam quandam rationis & appetitus. Ut igitur in corpore, ubi sanitas nihil est aliud, quam humorum quædam harmonia, & iusta temperatio, fieri potest, ut humores in vno corpore magis sint perturbati, quam in altero, & quidem in quibusdam grauissime, quod in furiosis & Melancholicis vsuuenit: ita & in animo, seu vitiis & virtutibus, si temperatio rationis & appetituum grauissime perturbetur, existit ea, quæ dicitur Feritas seu immanitas. Hinc ex homine, quod ad corpus attinet, bos interdum potest fieri, sic in animo, &c.

[*Περὶ δὲ ἀνγκυρίας.*] Hic iam orditur tractationem huius libri, in quo explicaturum se ait, de duabus his affectionibus bonis, continentia & tollerantia, & de malis, impotentia & mollitia. Et si de his duabus tollerantia & mollitia nihil fere præter comparationem quandam cum alteris, infra *capite septimo* affert. Quod Græcis *ἀνγκυρῆς* & *ἀνγκυρία*, disputari solet, quemadmodum latine reddi debeat. Plurique incontinens, & incontinentiam vertunt, tum quod planiora

planiora hæc sunt vocabula, utpote ex altera parte continenti & continentia, de quibus inter omnes constat, respondeant: tum quod veteres etiam illis sint vsi. Cicero tamen ἀνεργίαν impotentiam vocare solet, & hominem ἀνεργὴν impotentem, & hoc quidem vocabulum significantius exprimit verbi Græci vim. Vocamus hominem impotentem, qui sibi imperare non potest, affectus non comprimere, non tam recte dicimus incontinentem. Mollitiam Aristoteles vocat & τρυφήν seu delitias, non quo eadem sint plane, sed ob magnam tamen affinitatem, alioqui omnis τρυφή est mollitia, non contra, teste Aristotele infra *capite septimo*.

ἔτι δὲ τῶν περὶ.] Adiungit hoc Aristoteles, quasi excusationis loco, cur cum satis supra de virtutibus & vitiis sit explicatum, hic tamen de continentia & tollerantia, quæ virtutes, & de impotentia & mollitia, quæ vitia esse videantur, differat? Non, inquit, hæc affectiones eadem plane sunt cum virtutibus & vitiis, neque tamen prorsus alia. Cognatio & differentia infra copiose explicabitur, & refellentur illi, qui has affectiones eadem plane cum virtutibus & vitiis esse existimant.

ἔτι δὲ ἀπορρογ.] Prius de methodo nonnihil, quam rem ordiatur. Monet igitur hanc docendi viam & rationem se servaturum, ut primum de his affectionibus commemoret, quæ vulgo ferantur & videantur, quæ sensui hominum communi sint consentanea: deinde, quæ controuersia in his ipsis commoueri soleant: postremo suam sententiam, & quod verissimum videatur, communique hominum opinioni maxime consentaneum, allaturum & explicaturum. nam ut eleganter ait, si quæ difficultatem habeant, dissoluantur, & relinquantur probabilia, satis explicatum fuerit. Et hoc quidem institutum est Aristotelis, omnibus fere in libris, primum quæstiones & controuersias asserre, postea eas dissolvere, ut supra *libro sexto* dictum. Sed hic amplius monet, etiam ea, quæ vulgo de re aliqua dicantur, diligenter esse spectanda: nam ut & sup. *libro primo, capite octauo*, initio disputandum est non tantum rationibus, sed etiam vulgi dictis, sensu & opinionibus. Tantum enim hoc notant interpretes, primum controuersias proponendas, postea dissoluen-
das.

ἡ τῆς μὲν ὅτι λόγος.] Socratis, inquit, ratio in controuersiam vocat ea, quæ sunt perspicua: tollit namque impotentiam, quam inter omnes constat esse aliquam. Vnde demum nomen, si nulla res, si nulla impotentia? Vnde ἀπεροσία, & Latinum, ipsam ἀπεροσίαν seu impotentiam vocat πᾶσις improprie, quemadmodum πᾶσις rapit homines, &c. ita impotentia.

ἢ δὲ οὐ ζήτησιν.] Quasi diceret, posito, per imprudentiam peccare impotentem, quærendum erit; An plane per imprudentiam, quæ inquam ratio sit imprudentiæ: An & ante factum, & in ipso facto nihil plane sciat impotens, bonumne sit, an malum, quod sit agendum, existimetne, num agendum, ut malum, priusquam agat, an contra. Et ait, perspicue verum esse, impotentem hac esse mente, ut priusquam agat, & cupiditatibus rapiatur, existimet plane agendum non esse. Duo hæc tempora diligenter sunt consideranda, facti, & id quod ante factum. Nam facti tempore, cupiditatibus obsecurata mente & ratione existimat faciendum, quantumvis turpe, ante non item, sed hæc infra latius. Hic denique commemorantur, non explicantur: Aliquam scientiam in impotente esse certum est, priusquam sit ἐν τῇ πᾶσι, videt esse improba, quæ sit acturus. Postquam iam cupiditatibus eo pertractus, tum obsecurata mente non cernit amplius; In ea re optimè refellitur sententia Socratis.

ἢ οὐ δὲ τῆς οἱ.] Aliorum sententiam Philosophorum quorundam eadem de re hic affert: Nam esse qui Socratis sententiam partim admittant, partim improbeant. Probare namque eos, nihil esse, quod peræque magnam vim habeat, atque habet scientia: improbare vero alterum, quo dixerat Socrates, neminem contra id, quod bonum quis existimaret, facere. Hoc namque sæpe vsuuenire, ut contra bonum quod quis existimaret, faciat. Itaque remota scientia, existimabant impotentem opinari, quod contra faciat, esse bonum non scire.

ἀλλὰ μὲν οὐκ.] Et hanc sententiam breuiter refellit, consequente absurdo: Sequeretur enim incontinentem seu impotentem non esse malum, aut reprehensione dignum, quod repugnat primo dicto. Eius consequentis autem hæc est ratio, quia sequeretur, veniam dandam impotenti. Formulæ:

Si impotentis non est scientia & firma existimatio, sed levis duntaxat & imbecilla opinio, ut in dubitantibus.

Ergo venia impotenti erit danda, ut qui aduersus grauissimas cupiditates infirma opinione obsistere nequeat.

τῷ μὴ ἐν ταύταις.] ἐν ταύταις, pro ἐν ταύτῃ, scilicet δόξα: de quo dicendi genere supra lib. i. cap. xi. in fin. μέθοδος τῆς τέχνης. Interdum enim singularem pro plurali veteres ponunt.

Si venia danda.

Ergo reprehensione caret impotentia.

Formula:

Quibus venia datur, reprehensione sunt indigni, & proinde non sunt mali.

At impotenti, ex opinione infirma contra bonum peccanti venia est danda.

Ergo nec reprehendendus.

At constat impotentiam esse improbum quiddam, & proinde nullam illi veniam dandam, ut nec ullæ rei improbæ. Sic enim veteres, & Cicero quoque loquuntur, *ulla*.

φρονήσεως ἀρετῆς.] Si, inquit, impotentis opinio non est imbecilla, sed firma. Ergo erit prudentia, ut quæ sit firmissima opinio, id est, Ergo impotens cupiditate victus discedet ab eo, quod prudentia ipsi agendum suaserit.

ἀλλ' ἀποπον.] Docuit modo impotentis opinionem non esse imbecillam. Est ne ergo firma, id est, prudentia, & ne hanc quidem esse docet hoc loco. Absurdum est, inquit, dicere, prudentiam esse impotentis, tribus rationibus: absurdum esset istud. Sequeretur enim, impotentem esse & prudentem, quod est absurdissimum. Sequeretur, inquam:

Si impotens is esse dicatur, qui contra atque prudentia ipsi suaserit, faciat:

Ergo cum prudentia impotentem esse, necesse sit.

At non esse hoc tribus, ut dixi, docet rationibus. Primum, quia impotens improba faciat, quod nemo prudentis esse dicat. Deinde prudens agit, impotens non item: Ille quidem, quia est extremorum, quorum propria est actio, quod supra explicatum libro 6. in fin. hic impotens, agit quidem ille, nam

improba facit: non agit tamen ea, quæ recta ratio illi præscribat, sed ab iis potius discedit, cupiditate victus, & alia agit; quia impotens, postquam ratio suaserit hoc faciendum, ille cupiditatibus victus, potius agit ea, quam quæ ratio præscribat. Præterea prudens omnes alias habet virtutes, quod supra capite penultimo & ultimo, libro sexto explicatum, impotens non item, ut quæ sit vitium potius quam virtus. Atque ita hunc locum in tres rationes retexendum puto, non in duas, ut vulgo, *ἡ τὰ ἀλλὰς ἔχειν*, & hæc est tertia ratio: qua quidem disputatione de opinione, Aristoteles attingit etiam dictum quintum.

ἐν αὐτῷ ἐν τῷ.] Hic de quarto dicto, an continens sit temperans, & contra. Et non esse, docet hac ratione, quia impotens is est, qui grauib & prauis cupiditatibus patet: continens qui obstitit. At in temperante neutrum reperitur. Formula hypothetica:

Si is proprie est continens, qui magnis seu grauib, iis que prauis (quæ duo diligenter sunt attendenda) cupiditatibus obstitit. [In his enim duobus prauis & magnis tota argumenti vis consistit.]

Ergo temperans non est continens, & contra.

At vero illud. Ergo & hoc.

Antecedens verum esse docet his verbis, *ἀλλὰ μὴν δεῖται*. Sed, inquit, oportet, id est, oportet cupiditates, quibus obstitat continens, esse & prauas, non bonas, & magnas, graues, vehementes *ἰσχυρὰς σφοδρὰς*, non mediocres aut infirmas *ἀσθενεῖς καὶ ἀσθενεῖς*. Et prauas quidem: nam si bonæ essent cupiditates, quæ eis obstiteteret affectio, esset mala. Bono obstitere est malum, & proinde continentia, quæ bonis obstiteteret, esset mala. At constat, omnem continentiam esse malam. Magnas vero, quia leuib & infirmis cupiditatibus obstitere, non est res magnifica & splendida, non est res ardua: nam facile quilibet paruas cupiditates superare potest. At continentiam constat, rem esse difficillimam & præclarissimam. Hinc versus ille:

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito.

Hoc proprium est continentia: est res *σμερόν τι καὶ μέγα*. Ergo verum est antecedens. Connexi ratio, *ἔτι γὰρ τὸ ἀγαν*: nam neque magnum, neque prauum, quæ duo fuerunt atten-

attendenda, sunt temperantis, id est, in temperante nihil est magni aut immodici, omnia sunt moderata & modica, quod idem est in reliquis virtutibus, quas constat esse mediocritates & moderatiores, non etiam in eo est prauum, id est, in temperante nullæ sunt prauæ cupiditates, ut neq; in vlla virtute, propterea quod in virtutibus cupiditas seu appetitus rationi semper paret. Ergo semper bonus.

[*ἡ ἐν πάσῃ.*] Hic de secundo dicto, quo diximus contineri veram continentiam & impotentiam vim & naturam seu notam. Laus enim & vis in eo maxime cernitur, quod persistet in eo, quod rectum iudicavit: impotentis, quod non persistet, sed aliud, quam quod verum & rectum iudicavit, sequatur, cupiditatibus victus. Dictum est igitur ibi, continentem esse *ἐν μὲν πάντα*, constantem, perseverantem in sua sententia; impotentem *ἐν ᾧ πάντα*. Et hoc refellit hoc loco. Primum quidem de continente:

Sic, inquit, continentia persistere & constantem facit in omni opinione.

Ergo interdum est mala & vitiosa, nempe si in falsa aut mala opinione.

At hoc falsum [nempe eam malam.]

Ergo & illud, scilicet, quod in omni.

De impotentia paulo copiosius.

Si impotens nulla in re persistat, semper est ἐν ᾧ πάντα.

Ergo accidere potest, ut impotentia sit bona & laudabilis.

At hoc absurdum, & primo dicto repugnans communi seu vulgari opinione hominum.

Ergo & illud.

Verbi gratia, si in re improba aut mala opinione non persistet, sed ab ea discedat, quemadmodum olim Neoptolemus filius Achillis, qui ab Ulyssæ ad mentiendum persuasus, postea tamen destitit ab ea sententia, & quidem laudabitur, ut est apud Sophoclem in *Philœteto*, ibi, *ἐγὼ μὲν*, &c. de quo & infra iterat Aristotel. *cap. 9.* Neoptolemus igitur hic etiam discessit ab opinione & persuasione Ulyssis, non tamen dicendus est impotens. nam alioqui sit vitiosus. Affert & aliud exemplum Aristot. captionum sophisticarum. nam sophisticæ interdum, ut præter cæteros sapere videantur, absurda quædam concludere solent, falsa ex veris sumptionibus, utpote non servata, ut

vocant, forma. Qui igitur hac captionem premitur, conclusio-
nem quidem ex præmissis seu sumptionibus efficere videtur,
quia tamen falsam eam esse scit, non audet assentiri, non per-
sistit in assentiendo, & quidem laudabiliter; alioqui dicen-
dum sit, non assentientem sophismatis, esse impotentem, &
proinde vitiosum. Vtitur Aristoteles hoc loco verbo *ὑποκρίνομαι*.
Sciendum olim varia fuisse captionum genera, ex qui-
bus unū à Græcis dictum *ὑποκρίνομαι* de quo tres libros scrip-
sit Theophrastus teste Laertio, quod postea frequentarunt
Stoici, vt & alterum captionis genus soriten, teste Laertio in
Chrysippo, & Cic. in *Lucullo*, & in *Hortensio*, vbi mentientem
reddit Latine, qui *ὑποκρίνομαι* à Græcis dicitur. Huius memi-
nit & Iuriscons. in l. qui quadringenta, 88. ff. ad l. Falcid. Ex-
emplum Pseudomeni sit istud: Dixit olim Epimenides Cre-
tensis, populares omnes suos, seu Cretenses esse mendaces.
Quæri potest, an Epimenides verum dixerit. Si dicas, verum
dixisse, referam, regeram seu respondebo nihilominus eum
falsum dixisse & mentitum, vtpote qui ipse sit Cretensis. Sin
mentitum dicas, referam tamen verum dixisse, eadem ratio-
ne, quia sit Cretes: Hic quocunque te veritas, est inexplicabile.
Quærit quis, an is mentiatur, qui dicat se mentiri, verbi gra-
tia, de Epimenide hoc ipsum dictum an sit verum. Si quis
princeps edictum faciat, ne quis fidem scriptis habeat, quæ
non habeant subscriptionem aut sigillum, & illud quo hic
ita iubetur, careat subscriptione, an huic edicto etiam sit fi-
des habenda. Si sequaris sanctionem istam, videtur non esse
habenda fides huic edicto. Si voluntatem spectes, vult edi-
ctum ratum haberi: Eiusmodi nugas Stoici innumerabiles
habebant: Deprauarunt enim totam Dialecticam, vt & reli-
quas partes Philosophiæ: In Physicis & Ethicis turpissimi: In
seueritate consentiebant cum Christianis, sed multa torpia
habebant, putabant omnia licere, matrimonium inter matrē
& filium. Peripatetici liberaliores erant. Nomine Dialectici
sæpe intelligebant communi nomine Stoicos olim. Illi plus
quam 400. modos habuerunt figurarum Stoici, omnes erant
captiones. Hæc si quis non meminerit, non intelliget Cice-
ronem multis in locis. Illi apodixin & probabilia argumenta
non distinguunt. Verum quæri potest, an hæc captio, quæ à
plærisque tribuitur Stoicis, vt primis autoribus, teste & Plu-
tarcho initio libri de communibus notionibus aduersus Stoicos,
hoc lo-

hoc loco sit intelligenda. Et quidem non videtur, tum quod Aristotele Stoici sunt iuniores, posteriores vero longe: tum quod in libris captionum Aristotelicis [qui extant duo Elenchi] nulla huius sit mentio. Quare verbum $\psi\alpha\delta\delta\epsilon\mu\phi\theta$, ab interpretibus hoc loco adiectiue accipitur, de omni captionum genere, non de certo. Contra videri potest, tum, quia si verbum $\psi\alpha\delta\delta\epsilon\mu\phi\theta$ hic esset adiectiuum, nō erat eo opus, satis erat dixisse, ratio sophistica est $\delta\mu\epsilon\lambda\alpha$. & I C. Aphrican⁹ in eo loco, vt hic Arist. Pseudomenō ait esse $\delta\mu\epsilon\lambda\alpha$: tū, quia Theophrasti de Pseudomeno tres adducuntur libri, cuius tamen ipsius fuerunt & alii generales de captionibus sophisticis; tres vero speciales de Pseudomeno: tum denique, quia quod hic Aristoteles Pseudomeno, vt admissis sumptionibus auditor tamen non assentiatur complexioni, idem aperte Pseudomeno Stoico tribuit Plutarchus eo loco. Interpretes non mouent hæc, non vident, nihil reperietis apud Interpretes de his.

$\delta\epsilon\delta\epsilon\tau\tau\epsilon\iota\ \phi\theta\ \delta\ \delta\epsilon\lambda\epsilon\gamma\epsilon\iota\alpha$.] Eleganter Aristoteles $\delta\mu\epsilon\lambda\alpha$ animi velut vinculum quoddam esse ait, quod idem ait initio lib. 2. *Metaphys.* Sic Terentius, medium teneri aliquem ait, qui ita conuictus est, vt elabi nequeat. Plato in *Menone*, *Scientia vinculum*, ait, esse *arctius, quam opinionis*, vbi vocat etiam scientiam vinculum.

$\delta\upsilon\mu\epsilon\lambda\epsilon\gamma\epsilon\iota\ \delta\epsilon\ \epsilon\lambda\epsilon\gamma\epsilon\iota\alpha$.] Altero absurdo refellit, quod dicitur impotentem non permanere in sententia. Hoc enim, inquit, si verum est, accidet, vt imprudentia concurrente impotentia sit virtus, atque adeo vt impotentia sit virtutis causa, quod est perabsurdum. Ratio connexi, cur inquam hoc accidere possit, redditur ista. nam stultus seu imprudēs & prauus iudicii mala existimat, quæ sunt bona & contra, eaq; non facienda. Impotens autem omnia facit alia, quam existimarit, id est, non permanet in sententia [vt supponitur ab aduersariis] siue bene siue male quid existimarit. Formula huius rationis sit ista:

Impotens contra facit atq; existimet; in sententia namq; non permanet.

Ergo imprudentia mala existimans quæ sunt bona, faciet bona, non vero mala, & proinde virtutis erit autor.

Argumentum facile, hoc tamen absurdū, quod tamen impotentia causa sit virtutis. Imprudens q̄ sunt bona, putat mala. Sic impotens per imprudentiam bona existimat mala: natura

tura enim est impotentis, ut à suo iudicio semper discedat; bona existimat mala, non facienda ab illa existimatione discedit. Necessè ergo est, ut relinquat mala, & faciat bona. Verum de hac continentie & impotentie verissima nota infra latius cap. 7. & 8.

[*ἐν ᾧ τὸ πρὸς τὸν πόθος.*] Primum attingitur dictum. nam intemperantem meliorem videri impotentem, seu ut ipse loquitur, eum, cui de vitiis iam persuasum sit, quiq; certo consilio & deliberato agit & persequatur voluptates turpes, quod facit intemperans, meliorem esse: deteriore vero, qui easdem persequatur non consulto, sed animi libidine & impotentia: Eius inquam rei hanc affert rationem, quod sanari facilius [ex malis autem id melius: mala enim duo sunt, vnum, quod facilius possi sanari, ut supra dictum lib. 4. de effusione & avaritia. hinc effusio est minus malum, quia facile reuocari potest ad liberalitatem; illud ex duobus malis melius, quod ad sanitatem facilius reuocari potest] possi intemperans quam impotens. Cur ita? Illi namque persuasum iam est voluptates persequendas, huic non item. At cui persuasum est, ab eo deterteri potest contrariis monitis & suasionibus. Intemperans ita iam est contractu habito informatus, ut persuasum sibi habeat, voluptates, etsi turpes, tamen honestas esse & persequendas: qui si melius edoceatur, ad sanitatem redire posse videatur. Impotens item, si persuasum ei foret, quæ facit, ea esse persequenda, monitis item reuocari posset, ut intemperans, at eorum quæ facit, nihil persuasum habet, nihil deliberato facit, omnia animi impotentia & libidine. Quid ergo, moneas eum, qui nihil dum certi secum constituit? à quo eum deterreas, qui nihil dum habet constituti? Certe non magis proderunt impotenti monita, quam aqua sit opus illi qui ad iugulum vsque ea est plenus, ut prouerbio dici solet, quod sic accommodandum & explicandum puto. Nam sententia prouerbii huius ea mihi esse videtur, quæ illius; *laterem lauare*, (longe tamen aliter Erasinus) aut *in syluam ligna ferre*, aut *Nocturnam Athenas*, proprie summam faciamus hunc in modum:

Cui persuasum quid est; et dissuaderi id potest, apud eum, inquam, monita locum habent: At hic est sanabilis, & proinde melior.

At qui impotens nihil habet persuasi.

Ergo

Ergo nec moneri, nec proinde sanari potest, & proinde intemperante est deterior.

Scribendum igitur ὅς ἐστιν ἀνὴρ, & mox οὐκ ἔστιν ἀνὴρ, & ἡττον, & τοιαῦτα; scilicet mala. Sic enim vetus tralatio, & quidam libri veteres teste Lambino: Et quod caput est, sententia postulat, ut explicauimus, & infra cap. 8. ubi de hac re latius aperte confirmatur, intemperantem facere persuasum; impotentem non item. Hinc intemperans facit omnia certo habitu, putat omnia facienda: Impotens vero antequam faciat, contrarium sibi persuadet, sed cupiditatibus abripitur.

ἐν τῷ αὐτῷ πᾶσι.] Hic de ultimo dicto quaeritur, An verum sit, & non videri. Argumentatur hunc in modum:

Si in omnibus, id est, non tantum in voluptatibus; sed in honore, pecunia, &c. versatur impotentia; quis, inquit, erit simpliciter impotens, id est, ergo absolute & simpliciter nullus erit impotens. At hoc falsum. nam impotentem absolute & proprie quem reperiri, esse, inquam, impotentia vitium quoddam certum ab aliis discrepans. Quod, inquit, id est, vulgo constat.

Falsum igitur hoc.

Ergo & illud.

Ratio autem connexi, ὅς ἐστιν, &c. nam si quis dicat, eum proprie & absolute impotentem dici posse, etiam qui omnes impotentias habeat, atque ita consecutio non videatur bona. Respondet Arist. falsum esse assumptum, id est, fieri non posse, ut unus idemque omnes habeat impotentias. Nam voluptates, in quibus proprie impotentia, interdum inter se pugnant.

ὅς ἂν αὐτὸς ἦ ἀνὴρ.] Pulchra est gnome analytica, quaestionis explicationem esse inuentionem, id est, rem ipsam cognosci etiam controuersiarum explicatione. Qua ratione semper utitur Aristoteles, eamque docendi rationem Aristotelicam reprehendentibus occurrendum est hac gnome. multi enim reprehendunt Aristotelem, quod multus est in adferendis & refellendis controuersis. Quando refello aduersariam & falsam opinionem, veram etiam explico & confirmo. Refutatio est, ὁποῖος quædam veri & confirmatio, moderate tamen faciendum. Verum est, multum tempus consumi in controuersis adferendis & refutandis: non omnes quaestiones adferendæ, sed grauiiores, & quæ pondus habent. In Italia ne minimam quaestionem omitunt, illi mensem interdum in expo-

exponendis controuersis consumunt, & sic faciunt Theologi, &c.

CAPVT III.

COMMENTARI.

Πρώτον μὲν ἐν σκοπέῳ.] Expositis de continentia & impotentia iis, quæ fere dici consueverint, iis etiam quæ controuersiam facerent : hoc tandem loco explicationem orditur. Et hoc quidem capite ordinem primo tractationis & argumentum breuiter exponit : deinde de scientia & opinione continentis & impotentis copiose explicat.

Ἄρθρον μὲν ἔν.] Argumentū & ordinem vniuersæ tractationis breuiter hic exponit. nā tres eam in partes secat; quartū prima de scientia impotentis & continentis: altera de eorum materia, an omnibus in voluptatibus & doloribus, an vero in certis versetur : tertia denique de comparatione earum affectionum, quæ cum his duabus cognationem quandam habere videantur, cuius generis sunt tolerantia, mollities, temperantia & intemperantia, pertinacia & facilitas, differantur. Extrema tamen disputatione iterantur quædam de scientia. Cæterum in his tribus partibus explicandis, vna explicantur & dicta, & quæstiones illæ sex, de quibus hactenus. Hinc πρότερον ὁ ἐγκρατής καὶ ἀκρατής, an continens & impotens, εἰσὶν ἕχοντες, id est, ἔχουσι an habeant, Ἀλλὰ φερόμεν differentiam, τὸ ποῦ καὶ ὅ, eo quod in quibusdam : an differant ratione modi, an materia, in quo versantur.

ἔτι δὲ διὰ τῆς.] Orditur hoc loco disputationem à duabus quæstionibus, quas prius leuiter dissoluit (nam infra de iisdem copiosius) quam vererem & disputationem ordiatur: Prior quæstio; qua re impotentis & continentis natura potissimum contineatur, materia ne, an modo, an utroque? Altera quæstio; an impotentia in omnibus voluptatibus, atque adeo aliis omnibus rebus turpibus, an vero in iis tantum, in quibus intemperans versetur? vtramq; dissoluit coniuncte & spectandam esse tam materiam quam modum : vtrq; inquam vim & materiam impotentia contineri. De materia sumit eā esse impotentia, quæ sit intemperantia, qua de re infra latius cap. 4. ἐν seqq. Non igitur in omnibus rebus turpibus est impotentia. De modo, ita breuiter: Intemperantem & impotentem in iisdem quidem versari voluptatibus, sed hunc animi quadam libidi-

libidine & impotētia, illum deliberato & consulto. Quæ differentia intemperantis & impotentis diligenter est attendenda. Vulgo namq; propter materiæ cognitionem sæpe has affectiones confundunt, cū differant modo, idq; infra conqueritur Arist. Multa strato & materia conueniunt, quæ tamen, quia modo & ratione differant, non sunt eadē. Virtus & iustitia vniuersa strato sunt eadem, ratione non item, vt supr. dictū *lib. 3. cap. 1. in fi.* Prudentia & virtus morū in rebus agendis iisdem versantur, ratione tamen discrepant, altera scopum, altera ea, quæ ad scopū curante, vt supra *lib. 6. in fi.* Dialectica, sophistica & prima Philosophia in iisdē versantur rebus, sed ratione discrepant. Dialectica quidem à prima Philosophia modo, nam hæc scientiæ, illa disputationis duntaxat est gratia: sophistica vero consilio & prozressi ab vtraq; differt. nam captionis & fraudis est causa, vt eleganter Arist. *in Metaphys. 2. lib. 4.* Liber enim primus est duplex, habet duo. Sic Nomothetica & Iurisprudentia strato sunt eadem, nempe legum & iuris, sed ratione non item. nam illa in ferendis, hæc in explicandis legibus occupatur.

[*ἡ δὲ πόλις ἔστιν ἡ δὲ πόλις.*] Hic tandem verius disputationem orditur, & primum quidem de impotentis scientia, vel opinione, quæ prima fuit controuersia, & quinta communis de impotente opinio. Refellitur autem tota hac disputatione maxime Plato aut Socrates, qui, vt supra dictū, neminem existimarit facere contra, atque sciret faciundum, & proinde impotentis nullam esse scientiam. Refelluntur & illi breuiter & initio, qui & ipsi scientiam quidem impotentis nullam esse dicerent, sed opinionem duntaxat. Vfus autem huius disputationis in eo cernitur, vt cognoscatur, quæ culpa impotenti sit tribuenda, nam per imprudentiam si peccaret, excusationem mereretur. Alter huius disputationis vsus in eo est, quod nobis ob oculos ponat pugnam rationis & cupiditatē, cuius pugnæ meminit & Apostolus Paulus, & pulcherrime *in libello de virtute morali* Plutarchus, quam Plato comparat quadrigis aduersus autigam in diuersas partes intendentibus.

[*ἡ δὲ πόλις ἔστιν ἡ δὲ πόλις.*] Refellit, vt dixi, initio eos, qui impotentes non scientia, sed opinione dicerent ἀνὰ πρῶτον, seu impotenter agere: nihil inquit hoc ad rem. nam opinione præditi firma (de qua, non de infirma locutos illos supra docuit) non ambigunt aut dubitant, sed vere & certe se scire arbitrantur, tanquam

tanquam scientia præditos. Neq; ad rem facit, quod contradici possit, leuiter fidem haberi & assensionem opinione: nam siema opinione præditos, tam constanter assentiri iis, quæ opinantur, quam scientia præditos. Argumento est Heraclitus, qui omnia sua decreta, etsi opinione, non scientia niti diceret, tamen tam pertinaciter tuebatur, & vera esse credebat, quam alii Philosophi, qui scire se sua dogmata dicerent. Sic enim accipiendus est hic locus, non de vna aliqua Heracliti sententia, vt vulgo faciunt, sed de tota eius Philosophia, vt Aristoteles ipse accipit in *Magnis*, quo pertinet, quod scribit Plato in *Theateto* de Heraclitiorum pertinacia in disputando [locus pulcherrimus aduersus homines pertinaces in disputando ille apud Platonē.] Nihil igitur ad rem, quod illi inter scientiam & opinionem distinguere. Hinc quando est agendum aliquid, quid ad rem, si sciam bellum gerendum, domum faciendam, suscipiendum magnum iter, futuram *ἐκδοχήν*, hoc per apodixin scio; alius dicit se opinari, quod ad factum, quod ad *πρόβλεψιν*, nihil interest, quod ad scientiam, interest. *τῶτο*, id est, supple *τὸ γενομένον καὶ τὸ μέλλον*.

ἀλλ' ἔτι διχῶς.] Omissa igitur distinctione opinionis & scientiæ, vt cuius in rerum cognitionibus, non vero in actionibus, de quibus hic agitur, sit vsus: serio hic aduersus Platonem docere orditur, quæ impotentis sit vel scientia vel inscientia. Cuius disputationis summa est, impotentem facere impotenter, partim scientem, partim ignorantem: dici posse, eum nunc scientem, nunc ignorantem facere, dissimili ratione, & adhibita distinctione scientiæ. Adfert igitur tres distinctiones Aristoteles. Prima, cuius & supra facta est mentio *lib. 6. cap. 10.* quod scire dicatur dupliciter, vel habitu, vel vsu. Scire namq; & is dicitur, qui etsi præditus scientia, ea tamen non utatur, sed vel quiescat vel aliud quid agat, vt Musicus non semper canit, neq; disputat Dialecticus, qui vero scientia etiam utitur, & hic scire dicitur, vt si medicus medicinam faciat. Ex his igitur si scientiæ habitu præditus, contra scientiam faciat, contra atq; præscribat scientia, mirum non erit, sed vt qui scientia utitur, vtendo contra faciat, fieri non potest. Hoc enim agit, vt scientiam ad vsu accommodet. Ad eundem modum impotens scit, quæ recta, honesta; quæ contraria: At cum est agendum, peccat, & ignorat, id est, habitu scientiæ est præditus, vsu ignorat. Itaque ratione habitus, impo-

impotens scire dicendus est, ratione vsus non item. non secus atque dormiens, inquit Aristot. in *Magnis*, qui scientiam quidem habet, sed interea non vitur: eaq; ratione dormiens & scire & non scire dici potest, et si exemplum de dormiente infra aliter accommodat Aristoteles.

ἐν ἐπὶ δύο.] Altera distinctio: Diximus supra lib. 6. cap. 21. & 12. in fin. syllogismum esse partim Theoreticum, partim practicum. constat item ex Analyticis, syllogismi sumptiones duas, alteram esse vniuersam, alteram singularem. Iam vero, inquit Aristoteles, nihil vetat, quo minus is, qui vtramque licet sumptionem habeat, non tamen vtraq; vitatur, vniuersa quidem, singulari non item, ut inquam is faciat & facere dicendus sit contra scientiam. Formula sit ista:

Ex duabus syllogismi sumptionibus, qui vtramq; quidem habet, singulari tamen non vitatur, is aduersus scientiam facere dici potest. nam ut recte Arist. ἀναλ. β. β. τὸ καὶ ἐν ἑνὶ ἐνδεχόμενον, i. actiones sunt rerum singularum. Quare qui singulari sumptione non vitatur, qui inquam aduersus hanc facit, is in rebus agendis aduersus scientiam facere dicitur.

Atqui impotens aduersus singularē facit q̄ non facienda, Ergo aduersus scientiam facere dicendus est, quod negabat Plato,

Semper considerata duo capita, propositio maior & minor. Est mihi potandū, hoc est porus. Ergo hoc mihi bibendum: de singulari, seu de minore constat. Sic verbi gratia, febre laboranti medicus scit lac non præbendum, nouit τὸ καὶ θάλασσαν ignorare tamen potest Theonem [hunc aut illum, Icti dicunt Titium] laborare febre, eiq; præberi lac. Scit medicus helleborum bili expurgandæ omnem esse perutilem, sed hoc aut illud esse helleborū ignorare potest, q̄ sæpissime accidit, & hinc ruinæ sæpe. Ad eundem modū impotens omnia turpia nouit esse turpia, sed hoc aut illud turpe esse, aut et hoc aut illud fugiendum esse ignorare potest: quod tamen maxime sciendum fuit, propterea quod in eo consistat actio, quam constat esse rerum singulatum. Sic Aristot. ipse in *Magnis*.

ἀλλὰ φέρεται δὲ καὶ τὸ.] Obscurus locus, quē alii aliter accipiunt. videtur tamen hoc dicere Arist. τὸ καὶ θάλασσαν seu vniuersum esse duplex, alterū in se, alterū in re. Est namq; vniuersum quoddam, q̄ non in rebus, sed in homine & eius intelligentia tan-

quam finibus contineatur, ut omnem helleborū esse purgandū bili vtilem, omnia turpia fugienda, parricidia puniēda. Est alterum *καθόλου*, quod in rebus ipsis cernitur, & rebus singulis definitur, atque adeo nihil fere est aliud, quam ipsarū res singulā, ut cum prioris generis est vniuersum, omni homini vtilia esse sicca: alterius generis sunt, huic aut illi homini hoc vel illud esse vtile. Iam vero prius quidem scit impotēs: posterius non item; aut si scit, eo non vtitur. De hac vniuersi partitione in *Analyt. lib. 2. prior. & 1. posterior.* vbi Interpp. Summa est, impotentem scire vniuersa, & rursus nescire illa quidem rebus non accommodata, id est, vere vniuersa: hæc rebus applicata, quæ sunt res ipsarū singulā, & hoc est, quod modo dictum impotentem syllogismi practici propositionem maiorem quidem scire, assumptionē ignorare posse, quod idem aliis quoque accidere docuimus. vnde agat nesciens prudensque impotens, nec ne, ad hanc quæstionē facile his cognitis respondere poterimus, *ἀμείχανον ὄσον*. Elegans phrasis apud Græcos, *nimum quantum*, id est, quamplurimum Latini dicunt.

ἐπὶ τὸ ἐχθρὸν.] Tertia distinctio seu potius primæ subdistinctio nam in prima dictū fuit scientiam partim habitu, partim *ἔντλη* [quod Barbari dicunt actu] hic habitū scientiæ ipsum distinguit. nam alium esse solutum & liberum, de quo in prima, alium constrictum & impeditum, verbi gratia, medendi scientia in Galeno est habitu quidem soluto, i. ad agendū non impedito, in Galeno inquam vigilante, sano & sicco [vulgo dicunt sobrio] in eodem dormiente ebrio & furioso, eadē scientia est habitu impedito & constricto. Pro huius igitur discriminis ratione, vnus idemque scientia præditus potest dici & negari. Ad eundē modum & impotens. nam & impotens corpore afficitur cupiditatibus & animo tanquam dormientis, ebrii & furiosi. Irati spumas, amantis pallorem & interdum furorē videre licet. Quare cum cupiditatū quib. perturbatur impotens, eadē sit vis quæ vini, somni & furoris, recte dicimus impotentem, ut ebrium, &c. etsi habitu scientiæ præditum, constricto tamen & impedito esse ad agendum, & proinde impotentem, ut dormientem partim scire, partim ignorare.

τὸ δὲ λέγειν τὰς λόγους.] Refellit breuiter contradictionem quandam, qua videri possit impotēs scientia præditus. Sic. n. occurrere poterat: videre licet, impotentes multos præclaras dicere sententiās de rebus honestis. Ergo scientia præditi videtur.

nam

nam qui præclara loquitur, non ignarus esse videtur. Respondet Arist. loqui sententias non esse satis idoneum scientiæ argumentū. Tres affert similitudines, quibus doceat, non esse id idoneum. Prima: nā multos, inquit, videre licet, iratos aut amantes, qui versūs Empedoclis grauissimi Poetæ & Physici (cuius versūs olim, vt & Euripidis videntur et vulgo in ore fuisse) & apodixes seu dicta & argumenta loquantur, non intellecta tamen. Deinde pueros quoq; multa conglomerare, sed eadē non intellecta. nam oportet ea vt intelligantur adulescere, q̄ cum ætate & tēpore fieri debet. Tercio, histriones deniq; & ipsi multa pronunciant, nō tamen ex animo, sed fite & simulate. Adeundem modū & impotentes, multa quidem illi interdum præclara loquuntur, sed dant, vt ait poeta, sine mente sonum. Multa, inquit supra *lib. 6. Arist. cap. 8.* loquuntur & sonant adulescentes præclara, sed sine fructu, quia non credunt. quemadmodū & supra *lib. 1. cap. 3.* est explicatū, vbi diximus nullā absq; fide & persuasione posse esse scientiam. Impotentis igitur quia nō est persuasio: Ergo nec scientia veri.

ἐν τῷ αὐτῷ φυσικῶς.] Sententia Platonis, eiusque conclusio hæc erat:

Nemo scientia pradius cōtra eam facit. Ergo nec impotēs.

Verum Arist. antecedēs refellit, adhuc duabus potissimum rationibus analyticis. nam illa, cum de scientiæ habitu & vsu, tū de sumptionibus vniuersa & singulari analytica seu Dialectica esse videntur. Hoc autē loco Physice idē refellit, & docet, quemadmodum impotens contra cōscientiam seu scientiam faciat, tamen impotenter physice inquam: Nā animum hominis hoc loco pertractat penitus, eiusq; partes, ratio & cupiditas, quemadmodum in impotente cōfligant, luculēter ostendit. Sic accipiendū puto verbum *φυσικῶς*, q̄ confirmat verbum *infra in 1. cap. τ φυσικῶς*, quicquid dicant alii. Est igitur hæc tractatio physica, quatenus animæ partium conflictū attingit, ad mores tamen, vtpote ad actiones impotentium accommodata, adminiculo et prioris Analyticæ disputationis. Est autē insignis hic locus de pugna partium animæ, rationis & cupiditatum inter se, quam, vt supra initio dictum, Plato quadrigis, vt cupiditatibus in diuersum nitentibus, & aurigæ tanquam rationi comparare solet. nam vt poeta:

Fertur equis auriga, nec audit currus habenas.

Vt, inquam, ibi poeta, ita & impotentē auferunt cupiditates,

nequicquā reclamāte ratione. Alii, vt est apud Plutarch. nau-
eam cōparare solent, cui moderetur quidem gubernator tan-
quam ratio, sed vndiq; sēuiant fluctus, & venti tanq̃ cupidi-
tates. Exempla sint in Hercule, de vitæ instituto deliberante,
quem alio virtus seu ratio, alio alliceret voluptas, vt est apud
Xenoph. lib. 2. memorabil. &c. & Cic. lib. 2. Offic. & apud Ho-
mer. in Achil. lib. 1. Iliad. quem astuantem ira quidem ad vin-
dictam & pœnas de Agamemnone capiendas, incitabat, sed
pressit Minerua tanquam ratio, hoc est, Dea rationis.

ἡ μὲν γὰρ καὶ ὁ λόγος.] Explicaturus pugnā partiū animi, ex qua &
causa cernatur, cur & quemadmodū cōtra scientiā, rectamq;
rationem agat impotens: prius adfert nō de impotente, sed de
vniuerso genere, quemadmodū omniū animi vel ad cogno-
scendū, vel ad agendum impellantur. Dux igitur sunt opinio-
nes, quibus vel ad cognoscendū, vel ad agendū sit opus (sum-
ptiones vocantur in *Analyt.*) cōmunis vna, singularis altera.
Huius, vt & omniū rerū singulariū domina est vis sentiendi, il-
lius ratio & mens ipsa. His aut̃ duabus copulatis, & in vnum
concurrentib. i. ex harū coniunctione duarū, continuo exi-
stit cōplexio, τὸ συμπύκνωμα, i. vel cognitio vel actio In Theo-
reticis quidē cognitio, in aliis actio & affectio, v. g. si secū qui
cogitat, omnē hominē esse animal, & Cicet esse hominem,
continuo existit cognitio, & scit ille, qui hoc cogitat, Cicet.
quoq; esse animal. Sic in practicis, qui cogitat, omne dulce
gustandū, & hoc vel illud esse dulce: cōtinuo gustare cupit, i.
ad actionē se confert. Quo mihi sit opus, est efficiendū, veste
est opus, Ergo efficienda: Est potandum: hoc, inquit sensus,
est potus. Ergo hauriendus. Omni homini est eundum: se aut̃
quia hominē quoq; esse norit, statim ad eundū se confert. Ex
quibus perspicuū est, concurrētibus duabus opinionibus, cō-
tinuo existere cognitionē vel actionem, siquidē nihil sit im-
pedimento. nam vt actiones fiant, duo sunt necessaria, inquit
Arist. in lib. de sensu animant. vbi de his duabus sumptionibus
copiose & pulcre, bonū & possibile. nemo. n. mala aut̃ ἀδύ-
νατα nisi stultus suscipere velit; [aut ēt improbus, sed ille pu-
tat bona esse] & hoc est, quod ait, αἰσάνων τ' δυνάμειον.

ἐν ᾧ τῶν ποιητικῶν.] Hoc verbo Arist. interdum cōplecti-
tur artes, tam quæ in agendo, q̃ quæ in efficiēdo versantur, vt
& hoc loco, & in Eudem. lib. 1. cap. 3. in fi. vbi Medicinā & Poli-
ticā, vocat scientias ποιητικῶν. nam sciētias facit vel ποιητικῶν
vel

vel ποιητικῆς, cōmunius, vt dixi, accepto hoc vocabulo. Sic in *Metaph. lib. i. cap. 3.* sapientiam [Metaphysicam primam philosophiam, Theologiam] ostendit esse scientiam non ποιητικῆν, sed θεωρητικῆν. Et in eo lib. de sensu animant. hac ipsa de re harū sumptiones vocat ποιητικῆς. Sic & Plato in *Politico* scientias partitur in θεωρητικῆς & ποιητικῆς, vbi Politicam in τῇ ποιητικῶν numero esse ait. Perperam igitur hoc loco pro ταῖς ποιητικαῖς quidam supponunt ταῖς πρακτικαῖς [κρηδία supple δόξα, ἐν ᾗ insit, αὐτῇ ὅ ἐνεργεῖ, & hæc est, quæ agit. ἐπιθυμία cupiditas, αὔγει trahit.]

ὅταν ᾖ ἡ ῥα.] Hoc tandem loco pugna cupiditatū & rationis explicatur, & quæ modo communiter, hic proprie ad impotentē accommodantur. Ponatur igitur opinio vniuersa: nullum dulce esse gustandū ex recta ratione. ponatur & altera: omne dulce esse iucundum. Vtramque nouit impotens. Verum neutra ad agendū est idonea, etiam singulari est opus. sit igitur ista: hoc autem est dulce. hic iam configunt ratio & cupiditates. nam ratio, cuius vniuersa opinio fuerat, nullū dulce gustandum, suadet & hoc non gustandum, sed fugiendū: At cupiditas cōtra, quia omnia iucunda persequenda constituit, hoc autem dulce iucundum esse sentiat, continuo id quoque persequendum esse suadet. Impotens igitur nouit quidē nullas turpes voluptates esse persequēdas, sed ad agendum cum accedere debet, minorē propositionē non admittit suadente cupiditate, & proinde aliā quoq; maiorē facit, hunc in modū:

Omnes voluptates sunt iucunda. At tali muliere potiri iucundum. Ergo potiendum.

Actiones in rebus singularibus, ἢ μὲν ᾧ λέγει, ratio non vetat φέρειν fugere τῇ τὸ minore propositionem.

κινεῖν ὅδ' ἐκείνου.] Obscurius, videtur tamen ratio adferri, eius quod dictum, αὔγει: id est, eius quod dictum cupiditatem trahere tanquam mancipiū, vt supr. & ducere rationem. nam inquit, mouere [cuius pars est trahere, αὔγειν] vnamquamque partem scilicet animæ, i. rationem etiam, atq; adeo corporis et partes, ad eundem puta, aut faciendum quid, potest scilicet cupiditas, quasi diceret, non mirū est à cupiditate rapi & incitari rationē, vt à qua omnes animi & corporis partes incitantur, & moueantur. Allusit autem Arist. ad motus animātium causas, quas duas esse ait & ostendit, rationē & appetitionem seu cupiditatē, in lib. de motu animant. vbi & diximus, multa,

quæ huic faciunt, afferuntur. nam quod quidam verbū *ἡγεσι* recti casus esse aiunt, atq; id dici ab Arist. quod vnaquæque pars animi scilicet moueat hominem & incitet, verum nō videtur. nam pars vegetatrix non mouet, sed sensus, ratio, cupiditas *αρεσέρεσις*, id est, ratio & appetitio. nam sensus ad appetitum pertinet, *ὑπὸ λόγον* & cum ratione, *καθ' αὐτὸν*, non per se, *εἰ καὶ κατὰ συμβεβηκός*, sed ex euentu.

ὡς συμβαίνει.] Et hoc obscurū, maleq; vulgo acceptum. Dictum supra, impotentem in singulari potissimum opinione spectari: eam illum licet malam sequi, ex quo efficitur impotentem quodammodo peccare cum ratione, singulari inquam, non vniuersa, vt vulgo, quod diserte Arist. infra extremo capite, *καὶ ὅτι πυνδαίως*, &c. Accidit igitur contra, quam Plato existimarit, posse aliquem cum; seu ex ratione peccare aliquo modo, id quod mox explicabitur.

ὅτι ἐναντίας ἔστι καθ'.] Dictum impotentē quæ faciat, facere cū ratione, sequentem inquam rationem singularem. Cōstat tamen & hoc, facere eū & contra rationem, vniuersam utiq; An ergo, inquit aliquis, ratio sibi ipsa repugnat, præsertim in eodem homine cōtra naturam contrariorū. Arist. igitur huic quæstioni occurrens, rationē quidem rationi non repugnare ait per se, sed ex euentu, nempe, quia accidit vt cupiditas alit & cōcurrat cum opinione singulari seu ratione, eamq; secum trahat, & quodammodo vniuersæ repugnare cogat. Singularis igitur opinio, i. ratio, vniuersæ non repugnat per se, sed ex euentu, i. ob cupiditatis concursum, atq; ita cupiditas potius est quam opinio seu ratio singularis per se considerata, quæ vniuersæ & rectæ rationi repugnet. [Nullū. n. turpe persequendum: Adulterium turpe. Ergo non, &c. Sic recta ratio argumentatur. Impotens etiam sic argumentatur: Fac minorem, illi non talem faciunt, sed faciunt, Adulterium est dulce, quatuor termini. In mente facit aliam maiore: omnia dulcia persequenda. Minor propositio quam facit impotens. Ratio, seu minor per se considerata, non repugnatet maiori, sed cupiditas venit perturbans rectum syllogismum, & constituit loco recti alium. Singularis propositio & minor non subsumuntur à ratione. Cupiditas substituit falsam seu alienam minorem propositionem. Ipsa cupiditas in ipsa est causa, vt ipsa ratio in minore peccet, & repugnet priori. Vulgo dicitur, duæ sunt maiores propositiones. Nullum turpe persequendum, &c. omnia dulcia

dulcia persequenda, &c. illi nō repugnant inter se, de illa pugna nō agitur; sed de pugna minoris, hoc est, cupiditatis, non de duarū propositionum pugna agitur, sed de maioris ex recta ratione, & minoris ex cupiditate: cæterum accuratior de repugnantia scientiæ & rationis inter se [Interpretes prætercunt omnia] explicatio videatur apud Arist *lib. 2. prior. Analyt. ca. 21.* ubi multa ad hunc locum accommodata. Hinc omnis scientia vel habitu, vel usu. Hæc diuisio ibi quoq; affertur: scientia quæ est usu interdum repugnat scientiæ, quæ est habitu. Habitus scientiæ repugnat cum actu. Vno verbo magnam & longam disputationem attingit Aristot. sæpe. De his, quæ hic tractantur, altum apud scriptores silentium.

ὅτι οὐ δύναται.] Quod dictū impotentem vniuersam summptionem seu opinionem habere, id à beluis ex contrario hic cōfirmat. Nam quia beluæ rerum tantum singularum notitiam, id est, sensum seu phantasiam & memoriam, quæ rerū sunt singularum, non vniuersarum, habent: ea re vulgo impotentes dici non solent, nisi forte tralatione quadam per metaphoram vt ventum quoq; impotentem dicit Horatius. Formula:

Impotens scientiam habet vniuersam.

At beluæ non habent.

Ergo non sunt impotentes.

πῶς δὲ λυέται.] Ex prioribus perspicuum est, impotentem partim scientia, partim ignorantia peccare: scientem quidem vniuersam opinionem, ignorantiam singularis. Ex quo & hoc perspicuum, quæ in impotente ignorantia sit ratio & modus, de quo quærendum monuerat *supra initio capit. 2. εἰ δὲ ἀγνοοῦν.* Perspicuum denique & hoc ignorantia eius causam esse cupiditatem. Iam vero ea quomodo pellatur, & scientiam plane recuperet impotens, hoc loco non tam explicat Aristoteles, quam indicat: eadem id fieri ratione, quæ vel ebrius, vel dormiens ad se redeunt: quam enim impotentis, eam & horum esse rationem, vnant eandemque omnium communem, non vero huius affectionis, id est, impotentia propriam: verum quia ea ratio ad physicum potius pertinet, hic eam in rebus politicis attigisse satis fuit, sic & *infra libro octauo instio, & alibi.* In *Magnis* tamen breuiter explicat. Vt enim, inquit, ebrii simul ebrietate liberati fuerint, rursus iidem sunt, qui ante, neque enim ratio plane iis

exciderat aut scientia; sed vino oppressa quasi fuerat & sepulta. Sic & impotens, in quo ratio cessarit, & quasi sopita fuerit, non extincta, cupiditate dominante, ea tandem liberatus & solutus tanquam ab ebrietate, idem fit, qui ante, id est, sciens prudensque.

ὁ αὐτὸς λόγος.] Elegans dicendi genus Aristoreli vsitatisimum, eique contrarium ἐπεὶ λόγος, id est, nihil ad rem, hoc non huc pertinet, ut quod Plato de Ideis in *Politiis* disputat, ἐπεὶ λόγος. Iam Aristoteles conatur suam & Platonis opinionem conciliare. Tanquam enim astutissimus & callidissimus disputator reprehensis aliorum opinionibus primum, post conatur quantum potest, eas cum suis conciliare, quod in multis locis & sæpe hic facit.

ἐπεὶ δὲ ἡ τελευταία.] Hæc verba vsque ad illa, ὡς ἂν τῷ, &c. eodem pertinere mihi videntur. Aristot. quia ab aliis, quod sæpe tamen facit, dissentire est odiosum, callidum quoddam est institutum, oppugnare quidem aliorum primum sententias & refellere, tandem tamen eas lenire, & cum sua quodammodo conciliare. Sic & hoc loco de Platone, cuius est sententiam adhuc oppugnavit, tamen non absurdam, si comode accipiat, videri posse ostendit. Iterat autem initio ea, quæ supra, posteriorem summptionem seu opinionem propositionem & terminum rerum esse sub sensum cadentium, quarum, ut supra, dominus & arbiter sit sensus: eamque esse actionum dominam & principem. Hanc denique impotentem aut non habere aut certe non uti, sed sonare potius, ut qui versus Empedoclis aut Euripidis, ebrii & furiosi iactare solent. His iteratis, adiungit, quod propius ad rem facit, extremum terminum, id est, posteriorem summptionem non esse generalem, eaque propter non esse ad scientiam accommodatam. nam ut supra alicubi, & infra *lib. 20. cap. ult.* Scientia est rerum uniuersarum, non singularium. nam ut eleganter Aristot. *lib. 1. Rheticæ & Metaphys. lib. 3.* τὸ δὲ καὶ ἐκείνων ἀπὸ τοῦ καὶ ὅτι ἐπιστητόν. His igitur ita præmissis, quorum summa est, impotentis errorem cerni non tam in uniuerso genere, cuius tamen propria est scientia, quam in rebus singulis. Ergo, inquit, effici videtur, quod voluit Socrates, impotentem non facere contra scientiam, ut nec quenquam aliam. Formula pro Socrate sit ipsa:

Impotens non tam contra uniuersam, quam contra singularem facit summptionem (ea namque est, qua torquetur

quetur cupiditatibus, non vniuersa, ut supra explicatum, & hic iteratur.)

Ergo contra scientiam facere non videtur.

Connexi ratio, quod scientia sit vniuersi generis, non rerum singularum sub sensum cadentium.

ὡς δὲ καὶ τὸ ἐχθρὸν.] Legendum puto ἢ ἐν τῷ ἐχθρῷ. Ita namque vetus interpres & sententia perspicue id postulat: habet, inquit, impotens minorem sumptionem, sed quasi in habendo, ἐν τῷ ἐχθρῷ δὲ ἢ ἐπὶ τῷ οὐδὲν, non sit positum scire, id est, habet, tanquam non haberet, quia non utatur. De similibus mendis supra diximus initio libri huius, ζεῖσθαι ἀνὴρ φάσιν ἔ-
τω, &c.

ἢ γὰρ τῆς κυρίας.] Scholiastes Græcus κυρίας etiam legi monet, & vtrumque approbat, non recte nam repugnant libri veteres omnes & vetus translatio & sententia. neq; enim scientia recte dicatur partim propria, partim non propria: hoc tantum vult Aristoteles in sumptione generali proprie esse scientiam, in ea, quæ sub sensum, non item.

περὶ μὲν δὲ.] Tria fere explicanda susceperat, de quibus initio huius capitis: hæc igitur de primo, etsi de eo nonnulla etiam infra cap. 10. &c.

C A P V T I V.

C O M M E N T A R I I.

Πότερον δὲ ἐστὶ τις ἀπαλῶς.] Quod alterum erat caput de materia harum affectionum, hic plenissime orditur explicare. Et hoc quidem cap. docet nihil aliud quam impotētiā proprie in iisdem cum intemperantia voluptatibus: tralate autem seu improprie etiam in aliis. qua quidem explicatione dissoluitur sexta quæstio, & sextum explicatur dictum.

Πότερον δὲ ἐστὶ τις.] Iterat quæstionem, de qua supra. An impotentia quædam reperiatur certo nomine, an vero nulla sit, quæ proprie dicatur impotentia, sed nomen sit commune, impotentium variis in rebus, quam, ut dixi, quæstionem dissoluit explicatione materiæ. Sumit autē initio generalis impotentiz materiam esse voluptates & molestias, item continentiz & his affinium patientiz, tolerantiz & mollitiei. Sumit inquam id, ut certum & vulgo notum, etsi infra rationibus idem confirmat, cum, quia vulgo impotens & intempe-

rans pro eodem habeatur. Constat autem intemperantem ob voluptates dici, tum, quia notissimum sit vulgo molliciem, quacum cognatio est maxima impotentiae ob voluptates & molestias dici.

ἐπεὶ δὲ ἐστὶ τὰ μὲν.] Quia iam constat, voluptates & molestias, impotentiae esse materiam seu stratum, illarum diuisione verum exquirat, & quaestionem dissoluit. Voluptates igitur partim sunt necessariae, quae & corporis, partim non necessariae, vtilis tamen & suapte natura expetenda. Illius generis sunt potionum, escarum, & venerearum, frictionum, ad summam, quae vel tactu vel gustatu percipiuntur: huius generis sunt copiae, diuitiae, opes (non idem copiae & opes, ut vulgo) honores, victoria, liberi, amici, & reliqua fortunae bona. Quid ergo inquit aliquis de bonis seu virtutibus animi? Certe ea huc non pertinent: nam tamen & illa propter se sint expetenda, quia tamen in iis nimium non reperitur, & proinde, neque peccatum, neque vitium (quorum alterutrum hic est necessarium, ut mox patebit) ea re voluptate bonorum animi hic non vitimur, atque sic nihil ad rem. Et hoc est, quod ait Aristoteles, ἔχοντες δὲ ὑπερβολὴν, nam virtutes sunt quidem illae αἰρεταὶ καὶ αὐτοὶ οὐκ ἔχουσιν οὐ ὑπερβολὴν. Qua de re extat pulcherrima disputatio; An inquam virtutum sit ὑπερβολή: An virtutes, ut alia fortunae bona, quo auctiores & maiores, eo magis noceant. Sic diuitiae quo maiores, eo magis perniciosae; & an prudentia, quo maior, eo magis perniciofa, ut est apud Aristotelem libro secundo Magn. capite 3. in fine, ἀπλῶς δὲ & non proprie & simpliciter, ἀπλοῦς καὶ ἁπλοῦς, sed cum adiunctione.

τὰς μὲν δὲ κατὰ ταῦτα.] Expedita voluptatum seu rerum voluptatis efficientium partitione: eam iam hic accommodat ad rem, hoc est, ad quaestionem, An impotentia sit vlla propria, & quibus in rebus versetur, si sit. Ait igitur, eos qui in voluptatibus non necessariis recte modum rationis superant non dici vulgo impotentes simpliciter & absolute (Cicero sic loquitur libro secundo veterum Rhet. in fine. Aristoteles semper dicit ἀπλῶς) sed cum adiunctione, κατὰ τὴν ἀνάγκην, hunc in modum impotentes, irae, lucri, gloriae, honoris, pecuniae, &c. id est, animi impotentes ἑκατέρωθεν: ut pote alios ab iis, qui simpliciter impotentes dicantur, ut potius similitudine quadam seu translatione, quam vere & proprie,
non

non secus atque olim pugil fuit celebris, cui nomen hominis commune alioqui, tanquam proprium fuerit. nam ut hic simpliciter & proprie nomen nullum habuit suum (neque enim Titius aut Caius dictus fuit, sed homo) ita & in voluptatibus non necessariis, qui modum superat, nullum est suum peccati nomen, sed mutuo sumptum impotentiae, ab iis voluptatibus, quibus id proprie vulgo attribui solet. De hoc autem Olympionice (raro aliquid reperitur de isto, vocabatur *αὐτοπαῖς*) *αὐτοπαῖς* meminit præter Michaëlem Ephesium, Scholiastes Græcus initio lib. 5. *Ethicorum* [illius non magna auctoritas, Græcus recens interpret valde indoctus] Alexander in *librum primum Top. Aristotelis*, ubi hunc pugilem vocat, & huius loci meminit: *σημείον δὲ, argumento autem sit.*

σημείον δὲ ἡ ῥῆσις. Signo docet, quod modo dictum, superantes in voluptatibus non necessariis modum, simpliciter non esse impotentes, etsi ex communi loquendi usu, quem subobscurè indicat Aristoteles verbo *λέγεσθαι*, hic quoque iam perspicui potuit (quando enim quis in voluptatibus corporis se continere non potest, hunc *ἀσώτως* dicemus impotentem vel incontinentem nulla particula adiuncta.) Ratio tamen hæc est, quia impotens vituperatur non solum, tanquam peccasset duntaxat, sed etiam tanquam vitiosus (inter quæ duo quid intersit supra lib. 3. & 4. aliquoties est explicatum) his autem in voluptatibus non necessariis modum superans, non item. Formula:

Omnis vera impotentia vituperari tanquam vitium solet.

At harum rerum [scilicet voluptatum non necessariarum] impotentia vituperari ita non solet.

Ergo non est vera impotentia.

De propositione infra explicabimus late capite 8. Hinc an impotentia vera proprie dicta sit vitium & vituperabile; An peccatum, cui ignosci & venia dari possit. De assumptione infra hoc capite. Debuisset meo iudicio clarius confirmationem assumptioni coniungere: tanta enim perturbatio interdum, nisi quis bene intelligat, non videbitur analysin. pono: omnis *νῆξις*, omne vitium vel est commune & totum, vel pars vitii; An impotentia sit vitium generis

generis loco, an tantum species vitii, an pars vitii: hoc certum est, siue genus siue pars sit, esse vitium quoddam. atqui impotentia in rebus non necessariis non est vitium, iam subiungit.

τῶν δὲ περὶ τούτων.] Ex iis autem, qui in corporis voluptatibus (in quibus & versatur temperans & intemperans) ex iis ille, qui non consilio certo persequitur, quæ nimia sunt in rebus tamen natura iucundis, aut fugiens molesta, famem, sitim & frigus, & in omnibus, in quibus tactus & gustatus, sed tamen non certo consilio aut mente, ille demum dicitur ἀκέραιος, nō cum adiunctione, quod sit in hac aut in illa re, vt dicimus hominem impotentem iræ, sed dicitur impotens ἀπλῶς.

τῶν δὲ περὶ τούτων.] De impotentibus cum adiunctione breuiter adhuc, nunc de proprie impotentibus. Eos igitur in corporis voluptatibus, quæ gustatu vel tactu capiuntur (in quibus & temperantes & intemperantes, aliter tamen quam impotentes, hi namque absque ἀκέραιος, illi cum ἀκέραιος) versari, docere primo videtur hoc signo, quod molles in iisdem versentur. nam cum mollibus summa est impotentibus cognatio, qua de re infra cap 7. Vt igitur molles, ita & impotentes in corporis voluptatibus versari dicendi sunt. Hoc igitur vnum signum Aristoteles primo videtur afferre. Penitus tamen [in recessu dicunt vulgo] intuenti, & hæc duæ præterea rationes allatæ mihi hic videntur. Altera à loquendi vsu, quod vulgo in voluptatibus corporis absque ἀκέραιος peccantes, impotentes dicere soleamus: altera quod temperans & intemperans in iisdem versentur, cum quo intemperante summa impotenti est cognatio, adeo vt pro eodem sæpe sumantur, & hoc est, quod ait, καὶ ἀπὸ τούτων, quorum verborum hæc quidem vis est proprie, quia impotentes in voluptatibus corporis, & in iisdem & intemperantes versari iam constat. non absurde igitur vulgo ea nomina confundere solent: Inuerti tamen eorum vis potest hunc in modum, quia confundantur, id argumento quoque esse potest in iisdem eos versari rebus.

εἰς ἢ περὶ τούτων.] Rectius alii, περὶ τούτων. nam de intemperante & impotente loquitur, eos in iisdem versari, quemadmodum & supra libro quinto alicubi, peccatum monuimus.

διὸ μέγαλον ἀνόμιον.] Adiungit Aristot. exposito intemperantem

rantem & impotentem in materia conuenire, quibus tamen in rebus dissentiant. nam vt iam dictum, intemperantem peccare iudicio & proæresi, impotentem non item. Ex qua dissimilitudine & hæc altera existit, impotentem cupiditatibus scindi, & rapi: intemperantem vero vacare omnibus cupiditatibus, aut certe leuibus teneri, quod infra *lib. hoc cap. 9.* late explicabitur, vbi hac de re docet Aristoteles impotentem multo deteriorem esse intemperantem, qui nullis licet instinctus cupiditatibus, tamen turpes voluptates persequatur. Quid enim, inquit hoc loco & illo Aristoteles, hic faceret, si cum nullis cupiditatibus inflammatus, tamen turpia persequitur, quid inquam, de hoc fieret, si cupiditates insuper accederent iuueniles, id est, ardentes seu acerrimæ. Eadem est & dolorum seu molestiarum ratio.

ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν.] Hoc loco assumptionem, de qua supra explicat & confirmat, ea erat, bona fortunæ suapte natura non vituperari, & sic ea re impotentiam non proprie cadere in illa. Rationem affert hanc [est quidem longa disputatio, sed vis in tribus verbis consistit] quia natura per se sunt expetenda. [Quicquid enim natura bonum, non vituperandum. At hæc bona & per se expetenda. Ergo, &c.] ibi, *ὅτι φύσιν τῶν αἰσθητῶν*, &c. quam tamen assumptionem, vt planius explicet, voluptatum partitionem, de qua initio huius capituli hic iterat, quæ tamen eo loco bipartita, hic est tripartita. nam voluptates partim natura expetendas esse, partim contra naturam esse, partim denique medias quasdam & interiectas. Primo genere continentur, quas supra necessarias dixit; altero, quas infra beluinas & ferinas vocabit capite proximo: tertio denique in genere sunt, quæ non necessariæ quidem illæ, sed tamen natura expetendæ, & hæc re cum primis conueniunt, & de hoc extremo duntaxat genere est explicandum, vt in quo assumptio versetur. At igitur ex huius generis voluptatibus, quod vel iis afficiatur, vel expetat & sequatur, neminem vituperari, sed quod certo quodam modo eas persequatur, id est, quod nimia earum persequatur seu *ὡς ὑπερβολὰς*. Verbi gratia, honores sectari, turpe non est, aut vitio dandum: sed ambitiose eos sectari est turpe. parentes aut liberos amare, etiam laudabile est: sed stulte aut nimia cum indulgentia, vitiosum est, vt Niobes in suos liberos stultus fuit amor, & Satyri conuolamento Philopatoris in parentem. De Niobe notum est
ex Poë.

ex Poëtis. De Satyro scribit Scholiastes Græcus eum, quia patre conciliante puella adamata esset potius, tantopere patrem ea re amasse, ut ad mortui tumulum, multis primum profusis lachrymis tandem se præcipientem dederit. Hæc ille, nescio qua fide. nam Aristoteles (est Scholiastes Græcus, cui nihil feretribuo, nam indoctissimus est. In hunc & proximum librum ad finem nihil est in Scholiis, quod fere sit lectu dignum, quam id, quod in priores tres libros scriptum est) subindicat stultum quendam huius Satyri in patrem fuisse amorem, & multa stulte ea re in communi vita factitasse (*de ditione* enim semper commemorat Scholiastes, nullum affert auctorem.) Itaque in his bonis nullum proprie & sua vi inest vitium, sed ex abusu, eaque re nemo ex iis est vituperandus, sola nimia in iis sunt mala, reprehendenda & fugienda. At impotentia alia est ratio, quæ vel ipso nomine vitii quid continet, suaque vi est vituperanda, & ex rebus vituperatione dignis. Ex his igitur impotens proprie nemo dicatur, proprie inquam. nam similitudine quadam & translatione in his nimia sectantes, impotentes quoque dici solent, non absolute, sed cum adiunctione. Quemadmodum malus histrio aut medicus quis dici potest, qui tamen absolute non sit malus aut improbus: Næuius & Suffenus ille mali fuerunt poëtæ, per se tamen fortasse mali non fuerant. Mali fuerunt Philosophi Epicuræi, viri tamen plerumque optimi, teste Cicerone *libro tertio officiorum*, & alibi multis in locis, &c.

CAPUT V.

COMMENTARIUM.

Etiam hic de materia impotentia & continentia: pro cuius discrimine & aliam impotentia distinctionem adfert, partim eam esse absolutam & propriam, partim beluinam seu ferinam, partim denique ex morbo & consuetudine immanem. nam hoc capite nihil fere aliud, quam de ea affectione, quæ initio libri feritas seu immanitas dicta est, explicatur.

[*in d. de ign. v. 10.*] Iucunda seu voluptates partim sunt natura (quas capite proximo *φύσις* vocat) partim contra naturam. Illæ vel sunt absolute, vel comparate: Illius generis sunt

sunt verbi gratia, dulcia, quæ omnibus omnino animantibus sunt iucunda: comparate sunt pro generibus hominum aut beluarum. Verbi gratia, oleaster capris est tanquam Ambrosia, inquit Lucretius, homini res amarissima, fugit Amaraceum fuscus, homini iucundissimum, sed contra cœnum sui res iucunda, homini teterrima, inquit idem Poëta *lib. 6.* Afri & plæræque ad orientem gentes odoribus mirifice delectantur [insaniunt ita odoribus, nisi exportarentur, se ipsos perimerent odoribus. Hispani imitantur aliquo modo. Aphri habent hanc naturalem voluptatem] ad Septentrionem non item. [non possunt bibere, quin semper infundant odorem] Præter naturam autem voluptates item facit bipartitas, vel *ἡμετέριαι*, ferinæ & beluinas, vt *ἡμετέριαι*, ex morbo. nam quæ ex consuetudine etiam huc pertinent, quod mala consuetudo tanquam morbus sit quidam, ne quis hoc genus tripartitum putet, quod faciunt plærque contra Aristotelem, cum hoc capite, tamen infra *capite proximo*, *ὁ δὲ τῶν δὲ τῶν ζῴων* *ἡμετέριαι*, &c. Ad summam, tria voluptatum sunt genera, naturales, quæ & humanæ, beluinæ seu ferinæ, & morbosæ, seu quæ ex morbo.

ἡμετέριαι *πρὸς τῶν ζῴων*.] His voluptatum generibus iam distinctis suos cuique accommodat habitus. De primo genere per pauca: de reliquis duobus, quæ vno immanitatis genere contineri possunt, latius explicatur. Pontanus præclarum de *immanitate* librum edidit, eamque ponit vel in nimia crudelitate, à qua tamen differt (nam immanis supplicii & crudelitatibus delectatur, crudelis non item) vel in rei veneræ, etiam cibariæ voluptate beluina. Vtriusque generis plurima affert ille exempla Aristoteles aliter. nam immanitatem vel vocat ferinam, quæ proprie est immanitas, vel morbosam. Itaque Aristoteles non tam materiæ, vt Pontanus, quam originis & causæ efficientis rationem habuit. Immanitatis namque causa, vel est natura deprauata, vel morbus grauior, vel denique consuetudo. De beluina, cuius causa deprauata natura, vbi homo hominem exuit, exempla afferuntur hic tria. Primum est de muliere quadam, quæ grauidarum aluo exsecta, infantes sanguinolentos deuorare sit solita, Lamiæ in Ponto fuisse ait Græcus Scholiastes [nescio qua fide.] Alterum est de Barbaris, qui vel crudis vescantur cibis, vt beluæ, vel etiam humanis carnibus, vel denique qui ad epulas liberos suos inter se

commutarint, quod genus Aristoteles hoc loco in Ponto fuisse ait, nempe Achæos & Heniochos [istam locum reperi] quos *αὐτὸν πομπήζους* fuisse, narrat idem Aristotel. *lib. 8. Polit. cap. 4.* Celebris est & Æthiopum & aliarum quarundam gentium *αὐτὸν πομπήζους* Tertium exemplum de Phalari Tyranno, quem narrat Scholiastes Græcus, suum commesse filium: puto potius Aristotelem ad immanem huius Tyranni crudelitatem & naturæ repugnantem (hinc Phalarismus apud Ciceronem *ad Atticum*, & *Phalarica imperia* prouerbiū) spectasse. Eodem referri possunt immanes Semiramidis, Tyberii, Caligulæ, Heliogabali, Commodi, aliorumque libidines, quæ sunt horrendæ, de quibus Suetonius & alii, sed tacendæ potius. Et hæc quidem de altero genere. Tertium est de voluptatibus item immanibus, sed quarum causa sit morbus, Epilepticus puta, aut Melancholicus seu furor. Cuius generis duo hic affert exempla, alterum de eo, qui matrem immolatam comedit; alterum de eo, qui conserui iecur, de quibus amplius quærendum, nusquam reperi. De consuetudinis autem immanitate hæc affert exempla, ut si pilos vellere quis sibi, vel ungues præmordere, vel carbonibus & terra vesci, vel denique muliebria pati consuevit. nam ut & hoc loco & in *problemate 27. sectione 4.* latius, Venus nefanda partim est natura, partim consuetudine. Narrat Auerores (hoc D. Zvvingerus narrat) puellam fuisse, quæ tota vita radícula, quam Napellum vocant, fuerit alta, consuetudine quadam: sic noui quosdam, qui tantum pane vixissent. Est quiddam immane contra naturam; narrat & Pontanus, quendam semper in mari, non in terra habitasse.

ὅσους μὲν ἐν φύσει.] Exposita iam voluptatum genera habitusque iis consentaneos ad rem hic accommodat, id est, ad disputationem de continentia & impotentia, An inquam habitus hi impotentiz sint genera (sint species ut vulgo loquimur) docet autem non esse, similitudine quadam aut tralatione, ut priore capite de impotētia, lucri, gloriæ, iræ, dictum: ita & hanc affectionem tam beluinam quam morbosam esse, & dici posse impotentiam, cum adiunctione inquam, impotentiam, beluinam seu morbosam, non simpliciter impotentiam. duabus autem rationibus: nam oratio ut aliàs, ita & hic satis est perturbata, id docere & confirmare mihi videtur. ex qua quidem disputatione & altera demum elicitur impotentiz par-

tia: partitio, eam partim esse humanam, partim beluinam, partim denique morbosam.

ὅσοι μὲν ἐν φύσει.] Priori ratione hoc potissimum agit, ut doceat, has affectiones non esse impotentia: genera, tam beluinam, quam morbosam. De beluina quidem hæc est ratio, quia ex natura deprauata, ut supra est dictum. At quibus, inquit, natura est causa, eos nemo vnus impotentes dixerit. Cur ita? nam quæ ex natura, vituperari non solent. De quo supralate lib. 3. ca. 5. Impotentiam autem, ut vitium quoddam vituperari supra dictum cap: priore, in fin. Formula:

Omnis impotens vituperari solet.

At, qua natura, ut & ha affectiones non item. nemo enim vituperat hominem natura cecum, sed qua quis culpa sua contraxerit mala, vituperari solent.

Ergo in his qua natura, & proinde in his affectionibus beluinis nulla est impotentia: non magis, inquit, quam scemina dicenda sit impudens, qua natura instituto in rebus venereis patiatur, non agat.

Eadem est & morbosæ affectionis ratio. nam quæ morbo aut consuetudine, morbo & naturæ simili, vituperari quoque non solent, quod ibidem dictum supra lib. 3. cap. 5.

τὸ μὲν ἐν ἡμέρῃ.] Quasi diceret, ex prioribus est perspicuum, has cupiditates tam beluinas, quam morbosas vitii limites excedere, id est, plus quiddam, quam vitium esse, nō esse proprie vitia, quemadmodum & de feritate initio est dictum, pertinet autem hæc clausula ad alteram rationem, qua hoc potissimum agit, ut doceat, has affectiones impotentias quidem proprie non esse, esse tamen cum adiunctione, seu quadam similitudine. nam, inquit, habere quidem eas cupiditates, vitii limites excedere, sed habentem se vel continere, vel non continere, & superari, est vel continentia, vel impotentia cum adiunctione tamen: ut de iræ impotentia supra dictum. Ratio autem huius rei mox explicabitur latius.

τὸ μὲν μὴ ἀκρωτῆ.] Vetus tralatio passiones, incontinentem autem simpliciter non dicendum. Alii quoque aliter vertunt: Nos hunc in modum, quemadmodum & ira affectum, perturbationis quidem, id est, iræ, impotentem; impotentem autem dicere non oportet. Nihil namque mutandum, verbo tantum τὸ μὴ ἀκρωτῆ intelligendum ἀκρωτῆ, aut supplendum;

verbum autem ἀνεγὼν δὲ accipiendum tanquam dixisset, impotentem proprie, absolute & simpliciter. hæc namque sententia est: Iratum non dicendum impotentem scilicet simpliciter, sed perturbationis, id est, cum adiunctione impotentem.

πῶς δὲ τὸ ἀνεγὼν.] Altera hic explicatur ratio, similitudine quadam. Quæ adhuc de beluinis & morbosis affectionibus sunt dicta, ea non de vniuerso genere, sed ex parte duntaxat fuerunt, nempe de voluptatibus duntaxat seu cupiditatibus ad intemperantiam potius solam pertinentibus. Hoc autem loco de vniuerso immanitatis genere quædam aspergit, & ab hac disputatione ad cupiditatum affectiones, tanquam ad species argumentatur. Omnis igitur, inquit, vitiositas nimia, & modum homini vsitatum superans, partim est beluina, partim morbosa, quemadmodum & supra initio de virtute dictum, omnem virtutem, vsitatam hominibus, virtutum rationem superantem seu modum, diuinam quandam seu Heroicam esse affectionem. Fortitudo verbi gratia, in Hercule aut Camillo, prudentia in Vlysse, constantia in Catone, &c. Heroica quædam & diuina fuit virtus: Ad eundem modum in omni vitiorum genere, immanitates quoque, suæ reperiuntur, quarum causa vel sit natura deprauata, vel morbus & consuetudo. De intemperantia & iniustitia, id est, crudelitate supra allata sunt exempla. Hic de ignauia & imprudentia, nam reperiri ait quosdam, qui vel muris stridorem extimescant, qui ut inquit, *lib. 7. Polit. in princ.* vel muscas prætervolantes metuant. Quæ dicendi genera, ut proverbialia annotauit Erasimus, sed diuersis in locis [non enim indicat illum locum in *Politiciis*.] Sic fere & Cicero in *Pisonem* extremos: *A te ipso desperatum & relictum, circumspectantem omnia, quicquid increpauisset, pertimescentem.* Idem est, quod hoc loco dicit, etiam soricis strepitum vel muris pertimescentem:] Talis commemoratur à veteribus Pisander Tragicus, de quo Erasimus in proverbio, *Timidior Pisandro*, & Chyraldus *lib. 3. de Poëtis*, & Anthemon quidam, qui teste Heraclide Pontico in *Eclogis* Galea testis procedere solebat, metuens ne cælum rueret. Hos homines Cicero eleganter in *Epistola ad Q. Frat. manes* & ymbraam suam metuere ait, & hi quidem natura meticulosi. Sunt alii morbo, ut is, qui selem metuebat, de quo amplius querendum. Hinc ego noui Veneriis patritium quæ-

quendam nobilem magnificum, ut ibi vocantur, qui melancholia existimabat se magnum nasum habere, adeo quidem, ut cum in Musæo esset, non pateret sibi exitus per fores, non poterat persuaderi, ut exiret, cibaria deferbantur in cubiculum, insaniebat. Patauii Medicus erat celeberrimus, nomine Phallopius, is vocatus, inquit, persuadebo ut exeat. Venit idcirco ad eum clamitans. *Domine Magnifice, quantum tu habes nasum*, quasi caudam equinam. Tunc ille nobilis: *ô Domine*, tu demum verum perspicis, ego stultis non potui persuadere, non scis remedium. Auferam tibi nasum, inquit medicus, iussit itaque sibi peluim afferre una cum iecore bouino sanguinolento. Scalpellum arripuit, accesserat illum & ait, præcidam tibi sine dolore, sed necesse est, ut obuelem tibi oculos, & simulauit, quasi præcideret; Sed ille motum quidem & sonitum edidit, ut casum partis præcisæ significaret, & misit eandem partem epatis, dicens, nō audis nasum, postquam deuellasset oculos, ostendit sanguinem, deduxit eum ex cubiculo, & conualuit. De imprudentia item natura partim esse, partim morbo. natura namque sunt Barbaræ gentes præter cæteras quædam stultissimæ, ut Celtas olim aduersus maris fluctus pugnas, & Psyllos [Aphrica gens] aduersus austrum narrant veteres, *Ælianus*, *Herodotus*, *Aristoteles in Politic.* Sic fœminæ non decumbunt post partum apud Tartaros, sed mares, quod est ridiculum. Morbo vero melancholici aut Epileptici seu caduco morbo, de quibus *Aristoteles* videatur [locus omnium pulcherrimus & aureus] *problemate 1. sectione 30. de Melancholicis.* Docet Melancholiam esse vere causam, ut homo exuat hominem, verbigratia, *Plato*, *Pythagoras*. Sic etiam sunt, quemadmodum *Bellerophon* fuit melancholicus, ea de causa nolebat versari inter homines, vestigia agnorum lustrabat. Idcirco *Aristoteles* inquit infra: vel sunt Dii, vel beluæ, hoc est, quiddam aliud ab hominibus. Vtrum & hoc de *Monachis* iam dici possit, iudicetur.

τῶν δὲ τῶν ποδῶν. Interiicit *Aristoteles* clausulam, qua doceat, in his affectionibus extra naturam humanam reperiri tam continentiam, quam impotentiam. Cernere namque licet, inquit, qui habeant quidem eas aut natura, aut morbo, non pareant tamen neque superentur, ut si *Phalaris*, de cuius beluina affectione constat, tamen se contineat aliquando à crudelitate,

delitate, aut crudeli & sanguinolenta appetitione, aut Tyberius & Caligula à nefaria libidine seu clinopali: contra vero. qui eas & habeant & cedant, ac superentur, hos impotentes, illos continentes dicere licebit.

ἡσυχία ἐν τῇ μορφομένη.] Explicationem de vitiositate vniuersi generis beluina & morbosà, hic tandem ad rem accommodat, vt altera ratio intelligatur propius ab vniuerso genere ad speciem ducta, qua doceatur, impotentiam beluinam aut morbosam, non esse veram seu absolute impotentiam, sed similitudine quadam & cum adiunctione, hunc in modum. Vt igitur vitiositas omnis est, illa quidem partim humana, partim extra hominem, vel beluina, vel morbosà; & hæc est (extra scilicet hominem) cum adiunctione, illa proprie & vere; ita & impotentia omnis est illa quidem partim humana, partim extra hominem, & hæc quidem cum adiunctione seu similitudine quadam, illa absolute & proprie, &c.

CAPVT VI.

COMMENTARI I.

Ὅτι δὲ τῶν ἡττοτέρων αἰχμαλωτίζονται.] Dux sunt partes huius capitis, quarum priore impotentiam cupiditatum & libidinum, ea quam iræ, turpioreni: posteriore *ἡσυχία ἐν τῇ μορφομένη*, &c. immanitatem communem vitiositate perniciosiorem esse, demonstratur, vbi & quædam iterantur de cupiditatum seu voluptatum partibus.

Ὅτι δὲ τῶν ἡττοτέρων.] Impotentiam iræ, quam libidinis & similitum cupiditatum, minus esse turpem, docet quatuor argumentis. Primum hoc affert, quia iræ impotentia sit eum quadam ratione, altera non item. Formula:

Ea impotentia minus est turpis, quæ rationis quid habet, quam qua nihil. hæc enim [qua nihil scilicet] plane, beluina, illa aliquo modo humana, utpote cum ratione videtur, & turpius est vinci à mera cupiditate & libidine, quam à ratione.

Atqui ira impotentia rationis quid habet, cupiditatum nihil.

Ergo hæc illa est turpior.

Assumptionem copiose explicat Aristoteles, & quidem de ira prius,

prius, de qua eleganter, eam rationem ἀκρίβειν quidem, sed περὶ ἀκρίβειν : Sic eleganter dicunt βλέπειν & παραβλέπειν, iram namque audire quidem illam rationem, sed tanquam prætereuntem. [Sic Cicero lib. 1. de Orat. Spectat quidem & videt, sed strictim tanquam præteriens; vulgo tanquam per transcennam legunt. Apud Plautum transcenna significat funem, multi deprauarunt hunc locum, vt apud Salustium. Transcenna demisit simulachrum, id est, fune, in libris amissis apud Salustium, non qui nunc extant.] Quod duabus similitudinibus elegantissimis explanat Aristoteles. Vt enim seruuli, inquit, velociores & paratiores prius cursitant ad perficienda, quæ vix dum intellexerint, mandata domini, & canes, qui simul pulsanter audierint, priusquam notusne sit an contra, cognorint, latrant: ita & ira, simul ratio aut phantasia seu imbecilla ratio [principium rationis est] (nam in irato non tam est ratio, quam phantasia seu imbecilla ratio, vt & lib. 2. Rhet. Aristoteles) de iniuria seu contemptu (ab hac namque existit ira, vt est libro 2.) significarit aut monuerit, continuo excandescit & cedit, priusquam mature secum concluderit, esse irascendum huic aut illi; tanquam inquit, iam concluderit & sit, ratiocinatus. Ex quibus perspicuum est, iratum ratione quadam moueri & concitari ad vindictam. nam ratio suadet [deprauata quidem] iniuria laceffitum, eam reponere; At in cupiditate alia est ratio: nam cupidus solæ libidinis explendæ causa aut cupiditatis mouetur, qua in re nulla est ratio.

ἐν ταῖς φυσικαῖς.] Alterum argumentum, quia iræ magis habeatur venia quam cupiditatis. Formula:

Cui magis venia habetur, id minus est turpe.

At ira [nam qui hominem sua sponte & dedita opera interfecerit, non tam excusatur, quam qui necessitate coactus] *magis habetur venia, quam cupiditati.*

Ergo ira impotentia minus est turpis, quam cupiditas.

Assumptionis ratio, quia ira magis est naturalis, quam cupiditas, ea inquam, de qua hic agitur, id est, non necessaria, vt exquisiti cibi, & vt potionis. nam cupiditas necessaria, vt cibi & potionis non exquisiti, sed quatenus natura ipsa expetit, etiam est naturalis, vt ira. Hinc natura expetimus ci-

bum & potum, de ea hoc loco non, verum de ea, quæ nimium aliquid in cupiditate persequitur, qui expetunt vina delicatiora, aut expleant se nimis dapibus. talis cupiditas vel nimia, vel exquisita est, non naturalis.] Hanc namque cupiditatem non esse naturalem, sed potius naturæ repugnantem, utpote vel nimiam, vel non necessariam, per se est clarum: Iram vero naturalem esse, ex beluis perspicuum est. Ad propositionis autem cōfirmationem pertinent hæc verba, ἐπει καὶ ἐπιθυμίας, quasi diceret, naturalibus appetitionibus veniam magis haberi ex eo clarum est, quod ipsis etiam cupiditatibus, quod sunt communiores, & proinde magis naturales, quasi maior debeat venia. Ergo & appetitionibus, qualis est ira. Hæc autem verba, καὶ ἐφ' ὅσον καὶ κοινῶς, pertinent ad hoc quod dictum, cupiditates mereri veniam, easque communes, & quatenus inquit communes: cibi & potus cupiditates sunt communes. exquisiti autem cibi cupiditates aut Veneris beluinæ porius, quam humanæ & usitatæ desierunt esse communes, & proinde veniam non merentur. Cibi denique exquisita cupiditas est singularis, non communis, & proinde non meretur veniam.

ὥστερ ὁ ἀπολογισμὸς.] Hæc verba ad assumptionis confirmationem pertinent, quibus ostenditur, iram esse naturalem & nobis cognatam: ostenditur & hoc vna, veniam mereri iram. Afferuntur autem duo exempla ex Poëta fortasse aliquo priore, quidā verberato patre, excusasse dicitur se, quod & is parentem suum verberasset, & ille deinceps suum, atque adeo, quod & filius quoque suus, ubi adoleverit, se aliquando sit verberaturus, quasi diceret, natura nobis hoc esse insitum, & proinde veniam quoque mereri, utpote quod velut à parente nobis annascatur. Altero exemplo, quidam commemoratur à filio tractus ad fores usque domus, non curiæ, ut puto, etsi cōtra Græcus Scholiastes: quo cum esset pertractus, desine, inquit; nam & ego olim hucusque meum pertraxi. iste indicat, quodammodo innatum homini, quod annascatur à parentibus. Verum ego dixi, afferri ista exempla duabus de causis, i. ut iræ naturalitas, 2. ut venia ostendatur. Ex his perspicuum est, hæc exempla deservire cum assumptioni, tum propositioni confirmandæ, nempe ea, quæ naturalia, veniam mereri.

ἐπὶ ἀδυνάτοισι.] Tertia ratio, quia cupiditas est insidiatrix, ira non item. Formula:

Qui insidiantur, omnes sunt iniustiores iis, qui aperse agunt.

Atqui iratus aperte, cupidus insidiis & dolo agit.

Ergo hic illo est iniustior.

Assumptio, de ira quidem, eam esse apertam, non occultam, ut perspicua, non confirmatur. Voluptatem autem seu cupiditatem esse insidiatricem, confirmat testimonio Homeri, qui venerem vocat *δολοπλόκον*, id est, dolos neccentem. & *Iliad.* 8. ait, Venerem cestro seu cingulo suo, etiam prudentissimis mentem adimere. Sic. & Virgil.

At Cytheræa novas artes, nova pectore versat.

Consilia, libro quarto. Irati igitur, simplices sunt & aperti: cupidi, dolis & fraudibus agunt. Ergo iniustiores; Ergo & turpiores.

ἐν ἀδείῃ ὁ ἐχέει.] Quarta ratio, quia cupiditas est cum iniuria & contumelia; ira non item. Formula: *εἰ γὰρ*, &c.

Si is, cui irascimur optimo iure, est iniustus & improbus: certe impotentia cupiditatis iniustior erit, quam ira.

Antecedens perspicuum [ea enim res, cui omnes magis succensent, irascuntur & reprehendunt, est iniustior & turpior, interdum confirmationes istæ ex vita communi petendæ, & proinde inquit Aristoteles pueros non aptos ad hanc scientiam.]

Ergo, &c.

Connexi ratio, quia cupiditati magis irascimur, quam iræ. Cur ita? quia cupiditas est cum iniuria & contumelia, ira non item. Qui ira commotus quid facit, absque contumelia id facit, qui cum cupiditate, cum contumelia. Cur ita? quia ira cum dolore est coniuncta, contumelia cum voluptate. Nemo, inquit Aristoteles, qui in dolore, contumelia alium afficere solet. At iratus est in dolore. Ergo contumeliam non affert. Est quidem & sua irato voluptas, non tamen ratione iræ, quæ semper est cum dolore, sed ratione vindictæ [quando enim iratus inimicum potest ulcisci, gaudet] qua nihil dulcius esse, ait Iuuenalis. Contumeliam autem esse cum voluptate perspicuum est ex vi & natura con-

contumeliæ, quæ teste Aristotele libro secundo Rhet. nihil est aliud, quam iniuria quædam alterius quidem cum dedecore & pudore: sua vero nulla cum utilitate, sed solæ voluptatis petulantis explendæ gratia. Est igitur ira cum dolore coniuncta, & proinde vacat contumelia. Iam vero cupiditas est cum voluptate, ut & contumelia. Quare & cupiditas seu cupiditatis impotentia quædam videtur esse contumelia. Est enim iniuria quædam cum voluptate cupiditas. Ex quibus perspicuum, impotentiam cupiditatis, quia cum voluptate & proinde cum contumelia est coniuncta, iræ autem non item: illam hac esse turpiorem. Perspicuum & hoc est verbum ὀργῆς & ὀργίζειν, perperam à quibusdam [Lambino] hic reddi stuprum seu libidinem inferre, cum valeat contumeliam, & contumelia afficere. Hinc tria apud veteres generaliter interdum significat, quamlibet iniuriam, stuprum, contumeliam aliquam quamlibet, iniuriam quandam petulantem αὐτῶν δὲ τέτων suppl. ἡδονῶν συμπεπληγῶν. Τέτων δὲ αὐτῶν πρῶτος. horum autem in primis αὐτῶν ἄλλο ratione alterius ἀλλ' ὅτι differat ὅροι καὶ πρῶτος. Idem hæc duo significant, hic ὀργῆς libidinem significat.

αὐτῶν δὲ τέτων.] Altera huius capituli parte comparat feritatem cum vitiolitate, ut priore, impotentiam cupiditatis cum ea, quæ iræ. Primum tamen & hoc affert, beluas proprie non solere dici temperantes aut intemperantes, quod ipsum ut explicet, iterat cupiditatum & voluptatum partitionem supra positam, qua dictum, voluptates partim esse humanas, & intra modum naturæ versantes, partim beluinas, partim denique morbosas. De humanis quidem, quod ait, eas esse tam genere, quam magnitudine, ita est intelligendum: genere quidem, id est, ratione rerum ipsarum, quæ experantur; magnitudine vero ratione modi. nam utrumque assit oportet ad constituendam humanam & naturæ cōsentaneam cupiditatem. Verbi gratia, humana est cupiditas, quæ homini, vitata expetit, cibum & potum, quæ vero inuitata, ut carnem humanam aut picem, non item, & hæc generis: ut nec ea est humana, quæ quantumvis humana expetat, in modo tamen peccet, qualis fuit Tyberii libido, Phalarisimus seu Phalaris crudelitas, cibi & potionis delitæ.

In his igitur humanis voluptatib. duntaxat versatur temperantia

perantia & intemperantia, quod supra explicatum *lib. 3. in fi.* Quare nec beluæ temperantes aut intemperantes dici solent, nisi forte translatione quadam; quemadmodum & prudentes & fortes interdum dicuntur, & Iusta equa Thessalica apud Aristotelem *in Polit.* Et quidem adeo dici non possunt proprie temperantes beluæ, aut intemperantes, ut ne quidem illæ, quæ cæteris præstent aut libidine, aut ingluvie, proprie intemperantes dicantur [lupus enim præstat ingluvie] cur ita? nam rationis sunt expertes. Atqui notum est virtutem aut vitium nullum esse absque præfessi, & hanc esse cum ratione, quod notum est ex prioribus [*lib. 2. c. 3.*]

ἀλλ' ἐξέσηκε τὸ φύσεως.] De hoc verbo ἐξέσηκε supra *lib. 3. extremo.* dictum, id proprie dici de furioso, quod Latine, exisse de potestate. Ut igitur, inquit Aristoteles, furiosi: ita & hæc beluæ in libidine aut voracitate excellentes, quasi ἐξέσηκον, id est, de potestate exiuerunt, id est, naturæ modo se non continent cæteris animantibus vilitato. Nam beluæ sui natura partim sunt feroces, partim libidinosæ, partim aliter affectæ. Sunt & aliæ quæ interdum contra naturam sui generis efferrantur, & has naturæ modum egredi ait hoc loco Aristoteles. Huic autem Aristotelis disputationi consentanea sunt, quæ scribunt Iurisperiti de pauperie sub *Tit. si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.* Homo nocens alii, damnum asferre illi dicitur, quadrupes pauperiem; eo quod, inquit Ulpianus Iurisperit. iniuria sine sensu non fiat, id est, sine præfessi, & mente, [sensus est homonymon, interdum corporis vigorem, interdum sensus animi] ibidem feritatem item faciunt bipartitam, alteram commotam & contra naturam, alteram intra naturam, ut si canis mordeat irritatus, facit contra naturam, pecus non facit damnum iniuria, sed pauperiem. Sic Iurisperiti eleganter loquuntur. Græcum vocabulum non extat.

ἐλαττον δὲ φησὶν.] Hic iam de comparatione feritatis cum vitiositate. Ait igitur hanc illa esse deteriorem, & perniciosiorem, etsi illam formidabiliorem. Rationem hanc asfert, quod in hac deprauatum sit principium, id est, iudicium, in illa non item. Formula:

Omnis vitiositas, cui non est principium nocendi, innocentior est & minus perniciofa, quam cui adest principium.

Atqui vitioso seu κακία principium adest nocendi, feritati non item.

Ergo illa κακία hac est perniciosior.

Propositio ἀσυνετός γδ, &c. Sic enim legendum [ἀσύνους innocens, qui nemini nocet, apud Platonem reperitur & veteres, non recentiores] testibus libris scriptis & veteri tralatione & melioribus editionibus [Florētina & Parisiensis] non ut in aliis ἀσυνετός, id est, imbecillior; agitur de nocendo & perniciē, non de imbecillitate. Est autem ea verissima & obseruatu dignissima, nam videre licet, etiam inter homines, quo sint callidiores, eo plus nocere posse, id est, quo magis habent principium rerum agendarum & nocendi, id est, mentem, ut supra dictum lib. 6.

Minor, & γδ διέφθαρτα, &c. per se perspicua, ubi legēdum, ἀλλὰ σὺν ἔχθρῃ, ut habent libri veteres, etiam editi meliores, & vetus tralatio, non ut in aliis quibusdam, i. ἀλλ' ἡμεῖς τε σὺν ἔχθρῃ, quod Perionius expressit, eumque secutus D. Schegkianus, perperam [pace tanti viri] hunc locum explicauit. Nam his verbis alteram rationem contineri putauit, hanc, quia in homine sit habitus, in belua non item: σὺν ἔχθρῃ: eaq; re vitium hominis feritate beluæ esse deterius. Refellitur ille prioribus verbis, & γδ ἔχθρῃ, & infra, εἰ τὴ μὴ ἔχοντι [non potest ibi ἔχοντι de habitu intelligi.] Itaque σὺν ἔχθρῃ, id est, non habet scil. τοῦ βέλους, quasi diceret, beluæ, id quod optimam, id est, principium seu mentem non habent corruptam, ut homo vitiosus, imo ne habent quidem vllam. Comparisonem hanc declarat Aristot. duabus aliis comparisonibus. Prior est, ὁμογενεῖς, &c. altera παρὰ φύσιν, &c. Nam ut sensus quod expers est seu inanimum si compareretur cum animato, hoc quidem perspicue deterius est, illud suapte natura, adeo quidem, ut vel minus gemma sit præstantior: vsus tamen ratione, id est, ex euentu [per accidens vulgo, κατὰ συμβεβηκός] illud hoc præstantius est: ita & feritate suapte quidem natura deterior est vitiositas, ex euentu tamen melior esse potest, nimirum, quia feritas sit terribilior, seu maiorem incutiat terrorem. magis enim ea perhorrescimus, quæ immanitate quadam licet minus graua, mala nobis afferuntur, atq; ita maiora videntur propter terrorem. Rursus notum est ex lib. 5. hominem iniustum, re & facto iniusto esse deteriozem. Iniustus namq; est cum προέχῃ; iniustum autem quidem fieri potest, etiam

etiam absque proæresi, accidere tamen potest, ut iniustum factum grauius sit, quam iniuria, id est, iniustum factum ab iniusto homine perpetratum. verbi gratia, adulteriū sit factum absque proæresi, furtum cum proæresi, & ab iniusto homine. Hic certe illud hoc est grauius & deterius, non tam per se & ratione principii seu proæresens, sed ex euentu potius, quia maius sit damnum in adulterio quam furto. Atque ita hæc explicanda existimo cum D. Schegkio, ut verbo *ἀδίκημα* intelligatur vel *ἀδίκημα*, improprie sumptum: vel eius loco plane *ἀδίκημα* scribatur. nam proprie *ἀδίκημα* differt *ἀπὸ τῆς ἀδίκης* *μετὰ*, ut *ἀδικία* ab *ἀδίκημα*. *τὴν ἀδίκην* propria est *ἀδίκημα*, non *ἀδίκημα*. [vulgo aliter dicunt, hanc de *ἀδίκημα* comparationem sic intelligendam, *ἀδίκημα* est habitus iniustitiæ, iniustus est præditus eo. Iniustitia ipse habitus est suapte natura non tam malus, quam habitu præditus. habitu præditus suapte natura deterius habitu. habitus ipse non habet proæresin, non est propensus ad mala, & ad malum, quod suapte natura ita semper est. homo iustus plurimum nocere & detrimētū facere potest, qui habet proæresin, qui mentem habet ipsam, perniciosior ob mentem & calliditatem quam habet, nocere potest. verum non satis cōmoda explicatio. Elegantior comparatio hominis ad factum iniustum, non ad habitum] *ἐν τῷ* prioribus adiici potest, quod ex iis eliciatur, impotentiam quoque humanam multo esse deteriore & perniciosiorem beluina, ut dictum est, feritate perniciosiorem & improbiorem esse vitiositatem. Demum facit hæc res ad disputationem, quæ sæpe occurrit in iudiciis, de disputatione de pœnis. Sumptum est supplicium ab eo, qui beluina peccauerat libidine, quæstio est, vter grauius puniendus, qui adulterium, an vero beluina qui se polluat libidine, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARI I.

Περὶ δὲ τῶν δὲ ἀφ' ἧς τῆς.] Initio hunc librum in duo capitula sumus partiti: prius in tres partes, quarum duabus iam explicatis, superest tertia, de tollerantia, mollitie, & quibusdam quæstionibus supra propositis. Hoc igitur capite de tollerantia & mollitie potissimum disputatur, qua explicatione dissolvitur & quæstio tertia, An idem sit continetia quod tollerantia,

rantia, idem impotentia, quod mollicies. affertur extremo capite impotentiae quædam partitio. hoc autem caput mendosissimum esse videtur. Itaque vix caput in toto opere tot mendis scatet, quam hoc.

ἡδὲ δὲ τὸς.] Hæc ita censeo vertenda: In voluptatibus autem & molestiis tactus & gustatus atq; in cupiditatibus & fugis, in quibus & temperantia & intemperantia: ita se habere licet, &c. nam hæc verba, *διωξέσθην ἡδὲ τὸς ἡδονῶν*, puto inducenda, tum quia phrasis non sit bona *διωξέσθην ἡδὲ τὸς ἡδονῶν*, dicendum potius fuerat *ἡδὲ τῶν ἡδονῶν*: tum quia hoc *ἔτι μὲν ἔτις* nimis alioqui sit præcisum, atque adeo pendeat & aptum sit omnino ex primis verbis, *ἡδὲ δὲ τὸς*, &c. quod ipsum clarius ex sententia perspicietur. Affert igitur initio Aristoteles materiam, in qua versentur hæc duæ affectiones hic explicandæ, tolerantia & mollicies, ex qua materia statim cognoscatur, quid inter se differant, quid item ab aliis cognatis affectionibus temperantia, & intemperantia & impotentia. Ait igitur in voluptatibus & molestiis, inq; cupiditatibus seu expeditionibus & persecutionibus. [Sic vertimus *ἐπιθυμίας*: sic Cicer. semper vocat] & fugis (in quibus notum est versari temperantiam & intemperantiam ex fine lib. 3.) ita se compare & gerere quis potest, ita esse affectus, ut superetur ab iis, in quibus plerique & maior pars hominum sit superior: contra vero ut superet, in quibus plerique superentur. Et ille quidem [scilicet qui superatur] siquidem in voluptatibus, proprie is est, qui impotens dicitur: sin vero in molestiis, is est qui mollis. hic autem in voluptatibus quidem est is, qui continens; in molestiis, is qui tollens seu patiens. Sunt & nonnulli, qui inter hos medium quodammodo locum obtinent [locus difficilis, male explicatus] vergant tamen potius ad deteriores partem, verbi gratia, impotentem diximus, qui à voluptatibus superatur: mollem, qui à molestiis & laboribus iis, quos maior pars hominum superat, vincit, perfertque. Quid ergo, si sint voluptates summæ, & exquisitissimæ, quæ etiam constantem hominem permouere possint? quid item si grauissimi dolores & labores? Certe his qui superantur, vix impotentes dixeris, aut molles, ut infra hoc capite Aristoteles, ubi de Philoëtete [qui grauissimos cruciatus ex morsu aspidis sufferre non potuit, non tamen impotens dicendus] habent tamen cum vere impotentibus & mollibus cognitionem,

nem, quia non obsistant aut perferant, & hoc est, quod ait, hos medios & interiectos habitus ad deteriores veigere, ad ipsam impotentiam, aut molliciem spectare.

Ἐ μέλει πνός,] id est, aliquousque, non supple ἀναγκαίῃ, ὑπερβολὰς τῶν ἡδέων, nimia rerum iucundarum, ἢ ἄλλ' ἀρεῶν, legendum εἰ, id est, si.

ἐπεὶ δὲ ἐνταυ.] Accuratius hoc loco orditur disputationem de tollerantia & mollicie; quæ disputatio omnis fere in eo consumitur, ut cognoscatur harum affectionum & his cognatarum, temperantiæ & intemperantiæ, atq; continentię & impotentię, dissimilitudo. Vulgo namque hæc verba, impotentię, intemperantiæ & molliciei, & contrariarum his affectionum sæpenumero confundi solent. Subtiliter igitur & acute eas Aristoteles secernit, partim ratione materiæ, partim formæ, id est, ἀπορρίψεως atque expeditionis seu persecutionis & fugæ. De materia igitur voluptatum (eadem & cupiditatum & molestiarum est ratio) diuisionem affert, et supra lib. 3. expositam, ubi dictum voluptates partim esse necessarias, partim non necessarias. Necessariæ sunt potus, cibi, vestis, &c. non necessariæ sunt deliciarum exquisitarum potiorum & ciborum, etiam beluinz & morbosæ huius sunt generis, de quibus supra: & hæc fere non sunt necessariæ. Necessariæ igitur sunt, & aliquousque necessariæ, id est, ad certum modum, quem si superes vel deseras, existunt nimia & ea quæ parum in voluptatibus. His ita distinctis, & hoc tenendum est discrimen inter persequi & fugere: tenendum est & hoc, cōsilio & proæresi quædam expeti, quædam absq; consilio. Iam igitur is, qui nimia voluptatum ἀρεῶν, seu consilio, & propter se, id est, quia ita existimat faciendum, nulla etiam proposita vtilitate, persequitur, is intemperans seu ἀγλαῖος dicitur: qui ἐξελύκει, seu ea quæ parum persequitur ἀρεῶν, is ἀναισθητός seu stupidus priori contrarius, dici potest: medius est temperans. Et hæc quidem de iis, qui voluptatum nimia, & ea quæ parum persequuntur proæresi. Quid de iis, qui fugiunt molestias? & hi quoque si proæresi fugiant, non vero imbecillitate quadam & impotentia, intemperantes dicendi sunt. Et hæc quidem de iis, qui persequuntur, vel fugiunt voluptates vel molestias, proæresi & consilio omnes. Nunc de iis, qui absque proæresi, qui duorum sint generum, ratione materiæ, voluptatis & molestię: nam qui voluptatem perse-

persequuntur, aut ab ea superantur, absque proæressi tamen impotentes dicuntur: qui à doloribus & molestiis superantur, hi molles & delicati dici solent. Ex quibus perspicuū est, has omnes affectiones inter se discrepare, intemperantiam quidem à cæteris duabus mollicie & impotentia, proæressi: cæteras autem duas inter se, quod mollicies succumbat molestiis, & doloribus; impotentia voluptatibus.

ἢ ἀλὲν ἀκούσιον.] Scribendum ei ἀλὲν, quomodo & plæriq; interpretes Latine reddiderunt, Argopylus omisit, non male, ut infra ὁ φάσειν.

τὴν δὲ τῆς ἐπιθυμίας.] Ait mollem fugere molestiam, quæ existat ex cupiditate, nimirum, quia re cupita seu experta non potitur, etsi hæc verba fortassis rectius absint, ut non necessaria.

πῶς δὲ αὐτὸ δέξαι.] Quid hæc affectiones differant, iam expositum; hic adiungit alteram quandam differentiam inter impotentiam & intemperantiam. nam hac illam esse deteriore & nequiorē: rationē hanc affert, quia hæc nullis perturbationibus & cupiditatib. lactetur, illa nō item. Syllogismum affert Arist. ipse, omissa tamen assumptione, hunc in modum:

Improbior est omnium iudicio is, qui nulla licet cupiditate stimulatus, aut certe leui, tamen flagitium faciat,

q̃ is qui grauib. cupiditatib. stimulatus idem faciat.

Atqui intemperans, nulla aut leui cupiditate stimulatus flagitium facit, impotens graui & vehementi.

Ergo hoc ille est improbius.

Propositionē confirmat exemplo strati. nā hunc facilius veniam mereri, qui ira inflammatus alium verberarit, quam qui non, de qua re supra lib. 3. initio cap. 1. in fi. nam ut, q̃ & supra cap. 4. commemoratū, vbi & huius loci facta est mentio, qui turpiter facit, nulla cupiditate incensus, quid facturum est, si accedet cupiditas? & ut paulo infra accusabilius eorū est improbitas, qui leui cupiditate aut libidine excitantur ad flagitia, quam qui graui [ut vulgo dicimus, si spectemus furē, qui furatus sit 1000. coronatos, & furem qui tantum 100. questio existit, vter maiori supplicio afficiendus? Si animū spectes, ille maiori supplicio afficiendus, qui tantum 100. verum Reipub. quoniam politici animum non spectant, ut philosophi & theologi: animum interiorem theologi serutantur, politici non.] De assumptione infra, nam & supra dictum, intemperantem

rantem nullis amplius distrahi cupiditatibus ut nec villo fere vitio premitur. in his enim dictum rationem cum perturbatio- nibus non pugnare amplius, ut nec in virtutibus, sed in vitiis prava, in virtutibus recta iam dominatur ratio. Est igitur in- temperantia deterior quam impotentia. Sed quid de molli- tie? Eadem quæ impotentia ratio. Verum infra capite proxi- mo, & etiam hoc capite aliis modis ostendetur: Intemperan- tiam impotentia esse deteriorem.

τῶν δὲ λεχθέντων.] Vna fere eademque est scriptura, librorum manu formisq; descriptorum [imprimere non Latinum, for- mis describere Latine.] In veteri tamen translatione pro μα- λακίας est κακίας [malitiam vertit, significat κακία vitium] deinde pro hoc vno verbo ὁ δὲ ἀνὸς λατὸς, ibi sunt hæc, ὁ δὲ ἀνὸς λατὸς ἀντίκειται τῷ ἀνὸς λατῷ. Argyropylos pro ἀνὸς λατὸς legit ἀκρατὸς. Turnebus legendum putat, pro ὁ δὲ ἀνὸς λατὸς, τοῦ ἀνὸς λατῶς, ut prius τὸ μὲν μαλακίας. Dionysius Lambinus & D. Zuingerus probant Argyropylos. nam Aristotelem or- sum dicere de mollis & impotentis distinctione, & horum cum intemperante discrimine, mox interposuisse illa, παντὶ ὃ ἀνὸς δόξει. Quibus breuiter expositis reditur ad institutum de impotente & molli sermonem, his verbis, τῶν δὲ λεχθέν- των, id est, eorum igitur, de quibus institueramus dicere, nimi- rum qui absque proæresi agant, alter quidem mollis, alter non intemperans, (ut vulgo legitur, qui est cum proæresi) sed impotens dicitur. cui argumento est particula δὲ, qua utimur in oratione, interiectionibus interrupta, contexenda, cui re- spondent Latina: Ergo, igitur, inquam. Quæ explanatio, etsi non incommoda videtur, tamen qualitatibus omnibus repu- gnat, non temere est admittenda, præsertim cum dicendi ge- nus remaneat non satis elegans, τὸ μὲν εἶδος μαλακίας ὁ δὲ ἀκ- ρατὸς; elegantius fuerat, τὸ δὲ ἀκρατῶς. Certum tamen & hoc est, ἀνὸς λατὸς esse vitiosum, clarum quoque ex veteri translatione mendum aliquod hic subesse. Quare ob veritatem scriptu- ræ, genus dicendi, & quia hæc non sint necessaria, fortasse re- ctius omnia sint inducenda, hic interiecta, ut alias sæpe ob orationis concisionem.

ἀντίκειται δὲ τὸ μὲν.] Hic accuratius persequitur disputatio- nem de tollerantia & mollicie: & de illa quidem prius, hoc tantum affert, eam differre quid à continentia, quod verbū notatione seu vi & potestate docet. nam ἐγκράτειαν nomen habet

habet à κατεῖν, κατεῖν vero à κατερεῖν, atque hæc duo κατερεῖν & κατεῖν differunt, quantum victoriam obtinere & non sustinere cladem. Plus est in proelio esse victorem, quam non vinci, aut cladem sustinere nullam. Ad eundem modum plus est κατεῖν, id est, superare & reprimere, seu vincere perturbationes, molestias, aut voluptates, quam κατερεῖν, id est, resistere iis seu obistere. Ut igitur aliud est κατεῖν ab eo, qd κατερεῖν, ita & alia est ἐγκράτεια à κατεῖν. Ex qua dissimilitudine & hoc elicit Aristot. præceptum, continentiam tolerantia esse præstantiorem. ut κατεῖν amplius diximus esse, quam κατερεῖν. Verum hæc subtilis & limata distinctio vulgo sæpe confundi solet, qui continentes & patientes pro iisdem: Contra vero molles & impotentes, languidos, remissos, effeminatos ponere solent.

ὁ δὲ ἐκείνων.] Exposita breviter tolerantia, cuius est molestias perferre (nam hæc fere de tolerantia adhuc sunt dicta, eam versari in molestiis, esse absq; παρορέσθ, esse in obistendo, ἐν τῷ ἀντέχειν: differre à continentia, eaque esse inferioriorem) nunc de ea affectione, quæ non obistat, quæ sit ἐκείνων, id est, succumbat, de qua hoc affert potissimum, eam cerni in molestiis non perferendis, quas tamen plerique maiorque pars hominum ferat. Quæ clausula, Quas plerique ferant, vim huius affectionis totam fere continet, eaq; re accurate ab Aristotele explicatur ea particula. Quæ clausula eadem, & in continentia & impotentia locum habet. nam si voluptates sint, aut molestiæ acerrimæ aut gravissimæ, quibus non nisi summi viri & καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ, id est, omnis virtutis genere exculi & ornatissimi obstant: his inquam, si qui superetur, non continuus aut impotens, aut mollis dicendus erit. Qualis commemoratur Philoctetes ab Theodecte Tragico Aristot. discipulo, qui ob gravissimos dolores, ex serpentis ictu, non satis constanter eos pertulisse, magnosque eiulatus edidisse dicitur. quod cum Theodectes ille in fabula, tum alii quoq; poetæ scripserunt. nam & Cicero idem commemorat lib. 2. Tuscul. vbi de dolore tollerando: *Aspice Philocteten, cui concedendum est gementi, &c.* vbi & Herculis eiulatus ex Trachiniis Sophoclis afferuntur. Talis est Cercyon [latro insignis apud Athenienses] ab Carfino Tragico, cuius & hic, & in arte poetica meminit Aristotel. & Suidas in vita eius. Finigitur eiulatus edidisse in Tragœdia Alope, dicta à Cercyonis filia

filia [hæc vocabatur Alope, verisimile est propriam filiam
 inclusam in carcere fame necasse, proprium filium feris ob-
 iecisse deuorandum, fortasse in ea Tragœdia edidit doloris
 & clamoris signa] ob hos igitur grauissimos dolores, nem-
 quis temere mollis dicatur. veniam namque merentur po-
 tius, quam reprehensionem, qui acrioribus voluptatibus aut
 doloribus obstant. Quare & impotentia & mollities in vo-
 luptatibus ac doloribus vsitatis & peruulgatis cernuntur, iis
 inquam, quibus vulgo plerique resistent, non tamen & his
 omnibus. Nam sunt quidam, quibus vel natura, vel morbo id
 affit, vt obistere nequeât; verbi gratia, Philoctetes, teste Sho-
 liaſte Græco in Thucydidem [locus diligenter notandus]
 muliebri morbo affectus dicitur ob interfectū Paridem. Scy-
 the quoq; pleriq; muliebri & molli morbo laborarunt, q̃ hic
 de eorū regibus Arist. Herodot. de omnib. Scythiſ lib. 1. com-
 memorant, ἡλιαν νόστον vocat Herodotus, i. muliebrem [Valla
 male vertit, laborant Helia morbo, attingit historiam ab-
 scōditam de Scythiſ. Sybaritæ molles. adeo vt in ciuitate to-
 ta noluerint habere gallum gallinaceū, quia canebar nocte,
 ne inerrūperetur somnus.] Huius aut morbi Scytharū cau-
 sam narrat Herodot. esse sacrilegium in æde Cereris cōmis-
 sum, sed corporū laxitati (& Liuius Gallorum corpora fluen-
 tia & laxa sæpe cōmemorat) ex humida regione & frigida, &
 studio equitandi (de quo & Arist. in problematis molles & li-
 bidosos homines effici narrat) attribuit Hippocr. in libr. de
 Aere, &c. vbi αἰανδρεῖς effœminationē vocat. Perperam igitur
 hoc loco contra omnem librorū fidem & sententiā Fœ-
 licianus & Lambinus pro σκιδῶν supposuerūt περισῶν. nā Per-
 sas luxu quidē diffuixisse notū est, non tamen morbo, sed cō-
 suetudine & institutis. Scytharū igitur hæc ex morbo molli-
 cies, non est ea, de qua hic agitur, affinis & gemina mollicie
 mulierum. Nam & harum naturam virili esse effœminatio-
 rem & molliorem, vt Scytharum cæteris gentibus notum est.
 Scythiſ non absimiles fuerunt Sybaritæ, quorum tanta fuit
 mollicies, tam effœminata & delicata natura, vt artes opifi-
 cum strepitū edentes, vt fabros ahenarios, &c. omnes ex vr-
 be remouerint, etiam gallos gallinaceos, ne somnum inter-
 rumperent, teste Athenæo lib. 12. horum ciuis fuit celeberrim-
 us ille Smindirides, cuius mentionem reperi apud Hero-
 dotum lib. 6. Athenæum lib. 6. & 12. Aristotelem lib. 1. Eudem.

cap. 5. *Ælianum lib. 12.* atque apud *Cleomenem lib. 2.* vbi de Epicuro in fine, & *Senecam lib. 2. de Ira, cap. 25.* vbi tamen vulgo perperam Myridem; rectius in manuscriptis Mindyridem, quo modo & *Cleomenes* eo loco illum vocat. nam vt Græci dicunt *μικρὸς* & *σμικρὸς*, *μίδρ* & *σμίδρ*, ita & hic dictus videtur, alias *Smindyrides*, alias *Mindyrides*. hic igitur, inquit *Seneca*, cum vidisset fodientem, & altius rastrum eleuantem, læsum se iri questus, & vt *Athenæus* ait, latus sibi dolere, vetuit illud opus in suo conspectu facere: bilem habere sapius questus est, quod foliis rosæ duplicatis incubuisset. [alioquin non est notus iste *Smindyrides*, sed adduxi iam loca. *Athenæus* de quodam, qui tam delicatus, vt coquus quando facturus placentam & aliquid intriturus, iuberet chirotheca vestire digitos, ne fortasse aliquid sudoris aut pulueris immitteret.] Hos tamen *Sybaritas* non tam morbo, quam studiis molles, & proinde vere molles existimandum est. Gallos quoque sæpe hoc nomine perstringit *Liuius*, vt laboris, viæ, æstus, sitis, vigiliarum impatientes, *lib. 28. 25. 23.* intollerantissima laboris corpora. Huc pertinent lecti molliter strati, pauimenta seu sola tapetis vt mollior sit ingressus, instrata [in *Demetrio Phalereo* grauissime reprehenditur hoc.] Molles vocant veteres, qui in hyeme non tantum caput, pedes & corpus, sed manus etiam chirothecis obuehant, vt est apud *Athenæum* eo libro: in æstate vero umbras non arborum solum aut rupium consecretentur, sed in his ipsis alias umbras & trigulas [pergula non vocatur officina, taberna est, vt *Apelles* stabat in sua pergula pingens] quærebant, mollibus deniq; & multis stragulis seu centunculis qui equos insternerent. [apud *Liuium* & alios centunculi stragula equorum] quæ omnia molliciei facta commemorat *Xenoph. lib. 8. de Cyriadia*. Contra vero tolerantia cernitur in contrariis, qua virtute excelluisse olim *Lacedæmonios*, *Persas*, [Persæ primum excelluerunt, postea degenerarunt:] & milites Romanos copiose exponit *Cic. lib. 2. Tuscul.*

καὶ γὰρ ἡ περὶ. Apud Græcos hæc duo περὶ & μεγαλὴ plærumque coniungi solent, quasi idem valentia: differunt tamen, quod & supra dictum, nam mollicita est velut genus, delicatæ seu περὶ species mollis omni molestiæ & labori succumbit; delicatus in vestibus potius & cibis spectatur. Affert autem exemplum mollis *Aristor.* vt si qui vestem, ne ex ea attollen-

tollenda molestiam capiat (olim enim vestis laciniam interdum in humerum iniicere solent, vt hodie fere) trahat. [Apud veteres trahere vestem mollis hominis indicium. ea de causa Iulius Cæsar adolefcens repræhendebatur, monitus senatus à Sylla, vt metueret puerum illum,] Qui, inquit Aristoteles, etsi melius secum hac ratione agi putat, tamen reuera non vacat molestia: existimat quidem miserum se non esse, imitans tamen laborantem & fessum, ei plane est similis, nam & trahendo laborem sustinet. Hinc noui quendam qui aliquando cum equitaret, tam stulte agebat, est doctus aliquin, ipse habebat sarcinulam, cum videret fessum equum, sumpsit sarcinulam, ne oneraret equum, & imposuit suo humero, quasi eo equus exoneraretur. Si eo modo qui trahunt, non putant se laborare, cum tamen trahentes etiam laborent.

ὅτι οὐ συνέπεσε ξενόφωντος.] Hoc pertinet ad vehementiores cupiditates, seu voluptates. nam his voluptatibus si quis tandem fractus cedat, non continuo repræhensionem meretur. Hi namque similes sunt illis, qui risum cohibere conati, tandem amplius reprimere se cum nequeant, in maiorem cachinnum effunduntur, quod Xenophanto accidisse, narrat hic Aristoteles [historicos nosse est difficile, multa vno verbo indicat Aristoteles] de quo puto me mentionem reperisse apud Senecam *lib. 2. de Ira*, vbi narrat Alexandrum Magnum Xenophanto canente, manum ad arma misisse, quibus locis comparatis videtur Xenophantus Alexandri fuisse tibicen & familiaris, & parasitus, & proinde Aristoteli notus: nusquam præterea mentionem reperi.

ἢ ὅτι παιδία αἰεὶς.] Planius ita scriberetur, *αἰεὶς ἐστὶν ἢ αὐτάπαισις*. Vis enim argumenti Aristotelici, quo doceat, mollem esse, non vero intemperantem eum, qui ludis sit deditus, tota in verbo *αὐτάπαισις* consistere videtur. Ludus quædam est quies seu requies. nam est remissio quædam seu *αἰεὶς*. Si est requies, vt est, quod & infra *lib. 10. cap. 6. in fin.* Ergo à labore & molestia, [requies est cessatio à labore] in qua cernitur mollitia, non intemperantia aut impotentia, quæ in voluptate. Itaq; lufibus deditus, etsi vulgo intemperans, vt & apud Cic. *lib. 1. Offic.* dici solet, proprie tamen mollis est potius, quam intemperans aut impotens. nam non displicet cuiusdam coniectura, vt pro *ἀνόλασις* legatur *ἀκροασις*, etsi nihil temere mutandum.

ἀναγκαῖον δὲ τὸ ποῦ.] Duo hic facit impotentiz genera, quorum alterum temeritas: alterum dicatur imbecillitas. cuius partitionis & infra cap. 8. & 10. fit mentio, ubi explicatur, horum impotentiz generum vtrum altero sit melius aut deterius: hic de eorum vi & natura, de eadem partitione & in Magnis, ubi de iis, tam de natura, quam de pręstantia, eodem loco agitur. Imbecillitas igitur eorum est, qui in principio quidem recta ratione in consilium aduocata, constituerint, non sequi voluptates: postea tamen non persistent in consilio, sed fracti & victi cupiditatibus, eas potius quam rationem sequuntur, quod genus etsi vitiosum est, & quidem altero, vt infra, vitiosius; vtile tamen est, ita secum disputare, & cum ratione tanquam consilium capere, prius quam occurrant voluptates. nam sæpe qui audierit, verbi gratia, venturam aut pręterituram formosam mulierem: si prius ratione se hic pręmunierit, animumq; & consilium velut excitat, quam illa veniat, non temere quicquam turpe admittet, neque superabitur aut succumbet, quantumvis res ea aut iucunda, aut aspera & molesta fuerit. non secus, inquit Aristoteles, atque illi, qui cum seipsi antea titillarint, aliis postea titillantibus vix moueantur. Alterum impotentiz genus in iis est, qui nulla antegressa deliberatione, tacitaque secum disputatione & pręmunitione, sed continuo simul aspexerint, verbi gratia, formosam mulierem, aut rem iucundam senserint, commouentur, & hoc motu incitati faciunt ea, quę fieri non oporteat. Quod genus, inquit Aristoteles, sunt acuti fere & melancholici, hi quidem ob vehementiam: illi ob celeritatem. nam melancholicorum motus, quam sint acres & vehementes, & pene furiosi, explicat doctissime Aristoteles in *problem. 30. sectione problem. prima.* Acutos accipiunt eos, qui acuta bile, quos cholicos vocant, sunt affecti, quos item constat, facile huc illuc excitari & impelli, celeresque eorum esse motus. Quare vt huius generis fere sunt cholericus & melancholicus: ita illius erūt, qui vulgo sanguinei & phlegmatici, vt quorum motus non tam sunt acres & furiosi, sed lentiores & consideratiores. Mirum tamen Aristotelem in *Magnis*, melancholicos & frigidiore homines, infirmę impotentiz: ingeniosos autem & meliori indole pręditos, temerarie attribuire, &c.

* *

CAPVT

Comparatur hic intemperantia cum impotentia, vtra altera sit nequior & vitiosior, & eadem opera dissoluitur quaestio quinta, & explicatur sententia prima: adiicitur & comparatio duorum impotentiae generum, vtrum altero sit vitiosius. Extremo autem capite hoc accurate explicatur, cur impotens de sententia facile deducatur & sit mutabilis, intemperans non item, quod idem initio capitis attingitur.

^{ἔτι δὲ ὁ μὲν ἀνθρώπος.}] Supra in quaestionibus disseruit, intemperantiam videri malum esse sanabilius quam impotentiam, id quod hic falsum esse ostendit, & hoc vna eademque opera, intemperantiam impotentia esse deteriore, quam quidem ipsum & priore cap. iam ratione vna docuerat, ista, quia temperantia sit cum prozrefi, impotentia non item, quia ea, quae fiunt cum prozrefi, sint vitiosiora illis quae non. Hoc autem loco tres praeterea rationes adfert, quibus idem confirmet, omnes à medicis petitas. Prima est, quia impotentia sit sanabilior, quam intemperantia: quae sanabiliora, constat esse meliora. Antecedens confirmatur hac ratione, [cur impotentia sit sanabilis, intemperantia insanabilis, est medicorum vocabulum] initio capitis, quia intemperans, ut & priore cap. dictum fere initio, ἀνένγκη ὃ τῷ πόνῳ, & est, & μετεμεληπτός, impotens autem μετεμεληπτός, i. illum quidem suarum actionum turpium non poenitet, hunc autem poenitet: ille permanet in sententia, hic non item. cur ita? [quae est ratio differentiae] id infra hoc cap. extremo. Falsum est igitur quod supra in quaestionibus dictum intemperantem videri sanabilem, impotentem non item, cum omnia potius sint alia, id est, cum plane res contraria sit, ut eleganter in proverbio dicitur. Altera ratio, τοῖς γδ, &c. quia intemperantia similis est tibi aut aquae inter cutem, impotentia vero comitiali potius morbo. Similitudo in eo est posita, quod ut aqua inter cutem & tabes morbi sunt perpetui, comitialis interruptus, suaque habens intervalla seu inducias [ut Icti loquuntur morbus habet inducias] ita & intemperantia est perpetuum vitium, impotentia non item. nam impotens eo est tempore, quo voluptati oblatæ parer, eamque sequitur, postea ad se redit tanquam ebrius aut furiosus: intemperans autem habitu quodam iam impresso est affectus & informatus. Quare ut perpetuus morbus & diuturnus interrupto est deterior, ita & intemperantia est

deterior, quam impotentia. Tertia ratio, ἢ μὲν γὰρ κακία, quæ ratio et si ab Arist. eo potius accommodatur, ut doceat impotentiam non idem esse, quod vitiositatem, (qua de re & supra cap. i. ἢ γὰρ ὧς) tamen & ad disputationem de intemperantia & impotentia accommodari potest. vitiositas, inquit, est occulta, impotentia non item. Ergo non eadem est affectio: Ergo impotentia proprie non est vitium. Ita quidem primo Arist. sed accommodatur hunc in modum priori disputationi, intemperantia, utpote pars vitii est occulta, impotentia non item: Ergo hæc illa est deterior. Antecedentis ratio de vitio quidem & intemperantia, quia qualitas est quædam animo impressa: quia etiam occulte agit intemperans, & per insidias, ut supra dictum cap. 6. ubi de Venere δολοπλοκῶν. De impotentia vero, quia sit qualitas non ita animo impressa, sed inchoata duntaxat affectio, & agat impotens non dissimulanter aut occulte, maxime iratus, de quo illo cap. 6. infr. cap. 10. impotens, inquit, ὅτε ἐπιβουλῆς, insidiatur, ut supra cap. 6. iratus, inquit, ὅτε ἐπιβουλῆς, quod ibi in specie, hic in genere. Ratio connexi, quia mala & morbi occultiores, grauiiores sunt, quod perspicuum. mala enim quæ noscuntur, possunt curari, ignota non: sic vulnera secreta sunt periculosiora. His igitur tribus rationibus perspicuum est, intemperantiam impotentia esse deteriores. Quartam de prozeli supra exposuit cap. priore, & paulo infra attingit, τὸ μὲν γὰρ παρὰ, &c. Quintam quoque affert infr. hoc cap. 6. in Magn. ista, quia intemperans principio est orbatas, impotens non item, sed hoc ipso hoc cap. infr. explicabit.

αὐτῶν δὲ τῶν.] Exposito impotentem intemperante esse meliorem: hic, quia priore capite duo sunt allata impotentium genera, quorum alter temerarius, alter imbecillus, exquirat, horum ipsorum uter sit melior. Ait igitur temerarium altero esse meliorem, duabus rationibus: quarum prior, quia ab leuiore motu & cupiditate vincatur imbecillus, grauiore & actione temerarius. Formula:

Qui leniores animi motus non reprimat, & à lenioribus voluptatibus superatur, deterior est eo, qui acriores habet motus, & grauioribus demum succubit voluptatibus, quod explicat supra cap. priore. πρὶν δὲ αὐτῶν δὲ ξῆς, &c. ἢ γὰρ τῆς ἰσχυρῆς, &c.

Atqui imbecilli motus seu perturbationes sunt leniores, temerarii motus & cupiditates sunt acriores. Ergo hoc ille est deterior.

Assum.

Assumptionis ratio explicata est supra cap. priore extremo. *μὴ δὲ ἀλλὰ τὸν*, vbi dictū temerarios partim acutos esse, partim melancholicos, quorum illi celeres & intensos, hi graues & acres habeant animi motus: lentiores vero & sedatiores motus esse eorū impotētium, quos imbecillos diximus. Eandem assumptionem similitudine quadam explicat Arist. hoc loco supr. & infra cap. 10. impotēs omnis ebrio cōparatur. Notum aut̄ alium alio facilius vino tentari & inebriari: vt igitur exiguo quidem vino nōnulli inebriantur: ita & imbecille impotentes, leui de causa cōmoueri solent. Sic accommodandam in his verbis, *ὁ μὲν γὰρ ὁ ἀκροατὴς*, scil. imbecillus, similitudinem puto. Altera ratio, *ὅτι οὐκ ἀποβέβηκεν*, [difficile enim est resolūere libros Aristotelis, quia sunt fragmenta, Ciceronem & Platonem propter bonū ordinem explicare facilius, *τὸ τοιοῦτον* innumerabiles in Aristotele] quia imbecillus non sit absque consultatione, temerarius contra. Formula:

Qui deliberato peccat, eo qui non deliberato, est deterior, de quo supra lib. 3.

At imbecillus deliberato peccat, temerarius nō item, hoc supra priore cap. οἱ δὲ ὅτι βυλδυστάμοι, &c.

Ergo hoc ille est deterior.

Et hanc rationem quidem attingit Arist. in *Magis*. vbi monet virum bonum non temere seu facile [non temere dicunt veteres facile: hoc perspicuum, alterum elegantius, non temere redderet hoc loco obscuritatem] imbecille impotentem esse, propterea quod deliberatione quadam & consulto is peccet.

ὅτι μὴ ἔστι κακία.] Expōita breuiter impotentīū inter se cōparatione, redit ad priorem de cōparatione impotentiz & intemperantiz, atq; adeo vitiōsitatis, qua explicatum fuit, intemperantiam impotentia esse deteriorem [multa hic iteranda vt perpetuitas orationis, & disputationis Aristotelicæ cernatur.] Atq; adeo impotentiam proprie non esse vitiū, quod idem pōsterius hic rursus & quidem distinctius explicat. nam proprie quidem nō esse vitiū, docet hac ratione, quia hoc sit cum prozēsi, illa non item; [sic vitium omne cum prozēsi, impotentia non est cū prozēsi] conuenire tamen aliqua ex parte cū vitio, seu eam esse vitiū aliqua ex parte: *πῃ*, vt loquitur Arist. nempe factorū ratione. Impotentia inquam ratione habitus non est vitiū, ratione factorum seu actionū ex habitu

promanantiū est vitium. nam impotentes nō sunt illi quidem vitiosi, vitiose tñ faciunt: nō sunt illi iniusti, iniusta tamen faciunt. Alludit. n. ad ea, quæ supra lib. 5. q. eleganti Demodoci Milesii in ciues suos epigrammate explicat. nam Milesios ille stultos quidē & imprudentes nō esse dicere solet, stulte tamen & imprudenter facere: quemadmodū & olim de Atheniensibus Laco, scire quidē eos, quæ recta sint, sed facere nolle, vt est apud Cic. lib. de Senectute. Demodoci aut huius meminit & Laert. in Biante, quem vocat eo loco Demodicū Alerium.

ἐπὶ δὲ τῷ τοῦτοῦ ἐστὶν.] Sit hæc velut altera huius capitis pars. Nam priore quidem postquam docuit hoc potissimum, impotentiam leuius, intemperantiam grauius esse malum, atque adeo illam vix esse vitium, vbi initio dictum intemperantem suorum factorum non pœnitere, sed permanere in proposito, impotentem contra: hoc loco easdem affectiones rursus inter se comparat, ea parte, qua dictum, alterum in sententia permanere, alterum non item, & explicatur huius differentia ratio latior, cur inquam impotens de sententia & proposito facile desistat, intemperans non item. Quo pertinet quaestio quarta supra cap. 6. Ratio igitur, cur impotens sit *ἀνήμερος ἐν τῷ πρῶτῳ* facile de sententia desistat, intemperans non item, hæc est, quod huic plane persuasum sit voluptates persequendas esse, illi non item. Formula:

Cui quid est persuasum, agra is deduci de sententia potest: cui nihil, facilius, quod per se est perspicuum.

At intemperanti persuasum est voluptates esse persequendas, impotenti non item.

Ergo hic illo de sententia facilius deducitur.

Propositionis ratio. nam & D. Augustinus hoc principio docet, cur Christiani olim religionem suam difficillime deseruerint. Hinc ethnici, facile deserunt, statim abnegant, discedunt de sententia: Christiano vero summa & æterna gloria proposita. persuasum est Christiano, ethnico non; non habent enim disciplinam aliquam dereligionis, quæ in opinione leui erat à maioribus accepta, ea de causa facile poterant depelli. Sic hodie, qui firmiter instituti in præceptis veræ religionis, mille mortes malunt perpeti. Pontificii *ἄλλοι* sim discedunt, malunt vivere confessores, quam mori martyres

Assumptionis ratio, *ἐπὶ δὲ τῷ τοῦτοῦ ἐστὶν*, quia intemperans ita est af-

est affectus & informatus, impotens non item, vt persuaserit, aut non perfequendas sibi esse voluptates. Ira autem affectos eos esse, argumento est, quod in intemperante principium sit extinctum, in altero non item. Cur ita? quia principia conservantur virtute, amittuntur vitio, de quo mox. Iam vero notum est intemperantiam esse vitium, impotentiam non item. Principia autem harum rerum seu disputationem esse extrema seu fines rerum agendarum, ad quos consilia omnia spectent & referantur, notum est ex *lib. 1. cap. 12. & lib. 5.* Nam vt in mathematicis *scilicet*, tanquam fundamenta & principia omnium disputationum mathematicarum, quibus non concessis aut positis, ne latum quidem vnguem progredi possint mathematici: ita & in Politicis, extrema rerum agendarum sunt earundem principia. [Verbi gratia turpe est, procedere muliebri veste in publicum, est principium Politicum, nefarium munus afferre parenti.] Diceret aliquis, quid ergo? quid virtus aut vitium ad principia? an alia ratione ea cognosci non possunt, aut teneri ea nequeunt, quam virtute, amitti quam vitio? minime: neque enim principia, vt & in Mathematicis aliisque omnibus disciplinis, vt ratione doceri non possunt, sed vel inductione & sensu, vel usu percipiuntur & tenentur, quod supra explicatum, *lib. 1. cap. 7. in fin.* ita & Politica principia ratione doceri nequeunt, sed virtus est illa, quae principiorum Politicorum notitiam affert & fidem rectumque de iis iudicium: Virtus inquam tam naturalis, quam usu parata seu moralis, qua de re supra *libro 6. capite extremo, & cap. 8.* Itaque principia Politica, quia usu & virtute tenentur, ratione vero non docentur, perspicuum est eos, in quibus nulla virtus principia quoque cernere non posse, neque vlla ratione aut disputatione ad meliora perducere, cuius generis est intemperans: contra vero, in quo saluum est principium, neque vitii plane extinctum, posse eum de sententia dimoueri, & ad meliora perducere, cuius generis est impotens. Arist. igitur confecta hac de principiis digressiuncula, eam accommodat priori disputationi, quod ipsum nos iam fecimus. Is igitur inquit, in quo principium est saluum, atque adeo, in quo virtus, vt de principio recte iudicet, in voluptatibus quid est temperans: in quo perit, est intemperans. In quo denique perturbatio cum recta ratione seu principio confligit, idque efficit, vt impotens contra rectam rationem perturbationi cedat, non tamen persuaserit

suaferit plane sibi ita agendum, ut intemperans, is inquam est impotens: qui vero perturbationi non cedit, est continens. Ex his duo hæc sunt summo opere obseruanda. Alterum in impotente saluum remanere principium, id est, rationem & rectum iudicium non esse viciatum; qua maxime re, seu nota differat impotens ab intemperante. Alterum est, perturbationum in impotente eam quidem esse vim & potestatem, ut abducat impotentem ad facta rectæ rationi repugnantia: non tamen ut auferat ipsam rectam rationem, ut impotenti persuasum sit, ea esse facienda, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARI.

In comparatione harum affectionum, quia sæpe mentio est facta per mansionis in sententia, & contra, accuratius de ea re hic explicat, quo dissoluitur questio quarta, ad quam & secunda sentiētia. Hoc igitur primum, quo explicato ad eandem comparationem redit, atque ita duæ sunt summæ huius capitis partes, de posteriore infra, ἐπὶ δὲ ἐπὶ τῆς, &c. priore duo fere explicantur: Alterum, de continente & impotente: alterum est de iis, qui cum illis cognitionem quandam habere videantur.

πότερον ἢ ἐνκρατής.] Querit igitur, & querentis more explicat, quod idem & supra questum cap. 4. cum priore capite dictum sæpe sit, permanere in sententia intemperantem, neque posse vlla ratione deduci; impotentem vero & illum quidem esse mutabilem & sui se facti poenitere. Querit igitur; An continens is sit, qui cuiusq; modi in ratione tam falsa, quam vera, in quouis proposito tam recto, quam prauo persistet, impotens qui non persistet. An vero ille quidem, qui in vera ratione & recto proposito, hic in falso & prauo non permaneat. Dissoluit eam questionem Aristoteles vsitata distinctione, qua esse aut fieri quid dicimus per se, vel ex euentu. per se id vocat, quod aliàs fere ἀπλῶς simpliciter & absolute; ἀπλῶς δὲ λέγουμεν, &c. qua clausula subindicare videtur id, quod per se, idem esse proprie & vere, alterum non item. Per se autem id dici ait, cuius causa seu natura aliud expetitur; hoc autem quod alterius causa expetatur ex euentu, ἐξ ὧς, &c. verbi gratia, exercitatio seu medicamenta, quæ valetudinis causa

causa expetuntur, sunt illa ex euentu, hæc per se: omnes denique omnium rerum fines & extrema sunt per se, ea quæ ad fines, ex euentu. Ad hunc igitur modum per se & vere continens is erit, qui in ratione aut dogmate vero non falso, atque in præfati recta & iusta permaneat non succumbens perturbationibus aut voluptatibus: ex euentu autem is continens erit, qui alia qualibet in sententia, etiam falsa pertinaciter inhæreat. Contra impotens erit per se, qui de vera ratione & recto proposito voluptatibus aut cupiditatibus detorqueatur facile: ex euentu, qui etiam de qualibet vera licet aut proba sententia desistat. Ratio autem huius distinctionis ab Aristotele quidem prætermittæ hæc mihi esse videtur, quod continentia quædam sit virtus inchoata, impotentia vitium. Ex quo efficitur, vere continentem esse eum, non qui in sententia, vel improba, vel falsa (hoc enim vitiosum) sed qui in vera & virtuti consentanea perseveret. Constantia igitur & permansio in sententia per se laudem non meretur, sed ex euentu: quæ si sit in re laudabili, iam per se est bona; si in vitiosa, iam per se est accusabilis & improba.

ἐν τῇ δὲ πρὸς οἱ τοῖς.] Alterum est prioris partis membrum, quo prius velut exemplis explanatur & confirmatur. Est autem hoc de iis continentibus & impotentibus, quorum quosdam non per se, sed ex euentu tales esse iam diximus. De continentibus quidem prius: Sunt, inquit, qui in sententia permaneant, qui Græcis dicuntur *ἰσχυρογνώμονες*, latine Pertinaces. Nam peruvices his affines in bonis rebus sæpe dicuntur [pertinaces semper in malis] teste Poëta Pacuio apud Nonium in verbo *peruvicia* [peruvicax & in bona & in mala resumitur] horum [pertinacium] naturam & ingenium eleganter hoc loco depingit Aristoteles. 1. esse eos *δυσπειθεῖς καὶ σκληροὺς ἀμεταπείθευτος*, quibus vix aut ne vix quidem persuadere quid possis: cuius generis sunt, qui Græce *ἰδιογνώμονες* eleganter dicuntur, quos puto esse, qui spretis vîtatibus, novam ipsi rem aut opinionem inuenerint, eamque pertinacissime tueantur. [Sunt elegantissima vocabula, non possumus latine dicere.] Hoc enim genus homines esse pertinaces; notum est, de quibus eleganter Aristot. eos ita tueri sua inuenta ait, tanquam leges & *ἠνθίσματα* & eum imitatur Cic. in *Lucillo*, sed generaliter de omnium Philosophorû decretis seu dogmatibus, *quorum*, inquit, nullum sine scelere prodi potest. Cum enim decretû

prodi.

proditur, lex veri rectiq; proditur. Et *lib. 2. de si. nobilis*, inquit, *est Philosophi sua decreta audacter tueri* [deridet ibi Epicuræos.] His Idiognomonibus affines sunt, qui in Magistrorum præcepta iurare vulgo dicuntur, quales grauissime reprehendit Plato in *Theateto* Heraclitios [Heracliti sectatores] omnia mordicus tuebantur, nihil largiebant.] Ex hoc pertinacium genere sunt & homines indocti & imperiti, utpote qui nihil recte factū putent, quam quod ipsi fecerint, inquit Poëta, atque sint plerumque impudentes, inquit Thucydides, & pinde audaces, præfracti & pertinaces. Ex eadem classe sunt & homines agrestes, seu inhumani, de quibus dictū illud Terentii verius accipiendum videatur; *homines*, inquam, *rerum & hominum imperiti, in congressibus morosi & difficiles*, de quibus supra *lib. 4. cap. pen.* nam ut præclare Plutarchus in *vitis*: hominem Politicum nulla fere virtus magis decet, quam esse patientem, non pertinacem, non solum velle sapere. De Catonis quoque pertinacia sæpe conqueritur Cic. suam vero in regenda sententia moderationem & pro temporum varietate mutationem exponit *lib. 1. epistolarum ad Lentulū*. Socrates quoq; à Laërtio dicitur *ἰσχυρογνώμων* aduersus improbos fuisse. Pertinaces igitur sunt illi quidem continentibus similes, ut profusus liberali; audax forti, in eo nimirum, quod uterq; in sententia perstet, dissimiles tamen, quia cum duabus fere fiat rebus, ut de sententia discedamus, aut ratione edocti melius puta, aut perturbatione victi, nempe voluptatibus aut doloribus Quod inquam continens non hoc sed illo: pertinax vero non illo sed hoc potius modo de sententia discedat. Continens namq; perturbationibus resistit, neq; ab iis patitur se detrudi de vera sententia: persuaderi tamē sibi ratione, si qua ut sit melior afferatur, facile patitur. At pertinaces nullam audiunt rationē, qui tamen cupiditatibus sæpe tentantur, & voluptatibus abripiuntur & auferuntur. Multos enim videas pertinaces, qui de vita potius, ut inquit ille, quam de sententia discedere malint, si ratione cum iis pugnes, iidem voluptatū esca aut questu irretiti, sæpe de sententia desistunt. Ex iis autem pertinacibus qui idiognomones, perspicue nō tam honesti aut rectæ rationis tuendæ causa, quam ob voluptatem aut dolorem seu molestiam in sententia perstant. Gaudere namq; hos videas tanquam victores, si persistent, neq; refellantur: dolere contra, si sua tanquam leges aut decreta abrogentur & euertantur.

Itaque

Itaque hi non tam continentes, quam similes sunt impotentibus, ut qui peræque voluptatibus & molestiis commoveantur. Non sunt igitur pertinaces vere continentes, ut qui rationem non audiant, sed impotentes potius, qui voluptatibus & molestiis commoveantur.

ἐν τῷ δὲ τῷ 16.] Non vere continentium aut impotentium, alii sunt, qui permaneant in sententia, de quibus dictum est. Nunc de iis, qui non permaneant, quod impotentia quicquid est proprium, qui tamen vere non sunt impotentes. Et hi duorum sunt generum. nam si honesta quis voluptate permotus, non perstet in proposito, non propterea erit impotens, qualis fuit Neoptolemus, de quo & hic & sup. dictum est. 2. ubi de quaestionibus. Is namque intemperans, improbus aut vere impotens, non qui honestas, sed qui turpes voluptates persequatur.

ἐν τῷ δὲ τῷ 16.] Alterum est genus non permanentium in ratione, qui & ipsi tamen non vere sunt impotentes, vitiosi licet, quare à prioribus differunt. Hi sunt qui minus quam oporteat voluptatibus corporis capiantur, ne honestis quidem & rectæ rationi cōsentaneis, stupores potius quam homines & *ἀνθρώποι*, de quibus sup. lib. 3. in fin. dictum est, ubi tamen de iis, qui perfectio iam habitu, hic qui inchoato sint præditi. Hi igitur ab ratione discedunt, neque tamen vere sunt impotentes, quia hi ob nimias, illi ob nullas voluptates rationem deserant. Iam vero, quia hi duo, alter ob nimias, ut dictum, alter ob nullas voluptates, neuter certe in recta perstet ratione: continens inter hos duos, velut medius est interiectus & perstat, neque mutat *δὲ ἴσχυος*, nempe, neque ob nimium, quod facit vere impotens, neque ob parum, quod facit alter, sed perstat potius in ratione, eamque sequitur, neque in hanc, neque in illam partem voluptatibus aut cupiditatibus detorquendus. Est igitur, ut alia virtutes, & continentia mediocritas quædam, inter impotentiam, ut nimium & stuporem inchoatum, ut parum, interiecta. Quarum trium affectionum, quia media perspicue est bona & laudabilis: cæteras duas inter se contrarias malas esse, ut & vulgo habetur *φασὶν ὅτι* & accusabiles necesse est. Harum tamen altera, quia in paucis reperiatur, & vix appareat (rari namque sunt, quos nulla attingat voluptas, quod sup. dictum lib. 3. ubi de stupore) ea re fit, ut & nomine vacet, & non tam huic quam alteri: quæ impotentia, vulgo videatur contraria esse cōtinentia, quod idem de temperantia & intemperantia accidere hic ait Arist. & sup. explicuit lib. 3. latius.

ἐν τῇ δὲ ἡγουσῇ ὁμοιότητι.] Altera huius cap. parte, rursus de
 comparatione harum affectionum temperantiæ & continen-
 tiæ, intemperantiæ & impotentiae, de qua & modo agi cœptū.
 Vulgo, quod & sup. c. 4. dictum, qui temperantes, dici quoq;
 solent continentes, confusis nominibus. Hoc, inquit Arist. ex
 similitudine accidit, vt multa alia, de quibus sup. lib. 3. vbi de
 fortitudine & alibi, multi dicuntur fortes propter similitudi-
 nem, qui tamen non sunt. Nam vterque versatur eadem in re,
 corporis videlicet voluptatibus, vterque rectæ rationi con-
 gruenter. Hactenus igitur conueniunt: differunt tamen. Pri-
 mū, quod continens cupiditatibus seu perturbationibus affi-
 ciatur, temperans vacet omnibus perturbationibus, quod &
 supra dictum cap. 2. quasi 3. c. 4. & mox ex Plutarcho dice-
 tur. Deinde quod temperans nulla delectetur turpi voluptate
 quæque rectæ rationi aduersetur: continens vero delectetur
 illa quidem, sed non superetur. Sic igitur continens & tempe-
 rans conueniunt & differunt, qua de re mox latius. Contra &
 intemperans & impotens aliqua ex parte sunt similes. nam &
 hi in materia consentiunt, vterq; corporis voluptates perse-
 quitur: differunt tamen, quod intemperans corrupto iudicio
 eas sibi persequēdas plane arbitretur, impotens non item. Vt
 autem summā vniuersæ prioris disputationis faciamus, quod
 quidem ad similitudinem & dissimilitudinē harum affectionū
 pertinet: intemperantia quidem est cum proteresi, impotentia
 non item cap. 3. 4. 6. 7. illa vacat cupiditatibus, hæc perturba-
 tur. Sic & temperantia tota est tranquilla, cōtinentia non itē,
 cap. 4. c. 7. illa putat voluptates etiam turpes persequendas,
 atque adeo sibi iam persuasit, hæc non item, cap. 3. 8. c. 9. illa
 gaudet, hæc dolet in voluptatibus persequendis. Sic & tem-
 perans plane aspernatur turpes voluptates, cōtinentis non pla-
 ne aspernatur cap. 9. illa deterior & nequior est, quam hæc ca.
 7. c. 8. illa insanabilis, hæc contra cap. 8. c. 7. illa immutabi-
 lis, hæc contra cap. 8. illa perfectum vitium, hæc inchoatum,
 cap. 8. 9. 10. illa principio, id est, recta ratione penitus est orba-
 ta, hæc non item cap. 6. c. 8. Plutarchus in libello de virtute
 morali copiose de hac affinitate, & dissimilitudine harum af-
 fectionum explicat: nam temperantiam quidem rationem ha-
 bere, quæ plane dominetur perturbationibus, volentibus &
 parentibus: continentis autem rationem perturbationibus
 imperare tanquam equis indomitis, & quibus freno sit opus,
 inquit,

inquit; eaque re, quia inquam in illa cupiditates plane rationi
sint accommodatæ, in hac non item, illam quidem perfectam
esse virtutem, hanc inchoatam, eandemque esse rationem in-
temperantiæ & impotentii, quas tam rebus & factis, quam
dictis & oratione inter se discrepare, factis quidem, quod in
impotente ratio vincatur à perturbationibus, in intemperan-
te ne repugnet quidem: in illo ratio cupiditates sequatur, sed
contradicens, in hoc adiuuans & consentiens: ille doleat, hic
gaudeat peccatis; inuitus quidem ille, hic volens. Sic & in
dictis, intemperans quidem ait: *Ede, bibe, lude, cras enim mo-
riemur.*

At impotens:

Video meliora, probosq; deteriora sequor.

Videantur & aliorum Poëtarum apud Plutarchum testi-
monia. Obseruandum est autem & hoc capite afferri & aliam
impotentii & continentii diuisionem; alteram namq; esse
per se & simpliciter, alteram ex euentu. Atque ita, vt & huius
rei summam faciamus, duæ sunt continentii diuisiones, im-
potentii tres. Continentia namque partim est absolute &
proprie, partim cum adiunctione *cap. 4. & 5.* Rursus partim
est per se, partim ex euentu, *hoc cap.* Impotentia vero est & illa
partim absolute, partim cum adiunctione, & hoc quidem bi-
fariam. Nam impotentia partim est humana, partim beluina,
partim denique morbofa. Humana rursus partim est absolu-
te, partim cum adiunctione, atque ita pars quædam huma-
næ impotentii est simplex & absoluta: cæteræ omnes sunt
cum adiunctione, supra *cap. 4. & 5.* Rursus impotentia par-
tim est temeraria, partim imbecilla *cap. 7.* Est denique vel per
se, vel ex euentu *hoc cap. &c.*

CAPVT X.

COMMENTARI.

Ἐπὶ ἀναφρονίᾳ καὶ ἀνείκῃ.] Duo potissimum hic afferua-
tur: prius de cognatione aut diiunctione prudentii & im-
potentii; alterum de bonitate impotentii & vitiositate. Prior
quidem membro explicatur quæstio sup. *cap. 2* exposita, sic-
rurine possit, vt vnus idemq; sit prudens & impotens: & non pos-
se quidē, docet duabus rationib. Prior est, quia prudens nemo
sit, nisi vir bonus, de quo supra *lib. 6. cap. 11.* Impotentem a.
vitiosum

vitiosum esse aliqua ex parte, notum est, & mox explicabitur, ubi de bonitate & vitiositate. Altera ratio, quia prudens non is est, qui quæ sint agenda, norit dūtaxat, sed practicum quoque, hoc est, agere & ipsum oportet, de quo & supra lib. 6. At impotens videt & nouit meliora, non tamen agit, sed sequitur deteriora, de quo supra cap. 3. Cæterum et si vnus idemque prudens & impotens esse nequit, potest tamen vnus idemque esse impotens & δεινός callidus, vaser & solers, cui, quia cum prudente magna est cognatio, existimauerant alii, impotentem posse esse & prudentem, sed perperam. Nam differunt solers & prudens, non quidem ratione materiæ; vterque namque in rebus est agendis, ἐν τοῖς πρακτικαῖς, sed θεωρητικῶς & consilio. nam prudens semper bonum spectat scopum, solers nō semper, vt supra dictum lib. 6. cap. ult. Ex his perspicitur, quod supra latius est explicatum cap. 3. Impotentem scire quidem, quæ sint agenda, quæ sint facienda, non tamen ita scire, vt & ad vsum scientiam accommodet: non scit, inquit Aristoteles, & contemplatur, sed est tanquam ebrius aut dormiens. nam contemplari est agere. Sit igitur & non sit pro discrimine habitus & vsus; qua de re supra.

ἡ ἐκείνῳ μὴ ἴσῳτον.] Hic alterum sit membrum, quo docet, impotentem non esse perfecte vitiosum, hac ratione, quia sit absque proteresi: nullum autem vitium constat esse absque θεωρητικῶς supra lib. 3. cap. 4. Ἐν δὲ non est igitur cum proteresi impotens, mala vtique & improba. quia tamen sponte & sciens quodammodo, id est, generaliter, nō singulariter (de quo supra cap. 3.) ea re est, inquit, ἡμιπρόηρος semimalus, Adiungit impotentem quoque non esse iniustum, quia fraude & insidiis non vtatur, quod & supra dictum cap. 6. Cur ita? nam impotens est omnis vel temerarius vel imbecillus: ille non consultat, hic consultat quidem, sed in consultatione non perstat. neuter igitur vere consultat. At fraudes, insidiæ, & doli absque disputatione & deliberatione non fiunt. Formula:

In quibus non est consultatio, in iis nec fraus, & proinde nec iniuria.

At in impotente nulla vers est consultatio, de quo supra cap. 3. in fin.

Ergo in impotente neq; fraus neq; erit iniuria.

Quare eleganter Aristoteles, impotentem comparat ciuitati, cuius

cuius bonæ quidem & præclaræ sint leges & instituta, quarum tamen vix vlla vtatur. Quemadmodum & Anaxandrides (de cuius comici morosa senectute Athenæus *lib. 9*) in Athenas illudens: *Vrbs*, inquit, *deliberat, cui leges non sunt cura*. Huic igitur ciuitati similis est impotens; at vere improbus ei ciuitati est similis, quæ legibus illa quidem vtatur, sed malis & improbis.

[*ἢ δὲ ἀκρῆστια.*] Hoc supra explicatum *cap. 7.* quod videlicet impotentia cernatur in iis voluptatibus, quas plærique mortales possunt reprimere, non in voluptatibus, quibus interdum boni obistere nequeunt, sed etiam in iis, vbi plæraq; pars & multitudo se continere potest. Continens, vbi plærique se non continent, ille tamen se continet.

[*Διατρίβη δὲ πῶν.*] Etiam hic de impotentia vitiositate, verum prius, impotentiam cum vitio, hic impotentia genera inter se comparat. nam cum sint duo, temerarium vnum, alterum imbecillum, ait temerariam imbecilla esse meliorem & sanabiliorem. Ratio est, quia hæc sit cum deliberatione, illa non item, sed hoc & supra explicatum *c. 7. in fin. & 8.* Rursus impotentes consuetudine iis, qui natura, de quo discrimine supra *cap. 5.* item esse sanabiliores & meliores. Ratio hic affertur, quod natura difficillime, & ne vix quidem ex vi possit, consuetudo contraria consuetudine tolli possit. nam naturam difficilius tolli quam consuetudinem, cum per se est clarum, tum ex eo, quod & hoc ipsum, cur consuetudo difficulter plærumque tollatur, ex eo fieri dicatur, quod pene altera sit natura, & in eam tandem abeat, vt eleganter Euenus Poëta ait: cuius hic versus hac de re, & alios eiusdem *libro 2. Eudem. cap. 5. & lib. 1. Rhet.* affert. Certe hac ipsa ratione Aristoteles in *Magn. lib. 2.* docet, intemperantiam impotentia esse deteriore, quod illa sit velut naturalis vitiositas, hæc consuetudine parata, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARI I.

Virtutibus & vitiis, iis videlicet, quæ proprie ad Ethicem pertinent, absolutis; tractatus de voluptate & amicitia incipit.

[*ἢ δὲ ἡδονῆς καὶ λυπῆς.*] Adhuc explicatum est de virtutibus tam morum, quam rationis, tam perfectis, quàm inchoatis;

tis: qua confecta explicatione, videri poterat perfecta omnis de moribus tractatio. Verum, ut ea tamen perfectius absolueretur & plenius: duo præterea explicanda suscipit his libris Aristoteles, de voluptate & amicitia. Et de voluptate quidem, tur explicandum sit in his libris *initio cap. 11.* huius rationes affert. De eadem & infra *libro decimo primis 5. capitibus* explicatur, & in *Magn. libro secundo & capite septimo.* Quæ explicatio de voluptate ut melius intelligatur, præter interpretes videantur ex veteribus Plato in *Philabo*, *Protagora*, & *libro nono de Republica*, sed maxime in *Philabo*, quem totum Dialogum hic refellit Aristot. [plus enim quam 20. Dialogos Platonis, his libris Ethicorum & Politicorum refellit Aristot.] *libro 2. τῷ δῆμῳ μὴ μὲν δὲ μὴ τῷ.* Cicero *lib. 1. & 2. de fin. & 3. Tuscul.* Ex recentioribus Marfilus Ficinus *lib. de voluptate*, [præclarus liber, adolescens scripsit, satis longus copiosus. ille omnia Aristotelis contra Philabum refellit] Erasmus in *colloquio extremo*, & Flamminius, nobilis Italus [Duos habuit elegantes Italia Philosophos, Flamminium & Vincetium Magium, hi scribunt eleganter, reliqui sunt barbari] in libris de voluptatibus omnium pulcherrimis. Aristotelis autem de voluptate disputatio, duas in partes secari potest: quarum in priore, quæstiones & controuersæ, altera explanationes, ut ita Aristoteli more, exponantur. Et quidem hoc capite de priore agitur.

Et de idd. Quia quæri poterat [Aristoteles non solet alienum admiscere suis disputationibus, quod imperiti Dialectici faciunt, qui nesciunt, quid quoque loco dicendum, cum incipiunt tractationem de moribus, addunt Theologica, Physica, ita confundunt artes. Aristoteles itaque, quando nouam orditur, quæstionem mouet, an sit aliena disputatio, priusquam ad rem accedat. de methodo præmittit, & de voluptate agendum etiam in his libris ostendit] quæri, inquam, poterat, an disputatio de voluptate ad Politicam scientiam, quæ his libris explicatur, pertineat, aut certe de ea hic sit explicandum quoque, id initio monet. Et quidem de voluptate quoque in Politica explicandum esse docet duabus rationibus, quas & infra *libro decimo, capite primo*, & in *Magn. libro 2. cap. 7.* iterat. Prior est, quia ea quæ ad finem seu de summo bono explicare proprium sit Politici, quod supra est demonstratum *lib. 1. cap. 2. & 2.* Atqui voluptas vel ipsa est beata vita multorum iudicio,

sio, vel hæc certe absque illa esse nequit, quod infra maxime lib. 10. copiose explicabitur. Formula:

De beata vita seu fine explicare, est Politici [non ut barbari loquuntur Ethici.]

Voluptas autem est vel beata vita, vel certe cum ea.

Ergo & de voluptate agendum est Politica.

Et hoc est, quod ait, *ἔτις τὸ τί τις δεχάται*: vbi quod ait, ex fine censeri quid bonum, quid rursus sit malum, explicatum est supra lib. 1. in princ. & lib. 3. vbi de voluptate [cap. 5. ni fallor, quod nemo possit scire, an aliquid sit rectum, an prauum: an turpe, an honestum, an bonum, an malum: nisi ex ipso fine. Fine proposito bono & honesto, statim diiudicamus, an eius postea facta collinient ad scopum tanquam ad finem: mala vero προπρίως proposita, malæ sunt actiones] & lib. 6. cap. pen. & ult. Altera ratio, *ἡν δὲ καὶ τῶν ἀναγκαίων*, qua docet Aristot. non tantum vtile esse politico de voluptate disputationem (quod prior voluit ratio, qua sola veteres Philosophi sunt vsi, teste Aristotele lib. 2. Magn. cap. 7.) sed etiam necessariam, quia virtutes & vitia in voluptatibus, & doloribus moderandis, tanquam in materia versari supra explicatum, lib. 2. cap. 3. & alibi. Quare ut virtutum & vitiorum, de quibus in his libris potissimum agitur, cui & natura melius cognoscatur, de voluptatibus profecto & molestiis agendum fuit. Formula:

Qua ad virtutes & vitia pertinent, hæc in libris sunt explicanda.

Voluptas autem & dolor, ut materia virtutum & molestiarum, ad hæc pertinent.

Ergo hic explicanda.

Subindicat & tertiam rationem infra lib. 10. quia de voluptate disputatio ad vitam humanam pertineat. atqui notum est ex prioribus his libris explicari philosophiam humanam. Quærun autem interpretes, cur de voluptate Aristot. partim hoc libro, partim lib. 10. & non potius omnia vno eodemque loco explicarit. Respondet, dissimili hoc factum ratione. nam hoc lib. de voluptate explicandū fuisse, tanquam de materia & strato continentie & impotentie: tollerantie & mollitie, de quibus priore huius lib. parte est explicatū. At lib. 10. quo lib. de beatitud. discessere constituerat, ea parte de voluptate explicat, qua videat vel esse ipsa beatitudo vel ei certe comes. verū

meo quidem iudicio melius fuerat, vno in loco omnia complecti, quod ipsum & in *Magn.* ipse fecit Aristoteles, & ni fallor in *Eudem.* Quare vel hoc affecutus esset Aristoteles, ne iterationibus (pluraque enim, quæ hic, ibi iterantur) longior esset, & obscurior.

διὰ τὴν μακρίαν.] Quod dictum beatitudinem esse cum voluptate, vel ipsam potius quorūdam iudicio voluptatem (quæ de re infra copiose *lib. 10.*) leuiter hic verbi Græci notatione confirmat. nam Græcorum μακρίαν, dictum quasi μαχρίαν, seu propius quasi μαχρίαν, πρὸς τὰ χαίρειν, & particula μαχ, αὐξήσκειν auget & affirmat magis.

τίς μὲν ἐν δυνάμει.] Exposito breuiter ordine, nunc ad rem. Affert igitur tres dissimiles de voluptate sententias philosophorum suæ ætatis. nam esse quosdam primum, quibus nulla voluptas bonorum in numero habenda videatur, neque per se, neque ex euentu (hoc infra explicabitur capite proximo) quibus inquam non idem videatur bonum & voluptas, & ὅς ἐστι τὸ αὐτὸ. nam hæc à Platone sumpta est phrasis in *Philæbo*. [callidissimus omnium Philosophorum Aristoteles] Esse & alios, quibus voluptates partim bonorum habeantur in numero, partim non item, hoc est, qui voluptates alias faciunt bonas, alias vitiosas. Esse denique, quibus voluptas bonum quidem esse videatur, sed non optimum. In his tribus confirmandis & refellendis vertitur tanquam in cardine tota Aristotelis disputatio. non habet hanc rationem Methodicam Aristoteles, quam Stoici. Omnis disputatio à definitione proficiscitur: An vero in omnibus libris exordium à definitione. Pulcherrima pars Dialecticorum librorum μεθόδων perit in Aristotele, & nunc in scholis.

ὅλος μὲν ἐν.] Hoc loco priores sententias suis quamque rationibus deinceps ordine confirmat, sed postea non refellit. Nam voluptatem in bonorum non esse numero, sex confirmat rationibus hoc quidem loco; duabus aliis *lib. 10.* duabus denique aliis in *Magn. lib. 2. cap. 7.* quæ rationes certe principes [primariæ, potissimæ, vt vulgo] ex Philæbo Platonis sunt petitiæ, quem hac disputatione refellendum Aristoteles sibi sumpsit. Prima ratio, quia voluptas omnis est ortus [γένεσις] generatio barbari. Cicero vertit ortum semper.] Formula:

Omne bonum est perfectum seu ad finem & perfectionem pertinet, hoc supra explicatum *lib. 2. c. 4. aut 5.*
Nullus

Nullus autem ortus est perfectus, seu (ut hic ait Aristoteles) fini non est cognatus, à fine est remotus.

Ergo nullus ortus est in bonorum numero.

Assumptionem confirmat Aristoteles exemplo domus. nam ut ædificatio nulla eadem est cum domo, seu non est domui absolutæ cognata, sed ab ea remota: ita & nullus ortus fini est propinquus & cognatus. Nam ædificatio est ortus ipsius domus. Confirmari eadem assumptio potest, alioqui per se facilis, quod rei finis seu perfectio omnis, alia profecto est à cōfectione seu factione ipsius rei seu molitione. Atqui ortus est molitio, pergens & tendens ad perfectionem & finem rei. Non est igitur ortus in bonorum numero, quia non perfectus. Iam vero voluptas ex horum sententia Philosophorum nihil est aliud, quam ortus ad naturam, qui sensu percipitur, de qua definitione Platonis proximo capite, ubi & hanc & Aristotelis veriorum voluptatis definitionem explicabimus, dicetur. Formula:

Nullus ortus bonorum est in numero.

Voluptas est ortus.

Ergo non est in bonorum numero.

Hæc præcipua ratio, qua nitebatur Plato in *Philabo*, reliquæ sunt faciliores & magis populares.

[ἐν ὁ σὺφρων.] Altera ratio, quia temperans voluptates fugiat. Formula:

Quod vir bonus fugit, non est bonum.

Voluptatem fugit temperans vir bonus.

Ergo voluptas non est bonum.

Quæ bona, expetuntur à bonis, & quæ mala, vitantur à viris bonis. Sic temperans ille, qui se continet à voluptatibus, fugit voluptates.

[ἐν ὁ φρόνιμος.] Tertia ratio, quia vir prudens expetat & persequatur indolens seu indolentiam, non vero iucundum seu voluptatem. nam, ut est apud Platonem in *Philabo*, res omnes vel sunt iucundæ, vel molestæ, vel neutræ seu mediæ, & has duntaxat persequi prudentem, hoc loco ait Aristoteles, ut cui satis sit abesse à molestiis & doloribus, medio statu contentus. [Vir enim prudens non quærit istas delicias, satis habet, si potest se tueri, ne sit in molestiis & calamitatibus, non cupit dolores seu asperas res, cupit medium statum.] Itaque voluptas, ut quam prudens, qui idem & vir bonus esse debet

[hinc nullus vir prudens, quin sit vir bonus] vt supra dictum lib. 6. cap. ult. non persequatur aut exspectat.

ἐν ἑμποδίῳ.] Quarta ratio, quia voluptas menti & sapientiz sit impedimento, & quidem quo maior, eo maiori: quod cernere licet in rebus Venetis, quantum voluptate captum videmus, nihil mentē præclari agere aut cogitare posse. nam vt & Cicero de senect. impedit enim consilium voluptas [consilium apud veteres mentem, rationem apud Ciceronem significat sæpe] rationi inimica, ac menti, vt ita dicam, perstringit oculos, & Plato lib. 8. Politia de voluptate: βλαβερόν, &c id est, nocet quidem corpori voluptas, sed & animo, ὡς τε φρόνησιν, & ὡς τὸ δυνάμειν scilicet ad sapienter & modeste viuendum. Impedit igitur mentis actiones, seu δυναμειν voluptas. Impedit & ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, id est, non solum rebus contemplandis, sed rebus quoque agendis impedimento est voluptas. Quod cum per se perspicuum est, tum ex omnibus omnium gentium historiis intelligi potest. Nam Romanos & Lacedæmonios voluptatibus minime deditos, maxime in rebus gerendis excelluisse, notum est. Nam & Martem ipsum bellum fingunt Poëtæ voluptatis vinculis à Vulcano irretitum, nihil præclari gerere potuisse. Exemplo & illustri sint Persæ, de quibus Xenophon libro octavo de disciplina Cyri. Imperium enim totius orbis tenuerunt, omiſſa veteri vita postquam se voluptatibus Medorum dedissent, exuti omni- bus imperiis. Idem Romanis accidit. Postquam enim voluptates sectari cœperunt, Gotthi, Longobardi, Franci, & aliz Germanicæ nationes, exuerant eos omni imperio. Luxuria iam cœpit pullulare in occidentali parte, etiam in Germania. Locutus hic est pulcherrimus.

ἐν τῇ τῇ ἐδραία.] Quinta ratio, quia voluptatis ars nulla est: voluptas arte non paritur, sed natura potius. Formula:

Quicquid bonum, arte efficitur seu paritur, artis est opus.

Atqui voluptatis nulla est ars.

Ergo non est in bonorum numero.

Propositionis ratio, quia bonum recti rationi (quam artem dicimus) vt sit consentaneum, oportet, & hac quidem ipsa ratione in Gorgia Plato docere conatur Rhetoricam, quia non tam sit ars, quam peritia quædam seu vsus, non esse in bonorū numero habendam, quem tamen Platonem Aristides Rhetor

in 1. orat.

in 2. orat. aduersus Platonem refellit. [Hic. n. scripsit 3. quibus defendit Rhetoricam aduersus Platonem] neque verum esse, nihil esse bonorum in numero habendum, nisi quod ab arte proficiscatur. Nam ut vaticinia furore à Pythiis prodita, non arte aut meditato, bonorum tamen etiam in numero, etiam optimorum & diuinorum esse, nemo negare audeat. Verum Aristidi responderi potest, hic agi de bonis humanis, non de diuinis; non de bonis quæ extra rationem & supra hominem, sed de iis, quæ rationi consentanea & naturalia, quærimus. Assumptionis ratio ab Aristotele prætermissa, hæc est, quod voluptatis nullæ extant aut reperiuntur artes.

ἐν τῇ περὶ πῦδος.] Sexta ratio, quia voluptates, & pueri & pecudes persequuntur, siue ut *in Magn.* ait Aristoteles, quia voluptates sint tam in improbis, quam in bonis, in pecudibus denique & beluis. Formula:

Bonum non est commune improbis aut beluis.

At voluptas etiam communis in iis est.

Ergo non est bonum.

Et hæc quidem sex sunt rationes huius loci: sunt & alia quatuor. nam *in Magn.* & hæc affertur, quia voluptas optimum aut summum bonum esse nequeat, quæ ratio meo quidem iudicio valde infirma & imbecilla videtur. multa namque videas, quæ tamen non sint optima, ut bona corporis & fortunæ sunt bona, non tamen optima. Deinde, quia voluptates etiam quædam sint vitiosæ. Ergo voluptas non est bonum. Quod autem bonum, nunquam vitiosi naturam inducere potest. In libro autem 10. infra hæc afferuntur. 1. quia voluptas est qualitas, scilicet non natura. 2. quia voluptas est infinitum quiddam [Capit enim magis & minus, intentionem & remissionem] quæ rationes eo loco explicabuntur. Ex his autem decem rationibus tres familiam ducunt [sunt *κρίσις* summæ] prima, quarta, & vltima: eaque re in iis explicadis, ut quas & Plato *in Philabo* potissimum attulerit, omnis Aristotelis consumitur opera.

τῇ δὲ περὶ πῦδος.] Altera hæc est de voluptate Philosophorum sententia, existimantium, voluptates partim esse honestas, & in bonorum numero, partim turpes & vitiosas. Rationem afferebant (quam proximo capite refellit Aristoteles) Sententiam enim non refellit, sed confirmationem eorum & disputationis ostendit esse vitiosam: quia iucunda morbum &

pestem saepenumero afferant; Hinc res etiam optimæ interdum nocent. Scientiæ nocent, quando quis se nimis macerat studiis, accersunt quandoque & morbum. Ergo scientiæ partim vitiosæ, partim &c.

[ὅτι δὲ οὐκ ἀδύνατον.] Tertiæ de voluptate sententiæ ratio & confirmatio hic affertur breuiter, quia voluptas sit ortus, non finis seu perfectio. Formula:

Summum bonum est τέλος, quadam perfectio & finis.

[τέλος latine reddi nō potest, propterea Varro semper retinuit τέλος, Cicero dicit finem.]

Atqui voluptas non est τέλος.

Ergo non potest esse summum bonum.

Hoc argumento concidunt omnes disputationes Epicuri, quæ post Aristotelem extiterunt. Cicero refellit Epicuri argumenta duo, in lib. i. de Fin. cum Epicurus dicit voluptatem bonum summum. Verum de hac sententia, in qua Aristotelis ætate erant Aristippus & Eudoxus [Socratis discipuli. Stoici enim centum annos primum nati post Aristotelem.] Et postea Epicurus infra copiose lib. 10. & capite proximo, nonnihil tamen attingit. Nam lib. 1. & 2. de fin. ibi breuiter explicabimus lib. 3. de virtutibus, & 4. lib. primo explicauimus. Ciceronis lib. 6. & 7. de Aristotelis instituto cum in grauioribus primum videre, quæ in controuersiam soleant reuocari, de re tractanda: Deinde quæ vulgo dici soleant, hoc fecit hoc quoque loco, iam subiungitur refutatio & explicatio, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARI I.

[Ὅτι δὲ συμβαίνει διὰ τούτων.] Hæc altera est huius de voluptate tractationis pars: quæ & ipsa perspicuitatis gratia bimembris constituitur. Priore namque membro, de quo hoc capite, quæ priori parte sunt allata, omnia breuiter refelluntur: altero (de quo proximis duobus capitibus) eadem latius refelluntur & explicantur. Reprehendendis autem iis [hoc est, dum Aristoteles ea quæ hætenus priore disputationis parte sunt allata, reprehendit] voluptatis quoque diuisiones & definitiones affert & expiicat.

[πρῶτον μὲν, ἵνα τὸ.] Affert primum voluptatis diuisionem:
nam

nam aliam esse absolute & vere, aliam cōparate, seu huic aut illi, nō omnibus. Qua quidē partitione opus fuit, propterea q̄ q̄stio sit, An voluptas bonorū in numero sit collocāda. Atqui bonū nō est vnus modi, sed vel est absolute & simpliciter, vel alicui. Itaq; vt q̄stio intelligat princeps, distinguenda fuit voluptas. Ratio aut hui⁹ partitionis & origo ex boni distinctione sumitur. Boni namq; vim & naturā sequūtur & imitantur habitus & naturæ, & p̄inde motiones quoq; & ortus, proinde deniq; voluptas [scilicet imitatur rationē boni.] Verba hæc sunt physica, natura, habitus, motus & ortus. Notū est aut ex physicis, motū & ortum esse tanq̄ progressionē seu *ἐκπρόχους* inchoatas ad naturas seu res ipsas & habitus. Priores his esse illas *ἐκπρόχους*, has esse velut *τέλει* & perfectiones quasdam, illas imperfectiones. Iā vero voluptas in illis poni solet ab aduersariis, qui voluptatem dicant esse ortum seu motum, non vero naturam seu *ἔστίαν* & habitū. Hinc Plato dicit, voluptates nō esse *ἔστίαν*, neq; *φύσιν*, neq; *ἔξιν*, dicit esse imperfectum, motum, ortum, quo tendatur in perfectionem, hoc est, in habitum. Cur autem boni naturam aut dissimilitudinem hæc quatuor imitētur, hæc est ratio, quia (de natura & habitu hæc est ratio, nam de motu & ortu, ex quibus priora duo manant, eadem postea perspicui poterit) quia, inquam, naturæ seu res & habitus ad bonum omnes feruntur, eiq; se accommodant. Est igitur voluptas, vtpote ex illorum sententia motus seu ortus, partim absolute, partim nō item, sed alicui modo. Absolute est ea, quæ vera dicitur voluptas, & eadem est omnibus, vt quæ ex virtutibus aut bonis actionibus capitur. Altera est verbi gratia ea, quæ vel in ægotantibus aut fame aut siti laborantibus, aut scabie titillatis esse solet. Et hæc quidem voluptates posteriores Aristoteli mox duorū sunt generum. Nam vel sunt eæ simpliciter quidem malæ & vitiosæ, sed huic aut illi non item, quin potius optabiles & expetendæ huic vel illi: cuius generis voluptates sunt beluarum & hominum improborum. Alteræ sunt, quæ nō quidem sint expetendæ huic aut illi, præterq̄ exiguo tempore: huius generis sunt voluptates, potus, cibi, veneris, medicamentorum, ægotantium, hydropticorū, melancholicorum, sceminarum carbones & cretas adamantiū, citra laborantiū. hi namq; eas voluptates expetunt illi quidem, sed dum vel siti aut fame, vel morbo laborant, alias non item. Veræ namq; & absolutæ voluptates ex-

petuntur ab omnibus. Sunt homines, qui delectantur gustandis carnibus humanis. sunt alii, qui morbis deprauati, ut in-temperantes, qui delectantur voluptatibus secundi generis, quæ huic aut illi, sed ad certum tempus, dissoluto morbo, aut fame, statim non amplius expetunt. Et huius quidem posterioris generis voluptates non tam esse, quam videri, ait Arist. propterea quod sint cum molestia quadam. nam ex medicinis quæ capiuntur voluptates, peripicuum est eas esse cum molestia; quæ item ex cibo, aut potu & venere deniq; capiuntur; eaq; re Plato eas præclare vocat impuras; quæ ex virtutibus & scientiis capiuntur, puras & liquidas. In omnibus denique corporis voluptatibus semper dolor admixtus, & molestia coniuncta. Itaq; ab iis temperandum, & eæ persequendæ, in quibus nihil molestiarum. Huc pertinet disputatio Arist. in *Magn.* qua docet voluptates partim esse rectas, & veras, partim vitiosas, ratione eorū, in quibus voluptates, i. ratione naturarum. nam ut naturæ partim sunt bonæ, partim malæ (lupi, v.g. natura est mala) ita & voluptates proborum hominū erunt iustæ & rectæ, improborum turpes & vitiosæ. Atque ita hunc locum diuidendum atq; intelligendum, aliqui difficilimum puto, collatis iis, quæ infra *cap. vlt. & lib. 10. cap. 3. 4. & 5. in Magn. lib. 2. cap. 7. fere in princ.* ab Aristot. & iis, quæ in *Philabo* à Platone afferuntur. Aliorum explanationes de hac voluptatum partitione & vitiosæ, & Aristotelis sententia non congruentes, illa cum verbis Aristotelis comparata, facile refelli poterunt. Itaq; legendum puto, καὶ αἱ ἡδέαι, καὶ αἱ καὶ ἀπολαύσεις φρονήσεως. Nam verbum ἀκαταλόγητοι ineleganter [nō est Aristotelicum] inculcarum, inducendum est; & pro his αἱ φρονήσεις δυνάμεις legendum, αἱ μὲν ἀπολαύσεις, &c. ex veteri translatione & sententia iam explicata. Hoc demum capite intellecto, intelligitur tota de voluptate tractatio.

[ἢ ἐπὶ τῇ ἀγαθῇ.] Altera ut boni, ita & voluptatum distinctio. nam boni partim esse opus & munus seu ἐνέργεια, partim habitū, verbi gratia; bonum quiddam est scientia & contemplatio, hæc tamen ἐνέργεια, illa est habitus. utrumq; hoc boni genus est per se & absolutum, etsi quæ ex habitu existit ἐνέργεια, bonum est perfectius. Est aliud boni genus, quod & δυνάμεις seu facultas, & motus seu ortus dici potest, minime perfectum. Ad eundem modū voluptates, quæ vel sunt ἐνέργεια, vel certe ex habitu perfecto manantes, voluptates sunt perfecte-

perfectæ, plenæ & per se. [locus obscurissimus, iudicabitis, an bene explicarim.] Quæ autem tanquam motiones vel ortus ad habitum perficiendum perducunt, proprie & per se voluptates non sunt, sed ex euentu. bona dicit Arist. partim energia, partim habitus. hæc est gradatio in rebus naturalibus. aut moralibus. I. Est principium, initium alicuius rei conficiendæ, domum volo ædificare, iam dum conficitur ipsa ædificatio aut confectio, vocatur à Physicis motus, quo peruenitur ad ædificii completum. Deinde sequitur domus perfecta, postquam perfecta est domus, sequitur *εὐπρεια*, in domo sequitur usus. Sic in Physicis, cum videl. vna res ab alia mutatur in aliam, est motus. Cum mutata est res, desinit mutatio: re constituta, sequitur eius energia. Sic in moribus virtus suis actionibus longa consuetudine paratur, parata virtute habitu ipso, sequitur effectus, bona facta in vita humana. Ortum seu motum vocamus omnia, quæ præcedunt rem constituam. In scientiis præcedunt quædam, deinde nascuntur habitus, postea illis virtutibus utimur, illa quæ energia sunt perfectiora, quam quæ ad habitum illum perducunt eadem ratio in voluptatibus, ut aliæ aliis perfectiores sint. Illæ sunt perfectiores, quæ affinitatem cum bonis perfectioribus habent, ut bona sunt quædam imperfectiora, quæ neque energia neque habitus, sed perducunt tantum eo: ita voluptates quæ perducunt ad rem perficiendam, non sunt plenæ, non sunt perfectæ.] Huius generis sunt illæ, quæ naturam ad perfectionem seu statum suum perducunt, ut cibi, potus, veneris. Alterius generis sunt, quæ ex virtutibus, scientiis, auribus, oculis, & odoratu capiuntur, teste Aristotele *lib. 10. cap. 3. & in Magn.* [cum absque loci allegatione cito, *Magna moralia libri 2. caput. 7.* intelligo] & hoc *lib. cap. ult.* quas inter voluptates, & hæc insignis differentia, quod quæ ex euentu, sunt cum antegresso dolore & molestia, alteræ non item, quod ipsum supra iam attigimus. Sic qui voluptatem capit ex cibo, ille sine dubio antea affectus fuit molestia quadam & dolore. Aristot. *in Magnis*, qui capit voluptatem ex euentu solet prius dolere, sed in aliis, quas dicimus proprie & per se nulla antegreditur molestia. nam quæ capitur voluptas ex virtute, certe virtus nemini molesta. ex virtute, ex scientia summa voluptas. Anne in scientia ante voluptatem dolor? ad consequendam virtutem aut scientiam, præceditne molestia? voluptas quæ sequitur, nascitur ex habitu virtutis & scientiæ.

scientiæ.] Ex qua differentia etiam argumentum capi potest, eius quod proposuimus, confirmandi. nam, quia quædam sunt cum dolore, alteræ non item. hinc certe effici posse videtur, has per se, illas ex euentu esse voluptates: Quare hæ liquidæ, illæ impuræ dici solent. Adfert & aliud argumentum Aristoteles à rebus voluptatem efficientibus sumptum: quia & hæ res partim sint ex euentu iucundæ & suaves, partim per se & sua natura, per se quidem iucundæ sunt eæ, inquit Aristoteles infra cap. vii. ex quibus voluptas seu εὐπρέπεια perfecta & suauissima oriatur. Ex euentu vero quæ ad curationem & medicinam adhibentur. Quo nomine complector non tantum voluptates laborantium, seu ægrotantium, sed fame quoque aut siti, veneris deniq; cupiditate laborantium: has autem res quæ ab his expetantur, ex euentu esse iucundas, ex eo perspicuum est, quod sæpe sint, & expetantur ab iis res acres, amaræ aut acerbæ, vel ad gulam irritandam, vel continuo explendam, quod in pharmacis & medicamentis etiam clarius perspicitur. Hæc autem tota disputatio eo pertinet, vt Platonis sententiam refellat, qui voluptatem dixerit esse ortū duntaxat, aut motionem, esse expletionem duntaxat ἀναπαύειν & restitutionem naturæ, in suam cuiusq; ἀποκατάστασιν, seu statum. Aristoteles ostendit voluptates quidem esse, quæ dici possint & ortus & expletiones seu restitutiones: sed has ex euentu potius esse voluptates: esse alias, quæ cum per se sint voluptates, tum neque sint ortus, neque expletiones, neque restitutiones. verbi gratia, qui fame laborat, si saturetur & expleatur, capit voluptatem. & hæc expletio dici potest, vt ab expletione nata: potest & dici restitutio ἀποκατάστασις, quia natura eius, qui fame laborat, præbito, & sumpto cibo instauratur, suumque in statum restituitur tanquam in integrum. Verum expletus iam & saturatus, sæpe alias quærit voluptates, vt aurium, oculorum, &c. aut scientiarum, quæ certe voluptates, ex natura non desiderante aut explenda & restituenda, sed perfecta iam & restituta exortæ, aliæ profecto sint, oportet, à prioribus. Itaque voluptatis genus non est expletio ἀναπαύειν seu instauratio & restitutio, vt Plato existimauit in *Philabo* & *Gorgia*, quod ipsum & infra lib. 10. cap. 3. eodem fere modo refellitur. Et hæc quidem de expletione, nunc de ortu.

[*ἢ δὲ ἡ εὐπρέπεια.*] Huius clausulæ obscurioris sententia hæc mihi.

mihī esse videtur, earum voluptatum, quæ ex euentu, & quibus natura reparatur [hoc est, voluptatū cibi, potus, &c.] ἐν-
 ἐργειᾶν seu opus & munus esse cū cupiditate quadam, (nam
 qui fame laborat, desiderat aliquid & concupiscit) & cū do-
 lore seu molestia: seu manant ex iis, vbi subest quædam mo-
 lestia, vt in cibo, potu. q̄ supra dictum. Harū igitur ex euentu
 voluptatū comites sunt cupiditas seu ἐπιθυμία & dolor, eaq;
 re sunt impuræ, q̄ idem extremo hoc cap. commemoratur, πῶς
 μετ' ἐπιθυμίας & λύπης, &c. Itaq; non ὑπολήπης, id est, indigē-
 tis, vt verus habet tralatio, sed ἀπὸ λύπης, id est, eius, quæ cum
 molestia est, vt habent libri scripti & editi, vt fortasse ἐπὶ λύ-
 πης, i. quæ in molestia (quo verbo infra lib 10 ca 5. vtitur. Vo-
 luptates namq; partim sunt ἐπίλυποι, vt potus, partim ἀλύποι
 vt virtutum) infra lib. 10. cap. 3. scribi debet.

ἀπὸ γινόμενων.] Supple φύσεων aut ἔξωθεν, meo iudicio. συμ-
 εἰσέουσιν πῶς αὖν supple ἡδονῶν.

ἐν τῷ ἀνάγκῃ.] Expōitis iam voluptatum generibus, hic
 demum (qua in re peccant Interpretes, qui prioribus verbis
 quoque id tribuunt) orditur refellere tres illas de voluptate
 sententias, de quibus priore capite: Et de vltima quidem pri-
 mum, admixta etiam prima. nam quod illi dicebant, volu-
 ptatem non esse summū bonum vel optimum, esse aliquid
 voluptate melius, vt ortu finem (nam ortus sine est deterior,
 vt perfecta actio, inchoata) supposito ex eorum sententia,
 voluptatem esse ortum. At hoc falsum esse ait Aristoteles: vo-
 luptates namque, saltem omnes (nam eas quæ ex euentu A-
 ristot. ortus quoq; esse admittit) non esse ortus, seu potius τέ-
 λος, perfectionem quandam & ἐνέργειαν, neque eas existere
 hominibus seu naturis & habitibus nascentibus γινόμενων, sed
 etiam vtentibus. nā, vt infra cap. vlt. loquitur τῶν τελειωμένων,
 id est, perficiendis, id est, voluptates tū demum existunt, non
 cum in ortu est natura seu habitus, sed ad exitū iam est per-
 ductus, & ad vsum, vt habitus iam sit vsus, vtpote perfecti, &
 natura item, vt perfecta iam ipsa rebus vti possit, quasi dice-
 ret, voluptas non est opus, sed τέλος. nam τέλος à voluptati-
 bus non differt, vt illi existimarunt, nempe veris: differt ta-
 men ab iis, quæ ex euentu, vtpote quæ non tam sint τέλος,
 quam ortus: differt, inquit Aristot. ab iis voluptatibus, quæ
 habitus aut naturas, ad exitum & perfectionem perducunt,
 nempe quæ ex euentu. Perperam igitur illi, voluptatem sum-
 mum

num bonum negare solent, quia sit non *πλῶς*, sed ortus Perperam & illi, qui eadem ratione adducti dicerent, voluptatem ne quidem in bonorū numero habendam, quia non sit *πλῶς*, sed ortus. Ex quibus rebus perspicuum est, priores distinctiones quemadmodum huic disputationi deseruiant: nam Platonem eo solo lapsū, quod ad eas distinctiones non attenderit, neq; veras ab iis, quæ ex euentu, disiunxerit.

ὅτι οὗ ἐν ἡμετέροις.] Hic Aristot. de voluptatis definitione breuiter explicat. Et primum quidem Platonis definitionem falsam esse, ex iis quæ modo dicta, effici ait, ea est. Voluptas est ortus ad naturam, sub sensum cadens, vt *supr. cap. priore*. Aristotelis autem hæc est. Voluptas est actio habitus naturæ consentanei, non impedita. Nam Platonis genus Q & TVS, quam sit falsum, ex prioribus iam constat, & infra *lib. 10. cap. 3. & 4.* copiosissime explicabitur. Eius igitur loco Arist. ACTIONEM statuit. Differentiæ autem Platonice, quæ est sub sensum cadens, constituit, *non impedita*, de qua mox & capite proximo latius. Nam non omnis voluptas sub sensum cadit, nempe verissima, ea quæ ex euentu fere sola sub sensum cadit. Quare & falsa est Cic. definitio *lib. 2. de fin. voluptas*, inquit, *iucundus est motus, quo sensus hilaratur*. Illud autem in Platonis definitione AD NATVRAM *εἰς φύσιν*, valet ad naturæ instaurationem seu restitutionem. Alludit namq; ad ea, quæ paulo dicta sunt supra, de expletione seu *ἀνὰ τὴν φύσιν*. Itaque & hæc particula falsa est, iam enim dictum supra, voluptatem non esse ex *ἀνὰ τὴν φύσιν*. Quare Aristot. rectius eius partiæ loco hanc constituit, HABITVS QVI SECUNDVM NATVRAM, id est, habitus bene affecti. Nam morbo laborantis habitus non est secundum naturam. Ad summam, voluptas nihil est aliud, quam actio quædam habitus optime affecti, non impedita. Affert & Cicero Stoicorum definitionem item vitiosam. Et Alexander *lib. 2. Top.* affert quinque voluptatis definitiones, in quibus & has duas, Platonis vnā, alterā Aristotelis. Affert denique & ipse Arist. alterā *lib. 1. Rhet.* sed non exquisitam, vt ibi testatur, Platonice consentaneam. Voluptas enim tum demū sit, quando natura est in optimo suo statu. Si oculus est bene affectus, optime potest videre, sed aliquid requiritur, ne sit obstaculum aliquod. Sic si natura optime affecta, & nihil impediat, tum percipit veras voluptates. Quæ voluptas, quia est bipartita, vel in mente, vel in sensu, vtriusque habitum seu affectio-

affectionē optimo in statu, beneq; affectam esse oportet κατὰ φύσιν, inquit Arist. vt exoriatur voluptas & minime impeditam re externa, vel non consentanea. Verbi gratia, sensus oculorum optime affectus, si rem obiectam sibi cōsentaneam, vt pulchram mulierem aut tabulam pictam, nullo obstaculo interposito, cernat. incredibilis existat voluptas necesse est, qui sensus si vel male ipse sit affectus, vel eius officium re externa impediatur, nulla existit voluptas. eadem est & mentis ratio. Nam si quis contempletur, vel mente quid agat, & id q̄ proposuit, assequatur, mente bene sana & nullo impedimento prohibeatur ad assequendum aliquid contemplando, agendo: si assequatur hoc inquam sine impedimento, maxima existit voluptas. Inde homines tantam voluptatem capiunt ex scientiis, vt non videantur rationem habere aliorum sensuum Perperam ergo Plato, Stoici, Cicero, & alii.

δοκεῖ δὲ ἡμεῖς πρ.] His verbis Aristoteles cōmemorat rationem quandam, qua Plato confirmari putarit, voluptatem esse ortum, hanc, quia opus & munus seu ἐνέργεια sit ortus, illorum sententia. Formula:

Omnis ἐνέργεια est ortus. Voluptas etiam ex Aristotelis sententia est ἐνέργεια. Ergo est ortus.

Verum propositio est falsa. nam opus & munus seu ἐντέλεια est duplex: altera inchoata, quæ motio seu ortus, altera perfecta, quæ Græce ἐνέργεια specialiter dicitur. At voluptas est quidem ἐνέργεια, non tamen est motio seu ortus, i. inchoata ἐντέλεια. [voluptas est ἐντέλεια quædam. Ergo ἐνέργεια, sic Plato. Nego consequentiam, inquit Aristot. non statim quod ἐντέλεια, ἐνέργεια erit, potest quid esse motus, vt tamen non sit ἐνέργεια. Si inuertas, voluptas est ἐνέργεια. Ergo est motus; dicit Plato: Nego consequentiam. Si dico, hoc est iustitia. Ergo ē est fortitudo, nō sequitur. Ergo nō sequitur, quia voluptas sit ἐνέργεια, eam propterea esse ἡμεῖς. Hæc autē verba, ὅτι κατὰ φύσιν ἀγαθὸν plane inducenda puto. nam his verbis ratio quædam Platonis significatur, quæ tamen est nulla, cum potius Platonis ratio in his sit, τίνα δὲ ἐνέργειαν, similiter peccatum est apud Ciceronem lib. 1. Offic. in princip. vbi de duobus iniustitiæ generibus, nam & ibi decem circiter verba sunt delenda, & inducenda, quibus ratio quædam contineatur, quæ tamen subsequētib; potius est expressa. verba inducenda sunt hæc [mixtice hic locus in omnibus libris deprauatus. 11. aut 12.

aut 12. verba sunt inducenda] *nam dum alterum iniustitia generis, &c. cæterum de hac quæstione; An voluptas sit ortus, infra distinctius & copiosius lib. 10. cap. 4. & 5.*

τὸ δὲ εἶναι φεύλας.] De secunda sententia Arist. hic intertrahit, nondum explicata prima plene. Nam quod dicebant, voluptates quasdam esse malas, quia quæ voluptatem afferant, quædam morborum sint efficientia, id, inquit Arist. non satis esse argumenti. nam & salubria, etsi sua natura bona, nempe ad sanitatē, non tamen omnes res sunt bonæ. nempe ad artem pecuniariam, seu ad pecuniam conficiendam. Hac igitur parte, id est, quia ad hoc vel ad illud iucunda & salubria non sunt bona, mala dici possunt, etsi suapte natura alioqui bona, mala dici possunt, etsi suapte natura alioqui bona. Sic & aliæ sunt res natura bonæ, quæ tamen interdum noceant, & hac parte malæ videantur ut studium scientiæ & contemplatio, etsi per se bonum & præclarum, sæpe tamen valetudini noceat. [non sequitur voluptates malas, quia quædam mala ex voluptate existant:] Itaque voluptas, quæ voluptas bonum quiddam est, etsi euentu potest esse malum.

ἡμπεδίζει δὲ ἅτε.] Hic rursus de prima sententia. Refellit namq; argumentum, voluptatem non esse bonū quiddam, quia rebus gerendis & contemplandis sit impedimēto, quod antecedens falsum esse ait Arist. Nam voluptatem neq; sapientiæ, neq; vlli habitui, id est, arti aut virtuti esse impedimento. Verum quia voluptates duorū sunt generum, aliæ suæ & propriæ, aliæ vero alienæ: has quidem ait Arist. esse impedimēto, illas non item, quin potius illas esse adiumento. videre namq; licet sua quemq; in arte, qui ex ea voluptatem capiat, magis excitari ad eam excolendam: contra vero, qui dolorem ex ea capiat, aut fastidiū, plane illum iacere, neq; quidquam agere. Verum alienæ voluptates eæ demum sunt, q̄ sint impedimento. v. g. voluptas ex potu remoratur studia sapientiæ, quia ab his aliena. Ad summam: Omnis aliena voluptas alteram tanquam clauus clauū expellit, & actionē institutam ut omittamus, facit. Sed hac ipsa de re & infra latius lib. 10. cap. 5. Deniq; si quis spectet histriones eleganter ludentes, & prætereant tympana, vel quæ alia, vel funambulus, statim relictis histrionibus, decurrunt ad funambulū. Vna voluptas expellit alteram. verum propriæ voluptates magis adiumento sunt, opifices si voluptatē capiunt ex eo quod agunt, studiose & multo diligentius id agunt.

τὸ δὲ τέχνης μὴ.] Hic ad quintum primæ sententiæ argumentum respondet. Nam quod nulla voluptas artis sit opus, optima id fieri ratione: artem namque actionis seu operis & muneris non esse, sed potestatis potius, quod præceptum vt præclarum, bene est intelligendum & retinendum. Eius sententia hæc mihi videtur, artes non pertinere ad opera & muneris seu energias, sed ad potestates. Notum est hæc tria, potestatem, habitum, & opus seu munus, se deinceps sequi. [hoc est, præcedit δυνάμεις, sequitur habitus, habitum ἐνέργειαν.] Iam vero habitus non est operis & muneris, sed potestatis, id est, potestas perficitur ex habitu: omnis inquam vis habitus in perficienda potestate ponitur: ex quo iam perfecto habitu, tandem emanat actio. Vt igitur nullus habitus est actionis, sed potestatis, ita nec artes, quæ & ipsæ sunt habitus, ad actionem pertinent, sed potius ad potestatem. Si igitur artes non sunt actionum, merito nec voluptatis, quæ & ipsa est actio, ars erit. Sic voluptas est actio. Actionum non sunt artes. Ergo voluptas non est ars. In hoc laborat habitus vt perficiat suam potestatem.

καὶ τοῖς καὶ ἐν μὲν ἑστῶν.] Hic amplius docet Aristoteles etiam artes quasdam voluptatum reperiri: ita vt conclusionis aduersariorum huius:

Voluptatis non est ars.

Ergo neq; bonum.

Et antecedens & consecutio sit falsa. Artes autem voluptatum commemorat Myropolarum [Apothecarios vocant] & obsonatorum. Quo in genere artium voluptuariarum etiam coronarios & epularum structores ponit in *Magn.* de quibus & Cic. *lib. 1. offic.* minimeq; artes hæc probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, factores, piscatores: vt ait Terentius in *Eunuchis*: adhuc si placet, vnguentarios, saltatores, totumq; ludum talarium.

τὸ δὲ τὸ σώφρονα...] Tres nodos, secundum, tertium & sextum, vno eodemq; velut gladio dissoluit, nimirum distinctione voluptatum bonarum per se & ex euentu. Nam has, quæ ex euentu, quæ vere non sint bonæ, etiam pueros & beluas persequi: Harum quoq; vacuitatem doloris cupere & persequi prudentem. Nam & *supra* dictum & hic iteratur has non esse absque dolore. Earundem voluptatum nimia, ex quibus intemperantes dici solent (qua de re *supra* cap. 7. & 8.) fugere solent

solent temperantes. Alteras vero voluptates, quæ per se, ignorant pueri & beluæ, easdem non fugit temperans, imo non potest, quin habeat, cum sua cuique virtuti sit voluptas *supra libro 1. ca. 8. & li. 2. cap. 3. & 4.* Eadem & prudentis est ratio, cui & suæ ex prudentia manantes sunt voluptates veræ & liquidæ.

CAPVT XIII.

COMMENTARI.

Ἀλλὰ μὲν ὅτι καὶ λυπὴ] Eadem quæ *supra* explicantur, an voluptas sit bonum, & an optimum & summum.

ἀλλὰ μὲν ὅτι.] Voluptatem esse bonum docet hoc capite tribus potissimum argumentis. De duobus extremo capite, φανερόν ἐστι καὶ ὅτι. Potest & quartum sumi ex altera capitis parte, qua docetur, voluptatem etiam summum esse bonum. Ergo & bonum. Prima ratio, quia dolor est malum. Formula:

Si malum dolor: Ergo voluptas bonum.

Verum primum.

Ergo & secundum.

Nam contrariorum contraria est ratio & consecutio. Antecedens, id est, dolorem esse malum & fugiendum, inter omnes constare ait Aristoteles. Nam dolor vel absolute & simpliciter, suaque natura est malum, quod ex ordine seu *συνορίᾳ* Pythagorica, de qua *supra libro primo & secundo*, liquet, vel modo quodam *πῶς*, nempe qua parte vim impediendi habet bonas & præclaras sæpe actiones. Est igitur dolor modo quodam malum, est & modo quodam bonum, ut suppliciorum, [non per se & sua natura] quibus iustitiæ satisfacit, & improbi corriguntur, & conseruantur Respubl. Et hæc quidem conclusio fuit Eudoxi, summi Mathematici & Philosophi discipuli Socratis, teste Aristotele *lib. 10. cap. 2. infra*. Speusippus [natus ex sorore Platonis, ex generosissima familia antiquissima totius urbis Atheniensis] autem eam Eudoxi conclusionem reprehendit hac ratione: non, inquiebat, si voluptas & dolor sunt contraria, quorum alterum constet esse malum, continuo alterum ut sit bonum, necesse est. Nam vtrumque malum esse potest. Malum namque & malo est contrarium, & vtrum-

utrumque bono: quemadmodum maius minori est contrarium, & utrumque æquali. Et in virtutibus & vitijs extrema tam inter se sunt contraria, quam utraque medio, ut audacia ignavia est contraria, & fortitudini utraque, qua de re *supra lib. 2.* Ad eundem igitur modum hæc duo, voluptas & dolor, & inter se contraria, & utraque mala, utraque denique tertio bono *ἀλυσία* seu doloris vacuitati contraria esse possunt. Nam Plato & Speusippus hunc medium statum *ἀλυσίας* ut tranquillum probarunt: Aristoteles contra Speusippi reprehensionem refellit, & Eudoxum tuetur duplici ratione. Primum namque efficeretur voluptatem suam natura esse malum, non effectū solo, aut alia simili ratione, quod tamen Speusippus & Platonici asseriebant. Formula:

Si Speusippi reprehensio est vera.

Ergo voluptas vere erit malum, non secus atq; extrema utraq; vere sunt mala, bono medio.

At hoc falsum, etiam ex Platoniorum sententia, ut diximus, qui voluptatem bonum negarent, non tam natura & ratione definitionis, quam vel quia honestas actiones impediat, vel inchoatum sit quiddam, ut motus. Falsum igitur consequens. Ergo & antecedens, id est, ipsa reprehensio. Sic accipio particulam *ὅτι* π, qua Aristoteles certam rei naturam & definitionem exprimere solet, *ὅτι* π καὶ κατὰ, id est, vere & sua natura malum, atque ita & Thomas & D. Scheckius: alij aliter. Deinde quia efficeretur, voluptatem quoque esse fugiendum. Cur ita? nam si utrumque dolor, & voluptas est malum, ut Speusippus voluit. Ergo fugiendum utrumq;. At hoc falsum: dolorem namque fugiunt omnes, voluptatem non item. Ergo & falsa Speusippi reprehensio, neque satis accommodata, inquit Aristoteles *infra lib. 10. cap. 2. in fine.*

ἀρετὴν δὲ ἔστι καλὴν] Hic de altero huius capitis membro, voluptatem videri summum & optimum esse bonum. Initio autem refellit argumentum, quo id negari possit. Sic enim argumentati sunt nonnulli.

Quadam voluptates sunt vitiosæ.

Ergo nulla potest esse summum bonum.

Cuius conclusionis consecutio ab Aristotele reprehenditur, exemplo scientiarum. Nam tametsi & scientiæ quædā sunt con-

temptæ & viles, (id valet φαῦλον, non vt alij existimant, malæ aut vitiosæ, teste ipso Aristotele in Magn. li. 2. cap. 7. in medio.) vt opificum, nihil tamen verat, quo minus & quædam sit summa & præstantissima, quæ sapientia dicitur.

ἵσως δὲ καὶ ἀναγκάσιον.] Hoc remoto obstaculo, tandem hic affert argumenta, eaque duo potissimum, quibus doceat, voluptatem summū esse bonum, attingit & tertium leuiter, signum potius, καὶ ἀλλὰ τῶν, &c. Primum igitur argumentum, cur beatitudo sit voluptas, vel contra, hoc affert, quia beatitudo actio est habitus libera & non impedita. Monet autem initio Aristoteles, εἰς ἐκείνης ἕξεως, habituum suam cuiusque actionem non esse impeditam, quod perspicuum est. Nam habitus bene affecti, tanquam vmbra comes est actio libera & non impedita. Formula:

Habituum sua cuiusque actio non impedita, est voluptas.

At beatitudo, vel omnium, vel certi habitus, nempe virtutis, aut animi virtute affecti est actio, eaq; non impedita.

Ergo beatitudo est voluptas siue (quod idem valet) voluptas est beatitudo, vel summum & optimum bonum.

Propositio ex prior capite est nota. Assumptio confirmatur his verbis, εὐδαιμονία καὶ ἐνέργεια. Ratio inquam assumptionis, cur beatitudo sit non impedita actio, hæc est, quia beatitudo est perfectum quiddam seu perfecta actio, imo perfectissima, vt supra lib. 1. Iam alia conclusio:

Nulla perfecta actio est impedita.

At qui beatitudo est perfecta actio.

Ergo non impedita, &c.

Quod ipsum per se est perspicuum. Nam quæ impedita sunt, certe perfecta vix dici possunt. [Hinc impedimentum aliquod, est impedimentum perfectionis. Seruus non perfectus homo, quia non habet liberas actiones, vi & conditione impeditur, ea de causa dicit Aristoteles, beatitudo non cadit in seruum.] Itaq; quædam voluptas, summum erit bonum: etsi aliæ nonnullæ, vt luxuriosorum & intemperantium voluptates, vt fit, etiam simpliciter & absolute sunt vitiosæ, quod pertinet ad obstaculum illud, de quo supra.

καὶ ἀλλὰ τῶν πάντες.] Tertium hoc vocauit argumentum seu

seu signum potius, à communi sensu ductum. Omnes namque de beata vita sic existimant, eam esse iucundissimam, & omni voluptate affluentem. Quare cum iudicio omnium beatitudinis & voluptatis summa sit coniunctio, eadem esse videtur, qua de re dictum est *supra* latius libro primo, capite octauo.

διὸ πρὸς δ' αὖτε οὐδ' αἶμων.] Modo dictum beatitudinem esse actionem non impeditam, ex quo statim elicit Aristoteles, & hic interijcit: Beatum igitur bonis & corporis, & fortunæ opus habere, ne his orbatus impediatur honeste agere. Nam hæc bona actionum humanarum sunt velut instrumenta & organa [sine his enim organis esset velut impedita actio] quod *supra* latius est explicatum lib. 1. cap. 8. Itaque grauer eos falli ait Aristoteles, nihil eos dicere, qui summis quantumvis calamitatibus oppressum, etiam in rota torquendum, esse nihilominus beatum dicant, quos illo capite iam refellet latius: in quo errore fuerunt & postea Stoici, de quibus Cic. lib. 5. Tusc. ubi de Theophrasti libro de vita beata, in eo etiam libro putatur dicere Theophrastus, in rotam, (id est, genus tormenti apud Græcos) beatam vitam non ascendere. Rota demum fuit genus tormenti, qua de re falluntur multi, nos quoque habemus rotam. Rota apud Græcos non erat supplicium, quod apud nos, toto cælo errant. Tormentum est, veteribus notum, hodie ignotum.

ὅπως μὴ ἐμποδίζηται.] Scilicet οὐδ' αἶμων, & ταῦτε quasi πρὸς ταῦτε, id est, ut ne beatus impediatur his bonis fortunæ & corporis, nempe orbatus ijs. Dionysius Lambinus vertit, ne impediatur hæc scilicet bona. ταῦτε est accusatiui casus, id est, πρὸς ταῦτε, phrasis vsitatissima.

ὅθεν λέγουσι.] Hoc est, nihil dicunt, falluntur. Elegans hoc est dicendi genus, quo, modeste aliquem errare dicimus. Plato in Cratylō: ἢ ὅθεν δοκοῖ λέγειν, de quo genere & Simplicius in Categorias Aristotelis. Cicero item, nihil dicere reddidit, ut lib. 2. Tusc. Omittamus igitur hunc nihil prorsus dicentem. Eadem notione dicit & nihil afferre, [quando aliquis quid absurdi affert] in Catone maiore, & 3. de Natura Deorum.

Ἀλλ' οὐδὲ τὸ πρὸς δ' αὖτε.] Quia dicunt, beato opus esse fortunæ bonis, hinc manasse opinionem ait, beatitudinem & bonam fortunam, seu εὐτυχίαν & εὐδαιμονίαν, idem plane esse

esse, quod ipsum & *supra* commemorauit libro primo, capite octauo. Verum non recte, propterea quod fortuna nimia etiam sit impedimento, id est, quia nimis diuitijs & opibus recte actiones impediuntur, ut quibus plerique luxuriare & à vero aberrare consueverint, mediocres diuitiarum seu modicæ beato seu viro bono sunt viles, immodicæ perniciosæ, quæ de re *infra* libro decimo, capite octauo, & *supra* attigimus libro sexto in fine. Quare cum fortuna bonis actionibus sit impedimento, certe beatitudo esse non potest. Et si, quod adiungit Aristoteles, nimia hæc fortuna, vix *ὀρθία*, seu bona iam dicenda erit, eo quod bona fortuna dicatur bona ratione beatitudinis: ad beatitudinem, inquit Aristoteles, bonæ fortunæ est finis, id est, definitur bona fortuna, & circumscribitur beatitudine: quatenus beatitudini fortuna deseruit, eatenus bona est dicenda, alias non item.

Ἐπεὶ δὲ δυνάμει.] Alterum argumentum, cur voluptas summum bonum esse videatur, quia ab omnibus expetatur, tam beluis, quam hominibus. Formula:

Quod ab omnibus expetitur, est summum bonum, quod supra explicatum initio lib. 1.

Voluptas ab omnibus expetitur.

Ergo summum est bonum.

Quo argumento olim vsus est Eudoxus teste Arist. *infra* li. 10. c. 2. & postea Epicurus [scil. post Arist.] de quo apud Cic. *l. de Fin.* [Hinc duo sunt argumenta apud Ciceronem toto] *lib. 1.* nihil aliud agit, quam ut doceat voluptatem summum bonum. Videtis pueros statim nihil aliud expetere, quam voluptates, fugere molestias & dolores. Hinc naturam hominis ex pueris & beluis perspicere possumus, quam ex viris perfectis. Alterum argumentum, (quia omnes quicquid agunt, referunt ad voluptatem. Ergo summum bonum. Est enim ad quod omnia referuntur, istud ad aliud non refertur) refellit Cicero libro secundo de *Fin.*] Refellitur tamen ibidem ab Aristotele & à Cic. *lib. 2. de Fin.* Aristoteles hic non tam proprie, quam Cicero refellere videtur.

Φήμιν δὲ ἔτι] Hesiodi versiculo ex libro secundo, ἔργων ἡ ἀρετὴ, argumenti modo allati propositionem confirmat. Nam ut fama, quæ ab omnibus celebratur, non est de nihilo, seu ut Erasmus extulit, non omnino temere est, quod vulgo dicunt: [fama, quæ à multis celebratur, non temere reji-

rejicienda] ita & summum videtur bonum, aut certe insignne, quod ab omnibus expetatur. Hinc qui refragantur tem-
pori, & ab omnibus vſitatis, contra eos est elegans locus: vt
hodie contra eos, qui vocantur Theophrastiani.

ἀντὶ τῶν ἐξ] Quod modo dictum voluptatem ab om-
nibus expeti, quia in controuersiam reuocari poterat,
eam hic dissoluit. Occurri namque poterat, videri eam non
ab omnibus expeti, quod sæpe cernere liceat, quæ ab vno
expetantur, eique sunt iucunda, alterum fugere, eique esse
odiosa & molesta. Respondet Aristoteles, verum hoc esse, eius-
que ipsius causam quoque adiungit, fieri id propter dispares
naturas aut habitus: ex quorum dissimilitudine, etiam vo-
luptates exsistere dissimiles, *supra* docuimus *initio capitis duo-*
decimi. Verum igitur alium quidem alias persequi volupta-
tes, quia alius alio sit ingenio, aut habitu, vel affectione præ-
ditus: non tamen hinc efficias, quin voluptas ab omnibus ex-
petatur. Nam tametsi non eandem voluptatem, tamen om-
nes persequuntur, alius aliam, quin immo & eandem,
non quam ipsi vel arbitrentur, vel fortasse dicturi sint, sed ean-
dem tamen. Nam multos videas, qui arbitrentur, volupta-
tes corporis se persequi, aut interrogati idem dicerent, qui
tamen reuera omnes ad vnā eandemque voluptatem con-
tendant, veram nempe, quæ est in actione mentis seu con-
templatione: ad quam persequendam omnes natura & diui-
nitus quodammodo sumus facti, quisque diuini quid in se
continet, quo ad perfectissimam illam mentis voluptatem,
etsi ipse aliam se putet persequi voluptatem, rapiatur Omnes
igitur voluptatem persequuntur, quod ad genus, id est, vt a-
ctionem non impeditam & suauem, non eandem tamen: a-
lius enim aliam; imo & eandem, ne quidem quam ipsi vel pu-
tent, vel dicturi sint, (corporis namque voluptatem, vt quam
solam norint vulgo, quia vſitatissima & ad quam plæriq; sint
proclines, quare & sola fere vulgo dicatur voluptas, hanc igitur
dicturi sint & existiment se persequi) non igitur quam ipsi di-
cturi sint, sed ad quam diuinitus sint propensi, vt modo expli-
catum. Obseruandum autem & hoc, voluptatem corporis so-
lam fere vulgo voluptatem haberi & dici, & vt eleganter
Aristoteles solam velut nominis huius hæreditatem habere,
[creuisse, cernere hæreditatem, pro acquirere dicunt Lu-
teconsulti apud Ciceronem aliquoties] & cur: nempe quia

sit frequentissima, eaque etiam de causa vulgo notior. Corporis demum voluptates innumerabiles, & alius aliam expetit; illi, quia non norunt aliam, responderunt semper de corporis voluptatibus. Verum Aristoteles dicit esse aliam, videlicet contemplationem mentis, quæ est actio quædam non impedita, hanc expeti ab omnibus.

φανερόν δ'ε κ' ὅτι.] Hæc ad prius membrum huius capituli, quo voluptatem bonum esse, refero. Nam & hic duo præterea argumenta ei rei confirmanda ab absurdo ducta adferuntur. Prius est, quia nisi bonum sit voluptas, efficeretur, beatum non vivere iucunde. At hoc absurdum. Nam & modo & *supra libro primo, capite nono*, dictum, beatos summa in voluptate esse. Ergo & illud. Ratio connexi, quia voluptas si non est bonum, certe beato ea non erit opus. Nam quæ non bona, ea sibi beatus adiungere & acquirere negligit, ipse optimus. Quare si beato non aderit voluptas, iucunde certe non viuet.

ἀλλὰ ἔ λυπηρὸς.] Imo, inquit, etiam moleste seu cum molestia viuet beatus, quasi diceret, non tantum in voluptatibus nullis erit beatus, sed hoc amplius etiam in molestiis. Hoc igitur alterum est argumentum, cuius formula:

Si voluptas non est bonum.

Ergo beatus erit in molestiis.

At hoc absurdissimum.

Ergo & illud.

Ratio connexi, nam si voluptas neque bonum est, vt hic supponit, neque malum, vt supra docuimus. Ergo nec dolor, qui si malus non est, nil vetat, quin beato adesse possit. Potest igitur in dolore esse beatus, quod est absurdissimum.

ἔστι δ' ἡ ἡδυσία.] Quod modo in priore argumento dicto de beato, id hic iteratur de viro bono, huius vitam non fore iucundam, nisi si & actiones eius item sint iucundæ, &c.

CAPVT XIV.

COMMENTARI.

Περὶ δὲ τῶν σωματικῶν.] Quod supra cap. 12. dictum voluptates esse, & quæ plane ac per se sint expetendæ, vt honestæ, & quæ non item, vt corporis, & eæ, in quibus intemperans: id hoc

hoc capite etiam pertactat. De veris quidem seu honestis pauca extremo capite: de alteris hæc duo potissimum: Primum, cur & quemadmodum & hæ bonæ dici possint, & expetendæ: deinde, cur vulgo magis, quam veræ expetantur.

ἐπισκεπτόν τοῖς λέγεσιν. Existimat Petrus Victorius *libro 21. variarum lect. cap. 8.* [vir doctissimus Italorum omnium] Aristotelem hic refellere opinionem eorum, qui nullam corporis voluptatem expetendam dicerent: non recte: neq; enim verbum *τοῖς λέγεσιν* ad alios referendum est, argumento sit verbum *ἐπισκεπτόν*, quod perspicue ad Aristotelem pertinet, ut sæpe alias *σκεπτόν*, *supr. lib. 1. cap. 8. initio*, & sæpe alias. Itaq; *ἐπισκεπτόν*, id est, amplius exquirendum, disputandum [non dicit *σκεπτόν*, quia supra iam dixerat hac de re] *τοῖς λέγεσιν*, scil. nobis qui dicimus [nobis dicentibus] scil. *supr. cap. 12. initio*. Docet autem hic initio, corporis quoque voluptates cur & quomodo expetendæ aut bonæ dici debeant & possint. Cur debeant? hanc affert rationem, quia dolores corporis sint in malis. Formula:

Contrariorum alterum si est malum: alterum certe vel est bonum, vel certe non malum.

Atqui dolor, cui contraria est voluptas, est in malis.

Ergo voluptas corporis non est in malis.

Quomodo igitur, inquiet aliquis, bona, hæc voluptas dici poterit? Duos affert modos Aristoteles; alterum his verbis, *ἢ τῶς ἀναγκαῖαι αἱ ἀναγκαῖαι*: nimirum, qua ratione non malum dicitur etiam bonum, eadem & hæc corporis voluptas, necessaria tamen (qua de re distinctum supra *cap. 4.*) [Sunt quædam voluptates corporis necessariae, cum bibo, comedo tantum, quantum necessitas naturæ postulat; cum ultra naturæ desideria me repleo, & exquisitos cibos quæro, hæc sunt non necessaria & superuacanea, & sunt in malis.] bona dici poterit. Quod enim non malum, quia remotum à malo, huius remotionis seu orbatationis ratione, bonum quoque dici solet, non tamen proprie. Nam vere bonum non est orbatatione mali, sed contra potius malum orbatatione seu priuatione boni. Alter modus his verbis, *ἢ μέχρι τῆς*, quo non omni ex parte, sed sine quadam, [quod Græci *μέχρι τῆς*, nos Latine sine quadam] seu aliquatenus sint bonæ, nempe quia omnes aliquatenus hæc expetant. Finis autem est, quatenus ratio præscribit & naturæ desiderium, quod si non teneatur & observetur,

statim definunt esse bonæ. Hactenus igitur erunt bonæ, quæ se continebunt intra naturæ tetminos. Sciendum namque, voluptates has corporis partim esse modicas, partim immoderatas: cuius rei hæc est causa, quod bonorum corporis & modus & immoderatio quædam seu nimium esse possit. Formula:

Quorum habituum seu motionum, eius quod melius seu boni est aliquid nimium, erit & voluptatis eorundem habituum.

Atqui bonorum corporis est nimium quoddam.

Ergo & voluptatis corporis nimium quoddam erit, id est, nimix & immodicæ, vt & modicæ, corporis voluptates reperientur.

Qua in re longissime distant ab animi voluptatibus, quarum nullum est nimium.

Propositio explicata supra cap. 12. in principio. [voluptates imitantur habitus.] Assumptio per se item est plana: nam omnibus est notū, bona corporis infinite excrescere, vt & diuitias, vnde bona corporis alia aliis meliora, maiora & numerosiora. Iam vero vulgo dici non solet improbus, qui corporis voluptates expetat necessarias, sed qui nimias. Quare & hac fine eadem dici quoque poterunt bonæ, extra eam finem non item.

ἐναντίος δὲ τῷ πλεονεξίᾳ. De voluptate corporis modo dictum, eius esse nimium, & hoc duntaxat fugiendum: hic de dolore, in quo, inquit, se contra res habet. Eius namque non spectari nimium, eumque non nimium duntaxat, seu grauissimum, sed omnem esse fugiendum ac malum. Cur ergo, inquit aliquis, voluptas quoque non omnis est expetenda, sed modica duntaxat, contra naturam contrariorum? Respondendum ex Aristotele, & γὰρ ἐστὶν, &c. hic non esse contraria: nam dolor voluptatis nimio non est contrarius: dolor enim, qua dolor, voluptati, qua voluptas, est contrarius, non qua nimia est voluptas, non, inquam, habita ratione nimii aut magnitudinis: dolor igitur omnis est fugiendus, voluptas vero expetenda, non omnis, neque enim nimia, sed modica & necessaria. Dolor quoque nimix voluptati, nempe qua nimia, non est contrarius, propriè scilicet & per se: alioqui ratione voluptatem persequentis, vt est intemperans, etiam nimiam, poterit esse contrarius. Intemperans namque immodera-

deratas voluptates etiam expetit, tanquam contrarias dolori expellendo. Quade reinfra. Locus hic valde est obscurus: tota enim quæstio in eo, quod cum dolor omnis fugiendus, cur non voluptas omnis expetenda? Respondet Arist. nullam hic esse contrarietatem, propterea quod hic agatur de nimio, & ratione magnitudinis non expetenda, si distinguas voluptatem, quasdam esse necessarias, quasdam non, & sic argumenteris: Omnis dolor fugiendus; Ergo etiã quædam nimix voluptates sunt expetendæ, tamen, inquit Aristoteles, non ipsum nimium voluptatis, sed ratione eius, qui expetit, incipit illud nimum etiã contrariũ esse dolori. Intemperantes nimias voluptates persequuntur, quia dicunt eas dolori contrarias, tanquam clauum clauo, magnis voluptatibus magnos expellunt dolores. Fit igitur, vt aliquo modo videatur nimium voluptatis contrarium dolori.

[*ἡ περὶ αὐτῆς ἐμὴ γνώμη.*] De voluptatibus corporis, cur & quatenus sint expetendæ aut fugiendæ, in bonis aut malis numerandæ, earum deniq; esse nimium, adhuc est explicatum. Nunc de iisdem, cur eas, etsi non veras, & animi voluptatibus longe deteriores & minores, plarique tamen acius & vehementius persequantur. Quod priusquam explicet, præceptum affert methodicũ quoddam peregrinum. In rerum explanationib. non tantum quid verum, sed falsi quoq; causam & fontẽ aperiendũ: huius præcepti vtilitatẽ hanc ait esse maximã, q̃ sua vero fides confirmetur magis, falso nõ tantũ reprehenso, sed origine ipsa erroris & fonte quoq; patefacto. Hinc valet ad fidẽ, quãdo aliquid explicamus, quando veritatẽ explicauimus, si hoc addamus, hæc est veritas ipsa; sed ego velut corollarii loco asserã tibi, quæ res in errorẽ te adduxerit, fontem tibi aperiam: hoc sapissime in omnib. disputationib. accidit, & magis meretur fidẽ apud eos, quibus aliquid persuaderi velimus. Aureũ igitur præceptum. Itaq; & Arist. hoc loco, postquã docuit, errare vulgus, qui voluptates corporis magis putent expetẽdas quam animi, causas quoq; eius erroris aperire voluit. Cum. n. plurimũ refert hanc opinionẽ hominib. plarib; à natura pene insitã exurere, & alteram inurere: tum per est difficile, quia, vt dixi, natura ferre nobis sit insita. A pueris namque statim voluptates corporis degustare incipimus, animi, non nisi longo post intervallo, & alioqui plarique à labore, inquit Terentius, procliuessumus ad libidinem. Duas igitur huius erroris causas affert, duas

duas item alias doctissimus Nobilius *lib. 2. de voluptate*. quas breuitatis causa præmittam. Aristotelis prior causa hæc est, cur, inquam, voluptates corporis auidissime omnes persequantur, quia his velut extrudatur dolor, quem omnes manibus pedibusque à se depellere student: atque hoc optime fit per istas voluptates corporis, qui dolor si fuerit acrior, etiam acrioribus opus est voluptatibus. Eas igitur persequuntur acriores, atque adeo omnes corporis voluptates, non acriores tantum, tanquam medicinæ gratia. Vt enim medicina morbus: ita voluptatibus dolor, tanquam clauus clauo pellitur; fames cibo, sitis potu, Venere alia desideria.

σφοδρὰ ἢ γίνονται.] Obscurior locus, cuius tamen hæc fere affertur sententia, quia dolores, si sunt graues, grauibz quoque eiiciendi sunt voluptatibus, tanquam medicina, utpote dolori contrariis: ea re magnas ab omnibus voluptates expeti. Verum mihi non probatur hæc sententia, sed non habeo meliorem, videtur mihi latere mendum, est mirabilis Aristoteles in parenthesis, multa interiecit, & ob id fit difficilissimus.

καὶ ἡ ἀσθενεία.] Quia modo dictum, voluptates corporis esse dolorum tanquam medicinam: huius verbi medicinæ occasione arrepta, interiecit Aristoteles, eas non esse in bonis, sed hoc supra explicatum *capite duodecimo*, ubi & de hoc loco, tum, quia sunt medicinæ, tum, quia pendent ex malis naturis.

ἔχειν βέλπον.] Melius est, inquit, habere, quam fieri, id est, melius est non esurire, nullaque re egere, quam satari & expleri. Quod quia accidit voluptatibus corporis, quas expletiones quasdam esse supra docuimus: ea re voluptates hæc non optimæ censendæ sunt, atque adeo non bonæ, nisi ex euentu.

ἐν δυνάμει ἢ τὸ.] Altera est ratio, quia cum ipsæ sint magnæ, tum qui eas expetunt & persequuntur, alias præterea nullas habent, quibus se oblectent. Hac igitur de causa quoque fit, ut eas tam acriter persequantur, adeo quidem, ut nonnulli vltro etiam sibi earum velut sitim faciant, & cupiditatem quaerant, quemadmodum cibo expleti interdum aciora quædam appetunt, quibus cupiditas vascendi rursus excitetur. Quia tamen nullas ibi alias habent aut norint voluptates, non nimis reprehendendi fuerint, si innoxias persequantur saltem: nam si noxias & perniciosas, id certe & malum & accusabile est. At, inquiet aliquis, etsi aliæ ipsis non suppetunt voluptates, non id tamen

tamen satis causæ ipsis videatur, cur has tam acriter persequi debeant, cum satis ipsis esse deberet, si modo nullo sint in dolore, si medio, qui dicitur, in statu consistere ipsis liceat, qui indolentia seu ἀλυπία, & hic ab Aristotele τὸ μηδέτερον, ut à Platone ὁδύτερον dicitur? Respondet Aristoteles, & hunc vitæ statum medium, plærisque etiam molestum esse tribus fere de causis, Ἀλγὲ φύσιν, δι' αὔξησην, Ἀλγὲ κρῆσιν. Primum namque, ut nullo alioquin perspicuo in dolore esse videamur, dum in hoc medio sumus statu, semper tamen subest aliqua molestia & labor. Animal namque semper laborat, & aliqua ex parte fatigatur, quod vel ex sensibus perspicuum fit, quorum munera dolore non vacare, scribunt Physici, ipsum, inquam, cernere & audire non vacat dolore, ut est apud Aristotelem *lib. 2. de Anima*, quos labores & Hippocrates *lib. 2. de Diata*, κατὰ φύσιν vocat. ut hic Aristoteles Ἀλγὲ φύσιν: natura igitur ipsa medius hic status, labore & molestia non vacat. Et hæc communis est causa omnium hominum, etiam animantium. Duæ alteræ sunt singulares [prima enim est communis] & propriæ, quarum prior est incrementum corporis, quæ adolescentum est propria: hos enim corporis incrementum stimulat & vrit, adeo quidem, ut corpora eorum æstuent commotis humoribus, spiritibus & calore, non secus atque ebrii vaporibus concuti solent. Huc accedit, quod ipsa per se adolescentia sit iucunda, ut tristis senectus: non mirum igitur adolescentes ad has corporis voluptates esse propensiores, sed eo est præclarior iis resistere. Altera causa est corporis constitutio seu κρῆσις, [complexio vulgo] quæ est Melancholicorum. Ea namq; horum est constitutio corporis, ut semper voluptatibus, tanquam medicamentis opus habeant, utpote quorum acriores sint humores, quibus eo corpora vri & morderi nunquam desinant, & qui in continuis fere iisque acerrimis versentur plærimumque cupiditatibus, & appetitionibus, de quibus supra *cap. 7. in fin.* & *cap. 10* Quare cum omnes homines, tum adolescentes, præfertim & Melancholici etiam in medio statu quærunt voluptates, quibus eos naturæ, ætatis, καὶ ἡλικίας labores & molestias, aut leniant, aut tollant.

[ὅτι τὴν ἐναντίαν καὶ.] Hoc ad priorem rationem pertinet, qua dictum, voluptates corporis dolorum esse velut medicinam, siue ea voluptas, inquit hoc loco, sit contraria, quod supra explicatum, siue qualiscunque, id est, etiam non contraria, modo vehementius;

hemens : nam voluptas est illa quidem omni dolori contraria genere, non tamen specie : verbi gratia, dolori animi voluptas corporis specie tenus non est contraria. Sic iratum ex contumelia, qui dolor est animi, sæpe placari videas Musica, quæ aurium est voluptas.

καὶ ἀπὸ τούτου ἀνέλκυσσι.] Hæc ad Melancholicos duntaxat vulgo referuntur, quos, quia actioribus cupiditatibus impellantur, intemperantiores & deteriores ceteris hic dicat Arist. Mihi, ut priora, ita & hæc verba generalius accipienda videntur, nimirum, homines fieri pluresque, intemperantes & malos, ex eo, quod tam acriter voluptates corporis persequendas sibi existimant, & persequantur. Denique videntur mihi hæc generalia omnino: videmus n. pluresque, melancholicos remotos ab intemperantia.

αὐτὸ δὲ αὐτὸς λύπησι.] Hac velut altera huius capitis parte, postquam priore de voluptatibus corporis, iam de iis, quæ animi, quas hic vocat absque molestia, quod supra explicatum capite duodecimo. De iis hoc primum; earum nullum esse nimium, cuius rei hæc est ratio, quia bonorum, ex quibus manant, nullum item sit nimium, nempe virtutum. Itaque, ut in virtute nullum reperitur, quod de gratitudine commemorat Cicero in Planciana, [elegans locus ad hunc Arist. explicandum, sicut Aristotelis ad Ciceronis.] quæ quo magis crescit, eo est perfectior & laudabilior, ita nec in voluptate, quæ ex virtute aut scientia oritur. Quare & ab omni periculo vacui sumus, ne magis quam oporteat visibus harum voluptatum gaudeamus, quod contra vsuvenire in voluptatibus corporis supra hoc capite dictum. Alterum, eas capi ex rebus natura iucundis, non ex euentu, quod supra explicatum cap. 12. ut & hæc verba, λέγω ὅτι καὶ τὰ συμβαίνει, &c.

ὅτι καὶ συμβαίνει.] Et hoc obscurius: Cuius tamen hæc mihi videtur sententia: Dictum modo, ea, quæ curationis causa adhibentur, ex euentu esse iucunda. At inquit aliquis, imo ne iucunda quidem videntur, utpote ubi nulla sublit actio, sed perperessio potius: nam qui curatur, non tam agit, quam perpetitur. Respondet Aristoteles, etiam in eo, qui curatur, actionem quandam subesse, non quidem eius, quæ curatur & laborat partis, sed quæ reliqua subest sanæ partis, & hoc est, quod ait, τὸ ἀπομένον ἐστὶν ὑγιὲς, &c. pars autem hæc sana, sensus ipse esse videtur, voluptatem percipiens, sensus autem est actio quædam & ἐνέργεια.

φύσις δ' ἡδέα.] Et hoc supra *cap. 12.* explicatum.

ὁμοῦ δ' ἡδύ.] Quia modo dictum, quādā natura esse iucunda: constet autem ea, quæ natura, esse vniufmodi & perpetua; videri poterat, iucunda hæc natura semper esse eadē. Adiungit igitur Arist. nihil esse quod idem semper sit iucundū, hominib. quidē. Rationē reddit, quia hominū natura nō simplex sit & vniufmodi, sed duab. ex rebus mixta & tēperata; animo & corpore, quorū altero tandē ēt homines corrūpantur & intereant. Quare cū ex duabus his rebus & naturis constet homo: mirū nō est, nō eandē semper illi pmanere voluptatē, non vna eademq; illi esse iucunda, quin potius, q̄ vni iucundū, id alteri sæpe est molestū; vt contēplatio menti est iucunda, eiusq; natura consentanea, sensibus, maxime phantasia hac re laboranti, non item. Sic cibi sumptio famelico quidem est iucunda, saturo molesta. Quod si autem hæ duæ partes vtraq; ex æquo voluptatem capiat, iam fiet, vt homo neq; doleat, neq; voluptate perfundatur. Nam quantum quæq; pars ex sua voluptate gaudet, tantum ex diuersa rursus dolet, ita vt neque vere doleat, neque gaudeat homo, & hoc est, quod ait, *ὅταν δ' ἰστέλῃ*, scilicet vtraque hominis pars, æquabiliter agat, gaudeat vel doleat. Denique sunt duo, alter alterum læsit, tu me, ego te, quia tu me læsisti, ego dolorem capio, quia ego te, voluptatem capio: ita est quasi quoddam æquilibrium, & homo non vere dolet, neque vere gaudet: quando animus gaudet, corpus dolore afficitur, tum plane homo non dicitur proprie gaudere nec dolere. Si singulas partes spectes, ratione animi gaudet homo: verbi gratia: Posidonius, qui laborabat articulari morbo, podagra, tamen disputabat, ex disputatione illa voluptatem capiebat, ex morbo dolorem. Sic neque dicendus est homo proprie gaudere, neque dolere.

ἡ δὲ φύσις ἡδέα.] Est quasi antithesis eius, quod modo dictum, hominis nullam esse simplicem voluptatē, & vniufmodi, quia neq; naturam. Nam, inquit, si natura eius sit simplex, certe & actio eius semper sit eadem, eaq; iucundissima: naturam namq; actio quæq; suam imitatur, & proinde & voluptas.

ὁ δὲ Θεὸς αἰεὶ.] Deum vna & simplice frui voluptate, à contrario docet, vt cuius natura sit simplex & vniufmodi, ea est ex Aristotelis sententia contemplatio, si quidem & hæc eius est actio, qua de re *infra lib. 10. capite octauo.* At, inquit aliquis, Dei nulla est actio, vt pote immobilis, teste Aristotele *libro 12.*

Meta-

Metaphys. & in quiete constituti; quies autem actioni contraria videtur. Si nihil agit. Ergo nulla eius est voluptas. Respondit Arist. actionem nō tantum esse motionis, sed etiam quietis, quod cernere licet in contemplatione, quæ certe est actio seu ἐνέργεια, sine motu tamen, quin imo, voluptas quietis ea, quæ in motu multo est præstantior, atque adeo magis est in quiete, quam in motu, vera & liquida, non inchoata, quod supra explicatum contra Platonem.

μεταβολὴ ἢ πάντων.] Redit ad humanas voluptates, quas non esse vniusmodi, ex natura docuit. Nunc adiungit quasi alteram huius rei causam, quod homo natura non sit bonus, & opus habeat mutatione, utpote non bonus. Nam mali argumentum est esse inconstantem & mutabilem. Quare cum homini mutatio sit iucundissima, ut ait Euripides in *Oreste* eleganter, id totum eius naturæ prauitati est ascribendum. Ad summam igitur, Hominis voluptates, quia eius natura neque est simplex, neque bona, non sunt vniusmodi, & perpetuæ seu mutabiles. Contra sit in Deo Opt. Max. & in cœlestibus animis, ut quorum natura sit simplicissima & optima. Ex quibus perspicuum est, humanas voluptates, cœlestium & diuinatum vix vmbra aut simulachrum esse. Et sic intelligenda, quæ sæpe canunt Poetæ, Sophocles in *Trachinis*, de voluptatum humanarum inconstantia & breuitate, atque adeo impuritate, &c.

FINIS LIBRI VII.

LIBER

LIBER VIII.

ARGVMENTVM.

DVobis his libris 8. & 9. de Amicitia accuratissime explicatur. In 8. quidem de vi & natura, atque partibus: in 9. de Diremptione, & de iis, quæ cum Amicitia cognationem quandam habeant. Afferuntur & in utroque questionibus aliquot, maxime in 9. De Amicitia videndi sunt præterea Plato in *Lyfide*, & in *Symposio* seu de amore. Cic. in *Lælio*. *Plutarchus* in *Commentario* de discrimine amici & adulatoris. & in *ἡ πολυφιλίας*, in amatoriis narrationibus, & in *Erotico* denique, *Erasmus* etiam in colloquio de Amicitia.

CAPVT I.

COMMENTARI.

DVO sunt huius capitis partes, quorum priore, cur in his libris de Amicitia explicetur, ubi & de Amicitia fructibus & opportunitatibus [utilitatibus vulgo] altero controuersia de Amicitia exponuntur.

Μενί γ' τῶν περὶ αὐτῆς.] Duas (non sex, ut vulgo Interpretes,) affert rationes, cur in his libris de Amicitia sit differendum; & cur Politico agendum de Amicitia. Prior hæc est, quia amicitia vel sit virtus, vel certe cum virtute, id est, vel certe quæ nulla absque virtute vera esse possit, quæ, ut inquit Cic. in *Lælio*, ex virtute manet & contineatur. Formula:

De virtutibus hic explicatur.

Amicitia est virtus, vel, &c.

Ergo & ea hic explicanda.

De assumptione, quæ amicitia cum virtute sit cognatio, explicabitur infra. [In *Magis* expresse nominat amicitiam virtutem, hic non item.]

ἢ ἂν ἀναγκαῖον.] Altera est ratio, quia amicitia ad vitam maxime sit necessaria. Formula:

Quæ ad vitam humanam pertinent, ea hic sunt explicanda, ut ubi tota Philosophia humana plenissime explicetur, id est, Politica, qua de re supr. lib. i. sapius.

Atqui amicitia vel maxime ad vitam humanam est utilis.

Ergo hic explicanda.

Assumptio copiose explicatur ab Aristotele: qua re non animaduersa, Interpretes assumptionis confirmationes nouas putarunt esse rationes.

αὐτὸς δὲ φίλων.] Docet igitur, amicitiam necessariam esse priuatim & publice: publice εἰς τοὺς καὶ τοὺς πόλεις: priuatim quidem, tam diuitibus, quam tenuibus, adolescentibus quam senibus, viris denique ipsis, tam domi, quam foris, etiam beluis, id est, tam hominibus quam beluis.

*ἔχειν πρὸς τοὺς πάντας ἀγαθὰ.] At etiam omnibus bonis affluere necessariam & optabilem tamen esse amicitiam. Qua de re infra tamen, an beato opus sit amicis. Similis est locus apud Cic. lib. i. Offic. extremo, ubi comparat theoreticas cum practicis scientiis & virtutibus. Dicit enim Cicero, & præfert practicas sententia Dicæarchi: fuit enim magna disputatio inter Theophrastum & Dicæarchum; vtra vita præstantior, practici, an theoretici. Dicit tibi Cic. *Et si quis in omnibus scientiis versetur, tamen si in solitudine constitutus, non habeat cum quo consuetudinem suarum præclararum sententiarum, certe vita huic dura videbitur.**

*καὶ δὲ πλεονεξίας.] Diuitibus necessariam esse amicitiam (sub his & honoribus, & opibus seu imperiis florescentes complectamur) ostendit duabus rationibus, tum quia alioqui nullus pene huius *δυναστείας*, id est, copiarum bonorum aut opum affluentiarum futurus sit usus, sublata beneficentia, quæ amicitia est *ἐνέργεια* seu usus, [Latine usum *ἐνέργειαν*. Ergo si tollis amicitiam, tollis & beneficentiam, hoc est, aliis non posses benefacere, aliis aliquid largiri. Si tollis beneficentiam, ad quem finem tua bona habebis. Ut iis itaque bene utaris, opus est amicis.] præsertim quæ beneficentia maxime sit aduersus amicos. Formula:*

Vbi non est beneficentia, ibi bonorum fortuna fructus perit. At vbi nulli amici, ibi nec beneficentia, ut qua sit aduersus amicos potissimum: nam eis solemus benefacere, hoc est, quod dicunt Iurisperiti: nemini quicquam legato in testamento, nisi sit is amicus. Amicitia gradus multi.

*multi. Inter ciues est quadam etiam amicitia politica,
generaliter accipiendo.*

*Ergo ubi non sunt amici, ibi & bonorum fortuna fructus
perit.*

Tum quia absq; amicorum præsidio eadem illa fortunæ bona
seruari vix possint, magna præsertim: nam, vt eleganter Arist.
ὁσῶν ἡ πλεονεξία, quo eo maiora, eo maiori periculo obnoxia, eo
plures his insidiantur: cuius possessio, inquit Cic. lib. 6. *Paradox.*
quo maior est, eo plus requirit ad se tuendam.

ἐν πείρῃ ἢ κατὰ.] Hic de tenuibus & calamitosis; quibus neces-
sariam esse amicitiam, omnibus est notum, qui paupertati, exi-
lio, & id genus calamitatibus, maximum in amicis præsidium
positum, eamque esse tanquam perfugium & asylum quod-
dam existiment, qua de re infra latius.

ἡ νεότης ἢ ὁ πῶρος.] Adhuc de fortuna & casu; nunc & omni æta-
ti utilem esse amicitiam docet. Adolescentibus quidem, ne
peccent, adiuuantibus vtique ope, consilio, amicis. [Sic lo-
quuntur Iurisperiti, ope, consilio breuissime.] Senibus au-
tem, qui propter imbecillitatem corporis se & sua curare, resq;
obire nequeant, ad obsequia & rerum administrationem seu
curationem, & quasi subsidium. Viris denique, seu iis, qui con-
stante ætate (quos Græci ἐν ἀκμῇ vocant) ad res præclaras ge-
rendas & contemplandas, ad omnem deniq; honestam actio-
nem, tam in agendo, quam contemplando. In contemplatio-
nibus quantum adiuuet συζήσεις seu studiorum cum amicis com-
municatio, etiā prouerbio est notum ex Euripide. Ad alias res a-
gendas, quantum adiumenti adferat, fidus amicus aut socius,
exemplo sit Diomedes, qui nocte speculatum iritus Troiam &
castra Troiana, socium sibi adiungi voluit: nā vt est apud Homer.
Iliad. x. οὐδὲ τίς δ' ὅς ἐστι χόρηρον: qui versiculus in prouerbum abiit,
quo & Cic. in Epist. ad Varronem & Attic. lib. 9. est usus.

φύσιν δὲ ἐν πᾶσι.] Quam late pateat vis amicitiae, etiam
beluarum exemplo docet: nam & in his, vt auibus quibusdam
inter se, turturibus, columbis, aliisq; animantibus, &c. (de qui-
bus videatur Erasmus in colloquio de amicitia.) maxime eius-
dem generis inter se esse amicitiam. Sed hanc esse naturalem,
seu natura insitam, quæ & est parum erga liberos: atq; adeo
magis elucet in hominibus, quos præterea & vulgo φιλανθρω-
πία: Græci vocant. Cæterum hæc amicitia naturalis non tam
est amicitia quam amor, de quo discrimine infra latius.

ἰδὲν δ' αὖ πρὸς τὸν] Hic amplius ostendit vsum amicitiae, nempe in aberrationibus a via & peregrinationibus. Nam in his dum alter alterum in viam reducit, vel egenti necessaria subministrat, satis est argumenti, magnum inter homines vsum esse amicitiae. His tamen verbis hoc directe videtur agere Arist. vt ostendat, non tam amicitiae vsum, quam esse quandam inter homines amicitiam, & naturae quasi cognationem: & vt eleganter Papinianus Ictus in l. *seruus ea lege. D. de seruis export.* & Cic. lib. 3. *Offic.*

ἐοικὼς γὰρ τὸν τοῦτο.] Adhuc priuatim, nunc publice quam sit utilis & necessaria amicitia, exponit: nam amicitia ciuitates omnes contineri. Cui rei argumento est, quod legum scriptores hoc vel maxime student, vt ciues inter se sint amici, aut certe concordantes, vt sit in ciuitate concordia. At haec amicitia est pene gemina & similima. Qua de re infra libro nono, adeo quidem concordiae student legum scriptores, vt magis in ea elaborarent, quam in iustitia ipsa, propterea quod iustitia vix opus videatur, quibus inter se est concordia & amicitia. Hac tamen etiam, inter quos est iustitia, nihilominus sit opus. Inter amicos namque, quia nullae existunt iniuriae, nulla quoque cernitur iustitia, vt nec inter Deos, inquit Aristoteles libro decimo. Inter eos autem, apud quos est iustitia, nisi assit & concordia, certe vna consistere nequeunt. Alterum argumentum concordiae ciuitates contineri, in eo est positum, quod dissensionibus seu discordiis & seditionibus omnes funditus euertantur. Cicero in *Lalio*: *Id si minus intelligatur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus. atque ex discordiis percipi potest: quae enim domus tam stabilis, quae tam firma ciuitas est, quae non odiis atque dissidiis funditus possit euerti, &c.* Vtilissima igitur & maxime ciuitatibus necessaria est amicitia seu concordia. Qua de re praclarus est locus apud Xenoph. lib. *ἑταίρων* & *ὑποχρηστικῶν* [dictorum & factorum Socratis] ἀλλὰ μὲν τὸ, &c. vbi Xenophon commemorat, nullam fere Graeciae ciuitatem esse, quae non complexa fuerit caput de concordia in solenni ciuium iurando, quod pertinet ad prius argumentum de studio legum scriptorum. Pollux lib. 8. *Formularum* Politicam iurandi ciuitatis Atheniensis adducit.

ὁ μὲν δ' αὖ τοῦτο.] Adhuc docuit, amicitiam vitam humanam plane esse necessariam: quod idem pulcherrime Cic. eodem modo in *Lalio*: *Tales igitur inter viros amicitia tantas oportunitates*

mitates habet, quantas vix queo dicere. Principio [nemo, inquit Aristoteles, vivere sine eo velit] cui potest esse vita vitalis, &c. Sic enim legendum puto, non qui potest esse, &c. manauit vitium ex eo, quod olim *cui* scriberent, *qui*, [*cui* & *qui* eodem modo scribebant. Paruus ille libellus *Lalius* scater mendis plurimis.] Adhuc igitur eam esse vitæ necessariam ostendit: hic adiungit esse & honestam, & rem præclaram, tum quia sit laudabilis. Laudari namque & vulgo solent, qui Græce dicuntur πολυφίλοι & πολυφιλεία. Qui namque nulli est inimicus, omnibus charus, prædicari vulgo solet, tum quia eosdem viros bonos quidam vulgo dictitent, quos amicos, quos in amicitia constantes & candidos. Ergo, quia amicitia est laudabilis, & viri boni, etiam res est honesta & præclara.

ἐν τῶν δικαίων.] Ait ex iuris generibus summum & optimum maxime ad amicitiam pertinere, in eo maxime cerni amicitiam, id est, ius politicum seu civile, vt supra dictum *lib. 5. ca. 6.* Huius rei ratio hæc esse videtur, quod maxime id sit æquabile, sed hac de re infra latius *cap. 9. & sequentibus.* hoc autem eo pertinet, vt cernatur, magnum etiam in ciuitatibus & rebus politicis amicitia esse vsum.

τὸς δὲ φιλοφίλους.] Sic habent plerique libri: Græci φιλοφίλους vocant, qui suos amicos non fictes sed vere amant, sincere & candidos amicos, de quibus & infra *cap. 7.* In aliis libris, nempe in editione Turnebi, & vt in veteri translatione, est πολυφίλους, vt & mox πολυφιλεία, quomodo & nos explicabimus. De πολυφιλεία item infra *lib. 9.*

Ἀμφισθενείτω δ'.] Altera huius capituli parte afferuntur quædam de amicitia eo tempore vſitata cōtrouerſia seu quaſtiones, quas ipsas & Plato in *Lyſide* diligenter explicat. Prior quaſtio eſt de amicitia natura seu definitione & origine seu cauſa, [eodem pertinent hæc omnia:] altera de eius partibus. De priore varia fuerunt veterum ſententia. Alij namque amicitiam ſimilitudinem quandam, alij diſſimilitudinem eſſe dicebant: nam eos inter ſe amicos fieri, quos inter ſimilitudo quædam ſit, quorum ſententia prouerbijs aliquot confirmetur. Duo hic aſſert Aristoteles: alterum ex Homer. *lib. 9. Odyſſ. τὸν ὁμοῖόν φασιν*, &c. *Similem Deus ducit ad ſimilem.* alterum, *ἁγλαῖαν*, *Graculus aſſidet graculo: Similes habent labra lactucas*, de quo Erasmus, qui & alia aſſert: *Æqualitas amicitia parens*

mater: Simile expetit simile. & apud Ciceronem: *Pares cum paribus.* Hinc videre licet adolescentes cum adolescentibus, improbas cum improbis habere consuetudinem. Alii item suam sententiam prouerbis confirmare sunt soliti, vt versiculo Hesiodi, quem & supra lib. 2. *Et in Rhetor.* affert; *Figulum inuidere figulo*, quasi dicerent, inter similes aut pares potius inimicitiam esse, quam amicitiam, inter impares amicitiam. Sic inquit Plato, *Pauper diuiti est inimicus, imbecillus fortis, infirmus medico.*

ἡ δὲ αὐτῶν τὴν φύσιν.] Easdem sententias suam quisq; confirmare nitebatur, etiam Physicis argumētis; Aridā namq; terram expetere imbrem. Inane, inquit Plato, expletionem: frigidum calorem, & contra, vt præclare Euripides, cuius versuum (quos integros & multos affert Athenæus) fragmenta quædam hic Arist. attulit: nam verbum *ἐν ἑαυτῷ ἑστάναι* non est Euripidis sed Aristotelis, ab eo breuitati studente interiectum, loco integri Senarii & dimidiati, quibus tamen Poeta nihil aliud exprimere voluerit, quam quod Arist. hoc vno verbo. Sic enim Poeta, *ἔρως ἰσχυρὸς ὁμοῦ*, &c. Ex Physicarum igitur rerum simili natura, quas contraria inter se expetere aut dissimilia viderent, concludebant alteri, amicitiam quoque esse inter dissimiles. Heraclitus quoque Physicus in ea fuit sententia de rebus physicis, atq; adeo omnibus, eas gigni ex quadam principiorum discordia, quæ res inter se inimicæ tandem conueniant: pulchra quodammodo harmonia, atq; ita gignantur. Dicebat igitur Heraclitus τὸ ἀντιθέτα, id est, τὸ ἐναντίον seu contrarium, [ille vsus obscurissimis verbis in poemate de rerum natura, vt & Lucretius.] *συμμέζον*, id est, concurrens & connascens esse rerum omnium principium: hinc, inquam, res fieri, si ea, quæ suapte natura sint contraria, connectantur & coalescant: hanc esse tantquam rerum harmoniam, vt ex graui & acuto conflata. Quod ipsum de Heraclito commemorat & Plato in *Symposio*. Priorum autem sententia, & ipsa Physicorum auctoritate quorundam confirmari solet: nam cum alii, nempe Hesiodus & Parmenides Philosophus, teste Arist. lib. 1. *Metaphys.* tum Empedocles potissimum rerum principium, non discordiam, vt Heraclitus, sed amicitiam potius, seu concordiam constituebant. Empedocles namq; omnium rerum originem, amicitie seu φιλίας, interitum *νεῖκος* seu ἐχθρὰς contentioni, liti seu inimicitie & discordie attribuebant. Aristoteles in *Metaphys.* lib. 2. de ortu

interitu. 3. de cælo. 1. de Anima. Plutarchus in commentario de Homero. De quibus Philosophis & Plato in Gorgia: *φασὶ δὲ οἱ σοφοί*, aiunt, inquit, Philosophi, cælum, terram, homines, omnia deniq; societate quadam & amicitia contineri.

τὴν ἀφ' ἧς φύσιν.] Arist. hanc disputationem, vt Physicæ magis propriam, quam Politicæ (qua in re Platonem notat in *Lyfide.*) aspernatus, quæstiones affert magis proprias Politicæ, quæque ad res humanas, ad mores & affectiones pertineant. Primum, an amicitia in omnibus reperiatur, etiam improbis inter se. Quæ quæstione tamen prior illa intelligitur: Vtræque namque de amicitia natura agitur. Altera est quæstio de amicitia generibus. Fuerunt namque, qui vnum duntaxat esse existimarint, hac adducti ratione, quia in amicitia reperiatur quod magis & minus. Formula:

Quod specie differt, in eo non est id, quod magis aut minus.

At in amicitia est magis & minus.

Ergo specie non differt, id est, Ergo non plures eius sunt species, sed vna duntaxat.

Ita illi: Aristoteles de assumptione nihil: eam namque tacite probat, quod amicitia certæ altera, vt honesti, venior & perfectior sit ea, quæ est utilis. Propositionem igitur, vt non omni ex parte veram, reprehendit. Est quidē & illa plarumq; vera: quæ namq; sub eodē sunt genere species contrariæ, in his vere nō est id q̄ magis aut minus: neq; enim homo magis est animal, quā equus: aut color magis albus quam ater: sunt. n. contrariæ species sub eodē genere coloris. Verū reprehenditur tamē sæpe hæc propositio: na & sunt, q̄ cum specie inter se differant, tum id q̄ magis aut minus, in his reperiatur. Cuius generis aliquot s̄. se attulisse memorat Arist. Quænam ea sint, non constat. De his inquit Schol. Græc. in libris Eth. amissis egit perabsurde: nam initio docuimus, opus hoc Ethicorū esse ex omni parte plenū & perfectū. Viderē igitur quibusdā intelligere virtutū species discrepantes, in quib. tamen q̄ magis & minus reperiatur, vt liberalitas magis in dando, quā in accipiendo (quæ duæ videantur liberalitatis species) cernitur. Supra *lib. 4. initio*, Temperantia magis in voluptatibus reseruandis, quam in doloribus: fortitudo magis in rebus formidolosis, quam in fiduciam adferentibus, [in contrariis.] Quæ explanatio etsi videtur probabilis, haud scio tamen, an non rectius intelligi possint, primum extrema virtutum, quæ sunt illa quidem vitia specie discrepan-

tia, sed quorum alterum altero sit magis, alterum sit minus viciosum, prout magis aut minus discedunt à medio. Qua de re dictum supra *lib. 2. cap. 8.* vt effusio [prodigalitas vulgo] & auaritia liberalitatis sunt extrema, vtraque quidem vitiosa, sed hoc, nempe auaritia, illo magis & minus. Eadem est & stuporis seu indolentiae & intemperantiae ratio. Præterea de voluptatibus dictum est supr. de ipsis etiam virtutibus. De fortitudine *supr. lib. 3. cap. 8.* de continentia & impotentia *lib. 7.* Eas alteram altera magis esse aut minus, voluptates aut virtutes, alias per se & proprie, alias ex euentu. Notum est autem, his illas esse magis. Quemadmodum & infr. Arist. docet, amicitias partim per se, partim ex euentu, & illam hac magis esse amicitiam, id est, veriore & perfectiore. Falsa est igitur quibusdam in rebus propositio, non solum politicis, de quibus diximus, sed Physicis etiã & Metaphysicis. Illis namq; forma magis est natura, quam materia *lib. 2. de generat. & corrupt.* Physica. Hic vsus seu *εἶδος* melior & perfectior est potestate, [Disputatio de actu & potentia, vt vulgo, est Metaphysica] & natura seu substantia magis est *τὸ αἶν*, seu id quod est [sic redditur à Cicerone, Ens dicunt vulgo] quam euentum seu accidens. Mire hic hallucinantur Interpretes. De hoc dictum supra. Thomas dicit supra, id est, infra, hoc est, explicabitur in proximis capitibus, &c.

C A P V T II.

C O M M E N T A R I I.

Explicatur de rebus, quæ sub amicitiam cadunt, & de amicitiae definitione.

Τὸ κατὰ τὸ αἶν ἢ τὸ φύσιν. Ait, quæstiones de amicitia modo allatas, posse explicari commodissime, si primum de rebus, quæ amantur, explicetur. Quemadmodum enim ex rebus sub sensum cadentibus (obiecta vulgo vocant.) Sensuum quoq; ipsorum genera colligunt Physici: & s. iustitiæ genera, ex iis, in quibus ius & iustitia versatur, distinxit Arist. *lib. 5. initio.* Voluptatis quoq; *lib. 7.* ad eundem modum & amicitiae genera ex ipsis rebus amabilibus recte colligenda iudicauit Arist. hanc namque meliorem & certiorē esse viam ac rationē de amicitia differendi, quā Platonica, de qua modo dictum, eam potius esse Physicam quam Politicam. Præterea Plato de personis potius, Aristoteles de rebus amicitiae vim & naturam diiudicandam putauit.

ῥ φιλητῆς.] Res quæ amantur, quæque amoris & amicitia sunt causa, ab Aristotele dicuntur *τὰ φιλητά*, à Platone *τὰ φίλα*: latine vsitatus quidē chara, planius tamen ob verbi amicitie cognationem seu coniugationem, amabilia dicuntur. Nam & Cicero *ad Trebatium*, *Amabilior*, inquit, *mihi Vellia fuit*, quod ab ea *sensiste amari*. [est oppidum.] Et *libr. 1. de Natura Deorum*. *Nihil est amabilius virtute, quam qui adeptus fuerit, ubicunq; erit gentium, diligetur*. Alioqui *amabile* fere Ciceroni idem est, quod *iucundum*, *suave*, & *amœnum*. [Hinc amabiles mores, amabiles litteræ.] In *Magn.* Aristoteles duo affert verba, *φιλητά* & *φιλητέα*, illa per se, hæc alicui chara. Verum hoc loco ea omnia vno *φιλητῆς* vocabulo continentur. Certe ea distinctio *φιλητῆς* & *φιλητέα*, vt *βελητῆς* & *βελητέα*, non temere alibi reperiatur. Ausim hoc amplius dicere, verbum *φιλητὸν* non tam esse commune, quam Aristotelis aut Philosophiæ proprium. Sic enim solent appellare ea, quæ vulgo obiecta & subiecta dicuntur, vt *γνωστὰ*, *νοητά*, *αἰσθητά*. Quare & Plato eo vocabulo abstinuit, vsus communis ῥ φίλα.

δοκεῖ γὰρ ὁ πᾶν.] Expōita breuiter methodi ratione, rem ipsam iam explicat. Non omne, inquit, amari videtur, sed id solū, quod Græci *φιλητόν*, latine dicitur amabile seu charum. Sola, inquit, amabilia diliguntur, alia non item, mala putā aut iniucunda. Amabilia autem tria numero videri ait, bonum, iucundum, & vtile. Cur ita? Amabile namque, cum sit *ποθητόν*, inquit Plato: seu optabile vel expetibile. Rerū autem expetendarum tria hæc constet esse genera, de quibus *supra libr. 2. cap. 1.* triplex quoque vt sit, necesse est, præsertim cum amor & ipse sit appetitio quædam, ex quo amicitia.

ὁ δὲ εἶε ὃ αὐτὸς ἐκείσιν.] Singulatim de ijs hic explicat: & de vtili primum, videri id esse, quo bonum & iucundum pariat. Quæ enim vtilia, expetuntur, vel ad voluptates, vel ad bonum quod aliud assequendum. Expetuntur, inquit Cicero *libr. 1. offic.* [sic inscribitur ille liber in veteribus libris] diuitiæ, cum ad vsus vitæ necessariōs, tum ad perfruendas voluptates. Bonum igitur & iucundum duo hæc amabilia sunt tanquam fines: tertium, vtile, ex ijs quæ ad finem. Sic in omnibus nostris actionib. consideramus duas partes, finem & media, quibus finem assequamur, *supra* hac de re sæpissime. De quo dicumine, finis, & eorum quæ ad finem, sæpe dictum *supra*.

ποττον ἐν τῷ αἰσθητῷ.] Hic de bono & de iucundo. Bonum namq; , (eadem & iucundi est ratio) quia aliud est absolute & simpliciter bonū, aliud sibi, q̄ inter magna sæpe est differentia, vt *supra* dictū *li. 5. c. 1.* quæri potest, vtrum hic sit intelligēdum, vtrum, inquam, sit amabile. Sic virtutes p se, absolute bonum quiddam, sed multa sunt tātum comparate bona, huic aut illi scil. vt corporis & fortunæ bona, verbi gratia, adolescenti pecunia non est bonum, vinum febricitanti non bonum, stomacho vero imbecillo optimum, iuueni pessimū & deterrimum, seni præclarissimum & optimum. Respondet Arist. id quemq; bonum amare, q̄ sibi bonum, cuius rei ratio hæc mihi esse videt, q̄ in sua q̄q; vis & natura, sibiq; accommodata rapiatur & feratur, aspernetur & fugiat contraria, seu aliena, verbi gratia, cuiusq; oculi ea cernunt, nō q̄ alijs, sed q̄ sibi sint aspectabilia. [Oculi mei feruntur non ad ea, q̄ alius possit, ego nō possim videre. Sic aures ad ea audienda, q̄ ego possim audire, sensus aurium non eo rapit. Sic appetitus ad ea fertur, q̄ iudicet vel sibi bona aut vtilia, non considerat, quid sit tam generaliter bonū, sed quid sibi magis pprium & accōmodatum.] Absolute tamē bona, & ipsa absolute erunt amabilia, vt quæ sibi bona, sibi amabilia. Verum quia sæpe nobis bona videantur, quæ reuera non sunt: quia inq̄ bona, vel sint vera, vel opinabilia: quæri rursus potest, vtra hic sint accipienda: voluptates. n. corporis etiam dulcissimæ hominibus intemperantib; videntur optimæ, reuera non sunt.] Quæ de re dictū & *supra* *li. 3. c. 5. aut 6.* vbi de voluptate. Respondet Arist. amare quem non q̄ reuera sibi sit bonum, sed q̄ videatur. Amor namq; est appetitio q̄dam: hæc autem non fertur, nisi in id quod visio seu phantasia ipsa fuerit complexa. Quare quod phantasie φαίνεται bonum, id est, bonum φανόμηνον seu opinabile, non τὸ ὄν seu verum duntaxat, amatur. Verum discrimen hoc ad hanc de amicitia disputationem nihil aut parum valet, modo constet etiam opinabile bonum, non tantum verum, esse amabile. Alias magni id est momenti: hic satis sit nosse vtrumq; tam verum quam opinabile esse charum & amari.

τῷ αἰσθητῷ ὅντιν.] Accedit iam Aristoteles ad Amicitie definitionem, cuius tres partes deinceps exquirat & explicat, quasi aliud agens. Nam explicato de tribus amabilibus, adiungit, cum inanimis nullam reperiri amicitiam homini. Rationem hanc affert bipartitam: cum, quia inanimorum aduersus nos nullus

nullus mutuus sit amor: tum quia nos illis bona non velimus ipsorum causa. Ad amicitiam autem hæc duo in primis sunt necessaria, mutuus amor & boni voluntas ipsius qui amatur causa. Neutra autem hæc in illis reperiri, perspicuum est. De mutuo quidem amore certissimum, de altero ridiculum, inquit, sit, velle vino quid boni. Nam quod conservari id volumus, non tam vini, quam nostri id causa volumus.

τὸς ὃ βελονόμενος.] Explicat iam definitionis partem, quæ est de mutuo amore, qui amor nisi assit mutuus, non tam erit amicitia, quam quædam benivolentia [ita scribendum apud Cicer. & antiquis semper benivolos & benivolentia.] Nam benivolos eos vulgo dicunt, qui bona sibi velint: amicos vero non nisi id ipsum velle, & vicissim fiat. Quare & AMICITIAM vulgo definiunt benivolentiam cum remuneratione & vicissitudine. Quam tamen definitionem Arist. negat esse plenam. Addendum namque illi, non obscuram, seu perspicuam, confirmat hoc additamentum hac ratione, quod aliqui sequeretur, etiam inter ignotos esse amicitiam, quod est absurdum. Cur .a. sequeretur, hinc planum est, quod sæpe etiam ijs, quos nunquam vidimus, ob virtutem aut eruditionem singularem bene cupiamus, bene aduersus eos sumus affecti, quod benevolentia est proprium. Fieri quoque potest, ut idem ille, quem nos tacita huiusmodi benevolentia persequimur, & ipse nos quoque simili persequatur, ut tamen alter alterum non norimus. Quare etsi benevolentia erit mutua, non tamen continuo est amicitia Aristotelis igitur ut huius loci & disputationis summam faciamus, amicitia definitio hæc est, eam esse benevolentiam perspicuam, seu non obscuram, qua quis alteri bonum velit illius ipsius causa, cum mutuo amore seu vicissitudine. Huic pene gemina est & Ciceronis *lib. 2. Rhetor.* ista, amicitia est voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius causa cum eius pari voluntate. Vbi tamen Cicero illud, *perspicua*, omisit, quod tamen verbo *voluntatis* intelligi potest. In qua definitione quæ multum momenti ad totam disputationem est positum, non explicatis iam Aristotelis verbis, ipsam paulo accuratius consideremus. Tres igitur, non quatuor, ut vulgo putatur, huius definitionis sunt partes seu notæ. Prima est velut genus amicitia, benevolentia perspicua, voluntas à Cic. dicitur, ubi tamen benevolentia vocabulum generalius sumitur. Nam proprie benivolentia quiddam est ab amicitia distinctum, ut modo dictum & *inf.* explicabitur *lati. l. 9. c. 5.*

Recte

Recte igitur Amicitia, non simplex benevolentia, sed perspicua, definitur. Benevolentia est occulta & obscura, & ut Aristoteles ait *infra lib. 9. cap. 5.* est ignaua quædam amicitia. At amicitia est perspicua, actiuola & ut Cic. ait in *Lælio*, officiosa. Amici namq; non est tantum bene velle, sed multo magis bene facere, inquit Aristot. *lib. 2. Rhet.* definiens τὸ φιλεῖν, amare. Itaque officijs sublati, quod sæpe locorum longo intervallo & silentio fieri solet, qua de re *infra hoc libro, cap. 5.* tollitur quoq; omnis amicitia. Altera amicitia nota seu definitionis pars, docet amicum amico bene velle, & bene facere, nō suā tamen causa, sed amici duntaxat. Quod & Cicero expressit, & Aristoteles tanquam vulgo tritum & celebre commemorat τὸ ἵ φιλῶ φασί, &c. & in *Rhet. lib. 2.* hac nota & proprie definit *amare*, ἔγω δὲ τὸ φιλεῖν τὸ βέλτερόν, &c. quæ certe nota est præclarissima & veræ amicitia. In vulgari enim & falsa priuatæ utilitates fere spectantur, non eius qui diligitur dignitas, quam notam attingit & Paulus Apostolus, ita definiens: *Charitas*, inquit, *non quarit, quæ suæ sunt.* Huius certe notæ argumento Cic. *lib. 2. de Finib. Cap. 1. de Natura Deorum in fine*, Epicurum grauiter refellens. *Amicitia vero*, inquit, *locus ubiq; esse potest, &c.* Quid autem est amare, è quo nomen amicitia ductum, nisi veile bonis aliquem affici quam maximis, etiamsi ad se ex his nihil redeat. Ut autem priore nota ab amicitia seiungitur mera benevolentia, ita hac altera ab ea disiungitur vulgares, fictæ & adulatorium amicitia. Ad priorem & hoc pertinet, quod prætermisimus, Ciceronis in *Lælio*. *Nam hoc præstat*, inquit, *Amicitia propinquitati.* [malo veterum verbis explicare scripta veterum, quam meis.] *quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest. Sublata enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet.* Hinc amicitia ex virtute parata, antecellit amicitia, quæ naturalis, hoc est, inter propinquos, inter illos potest exsistere odium, imo fratrum gratia rara est, inter amicos si benevolentiam tollis, tolles amicitiam, amicitia propinquorum non vera. Tertia Amicitia nota est de mutuo amore, de redamando, Græci ἀντιφίλησιν vocant, latine quidam redamationem, ut φίλησιν amationem, quo verbo & Plautus utatur. Malim ego φίλησιν amorem, & ἀντιφίλησιν mutuum amorem dicere latine. Amatio namque & redamatio, sint illa quidem planiora, aut certe ad

græca

Græca verba propinquiora. Plautinæ tamen sunt potius præ-
sapiæ quam Ciceronianæ [proverbium apud veteres, *est Plau-
tina præsapia*, hoc est, obsoletum, obscurum, ignotum] sunt,
inquam, inusitata, altera inusitatissima, eaque re magis per-
spicua. Hæc autem nota ut est suauissima teste Plauto [iu-
cundissimum enim est, quando in amore mutuum faciunt.
Quando contrarium fit, est crux acerbissima, inquit adole-
scens ibi:] & æquissima. Par enim est, amico in amore re-
spondere, iustum beneficienti reddere beneficium; ita & ma-
ximè necessaria amicitia, ut docte ostendit Plato in *Lyfide*.
Nam sequeretur alioqui, etiam odium inter amicos esse, quod
est absurdissimum, si inter se non ament mutuo, sed alter dun-
taxat. Propter hanc autem notam vulgo amicitiam cum æ-
qualitate & iure maximam affinitatem habere aiunt, qua de
re *infra cap. 9*. Et hæc quidem verissima ac perfectissima est
amicitiæ definitio Aristotelica. Nam quæ & altera eius à La-
ertio profertur, amicitiam esse æqualitatem beneuolentiæ mu-
tuam seu respondentem *ἀντιστοφον*: & quæ in *lib. 2. Rhet.* A-
mare seu *φίλειν* (vnde amicitia) nihil esse aliud, quam velle
alicui, quæ putet bona, illius ipsius non sua causa: hæc, inquam,
definitiones, qua parte non sint plenæ, satis perspicitur ex ea,
quam *supra* explicauimus. Quare nec Ciceronis in *Lalio* hæc
definitio, amicitia est diuinarum humanarumq; rerum sum-
ma cum beneuolentia & charitate consensus, satis plena aut
bona videtur. Omisit namque *mutuum amorem*, omisit &
voluntatem boni illius ipsius amici causa. Quæ duæ sunt veræ
definitionis partes: tertiam duntaxat expressit de beneuolentiâ.
Quod autem amicitiam vocat consensionem, ne hoc quidem
satis recte, ut *infra* explicabitur *lib. 9. cap. 6*. Deniq; concor-
dia & consensus non idem, quod amicitia. Ficinus affert
quandam Platonicam, ut ipse ait, in Platone non reperitur.
Est amicitia honesta, perpetua voluntatis communio. Apud
Platonem nulla extat amicitia definitio. In *Lyfide*, ubi con-
stituerat reperire definitionem nihil perfecit: ibi exquirat inter
quos existat Amicitia.

CAPVT III.

COMMENTARIIL.

Explicato quæ sint chara seu amabilia, ubi & de definitio-
ne, quæstiones priore capite propositas, qui quibus sint
amici,

amici, & quæ amicitia sint genera, aliaq; ad amicitiam pertinentia, ex hac amabilem distinctione explicare iam orditur. De posteriore quidem quæstione prius duobus his capitibus, de altera item duobus capitibus 5. & 6. de qua tamen & 4. non-nihil. Hoc igitur capitula esse amicitia genera, quorum per se vnum, duo reliqua sint ex euentu: & illa quidem sit stabilis, hæc mutabilis, ostendit. Hæc autem prima est amicitia diuisio, in eam quæ per se & ex euentu, cui pene gemina est Ciceronis hæc in *Lalio* partitio, vbi amicitias partim veras & perfectas, partim vulgares & mediocres esse ait. Plutarchi in *Erotico* diuisio quadripartita (naturæ, φυσικῆς; cognationis συγγενικῆς; sociorum, εταιρικῆς; & amoris ἐρωτικῆς) infra melius intelligitur cap. 12.

Ἀφ' ἑρρι ἃ τῶντι.] Quia ex prioribus constat, tria esse rerum amabilem genera, bonum, vtile & iucundum: ergo & amoris tria erunt genera. Cur ita? quia vt supra dictum obiectorum, vt vocant, varietatem ipsæ actiones sequuntur, vt de sensibus supra dictum: quot enim sint obiecta, totidem & actiones. Amor autem est actio. Si igitur tres sunt φιλοσφῆς seu amores. Ergo & tres amicitia. Cur ita? nam sua cuiusque habitus est actio. Quare cum actio habitus quidā videat, quæ de re supra ca. 2. in fine. huius. a. habitus actio sit amor: certe quot amoris, totidē & amicitia sint genera, necesse est. Sunt igitur tria, multū tamen inter se discrepantia, quæ de re mox.

οἱ ἃ φιλεῖντες ἀλλήλους.] Hic ea amicitia tria genera ad duo reuocat: nam ex ijs vnum docet esse per se, reliqua duo ex euentu. Nam eos demum vere esse amicos, qui ita inter se amant, vt alter alteri bona quæ velit, ea re velit, quia amet, nullam aliam ob causam. Itaq; qui vel vtilitatis, vel voluptatis causa inter se amant: hi duo, quia alter alteri bona quæ vult, non ea causa velit, quia amet, sed quia amet, sed quia vtilitatem aliquam aut voluptatem capiat, certe non per se, sed ex euentu amici erunt. Quod certe de ijs qui ob vtilitatem aut voluptatem inter se amant, verum esse perspicuum est, vt pauper amat diuitem; indoctus doctum; non quia ipse quem amat, ipsi sit charus, sed quia id, quod ab eo expectet, diuitias aut eruditionem. Sic homines facetos amamus non tam propter ipsos, quam propter facetias. Itaq; hi non per se, sed ex euentu dicendi sunt amici. Ea namq; ex euentu dicuntur, quæ quia aliquid hoc vel illud eueniat, aut consequatur, constant:

per se vero, quæ nulla rerum externarum seu aduentitiarum habita ratione, suapte sponte constant. Tantum vtilitatem & voluptatem spectant hæc duæ amicitia: nam ille non tam amat aliquem propter ipsum, sed quæ ab ipso expectet, talis amicitia ex euentu dicenda.

ὁ δὲ ἀλλοτρίῳ δὴ αἰ.] Nota est seu proprietas amicitiarum ex euentu, eas non esse sempiternas aut stabiles, sed fluxas, & quæ facile dissoluantur. Cuius rei hæc est ratio, quod res ex quibus hæc amicitiaæ conglutinantur, sint fluxæ & mutabiles. Vtilitas certe non manet semper eadem: utilis est nauta in mari, terra non item. In mari igitur charus erit, domi non item. Eadem & rerum iucundarum est mutabilitas: vnde facetus non est semper charus. in conuiuijs sunt chari, in vehiculo, in itinere: in rebus serijs, & grauioribus obstrepunt, sunt odiosi. Itaque & Cicero eleganter in *Lelio*. *Nam si vtilitas amicitias conglutinaret, eadem conglutinata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, ideo veræ amicitia semper ea sunt.* Vbi Cicero disputat, non conglutinati ex rebus propter vtilitatem. omnes interirent: sublata enim ea re, quæ conglutinat, dissoluatur necesse est.

μάλιστα δὲ ὅττις.] De amicitijs ob vtilitatem aut voluptatem, cur non veræ, sed ex euentu, cur item facile dissoluantur, dictum hæcenus. Hic inter quos ex potissimum reperiantur. Et primum de ea quæ ex vtilitate, in senibus fere hanc reperiri. Propterea quod senes non tam iucunda, quam vtilia querant. Sunt, inquit Aristoteles lib. 2. *Rhet. φιλοφροσύνη*, hoc est, ut ait Terentius, ad rem attentiores. Quare & in viris quoque, si qui ad rem erunt attentiores, hæc amicitia reperitur, quos Aristoteles hic vocat τὰς ἐν ἀκμῇ. Nam hæc, ἔνθεν, rectius mihi videantur abesse posse, tum quia & in veteri translatione abest, tum maxime quia νέος distinguant ab ijs, qui ἐν ἀκμῇ. Homines namque sunt vel πρεσβύτεροι, vel ἐν ἀκμῇ viri, vel νέοι iuuenes seu adolescentes. In prioribus quidem duobus hanc ex vtilitate amicitiam, in tertio seu in adolescentibus eam, quæ ex voluptate reperiri docet.

ὁ πῶν δὲ οἱ τοῖς.] Est & hæc amicitia ex vtilitate nota. Nam cum vera amicitia maxime conuictum & consuetudinem amet, hanc ex vtilitate conuictu non gaudere hoc loco ait Arist. seu quod idem valet, huius generis amicos: tum quia id genus homines, luctationes, vel sunt natura sæpe nō hilari, iucun-

iucunda & suavi, sed tristi & dura, ut fere senes & auari: tum quia eatenus sunt iucundi, si qui sunt quatenus utilitatem sperant, quæ utilitas si nulla erit, non iucundi quoque amplius erunt. A quibus namque utilitatem nullam sperant, aduersus eos quoque iucundos & hilares præbere se non solent. At ubi nulla voluptas aut iucunditas, ibi certe conuictus nullus aut consuetudo, cuius conciliatrix & conseruatrix, & quasi condimentum est iucunditas. Cum hominibus denique tristibus, seueris, morosis, auaris, senibus vix ullus conuictus, & sic ubi nulla iucunditas, suauitas sermonis, morum, ibi non est, ut vulgo dicimus, conuersatio.

ἡ τῶν φίλων.] Amicitia est genus quoddam, quam Græci vocant *φιλίαν*, hospitalem Romani; de qua hoc loco Aristoteles, eam amicitia ex utilitate esse similitam. Hospites namque amicitiam vere inter se colunt commodi & diuertendi vel adiumenti alicuius causa. Sed de hac re *infra* latius cap. 12. initio.

ἡ τῶν νέων.] De senum amicitia dictum: nunc de adolescentium & ea quæ ex voluptate seu iucunditate. Ait igitur adolescentum amicitiam vere esse ex voluptate, propterea quod turbulentis fere animi motibus, non ratione ducantur, cum in quæ, & ea quæ iucunda sibi, & quidem in præsentia, non in posterum, de quo non laborant, persequantur. Recte igitur Aristoteles in *Rhet.* Adolescentes ostendit minime lucri esse cupidos, sed omnia fere vel ad voluptatem, vel ad gloriam & animositatem referre.

ἡ τῶν ἡλικίας δέ.] Hic iterat, quæ sunt *supra* dicta de facili huius amicitia interitu seu mutatione: ait, ea quæ iucunda, alia atque alia exsistere pro mutatione ætatis; hac, inquam, mutata, mutari & iucunda. Neque enim eadem adolescenti quæ puero, neque iuueni; quæ senī sunt iucunda. Quare cum iucunda hæc facile mutantur, amicitia quoque ex ijs conciliata, facile intereat necesse est. Ea quoque causa est, cur adolescentes cito diligere & incipiant & desinant. Sint, ut ait Aristoteles lib. 2. *Rhet.* ἀφύργοι, id est, amata relinquere pernices, inquit Horatius in *arte poetica*. Sic statim qui ex saturati aliqua re, dicuntur ἀφύργοι, amata relinquere pernix.

ἡ τῶν ἐρωτικῶν.] Est amicitia quoddam genus, quam Græci vocant *ἐρωτικὴν*, latine dicamus amatoriam, quæ est amantium & amasarum: cuius & modo ex Plutarchi Erotico meminimus.

inimus. De hac igitur, quia de adolescentum amicitia agatur, & hoc loco adiungit Aristoteles, eam fere in adolescentibus reperiri: hos esse amatorios. Rationem adiungit hanc, quia huius amicitie amatorie magna fere pars in perturbatione seu affectu & in voluptate sit posita. Atqui iam dictum hæc ipsa duo, affectus & voluptatis desideria in adolescentibus maxime reperiri. Cæterum amicitiam hanc amatoriam in affectibus & voluptate potissimum cerni, non eget longiori confirmatione.

συνημεροβουν ὅτι.] Ait adolescentes conuictū amare, quod ex eo amicitie utilitatem capiant. Nam ut *infra cap. 5. magna ut amicitia in conuictu est posita.* Et si igitur hæc duo amicitie genera in eo conueniunt, quod utraq; sint ex euentu, utraque mutabilia seu instabilia: differunt tamen, quod ea quæ ex utilitate, non gaudeat conuictu, quæ ex voluptate, gaudeat.

τῆς αἰτίας ὅτι ἐστίν.] Adhuc de amicitijs vulgaribus, seu leuibus, ut Cicero, de ijs inquam, quæ ex euentu, ut Aristoteles vocat. Hic de tertio amicitie genere, quam Cicero pulcherrimam & maxime naturalem, Aristoteles vero perfectam vocat. De qua hoc loco duo fere docentur. Eam & esse perfectissimam seu verissimam & maxime stabilem, & hoc tertium leuiter, eam esse rarissimam. Duo priora iisdem fere rationibus confirmantur ijsq; tribus, [locus hic obscurus.] Prima igitur ratio, cur ea, quæ inter bonos, seu ex virtute est amicitia, sit omnium præstantissima, verissima, perfectissima, est hæc, quia est ea per se, non ex euentu: Esse autem eam per se, ex eo docet, quod boni, seu ex virtute amici, inter se amant non alia de causa, quam qua sint boni. Neque enim viri boni utilitates aut voluptates spectant, sed virtutem ipsam, & ob hanc solam inter se amant. Atqui boni sunt per se: utiles autem & iucundi alio spectant seu alio referuntur. Virtutis namque hæc vis est, ut in quibus inest, ipsos afficiat & bonos reddat; utilitas alio spectat. Utiles proprie, qui alijs sint utiles, ut & iucundi dicuntur. Formula:

Qui per se amici, hi sunt verissimi & perfectissimi.

At ex virtute qui amici, sunt per se.

Ergo & verissimi seu perfectissimi.

De propositione dictum initio capitis, ubi & hoc dictum, eos

maxime amicos, q̄ amicis bona velint illorum ipsorum causa,
de quo & *cap. secundo*. Assumptio autem qua dicimus, ex vir-
tute amicos, inter se amare per se, id est, quatenus virtute sint
præditi seu viri boni, & quod eodem recidit, qui amicos a-
ment propter ipsos, non propter aliam causam, confirma-
tur his verbis, ἀγαθοὶ δὲ εἰσὶ καὶ αὐτοὶ. Nam vt diximus,
virtus, quia habitus, eum ipsum afficit, in quo inest, in-
tra se vertitur seu vt loquitur Aristoteles, boni sunt per se,
cum utilitas alio omnis spectet & sic in categoria collatio-
nis. Vnde quæritur nonne vir bonus aliquid in vsum vitæ
communis profert? hoc non pertinet proprie ad habitum
virtutis. Omnium hæc est habituum natura, vt afficiant rem,
in qua insint. Quod autem huius habitus sunt quædam a-
ctiones, spectantes foras, sunt tanquam fructus redundan-
tes ex perfectione habitus. Sic viri boni, per se boni ratione
habitus, qui intra se verti, & intra se perfici solet. Viri boni
alter alterum propter ipsum amat, sui ipsius illius, non sua
causa: hi ergo ex virtute amici, verissimi. Propositio igitur
huius conclusionis est in his verbis, οἱ δὲ βέλτεροι πρὸς
ἑαυτοὺς, qui per se amant, qui amicos propter ipsos amant, sunt
verissimi. Assumptio autem in his: ἔτοι γὰρ πρὸς ἑαυτοὺς ὁμοίως.
Complexio denique, τέλει δὲ ἐστὶ ἡ τῶν ἀγαθῶν. Integer syllo-
gismus, quod rarissimum in Aristotele.

Ἀλλὰ μέντοι ἐν ἡ τέτταρτον] Altera ratio, cur ex virtute amici-
tia sit verissima, permiscetur ab Aristotele alteri de hac a-
micitia capiti de stabilitate. Nam, vt & initio diximus, hu-
ius amicitia præstantiam & diuturnitatem ipsidem pene con-
firmat argumentis. Itaque hæc ratio vtrique rei accommo-
dat ab Aristotele, & quidem apertius diuturnitati. Amicitiam
igitur hanc inter bonos esse maxime stabilem & diuturnam,
docet tribus rationibus. Prima est, quia sit ex virtute, cau-
sa vtrique seu fonte stabilissimo & perenni. Nam de virtu-
tis constantia & stabilitate explicatum est & *supra libro primo*,
capite decimo. Sic & Cicero in *Lelio fere extremo*. Virtus,
inquam, Cai Fanni & tu Quinte Muti, & consilia & ami-
citas conseruat: In ea est enim conuenientia rerum, in ea sta-
bilitas, in ea constantia. Altera ratio, cur hæc amicitia sit
stabilissima, quia, quæ in amicis requiruntur, in hac vna
iuncta reperiuntur omnia, nempe, bonum, utile & iucun-
dum.

dum. Amicitia namque omnes expetunt vel bonum (quod & utile hic & infra aliquoties continetur) vel iucundum, eaque vel per se, seu absolute & simpliciter, vel comparate, id est, sibi amanti, similitudine quadam. Nam quæ non vere bona aut iucunda, ea similitudine quadam ita dicuntur. Sic amicitia ex utilitate & voluptate non vere seu similitudine quadam sunt amicitia. Hæc igitur sunt duo, quæ ab omnibus amicitijs expetantur: eaque iuncta reperiuntur in vna hac vera amicitia, quare & erit stabilissima. Formula:

Ea est firmissima, in qua nihil desideretur eorum, quæ ab amicis peti solent.

At in bonorum amicitia omnia assunt, nihil eorum abest.

Ergo hæc est firmissima seu stabilissima.

Propositio per se est perspicua. Cur enim dissolvas eam, in qua, quæ ab illo expectes, insunt omnia. Certe nihil est, quod hic conqueraris, nullæ hic existere possunt querelæ, quibus alioqui dissolui solent amicitia, quæ de re *infra capite penultimo*. Assumptio iteratur his verbis: *οὐδὲν ἔστιν ἐν αὐτοῖς*, &c. & hic, *οὐδὲν ἔστιν ἐν αὐτοῖς*, &c. Cuius ratio seu confirmatio in his verbis, *οὐδὲν ἔστιν ἐν αὐτοῖς*, est hæc, quia viri boni simul & utiles sunt & iucundi, tam simpliciter seu absolute, id est, sibi secum, quam inter se respectue, siue brevius, quia virtus omnis iunctam habet utilitatem & voluptatem, omnis est & utilis & iucunda. Cui ita? De utilitate nihil, quia boni nomine, utile quoque continetur, Quare & hæc tria, bonum, utile & iucundum ad duo hic reuocat, bonum & iucundum, ut & modo dictum alioqui virtutem esse utilissimam, neque unquam otiosam, sed aliquid semper boni adferentem *supra* est explicatum *libri quinti initio fere*. Iucunda autem cur omnis sit virtus, ratio his verbis, *ἐν αὐτοῖς ἔστιν*, &c. hæc redditur, quod suæ cuique actiones, atque adeo non suæ tantum, sed aliorum quoque, modo tales, id est, eiusdem generis, sint iucundæ. Quare & virtutum actiones iucundas esse, necesse est. De antecedente explicatum *supra libro septimo, multis in locis*. Habet igitur coniunctam voluptatem virtus. Iam vero

quia bonorum actiones sunt tales, id est, eiusdem generis seu similes: hinc fit, ut inter eos propter ipsam bonitatem, voluptas quoque existat: & hoc est, quod ait, τῶν ἀγαθῶν δι᾽. Est & altera confirmatio Aristotelis in *magnis*. Si, inquit, *improbi, alter alteri iucundus est*, ut ait Euripides, *quanto equius est bonos inter se iucundos esse*. Verum igitur in hac amicitia, quia ex virtute, etiam utilitatem & voluptatem inesse. Nam, ut diximus, virtutem sequitur utilitas & voluptas, utilitatem autem aut voluptatem non sequitur virtus, ut eleganter Aristoteles in *Magnis libro secundo*, & Cicero in *Lalio extremo*: Amare autem nihil aliud est, nisi cum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiamsi tu eam minus secutus sis. Et alio loco: non igitur, inquit, utilitatem amicitia sed amicitiam utilitas consecuta est, scilicet ratione virtutis: & alibi, sed quamquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt.

ταῦτῃ γὰρ ὁμοίαν.] Quidam libri ταῦτῃ γὰρ ὁμοίαν, quidam, ταῦτῃ γὰρ ὁμοίαν: vetus tralatio, ταῦτῃ γὰρ ὁμοίαν, quod mihi magis probatur, id est, hac enim, id est, ratione huius scilicet amicitiae ex virtute, seu potius virtutis ipsius similes scil. sunt amici isti ex virtute, etiam in reliquis scilicet utili & iucundo, quasi diceret, virtutis hoc ratione seu vi fieri, ut viri boni inter se amici, non tantum virtute sint similes, sed etiam voluptate & utilitate.

τὸ, πᾶσι ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ.] Hæc clausula ad assumptionem pertinet, qua dicitur, simpliciter bonum esse quoque simpliciter iucundum, quæ clausula hic iteratur, ut hæc ratio, quam nos stabilitati iam accommodavimus, etiam præstantiæ accommodetur, quæ de re primo agebatur. Accommodetur igitur hunc in modum, quia in hac ex virtute amicitia concurrunt hæc omnia, bonum per se, & iucundum per se (quæ quidem constat esse maxime amabilia, magis certe, quam ea quæ ex euentu.) Ergo & hæc omnium erit præstantissima, & noceat, quod ait, μάλιστα ὅ ταῦτα, &c. Sic legendum, non δὲ. Contra mox legendum, φιλεῖν δὲ, non δι᾽. Sic & paulo *supra* legendum puto, ἡ πρῶτη δὲ φιλία, non δι᾽. Sæpe enim in his duabus particulis errata, δὲ particula est conclusionis, δι᾽ in assumptione ponitur.

ἁπλῆς ὁ εἶδος.] Interijcit hic Aristoteles, quam *supra* diximus, posse esse tertiam huius amicitiae notam. Ait igitur, hanc ex virtute amicitiam esse rarissimam. Ratio, ὁλίγοι γὰρ, quia pauci sint tales, id est, viri boni, quia, inquam, hi sunt rari, quos inter solos tamen hæc amicitia esse potest: merito & ipsa sit rara, necesse est, quod ipsum & Cicero præclare in *Lelio*: *digni autem sunt amicitia* [explicabimus Ciceronem per Aristotelem, & Aristotelem per Ciceronem] *quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, & quidem omnia præclara rara, nec quicquam difficilius, quam quod sit ex omni parte in suo genere perfectum, reperire.* Et paulo ante: *Sunt igitur firmi & stabiles, & constantes eligendi, cuius generis est magna penuria, &c.* Et alibi: *Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime rari hominum genere iudicare debemus, & pæne divino.* Itaque, inquit alibi, *vera amicitia difficilime reperiuntur, in his, qui in honoribus Republica versantur.* [illi scilicet civiliter tantum amici. Hic liber aureus.] Ex his & tertia potest elici ratio, cur hæc amicitia sit præstantissima, quia rarissima.

ἢ ἂν ὁ ἀρετὴν εἶται.] Tertia est ratio perfectionis amicitiae veræ, & præstantiæ quoque. Nam hæc verba non ad raritatem, ut vulgo putant Interpretes, Thomas, Acciaiolus & alij, sed ad præstantiam, & perfectionem amicitiae demonstrandam pertinent. Ait igitur, amicitiae huic tempore quoque esse opus & consuetudine, eaque re, id est, tempore, ut & alijs rebus, de quibus iam dictum, perfectiorem esse præstantiorem ceteris amicitiae generibus. Cur autem amicitia hæc vera non subito aut repente, sed interposito demum tempore nascatur, hanc adiungit rationem, quod amici inter se esse nequeant, qui prius inter se non norint, quique prius tanquam equos, ut inquit Cicero, se inter se non tentarint & sint periclitati, digni ne sint, qui amentur & redamentur, & quibus fidatur. Formula:

Nulla absque cognitione & periclitatione potest esse amicitia.

Atqui hac duo tempore opus habent & consuetu.

Ergo & amicitia.

Propositionem confirmat Aristoteles proverbio, quod & Cicero

cero *in Latio* expresse, verumque illud est, quod dicitur, inquit, *MVLTOB MODIOS SALIS SIMVL EDENDOS ESSE, VT AMICITIAE MVNVS EXPLETV SIT.* Quo modo & Plutarchus *in libro de Amore fraterno.* Perperam igitur Budæus *in commentariis* *græcæ lingua* ἀλλας, conuictum & consuetudinem semper valere putat, etiamque in hoc prouerbio. Eandem propositionem copiosissime explicat Marcus Tullius *in Latio*, vbi de amicorum dilectu, [delectu vulgo] illud potius præcipiendum. Assumptio est per se perspicua. Itaque vt *supra libro primo* tempore seu vitæ diuturnitate beatitudinem quoque perfici, dictum est: ita & hoc loco recte Aristoteles amicitiam quoque; temporis diuturnitate perfici ait.

οἱ δὲ παρών.] Occurrit velut quæstioni. Nam quod quidam, inquit, etiam nullo interposito tempore officia amici inter se alter alteri præstant: non hoc satis est argumenti, nullo amicitia opus esse tempore. Hi namque etiam officia amicorum præstant, non tamen continuo sunt amici. Non magis, inquit, quam sunt chari aut φίλοι: neque enim statim & chari sunt vere inter se, qui etiam officia amicitia præstant. Vt ergo non continuo sunt inter se chari, ita nec amici, qui nulli esse possunt, nisi prius fuerint chari. Voluntas igitur & cupiditas amicitia seu studium cito esse potest, amicitia non item.

αὐτὴ μὲν δὲ.] Brevis est conclusio disputationis de vera amicitia, eam esse, cum alijs rebus, bonis, inquam, & iucundis, tum tempore perfectiorem cæteris duabus: eam omnia hæc, bonum, iucundum & utile in se complecti: eam denique, quod amicorum est proprium, pariter officia amicis inter se vltro citroque præstare, hoc est, in hac veram esse officiorum vicissitudinem, & remunerationem, quam amicitia notam constat esse verissimam, vt *supra dictum capite secundo*, & ex Cicerone.

CAPVT IV.

COMMENTARII.

Veniens meo iudicio, fuerant hæc à prioribus non diuellere: nam particula δὲ se refert ad illa priora. αὐτὴ μὲν δὲ, hunc in modum.

modum. Et hæc quidem perfecta est amicitia: quæ autem ex voluptate & utilitate, similitudinem quandam cum illa habet. Præterea quod & *supra* dictum, ut priore, ita & hoc capite, nihil aliud, quam vis & natura horum trium amicitiaæ generum, explicatur: in hoc tamen eius maxime, quæ ex euentu.

ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ἑδῶ. De ijs igitur quæ ex euentu. Primum, similitudinem eas quandam cum vera habere, ostendit hac ratione, quod, ut boni, quos inter vera locum habet, sint quoque inter se & utiles & iucundi, ita & has duas conglutinat, partim voluptas, partim utilitas. Itaq; & *infra* has similitudine quandam duntaxat amicitias vocat. Quæ enim simile quid continent veræ amicitiaæ, eatenus tantum amicitiaæ nomen merentur. Vera enim, quia ex bono, inter bonos, hæc autem ex utili & iucundo, quæ bona quædam, oriuntur: certe hæctenus hoc sine, ut dicunt Icti, veræ quoq; similes dici possunt.

μάλιστα δὲ τῶ ἐν ταῖς. Quæ dictum *supra* veram amicitiam esse maxime stabilem, reliquas non item, id hoc loco paullum mitigat. Adfert namq; duos modos, quibus fieri possit, ut & hæc ex euentu sint stabiliiores, prior est, si quod dicitur, paria plane inter se faciant amici, id est, si par pro pari reddatur, non si aliud, ut si voluptas pro voluptate, utilitas pro utilitate, non si voluptas pro utilitate aut contra, reddatur. Sed ne hoc quidem satis. Addendum namque, ex eodem seu ex eadem causa, ut faceti voluptatem alter ab altero capit eiusdem rei ratione, hoc est, ex facetijs vterque mutuus. Amantes autem, ἐραστής amator, & ἐρώμενος amasius, voluptatem quidem & hic alter ab altero capit, non eandem tamen, non eadem ex causa: hic namque ex obseruantia & cultu seu obsequio (ἑρπετεῖον Græci vocant) quando quis omnibus in rebus deseruit, adest, blanditur, latine, obseruare aliquem, amatoris, qui contra ex amasij non obseruantia, sed aspectu solo & oculis voluptatem capit. In oculis habitat cupido, ex his nascitur amor, quæ de re *infra* latius li 9. cap. 5. Non igitur ex eadem causa voluptatem hi capiunt, ut faceti, eaque re non tam firmiter amici, quin immo plærumque fit, ut ne quidem voluptatem amantes vterque ab altero capiat. Amator voluptatem quidem semper quærît ab amasio, sed hic sapius utilitatem. Quæ re & horum amicitia non tam ex voluptate

Iuptate, quam ex vtilitate dicenda videtur. Quod & ipse ait Aristoteles *infra capite octauo, & libro nono, capite primo*, quos ipsos his verbis, ἢ ἢ μὴ τὸ ἡδύ, &c. hoc loco significat. Verbi gratia, si amafius, pro voluptate, quam amatori præbet, munera ab amatore capiet & auferat. Quæ plane impar est comparatio ἀπὸ τοῦ πλεονεξίας, seu vicissitudo [redditur sic à Cicerone in *Lelio*.] Et hos recte ait Aristoteles, min⁹ inter se esse amicos, minusq; stabiles, vtpote impares vicissitudine. Eadem est & vtilitatis ratio, quæ si eadem plane & æqualis reddatur, stabilior & ipsa diuturniorq; efficitur. Verum, quia hoc difficilissimum, & omnes ad πλεονεξίαν sint proclives: ea re fit, vt hæc ex vtilitate sit firmissima, quæ statim pereat sublata aut deminuta vtilitate, vtpote qua sola fuerit copulata, dissoluto nodo & copula, res ipsa dissoluatur, necesse est. Nam vt eleganter Aristoteles, hi non se ipsi inter se amant, sed fructus potius & emolumenta [Catullus poeta cuidam amico volebat credere nisi interposito fundo, erat amicitia plebeia, quæ non amicorum, sed vtilitatis causa contrahitur] quod & *infra* iterat Aristoteles *lib. 9. cap. 3.*

πλεονεξίᾳ δὲ αὐτὸ ἀγαπῶμεν.] Alter est modus, quo amicitia ex euentu, per se alioqui infirma, reddantur stabiliore, similitudo morum. Nam si longa consuetudine seu conuictu inter se periclitati alter alterius mores adamare cœperit, quia inter se congruant: certe hi non facile postea mutant aut discedunt ab amicitia. Sic nequam & luxuriosi amant inter se, auari quoque & luctiones seu lucri cupidi, pulchre conueniunt improbis Syneis, inquit Catullus. Quo namque sunt ἐμνηστῆρες, & οὐκ ἐμνηστῆρες, inquit Aristoteles, *infra capite duodecimo*, eo facilius & congregantur & permanent. Similitudo & æqualitas, parens est & conservatrix amicitia. Quæ est ratio vtriusque modi diuturnitatis iam explicati, quia amicitia etiam paritur, & retinetur æqualitate & vicissitudine.

ἢ ἡδονῇ μὲν.] *Supra capite primo* quaesitum fuit, quibus sint amici, an inquam inter malos, an malis quoque cum bonis possit esse amicitia. Hanc quaestionem hoc loco breuiter dissoluit. Ait igitur & inter malos inter se, & inter bonos & malos, & inter neutros, id est, neque prorsus bonos.

bonos aut malos, tam inter se, quam cū vel bonis, vel malis, posse esse amicitiam. Causam vel rationem non tam affert, quam significat his verbis, δι' ἡδονῆς καὶ ὕψους: quasi diceret, quia dictum est, amicitiae quaedam esse genera, quae sola vel utilitate, vel voluptate conciliantur: certe haec duo, si in malis reperiuntur, mirum non erit, amicitiam quoque inter eos ob haec ipsam conciliari. Formula:

Suaves aut utiles inter se possunt esse amici, ex euentu.

Malus autem aliter alteri, vel suavis, vel utilis interdum esse potest.

Ergo & amicus.

Eadem ratione & bono amicus potest esse malus: nam cum bono suae quoque & utile sint annexa, omnia insunt bono. Ergo si suavis aut utilis bono interdum erit malus, hac certe ratione inter se amici erunt. Eadem & neutrorum est ratio, quos intelligit Aristoteles his verbis, καὶ μηδὲ πικρὸν, &c. [miserime hoc explicat Schegkii, etiam si doctissimus vir.] Hanc igitur conclusionem Arist. ut dixi, hoc loco significat, in *Magn.* explicat. Erunt igitur & improbi inter se, & his boni quoque amici, ex euentu tamen, quia ratione utilitatis aut voluptatis: per se autem soli boni, ut qui qua ratione amabiles, id est, boni inter se ament, non qua utiles aut iucundi, quod Arist. & hac conclusione in *Magn.* confirmat: Verus, inquit, amicus, fidelis est & constans. Atqui malus seu improbus infidelis est & multiplex, ac varius. Ergo amicus non est verus.

καὶ μὴν οὐ ἡ πῶν.] Et haec magna est inter veras & vulgares amicitias differentia: illas namque esse ἀεὶ καλῆς, has ἐγκληματικῆς, id est, in illis nullas esse criminationes, in his esse plurimas, maxime in ea, quae ex utilitate. Rationes affert duas, tum quia de iis, quos longo iam tempore spectaris, non facile credas crimina aut calumnias afferentibus: tum quia in illis, veris, inquam, omnia quae desiderare possis, repetias: nullae ibi iniuriæ, ex quibus alioqui querelæ & crimina nasci solent. At in his, quae ex euentu, omnia alia, exigui temporis consuetudo, iniuriæ nullæ, nulla aut perexigua, quae desideres: sed de hoc capite infra latius cap. 13.

ἵπαι ἡδὲ οἱ αὐτῶν.] Particula ἡδὲ, ut alias, item hoc quoque loco, idem valere videtur, quod δι, [Vir insigniter eruditus putat legendum, ὅτι ἵπαι ἡδὲ, id est, cum autem.] Agit autem h. l. de

amicitiæ vocabulo. Docet igitur se recte fecisse videri, qui non eos tantum, qui ex virtute, sed etiã qui vel ex voluptate, vel ex vtilitate inter se amant, amicos vocant. Vulgo namque ita fieri: nam ciuitates vulgo inter se fœderatæ (quod vtilitatis fere causa fieri solet) amicæ vulgo dici solent: pueros quoque inter se amicos vocant, qui voluptatis & ludorum causa inter se amant, quos & Terentius ait, leues sæpe ob causas grauissimas gerere inimicitias. Aristoteles igitur vitæ consuetudinem & sermonis vsum, quæ in rebus politicis spectari maxime solent & debent, secutus, reprehendi non debet: Plato potius, quem hic tacite perstringit, qui in *Clitiphonte* nullam nisi quæ sit inter bonos, amicitiæ nomine dignam iudicauit. Sic & quæ paulo supra attulit, malos & inter se, & bonis quoq; posse esse amicos, Platoni repugnant in *Lyside* & *Phædro*. Conciliari possunt hæc: Plato de vera semper loquitur amicitiâ, neminem posse colere amicitiâ cum improbo, neque inter improbos posse esse veram amicitiâ, ait ille. Sunt igitur non vnum, sed plura amicitiæ genera; ex quibus tamen ea, quæ inter bonos, prima sit & vere seu propriè, reliquæ similitudine duntaxat quadam, quod supra explicatum *cap. i.*

[& πᾶν ἐξ αὐτῆς] Quod supra dictum de vera amicitiâ, in hanc omnia concurrere, bonum, vtile, & iucundum: hic contra de iis, quæ ex euentu, vix has concurrere ait, neque reperi facile, qui idem sint amici propter vtile & propter iucundum. Vix repertias, inquam, qui ob vtrunque simul vel amet, vel ametur. Iucundi namque, vt faceti, plerumque sunt vtilis: contra vtilis rebus gerendis plerumq; non sunt ioculares, vt recte infra Arist. *cap. 6.* Rursus voluptatis amantes, vt luxuriosi, & nepotes, de vtili aut quæstu parum laborant: contra quæstuosi & lucrones, vt avari & senes fere non curant voluptates. Raro igitur hæc duo concurrunt. Rationem adiungit satis obscuram, quia ea, quæ ex euentu raro concurrunt & copulantur, non quo euenta interdum non concurrant, (idem namq; & Musicus & albus esse potest, doctus & improbus) sed quod non in omnibus vniuersè. Quod contra fit in iis, q̄ per se, quorū alterum, quia ex altero suboritur & consequitur necessario, vt ex virtute voluptas & vtilitas: fit, vt in omnib. in quib. vnum est, reperiatur & alterum, id est, concurrant. Denique nunquam accidentiâ necessario & vniuersaliter in omnibus hominibus eadem cōcurrunt, sed illa per se, si in vno, in omnibus

bus reperiuntur. Virtutis actiones semper coniunctam habent voluptatem. Ergo in quocumq; virtus, in eo voluptas & beatitudo: necessario enim illa, quæ per se, in omnibus copulantur.

εἰς ταῦτα ὃ τὸ εἶδη.] Hic iterat quod supra explicatum, malos quidem & improbos amicos fore, cum inter se, tum bonis, partim ex utilitate, partim ex voluptate, non quidem per se, sed similitudine quadam, quia his duabus rebus similitudinē quandam habeant cum vera amicitia, in qua dictum est, & in ipsa inesse & voluptatem & utilitatem, bonos vero propter se, id est, qua boni sint.

CAPVT V.

COMMENTARI I.

Ὡς περ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν.] Explicatur hoc capite de conuictu & consuetudine amicorum, qua de re tamen infra latius *libro nono, capite ultimo*. Affertur & differentia inter amorem & amicitiam, vbi quadam de amicitia genere, sitne habitus, an affectus, an quid aliud.

Ὡς περ οἱ ἐπὶ.] Diuisionem quadam amicitia seu amicorum adfert initio: nam amicos partim esse habitu seu possessione, partim vsu & actione. Quemadmodum, inquit, boni partim sunt habitu (quod vel dormientibus esse licet) partim vsu, quod supra est explicatum *lib. i. vbi dictum*, beatitudinem in virtutis non habitu, sed vsu & actione consistere. Sic & supra *libro 7. de scientiis dictum*, eas esse partim vsu, partim habitu. Multis namq; rebus cōmunis est hæc partitio. Amici igitur vsu seu actione sunt, inter quos vicissitudo est officiorum, consuetudo & conuictus. Amici contra habitu sunt vel dormientes, vel absentes, vel ad conuictum inepti, vt insuaues & acerbæ naturæ homines, auari, senes, Demeæ, &c. Absentia namq; seu locorum distinctio non dissoluit illam quidem, inquit eleganter Arist. amicitiam, sed vsu tamen interruptit. Quæ tamē si diuturnior fuerit, nō vsu tantū, sed ipsam quoq; amicitiam sit extinctura. Quod prouerbio confirmat, πολλὰς δὲ φίλους ἀπεσχηροῖα διέλυσεν, &c. de quo videatur Erasmus *Chiliad. 2. centuria 1. prouerbio 26. vbi ex Athenæo libro quarto elegantes versiculos*, quibus ille amicitiam quoque interire voluit, nisi si mensæ communicatione interdum velut retenteretur, [antiquum vocabulum.] Videatur & alterum prouerbium; longe habitantes amici non sunt amici. Sunt alii item habitu,

habitu, non vsu amici, vt inter quos conuictus quoq; seu consuetudo esse nequeat: hi sunt plerique senes, & omnes acerbæ naturæ homines, omnes, inquā, insuaues & iniucundi seu molesti. Cum his namq; nulla potest esse consuetudo seu conuictus, propter eā quod absque voluptatis seu suauitatis condimento is esse nequeat. Formula:

Vbi nulla suauitas, ibi neque conuictus.

At in senibus & acerbis ac duris, quos Græci σπουφνὲς vocant, nulla est voluptas aut suauitas.

Ergo neque conuictus.

Si non conuictus,

Ergo nec vera amicitia.

Nihil namque magis proprium est amicitie quam consuetudo seu conuictus. Nota est hæc amicitie verissima, ad ἀντιφίλησιν, de qua supra capite secundo, pertinens. Ex conuictu cernitur mutuus amor. Quare hoc loco & infra cap. prox. & lib. 9. cap. 9. & cap. ult. recte monet Arist. absq; conuictu nullam fere posse consistere amicitiam. Rationes eo cap. ult. adfert varias: hic signum duntaxat à beatis seu rebus omnibus affluentibus, & contra à tenuibus seu egenis sumptum: nam conuictum amicitie maxime esse proprium, hoc argumēti est, quod pauperes quidem vtilitatem in amicitia maxime spectent, quod & infra commemorat, quæ ollaris amicitia prouerbio dici solet, sed beati maxime querant conuictum. Cur ita? propterea, quod (sic enim à contrario subiungit Arist.) solitariis iis esse minime conueniat. Solitudo ab amicis maxime repugnat vitæ beatæ. Cuius rei rationes infra explicabit Arist. lib. 9. cap. 9. Si igitur beatus amat conuictum, vt amat. Ergo conuictus amicitie maxime est consentaneus. Ratio connexi, quia quæ inter beatos est amicitia, non vtilitatis est, sed verissima. Beati namque non sunt absque virtute.

συνδιὰ τὸν ἕκαστ' ἀλλήλων.] Hæc verba nō ad beatos, de quibus proxime, sed ad acerbos illos pertinent. His. n. verbis ratio cōtinetur, quā & iam explicauimus, cur inter hos cōuictus esse nequeat, quia sint insuaues seu iniucundi, & alter alterius consuetudine non gaudeat: quod cōtra pspicue cernit in amicitie ep genere, q̃ Græci ἐταιρικὴν vocāt, Latine sodaliū, de qua inf. c. 12. Hi namq; sodales quā mutua consuetudine gaudeant, & alter alteri voluptatē afferat (qua sola re ea amicitia coalescit & continetur) adolescentibus maxime est notū. Quid ergo? certē senum

fenum & acerborū nō tam erit amicitia, quā beneuolētia quædam. Nam volunt quidem & hi inter se bona, & temporibus difficilibus alter alterum subleuare nō recusat: quia tamen conuictu non gaudent propter naturæ asperitatem, amici vere dici non possunt, & hoc est, quod ait & infr. *Arist. cap. prox.* perperam ab isto diuulso, initio, ἐν τῷ τοῖς πρὸ φροῖς, &c.

μελίσηται μὲν.] Hæc supra sunt explicata *cap. 2. § 3.*

ἢ δ' ἢ μὲν φίλησις.] Hæc velut altera huius capitis est pars, qua amor ab amicitia distinguitur, & de genere amicitia, licet aliud agens, explicare videatur Aristoteles. Ait igitur, amorem & amicitiam differre, quod hæc habitus, illa πάθος seu perturbatio potius esse potius videatur. Cur autem amicitia habitus potius esse videatur quam πάθος, duas affert rationes: prior est, quia est cum ἀποστροφῇ. Cur ita? quia in amicitia necessarius est mutuus amor seu ἀντιφίλησις *supr. cap. 2.* At hic mutuus amor non est absq; proæresi, argumento hoc est, quod amor sit quidem etiam aduersus inanima, sed ipsa non redamēt. Non est igitur mutuus amor, nisi in ratione præditis, vt nec proæresis. Itaq; qui redamat, ratione & proæresi præditus sit, necesse est. Si igitur mutuus amor non est absq; proæresi. Ergo nec amicitia. Ratio cōnexi iam dicta, quia amicitia non est absq; mutuo amore. Altera ratio, ὅτι τὰ ἀγαθὰ βέλον, &c. quia amici amicis bona volunt propter ipsos, non propter se, *supr. c. 2.* Atqui amare alios propter ipsos nō est παθητικόν. Cur ita? quia πάθος ad appetitum pertinet in sensu positum. At hic appetitus, vt ita dicam, sensituius, sua duntaxat bona curat, ea appetit, quæ sibi sint vtilia, non quæ aliis. In bestiis diuersum videmus, non laborant hæc, quod aliis, sed quod sibi iucundum, vtile aut molestum curant, rationalem aut ἀποστροφῇ appetitum non habent. Iam quia πάθος proprie ad illum sensituium appetitum pertinet: certe amicitia quæ spectat, non solum quæ sibi, sed etiam quæ aliis vtilia propter ipsos, non est παθητικόν. Amicitia igitur, quia non sibi solum quæ vtilia, sed quæ amicis propter ipsos, spectat, πάθος esse nequit. Erit ergo habitus. Verum huic loco valde repugnare videntur, quæ in *Rhet. lib. 2.* vbi perspicue inter perturbationum genera explicatur & amicitia: & quæ in *Eudemus Rhetoricæ lib. 3.* vbi aperte Aristoteles amicitiam ait esse non virtutem, quia sit absque proæresi, sed πάθημα seu πάθος: & quæ supra *lib. 4. cap. 6.* vbi aperte negat, amicitiam esse absque πάθει seu perturbatione, nempe absque σέγγῃ seu propensio-

pensione animi. Omnis autem $\sigma\alpha\rho\gamma\eta$ est $\pi\acute{\alpha}\theta\eta$. Respondendum
 puto, hanc esse Arist. h. l. sententiam, amicitiam quidem habitui esse
 le viciniorē & similiore, q̄ perturbationi, propterea q̄ sit cum
 $\alpha\epsilon\gamma\alpha\gamma\epsilon\tau\omicron\varsigma$, nō tamē plane perturbationis esse expertē, aut q̄ non
 sit absq; $\sigma\alpha\rho\gamma\eta$ [nulla amicitia vacat $\sigma\alpha\rho\gamma\eta$, studio & propensione
 ne animi, amor est $\sigma\alpha\rho\gamma\eta$] studio, amore & animi propensione,
 & proinde ne quidem plene esse habitum. Quare ita de amicitia
 genere existimandū puto, eam dici posse, partim habitum,
 partim $\pi\acute{\alpha}\theta\eta$ seu perturbationem, utrunque tamen non plene.
 Rationē diximus, q̄ si nō vacat omni perturbatione amicitia,
 virtus quoq; esse vere nequit, ut quam constet affectionē esse omni
 perturbatione vacantem. Et si igitur Stoicorū sententiam
 secutus M. Tullius *initio libr. 1. Offic.* Iustitiæ hanc partem seu
 speciem facit, quod idē Platonicos quoq; fecisse, scribit Francis-
 scus Patricius *lib. 8. de regno, cap. 6. in fine.* Et initio quoq; huius
 libri Aristoteles ipse id velut controuersum exponit: virtutisne
 si: amicitia, an cum virtute. Consentaneum tamen magis A-
 ristotelis sententiæ mihi videtur dicere, amicitiam vere non
 esse virtutem. Primum, quia non expertis sit perturbationis: de-
 inde, quia sua cuiusque virtutis sint facta, ut liberalitatis libe-
 ralia, fortitudinis fortia, &c. quæ amicitia sunt nulla, propria
 d co & sua. Nam amicitia quæ sunt facta seu officia, omnium
 virtutum sunt communia: præterea, quia virtutum facta non
 sunt mutua seu reciproca, quod contra sit in amicitia, quæ ma-
 xime cernitur in officiorum vicissitudine, ut quādo quis liben-
 ter donat, non expectat munus ab alio, quod cum fecit, exple-
 u t munus liberalitatis, non expectans munus ab alio. Amicus
 facit liberaliter, iuste, & omnia huiusmodi; rursus oportet red-
 datur illi tantundem aut amplius, nisi fiat vicissitudo, non est
 amicitia. Est tamen cum virtute: nam ut supra dictū, vera, nisi
 inter bonos seu virtute præditos, & nisi in bonis & virtute ipsa
 præditis esse nequit. *Comitatus vulgo* Cæterum est affectio quædam amicitia
 valde similis & pene gemina, vacans nomine amicitia tamē in-
 terdum dicitur ob similitudinē; & hæc vera est virtus: q̄ tamen
 quibus in rebus ab amicitia vera differat, supra est explicatum
lib. 4. c. 6. Deniq; nonnulli libri Arist. difficiliore libris Ethico-
 rum. Aristotelis isti interpretes tantum sunt in scholis, non in
 rebus ciuilibus versati, aut politicis, ideo tam pauci etiam In-
 terpretes difficiliora prætereunt: in his nihil argumenti, quæ
 iam explicamus, habemus ab Interpretibus.

ὡς φίλοι τὸν φίλον.] Quod supra *capite 2. ἐν 3* & hic paulo supra dictum, id quemq; amare, quod sibi sit bonū: hoc quia seprehendi posset hac ratione, q̃ amicus amicū amet, nō sua, sed illius causa, quod iam sæpe dictū, & proinde non q̃ sibi bonum amare videat̃. Huic igitur q̃stioni tacitæ occurrens Arist. ait, eos, qui amicū diligunt, amare nihilominus quod sibi bonum, quod hunc in modū docet: Vir namq; bonus, inquit, factus alicui amicus, eidē quoq; bonum est. Id namq; virtutis est proprium, vt non ipsi solum, in quo inest, sit bonū, sed aduersus alios quoq; se explicet, sit bona, & alius utilis & iucunda, quod supra sæpe dictum *ca. 3.* Ex quo efficitur, amicos, quod sibi bonum, vtrinq; amare, atq; ita par pro pari referre, officiiq; inter se certare, tam voluntate pares. Alter enim alteri vult & cupit bonum, quā genere seu specie (sic enim legendum cum vetere translatione, & libris scriptis, editisq; meliorib. legendū, inquam, *ἐὶ δὲ*, non vt in aliis *ἡ δὲ*, i. iucundo) specie, inquam, boni & officiorum, quæ paria paribus reddunt & æqualia, aut etiam cumulatione, qua de re tamen infra latius. Quam officiorum paritatem confirmat Arist. & prouerbio, seu potius dicto Pythagoræ peruulgato Hic enim, teste Laertio, amicitiam definiebat æquitatem *ἰσότητά*, cuius dicti & infra sit mentio *cap. 7. ἐν 8.* & infra *lib. 9. cap. 8.* & à Platone *lib. 6. de legibus*. Videatur & Eras. in prouer. quod tamen vere non est prouerbum, ille facit.

μέλιται δὲ τῶν φίλων.] In libris & in vetere translatione fere est δὲ, id est, igitur, quasi diceret Arist. quia bonorum virorum hæc est ratio, vt & ipsi sint chari tam per se, quam propter utilitates, & inter se paria pro parib. reddere possint. Igitur hæc illi, quæ bonorum est amicitia, maxime insunt. Sic vulgo explicant. Sed malim cum Argyropylo pro δὲ, δὲ, id est, autem: nam puto nihil aliud dicere Arist. hac clausula quam breuiter admonere, quod sæpe iam dictum, hæc nempe, ea duo, quæ iam diximus, [charum esse & sibi & aliis, par pari reddere.] inesse seu repetiri maxime in ea amicitia, quæ est inter bonos. Et sic Græci has duas particulas *μέλιται δὲ*, in extrema disputatione coniungere solent.

CAPVT VI.

C O M M E N T A R I I.

Ἐν τῷ πρώτῳ κεφάλαιῳ περὶ φιλικίας.] Initium huius cap. male à priore diuulsum, *sup.* ostēdimus & explicauim⁹. In reliquo afferuntur

runtur quædam de πολυφιλίας, de beatorum & potentum amicis, ubi & de comparatione duorum amicitiarum ex euentu generum inter se. Extrema capitis pars proximo omnino capiti est adiungenda seu anteponenda.

πᾶσις δ' εἶναι.] Grauis est quaestio, an multis amicus quis esse debeat, aut possit multos habere amicos, de qua quaestione *infr. lib. 9. cap. 10.* accuratius: hic tamen eadem fere omnia breuissime complectitur. Sententia igitur Aristotelis est, πολυφιλίαν inter veros amicos partim esse pñtiosam, partim ἀδυνάτων: in reliquis amicitiarum generibus contra. Rationes affert quatuor de vera, non tres, ut vulgo putant, [hæc in re omnes errant.] Prima ratio, quia vera amicitia est præstantia seu excellentia quædam (sic vertendum τὸ ὑπερβολῇ, non, ut quidam, nimium: hoc loco enim in bonam partem sumitur.) Vera namque amicitia in summo gradu est posita. Atqui excellentiæ non in multos, sed in vnum fere, ut summum cadere solent. Quare & Cicero *lib. 2. Offic. & in Bruto*, multos quidem ait fuisse mediocres Orationes & Ictos, eximios non item, sed singulos singulas fere ætates ferre. Formula:

Nulla excellentia in pluribus, sed in vno esse solent.

At vera amicitia est excellentia quædam, ut pote omnibus numeris absoluta.

Ergo non est multorum sed paucorum hominum.

[ille piscis paucorum hominum, elegantissime Latine dicimus.] Hanc rationem & infra iterat Aristoteles. Altera ratio, πολλοὺς δ' ἄμει, &c. hæc est, quia multos eidem valde placere non sit facile: & hæc infra iteratur, valde, inquam: nam distinctam necesse est esse amicitiam, quæ sit cum multis: & cum varia sint hominum ingenia, fieri vix potest, ut multi ita consentiant, ut vni eidemque omnes placere & chari esse possint. Tertia ratio, ὅπως δ' οὐδ', &c. quia vere amicos omnes oporteat esse viros bonos, quod est difficilimum, ut & supra *capite tertio, in fine.* Quarta ratio, δεῖ δὲ χρόνος, quia veræ amicitia necessaria sit consuetudo, & longi temporis periclitatio, ut supra eo capite. At hoc in multis & cum multis est difficilimum, multos periclitari valde est laboriosum, & longi temporis opus, cum multis quoque versari propter ingeniorum varietatem & disparitatem humanorum non minus est difficile. Et hæc quoque ratio infra attingitur. Afferuntur & alia, de quibus eo loco.

Δὲ τὸ χρησιμόν.] Hic de iis amicitia generibus, quæ ex even-
tū, in quibus πολυφιλίαν esse posse, docet duabus rationibus:
cum, quia ob utilitatem & voluptatem: quarum qui sunt stu-
diosi, reperiuntur innumerabiles, multis placere, & charus esse
quis potest: tum quia his longo tempore non sit opus, ut supra
dictum cap. 3. infra tamen & ab his πολυφιλίαν excludit, ut in-
commodam & inutilem.

τῶν ὃ μᾶλλον.] Comparat inter se amicitias, quæ ex even-
tu: nam eam, quæ ex voluptate (si modo inter eos sit, qui in-
ter se gaudeant, alterque altero delectetur, qui iisdem rebus
voluptate, inquam, utrinque, ut pueri fere lusuibus, non vero si
alii gaudent aliis rebus, ut inter amantes fere, quod supra ex-
plicatum capit. quarto.) Hanc igitur ex voluptate verius amici-
tiæ nomine dignam esse, quam eam, quæ ex utilitate: cum quia
ea, quæ ex voluptate magis videatur ingenua & liberalior, al-
tera, ut lucri cupida, magis sordida & quasi cauponaria. At
hoc, illud cum vera amicitia maiorem habeat cognationem
tum, quia ea, quæ ex voluptate utantur & quærant etiam bea-
ti, alteram non item. Quare cum maior huius ex volupta-
te sit usus, & ab iis, qui rebus omnibus & copiis circum-
fluunt, expetatur, merito ea alteri antecellere dicenda erit.
Formula:

Si beati eam, quæ ex voluptate quarunt, non alteram.

Ergo hac illa est præstantior, & amicitia nomine dignior.

Rationem connexi attulimus. Antecedens paulo latius expli-
catur ab Arist. beatos seu μακάριους Græce & Latine, dicimus
interdum diuites & copiosos. Horat.

ut Nasidienus inuit te cæna beati.

Cicero in Lælio, & calamitosi, quam ii, qui putantur beati. De
horum igitur amicitia breuiter hoc loco eos quærere amicos,
vere iucundos duntaxat, non utiles aut bonos. Quid ita?
quia conuictu gaudent, qui cum hominibus non iucundis
nullus esse potest: nam adeo quidem, ut ne suos bonos quidem
quis ferat facile aut diu, seu virtutem ipsam aut quodlibet bo-
num, si idem fuerit iniucundum, triste & molestum. Graui-
ter tamen hallucinantur beati & errant, qui bonos non quæ-
rant amicos. Nam & hos quoque constat esse iucundos iis,
quibus sunt amici, quod supra sæpe explicatum. Beati igi-
tur iucundos quidem illi quærunt, sed bonos potius quære-
re oportuerat, ut qui & ipsi sunt iucundi ipsis αὐτοῖς, id est,
T t beatis

beatis seu iis, quibus sunt amici, & hoc est, quod ait, *οἱ δὲ φίλοι*, &c.

οἱ δὲ φίλοι ἐξ ἐταίρων.] Modo de beatorum seu diuitum amicis: nunc de potentibus, seu de iis, qui in imperiis & magistratu. Locus est pulcherrimus de Regum, Principum & omnium, qui in imperiis, amicitia. Quem locum & Cicero in *Lalio* explicauit, *tantumq; abest, &c.* & alibi in eodem libro: *Sin vero erunt aliqui reperi, &c.* Summa autem Arist. sententia; horum amicos vel esse ex utilitate, vel ex voluptate, nullos aut certe raros ex virtute. Nullos autem veros habent amicos imperiis aut potestatibus florentes. Quam horum miserrimam conditionem & Lucanus Poeta attigit *lib. 1.*

Nulla fides regni sociis, omnisq; potestas

Impatiens consortis erit.

Ait igitur, hos ut diuersis amicis, pro rerum diuersitate: nam ad voluptates quidem facietis & urbanis hominibus, histriionibus, adulatoribus, morionibus: ad res serias autem hominibus gnauis & industriis, quos Græci *δευοὺς* vocant. Hæc duo autem in eundem hominem vix concurrere, ut idem sit & voluptatis auctor seu histrio aliquis, & ad res agendas solers & gnauus, supra quoque est explicatum, & hic iteratur. In eundem igitur hæc duo non concurrunt, nisi in virum bonum, quem supra docuimus esse & iucundum & utilem. Ergo dicet aliquis, fieri poterit, ut imperio potentes non diuersis, sed iisdem etiam amicis utantur ad res diuersas, contra atque modo est expositum, nimirum, si viros bonos habeant amicos, ex quibus & voluptatem & utilitatem capiant. Respondet Aristoteles, vix hoc accidere, ut vir bonus potestate prædito fiat amicus. Inter hos namque amicitiam coalescere non posse, [locus difficilimus, pessime vulgo acceptus,] nisi quanto virum bonum superat quis imperio, tanto & virtute superet. At hoc difficilimum & rarissimum, ut Principes, quo sunt aliis imperio & potestate, tanto & virtutibus sint superiores. Tales, (inquit Aristoteles *οὐ πῶν*) vix reperi solent. Ergo nec amicitia imperio præditis, cum viro bono, nisi rarissime coalescit & conglutinatur. Cur autem qui imperio sunt superiores, ut virum bonum amicum habeant, virtute quoque excellere debeant: ratio subindicatur ab Aristotele his verbis, *εἰ δὲ μὴ, & ἐξ ἐταίρων*, id est, quod alioqui non sit futura æqualitas. Quid ita? nam ex Politicis *lib. 1. cap. ult.* [pulcherrimus ibi locus, hodie

die non est in usu, quod grauiter deplorandum,] & lib. 7. cap. 4. Qui aliis præsunt, quanto potestate & imperio, tanto & virtutibus antecellere debent. Itaque ut inter bonū & imperio præditum fiat æqualitas (sine qua nulla consistit amicitia) ut ergo inter hos fiat æqualitas, non quidem simplex, ut inter pares & socios, sed analogica, ut inter superiorem & inferiorem: (de hoc duplici æqualitatis genere & supra dictum libro quinto.) necesse est, ut qui imperio, idem & virtute sit superior. Atque ita his constitutis, vtilitas postea & voluptas capietur æqualis, non, ut dixi, simpliciter, sed analogice: nam ut proximo capite amicitia inter impares non simplici, sed analogica æqualitate continetur. Formula:

Vbi nulla æqualitas, ibi nec amicitia.

At inter potestate seu imperio præditum, & inter virtute præditū nulla est æqualitas, nisi, qui imperio, idem & virtute alterum superet, quod genus est rarissimum.

Ergo inter hos non est amicitia.

Inter impares analogice potest esse amicitia: inter pares simpliciter. Cum deberent Principes hodie excellere prudentia, legunt prudentes viros, &c. sic omnia gerunt per alios, cum ipsi sint simulachra: deberent excellere fortitudine, legunt fortes viros, duces, &c. Male & perperam hic locus acceptus. Insignis locus apud Platonem: Principes rari, qui aut virtutem veram, aut amicitiam liquidam vnquam gustarint, &c.

C A P V T VII.

C O M M E N T A R I I.

Εἰς δὲ τὴν ἀρετὴν ἡ ἀρετή.] De capitis sectione dictum sup. potest enim hic constitui caput 7. Iam quia sæpe dictum supr. amicitiam esse æqualitatem, dictum & modo, amicitiam quoque esse posse, etsi rarius, inter imperio superiorem & inferiorem, quæ certe amicitia est impar. Hac arrepta occasione, Aristoteles aliam hic affert amicitiae diuisionem, eamque bimembrem: Amicitiam namque vel esse æqualitatis, vel excellentiæ seu præstantiæ. De priore adhuc explicatum, vbi quædam de eius partibus, quæ ex euentu. De altera hæc afferuntur hoc capite: Quos inter ea sit, Eius causa seu ortus, Qua re contineatur & intereat, vbi differentia quædam inter ius & amicitiam; Tandem & quæstio; an amici maxima etiam bona sibi inter se cupiant & velint.

εἰς δ' ἔτι αἱ.] De iis igitur, quæ in æqualitate, adhuc expli-
 casse se ait: eas, inquam, de quibus hætenus, esse æqualitates;
 ut in quibus vel eadē prorsus, voluptatem pro voluptate, vtili-
 tatem pro vtilitate, vel permixtim pro vtilitate voluptatem al-
 ter alteri cupit & præstat. Hanc meminit rationem Arist. hoc l.
 & *infr. h. cap.* ubi de excellentia amicitiae commemorat, quia,
 inquam, par pro pari reddatur. Est & altera cum priore tamen
 concurrens, quæ & attingitur ab Arist. *infr. c. 13. initio*, quia sint
 inter pares, ut inter socios, quorum alter alterum non antecel-
 lat vel dignitate, vel imperio. Hæc autē verba, εἰς δ' ἔτι αἱ, &c.
 sunt illa quidā proprie de amicitia ex euentu accipienda, quod
 ex iis, quæ sequuntur, fit perspicuum: eadem tamen & veræ a-
 micitiae est ratio, teste ipso Arist. *infr. cap. 13. initio*. Nam ut alius
 alio vtilior & iucundior, ita & melior esse potest, quod excel-
 lentiae est proprium: contra, ut vtilis & iucundi, ita & boni pa-
 riter esse possunt, quod ad amicitiam æqualitatis pertinet. Sunt
 igitur, inquit, hæc ex euentu amicitiae æqualitatis, cum vel ea-
 dem plane, vel alterum pro altero, par tamen pro pari redditur.
 Has autem ex euentu minus esse amicitias, eamq; per se ma-
 gis, hoc est, illas leuiiores, hanc verissimam esse. Et rursus, illas
 minimē diuturnas, hanc esse stabilissimam, supra est explica-
 tum. Cui autem hæc ex euentu amicitiae nomen mereantur, su-
 pra quoq; est explicatum propter similitudinem cum vera. Ele-
 ganter autem h. loco Arist. eas propter eiusdem rei *ἑνότητος*, nem-
 pe veræ amicitiae similitudinē & dissimilitudinē ait esse & non
 esse amicitiae nomine dignas. Nam qua parte sunt similes veræ,
 ut quia partim vtilitatem, partim iucunditatē complectuntur,
 quæ duæ res & in vera insunt, hætenus amicitiae esse videntur:
 qua vero parte veræ sunt dissimiles, ut quia vera est stabilis, &
 querelis atque suspicionibus vacans, cum illæ sint & fluxæ, &
 criminibus ac suspicionibus refertæ, ut supra explicatum, hæ-
 tenus amicitiae vix esse vidētur. Paucis certe in rebus hæc cum
 vera conueniunt, quas iam attulimus: differentiae vero sunt
 complures. Vera namque perse, ex virtute, inter bonos ve-
 re, tempore & periclitatione egens, stabilis, rara, paucorum
 hominum, summe iucunda & vtilissima. Altera ex euentu,
 ex vtilitate vel voluptate, id est, vtilis tantum altera, altera
 iucunda, nonnulla vel exigua cum periclitatione, nullo egente
 tempore, fluxæ, trebræ & multorum, non ita denique viles
 aut iucundæ.

ἔπειτα δ' ἐν φιλίᾳ.] Adhuc igitur de amicitia parium; nunc de ea, quæ inter impares, de qua videatur & locus insignis apud Ciceronem in *Lalio*. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Priorem quidem Aristoteles vocat, ἐν ἰσότητι, hanc, καὶ ἐπὶ ἀρεχλῶν Cicero præstantiam & excellentiam eo loco nominat. Quibus verbis respondet verbum ἐπὶ ἀρεχλῶν: nos vocemus amicitiam æqualitatis & excellentiæ, seu præstantiæ. Videntur autem Aristoteles & Cicero non leuiter dissentire in hoc amicitia genere, qua de re mox. His autem verbis Aristot. exponit, quos inter hæc amicitia coalescat. Adfert igitur duo excellentiæ genera, ætatis vnum, alterum imperii. Ætatis quidem, vt senis aduersus adolescentem, patris aduersus filium, præceptoris aduersus discipulum: imperii vero mariti aduersus vxorem, magistratus aut regis aduersus ciuem, seu, vt loquitur Salust. parentem δὲ χόιδρον, [vulgo subditum aut subiectum, non Latine, non satis eleganter. Salustius: quemadmodū imperantes, ita etiā parentes, elegāter: habet ille multa vocabula, q̄ nolim imitari: parentem Cic. vocat semper ciuem. Romani laborant valde inopia sermonis interdum] vel eos omnes, qui sunt in alicuius imperio. Etsi & patris & præceptoris excellentia ad imperium quoq; referri potest. Horum igitur amicitia non in æqualitate, sed in disparitate potius cernuntur. Quæ quidem amicitia & ipsæ rursus differunt cum ratione generis excellentiæ, tum eorum ratione, inter quos est excellentia, etiā eadē. Nam pro excellentiarū generib. seu differentiis & amicitia istæ discrepant: verbi gr. alia est amicitia patris & filii, alia mariti & vxoris, alia deniq; magistratus & ciuis. Rursus in eodem etiam excellentiæ genere, alia est patris aduersus filium, alia huius aduersus patrem amicitia: alia vxoris aduersus maritum, alia mariti aduersus vxorem, qua de re infr. Huius autem discrepantiæ seu dissimilitudinis causas seu rationes Aristoteles adiungit duas, ἐπεὶ καὶ ἡ ἐν ἰσότητι, &c. Prior est, quia horum, inter quos hæc excellentiæ est amicitia, non eadem omnium sit virtus, non idem officium seu munus & opus, sed alia huius, alia illius sit virtus & officium, mariti alia est virtus & officium, alia vxoris: Magistratus alia est virtus, alia ciuis. Contra atque putauit Plato, quem diuine refellit Aristoteles libro primo & secundo *Politicorum*. Si ergo alia aliorum est virtus & officium. Ergo & alia amicitia, & non eadem omnium. Ratio connexi, quia virtutum comes est amicitia, quod supra

explicatum *cap. 5.* Altera ratio, ἐπεὶ ὁ ἕτερος, &c. quia alia in aliis sunt amabilia. Non eadem namq; de causa diligitur vxor qua filius, non eadem vxor etiam qua maritus, filius qua mater: ergo nec eadem omnium potest esse amicitia. Formula:

Si chara seu amabilia τὰ φίλητα non sunt eadem.

Ergo nec amicitia.

Connexi ratio, quod ex amabilibus existat amicitia, & hæc illa prorsus sequatur, iis se accommodet, & pro eorum varietate variet, quod supra dictum *capite secundo & tertio, initio*, [Inter impares interdum singularis existit amicitia, vt inter Catonem senem, & Scipionem & Lælium adolescentes. Inter Epaminondam Imperatorem, iuuenem, & Lyfidem præceptorem Epaminondam vitricum senem, de quo Cicero *lib. 1. Offic. in fin.* vbi quidam perperam legunt *Lyfian*, cum legendum *Lyfidem*.

τὰ αὐτὰ μὲν δὴ.] Adhuc de ortu seu causa huius amicitia generis dictum; nunc de officiis, reliquo toto capite, quod vt intelligatur, iterandum est primum, æqualitatem officiorum amicitia esse propriam, paribus eam, vt Cicero loquitur, officiis definiri: deinde, æqualitatis duo esse genera, quarum altera dicatur κατὰ πῶλον, quantitatis, vt ita dicam, quæ & simplex & absoluta, & Arithmetica dicitur; dicitur & magnitudine ac numero, vt duo duobus sunt paria numero, linea sex pedum, alteri totidem pedes longæ magnitudine est æqualis: altera dicatur κατ' ἀξίαν dignitate seu meritis, & λόγῳ seu ἀναλογίᾳ, ratione seu proportionem Geometrica denique, de quo discrimine dictum est supra *capite quinto*. His [vt Theologi loquuntur, prælibatis,] præmunitis, ait Aristoteles: In hac excellentiæ amicitia non eadem seu paria vtrinque peti, & præstari alteri ab altero officia; Satis namque esse, si liberi parentibus, quæ par sit, & hi contra liberis præstent: hoc enim si fiat, & veram & constantem inter hos amicitiam fore, vt paria plane non sint officia. Eadem est & aliorum Magistratuum aduersus ciues, vxoris & mariti inter se, ratio. Hæc autem officiorum inæqualitas amoris & amicitia ipsius dissimilitudinem, de qua modo dictum, consequitur. Nam si inter dispares amicitia & amor quoque est dispar. Ergo & officia, amicitia tanquam fructus & vsus, non erunt eadem.

ἀνάλογον δ' ἐν ἀπίστοις.] Exposito, paria hic non esse officia,

cia, hoc loco iam exponit; quænam igitur & qualia officia esse debeant, an nulla plane in his paritas aut æqualitas desideretur. Nam nulla si assit æqualitas, amicitia cerre esse nequit, quam supra definiuimus esse æqualitatem quandam. Ait igitur, in his excellentiæ amicitiiis officia definiri *ἀναλογία*, quod idem supra *capite priore*, & infra *capite octauo*, *nono* & *duodecimo*, & maxime *capite 13.* & libro *nono*, *capite primo*, *initio*, iteratur: neque id immerito. Nam in hoc vis omnis disputationis de amicitiiis excellentiæ est posita. Amicitia igitur hæ, *ἐν ἀναλογίᾳ* seu proportionem, id est, officiis analogice præstandis continentur. Neque enim paria plane officia, utrinque vel petenda, vel sunt præstanda, sed proportionem quadam pro dignitate personarum & meritis, *κατὰ ἀξίαν*, inquit Arist. verbi gratia: ut melior, [sunt qui reddunt Latine *ἀμείνων*, qui potior: duo significat, interdum virum bonum, *ἀγαθός*, interdum virum aliquare præstantem, ut insignem pictorem, etiam si improbissimus sit. Bonus sic etiam duo significat, hoc loco alterum pro altero sumserunt. significat autem h. l. virtute præstantem. Sic quinquies aut sexies hoc repetitur libro, semper sit intelligendum, nunquam potior,] ut utilior, ut iucundior, ut maiore dignitate aut imperio, aliis denique fortunæ, ingenii, virtutis bonis præstantior. Magis, inquit Aristoteles, ametur quam amet. Nam in amari, quam in amare maior inest honos, infra proximo capite. Magis igitur rebus his præstantes & superiores amari, hoc est, obseruari & coli debent. Rursus non eadem obseruantia colendus est pater, qua Deus, alia item maritus, alia Magistratus. Non eodem denique modo maritus uxorem, quo hæc maritum obseruare debet. Ex quibus perspicuum est, dignitatis hic rationem habendam esse, hoc est, analogiæ. Est igitur & in his amicitiiis æqualitas quædam, non illa quidem simplex & absoluta, seu Arithmetica, sed analogica seu comparata & Geometrica. Cicero tamen in hac disputatione ab Aristotele dissentire videtur. Nam neque inter pares Arithmetica plane æqualitatem (his verbis *in Latio, constituendi autem sunt, &c.*) hoc est, paria plane & strictè utrinque officia, neque inter superiores & inferiores seu dispares, Geometricam plane æqualitatem (his verbis *in Latio, Sed maximum, &c.*) prorsus probat, [magna enim prærogatiua amari: homines indocti doctos amant. Ergo ut quis ametur, in eo est positus cultus, honor & obseruantia.] Perionius [Monachus, primus Ethica

Aristotelis eleganter vertit Latine, scripsit librum *de ratione interpretandi*.] putat Ciceronem ab Aristotele & in hoc discrepare, quod Aristot. hanc inter dispares amicitiam ex alio fonte seu causa, Cicero ex alio manare dicant. Nam Ciceronē afferre præstantias fortunæ, ingenii & virtutis, Aristotelem afferre alias præstantias, quales sunt inter parentes & liberos, uxorem & maritum. Non recte: nam & Aristotelis, præstantiæ, vt & Ciceronis ad hæc tria genera, virtutis, fortunæ, seu utilitatis, & iucunditatis sunt referenda.

ὅτι ὁμοίως ἢ τὸ ἴσον.] Locus est obscurus, & ab Interpretibus meo quidem iudicio perperam acceptus, ob ambiguitatem verborum, *ἰσότης* & *ὁμοιότης*, quæ hic non ordinem, vt illi putant, sed præstantiam, dignitatem, & potestatem valent. His igitur omillis, Aristoteles hoc mihi dicere videtur, æqualitatem Arithmeticā seu ex magnitudine in amicitia potissimum, Geometricam vero maxime in iure spectari: siue, vt loquitur Arist. in iure quidē æqualitatem quantitatis secundo loco, dignitatis primo & maxime spectari: in amicitia vero contra, id est, maxime quantitatis, secundo loco spectari dignitatis æqualitatem. In iure namque vis omnis in analogica æqualitate est posita. De iure quidem in honoribus & præmiis, poenisque tribuendis posito, res est certa, in hoc dominari æqualitatem Geometricam: in altero iuris genere, quod in commerciis & permutationibus versatur, analogiam quoque necessariam plane esse supra docuimus *libro quinto, capite quinto*. In iure igitur maxime spectatur æqualitas analogica seu Geometrica. In amicitia autem contra vsuuenire, hoc est, eius vim & naturam cerni, maxime in æqualitate Arithmetica, ea, inquam, paribus vtrinque definiti officiis, mutuoque contineri amore, eoque æquabili & pari, confirmat hoc loco Aristoteles à contrario. Nam, inquit, magna distantia virtutis, diuitiarum seu copiarum, & voluptatis, aut plane impediri ortum amicitiae, aut iam ortam dissolui. Quod exemplo Deorum, Regum, excellentium denique sapientia, vel qua simili re virorum, perspicuum fieri ait. Nam inter Deos & homines propter summam disunctionem seu distantiam & inæqualitatem (bonis namq; omnibus homines Dii superant) nullam esse amicitiam. Sic & cum regibus longe inferiores amicitiam non contrahunt, neque adeo cupiunt,
vt nec

ut nec cum sapientibus aut virtute præstantibus viris, homines nihili aut nulli rei. Si igitur magna distantia & imparitas, impedimento est amicitia. Ergo paritas seu similitudo & æqualitas, quo fuerit maior, eo magis & amicitiam congelutinabit & continebit. Atqui summa æqualitas est ea, quæ Arithmetica. Ergo hæc amicitia est magis propria. Cæterum de amicitia Dei & hominum, quod adfert Aristot. & in *magnis moralib.* ubi de amicitia, initio latius explicat, & *infra* quoque attingit *cap. 12.* amari quidem Deos ab hominibus, sed non contra. Est id quidem Aristotelis Philosophiæ, qui providentiam diuinam aduersus homines omnem sustulit, teste Laertio in *vita Aristotelis*, consentaneum, sed impium, falsum, & Platonis quoq; ac Stoicorum, etiam prophanonū hominum [Philosophorum] decretis contrarium. Nam tametsi non humano (quem fortasse spectauit Aristoteles) sed suo & diuino more, quin tamen Deus & se, & opera sua, in his homines maxime amet, non tantum rationib⁹, sed rebus ipsis confirmari potest. Videatur *Cic lib. 2. de Natura Deorum*. Deniq; excellentiæ amicitia, sunt plærq; vel ob utilitatem, vel voluptatem, & proinde vera amicitia cernitur in æqualitate arithmetica. Quo magis disceditur à similitudine & paritate, eo magis labefactatur vera amicitia.

ἀρετῆς ὁμοῦ.] *ὁμοῦ* est definitio seu circūscriptio. Quod .a. quæri poterat, si distantia seu disjunctio bonorū, ut modo dictum, vel impedit, vel dirimit amicitiam, quanta tandē ea distantia esse debeat, ut vel maneat vel non maneat amicitia: id continuo arripit Aristot. & ait, eos distantia gradus definiri exquisite non posse. Hoc tamen vniuersè tenendum non dissolui statim amicitiam, etiam cum multa ab amicorū altero detrahantur, quibus alteri fiat dispar, sed tum demum ubi maxime, qualis est hominis à Deo, facta fuerit disjunctio. Finge duos inter se amicos, ætate, virtute, genere, diuitijs & honorib. pares: quorum alter postea omnib⁹ & honoribus & diuitijs & generis deniq; imaginibus excidat, hi certe neq; tum amici esse desinent. Quod si & improbus quoque vel ex parte esse cœperit, alter vero etiam maioribus honoribus & virtutibus augeri: vix iam video, quæ inter hos amplius esse possit amicitia.

ὅθεν καὶ διαφέρει.] Quia modo dictum amicitiam dirimi, si amici alter altero infinitis partibus sit superior. Hinc existit quæstio: An amici bona etiam summa & maxima, ut immor-

talitatem & diuinitatem alter alteri cupiat & velit. Disputat in vtramq; partem Aristoteles, dissoluit tandem, & non velle alterum alteri etiam maxima bona. Confirmat hac ratione, quia sequeretur, vt sibi quis malum velit, siue, quod idem valet, bono quodam orbatum. Formula:

Si alter alteri vult summa. Ergo sibi vult mala.

At hoc absurdum: omnes namq; sibi bene esse cupiunt.

Ergo & illud.

Ratio connexi, quia amicum (vt enim modo dictum summa distantia interit amicitia) summa illi, optando amittat, & proinde bonum quiddam. Amicus namq; est bonum, atq; adeo vt dicitur, alter alteri est Deus. Non igitur alter alteri vult summa. Sed huic repugnat, quod *supra* sapius iteratum hoc loco affertur, amicos alterum alteri bona velle, non sua sed illius causa. Ergo nō spectandum, an hac distantia alter qd mali capiat, sed potius quid boni alteri accedat. Quare amici inter se videntur manere, qualiscunq; tandem alter fiat amicus, quibus tandemcunq; cumuletur & excellat bonis. Præterea hinc sequitur, alterum alteri etiam summa cupere & velle debere. Dissoluit tandem Aristoteles & ait, Amicos alterum alteri maxima quidem bona cupere & velle debere, vt homini tamen, hoc est, non tanta, vt Deus potius quam homo sit futurus: non omnia igitur illi bona summa & maxima optabit, propterea quod quisq; sibi meliora semper velit. Omnes sibi melius esse volunt magis quam alteri, inquit Terentius. Ita igitur votorum inter amicos modus erit, ne vel nimium optando dirimatur amicitia, vel alteri plus quam sibi optetur, quod vtrumq; & stultum, & rationi, & ipsi deniq; amicitia est contrarium, &c.

CAPVT IIX.

COMMENTARIJ.

Οἱ πολλοὶ ἡ ἀρετὴν ἀγαπᾷ.] Duo hoc capite potissimum explicant: prius de amicitia, eiusque vis omnis in amando altero, an vero in alterius erga se amore sentiendo sit posita. Vtrum, inq; amicitia magis sit proprium, amare quam amari, an contra. Alterum de amicis, qui, quibus sint chari & amici, vtrum ad distinctionem amicitia inter pares & inter impares pertinet. Inter impares namq; de vtroq; maxime quaeri solet: & prius certe inter impares maxime locum habet, teste Arist. in Magn. li. 2. c. 11. ἡ δὲ ἐν ἀνισότητι. videatur & Eudem. li. 7. c. 4. & 5.

οἱ πολλοὶ ὃ δὲ καὶ εἶσι.] Prius, vtrum amicitia magis proprium, amarene an amari, hic explicatur. Et primum quidem esse ait multos, qui sola ducti ambitione, amari malint quam amare. Quare & in *Eudem*. huius generis amicos ambiciosos fere esse ait. Et in *Magn.* eos, qui vel opib. & diuitijs, vel honoribus, vel qua simili re excellent. Cur .a. hi amari potius q̄ amare alios velint, ratio his verbis, τὸ δὲ φιλεῖν αὐτοῖς, redditur ista, quia amari prope est, vt ita dicam adhonorari. Amor est obseruantia & honoris quædam species. In eo q̄ amantur honorem, cuius hi sunt cupidissimi, esse positū. Affertur & altera in *Magn.* ratio, quia excellentie seu præstatiæ, cuius item cupidissimi sunt ambiciosi, quia excellentes admiratione affici solēt, in admiratione valde esse cupiunt ambiciosi. Quia igitur excellentia est amari. Nam excellentes vel diuitijs vel honorib. vel voluptatibus aut virtutib. amare & admirari solent, q̄ rebus ijs careant. Ambiciosi igitur ita fere sunt affecti. Cui rei & hoc argumento est, q̄ idem sunt φιλοκράτες, & vt in *Eud.* ait Arist. apud hos pleris sæpe fit assentator, q̄ amicus, non alia sane de causa, quā q̄ ab assentatorib. coli & obseruari consuerit. Assentator naq; eo est ingenio, vt si vel nō sit inferior (q̄ tamen fere fieri solet. Generosi namq; vix assentantur, sed humiliores) tamen & se talē esse simulet & eos, quibus adulatur amare potius q̄ amari ab ijsdem studeat, admiratur eos, omniaq; ijs tribuit, sibi nihil.

ἢ οἱ αὐτῶν.] Interijcit hoc loco Aristot. distinctionem inter amari & honorari, quæ duo paullo ante valde finitima esse dixerat. Differunt igitur, quod honor ex euentu, nempe spe utilitatis fere, Amicitia vero per se, nulla proposita utilitate expectatur. De amicitia quidē iam *supra* est explicatum. De honore confirmat duob. argumentis seu signis. Prius est, q̄ multi inferioris conditionis homines à ditiorib. aut potentiorib. honore quodam se affici cupiant, non tam q̄ honorem ipsi expectant, quam q̄ spem inde capiant, fore vt ab ijsdem aliud quid consequantur. Sic habent amicos magnates inferiores, cum sibi deferri honorem ab illis, sibi aliquid tribuere, vel salutare, bene sperant, putant se id consecuturos quod sperant, honoris delatio indicium assequendæ rei q̄ cupiunt, non tam honor, quam q̄ ex indicio honoris sibi promittunt, sectantur. Alterum signū à superioris cōditionis fere hominib. est sumtum: quos videas multos hoc studere, vt ab alijs honorēt, nō alia de causa, q̄ quæ existimēt, se, dū honore afficiūt, eo ipso haberi p̄ viris bonis & excel-

excellentibus: student inquam opinionem, quam de se quoque habent ipsi, esse se viros bonos, eam hoc extremo aliorum velut testimonio confirmare, alijs stulte certe credunt, se viros esse bonos, ipsi incerti, ac decipi, q̄ *supra* est explicatum *li. 1. c. 5.* vbi hunc locū adduximus. Itaq; honor, quia alterius rei causa est, non tam p̄ se, q̄ ex euentu expetitur. [etiam in hoste, inquit Cic. amamus virtutē.] Ex quibus & hoc tandē efficit Aristot. amari melius esse q̄ honore affici, quia hoc ex euentu, alterum sit p̄ se. Vtrum .a. sit melius amare an amari, explicat Arist. *in Magn.* vbi melius esse amare, tribus his confirmat rationibus. 1. Quia amare est q̄dam actio, amari p̄pessio. Atq; notum est actionem ei, in quo est, voluptatem quandā asferre, & proinde esse bonū. 2. Quia melius est cognoscere, q̄ cognosci. Nā hoc & inanimis, illud in solis animatis reperit̄. Quare & eos maxime laudare vulgo solent, qui etiam mortuos, non desinant amare. Hi namq; , qui mortuos amant, cognoscunt quidē, sed non cognoscunt̄ amplius, inquit Arist. *in Eudem. li. 7. ca. 4. in fin.* 3. Quia beneficio afficere, laudabilius profecto est quam affici. Atqui & nosse, & beneficio afficere, est eius, qui amat.

δοκεῖ ὅτι τὸ φιλεῖν.] Nunc vere dissoluit quæstionem: Ait igitur amicitia vim magis cerni *ὅτι τὸ φιλεῖν*, q̄ *ὅτι τὸ φιλεῖσθαι*. Argumentum affert vnum ab amore materno erga infantes sumptum. Matres namq; , quibus aduersus liberos amor est & amicitia summa, amant illa quidem eos, scientes esse suos, nō laborant autem, vt redamentur, si fieri id nō possit, vt quia sint infantes liberi, qui nec matres quidem norint. Satis esse enim matribus, videre liberos sanos & saluos, & bene se habere, etiam si nihil ab ijs contra sibi tribuatur. Amicitia igitur *ὅτι τὸ φιλεῖν* potius, quam *ὅτι τὸ φιλεῖσθαι* consistit, argumento maternæ amicitia. Eodem & accommodari possunt tres illæ rationes, quas *ex Magnis* adduximus, ex quibus rationib; alterū quoq; argumentum sumi potest. Nam cum amicitia vtpote virtutum comiti, ea magis conueniat, quæ sint præstantiora: certe & amare magis iam decebit, quam amari.

μᾶλλον ὅτι φιλικός.] Priore huius capitis membro de amicitia, hoc altero de amicis (Sic enim & initio distinximus:) agitur: qui, quibus sint amici stabiles & firmi, qui nō sint. De quo tamen priusquam explicet, differentiam illam inter amare & amari, quam *supra* de amicitia explicauit, hic & amicis accommodat. Nam & horum quoq; vim seu virtutem *ὅτι τὸ φιλεῖν* potius,

potius, quam ἐν τῷ φιλεῖν cerni cum ijsdem rationibz, tum
 & hoc præcipue, quod τὸ φιλεῖν laudabile etiam vulgo habea-
 tur. Laudantur enim vulgo, qui græce dicuntur φιλόφιλοι,
 qui quos habent amicos, amant, non tam curantes vt redamē-
 tur, de quibus & *supra cap. 1.* Amicitia igitur & amicorum vis
 omnis & virtus in eo posita, vt ament quam vt amentur (etsi
 contra fere fit in ambitiosis) & hoc est, quod eleganter Aristo-
 teles in *Eudem. lib. 7. cap. 4.* ὁ φιλεῖν [ad amicitiam aptus]
 gaudet magis τῷ φιλεῖν ὁ φιλόπυος vero τῷ φιλεῖν. Hoc
 igitur breuiter exposito, vt ex prioribus apto: nunc id ipsum
 alteri quoq; huius capituli quæstioni accommodat his verbis,
 ὥς ἐν οἷς τῷ. Itaque in quibus hoc inquit, id est, τὸ φιλεῖν
 potius quam τὸ φιλεῖν. De qua quidem quæstione *supra iam*
fuit explicatum cap. 3. & 4. nonnihil. Sed hoc loco vtroque
 amicitia genere, tam eius, quæ inter pares, quam quæ inter
 impares, iam explicato, distinctius disseritur. Quod vt me-
 lius & ordine nos explicemus, Aristotelem ipsum in *Eudem.*
lib. 7. cap. 5. imitari, repetendum duximus, quod *supra cap. 1.*
quæsitum fuit. Quare potissimum conglutinentur amicitia,
 similitudine an dissimilitudine & contrarietate. Nam utriq;
 sui fuerunt autores. Id igitur Aristoteles hoc loco dissoluit &
 explicat, in similitudine quidem maximam amicitia vim con-
 sistere: veram ex similitudine coalescere: eam vero quæ ex
 uentū contrarijs in rebus cerni. In *Eudemis* breuiter Aristo-
 teles, amicitias ex virtute & voluptate, similitudine: eam quæ
 ex utilitate, dissimilitudine & contrarietate potissimum coale-
 scere & contineri. Hoc loco primum de similibus, eos demum
 stabiles firmosque amicos, stabilemq; eorum fore amicitiam,
 qui non tam amari quam amare gaudeant, & quærant, idque
 pro dignitate seu analogice, nimirum inter impares. Nam &
 hos ea ratione pares effici, *supra cap. 1.* priore diximus: Æquali-
 tas autem & similitudo in amicitia maxime est necessaria. Est
 ea enim nihil aliud quam amicitia seu parens amicitia & nu-
 trix. Similitudo igitur ea est, quæ & parit & tuetur amicitias,
 etiam inter impares. Verum ea maxime quæ est inter virtute
 præditos & viros bonos, virtute amicos. Sic enim Aristoteles
 paulatim progreditur ab vniuerso genere ad partes amicitia.
 Nam quod summam & vniuersæ dixerat, similitudine con-
 tineri amicitiam, id mox singulis amicitia generibus accom-
 modat. Viros igitur bene, quia per se ipsi & ex se sunt stabiles

les (hoc enim virtutis esse proprium *supra* explicauimus *cap.* 3.) quia inquam viri boni mores facile non mutant, inter se quoque stabiles permanere amicos. Nam cum rebus alijs omnib⁹ abundant, cum bona, inquam, omnia in se complectuntur, ut *supra* est explicatum *cap.* 3. tum mala neque ipsi postulant, neque alios postulantes admittunt, etiam amicos, atque adeo prohibent potius iniusta postulantes, quibus verbis Aristoteles præclarum locum (quousq; amor in amicitia progredi debeat) attingit, explicat pulcherrime Cicer. in *Lalio*, magna item *diffidia*, &c. ubi & hæc Ciceronis præclara sunt verba, huc facientia. Nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Viri igitur boni, quia ipsi in se propter virtutem sunt stabiles, amici quoque stabiles esse solent: contra improbi, qui, quia idem non sunt mane & vesperi, inquit eleganter Aristoteles in *Eud.* quia per se ipsi non sunt stabiles, certe nec amici stabiles esse possunt: & quamdiu alter ex alterius improbitate voluptatem quandam capit, non diutius amici permanent. Cæterum verbum *παρρησιαν* puto inducendum ut minime necessarium.

οἱ ἀγαθοὶ ὃν εἰ.] De viris bonis & improbis iam dictum, illos quidem diutissime & constantissime, hos minime permanere. Hic de reliquis duobus generibus, de vtilibus, inquam, & iucundis, inter bonos & improbos, quo ad diuturnitatem seu stabilitatem, quodammodo medijs. Hos namq; diutius permanere, quam improbos, nimirum quamdiu & vtilitas & voluptas permanebunt, quod *supra* est explicatum *cap.* 4.

ἐξ ἐναντιων ὃν, μέγιστα.] Adhuc de similibus: nunc de dissimilibus seu contrarijs. Ait igitur, eam maxime amicitiam ex contrarijs oriri, quæ est ex vtilitate. Contraria namq; contrarijs sunt vtilia, similia similibus instructuosa. Sic diues pauperi, doctus indocto est utilis & amicus. Sic humidus sicco, calidum frigidum est vtile & amicum, ut *supra* dictum *c.* 1. Eodem in genere poni potest & amantium amicitia, ut quæ & ipsa ex vtilitate vere constet, quod & *supra* dictum *cap.* secundo. Quare & ridiculi interdum videntur, & merito ridentur amatores, qui ament quidem ipsi ardentè amafios, stomachentur postea cur non redamentur, cum nihil in se habeant, cur redamari debeant. Par quidem & æquum est dignos pari amore quo amant redamari: nihil autem eiusmodi habentes, idem tamen cupere est ridiculum, ut recte hic Aristoteles

ex Platone in *Lyfide*. Ex qua re & hoc perfpicitur, hanc inter amantes amicitiam ex vtilitate exfiftere. Hæc namque fi nulla erit, ridiculi fiunt amatores, neque eos à quibus nullam capiunt vtilitatem, redamabunt Amasij.

ἵσως δὲ ὁ δὲ ἐφίλει.] Quod modo dictum de contrariorum amicitia, quod dictum, inquam, contrarium à contrario adamari: id hic diffinitione adhibita diligentius explicat. Nam amari quidem contrarium à contrario, non tamen per fe, fed ex euentu. Contraria tanquam extrema, ex euentu expetunt, vt ad medium perueniri poffit, q̃ per fe, vt vere bonum, & tanquam finis expetitur, cum altera fint tanquam ad finem, vt ait Aristoteles in *Eudem*. verbi gratia, quod ficcum, non tam humidum cupit fieri, quam humectari aliquatenus, vt ad medium & rectum statum redigatur. Sic calidus, frigidus quidem effe expetit, non tamen vt frigeat plane, fed vt ne nimis caleat, hoc effe, medium aflequatur. Sic fonus acutus velut expetit grauem ad harmoniam feu concentum, tanquam medium temperandum. Sed hæc, vt aliena à Politicis & Phyficorum propria omittantur, &c.

CAPVT IX.

COMMENTARIUM.

Ἐοικὲς ὅ καὶ τὰς ἐν δόξῃ.] Duæ adhuc allatæ funt amicitia diuifiones: his quatuor capitibus adfertur & explicatur tertia, fumpta à generibus communitatum feu focietatum, id effe, à fubiecto, vt vulgo loquuntur. Eff autem tripartita, vel fodalium, vel cognatorum, vel ciuium denique, fiue focietatum generalius. Hoc autem capite docet Aristoteles, amicitiam in communitate feu focietate omnem confiftere: focietates autem omnes effe principis focietatis, quæ politica feu ciuilis dicitur, partes, & proinde amicitias quoque ad focietatis politica genera effe accommodandas. Sic enim argumentatur:

Omnis amicitia eff in focietate feu communitate.

Omnis autem focietas ad ciuilem, vt principem focietatem, pertinet & accommodatur.

Ergo & amicitia ad politica focietatis genera accommodari & dirigi debet.

Hunc autem præclarum de amicitia cum iure feu iuftitia,
&

& cum societate seu communitate politica, alijsq; societatum generibus, affinitate, & coniunctione, diligenter & copiose explicatur quoq; à Cicerone *lib. i. offic.* vbi de iustitia. Sed quæ naturæ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum videtur altius, &c. Hoc quoq; docetur, magnam esse amicitiam cum iure affinitatem.

ἑοικε δὲ ἐν κοινότητι.] Ius & amicitiam (de quorum affinitate & *supra* mentionem fecit *ca. i.*) in eadem re versari, nempe in communitate seu societate, primo ostendit. De iure certum est *ex li. i.* nullū id esse posse, nisi in communitate aliqua, vt, quod esse nequeat, nisi cum altero. De amicitia, eam esse in societate docet, non tribus, vt vulgo hic ἀνάλογον vtuntur, sed duabus rationibus: Altera ab usu communi, altera à pro- uerbio sumta. Nam vulgo commilitones, conuictores, tribules, curiales, studiosi, alijsq; id genus socij inter se amicos appellitare solent. Prouerbum autem, quo amicorum omnia dicuntur communia, idem ostendit & confirmat. Rectum est igitur & hoc prouerbum, & rationi etiam philosophicæ consentaneum, etsi vulgi dictum.

ἔστι δὲ ἀδελφότης.] Docuit adhuc amicitiam in societate seu communitate versari, eaque in re iuri esse similem, hic alteram affert similitudinem iuris & amicitiae in discrimine iuris & amicitiae positam. Nam primum videndum fuit, qua in re vtrumque versetur: deinde quatenus. Hæc enim duo diligenter sunt perpendenda, res & gradus, seu discrimina, finis denique, quam inquam late res pateat. Et hoc est, quod ait, ὡς ἐν τοῖς ἀνθρώποις ὅντιν ἐστὶν ἴσον διήκοντα. De priore iam est explicatum: hic de altero, de quo videatur late M. Tullius *lib. i. offic.* [qui loco est commentarij] Gradus autem, &c. Et postea: sed in omnibus his officiis, tribuendis, &c. Quantum igitur amico tribuendum sit, ex eo perspicitur, si noris quid iuris illi debeat, q̄ inter te & illum sit ius, quæ societas, inquit Aristoteles, libro septimo *Eudem. capite nono, in fine.* Ex prioribus autem quia iam constat, amicitiam in communitate versari, adiungit Aristoteles huius communitatis discrimina. Facit autem duo genera: nam vel omnia amicis inter se esse communia, vel certa quadam & distincta. Prioris generis amici sunt fratres & sodales, de quorum similitudine & *infra* latius: Et hæc vera est & perfecta amicitia. Alterius generis varia sunt discrimina, pro varijs homi-

hominum societatibus, de quibus infra, quibus sit ut alia alijs plura sint communia, alijs pauciora, ut inter ciues plura sunt communia, quam inter populares [appello populares, contraneos vulgo quos vocant, castrensi vocabulo] inter tribules plura, quam inter ciues, inter propinquos plura, quam inter tribules. Coniugum communitas eadem fere est, quæ fratrum. Nam matrimonium diuini & humani Iuris definitur communio [à Iurisconsultis] Quemadmodum igitur amicitia aliæ, alia magis est amicitia, alia minus (ut ea quæ per se, magis est amicitia ijs, quæ ex euentu. *Supra capite primo in fine.*) Sic & amicis inter se alia alijs plura, alijs pauciora sunt communia. Eadem & Iuris est ratio. Nam non eadem sunt iusta inter parentes & liberos, quæ inter fratres, vel contra: non eadem inter socios, quæ inter ciues, immo non idem ius est filio, quod patri. Marito ius est uxorem in adulterio deprehensam occidere: uxori maritum vix digito attingere ius est, inquit Cato apud Gellium *li. 10. ca. 9.* Eadem & iniuriæ est ratio, quæ ratione coniunctionis vel maior & grauior est, vel leuior. Grauius est patrem verberare, quam alium quemlibet, socium fraudare quam ciuem, ut præclare Cicero in *Quintiana & libro tertio offic.* & Iurisconsulti in *lege prima. ff. de his qui notantur infamia.* [Socium aut pupillum fraudare, grauilimum crimen in Iure ciuili.] Fratrem opem rogantem deserere, quam alienum aduenientem: quo ve. bo & *infra* vitur *capite duodecimo*, & Plato aliquoties. Etsi Pollux *libro tertio, capite quarto*, ait esse *πεινικώτερον*, poetis vsitatus. [Pollux sæpe veteres scriptores reprehendit inepte, Platonem, Aristotelem, &c. in lingua, nemo vnquam politius aut elegantius lingua græca quam Aristoteles & Plato vsus] Nam errant Stoici cum suo paradoxo, peccata esse paria, quos ludendo quidem & ridendo, sed vere tamen refellit Cicero in *Muraniana.* Videatur idem Cicero ad hunc locum *libro primo offic.* Sed in his omnibus officiis, &c. Verum de hoc loco quantum amico sit tribuendum [& quousque] disputabitur *infra libro nono, cap. 2.* de quo & *supra* quædam, vbi de *ἀνάλογια.*

ἐπὶ τῷ ἄλλων φίλων.] Sic fere habent libri, & verus quoque tralatio; recte, ni fallor *φίλων.* Nam & sequitur *ἐκείνους.* In alijs quibusdam libris *φιλῶν, amicitias*, quos probat Dionysius Lambinus: malim vtrumq; induci.

ἔτι περὶ δὴ τῆς διόγκου.] Vetus codex noster manuscriptus, [est eruditus Theologus, qui mihi eius copiam fecit] & Interpretes Argyropylus, Turnebus & Lambinus, *ἀδιόγκου*, non vero *διόγκου* scribunt. Recte. Nam de Iure iam dixerat: nunc de iniuria. Argumento sint & exempla iniuriarum omnia. Sic enim Aristoteles: Si aliud alii est ius. Ergo & iniuria, *ἔτι περὶ δὴ* alia igitur.

αὐτὴ δὲ κοινωνία.] Exposito, amicitiam in societate seu communitate versari: exposito & hoc, non omnia omnibus esse communia, hoc est, varia esse societatis genera: hoc loco docet, omnia societatis genera ad civilem societatem, ut principem & caput referri. Quo explicato doceat, postea amicitiae discrimina ex politicae societatis generibus esse ponenda. Confirmat igitur, civilis societatis reliquas omnes esse partes, hoc argumento, quod pluraeque omnes utilitatis gratia, paucae voluptatis, omnes vitae bene beateque tuendae causa constituentur. Atqui hoc vel maximum civilis seu politicae societatis est officium. Nam & illa utilitatis quidem gratia est constituta, non tamen huius aut illius, praesentis aut futuri temporis, sed totius vitae recte agendae gratia. Politicam autem societatem utilitatis gratia constitui & perdurare, docet auctoritate legumscriptorum. Nam & hos nihil aliud quam utilitatem spectare. Quare & ius definiunt id, quod communiter seu Reipublicae est utile, ut est apud Platonem libro primo de Republica. Qua de re supra diximus latius libro quinto, capite primo. Eadem iuris definitio & in Politicorum libro tertio, capite octavo, iteratur. Formula:

Qua ad utilitatem publicam seu communem, hoc est, ad rationem bene beateque vivendi pertinent, sua quaque pro parte sunt politica seu civilia.

Atqui societates seu communitates cetera praeter politicam utilitatem quandam vitae communi afferunt.

Ergo & politica quaedam partes dici debent.

Sunt, inquam, partes politicae, seu, ut loquitur Aristoteles, videntur esse *κοινωνικαὶ εἰς αὐτὰς*, non, ut perperam alii vertunt, similes sunt partibus, de quo verbo supra alicubi. Nam quod hic *κοινωνικὰς μετέχει*, id paulo infra *φύσει τὸν πόλεον*. Propositionem confirmavit exemplo legumscriptorum, & iuris definitione. Assumptionem in singularum societatum generibus

bus explicat. Nam *πωλητῆρες*, quo nomine & nautas & mercatores per mare currentes intelligit, vtilitatem certe sectantur & questum, hos supra *σύμπλωτες* videtur appellasse. Milites quoque seu commilitones, ut illi ex nauigatione, sic hi ex bello vtilitatis vel vrbis potiundæ causa societatem faciunt. Sic & tribules & curiales (sic Cicero *libro secundo Officiorum* vocat, quos Græci *δημότες*, vbi de Cymone) vtilitatis cuiusdam causa sunt descripti. Eadem est & fere omnium societatum causa seu ratio, quas vtilitas velut constituat, conferuet & tueatur, fere, inquam: nam & sunt, quæ voluptatis causa constituentur, ut apud Græcos sodalitia *θυσιαστών* & *ἐργαστών*, seu *ὀργάνων*, quos non hic, sed in *Eudemis* expressit. Hi namque voluptatis causa, nempe epulandi, & choreas ducendæ causa conueniunt, etiam sacrificandi, ut orgeones fere & *θυσιασται*, qui facta diis re sacra, & mactatis bobus, postea vna epulantur, atque ita honore Diis tributo, se postea recreant. De Eranistis diximus supra. Nam ex veteri more hæc sacrificandi ratio, & se vna recreandi; hæc, inquam, societas & sodalitium manasse videtur. Olim namque post collectas & conditas fruges agricolæ conuenire consueuerunt, & tanquam primitias Diis de frugibus suis sacra facere, & postea vna suauiter epulari, quem morem & Lucretius *libro quinto*, Virgilius *libro secundo Georgicorum*, & Tibullus *initio libri primi*, *Elegia prima*, & omnium optime Horatius *libro primo*, *Epistola prima*:

Agricola prisci fortes paruoque beati, &c.

diligenter explicant. Septem igitur societatum genera; singulatum, *πωλητῶν*, mercatorum, commilitonum, tribulium, curialium, quæ vtilitatis: *θυσιαστών*, *ὀργάνων* & *ἐργαστών*, quæ voluptatis causa fere coeunt, hic & in *Eudem*. afferuntur. Videtur autem Aristoteles ad legem Solonis alludere, cuius verba adfert Iurisconsultus Gaius in *lege quarta*, ff. de *collegiis*. vbi & hæc duo præterea societatis genera exprimuntur, videlicet *γένετα*, gentiles, qui sunt ex eadem familia (sic legendum putato, non *ἐκ γένετα*, de quibus Pollux *πρὸς τῶν γυναικῶν*.) & *ὀμότατοι*, id est, sepulchri sodales, qui commune emerunt sepulchrum. Ex his perspicuum est, singulatum hæc genera sodalitatum vel societatum, ad vitam recte agendam esse vtilia, & proinde politicæ esse quasdam partes, eiq; deferuire tanquam administras principi societati.

πρὸς ἐργασίαν.] Particulam ἣ omisit vetus Interpres, & Argypylus, quod probant & Victorius & Lambinus, recte. Nam vt mox ἡ τοιαῦτον scil. πρὸς. ita ante ἐργασίαν χρημάτων, nempe πρὸς ἐργασίαν, id est, ad rationem seu studium conficiendæ pecuniæ.

ὑσίας ἢ πεινῶντες.] Hæc verba vnde pendeant, seu apta sint, obscurum. Vulgo quidem ad ea, quæ proxime de Politica, mihi ad paullo superiora, vbi de ὑπαστοις, & ἐργασίαις, pertinere videntur, vt ex superiore nostra explanatione perspicitur. Induxit alios Aristotelis ratio & institutum in errorem. qui vt alias sæpe, ita & hoc loco hanc clausulam, & ἢ πεινῶντες, &c. vsq; ad ὑσίας interiecit.

ἀνδραγαθήσας.] Attingitur vno verbo scopus & utilitas de societatis generibus: quæ de re supra dictum est.

CAPVT X.

.COMMENTARII.

Πολιτείας ἢ ἔστιν.] Duo sint huius capituli membra: Nam exposito societates reliquas ad politicam velut ad caput omnes referri. Hoc igitur capite de Politia breuiter, & tamen diligenter explicat, tam per se & absolute, quam comparate. Priore namq; membro, rerumpublicarum genera tam rectarum quam prauarum affert. Deinde inter se confert. Postremo & mutationes earum affert. Altero membro eadem omnia Rerumpublicarum genera cum domestica seu æconomica administratione eiusque generibus comparata, diligentius persequitur. Sed accuratior de his rebus disputatio (hic tantum attingitur amicitiae causa) est in *Politico lib. 3. 4. 5. 6. lib. 1. cap. 8.*

τὴν δημοκρατικὴν.] Tertia Reipubl. pars vsitato nomine & communi à Græcis Politia, latine Respublica dici solet. Aristoteles eam & δημοκρατικὴν nouo nomine appellari posse existimat, quia censibus, quæ Græci *μετρημα* vocant, contineatur. Hæc enim Reipubl. forma ex censu manat, census in eo dominatur, non quidem magnus sed mediocris. Magnus oligarchian constituit: mediocris δημοκρατικὴν seu politiam.

τῶν βελτίων.] Expositas Rerumpubl. formas inter se comparat. Ait igitur, ex rectis regnum esse optimū, Rempub. deterrimam, optimatum deniq; potestatem, tacite subinducat esse

esse mediam, neq; optimam neq; pessimam. Pravarum autem Tyrannidem quidem esse pessimam, popularem optimam, id est, minime malam, mediam deniq; factionem seu *ὀλιγαρχίαν*, [teste Cic. lib. 3. de Repub. sic vocamus latine] Rationes harum rerum hic non affert, sed in Politicis, præterquam de Tyrannide & de Democretia. Hanc namq; minime malam esse paulo *infra* docet hac ratione, quod à Republica, cuius ipsa sit sit deflexio seu *παράβασις*, minimum deflectat: illam vero omnium esse deterrimam, quia optimæ, nimirum regno, repugnet seu sit contraria.

παράβασις ἢ βασιλείας.] Regnum & Tyrannidem, hoc loco inter se comparat. Nam in eo quidem conuenire, quod vnius potestas sit vtrumq;. Quare & eleganter Seneca lib. 1. de clementia. Tyrannus, inquit, à Rege distat factis, non nomine, plurimum tamen inter se discrepare. Nam Tyrannum suum commodum & utilitatem: Regem suorum civium sibiq; parentium, non suum spectare commodum. Quod idem præclare docet Aristoteles lib. 3. Polit. cap. 4. & lib. 5. cap. 10. Et elegantissime Xenoph. lib. 3. memorabilium. Cur autem non suum sed suorum commodum spectare debeat Rex, rationem adiungit hic Aristoteles istam, quia nulla re egeat Rex verus [omnibus rebus abundet] Formula:

Qui bonus omnibus abundat & antecellit, nulla certè præterea opus habet.

Atqui Rex verus omnibus bonorum generibus affluit & antecellit.

Ergo re nulla præterea eget: Et proinde utilitates amplius non quarit suas, sed suorum.

Propositio est nota. Assumptio explicatur ab Aristotele in Polit. libro primo, capite ultimo. Nam vt hoc loco ait, qui non omnibus antecellat bonis, is non verus, sed fortuito & fortitione, hoc est, sorte, Rex erit. Is, inquit in Polit. Aristoteles, non re sed nomine Rex erit. Sic igitur scribendum hic videtur, *κλήρωτος ἂν τις εἴη βασιλεύς*, inducta particula ἦ. Erit, inquit, sorte Rex, non virtute seu verus, & sic habet editio Parisiensis Turnebica, omnium optima, etsi altera scriptura etiam est tollerabilis, nimirum *sorte erit Rex* scil. *μᾶλλον* magis (hanc enim particulam & Græci & Latini sæpe subintelligunt) *quam Rex* scil. *verus*. Simplicior tamen est prior scriptura.

ἡλικιωὶ ἢ ἐυνούχοι.] Et hic editio Parisiensis, & vetus Inter-

pres habent non δὲ, sed ᾧ, atque ita scribendum aut certe δὲ, ut alias sæpe: ita & hic pro ᾧ accipiendum. Cæterum de Regno, an ea sit omnium Rerum publicarum præstantissima, quod hic sumit Aristoteles, copiose differitur *lib. 3. Polit. cap. penult. & ultimo.*

μεταβαίνει δὲ ἐν βασιλείᾳ.] Hic mutationes Rerum publicarum, & alterius in alteram successiones seu deflexiones affert. Regnum igitur commutari in Tyrannidem, propterea, quod Tyrannis nihil sit aliud, quam regni vitium, labes & corruptela, & Rex malus, Tyrannus tandem fiat: optimatum vero potestatem in ὀλιγαρχίαν seu factionem commutari, idque improbitate seu vitio Magistratuum, seu imperantium. Ea, quæ publica sunt contra ius & æquum, & præter dignitatem distribuentium, omnia nempe bona aut pluraque sibi, & honores ad Magistratus sibi duntaxat vindicantium diuitiarum nempe cupiditate, quas ex Magistratibus & imperando plurimas conficere se posse vident. Atque ita fit, ut pauci tandem, iisque improbi imperare incipiant (quod Oligarchiæ est proprium) bonorum & proborum hominum, quod Aristocratia est loco. Ex Republica denique seu *πολιτεία* (quam Xenophon libro quarto Memorabilium, videtur mihi appellare *πολιτεία*) tandem effici *δημοκρατία*, propterea, quod valde cognatæ sint hæ duæ Reipublicæ formæ, valde sint *συνήγοροι*, affines seu finitimæ, quo verbo utitur & in Eudemiis libro septimo, capite nono. *συνήγοροι*, ut in Eudemiis libro tertio, capite quinto. Duo autem affert, in quibus hæ sint finitimæ, nempe multitudinem & æqualitatem. In Democratia namque multi, hoc est, populus vniuersus imperat, hoc est, eodem est iure. Sic & in Timocratia multi quoque sunt, nempe mediocribus diuitiis, iisque paribus & æqualibus sensu pari. Cæterum accuratior de his mutationibus & deflexionibus, & aliis multifariis disputatio est in Politicorum libro tertio, capite quinto, libro quarto, capite secundo, & toto libro quinto. Et hoc est, quod ait, *μεταβάλλει μὲν δὲ*, &c. nam quas hic attulit, sunt illæ quidem vltiores deflexiones & mutationes, utpote faciles, quia finitimæ & *συνήγοροι*: neque longe deflectentes, sed sunt & aliæ difficiliore, de quibus in Politicis. ut ex Democratia seu Republica cum fit Tyrannis, quod Romæ accidit, à Cæsare Tyranno Republica extincta & occupata. Cicero enim hoc semper prospiciebat in libris ad Atticum.

ἡ μὲν ἀρχὴ δὲ αὐτῶν.] Altera huius capitis parte publica imperia domesticis comparata diligentius explicat. Est autem egregius hic locus de potestatibus seu imperiis æconomicis & domesticis, & de publicis quoque. Quis horum sit modus & finis, rationi vel consentaneus, vel dissentaneus, videatur & libro primo, capite octavo in Politic. Societatem igitur parentum & liberorum, seu patriam potestatem, similem ait esse regno. Confirmat duobus argumentis; Altero, quod, ut Rex suorum, ita & pater liberorum curam gerat, alterum est ab auctoritate Homeri, qui louē Regem patrē sæpe vocet hominumque Deumque. Ex qua disputatione hoc tenendum est, Regnum verum esse imperium quoddam paternum, non herile aut servile: contra potestatem patriam esse regium quasi imperium, non tyrannicum. Quare patres, qui liberis tanquam servis utuntur, non tam patres quam domini & Tyranni sunt existimandi. Talis Persarum in suos liberos potestas fuit, teste hoc loco Aristotele. Talis & Romanorum fuit plane Tyrannica & barbara, qui in liberos tanquam servos ius necis vitæque haberent, teste Paulo Iurisconsulto l. in suis. ff. de lib. & posthu. & late Dionysio Halicarn. lib. 2.

πατριτικὴ δὲ καὶ.] De regni imagine domestica, patria videlicet potestate iam est explicatum. Cœptum & de Tyrannidis imagine, nimirum patria potestate nimia, qualis in Persis & Romanis fuit. Assertur autem & hoc loco altera, eaque perpetua tyrannidis imago, herilis potestas & communitas. Nam ut in tyrannide, non de parentium sed de Tyranni agitur commodo & utilitate: item in herili societate, non servi & domini agitur, πατριτικῇ, id est, versatur. (sic enim eleganter hoc verbum tam Græce quam Latine reperitur) utilitas, quod proximo capite explicabitur latius. Duæ igitur Tyrannidis sunt imagines, herilis una, altera patria potestas nimia, quarum hæc quidem vitiosa & prava, illa est recta & rationi consentanea. Nam rationi repugnat eodem in loco & iure liberos habere, quo servos: consentaneum vero rationi non tam servorum, ut qui sint quasi organa quædam, quam dominorum rationem utilitatis haberi: sed de hoc latius l. i. Polit. Et hoc est quod ait τῶν ἀλλοτρίων καὶ, hoc est, in dispares, non idem & par, sed dispar debere esse imperium.

αὐτὸς δὲ καὶ γυναικὶς.] Hic de Aristocratia & eius deflectione oligarchia, quarum imagines in societate viri &

vxoris reperiri ait. Nam potestatem seu societatem vxoris & mariti rectam, plane esse Aristocraticam. Cur ita? quod vt in Aristocratiâ, ita & in matrimonio pro dignitate suo quisque fungitur officio seu munere pro virtutis ratione. Nam quæ viri sunt propria, principatum in familia obtinere, & rem familiarem parare, curat maritus: quæ mulieris sunt officia maritum obseruare & colere, atq; familiæ maxime ancillis munia & pēsa dispensare, cibaria & his, & toti familiæ præbere, liberos deniq; educare. (Sed de his Aristot. in *libris Polit. & æconom. l. i.* pulchre Salomon de hac re.) Ea inquam omnia curanda vxori relinquit. Ex qua officiorum partitione seu descriptione p sua cuiusque virtute, Aristocratiâ quædam existit. Contra si vel maritus omnia sibi arripiat, etiam muliebria officia, vt texere, nere, & fusos ducere, vel vxor imperium sibi arroget (Græci vocant *γυναικρογλία*) quod factitare solent vel forma, vel diuitijs, vel opibus & nobilitate superbæ (diuites has Græci vocant *ἐπιχλῆρας* puellas orbas seu prædiuites, quo verbo *libro secundo, Polit. & quarto* Aristotel. vtitur; vide & Gellium de *Epicleris*.) His inquam duabus rationibus existit Oligarchia in matrimonio. Nā vt in Oligarchijs, ita & hic imperatis, qui non virtute sed diuitijs & opibus antecellit. Videatur & Aristoteles *libro primo, capite octauo, Polit.* vbi maritum vxorinatura imperare, & si interdum contra, fieri *παρὰ φύσιν*, contra naturam, asserit: abhorruit igitur à recta ratione Gallo-
rum veterum in vxores potestas vitæ & necis tanquam in seruos, inquit Cæsar *libro sexto de Bello Gall.* Est enim Tyrannica, non Aristocratica, omnia sibi vindicare, & in hac mariti & vxoris societate est Oligarchica. Repugnat & contra rationi omnis *γυναικρογλία*, quam scribit Aristoteles *libro secundo Polit. capite septimo*, plærumque reperiri in bellicosis nationibus, exceptis, inquit, Celtis, id est, Germanis & Gal-
lis: quam eandem *γυναικρογλία* Sybilla vates canit præ-
nunciam fore Antichristi, & excidij orbis terrarum.

πυρογλεκή δὲ ἐστίν.] Adhuc de duobus Reipublicæ generibus, Regno & Aristocratiâ, eorumque deflexionibus, Tyrannide & Oligarchiâ: hic de reliquo, nimirum de Republica seu *πυρογλεκή*, & eius deflexione *δημογλεκή*. Et illius quidem imaginem Domesticam ait esse, fraternam coniunctionem seu societatem, quod vt in Republ. item inter fratres omnia
sunt

sint paria. Fratrum igitur societas est *πρωτοπικη*, nisi si fratrum alter ætate longe superet alterum. Nam hos inter non tam fraterna, quam paterna videbitur esse societas & amicitia. Ex fratribus namque senior iuniori patris est loco. Democratia autem imaginem ait esse domum, quæ domino & rectore careat, vbi tantum sibi iuris sumat mas, puer vel adulescens, quam vir, seruus, quam liber: vbi inquam, omnia perturbantur munera, omnia dicuntur æqualia: etiam in iis domibus, in quibus qui præest, vix præesse videatur, quia vel imbecillior, vel auctoritate careat, &c.

CAPVT XI.

COMMENTARII.

Καθ' ἑκάστην τῶν πολιτειῶν.] Expositis iam societatum generibus, & in his maxime politicæ, vt ad quā cæteræ tanquam ad principem referantur: nunc redit ad amicitiam, cuius nimirum genera ea de societatum & Rerump. generibus sint interiecta, eaq; ad hanc accommodat. His igitur duobus capp. de societatum amicitiiis explicatur, publicarum quidem seu politicarum hoc cap. domesticarum proximo, etsi & de domesticis quædam hoc cap. permiscet. Cuius prior pars de rectorum est Rerumpub. altera de vitiosarum amicitiiis. Admiscet & de iure harum societatum, quod amicitie cum iure maxima sit cognatio, vt supra dictum, & eatenus sit amicitia, quatenus & ius in his generibus Rerumpublicarum.

βασιλεὺς μὲν πρὸς.] De amicitia regis aduersus suos primum, de qua hæc duo affert: eam consistere in excellentia, esse excellentiæ non æqualitatis amicitiam. Quemadmodum & ius, quod inter hos est, non vnum idemq; seu Arithmeticum sed Geometricum potius est, & pro dignitate. Vt igitur non idem ius est ciui aduersus regem, quod huic aduersus ciuem, ita & amicitia non est æqualis, seu non erit par. Nam regem obseruabit & colet tanquam superiorem & excellentem ciuis, non contra: honos namq; est præmium excellentiæ, & quod amplius, debetur virtute, imperio, aut qua re alia præstantib. *infr. c. ult. c. 1. 7. Eud. c. 10. fere in medio.* Excellēs diuitiis largietur egeno, sed hic contra eum obseruabit. Altera huius amicitia: eaq; verissima nota est, beneficentia. Hæc namq; huius amicitia: est causa, eamq; tuetur & conseruat, quod testimonio Homeri confirmat Arist.

Reges suorum curam gerere oportere, operamq; dare, ut hi sint quam beatissimi, tanquam pastores ouium: neque enim suam sed suorum utilitatem querere debent, ut supra cap. prox. Cui amicitia consimilis est & patria. Nam & hæc est excellentia, cui argumento est, quod & parentes à liberis observari & coli consueuerint: In altera tamen nota differunt: maior namq; est beneficentia parentum erga liberos, quam regum erga suos. Reges namq; custodiã & tutelã duntaxat præstare vident, parentes & ortus nostri, & educationis & institutionis sunt auctores, h. e. & ut simus, & ut bene simus, quod utrunq; certe est grauissimum, et si prius grauius, quo sine alterum esse nequit, ut & *infra*. hæc tria iterat c. 12. ubi propterea non iam regibus, sed diis ipsis parentes comparat. Quod autem de patre, idem & de auo & aliis maioribus dici debet, quorum omnium in suos nepotes & pronepotes eadem est & potestas & amicitia, idem ius. Attingitur & tertia huius amicitia nota, *φύσιν τε καὶ ἀρχὴν*, &c. eam esse naturam consentaneam, qua de re initio *libri 1. Politicorum*.

ἢ ἀνδρῶν ὅτι καὶ ἡ γυναικῶν.] Hic de altera Reip. specie, de Aristocratica, inquam, amicitia: cuius causam non iam beneficentiam, sed virtutem esse ait, ubi præstantiori amplius, & suum cuiq; tribuitur pro dignitate, & Geometrice, non Arithmetice. Qua in re hæc cum priore consentit. Talis amicitia & inter coniuges est, *ἢ αὐτῇ*, inquit Aristoteles, id est, *κατ' ἀξίαν*, eatenus, inquam, est eadem hæc amicitia. Nam quod ad causam, hæc à priore differt, ut quæ sit ex beneficentia, cum hæc sit ex virtute, etiam inter coniuges, si sint boni & probi, ut *infra* ait *capite 12. in fine*. Nam & alioqui inter improbos coniuges harmonia hæc & amicitia Aristocratica non conseruatur, (quod hodie in Anglia, certe ibi dominantur mulieres, & olim Romæ.) Ut olim Lacedæmone, & ex Romuli instituto Romæ, testibus Aristotele *lib. 2. Polit.* & Dionysio *lib. 2. δὲ ῥωμαίωνων*. Nam Romulus uxorem domus non minus voluit esse dominam quam maritum. Quod idem in rebus tamen duntaxat & bonis voluerunt olim Icti Cassiani, refragantibus recte Sabinianis. [in iure ciuili duæ sectæ.] *l. 1. ff. rerum amot.* In Italia denique certe dominantur viri: In Germania quid, & in hac vrbe maxime notum.

ἢ ὅτι τῶν ἀδελφῶν.] Tertia est hæc politica amicitia Timocratica seu Reip. accommodata: cuius hæc propria est nota, eam esse non ut priores duas, excellentia, sed inter pares, propterea, quod

quod & in Rep. ciues pari sint omnes iure, vicissim parēt & imperant in Rep. tertia parte. Huic autem amicitiaē similes sunt, q̄ à Græcis dicuntur ἀδελφικὴ & ἑταιρικὴ. Nam & fratres inter se sunt æquales, vt sodales, eodem iure & ætate, eaq; re & inter hos eadē studia, iidē plarunq; mores, q̄ causa solent esse amicitiaē, eiufq; verissimæ & firmissimæ, esse consueuerunt. Eadem est & iuris ratio, quæ amicitiaē tam in Timocratica, quam in Aristocratica, quam deniq; in regia societate, seu politia.

ὅν τῶν παρεκβάσεων. } Adhuc de rectarum amicitiaē Re-
rum publ. hic de amicitiaē deflexionum, quas ait esse valde te-
nues & exiguas, exemplo iuris, quod idem in his deflexioni-
bus vel est nullum, vel perexiguum certe. Nam vbi nulla vel
exigua est æqualitas, nullum quoque vel exiguum ius esse po-
test, quod omne cōstat esse æquale, seu in æqualitate positum,
ex lib. 5. nullum quoq; ius esse potest, inter quos nihil est com-
mune: exiguum, inter quos pauca sunt cōmunia. Quibus præ-
munitis docet Arist. in his deflexionibus in vna plus reperiri, vr
iuris & cōmunitatis, ita & amicitiaē, in altera minus. In ea
igitur, quæ omnium est deterrima, nimirum in Tyrannide,
hoc est, inter Tyrannum & ei parentes nulla, vel tenuissima est
amicitia. Quid ita? quia nihil inter eos est commune, omnia
ad se conuertit & rapit Tyrannus, nihil suis relinquens, vt qui
non suorum, sed suam duntaxat quærat & spectet vtilitatem.
Hac, inquam, ratione, Tyranno aduersus suos neque ius est vl-
lum, neque amicitia. Formula:

*Vbi nihil commune, nulla cōmunitas: ibi neq; ius, neque
amicitia: ambo namq; in societate seu cōmunitate
cerni supra ostendimus.*

*At Tyranno cum suis nihil est commune, vt qui omnia ad
se rapiat.*

Ergo nec ius, neq; amicitia esse potest.

Propositionem explanat seu dilucidat Arist. tribus similibus:
Nam neque inter opificem & organa, neque inter animam &
corpus, neq; inter dominum & seruum ius esse vllum, aut ami-
citiaē, propterea q̄ nulla quoq; inter ea sit cōmunitas. Quid ita?
nam cōmunitas nisi inter duos vt minimum esse nequit. Atqui
anima & corpus vnū quiddā, opifex autem & organū, seruus &
dominus, sunt illa quidem duo, sed vnus tantum, inquit Arist.
in Eudem. libro septimo, cap. 9. vbi verbum ὁδὸν spurium mihi
videtur & inducendū, id est, ad vnus vtilitatē spectant & perti-
nent.

nent. Organa ad opificis, serui ad domini vtilitatem conspi-
 rant. Quæ igitur horum trium, eadem & Tyranni aduersus
 suos est ratio. At capiunt, inquiet aliquis, & sentiunt illa quo-
 que vtilitatem quãdam seruus à domino, corpus ab anima, or-
 ganum ab opifice, dum expolitur. Corpus namq; quoq; curari
 oportet, & seruum bene haberi. Capiunt igitur vtilitatẽ quan-
 dam, & proinde cõmunitas quoq; hic adesse videtur. Quare &
 ius & amicitia. Respondet igitur ἀφελαι μὲν ἴδ, verũ quidẽ hoc
 esse, capere & sentire vtilitatem quãdam hæc ab iis, qui illis
 vtuntur, seruos à dominis: non tamẽ propterea amicitia nobis
 esse cum inanimis, vt opifici cum organis, aut cum animantib.
 seu rationis expertibus, aut cum bobus aut equis, aut et ratione
 præditis, vt cum seruis. De priorib. duobus, nempe inanimis &
 rationis expertibus, res est perspicua: de seruis distinguendum:
 nam qua parte seu quatenus sunt serui, neq; ius, neque amicitia
 cum iis est: qua parte verò seu quatenus homines, & ius &
 amicitia quãdam cum iis esse potest, propterea, quod pactio-
 num & rerum contrahendarum quãdam potest esse cõmunitas
 cum seruis. Serui, quia homines, & ratione præditi, certe res &
 negotia contrahere agereq; possunt, organa & rationis expertia
 non item. Hic autem de seruis eorumq; iure locus est insignis,
 & eodem quo hic ab Arist. modo & distinctione à ICtis expli-
 catus. Sic enim Vlpianus in l. 30. ff. de diu. reg. iur. Quod attinet,
 inquit, ad ius ciuile, serui pro nullis habentur, non tamen iure na-
 turali. Quia quod ad ius naturale pertinet, omnes homines sunt
 æquales. In rebus igitur ciuilibus seu ciuilitèr, nullum est cum
 seruis ius seu amicitia. Ciuilitèr, inquiunt ICti, non obligatur
 seruus, sed naturaliter, l. naturaliter. l. si id quod. ff. de cond. indeb.
 l. adoptiuus. §. seruiles. ff. de rit. nupt. Quod autẽ ad coniunctio-
 nem illam attinet, seruos vtilitatem quãdam à dominis cape-
 re, ad eam h. l. non respondet Arist. sed in Polit. lib. 2. c. 8. Nam
 id fieri non per se, sed ex euentu. Curatur namq; seruus à domi-
 no non serui causa, sed sui: ægroti namq; serui nullus est vsus.
 Hinc illa omnis vtilitas, quã serui capiunt, ad nos refertur tan-
 dem: igitur vere nullam capiunt vtilitatem. Hodie non serui,
 in quos vitæ necisq; ius habeamus, quos nos vocam⁹ Sclauos.
 Serui ex duabus gentibus Athenis, ex Getis & Dais. Sic apud
 nos ex gente Sclauorum, cum qua perpetua bella fuerunt. In-
 signis locus de seruis. Quatenus serui, nihil nobis commune
 cum illis, propterea quod pro nullis habentur: quando seruus
 fit

fit liber, tunc nascitur. Seruitus est mors ciuilis: quatenus homines, est nobis communitas quædam cum illis, quoddam ius: quod ad ius naturale, omnes sunt æquales. Introducta fuit seruitus propter peccata nostra, estq; pœna omnis seruitus. Ratione qua homines, est quædam communitas, & proinde ius, & amicitia. Ergo si amicitia, non tractandi vt beluæ serui: est enim naturalis quædam coniunctio inter seruum & hominē, nempe quatenus intra humanitatem est. Inter Christianū & Turcam, inter Catholicum & Euangelicum nulla societas. Seruus non habet patrem, neq; matrem, neq; sororem, neq; fratres. Quæro igitur, potestne seruus matrem vxorem ducere, si non habetur loco matris? Respond. Non: quamuis ciuilitè loquendo non est mater, tamen naturaliter est mater, & proinde non potest ducere vxorem. In matrimonialibus non tam quod ciuilitè, quam quod naturaliter fit, spectatur. In repetitionibus debitorum non ciuile sed naturale ius spectatur. Quæritur, an seruus liber factus possit repetere à domino quod soluerit adhuc seruus? Respond. Non: cum daret, fuit seruus. Inter seruum enim & dominum nulla obligatio.]

αἱ δ' ἐν ταῖς δημοκρατίαις.] Adhuc de Tyrannide; nunc de Democratia, quæ altera est deflexio. Et in hac & ius & amicitiam plurimum reperiri ait, eo quod multa inter hos sunt communia. In Democratia namq; omnia fere sunt communia, nullus alteri præfertur, summus infimo est æqualis. Duo igitur hæc sunt extrema, Tyrannis & Democratia, quarū in illa, vt omnium deflexionum deterrima, quia nulla communitas, nullum quoque ius & amicitia: in hac, vt optima, quia magna est communitas, magna quoq; & amicitia & ius intercedit, sed vbi tertia deflexio *ὀλιγαρχία*, inquiet aliquis? Hanc prætermisit Arist. quod inter illa duo interiecta tanquam inter duo extrema, iis cognitis facile & ipsa cognosci possit, nimirum in ea plus esse iuris & amicitia, quam in Tyrannide, minus quam in Democratia, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARIIL

Ἐν οἰκονομικῇ πόλει.] Priore capite de Amicitia politica; hoc de domestica seu œconomica explicatur, cuius priore in parte de amicitia patria, & cæterorum propinquorum: Altera de con-

coniugiali seu *γαμικῇ*, vt vocant, quæ tamen & ipsa prioris pars quædam non incommode dici potest. Aristoteles in *Emdem. lib. 7. cap. 10.* tria amicitia genera commemorat, *συγγενικὴν* seu propinquorum & affinium, *ἐταιρικὴν*, sodalium, & *κτινωνικὴν*, quæ & politica sociorum, seu quos inter quædam est societas seu communitas. Ad hanc amicitia partitionē & hoc l. alludi mihi videt. Nam & hic eadē illa genera cōmemorantur, *συγγενικῇ*, *ἐταιρικῇ*, & *κτινωνικῇ*. Quid ergo, dicet aliquis, an non omnis amicitia est *κτινωνικῇ*, etiam propinquorū & sodalium: supra enim est explicatum, omnē amicitia in societate versari? Respondendū est, versari quidē in societate omnē amicitiam, sed alteram altera magis, hoc est, alteram ex societate totā pendere, alterius etiā alias esse causas. Nam vere *κτινωνικῇ* vt societatis ipsius & communitatis causa est & conciliatrix *ὁμολογία*, pactio, conuentio, & conditio. Cognationis vero amicitia magis est ex sanguine & necessitudine: sodalium denique amicitia ex morum similitudine & studiorum æqualium nasci maxime videtur. Etsi igitur in omnibus est quædam societas, quia tamen in politica phyletica seu tribuaria *συμπαροικη* mercatorum & nautarum sociorum, publicanorum, & id genus aliis societatibus politicæ, tanquam partibus, magis cernitur societas, quam in ea, quæ est inter propinquos aut inter sodales, in quibus partim necessitudo sanguinis, partim morum similitudo & studiorum dominantur. Quare has duas à *κτινωνικῇ* recte quis seiunxerit, cum reliquæ illæ, quas modo attulimus, verius sint *κτινωνικαὶ*. Sic enim hæc verba reddenda, *κτινωνικαῖς ἐοίκασι μᾶλλον*: perperam alii, *κτινωνικῶς* magis sunt similes, de quo verbo & supra *ἐοίκασι*.

[οἷον ἢ καὶ ὁμολογίαν.] Ratio est, cur Politica tribulium, mercatorum, publicanorum, symbola sodalium, commilitonum, cur, inquam, hæc magis sint *κτινωνικαὶ*, quia pactione & conditione conglutinantur, quod communitatis seu societatis est proprium.

[εἰς τοὺς ἑταίρους.] Ait hospitalem quoq; amicitiam inter *κτινωνικῶς* referri posse. Nam & consueverunt principes viri hospitii inter se iura & fœdera contrahere olim quidem quadam data tessera, de hac dictum supra *cap. 3.* De qua & Plato apud Laertium, eam literis & commendationibus conciliari: de qua & copiose Francisc. Patric. *lib. 8. de Regno, tit. 13.* De hospitalitate autem Cicero *lib. 2. Offic.*

καὶ οἱ συγγενικοὶ.] Adhuc igitur *ἡγεμονικῶς* explicauit: hic cætera duo genera, maxime τὸ συγγενικόν, leuiter τὸ ἐπαιρικόν explicatur. De συγγενικῇ igitur monet initio eam esse multiplicem. Nam tres eius fere partes efficere videtur, patriam, fratrum seu ἀδελφικὴν, & cæterorum propinquorum seu agnatorum tertiam. Quomodo & Cicero *lib. 1. Officiorum: Prima*, inquit, *societas in ipso coniugio est*, (de hac infra altera huius capitis parte) *proxima in liberis, vna domus* (sic legendum puto, inducto verbo deinde) *communia omnia*. Sequuntur fratrum coniunctiones, tum sobrinorum, qui cum vna domo capi non possunt, in alias domos migrant, tanquam in colonias.

ἡρτησάα.] Hoc alterum de συγγενικῇ, eam licet multiplicem & multifariam, ex vna tamen patria, tanquam ex capite & fonte manare & pendere, id quod ostendit deinceps accurate Aristoteles.

εἰ γονεὺς μὲν.] Primum de patria; huius causam in eo sitam esse, quod parentum velut pars quædam sint liberi: & proinde parentes diligant liberos tanquam sua quodammodo membra & se ipsos, parentes contra diligant liberi, vt ex iis orti & profecti. Nam liberos parentum velut esse partes, & supra dictum est *lib. 4. c. 1. vbi ex I Ctis adduximus*; patrem & filium esse quodammodo vnam eandemque personam, filium patris esse partem, §. *ei vero. in Inst. de inutil. stipul.*

μᾶλλον δ' ἰστέ[iv.] Tres affert differentias inter parentes & liberos quo ad amicitiam. Cur afferat, paulo infr. adiungit. Primum igitur parentes melius norunt hos vel illos suos esse liberos, quam liberi se esse ab his vel ab illis procreatos. Nam parentibus nota est procreatio, liberis vt qui tum nondum essent, non item. Inter ipsos autem parentes mater magis nouit, vt infra ait Aristoteles *libro 9. capite septimo, in fin.* Quare & matrem certiore esse aiunt Iurisperiti *in l. quia. ff. de in ius vocando*. Pater enim semper incertus, etiam in legitimis nemo posset iurare talem suum patrem, etiamsi legitimus & iustus filius. Inde vsitatum hoc apud nos, vt liberi, quando parentes procedunt in publicum, sequantur patrem, & præcedant matrem.

καὶ μᾶλλον συνωκεῖται.] Altera differentia, parentes liberis magis esse cōiunctos, q̃ liberos parentib. Quod etsi mirū & pene paradoxū videt, cū eadē contrariorū sit ratio, tamē ab Arist. ita explicatur. Vniuerse igitur & generaliter ait, id à quo, coniunctius

iunctius esse orto quam contra, ortum ei quod procreauit, vt si quis dicat, pictorem tabulæ à se pictæ esse coniunctiorem, quam ipsi tabulam. Rationem adiungit, quia ortum proprium eius est à quo, non contra. Quid ita? quia ortum est eius, quod procreauit pars quædā, vt filius patris, quemadmodum dens, pili, ungues corporis, ex quo enascuntur, sunt partes. Partē autem totius esse propriam, non contra totum partis perspicuum est. Nam pars à toto vim suam omnem habet, & in eo continetur. Quare & liberi cum parentum sint velut partes, & proinde eorum proprii, & in iis tanquam cōprehenſi, cum, in quā, liberi ratione originis in ipsis parentibus velut contineantur: ratione autem sui plane à patre sint seiuncti, merito parentes dicendi sunt coniunctiores liberis, quam hi parentibus, cum à parentibus omnis proficiſcatur cognationis seu coniunctionis origo & nexus: cum inter partes & totum hæc sit analogia, vt totum maiorem habeat necessitudinem cum parte, quam contra, nisi sit totum, pars nihil est: secundo pars, quod pars, hoc habet à toto. Totum parte natura prius: natura, hoc est, perfectione & veritate: manus mortui non est amplius pars, pars humana totam suam vim & sanguinem quasi ex ipſo corpore hominis habet, & propterea maior affectio totius ad partem, quam partis ad totum. Hoc expresse cernitur in parentibus, matre præsertim, quam mitissime amare videmus liberos. Inde maior connexio parenti cum filio, quam filio cum patre. Magis est cognatum generans generato, quam generatum generanti.

καὶ τὰς ἀλλήλων.] Tertia differentia in temporis longinquitate seu interuallo posita. Nam longinquiorem esse parentum aduersus liberos, quam horum aduersus parentes charitatē, quod ex eo perspicui potest, quod parentes liberos ament statim à primo ortu, quamprimum vt sunt nati: liberi vero tum demum parentes ament, cum eos cognoscere & sapere cōperint.

ἐν ταῖς ἑκατέρωθεν.] Hic assertur vsus harū differentiarū. Nam ex iis efficitur, maiorem & vehementiorem esse & actiorem amorem parentum aduersus liberos, quam contra, & maxime matrum, quod ea tria cum in vtroque parente, tum maxime in matre reperiantur. Nam & hæc magis nouit, & magis videtur coniuncta, quia ex eius vtero, atque ita eius magis videat esse pars, & diuturnius quoque amare videtur, cum sepe absint patres, dum procreantur liberi. Sunt & aliæ causæ, cur matrum

matrum aciores sint affectus & περιγυ, de quibus infra cap. 7. lib. 9.

περὶ δὲ ἑξ αὐτῶν.] Ratio est, cur liberos amando videantur parentes seiplos amare, quia liberi sunt, quasi alteri ipsi, non plane ipsi & vni, sed alteri, quia reuera separati τὸ κεχωριστῶν, ut amicus est alter ipse ἐπεὶ αὐτὸς.

ἀδελφοὶ δὲ ἀδελφές.] Adhuc de patria; nūc de fraterna amicitia, cuius nexum in communi parente positum esse ait. Amant fratres, inquit, inter se, quia ex eodem nati, & proinde inter se quoque idem fere videntur. Nam ut eleganter Aristoteles τῶν τῶν αὐτοῦ ad illa, id est, ad parentes eadem facit, ut & ipsi fratres sint, inter se quasi idem. Formula:

Qua vni tertio sunt eadem, ea & inter se sunt eadem.

At fratres eidem tertio, nempe parentibus sunt eadem,

& quasi eadem persona, ut iam dictum.

Ergo & inter se quasi idem plane esse videntur, τῶν τῶν αὐτοῦ quam habent cum parentibus, facit, ut & inter se habeant quandam τῶν τῶν αὐτοῦ.

Sed quorsum hæc? nimirum ut causa amicitiae fraternæ unde pendeat, cognoscatur, & ea ipsa quam sit vehemens & necessaria.

διό φασι τῶν τῶν αὐτοῦ.] Huius autem τῶν τῶν αὐτοῦ, coniunctionis, confirmationem adiungit Aristoteles petitam ex phrasibus vulgo vstitatis. Nam hinc est, quod vulgo dicunt, Eundem sanguinem, Eandem stirpem esse fratrum. Sic Anchises apud Virg. lib. 6 de posteris suis Iulio Cæsare nimirum *Proijce*, inquit, *vela sanguis meus*.

εἰσὶ δὲ τὸ αὐτὸ.] Sunt igitur fratres quoque inter se quodammodo vna eademque persona, & si inter se ipsi diuersi, id est, non tam ratione sui sunt vnum quiddam, quā parentum.

μῆτρα δὲ πατρὸς φιλίαν.] Causam fraternæ amicitiae principem iam attulit, originem seu ortum. Hic & alias adiungit causas adiuuantes, tres potissimum, Educationem eandem, Aetatem & mores, ad quos & institutio & studiorum similitudo referri possunt. Nam dispares mores diuersa studia sequuntur, inquit Cic. in *Lalio*. Educationis quanta sit vis, cum per se notum est: tū ex amore collacteorum, quos vpeant nutricum & pædagogorum, quos erga cœptus à prima ætate amor vix vnquā intermoritur, ut est in *Lalio*, perspicuū est. De ætate eadem seu pari, quam Græci eleganter ἀμφιλιότητος vocant, con-

firmat Aristoteles prouerbio, *Æqualis aequalem amat.* de quo Erasmus. Diximus & supra quædam de ætate cap. 10. in fin. Huius certe dissimilitudine sæpe fieri scribit Plutarchus, cuius præclarus extat Commentarius *de fraterna amicitia*, ut grauissimæ interdum existant rixæ & dissensiones inter fratres, dum maior natu iuniori velut dominus aut velut pater imperare conatur, qui Plutarchi iudicio rectius faceret, si ut sodalis leniter iuniorem moneat, non obiurget ut patruus [patrem latini hominem acerbum] De morum similitudine confirmat Aristoteles ab exemplo sodalium, quos inter amicitiam copulari maxime dicat, morum & studiorum similitudine. *Qui moribus, inquit, sunt similes, fere sodales effici solent.* Atqui sodalium amicitia fraterna est gemina Ergo ut inter sodales, ita & inter fratres magna vis erit in morum & studiorum similitudine. Cæterum de ætate non solum est ea ad amicitiam constituendam spectanda. Qua de re videatur Cic. in *Lalio*. *omnino amicitia corroboretur iam &c.*

ἀρετῆς δὲ καὶ οἰ.] Tertius est gradus amicitia *συγγενικῆς* propinquorum, præter fratres omnium. Horum autem amicitia causa eadem est quæ fratrum, nimirum origo. Nam quod ab iisdem sint orti aut prognati, inter se amare solent. Cicero libro primo offic. *Prima societas in ipso coniugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. id autem est principium urbis, & quasi seminarium reip.* Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum una domo iam capi non possunt, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui: qua propagatio & suboles, origo est rerum. Sanguinis enim coniunctio & beneuolentia deuincit homines caritate. magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Verum quia propinquorum varii sunt gradus, alii alii propinquiore, alii remotiores: hinc & amicitia inter hos varii gradus existunt, ut alios inter maior sit amicitia, quo propinquior necessitudo: contra minorem ubi remotior, quo vel propius, vel longius à sanguinis autore ἀρχηγῶ seu parente absunt, eo vel sunt amiciores, vel alieniores.

ἔστι δὲ ἡ πόλις πόλις.] Quæ hoc loco inculcat Aristoteles, ea supra iam explicauimus capitul. septimo, & 12. Amicitiam libero-

liberorum aduersus parentes, & hominum aduersus Deum esse ex beneficentia, & tanquam aduersus eos, qui excellentiores sint, ob summa beneficia in liberos & homines collata.

ἐξ ὧ δὲ τὸ ἡδὺν.] Hoc non ad parentum & liberorum duntaxat, sed ad omnem *συγγενικὴν* amicitiam pertinere videtur, in hac nimirum & utilitates magnas & voluptates esse maiores multo, quam in amicitiiis alienorum. Quid ita? propterea quod maior inter illōs, quam inter hos sit consuetudo, victus vitæque sit communior. Nam certe inter propinquos maior solet esse consuetudo, quam inter alienos. Ex consuetudine autem & conuictu utilitates & voluptates capi supra explicauimus [homines acerbi & morosæ naturæ ad amicitiam non apti:] Hæc autem pertinent ad disputationem de trib. illis amicitiaz proprietatibus, virtute, utilitate & voluptate. Quæ etsi etiā inter alienos reperiuntur, tamē cæteris, ut loquimur, paribus, magis inter propinquos efflorescūt. [Sint viri boni, inter eos hæc reperiuntur: si sanguinis vinculum & nexus accedat, aliquid accedit]

ἔτι δὲ ἡ ἐν ἡμῶν ἀδελφικὴ] Hic rursus de fraterna amicitia, Eam plane geminam esse amicitiaz sodalium. Et quæ in hac eadem & in illa reperiri omnia nimirum utilitatem, voluptatem, conuictum, diuturnitatem, maxime si fratres sint viri boni & tres illæ, educationis, ætatis & institutionis morumque similitudines accedant. Quibus efficitur, ut hæc amicitia diuturno conuictu, & tempore tanquam igne spectata, sit constantissima & stabilissima, qua de re supra *capitul. tertio in fine.*

Similis est igitur fraterna amicitia ei, quæ inter sodales, id est, veræ, de qua supra: imo, quia fratres, etiam sodales esse possunt, atque ita duo concurrere: existimo fratrum amicitiam *ἑταίρικὴν* etiam antecellere, & efficiis & constantia. Quod ad reliquos propinquos attinet, inter hos pro gradu dissimilitudine, aut propius aut longius discedet à vera amicitia: proportionem quadā amicitiaz propinquorum, altera altera erit verior & stabilior, & *ἑταίρικὴν* ac fraternæ cognator.

ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν.] Adhuc de *συγγενικῇ*, ubi & quædam de *ἑταίρικῇ*. Hic de coniugali amicitia, quæ & ipsa syngenice pars quædam esse videatur. De qua hoc

primum, eam esse secundum naturam, non quod & cæteræ quoque amicitia non sint secundum naturam; sed quod hæc præter cæteras maxime videatur naturalis. Cæteræ amicitia mihi videntur partim dici posse ciuiles, partim naturales, sub ciuilibus complectamur *νεωτερας*, sub naturalibus reliquas *συγγενικην* & *ἐτραυλικην*. Nam & Cic. in *Lælio*, naturam amicitia *hetarica* [in toto tractatu Ciceronis tantum hetarica tractatur amicitia] quam in eo commentario solam explicat patentem esse ait, [causam huius amicitia esse naturam: natura rapimur ad amandum virum bonum] Itaque quod hic monet Aristoteles, charitatem inter coniuges esse secundum naturam ad *νεωτερας* & politicas amicitias spectare videtur, quæ non tam ex naturæ nexu, quam humanis passionibus conglutinantur [aliquid fieri naturæ quodam instinctu, & aliquid fieri pacto semper opponitur sibi] Quod & ipse Aristoteles subindicat his verbis, *αὐτὸν ποικίλον τὴν φύσιν*. Et si reuera & politica amicitia etiam secundum naturam est. Cui autem hæc inter coniuges amicitia sit secundum naturam, hæc affertur ratio, quod homo ad vxoriam conjunctionem sit propensior, quam ad ciuilem. Formula:

Sinatura est, quod homo sit amans politica societatis, idem autem ad coniugiatem est propensior, quam ad ciuilem.

Ergo & coniugialis magis est secundum naturam, Verum primum.

Ergo & secundum.

Antecedentis pars prior, hominem natura ad ciuilem societatem esse propensum, & supra dictum est, *lib. 1. cap. 7.* & explicatur latius *li. 1. Polit.* Altera pars, homines propensiores esse ad coniugiatem, quam ad ciuilem societatem, confirmatur duabus rationibus. Prior est, quia domus seu familia ciuitate, seu republica & prior est, & magis necessaria. Prior quidem, (ortu non natura) quia pars, qua de re latius *lib. 1. cap. 7. oeconomix* in fin. & *lib. 1. Politix* cap. 2. magis necessaria quia absq; procreatione, qui vnus est finis conjunctionis vxoris, ciuitas esse nequeat *li. 1. oeconomix* c. 3. Prior igitur & magis necessaria est coniugum societas quam ciuium. Ergo magis naturalis. Ratio connexi, quæ enim priora & magis necessaria, eadem fere & magis sunt naturalia seu ex natura. Nam & natura est antiquior, & ea fere quæ maxime sit ne-

sit necessaria, continet, hominum inuenta, & recentiora fere sunt, & minus necessaria, & ἐν περιόχῳ, ut vocant græci. Altera ratio, quia & beluis hæc coniugum coniunctio est communis. Ergo magis naturalis, qua ratione & Iuris Consulti vtuntur hac ipsa in re, quo loco docent, coniunctionem hanc esse Iuris naturalis, sub *Tit. de iustitia & iure*. constat igitur coniunctionem hanc inter coniuges maxime esse secundum naturam. Nam si politica est, ut est, multo magis erit vxoria coniugialis, vxorium intelligitur etiam maritale. Regium tribuitur etiam vxori, sic vxorium etiam marito.

Τὸς μὲν ἐν ἀλλοῖς.] Quod modo dictū coniunctionem hanc & cum beluis esse communem, hic distinctione adhibita explicat. Nam communem quidem cum hominibus esse & beluis sed non ad eundem modum, neq; ad eundem finem. Nam in beluis eam procreationis duntaxat causam esse: in hominibus vero & huius, & vitæ totius, conuietus qui causa, atque mutuorum officiorum ad vitam recte peragendam. Nam & marito & vxori sua constat distincta esse munera, & virtutes, & officia, quæ in commune conferunt vitæ causa. Beluæ ut sint, homines ut bene sint, conueniunt, inquit eleganter Aristoteles in *oeconom. lib. 1. cap. 3.*

Διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς.] Hoc alterum de amicitia coniugum, in ea & vtilitatem & iucunditatem in esse, atque adeo harum rerum causa videri coire, ex iis, quæ modo sunt allata de conferendis in commune suis cuiusuis vtilitatibus & officiis, & de conuietu, qui absq; voluptate esse nequit, virtute tamen & hanc conglutinari adiungit Aristoteles (notum est has esse tres amicitia causas, virtutem, vtilitatem & iucunditatem) inter probos, præsertim cum sua cuiusuis sit virtus, quod supra explicauimus *cap. 11.*

Ὅτι δὲ πρὸς δὲ τὸν.] Hoc tertium de hac amicitia nimirum de eius stabilitate & firmitate. Nā præter cætera stabilitatis adiumenta, de quib. supra *c. 3. in fi* & alibi huic præcipuā esse stabilitatis causā, liberos. Nā hos esse suauissimū huius amicitia vinculum. His aut amicitia hæc firmiorē effici, docet Arist. duob. argumentis. Prius est, quia q̄ carent libris, inter eos dissidia & diuortia fieri cernantur. Alterum est, quia liberi, commune est vtrique coniugi bonum, vtrique chari. Atqui omne commune bonum continet, & arctius vincit societates. De quo axioma latius Aristoteles *lib. 2. Polit. cap. 1. & 2. contra*

Platonem societates contineri communi bono. Quando iungat alter alterum, manent societates; ubi quisque suum commodum querit, omnia distrahuntur. Plato hoc principio nixus, omnia voluit esse communia.

ὅτι δὲ πῶς οὐκ ἐβίοντες] Hæc clausula est de officiis, quæ quibus amicis tribuenda sint, hoc autem inde cognosci posse, quod ius alteri sit a versus alterum, quod utrumque cognitur est difficilimum, sed de hac quaestione infra: ad quam quaestionem & hæc pertinent magis huius loci propria. An filius patrem magis amare debeat, quam matrem: An parentes filium magis, quam filiam: An in dilectione constitutus vxore & filio, & rursus vxore & parente, huic potius quam illi sit opitulandum: An omnes denique fratres eodem amore complecti debeamus? Ad has quaestiones responderi breuiter ita potest, patrem magis esse diligendum quam matrem, tum quia pater huius amicitiae generis est autor & caput, tum quia amor maternus, etsi est vehementior, paternus tamen est verior & iustior, utpote consideratior, & consilio ac maiore cum prudentia. Quare & dignior, cui par vel maior amor reddatur. Rursus quam quaestionem prætermisimus supra, pater magis est diligendus quam filius, quia filii sumus creditores, patris debitores id est, parentibus debemus, illis non ita, id est, filii nobis. Filius autem & filia pari amore complectendi videntur, quia eadem in utrumque amoris est causa, procreatio. Nam familia quæ per filios non per filias propagatur, non tanti esse debet, ut ius naturæ evertat. Fratres autem pares, pari amore, impares impari sunt prosequendi, ut fratri etiam sodali plus tribuendum, quam fratri non sodali. Ex tribus duo docti inter se magis amabunt, quam tertium indoctum. Ratio huius quaestiones est, quia similitudo patens est amicitiae. Sed quid si, inquit aliquis, ex tribus duo sunt indocti, tertius doctus, an indocti inter se magis amabunt, alterque alteri plus tribuet quam tertio docto? minime. Nam cui plus deberetur, plus quoque tribuendum est, atque ita similitudinem vincit dignitas, & quæ in Rempubl. manare possit utilitas. Comparatio autem coniugum cum parentibus aut liberis est difficilior, ex Aristotele is tamen sententia dicendum videtur, plus tribuendum liberis & parentibus, quam coniugi: liberis quidem, quia conjunctionibus, utpote nostri velut partibus: parentibus vero, quia plus meritis. Sic lib. 3. offic. Cic. similes quaestiones habet. In periculo vxoris ne an pater iuvandus

mereri. Hoc enim & virtutis & amicitiae est proprium, alteri & amico benefacere. Hi igitur alter alterum beneficiis afficit, & alter alteri reddit non sollicitus tantundemne accipiat, nec ne: cum, ut dixi, non in fructu, sed in ipso virtutis & honesti amore consistat haec amicitia. Eadem & voluptatis est ratio. Nam & qui ex hac sunt amici, eadem utrinque potiuntur: quod si non, certe ipse sibi potius attribuat, cur amplius cum eo agat, à quo voluptatem nullam capiat, quæ in convitio & consuetudine in hoc amicitiae genere cernitur. Hinc voluptas capitur ex consuetudine, quādiu delectantur consuetudine, alter alterum non reprehendit. Ridiculum namque sit, eum reprehendere, à quo possis cum velis discedere. Quod in amicitia ex utilitate non ita licet, ut & ipse Aristoteles in *Eudem*. Sic dedi tibi centum coronatos, sperans aliquid aliud: si non reddēs, possum te tanquam ingratum accusare: in voluptate tamen utrinque aliud praestatur, cum adest consuetudo. In his igitur duobus amicitiae generibus rarè admodum sunt accusationes, etsi in ea, quæ ex virtute, hoc est, in verissimā, obiurgationes & monita sunt frequentissima, inquit Cicero, in *offic. libro 1. & in Lelio*, ubi de adulatione. In ea autem, quæ ex utilitate, cur sæpius occurrāt accusationes, eandem illam affert causam, quia utrinque querantur, se non assequi quæ velint. Nam qui utilitatem querunt, accipientes quidem beneficia ab aliis, semper & amplius querunt, & minus quam dignos se arbitrentur habere se conqueruntur: dantes vero contra pares se esse negant: reddere omnia, quæ alter nimia postulat, atque hinc querelæ, rixæ, altero plus petente, altero negante.

[*hoiæ dē hēdētiæ.*] Quod modo dictum Amicitiam ex utilitate, querelis & accusationib. maxime esse obnoxiam, distinctius hoc loco & accuratius explicatur. Neq; enim etiā hanc omnem peræque accusationibus esse obnoxiam, in alia plus, in alia minus esse accusationum. Amicitiam igitur hanc facit bipartitam, Morum unam, alterā legum. Quam divisionem non absimilem esse ait ei, qua ius tribuitur in id quod lege seu scriptum, & in non scriptum. Cuius pars aliqua est æquum bonū, quod huc maxime pertinet. De qua re supra *li. 5. cap. 7. & 10 & lib. 1. Rhet.* Nam ut in iure quod lege, omnia sunt certa & definita, ut scripto comprehensa, in æquitate incerta omnia & infinita: ita & in amicitia ex utilitate officia alias

alias sunt certiora, alias contra, & has quidem partes deinceps explicat. Nam cum aliquid indulgetur contra scriptam legem, est quædam æquitas.

γίνεσθαι ἐν τῇ ἐξαιρέσει] De hac clausula paullo infra.

ἐστὶ δὲ ἡ νομιμή.] Hic igitur de altera parte, quam vocat νομιμήν, exemplo iuris, latine reddunt legitimam. Budæus in commentariis legalem [est barbarum legalis] rectius fortasse lege [ius legitimum non dicitur, sed ius lege. Sic Cic. in lib. 1. ad Herennium, legitima enim non dicuntur iura] Eandē & Politicam vocat in Eudem. propter officia seu dona utrinque summe paria. Cuius generis æqualitatem politicæ esse propriam, notum est ex cap. 5. supra. De hac igitur primum, Eam contrahi certis legibus & conditionibus, & esse de re certa; quoad æstimationem seu pretium: id namque valet particula ἐν ῥητοῖς, quæ Græci in rebus contrahendis & conuentionibus certis ac definitis uti solent. Quare & mox hanc fieri ait κατ' ὁμολογίαν, ut & in Eudem. quia pacto inter huius generis amicos definiatur, quid alter alteri pro accepto beneficio reddere debeat, quemadmodum fere interemptorē & venditorem inquit in Eudem, verbi gratia donat alter equum ea conditione, ut mox par earum accipiat Anglicorum, atque ita hæc illa est amicitia, in qua omnia ad calculos, ut ait Cic. in Lælio reuocantur, & par pro pari exquisitissime redditur. Hæc autem & ipsa duplex est, altera strictior, altera paullo laxior, utraque tamen pacto & certe strictior est ea, in qua nullo interposito tempore aut mora, continuo reddatur beneficium tanquam de manu in manum, inquit eleganter & hic & in Eudem. Aristoteles prorsus sordida & mercenaria seu ἀγοραῖα. Altera est liberalior, ut quæ amico ad satisfaciendum moram seu intervallum aliquod largiatur, in qua quidem & ipsa certum est & definitum quid debeat, quid & quantum reddi debeat, morā tamen habet amici propriam. Cuius generis negotia seu beneficia, quia ex quadam indulgentia & fide, (neque enim statim reddi hic nobis postulamus, sed cū amico erit commodū) pendent. Hinc fieri ait Aristoteles, ut si postea fortasse non reddat alter, tamen cogi nequeat, propterea quod nulla harum rerum apud quosdam sunt iudicia, ius non dicatur ad repetendum, sed omnia fidei permittantur, quod inter bonos, ut dicitur bene agier oporteat,

cuius generis sunt contractus illi, quos I. C. bonæ fidei vocant, de quibus & Cic. li. 3. offi. *Quintus quidē Scauola &c. & li. 3. de de Natura Deorum*: quod idem quorundam (quos intelligat, nondū reperi) & infra li. 9. c. 1. & in *Eudem. li. 7. c. 10.* commemorat. Ex quibus locis, q̄ mirum est, hoc perspicue cernitur, apud eos omnium contractuum voluntariorum, emptionis, mutui, depositi, locationis &c. nulla fuisse iudicia, sola in fide contrahentium constituisse. Ad eundem igitur modū & amicitia hæc liberalior fide niti videtur: demum disputatio de contractibus bonæ fidei I. C. hoc instituto aliquo modo declaratur. Eo equum 100. coronat. non statim satisfacio, sed post aliquot dies, incidit quiddā, vt tibi non satis faciā, equus vitii aliquid habet, quamuis hoc non expressum, leges tamen dicunt, si quid tale incidat, diminuendū de pretio. In contractibus enim bonæ fidei ex æquitate & largitate agendum, si quis locauerit agrum vel vineam, & vindemia non bona propter tempestates cœli, conductor an cogatur soluere, quæstio est si pactum & promissionem spectes, cogitur soluere: sed propter huiusmodi accidentia diminuunt I. C. aliquid de pretio: hoc fit in contractibus, quos vocant bonæ fidei.

[*ἡ δὲ φιλία &c.*] Altera amicitia ex vtilitate species, quā hic & in *Eudem.* vocat *φιλίαν*, & infra li. 9. c. 1. *τὴν ἡθελών*, latine moralis seu morū dici potest, quā & in *Eudem.* vocat *ἑταίρειαν*, seu sodalium, hic explicatur. verum hoc sciendū hoc nomine dici non tantū hanc ex vtilitate speciem, sed eam quoq̄, quæ est ex virtute, atq̄ adeo hanc ex virtute verius & magis proprie ita dic: alteram similitudine potius quadam, qua vt in vera, ita & in hac ex vtilitate nihil sit definiti aut certi, & videatur hæc quoque vt vera propter virtutem esse, cum reuera non sit, vera igitur amicitia vere est moralis, altera simulata, vt est apud Aristotelem lib. 7. *Eudem. cap. 10.* & infra lib. 9. cap. 3. Moralisis igitur hæc amicitia, non vt prior certis conditionibus & legibus astringitur, sed solutior est, & laxior, atque adeo veræ amicitia imitatrix. Nam vt amico beneficium hic dari solet, nimirum vnde nihil vicissim emolumenti speratur, quod inter amicos fieri solet. Hoc igitur vultu & fronte datur beneficium, animo tamen alio nimirum vt tantundem, vel plus etiam & cum cumulo, quod iubet Hesiodus, vt est apud Cic. li. 1. offi. & in *Lalio*, recipiat: quasi non tam donarit quam commodarit vel mutuo dederit adeo quidem, vt nisi si tantum recipiat

tipiar, alterum vt ingratum, gratiter accuset. Huius autem simulationis (quæ à vera amicitia longissime abhorret, in qua nihil fictum, nihil simulatum esse debet, inquit Cic. In Lælio) causam esse ait Aristoteles, quod plerique mortales honestum quidem specie tenus & κατὰ εἶδος, vt ait Aristot. in Eudem ἐν ἀπορχαίῳ, & necessario & dicis causa, [Sic Iuris consulti] vtile vero reuera persequantur, atq; ita benefici quidem videri volunt, & benefacere, sed reuera bene affici malunt, quia illud quidem sit honestius, hoc vtilius. De quo honesti & vtilis confli- ctu Cic. lib. 3. offic. maxime reperitur in Rebus pub. vbi plerumque utilitas praefertur. Et hoc est quod & Cicero ait in Lælio: virtute enim ipsa non tam multi praediti esse quam videri volunt. Ex his perspicuum est in vtroq; amicitie ex utilitate genere querelas & accusationes reperi, vbi acceptorum, & datorum non par fuerit ratio: sæpius tamen in morali, quàm in ea quæ lege, propterea q̃ in hac omnia sint certa & definita, in illa nō itē. Atqui rebus omnibus certis, vbi scitur, vtrinq; qd sit datum, & quid sit reddendū, atq; vbi certis patris id actum fuerit, vix quidem querelæ hic exoriri poterunt. At in morali alter sæpe accipit tanquā ab amico, nihilque redditurum se existimat, alter vero tantundem [seu sæpius] vel amplius expectat, facile vt rixæ & querelæ exoriantur, necesse est, inquit Aristoteles in Eudem.

διωκεῖται δὲ ἀντιποδοῦν] Explicat hic quemadmodū reddendū sit. & in eo se quis gerere debeat, locus est perobscurus. Reddendum igitur ait, & primū quidē pro dignitate accepti, id est, tantum quantū acceperis, quāsi pacto & certa lege, non tanquā amicus beneficium acceperis κατὰ δόξαν ἐπὶ ῥητῶν, quin etiam non reddendū tantū, sed verbis quoq; id declarandum te gratū & memorē futurum, magis tibi eū conciliandi gratia, καὶ ὁμολογήσας &c. Tantundem igitur reddendū si quidem possis, si locuples & copiosus sis, sin minus, vt pro facultatib. tamē, καὶ διώκειν, inqt infra capite proximo in fine. Nā vt ne dii quidem ipsi aut parentes, quibus tamen plurimum debeamus, hactenus sunt contenti, vt ea illis præstemus pietatis officia, quæ possumus, nō quæ debemus aut volumus, inquit eo loco Aristot. ita & amicus iste amplius à nobis vix est postulaturus. Hoc primū. deinde reddendū spōte sua & vltro nō flagitatus aut inuitus. Nā alioqui sibi quis amicū parare velle videatur inuitum, quod est perabsurdum : in amicitia namq;

omnia

omnia debent esse voluntaria. Difficile est, inquit Xenophon *li. 2. memorabil.* Socratis amicum habere inuitum & reluctan-
tem. Formula: si reddatur sponte, efficeretur ut amicum sibi
quis velit inuitum aliquem. Ratio connexi, quod is qui acce-
pit, si flagitetur ab altero ut reddat, idq; facere recuset, quia ut
ab amico accepisse se dicat, alter vero se neget amici animo
dedisse: hic certe si accipiens perseveret, & datori persuadere
velit ipsum sibi amicum dedisse etiam repugnanti & neganti,
efficeretur, ut illum sibi velit amicum reluctantem & inui-
tum. Et sic accipiendum puto versiculum *ἀκροῦ καὶ φίλου*. At-
que ita hic qui accepit tanquam deceptus ab altero, amici
vultum tamen reddere debet cuius simulationis causa monet
postea Aristoteles videndum diligenter initio, quid, à quo, &
quamobrem accipiat, ut secum perpendat, an accipere, an
vero recusare debeat, ne postea rixæ & cōtentiones suborian-
tur. Hanc igitur cautionem præscribit Aristoteles accipienti,
his verbis, *ἐν ὧν ἢ ἐπισκεπτόν*, dantis autem duplicem hunc
animum & simulatum grauissimæ infra reprehendit *c. 3. lib. 9.*
Ad hunc igitur modum reddendum est, quod acceperis in
moralis hac amicitia. Nam de hac tantum hic agitur. Quod
præceptum Aristotelis si teneatur, non facile locus erit accu-
sationibus. Verum dicet aliquis, si tantundem est reddendum
eademque ratio debet esse accepti & dati, interdum fit, ut quæ
sint accepta, danti quidem habeantur ut magna, accipienti ut
exigua. Quæti igitur potest, utrius hic iudicio sit stādum, ac-
cipientis an dantis? accipientis inquā utilitatē, an dantis benefi-
centia, æstimatio sit faciendā? De qua quæstione Aristoteles
breuiter hoc loco, accuratius infra *lib. 9. cap. 1.* cui quæstioni
gemina est ea, teste & ipso Arist. in *Eudem* de re nummaria, de
numis utrius temporis æstimatio sit spectanda: contractus
an solutionis, de qua Iuris Consulti recentiores. Hinc semel
in toto orbe Romano, in summa inopia cōtra Annibalem in
secundo bello Punico mutatio fuit numaria. In his Carolus
Molineus in *lib. de usuris extremo*. De hac igitur quæstione
breuiter adhibita distinctione ita Aristoteles; vel enim ex uti-
litate est amicitia, vel ex virtute. Nam in hac dantem: in illa
spectari accipientem. Differentiæ ratio hæc adiungitur. In ea
quidem, quæ ex utilitate his verbis *ἄπρος καὶ δὲ δειόμενος*, quia
accipiens is est, qui petit & opus habet, & cuius inopiæ suble-
uandæ se accommodat alter, ab eoq; tantundem, quantū illi
præsti-

præstiterit, expectat. Omnia igitur quia ad accipientem accommodantur, merito & huius utilitate metiendum est beneficium. In ea autem, quæ ex virtute, contra accidit, propterea quod, ut inquit Aristoteles, τῆς ἀρετῆς ὅδ' &c. virtutis & morum (nam de amicitia virtutis agitur) vis, omnis & momentum sit positum in προαίρεσις & animo seu voluntate, ut supra explicatum lib. 2.3 & 5. Proxresis igitur & animus dantis, mensura erit & norma beneficii, ad quam datorum ratio exigi debeat. Formula.

Quod optimum in suo quodque genere, id norma est & mensura, ut supra lib. 3. cap. 4.

At proairesis in virtute, & proinde in amicitia quoque, ex virtute est τὸ κύριον, summamque vim habet.

Ergo & norma esse debet.

In hac igitur ex virtute amicitia, cum nullæ sunt accusationes & querelæ, quod & supra cap. 4. & hic iteratur, tota est ἀνέγκλητος & ἀδιάκλητος, inquit eleganter Arist. tū beneficii ratio expenditur, non accipientis utilitate, sed voluntate dantis, [temporibus quidē augetur & minuitur beneficiū & officium] Et hæc quidem de amicitia ex utilitate, & ea, quæ ex virtute. Nā de ea, quæ ex voluptate, hic prætermisit, infra explicat lib. 9. cap. 1. Denique exempla de Amicitia ex virtute in muliercula in libris Evangelicis, quæ exiguum quiddam in gazophylacium coniecit. Theophrastus. Non spectatur, an quis magnas & sumptuosas hostias mactet, sed an sæpe. Frequentia enim ostendit animū piū; magnitudo & sumtuositas, diuitias. In Papatu semel iuravit eceñ magno cū fastu & pompa, non pietatis. Pietas indicatur ex frequentia, &c.

CAPVT XIV.

COMMENTARI I.

Διαφέρονται δὲ καὶ ἐν ταῖς.] Hic de dissidiis & accusationibus amicitia eius quæ inter impares, quam Excellentia vocant: primum vnde nascantur: 2. quomodo tolli debeant. Vbi & de officiis liberorum aduersus parentes, & hominum aduersus Deos.

Διαφέρονται δὲ καὶ ἐν.] Ait igitur primum & in Amicitia excellentia dissidia reperiri, quibus non sublati & ipsa tandem diri-

dirimatur. Mirum autem nō est, in hoc amicitiae genere querelas existere, ut quę fere tota ex utilitate pendeat, quod supra diximus. causam autē dissidiōrū adfert hoc loco Arist. quod amici uterq; sibi plus tribuendū existimet, tam inferior quam superior. Nā superior quidē virtute plus sibi deberi ait, quod bono semper plus debeat: utilitate quoq; superior item plus præstari sibi æquum censet, q̃ in nullam partem utili, æquam tamen partē tribui iniquum habeatur. Est & altera ratio, sed utilitatis amicitiae propria, quia alioqui non tam esset amicitia, quam Liturgia seu munus, (sic. ἡ. græci vocant Liturgias, quę Iuris consulti munera patrimonii, vel mixta potius) si vnus alteri semper profit, nullam vicissim capiens ab eo utilitatem. Hinc Liturgiæ apud Athenienses, quando quis debebat sustinere munus, in quo semper necesse fuit facere sumptus. Attica Respub. pauperrima, sed generosa, magni nominis, propter eruditos viros & magnos animos. Inde Liuius: non tam opibus quam animo bellum gerunt. Bellum quando Athenis gerendum, cui diuiti iniungebatur ut duas naues conficeret suis sumptibus bellicis: huic dicebatur: *Tu eris præfectus, habebis imperium*, pro honore exhauste debebat suum patrimonium, sua pecunia milites alere, donec bellum conficeretur. Talia munera, quia habebant adiunctum hoc onus patrimonii exhaustiendi, vocabantur Liturgiæ. Liturgia munus, cui annexum onus patrimonii exhaustiendi, proprie Iuris consulti tria genera munerum recensent. I. personale: II. patrimoniale: III. mixtum, cum & operam meam præsto, & nummos quoque, siue exhaustio patrimonium. Qua ratione utitur & Aristoteles in *Eudem.* & eodem verbo libro 7. cap 10. *ἡ δὲ εἰς δὲ αὐτὸν* &c. Ad summam, societati similem esse volunt amicitiam, honorum aut pecuniarum: cuius societatis hæc solet esse ratio, ut qui plus in eam contulerit, plus quoque lucri auferat, ut est apud Iuris consultos sub tit. *pro socio*. Ad eundem modum & in amicitia fieri debere, ut qui virtute aut utilitate antecellat amicis, ei quoq; plus debeat aut tribuatur. Atq; ita fere hi, qui virtute aut diuitiis & opibus præstant. Contra inopes & ipsi sua habent argumenta, quibus plus sibi tribuendum dicant, de quibus Aristoteles peripicue. *οὐ δὲ ἐν δυνάμει καὶ ὁ χεῖρον* &c.

ἡ οὖν δὲ ἐν ἀλλοτρίῳ [Hic Aristoteles priorem controuersiam velut arbiter honorarius dirimit, optimo adhibito temperamento

mento. Nam utrique plus quidem tribuendum, sed aliud atque aliud. Nam cum æqua utriusque videatur postulatio, & utrique plus tribuatur: ita rem temperat & moderatur Aristoteles, ut superiori plus tribuatur honoris, inferiori plus lucri, uni eidemque utrumque; non item confirmat exemplo civitatum, quibus notum est amicitiam esse similitimam. Ergo quemadmodum in civitatibus ei qui nihil in Reip. beneficii contulerit, honos nullus: (publica namque & communia bona, in quib. & honos, quæ Arist. eleganter hoc loco vocat publicum quiddam, tanquam publicam quandam mercedem & præmiū) ei aut qui contulit, siquid facultatibus honos reddi solet: si opera, forte quæ tenuior, aut pecunia quoque; si δωδὲκ. σ. sic legendū) munera potius curet quam honores, si sit auarior, huic pecunia, servata nimirum æqualitate Geometrica. Nam ut & honorem & utilitatem utrumque simul ex Repub. quis capiat: ita & neutrum ut capiat benemeritus, iniquum est, omnibus namque in rebus deteriore partem obtinere est grave. Ergo ut in civitatibus nunc honos, nunc pecunia redditur bene merentibus, pro meritorum ratione & analogia: ita & in amicitiiis est faciendum, ut amico vel utilitate, vel virtute excellenti reddatur honos ab altero, adiuto alterius vel virtute, vel utilitate: atque ita ut unus honorem, alter percipiat commodum, neuter utrumque. Quod ipsum, seu quam remunerationis rationem & æquitatem confirmat & Aristoteles in his verbis, τῆς μὲν ᾧ ἀπ' αὐτοῦ &c. eo quod honos virtutis & beneficentiæ sit præmiū: utilitas autem & lucrum inopiæ sit subsidium. Recte igitur si honos virtutis & beneficentiæ est præmiū, utilitas inopiæ subsidium, rem ita moderatus est Aristoteles,tribuendo virtute vel utilitate excellenti honorem, inopiæ & inferiori utilitatis subsidia. Officium igitur faciet inferior, si superiorem obseruet & colat, eumque pro beneficiis honore prosequatur. Honos est solus, quo remunerari possit superiorem, eoque hic contentus esse debet, cum virtutis & beneficentiæ nullum sit præstantius præmiū, quæ de re extat elegantissimus locus in oratione pro Myrana. Homines tenues, inquit, unum habent in nostrum ordinē, aut promerendi aut proferendi beneficii locum: hanc in nostris petitionibus operam atque affectionem, à quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deascimus, si uno Basilica spaciā
hōne.

honestamur, diligenter observari videmur & coli &c. Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii Cato: sine eos qui omnia à nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere possint. Idem & alteram reddendi beneficii rationem tenuioribus dat lib. 2. offic. nimirum gratiarum actiorem: nimirum enim inquit, inops ille, si bonus est vir etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. Respublica namq; non habet fere alia præmia quam honorem.

ἀντιδοῖν τε δὲ.] Tertia est retributionis huius Aristotelicæ ratio & cōfirmatio, cur inquā honos reddi debeat ab inferiore superiori, quia hac ratione reddatur id q̃ potest. Quæ aut̃ quis potest, si præstet amico, officiū fecerit. Nihil namq; postulat aliud amicitia, vt pro facultatibus, hoc est, id quod potest, amico præstet, amplius non itē, vt potē quod ne præstare quidē possit. Exemplo sint Dii & patētes, quib. certe pro merito retribui satis non potest: satis est, si pro facultatibus tamen iis retribuat, his sunt contenti & Dii & parentes. Sic igitur & in amicitia, non tam quod pro meritis, quā quod facultatibus postulat. Quare & tenuis si quod potest, id est, honorē superiori reddat, nihil est, quod queratur superior. Est aut̃ præclara hæc Arist. sentētia, Deo & parentib. nunquā pro meritis satis reddi posse. quā & infra iterat *li. 9. c. 2.* quo pertinet & eiusdem Aristotelis sententia apud Laertium: *Parentibus qui liberos instituendos curarint, plus deberi honoris & gratiæ, quam qui neglexerint, quod hi viuendi tantum, illi bene quoque beateque viuendi autores sint.*

διὸ καὶ δόξουσιν.] Quia modo facta est parentum mentio, & officii, quod liberi parentibus debeant: hac arrepta occasione adiungit, parentibus ius esse liberos abdicare ἀπείρνω (quod vltatius græci dicunt ἀπορρῖνω, teste imperatore in *l. 6. C. de patria potest.*) liberis patrem non item. Abdicatio græcis vltata, Romæ rarior, nihil erat aliud, quam liberorum à familia reiectio, & alienatio, græce ἀπορρῖσις, quia sub præconis voce publice celebraretur, vt est apud Platonem libro nono de legibus: de qua mentio est & apud Quintil. libro tertio, & 7. apud Senecam libro secundo controuersiarum, & Hermogenem aliquoties. Et extat Luciani abdicatus. Abdicacionis autem formulam mihi reperisse videor apud Valerium Maximum libro quinto capitul. octauo: vbi Torquatus & filium ait hunc in modum

modum. (Abdicationis solennis formula.) *Cum Syllanum filium meum pecunias à sociis accepisse mihi probatum sit, & Republica, & domo mea indignum iudico, protinusque è conspectu meo abire iubeo.* Nunc ad rem. Cur igitur patri sit ius abdicare filium, non contra, rationem hanc affert Aristoteles, quod patris debitor sit filius, & quidem perpetuus, maximeque rei: pater autem filii sit creditor item perpetuus. Formula:

Creditori ius est dimittere debitorem, non contra.

Atqui filij creditor est pater.

Ergo & eum dimittere, hoc est, abdicare potest, non contra.

Assumptionis ratio, cur pater creditor sit filii, quia ut filius omnia faciat, nunquam tamen paria, ut dicitur, faciet paternis beneficiis, semper igitur erit debitor.

ἀπὸ τοῦ δὲ ἰσχυροῦς ὡς δέ τινος.] Et si ius & potestatem hanc esse patri aduersus filium, iam docuit: raro tamen parentes eam exereere hoc loco ad ungit, cum quia repugnat amor patrius *πατρὶς φιλίας*, eiicere filium domo, tum, quia & ipse pater sui quoque commodi memor esse debet, & praesidii, quod aliquando senex à filio capere poterit. Quod humanum esse ait Aristotel. non reiicere temere ea, quae subsidio nobis esse possint. Sic. n. accipienda haec verba, *τὸν ἐπὶ τὸν πατέρα αὐτὸν παρὰ τὸν πατέρα*, &c. quo modo & infra *lib. 9. cap. penult. in fin.* hoc verbo *διὰ τὸν πατέρα* est usus, pro aspernari seu reiicere [aspernari non ut vulgo *contemnere* significat, sed *reiicere*] Non temere igitur hac potestate utitur pater, nisi aduersus plane perditum. Cæterum & de abdicationis causis videatur Quintil. *lib. 7. cap. 4.* & Alciatus *libro 2. disputationum cap. 27.* Sic igitur pater aduersus filium, ac hic aduersus patrem aliter se gerit. Nam & facile à patre discedit, & auxilio illi esse negligit, maxime improbus, praesertim cum haec hominum fere sit natura, ut beneficium accipere quam dare malint, ut cum damno coniunctum. Quod idem de humano ingenio dictum, & infra iterat *lib. 9.* Aduersus quos filios teneatur hoc. Cicero dictum de Aruspicum responsis. *Parentibus, inquit, nos primum natura conciliat, quos non alere nefarium est.* Hinc nefarium, impium, & sceleratum apud veteres idem valent.

FINIS LIBRI IIX.

Yy

LIBER

LIBER IX.

ARGVMENTVM.

DE summa & argumento huius libri & sup. non-
nihil initio lib. 8. quem librum imperitorum in-
star coquorum secant & diuidunt plarig, valde
imperite. Nos tres faciamus partes, quarum pri-
ma persequitur Aristoteles institutam de querelis & officiis
amicitiæ disputationem. Altera pars cap. 4. 5. & 6. continetur,
eag, bipartita. Nam priori membro norma adfertur officio-
rum amicitia; Qua ratione & hoc membrum ad primam to-
tius libri partem referri potest. Altero membro explicantur
Beniuolentia & concordia, tanquam amicitia affines. Tertiū
denig, parte sex grauissima questiones, sex deinceps capitibus.

CAPYT I.

COMMENTARI.

Persequitur hoc capite disputationem de causis accusatio-
num, cuius duo sint membra, quorum priore de amicitia vo-
luptatis & amatoria: posteriore de beneficiorum æstimando-
rum norma explicetur. Aristotel. in Eudem. lib. 7. cap. 10. in fin.
magnam scribit esse difficultatem in æstimadis beneficiis. in-
ter impares: vt inter præceptorem & inter filium, inter Amā-
tem & Amasium. Qua de re & hoc loco explicatur, quæ ad-
hibenda sit norma, canon seu regula & μέτρον.

cu ἀπίστοις δὲ ταῖς.] Attingitur initio, amicitia inter impa-
res normam esse *μετὰ λόγον*, hac & æquari & conseruari hoc
amicitia genus: qua de re supra lib. 8. Verbi gratia, in Politica
amicitia, vt inter tutorem & agricolam inter se permutantes,
nisi adhibita proportionem res explicati non potest. In qua qui-
dem ciuili amicitia res est facilissima propter nummi usum &
facilitatem, quem & hoc loco & supra lib. 5. eleganter vocat,
communem rerum contrahendarum mensuram.

cu δὲ τῇ ἐρωτικῇ.] Hic de amatoria amicitia, de qua & supra
lib. 8. cap. 4. & 8. in fine. Hic assert causas dissidii & intentus
huius

huius amicitiae, querelarum & accusationum. Ait igitur saepe amatorem conqueri hac de causa, quod cum ipse amatum vehementissime depereat, non redametur pro dignitate, nimirum, quia fortasse indignus, quiq; nihil admodum amore dignum habeat, deformis pura, vel rusticus, ut supra *lib. 8. c. 8. in fin.* Contra amatus stomachatur & accusat amantem, qui multa quidem pollicitus ipsi, nihil tandem praestet. Sic igitur querelae inter hos existunt, maxime si alter voluptatem, alter spectet & capret utilitatem. Quae duo si uterlibet non assequatur, quibus tamen solis cohaeret haec amicitia, dissolvatur, & intereat necesse est. Sublato vinculo res dissolvatur, oportet, quod sup. *lib. 8. cap. 4.* explicatum. Haec igitur amicitia, quia re admodum fluxa & instabili nititur, & ipsa quoque instabilis & caduca sit, necesse est, quod contra fit in vera seu morum amicitia, quod supra *lib. 8. cap. 3.* explicatum.

[*Διὰ τὴν ἐξουσίαν δὲ, καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν.*] Causam dissidii unam attulit, inter voluptate amicos: quod ea, quorum gratia amicitiam colant, non assequantur, alter voluptatem, alter utilitatem. Hoc autem loco & alteram dissidii causam affert, nimirum si assequantur quidem illi quaedam, sed non ea quae expectarint, quae velint. Nam ut eleganter Aristoteles, perinde esse, aliud quam quod velis accipere, quam plane nihil: tam dolere qui aliud, quam velit, quam qui nihil acceperit, verbi gratia, si citharcedo pro voluptate, quam aliis canendo adfert, reddatur non pecunia, quam tamen solam spectat, sed voluptas, ut olim quidam citharcedo quo melius caneret, eo maiora praemia pollicitus, cum postridie ea peterentur, respondisse fertur, se illi voluptatem pro voluptate parem, & quidem maximam reddidisse in eo. [Hoc male explicant omnes interpretes] firam, quod magna illi esset pollicitus. Nam promissa ipsa & spes maximam Citharcedo voluptatem attulisse videretur. Atqui ita explicat Aristot. *in Eudem. lib. 7. cap. 10.*

[*ἐπὶ τῇ ἐξουσίᾳ καὶ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ.*] Concludit breuiter disputationem de amicis voluptate. Nam & his fieri satis, si pro voluptate reddatur voluptas, eam petentibus, alioqui altero voluptatem, altero lucrum spectante, non item, propterea quod alter quod cupit, sit assecutus, alter non item. Et hinc dissidia: nam quae quis expetit, ad haec animum intendit, ea spectat & exspectat; quibus si frustreretur, conqueratur, necesse est.

τὴν ἀξίαν δὲ πότερμ.] Altera huius capitis parte, quod priore initio dictum, beneficium pro dignitate esse reddendum, explicatur, cuius arbitrio & voluntate dignitas hæc seu æstimatione sit facienda, eiusne qui dederit prior, an qui acceperit beneficium. Quam quæstionem & supra lib. 8. c. penult. attingit. Ait igitur spectandum esse eius, qui acceperit, non qui dedit, arbitrium, melius quidem fore, si utriusq; arbitrio æstimeretur beneficium: hoc tamen si fieri nequeat, accipientis iudicio esse acquiescendum, ut tantum reddatur, quantum accipiens arbitretur, & hoc est, quod ait infra *μάλιστα μὲν ἴσως*, &c. ubi hoc non tantum necessarium, sed iustum quoque & verum esse ait. Toto autem hoc loco diligenter perpenso & retexto, duas fere rationes reperio, quibus id confirmet Aristot. Prior & hic & infr. *ἐνιαχῆται εἰς τὸ νόμον τῶν*, &c. commemoratur ista, quod is qui dat, alteri ut æstimet ipse permittat, & potestatem facere videatur, eiusq; id fidei totum concedat, quam rationem & planiorem reddit & confirmat. Explanat quidem hoc loco, confirmat infra *ἐνιαχῆται*, &c. Explanat igitur instituto seu exemplo Protagoræ Sophistæ nobilissimi, cuius hunc fuisse morem in docendis disciplinis & reposcenda mercede, ait, secutus Platonem in *Protagora*: eum discipulis mercedem quidam certam non præstinisse neq; præcipisse [non significat hoc loco mandare, sed præaccipere, *παραλαβεῖν*] sed potestatem eis fecisse æstimandi ea, qui didicerint, iam doctis, non docendis. Eodem modo ante decennium Parisiis Iesuitæ docebant gratis, sed post institutionem, plus pecuniæ, quam ordinarii professores accipiebant, ultra octingentos habuerunt auditores. Sic igitur Protagoras cum suis discipulis. Nam multis in eo genere satis est istud Hesiodium:

Μισθὸς δ' αὖθις φίλῳ εἰσημείβῃ ἀρκίος ἔστω.

Id est, Magna satis qua dicta homini merces est ab amico: quem versiculum adducit & in *Eudem*. qui neq; ipsi mercedem definiant, neq; anxie, ut Protagoras, alios definire iubeant, sed contenti sint ea, quam is, quo cum res est, amicus vel discipulus dederit. Sic namque accommodandus est versiculus, quo monet Hesiodus, acquiescendum amici iudicio, quam ille mercedem constituerit, & sic legendum *ἄρκει*, ut habent omnes libri & vetus tralatio, non *ἀρίσκει*, ut habet Scholiastes Græcus [indignus qui legatur.]

οἱ δὲ παραλαβόντες τὸ] Occasione Protagoræ adiungit Aristoteles

stoteles de stipendiis & præmiis omnium Sophistarum & Philosophorum: Nam Sophistas pluresque mercedem seu stipendium præcipere consueſſe, quos, quia pro maximis promissis nihil postea dignum præstarent, summo in odio haberi ait. De Sophistarum vanis & magnificis promissis sæpe Plato & eleganter Isocrates aduersus Sophistas. Cur autem Sophistæ præ manu, ut dicitur, stipendia acciperent, rationem adiungit Aristotel. quod alioqui postea nihil fere accepiſſent, ut qui inulta quidem promitterent, sed nihil tamen, aut mercede magna dignum, docerent. De Sophistarum autem auaritia idem Isocrates eo loco, qui eleganter eos reprehendit, quod cum virtutes se docere profiteantur, de mercede tamen sua non discipulorum fidei, sed sponsoribus & fideiussoribus credant. Sophistæ igitur & omnes, qui pro opera mercedem stipulantur, si fallunt, reprehensionem incurtere solent. Alia est eorum ratio, qui non tam propter mercedem, quam propter virtutem & honestatem docent, aut beneficium reddunt, quo in genere sunt & Philosophi. nam ne mercede quidem vlla aut pretio æstimari horum opera aut facultas possit. Quæ certe præclara est philosophiæ commendatio. Eam esse inæstimabilem, quomodo & Vlpianus Iurisc. Iurisprudentiam laudat in l. i. ff. de variis & extraordinariis cognitionib. Est igitur hic locus de Sophistæ & Philosophi comparatione, dignissimus obseruatu Sophistam quidem multa & magnifica ambicioſe polliceri, nihil tamen præstare; eundem non tam rei & veri quam pecuniæ esse studiosum; eum denique omnibus & quidem iure ac merito, quia fidem fallat, esse odiosum. Contra in Philosopho, hunc & ea polliceri, quæ præstare possit, & pecuniæ esse contemptorem, omnibus denique charum, adeo quidem, ut Aristot. eum & parentibus & ipsi Deo comparare non vereatur. Quibus tribus, ut omnia quis faciat, nunquam tamen paria reddere possit, nedum ut philosophia pecunia æstimari tanquam pari mercede aut præmio possit, ut quæ sit inæstimabilis. Sic autem & Imp. Pius apud I. G. Modestinum in l. 6. de excusat. tutorum &c. Philosophorum, inquit, numerus, ideo præfinitus non est, quia pauci sunt philosophantes; at eos quidem, qui diuitiis abundant, arbitror libenter de iis patria accommodaturos esse: qui autem de pecunia cupidius & acrius contendunt, iam tunc ex eo nequaquam philosophari deprehenduntur. Et Vlp. Iurisc. in l. i. ff. de variis & extraord. cognit. An &

Philosophi, inquit, professorū numero sunt? Et non putem, nō quia non religiosa res est, sed quia hoc primum profiteri oportet, mercenariam operā spernere, proinde ne turis quidem ciuilibus professoribus ius dicendum. Est quidem res sanctissima ciuilibus sapientia, sed quæ pretio numario non sit æstimanda nec dehonestāda. *[ἐν τοιαύτης δ' ἔσται.]* Digressione hac de Sophistis & Philosophis perfectā, redit ad institutum. Sed enim hæc verba iam supra sunt explicata.

[ὁμοῦ δ' αὖτ' ὅς.] Hæc altera est ratio, cur æstimatio beneficii faciendā sit ab eo, qui acceperit, non vero ab eo, qui prior dederit, nimirum, quia, quantum is qui accepit, vel commodi, vel voluptatis ab altero cepit, æquum sit tantundem alteri reddi, & non amplius. Nam iniquum sit plus ab altero repetere, quam illi dederis, quam rationem A. cōfirmat exemplo rerum contrahendarum & venalium. Nam & in his pretium statuere non tam venditorem, quam emptorem, petit venditor pretium, alter definit, sed de hac ratione & supra dictum lib. 8. cap. penult.

[ἐν ταύτῃ δ' ἐστ.] Ait apud quosdam institutum esse, de contrahibus voluntariis nullum ius dici, de quo & supra lib. 8. cap. penult. Quod quidem hic iteratur ad confirmationem prioris rationis. Nam cur hi ius non dicerent contrahentibus, hæc nitebantur ratione, quod viderentur alter alterius fidei rem concredidisse. Itaque omnia bona fide consistere & agenda, non litibus aut iudicum officio. Vt igitur apud hos nullæ erant lites rerum contrahendarum, quia bona fide omnia agerentur, & alterius fidei alter rem committeret: ita & in beneficiis alter alterius fidei promittere videtur, quid & quantum reddere debeat aut velit, aut denique possit. Vt apud illos, cui fide est permissum, æstimat quantum pretii sit persoluendum: ita & inter amicos, is qui accepit, æstimare beneficium debet, non qui dedit. Nam alioqui magna sæpe consequeretur iniuria, quæ tertia potest esse ratio à consequentibus [ab effectu] si æstimandi potestas esset penes eum qui dedit. Et quid ita? Nam sua cuique sunt cara, suas quisq; res carissimo æstimat, atque ita fieret, si ei qui dederit, æstimatio permittatur, ut sæpe sit iusta grauior & maior. Rerum æstimaciones non sunt faciendæ arbitrio dominorum, aut eo tempore, quo quis eas iam habet, sed eo potius, quo nondū eas haberet, ut eleganter hic Arist. quomodo & Icti pretia inquirunt rerū, non ex affe-
ctio-

etione, aut singulorum vtilitate, sed communiter funguntur,
l. pretia. ff. ad leg. Falcid. &c.

CAPVT II.

COMMENTARI.

Ἀμοιβή δ' ἐστὶν καὶ τοῦ.] Tres quidem quæstiones; An patri
omnia tribuenda, & omnia patrū; An amico magis quam
viro bono sit deseruiendum & opitulandum; An deniq; bene-
merito potius quam sodali, gratificandum: tres hæc quidem
quæstiones, inquam hoc cap. & in his prima & tertia maxime
explicantur, sed tamē est & hic locus de vniuersi generis quæ-
stione; Quæ officia quibus, quanta, & quatenus sint tribuen-
da. Nam alia Deo, alia Magistratibus & patriæ, alia parenti-
bus, coniugi, fratribus, cognatis, præceptoribus, sodalibus, vi-
cinis, &c. debentur. De Deo, huc non pertinet, quia de rebus
humanis seu philosophia humana & politica hic explicatur:
hoc tātum attingitur & sup. cap. priore & lib. 8. cap. pen. ei pro
merito nunquam posse fieri paria [vt I Cti loquūtur.] De pa-
trīa & magistratu supra nonnihil lib. 8. cap. 11. vbi de Rerump.
generibus, de quibus prælare Cic. lib. 1. offic. Sed si contentio,
&c. & lib. 3. offic. Sed quid si pater vana expilet. Et Charondas
[legislator antiquus, cuius mentio apud Aristot. & Ciceron.]
apud Stobæum, καλὸν δ' ἐστὶν, &c. De parentibus hoc capite, &
pulcherrime A. Gellius lib. 2. cap. 7. & iis locis Cic. vbi & de
fratribus, vicinis, &c. De coniugibus explicatum est supra lib.
8. ca. 12. in fin. De præceptoribus & supra nonnihil cap. priore.
De fratribus pulcherrime Cic. in lib. de fraterno amore. De a-
micis copiosissime & elegantissime A. Gellius ex Theophra-
sto Aristotelis discipulo lib. 1. cap. 3. & Cic. in Laliō. Quamob-
rem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia
progredi debeat. Et multo post: Si plarique peruerse, ne dicam
impudenter. Videatur denique & ipse Aristoteles in Magn. lib.
2. cap. ult. & in Eudem. lib. 7. cap. 11. & 13. Huc pertinet & Iu-
risconsultorum disputatio, quibus in rebus & quatenus do-
mino serui parere debent, l. 127. ad ea, quæ non habent atroci-
tatem facinoris, ff. de diuers. reg. iur. Hæc. 2. omnis disputatio,
quia temporibus & personis mire variat, quia, inquā, magna
est varietas beneficiorum, & æstimatio varia pro magnitu-
dine, paruitate, honestate & necessitate, aliisque rerum

momentis hanc inquā propter infinitam varietatē certis præceptis hæ quæstiones definiri nequeunt. Nā & sup. *lib. 1. c. 3. lib. 2. cap. 2.* dictum, & hic initio, & paulo infr. *ὁμοίῃ δὲ ποικίλεις* &c. iteratur: qualis materia, talis est præceptio, hoc est, si materia est multiplex & varia, præcepta quoq; vt sint incerta & mutabilia necesse est. Quare cum & alia omnis rerum moralium & politicarum materia, quæ in actionibus & perturbationibus fere cernitur, & hæc quoq; de amicitia sit multiplex: mirum non est, si præcepta quoq; certa & perpetua adferri nō possint. Quod ipsum & Theophrastus in *lib. de Amicitia* conqueritur, hac ipsa in re de officiorū & beneficiorum varietate apud A. Gellium *lib. 1. c. 3.* Has tamen, inquit, & paruitates rerum & magnitudines, atq; has omnes officiorū æstimationes alia nonnunquam momenta extrinsecus, atq; aliæ quasi appendices, personarum & causarum, & temporum, & circumstantiæ ipsius necessitates, quas includere in præcepta difficile est, moderantur & regunt, & quasi gubernant, & nunc ratas efficiunt, nunc irritas. Idem conqueritur & Cic. hac ipsa in re *lib. 1. offic.* *Hæc igitur & talia circumspicienda &c.* Sic duo scientiarum omnium crura ponit Galen. 1. præcepta. 2. vsum seu exercitationem.

ὅταν πότερὸς δὲ πότερ.] De hac quæstione posterius explicat. Videatur enim Gellius, qui diligentissime hanc quæstionem explicat. Honestæ imperanti semper patri parendum; turpia nūquam. Sic medico est parendum. Verū quia media possunt redigi ad turpia, non est parendum. Ire in bellum. Dare operā litens. Ducere vxorem, &c. est medium. Ex duobus honestis vitæ generib. vnum suscipere est medium. Dare operam iuri, & dare operā medicinæ, ducere vxorem, cœlibē vitam agere, est medium. Concubinam alere nō est mediū. Pater iubet ducere vxorem, vniuerse dicimus parendum: Iubet ducere infamem, turpem, ergo non parēdum. In bellum ire iubet pater, si bellū contra pietatē, religionem, patriam, non est parendum. Verbi gratia, defendere aliquem in iudicio, est mediū. Si pater me iubeat defendere Catilinam, non est medium. Sic Gellius explicat. Parendum patri in honestis & mediis.

ὁμοίως δὲ καὶ φίλῳ.] De hac quæstione singulatim nihil infr. sed in *Eudem. lib. 7. c. 11.* Ex iis tamen, quæ infra dicentur, facile & de hac quæstione quid statuendū sit, perspicietur, nimirum pro temporum & rerum momentis, amico virum bonum esse præferendum, & contra.

ἢ ἀξίως.] De hac tertia quaestione, prius explicatur.

ἢ ὑποτάσσεται τῇ ἀνάγκῃ.] Ait beneficia variare magnitudine & paruitate, honesto & necessitate. De duobus prioribus res est perspicua, ut à quo plus acceperis, eidem plus retribuas. De alteris duobus exempla afferuntur infra, capto ab hostibus patri potius opitulandum propter necessitatem, quam ei, à quo beneficium acceperis, id reposcenti. Sic vicinum in percipiendis fructibus rectius adiueris quam fratrem, inquit Cic. lib. 1. Offic. sic honestius est & æquius, rem domino reddere potius, quam furi, licet à fure depositam, ut est apud Iuriscons. in l. bona fides, ff. de positi.

ἢ ὅτι ἡ ἀνάγκη.] Hoc loco accedit cum ad priores quaestiones, tum ad alias eius generis definiendas, prout rerum natura patitur. Ponit igitur hoc generale præceptum, ut certum. Non omnia eidem reddenda aut tribuenda, neque eadem omnibus, quod posterius infra commemorat: sed sua cuique, & accommodata, alia aliis prout iis quadrant. Quod ipsum præceptum & Cicero hac in re seruandum monet in Lelio. *Tantum autem cuique, tribuendum, quantum ipse efficere possit: deinde etiam quantum ille quem diligas atque, adiues sustinere, &c.* Quod si etiam possis, quiduis deferre ad alterum, videndum est tamen quid ille possit sustinere, & lib. 1. Offic. *sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, &c.* Ex hoc præcepto statim definienda est quaestio; An patri omnia sint tribuenda, etiam ea quæ sustinere non possit. Ex eodem præcepto definienda est & hæc quaestio; An benefactori reddendum potius sit beneficium, quam alii dandum; nimirum sæpe dari posse alii, & non retribui, quod non omnia eidem sint retribuenda.

ἢ πῶς ἡ ἀξίως.] Diligentius hic explicat tertiam quaestionem, quam ita definit. Reddendum quidem plerumque bene merito potius beneficium, quam dandum alii. Plerumque inquam, non tamen semper. Reddendum docet exemplo mutui, cui & hoc loco, & infra cap. 7. comparat remunerationem beneficii. Non semper autem reddendum docet duobus exemplis. nam capto ab hoste, & patri, & bene merito, atque adeo ei, qui nos ab hoste olim liberarit, non huic reddendum beneficium, sed patri potius dandum, id est, non hic, sed pater liberandus erit. Præferendus igitur pater est benemerito, siue item capto, siue non, sed reposcenti tamen be-

beneficium. Alterum exemplum est in his verbis, *οὐδὲν γὰρ*, &c. nimirum si vir bonus ab improbo beneficium acceperit: neque enim teneri virum bonum illi reddere. Quemadmodum is qui mutuū ab improbo acceperit, aut decoctore seu *παιδο*. Nam decoctor locupletis & viro bono facile dat mutuū, certus se recepturum; cui decoctori si item reddat mutuū alter, nihil recipiet. Non igitur semper reddendum est beneficium, neq; semper reddendum potius, quam alii dandum, nimirum si datio aut necessitate, aut honestate superet retributionem seu retrodationem, ac *δὲ σὺς αὐτὸν πῶς δοῖεν*. In hoc igitur posteriore exemplo, siue reuera res ita se habeat, alter vt sit bonus, alter improbus, alter non item, siue saltem ita existiment, non æqua erit petitio *ὡς ἐλπίμα*, id est, non erit æquum vt repositenti mutuū improbo reddat vir bonus, neq; absurdum quicquam fecerit, si non reddat, vt à quo nihil retro speret.

ὅπερ ἔν περὶ ἀνάγκης.] Hoc paulo supra est explicatum.

ὅτι καὶ ἐν τῷ πρῶτῳ.] Est velut conclusio prioris disputationis, qua dictum, neque patri omnia, vt neque Deo, neque omnibus eadem tribuenda esse officia.

ἐπεὶ δὲ ἔτι περὶ γυναικῶν.] Exposito, alia aliis tribuenda officia, alia parentibus, alia fratribus, &c. hoc inquam posito & firmato, adiungit hic propius, quæ quibus sint tribuenda. Ait igitur, singulis sua, quæque maxime conueniant & quadrent officia esse tribuenda. Neq; enim quæ parentibus, eadem liberis; neq; quæ propinquis, eadē alienis esse tribuenda. Confirmat & hominum opinionibus, ac moribus, qui sane ita se gerunt in vita communi. Vocant namq; ad nuptias cognatos fere, vt pote cum quibus idem sit genus & communis familia. Nuptiarum autem celebratio officium est ad genus & familiam pertinens, actio est generis. Ergo ad hanc genere propinqui tantum sunt vocandi. Quo modo & vulgo solent propinquos tantum ad funus & exsequias vocare.

εἰς τὰ κήδον.] Quod recte explicauit Victorius *libr. 23. variarum lect. cap. 1.* reprehensio Argyropylo.

δὲ γὰρ καὶ αὐτὸν ἀποφῆς.] Hic de parentibus, quæ iis sint tribuenda. Docet igitur parentibus hæc duo maxime tribuenda, subsidia vitæ, & honorem seu reuerentiam. De subsidiis vitæ & Cic. *lib. 1. Offic. quomobrem*, inquit, *necessaria officia praesidia vitæ debentur iis maxime, quos antea dixi, nimirum parentibus & liberis.* Rationem adiungit Aristot. *αἰς ὁφείλοντες*, cur parentibus

tibus præsidia vitæ sint præbenda, cur parentes sint alendi & fouendi, quia debeantur, quia parentū debitores sint liberis, utpote ab illis iam educati & alti. Quin etiam, inquit Arist. *ἡ τοῖς αἰσίοις*, &c. hæc vitæ subsidia in magna forte annonæ caritate, parentibus potius quàm sibi ipsis sunt tribuenda: multo esse præclarius & honestius, parentes alere quam se, ut à quibus summū beneficium acceperimus, vitæ nimirum, & lucis huius vsuram, qui sint autores vitæ, *αἰνοῖ τὸ εἶναι*, de quo & supra lib. 8. Qui profecto locus est admirabilis, sibi potius detrahenda vitæ subsidia quam parentibus. Ex quo confirmantur & ea, quæ supra lib. 8. cap. 11. in fi. exposuimus de comparatione parentum, & liberorū & coniugum. Subsidia igitur vitæ parentibus omnimodo præstanda esse, cum docet Aristotelis ratio, tum ciconiarum exemplum. Vnde prouerbiū, *ἀνὰ πύλας αἰεὶ*, tum deniq; lex apud omnes Græcos olim iuebat. Etsi apud cæteros quidem Græcos, parentes ab liberis ali iuebat absq; discrimine: apud Athenienses autem eos tantū, qui liberos arte aliqua honesta curassent instituendos, ut est apud Vitruuium lib. 6. in præfat. Alterum quod parentibus debetur, est honos, reuerentia seu obseruantia. Nam honorem deberi parentibus non secus atq; ipsi Deo, tanquam eximiis *δερσέταις*, seu benefactorib. & Deo & parentibus. Honos non debetur, nisi eximiis, non debetur vulgaribus virtutibus, sed heroicis & diuinis. Laus vulgaribus, honor debetur eximiis, qua de re supra lib. 1. cap. pen. dictum, ut autem Ioui, inquit Arist. lib. 7. Eudem cap. 11. ita nec parentibus omnis nullo discrimine debetur honos. Primum namq; alius patri, alius debetur matri, maior patri, minor matri, utriq; tñ reuerentia & honos debetur, quomodo accipiendum, quod IC. Paulus in l. ult. ff. de in ius vocando. Etsi, inquit, parentū non eadem est potestas, eadem tamen utrisq; debetur reuerentia, nimirū ne alterutrum ignominia afficias, qua de re ibi agebatur. Hinc si quis parentem inuitū traxerit ad iudicem, non licet; An matrem, quæ ad reuerentiam & honorē, eadem utrisq; ratio: quæ ad potestatem, dissimilis. Mortuo patre non adhibendus matris consensus, an liceat mihi ducere uxorem, Theologi ponunt, Icti non item. Hoc igitur primū est discrimen. Deinde alius profecto honos parentibus, alius debetur sapienti, aut Imperatori, aut Regi [Imperatorē hoc loco appello *πρατηρὸν*] Parentibus debet tantus, quantus vero Deo, cui præclare semper cōparat paren-

parentes Aristoteles, etsi patrie & principi seu magistratui plus etiam deberi quam parentibus, dissenti multis in locis Cicero: patria, inquit, plus meretur quam pater, quia patria verus parens. Honos igitur & parentibus debetur, sed adhibito discrimine. Debetur idem & omnibus natu grandioribus, qui sit assurgendo, caput aperiendo, locum cedendo, aliis generibus quæ hic attingit Aristoteles, & latius explicat *lib. i. Rhet.* Salustius *lib. s. historiarum*, [quod præclarum opus periit] apud Nonium. Qua de causa Syllam in victoria dictatorem sibi equo descendere, surgere de sella, caput aperire soleat. Solet & hoc Pompeius iactitare, tantum sibi honorem iuveni exhibitum.

οὐκ ἐστὶν ἑστὸς δὲ.] Tria velut genera seu gradus amicorū facit, quæ tamen ad illa duo nota parium & imparium, de quibus supra *lib. s.* renocari possunt Primum est de parentibus & natu maioribus aduersus liberos & iuniores, quos inter officia esse debeant, iam est expositum. Alterum genus est inter fratres & sodales, quos inter officia hæc esse debere ait, ut omnia, quod proverbio dici solet, sint communia, sit *παρρησία* quædam, nulla dissimulatio, admonitiones & castigationes libere & aperte, neuter ut alterum vereatur aut præferatur. Quemadmodum & Plutarchus *lib. i. problematum symposi. cap. penult.* In conuiuiorum accubationibus, [vel accubitionibus: utrumque dicitur] inter impares vel ætate vel dignitate discrimen esse, inter socios non item luculenter explicat. Tertium genus est reliquorum propinquorum, tribulium & ciuium, de quibus & supra *lib. s.* quibus quæ tribuenda sint, non enucleat, sed hoc tantum, quæ cuique conueniant ac debeantur, tribuenda monet, pro propinquitate, id est, propinquiore plus quam remotiori, pro virtutis præstantia, pro usu denique, hoc est, prout hoc vel illo tibi magis aut minus sit opus, magis aut minus ille tibi sit utilis. Sic propter usum in fructibus percipiendis, inquit Cie. magis iuues vicinū, quam fratrem non vicinū. Sua igitur cuique conuenientia sunt tribuenda pro cognatione, virtute & usu. Quod etsi difficile est exquisitè videre, tamen inter eos qui eiusdem sunt generis aut cognationis facilius est, inter diuersos difficilior, ut inter propinquos, quia propinquiore plus tribuendum, facilius, quæ quibus tribuenda sint officia, cernas. Item inter duos sapientes, sapientiori plus tribuendum facilius cernas, quam
inter

inter amicum & virum bonū, utri plus tribuendum aut subueniendum. Et hoc est, quod ait τὸν μὲν ὁ μισθὸν αὐτοῦ, &c. Itaque et si exquisite diiudicare, quæ quibus ad amissim tribuenda sint officia, difficile est: opera tamen danda est, adhibitis prioribus distinctionibus, & iis quæ adhuc sæpe hac de re attulimus, id fiat quam commodissime & verissime. Theophrastus olim hac de re enucleatius disputavit in *libris de Amicitia*, qua de re supra initio [libri qui perierunt] huius capituli.

CAPVT III.

COMMENTARI I.

Ἐπεὶ δὲ ἀποδείξω τὴν ἀρετὴν τῆς.] Explicatur hic breuiter de amicitia dissoluendis, tam ex utilitate & voluptate, quam ex virtute, de quo & supra aliquoties *libro 8. cap. 4. & 13. & hoc libro cap. 1.* Videatur ad hæc accommodatissimus locus apud Ciceronem in *Lalio*. Est etiam quasi quidam calamitas in amicitia dimittendis, &c.

Ἐπεὶ δὲ ἀποδείξω.] Locum hūc de dissoluendis amicitia, questionis modo exponit Aristoteles. Quæri, inquit, solet, amicitia aduersus eos, qui non idem permaneant, dissolui debent, nec ne? Nam tota vis huius loci in his verbis, permanere & mutari, est posita, quæ Aristoteles dicit ἀλλοτρίωσιν καὶ ἀμοιβῇ. Quo modo & Cicero eo loco. *Sin autem & morum, inquit, aut studiorum commutatio, ut fieri solet, facta erit, &c.* Hæc igitur duo diligenter sunt attendenda.

ἢ ἀρετῆς μὲν τῆς.] Priore loco de amicis utilitate aut voluptate. Nam inter hos amicitiam continuo dissolui, simul utilitas aut voluptas deserint. Neque peccare eos qui ita amicitia dissoluant, propterea quod non tam ipsi inter se, quam utilitatis potius & voluptatis fuerint amici. Quod idem & supra *lib. 8. cap. 3. & 4. & hoc lib. cap. 1.* Commutata igitur utilitate aut voluptate, aut sublata, tollitur & amicitia.

ἐγκαλεῖσθαι πρὸς αὐτὸν τῆς.] Interponit hoc loco Aristotel. quiddam de reprehensione scilicet accusatione, de qua supra latius *lib. 8. cap. 4. & penult.* At igitur, merito quem accusare possit eum, qui, cum reuera utilitatis aut voluptatis causa amaret, simularet tamen amare propter virtutem aut mores. Simulator hic merito accusari debet, propterea quod non præstet, quæ alter expectat. Nam expectat viri boni officia, alter capiat

captat utilitatem aut voluptatem. Quod ubi accidit, ut impares sint amici, alter ob virtutem, alter voluptate, alter ob utilitatem, dissidia & crimina *Ἀλφ. φερέας* oriri consueſſe, & ſupra docuimus *lib. 8. cap. 3.* Et hoc eſt, quod ait, *ὅπερ γὰρ ἐν δόξῃ καὶ πόρῳ*, &c. Iure igitur dolus hic & ſimulatio accuſari poteſt, & quidem multo magis ſeu iuſtius, quam dolus vel fraus in re familiari admiſſa, propterea quod fraus eo ſit maior, quo in re præſtantiore eſt admiſſa. Atqui notum eſt, amicitiam pecunia aut re familiari longe eſſe præſtantiorem. Si igitur aliam ob rem amaret, ob aliam ſimularit, merito accuſari debet: ſi nihil ſimularit, ſed aperte poſtularit vel per ſe tulerit, amare ſe propter utilitatem, alter tamen imprudentia vel errore, cum exiſtimarit ob virtutem amare: hic certe accuſari non debet, quia potius ſe ipſe accuſet alter, ut nimis credulum vel imprudentem.

ἐν δὲ δόξῃ καὶ πόρῳ.] Adhuc de amicis utilitate aut voluptate; nunc de iis qui ob virtutem, de quibus breuiter ita ſtatuumendum. vel enim permanent idem vel non. Si permanent, non diſſoluenda eſt amicitia: ſi non, id eſt, ex bonis ſiant improbi, tum vel ſiunt excellenter improbi, id eſt, plane perditī & inſanabiles, vel leuiter & ſanabiles, & aduerſus illos diſſoluatur amicitia necesse eſt; aduerſus hos qui potius ad frugem ſunt reducendi, non item.

ἐν δὲ δόξῃ καὶ πόρῳ.] De bonorum amicitia, ut dictum hic quaeritur, quando ſit diſſoluenda. Quæ quaeritio diſtinctione, quam breuiter & modo attulimus, adhibita, explicatur. Nam vel idem manent, vel non. De prioribus infra, *ἢ δὲ ἢ πόρῳ Ἀλφ. φερέας*. De altero igitur genere, ſi alter fiat improbus aut certe videatur (ſic legendum potius, *μὴ γινώσκων ἢ καὶ δόξῃ*, quo modo habent quædam editiones meliores. nam ſatis eſt vel videri & exiſtimari ſupra *cap. 2. ἢ περὶ τῆς ἀληθείας*) amicitiam amplius conſiſtere aut permanere neque poſſe, neque debere, ait Ariſtoteles. Rationem adiungit, quod malum neque ſit *φιλητὸν*, amabile, neque *φιλητὸν τὸν παντὸς*, id eſt, non amandus ſit improbus. de quibus verbis, *φιλητὸν* & *φιλητὸν* ſupra *lib. 8. cap. 2.* ad quorum diſcrimen hoc loco alludi mihi videtur ab Ariſtotele *Malum*, inquit, *non eſt φιλητὸν*. neque enim omnia ſunt *φιλητὰ*, ſed bona *διότι κατὰ φύσιν*, ſup. *lib. 8. cap. 2.* non eſt *ἐν φιλητὸν τὸν παντὸς*. Sic. n. accipiendum de homine improbo, nō de improbitate, intelligendus inquam *ἢ πόρῳ*, non

non τὸ πονηρὸν, quod quidam faciunt. Amandus igitur nō est vir improbus. Nam turpe est esse φιλοπόνηρον, amantē & studiosum improborum. Quare legendum puto, ἅτε ἢ φιλητῶν πονηρῶν, φιλοτῶν πονηρῶν ἢ. nam hoc verbum, ἅτε δὲ, abest à manuscripto libro & veteri translatione & superuacaneū est. Hæc igitur est ratio, cur ex amicis altero facto improbo non permaneat amicitia, quia τὸ πονηρὸν non sit φιλητῶν, & ὁ πονηρὸς non sit φιλητῆς, id est, quia cum improbo nulla nobis societas esse debeat, nulla amicitia, neque possit, quia nullum φιλητῶν nisi bonum.

ἢ ὁμοῖός φάσκει.] Hoc pertinet eo, vbi dictum non debere amicitiam permanere. cuius rationem iam vnam attulit, quia turpe sit esse φιλοπόνηρον. Hic & altera affertur ratio, quia turpe sit, similem reddi improbo. Arqui notum est, cui quis fiat amicus, ei quoque similem eum esse debere, qua de re supra lib. 8. cap. 2. & in cap. 5. in fi. Similis gaudet simili.

ἢ ὅτι ἐν αὐτῷ ἀλγυτέον.] Posito iam & firmato desinere aut dissolui amicitiam debere, altero ex amicis facto improbo: progreditur Aristoteles & quaerit; An continuo ea sit dissoluenda? De qua quaestione videatur & elegans locus apud Ciceronem in Lulio. Tales igitur amicitia sunt remissione usus deluenda, &c. Sic enim ibi legendum, ut & in Officiis, vbi de eadem re fere agitur. ut amicitias, inquit, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere censent sapientes, sensim diluere [sive deluere] quam repente praeidere. Ita namq; habent veteres libri manuscripti: [Diluere, quando lauando detergimus maculas, elegans phrasis, Diluere amicitias:] Discrepat tamen ab Arist. Cicero. nam Aristot. omnes ille quidem amicitias, altero ex amicis facto improbo, dissolui posse fateretur, neque alterum facere absurde, si amicum ita immutatum repellat, ut qui non huic ita immutato, sed priori fuerit amicus: melius tamen facturum eum ait, si distinctionem hanc sequatur. Ut, si leuiter improbus sit, non continuo eum repellat, sed ad frugem potius perducatur. Nam, ut præclare Cic. si inquit, amici & viri boni est, inopia laborantes succurrere, quanto maiorem operam nauare debet, ut morbo animi laboranti amico opem ferat. Siu autem plane est perditus, qui ad sanitatem nunquam reuocari possit, ab hoc demum plane discedendum, ait Aristoteles. Cicero autem omnes eiusmodi dirimendas ait, adhibito tamen & hoc discrimine, ut cum leuiter

leuiter improbo sensim & paulatim sint dirimendæ, cum per-
dito & profligato statim præcidendæ.

εἰ δὲ ὁ μὲν ἀγαθὸς ἦν.] Hic de iis qui non mutantur, certe qui
non ex bonis fiant improbi, intercedat tamen quædam mu-
tatio, nimirum si cum duo inter se amici essent viri boni, al-
ter tamen virtute crescat vsque adeo vt alterum longe supe-
ret, & quasi heros aliquis euadat. De his igitur quæritur, an
amici permaneant. Negat Aristoteles, quia inter longe dis-
pares amicitia consistere non possit; inter eos inquam, quos
inter magna est virtutis, morum & studiorum distantia. *ἀγα-
θὸς ἄλλος ἦν*, qua de re dictum supra lib. 8. cap. 7. & hoc est,
quod ait, *εἰρήνην δὲ ποιεῖ τὰς ψυχὰς*, &c.

ἂν ἔν τινι ἀλλοίωτον.] Quid ergo? inquit Aristoteles, A-
micitia itane dissoluetur funditus, vt nullum prorsus vesti-
gium superesse debeat, & eo loco vetus ille amicus sit habend-
us, quo quiuis extraneus aut alienus? minime: nam quem-
admodum plus amicis, quam alienis: ita & huic propter pri-
stinæ memoriæ amicitia aliquid erit tribuendum, quibus-
dam in rebus interdum gratificandū, exceptis illis plane per-
ditis & profligatis seu inligniter improbis. Qua de re extat &
elegant locus in *Lalio Ciceronis*: *quamobrem*, inquit, *primum
danda opera est* [videtur Cic. ea descripsisse ex hoc loco] *ne
qua amicorum dissidia fiant*, &c. Sequens nunc caput aureum
& fere Theologicum.

CAPVT IV.

COMMENTARI.

Τὰ φίλων ἔστι πρὸς τὰς φίλους.] Extremum hoc est ad ami-
citia naturam & vim explicandam idoneum & pertinens, q̃
hoc cap. exponitur, quod quidem & præclarissimum est. con-
tinet namq; fontē omnis amicitia. nam docet hoc cap. Arist.
Amicitiam omnē aduersus alios, ex ea quæ cuiq; secū natura
est, manare, tanquam ex fonte & capite: siue vt in *Eudem*. lo-
quitur, suam cuiusq; secū amicitiam seu caritatem esse tanq̃
regulam & canonem amicitia aduersus alios. Docet aut hoc
ex notis seu proprietatibus amicitia vulgo tributis. Secari aut
caput potest in duas partes, quarum priore de charitate viri
boni secum: posteriore de improborum charitate seu potius
inimicitia & odio differitur. De hac quæstione videatur & ex-
put 6 lib. 7. *Eudem*. Eodē pertinet & disputatio Theologorum
schola-

scholasticorum, qua dicitur charitas initium capere à seipso. Cic. in *Lalio* hanc sententiam improbare videtur, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos, seu, ut quemadmodū in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quā sententiam ille refellens, *quam permulta enim, inquit, quā nostra causa nunq̃ faceremus, facimus causa amicorū, precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem inuehi.* Verū Cic. si recte intelligatur, ab Arist. non dissentit. Nam & in eod. lib. Cic. hoc ipso argumento, quo hic Aristot. utens, docet, amicos propter se, non propter utilitates spectandos esse, nec ipsi, inquit, sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiz qualis & quanta sit: ipse enim quisq̃, se diligit, &c. Itaque non negat Cic. quin charitas erga se ipsum, norma sit eius, quæ est aduersus aliū, sed hoc tantum vult, Amico sæpe plus tribuendum esse quam sibi, quod idem & Arist. infra præclare docet *cap. 8.* nimirum, in rebus utilibus & iucundis, in honestis non item. In honore enim diuitiis, voluptatibus semper plus tribuendū esse. Quod ad honestatem maxime quis studere debet, ut vir bonus euadat. *φιλαπία*, qua cupimus nobis plus ex virtute quam amico, est laudabilis. *φιλαυτία* qua fortunæ bona plura nobis quam amico attribuenda censemus, est improbanda. Apud Theologos grauis quæstio: An æquum & Christiano homine dignum, aliquem in ius trahere. Medium tenentes, inquit, pro aliis licere, pro nobis non item. Anabaptistæ negant, nostri affirmant.

[*πρὸς τὸν φίλον.*] Aristoteles *lib. 2. Rhetoriz* variis affert Amici & Amicitiz notas: hic tres fere afferre videtur. Prima nota est, qua amicus cognoscatur, velle & facere, quæ vel sint vel videantur bona, non sua, sed amici causa. Altera est, velle amicum viuere & incolumem esse non sua sed amici causa. Tertia, vna versari & viuere, iisdem rebus delectari, seu idem velle & nolle, angere denique & gaudere rebus amici. De prima dictum supra *lib. 8. cap. 2.* Altera, qua amicus amicum saluum & incolumem esse cupit, item verissima est. Neque enim solum bene esse amico, quod primæ est notæ, sed esse quoque & viuere cupimus, quod in matribus aduersus liberos, & patribus quoque, ut est in *Eudem.* etsi in matribus euentius, quarum ardentior est amor: & iis in amicis, quos inter frigusculum [sic Iurisconsulti vocant] seu offensusculum quædam suborta sit, quos eleganter Aristoteles hic vocat

ἡμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι, cerni ait; Quid ita? Nam parentes, inquit Aristoteles in *Eudem.* liberos quidem viuere & incolumes esse volunt, etiam improbos & infantes, vt supra dictum *lib. 8. cap. 8.* Cum ipsi tamen cum aliis viuant, non cum liberis. Amici quoque inter quos similtas quædam seu offensio extitit, etsi conuictum fugiunt, tamen amicum saluum nihilominus esse cupiunt. Tertiæ notæ vna quidem est summa, nimirum consensus & concors animus, sed hic tribus potissimum in rebus cernitur, nimirum, in conuictu, *συνδύκεται* & *ἰσχυρίζεται*, vocat etiam Aristoteles *lib. 2. Rhet.* Præterea si eadem velint & nolint, postremo, si amici rebus lætentur prosperis, angantur aduersis. De conuictu dictum supra, & infra dicetur, quam notam & in *Rhet. vt* & primam, prætermittam secundam, commemorat. De vna voluntate eleganter Terentius: Idem velle & idem nolle, ea demum firma est amicitia. de quo & in *Rhet.* Cuius nouæ particulæ causa amicitia à Græcis dici solet *μὴ ψυχῇ* [vnus animus] de quo infra *cap. 8.* & æqualitas, de quo supra *lib. 8. cap. 5.* Studiorum namque & voluntatum coniunctio, amicitie nota est verissima. Tertium amoris mutui & concordie signum diximus esse gaudere amicis rebus secundis, dolere aduersis, quod idem & in *Rhet.* Exemplo sint Pylades & Orestes, Damon & Phindeas (sic legendum apud Ciceronem *lib. 3. Offic.* & Valerium Maximum, testibus libris veterib. omnibus) & David ac Ionathan, q̄ exēpla & superiori secundæ notæ accommodari debent. Lætari igitur & dolere rebus amici ipsius causa, vera est amici nota. Quo modo matres liberorum rebus & casibus, aues quoq; nonnullæ, vt turtures, inter se lætantur & dolent, inquit Arist. in *Eudem. lib. 7. cap. ult.* non quo modo serui interdum dolent, & ægrefeferunt, stomachantem dominum, non huius, sed sua causa. De hac nota & Cic. in *Lelio.* Quamobrem angor iste, qui pro amico sape capiendus est. Et alibi in eodem libello: Quid dulcius quam habere, quo cum omnia audeas sic loqui vt tecum? qui esset tantus fructus in prosperis rebus, &c. Ex his iam perspicuum est, has esse veras amici notas & proprietates.

ἡμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι τῶν φίλων.] Expositas modo amici notas, hoc loco tamen ad rem accommodat, hoc est, eas in viro bono reperi, in improbo non item. In improbis inquam eatenus tamen inesse videti, quatenus ipsi se bonos quoque esse existiment & fingant. Nam in reliquis, an hæ notæ reperiantur, spe-

tur, spectari debet vir bonus tanquam norma & mensura. Cum enim omnibus in rebus, suo quæque in genere, quæ est optima, cæterarum est velut canon & norma, tum in quæstionibus de moribus, virtus & vir bonus aliis tanquam norma & mensura est proposita. Quod inquit supra dictum & quidem copiose *lib. 3. cap. 4.* De viro bono igitur priore loco, non seruato tamen ordine priore, notas eas illi inesse docet, & primum quidem virum bonum idem velle & idem nolle, id est, sibi ipsum semper consentire. Nam quod ex *lib. 7.* perspicuum est, in viro bono cupiditates rationi semper obtemperant. [ex Aristotelis sententia repugnante Paulo.] Contra fit in improbis, de quibus infra. Eadem & idem expetit quæ hodie & cras, & semper illi sunt bona & mala, iucunda & molesta [non agit quemadmodum improbi, quibus quod mane iucundum, vesperi molestum est.] Eadem igitur expetit toto animo *κατὰ πάντα ψυχῇ*, id est, quod ratio, idem reliquæ animi partes expetunt. Contra fit in improbis, & perspicue in impotentibus. Et hæc quidem duo de voluntate & appetitione ad tertiam notam pertinent.

καὶ βέλτερον δὴ ἑαυτοῦ.] Hic de secunda nota, virum bonum sibi ea quæ sunt bona, & velle & facere. Rationem adiungit hanc, quia boni est bona velle & facere, & quidem sua causa. Nam quisque sibi bene esse cupit, etiam vir bonus. Tendentius in *Andria*, verum est verbum illud, quod dici solet; *Omnes sibi melius esse malle quam alteri.* Sed de hac ratione videatur Erasmus in Prouerbio: *Genu sua propius, & Tunica pallio propior.* [vulgo liber Erasmi *Adag.* non est notus, quod ad usum: Vsus est ignotus.] Vult igitur & facit improbus, vult ille quidem, sed non facit, de quo infra, *video meliora, proboque, &c.*

τὸ δὲ ἀγαθὸν καὶ κακόν.] Quod modo dictum sua causa sibi bonum velle virum bonum, quid illud sua causa sit, hic explicat, nimirum mentis suæ causa. Huic inquam & esse & bene esse cupit vir bonus. In hac perficienda & expolienda elaborat, tam agendo quam contemplando. Quid ita? nam in mente vis omnis fere & natura hominis est posita. Homine non tam corpore quam animo & mente æstimari debet. Magnam quidem partem Aristotelis sententia: prorsus, Platonis in *Alcibiade*. ubi docet pulcherrime hominem mentem & animum, sed corpus tanquam vestem hominis. dissentit

Aristoteles, subtile disputat Plato hominis totam naturam consistere in mente.

ἡ ζῷον ὃ βέλτεται.] Hæc secunda est nota de salute & incolumitate. Docet igitur virum bonum se quoque cupere esse incolumem, & maxime ea parte, qua sapit & intelligit; mentem inquam vult maxime esse saluam & incolumem, atque adeo florentem & perfectam. Rationem adiungit, ὡς ἀγαθόν, quia esse seu superesse, incolumem esse, sit bonum quiddam, maxime viro bono; quod infra explicabimus cap. 9. Hinc τὸ εἶναι, vivere, quæritur infra, an vita sit bonum quiddam. Aristot. dissolvit. Si de vita terrestri hac intelligit Aristoteles, nego. si de cælesti, vera. Formula:

Quisq; sibi qua sunt bona, vult & expetit.

τὸ εἶναι autem viro bono est bonum.

Ergo non mirum est, si se incolumem esse velit.

Cæterū de hoc ipso, quam quisq; se saluum & incolumem esse cupiat, præclare Cic. lib. 5. de fin. *Exposita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum.*

ἡρόδοτος ὃ ἀλλοτρίῳ.] Obscurior est locus, in quo explicando plurimos versus consumit Dn. Schegkiius, à quo tamen dissentio. Nam breuiter hæc mihi videtur huius loci sententia: sibi quemq; ea quæ sunt bona, velle & cupere, quod modo dictum id paulo distinctius hic explicatur, nimirū expetere quemque, quæ sibi accommodata sint bona, quæ suæ cuiusq; naturæ cōueniant, q̄ explanat hic Arist. duobus exemplis tanquam à contrario. Nam, si homo alius efficiatur, in lapidem puta aut pecudem (nā ad μεταμύχουσι Pythagoricā alluisse videtur, ut et aliis in locis) cōuertatur: iam certe sibi, iam alio forte facto, nō ea bona omnia cupiat, quæ olim sibi voluerit, etiam adhuc homini. Nam accommodata sibi quisque bona expetit: at alia homini, alia pecudi & saxis sunt bona. Aliud exemplum est in Deo: nam & hic suum habet bonum, sibi que accommodatum, qui si mutetur, quod fieri tamen nequit; non illud prius, sed aliud sibi bonum expetat. Ita igitur Deus, quicquid tandem ille sit. Nam de Deo, qui, vel quid sit, explicare non est huius loci.

συνδιὰγειν τε ὁ ποιεῖ.] Hoc ad tertiam notam pertinet de conuictu. Virum igitur bonum, secum agere & vivere cupit. Rationem adiungit, quia cum voluptate id ei accidit. Formula:

*Vbi voluptas, ibi facilis est conuictus, de quo supra,
Atqui viro bono in secum agendo est voluptas.*

Ergo & conuictus.

Assumptio τῶν τε καὶ πεπραγμένων, &c. cur inquam vita viri boni secum agentis sit iucunda, hanc affert rationē, quod recte factorum (vir bonus enim recte facit) memoria non possit non esse iucunda, ut & spes præmiorum, ob eadem recte facta futurorum consequentium. Eadem autem voluptas in sapiente est maior, propter contemplationem, ex qua liquidissimæ voluptates manare solent, qua de re infra lib. 10. Cum igitur omnis viri boni vita etiam secum acta est iucunda, tum sapientis est iucundissima. Quare mirum non est, si vir bonus & sapiens conuictum amet in seipso etiam, & secum agere gaudet: Quo pertinet Scipionis dictum: *Nunquam se minus esse otiosum, quam cum esset otiosus.* id est, à Reipublicæ curis vacuus, & secum meditans. Hinc ille Philosophus à quo quærebatur, quid ageret solus? Respondit, non sum solus, habeo quo cum conteram tempus, mentem meam, inquit. In viro bono reperitur conuictus secum, meditari ea quæ egerit, & quæ præmia debeat expectare.

συναγγίνεται καὶ συνήδεται.] Et hoc ad tertiam notam, cuius tres partes esse diximus pertinet, virum bonum & angī, & gaudere rebus suis, & seipso, aduersis quidem angī, prosperis gaudere. Rationem adiungit, quia eadem illi semper sint tristitia & aduersa, eadem læta & prospera, non idem nunc lætum, nunc triste. Non eadem igitur re, nunc dolet, nunc gaudet, quod facit improbus, quem suorum sæpe factorum pœnitet; probum non item. Nam ut eleganter Aristoteles: Vir bonus est, inquit, ἀμεταμέλητος, nunquam sui suorumque factorum ipsum pœnitet, constans est & stabilis, in dolendo & gaudento. Sic gaudet frui malis rebus, postquam potitus, pœnitet improbum. Ergo eadem re & dolet, & gaudet improbus. Rebus rectis & iustis gaudet probus, rebus improbis dolet: Improbus nihil habet constantiæ.

ταὺ δὲ αὖτις αὐτῶν.] Concludit disputationem de viro bono, verbis satis obscuris, quorum tamen hæc mihi videtur sententia. Viro namque bono, quia priores notæ insunt aduersus se ipsum seu secum, & aduersus amicum quoque, (quæ namque aduersus se, eadem & aduersus amicum, utpote alterum ipsum gerere & habere quisque debet: quia igitur ea, in

viro bono tam aduersus se, quam in amicum reperitur, hisse perspicuum sit, & efficitur, vt amicitia quoq; corū trium aliquo, aut omnibus potius definiri debeat, & amici, quibus ea inter se communia erunt, sint dicendi. Summa est, & amicitiam & amicum his tribus notis definiendum esse, & proinde virum quoque bonum, in quo eæ tres notæ reperiuntur, secum quoq; amicitiam quandam esse, sibi esse amicum. Verum quæri potest, an etiam vlla homini secum amicitia esse possit. Nam vt supra lib. 5. cap. ult. de iniuria disputatum est, An sibi quis iniuriam facere possit: ita & de Amicitia quæri potest. Et, vt de iniuria, ita & de Amicitia dicendum videtur, nullam sibi secum esse, quia, vt iniuriam facere & accipere, in duobus disunctis, ita & amare & amari in duobus quoque distinctis esse videtur, inquit Aristoteles in *Eudem. lib. 7. cap. 6.* Hanc quæstionem Aristor. hoc loco reiecit ille quidem tanquam alio loco explicandam, (nam certe de ea infra paulo latius cap. 8.) breuiter tamen & eam hoc loco explicat. Nam præter ea, quæ hætenus attulit de notis illis tribus, adiungit & duo alia argumenta, quibus doceat, Amicitiam homini quoque esse secum. Prius est, ex prioribus repetitum, quia notæ illæ priores, vel duæ, inquit, vel plures, oēs inquam, q̃ supra iam docuimus, in viro bono aduersus se reperiunt. Formula:

Vbi hæ notæ, ibi amicitia. In probo aduersus se ea sunt notæ. Ergo & amicitia.

Sic enim hæc verba, ἢ ἐστὶν δύο ἢ πλείων, sunt accipienda, nō vt putauit scholiastes Græcus, & Lambinus de corpore & anima, & huius facultatibus variis, quasi homini secum amicitia ipsa sit eatenus, quatenus ipse homo sit duo vel plura, id est, corpus & anima, ratio & cupiditas. Nam hos refellit verbum εἰρημῶν. De anima namq; & corpore nihil supra est dictum, nihil εἰρημῶν, quo verbo & mox vtitur, φάσιντες ὅτι εἰρημῶν, nimirum notæ illæ priores. Itaque loci huius hæc est sententia: In homine secum esse amicitiam eatenus, quatenus in eo duo sunt vel plura ex prædictis, quasi diceret Aristoteles, vt admittamus, homini secum proprie non esse amicitiam, hætenus tamen eam admittere possumus, quatenus notæ amicitie in viro bono reperiuntur. Quæ explanatio confirmatur perspicue in *Eudem.* vbi homini aduersus se, ea quidem ratione, qua amare & amari est in duobus disunctis, negat esse amicitiam; sed ratione notarum seu modorum, vt ibi loquitur

τὸ πῶς, quibus definitur amicitia, ait esse. Verbum igitur ἢ pro
 εἶναι, vt verbum ὑπαίχῃ pro εὐυπαίχῃ, quo modo sæpe vitur
 & loquitur Aristoteles. Alterum argumentum ex quotidiano
 sermone & vita communi, quia summa amicitia comparari
 soleat ei quæ cuiq; est secum. sic enim vulgo loquimur, tam
 te amo, quam me ipsum. Quæ phrasis certe non esset visitata,
 si nulla sibi secum amor & amicitia esset, [vt in sacris literis,
 Ama proximum, sicut te ipsum.] His igitur duabus potissi-
 mum rationibus docet Aristoteles amicitiam quoq; homini
 secum esse: idque ἐν παρόδῳ leuiter, & tanquam præteriens
 [obiter dicunt vulgo] quod idem & infra attingit cap. 8. vbi
 hoc tamen potius agit, vt doceat, quem se ipsum amare, hoc
 argumento, quia sibi secum sit amicitia, q̃ hic docetur, & in
 Magn. lib. 2. c. 3. vbi tñ vna tantum, prior nimirū ratio, affer-
 tur, & refellitur argumentum, quo videatur nulla homini se-
 cū esse amicitia, quia ea nō sit, nisi in disiunctis, de quo & nos
 modo. Neq; n. plane requiri, vt sit disiunctio, quin poti⁹ ami-
 citiā maxime cerni summa cōiunctione seu copulatione, vbi
 nimirū ex duob. tanq̃ vnus copulatus existat animus, q̃ cō-
 firmat & eo loco & infr. c. 8. proverbiis, quibus dicitur, Ami-
 citia, & qualitas, & vnus animus, καὶ ψυχῇ. Est igitur & Ami-
 citia homini secum, nimirū in quo partes animi inter se con-
 sentiunt, παῖς seu cupiditates cum ratione: non quidem pro-
 pria omnia, sed κατ' ἀνάλογίαν, inquit in Eudem. Nam vere
 propria & vulgi sermonibus visitata amicitia, non est nisi in-
 ter disiunctos. Est tamen hæc κατ' ἀνάλογίαν amicitia, quia si-
 milis est ei, quæ ex virtute: & propterea hæc quæ cuique se-
 cum amicitia, non est, nisi in viro bono, inquit in Eudem. &
 hoc loco explicatur. Coniungo hic explanationem omnium
 Ethicor. Aristotelis, q̃ difficillimum. nam valde sparsa sunt.

φαίνεται ὅτι τὰ εἰρημικά.] Adhuc de viro bono: hic de im̃pbi
 & nequam, de quibus hic initio ita distinguit, vt si leuiter sint
 im̃pbi, & in his amicitia, sibi secū esse videri, & inesse tres eas
 amicitia notas, non qua parte sint nequæ, sed qua parte boni
 sibi videantur, & sibi placeant, q̃ supra explicatū initio huius
 cap. τοῖς ὁμοιωμένοις, &c. Sin aut plane sint improbi & vitiosi, iam
 in his nullas plane eas notas reperiri. Nā tametsi ē in leuiter
 vitiosis ex vere nō insint, specie tñ tenus inesse videtur. Est aut
 luculenta hæc Arist. disputatio, qua docet improbos neq; sibi
 ipsos, nec alii cuiq̃ esse amicos, & proinde horum vitam esse

miserrimam, utpote omni amicitia & benevolentia orbatam seu expertem, & proinde deniq; vitia, quæ huius miserrimæ vitæ sint causa, summo studio esse fugienda.

Ἀλλὰ φέρονται ἡδυναι τοῖς.] Docet improbos eadem neq; vel-
le neq; nolle: alia cupere, alia velle, id est, alio ipsos trahi cu-
piditate, alio recta voluntate seu ratione. Exemplo sint impo-
tentes seu ἀπορροῖς, de quibus supra lib. 7. Hi namq; pro iis,
quæ etiam bona videantur, persequuntur nihilominus iucun-
da, quantumvis pernitiōsa. Cuius variæ in improbis volun-
tatis seu expeditionis ratio est in his verbis, *Ἀλλὰ φέρονται ἡδ.*
nam secum, inquit, ipsi dissentiunt & pugnant. Viri boni, ut
supra inquit, ὁμογνωμονῶσι. Non est igitur in improbis vo-
luntas eadem, & constans, de qua in tertia nota.

οἱ δὲ αὖ Ἀλλὰ δεξιῶν.] Attingitur hic prima nota. Nam im-
probos esse qui videant quidam quæ sibi sint optima, & ve-
lint, sed non faciant tamen, vel propter metum, vel propter
inertiam & ignaviam, & summam negligentiam, ut qui non
curent bona. Hinc sunt quidam, qui cupiunt aliis bona, sed
non mouerent pedem pro eo, verus nunquam impeditur,
quod minus id, quod videt prodesse amico, præstet.

οἷς δὲ πικρὰ καὶ δεινὰ.] Hic de secunda nota; Ait igitur, im-
probos eos maxime, qui grauius scelera & facinora admise-
rint, suam ipsos vitam odisse, atq; adeo sæpe sibi manus affer-
re, recordatione summorum scelerum qua vita ipsis fiat grauis
& molesta. Et hic legendum, *μισῶσι* cum Argyropylo & Vi-
ctorio, qui ait, & in quibusdam libris manuscriptis, id reperiri,
non *μισῶνται*. Neq; enim hoc vult Arist. sceleratos ab aliis
odio haberi, sed ipsos sese odisse, & vitam suam ppter scelera,
Ἀλλὰ πλὴν μοχθηρίων. Articulus autem καὶ transponendus est an-
te verbum *φύγῃσι*, oderunt nimirum & fugiunt.

ζητοῦσι τε εὖ μοχθηροί.] Hic de conuictu, de quo in tertia
nota. Improbos igitur ita se gerere in hac nota docet Aristot-
eles, ut quærant illi quidem conuictum, non tamen secum,
sed cum aliis. Quærant inquam alios, quibus cum versentur,
soli & secum esse nunquam velint. Rationem adiungit, cur
aliorum cōsuetudinem quærant, quia hæc cōsequantur obli-
uionem suorum scelerum, dum sunt cum aliis, non mordet
illos memoria scelerum & facinorum: ac cum sunt secum,
premit illos conscientia scelerum & mordet, quod quia mo-
lestissimum, ea re fugiunt. Formula:

Vbi molestia, ibi nullus conuictus.

At improbo secum omni [id est, existenti, vulgo qui secum est & solus est] summa est molestia ob conscientiam & memoriam scelerum.

Ergo secum esse non vult.

Assumptio est perspicua, & multis præclaris sententiis de cōscientia scelerum confirmata. Plautus in *Mosell.* Nihil est mi-
serius, quam animus hominis sibi male conscius. Balaas, Pax, in-
quit, nulla est impiis, feruent tanquam mare. Et pulcherrime
Cic. in orat. pro S. Roscio Amer. (quod idem repetit in *Pisonia-
na*;) Nolite, inquit, putare, quemadmodum in fabulis sæpenu-
mero videtis, eos qui aliquid impie scelerateq; commiserint, agi-
tari & perterriti furiarum tadis ardentibus: sua quemq; fraus,
& suus terror maxime vexat: suum quemq; scelus agitat, amē-
tiaq; afficit: sua mala cogitationes conscientiaq; animi terrent,
hæ sunt impiis assidua, domesticaq; furia, quæ dies noctesq; pœnas
à sceleratis expetunt. Exemplum huius vexationis extat apud
Euripidem in *Oreste Furioso*. Videatur de hac eadem re pul-
cher Dialogus Erasmi in colloquiis extremis, & Plutarchi li-
ber aureus de animi tranquillitate.

ἡδὲ δὴ οὐ γὰρ ἔστιν. Docet improbos suis rebus neque an-
gi neque lætari, quod ad tertiam notam pertinet. Rationem
adiungit, quod horum animus inter se discordet, seditioni-
busque agitur: eius inquam partes, ut & Cicero loquitur li-
bro primo de fin. inter se dissentiant & discordent, quarum par-
tium, alia quidem, puta libido seu cupiditas, ἐπιθυμία, pro-
pter nequitiam, seu, quia flagitiosa & improbitatis cupida,
angitur & dolet, si re expetita & iucunda potiri nequeat, etsi
turpi & flagitiosa: altera lætetur, nimirum ratio, atque ita ani-
mum huc illuc in varias inquam partes distrahunt & diuel-
lunt improbi. Quare cum non eadem his sint iucunda & mo-
lesta, sed alia aliæ animi parte, mirum non est, si constanter
vel lætari, vel dolere nequeant. Nam, nunc dolent, eodem
tempore dolent & lætantur, improbus plane non potest do-
lere, sed aliqua sui parte lætatur, & quas ob res debeat lætari,
aliqua sui parte dolet. Sic in homine luxurioso & Veneri de-
dito, si non potest potiri adamata muliere, dolet. Hanc ani-
mi pugnam & dissidia improborum Plato in *Phadone* vocat
ἀντιστοιχίαν, ut concordiam ἀρμονίαν. Hinc Philosophi in vi-
ro bono aiunt esse harmoniam animi partium, concentum,

& consensum: In improbo esse animi partium dissensionem. Theologi tam in viro bono, quam in improbo esse dissidium. Paulus conqueritur de hac pugna, hoc negant Philosophi, qui putant, in quocumque homine est virtus, ibi esse tranquillitatem, sed tales quidem olim erimus. Philosophi hæc non intellexerunt. De his supra lib. 2.

εἰ δὲ μὴ οἷον τε.] Quod modo dictum vnum eundemque simul dolere & lætari pro diuersis animi partibus, id, quia reprehendi poterat hac ratione, quod contraria in eundem non concurrant. [Non enim fieri potest, vt simul quis doleat & lætetur] eodem tempore: ea re huic reprehensioni tacite hic occurrit. Ait igitur, vt hoc fieri nequeat, vt admittamus, fieri non posse, vt vnus idemque eodem momento lætetur & doleat (quod tamen ipsum, admittendum quoque est propter diuersas animi partes) tamen hoc saltem fatendum erit improbos gaudere illos quidem alio tempore, alio, sed mox subsequente lætari aut contra, verbi gratia, vir improbus gaudet, postquā potius re aliqua turpi, postea dolet, statim subsequitur dolor, proinde non potest recte dolere constanter. Vt igitur non simul doleat & lætetur improbus, tamen modo lætatus, quia re potius, mox ad se rediens, dolet. Adiungit rationem pulcherrimam, quia improbi omnes μετανοοῦσι seu μετανοῶσι [vulgo vocamus pœnitentiam] sunt pleni. Virum bonum suarum actionum & rerum nunquam, improbum omnium & semper, pœnitet, urgente scelerum conscientia. Qua de re dictum & supra lib. 7 in fin.

ὅτι φανερα] Conclusio disputationis de improbo. Ex his igitur perspicuum est, inquit, improbos, quia nihil in se habeant amore dignum, id est, nulla in iis amicitie nota reperitur, quod iam docuimus, sibi secum nō esse amicos, quin potius inimicissimos [improbus nemini magis inimicus quā sibi] quod præclare Cicero de Cæsare Tyranno, & Rempub. opprimente lib. 10. epist. ad Atticum: corruat iste necesse est. [In epistolis ad Atticum est grauiissima Reipub. tractatio] aut per aduersarios, aut ipse per se, qui quidem sibi est aduersarius vnus acerrimus. Et Epistola 5. de eodem Cæsare: Odium autem recte animaduertis significatum theatro: duas legiones, etiam has, quas in Italia assumpsit, alienissimas esse video, sed tamen nihil inimicus quam sibi ipse, quasi dicat, semper cogitat de scelere, & quod contraxit de opprimenda Repub.

εἰ δὴ τὸ ἔργον.] Elegante epologo concludit priorem disputationem, adhortando nimirum ad virtutem & deterrendo à vitiiis [apud Aristotelem sunt παρηνες, sed non quales apud Cicer. apud Aristotelem semper adiunctæ ἀποδείξεις & rationes: hoc est, disciplinabiles.] Nam prioris disputationis argumento docet, vitia ἀγλαμένως, id est, acerrimo cursu (supr. de hoc *lib. 4. cap. 3.* de magnitudine animi) esse fugienda: Virtutem autem summo studio esse colendam. Rationem hanc affert, quia vitium sit causa inimicitiae tam aduersus se, quam alios: Virtus amicitiae, quorum hoc iucundissimum, illud miserrimum & molestissimum. Qua de re supra *libro 8. cap. 1.* & Cic. in *Lalio*, & infra *cap. 9.* ubi quaeritur, an possit vita humana consistere, an is possit viuere, qui nec sibi, nec aliis sit amicus. Hoc eodem argumento in eadem re vtitur & Cicero [cū Cicero vult homines adhortari ad amicitiam, proponit eis virtutem] in *Lalio*. *Virtutum*, inquit, *amicitia* adiutrix à natura data est, non vitiorum comes, hac est, inquam societas, in qua omnia insunt, quae putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas, ut & cum hac assint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus assequi, virtuti opera danda est, sine qua nec amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus.

C A P V T V.

C O M M E N T A R I I.

Ἡ δὲ ἄνοια, φιλική μὲν.] Constituimus initio alteram hie libri huius partem, nisi quis velit & prius caput eo pertinere, quod rectius & verius videtur. Nam quæ primis tribus capitibus explicantur, pertinent ad disputationem de querelis & interitu amicitiae, institutam iam *lib. 8.* His autem tribus explicantur, ea quæ cum amicitia affinitatem summam habeant. Nam primo, hoc est, capite priore explicatur amicitia, quæ cuique secum, non illa vere quidem & proprie amicitia, sed τῇ συγγενικῇ seu propinquorum amicitiae tamen similima. Reliquis his duobus capitibus item explicantur affectiones quaedam amicitiae persimiles, beniuolentia & concordia. Et hoc quidem capite de beniuolentia: priore quidem parte quid sit, & quid non: altera, inter quos reperiat; Videatur & *c. 12.*
lib. 2.

lib. 2. Magn. & in Eudem. lib. 7. cap. 7. De beneuolentia & Cic. interdum in Lælio.

ἡ δὲ εὐνοία.] Duabus rationibus (quas & supra exposuit *cap. 2. lib. 8.*) docet, beniuolentiam non esse amicitiam, cum, quia beniuolentia sit etiam aduersus ignotos, amicitia non item, tum, quia illa etiam occulta, hæc nonnisi perspicua esse possit, ut eo loco latius.

ἀλλ' ὅδ' ἐφίλησις ἐστίν.] Hic item duabus rationibus docet, beniuolentiam non esse amorem seu *ἐφίλησιν*, de quo verbo supra *libro 8. cap. 2. & 3.* cum, quia in amore seu in amando & diligendo est contentio *ἀγάθης* & desiderium, id est, qui alterum diligit, eius & desiderio tenetur, hoc est, & cum præsentem esse gaudet, & absentem desiderat, & pro eodem contendit, id est, molestiam & periculum adire non recusat. In amore igitur hæc insunt, in beniuolentia non item: Nam beniuolus, vult ille quidem alteri bene, sed vult & cupit tantum, facere autem & periculum adire non curat, ut nec curat eius, cui beniuolus est, præsentiam aut consuetudinem, quod amoris & amicitiae est proprium: Tum (altera ratio) quia amor est cum tempore & consuetudine. Consuetudo, inquit Lucretius, *lib. 4. in fine* concinnat amorem. At beniuolentia etiam subito existit, quod videre licet in ludis, ubi aduersus pugilem, aut histriionem egregium statim existit beniuolentia, & studium aliquod seu fauor. Nam histriones aut pugiles (quod genus hominum Græci vocant communi nomine *ἀγωνιστὰς*) eleganter quidem & dextre agentes aut pugnantes, laudamus illos quidem, & iisdem fauimus: adiuuare tamen eos non ita volumus. Beniuolorum igitur leue est studium, diligentium vero ardentius & efficacius.

τοὶ δὲ δόχῃ φιλίας.] Gladiatores tempore Aristotelis non erant in vlu. Ludus gladiatorius Romanis notus, *ἀγωνιστὰς* vertit quidem vir magni nominis, ut sibi videtur falsum. 150. annos post Aristotelem in Græcia visi gladiatores, teste Liuius. Exposito de beniuolentia, quid non sit, nunc quid sit. Ait igitur, eam esse principium amicitiae, quod explicat similitudine amoris venerei. Nam quemadmodum huius principium est voluptas, quæ ex oculis seu aspectu capitur, atque adeo ipsi oculi, ut supra *libro octauo, capite quarto*, & infra *capite ultimo*. Neque enim facile amat, qui non ante visa muliere delectetur, qui quidem etiam si delectetur, non continuo

tinuo tamen amat, sed is demum, qui neque absentis desiderium ferre potest, & presentis consuetudine semper delectatur: ita etiam, ut amici qui sint, ante beniuoli sint, necesse est. Neque tamen hoc satis, ut sint beniuoli, ut alter alteri bene velit, sed hoc amplius, facere quippe & prestare, quæ bona vel sint, vel videantur, debent. Amicus namque & vult & facit bona: beniuolus vult tantum, nihil facit. Quare eleganter Aristoteles monet, beniuolentiam dici posse ignauam amicitiam & inertem. Quemadmodum & Philosophi de Fato differentes, ignauam rationem ἀργὴν λόγον vocant, teste Cicerone in libello de Fato. Sic igitur hic legendum ἀργὴν non ἀργὴν, ut perperam Græcus Scholiastes & Argyropylus. Est quidem beniuolentia & ipsa principium amicitiae, quod iam dictum, sed est & ignaua quædam amicitia. Sic & Cic. in Lelio beniuolentiam vocat fontem amicitiae, hoc est, ἀργὴν seu principium, quæ temporis progressu & conuictu confirmata, tandem fiat amicitia vera, inquit Aristoteles.

ἡ τὴν ἀπὸ τοῦ χρησμοῦ.] Altera huius capitis parte, beniuolentiam pertinere ad amicos virtute, non ad eos, qui vel utilitate, vel ex voluptate. De utilitate hæc adfertur hic ratio, quia vel beneficio iam accepto, vel spe accipiendi beniuolentia utilitatis nascitur, beniuolus alteri quis esse solet, quorum ille non tam ex animo, quam gratitudinis ergo, & quia iustum existimet, à quo beneficium acceperit, ei, si non re saltem voluntate & beniuolentia respondere: hic vero alteri secundas res optans, spe fore, ut inde ad se quidquam redeat, perspicue videtur beniuolus esse, & bene cupere non tam illi, quam sibi. Prædium, inquit Martialis, seu fundum amat, non amicum, ut omnes ex utilitate amici, non tam amicum, quam utilitatem amant. Siue igitur spe, siue beneficio, vera non est beniuolentia, non ex animo, non cum adiunctione animi, quibus tribus rebus, spe, beneficio, & veritate animi, ad beniuolentiam homines duci, inquit præclare Cicero in libello de petis. consulatus, & hoc loco significatur ab Aristotele. Nam vera est beniuolentia, quæ cum adiunctione animi, reliquæ duæ sunt adumbratæ, ad quas & ea, quæ ob voluptatem, referri potest, de qua hoc quidem loco ab Aristotele prætermissa est ratio, cur, inquam, beniuolentia vera inter amicos voluptate non existat. Quod eadem sit cum priore, eadem voluptate, quæ utilitate amicorum sit ratio, quod no-

tum

rum ex lib. 8. Adfertur tamen alia ratio in *Eudem.* & in *Magna.* hæc, quia inquit Aristoteles.

Si inter voluptate amicos est benevolentia. Ergo eadem erit nobis aduersus inanima.

At hoc falsum, ut nec amicitia supra lib. 8. cap. 2. Ergo & illud.

Nam, quæ ratio est connexi, inanima, ut tabulas pictas, signa, delicias cibi & potus, voluptatis fere causa tantum persequimur. Itaque vera benevolentia ob virtutem, quam in aliis etiam hostibus, inquit Cicero in *Lelio*, visam, adamamus, existit: & proinde eadem, nisi inter virtute amicos, esse nequit, &c.

CAPUT VI.

COMMENTARI.

Φιλίαν δὲ καὶ ὁμόνοιαν.] Altera, quæ cum amicitia affinitatem habeat, affectio hic explicatur, ea est cōcordia, Græce, ὁμόνοια. Sic namque Cicero lib. 8. epistolarum ad Atticum, & lib. 9. Demetrii Magnetis librum περὶ ὁμόνοιας, de concordia vertit. De huius cum amicitia similitudine & supra nonnihil dictum libro octauo, capite primo. De eadem & Plato in *Alcibiade priore* & *Clitiphone* aduersus quem hic quædam differuntur, de quibus mox. De eadem & in *Magna.* & in *Eudem.* vbi de benevolentia.

Φιλίαν δὲ καὶ ὁμόνοιαν.] Quod hic initio ait, concordiam ad amicitiam quoque pertinere (nam est concordia quædam politica amicitia infra) eo tanquam argumento continuo vitur ad docendum, concordiam non esse, quam Græci vocant ὁμόδοξίαν. Græcorum hæc vocabula, ὁμολογία, ὁμόδοξία, ὁμολογία, ὁμολογία & ὁμόνοια, valde sunt affinia, & ut latina, concordia, consensus seu consensio & conspiratio [conspiratio hic in bonam partem] existimat Plato iis locis, concordiam esse cōsensionem in arte aliqua seu scientia, ὁμόδοξίαν Græci vocant, Latini assensum. Hoc reprehendit Aristoteles duabus rationibus. Prior est, quia eadem sentire in arte possint etiam, qui inter se non norint. Sæpe qui Romæ hoc vel illud, in hac vel illa arte sentiat, reperit alium forte Athenis idem sentientem, quæm ne natum quidem scierit [proverb. vulgi] ὁμόδοξία est inter

inter ignotos, ὁμόνοια non item. De ὁμοδοξία certum & iam dictum de ὁμόνοια seu concordia, ratio est, quia est φιλικόν, quia cum amicitia, quæ nulla est inter ignotos, supra capite priore, & alibi libro octavo, commune quid habet. Altera ratio ex vulgi sermone & usu petita, quia vulgo eos, qui de rebus, puta cœlestibus aut physicis, opinione inter se consentiunt, non vocent concordēs, sed ciuitates potius, quæ de communi vtilitate seu bono idem sentiunt, seu ὁμογνωμοῦσι. Et recte quidem vulgus. Nam de rebus sub intelligentiam cadentibus, πρὸς τῶν νοητῶν, vt quæ ad artes pertinent, idem sentire non est φιλικόν. Quid ita? quia φιλία cernitur πρὸς αὐτοὺς, quæ dominatur ἐν τοῖς πρακτοῖς, in rebus agendis, non in rebus intelligendis νοητοῖς, in quibus non πρὸς αὐτοὺς, sed mens & ratio dominatur. Itaque inter Peripateticos aut Stoicos eadem principia sectantes, est quidem ὁμοδοξία, non tamen ὁμόνοια, est assensus & consensus quædam, non tamen concordia. De vera & vñrata huius verbi notione agimus. Nam improprie & translate, etiam ad ὁμοδοξίαν, seu in artibus consentientes accommodari solet, tam Græcum, quam Latinum vocabulum.

πρὸς τοὺς πρακτοὺς δὲ.] Diligenter & enucleate exponit Aristoteles, quibus in rebus concordia versetur, & primum quidem non in iis, quæ ad intelligentiam, sed quæ ad communem ciuitatum vtilitatem pertineant, & proinde in rebus agendis eam versari aiunt. Deinde in rebus magnis, & ad summam Reipublicæ pertinentibus. Nam parua aut minima in re re dissensio inter ciuiles concordiam non labefactat. Præterea in rebus possibilibus, hoc est, quæ vel ambobus, quos inter sit concordia, vel omnibus, qui sint in ciuitate, obtingere possint. Nam pene ridiculum sit, eos dicere concordēs, qui sibi inter se optent concordiam animo ea, quæ assequi nefas sit, vt apud Erasmum in ἐχθροφιλία: recte, Nam deliberatio non est, nisi de rebus, quæ fieri possunt: ita nec concordia supra libro 3. c. 6. Quæ vtrique res ad Rempublicam maxime pertinet. Denique Cicero voluit scribere de concordia, sed impeditus bello Cæsariano.

ἢ ἀρχὴν πολιτείας.] Pittacus communi Reipubl. consensu, & suo (nam & hoc requiritur ad plenam concordiam) princeps in patria constitutus fuit ad decennium, quo elapso, cum amplius

amplius eum imperare vellent ciuitas, recusauit, quo alludit Aristot. his verbis, ὅτι καὶ αὐτὸς ἤθελεν.

ὅτι καὶ ἐμμετέροις ἐαυτὸν.] De Pittaco exemplum concordie modo attulit. Nam concordiam tum esse, vbi vno animo, & vnanimi consensu ciuium alicui magistratus vel imperium tribuitur: vel etiam inter duos, si vterque alteri tantum consentienter aliquid tribuat, non vero si vterque sibi petat, vt magistratum, vel imperium: consentiunt hi quidem in eo, quod vterque petat, sed quia sibi vterque non concordant, vera non est inter hos concordia, sed discordia potius, dissensio & seditio. Exemplum affert Aristoteles ex Phœnissis Euripidi [veteres Euripidi & Euripidis dicunt,] vbi Ethocles & Polynices vterque regnum petit, ille solus, hic commune. Itaque eleganter Aristoteles: *Concordia*, inquit, *non in eo, quod vterque idem, sed quod in eodem sentiat*, id est, non quod vterque eandem rem faciendam sentiat, aut petendam, sed quod in eadem re concurrant, & tertio aut saltem alteri ex ipsis vterque attribuant.

πολιτικὴ δὲ φιλία φαίνεται.] Hoc loco docet Aristoteles, quid sit concordia. Plato in Alcibiade priore vult, amicitiam nihil esse aliud, quam concordiam, à quo longe dissentit Aristoteles, qui concordiam vult esse non omnem, sed civilem quandam amicitiam. Notum est autem ex libro 8. cap. 9. & sequentibus, quæ differentia sit inter veram & inter civilem amicitiam. Verum quidem est, in vera amicitia concordiam quoque inesse, id est, studiorum & voluntatum consensionem [vtramque dicitur, voluntatum & voluntatum, quam supra diximus, esse notam amicitie & proprietatem quandam] sed de hac animorum consensione hic non agitur: omnes quidem, inquit Aristot. in Eudem amici ὁμοῦ νοῦσι sunt concordēs, idem volunt & nolunt: sed concordie vocabulū proprie sumptum, non ad priuata, sed ad publica pertinet. Quare recte Aristoteles dicit, eam esse civilem amicitiam, atque ita vulgo quoque dici ait, neque id absque ratione. Nam vt civilis amicitia, qua de re supra lib. 8. cap. 9. ita & concordia in rebus utilibus, & ad vitam bene beateque degendam pertinentibus, cernitur: vtriusque eadem est & materia & finis.

ἐπὶ δὲ ἡ τοιαύτη ὁμόνοια.] Hoc loco diuisionem concordie alteram afferre videtur Aristoteles, & apertius in Eudem. eadem autem opera explicat, in quibus seu inter quos vera concordia

cordia reperitur. Itaq; concordia vel est inter bonos, vel inter improbos. Nam & hi interdum cōspirant & consentiunt. Vera tamen, de qua hic agitur concordia, inter bonos duntaxat reperitur, propterea quod hi soli cum sibi secum, tum cū aliis consentiunt, de quo supra *capite 4.* horum stabilis est voluntas, de quo supra *lib. 8. cap. 8.* Hi denique iusta seu recta & vtilia volunt, & communi consensu expetunt. In improbis alia omnia, quos ex iisdem locis notum est, neq; sibi ipsis neq; aliis consensire, eos tanquam Eurypum instabiles fluctuare, nunc denique recta, nunc praua expetere, & quod caput est, sibi quemque cupere meliorem partem, in plus petendo esse nimios, in sumptu adiuuando & faciendo, ad vtilitatem communem esse parcos & avaros. Atq; ita fit in improborū consensione, cum quisq; ad se rapit, & alterum detrudit, ut commune bonum seu Respubl. negligatur, in qua tamen tuenda maxime vis concordiae elucet, fit etiam eadem avaritia, ut discordes continuo fiant, neque diu inter improbos concordia esse possit. Itaque improborum consensio est illa quidem interdum, sed brevis & concordiae nomine indigna, *conspiratio* potius, inquit Cic. *in offic. lib. 3. & coniuratio dicenda*: de qua & in *Latio*, quae obrem id primum videamus, &c. Vbi tandem: Quare, inquit, talis improborum consensio, non modo excusatione amicitia regenda non est, sed potius supplicio omni vindicanda. Quemadmodum igitur inter improbos nulla diuturna est amicitia, neque adeo vera vlla supra *lib. 8. cap. 8.* & Cicero eo loco, ita nec concordia.

μὴ δὲ τὸ πρῶτον, τὸ.] Articulus δ, ut aliās, hic valet idem, quod δὲ, id est, autem. Ait igitur commune interire & collabi, dum suae quisque studet vtilitati, neque in commune consultitur, sed ad se, quae potest, quisque rapit, agit ac fert, (*ἀγείν & φέρει* dicunt Græci, ut in malis Rebus publicis fit, interea collabitur commune.) Nam verbum, *τὸ κοινόν*, ut aliās, & Latinum commune apud Ciceronem, hic pro Respub. positum videtur, etsi de communi quoque bono accipi non incommode potest, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARI.

Οὐδὲ δὲ γάρ τὰς διαπραγματεύσεις.] Tertia huius libri parte,
Aaa de sex

de sex quæstionibus, una hic explicatur ista; Quid causæ sit, cur bene meriti affectos à se beneficiis acrius ament, quam hi illos. De qua quæstione & in *Magn. lib. 2. cap. 12.* & in *Eudem. lib. 7. cap. 8.* ad quam pertinent & quæ supra *libro 8. cap. 10. 8.* & *12.* Cur autem huius rei causam veteres tam diligenter exquisiverint, hanc rationem initio affert Aristotel. quod res ea iniusta esse, & rectæ rationi repugnare videatur. Affert autem priore quidem huius capitis parte, aliorum, & refellit: posteriore, suas eius rei causas: & extremo capite quædam de matre.

τοῖς μὲν ἐν παλαιοῖς.] Veterum ratio, quia bene affecti sint debitores, bene meriti tanquam creditores, quod & supra dictum de parentibus & liberis *lib. 8. cap. 12.* & hic *cap. 2.* Formula:

Omnis creditor in rebus contrahendis ἐπὶ τοῖς δανείων, in creditis, non ut quidam vertit, in rebus mutuis, [hoc est barbarum, videtur ille sibi bonus latinismus, addito verbo res, non loquimur latine res mutuas, sed res creditas, etsi mutuum & creditum in neutro idem valent] magis amat debitorem, quam hic illum, magis certe curat, quod perspicuum est, etsi hanc propositionem Aristoteles postea refellit.

Atqui bene meritus est creditor, affectus debitor.

Ergo, &c.

Sic igitur argumentabantur illi, quos paulo infra refellet.

ἐπὶ τοῖς μὲν ἐν παλαιοῖς.] Aristoteles prius veterum sententiam tueretur quodam modo, quam refellat ab Epicharmi oppugnatione. Hic enim ea fortasse de causa id accidere diceret, inquit Aristot. (quod Epicharmus dixerit aut senserit, quia libri eius perierunt, certe scire non possumus) ob improbitatem hominum, ad hanc eos spectasse, qui dicerent, beneficia accipientes dantibus esse chariores quam contra, nimirum hoc accidere, quia plerique sint ingrati & improbi. Huc ergo eos spectasse, putarit fortasse Epicharmus: non recte. Neque enim hoc tam improbitatis est, quam humanæ proprium naturæ, humanum est, τοῖς αὐτοῖς ἀνθρώποις. Docet hac ratione, quia plerique beneficii accepti sint immemores, & ad accipiendum, quam ad dandum proniores supra *lib. 8. in fin.* Itaque veteres illi non tam ad improbitatem, quam ad proprietatem hominis spectasse videntur.

ἄλλοι δὲ αὖ φυσικώτερον.] Hoc tandem loco affert Aristot. *κ*eras huius rei causas quatuor, quarum princeps est plane Physica. Huius generis rationibus in his libris etiam rarius, interdum tamen videtur, ut & infra *cap. 9. φυσικώτερον*, &c. Hinc in rebus Politicis non utendum rebus physicis. In *lib. de Apici* dixi hoc præceptum traditur, ut ne quis permisceat artes, & politicas præceptiones velie physicis rationibus confirmare & demonstrare, aut contra. Theologica docere physicis aut politicis argumētis est periculosum, ineptum, indocti est, hoc tamen interdum facimus, accommodatione tantum. In *Magnis* & in *Eudem* duas dūtaxat rationes, primam & ultimam, quæ certe præter cæteras maximi sunt momenti.

καὶ ἐκ ὁμοιότητος.] Refellit hoc loco priusquam ad suas rationes accedat, aliorum rationem supra expositam. Nam simile in quo vis rationis eorum est posita, non esse bonum aut accommodatum, non esse creditorem aut debitorem similes plane danti & accipienti beneficium; dissimilitudo in eo est, quod creditor debitorem quidem cupit incolumem, sed sui commodi causa, hoc est, ut saluum ipsi sit creditum, καὶ οὐδὲν ἄλλο: quo verbo & supra hic est usus *cap. 2.* dator autem accipientem cupit saluum & incolumem nullius commodi causa, sed quia ipsi sit charus. Similes igitur hi sunt in eo, quod saluos cupiant, dissimiles tamen, quod alter sui commodi, alter nullius commodi, sed amoris gratia id cupiat. Ex his perspicuum est, hanc veterum rationem locum habere posse in amicitia, quæ ex utilitate, non in ea, quæ ex virtute, quod idem nominatim dicit Aristot. in *Magnis moralibus*.

ὁμοίη καὶ ἐπὶ τῶν τεχνικῶν.] Hic accedit ad suas rationes, quarum hæc est prima:

Quod opus cuiq; suum sit charum & amabile.

At qui dantiis opes est ipse accipiens.

Ergo hic illi est charus.

Propositio huius conclusionis seu formulæ, in qua tota & prima ratio consistit, confirmatur ab Aristotele bifariam. Primum exemplo, postea ratione physica, quam supr. intellexit, in qua vis totius disputationis est posita. De exemplo igitur ait, cum omnes opifices opus quemq; suum adamare magis, quam opus ipsum opificem, etiam cum animatum esset, adamarer (nam domus velbi gratia non amat architectum, quod si animata esset domus, nec tam amaret architectum, quam

architectus domum] tum Poëta suos versus amat tanquam liberos [tam delicate Poëta omnes versus suos amat.] De quibus Cic. lib. 5. *Tuscul.* In hoc enim, inquit, genere, nescio quo pacto, magis quam in aliis [supple opificibus] suum cuique pulchrum est [loquitur de Poëtis] sed de his dictum supra libro 4. cap. 1. [Aristoteles ex Platonis libro de Repub. 1. hæc sumpsit.] Ratio autem physica, cur opus cuique suum sit charum, hæc est, quia esse τὸ εἶναι suum cuique charum, φιλητὸν & amabile, id est, quia sua cuique vita & incolumitas est chara, sui conservatrix est natura. Cicero libro primo officior. initio 2. 3. 4. de fin. [Quisque se cupit vivere, non opus longa confirmatione.] Quod si ita est, ut est. Ergo & ἐνέργεια sua cuique est chara. Quid ita? [oportet hæc ἀναλύειν diligenter] quia τὸ εἶναι seu esse suum cuiusque, in ipsa cuiusque sua ἐνέργεια est positum. Verbi gratia, serra, inquit Aristoteles, secundo est serra [serra non est serra, nisi quatenus secat] manus tractando & usu inquit, in *Polit. libro primo, capite secundo.* Sic manus abscissa à brachio non est manus, quia non amplius habet usum, ἐνέργειαν, homo vivendo est homo [quæ ἐνέργεια est hominis? vivere, vita & actio: hominis natura & essentia, qua in re cernitur? in ἐνέργεια est posita.] Iam vero si ἐνέργεια sua cuique est chara. Ergo & opus [opus cuique charum, quia esse cuique suum charum. Si esse, & ἐνέργεια, si ἐνέργεια, & opus esse, charum sequitur. opus architecti est domus, ἐνέργεια est ipsa ædificatio.] Nam ἐνέργεια quodammodo quis esse videtur opere effecto, atque adeo verum τὸ εἶναι esse videtur, ante, id est, opere nondum perfecto, potestate potius. Opus namque est velut index ἐνέργειας, opere declaratur quis esse ἐνέργεια, ut pictor tabula picta, poëta carmine. Itaque etsi energiae τὸ εἶναι proprie tribui à physicis solet, quia tamen ea opere maxime cernitur in iis artibus, quæ præter ἐνέργειαν seu usum opus quoddam perficiunt, non iniuria ἐνέργεια quoque quis esse dicitur ex ipso opere perfecto. Quare, ut ἐνέργεια propter esse, ita & opus propter ἐνέργειαν, ad quam refertur, ut eius index & testis, suum cuique charum est & expetendum. Et hæc est verissima huius loci ἀνάλυσις, breviter ita concludenda.

Si esse suum cuique, est charum.

Ergo & ἐνέργεια.

Si hæc.

Ergo

Ergo ἔν' opus.

Si hoc.

Ergo accipiens danti, cuius ille est tanquam opus, charus est, non dator accipienti.

Itaq; hæc verba, ἐνέργεια δὴ ὁ ποιήσας ad opus pertinent, hoc est, eo, si energia. Ergo & opus, quia per opus tanquam indicem & testem, ἐνέργεια quis esse videtur, & quidem maxime, antea potestate, ut supra explicauimus. Nam hæc verba, ὁ ᾧ ἐστὶ δυνάμει pertinent ad illa, ἐνέργεια δὴ, &c. ad eandem rem, ad opus. Hæc vero, στέργει δὴ τὸ ἔργον, διότι, parenthesi includi debent, perspicuitatis gratia, quæ alioqui interrumpunt contextum syllogismi, & continent idem quod initio, id est, propositionem totius disputationis, hanc, opus cuique esse charum, propterea quod & esse suum cuiq; sit charum. Perperam igitur Græcus Scholiastes & alii quidam hic ποιήσας τὸ ἔργον, verbum ἔργον putant esse nominatiuum casum, & iungendum verbo ἐστὶ, quasi quisque sit suum opus, ut Poeta sit nihil aliud quam carmen: non recte inquam. Nam Aristoteles hoc tantum docet, opus ad ἐνέργειαν facere, atque ita per opus ἐνέργεια quem esse videri, ut diximus.

ἡ μὲν δὲ καὶ τῶ μ] Altera ratio, quia iucundius quid in accipiente reperit is, qui dedit, quam in dante is qui accepit, aut certe non peræque iucundum. Docet seu confirmat hanc rationem bifariam, primum, quia quod dator reperit in accipiente est honestum: quod alter, si quid est, nihil certe est aliud quam utile. Honestum est, dare beneficium, utile accipere. Atqui honesta utilibus esse iucundiora, si veritatem, non vulgi opinionem spectes: Veriorem, inquam, rerum honestarum esse voluptatem quam utilium, explicatum est supra libro septimo latissime in fine. Deinde, quia usu & actione cernitur ea voluptas seu iucunditas, quam capit is qui dedit. Sciendum est pro tribus temporibus variare voluptates rerum. Præteritarum autem rerum notum est dici memoriam seu recordationem: instantium, usum & actionem: futurarum, spem & expectationem. Iam vero ex his tribus summam voluptatem afferunt, quæ in actione seu usu consistunt: frui ipsa recordatione & expectatione est iucundior. (Frui aliqua re est iucundius, quam sperare) propterea quod reliquæ duæ propter fruitionem sint iucundæ: Iam notum est ex *Analyt. post. initio*, propter quod quidque est tale, id magis est tale.

hoc recte hic admonet Argyropylus. Itaque in quo est *usus* seu *fruitio* & *actio*, in eo maior est iucunditas. Atqui in dante est *fruitio*, diuturnior certe quam in accipiente. Quid ita? quia in dante est honestum, in accipiente vile: Quorum illud notum est, esse diuturnum & stabile, hoc facile evanescere. Bene facta sunt perpetua, ut ipsa virtus, utilitatum statim evanescit memoria. Dans igitur ratione *fruitionis* seu *actionis* & *usus* maiorem capit voluptatem quam accipiens: *fruitio* in dante magis reperitur, quam in accipiente. Sed denique, quid de reliquis duobus, memoria seu recordatione & *spe*? certe memoriam quoque ratione maior est dantis, quam accipientis voluptas, quia rerum honestarum suavior & iucundior est memoria, quam *utilium*. Verum de *spe* seu expectatione aliter se res habet, in qua accipiens dantem superat, quia expectatio rerum *utilium* iucundior est, quam honestarum. Quid ita? quia res honestae, nisi notae & cognitae non sunt iucundae. Futurae non sunt notae, Ergo non iucundae. At utiles, quia ad vitam bene beateque degendam adiumentum sint allatae, propterea magnam voluptatem, etiam expectatione adferunt. Itaque quia is, qui dat beneficium, honeste seu recte factum suum in accipiente reperit, alter tantum vile, mirum non est, quod dans accipientem plus diligat, quam hic illum.

Nam in quo iucundiora reperiuntur, id magis charum nobis esse solet.

Atqui in accipiente reperit dans iucundiora.

Ergo, &c.

ἢ ἡ μὲν φίλησις.] Tertia ratio, quia amare est actionis, amari perpassionis. Notum est actionem perpassione esse praestantioris & melioris. Ergo in quo actio, is antecellit ei, in quo perpassio. Dans igitur, in quo actio, id est, datio, antecellit accipienti, in quo perpassio, id est, acceptio. Atqui notum est ex prioribus (ex libro octavo) meliores & praestantiores ad amandum esse proniores & procliviores. Itaque dans, ut agens, ad amandum est proclivior, quam accipiens.

ἢ ὁ δὲ πρὸ ἐπιπόνως.] Quarta ratio, quia chariora sunt, quae magno labore parantur quam quae parvo: difficilia facilibus sunt chariora, quod confirmat exemplo eorum, qui sua sibi opera

opera diuitias pepererunt. Nam hos magis fere amare diuitias, quam eos, qui à parentibus acceperint. Quod idem & supra commemorauit *libro 4. cap. 1.* Atqui difficilius est dare, quam accipere beneficium. Ergo mirum non est, si dans accipientem magis diligat, quam hic illum.

[*Ἀλλὰ τῶντι δὲ καὶ αἱ.*] Quod hoc loco, idem & supra *libro 8. cap. 12.* dictum est, matres, quam patres liberorum esse amantiores, cum, quia procreatio matribus est difficilior & laboriosior, tum, quia matres sunt certiores, vt inquit Iurisperiti, id est, liberos esse suos magis norint, quam patres, quare de re sup. eo loco. Hoc autem de matribus commemorat hic Aristot. argumenti loco. Nam propositionem, chariora esse, quæ sint difficiliora & magis laboriosa, confirmat exemplo, & diuitiarum, labore partarum, & matrum. Cui propositioni mox adiungit assumptionem, *δοκεῖ δὲ*, &c. vbi legendum puto *δὲ*. Atqui videtur, &c. Sic enim solemus concipere assumptiones, non. Ergo videtur non.

C A P V T I I X.

C O M M E N T A R I I.

[*Ἀπορεῖται δὲ, πότερον δέ.*] Altera hoc cap. explicatur quaestio; An maxime amare se quis debeat, an alium potius. In qua quaestione explicanda, & hoc explicatur; An vir bonus debeat esse *φίλωνος* sui amans. Nam & in *Magnis*, quæ hic coniuncte, ibi separatim explicantur *libro secundo, capite 13. & 14.* Itaque multa hoc capite de *φιλαντία* præclare differuntur, quorum omnium hæc est summa; Virum bonum & maxime seipsum amare, & sui amantem esse posse ac debere in rebus honestis, in rebus vtilibus & iucundis non item: contra improbum in his duobus rerum generibus posterioribus seipsum & maxime amare & esse *φίλωνον*. Ex quibus arrepta occasione Aristoteles præclaram adiungit exhortationem ad virtutes, & à vitiis dehortationem. Videtur autem occulte & hic attingi Plato, qui *lib. 3. de legib.* omnem prorsus sui amorē, vt vulgus solet, grauiter reprehendit, & viro bono fugiendum monet, tanquam omnium scelerum & peccatorum fontem, *πάντων ἀμαρτημάτων αἴτιον*. Vulgo *φιλαντίαν* omnem faciunt vitiosam, de qua Stobæus *λόγος 21.* Et Arist. *lib. 1. Polit. cap. 2.* Et Erasmus in *proverbis*. Verum Arist. duo facit *φιλαντίας*

genera, quarum altera sit recta, & laudabilis, altera vitiosa & vulgaris.

ἐπιπρωστὶ ᾧ τοῖς.] Docet priore loco, maxime amare seipsum neminem debere: hac ratione, quia hoc sit *φιλαυτὸν* Atqui Philautum esse, res est reprehensione dignissima: probri loco philautiæ vocabulum usurpari solet. Cur ita? quia id proprium sit improbi, & probri plenum & reprehensione dignum. Quod autem *φιλαυτία* improbi sit propria, ex ipsa Philauti definitione perspicui potest, quæ est apud Aristotelem libro secundo Magn. capite duodecimo. Philautus, inquit, est, qui sui commodi causa omnia agit, nulla alterius. Atqui hoc idem proprium est improbi, inquit hoc loco Aristoteles. Improbis namque sua causa facit omnia, idque eo magis, quo improbius & nequior: ut contra vir bonus, sui commodi negligens, alterius omnia commodi causa facit, idque eo magis quo melior, ut qui nihil præter honestum & virtutem curet, emolumenta negligat. Itaque quia Philautum esse vitiosum est, Ergo & seipsum maxime amare. Ex hac analysi perspicue cernitur, hæc verba omnia, *ἐγκαλέσει δὲ αὐτῷ, οἷον ὅτι εἰδὲν ὡς αὐτῷ πρᾶττει*, esse spuria & inducenda. Primum, quia non necessaria, 2. quia sensum & analysin perturbantia, quæ in antithesi improbi & viri boni est posita. 3. Ob phrasin inauditam, *ὡς αὐτῷ πρᾶττει*. 4. Ob scripturæ varietatem, quæ *παρὲρ ἐκλήσεων* solet esse nota (hoc est, falsarum interiectionum.) Nam in veteri Codice meo manu scripto, abest, *οἷον*, & pro *ὡς*, in veteri translatione est *autē*.

τοῖς λόγοις δὲ τῶν τοις.] Hoc iam loco docet, maxime amare quem seipsum posse & debere, duabus rationibus. Prior est à vita communi, à cuius usu & priorem sententiam refellit. Hæc, inquit, disputatio & sententia, repugnat *τοῖς ἔργοις*. Sic enim loqui solet Aristoteles, *λόγος τοῖς ἔργοις ἀφωνεῖν*, quod latine dicere possumus, *verba à rebus dissentire infra lib. 10. cap. 1. c. 8.*

Disputatio igitur prior vitæ & usus communi repugnat, quia cernere licet omnes mortales sibi melius esse malle, quam alteri, inquit comœdia, vitæ specimen seu exemplar (hoc adduco, quod ista disputatio repugnet vitæ communi.) Quod idem & Euripides in *Medea*, *φιλεῖ δὲ, amat se ipsum quisq;*, inquit, *maxime*, &c. At in Politicis & Ethicis, quæ à communi vita abhorrent, non sunt admittenda [disputationes istæ

istæ non disputandi causa sunt, sed vitæ, viuendi causa] quales Stoicorum, de quibus Horatius:

Cum ventum ad verum est, mores sensusq; repugnant.

Quo argumento & Platonem reprehendit infra lib. 10. cap. 2. & suam de beatitudine Philosophorū sententiam stabilit cap. 8 in fi. Hoc prius est argumentū. Alterum est, non tam ex vita communi, q̄ ex ratione, istud, quia quisq; sibi maxime sit amicus. Ergo & maxime se quisq; amare debet. Antecedēs etsi accurate explicatū est supra cap. 4. tamen & hic confirmatur bifariam. Primum, hac ratione, quia notæ amici seu amicitiae, quib⁹ ea definitur, omnes in vnoquoq; aduersus se ipsum maxime reperiuntur supra cap. 4. quarum vna hic cōmemoratur, velle amico optima quæque, etiamsi ad se nihil inde redeat. [nulla sui vtilitate tantum amoris causa.] Atq; ita sine dubio legendum putō *καὶ ἐς μὴδὲν εἰσέρχεται*, id est, etsi nihil ferreret, scilicet commodi vicissim ab amico, & hoc est, quod Cicero de hac nota lib. 2. de fin. *Quid autem est amare?* &c. de quibus supra cap. 4. [nihil aliud amare quam velle amicum omnibus bonis affici, etiamsi nihil ad se redeat.] Atque ita & recte Perionius ad libri 8. caput 2. [Dionysius Lambinus, qui vertit post illum, grauissime reprehendit illum, sed non viderat illud caput 2. libri 8.] Quem locum quia Dionysius Lambinus non vidit, Perionium hic grauiter & iniuste reprehendit seu accusat. Ita etiam Grucchiū elarum illum virum & ingnem. *καὶ πρὸς λοιπὸν δὲ*, legendum δὲ, non δὲ. non enim hic est quædam conclusio, aut complexio.

καὶ αἱ παροιμίαι δὲ.] Alterum est argumentum à vulgi dictis seu prouerbiis sumptum, quo docet sibi quemque maxime esse amicum, non, vt vulgo accipiunt, se quemque maxime amare. quod perspicuum est ex his verbis, *πάντες ὃς ταῦτε*, &c. *μάλιστα ὃς φίλοι*, &c. Perspicuum est & ex ipsis prouerbiis, quorum vis eo maxime pertinere videatur, vt amicus quisque sibi sit maxime, non se amet, etsi hoc ex illo sequitur. Adfert quatuor, de quibus Erasmus. De tribus prioribus & supra aliquoties dictum, quæ plane sunt Pythagorica. de quarto copiose Erasmus. Quibus adiungatur & hoc Plauti, TVNICA PALLIO PROPIOR. Ex his perspicuum est, amare quemque se maxime debere, communem esse omnium mortalium *φιλαωνίαν*, vt Cicero loquitur libro 13. Epistol. ad Atticum, *Nisi, inquit, me fallit, communis hominum φιλαωνία.*

Latine ab Horatio & Cicerone dicitur *Amor sui*. Et φιλαυτος
sui diligens & sui amans, in *Lalio*, & lib. 4. & 5. de *fin.*

ἰσως ἐν τῷ τριήτῳ.] Allatis de quaestione seu controuersia
proposita argumentis in utramque partem; hic tandem quid
de quaestione sentiendum sit, exponit. Nam utramque par-
tem probabilitate niti, eaque re distinctione adhibita, utram-
que vere sentire ostendit, suo quamque in genere, & prius
quidem de iis, qui improbent φιλαυτίαν, posterius de iis, qui
probant, id est, de vitiosa φιλαυτίᾳ prius, postea de recta &
laudabili.

εἰ δὴ λάβοιμεν.] Ait, quaestionem omnem explicari posse
ex ipsa philautiae definitione, seu potius vocabuli notione.

οἱ μὲν δὲ εἰς.] Docet eos, qui philautos accusent, & probri
loco ducant φιλαυτίαν, iure & merito id facere, siquidem φι-
λαυτῆς definiant, & statuunt, eos esse qui in rebus utilibus &
iucundis, diuitiis, honoribus, & corporis voluptatibus ma-
iorem & meliorem sibi partem semper tribuant. At hoc tur-
pe & accusabile. Quid ita? quia & ea ipsa non sunt recta &
laudabilia bona, & qui in his student ac dediti sunt [veteres
sic loquuntur, in his, pro his] non rectae rationi, sed cupidi-
tatibus potius suis, & deteriori animae parti obsequi ac grati-
ficari solent. Itaque si his bonis definitur Philautus, repre-
hensionem meretur. Quod autem hic proprie philautus vul-
go dici consuerit, docet quoque Aristor. ex eo accidere, quod
plurique mortales alia vix bona norint, & de his maxime in-
ter se digladiari soleant, eaque re, Graece eleganter dicuntur
ἀναιμάρχηται, quo verbo utitur saepe Aristoteles in *Rhet.* Iso-
crates in *Helena*, & alibi, hoc est, ut Cicero initio lib. 1. *Offic.*
vertit, de quibus inter se digladiari solent. Quod & à contra-
rio docet: nam, nemo, inquit, philautum vocat, qui bona ani-
mi virtutes & artes quarit, qui in his est deditus. Merito igitur
philauti vocabulum his, qui in eo genere bonorum sint
occupati, attribuitur. Nam vocabulorum notio ex maiore
vfu & frequentiore nasci solet. Ex maiore sui parte, inquit Ci-
cero lib. 5. *Tuscul.* res quaeque denominari solent. Quam qui-
dem huius verbi notionem tam ego veram esse puto, ut Arist.
alteram mox afferenti, non plane assentiar. Nam quem mox
ille philautum quoque vocauit, non tam est φιλαυτος, quam
φιλαργός, ut ipse loquitur in *Magn. libri secundi capite deci-
mo quarto.*

ἄλλῃ δὲ αὐτὸ οὐ τίθηται.] Hic de recta & vera φιλαυτία, quæ an sit vlla, quæritur. Aristoteles docet esse, duabus rationibus: Docet, inquit, virum bonum, qui se studet, quam optimum reddere, & ex virtutibus meliorem semper partem sibi sumit, esse vere φιλαυτον. Prior ratio est, quia de bonis melioribus & præstantioribus meliorem sibi partem sumit.

Quo de præstantioribus bonis plus sibi quis sumit, eo magis videtur φιλαυτος; magis certe eo, qui de bonis contentioribus & leuioribus.

Atqui bona animi cæteris præstant.

Ergo, &c.

Altera ratio, καὶ χαρίζεται, quia animi sui parti meliori obsequitur & gratificatur, nimirum menti & rationi: Atqui sic certe magis videtur amare, qui porio rem partem & præstantiorem amet. Vir igitur bonus, qui animi partem præstantiorem amat, rationem & mentem suam, magis se amare videtur, quam is, qui reliquas animi partes deteriores.

ἄλλῃ δὲ καὶ πόλις.] Docet Aristoteles, hominem maxime esse mentem & rationem, tribus rationibus, qua de re & supra nonnihil cap. 4. Prima ratio, quia ciuitas & omnis alia societas videtur esse id, quod in ea principatū tenet, τὸ κύριον, verbi gratia, in Democrazia populus est τὸ κύριον, in regno Rex, &c. tot enim sunt κύρια, quot Rerump. & statuum genera, inquit Aristoteles. Nam ex principatu seu κυρίῳ æstimatur & cernitur Reipubl. status. Eadem est & cæterarum societatū & collegiorum ratio. Ergo ut in his maxime spectatur τὸ κύριον, atque: ὁ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, id est, mens & ratio. Altera ratio, καὶ ἐγκρατής δὲ. sic legendum, ratione dicuntur & censentur: impotens ex hac animi parte, ratione dicuntur & censentur: cui ille paret, hic non item, supra lib. 7. Itaque quia huius vniuersæ partis continens quis & impotens totus dicitur, videtur ea esse homo ipse. [continens dicitur, quia videl. paret rationi. Ergo quoniam denominatio continentis & impotentis sumitur ex vna parte, &c.] Tertia ratio, καὶ πεπραχέναι, &c. quia qua ratione quis fecerit, ea maxime sponte fecisse dicitur. Nā quæ voluntati, ea & rationi sunt consentanea. Est. n. rationis appetitio quædam voluntas. Ergo quæ ratione fiunt, ea & voluntate & sponte. Quare videmus totā actionē nostram sola ratione dici voluntariam, & proinde homo nihil aliud esse videtur, quam

quam ratio: ut cuius actiones totæ & omnes hac definiantur. Sic actiones hominis dicuntur voluntariæ, ratione, i. propter rationem. Voluntas est appetitio, quæ est rationalis. Quæ ex ratione fiunt actiones, dicuntur voluntariæ. Sequitur ipsum hominem esse rationē, & ratione definiendum totū hominem.

[ὅτι μὲν τὸ εἶναι τὸν ἄνθρωπον.] Ex his, inquit, perspicuū, quemq; esse rationem maxime, q. d. non proprie, neq; plane vere, sed comparate cum reliquis animi partibus, quæ de re supra cap. 4. [hominem iudicamus enim ex mente & ratione, sed tamen homo constat etiam corpore] & ipsius corporis.

[καὶ ὅτι ὁ ἐπαικὴς.] Disputatio, hominem videri esse mentem seu rationem, eo pertinet, ut doceat, qui eam partem amet, eum amare se ipsum, ut qui ea parte maxime æstimetur. Vir igitur bonus, quia perspicue eam partē maxime amat, ut improbus reliquas partes: hinc efficitur ut vir bonus maxime sit φίλων, alia tamen ratione, quam improbus aut vulgi φίλων. Nam hos inter se discrepare, quantum vitam ex ratione, & eam quæ ex perturbationibus, & quantum honesti appetitionem, & cupiditatem utilitatis simulat. φίλων namq; vir bonus ex ratione vivit & honestum sequitur: alter φίλων & perturbationes, & non quæ honesta, sed quæ sibi videantur utilia & iucunda, sectare solet. Sic intelligendum videtur, quod ait, καὶ ὁ ἐπαικὴς, ἢ τὸ, &c. et si hæc verba valde mihi sunt suspecta. Ex his iam perspicuum est, virum bonū maxime videri esse φίλων, hanc verissimam seu iustissimam esse φιλοπρίαν, alteram vulgarem non item, si non usum vocabuli, sed originis veritatem intuearis seu spectes. Nam φίλων est qui se amat. At vir bonus se ipse maxime amat. Ergo est φίλων maxime. Quāquam si penitus & accurate hæc diiudicentur, vir bonus non tam se & naturam suam, quam virtutes & honestum quod in se est, amare videatur ex Aristorelis sententia, atque ita non tam sit, ut supra dictum, φίλων, quam φιλόζων. Reuera tamen non solum propter virtutes, sed quia homo, id est, propter naturam suam amare se ipse debet, ut quæ bonum sit quiddam et absque virtutibus considerata. Et hanc qui amat, vere dici potest φίλων, si vocabuli originem spectes, qui se suam naturam amat, non tam virtutes.

[τὸς μὲν ἐν τῷ εἰς τὸν.] Quia dictum initio, sui cōmodi causa omnia agere, verissimā esse philauti notam: de ea hoc reliquo capite

capite explicat. Ait aut, primum, laudari ab omnibus, qui omne studium ponant in recte factis & virtuti consentaneis. Sed enim, inquit, si quam eos laudaret, tam ipsi quoque omnes facerent & certatim contenderent. [Hæc valde male & perperam distinguuntur à commentatoribus] & publice & priuatim omnia utique bona suppeditarent, bene beateque ageretur seu viueretur, publice & priuatim. Rationem adiungit, quia hæc vis est & potestas virtutis, ut actionum virtuti consentientium, beatas reddere Respubl. domos & singulos, ut præclare Socrates in *Apologia legum*, ὅτι οὐκ ἐν χειρὶ μόνον, dicens, non ex diuitiis virtutem, sed ex virtute diuitias existere, aliaque omnia hominibus bona tam priuatim, quam publice.

ὥστε τὸ μὴ ἀγαθόν.] Nunc ad eam notam propius accedit, eiusque ratione docet, virum bonum ratione esse φίλαντον, improbum non item. Viri itaque boni esse proprium, & sibi, & aliis utilem esse, improbi sibi tantum, atque adeo ne sibi quidem, sed qui & sibi & aliis potius noceat: propterea quod vir bonus, quæ facienda suadet recta ratio, ea facit; improbus non item, sed cupiditatibus potius suis obsequitur. Bonus, quia menti, quæ semper optimum quidque sibi sumit, paret, ea re, ea quæ recta sunt, semper facit; contra fit in improbo. Itaque vir bonus, quia & sibi & aliis est utilis, φίλαντος esse debet: vir improbus, quia & sibi & aliis inutilis, non item. Quod autem vir bonus & sibi & aliis sit utilis, & iam docuit ex vi, & proprietate virtutis, & mox explicat latius, ἀληθές δὲ τὸ πρὸς τῷ πρὸς φίλῳ, ubi eleganter ostendit, vir bonus pro amico quæ faciat, quæ pro se, eleganti distinctione.

ἀληθές δὲ τὸ πρὸς τῷ] Docet hoc loco, virum bonum philantum non sibi soli, sed & amicis & patriæ esse utilem, hac ratione seu argumento, quod vir bonus ut honesti & virtutis studiosus, honestum duntaxat curet, & operam det, ut sibi adquirat, reliqua fortunæ bona, diuitias & honores, aliis facile concedat, ut in quâ concessione & honestum quoddam sit posuim: atque adeo quidem pro alio laborat, vir bonus, ut pro amico, vel patria mortem quoque si necesse sit, oppetere non recuset. De his duobus, id est, de morte oppetenda, & de concedendo bona fortunæ aliis, deinceps & ordine explicat Aristoteles, ἀλλὰ καὶ τὸ πρὸς τῷ, &c. Cur igitur mortem

mortem oppetere non recuset, tribus argumentis luculente ostendit ac docet. Nam hæc tria viri boni esse propria, ut magnam voluptatem etsi breuem anteponat parum etiam longissimam, ut vitam vnius anni, sed honestam & claram vitam diuturnam, multorumq; annorum sed obscuram & contemptam: vnum denique facinus memorabile, magnum & honestum, multis paruis anteponat. Quid ita? quia honesta hæc sunt. At honestum præter, nihil admodum curat vir bonus. Iam vero in quo tria hæc reperiuntur, is ne mortem quidem curat. Nam facile pro alio mortem oppetat, pro amico, pro patria, si præclarum aliquod facinus edere possit, vel patriæ vel amici causa. præterea vir bonus non curat diuturnam, sed gloriosam & claram vitam. Vnum aliquod facinus satis est illi edere modo magnificum & gloriosum, quam multa vilia & contempta. Formula:

In quo tria illa facile contemnit mortem, parui aestimat vitam.

At in viro bono ea tria reperiuntur.

Ergo & hic mortem pro patria & amico contemnet.

Quod autem hic Arist. de viro bono, cum summa quæq; & honestissima curare, parua cōtemnere, id de philosophia Cic. initio lib. 5. Tuscul. non absimiliter. Est autem unus dies bene & ex præceptis tuis actus [loquitur ad philosophiam] bene totum immortalitati anteponendus. Hinc & Possidonius [insignis Ciceronis amicus] dicere solet, doctorum unum diem plus patere [esse longiorem] quam idiotarum vitam longissimam. Vulgo: *Vnus dies in cælis aequat hoc saeculum.*

ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐνομία. Hic de altero, id est, de diuitiis & honoribus [hæc enim sola sunt sunt duo bona, quæ maxime curantur ab hominibus diuitiæ & honores; ista sunt ἀρετὴ καὶ εὐνομία, de quibus homines inter se digladiari solent.] De diuitiis igitur virum bonum, eas amico concessurum, docet hac ratione, quia viri boni est amicum beneficiis afficere & locupletare, & sibi honestum acquirere. Atqui concedens amico diuitias, & amicum locupletat & sibi honestum querit (nam honestum est esse liberalem.) Ergo, &c. amico concedet diuitias. Præterea boni est, esse philautum: philauti sibi maius bonum sumere. At honestum præstantius est bonum, quam diuitiæ. Ergo has amico, illud sibi quæret vir bonus. De honoribus & magistratibus eadem est ratio, quos omnes

omnes amico concedet, quia hoc sit honestum & laudabile. Quemadmodum Romæ olim tota vrbe celebratus fuit, qui designatus prætor, Catoni repulsam passo, vltro præturam, vt meliori concesserit, teste Plutarcho *in vita Catonis*. Deum vir bonus est, qui omnibus rebus anteponit honestum, & quod laudabile est.

ἐν δὲ χαίρει δὲ καὶ πράξει.] Quin etiam, inquit Aristotel. non honores tantum & diuitias vir bonus amico largietur & concedet, sed etiam honestum aliqua ex parte, id est, honestas actiones. Nam interdum accidit, vt in rebus gerendis si amicum quis reperiat, vel aptiorem, vel cupidiorem ad rem aliquam gerendam, ad ducendum exercitum, ad oppugnandam urbem, &c. amico id permittat, etsi sibi attributum, aut, etsi ipse deligatur, aut meliorem ipse occasionem habeat rei gerendæ, & gloriæ acquirendæ. Cur autem & hæc amico concedat, eadem quæ priorum est ratio, quia honestum. Sic homines, viros probos, non tam esse gloriæ cupidos, qui ea concedunt amicis, ex quibus illi magnam essent consecuturi gloriam. Laudantur illi postea, cum ipsi potuissent omnia gerere, maluerint tamen etiam aliquid tribuere amico.

ἐν ᾧ πῶσι δὴ τοῖς.] Ex his, inquit, iam perspicuum, bonos in rebus laudabilibus nihil aliud, quam honestum quærere, alia omnia contemnere. Honestum aut, quia præstantissimum est bonum, & eius studiosi sunt boni, efficitur, hos esse quam maxime *φιλάτους*: esse tamen hos non sibi tantum, sed aliis quoque vtilis. Itaque si quæzratur, An philautus quis esse debeat, nec ne? Respondendum vno verbo, vt probum, debere; vt improbum, non item, &c.

C A P V T IX.

C O M M E N T A R I I.

** Ἀμφισθενήτων δὲ καὶ ἀβελ.*] Tertia quæstio; An beatus opus habeat amicis, seu, an beata vita absque amicis consistere non possit. De qua quæstione & *in Magnis, lib. 2. cap. 15. Et in Eudem. lib. 7. cap. 12.* Fuit hæc quæstio Aristotelis ætate nobilis. Theodor⁹ Atheos negauit beato opus esse amicis, teste Læctio *in Aristippo*. Arist. in vtramq; partē, quæ dici possint, priore loco affert: postea accurate explicat, qd sentiendum & tenendum sit. Attingitur hæc quæstio & à Cic. *in Lælio* aliquoties;

quoties? *Quod si ita esset, &c.* & postea: *Virtutum amicitia adiutrix. Et in Tuscul. 5. Adiunge fructum amicitiarum.*

ἐπὶ δὲ φασὶ φίλων.] Exponit argumentum eorum, qui negarent, beato opus esse amicis istud, quia beatus sit αὐτάρκης, se ipso contentus, bonisque omnibus affluens. Si beatus est αὐτάρκης, ut est, supra lib. 1. cap. 6. Ergo nulla re præterea eget, ne amicis quidem, quorum hic est usus, ut quæ per nos ipsi non possumus, ea per illos consequamur. Nam rebus secundis nullus est amici usus, inquit Euripides in *Oreste*, rebus aduersis profunt, & utiles sunt amici. Sic enim ait Orestes *Ætu* 2. τῆς φίλης ἐν τοῖς κακοῖς ὥσθ' τοῖς φίλοις ἐφέλειν, ὅταν ὁ δαίμων, &c. quem versiculum adducit Aristoteles & in *Magnis*. Et hoc quidem argumento usum quoque Theodorum scribit Laertius in *Aristippo*. Eodem & Cicero commemorat quosdam esse usus aduersus amicitiam in *Lelio*. *Quid si ita esset?* &c. Et ante; *sepiissime igitur mihi, &c.* ubi quidam amicitiam ex indigentia ortam, docebant hac ratione, quod amicitia sit finis, ut dandis recipiendisque meritis, Quod quisque per se minus esse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet.

ἐοικὸς δὲ ἀνθρώπου.] Contrariam sententiam tuentium, tria argumenta exponit. Primum, quia absurdum sit, beato, cui bona omnia cætera tribuas, non tribuere tamen amicitiam seu amicorum copiam, quod est in externis bonis vel præstantissimum. Itaque Aristoteles lib. 1. *Rhetor.* ubi exponit, bona omnia ad beatam vitam necessaria, adiungit πολὺ φίλων, & χρηστὸν φίλων, multorum, bonorumque copiam amicorum: & Cic. in *Tuscul.* 5. sic ait: *Adiunge fructum amicitiarum ad beatam vitam videlicet.* Quod autem amicitiam & hoc loco & in *Rhet.* Aristot. attribuit bonis externis, id accipiendum ratione non nostri (nam hætenus est in bonis animi, ut virtutis comes, supra lib. 8. cap. 4. in fin. sed amici, qui extra nos est. εἴτε φίλος εἴη,] Altera ratio, quia viri boni potius est benefacere, quam accipere, quod idem est & amici proprium, quæ supra sunt explicata. Atqui beneficia rectius collocantur in amicos & notos, quam in alienos & ignotos, supra cap. 2. ubi de gradibus amicitia & beneficiorum. Itaque quia vir bonus habere debet, in quos conferat beneficia, eosque maxime amicos, quia hoc iustius, ex eo efficitur, beatum, utpote virum optimum habere amicos debere, in quos beneficia conferat.

ferat. Qua ratione usus est & Cic. in *Lalio*: *Atq; haud sciam, anne opus sit quidem nihil unquam omnino deesse amicis. ubi enim studia nostra vigerent, si nunquam consilio, nunquam opera nostra, nec domi, nec militia, Scipio eguisset.*

Δὲ καὶ ἐπὶ ζῆταιται.] Ex eo, quod iam dictum, viro bono quosdam esse necessarios, in quos beneficentiam suam ostendat, quaestionem aliam existere monet Aristoteles. An rebus prosperis, an vero aduersis maior sit amicorum usus, magis amicis sit opus? Nam qui egent, & aduersis rebus premuntur, quaerunt amicos, à quibus subleuentur, contra qui prospera fortuna florent, quaerunt alios, quibus cum fortunæ prosperitatem communicent, ut modo dictum, de qua quaestione infra cap. 11.

ἀποπνύει ἰσως καὶ.] Tertia ratio, quia absurdum sit, beatum facere solitatum. Quid ita? quia sit homo: qui, ut natura est ad societatem & ad conuiuium natus, etiam ut ipsi omnia bona tanquam virgula diuina, inquit Cic. libro 1. *Offic. extremo*, suppedient: tamen in solitudine viuere non possit aut velit. Hæc igitur duo, & ad societatem, & ad conuiuium esse natum, quia & in beato, ut homine, insunt: profecto solitarius esse non potest. Quo pertinet & Ciceronis apud Lactantium lib. 1. *Institut. Christiana* [liber Ciceronis perit, puto tamen fuisse in *Hortensio Ciceronis*, siue de philosophiæ laude, quem dedicauerat Hortensio amico suo, oratori summo:] conclusio, id est, argumentatio; si vnus, inquit, est Deus, Ergo non est beatus, quia in solitudine nulla renera beata vita. Dicebat enim Hortensius multos esse Deos. Constat Deum beatum. Ergo non potest esse solus. Non potest beatus esse *μὴ ὁ ὅλος*, inquit hoc loco Aristoteles.

ἢ ἂν λέγεται.] Allatis, quæ in utramq; partem dici possint: hoc tandem loco quid tenendum sit, explicat. Et primū quidem quid eos, qui negant, beato opus esse amicis, in errorem impulerit, exponit, atq; ita quodammodo eos excusat. Notum est amicorum tria esse genera, ex utilitate, voluptate & virtute. illi igitur sic argumentabantur:

Beato neq; utilitate, neq; voluptate aduentitia est opus, quia omnia ad vitam necessaria in se habet beatus, ut ἀπορρῆς, & voluptate sua summa est pradius, supr. lib. 1. c. 8. Ergo amicis ei non est opus.

Aristoteles negat consequentiam. nam, ut amicis ex voluptate

luptate aut vtilitate ei non sit opus : non propterea tamen efficitur nullis ei amicis esse opus. Sed enim illos in errorem induxit, quod hi ex virtute amici vulgo vix sint noti, quod amicitiam vtilitate probat & æstimat, solos ex vtilitate amicos nouit. Amici igitur ex vtilitate beato non sunt necessarii; non etiam ii, qui ex voluptate, nisi interdum & leuiter. Nam vt beato sua sit voluptas, eaq; summa, tamen & aduentitiam illi permittimus aliquam relaxandi & recreandi causa, supra *lib. 4. cap. 8.* Et hoc est, quod ait, ἡ ἐπὶ μικρὸν [ἐδὲν λέγεις, tu absurda dicis, nihil ad rem; elegans loquendi phrasis Græca.]

ἐν δὲ χεῖρὶ δ' ἔσται.] Hic tandem veram sententiam, beato amicis esse opus, confirmat bifariam, id est, Ethice & Physice. Politicas rationes affert tres, vnam physicam. Politica ratio prima hæc est, quia per amicum tanquam per speculum, vt ait in *Magn.* suas actiones intuetur & cognoscit, vt qui sit alter ipse : Nam per nos ipsi actiones & vitam nostram non satis cognoscimus, vel, quia amore nostri (omnis enim amans in re amata cæcutit) vel quia perturbationibus non recte de nobis ipsis iudicare possimus, inquit in *Magn.* Itaque vt hæc sit formula :

Si beatus actiones & honestas & suas nosse cupit, amicos vt habeat necesse est. Rationem diximus.

At verum primum.

Ergo & secundum.

Ratio autem primi hæc est, quia id sit iucundum, quia iucundæ sint honestæ actiones tam suæ quam alienæ, id est, amici. Omnes honestæ actiones sua vi & natura sunt iucundæ, vt omnia natura bona sunt iucunda, supra *lib. 1. cap. 8.* Iam vero nisi sint notæ, iucundæ esse nequeant. Quid ita? Quia, inquit poeta :

Ignorant nulla cupido.

Et proinde rerum inanimatarum nulla est voluptas, quia nulla notitia. Res igitur honestæ, vt sint iucundæ, notæ vt sint necesse est. Noscuntur per amicos. Ergo hi necessarii. At inquires, Quid ad rem de actionibus honestis? Respondeo, beatitudinem esse ipsam actionem quandam, esse in viuendo & agendo positam, supra *libro 1. capite 7.* & quidem quoad humana patitur natura, perpetuam, qua de re mox. Nam actionis hoc est proprium, vt semper gignatur & oriatur, nunquam velut res aliqua familiaris mensa, vestis, possideatur

Beatur & habeatur, id est, actio non habitu aut possessione, sed usu cernitur, non *κατά φύσιν*, inquit Aristoteles physicorum more, sed *κατὰ νόμον*. Actio semper est in motu, in ortu nunquam quiescit, nunquam ut res familiaris habetur. Quare & beatitudo, quia est actio, non habitu, sed usu cernitur, supra *libro 1. capit. 9.* Est actio, inquam, perpetua, & semper actio. Itaque si beatitudo est actio, si beati est actio, eaque honesta & laudabilis, & proinde iucunda, eademque sit & amici, viri boni actio. Item honesta & iucunda: profecto, ut hæc & suæ & amici actiones ipsi sint iucundæ, notæ illi esse debent. Quod quia per se non assequitur, sed per amicum: merito dicimus, beato amicis esse opus.

ἵνα δὲ καὶ τὸ φίλον ἔσται. Viri boni actiones esse iucundas, docet bifariam, cum, quia sint honestæ, supra *lib. 1. cap. 9.* tum, quia propriæ viri boni. At quod proprium, est iucundum. Suum cuique pulchrum & iucundum. Ergo suæ cuique actiones honestæ sunt propriæ & iucundæ.

ἀμφω δὲ ἔχουσιν. Docet, cur actiones viri boni & amici, bonis sint iucundæ, hac ratione, quia utrique *ἀμφω*, id est, & vir bonus & amicus [non de re aliqua, sed personis intelligendum] in se habent, quæ natura sunt iucundæ. Vir bonus quidem virtutes, quæ ut natura sunt bonæ, ita iucundæ, supra *libro 3. capit. 4.* Amicus quoque natura est iucundus; amicitia iunctam habet voluptatem, supra *libro octavo, capit. 3. & 4.*

εἰς ὅταν δὲ δὴν ἴδωμεν. Altera ratio politica, quia alioquin beati voluptas non erit perpetua: at hoc absurdum, ut beatus sit interdum in dolore, & cum molestia, infra *lib. 10. cap. 4. & 7.* supra *lib. 1. cap. 9.* Quid ita? cur sequeretur, voluptatem non fore perpetuam, si beato desint amici; quia actio eius non sit futura perpetua. At beati voluptas omnis est in actione honesta, supra *hoc capite, & libro primo capit. 9.* Cur autem actio eius non sit futura perpetua, hæc redditur hoc loco ratio, quia per se quisque omnia facere nequeat, multis in rebus administro & adiutore opus habeat, quod & infra *lib. 10. cap. 4. & 9.* Ratio igitur, cur voluptas illi non sit futura perpetua, hæc est, quia neque actio. Intertextur & altera ratio, cur, inquam, voluptas beato non sit futura plena & sincera absque amicis, quia solitudo omnis sit molesta, quam rationem supra iam explicauimus.

ὁ δὲ αἰεὶ τὸν μετρίον.] Nimirum ut actionibus virtuti consentaneis delectetur perpetuo. Nam bonus, qua bonus, iis delectatur, prauis dolet: non secus atque bonus Musicus bonis cantionibus delectatur, malis discrepantibus & absurdis dolet. Quæ præclara sententia & similitudo ex Platone est sumpta, qui sæpe virtuti cōgruentes actiones & ipsam virtutem harmoniæ comparare solet. sed enim, dicit aliquis, ex eo, quod solitudo sit molesta, non effici continuo, amicis propterea esse opus, cum solitudo non solum per amicos, sed per alios quoque depelli possit. Responder Aristoteles paulo supra ἡλὸν δὲ ὡς μέτε, &c. melius tamen & iucundius id fieri per amicos. Perspicuum namque, inquit, est, iucundius esse agere cum viris bonis & amicis, quam cum alienis & quibilibet, nulla forte rei hominibus, τῶν τε vocant Græci.

ἥτοι δὲ αὖ κ.] Tertia ratio politica, quod bonorum ex conuictu, exercitatio quædam virtutis capiatur, quod bonorum cōsuetudine virtus excolatur, quod eleganter Theognis in γνῶμῃς, κακῶς δὲ μὴ αἰσσομένη ἀνδρῶς, &c. quos vetulus laudat & Plato in Menone, & Aristoteles infra cap. ult. in fin. ubi eadem vititur ratione, in eiusdem tamen rei causa. Hic ea vititur, ut doceat, beato opus esse amicis, quia vtile sit beato excolere virtutes, quod sit conuictu vini boni; ibi ut doceat, conuictum amicis maxime esse necessarium. Formula:

Excolere virtutem beato est vtile.

At hoc consuetudine bonorum fit.

Ergo hac beato est opus.

Quοι κάτερον δὲ ἐπισκοπεῖται.] Nunc de Physica ratione: hæc est, quia viro bono amicus bonus sit expetendus. Hæc quidem ratio non est physica, sed in ea docenda, vititur ratione physica Aristotel. Docet igitur hunc in modum: primum ostendit, suam cuiq; vitam esse iucundam, & bonū quiddam, prius tamen quam hoc doceat, explicat, quid sit vita; & ait, vitam in beluis quidem (quas ζῶα cōmuni nomine hic vocat Arist. ut & alias, quemadmodum & animalis verbum Latine interdum sumitur, quod obseruauit Petrus Victorius lib. 23. variar. lect. cap. 9) In his igitur terminari seu definiti vi & potestate sensus: in hominibus vero, vi & potestate sensus & intelligentiæ lib. 2. de Anima. verū, quia potestas omnis ad ἐργῶν reuocari & deduci solet, ut in qua laus omnis & principatus

tipatus τὸ κύριον sit positus, potestas res est inchoata, ἐνεργεία completa & perfecta; efficitur, ut vitæ quoque perfectio non potestate, sed ἐνεργεία sentiendi & intelligēdi definiri debeat. Sentire igitur & intelligere est viuere, est vita. Hoc præmunīto, sic docet, viro bono vitam cuiq; suam, esse bonum quiddam & iucundum, quod suapte sponte & animi, natura simpliciter & absolute est bonum, idem viro bono est bonum & iucundum, supra dictum ἐνεργεία, *lib. 1. cap. 8. lib. 3. cap. 7. lib. 7. cap. 12. & 14.* vbi dictum est:

Vir bonus est tanquam norma & mensura rerum.

Atqui vita natura est bonum.

Ergo vita viro quoq; bono erit bonum.

Assumptio, vitam natura esse bonum quiddam, explicatur copiose ab Alexandro *lib. 4. questionum naturalium*, & attingitur ab Arist. *lib. 2. Polit. cap. 4.* Hic cōfirmatur duabus rationibus, quarū prior, quia vita sit ex numero rerū definitarum est definitum quiddam. At quæ definita, ea sunt bona, redolent naturam boni, ut infinita mali, ex Pythagoreorum quoque συνημία, de qua supra *lib. 1. cap. 6.* Altera ratio, quia ab omnibus expetatur vita, quæ nota est boni, atque adeo summi boni, supra initio *lib. 1. & lib. 7.* vbi de voluptate initio *cap. 10.* Et hac quidem ratione, quod vita etiam cum miseria ab omnibus cupidissime expetatur, ut est eleganter apud Ciceronem *lib. 5. de fin.* vbi de Polyctete, docet in *Politico* eo loco Aristoteles, suauitatem quandam naturalem in vita inesse. Expetitur igitur vita ab omnibus, maxime tamen à beatis, ut quorum vita sit suauissima, supra *lib. 3. cap. 9. in fine.*

[& δὲ δὲ λαμβάνειν.] Occurrit tacitæ quæstioni. Nam quod dictum, vitam esse natura bonam, refelli posse videatur ex eo, quod vita quædam sit deprauata & vitiosa. Respondet Aristoteles, non intelligendam esse vitam vitiosam in hac disputatione, propterea quod sit ea ea infinita. Quid ita? quia quæ in ea sunt vita, ea sunt infinita. verbi gratia, in vitiosa insunt vitia, quæ constat esse indefinita, multiplicia: in vita molesta insunt dolores & ægritudines, quæ item sunt infinitæ & innumerabiles. Itaque ut, quæ insunt in vita vitiosa aut molesta, sunt infinita, ita & ipsa vita: contra, ut, quæ in vita vera & honesta insunt, ea sunt finita, ita & ipsa vita. Nam generaliter, qualia sunt ea quæ insunt, tale est & id, in quo insunt. Nam hoc illis terminatur & definitur. Quale quid-

que sit, ex iis rebus, quas in se continet, diiudicari debet.
Cui autem vita finita sit, hæc est ratio, quia est *ἐνέργεια* seu
actio quædam. Nam ut potestas est interminata, & quæ ad
multa deduci & explicari potest; ita *ἐνέργεια* est terminata,
exemplo sint materia & forma.

διόπερ τοις πᾶσι.] Hanc clausulam puto falsam hic in-
iectam, esse inducendam. Nam id, quod ea clausula re-
ctius paulo infra dicitur, *εἰ δὲ αὐτὸ τὸ*, &c. Docuit modo vi-
tam esse bonum quiddam. Si bonum, inquit, Ergo iucun-
dum. Quanquam & hac ratione, quia sit *ἐνέργεια*, idem do-
ceri potest: omnis namque *ἐνέργεια* comes est voluptas aut
dolor, qua de re infra *lib. 10.*

ἐν τοῖς ἐξοις δὲ.] Intelligunt vulgo librum decimum,
vbi de voluptate & dolore seu molestia. et si & hæc clausula
mihi suspecta est.

ὁ δὲ ὁρῶν ὅτι ὁρᾷ.] Adhuc docuit, viro bono vitam esse in bo-
nis, esse iucundam & expetendam: Hoc loco docet eandem
esse iucundiores, quia sentiatur, vitam, inquam, viro bono
sensu seu conscientia & perceptione esse iucundissimam &
suavissimam, quod ipsum priusquam ostendat, admonet,
an vita quoque sentiri possit. Posse igitur quemque sentire,
se vivere, docet hac ratione, quia quisque possit sentire, se
sentire, id est, quia quisque sentiat, se sentire, & intelligat se
intelligere. Formula:

*Si se sentire quis sentit, & se intelligere quis intelligit, illa
se vivere sentit & percipit.*

Verum illud.

Ergo & hoc.

Ratio connexi, quia vivere nihil est aliud, quam sentire & in-
telligere, ut supra dictum. Antecedens explicatur à Physicis
initio libri tertii de Anima, verbi gratia, qui videt, inquit hic
Aristoteles & eo loco de anima, idem sentit quoque se vide-
re, qui studet, qui audit, qui ambulat, qui quidquid facit, idē
sentit, se id agere. Eadem est & intelligentiæ ratio. Hunc sen-
sum vulgo vocant reflexum, non satis recte. Neque enim
idem est sensus, qui sentit quidquam, & qui sentit, se sentire
illud ipsum, verbi gratia, aspectus sentit, & videt colores, sed
idem aspectus non sentit se videre, sed alius, aut certe alia
pars animi. Quæ autem hæc sit vis, qua sentiamus nos sen-
tire, explicare non est huius loci. Videatur Philoponus, [qui
dissen-

diffentit ab Aristotele & à vulgo] ad initium libri primi de Anima. Hoc nobis sit satis, sentire nos sentire, & intelligere nos intelligere. Verum igitur cum sit antecedens. Ergo & consequens. Sentimus igitur nos vivere.

τὸ δὲ αἰσθάνεσθαι ὅτι.] Hoc iam præmunito & posito, nos sentire, nos vivere: nunc accedit ad rem, de qua agitur, nimirum docet, sentire se vivere esse viro bono iucundissimum; sensum inquam vitæ esse suavissimum, hac ratione, quia sentire sibi inesse boni aliquid, sit suave. Formula:

Sentire inesse sibi bonum, est iucundum.

Atqui sentire se vivere, est sentire inesse sibi aliquid bonum.

Ergo sentire se vivere est iucundum.

Propositio, τὸ δὲ ἀγαθὸν καὶ ἀπορροῦν, id est, quæ etsi per se perspicua, tamen dilucidari potest his rationibus. Primum, quia sensus mali est molestus, ut conscientia est molestissima, supra cap. 4. Deinde, quia sensu hoc bonum magis cognoscitur. At bona quo notiora, eo iucundiora. Ignoti nulla cupido. Tertio, quia hoc sensu voluptas in animum penitus insinuat, atque ita magis hominem afficit. Itaque etsi quæ sunt bona, eadem & sunt iucunda: tamen multo magis redduntur suaviora si sentiantur, percipiantur, & cognoscantur. Qua ratione doceri potest, cœlestium animarum multis partibus maiorem esse voluptatem, atque adeo incredibilem, quam sit hominum, propterea quod illarum sensus hic & intelligentia sit acrior, obtusior sit harum. Eadem ratione dicendum quoque, animantium rationis expertium & puerorum, non tantam esse voluptatem, quanta est virorum & ratione recta ac perfecta utentium: tanta est huius conscientie οὐρανιοῦ ἥσυχας, vis & potestas. Assumptio confirmatur ab Aristotele hac ratione, quia vita sit per se bona, quia vivere sit expectandum, & maxime vitis bonis, quorum vita sit suavissima, quod supra explicatum.

ὡς δὲ αἰσθάνεσθαι ὅτι.] Adhuc docuit, suam cuique vitam esse expectendam, cum, quia bonum, tum, ob sensum & conscientiam. Quæ disputatio quo pertineat, initio dictum, eo nimirum, ut doceatur viro bono & beato opus esse amicis. Hoc igitur tandem loco, eam disputationem ad rem accomodat, docendo, ut suam cuique, ita & amici vitam, viro bono esse iucundam, hac ratione, quia ut in se quisque,

ita & in amicum animatus & affectus esse consuevit. Formula:

Vt in se, ita & in amicum quisq; est animatus. [Cicero in *Lalio* sic loquitur:] Ratio huius propositionis, quia amicus alter ipse.

Atqui sua cuiq; vita est iucunda & expetenda, tum, quia bonum, tum ob sensum, quod iam explicatum.

Ergo amici vita cuiq; viro bono erit iucunda & expetenda, non secus atq; sua, aut certe non multo secus, si natura rationis.

Nam maior cuiq; secum, quam cum amico est cognatio. Proximus, inquit ille, egomet sum mihi, supra cap. 5.

τὸ δ' εἶναι *lib.*] Iam constat amici vitam viro bono esse expetendam, esse iucundam: nunc adiungit modum, quemadmodum expetatur, nimirum συναισθησιν, conscientiam seu sensum. Nam vt amici vita viro bono sit iucunda, sentiat, necesse est. Quid ita? quia idem de sua cuiusque vita supra dictum, eam esse eo suauiore, quo sentiat. Amici igitur vita eo erit suauior viro bono, quo magis sentiat.

τὸ δ' αὖτε *lib.*] Elegans Aristotelis gradatio:

Si sua cuique vita est iucunda & expetenda. Ergo & amici.

At sua cuique vita sensu seu conscientia est iucundior. Ergo & amici.

Si sensu amici vita est iucunda.

Ergo conuictu est opus & consuetudine, qua sine sensu ille capi non potest.

Nam conuictu cognoscitur amicus & exploratur supra *lib. 8. cap. 5.* Conuictus autem amicorum qua in re sit positus, præclare hic adiungit Aristoteles, non in voluptatibus vna fruendis, in comotationibus, concœnationibus, collusionibus, conspirationibus, sed in animi potius actionibus comunicandis & honestis sermonibus: concœnandi namque consuetudinem pecudum potius esse quam hominum. pecudes ad pascuum sunt natæ, & pascuis gratia gregatim agunt, & societatem coeunt, apud Ciceronem *lib. 2. de Natura Deorum.* Homines animo & animi muneribus cernuntur. Hallucinantur igitur, qui amicorum consuetudinem concœnationibus meriuntur. Quo pertinet & quod apud Cic. *de senect. lib. 9. epist. Epistola antepenult. incip. Rursum, &c.* monet, re-

Etius

Atius Latinos *convini* vocabulum fecisse, quam Græcos *συν-
δείπναι* & *συμποσιε*: nam Latinos spectasse communicatio-
nem vitæ & victus, & dulcium sermonum: Græcos edendi
potius & potandi societatem.

εἰ δὴ τῶν μετὰ τὴν] Omnem priorem disputationem, tam
de sua cuiusque, quam de amici vita viro bono expetenda,
tandem hic vna conclusione, velut epilogo complectitur
hunc in modum:

Si sua cuiq; vita est expetenda, quia bona.

Amici autem eadem est ratio.

Ergo amicus viro bono est expetendus.

Nam amicus est in numero expetendarum, bonarum, iocun-
darum.

ὁ δὲ ἐστὶν αὐτῷ.] Sæpe iam dictum hanc disputationem eo
pertinere, vt doceatur, beato opus esse amicis. Id quod extre-
mo hoc versu tandem concluditur, hunc in modum:

Si amicus est expetendus, viro bono, vt est.

Ergo amicus viro bono esse aliquis debet, & viro beato.

Ratio connexi, quia *ἢ πᾶσι ἐνδεὴς ἔσται*, quia alioqui fieret,
vt hac parte claudicaret beatus, fieret, vt ei ex rebus expeten-
dis aliqua deesset. At hoc absurdum. Nam ex *libro primo* con-
stat, omnia quæcumque sint expetenda, in beato tanquam
cumulo quodam inesse debere. Ne igitur nulla res expeten-
da desit beato, concludendum erit, ei amicos esse necessarios
atque opus, &c.

CAPVT X.

COMMENTARIL

Ἀρ' ἔν ὧς πολλοὶ φίλοι.] Quarta quæstio de *πολυφιλίᾳ*,
de multitudine amicorum, de qua iam dictum supra *lib. 8. ca.*
6. De eadem & Cicero copiose in *Lalio*. Nam quibusdam, quos
audio sapientes habitos, &c. & Euripides in *Hippolyto* coronato.
ἔσται γὰρ μετὰ τὴν εἰς ἀλλήλους, id est, oportet habere mediocres a-
miticitias. Et Erasmus in proverbio: *Vnus Deus, multi amici*.
Aristoteles *πολυφιλίαν* præter politicam, improbat: Cic. con-
tra, hac ratione, quia virtus aduersus multos esse potest, id est,
virtutis opera aduersus multos exerceri possunt, & in multis
conferri. Non est enim inhumana virtus, neque immunis (sic
loquuntur veteres immunis, quod nos immanis, quia loqui-

tur de senibus, tribuit illis sermonem Plautinum] neque superba, quæ etiam populos vniuersos tueri, eisq; optime consulere solet, quod non faceret profecto, si à charitate vulgi abhorreret. Tota reliqua disputatione nihil aliud Cicero, quam refellit aduersariorum argumentum istud, quia molestum sit implicari multorum negotiis, quod ipsum & Aristoteles hic commemorat. Plutarchus, cuius de *πολυφιλίᾳ* autem extat libellus, assentitur Aristoteli. Lucianus certe in *Doxari πολυφιλίᾳ* apud Sychas tam scribit fuisse infamem, vt apud alios vnius mulieris cum multis viris consuetudinem.

ὅς' ἐν ὧς πολλοὺς.] Quasi diceret, postquam constat, amicos esse parandos; an igitur quam plurimos.

εἰρηὶ δὲ δοκεῖ τὸ.] Ab Hesiodo lib. 2 *ἑρμῶν*, quod Hesiodi dictum Erasimus inter proueria retulit: *Neque nulli sis amicus, neq; multus.*

τοῖς ἑπὶ δὴ τοῖς.] Hic quæstionem dissoluit, adhibita distinctione pro amicitiarum generibus. Et primum quidem amicos ex utilitate docet, non posse esse multos hac ratione, quia multis obsequium tribuere & succurrere nimis sit laboriosum ac difficile, atque adeo ad vitam suam bene degendam impedimento, implicari alienis negotiis, & deseruire aliorum utilitatibus, quod tamen hoc amicitie genus postulat. Amici quoque ex voluptate multi esse nequeunt, quia inter paucos voluptas sit suauior, interior & iucundior. Quemadmodum, inquit Aristoteles, condimenta ciborum, si multa adfundantur, ingrata existunt: si aspergantur, iucunda & grata. Nam quod supra libro octauo, capite sexto dictum in his duobus amicitie generibus *πολυφιλίᾳ* esse posse (quod huic loco repugnare videtur) ita accipiendum est, vt in his duobus facilius sit polyphilia, quam in amicitia ex virtute: difficultas tamen est in omnibus. Quod autem quidam hic vertunt βίος facultates & rem familiarem, errant. Argumento sit, quod ait, τοῖς οἰκείῳ βίῳ, & quod hic βίος in Magnis dicitur φύσις, id est, vitam & naturam nostram esse imparem ad omnia amicorum obsequia plurimorum. Exemplum affert elegans Plutarchus in eo libello: Si ex multis vnus roget ad cenam, alius ad funus, alius, vt in foro sibi sis aduocatus, alius ad nuptias, alius ad iter, alius denique alio, alius pecuniam roget mutuam, alius vestem, &c. omnes eodem tempore, quis par his omnibus esse posset. Βίος enim sæpe non nostram vitam,

tam, sed ea quibus vita nostra sustentatur, sed hoc loco non accipitur in ea significatione.

τὰς δὲ ἀρετὰς.] Nunc de amicis ex virtute. Et ne horum quidem magnam multitudinem esse posse, docet ratione & usu seu auctoritate vitæ & morum. Ait autem initio, multitudinis amicorum modum quendam esse debere, non secus atque ciuitatis. Nam in ciuitate si nimis multi sint ciues, non tam ciuitas, quam natio quædam erit, verbi gratia, inquit Aristoteles; si centum millia sint ciuium; contra si nimis pauci, iam quoque non erit ciuitas, vt si decem, aut viginti sint ciues. Modus est ciuium aliquis, vt neque nimis multi, neque nimis sint pauci. Non tamen modus hic vnus idemque est & certus. Nam pro loci differentia & aliis attributis nunc maior, nunc minor debet esse ciuium numerus. Extrema quidem, id est, nimium & parum certa ac definita esse possunt, verbi gratia, nimium constituere possumus centum millia, parum decem ciues: sed inter hæc extrema interiectus modus variat, & hoc est, quod ait perobscure, τὸ δὲ πρὸν ὅσον, &c. Vrgitur in ciuitate definitus est ciuium numerus, ita & in amicitia amicorum. Et in ciuitate quidem numerus seu multitudinis modus capitur ex rerum copia, libro 7. *Politicorum*, capite quarto. Vbi de hac re latissime: ita in amicitia multitudinis amicorum modus, & regula, & norma est conuictus, id est, tot possunt esse ciues, quot ager & locus possit alere commode: tot esse amici, quot vna viuere possint. Cur autem in ciuitate ciuium multitudo definiatur αὐτῇ καὶ τῇ rerum copia, explicatur in *Politie*. cur in amicitia, conuictu, hic adiungitur ratio ista, quia conuictus amicitiae nota sit vna omnium verissima, sit φιλοκαταβολή.

ὅτι δὲ ἕκαστος π.] Iam rationes affert, non tres, vt putant, sed quatuor, cur multi amici vni esse non possint. Prima ratio est, quia conuictus multorum seu cum multis sit difficilis, atque adeo ἀδύνατον: Hoc, inquit Aristoteles, est perspicuum. Et Plutarchus ἀδύνατον cum multis versari: & se tanquam in multas partes diuidere ac distrahere, tanquam scortum cum multis rem habere, inquit ille.

ἕτι δὲ καὶ ἐκείνους.] Altera ratio, quia difficile sit, & ἀδύνατον
potius

potius, qui mihi sint amici, eos omnes & inter se esse amicos: oportere autem eos omnes inter se amicos esse, docet Aristoteles hac ratione, quia vna omnes viuere oporteat. Si mihi sunt amici. Ergo mecum uiuant, oportet, atque ita vnâ uiuant omnes: vna viuere nisi amici non possunt.

[οὐ λειπὸν δὲ γίνεται.] Tertia ratio, quia difficile sit cum multis ex animo dolere & lætari, præsertim cum in amicorum multitudine sæpe euenire necesse sit, ut quia aliorum res sint prosperæ, aliorum aduersæ, vno eodemq; tempore & lætandum sit & dolendum, quod est absurdum. Quin etiam, inquit Aristot. in Magn. lib. 2. cap. pen. oportet quem in perpetuis esse doloribus & angoribus, quia abesse vix possit, ut magna amicorum multitudine, nemo sit in calamitate.

[ἵσταις ὅτι οὐ γὰρ ἐγγύς.] Priusquam exponat quartam rationem, interijcit quasi conclusionem Aristotel. & hortationem, non esse querendos multos amicos, non hoc agendum, ut sit πολὺ φίλος, sed tot esse querendos, quos ad conuictum & consuetudinem sint satis. Nam, ut modo, conuictus est norma multitudinis.

[ἐδὲ γὰρ εὐδὲν ἔχεται.] Quarta ratio, quia valde multis esse amicus nemo facie possit, quia multos summo amore complecti sit difficilimum. Formula:

Summa omnia & excellentia in paucis esse solent.

At amicitia est excellentia quadam, amicorum amor non languidus, sed feruidus, acerrimus, & acerbus esse debet.

Ergo amicitia non cum multis, sed cum paucis esse poterit.

Sed de hoc dictum supra lib. 8. cap. 6. nam ut amantes, non multas, sed vnâ aut alterâ ad amare: ita & amici paucos diligere solent. Legendum igitur pro διότι ὡς, ut & supra lib. 8. cap. 6. Quod autem eo cap. 6. supra duo fecimus argumenta: alterum, quia amicitia sit excellentia; alterum, quia multis valde placere sit difficile, etsi ita omnes interpretes, tamen videtur vnum potius esse debere [Lambinus hic perperam, ut recte admonuit Zvingerus] ut hoc loco & hæc, πολλὰ & σφοδρὰ eodem pertinere.

[ἔτι δὲ φαίνεται.] Quod adhuc ratione, id iam vsu confirmat: In rebus ipsis, inquit Aristoteles, cernitur id esse verum. Nam cernere licet in vita communi, qui sociorum amicitia, id est, sum-

summa & verissima inter se sint amici, semper esse paucos. Cui rei argumento est & hoc, quod fere inter duos id amicitia genus ab antiquis prædicetur: hinc paria amicorum. De quibus Valerius Maximus & Cicero in *Latio*. Et si Cicero libro primo & secundo de *Fin.* narrat Epicurum domi suæ magnos habuisse amicorum greges fidelium. Sed hi non tam amici, quam sectatores & auditores Epicuri existimandi videntur. Inter condiscipulos est quidem amicitia, sed non tam ἐταιρική, quam politica, nisi alia ad hetericam necessaria accedant.

οἱ δὲ πολὺφιλοί.] Et hoc ad usum vitæ pertinet. Nam vulgo, qui omnibus student esse amici, haberi solent nulli vere amici, politice tantum & civiliter. Quo in genere sunt, qui Græcis dicuntur ἄρεσκοι, de quibus supra libro 4 cap. 6. quo pertinet & vulgi dictum, quod commemorat Aristotel. in *Eu- dem.* lib. 7. cap. 12. ἡ δὲ εἰς φίλον, ἢ πολλοὶ φίλοι, nullus amicus, cui multi amici. Qui ubiq; est, inquit Seneca, nusquam est. Itaque & in Politicis Aristoteles lib. 2. cap. 2. civium inter se amicitiam, quia inter multos, eleganter vocat ἐταρὴν dilutam, tenuem & imbecillam, & ut aquæ paucillum in vini cadum defusum evanescit: ita & amoris vis in multos distracta, diluitur, inquit ibidem Aristoteles, non secus etiam atque vis fluminis in varios riuos deducti, inquit Plutarchus in eo libello.

πολιτικῶς μὲν ἔν.] Perfecto & concluso, in tribus illis amicitia generibus non admitti πολυφιλίαν: hic tandem eam esse posse in amicitia politica, idque bifariam, vel recte, vel vitiose. Hi quidem qui vitiose, sunt ἄρεσκοι: Viri boni autem nihil impedit, quin & ipsi multos ament politice, vitæ communis causa, non assentandi aut blandiendi, ut ἄρεσκοι blandi.

ἡ ἀπατητὸν δὲ καὶ ὁ.] De verorum paucitate amicorum supra dictum lib. 8. cap. 3. in *fin.* Aristot. teste Laërtio sæpe in ore habere solet: ὁ φίλος ἡ δὲ εἰς φίλον, &c.

C A P V T X I.

C O M M E N T A R I I.

Πότερον δὲ ἐν δὲ τυχίαις.] Hic de usu amicorum, putant vulgo, quia amicitiam utilitate æstimant, amicorum usum non tam in rebus prosperis, quam in aduersis cerni, Aristoteles in *virtis*.

utrisque amicorum usum esse ostendit. Pro vulgo faciunt dicta & proueria, & hoc Ennii. *Amicus certus in re incerta cernitur.* & Euripidis in *Oreste* τὰς φίλους ἐν τοῖς κακοῖς, &c. supra adduximus capite nono, in principio. Cicero in *Lalio*: *Quod Tarquinium dixisse fertur, tum, cum exulesset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosq; infidos, cum iam neutris gratiam referre posset.* Et illud apud Aristotelem lib. 7. *Eudem* ὁ καλὸν τὸν φιλεῖν, &c. Sed rectius Cicero in *Lalio*: *Quid dulcius, inquit, quam habere qui cum omnia, &c.* & Marcellus in epistola ad Ciceronem libro 4. Hoc vero eiusmodi esse statuit ut sine talium virorum & amicorum beniuolentia, neq; in aduersa, neq; in secunda fortuna quisquam viuere posset. Est igitur quinta hæc quaestio; An amici usus magis sit in rebus aduersis, an in prosperis.

ἐν ἀμεφοῖν ἢ ἐπιζητῶνται.] Ait in utraque fortuna amicum queri; in aduersa quidem adiumenti & praesidii causa, in prospera consuetudinis, & ut sit, cui beneficium detur: Nam hoc amici proprium, beneficiis amicum prosequi.

ἀναγκαῖοι περὶ μὲν δὲ.] Nunc dissoluit adhibita distinctione. Nam in rebus aduersis esse magis necessarios, in prosperis magis honestos amicos. Cui rei hoc argumento est, quod illi quaerunt utiles, hi bonos & probos. Nam ab illis est adiumentum, hos honestius est & iuuare beneficiis, & uti iis familiariter.

ἔτι ἢ περὶ αὐτῶν.] Nunc hoc amplius docet, non usum tantum amicorum & in aduersis & in secundis rebus esse, sed ipsam quoque praesentiam utroque tempore expetendam. Et de aduersis quidem prius, eam esse iucundam & expetitam, quia adferat leuamen dolentibus & calamitate oppressis, si amicos vnâ dolere cernant: societas doloris calamitosos recreat, tum quia & ipso aspectu, & sermonibus seu consulando amicum quis recreare solet. Quod autem dictum societate doloris leuari dolorem, et si per se perspicuum est & verum, quaeri tamen potest, quid causæ sit, cur id fiat; an quia, ut in onere ferendo, si alter partem ferat, alter ex parte leuatur. Sic etiam in dolore fieri dicendum sit, non videtur. Nam in onere detrahitur aliquid sodali, atque ita leuatur: In dolore, capit quidem & sodalis dolorem, sed amico nihil detrahit. An igitur hæc erit causa, cogitatio, quod amicus nobiscum doleat, & ipsa praesentia, quia hæc dux res, inquam, praesen-

præsentia & cogitatio sunt iucundæ, eo ipso minuent aliquæ ex parte dolorem. Nam quæ iucunda, dolorem temperare aut minuere solent. An alia quæ erit causa, forte, quia habeant, in cuius sinum effundant dolorem, & quasi se exonerent. Quod quidem adeo expetunt hi, qui sunt in dolore, ut neminem habeant alium, vel Soli ipsi & Lunæ & astris dolorem suum testari cupiant, ut est apud Ciceronem in *Tuscul.* & apud Victorium in *Varius*. Compressus & retentus dolor est grauior; explicatus, & cum altero communicatus, leuior. Sed enim, quæ tandemcunque huius rei sit causa, ipsa tamen res, quin vera sit, nemo dubitat, quod solum huius est loci; De causa, aliâs.

ἡ δὲ ἐν τῇ παρούσῃ.] Dictum, præsentiam amicorum esse iucundam: nunc id velut corrigens, ait esse mixtam, id est, partim iucundam, partim molestantam.

διότι οἱ μὴ ἀνδραγαθῆς.] Ait viros fortes & magnanimos valde cauere, ut ne suis rebus vna doleant amici. Rationem adiecit, quia cum ipsi minime sint ad lachrymas propensi, alios quoque dolentes, cernere non sustineant, nisi forte sint duri, & pœne ferrei, ita ut alios licet dolentes maxime, tamen siccis oculis intueri possint, ut, inquam, sua indolentia, aliorum dolorem superent. Sic namque intelligenda puto hæc verba, καὶ μὴ ὑπερεῖν. Quin etiam magnanimi est, non amicum tantum, sed omnes omnino vna dolentes, non admittere, & sustinere.

ἡ δὲ ἐν ταῖς ἀτυχίαις.] Hic de præsentia in rebus prosperis, quam item iucundam esse docet, cum quia amici consuetudo ipsa per se sit iucunda, tum, quia cogitatio amicum rebus nostris vnâ lætari, item sit iucunda. Est & altera ratio, quia ipse amici conspectus sit iucundus, & altera, quia, ut omnia iucunda nobis adesse, ita & amicum, quem diximus sup. esse in rebus bonis & iucundis: nobiscum esse iucundum est, inquit Aristot. in *Eudem. lib. 7. cap. 12.* Est miserrimum caput, sed inde elicio quædam huc pertinentia.

διὸ δὲ γενεὴν αὐτῶν.] Explicata iam quæstione, adiungit Aristot. præclara quædam documenta seu monita, quemadmodum in hac præsentia quisque se gerere debeat, tam in rebus aduersis, quam lætis & prosperis. Aut enim accersimus ipsi amicos, aut ad eos ipsi imus, vel in rebus aduersis, vel in prosperis. In utroque genere, quemadmodum nos gerere debeamus, satis plane exponitur ab ipso Aristot.

καὶ τὸ μὴ ἀξιώσαντας.] Ait, amico non roganti ferre opem, esse utrique tam ferenti, quam accipienti opem, & honestius & iucundius: honestius quidem illi [hoc est, ferenti] quia maiore studio & sponte tulerit, quod honestius; huic [accipienti] quia rogare amicum, ne ei sit oneri, etsi opus haberet, noluerit: iucundius vero illi, quia sua sponte virtutis actionem ediderit: huic vero, quia non rogarit, atque ita pudore, quem ex amicis rogandis capere solemus, nullo afficiatur.

καὶ ὅς ἐστι τοῦτου.] Hoc & supra dictum cap. 9. ad agendum ex virtute, aliorum quoque consuetudine esse opus. Ergo inquit, eis τὰς διπλοχίας, &c.

καὶ δὲ παρὰ θεῶν δὲ.] Res prosperas diuidit bifariam, in σωπράγειαν & συμπαθείαν, id est, ut amicos bona fortuna florentes iuueamus, & rursus ab iisdem beneficium expectemus, quorum ad illud cupide, ad hoc cunctanter eundem esse ait, quia non satis sit honestum, ambire beneficia. Cauendum tamen, ne quis incurrat suspicionem acerbioris, & inhumanitatis. Nam, si amicus urgeat, & plane velit, nos beneficium auferre, non erit praefracte & praecise repugnandum: alioqui namque putaret, nos vel alieno in se esse animo, vel suum beneficium esse leuius, & quod à nobis contemnatur, & ipsi habebimur homines inhumani, acerbis & insuauis.

ὁ θεὸς, τὸ Ἄλκις ἐγὼ.] Dictum est Euripidis in Oreste. Satis, inquit ille, me esse in calamitate ac dolore: non est, quod & aliis mea causa quoque doleat, &c.

CAPVT XII.

COMMENTARI I.

Ἄρ' ἐν ὅσῳ τοῖς ἐρώσι.] Hic de conuictu, cum esse rem vnam omnium maxime charam & iucundam, quaeque ab amicis maxime exspectatur: & in extremo capite non paruam in conuictu & consuetudine vim esse positam ad virtutes & vitia. De conuictu dictum & supra lib. 8. cap. 5. & in hoc libro supra cap. 4. Plutarchus certe in libello de πολυφιλίᾳ: In amicitia tria maxime spectanda esse, iudicium (de quo copiose Cicero in Laelio) conuictum seu consuetudinem, & officia, seu vsum & utilitates.

Ἄρ' ἐν ὅσῳ τοῖς.] Supra lib. 8. cap. 4. initio, quod idem hic dicitur, dictum est: Amantes praeter ceteros sensus, vivendi sensum

sensum maxime adamare. An igitur, inquit Aristoteles, ut amantibus affectus, ita & amicis consuetudo seu conuictus erit charissimus. Quæ sexta & vitima est quaestio. Nam particula *ἢ οὐ ἐρωτηματικόν*, non ut Scholiastes Græcus putat *ἢ οὐ* est, hoc est, non est hic affirmatio quædam, sed interrogatio.

ἡ κοινωνία ἢ ἡ φιλία.] Docet Aristoteles conuictum amicis esse iucundissimum, maximeque expetendum tribus rationibus, quarum hic prima est ista, quia amicitia sit quædam societas seu communitas omnium rerum diuinarum & humanarum, inquit Cic. & supra dictum, lib. 8. cap. 11. Si igitur amicitia est societas, Ergo conuictus merito est expetendus. Nam societas omnis in consuetudine & communicando maxime cernitur.

ἢ ὡς αὐτοῦ ἐαυτὸν.] Altera ratio, quia sensus amici expetitur. Quid ita? quia sui sensus expetitur. Ergo amici, qui est alter idē. Si igitur amici sensus expetitur. Ergo conuictus. Quid ita? quia sensus iste conuictu maxime cernitur, conuictu maxime capitur, siue, ut loquitur Aristoteles, *ἐνέργεια* maxime est in conuictu, *ἐνέργεια* inquam, sensus seu conscientie *συναισθησις*, id est, ipsa *συναισθησις*. Sed hoc explicatum supra cap. 9.

ἢ ὅποτε ἔστιν.] Tertia ratio, quia quæ quisque maxime adamat studia, ea conuictus causa cum amicis excolere gaudet. Notum est, varia esse hominum studia, aliis alios delectari, adeo quidem, ut in his vitam omnem suam positam esse existiment, quasi esse cuiusque suum his studiis definiatur, non proprie tamen. Nam quibus in rebus vita seu esse cuiusque suum sit positum, supra dictum capite 9. In studiis tamen esse quoddam secundum, ut in *ἐνέργεια* quadam, positum dici recte potest, verbi gratia, Philosophi esse in philosophando; etius qui talis & tesseri delectetur, ut Curius olim, in talis iudendo; alius in potando. Hoc præmunito, in studiis cuiusque suis vitam cerni: nunc hoc præterea adiciatur, eadem studia quemque cum amico excolere cupere, quia in iis conuictum positum esse putet. Quod si verum est, ut est. Ergo conuictus maxime est expetendus. Antecedens verissimum est, id est, quemque studia cum amicis, quia in iis conuictum positum esse putet, excolere cupere, perspicuum est ex vita communi. Nam Philosophi quaerunt, quibus cum philosophentur, alii

alios, quibus cum studia quisque sua communicet & excolat. Venatores cum quibus venentur.

ζῆντες ὅς τ' ἵ μὲν.] Hic de conuictu & consuetudine, quæ eius sit vis ad mores tam bonos, quam malos, & ad ipsam amicitiam. Nam improborum consuetudine amicorum, amicitiam quoque nasci improbam, quia flagitiosa inter se communiceant, & facile huc & illuc, ut instabiles (nam improbi instabiles, viri boni constantes & stabiles esse solent supra *lib. 7. c. 8.*) abduci possint ad quævis vitia, atque ita ipsi peiores mutua consuetudine euadunt. Contra fit in bonis & bonorum amicitia. Nam cum hæc mutuo conuictu incrementum capit, tunc illi meliores quoque euadunt, agendo, & dum alter ab altero tanquam exemplum in vita capit, alterum imitando. Nam ut & Cicero eleganter in *Lalio*, amicum quisque suum tanquam exemplar intuetur sui, quod Aristoteles verbo *ἀπομιμνήσκου* subindieat. Quo pertinet & Theognidis sententia, de qua & supra *cap. 9.*

ὡς τ' ἵ μὲν.] Hæc verba non sunt inducenda. Nam repetuntur & sunt consentanea instituto Aristotelico, &c.

FINIS LIBRI IX.

LIBER

LIBER X.

ARGVMENTVM.

Iber hic in tres partes secari potest, quarum in prima de voluptate; in altera cap. 6. 7. & 8. de beata vita; in tertia denique conclusio huius operis, & pramunitio ad libros Politicorum adfertur & explicatur. De voluptate quidem explicatio item in tres partes diuiditur. Nam primum, cur de ea in his libris explicet; deinde cap. 2. & 3. quæ alij de voluptate senserint & differuerint, perpenduntur. Postremo capite quarto & quinto, quæ voluptatis vera sit vis & natura ex Aristotelis sententia propius explicatur. Caterum de voluptate & supra copiose est explicatum seu disputatum libro septimo, capite vndecimo. Cur autem hoc loco rursus de ea differatur, rationem, quam vulgo afferunt, non probo, aliam non reperio, quam quod Aristoteles in libris, qui hodie extant, sæpe solet τῷ τοιούτῳ.

CAPVT I.

COMMENTARIIL.

Μετὰ δὲ τούτοις &c.] Duæ sint huius capitis partes, quarum priore duæ afferuntur causæ; cur de voluptate explicandum sit politico: altera parte sui temporis philosophorum sententiæ afferuntur, quid quisque de voluptate existimavit.

μετὰ δὲ τούτοις.] Prior ratio, quia voluptas humano generi sit cognata, id est, quia sit quiddam humanum, ad homines pertinens. Formula:

Humana, ad vitam recte degendam pertinentia, hic sunt explicanda omnia.

At voluptas huius est generis.

Ergo hic explicanda.

De propositione dictum libro 1. De assumptione lib. 7. de qua & hic adiungit Aristoteles ex Platone tamen libro 1. & 2. de legib.

legib. sumtum. Adeo quidem tractationem de voluptate ad vitam pertinere, ut pueri & adolescentes voluptate potissimum & dolore regantur. Dum alij munusculis, pomis, & id genus alijs rebus in officio continentur: alij vero verberibus, rebusque alijs molestis à vitio deterrentur. Certe Plato iis locis pulcherrime docet de voluptate & dolore tractationem esse bonæ institutionis seu prædiæ princeps caput.

ἡ δὲ διὰ τὴν αἰσθητικὴν τὴν αἰσθητικὴν.] Altera hæc est ratio, quia in voluptate magnum sit positum momētum ad virtutes morum. Quid ita? duas huius rei causas adiungere mihi videtur Aristoteles. Prior est, quia negotium de voluptate per omnem vitam sit diffusum, longelateque pateat: At vitæ moderari est virtutis officium. Altera est, quia virtutis est distinguere, quæ expectanda, quæ fugienda. At illa sunt iucunda, hæc aspera & molesta. Tertia autem ratio, cur in voluptate vis aliqua sit ad virtutes morum, sit ista, quia virtutum moralium [non virtutum rationis] est moderari perturbationibus supra lib. 2. quarum perturbationum summa genera & fontes esse, voluptatem & dolorem, ibidem est explicatum. De hac autem ipsa re, cur in his libris de voluptate explicetur, latius diximus supra lib. 7. cap. 11.

ἡ δὲ διὰ τὴν νοητικὴν τὴν νοητικὴν.] Hac altera huius capituli parte, aliorum sententiæ de voluptate nunc exponuntur. Monet autem, quod ad priorem partem pertinet, eo magis de voluptate esse explicandum, quo maiores de illa sint difficultates. Nam his verbis tacitæ quæstioni occurrit, quasi non opus sit de voluptate explicare, de qua omnibus sit notum, etiam beluis. Minime vero inquit Aristoteles, id quod ex dissentientibus Philosophorum sententiis perspicuum erit. Nam aliis quidem voluptatem videri summum bonum; aliis ne bonum quidem atque adeo summum malum. Et his quidem partim, quia ita reuera existiment; partim, quia, etsi aliter existimant, tamen melius ita putent spargere ac disputare: ne si forte vulgo intelligatur, voluptatem esse vel summum bonum, vel bonum, maiore quam par sit studio ad eam ferantur, ad quam alioqui suapte sponte plerique satis sint proclives. Itaque melius esse, ut dicatur esse malum, atque ita reuocentur ad voluptatem procliuiores, non quidem ad stuporem quendam & εὐνοίας & ἡ-
οῖον immanitatem & duriciem, sed ad mediocritatem. Nam qui ab uno extremorum ad mediocritatem alios reuocare ve-
lit, ei

lit, ei faciendum est, vt prius ad alterum extremum eos reuocet. Hac namque ratione fiet, vt in medio consistent, quem modum & rationem à vitiis ad virtutes reuocandi supra quoque docuit *lib. 2. extremo*. Etsi Aristotelica hæc ratio à Plutarcho grauitè reprehenditur [non citat Aristotelem, sed eandem similitudinem] *in libello de differentia amici & adulato- ris*. Hac igitur ratione freti quidam melius existimabant esse, vt verbis dicerent, voluptatem esse malum, etsi re aliter senti- rent.

μή ποτε δὲ & κηλῶς] Aristotel. non improbat quidem eam rationem, sed monet, non semper habere locum. Nam hoc certum est & notum, & sæpius dictum, disputationes Politicas & Ethicas à moribus & vita communi abhorrire non debere. Quid ita? quia alioqui fidem non mereantur, quia rideantur & contemnantur, vt olim Stoicorum præcepta supra *lib. 9. ca. 8. & infra cap. 7.* Non debent igitur hæc disputationes & præcepta repugnare vitæ & sensui, cum, ne fides plane nulla eis habeatur, tum, quia etiam hoc alioqui incommodum secum trahunt, vt etiam aliàs, si quid veri continuerint, tamen iis nō credatur, atque ita ipsam veritatem secum ipsæ euertūt, quod de mendace dici solet. Quomodo grauitè Hieronymum reprehendit Augustinus. nam cum ille officiosum, vt loquuntur Theologi, mendacium probaret, non reuera, sed quia vtile esset ad vitam; respondit Augustinus, maximum inde sequi incommodum. Nam si intelligāt homines, hoc decere Theologos, non veritatis, sed vtilitatis causa, fore, vt omnia quæ in sacris libris continentur, in controuersiam reuocentur, quasi & in his, quæ adferuntur, non tam sint vera, quam ad homines in officio continendos vtilia. Perperam igitur & Plato *lib. 3. de legib.* cum mendacium sua sponte turpe & nefarium esse dicit, tamen magistratibus interdum vtilitates publicæ permittant. Incommodum autem, quod dixi, vna cum falso verum tolli, confirmat hunc in modum. nam qui voluptatē esse exercendam vituperarit, si forte idem voluptatem postea expetere deprehensus fuerit bonam; continuo existimabunt vulgo, omnem voluptatem esse expetendam; quia vel aliqua saltem ab eo, qui olim voluptatem grauitè vituperarit, expectatur. Ex aliqua omnem expetendam iudicabunt, neque enim, cuiusuis est distinguere, quæ voluptas sit expetenda, quæ non.

τοίησιν ὥν οἱ ἀληθεῖς.] Expōsitis falsæ orationis in cōmōdis, adiungit veræ commoda orationis. Nam hanc nō ad cognitionem tantum, sed ad vitam quoq; esse vtilem; quia cum sensui vitæ ac moribus consentiant, facile mereantur fidem: atq; ita vita & moribus exprimat, vt cōtra cui fides abrogatur, cōtemni solet. Hæc igitur duo sunt veræ orationis cōmoda, q̃ ad intelligendū, & ad agendū, id est, ad vitam sit vtilissima. Cui rei argumento sit & istud, quod vulgo hortari adolēscētes soleant, vt vitam ex præceptis, id est, ex vera oratione instituunt & moderentur. Hortationes, inquam, argumento sint, præcepta hæc ad vitam esse vtilia, siquidem vera & moribus congruentia. Et hæc quidem duo commoda, in præceptis politicis maxime spectari debent, vt quæ non tam cognitionis, quam vitæ & actionis causa dentur. *Qua de re sup. lib. 2. cap. 2. & lib. 1. cap. 3. vbi & de utilitate præceptorum in fine nonnihil dictum, &c.*

CAPVT II.

COMMENTARI I.

Εὐδόξος μὲν ἢ τὴν ἡδονήν.] Hoc capite & proximo, quæ modo sint explicatæ & expōsitæ, aliorum de voluptate sententiæ perpenduntur, eaque re hæc duo male sunt scissa, quia eiusdem sunt rei. Sed hoc cap. Eudoxi sententiam, existimantis, voluptatem summum esse bonum, eiusque rationes, & Platonis earum rationum reprehensiones, suas denique Platoniarum refutationum reprehensiones adfert.

Εὐδόξος μὲν ἢ.] Ait, Eudoxum existimasse, voluptatē summum esse bonum, quod idem de Eudoxo cōmemorat Laërtius ex Nicomacho. Nam Laërtius horum librorum authorem putauit, non Aristotelem, sed eius filium Nicomachum, vt & Cic. qua de re supra in *prolegomen.* Hanc Eudoxi sententiam 100. post annis arripuit Epicurus, cuius eadem quæ Eudoxi duo argumenta commemorantur à Cic. *lib. 1. de Fin. &* refelluntur duo. Est & tertium hic Eudoxi argumentum, quo tamen doceatur voluptatem non tam esse summum bonum, quam esse bonum duntaxat.

Ἀλλ' ὅτι πάντ' ὁρεῖν.] Prius argumentum, quia sensu ipso cognosci possit ab omnibus, tam rationis videntibus, quam eius expertibus animantibus expeti. Formula :

Quod

Quod ab omnibus expetitur, id summū est bonum. Nam, verissima est summi boni nota ab omnibus expeti, sup. initio lib. 1.

At voluptas ab omnibus expetitur. Testes sint vel ipsi sensus, quibus hæc disputationes si repugnent, fidem eas nō mereri, supra dictum. Quod idem sensuum testimonio mirifice urget Torquatus Epicurus libr. de Fin.

Ergo voluptas est summum bonum.

Confirmat & propositionem Aristotel. Quod expetendum, inquit, est bonum, Ergo quod maxime expetendum, est optimū. At voluptas maxime est expetenda, quia nō secus atq; cibus, ita & voluptas quoq; ab omnibus expetatur, testimonio sensuum.

ἡ πιστευόντο δὲ οἱ λόγοι.] Interiicit de Eudoxi moribus castis, & vita temperante ac moderata, & ab omnibus voluptatibus turpibus abhorrente His. a. eius moribus magnam fidem disputationibus eius accessisse. Notum namque est in moribus ad fidem faciendam, vim maximam sitam esse, τῆς πόας, inquit, Menander, ἔσι οὐ πείθων τῆ λέγωντος ὁ λόγος, quem tamen versiculum grauitur reprehendit Plutarchus in lib. de legendis Poëtis, & in altero, de præceptis Reip. gerenda. Videtur tamen Aristot. lib. 2. Rhet. & init. 1. & Cic. lib. 2. de Fin.

ἢ ἡ πόνος δὲ.] Alterum argumentum à contrario, quia dolor omnibus maxime sit fugiendus & vitetur. Ergo voluptas maxime est expetenda. Sed de hoc argumento sup. lib. 7. cap. 13.

μεγίστη δὲ εἶναι.] Si attentius locus hic consideretur, videri possit hoc agi potissimum, & doceatur, voluptatem rem esse vnā omnium maxime expetendam, & proinde summū bonum. De quo connexo sup. lib. 1. cap. 2. idq; id est, voluptatem maxime esse expetendam, trifariam confirmari, quia vel sensibus testibus, eam expetant tam belux, quam homines, quia dolor maxime sit fugiendus, quia voluptatis gratia res alix, ipsa nullius causa expetatur. At hoc maxime expetendum docuimus supra lib. 1. cap. 7.

ἡ πᾶσι μετὰ τὸν δὲ ὁ τοῦ.] Adhuc docuit, voluptatem summū esse bonū, quia maxime expetenda: nunc idem docet, quia rebus aliis addita, eas faciat omnes magis expetendas. Formul.

Si voluptas, quibus accedit rebus, eas facit omnes optabiliores. Ergo summum est bonum Verum primum. Nam plura bona vno sunt optabiliora lib. 3. Topicorum. Sic

iuste agere cum voluptate est optabilius, quam cum molestia.

Verum igitur primum.

Ergo & secundum.

Sed Aristoteles hoc connexum reprehendit. Nam ex eo non effici voluptatem esse summum bonum, quod aliis rebus addita, eas faciat optabiliores, sed esse duntaxat in bonis. Argumento sit vel ipsa antecedētis ratio, quia plura bona vno sunt meliora & optabiliores, quæ de quibusvis bonis intelligitur. Non valet igitur neque constat hæc ratio. Voluptas rebus aliis addita eas facit optabiliores. Ergo est summum bonum. Sic potius fuerat concipienda:

Voluptas aliis rebus addita, eas facit optabiliores.

Ergo est in bonis.

Itaque Eudoxi perspicuus hic fuit parallogismus.

οὐκ ἔστιν δὲ λόγος.] Qua ratione seu conclusione Eudoxus nitebatur docere, voluptatem summum esse bonum, eadē in Eudoxum retorta Plato, docuit non esse, hunc in modum:

Summo bono nihil addi potest, ut magis ex; etatur.

At voluptati bonum aliud addi potest, aut ipsa alij. ut hæc duo mixta & copulata magis expetantur, quam sola.

Ergo voluptas non est summum bonum.

Assumptio fuit ipsius Eudoxi. De propositione explicatum supra lib. 1. cap. 7.

οὐκ ἔστιν δὲ λόγος.] Aristoteles priorem Platonis reprehensionem seu conclusionem hic refellit ab absurdo. Nam ex illa effici, ut nullum sit bonum summum, quod in hominem cadat. Quid ita? nam certum est, bona quo sunt plura, eo esse optabiliores lib. 3. Top. Quare & summo bono, si qua præterea bona adiiciantur, optabilius ut efficiatur, necesse est supra libro primo, capite septimo. At summo bono adiici posse quædam, summum bonum crescere posse, non ratione habitus & sui ipsius, sed ratione subiecti & hominis, in quo inest (nam ut alii aliis sunt iustiores fortioresque; ita alii aliis sunt beatiiores, & contra miseriiores) ibidem demonstrauius, & Cicero ex Peripateticorum sententia copiose ostendit libro quarto de Fin. Platonis igitur ratio ad Ideas potius & bona in homines non cadentia pertinet. In his tamen libris bona humana quæruntur, non cœlestia, aut in hominem

non

non cadentia, ut supra *libro primo, capite 6. in fin.* Atque ita non recte Plato, quia voluptas bonis aliis addi possit, eam propterea summum bonum esse negavit, cum omnis summi boni, quod quidem in hominem cadat, eadem sit ratio, ut ratione subiecti crescere possit. Beatæ vitæ namque habitus est idem, gradus non item.

οἱ δὲ εὐσιγέμενοι αἰς] Iam Arist. adfert Platonicas Eudoxi rationum reprehensiones, easq; & ipse statim refellit. Plato ex eo, quod ab omnib. expetatur non effici dicebat, voluptatem summum esse bonū, maxime quod in tam graui causa argumentū à beluis non sit petendum. Arist. contra, qui hanc rationē leuē esse dicant, eos non multa probabiliora allaturos esse ait. Nam quod omnibus videtur, id, inquit, esse dicimus. Nam cōmunis hominū sensus & iudicium est tanq̃ lex naturæ, in *lib. de Natura Deorum*. Bona igitur ea est Eudoxi ratio. Quod autem Plato de beluis, esse quidē id aliquid, si à beluis tantum expeteretur voluptas. Verū constat, & à rationē vte-
tibus eā expeti: quin etiam qua parte & ipsæ beluæ voluptatē expetunt, non tam vitiosa sui parte [natura duce] q̃ naturali quodā bono instigante, id facere iudicari debēt. Sciendum in beluis, etsi harū natura est vitiosior & deterior, q̃ hominū & rationē vtentium, inesse tñ bonum aliquod naturale: cuius quidē boni ratione illæ hanc voluptatem vno oēs sensu expetant, tanq̃ accommodatam & congruentē bono illi naturali, non suæ naturæ deteriori. Argumento sit, q̃ ut vitiosæ & deteriores naturæ variant, ita & variat earū appetitus. Iam vero, quia beluæ, in expetenda voluptate omnes ad vnū consentiunt, efficitur, hunc appetitū proficisci ex bono quodam naturali illis insito, non ex earum natura deprauata & vitiosa.
ἴσως δὲ] Et sic intelligenda hæc verba, alioqui perobscura, ἴσως δὲ καὶ ἐν τοῖς φανότοις, scil. ζώοις, est enim neutri generis.
ἐκ τῶν οἰκιστῶν δὲ ἄλλῃ] Platonica est reprehensio, alterius conclusionis Eudoxi, de qua, quia explicatum supra *lib. 7. cap. 13. in initio*, nihil hic repetendum, &c.

C A P V T III.

C O M M E N T A R I I.

καὶ μὴ ἄλλῃ ἐὰν μὴ τῶν.] Pergit Aristoteles Platonīcorum rationes, etiam bonorum numero eximentium voluptatem, refellere quatuor hoc capite.

ἡ μὲν ἑστὴ.] Platoniorum ratio, cur voluptas non sit in bonis, hæc una fuit, quia voluptas non sit qualitas, sed actio potius, utpote ἐνέργεια ex Arist. sententia lib. 7. c. 12. Formula:

Si voluptas non est qualitas.

Ergo non est in bonis.

Connexi ratio hæc fuisse videtur, quod virtutes & vitia, id est, habitus boni & mali in categoria qualitatis collocentur, quod differentia boni & mali in ea sit categoria. Aristoteles negat connexi rationem. Nam multa esse, quæ non sint in qualitatis categoria, & tamen sint in bonis, ut sunt actiones virtutis & ipsa beata vita, item actio, non qualitas, supr. lib. 1. Ex hoc loco observandum, virtutis actiones ab Aristot. remoueri à qualitatis categoria, contra atq; nonnulli hodie sentiunt.

λέγουσι δὲ τὸ μὴ ἀπείριστον.] Altera Platoniorum ratio, quia voluptas sit interminata seu infinita. Formula:

Bonum omne est finitum.

Voluptas non est finita.

Ergo non est in bonis.

Propositio manat ex οὐκ ἔστιν Pythagorica, de qua supra lib. 2. c. 2. Assumptio nis ratio, cur voluptas sit infinita, hæc ab illis redditur, quia capiat id quod magis, & quod minus, id est, quia maior & minor voluptas esse potest, quia intentionem capit & remissionem. Formula:

Quod crescit & decrescit, siue quod augetur & diminuitur, id est infinitum.

At voluptas alia est maior, alia minor.

Ergo est infinita.

Assumptio est certa. Nam alium videmus maiore voluptati affici, alium minore. Deinde, alia est purior voluptas, ut animi, alia impurior, & cum dolore quodam mixta ut corporis. Siue igitur spectes voluptate affectos, siue voluptates ipsas, videbantur aliæ aliis esse minores & maiores. Respond. Aristoteles, si affectos spectes, idem accidere & aliis omnibus, affectibus, habitibus seu affectionibus. Nam alius alio est iustior, fortior, temperantior, atq; ita hæc eorum conclusione efficeretur, ut ne virtutes quidem sint in bonis, quia virtute præditi, alius alio sit magis, alius alio minus. Si voluptates ipsas spectes, fatetur Arist. alias aliis esse puriores & præstantiores, ex eo tñ non effici, ut sint infinitæ, aut nō sint in bonis. Nam habitus omnes, et si per se id quod magis & minus non capiunt,

capiunt, sed sint finiti, capiunt tamen ea ratione qualitatum paribilium, quæ sunt in rebus subiectis, i. habituum sunt gradus aliqui non per se, sed propter qualitates rerum subiectarum, suapte alioqui natura iidem, quiq; neque intentionem aut remissionem capiunt, v. g. scientia, qua parte est habitus, non capit id quod magis aut minus, vt per se cõsideratur habitus: qua parte inest in hoc aut illo: capit, id est, in hoc maior est, in illo minor scientia. Atq; ita ratione hominum gradus fiunt scientiæ. Eadem & virtutum est ratio. Arist. exemplum adfert de sanitate. Nam & hanc in alio esse planiorem, in alio non item. Est quidem sanitatis habitus quidam perfectus & plenus, in certa symmetria partium positus: sanitas tamen & ea dicitur, quæ etsi non erit in ea perfecta symmetria, tamen aliqua ex parte accedit. Gradus namq; sunt sanitatis. Quare, vt sanitas, quamuis perfecta, minor tamen est sanitas, est finita & in bonis corporis, etsi voluptate animi minor, tamen est & voluptas, neq; desinit esse aut finita, aut in bonis. Itaq; vt habituum, ita & voluptatum sunt gradus. Rationem huius connexi supra explicauimus copiose lib. 7. cap. 12. in prin.

ὅτι τὸν δὴν ἀποσύνειν.] Locus hic est mendosus, inducenda sunt hæc verba, ὅτι καὶ τὰς δόξας, vel hæc omnia, καὶ δ' αὖ ἀναρχῶς, &c. vsque ad verbum ἴσας.

τελειόν τε τὸ ἀρχόν.] Tertia Platoniorum ratio, quæ, vt & secunda, extat in *Philabo Platonis*, quia voluptas sit motus & ortus, & proinde non est perfecta. Nam motus est actio inchoata, inquit Aristoteles in *Phys. lib. 3.* Ortus est motionis genus. Formula:

Omne bonum est perfectum quiddam ex Pythagoræ οὐσιότητι. Voluptas est inchoatum quiddam, quia ortus ἐστὶν motus. Ergo non est in bonis.

Aristoteles refellit assumptionem, & neq; motum neque ortum esse docet. De motu prius, cur non sit voluptas, hanc affert rationē à proprietate motus sumpta, quia voluptas non sit particeps celeritatis aut tarditatis. Formula:

Omnis motus vel est celer, vel tardus.

At nulla voluptas celer vel tarda est vel dicitur.

Ergo non est motus.

De propositione explicatur in *Phys.* nam & eadem ratione seu conclusione Arist. lib. 4. *Phys. ἀρχον.* docet, tēpus quoq; non esse motū, sed in motu potius, vt hoc loco voluptatē non esse motum,

motum, sed motus comitē. Motus autem celer est & tardus, vel per se & absolute, vel cōparate *αὐτῷ αὐτῷ, αὐτῷ ἑτέρῳ*. Per se in rebus, quarū non est æquabilis motus, vt naus cursus nūc est tardior, nunc celerior item equi, currus, &c. cōparate quo modo plerūq; motus intelligi solet, vt Solis cursus cum Saturno comparatus est. celer, cum Luna, tardus, suapte alioqui natura æquabilis. Cælum etiam ipsum, cuius rotatio est æquabilis, & per se neque celer neque tarda; comparatione tamen aliarum rerum ita dici potest. His præmunitis, nunc ad assumptionem. Aut igitur has notas motus, celeritatem & tarditatem, voluptati neutro modo conuenire, neque absolute, neque cōparate. Quod ipsum distinctione adhibita, melius intelligitur: aut enim voluptatem acquiritur, aut iam sumus in voluptate, eaque fruimur, illi notæ illæ conueniunt, huic non item. nam alius alio citius vel tardius voluptate perfundi seu eam acquirere potest. Acquisita autem frui, nemo dicitur tardius vel celerius. Absurdum sit dicere, tarde aut celeriter aliquem lætari; non absurdum tarde aut celeriter aliquem lætari cœpisse: contra fit in veris motibus. Nam recte dicas, vt cucurrisse, ita & currere aliquem celeriter vel tarde, atque etiam cœpisse currere. Non conuenit igitur tarditas aut celeritas voluptati, ratione loquendi vsitata repugnante. Quæ loquendi ratio, & rei veritatis est symbolum & index. Non conuenit inquam, siue per se, siue cōparate. Nam vt modo dictum, nemo dicitur lætari celeriter vel tarde: phrasis est inaudita. Itaque traduci quidem inquit Aristoteles, *μὴ τὸ αὐτὸν*, id est, acquirere voluptatem tardius aut celerius possumus, (quia absque motu non acquiritur) frui tamen & in ea esse, non item. Falsum est itaque, quod Plato voluit & Stoici postea tenuerunt, quos sequitur Cicero libro 4. *Tuscul.* Voluptatem esse motum, vt & hoc falsum, quod iidem Stoici tenent, perturbationes *πῦρ*, iram, odium, inuidiam, misericordiam esse motus. Nam si sunt motus. Ergo celeritatem & tarditatem capiunt. At hoc falsum. Nam ridiculum sit dicere aliquem tarde aut celeriter irasci, id est, in ira esse: tarde quidem & celeriter concitari ad iram quis potest, vt ad voluptatem, sed in iis non item, vt voluptas comes est motionis. Nam ex appetitu consequitur; ita & perturbationes motum consequuntur, vt ira commotionem cordis, neque voluptas tamen, neque perturbationes sunt motus,

motus, aut ita dici debent. Hinc multa in Rhetoricis populariter & improprie scribit Aristoteles, vocat voluptatem motum, quia quodammodo voluptas in motu est. Igitur subiectum in quo voluptas est, attribuitur ipsi voluptati, sed improprie. Hoc loco Aristoteles disputat exquisitè: In Topic. & Rhetor. populariter, quod qui non animaduertunt, statim inuehantur in Aristotelem, sibi dissentire eum. Ideo diligenter Aristoteles monet, aliam esse Analyticam, Dialecticam, Topicam, Rhetoricam probationem.

ἡδονὴς τε πῶς αἴτιον.] Nunc; An voluptas sit ortus? Platonis ratio in Philæbo, ortum esse, hæc est, quia sit expletio. Aristoteles rationem hanc falsam esse docet, quia non omnis voluptas sit expletio, sed corporis tantum. Concludendum aut Platonis fuit hunc in modum. Ex quo quid oritur, in idem interit. Neq; enim omnia ex omnibus oriuntur, omnia in omnia occidunt, sed certum est, quibus ex rebus quidq; oritur, & in quas recidat interitu; ex mari non oriuntur homines, ut nec ex terra pisces, quod eleganter Lucret. lib. 1. Nam si de nihilo fierent, ex omnibus rebus omne genus nasci posset, &c. è mari prius homines, è terra posset oriri squammigerum genus. Suis igitur è rebus quidque oritur, & in easdem recidit. Atqui voluptas, cuius rei ipsa est ortus, eius eiusdem dolor est interitus. Ergo voluptas est ortus, dolor interitus, *ἡδονὴς τε πῶς αἴτιον.* Sic Plato assumptionem confirmabat hac ratione, quia voluptas sit expletio, dolor indigentia, verbi gratia, fame aut siti laborans, & indigens, dolet; qui si expleatur, gaudet. Ergo, inquiebat Plato, eodem pertinet voluptas & dolor, ex eadem re & interit & oritur voluptas. Ergo ortus est. Aristoteles docet contra, voluptatem non esse expletionem duabus rationibus: altera ab absurdo consequente. Nam efficeretur, ut voluptas esset corporis, voluptas inquam perciperetur corpore. At hoc falsum. Voluptatis sedes est in animo, non in corpore, est *τῶν ψυχικῶν*, est partium animi. Qua de re tamen videatur præclara disputatio Nobilii lib. 2. de voluptate. [est Italus doctissimus.] Formula:

Expletio & indigentia sunt τῶν σωματικῶν, affectiones corporis.

Atqui voluptas & dolor sunt τῶν ψυχικῶν, non σωματικῶν.

Ergo voluptas & dolor non sunt expletio & indigentia.

De propositione & assumptione iam explicatū: Quam tamen utramq;

utramq; sine dubio negarit Plato esse veram. Eaque re & Flaccinus Platonius refellit in *lib. de volupt.* Flaminius Peripateticus conciliat *lib. 2. de volupt.*

[*ἡ δὲ βέλτερος αὐτῆς ἀνάγκη.*] Aristot. *lib. 8. cap. 12.* monuit, multum ad fidem facere, si non veritas tantum, sed erroris quoq; fons & origo aperiat. Cuius præcepti memor, postquam refellit Platonis sententiam, existimantis voluptatem esse expletionem, hoc amplius hic adiungit, quid illum in errorem hunc duxerit. Hæc, inquit, opinio manavit ex voluptatibus & molestiis cibi ac potus. Sic enim concluderunt:

Voluptas cibi est expletio. Ergo omnis, ut si quis diceret, homo est animal ratione præditum. Ergo omnis.

Eos igitur seduxerunt voluptates hæc cibi & potus. Non oēs autem voluptates esse expletiones, perspicuū est cum ex iis, quæ capiuntur ex bonis artibus, tū ex iis, quæ de sensibus quibusdam, ut odoratus aurium & oculorū, capiuntur. Quas oēs constat esse absq; molestia prægressa, i. indigentia, atq; ita hic neq; est indigentia, neq; proinde expletio. In his autē verbis latet & altera ratio, quia multæ sint voluptates doloris omnis expertes, & proinde absq; indigentia, quæ ubi abest, ibi neq; expletio consequi potest. Quas autem Arist. hic vocat *μαθηματικὰς*, reddidi voluptates artium seu scientiarum omnium, non ut vulgo reddunt, tantū Mathematicorum seu Geometricarū. Nā *μαθηματικὴν* apud Græcos alias est Generis, alias speciei vocabulum. Vniuersæ autem seu generaliter hoc loco id esse accipiendum, doceo, cum ex eo, quod eadem omnium scientiarum sit ratio, quarum inquam voluptates non sunt expletiones, utpote doloris expertes, tū ex his verbis, supra *li. 7. c. 12. αἱ δὲ τῆς ψυχῆς ἐνέργειαι*, &c. ubi, quas hic *μαθηματικὰς*, vocat *ψυχικὰς*, *ἐν τῇ ψυχῇ*, & in *Magn. lib. 2. c. 7.* voluptates partitur, & facit alias *τῆς ψυχῆς ἐν τῇ ψυχῇ*, alias corporis.

[*ἡ δὲ τῆς ἀσφρήστως.*] Quidam pro *ἡ*, legit *αἱ*, repugnantibus omnib. libris [coniectura ductus emendat] nō recte. Nā Arist. trium sensuum, & odoratus & aurium (Græci, & ipse Cic. aliquot in locis *ἀκροάματα* vocant, & ipsa carmina musica, & ipsos cantores & histriones: introducuntur autē *ἀκροάματα*, i. musici, vulgo non notum:] & oculorum [ut sunt tabulæ pictæ] voluptates hoc articulo *ἡ* ter iterato, copulat.

[*πολλὰ δὲ ἔστι μνήμης.*] De voluptatibus q̄ & ex memoria relictarū præteritarum, & ex spe rerum futurarum capiuntur, quæ & ipsæ

ipsæ sunt ἀλυσίαι, copiose Aristot. lib. 1. Rhet. ubi de voluptate.

ἡ δὲ τῆς τῆς φέρουσας.] Quarta Platoniconū ratio, cur voluptas nō sit in bonis, aut per se bonū, quia multæ voluptates sint flagitiosæ, & turpes, vt meretriciæ, &c. Reprehēditur hic ab Aristot. (de qua & supra lib. 7. cap. 13.) bifariam illi occurrente, I. quia ea, ex quibus hæc capiuntur, non sint iucunda, etsi forte eas capientibus ita contra videntur. Neq; .n. statim hoc vel illud ita reuera se habet, prout huic vel illi videt male forte affecto, virtus & bona affectio, tam animi q̃ corporis, norma est & regula rerū, supra lib. 3. c. 5. & li. 1. c. 8. Nam male affectis quæ suapte vi sunt bona, videntur mala, & cōtra, quæ mala, ea bona videntur, vt ægrotis quæ iucunda sunt, molesta & amara: Lippis aut prope cæcutientibus, quæ alba, videntur alia. Ad eundem igitur modum, etsi quibusdam ea, q̃ suapte alioqui natura nō sunt iucunda, tñ contraria sæpe videri solent. Prima est igitur hæc ratio occurrēdi iis, qui propter turpes voluptates oēs bonorum numero eximant, eas inquam non esse voluptates, quod idem & infra iteratur cap. 5. extrem.

ἡ δὲ τῆς ἀλυσίαι.] Altera iisdem occurrēdi ratio, nimirum voluptates esse quidem illas expetendas, non tamen ab his rebus profectas. Non sequitur, inquit Aristoteles, voluptates, quia à rebus turpibus profectæ sint turpes & flagitiosæ, ea ppter omnes esse eiisdē notæ. Nam & diuitiæ, quas constat esse ex bonorū numero, ex proditiōibus tamen aut iniustis rationibus partæ, non sunt expetendæ: bona valetudo, & ipsa per se alioqui expetenda, non tamen si pariat humanis carnibus, bonum est non laborare elephantiasi [lepra vulgo, sed non est: in Germania morbus notissimus & in Ægypto, in Græcia & Italia ignotus elephantiasis] nō tamen ea curatio, quam sibi quæsiuisse dicitur Rex Galliæ Franciscus II. haustu sanguinis infantium [curatur optime haustu sanguinis infantium. vacare eo morbo bonum est, sed cum sanatur eiusmodi remedii modo, nō est bonum.] Atq; ita vulgo hæc verba, ὡς τὸ καὶ τὸ πλεονεξῆν accipiunt, q̃ confirmatur verbo δὲ τῆς τῆς. Sic .n. Aristot. vt diuitiæ rationibus iniustis, seu per fas & nefas (vt loquantur) partæ, item sanitas veritatis cibis aut portionibus parta, non sunt expetendæ, alioquin suapte vi bonæ: ita & voluptas ex rebus turpibus manans, nō est in bonis, suapte alioqui vi expetenda. Thomas ita; vt diuitiæ proditiōis, qui his adiutus, plus nocere possit, non sunt bonæ, neque sanitas

sanitas qualibet re vescenti (nam qui serpentem ederit, melius illi sit laborare elephantias, quam esse sanum) ita nec voluptas omnium est in bonis, bonorum inquam duntaxat virorum, non improborum, quam explanationem videntur suadere verba, *καὶ εὐδαιμονία & φιλία*.

ἢ τὸ εἶδος ἀφ' ἑαυτοῦ.] Tertia occurrendi ratio, quod voluptatū non eadem omnium sit ratio, non idem genus, quod inquam specie differant. Nam voluptates, partim esse in bonis, quæ à rebus honestis capiuntur, in malis, quæ à rebus turpibus. Voluptates autem specie differre, id est, varia esse voluptatū genera, alias, inquam, voluptates esse bonas, honestas, & laudabiles, alias turpes & flagitiosas, alias expetendas, alias fugiendas, & hoc loco breuiter & infra cap. 5. latius docebit. Hic igitur id docet quatuor signis, seu argumentis. Primum est, quia perspicuum est, non iisdem rebus affici & lætari bonos & improbos, non iisdem Musicos & Amusos, qua de re supra latius libro primo cap. 8. Secundum signum à discrimine adulatoris & veri amici sumptum, de quo exstat insignis Plutarchi commentarius, quorum hic omnia ad honestatem, ille ad voluptatem facit ac dicit, quorum illud est laudabile, hoc vituperabile. Est igitur voluptas quædam vituperabilis, est & altera laude digna, quæ inter veros amicos, de qua supra libro octauo c. nono. III. signum à puerorum voluptate. Nam pueriles voluptates esse quidem illas pueris expetendas, viris tamen minime. Nemo namque velit vel perpetuis in huiusmodi esse voluptatibus. Sunt igitur voluptates quædam vt pueriles non expetendæ. IV. signum *ἀπὸ τοῦ οὐκ ἔστιν ἡδονὴ* &c. quia nemo facile delectetur, faciendis rebus turpibus, vt nullam ex turpibus iis factis molestiam sit habiturus. Natura abhorrent à turpibus factis homines, etiam vt ea cæleri possint, virgine nimirum semper conscientia facinoris. Itaq; à factorum turpium voluptatibus abhorrent homines. quia à factis, atq; ita voluptates quædam non sunt expetendæ, neq; in bonis.

καὶ πολλαὶ τὸ ἀγαθόν.] Docet voluptatē non esse summum bonū, quia propter eā multa sint, q̄ non expetant. Formula: Si voluptas sit summum bonum. Ergo propter eam omnes res, ipsa propter nullas alias erit expetenda. *sup. li. 1. c. 7.* At hoc falsum, docet hic Arist. Nam multa esse quæ expetantur, etiam qua nulla consequatur voluptas, vt

sensum

sensuum munera & actiones, meminisse, scire, qua omnia, quantumvis nulla sequatur voluptas, tamen sua vi expetuntur, nulla inquam proposita voluptate, aut etiam utilitate. Ergo, &c.

ὅτι μὲν οὐκ ἔστι.] Concludit priorem duorum capitum disputationem, quæ fuit de veterū dictis & sententiis philosophorum de voluptate. Ex qua disputatione, inquit, & hoc perspicuum est: primum voluptatem non esse summum bonū, voluptatem non omnem esse expetendam, nec omnem fugiendam, sed quasdam voluptates esse in bonis & expetendas: voluptates deniq; specie discrepare. Atq; ita in hoc orationis & disputationis contextu, dum Aristor. adversariis turpes voluptates quasdam afferentibus, tertia ratione occurrit, quia voluptates specie differant, una & hoc intexitur, voluptates non omnes esse in bonis, ut quæ sunt adulatorum, puerorum comparatione facta ad viros, & flagitiosorum hominum.

ἡ αὖ φ' αὖ.] Sic præcise & eleganter vocat res subiectas, de quibus capiantur voluptates, quarum rerum pro differentia & varietate, variant ipsæ quoque voluptates, quæ à rebus honestis, sint honestæ, quæ à turpibus capiantur, sint flagitiosæ.

CAPVT IV.

COMMENTARIIL

τί δ' ἐστίν, ἡ ποῖόν τι.] Explicatis aliorum de voluptate sententiis, nunc nouo quasi initio facto, eius ipse vim & naturam explicat duobus his capitibus. Quorum priore, primum docet, voluptatem esse integrum quiddam & expletum, ὅλον τι, non vero esse motum aut ortum: postea voluptate actiones omnes perfici. Qua occasione adiungit, cur voluptates nō sint perperæ, & cur ab omnibus expetantur.

δοκεῖ δ' ἡ μὲν.] Voluptatem esse ὅλον τι, integrum & expletum quiddam seu perfectum, docet duabus rationibus: quo ipso confirmato, hoc amplius docet, velut ex repugnantibus, eam non esse motum. Nam hæc duo hic implicite docentur. Prior ratio, cur voluptas sit perfectio quædam, hæc est, quia nulla re egeat, cuius accessione postea expleatur. Formula.

Quares alia non eget, qua quo tandemcunque tempore accedente expleri possit, ea est integra & perfecta. |

At voluptas quo tandemcunque tempore nullare alia expletior effici potest.

D d d

Ergo

Ergo est perfectio & expletio quadam.

Propositio est perspicua, vt & assumptio. Nam quo ad naturam voluptatis, tam plena & expleta est vnus horæ, quam diei voluptas. Explanat Aristoteles similitudine quadam à videndi sensu ducta. Nam & huius actionem statim esse perfectam, momēto inquam eo, quo rem intuentur oculi: qui aspectus vt eam tē toto die astans quis intueatur, non tamen ea re fiet perfectior. Itaque, quia vt in sensum muneribus & actionibus, ita & in voluptate tempus ad rei naturam & vim nihil adiicit: merito voluptatem dicimus expletum quiddam. Alia est ratio earum rerum quæ tempore perficiuntur, vt domus aut templi, quarū partes paulatim & temporibus perficiuntur. Eadem est & hominis ipsius ratio, qui paulatim & temporis progressu perfici solet.

διὰ τὸν χρόνον.] Jam interiicit & intexit, voluptatem non esse motum, quod docet tribus rationibus: quarum duæ priores ex hac ratione, quia voluptas sit integrum quiddam & expletum, sunt aptæ seu inde pendent. Prima ratio hic offertur, quia motus perficiatur tempore, voluptas non item. Motum autem tempore perfici, & esse in tempore, docet exemplis motus incrementi & motus in loco. Nam domum paulatim perfici, ac tum demum ædificationem perfectam esse, cum eo deducta fuerit, cuius gratia erat instituta & suscepta. Toto igitur hoc tempore perficitur demum ædificatio, cuius partes, proinde non sunt perfectæ & expletæ, quia eius totius temporis parte tantum continentur aliqua, atque ita totum ædificium à partibus discrepat perfectione, atque adeo ipsæ partes inter se specie differunt. Nam quæque sibi eius temporis partem capit, qua parte conficiatur: verbi gratia templi ædificatio toto tempore, quo ad rectum perducitur, perfici dicenda est. At fundamentum & constructio aut mutuli (*περὶ τοὺς μῦλους* vocant Græci, ornamentum & particulam quandam columnæ, teste Vitruvio libro quarto non vt perperam quidam reddunt, Lacunæ, quod *φάτρυμα* græci vocant.) Harum igitur templi partium constructio est imperfecta, ipsæ & inter se, & à toto templo discrepantes. Aliud genus motus est mutatio loci, ingressus, saltus, volatus &c. quod ipsum & tempore variare & perfici, docet. Nam motum hunc ab vno extremo ad alterum specie differre, extrema Aristoteles vocat eleganter *πρὸς καὶ ἀπὸ*, vnde & quo.

Huius

Huius igitur generis motus, ut saltus inquam volatus & ingressus specie differunt, atque adeo, unus idemque ingressus etiam in eadem linea, & in eodem stadio specie differt, non tam ratione stadii aut lineæ, quæ una eademque est, quam ratione extremorum, quæ identidem mutantur, dum ab uno in alium locum fiat progressus, atque ita partes mutantur & extrema, quibus definitur & circumscribitur motus. His inquam extremis mutatis & variatis, mirum non est, si & motus varietur, atque ita specie differat, etiam in eadem re & loco. Itaque stadii totius percursorio est ea quidem perfecta, sed singule stadii partes, dum percurruntur, sunt imperfectæ, ut modo dictum de tempore & ædificiis. Quare motus omnis tempore perficitur. Nam quæ horum duorum generum, eadem est omnium motuum ratio. Formula: Si igitur motus tempore perficitur, certe voluptas non est motus, ut quæ momento perficiatur, & sit expletum quiddam. Cæterum de motu copiosius lib. 4. *Physicæ* ἀπορίστω.

ἔτι καὶ δεῦν ἐν.] Quod modo dictum motum toto seu integro tempore perfici, hunc totius temporis motum esse perfectum inquam, Spacium autem temporis motum non esse: hoc amplius hic agit, ne quidem omni & toto tempore motum semper perfici, esse inquam & totius temporis motus quosdam inchoatos neque dum perfectos: cuius generis sunt opera, & naturæ, & artium inchoata quam plurima. Itaque motus non tantum ratione partium, sed interdum etiam toto tempore est inchoatus neque perfectus: voluptatis autem perfectio est quo tandem cunque tempore.

ἐν τῷ ὅτι πᾶσιν, πᾶσι.] Cur motus specie differant: hæc est ratio, quia extrema quæ vocat Arist. πᾶσιν πᾶσι sunt εἰδοπρῆς, id est, efficientia speciei, hoc est, quia extremis variantibus, variant & motus, cum extrema erunt alia, erunt & motus, voluptatem enim non motum esse docet, quia voluptatis statim perfectio.

ἢ λαὸν ὅς τις.] Ex his inquit, id est, ex eo, quod voluptas, quo tandem cunque tempore perficiatur, motu non nisi toto, & interdum ne toto quidem: ex hoc inquam argumento clara sunt & perspicua hæc duo, voluptatem à motu differre, voluptatem inquam non esse motum, & voluptatem esse perfectum quiddam & absolutum, esse inquam, perfectionem quandam. Arist. inquit non vulgo, nihil aliud agit, quam ut ostendat de voluptate quidnam ea non sit, postea explicabit, quid sit. Imo

Aristoteles ostendit simul quid non & quid sit, videtur expressè hic.

ἡδονὴ δὲ ἐν χρόνῳ.] Alterum argumentum, ut & prius, ad duo est utile. Nā & hoc docetur, voluptatē, & esse perfectum quiddam, & non esse motum. Ratio igitur hæc est, quia motus omnis est in tēpore, voluptas non item. Nam voluptas est ἐν τῷ νῦν, id est, momento. Momentum autem non esse tempus, sed initium quasi temporis, ut punctum lineæ, & monas numeri [vnum, vnitas non latine, sed barbare dicitur] Formula,

Motus omnis est in tempore. 4. Physic.

At voluptas non est in tēpore, quia in momento. Nam res suavi obiecta, continuo quis delectatur.

Ergo voluptas non est motus.

Hoc vnum: alterum, id est, voluptatem esse perfectum quiddam ita concludatur.

Quod in momento, id perfectum. Aristoteles lib. 6. ἀποδείξεις Physicæ, & perspicuum est ex ijs quæ supra.

At voluptas est in momento & puncto temporis,

Ergo est perfectum quiddam.

οὐκ ἐστὶν δὲ διήλον.] Tertia hæc potest esse ratio, cur voluptas non sit motus, quia motus res sit diuidua, voluptas non item. Motum namque in rebus duntaxat diuiduis locum habere tum in Physicis, tum hic, ἐν δὲ τῷ &c. exemplo aspectus, monados & puncti docet. Nam horum ut nullæ sunt partes, neque vlla diuisio, ita nec motus, voluptas igitur, quia & ipsa res est indiuidua, est totum quiddam & perfectum, certe motus esse nequit. At inquires, voluptas, si est totum quiddam. Ergo partes habet, & res erit diuidua. Respondeo, totum b. fatiam intelligi, vel ut quod partes habeat, vel ut perfectum quiddam, sic de anima dissertitur, quæ & ipsa totum quiddam est, an partes tamen habeat lib. 3. de Anima. Domus est totum quiddam, sed quod partes habeat, sic & homo, non ita voluptas, cuius etsi ea perfectum quiddam & totum est, nullæ tamen sunt partes, sic sensuum munera & actiones sunt totum quiddam, sed partium expertes.

ἀποδείξεις δὲ πείσης.] Ad huc docuit, voluptatem non esse motum, sed perfectionem: nunc docet, quæ voluptas sit & perfectissima seu plenissima & vnde hæc perfectio manet & oriatur. Qua re cognita, continuo intelligetur vera vis & natura

tura voluptatis, [in his malim Doctorem habere, quam esse doctor, quia difficilia. Aristoteles rem aliquam volens definire, primum causam querit, inuenta causa, forma cognoscitur, statim forma cognita res ipsa] qui locus, quia & verborum interiectionibus & iterationibus est obscurior, & vim omnem fere & naturam voluptatis complectitur: eum paullo altius repetito principio, sic explicemus. Notum est ex prioribus, voluptatem quicquid tandem sit, esse in animo, non in corpore, supra libro primo capit. 8. & hoc libro capit. 3. & in Magnorum libro secundo cap. de voluptate Animi autem partes tres esse, alticem, sentientem & intelligentem, notum est ex Physicis. Iam vero in altrice nulla est voluptas, quia nulla actio, cuius perpetua comes est voluptas. Reliquum est igitur, ut in his tantum duabus animi partibus, sentiente & intelligente collocetur: atque ita omnis voluptas, vel est in sensu, vel in mente. Hoc vno iam præmunito, & alterum est cognoscendum, nimirum ad huius utriusque animi partis perfectionem duo esse necessaria, ipsam animi facultatem siue sensum siue mentem, & rem denique facultati utrique subiectam; hæc inquam duo hic spectari debent: facultas & res subiecta. Est & tertius, utriusque facultatis suam esse voluptatem, non quo sit facultatis (nam actionis est comes voluptas) sed quia actio ex facultate manat, cuius actionis propria est voluptas. Sensus igitur voluptates sunt *ἀποδύματα* aurium, oculorum spectacula, narium odores, gustatus cibi & potionis. Mentis voluptates sunt in artibus & scientiis. His præmunitis, nunc videamus de hoc loco. Docet igitur Aristoteles sensum & mentem perfici tribus rebus, facultate ipsa, re subiecta, & voluptate. Perfici id dicitur, quod ita expletur, ut ad summam naturam perductum nihil amplius desideret. His igitur tribus earum facultatum actiones expleri & perfici, docet, aliter tamen atque aliter. De sensu quidem vere est sermo, sed mentis eadem est ratio, sensus igitur actio ea erit perfectissima, omnibus numeris absoluta, quæ & à facultate optime affecta, & facultati congruente, proficiascatur, & cui tandem velut *ἐπιπλεον* & corollarium quoddam comes accedat voluptas. Hoc docet hunc in modum.

Omnis actio ea est pulcherrima & perfectissima, qua & ab optime affecta causa proficiascitur, & ab optime affecta materia,

in quam causa illa agat, *καὶ ἔστιν ἡ δὲ βελτίστη ἔτι.* Verbi gratia pictura ab optimo pictore in optima tabula, & ex coloribus optimis depicta, est perfectissima: item scriptura, qua ab optimo scriptore & in optima charta. Eadem est & aliarum rerum ratio: ubi enim optimus opifex, & optima materia, opus existit præstantissimum.

Ergo & sensus actio erit optima & perfectissima, si & ipse sensus sua facultas tanquam opifex & causa bellissime se habeat, & res et subiecta similiter.

Eadem est & mentis ratio cuius ea actio erit perfectissima, cum & ipsa mens optime erit affecta, & in rebus versabitur præclarissimis. Hic summus est gradus actionum sensus & mentis, à quo gradu statim disceditur, quantum vel facultas, vel res subiecta mutauerit: adeo, ut etiam si res pulcherrime sit affecta, facultas contra pessime; actio certe perfecta esse nequeat. Ex quibus perspicuum est, actionum sensus & mentis multos esse gradus: alias enim aliis esse perfectiones, quo melius, aut deterius se habebunt facultas & res subiecta. Acerrimi igitur sensus, [id est, optime affecti] in rem optime affectam agentis actio est perfectissima, eademque iucundissima: perfectissima quidem propter facultatem & rem subiectam optime affectas: iucundissima vero propterea, quia perfectissima. Nam cum omnis actionis perfectæ, tum perfectissimæ maxima comes est voluptas. Si igitur actio, quæ est perfecta, eadem & iucunda; quæ perfectissima eadē & iucundissima: id est, si actio, quæ parte est perfecta, eadem est iucunda, efficitur voluptatem & actionum quandam esse perfectionem. Itaque iam perspicuum est, actiones & facultate, & re subiecta, & voluptate, perfici, & ad summum perducì. Alio tamen modo actiones facultate & re subiecta perficiuntur, alio voluptate. Quemadmodum bona valetudinis, aliter à medico, aliter ab habitu bonæ valetudinis seu sanitatis efficitur, sanitatis causa est & medicus & ipsa sanitas, non eodem tamen modo. Nam Medicus est sanitatis causa efficiens, sanitas sanitatis est forma. Nam ut quis sit & dicatur sanus, ex habitu sanitatis insito proficiscitur tanquam ex forma. Qua de re & supra libro sexto, capite. 12. ubi eandem habet similitudinem [de sapientia] ibi loquitur. Ad eundem modum sensus actionum suarum est causa efficiens; res subiecta earundem est tanquam materia. Voluptas autē est actio
num

num perfectio aduentitia & cōsequens, velut complementum quoddam & accessio seu appendix. Neque enim voluptas actiones perficit tanquam habitus, sed quemadmodum florentis ætatis perfectio est. venustas & decor, velut cumulus quidam & extrema expletio [perfecta & florens ætas non perficitur ex venustate, sed venustas quodammodo perficit, ut sit quiddam aduentitium extrinsecus. Sic est voluptas. Sed non facit, quemadmodum Medicus sanitatē, sed tantum quemadmodum in florentibus ætate plerumque adest decor & venustas, qui est consequens & connexum venustatis. Sic etiam etsi actiones sensus & mētis complentur tribus rebus, tamen aliter atq; aliter. Inde iam videri potest, quæ sit vis voluptatis, nihil aliud, quam quædam actionum tam sensus quam mentis quoddam complementum & accessio perpetua tanquam comes omnium actionum, non est habitus] voluptas igitur est actionum perfectio, non insita, ut habitus, sed consequens. Nam si habitus esset aut perfectio tanquam forma, efficere-
tur, ut omnes actiones essent iucundæ. Forma namq; ei cuius est forma semper inest. At constat, multas actiones esse cum dolore & molestia. Non est igitur habitus voluptas, non etiam est actio: non est inquit infra capite proximo ipse sensus, vel mens, id est, actio sensus vel mentis, sed actionis potius complementum & ἐπιπλεον seu ἐπιγίνωσις, ut vocat Aristoteles. Cur ergo, dicet aliquis, Aristoteles supra libro septimo voluptatem definiuit actionem seu ἐνέργειαν habitus, quocum natura consentiat, non impeditam actionem: cur, inquam, semper vocat actionem? Respondet infra capite proximo.

αὐτῇ δὲ λέγειν.] Hæc verba parenthēsi includenda sunt. Nihil inquit, refert ad rē præsentem, vtrum dicamus sensum ipsum agere, an hominem, in quo est sensus. Nam de hoc lib. 2. de Anima disputatur, vbi quaeritur, An oculi dicantur cernere, an vero sensus, aut homo ipse, pertinet ad physicum hæc quaestio. μηδὲν διαφερόντων, nihil ad rem.

ἵνα δὲ ἂν ποτε.] Explicata iam vi & natura voluptatis, quam diximus actionum esse perfectionem non insitam, sed consequentem: hic de voluptatis breuitate & longitudine adiungit. Ait igitur, eandem duraturam voluptatem, quam diu eodem modo affectæ fuerint & facultas & res subiecta. Facultas est bipartita, sensus & ratio: res quoque subiecta

est duplex, altera quæ sub sensum, altera quæ sub rationem cadit, atque ita prout hæ res id est facultas & res subiecta, vel manserint, vel mutauerint, durabunt quoque vel mutabunt voluptates; atque pro harum rerum discrimine, voluptatum quoque gradus erunt, vt in quo acrior oculorum sit acies, maiorem voluptatem capiat, quam is in quo hebetior & obtusior. Eademque est & mentis ratio. Quare perspicuum est, Dei, cælestium animarum & sapientum, quorum mentis acies est acerrima, voluptates quoque esse numeris omnibus absolutas. His igitur duabus rebus in suo statu manentibus eadem quoque erit voluptas. Nam non mutata causa manet idem effectus.

ἡ δὲ αἰσθητικὴ οὐκ αἰσθητικὴ.] Eth & eadem facultas, & eadem res subiecta manet, tamen docet Aristoteles voluptatem non fore perpetuam homini, hac ratione, quia hominum actiones non sunt perpetuæ. Quid ita? quia defatigentur agendo homines. Qua re vel maxime homo differt à Deo, cuius vt nulla est lassitudo aut defatigatio: ita & actiones sunt continentes ac perpetuæ, vt præclare Aristoteles libro 8. *Phys. ἀποδείκνυται* & libro 2. cap. 1. de calo. & pulcherrime autor libri de Mundo tribuitur Aristoteli, sed certum est, nō esse. Autor enim ille docet, fere vt Christianus. Guilielmus Budæus admodum docte olim veruit: putabat esse Aristotelis, quemadmodum multi existimant; perperam] & Cicero de *Natura Deorum* [Epicuræi docebant Deum nihil agere, quia actiones adferunt molestiam. Atqui certū Deum vacare molestia. Ergo ab actionibus. Respond. à diuinis ad humana non valet consequentia; actiones humanæ nō perpetuæ, sed diuinæ sunt] Et hac re propius accedit philosophus. Nā contemplatio, in qua munus est philosophi, diuturnior & magis perpetua esse potest, quam actio, inquit Aristoteles infra capitulum septimo. Quare & philosophi, vt Dei, constantiores & diuturniores erunt voluptates, quam cæterorum hominum. Formula.

Vbi actio, ibi & voluptas. nam actionis comes est voluptas.

Ergo ubi actio non est perpetua, ibi nec voluptas: ubi perpetua actio, aut saltem diuturnior, ibi voluptas.

Hæc igitur ratio est vna, cur voluptates hominum non sint

sint perpetuæ aut continentes etiam illis duabus rebus, facultate & re subiecta, iisdem manentibus. Est & altera ratio, ex priorè tamen apta seu pendens. Nam cur res nouæ maiorem afferant voluptatem, (videatur Erasmus in prouerbio: *Grata nouitas*) quam obsoletæ vel vſitatæ, hæc est ratio, quia actior est actio & intentio in res nouas quàm in vſitatas videre namq; licet, obiecta re aliqua noua maiore ardore & contentione vel oculos vel mentem eo homines dirigere. Formula.

Vbi maior & vehementior actio, ibi & maior voluptas.

At in rebus nouis maior est actio seu mentis, seu sensus.

Ergo & voluptas est maior.

[ἀριζωδὸς δὲ τῆς ἡδονῆς.] Quia supra docuit, voluptatem actio nū esse τέλος, id est, perfectionem; (sic enim hoc verbum eo loco reddendum puto, non vt alii finem. Nam vtrumque valet supra libro 1. capitul. septimo) adiungit de voluptate, cur eam omnes expetant. Ratio namque ex prioribus est apta, ista, quia voluptas, vt cæteras actiones omnes, ita & vitam, quam & ipsam constat esse actionem, perficiat. Formula.

Si voluptas vitam perficit. Ergo omnibus est expetenda. Verum primū, quia vita est actio, cuius omnia perfectrix est voluptas.

Ergo, &c.

Ratio connexi: quia vita ab omnibus expetatur natura. Voluptatem autem ad vitam facere, & ad vitæ actiones, confirmat & hoc signo, quod plerique omnes libenter in his actionibus versari soleant, quas ipsi caras habent, quæque cuiq; placent: vt studiosus in litteris, Musicus in carminibus, poeta in versibus, &c.

Nauita, inquit poeta, de ventis, de tauris narrat arator,

Vt igitur vita ita & voluptas omnibus est expetenda. Sed enim quæri potest, vtra alterius causa expetatur, vita ne voluptatis, an voluptas vitæ gratia? Quam disputationem alio relict: hoc inquit, certe constat, has res ita coniunctas esse, & amice conspirare tanquam coniuges, vt altera sine altera esse nequeat. Nam actio nulla est, à facultate & re subiecta bene affectis perfecta, quin comitem habeat voluptatem, contra ex prioribus certissimum est, nullam esse posse voluptatem

absque actione. Ex prioribus tamen & de quaestione ipsa perspicuum esse potest, vitam non esse voluptatis, sed voluptatem vitæ causa expetendam, nimirum ut actiones vitæ melius exerceantur, alioqui efficeretur, voluptatem esse summum bonum & τέλος, quod supra refellimus, voluptas est vitæ tanquam condimentum, & actionum adiutrix, non τέλος, contra atq; putavit Epicurus, &c.

CAPVT V.

COMMENTARI.

*Οθεν δοκῶσι καὶ τὰ εἶδει.] Explicata vi & natura voluptatis, id est, definitione: hic eius differentiarum & diuisiones quatuor afferuntur.

ὅθεν δοκῶσι καὶ τὰ.] Vnde seu ex quo, ὅθεν, id est, ex eo quod modo dictum, actiones omnes voluptate perfici, ex eo inquam, argumentum capi potest, voluptates & specie differre, quod erit primum ex quatuor. Nam 4. argumentis ostendit, voluptates specie discrepare. Primum, quia voluptates sint suæ, aliæ alienæ. Alterum: aliæ honestæ, aliæ tristes: 3. aliæ puræ, aliæ impuræ: 4. aliæ denique beluinae, aliæ humanae. Hæc sunt voluptatum genera, quæ & supra præter alia quædam attingimus lib. 7.

τὰ δὲ ἴτερος τὰ.] Docet voluptates differre specie, primum hac ratione, quia alias actiones aliæ voluptates perficiant. Formula.

Quæ res non ab iisdem, sed alia ab aliis perficiuntur, eæ ipsæ specie inter se differunt.

At voluptates alia alias actiones perficiunt.

Ergo inter se specie differunt.

Propositionem explicat, & confirmat exemplo rerum & naturalium & arte factarum. Nam animantes & arbores, res naturales quia aliter atq; aliter perficiuntur (animantium perfectio est sensuum acumen, arborum fecunditas) specie quoq; differunt. Sic & tabulæ pictæ & signa, domus vasa & suppellectilia, res artificiosæ: quia & harum aliud atq; aliud est τέλος, merito & ipsæ specie inter se differunt.

Assumptionem confirmat, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς &c. hunc in modum,

Si omnia, quæ alia ab aliis perficiuntur & ipsa specie inter se differunt.

Ergo & actiones alia aliis ab rebus perficienda & ipsa inter se specie differunt.

Et certe notum est, alias esse mentis, alias sensuum actiones, specie inter se discrepantes. Itaque & voluptates, quæ pro actionum, quarum sunt comites, discrimine variant, & ipsæ specie differant necesse est, quod supra attigimus *cap. 3. in fin.*

Φασι δὲ αὖ τῶ. Altera ratio, cur voluptates specie differant, quia actionum aliæ aliarum suæ sunt & propriæ voluptates Formula.

Quæ specie differentium sunt sua & propria, ea & ipsa specie inter se differunt.

At voluptates actionum specie differentium suæ sunt & propria. Ergo & ipsa specie inter se differunt.

Propositionis ratio hæc est, quia affectiones seu πῶν suarum quæque rerum subiectarum naturam sequuntur: subiectis specie differentibus dīferūt & πῶν subiectorum. Nam idem specie id dicitur, quod in eodem primo est subiecto: contra specie differt, quod in dissimili, ut fuscum & de colore, & de voce dicitur [fulca vox quasi semiranca] quæ duo, quia dissimilima sunt subiecto, & fuscum vocis à fusco coloris specie differt Assumptionem confirmat Aristoteles hac ratione, *οὐκ αὖτε ὅτι τῶ*, &c. quia voluptate actiones suæ quæque augeatur & amplificetur Formula.

Quæ augent, ea sunt propria eorum, quæ augent.

At voluptas actionem auget & amplificat.

Ergo eius est propria, quam auget.

Propositionis, *ἡ δὲ οὐκ αὖτε* &c. ratio, quia simile auget simile, ut contra dissimile perimit & minuit [Quæ cuiusque naturæ sunt propria & accommodata, ea solent amplificare hominem] Aristoteles libro primo de ortu & interitu capit. 3. & copiose libro septimo Metaphys. Assumptionem, id est, voluptate actiones amplificari & augeri, confirmat exemplo Geometriæ, Musicæ & fabricæ. Nam his artibus deditos: si cum voluptate earum sunt studiosi, maiorem facturos progressum, quam si cum molestia. Eademque est omnium artium & actionum ratio, quas voluptate adiuvari & promoueri constat, suæ & propria. Actionum, inquit Aristoteles libro 2. *Μαγν. ε. 7.* voluptas est *ἡ ἑαυτῶν* & *ἡ τῶν ἑαυτῶν*, instigat atque incitat

incitat ad agendum. Itaq; quia actiones specie differunt, & voluptates earum proprias, quia auctrices, specie quoque differere necesse est.

συνῆξις δὲ] Legendum δὲ.

τοῖς ἑτέροις δὲ τοῖς.] Hæc est propositio prioris conclusionis. verus interpretes legit τῶν ἑτέρων δὲ ἀντικειμένων, & ἑτέροις &c. Quo modo & nos propositionem concepimus.

Qua differentibus specie sunt propria, ea & inter se specie ipsa differunt.

At voluptas est specie differentium propria.

Ergo & inter se etiam specie ipsa differt.

ἢ δὲ μᾶλλον τῶν.] Tertia ratio cum secunda tamen coniuncta, cur voluptates specie differant: quia alienæ voluptates actionibus sint impedimento, quod confirmat Aristoteles exemplo eorum, qui tibiæ sonum delectantur. Nam hos vix posse se dare litteris, simul tibiæ inaudierint. Tibiæ namque sonus litterarum studio est impedimento. Itaque voluptas ex tibiis ut aliena impedit litterarum studium & actionem. Eadem est aliarum artium ac studiorum ratio: qua de re & supra libro septimo, capitu. 12 adeo quidem, ut, si duo studia instituuntur, duo agantur, quorū ex altero maior capiatur voluptas, hoc solum excolatur omisso altero. Quin etiam, quæ agantur, si non magnam afferant voluptatem, certe remissius agi & sæpe omitti solent. Quod docet exemplo spectantium ludos, comœdias & Tragedias. Nam hos si actio ipsis non sit iucunda, aut displiceat, non amplius attentos se præbere, sed ad bellaria se sua conferre solitos. Spectatores namque olim, quia totos interdum dies in theatris affiderent, maxime infima plebe, secum poma, pyra, nuces, & id genus alia, in theatrum adferre solitos, indicat & hoc loco Aristoteles (nam his vescentes vocat τραυματίζοντας) & Aristophanes in *Pluto*. & Horatius in arte Poetica.

Nec siquid fricti ciceris probat aut nucus emptor.

Sic describit plebeium Horatius. [In Italia sæpe omnes actores pomis & pyris explodunt, id in Italia ego vidi sæpe. sic olim fecerunt, si cui actio non placuit, poma interim, pyra, nuces &c. edit] Ex his perspicuum est, actiones suis voluptatibus adiuvari & perpoliri, alienis impediri, interrumpi & omitti [voluptas ex vino impedit litterarum studia, Aristoteles in *Magnis*] Sui autem voluptates & alienæ quæ sint, vno

vno verbo indicat infra *ὁμοῖα δὲ εἶναι*, & in Magnis. *Sua igitur voluptates sunt, quæ ex ea ipsa re, quæ agitur, ex eius rei inquam actione capiuntur.* Aliena vero & aduentitia voluptas est quæ aliunde, verbi gratia, ex studio literarum quæ capitur voluptas, ea illius est studii propria & sua: ut igitur ex eo, quod actionum specie differentium suæ cuiusque actionis propriæ voluptates, & ipsæ specie differunt: ita & ex eo quod alienæ quædam sunt voluptates, quæ actionibus sint impedimento, specie quoque differant necesse est. Formula.

Si voluptates aliena actionibus sunt impedimento.

Ergo specie differunt.

Ratio connexi, quia ea, quorum ipsæ sint voluptates, perspicue & clarissime inter se disiuncta sint & specie differant. Ex his & hoc perspicuum, quæ in re suæ voluptates ab alienis discrepent. Nam illis actiones adiuuari & expoliri: his eas impediri & intermitteri atque corrumpi. Nam voluptatum alienarum eandem fere esse vim, quam doloris & molestiæ. Ut enim dolor, ita & alienæ voluptates actionibus sunt impedimento. De dolore & molestia constat: Terent. *nihil est tam facile, quin difficile fiat, si inuitus facias.* Differunt tamen hæc ipsa in re dolor & voluptas aliena. Nam ille propter se & sua natura, hæc propter actiones alienas (nam multis simul studiis vacare, est nefas: est impossibile dicunt vulgo, est *ἀδύνατον*) est impedimento. Quare & hoc dicendum, dolorem magis impedire actiones, quam alienam voluptatem, & hoc est, quod ait, *ἡ ὁμοίως δὲ.*

οἱ δὲ φιλάωλοι] Exemplum commemorat elegans Strabo lib. 14. de citharcedo Iassio; & aliud Cic. lib. 2. de orat. de Disco. Et Terent. in prologo Hecyra de Funambulo.

διαφερομένων δὲ τῶν.] Tres adhuc rationes, cur voluptates specie differant, attulit, atq; una voluptatum partitionem vnam. Hæc & quarta ratio, & secunda affertur diuisio. Nam voluptates partim esse bonas, partim malas: illas experendas, has fugiendas. Quæ in re Plato, quo cum & Cicero facit, tacite reprehendi videtur, qui voluptates omnes malas esse voluit. Quanquam Platonem erudite tuerentur Ficinus & Nobilius, ut qui voluptatis vocabulo eas duntaxat voluptates complectatur more vulgi, quæ sunt corporis, & quidem eæ, in quibus diximus versari intemperantem supra libro tertio extremo: voluptates igitur partim esse bonas, partim malas, docet bifi-

riam

riam. Primum, quia & actiones partim sunt bonæ, partim malæ. Quid ita? quia partim sunt expetendæ, partim fugiendæ, partim laudabiles, partim vituperatione dignæ: quod certum. Quare cum actionum naturam imitentur & sequantur voluptates, merito, ut actiones, ita & voluptates, partim erunt malæ, partim bonæ. Et quidem bonæ, quæ bonarum actionum propriæ, malæ, quæ malarum. Deinde quia & cupiditates partim sint laudabiles & bonæ, partim malæ & reprehensione dignæ: illæ rerum honestarum, hæ turpium. Formula.

Si cupiditates partim sunt bonæ, partim malæ & turpes.

Ergo multo magis voluptates partim erunt bonæ, partim malæ.

Ratio connexi, quia voluptates actionibus (quæ propriè dici solent bonæ & laudabiles, vel contra, & ex quibus fit, ut ipsæ cupiditates ita dicantur, quia sint cupiditates rerum & actionum honestarum vel turpium) sint coniunctiores, quam cupiditates, duplici ratione, tempore nimirum & natura. Nam cupiditas & actio tempore sunt disiunctæ, altera alteram sequente. Prior est cupiditas & expetitio, posterior actio. Differunt & natura, quia actio est perfectio quædam, cupiditas non item, utpote motus. At voluptas & eodem cum actione est tempore, ut actionis comes assidua, & naturæ fere eiusdem, adeo quidem ut vix ullum discrimen reperiri possit, eaq; re & supra voluptatem dixit esse actionem. Quanquam reuera voluptas non est actio, siue ea sit sensus siue mentis, sed actionis tam sensus quam mentis quiddam cōsequens, supra explicauimus cap. 4. Obseruandum autem quod hic indicat Aristoteles præclarum præceptum, *ὅμοια δὲ τὰ μὴ ἁπλοῦς*, ea quæ inter se maximam cognationem habeant proinde sæpenumero haberi, & quidem rerum cognatarum vocabula sæpe communicari & confundi. Sic voluntas est animi quædam facultas, quæ tamen quia cum voluntatis actione magnam affinitatem habet (volitionem dicunt barbari) sæpe voluntatis vocabulum actioni tribui solet supra libro 3. capitul. 5. Sic intelligentia est & animi facultas & habitus: tamen sæpe ita dici solet [habitus intelligentiæ sæpe intelligentia dicitur] propter arctissimam conjunctionem habitus cum facultate supra lib. 6. sic voluptas & dolor non sunt appetitus & fuga rei iudundæ & molestæ. Nam appetitus &

fuga proprie dici debeant amor seu desiderium & odium. Sæpe tamen appetitus hic, voluptas, & fuga dici solet dolor, propter summam affinitatē, qua eadem ratione & voluptas ac dolor inter *πάθη* seu perturbationes numerari solent *lib. 1. Rhet.* etsi proprie & vere voluptas ac dolor non sunt *πάθη*, quia *πάθη* pertinent ad *ἡσυχίαν*, id est, ad animi partem appetentem. Nam *πάθος* nihil est aliud, quam *ἡσυχία* cupiditas sese prodens & erumpens, nihil aliud quam *ἡσυχία* actiuola. Atqui *ἡσυχία* est commotio quædam sensus, à quo motus genere quia voluptas est remota, merito non est *πάθος*: propter affinitatem tamē ut dixi, sæpe *πάθος* dici solet. Affinitas perturbationum & voluptatis ac doloris in eo est posita, quod & hæc duo, & illæ versentur omnia in rebus vel iucūdis vel molestis, expetendis & fugiendis. Itaq; voluptas nō est illa sensus aut mentis actio, sed huius comes & *ἑταῖρος*, quiddam consequens. Ad eundem modum & beatæ vitæ definitio supra *lib. 1. cap. 7.* explicata, intelligi debet. Neq; enim beata vita seu beatitudo proprie & vere est actio virtuti cōgruens, sed eius comes & effectus. Nā beata vita verius est quædam animi tranquillitas & securitas virtute parata, quā Democritus *ἡσυχία* vocat, ut est apud Cic. *lib. 5. de fin.* Qui locus perobscurus ita intelligi debet.

ἡσυχία de *ἡσυχία*.] Quinta ratio, cur voluptates specie differant, & earum tertia diuisio, hic afferuntur. Ratio hæc est, quia actiones sensuum puritate inter se & ab actionibus mentis (quæ & ipsæ inter se puritate) differunt. Formula.

Si actiones sensuum ab actionibus mentis & utraq; inter se puritate differunt. Ergo voluptates alia aliis erunt puriores. & specie proinde discrepantes. Verū primū. Ergo &c.

Puræ dicuntur actiones, quæ nihil aut parum admixtionis habent ex corpore. Itaque mentis actiones, quia à corpore sunt seiunctiores, quam actiones sensus, merito puriores dicuntur: mens autem ipsa quia partim practica, partim theoretica, quantum hæc ab actionibus corporis est seiunctissima, altera nōnihil permixta, merito & ipsæ mentis actiones inter se puritate differunt. Sic & sensus actiones non solum mentis actionibus sunt impuriores, & hæctenus ab his differunt: sed etiam inter se, quatenus altera altera plus commercii cum corpore habeat. Quare actio aspectus ex sensus actionibus erit purissima: proxima aurium, deinde olfactus, postea gusta-

tus, & tandem tactus, cuius constat & perspicuum est munus & actionem esse crassissimam & maxime concretā. Cui rei argumento est, quod hic sensus tangendi facillime lædatur omnis corporis contrectatione. Et hinc quoque est, quod animantes quo sunt crassiores, eo minus sint participes aspectus, &c. sensuum subtiliorum. Verum autem primum. Ergo & secundum. Connexi ratio est, quia eadem sit voluptatum quæ actionum ratio. Itaque voluptates aliæ sunt puræ, veræ, & integræ, aliæ impuræ, & concretæ. De qua voluptatum partitione multa præclare Plato in *Phædo extremo*, & de *Rep. libro nono*; de qua & supra *capitul. 3* & infra *capit. septimo* attingitur. Cicero liquidas vocat & liberas *libro primo de fin.* quas Aristoteles eo *capitul. 6.* vocat εὐκρινεῖς καὶ ἐλευθερίας, vocat & ἀμεινέας supra *libro 3 extremo*, & plerumque ut & Plato καὶ ἡμεῖς. Alteras vocat μίχτες. Vtræ autem aliis sint puriores, ex facultatibus & earum actionibus modo diximus esse diiudicandum. Itaque mentis voluptates erunt purissimæ, & liquidissimæ infra *capitul. septimo*; & inter has purior ea, quæ est in contemplando, impurior, quæ in agendo. Quare Dei, cælestium animarum & Philosophorum voluptates esse summas, liquidissimas & purissimas, est consentaneum, proximas eas quæ ex virtutis actionibus capiuntur, quæ hominum sunt propriæ. Sic philosophus non est homo, est plus quam homo, colit id quod in ipso est diuinum, mentem videlicet, inquit infra Aristoteles. Ex sensuum autem voluptatibus purissima est quæ aspectu capitur. De qua Cic. *lib. 5. de fin.* & eleganter Nobilius *lib. 2. de voluptate* [siquis in spelunca inquit per aliquot annos inclusus, educeretur, & adduceretur ei puella pulcherrima; illa luce saltem frui mallet quam puellæ aspectu] proxima est aurium, & carminum voluptas; deinde odoratus & florum atq; vnguentorum. [Hispani & Afri floribus & vnguentis delectantur, ea de causa Afri hodie inter flores & odores dormiunt, insaniunt ex odoribus, est ridiculum illi plerumque lippit & cæcutiunt, ut etiā apud Italos multi] Horū triū sensuum ut actiones, ita voluptates sunt puræ, nullo dolore admixtæ. Contra sit in gustatu & tactu, qui duo sensus, quia egestare laborant & expletionem opus habent, numquam vacant dolore, supra *cap. 3.* Hac igitur ratione, & quia hi sensus maxime sunt cœcreti & crassi, ut modo dictū, horū voluptates impurissimas esse necesse est. Ea; te egregie Arist. *lib. 3. docuit*
in his

in his duntaxat duabus voluptatibus intemperantiam collocari, easque docuit esse non tam humanas quam beluinas. Ficinus *libro de Voluptate, capite 7.* & aliam Platoniorum rationem, cur voluptates aspectus & aurium cæterorum sensuum voluptatibus antecellant, affert istam, quia cum mentis voluptate duæ istæ cognationem habeant, quod docet hunc in modum. Notum est, & carminum bonorum, & tabularum pictarum, aut rerum similium suam quandam esse harmoniam & pulchritudinem, atq; partium conuenientiã. Harmonia nulla est absq; ordine; ordo est mentis & rationis. Quare non iniuria dicimus, cum mentis voluptates sint suauissimæ, & horum sensuum cæteris esse suauiores, vt qui solum harmoniæ & ordinis sint participes.

δοκεί δ' εἶναι ἐν ἡδονῇ.] Sexta ratio, & quarta potest esse voluptatum partitiō. Ratio hæc est, quia hi, in quibus est voluptas, specie differant. Ergo & ipsæ voluptates, & hoc est, quod ait, *αὐτὰρ ἐν τῷν ἐτέρων.* Antecedens, id est, voluptates esse suas cuique animati docet bifariam. Primum, quia sua cuiusq; est animantis actio. Ergo & voluptas, quæ actionis est comes. Suam autem cuiusq; animantis esse actionem, & opus quoddam ac munus, docuit supra *lib. 1. cap. 7.* Deinde inductione idem docet, quia omnia animantium genera percurrenti, id perspicuum fiat, esse suam cuiusque voluptatem, equi suam, &c. Cuius rei testem adducit & Heraclitum, cuius dictum; *Asinum stramentum malle quam aurum*, inter proueria retulit Erasmus: homo ex auro, asinus ex stramento capit voluptatem: homo ex gemma, gallus gallinaceus ex grano frumenti, vt est apud Æsopum.

Torna leana lupum sequitur, lupus ipse capellam,

Florentem cythisum sequitur lasciuia capella.

Te Corydon, ô Alexi, trahit sua quemq; voluptas.

inquit Virg. *Ecl. 1.* Sua igitur cuiusq; animantis est voluptas. Itaque voluptates partim erunt beluinæ, partim humanæ. De qua partitione & *supr. lib. 7.*

Ἀλλὰ δὲ καὶ τοῖς ἀνθρώποις.] Quasi diceret, non tantum humanæ voluptates à beluinis differunt, sed quæ in hominibus solis reperiuntur, id est, inter humanas ipsas magna est varietas. Cuius rei causa hæc est, quod etiam hominibus alia aliis sint iucunda & chara, alia aliis molesta & odiosa. Quemadmodum & multis aliis in rebus vsuuenit: verbi gr. non eadem sunt dul-

cia febre laboranti, quæ valenti: non eadem calida imbecillo, quæ firmo & pancratico corpori & athletico: non eadem atra vel alba videntur hebeti oculorum aciei, quæ acri. Itaque vt omnibus alijs in rebus variatur pro affectione subiectorum, ita & in rebus iucundis, & molestis, in quib. voluptas & dolor cernuntur. Quæ de re dictum supra *lib. 3. cap. 4. lib. 1. c. 8. & alibi*. Itaque quia alia alijs sunt iucunda & molesta hominibus, merito & ipsæ humanæ voluptates variabunt.

δοκεῖ δὲ ἐν ἀνθρώποις.] Hic iam docet & affert normam, quæ voluptates humanas dirigamus, quæ ex ijs veriores, quæ non sint habendæ. Attingitur normam esse virtutem & vitum bonum. Quod idem iam supra sæpius iteratum est *eo cap. 4. lib. 3. & hic cap. 3. & supra cap. 4. lib. 9. & lib. 7. cap. 12.* Quare, quæ viri boni erunt voluptates, verissimæ & iustissimæ haberi debent, vt & quæ illi videbuntur iucunda, & erunt chafæ: quæ autem alijs & iucunda erunt, & voluptates habebuntur, neque iucunda proprie, neque erunt voluptates, nisi ijs, proprie inquam & absolute non erunt, sed comparate duntaxat: Erunt voluptates, & erunt iucunda deprauatis & corruptis & improbis hominibus, per se & absolute non item. Quod idem & supra *cap. 3.* exposuit.

τὰ δὲ τῶν δυνάμεων.] Causam affert, cur ea, quæ vere sint iucunda, tamen quibusdam sint & videantur molesta, & aspera, hanc: quia multæ, inquit, hominum sunt corruptelæ & deprauationes. Deprauatio igitur causa, cur quæ suapte sponte [per se] sunt iucunda, tamē videantur molesta & contra. Deprauationis autem causæ sunt natura praua & institutio, vt præclare Cic. in *Tusculanis* [in 2. aut 3. l. pro clemio] & supra Arist. *lib. 4. in fine.*

τῶν δὲ ἐπιτεκνῶν δόξα δὲ.] Eleganti gradatione vtitur Aristoteles. Primum namque voluptates humanas à beluinis secreuit: deinde humanas partim fecit honestas & veras, partim turpes & falsas. Nunc omisitis turpibus, veras persequitur easq; ipsas item variare ostendit pro actionum discrimine. Si, inquit, viri boni vna est actio, aut potius plures, quarum aliæ alijs sint perfectiones & meliores. Ergo & voluptates aliæ erunt primæ, aliæ velut secundæ. Verum primum: nam viri boni & beati ac perfecti actiones partim in agendo sunt positæ, partim in contemplando, quarum hæc quam multis partibus illis antecellant, mox copiose docebit *cap. 7. & 8.*

COMMENTARII.

Ἐπειμὺν δὲ τῶν περ.] Altera hac libri huius parte de beata vita duo fere adferuntur: prius. eam in actione eaquē non ludicra, sed seria, non verò in habitu esse positam; Alterum, eam perfectionem in actione non agendi, sed contemplandi, seu theoretica versari. De priore *hoc capite*, de altero *cap. 7. & 8.*

ἐπειμὺν δὲ.] Expositis, quæ ad virtutes, libris 7. prioribus & ijs, quæ ad amicitias *lib. 9. & 10.* & ijs, quæ ad voluptates *lib. 7. & 8. hoc libro*, pertinent: reliquum esse ait, ut de beatitudine explicetur. Causam affert hanc, quia rerum humanarum, quarum scientia est Politica, his in libris explicanda sit finis & ultimum. Verum quia & de hac *toto fere lib. 1. est explicatum*, ea re breuiorem se hic fore ait, positus tanquam certis & fixis ijs, quæ *lib. 1. sunt explicata*. Methodus autem explicationis indicatur verbo, τὸν: qua de re supra; *lib. 1.*

ἐπειμὺν δὲ ὅτι εἶναι.] Docet beatitudinem non esse habitum, sed actionem, ex habitu tanquam ex capite & fonte profluentem. Non esse habitum, & supra *lib. 1. cap. 3.* docuit, & hic iterat breuiter duabus rationibus, quarum prior, quia efficeretur ut etiā qui toto vitæ tempore steteret ac dormiret, esset beatus. Altera ratio, quia efficeretur, ut summis oppressus calamitatibus, nihilominus sit beatus. Itaq; beatitudo non habitus, sed actio potius erit, quod docuit supra *lib. 1. cap. 7.*

τὸν δὲ ἐπειμὺν αἰμὺν.] Posito beatitudinem esse actionem, exquirendum præterea & videndum, quæ & qualis sit actio. Nam actionū duo sunt genera, quarum aliæ sint propter se expetendæ, aliæ non item, sed propter aliud & necessitatis causa: qua de re dictū & sup. *1. 1. ca. 6.* Docet igitur beatitudinē esse actionē per se expetendā, quia sit αὐτὴ κατὰ φύσιν, se ipsa cōtenta & nulli rei indiga, quæ vera est actionum per se expetendarū nota & proprietas, ut ait his verbis, ἡ δὲ αὐτὴ κατὰ φύσιν. Nam illa, inquit sunt actiones per se expetendæ, à quibus præter actiones nihil quæratur aut expectetur, nullā ad re præterea sint viles aut necessariae.

τοιαῦται δὲ εἶναι δεῖται.] Exposito beatitudinē esse actionē per se iā p̄gredit, quia eius actionū generis multæ sunt species docet, quæ nā actio p se expetenda sit beatitudo. Adfert autem hoc loco duo earū actionū genera, virtutū seu honestas & ludi-

cras, quarum actionum in vtra consistat beatitudo, toto hoc reliquo cap. differitur, & quidem docet non in ludicris aut oblectationibus & voluptatibus, sed in seriis & honestis actionib. eam consistere. Prius tamen rationes affert, cur virtutis & ludicræ actiones sint per se, non propter aliud. De honestis quidē, quia honesta & præclara facere sit per se expetendū. De ludicris hoc affert arg. & signum, quod eas multi persequantur etiam cum corporis & fortunarum detrimento: notū est. n. quæ damna ex voluptatibus & ludis sæpe sequantur, tam in corpore, quam in fortunis, quibus tamē posthabitis videre licet, multos & fortunarum & valetudinis immemores, voluptates persequi.

καταφύγει δ' ἐπὶ.] Iam tandem exquirat; an beata vita sit in actionibus ludicris, an in honestis & virtutū. In ludicris esse videri, hoc affert argumentum, quia, qui vulgo habeantur beati, ut diuites, principes, reges, has actiones tanquam finem vitæ persequantur. Quam rationem & supra libro 1. c. 5. attulit, & eadem vsus est Heraclides Ponticus in lib. de Volupt. teste Athenæo lib. 12. Si, inquit, Tyranni & Reges, qui bonorum omnium & copiam & vsum seu experientiam habent, ac norunt. Ergo hæc summum est bonum. Eos igitur qui sunt in imperiis & Tyrannos, maxime hoc vitæ genus sectari, cum per se, tum ex eo perspicuum est, qd scurræ & ridiculi, parasiti, moriones, gnathones, urbani homines, utpote oblectationum & voluptatum artifices, apud potentes eos, in magno sint pretio.

ἀλλ' οὐδ' ἴσως ἐν μέλει.] Refellit Arist. prius arg. à potentum & Tyrannorum vita ac iudicio sumptum. Ait igitur, ab his sumtum arg. esse prorsus infirmum aut nullum potius, quia & de actionibus, quæ bonæ, quæ sint malæ, & de voluptatib. q̄ veræ & expetendæ, quæ impuræ, iudicium non sit petendum ab id genus hominibus. Nam actionem quidē honestarum fontes duos, virtutem & mentem, i. rationem rectam seu prudentiam, s̄ lib. 6. c. ult. non cōsistant in opibus & imperiis, sed in naturā potius & recta institutione. De voluptatib. autē item periculis adiungit Arist. non continno nullas esse præterea meliores & præstantiores voluptates, quā quæ probentur potentibus & Tyrannis, quos constat pluresq; liberas & liquidas voluptates nullas gustare, esse ἀγδύς & verarū voluptatū, corporis tantū voluptatibus deditos, quia alteras ne per somniū quidē norint. Quomodo loquitur & Cic. lib. 1. de fin. Quo minus animus à se ipse dissidens, secumq; discordans gustare partem ullam liquidæ voluptatis
 & libera

Et libera potest. Quod idem de Tyrannis & Plato lib. 9. de Rep. Ea re maxime à veris regib. differre, quod illi omnis vera & propria voluptatis expertes molestissime: hi iucundissime vitam transigant. Non igitur, quia Tyranni corporis voluptates aliis omnibus præferunt, ea re meliores reuera & sunt & haberi debent. Nam & pueris multa licet per se vilia, vt pilæ, sphæræ, turbines, tali, trochi, crustulæ, &c. sunt chara & in pretio. Quare vt eadē non sunt viris, quæ pueris chara & honorata: ita & consentaneum est, nō eadem esse chara viris bonis, quæ improbis. Hoc posito ad principium redeundum, & videndum in hac rerum dissimilitudine, à quo petendum sit iudicium, an à viro bono, an vero ab improbo. At igitur iam sæpe id iteratum, iudicium, & de actionibus & de voluptatibus non ab improbis, sed à viro bono esse petendum. Quod si ita est, vt est, sequitur, iudicium Tyranni aut diuitis, aut potentis in rebus bonis aut malis diiudicandis esse plane nullum.

ἐκείνων δὲ ἡ κατὰ.] Reprehensa aduersariorum ratione, hoc amplius 4. præterea adfert rationes, quib. doceat beatā vitam non esse in ludo, aut in ludicris actionibus, sed in seriis & virtuti consentaneis. Prima ratio, cur beata, inquam, vita non sit in ludo, quia est in virtute. Esse in virtute docet hac ratione, [in virtutis actione, intellige,] quia virtutis actio viro bono (cuius iudicium iam diximus vnius esse spectandum) maxime sit expetenda. Quid ita? quia *ἐκείνων δὲ ἡ κατὰ*, &c. ea cuique actio est expetenda maxime, quæ à suo cuiusque habitu oriatur & manat. Sic Musico canere, docto philosophari, pictori pingere maxime est & iucundum & expetendum supra lib. 9. cap. 9. in fin. Viri autem boni habitus est virtus. Ergo virtutis actiones viro bono sunt & iucundissimæ & maxime expetendæ. Si maxime expetendæ. Ergo in his est beata vita. Nam hoc esse maxime expetendum & iucundissimum, est beatæ vitæ nota & proprietās verissima, supra lib. 1. cap. 5. & 7. In actionibus igitur virtutis est beatitudo: Ergo non in ludo, non in ludicris, quia virtutis actiones omnes sunt seriæ, sunt *κατὰ δυνάμειν*, quas constat ludicris ex diametro aduersari. Atq; ita hæc verba, *ἐκείνων δὲ ἡ κατὰ*, &c. cum iis, quæ infra *δοκεί δὲ ὁ δὲ δυνάμειν βίβη*, sunt copulanda. Nam prioribus quidem hoc maxime agitur, vt doceatur, beatam vitam esse in actionibus virtutum: posterioribus non esse in ludicris, priorum argumento, quia sit in virtutis actionibus, quas constat esse *κατὰ δυνάμειν* & seriæ.

καὶ δ' ἄπορον τὸ τέλος.] Altera ratio, cur beata vita non sit in ludo, quia ludus non est τέλος. Formula:

Beatitudo est τέλος.

Ludus non est.

Ergo &c.

Assumptionem confirmat bifariam. Primum, quia ridiculum, stultum, puerile & absurdum, ludi causa omnes vitæ molestias subire. Deinde, quia ludus est relaxatio quædam & animi recreatio, est ἀνάπαυσις & requies. Quod & supra aliquoties iteratum lib. 4. cap. pen. lib. 7. cap. 7. & Plato in *Philabo*, ἀνάπαυλα [vocabulum multo magis Heroicum & grauius] τῆς σπουδῆς ἢ πειθιᾶ [relaxatio studiorum est ludus]. Iam vero notum est relaxationem esse alterius rei causa, nimirum studiorum & actionum. Nam ea fere de causa requiescimus, & nos relaxamus, ut melius & contentius postea ad labores & studia nostra persequenda, velut recentes redire possimus. Formula:

Omnia relaxatio & requies est actionum & studiorum causa.

Ludus est relaxatio.

Ergo est actionum & studiorum causa, non est igitur τέλος.

Ex hoc est quod eleganter Anacharsis, *LYDENDVM VT STVDEAS, NON STVDENDVM VT LVDAΣ. QUæadmodum Socrates, EDENDVM VT VIVAS, NON VIVENDVM VT EDAS.* Sic Aristoteles hoc Anacharsis dicto propositionem illam, ludum esse studij causa, confirmat. Illam vero relaxationes omnes esse studiorum causa & melius agendi, confirmat eo, quod alioqui nullæ hominum perpetuæ possint esse actiones & labores, non temperati relaxationibus, ἀδυνατῆς δὲ &c. ut & supra de cap. 4. & lib. 9. cap. 9. Nam quod caret *alterna requie* &c. Ex his perspicuum est, non tantum infirmum esse argumentum illud à principum aut potētū iudicio sumtum, sed & hoc, quod initio allatum fuerat, ludicras actiones esse ex earum numero, quæ sint per se, non propter alia, & hoc inq̃ esse falsum, quia iam cõstet, lusus & relaxationes esse actionum causa.

βελτίω τι λέγειμεν.] Tertia ratio, cur beatitudo non sit in rebus ludicris, quia sit in melioribus, siue ut ait Aristoteles ἡ δὲ τῶν βελτίωνος κρείττων. Formula:

Beatitudo est in rebus melioribus.

At res seriæ ludicris sunt meliores, & tam hominum, quàm eius partium meliorum meliores quoque sunt actiones & magis seriæ.

Ergo

Ergo beatitudo est in serijs, non in iocularibus aut ludicris actionibus.

ἀπολαύσεις τ' αὖ.] Quarta ratio, quia & mancipia aut serui voluptatum quoque corporis participes & compotes esse possint, eaque re Aristoteles has voluptates vocat seruiles, supra lib. 3. in fin. Formula:

Serui sunt participes & compotes voluptatum corporis, & id genus oblectationum.

Atqui sunt expertes beata vita.

Ergo beata vita non est in voluptatibus corporis aut ludicris actionibus.

Propositio est nota. Assumptionis ratio indicatur his verbis, εἰ μὴ καὶ βίη &c. Ex Aristotelis sententia & decretis, in seruos non cadit beatitudo, quia nec vita, quæ particula satis est obscura. Nam alij intelligunt vitam beatam, alii vitam virtuti consensaneam, vt Eustratius & Argyropylus. Posset & absolute dici, seruos esse vitæ expertes, non quidem ζῶντες [sunt enim animantes] sed βίη. Nam vt eleganter Iurisperiti, *serui pro mortuis & pro nullis habentur*, quod ad vitam civilem attinet. *lege quod attinet. Digestis de Reg. iuris*: sententia tamen Arist. hæc est, in seruos non cadere beatitudinem, hac ratione, quia virtutis actiones eorum sunt nullæ, in quib. tñ beata vita consistit. Cur autem seruorum nulla sint recte facta, ratio redditur ab Aristotele in *Polit. lib. 7. cap. 13.* hoc prouerbio, quia ἐχολὴ δ' ἐλαίης, *non est ocium seruus*, quia cum alieno pareant imperio, non possunt ipsi rebus honestis vacare, qua de re ibi copiosius, &c.

CAPVT VII.

COMMENTARI.

Ἐὶ δὲ εἰς τὴν ἑνδοαμυνία κατ'.] De argumēto dictū priore capite: hic & proximo docet, qua in re cōsistat pfectissima beatitudo. Docet igitur eam consistere in contemplatione, id est, mentis actione, idque nouem argumentis, non pluribus aut paucioribus, quantumuis varient interpretes. Ex qua disputatione & hoc fiet perspicuum, contemplationē actioni, id est, vitæ Theoreticæ practicæ multis partibus antecellere. Qua de re extat

grauissima disputatio apud Platonem, & ipsum Aristotel. *lib. 7. Polit. cap. 2.* Quod idem Cicero de Peripateticis ait, eos contemplationi priores partes tribuere *in libb. de legibus.* Ciceronis enim argumenta valde leuia, præfert practicum, affert aliquot argumenta *lib. 1. Offic. in fin.*

εἰ δ' ἐστὶν ἡ δὴ δὲ αὐτοῦ.] Admirabilis est in Arist. disputatio-
num contextus & series. Primum namque posito, beatitudi-
nem esse non in habitu, sed in actione: deinde etiam hoc posi-
to, eam esse in actionum genere, nō quæ propter aliud, sed quæ
per se: postea explicato, eam esse in actione, quæ per se, ea-
que ex virtute. Iam quia & virtutum plura sunt genera, ex-
quirit, cuius in virtutis actione eadem sit collocanda. Ait igitur,
rationi esse consentaneum, beatitudo ut collocetur in præ-
stantissima virtute. Quid ita? quia ex *Libro primo*, & de sensu
communi notum est omnibus, beatitudinem rem esse vnam
omnium præstantissimam.

αὐτὴ δ' αὖ ἐστὶν.] Ostendit, quænam ea sit virtus præstantissi-
ma, idque ab habitu seu facultate potius. Nam consentaneum
est facultatis optimæ, optimam quoque esse virtutem, & opti-
mam denique actionem. Quæ autem in homine facultas sit
optima, & nomine & proprietatib. describit Arist. Ait eam esse
mentem, aut si alio dicatur nomine, ut à Platone *νοῦς* *ψυχή*
intelligens anima, esse certe quiddam, quod reliquis partibus
imperet & dominetur, & quo res præclaræ ac diuinæ intelli-
gantur, siue rursus ipsum dicatur esse diuinum quiddam, di-
uinæ particulam auræ, ut quidam existimarunt, siue dicatur &
sit omnium, quæ sint in homine partium, pars diuinissima; ut
Aristoteles existimauit, qui naturam mentis non diuinam esse
arbitratus est, sed vi & potestate tamē tanquam diuinam. Nam
vere diuina à corporibus sunt seiuncta, mens non item. Qua
de re proximo capite. Sit igitur qualicumque nomine, tamen
præstantissimum in homine, & præstantissima vis ac facultas,
nimirū, quæ dominetur libidini, iræ, reliquis animæ partib. &
intelligat diuinissima quæque, efficietur, ut quia huius facul-
tas est præstantissima, virtus quoque seu habitus & actio tan-
dem eiusdem sit generis, id est, præstantissima: atque ita se-
quetur, in mentis actione, ut perfectissima collocandam bea-
titudinē perfectā. Ex his intelligitur, eam in homine partē esse
præstantissimam, quæ & cæteris dominetur, & qua res præcla-
rissimæ cognoscantur, siue ea mens, siue alio gaudeat nomine:
siue

sive ea sit diuinum quiddam, siue inter omnes partes diuinissima, & diuinis proxima. Quæ facultas, quia est præstantissima, & actionem eiusdem generis esse oportet, in qua sita sit beatitudo perfecta. Hanc autem actionem non in agendo aut efficiendo, sed in contemplando esse positam, esse contemplatricem quandam actionem, *supra* dictum monet *lib. 6. cap. 2.*

ὁ μολογᾷ μόνον ὃ ἔστι.] Hoc tandem loco orditur argumenta Aristoteles, quibus docet, perfectam beatitudinem esse actionem in contemplando. 1. Argumentum h. est, quia contemplatio sit actio vna omnium præstantissima. Quid ita? quia & sit facultatis præstantissimæ, & in reb. præstantissimis. Contemplatio est mentis, quæ constat esse rem præstantissimam: eadem rerum sub intelligentiam cadentium ἢ νοητῶν, quæ multis partibus, alijs rebus antecellunt. Iam ratum ex prioribus, eas esse præstantiores actiones, quæ & ex facultatibus. & rebus subiectis, optime utrisque affectibus proficiantur. Contemplatio igitur, quia & mentis est & rerum sub intelligentiam cadentium, actio est merito præstantissima. Ergo in ea est beatitudo. Ratio connexi iam est explicata, & *in* *u*io *h*uius *capitis* & *capite* *p*riore, *cap. li. 1.* Quod autem hic leuiter de mente, idem copiosius *infra* *h* *cap.* explicatur, esse eam rem prope diuinam.

ἢ ὃ συνιησέσθαι scil. ἐνέργεια.] Altera ratio, quia contemplatio actio est maxime diuturna, multo certe diuturnior, quàm actio seu πρᾶξις. [ἐνέργεια est genus, partiuntur in πρᾶξιν & θεωρίαν Græci. Latine non possumus, etsi πρᾶξις apud Græcos quoq; genus est & significat ἐνέργειαν] cuius rei ratio ab Arist. præmissa, hæc est, quia in contemplando minor est defatigatio & labor quàm in agendo. Quid ita? quia contemplatio à corpore sit remotior, cuius de corporis συμπαθήσει cum exercendo mutatur, & de statu suo quasi dimouetur, existit omnis defatigatio. Adeo .a. hoc verum est, ut nisi contemplatio phantasmatis & visis niteretur, quæ corporis organis concipiuntur, nullum unquam laborem aut lassitudinem sit sensura, neque unquam interrompenda. Sic ubi non corpus, ibi non defatigatio. Itaque quia cōtemplatio mentis potius quàm corporis, non defatigationi est obnoxia. interruptitur contemplatio, quia vitur phantasmatis. πρᾶξις plurimum de corpore participat, quod quia defatigat, actiones non tam diuturnæ quam contemplatio. Est & altera ratio, cur contemplatio actione sit diuturnior, & minus interruptatur ista, quia contemplatio intra se vertatur, actio regatur occasio-

nibus. Qui contēplatur, ex seipso fere solus pendet. *περικλυδὲς & τῆποτα & causas & personas, & loca observare debet.* Formula:

Actio, quae maxime diuturna, ea est praestantissima, quia diuina similima.

At contemplatio diuturnior est quam praxis, sup. cap. 4.

Ergo contemplatio actione est praestantior.

οἷός τε τὸ εἶναι ἡδονῶν.] Tertia ratio, quia contemplatio ex omnibus virtutū actionib. est iucundissima actio. Nam cū suarum quāq; virtutū actiones suā coniunctā habeant voluptatē, quod supra docuimus, sapientiā certe virtutis praestantissimae, s. lib. 6. actio praestantissima contemplatio habet voluptatem coniunctam, & sinceritate atq; stabilitate ceteris praestantem. Sinceritate quidem ratione materiae: stabilitate vero, ratione rerū, in quibus versatur sapientia, quas res sup. lib. 6. docuimus esse stabilissimas, neq; variari & mutari instar rerū politicarum [Res, in quibus sapientia & mens versatur, sunt diuinā fere diuturnae: & proinde earum voluptas & actio est stabilior: merito itaque dicimus, voluptatem manantem ex hac virtute, sapientia, reliquarum virtutum actionibus antecellere: hoc volumus ostendere, contemplationem esse actionem iucundissimam.] Voluptas igitur ex contemplatione manans, multis partibus antecellit ei, quae ex actione reliquarum virtutum. De hac re & infra hoc cap. in fine ratio adfertur alia, cur contemplatio actio sit iucundissima.

ταὶ λεχθέντες ἀξίον.] Haec ratio alia affertur, quia hominis ea maxime sit propria. Maxime autem esse propriam, ex eo perspicitur, quod ea pars, in qua est contemplatio, id est, mens, maxime sit homo, qua de re & ibi & supra latius. Iam constat ex cap. 4. suas & proprias voluptates alienis esse maiores. Itaq; contemplatio actio est vna omnium iucundissima. Ergo beatitudini maxime propria, cuius hanc docuimus sup. lib. 1. esse notam, eam esse actionem iucundissimam.

ὁ λόγος ὃ τοῖς εἰδέναι.] Hoc velut additamētū loco seu ἐν ἀφαιρέσει adiicitur, nimirum cum omnem contemplationem iam constet esse actionem voluptate iunctam, maiorem tamen eius esse voluptatem, qui scientiam iam sit consecutus, quam eius, qui etiam non quærat. Docti igitur contemplatio erit iucundior, quā studiosi, vtriusq; tamen iucunda, & voluptate iuncta.

ἢ τε λεχθέντων ἀπὸ τῆς αἰτίας.] Quarta ratio ex ἀπὸ τῆς αἰτίας tota sumitur: ἀπὸ τῆς αἰτίας Latine dici potest *satis*, seu *quod satis*, barbare *suffi-*

sufficientia, [Galli eleganter dicunt, etiam Itali *contentamentum*.] quæ est bonorum ea copia, ut nihil præterea ad bene viuendum desideretur. Docuimus autem *supr. li. 1. c. 7. & seq.* & hanc esse beatitudinis notam, beatum debere esse *αὐταρκῆς*, se ipso contentum, cui sit satis. Sit igitur hæc formula:

Beatus est αὐταρκῆς.

At θεωρητικὸς magis est αὐταρκῆς, quam πρακτικὸς.

Ergo hoc ille magis est beatus.

Ergo in θεωρίᾳ & contemplatione magis versatur beatitudo, quam in actione.

De propositione, ut dixi, explicatum supra. De assumptione & hic & infra *cap. prox. δὲ εἰς δ' αὖ ἐν τῇς*, &c. & *eod. cap. inferius, δὲ εἰς γ' ἐν τῇς*, &c. quæ tria loca perspicuitatis & breuitatis causa coniunctim explicabimus. Est autem insignis hic locus de bonorum copia externorum, quæ & quanta beato sit necessaria, de quo & supra non nihil *lib. 1. cap. 8. extrem. & lib. 7. cap. 13.* & copiose Alexander *lib. 2. de Anima* & Aristoteles *lib. 7. Politic. cap. 1.* Cic. *lib. 4. & 5. de Fin. & 5. Tuscul.* Arist. bona externa & cōtemplationi & actioni ait esse necessaria, sed huic maiora, illi pauciora, quin etiā per se consideratę contemplationi nulla esse necessaria, sed tantum qua ratione is, qui contemplatur, est homo, nō ratione contemplationis. Præctica igitur vitæ bona hæc esse necessaria, & alienis adiumentis illi esse opus, docet hunc in modum. Nam iustum, nisi quem habeat, quo cum actiones iustas exerceat, quo cum res contrahat, & rursus cui si quid ab eo acceperit, tantundem reddat: nisi, inquam, ille, aduersus quem, & hæc, per quæ suppeditent, iuste agere non poterit. Sic & temperans, nisi sit, in quo temperantiæ actiones exerceat & declaret, sciri non potest, an sit temperans: verbi grat. homo tenuis, quique nullam luxuriæ occasionem habeat, vere vix potest cognosci, an sit temperans: contra, qui in potentia, & in imperio, & opibus est, hic si se contineat, vere temperans dici potest. Quemadmodum Cicero de Pompeio *lib. 2. de Fin.* magnam illi gratiam habendam censeat, qui cum impune multa possit, tamen nulla faciat inique, quod & præclare Plato *libro primo de legibus*, iustitiam & temperantiam dissimiliter se habere. Nam illam in re tenui, hanc in copiosa & rerum affluentia cerni, iustum esse, qui in summa inopia tamen neminem fraudet, [egestas mater scelerum & iniustitiæ,] temperans, qui in summa rerū copia, tamē non luxuriat. Sic & libera-

liberalis, nisi sint, aduersus quos liberalitatem exercere possit, & etiam quorum opera interdum uti possit, atque adeo nisi & copiarum suppedient, an sit, cognosci non potest. Eadem est & omnium virtutum, eiusque congruentium actionum ratio, nullæ ut sint, aut certe cognosci nequeant, nisi hæc externa & hominum adiuuantium, & vna contrahentium, atque rerum & copiarum assint adiumenta. Verum quidem est, iustos, liberales, temperantes, &c. Vno verbo viros bonos non tantum ex factis & actionibus, sed etiam ex voluntate & animo seu *αρετή* spectandos esse: & quæri solet ad hoc, ut quis sit & dicatur vir bonus, in utro, id est, in factone, an in animo plus sit ponendum. De qua questione Aristoteles *lib. 2. Eudem. cap. vlt.* & reuera plus quidem in voluntate & *αρετή* est positum, sed opinione & vulgi censura plus in facto, quod factum in oculos incurrat & cernatur, *αρετή* non item. Atque ita facta sunt, inquit Aristoteles eleganter, laudabilia *ἐπιεικτέα*, voluntas & *αρετή* est optabilior seu *ἐπιεικτέα*. Quicquid sit, constat ad perfectionem viri boni utrumque esse necessarium. Iam igitur constat ad agendum his externis adiumentis esse opus beato: Ad contemplandum vero neque adiutoribus, neque rebus magnopere opus esse, docet. De adiutoribus quidem hic, quia & solus quis, nullo adiuuante contemplari possit, etsi hoc mitigans non nihil adiungit, melius fortasse contemplaturum adhibito adiutore, ut Doctore vel administro. Hoc tamen certum est, sapientem, cuius est contemplatio, minime adiutore egere, eoque minus, quo sit doctior. De rebus *infra cap. proximo*, eas illi non esse opus ratione contemplationis, sed humanitatis tantum, quia sit homo, & propterea corpore debeat esse apto ad contemplandum ac sano, & cibus ac potione, aliisque ad humanitatem & consuetudinem quoque cum alijs, (nam hanc non fugiet prorsus, alioqui futurus vel Deus, vel bestia, Aristoteles *lib. 1. Polit.*) colendam necessarijs, *αρετή* *ἀνθρωπίνης*, inquit Aristoteles, sapienti hæc sunt necessaria, non ad contemplandum. Nam contemplationi tantum abest, ut hæc sint adiumento, ut potius sint impedimento. Itaque & vir bonus & sapiens his quidem adiumentis opus uterque habet, sed dissimiliter. Nam vir bonus ad agendum, alter non item, sapiens non idem. Ex his iam perspicuum est, sapientis vitam esse *αὐτάρκη* quam viri boni. Deinde utriusque externis bonis, quibus & ea, quæ corporis, hic continentur, esse

esse opus. Verū quæritur, an multis & magnis, an vero mediocribus ēt viro bono & practico sit opus, i an maxima bonorū copia ad beatitudinē practicā sit necessaria, an satis sit mediocris, q̄ explicatur *eod. c. 8. ὅ μὲν εἰν δέον, &c. & in Polit. lib. 7. & quidem non magnam, sed mediocrē bonorū copiā vitæ beatæ esse necessariā & vtiliorē, docet hac ratione: primū, quia satis seu αὐτάρκεις, non in magnitudine τῶν πραγμάτων, magna rerum & bonorum copia, vt neq; iudicium, neq; actio. Notum est beatitudinis notam esse αὐτάρκειαν seu satis. Atqui satis non magnitudine definitur, sed eo quo quis est contentus etiam minimo. Ergo bonorum magnitudo aut multitudo externorum beato non est necessaria. Altera ratio posita est in verbo πρᾶξις, & explicatur postea his verbis, διωκτὸν ὃ καὶ μὴ, &c. quia actiones honestæ & præclaræ, virtutum, inquam, facta item non æstimentur magnitudine bonorum. Nam cernerelicer quotidie, & in vita communi, multos etiam priuatos tam honeste se gerere, quam potentes & copulentos, atq; adeo sæpe honestius, quia opulentia seu opes, id est, principatus & imperia, vt & diuitiæ non tam modestos sæpenumero, quam insolentes reddant. Si igitur magnitudo bonorum ad actiones virtutum, in quibus beatitudo consistit, non est necessaria. Ergo nec ad beatitudinem, vt quæ in illis, quod iam dixi, consistat. Antecedens perspicuum esse dixi ex vita communi. Quod quidem argumentum in his disputationib. sæpe diximus esse maxime idoneum. Nam disputationes politicas si à rebus ipsis & vita communi prorsus abhorreant (cuius generis fuerunt Stoicæ plærq; & nonnullæ Platonice) vanas esse & inutiles, atq; adeo fide indignas. Nam cum harum disputationum finis sit non cognitio, sed actio, cum, inquam, vis omnis earum sit in actione, merito & veritas & fides earum, atq; rerum agenda- rum ex actionibus & factis, atq; ex vita communi spectari debent, eoq; pertinent hæc verba paulo infra licet posita, τίτιν μὲν εἶναι. Est & tertia ratio, ab authoritate sapientum Solonis & Anaxagoræ, qui vterque non magnitudine, sed mediocritate bonorum & recte facta & beatitudinem æstimarint. Verba & dicta eorum hic ab Arist. commemorantur. Solonis quidem dictum de Mediocritate laudatur & lib. 1. Politic. & à Plutarcho in Solone. Anaxagoræ vero in eos, qui propter bonorum copiam externorum vel diuitias, vel opes, [id est, imperia,] beati sibi præter cæteros videantur, & alios contemnāt, commemo-
tatur*

ratur & ab Arist. *in Eude.* Ex his perspicuum est, beatitudinem non magnitudine *εὐπραγίας*, [hoc loco non valet nimium, vt quidam vertunt] sed mediocritate potius bonorū externorum æstimandam. Quin etiam docet Arist. *lib. 2. Magn. cap. 3. in fin.* nimiam horum copiam rectis actionibus potius nocere quam prodesse, quod & nos supra alicubi explicauimus de differentia inter bona externa, & bona animi, ex *cap. 8.* hæc enim sunt coniungenda, *ὅλ' ἢ περισσείας*, id est, ne iudicium quidem in bonorum magna copia cernitur, id est, siue non continuo bono putandi sunt iudicio, qui id genus bonis abundant, vt nec *ἀντιπερισσείας*, neque boni: siue quod iudicium non sit faciundum ex bonorum multitudine more vulgi: qui ex rebus externis, vt quas solas norit & sentiat, iudicare consuevit, & hoc est, quod ait, *ἔπειτα γὰρ χερσὶν*, &c. vbi de dicto Anaxagoræ. Cæterum de hac quæstione, id est, de bonorum copia, ad beatitudinem necessaria, alias latius *in Politicorum libro 7. in principio.*

ὁ δὲ εἰς δ' αὖ αὐτῇ. [scilicet *ἐν ἐργῶν θεωρητικῇ.* Quinta ratio, cur perfecta beatitudo in contemplatione versetur, quia contemplatio propter se sola expetatur, actio non item. Nam contemplatio non commodi alicuius externi, sed sua ipsius causa fit, intra se tota vertitur. Nam tametsi & contemplationum siue scientiarū theoreticarū magnus est sepe vsus: sic et scientiarum theoreticarum magnæ utilitates & opportunitates, vt Physicæ, Mathematicæ, &c. id tamen accidit his potius, quā proprium est, & utilitates hæ earum scientiarū sunt velut aduentitiæ comites, nō necessariæ proprietates. Alia est ratio rerū agendarum & scientiarū practicarū, quarum vis omnis & natura ad vsum vitæ humanæ spectat, vt & ipsa earum actio seu praxis, vnius magis, alterius minus. Si igitur contemplatio propter se magis expetitur, actio propter aliud. Ergo hac illa est præstantior, & proinde non in hac, sed in illa collocanda est vera beatitudo.

δοκεῖ δ' ἢ ἀδυναμία. Sexta ratio, quia contemplatio sit otiosa, actio negotiosa. Ergo hac illa magis propria est beatitudinis, magisq; accommodata. Ratio connexi: quia beatitudo est in otio & quiete. Quid ita? quia beatitudo est *τέλος*, vt & otii. Nā otii causa est negotium. Negotiamur seu agimus otii & requietis causa, id consecuti, cuius causa egerimus. Argumēto sit bellum & pax: nam bellum pacis causa genti. Negotiū igitur seu actio est otii & requietis causa, atq; ita otium est velut *τέλος*, eaq; re beati-

beatitudini magis accommodatum. Quod autem *supr. c. 6.* dictum, lusiones & relaxationes esse actionum causa, ita accipi debet: lusiones quidem esse actionum causa, nimirum ut melius postea repetantur actiones & perficiantur. Illæ igitur relaxationes priores sunt actionum causa, sed ipsæ tandē actiones perfectæ sunt requietis & otii causa, atq; ita requies una est prior actione perfecta, eaq; brevis: altera requies posterior est actione perfecta & opere, eaq; diuturna. Beatitudo igitur est in otio potius & requiete, quam in negotio. Et hoc est, quod apud Cic. *lib. 5. de Fin.* Democritus beatitudinem posuit in animi quadam securitate ac tranquillitate. Sciendum autem, vitæ civilis & actuosæ duas esse summas partes, belli vnam, pacis alteram. Arist. & hic *l. 1. Polit. c. 3* duo sunt in omni vita tempora, belli & pacis. Imperator Iustinian. *initio præfat. Instit.* utrunq; esse negotiosum, turbis & tumultibus plenum, ab otio & quiete remotum, ostendit h. l. Arist. De vita quidem militari rem esse perspicuam, eam esse & tumultu plenam, & non propter se, sed pacis causa. Nam eum qui bellum gerat, non pacis & otii causa, sed quia ipsum bellum ei sit charum & amet, ab hominis natura esse alienum, esse scilicet canium potius quendam immanem & sanguinariū, quod idem Cic. de bellum civile amante 13. Philip. *Nam nec priuatos focos, nec publicas leges, nec libertatis iura chara habere, quam discordia, quam ciuium cades, quam ciuile bellum delectat, eumq; ex numero hominum eiiciens, ex sinib. humana natura exterminandum puto.* Militaris igitur vita perspicue & tumultibus est plena & otii causa. Eadem est & civilis vitæ ratio. Nam & hæc multis implicatur molestiis, atque odiosissimis negotiis, turbarum & tumultuum plenissima *ἀσυχία*, & alio spectat, nimirum ad opes & principatus & honores, beatam deniq; vitam, & sibi & suis pariat. Quod & *supr. lib. 1. cap. 5.* docuit, vitæ politicæ honores tanquam scopum esse propositos, & *cap. ult.* aliisque in locis sæpe docet, Politici hoc esse munus, ut ciues reddat quam beatissimos, copiis omnibus & opibus florentes: sed hæc beatitudo, quam sibi suisque parit Politicus, alia est ab ea, de qua hoc loco quaeritur. Nam illa in agendo, hæc in contemplando cernitur: de illa totis his libris, de hæc duobus his capitibus explicatur. Et hoc est, quod ait, *τὴν καὶ εὐδαιμονίαν αὐτῶν*, &c. *ἐν τῷ αὐτῷ* (au: vbi loco verbi τῆς πολιτικῆς Eustathius [Græcus Scholiastes] substituit τῆς θεωρητικῆς, quod certe Arist. agere hic videtur, atq; ita explicauimus.

Neq;

Neq; dum tamen locus perpurgatus erit. Quid enim sibi hæc
ἐτέρων ἔσται, & δῆλον ὡς ἐτέρων ἔσται iterata verba sibi volunt. Ita-
 que hæc verba, *ἐτέρων ἔσται τῆς πολιτικῆς ἢ τῆς ζῆτις* ἔμμεν, arbitror
 esse spuria, atque ita locum hunc legendum, *τοῖς πολιτικῆς δῆ-
 λον ὡς ἐτέρων ἔσται, εἰ δὲ τῶν μὲν, &c.* id est, vita civilis parit bea-
 tam vitam, & sibi & suis perspicue aliam, scilicet ab ea, de qua
 hic agitur, quæ in contemplando, [*δῆλον ὡς* dicunt Græci, pro
δῆλως perspicue.] Iam vero vitam contemplatricem esse otii &
 quietis amicam, omnium turbarum ac tumultuum expertem,
 vitæq; negotiis liberam, perspicuum est. Quare & vulgo hoc
 genus vitæ otiosum vsurpatur. Et Virgilius *lib. 4. Georg. extre-
 mo*, se, dicit, studiis florentem ignobilis otii. Et Cicero apud
 Lactantium *libro 3.* [in Ciceronis operibus non extat.] *cap. 12.*
 ait, contemplationem repertam videri ad otii quandam oble-
 ctationem. Et Varro *in lib. de Philosophia*, apud Augustinum
lib. 19. de civitate Dei, vitæ genera facit tria, otiosum, negotio-
 sum, & mixtum, qua de re nos paulo *infra*. Ex his iam perspi-
 citur, verum esse antecedens, id est, vitam in cōtemplando esse
 otii & quietis amicam: vitam in agendo non item. Ergo hæc
 illa beatitudini est cognatior & accommodatior, quam & i-
 psam initio docuimus esse quietam non turbulentam.

εἰ δὲ τῶν μὲν καὶ τοῦ βίου.] Breuem hic facit priorum sex ratio-
 num velut *ἀνακρίσεις* Aristoteles. Nam, si, inquit mentis
 actio, contemplatio nimirum aliarum actionibus virtutū an-
 tecellit, ut quia mens pars est princeps, & præstantissima, & eius
 actio maxime diuturna, intra se vertens seu nullius rei indiga,
 maxime iucunda, ut quæ semper iunctam habeat voluptatem,
 qua & ipsa amplificatur *supr. cap. 5.* se ipsa contenta, & otii ac
 quietis amica, merito in hac perfecta beatitudo erit collocan-
 da. Quia, inquam, omnes notæ & conditiones beatæ vitæ ma-
 xime insunt in cōtemplatione: ea re, in hac maxime collocanda
 videbitur beata vita, eaq; perfectissima, si tamen adiungatur &
 vitæ longitudo cōueniens & perfecta. Nam q̄ imperfecta & nō
 satis plena, à beatitudine abhorrent, quæ beatitudinis sunt
 propria, omnia sunt perfecta, pro captu hominum, [quatenus
 humana natura patitur.] Quare & vitæ cursus perfectus beato
 erit necessarius, qua de re *sup.* latius est explic. [Adolescēs. n. ex
 Arist. sentētia, q̄ incipit cōtemplari, nō est beat⁹.] *l. 1. c. 7. & 10.*
ὅτι τῷ βίῳ αὐτῷ.] Priusquam pertexat disputationē institu-
 tam, qua doceat perfectā & veram beatitudinē in contempla-
 tione

tione sitam esse: hic interiicit comparationem vitæ theoreticæ & practicæ, quas duabus in rebus inter se comparat. Nam theoreticam esse diuinam, practicam vero humanam. Deinde de θεωρητικῆς αὐτῆς, &c. vtrunque quidem opus habere bonis externis, sed dissimiliter. De hoc iam supra est explicatum, ἡ τε θεωρητικὴ αὐτὰρ πρακτικὴ. Nunc igitur de altero: & prius quidem, vitam contemplatricem esse diuinam, plus quam humanam, docet hac ratione, quia cōtemplatio sit mentis, quæ natura quædam est diuina: siue, quia vitam in contemplando homo agat, non qua parte est homo, sed quatenus in se diuini quiddam habet. Quod vt intelligatur, sciendum, hominem, vt hominem proprie spectari ex corpore & anima, esse naturā ex his duabus rebus rebus conflata & concretam, quam Aristotel. hic & paulo infra vocat συνθετον. Præter hæc duo est & tertium quiddam in homine, sed aduentitium, & quasi peregrinum, quod Aristotel. vocare solet mentem seu ψυχὴν τῶν ὑψηλῶν, id est, hominis minime proprium, cuius naturam Arist. vbique diuinam & immortalem esse ait. Itaque qua parte homo intelligitur, non est contemplatio, sed ratione mentis, & proinde contemplatio ad hominem comparata, diuina quædam actio intelligi debet, vtpote mentis. Atque ita & vita theoretica cum homine & hominis propria vita comparata, non erit humana, sed diuina potius. Nam vt eleganter Arist. quam multis partibus mens homini, totidem mentis actio & vita in ea posita, humanis actionibus & vitæ præstabit. Hic mentem seiungimus ab anima ex sententia Aristotelis, mentem illam dicit emigrare ex corpore, & transmigrare in alia, multifariam ibi peccat Aristoteles.

Ἐν δὲ τῇ θεωρητικῇ τῇ ψυχῇ.] Exposito, vitam theoreticam esse diuinam, reliquum erat, de practica docere, eam esse humanam, quod priusquam explicet, capta occasione eos hic refellit, qui deterrēt homines à vita hac theoretica, ea tempestate multos, vt Socratem, de quo Plato in *Apologia*, Xenoph. lib. 3. c. 4. de de dictis & factis. Socr. Diogenes in lib. de *Natura*, teste Simplic. initio explanationum Arist. in lib. 1. ἀποκρίσεις Phys. Isocratem in laudatione *Helena*, & his antiquiorem Anaxagoram, de quo Arist. lib. 1. *Metaph* cap. 2. quorum prætermisissimis argumentis aliis, de quibus eo loco Xenoph. Euseb. in *libris præparationis Euangel.* & Lactantius lib. 3. *institut.* Vnum hic affert Aristoteles istud, quia hominem deceat humana, mortalē mortalia

ſapere & exquirere. Quo argumento uſum & Anaxagoram eo loco commemorat Ariſtot. Summa igitur argumenti & vis eſt hæc: quia ea, quæ ſupra nos ſint, non ſint cognoscenda vel exquirenda. Ariſt. contra, quemq; potius id agere debere, ut diuina & immortalia quam ſtudioſiſſime perquirat & cognoscat, & proinde vitam in contemplando poſitam, non eſſe abiiciendam, ſed ſummo ſtudio & inſtituendam & excolendam. Rationem adiungit hanc, quia ea vita parti noſtri præſtantiſſimæ ſeu principi, id eſt, menti, ſit maxime cognata & accommodatiſſima. Formula:

Ea vita, qua meliori noſtri parti eſt accommodata, & ipſa eſt melior & magis excolenda: cui rei argumento eſt, quod vitam voluptuariam deterioreſſe dicimus. Vita temperata: quia illa anima partem libidinē, hæc rationem tanquā ducem ſequatur, & in ſua quaq; parte excolenda, ſequē illi accommodanda & conformanda elaboret.

Atqui vita theoretica hoc agit, ut optimā noſtri partem excolat.

Ergo eſt & laudatiſſima, & maxime expetenda.

Quod autem illi afferunt, hanc vitam non eſſe propriam, ſed alienam, & proinde abiiciendam aut deſerendā, quia ſua quiſq; curare debeat, non aliena. Et hoc vanum & falſum eſſe docet Ariſt. hac ratione, quia homo ea ſui parte maxime cernatur & æſtimetur, q̄ cæteris antecellit, ut ſupr. l. 9. docuimus. Quare cū mens hominis ſit pars præſtantiſſima, merito hac maxime cenſeri & æſtimari debet, & propterea vita menti cōſentanea, non aliena, ſed maxime propria hominis exiſtimari debet. Et hoc eſt, quod ait, *δὲ θεὸς δὲ αὐτὸς ἐκαστος*, &c. Inſigne autem Ariſt. de mente obſeruandum eſt elogium, *εἰς τὸ καὶ τὰ ὀγκω*, eam mole quidem & magnitudine eſſe paruam, ſed vi & dignitate cæteris omnibus præſtantem. Quod docendi genus, quo dicimus, rem aliquam mole paruam, vi & poteſtate magnam, tanquam prouerbium obſeruabimus. Nam & ſupr. c. 8. l. 1. in fin. & l. 2. de ortu. & lib. 2. reprehens. Sophiſtar. cap. ult. rerum principia, ait mole, *ὀγκω* eſſe paruam, ſed vi & poteſtate maxima. Et Cleomedes Astrologus libro 1. de Terra, eam *ὀγκω* eſſe paruam, ſed uſu & poteſtate magnam, &c.

τὸ λεγόμενον τε ἀπὸ τῶν] Hoc ſupra explicauimus, *οἰόμεθα* N, &c.

Διτρεως δ' ο' ηγατα. Quod supr. monuimus, duo hæc capita perperam esse diiuncta, plenissime perspicitur ex disputationis contextu. Nam confectis iis, quæ ad eorū reprehensionē pertinent, qui à contemplando detertere consueverint: hic redit ad institutam theoreticā & practicā vitæ comparisonem, qua primum docuit, theoreticā esse non humanā sed diuinā potius vitam, eaq; re in hoc perfectam consistere beatitudinē. Nunc de practica, eam esse humanā, eaq; re non primam seu principem, sed secundam quasi, & minus perfectā beatitudinem in hac esse positam. Esse igitur hanc vitam, quæ non in summa virtute, sapientia, aut cōtemplatione, sed in aliis virtutibus, quas morum dicimus & practicas, cernit, eam, inquam, esse humanā, docet tribus rationibus: I. hæc est, quia facta virtutibus congruentia, iusta, fortia, liberalia, &c. sint humana, quod perspicuum est ex rebus contrahendis, in quibus iustitia: ex rebus bellicis, in quibus fortitudo: ex donis & muneribus, in quibus liberalitas, &c. quæ omnia perspicue sunt humana, & ad homines pertinētia. Neq; enim beatarum & cōlestium animarum vel vili sunt contractus, bella, &c. qua de re paulo infra. II. ratio, *ἐν τῇ καὶ συμ-
καίρειν*, &c. quia virtutum facta, & virtutes ipsæ plaræque ex corpore manant, id est, ortum habent etiam ex corporum constitutione & temperatione. Nam pro corporum dissimili constitutione & crasi, alii ad iustitiam, alii ad temperantiā, alii ad liberalitatem sunt magis propensi & procliuiiores. Quas procliuitates vocant virtutes naturales, seu natura insitas, de quibus explicatum supra libro sexto, capite ultimo. Iam quæ corporis, ea certe non diuina, sed humana existimari debent. III. ratio, *καὶ πολλὰ συνικνεῖται*; &c. quia virtus morum (non vero virtus mentis seu rationis, excepta prudentia, de qua mox) magnam cum perturbationibus cognationem & affinitatem habeat, quia perturbationibus sit cognata & coniuncta. Formula:

Virtus morum ad perturbationes pertinet.

Ergo est humana.

Ratio nexi hæc est, quia perturbationes sunt in parte animi *ἀνέ-
κλεστη*: at q̄ animi, omnia sunt humana. Nā homo est natura ex anima & corpore cōflata. Antecedēs, nimir. magnā cognationē

esse virtuti cum perturbationibus, notum est ex *li. 2.* vbi docuimus, virtutes morum positas esse in perturbationib. moderandis & regendis. Hinc perspicuū est igitur, quia ad perturbationes pertineant virtutes morū, has nō esse mentis seu primæ huius particulæ, sed totius potius naturæ ex animo & corpore concretæ. Nam, vt dixi, perturbationes ad *ὑπερβολὴν* pertinent: quæ cum ipsa est pars animi, tum plurimum trahit à corpore. Merito igitur hæc morum virtutes sunt humanæ, vtpote cum hominis partibus copulatæ & coniunctæ, & proinde vita quoque his virtutibus consentanea, atque ipsa beatitudo ex his virtutibus manans, erunt humanæ. Mentis autem beatitudo diuina, quia mens nihil habeat commune cum corpore, sed natura sit plane simplex & pura, & ab omni corporis admixtione libera atque seiuncta. Sed exquisitior de mentis puritate, & à corpore seiunctione tractatio non est huius loci, de qua *lib. 3. de Anima.* & hoc est, quod ait, *ἡ δὲ τῆς κεφαλῆς μέρη, &c.*

συνεξὶ δὲ λέγει τὴν δὲ καὶ τῆς.] Adiungit hic Arist. de Prudentia, quæ etsi est virtus rationis, tamen ad virtutes morum pertinet, & his illa, & contra illi hæc sunt implicatæ, altera alterius poscit opem, & cōiurat amice, tradunt operas mutuas virtus morum & prudentia. Neq; enim virtus morum absq; prudentia, neque hæc absq; illa esse potest. Virtutis morum veritas & rectitudo est in prudentia, prudentiæ in virtute, quod hic attingitur, & late est explicatum supr. *lib. 6. cap. penult. & ult.* Etsi igitur prudentia virtus est proprie nō morū sed rationis, quia tamen maximam cum virtute morum cognationē habet & necessitudinē, vt iam dictum, ea re Arist. hoc loco & de prudentia adiunxit, & explicandum putauit. Ex qua quidem necessitudine docet, & prudentiam esse virtutem humanam, quantumuis in ratione positam. Quid ita? quia virtuti morum maxime cognata & implicata, atque in rebus quoque humanis versetur. Nam rerum & actionum humanarū virtus morum scopum & finem, prudentia ea quæ ad finem, curat, supr. *lib. 6. cap. pen. & ult.*

ἡ δὲ τῆς ἀντικειμένης.] Altera comparisonis pars, de qua explicatum, & modo monuimus supr. *ἡ τε λεγόμενη ἀντικειμένη, &c.*

ἡ δὲ τελεία ἀδυσχερής.] Confecta & absoluta comparatione, redit ad principem seu primam disputationem, & ad rationes, quibus doceat perfectam beatitudinē in cōtemplatione collocandam. Et hoc est qd ait, *καὶ ἐν τῷ βίῳ αὐτὴ φανεῖν, &c.* i. quod supr. instituimus, perfectā beatitudine in actione theoretica cerni, vel

vel hinc quoq; perspicuum fiat. Affertur igitur hic 7. ratio, quia actio theoretica Dei actioni sit gemina & maxime cognata. Ergo ad beatitudinem aptissima & accommodatissima. Antecedens partitione confirmatur & explicatur. Est autem locus hic de opere & munere, seu de actione Dei præclarissimus, de quo & apud Cic. in *Hortensio*, cuius verba adducit B. Augustinus libr. 4. de *Trinitate*. [liber Ciceronis Hortensius Philosophicus perijt.] Si nobis cum ex hac vita, &c. & lib. 3. de *Natura Deorum*: qualem autem Deum intelligere possumus, &c. & apud Sextum Empiricum lib. aduersus doctrinas, cap. an sint Dii, &c. [quidā Gallus vertit aduersus Mathematicos, perperam, vertit hunc librū Latine ille Gallus barbarus, est monachus quidam, multa vertit & peruertit, omnes pessime & deprauissime, Clementem Alexandrinum, Augustinum. Scit Græce, vt Magistelli in scholis, mysteria Græca non tenet, doctissimi Theologi deberent vertere.] de quibus locis paulo infra:

Omnis εὐεργεσία seu opus & munus [non possumus aliter Latine dicere, dicitur tamen & officium.] *vel est contemplatio, vel actio, vel effectio.*

Atqui Deorum munus & opus neq; est actio nec effectio.

Ergo est contemplatio.

Nam aliquod esse eorum opus & munus, docet Arist. ἀλλὰ μὲν ἡμῶν τε καὶ τῶν θεῶν, ex communi hominum sensu & opinione, qui vno sensu omnes existiment ac dicant Deos viuere, & quidem vitam immortalem. Si viuunt, inquit Arist. Ergo vel habent aliquid muneris, vel perpetuo dormiunt & quiescunt, instar Endymionis, de quo Eras. in *proverb.* At hoc absurdum, vt Deus somno perpetuo torpescat, non esset hoc viuere, sed mori potius. Nam somnus est mortis frater. Habent igitur aliquid muneris. Hoc igitur posito, nunc videamus, quod Deorū sit opus ac munus, & redeamus ad formulam modo allatam, cuius propositio satis est nota. Difficultas omnis est in assumptione, eam Aristoteles confirmat hunc in modum. Et primum quidem Deorū opus & munus non esse actionem, inductione quadam ostendit. Notū est, actiones proprie esse virtutū. Iam vero neq; iustitiæ opera, neq; aliarū virtutū vlla apud Deos reperiuntur. Iustitiæ quidē, quia nullæ sunt apud Deos res contrahendæ, [non litigatur ibi, non fiunt testamēta] temperantiæ, quia nullæ refrenandæ voluptates: fortitudinis, quia nulla pericula aut bella: prudentiæ, quia nulla ibi deliberatio, vt quæ de rebus tantū sit

ambiguis aut obscuris, quæ nullæ sunt apud Deum: liberalitatis, quia nemo ibi sit, in quem beneficia conferantur, nullæ pecuniæ quæ dentur. Breuiter, opera hæc & munera sunt viliora & humiliora, quam quæ in diuinam maiestatem cōueniant, & hoc est, quod ait, *διεξῆσαι τὸ πτωχόν*. Eadem inductione idē confirmauit & Cic. & Sextus Empiricus iis locis, sed alio consilio, nimirum vt hac ratione docerent, nullos esse Deos, quia nullæ apud eos sint virtutes. Quem Cic. locū *li. 3. de nat. Deor.* non ex hoc Arist. vt putat Muret. *l. 7. var. lect. c. 22.* eumq; probat hic Lambinus, sed ex Stoicorum aliorumq; sui temporis Philosophorum disputationib. quas pene ad verbum exponit Empiricus in eadem re, qua Cicero, expressum esse dico. Alterū vero illum in Hortensio hinc sumptum vel adumbratum existimo. Nam vt hic Arist. Deorū, ita eo loco Cic. hominū beatorum quia opus & munus non sit actio, docet esse contemplationem. Sic enim ait: *Vna igitur essemus beati cognitione naturæ & scientia, qua sola est etiam Deorum vita laudanda*. Deorum igitur munus & opus non est actio, quia nulla apud eos morū est virtus, vtpote humilior & abiectior, quam q̄ in Deum conueniat: Nam si præstantium virorū virtutes sunt quædā, non illæ morum, sed p̄stantiores quædā, quas heroicas sup. vocat Arist. *init. lib. 7.* multo certe iustius est, & Diis præstantiores quasdā virtutes tribuere, quam sint hæc morum, quas humanas dicere solemus. Si Deorū opus & munus nō est actio propter humilitatē, Ergo multo minus erit affectio, quæ actione multis partib. est abiectior & ignobilior, *ἐνέγδα* prorsus operaria & opificum propria, reliquū est, vt sit contemplatio. Ad hunc modū Arist. & Philosophi. Nos Christiani aliter didicimus, qui omnium, etiam moralium virtutum actiones Deo tribuendas censeamus, vt quæ non tam ex nostris viribus, quam ex Dei munere sint aptę, atq; ita non tam ignobiles & abiectę sint existimandę, vt putauit esse hominum, recte tamen & conuenienter suæ disciplinæ Aristot. qui res humanas non diuina vi & potestate, sed humana præsentia administrari existimarit.

οὐκ ἐστὶν ἄλλο τὸ πρῶτον.] Octaua ratio, q̄a beluæ beatitudinis prorsus sint expertes, quę ratio vt intelligatur, sciendū, verbū beatitudinis tam esse splendidū & augustū, vt in nullā proprie naturā cōueniat aliam, quam in diuinam. Vulgo namq; Deum solum & animas cōelestes hoc nomine dignari consueuimus, eaq; recte Aristot. *supr. lib. 1. cap. 12.* docuit, beatitudinis epitheton non

non esse laudabile, sed *τιμιον*, seu honoratum. Nemo enim, inquit Arist. *in Eudem. libr. 1. cap. 7.* vel equum, vel auem, vel piscem, vel eius generis omnia, quæ nihil in se diuini habeant, beata dicere solet. Proprie igitur beatitudinis appellatio diuinis naturis tribui solet, adeo ut ne homini quidem proprie tribuatur, aut de eo dicatur, sed similitudine tantum quadam, nimirum quatenus cum Deo cognationem & similitudinē quandam habeat. Ea autem similitudo homini est in mente. Nam reliquarum ratione partium, ad beluas accedit, aut certe suam propriam naturam cōstituit, & à beluina & à diuina disiunctā. Quare contemplationis ratione beatitudinē participat, q̄ contemplatio proinde quo maior fuerit, vel minor, eo & maior vel minor erit cum Deo similitudo & beatitudinis communicatio. Qua etiam re fit, ut cum Dei perpetua sit & interrupta contemplatio, ut & beatitudo eius sit perpetua & sincera, & omni ex parte perfecta ac beata: hominis autem contemplatio quia sæpe interruptitur, beatitudo quoq; non sit perpetua, neq; sincera, sed multis sæpe miseriis & molestiis permixta & inquinata. Ex his perspicuum est, beatitudinem tam late patere, quam contemplationem, huius illam esse comitem, quod magis perspicue cernitur in beluis, quæ quia prorsus expertes sunt contemplationis, ea re neque beatitudinis appellatio iis vulgo tribui solet, ea re, inquam, & beatitudinis plane sunt expertes. Beluæ & affectionis & actionum quarundam participes esse videntur. Nam reperias saltatrices simias. Iustam commemorat Arist. equam Tēssalicam *in Politicis*, quæ noluerit rem habere cum patre. Breuiter, virtutum moralium simulachra omnia & cadunt in beluas, teste Plutarcho *in lib. de prudentia beluarum*, veræ contemplationis prorsus sunt expertes, ut mirum non sit, cur beatitudinis appellatio iis vulgo non tribuatur. Perspicuum est igitur, beatitudinem veram esse contemplationem quandam.

ἡ κατὰ συνέθεσιν.] Aut contemplationem expetendam, & inesse in homine, nō ex euentu, sed propter se, id est, nō propter vtilitatem aut voluptatem aliquam consequentem, sed quia ipsa per se sit laudabilis, aut potius *τιμή* & honore digna.

ὅτι καὶ τῶν ἑξῆς.] De bonis externis explicatum sup. *cap. 7.* vbi de *αὐτάρκειᾳ*.

ὅτι καὶ ἑξῆς.] Nona & vltima ratio, quā significat aperte Arist. his verbis, *ὥστε καὶ ἄλλως*, adeo ut & sit, id est, ex his, quæ iam

attulimus, ratio peti potest, cur beatitudo sit in contemplatione, cur sapiens maxime sit beatus. Ratio igitur hæc est, quia sapiens Deo sit charissimus, est *θεοφιλέτατος*. Formula:

Si sapiens est θεοφιλέτατος.

Ergo est beatissimus.

Ratio connexi est perspicua. Antecedens confirmat Aristoteles hac ratione, quia sapiens vnus omnium mortalium optime sit affectus, propter mentem eiusq; cultū, id est sapientiam, quib. nihil melius, neq; diuinius, Deum semper excipio, repetiri potest. Quod si ita est, id est, si sapiens optime est affectus. Ergo Deo est maxime cognatus & similimus. Si hoc. Ergo charissimus: nam similis amat similem: amoris in amicitia parens est similitudo. Itaque si vlla, inquit Aristoteles, Deorum est providentia & amor aduersus homines, vt videtur, inquit, fortasse metuens sibi à supplicio Protagoræ & Socratis: si igitur Deorum vllus est amor aduersus homines: consentaneum est, vt sit aduersus sapientes, vtpote propter mentem optimamque affectionem & naturam maxime sibi cognatos & similes. Quare si verū est antecedens, id est si sapiens est *θεοφιλέτατος*. Ergo & beatissimus, & proinde in contēplando consistit beatitudo &c.

Hic finis est Ethicorum; caput, quod sequitur vltimum, pertinet ad Politica.

CAPVT IX.

COMMENTARIIL

Ἄρ' ἐν εἰς τὸ ἐξέτε τέτων.] Diximus initio, hac tertia huius libri parte contineri præmunitionem ad libros Politicorum. Nam reuera quæ ad mores pertinent, omnia sunt explicata, de beata vita, de virtutibus, de amicitia & voluptate, quæ quatuor sunt summa Ethicorum capita. Huius autem capitis duæ sunt summæ partes, quarum priore de legibus, altera de legum scriptoribus explicetur: *τὰς αὖ δὲ τῶν βεβλομένων*. Nam de legibus quidem, eas docet ad bonos mores perficiendos, nimirum ad rectam institutionem seu educationem prorsus esse necessarias, tam priuatam quā publicam. Quæ præclara est disputatio de duobus institutionum generibus publicæ & priuatæ, *ἐν μὲν δὲ τῇ λακεδαιμ.* &c. De legum scriptoribus seu de legum scribendarum facultate, seu de Nomothetica docet breuiter, quam sit necessaria. Deinde copiosius, vnde & quemadmodum petenda atque paranda.

^{ὁ δὲ ἐν εἰς πρὸς τὸ πρῶτον.}] Ad eundem modum & Aristoteles alijs in locis disputationibus coronidem imponere solet, vt in *extremis Elenchis*, in *Analyticis*, in *Meteorologicis lib. 1. cap. 1. in fine.*

^{ὁ δὲ ἐν εἰς}] Diximus initio Ethicorum, & ostendimus Ethicorum & Politicorum vnum esse opus in duos tomos seu partes tributum: Vnam scientiam duobus his tomis explicari, quā Græci politicam, Cicero vocat civilem in *Oratore*, vt ibi diximus. Huius scientiæ, vt reliquarum omnium duo esse summa capita spectanda, finem [sic vocamus. etsi non proprie, Græci dicunt elegantius τέλος:] & ea quæ ad finem. vt est in *Politico*. De fine explicatum *lib. 1. & ult.* De beatitudine eiusque comite voluptate, etiam *lib. 7.* De ijs quæ ad finem, id est, de virtutibus & quasi virtute, amicitia in reliquis libris. His igitur perfectis, videri poterit & scientia politica ad exitum esse perducta, vt cuius duo summa capita & partes iā sunt explicatæ. Verum Aristoteles docet, alia præterea requiri ad politicā perfectionem, hoc est, ad bene beateq; viuendum. Docet, inquam, priores disputationes, neque ad scopum, neque ad ea quæ ad scopum esse satis, hoc est, ad honestam & beatam vitam Idq; hac ratione, quia huius scientiæ scopus non sit cognitio aut contemplatio, vt est theoreticarum, sed vsus & actio. Qua de re diximus latius supra *lib. 2. cap. 2.* quasi diceret, ad cognitionem vitæ, & honestæ & beatæ priora sunt satis: ad vsum & actionem non item. Quod si ita est, vt mox explicabit: Ergo alia præterea sunt necessaria. Formula.

Politica finis non tam est cognitio quam vsus.

At prior disputatio cognitioni potius deseruit, quā actioni.

Ergo non est satis.

^{εἰ μὴ ἐν ἡσυχίᾳ.}] Explicanda prioris formulæ assumptione, tractat insignem locum de vsu disputationum politicarum & Ethicarum: Quam rem attigit Aristoteles supra *lib. 1. cap. 3. in fin.* Et copiosissime Seneca in *Epistolis 95 & 96.* [explicabo vno verbo, quod non puto à quopiam explicatum aut intellectum, meo iudicio:]. Stoici disputationes morales partim faciebāt παρασκευασίας, præceptiuas vocat Seneca, partim δογματικές, decretales dicerent barbari. Dogmaticæ explicantur in his libris Ethicis, à Cicerone in *lib. de fin. de natura deorum, de diuinatione, de gloria &c.* Paræneticæ in *li. offic.* & hoc est quod ait Cic. initio *lib. 1. offic. omnis de officio duplex est questio, &c.*

loquitur ex sententia Stoicorum, Seneca utrunq; disputationis genus ad bonos mores & virtutes, vtile & necessarium esse ostendit, duabus illis epistolis, priore de parænetica, posteriore seu altera de dogmatica. Sed hæc sunt Stoicorū. Stoici n. suis diuisionib. & partitionib. corrumpunt & perdiderūt Philosophiā, quia non fuerunt Dialectici. 200. post Ciceronem annis disciplina Aristot. cœpit reuocari in vsum. 100. post annos vicissim iacuit, abhinc 400. aut 500. vicissim in vsum reuocata. Arist. generatim, vt & Plato de morib. explicandū putarūt adiunctis rationib. quæ in paræneticis illis Stoicorū disputationib. vel sunt nullæ vel perpaucæ. Sic in officiorum libellis Cic. tantum nuda præcepta dantur, nulla ratione, cur hoc vel illud faciendum, ad dita. Aristoteles aliter disputat adiunctis rationibus. Hoc igitur loco de vsu earum disputationum breuiter disserit. Ait igitur has disputationes, si solæ sint idoneæ ad efficiendos viros bonos, maximam mercedem mereri posse, vsus versiculo Theognidis, qui etiam nunc extat in *Gnomis*. Quo eodem in eadem re vsus est & Plato in *Menone*, vbi hic idem locus de vsu præceptorum Politicorum explicatur, an virtus sit διδασκαλόν, doctrina parabilis, id quia nequeunt hæc præcepta, vt & supra est explicatum initio lib. 2. & lib. 6. aduersus Socratem; adhibita distinctione melius mox explicat. Nam generosa indole præditis, & bene natis adolescentibus, has disputationes esse viles, quibus excitentur, & tanquam afflati & instincti virtutum amore afficiantur. Sic enim vertendum καὶ ἀκρίβειαν. Significat ille qui latine dicitur instinctus, afflatus diuinitus, instinctum, afflatum ex virtute reddere

τὴν δὲ πόλιν.] Explicauimus supra lib. 5. ex Aristotele, quid sit καλοκράτεια: neque enim latine valet honestatem & probitatem (quod est absurdum & barbarum) sed virtutem perfectam seu omnem virtutem, vt καλοκράτης est vir vere & perfecte bonus, & omni virtute præditus. Adhuc explicauit vsum doctrinæ in probis & bona indole præditis. Nunc de improbis & male educatis, in quib. nullum esse vsum doctrinæ ostendit, tum quia hi non pudore aut ratione, sed metu & pœna continentur, vtpote turpium voluptatum studiosi earumq; rerum, ex quibus illæ oriuntur, quique veras voluptates nunquam gustant, & honesti notionem aut speciem, ne per somnium quidem viderint; tum quia inueteratos mores eluere & corrigere

gere disputando aut rationibus fere sit *ἀδύνατος*, non secus atque inueteratos morbos, inquit Hyperides apud Stobæum. Quod idem & supra attigit *lib. 2. cap. 1. in fin.* vbi monet ea de causa à teneris assuescendum esse meliorib. Quod autem ait, multos esse, qui non pudori, sed pœnæ & metui pareant, id ex Platone sumtum est *in Protagora*, vbi eleganter ait ab Ioue in terras demissum Mercurium, ad homines attulisse pudorem & pœnam *δίκη καὶ* &c. quibus genus humanū contineatur ac regatur. Qua de re & insignis est locus Horatii *lib. 1. epistolarū, epistola 17.*

Oderunt peccare boni virtutis amore.

Oderunt peccare mali formidine pœna.

Et Saleucus nomotheta apud Stobæum hæc quoq; duo Reip. vincula commemorat: *seruos*, inquit, *recte facere metu, liberos oportet pudore & honesti causa.* Quem Terentius imitatus videtur. *Hoc magis patrium est assuesfacere liberos, ut potius pudore quam alieno metu recte facere studeant.*

ἀγαπήσων δὲ νόμος.] De hoc verbo alias dictum *lib. 1. cap. 3.* Hoc loco eadem quæ modo, sed distinctius & ad rem propius explicantur. Hæc namq; omnia eo pertinent, ut doceat Arist. ad bene beateq; viuendū non satis esse priorem de virtutib. disputationē, sed necessarias etiā esse leges. Ait igitur *ἀγαπήσων δὲ νόμος* &c. quasi diceret ex disputationib. seu doctrina, tantū sperari & expectari non debet, ut ea sola sit idonea ad efficiendos viros bonos, quin potius præclare nobiscū agetur, si id assequamur etiā omnib. quibus virtus parari posse dicitur concurrentib. adiumentis. Tria igitur sunt adiumenta & viæ, quib. virtus paratur, natura, consuetudo & ratio seu doctrina. Quod idē iterat *infra lib. 7. Polit.* Natura est ea quæ dicitur *ἐν φύσῳ*, de qua *supra lib. 3. ca. 2.* naturæ bonitas. Verum hæc quia non est in nostra potestate, sed Dei munere & concessu accidit, est omittenda in disputatione politica, quæ est de rebus humanis & in hominib. potestate constitutis. Nam ut præclare Plato *lib. 10. de ll.* ex quo totum fere istud caput est sumtum, de usu & necessitate legum. *Si natura*, inquit, *tanquam virgula diuina, viri boni effici possemus, nullis opus esset legibus.* Reliquæ sunt duæ viæ, ratio & usus, de quibus & illud Horatii dici potest, *alterum alterius ope uti.* De doctrina quidem seu ratione, ei opus esse consuetudine & institutione, ipsam per se in plerisque nihil plane posse, &

& modo dictum est & nunc iteratur, hac ratione, quia, qui malis imbuti sint moribus, & falsis opinionibus infecti, veras rationes aut non intelligunt, aut certe monentem & docentem audire non sustinent. Itaq; ut doctrinæ sit visus, ingenia & animos bona institutione informari, & præparari prius oportet tanquam terrâ inquit eleganter Aristoteles ad concipienda semina quæ non præculta alioqui pro fructibus lolium & auenas sit editura. Quod idem monet Cic. *lib. 3. Tuscul. initio, & in secundo* hac eadē similitudine vritur, ex Euripide sumpta, paulo tamē diuersa in re. Nam quod Aristoteles de institutione & consuetudine, id Cicero de doctrina ait. Atq; ita à teneris præculi animi, & bonis studijs iam præparati, facile & intelligent & capient postea veras rationes & præcepta. Quod idem monuit & supra *lib. 1. cap. 4.* de auditore politicæ: legendum igitur hic ἀκροαῖς, non ἀκροαίς, ut & mox ἀκρόασις.

πρὸς τὸ χαλῶς.] Et hoc ex Platone ex *lib. 2. de ll.* qui bonæ educationis & institutionis caput esse ait, lxtari & dolore, quibus rebus oporteat, quibus non, seu voluptatem & dolorem, qua de re & supra dictum *lib. 7. c. 3.*

ἐν τῇ δὲ ἀγωγῇ.] Hoc demum loco priorem disputationem ad rem accommodat. Nam exposito & certo ad virtutes acquirendas, seu bene beateq; viuendum necessariam esse bonam institutionem, ex eo consequi docet, leges esse necessarias ad virtutem acquirendam: Formula.

Si institutio est necessaria. Ergo & leges Ratio connexi ἐν τῇ δὲ ἀγωγῇ &c. quia fieri nequeat, ut absq; bonis legibus bona sit institutio: iam enim docuimus ad bonos efficiendos opus esse consuetudine & assuefactione. At hæc absque certa descriptione & ordine, & absque necessitate quadam & vi & imperio neque recta aut vera esse potest, neque efficax. Rectam namque institutionem facit recta ratio & bona descriptio seu ordo, efficacem, vis & imperium: quæ duo in lege reperiuntur, quæ nihil est aliud, quam mens seu recta ratio: ut & hic Aristoteles, & præclare Cicero *lib. 1. de ll.*] & descriptio μέγας seu ordo [sic non sæpe & ab Aristotele & à Platone lex dici solet] eaq; vim & necessitatem in se habens & afferens, seu vi, imperio & necessitate iuncta. Quare cum ad rectam institutionem, & ordo & vis requirantur, quæ duo in legibus esse diximus, merito ad rectam institutionem leges erunt necessariae, & proinde ad viros bonos efficiendos utiles. Et certe hæc duo in adolescentibus

ſcentibus continendis eſſe neceſſaria, ordinem & imperium, vt quorum magna alioqui ſit licentia, neq; facile monitis contineri poſſint, iſſque durum ſit ſeuere & temperanter viuere eſt perſpicuum. Itaq; legibus & iſtitutis bonis ab ineunte ætate eos imbui & iſtitui melius erit. Nam aſſuetudo etiam, quæ dura alioqui viderentur faciet molliora, vt eleganter ait, *ὅτι ἐς αὐτὴν λυπηρὰ &c.*

ἐκ ἡλικίας δὲ ἴσως.] Adiungit Ariſtoteles nō tantū pueros aut adoleſcentes, ſed viros quoque omnem denique ætatem ſuis quamq; legibus & iſtitutis regendam & informandam, iſtitutionem per omnem ætatem & vitam pertinere debere. Nam eſi prima puerorum iſtitutio ad reliquam ætatem magnum adiumentum adfert, tamen quia & multæ poſtea corruptelæ aut deprauationes accidere poſſunt, & plerique neceſſitate potius & imperio, quam rationibus aut monitis regantur ac pareant: præſtat proſecto vt cuiq; ætati ſua ſint ſtudia & iſtituta, ſuæ leges. Quod idem præclare ſeruallæ veteres Athenienſes monet Iſocrates in *Areopagitico*. Quod idem ſeruat & Plato in *Rep. ſua: &c. in legibus.* & Ariſtoteles in *Politiciſ lib. 7. & 8. iſtituerat.* (perduxit vſque ad adoleſcentiā: reliqua perierunt.)

διὸ περὶ οἷον αἱ τιμὲς.] Confirmat propoſitum autoritate quorundam, Platonem intelligens in *Potagoræ lib. 12. de 11.* Nam eſſe. ait, qui legum ſcriptores ita ſe gerere velint, ita leges dare & ſcribere, vt nos quoque monuimus habita ratione perſonarum. Nam bonos quidem bonaq; indole præditos & bene iam educatos, rationibus ad virtutem & honeſtatem cohortandos eſſe. Apud hos hortationibus & monitis agendum, vt quibona educatione iā præparati, facile ſint obtemperaturi. Malos vero & improbos, ſiquidem ſanari poſſint & ad frugem reuocati, legibus ſeu imperijs & minis eo perducendos, ſin minus, morte afficiendos, & prorsus exterminandos, tanquam peſtes & morbos, inquit Plato in *Protagora*. Nam mortem horum ſolam eſſe medicinam inquit Plato *lib. 12. de 11.* Nam & medicos hoc ſeruare, vt partes corruptas amputent, aut præcidant, vel exurant, eleganter monet aliquoties Cic. eadem in re *lib. 1. offic. & 8. Philp* & imp. Auguſtus in oratione de *maritandis ordinibus* ſeu de vitando cælibatu apud Dionem *lib. 55.* Platonis igitur hæc legum partitiō, & diſſimilibus perſonis accommodatio priorem Ariſtotelis diſputationem confirmat. Eſi haud ſcio an Ariſtoteſi probetur, quod Plato voluit, cum bene educatis

educatis legum scriptores tantum hortationibus & monitiis agere. Nam legum vis & proprietates non est hortari sed imperare Hortationes sunt philosophorum: imperia, iussa, & verba legum scriptorum. Leges, inquit eleganter Seneca, sunt minis mixta præcepta, *epist. 95.* sed eadem de re in Politicis fortasse.

προνυμῶν.] Vetus interpres videtur legisse *προνυμῶν*, rectius Lambinus ex tribus libris veteribus *προνυμῶν*: ut referatur ad *ἐπιεικῶν*, quod iam explicauimus: bonos quia bonis moribus aut institutione præparatos seu *προνυμῶν*, id est ante ductos à *πρόδω*, ante educatos seu productos & prouectos, facile obtemperaturos, etiam monentibus tantum, non imperantibus.

ὁ δὲ νόμος πασι δέει.] Obseruandum elegans veterum dictum, eas esse pœnas constituendas seu eas molestias & dolores, qui prorsus ex diametro aduersentur voluptatibus ab improbis expetitis, ut pœnæ culpis non tantum sint pares quæ de re aliis, sed etiam similes. Nam hac ratione fiet, ut ab ijs culpis & voluptatibus magis deterreantur, ut Athenis olim fuit Raphanifinus: qui pecunia peccarit, pecunia mulctetur: qui corpore, mulctetur corpore. Sic olim Cyrum sanguinarium Tomyris Regina Scytharum capite Cyri in utrum sanguine plenum coniecto, sanguine puniuit: & Mithridates Romanos publicanos & fœneratores auro in os infuso.

εἰ δὲ δὴ καὶ δέει.] Iteratur ratio paullo supra allata, cur leges sint necessariae nimirum propter rectam institutionem, quam ex prioribus iam constat esse necessariam: si, inquit, ut vir bonus quis efficiatur, opus est institutione, necesse est, ut & puer bene educetur, & vir in ijsdem studiis perseueret, adeo ut nunquam ab honesto deflectat, neque sua sponte, neque aliorum minis aut metu: si inquam hæc viro bono sunt necessaria, ut sunt, ea autem non accidunt absque mente & vera ratione, eaque vim & necessitatem continente: efficitur, leges esse necessarias, ut quæ sint recta ea ratio & mens, vi & imperio iuncta. Non accidunt, inquit Aristot. neque obueniunt ea, id est, recte educari & ab honesto nunquam deflectere, virumque bonum effici absque tali mente &c. Sic enim hæc sunt vertenda [quæ pessime vertit Lambinus] *τῶν τε δὲ γίγνεται* &c. Hæc, inquit, accidunt iis, qui viuunt secundum mentem quandam & rectam rationem, eamque cum necessitate coniunctam id est, legem.

ἢ πόρῳ αἱ παλαιοὶ.] Occurrit Aristot. tacite quæstioni. Quid enim

enim, dicat fortasse aliquis, legibus sit opus. cum illud ipsum quod queritur, patrio iussu & priuato imperio effici possit? Respōdet Arist. paterna iussa non eam vim habere, quæ ad bonos efficiendos sit idonea, neque vilius hominis singularis, non patris tantum, sed matris, domini &c. nisi forte Regis, aut simili quidem potestate p̄diti, etsi alio nomine, vt Romæ Dictatoris, in Græcia αἰσχρομενῆται, de quo Aristoteles *lib. 4. Polit.* Sola igitur est lex quæ tantam vim habeat, quanta ad reprimendos improbos, & bonos efficiendos sit necessaria. Et hoc est, quod ait & Vlpian. *in lib. primo. ff. de iustit. & iure*, Iurisconsultos opera iuris & legum bonos efficere & metu pœnarum, & præmiorū exhortatione, qui locus etiam ad Platoniam illam distinctionem optime accommodari potest. Melius est igitur institutionem lege describi, quā homini priuato permitti, patri, marito, &c. *ὅς τὸν μὲν ἀνθρώπων.*] Alteram affert rationem, cur melius sit lege contineri institutionem, quam huic aut illi homini per mittere, quia hominum iussa & imperia plerique ægre feramus & detrectemus, propterea quod vel ab alio regi nolumus, vel odio aut amore eum huic aut illi plus minusue tribuere aut largiri, hunc aut illum grauius punire, existimemus: legis vero iussa, vt pote mediocria, & æquabilia, & cuius nullum sit vel odium, vel amor, in quenque facilius ferantur. Qua de re & præclare Aristoteles & copiose *in Polit. lib. 3. & initio libri primi Rhetoricorum.*

Ἐν μὲν δὲ τῇ.] Accommodat priorem disputationem ad vitam, quod in Politicis faciendū sæpe monuit, & exquirat seu commemorat de ciuitatib. sui rēponis, præter vnā Lacedæmoniorū, & alias fortasse paucas, in plerisque nullam fuisse institutionem seu educationem publicam seu communem, sed cyclopicam potius seu priuatam, qua quisque paterfamilias instar Cyclopium priuatim familiā suam, liberos & vxorem regeret & facienda præscriberet. Sic enim de cyclopi. Homerus *l. 8. q. & in Politicis* iterat Arist. *l. 1.* Xenophon quoque *initio l. 1. de Rep. Lacedæmoniorū* idem, quod hic Arist. agit. In cæteris quidē Græciæ ciuitatib. p̄ suo quemque arbitrato liberos educare, in sola Spartanā [Lacedæmone] pædiam esse communem & publicam, eamque omnium ætatum non puerorū tantum vt in alijs ciuitatibus Huius quoque rei causa Lacedæmonios laudat Arist. *lib. 8. Polit. cap. 1.* vbi luculente ostendit, institutionem, eamque communē ciuitatib. esse necessariā. Laudat & Persas Xenophō hoc nomine

namine *initio libri de Cyri institutione*. Apud maiores nostros veteres Germanos, etsi de Pædia & institutione communi nihil admodum certi comperitur, tamen ut nulla fuerit, eius loco sit hoc Taciti de illis Elogium: Apud eos plus valuisse bonos mores, quam apud alios bonos leges. Hodie neque in Germanico, neque in toto Christiano orbe vlla est communis disciplina & institutio, præterquam scholastica Narrat Isocrates & Athenis olim communem fuisse institutionem, eiusque utilitates exponit *in Areopagitico*.

ἔτι πρὸν μὲν ἔστι.] Adhuc exposuit de publica institutione, eam esse necessariam & utilissimam, tum propter imperium & vim maiorem, tum propter minorem invidiam, eademque quam paucis in locis esset recepta suo tempore: nunc de priuata institutione, eiusque cum publica comparatione & contentione. Monet initio optimam quidem esse communem institutionem, proximam, priuatam. Nam neglecta publica, suis quemque priuatim liberis & familiæ recte instituendæ, vel operam dare & adiuuare, vel certe velle & ita affectum esse debere ἢ περὶ αἰσθητικῶν καὶ, etsi forte vel infirmitate corporis aut alia qua re ipse impeditur, quo minus operam dare possit. Nam ita saltem affectus aliorum opera uti poterit, paedagogorum & œconomorum fidelium.

μάλιστα δ' αὖ τῆς τοῦ] Posset fortasse non incommode capitis huius pars altera de legum scribendi facultate & legum scriptoribus collocari, etsi proprie magis ac propius ea de re paulo infra videtur explicare, ut initio capitis dictum, τίς δ' αὖ τῶν βυλογράφων. Nam quæ usque ad illa hic explicantur, quâquam ad legum ferendarum facultatem non nihil etiam pertineant, tamen de publicæ & priuata institutionis comparatione maxime explicantur: nos utrunque sequamur: multum est acute & subtiliter videre in Aristotele ἀναλύσας:] Monuit modo, optimam esse publicam in Rep. institutionem, atque eam nosse & reperire οὗ ὅτι αὐτὸ δυνάμεθα. Hic igitur de potestate & facultate huius rei differere orditur Ergo ait posse hoc effici ab eo, qui facultatem legum scribendarum teneat. Rationem adiungit hanc, αὐτὸ μὲν ὅτι καὶ &c. de publica quidem institutione, quia legibus constituatur ac describatur, cura publicæ institutionis per leges, inquit, fit, & bona per bonas. Formula:

Si per leges describitur institutio publica & bona quidem per bonas, quod supra docuimus.

Ergo

Ergo legū scribendarū facultas & cognitio est necessaria.

Sive eæ leges sint scriptæ, siue non scriptæ, id est, mores seu studia & instituta, vt Lacedæmone scriptarum legū non erat vsus, omnia, etiam institutio & pædia, morib⁹ & institutis tenebatur, vt est apud Iustinianū, *sub Tit. de Iure naturali. gent. & civil.* Nihil refert, scriptæ sint leges, quæ proprie leges dici solent, an non scriptæ, quæ mores & instituta seu consuetudo. Nam vtriusq; generis eadem est vis & autoritas. Sic Magistratus in hac vrbe habent auctoritatem à Repub à plebe. Edictū, leges latæ habent auctoritatem à persona, à Magistratu. Apud Lacedæmonios, vt refert Plutarchus, fuerunt et leges scriptæ, ideo meo iudicio non recte Iustinianus. Ea de re agetur in Politicis, de scriptis & non scriptis legibus.

[*ὁ δὲν αὖ νομίζει Ἀλφειρεῖν.*] Hic demum propius accedit ad comparationem publicæ & priuatæ institutionis. Docuit supra publicam esse optimam, duabus de causis, & quia legum & maior est vis seu imperium, & minor inuidia, q̃ hominum, siue patris, &c. hic docet contra, priuatam videri meliorem, item duabus de causis, quarum posteriorē tamen refellit. Ergo vt modo de legibus, nihil referre, sint publicæ an priuatæ: ita hic initio adiungit & monet, nihil quoq; referre videri, vnus, legibus iis, an plures instituantur. Nam eandem esse paternorum iussuum domi, quam legum & studioꝝ seu institutorum in Repub. rationem, id est, eandem vim & auctoritatem, quin etiam patrum iussuum & præceptorum esse maiorem, aut certe iis magis parēri à liberis, quam legibus & institutis à ciuib⁹. Docet hoc duabus rationibus, *ἡ ἐν μὲλλον*, &c. prior est propter cognationē & sanguinis necessitudinē, qua fit, vt natura ipsa filius patri dicto sit audiens, vt filii parentibus sint *ὁ πατὴρ* natura. Sic enim legendum non *ὁ πατὴρ*, autoribus libris emendationibus & veteri translatione: Altera ratio, est propter beneficia *τὰς δωρεάς*, q̃ quanta sint patris in liberos, expositum est supra *lib. 9. in fin.* Gaudet aut quisq; facile bene de se meritis parēre. Ex his perspicuum est, esse & quandam priuatam institutionē, eamq; in patriis iussis & præceptis tanquam legibus consistere: deinde priuatam à publica differre, q̃ in priuata melius pareatur quam in publica, propter & cognationem & beneficia. Ceterū etsi hac parte magis pareatur patriis præceptis: tamen certum est maiorem esse vim & auctoritatem legum publicarum quam priuarum,

tarum, cum his libenter, propter beneficia & necessitudinem, illis etiam inuite sit parendum.

ἔτι δὲ καὶ ἀφ' ἑρῶν.] Altera ratio, qua item priuata institutio publicæ præstare videatur, quam diximus ab Arist. refelli. Differentia hæc est, quia publica est communis & κοινὴ, priuata singularis: illa vniuersæ ciuitatis & multorū, hæc vnius aut paucorum & familiæ. Cuius generis differentia & in aliis rebus & artibus reperitur. Nam & in medicina quædam noceat vniuersæ, vt febre laboranti, motus & ciborū copia: cui-dam tamen, id est, huic aut illi fortasse prodest, vel contra. Sic & in Politicis, omni sicario mortis pœna est proposita, quæ tamen interdum alicui conceditur, seu remittitur, propter tempora & attributa rerū seu personarum. Sic palæstræ magister, etsi sua habet præcepta cōmunia, tamen & discipulorū corporum rationem habet, vt non omnibus idem genus pugnæ palæstricæ cōmittat, robustiori pancratium, celeriori cursum.

ἔτι ἀφ' ἑρῶν δὲ δόξειεν.] Nūc ex priore differentia docet meliorem esse priuatam publicā institutione, quia sit accuratior & exquisitior. Rationē adiungit, μᾶλλον ὅδ' ἔστι, &c. quia rerum quisq; suarum maiore curam habet, vtpote magis vtilium & ad se pertinentiū. Quod egregie Arist. lib. 2. Polit. c. 2. Rerum priuatarum, inquit, μᾶλλον φροντίζουσιν, publicarū & communium ἢ τῶν. Quare cū publica institutio sit cōmunis: priuata autē sit sua cuiusq; & propria, merito & in hac maior, quam in illa, cura ponitur, eaque re hæc quam illa est accuratior & exquisitior, præstantior deniq; & melior.

ἀλλ' ἐπιμελητέον.] Refellit priorem rationem. Nam singularem institutionem absq; communi & publica vix posse consistere, & ex communi prorsus pendere, & ex ea tanquam principio cognoscendam, quod vt intelligatur, docet exemplo cæterarum artium & scientiarum, hunc in modum:

Omnes, inquit, scientia, in rebus vniuersis cernuntur, sunt rerum τῶν κοινῶν.

Ergo & legum facultas ex rebus vniuersis erit spectanda & cognoscenda.

Antecedens explicauimus supra lib. 1. cap. 6. in fi. de quo & insignis est locus apud Arist. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ illo lib. 10. &c. Rationes antecedentis sunt duæ: prior, quia res singulæ sunt infinitæ, quatuor nulla est scientia, quam supra attulimus lib. 1. c. 6. Altera in Metaph. ab Arist. allata, quia res singulæ sunt incertæ

incertæ propter materiam in horas mutantē. Quārū rerū incertatū & mutabilem est opinio, non scientia, vt supra *lib. 6.* explicatum. Res enim singulares cognoscuntur ex materia. Quemadmodū igitur aliæ oēs scientiæ in rebus vniuersis & vniuerso genere: ita & hæc politica cernitur, eaq; propter, vt in aliis artibus, ei qui rerū vel hominum singulorū curam rectam gerere, vel operam præstare velit, necessariū & vtilissimū est, prius vniuersum genus nosse, & ad huius velut normā res singulas accommodare: ita & in Politica eiusq; parte Nomo-thetica etiam priuatæ institutioni vtilis erit & necessaria cognitio cōmunis & publicæ, scientia deniq; vniuersa politica, *& plur. anim.*] Modo docuit vniuersi generis cognitionem etiam rebus singulis esse necessariam. An ergo, dicet aliquis, sola rerū singularū cognitione nihil effici poterit? nullamne ad rem ea est vtilis, nihilq; per se ipsa potest. Huic quæstioni occurrens Arist. ait, posse quidem etiam recte quid fieri hac singulari cognitione, & vnū aliquem singularem curari posse solo vsu, etiam absque scientia generis vniuersi, ab eo qui studiose eius, cuius curam gerat, naturam & singula momenta diligenter explorarit. Argumēto sunt medici quidam, qui, quia se ipsi optime norint longo tempore id consecuti, sibi medicinam recte facere & curare possunt, alios non item. Itaque affert aliquid hæc singularis cognitio, quæ tamen peritia potius quam scientia dici debeat. Nam si plene & perfecte artem, aut scientiam quis assequi velit, eum oportet ad genus vsq; vniuersum progredi, vt in quo solo posita sit scientia.

περὶ τῆς αἰτίας τῆς νομοθετικῆς.] Hoc tandem loco de legum facultate & scriptoribus diligentius differit iteratis initio prioribus, cur ei qui siue multos siue paucos bonos beatosq; reddere velit cognoscenda sit legum scientia, legumq; peritus is esse debeat. Rationem supra expositam iterat, quia legibus boni efficiantur. Sed enim dicet aliquis legum scientiam rem esse facilem, quæq; longa disputatione non egeat. Respondet Aristot. non esse cuiusuis, eū quem quis sumpsit erudiendū & virtutibus bonisq; moribus imbuendū, id præstare, sed scientis potius & periti, exemplo cæterarum artium & curationū. Nam neq; domum, nisi peritus œconomus & prudens dispensator, neq; nauē, nisi callidus & sapiens gubernator, neq; valetudinē, nisi peritus medicus, bene curare solet. Neq; igitur & viros bonos, nisi peritus efficiet, non quis aut rudis, sed doctus & legum

peritus. Ex his omnibus perspicuum est, legum scientiam, ut leges ipsas, de quibus supra bonis beatisque reddendis esse necessariam.

ἀπὸ τῶν μὲν τῶν.] Expósito legum scientiam esse necessariam: adiūgit unde ea sit petenda, & qua via ac ratione. Docet autem de causa efficiēte Nomotheticā, id est, de autoribus & aliis eo pertinentibus adiumentis ac rationibus, idq; permixtū & cōfūse. Summa disputationis hæc est; Nomo: heticam partim vſu, partim ratione, id est, de libris cōparari. Libri autem, quia vel nulli à peritis, vel indocti ab imperitis ad suam vſque ætatem essent scripti, hac ratione permotum se ait Aristoteles, ut diligentius de hac politicæ parte conscribat.

ἀπὸ τῶν μὲν τῶν.] Quæstionis modo, ut sæpe alias, exponit propositū, quod est de autoribus & unde petenda sit Nomothetica. An, inquit, à politicis seu Rerumpub. administratoribus, ciuitatum principibus, cuius generis sua ætate Athenis erat Demosthenes, Æschines, &c. olim Themistocles, Pericles, Nicias, Aristides, &c. An ab his, inquit? Resp. videri, ab his petendam, quia nomothetica politicæ, a qua politici illi nomen habent, sit pars, ut supra explicauimus *lib. 6. cap. 8.* Contra ostendit, ab his eam peti non posse, q; politicæ aliud sit ingenium & natura, quam cæterarū artium. Nam cæteras quidem artes eosdem docere & exercere, politicam nō item. De aliis artibus certum, de politica ita docet & ostendit. Nā hanc exerceri à politicis, doceri à sophistis. Sophistas autē ea ætate politicę doctores fuisse, testes sunt, Plato *multis in locis*, & Isocrates *in oratione aduersus sophistas*: qui tamen Reipubl. nullam partem ipsi attingebant. Verum de his paulo infra latius. De politicis eos non docuisse, neque scripsisse de Politica, eſi ex historiis est notū, & ætate ea perspicuum: tamen ostendit Arist. duobus signis, quibus hoc maxime agit, ut doceat, eos non tam scientia, q̃ vſu fuisse politicos, ut & Cic. de Ictis, in *Bruto*. *Iuris quidem vſum apud Scauolam, multosq; veteres Iurisconsultos fuisse scientiam in vno Seruio Sulpicio.* Prior ratio, quia si scientiam tenerēt, certe de re præclarissima potius vel scriberent, vel docerent, quam de rebus leuioribus. Nam exrabant Politicorum Clisthenis, Thucydidis, Periclis, Critæ, Alcibiadis, Epaminondæ orationes in Iudiciis, in senatu pro concione habitæ, [apud populum] orationes, inquit Aristor. scribebant, de politica non item Ergo nesciebant. Nam si sci-

uissent,

uissent, potius de rebus politicis, quam orationes scriptitassent, cum rerū politicarū scriptio orationibus multo sit præstantior, de qua re mox. Altera ratio, qua doceat, politicos fuisse indoctos, etsi peritos nō negat [doctus qui habet scientiam, nouit methodo aliquid docere; qui tantū habet vsum, peritiam, nō potest aliū docere,] quia si docti essent, certeliberos suos & amicissimos scientiam pulcherrimam docerēt. Atqui neq; liberos, neq; amicos, vllus vnquā politicus, reddidit politicos. Quo nomine Plato grauissime multisq; in locis omnes Politicos reprehendit, in *Euthydemo*, in *sophistis*, in *Alcibiade*, &c. clarum est igitur, politicos comparasse quidem sibi facultatē quandam politicam, sed peritiam potius quam scientiam, vfu non ratione: eaq; propter mirū non est, si neq; libros scribere, neq; alios docere indocti ipsi potuerint.

ἐμὴν μὲν ποῖς] Occurrit tacitæ quæstioni. Quid ergo, dicet aliquis, nihilne vsum ad politicam prodest? Resp. Aristor. se in politicis non culpate vsum, sed inscientiam. Nam vsum ipsi scientiæ consequendæ magnum adferre adiumentum, q̄ solo vfu & consuetudine politicorū efficiantur politici, ēt absque præceptis. Quemadmodum & olim I. C. non ex schola, sed ex foro & consuetudine I. C. prodiisse narrat Cic. *li. 1. de orat.* scholæ posterius extiterūt, teste & Pomponio in *l. 2. ff. de orig. iur.* [olim nec ius, nec philosophia docebatur in scholis.] Itaq; ei, qui hanc scientiam assequi velit, vsum quoq; est necessarius. Nam vt in aliis scientiis, ita & in Politica, eiusque partibus, Nomothetica & Iurisprudentia, vsum maxime est necessarius. Hinc & eleganter Galenus, medicinam duobus cruribus niti, vfu & cognitione, dicere solet.

τῶν δὲ σοφιστῶν.] Postquam docuit, Politicos, quorū tamen proprium id sit munus, quia vfu potius q̄ ratione sint politici, aliis eam ratione explicatam tradere non posse. Nunc de sophistis, quos quidē & hic & paulo supra monuit se pro doctoribus politicæ gerere, hoc suscipere & profiteri, sed hoc tamen & ipsos non tenere rationem docendi politicam, longissime à docendo esse remotos, quantūuis id sibi arrogent, q̄ eleganter Arist. *νόμῳ τῆς διδασκαλίας*, de qua particula supra *lib. 3. cap. 8.* sophistas aut malos esse politicæ doctores & magistros, hac ratione, quia ne ipsam quidem politicæ vim & naturam norint & teneant. Formula:

Quam quis norit artem, eam alios docere potest.

At sophista politicam ignorant.

Ergo eam alios docere non possunt.

Assumptionem (nam propositio per se nota omittitur) quā diximus, sophistas non nosse politicam, siue, ut loquitur Aristot. quid ea sit, quibusve in rebus posita, tanquam in materia & strato ostēdit tribus his signis. Primum, quia politicam cum arte dicendi confundant, & eandē faciant. Omni namque etate oratores (quorū magistri erant sophistæ, i. Rhetores) se vendidisse pro politicis, sibiq; arrogasse scientiam politicam, atq; adeo artē dicendi dicere consueisse nihil esse aliud, q̄ veram politicam, testes sunt Plato, multis in locis, Isoerat. in *sophistis*. Arist. quoq; *init. lib. 1. Rhet.* Cic. *li. 1. de orat. aliūq; in locis*, & latissime Aristides in *orationib. aduersus oratores*. Ex qua scientiarum confusione & perturbatione, argumentum hoc loco capit Arist. sophistas non satis tenuisse earū vim & naturam: & *init. lib. 1. Rhet.* ait hoc facere oratores partim inscientia, partim arrogantia. Deinde, quia nonnulli politicam et detēriorem Rhetorica faciunt, humiliorem, leuiorem, cū sine vlla dubitatione, inter artes practicas principatum teneat, etiam rei militari antecellat: ut inquit supra *lib. 1. cap. 1.* Certe & Protagoras apud Platonem artem dicendi cæteris omnibus præstare ait. Postremo, quia arbitrentur, Politicam ex commentariis facile parari posse, de qua tertia ratione accuratius explicatur. Sciendū sophistas, cū reprehenderentur, cur politicam, cuius nullum haberent vsum, tamen profiteretur, & docendam susceperent, huic reprehensioni ita solitos occurrere. Nam cōquirere se & colligere multos libros politicos de Re-pub. & legibus scriptos, aut certe multarū, ciuitatum leges & instituta, ex quibus ita conductis, & in vnū locum collectis, se excerpere & eligere optimas quasq; leges & instituta, eaq; cum auditoribus & discipulis communicare. Ea autem colligere, & ex collectis optima quæque excerpere, rem esse facilem. Aristoteles & hoc tertium sophistarum ignorantie argumentum adferens, docet, rem eam non esse facilem, sed difficilissimam, hac ratione, quia absque iudicio exquisito ea præstari nequeat. Facile quidem esse colligere, sed collecta diiudicare, & optima seligere non esse cuiusuis, sed iudicio de his rebus accurato præditi. Quod confirmat exemplo Musicæ. Nam & in hac, nisi iudicio præditus & peritus, quantumuis multos cantores quis habeat vel audiat, tamen de harmonia

& con-

& contentu, seu de discordia, recte existimare non poterit. Itaq; collectio quidem legum est facilis, dilectus seu ecloga difficilima, vt cui iudicium sit necessarium. Sed iudicium asst oportet. Ergo & vsus seu peritia *μετρησία*. Nam vsu, in rebus maxime politicis, iudicium comparari solet, in vsu, mentis illa acies & oculus positus est, inquit Aristoteles supra *lib. 6. cap. 7. & 11.* Formula:

Vsu periti de rebus recte iudicant, seu opera quaque recte an perperam sint perfecta, ab vsu peritis diiudicari potest, ab his solis cernitur.

Atqui leges sunt opera ciuilia & politica.

Ergo de legibus, quae bona, quae mala, quae optima, existimabit nō imperitus, sed vsu peritus, nō is, q. ex cōmentariis dūtaxat sapit, sed qui in reb. ipsis iā sit versatus.

De propositione iam nonnihil dictum & supra *li. 1. cap. 3.* eam confirmat hoc loco Arist. exemplo Musicz & artis pingendi. de qua pingendi arte extat elegantissimus locus huic prorsus pertinens apud Cic. *lib. 2. artis veteris, i. de inuentio. in prafat.*

De assumptione, οἱ δὲ νόμοι, &c. res est certa, etsi de ea grauissime laborat Plato in *Politico*, vt reperiat opus Politici; Nā & supra *lib. 2. & lib. 6.* docuimus, politici finem & scopū esse *δυσπολίαν*, bonam legum & iuris descriptionem. Ex his perspicuum est, grauiter hallucinari sophistas, qui ex commentariis aut legibus ciuitatum in vnum conductis, legum scientiam parari posse existimarint. Confirmat idem Arist. exemplo medicorum. Nam neq; hos ex libris & cōmentariis effici, sed vsu. reperiri quidē nonnullos, qui teneant medicamentorum genera, & quæ, quibus, quando præbenda, qui tñ, quia vsū nullū habeant, medicinam facere nō possint: nā peritis tñ & vsū habentibus ea esse vtilia, aliis nō item. Itaq; vt de collectionib⁹ & eclogis tandē concludat Arist. *ἵσται ἐν τῷ τῷ νόμῳ* ait, esse quidē eam rem vsuperitis & iudicio ad seligēdum præditis perutilē, sed imperitis nequaquā, vtpote iudicii expertibus, nisi, inquit, forte vel casu, his colligēdis iudiciū sibi pariant, i. ad iudicandum opus est habitu, qui vsu cōparatur, interdum tñ casu & forte ēt bene iudicat, quamuis habitum vsu sibi nondum cōpararit. Verissime igitur hæc legū collectio nullum adfert iudicium, nisi fortuitum. Neq; tñ planē est inutilis. Nā aptiores & intelligentiores eos, qui his rebus colligēdis dant operam, efficit, & hoc est quod ait, *δυσπολίαν*

de eis. Ex quibus omnibus iam perspicuum, in vſu ad cognoscendam politicam plurimum eſſe poſitum, in collectis legibus aut institutis parum: In libris tamen & ſcriptis præclaris, vt Platonis, Ariſtoteliſ, Ciceronis plurimum, vt pote à viris & doctis, & vſu peritis, editis & conſcriptis, magno cū iudicio. Habet tamen & ea collectio ſuam vtilitatem, maxime apud iudicio præditos. Quare & hoc adiumento vſus eſt ipſe Ariſt. qui 158 ciuitatum leges & instituta collegit, teſte Cic. *lib. 5. de fin.* & Laertio. Eſt & vſum habuit non mediocrem, qui octo annos in Regia Philippi ſit verſatus, & Stagiritis ciuibz ſuis leges dederit. Hac ratione & via vſus eſt & Cic. in componenda arte & rhetorica exemplo Zeuxis pictoris, qua de re *init. lib. 2. vet. Rhetorices*. Vſus eſt & Vegetius in componenda re militari, opẽ commentariorum veterum, Catonis, Auguſti, Hadriani. Vſus & eadem ratione eſt præſtantiffimus Heraclides, cuius etiam nunc extanteclogæ 42 ciuitatum.

περὶ πολιτικῶν βιβλ. 10. c. 1.] Hic tandẽ aperit Ariſt. conſilii ſui cauſam, cur ipſe de legum ſcientia conſcribat, nimirũ quia veterũ nemo de ea ſcripſerit, & ſophiſtæ perperam plane doceant, cuius tamẽ ad bene beateque viuendum, vtiliſſima & plane neceſſaria ſit cognitio, vt ſupra oſtẽdimus. Dicit aliquis Platonẽ iam hæc de re ſcripſiſſe. Reſponderi poteſt, ne Platonem quidẽ recte ſcripſiſſe, quẽ ſæpe in libris Politicorũ reprehendit Ariſt. Hæc ergo eſt cauſa, cur Ariſt. de legibus ſcribendum ſibi exiſtimant. Quin etiam adiūgit, melius ſe facturum, ſi nõ tantum de legibus, ſed de magiſtratibus, ſenatu, iudiciis, diſciplina, de tota deniq; Repub. explicet, vt tota vndiq; philoſophia humana tandem perficiatur, quem Ariſt. in his libris Ethicorum & Politicorum finem & ſcopum eſſe oſtẽdimus ſupra *lib. 1.* Omnis namq; philoſophia partim eſt diuina, partim humana, omiſſa aliſque libris reſeruata illa, hæc tota: cuius duæ ſummæ ſunt partes, vna de moribus, altera de legibus, toto hoc opere Ethicorum & Politicorum abſoluitur.

περὶ πολιτικῶν βιβλ. 10. c. 2.] Breuem adfert Epitomen & partitionem Politicorum, eſt non ſatis exquiſitam, trimembrem. Primum namq; ſe expoſiturum ait, ſingulas aliorum de ciuitatum ratione ſententias, vt *lib. 2.* Deinde, de cauſis ſalutis & interitus Rerum pub. vt *lib. 5.* Poſtremo de optimo Reipublicæ ſtatu & genere, vt *lib. 7. 8.* & reliquis, qui interierunt, &c.

FINIS LIBRI X.

ELEN-

ELENCHVS RE- RVM, VERBORVM ET SEN- TENTIARVM HISCE IN D. OBERTI GIPHANII Commentarijs ad Decem Aristote- lis Ethicorum libros contentarum copio- sus, & Alphabeti ordine digestus,

A.

A Edicatio est liberorum à familia reiectio & alienatio, Gracis visitata, Romarior. 704. huius exemplū est apud Valeriū Max. 704. & seq.	Actio libera est come habitus bene affecti tanquam umbra 612
Abraham turpitudinem mentitus est metu mortis 159	Actiones honesta sui natura sunt iucunda 65
Abstracti ratio qua est, eademmet concreti secundum Grāmatics. 281. eadem & coniugatorum natura secundum dialecticos 281	Actiones voluptate amplificatur & augentur 795
Accipere iniuriam est perpeti quid contra voluntatem. 449.	Actiones ex ratione dicuntur voluntaria 748
Actionis nomē commune est. 9.	Actiones pura, qua dicuntur. 799
Actiones ciuiles sunt publica & priuata, & quanam. 351. in publicis politica & legislatio, in priuatis ius ciuile 351	Acumen & ingenium est vis quadam rationis & mentis. 518. hoc natura comparatur, prudentia vsu, & est pars quadam prudentia & velut inchoatio 518
Actionum humanarū & virtutum omnium causa efficiens qua. 355. huius causa genera sunt septem & qua 153	Acuti qui dicuntur 580
Actionū sensus & mentis multi sunt gradus 790	Adiumenta & via, quib. virtus paratur, qua 827
Actionis principium est deliberationis finis 188	Adolescens contemplari incipiens non est beatus 816
	Adolescentibus qua virtutes conueniunt 209
	Adolescentes natura magis liberales sunt quam senes 259
	Edificatio est ortus ipsius domus 597
	Equale vt est interiectum inter 5

I N D E X.

per minus & maius: sic me- dium quoque duobus extre- mis	135	lia ciuis	961
Æqualis aequalem amat	690	Aliud est ignorantia quid face- re, aliud ignorantem	110
Æqualitas amicitia parēs ma- ter	629	Aliud est iniuriā facere, aliud rem facere iniustam	426
Æqualitas est prima pars equi- tatis. 355. huius exempla qua	356	Alterum alterius ope necesse est	827
Æqualitatis Arithmetica & Geometrica genera qua	362	Altrix, animi pars est homini cum alijs cōmunis. 86. in so- mnis non quiescit, sed maxi- me viget	86
& seq. qua & Deus in mo- liendo mundo vsus	363	Altrix, sentiens & intelligens sunt animi partes	789
Æqualitas est medietas qua- dam inter nimium & pa- rum	116	Amare quid est	644
Æqualitas Analogica seu Geo- metrica in iure maxime spe- ctari solet	604	Amare est quadam actio, ama- ri vero perperissio	608
Æquitas est, quod ratio natu- ralis desiderat	442	Amicitia in aduersis qua, & qua in prosperis. 766. & seq. in hac tria maxime spectā- da & qua	768
Æquitatis nomen plures habet notiones. 433. nulla æquitas est scripta	435	Amicitia ciuilis ex facto diju- dicatur, moralis ex consilio.	391
Æquitas legem subsequitur, & est quasi legis exceptio. 438. hac est ipsarum legum bona fides	441	Amicitia finis quis	752
Æquitas idem valet, quod æ- qualitas. 355. dicitur amici- tia mater. 355 cōmunis parēs iuris & amicitia	355	Amicitia Aristocratica inier improbos cōiuges non semper seruatur, & in Anglia	682
Ætas flor ns ex venustate non perficitur	791	Amicitia in societate & com- munitate versatur	674
Affinitas inter formas rerū & actiones qua	52	Amicitia est concordia quadā. 756. Differētia inter veram & ciuilem	736
Alcibiadis & Epaminōda for- titudo erat dissimilis & cur.	120	Amicitia ad vitā maxime ne- cessaria & cur	625
Alia est virtus magistratus, a-		Amicitia definitio secundū Ci- ceron.	769
		Amicitia locus ubiq; esse potest 636. hac qui digni	645
		Amicitia voluptatem iūctam habet	755
		Ami-	

INDEX.

Amicitia definitio qua. 635. hac est perspicua, benevolentia vero obscura & occulta 636	quam 672	Amico saepe plus quam sibi tri- buendum, quando & in qui- bus 721
Amicitias mediocres habere o- portet 761	Amici non tantū est bene velle, sed & benefacere 636	Amicus in amore respondere debet 637
Amicus certus in re incerta cer- nitur 766	Amor est species obseruantia & honoris 667	Amor est quadā appetitio 634
Amicorum vsus in rebus secū- dis nullus, sed in aduersis 72	An plus tribuens, an vero ca- piens iniuriam facit. 423.	Quis an sibi ipse iniuriam facere possit 423
Amicus alter ipse 689	Anabaptistarum error de bo- norum communicatione ad imitationem olim Christia- norum 364	Analogia omnis est aequalitas, sed non contra 365
Amicus amico est Deus 666	Analogia inter partes & totū qua 688	Aspicias nomen ambiguum 13
Amici propriū est beneficiū a- micum prosequi. 766. horum differentia qua in aduersis & prosperis. 766. & seq. ho- rū praesentia est iucunda 767	An aquū & homine Christia- no dignum aliquem in ius trahere 721	Anima est rationis particeps vel experts 516
Amicorū multitudinis modus quidam esse debet, non secus atq; ciuitatis 763	Amico egeno etiam nō roganti opem ferre debemus 768	Anima ratione pradita est pra- ctica & theorica. 52. vsus huius partitionis qui 53
Amici vita eo suauior viro bo- no, quo magis sentiatur 760	Amici vita eo suauior viro bo- no, quo magis sentiatur 760	Animantium perfectio est sen- sum acumen 795
ex conuictu cognoscuntur & explorantur. 760. horum cō- uictus qua in re positus esse debeat. 760. hi sunt in nu- mero expetendarum, bona- rum & iucundarum 761	Amicum inuare honestum est, sed malis artib. non itē. 502	Animus & homo principium politicum efficiens 453
Amici tot sunt, quot una vi- uere possunt 763	Amici tot sunt, quot una vi- uere possunt 763	in Animo tria sunt, & qñā 110
Amicorum tria sunt genera & quam. 753. natura sunt iucundi 755	Amicorum vsus quis & qualis 766	Animi partes vera qua dicuntur 85. qua harum vis, & cur hominis propria 85
Amicorum omnia sunt cōmu- munia. 672. horum genera		Appe-

I N D E X.

Appetituum genera tria sunt & quanam	333	& quanam illa	20
Appetitus in homine sunt tria genera, & quanam	174	Arrogans & gloriosus, quomodo differunt	316
Arborum perfectio est fecunditas	794	Arrogantia genera qua sunt.	337
Archelaus dicit iusta reuera nulla esse, sed tantum opinione	23	Ars & institutio quod natura deest, supplere debet	45
Architectura, huic quam deseruiunt. 10. Item quam artequestri, qua medicina, qua textoria	10	Artes quadam sunt dominae, alia serua & famula	523
Artis adificandi actio est ipsa adificatio, opus est domus.	10	Artes & scientia obuiione & atate pereunt	476
Aritmetica & Geometrica proportio hic obseruanda. 338. seqq. & quanam illa. 339. & seqq.		Artis notio qua est multiplex. eius definitio qua. 465. hac quid a veris scientijs differat	468
Aristoteles contra Philip. Melanth. principia natura non esse insita nobis, sed aptitudinem percipiendi tantum ait	520	Artes non pertinet ad opera & munera 609. ha non sunt actionum sicut voluptas. 609. artes voluptatum qua	609
Aristoteli mens est in disputationibus grauioribus primū quarere, & controuersiam proponere, postea tādē explicare	514	Artes & virtutes non naturae sed faciendo comparantur. 105. harum affinitas qua	105
Aristot. utitur numero multitudinis pro singulari. 21. & genus sapius p genere usurpat	21	Artium tractandarū ratio est exquisita & popularis	16
Aristotelis opera sunt bipartita & quanam	85	Asinus ex stramento voluptatem capit	801
Aristoteles Platanem vocat amicum suum	5	Assentator quisnam dicitur.	667
Aristoteles tractationem beatitudinis tribuit 3. scientiis,		Auaritia genera varia & qua. 267. hac liberalitati contraria	269
		Auarus nisi cum moritur, nihil recte facit. 266. hic in nullū bonus, in se pessimus est	66
		Audacia ignauia simpliciter & absolute contraria est, fortitudini aliquo modo	135
		Audacia ignauia est contraria	611
		Auditori politica necessaria admodum	

I N D E X.

<i>modum physica cognitio</i>	27	<i>norum laudabilium, seu ho-</i>	
<i>Auripexia latine quod satis,</i>		<i>noratorum</i>	80. quod hac nō
<i>barbare sufficientia, gallice</i>		<i>sit ex genere laudabilium,</i>	
<i>contentamentum</i>	811	<i>quam rationes</i>	80
<i>Authoris commentariorum re-</i>		<i>Beatitudo est comes & effectus</i>	
<i>prehensio in Philip. Melan-</i>		<i>actionis virtuti congruentis</i>	
<i>thon. quod in epitome Ehi-</i>			799
<i>ces omnia confuderit</i>	366	<i>Beatitudinem vulgus ponit in</i>	
<i>Author commentariorum dicit</i>		<i>rebus sensui subiectis</i>	28
<i>Politica esse mutila, Ethica</i>		<i>Beato an amicis opus sit</i>	754
<i>vero integra</i>	6	<i>Beatus dicitur bene agere, ut</i>	
<i>Author Commentariorum vi-</i>		<i>bene vivere</i>	63
<i>dit 9. versiones in Aristote-</i>		<i>Beluarum genera varia sunt.</i>	
<i>lis Ethica. 4. & quamam. i-</i>			569
<i>bid.</i>		<i>Bene consultare prudentis est</i>	
<i>Author Ethica diuidit in 3. ca-</i>		<i>summum officium</i>	486
<i>pita & qua 6. in prooemio 3.</i>		<i>Benefacere est quidem magni-</i>	
<i>agit & qua 6. tractationem</i>		<i>fici & factū quoddam eius,</i>	
<i>in 2. partes diuidit</i>	6	<i>sed non materia</i>	285
<i>B.</i>		<i>Benefacta male locata teste en-</i>	
<i>Beata vita non est in actionib.</i>		<i>no, malefacta dicuntur</i>	257
<i>ludicrii. 805. non in habitu,</i>		<i>Benefacta sunt perpetua</i>	742
<i>sed actione</i>	808	<i>Beneficentia genera sunt pecu-</i>	
<i>Beatitudo virtute efficitur, &</i>		<i>nia & opera. 293. Exempla</i>	
<i>est actio ex vniuersa virtu-</i>		<i>eius qua</i>	294
<i>te manans</i>	315	<i>Beneficentia parentum erga li-</i>	
<i>Beatitudinis epitheton non est</i>		<i>beros maior est, quam regum</i>	
<i>laudabile, sed honoratum.</i>		<i>erga suos</i>	682
<i>822. & seq hac an sit contē</i>		<i>Beneficium dare difficilius est</i>	
<i>platio quadam</i>	823	<i>quam accipere</i>	743
<i>Beatitudinis propria omnia sunt</i>		<i>Beniuolentia est principium &</i>	
<i>perfecta</i>	816	<i>pons amicitia. 733. dicitur</i>	
<i>Beatitudo est finita & perfecta</i>		<i>etiam ignaua quadam ami-</i>	
<i>77. cur ea ad mortuum de-</i>		<i>citia</i>	733
<i>manet, rationes qua</i>	78	<i>Beniuolus quis & qua cupit.</i>	
<i>Beatitudinis causa quamam.</i>			732
	68	<i>Benignitas non debet esse maior</i>	
<i>Beatitudo est principium vita</i>		<i>teste Cicerone, quam facul-</i>	
<i>& scientia politica</i>	60	<i>tates</i>	239
<i>Beatitudo an sit ex genere bo-</i>		<i>Bicua, dicuntur, qua natura</i>	
		<i>sint</i>	

I N D E X.

<i>sunt contraria</i>	36	<i>stoteles</i>	6
<i>Bis dat, qui cito dat</i>	257	<i>Castigatio & animaduersio est</i>	
<i>Blandi qui dicuntur</i>	310	<i>curatio quadam</i>	302
<i>Bona vulgo qua dicuntur</i>	132	<i>Cato dicit nihil absurdius esse,</i>	
<i>Bonis omnia sunt optima & bo-</i>		<i>quam plus viatici querere,</i>	
<i>na</i>	432	<i>ubi minus via restat</i>	267
<i>Bona propter aliud seu propter</i>		<i>Causa beatitudinis est virtus</i>	
<i>illa per se, qua dicuntur</i>	42	<i>& disciplina, non fortuna.</i>	
<i>Bona quo notiora, eo incundio-</i>			69
<i>ra sunt</i>	759	<i>Causa nō mutata, manet idem</i>	
<i>Bonorum appellatione qua con-</i>		<i>effectus</i>	792
<i>tineantur</i>	24	<i>Causa fraterna amicitia qua-</i>	
<i>Bona sunt diuina & humana,</i>		<i>nam</i>	688
<i>diuina vocantur virtutes,</i>		<i>Celeritas omnis consilij inimi-</i>	
<i>humana corporis & fortuna</i>		<i>ca est</i>	500
<i>bona reliqua. 29. Bona quo</i>		<i>Charitatem qua magno, quā quā</i>	
<i>communiora, eo sunt prāstā-</i>		<i>paruo labore parantur, & sti-</i>	
<i>tiora. 19. bonum humanū est</i>		<i>mantur. 741. & difficiliora.</i>	
<i>vnus hominis; politica ve-</i>			743
<i>ro ciuitatis</i>	19	<i>Charitas non querit, qua sua</i>	
<i>Bonum in quātitate est medio-</i>		<i>sunt</i>	636
<i>critas, in collatione honor</i>		<i>Charondas fuit antiquus le-</i>	
<i>magistratus, diuitia & bona</i>		<i>gislator</i>	711
<i>utilia, concordia</i>	38	<i>Christianorū ludus in hac vi-</i>	
<i>Bonum commune quodnam est</i>		<i>ta qui</i>	158
<i>44. humana sunt vniuersa-</i>		<i>Cicero legē naturā vocat prin-</i>	
<i>lia vel singularia. 44. vni-</i>		<i>cipem</i>	427
<i>uersalia qua dicuntur</i>	44	<i>Ciceronis liber Hortensius Phi-</i>	
<i>Bonum tot modis dicitur, quot</i>		<i>losophicus perijt</i>	821
<i>id quod est. 38. bonum in o-</i>		<i>Cicero ait multos medios salis</i>	
<i>mnis categoria est. 38. iustum</i>		<i>simul esse edendos, ut munus</i>	
<i>est Deus & mens, in quali-</i>		<i>amicitia sit expletum</i>	646
<i>tate artes, scientia & virtu-</i>		<i>Cicero imprudentiam vocat,</i>	
<i>tes</i>	38	<i>iuris ciuilis fere ignorātiā.</i>	
<i>Bonus vir quis dicatur</i>	751		162
<i>Brutus est autor libertatis Ro-</i>		<i>Cicero dicit vocabulum beati-</i>	
<i>mana</i>	157	<i>tudinis esse asperius</i>	28
C.		<i>Cicero cū Stoicis verecundiam</i>	
<i>Capita Ethicorum diuidit in</i>		<i>esse putauit</i>	327
<i>4. partes, & quānam Ari-</i>		<i>Cicero virtutum semina vocat</i>	
		<i>lumi-</i>	

I N D E X.

lumina natura	92	Coniunctio studiorum & vo-	
Cicero legis nomen à dilectu de-		luntatum verissima amici-	
ducit	400	tia nota est	722
Ciuitates concordia continen-		Consuetudo & longi temporis	
tur, discordia euertuntur.		periclitatio necessaria est ve-	
628. Concordia est tantum		ra amicitia. 656. hac est bi-	
ciuilis amicitia, non omnes		membris. 659. & quid de	
teste Aristotele. 736. eius di-		potentibus amicis statuen-	
uisio qua	737	dum	658
Ciuium modus aliquis esse de-		Cōsiliū in quibus rebus ver-	
bet, & qui numerus	763	sat. 176. non est voluntas,	
Ciui, Lacedamone & Roma o-		& quid sit	177
pificium exercere phibitum		Contemplatio est mentis & a-	
erat	17	ctio omnium praestantissima.	
Clementia legi & iuri directe		809. in contemplando minor	
repugnat	438	labor quam in agendo. 809.	
Cognitionis amicitia magis est		contemplatio intra se verti-	
ex sanguine & necessitudi-		tur, actio regitur occasioni-	
ne: sodalium vero ex morum		bus	809
similitudine & studiorum		Continentia est virtus imper-	
aqualium	686	fecta	87
Colligere quidem facile est, sed		Continentia an sit virtus	329
collecta diiudicare, & opti-		Continentia est res difficilima	
ma seligere difficilimum	839	& praeclarissima. 536. eius	
Colloquia praua corrumpunt		proprium quodnam	536
bonos mores	93	Cōtractus dicitur synallagma,	
Comis quis dicatur	312	ex quo obligatio oritur. 351.	
Communitas omnis vel rei est,		& quid	351
vel nominis	43	Contractuum bona fides est di-	
Comparatio vitae theoretica &		ctorum & factorum nostro-	
practica	816	rum quadam aequitas	441
Concordia inter probos qua, &		Contraria contrarijs sunt uti-	
qualis inter improbos & an		lia	670
diuturna	737	Contraria sunt medium & ex-	
Condimenta ciborum si multa		trema, vel nimium & pa-	
adsundantur, ingrata sunt,		rum	127
si aspergantur, iucunda &		Contrariorum contraria est de-	
grata	762	finitio	49
Coniugum amicitia vera est		Conuictus est norma multitu-	
naturalis	692	dinis	764
		Cor	

I N D E X.

Corporis voluptates sunt innumera- biles. 616. cur & qua- tenus expetenda & fugien- da 619	res instabiles & agendas, 499
Corporis bona insigniora qua- nam sunt 290	Deliberatio non est, nisi de reb. qua fieri possunt 735
Corpora liberorum hominum sunt inestimabilia 369. lar- ge sumendo aestimari possunt 369	Deliberatio rei gerenda causa instituitur. 189. & quod sub deliberationem cadit, idem & sub consilium. 190. quae eius differentia. & huius ra- tio 191
Cui plus debetur, illi magis tri- buendum est 694	Deliberatio desinit, quando ad actionem peruenitur 309
Cultri natura est una, varia ac multa secans 141	Democratia aequalitas alia est quam regni 365
Cupiditas & actio quomodo differunt 798	in Democratia omnia sunt co- munia, nullus alteri prefer- tur, sed sumus infimo aqua- lis. 685. extrema sunt tyrannus & hac 685
Cupiditas in quibus rebus ver- satur 176	Democritus apud Ciceronem beatitudinem in animi tran- quillitate & securitate po- suit 815
Cupiditates sunt naturales aut inanes 241	Depravationis causa qua Deorum opus & munus quod- nam & quale 821
Cupido est in oculis, in hisce ve- ro amor 647	Deus similem ad similem du- cit 629
Curatio omnis per contraria fit 102	in Deum non cadit virtus, sed omnia excellentia in illum cadunt 528
D.	Deus unus, multi amici 761
Datorem hilarem, teste Apo- stolo, diligit Deus 257	Dicacitas scurrilis à Christia- nis, teste Paulo Apostolo, lo- ge abesse debet 322
Dedecus est semper sumere te- ste Martiali, nihilq; reddere. 257	Dicaarchus quis fuit, & qua disputatio eius cum Theo- phrasto de vita practici & theoretici cuius praestantior. 626
Definitio voluptatis qua. 606. hac & telos quomodo & qd differunt. 605. ha duorum ge- nerum sunt & qua 608	
Definitio est oratio, qua rei cu- iusq; naturam declarat 125	
Deliberata quidem cito agen- da, sed diu & mature deli- berandum 499	
Deliberatio non cadit, nisi in	

I N D E X.

Dicaoma quid est	406	Distinctio politica & œconomica	21
Dicendi facultas ex dicēdo nascitur	93	Diu deliberandū & antequam consulto	300
Dictoria ferre nō minor est virtus, quam iacere	323	Diuisio omnis pertinet ad categoriam quantitatis	115
Dictio, ὁ, Græca ponitur pro sed sicut apud Latinos vox, etiam	19	Diuisiones iuris varia & quæ. 406. ius naturale omnibus locis semper valet: civile nō. 406. ius partitur in scriptū & non scriptum	406
Dies Dd. unus plus patet, quā illorum tota vita	730	Dignitas quæ maiores, eo magis pernitiosa	554
Differentia intemperantiæ & impotentis quæ	542	Dignitas & opes magnanimum ornant	291
Differentia inter laudem & encomium quæ	22	Docere scientiæ est propriū doceri & discendo percipi potest scientiæ	463
Differentia auditorum triplex.	31	Doctrina omnis absoluitur principijs & ijs, quæ ex illis efficiuntur	7
Differentia de aequalitate Arithmetica & Geometrica quæ	365	Dolor & aliena voluptas quid differunt	707
Difficilia quæ pulchra	138	Dolor omnibus fugiendus & vitandus	775
Difficile est fortunam secundam sine virtute ferre	292		
Dignitas Democratia in libertate posita est, regni vero in virtute. 365. Exempla quæ ibid.			
Diluere proprie est maculas lauando detergere: hinc elegans phrasis apud Cicer. diluere amicitias	719		
Disputatio omnis à definitione oriri debet	596		
Dissimilitudo inter ignauiam & intemperantiam quæ.	244		
Dissimulatores qui dicantur.	319		
Distinctio inter testamentaria, irrita & iniusta quæ	113		
		E.	
		Ea quæ supra nos sunt, non sunt cognoscenda vel exquirenda	818
		Ea quæ consilij sunt, dicuntur voluntaria	295
		Ea ad quæ procliuiores sumus, nobis magis contraria videtur	136
		Ebrietas spes iubet esse ratam.	231
		Ebrietas quid non designat? inquit Horatius	164
		Et h	Eden-

I N D E X.

Edendum ut viuas, non viuē- dum ut edas	806	Excellentia magnorum propria est	284
Effecta in politica qua sunt, & qua causa	30	Exemplum Melancholici Pa- tritij Veneti in signe	303
Effecta suis causis respondere debent	75	Expectatio rerum utilium in- cundior, quam honestarum.	
Egeno an aliquid dandum, sed quis & cui	525	742. res futura non sunt no- ta	743
Egestas est mater scelerum & iniustitia	812	Ex quo quid oritur, in idem in- terit	781
Elatus quis dicatur. 298. 301. Exempla de laudatione & vestitu eius	301	Extremum arripe, & habebis ultimum	139
Elegantes quinam dicuntur. 143. & seq.		Extremorum cum medio assi- nititas qua	136
Eius est non nolle, qui potest & velle	196	F.	
Emptor dicitur quam minimo emere: venditor quam ma- ximo vendere	373	Fabij cunctatoris & Marij for- titudo est dissimilis & cur.	120
Energia vox est communis	9	Facere verbum multifariam dicitur	426
Epicharmus quis fuerit, & de eius libris qui perierunt	738	Facere cur grauius malum, quam accipere, Ratio qua. 447 & seq.	
Equi virtus qua	113	Facere honesta & turpia inter- mittere nostri arbitrij sunt.	197
Erasmi exempla de amicitia qua	627	Facilius est accipere, quā da- re	255
Ethica & Politica Aristotelis tam inter se sunt connexa, ut qui vnus operis sit autor & alterius quoq; erit	5	Facta mixta qua dicuntur. 154. & qua voluntaria. 155. & qua sunt eius generis. 155. qua necessaria. 156. horum dissimilitudo qua	157
Eubulia est consultatio bona. 300. Ea est vel vera, vel fal- sa. 301. hac est vis quadam, qua consilia & deliberatio- nes recte dirigantur, eius de- finitio qua	303	Facta fortitudinis sunt cū do- lore, eius finis cum volupta- te	134
Inuenta alia grauius, alia leuius. 79		Factorum differentia quanta. 95. pro horum varietate ha- bitus etiam sunt dissimiles.	
Excellentis diuitijs largiri egeno debes	681	Facta	

I N D E X.

Genera turpitudinis duo sunt	Habitus omnes sunt virtutes
& qua	laudabiles
Generis unus est una scientia.	Habitus sunt tres, & quinam.
39	131
Generosi animi est largiri &	Habitus scientia pugnat cum
nihil accipere	actu
Genus, opes, diuitia cur vulgo	Harmonia nulla sine ordine est
sint honorabilia	801
Genu sura propius est	Helleborum bilem omnem pur-
Gloria virtutis rei praestantissi-	gat
ma est praeium	129
Gloria arrogantia quorum	Heraclitus dicebat ira obsistere
318	difficile esse
Gloriosus cernitur in quasi &	Heracleti sectatores omnia mor-
gloria	dictus tuebantur, nihil lar-
318	giebantur
506.	588
hoc vocabulum est multi-	Hereditatem adire nolle non vi-
plex. 607. hac cum intellige-	detur, qui non potest vel-
tia quomodo conuenit	le
508	196
Graculus graculo affidet	Heroes qui dicuntur. 519. ex-
629	pla varia
Gradus amicorum sunt tres &	129
quinam	Heroica virtus rara
716	529
Graci quinque vocabula ha-	Homericam mensam plerumque e-
bent, quibus hoc summum	suriens
bonum explicant	364
27	Homines sunt Dei mancipia.
Gracis turpe erat mulieres vi-	221
rorum conuiuio adhibere,	Hominis propria sunt cupiditas
Roma non item	& ira
318	171
Gracis hodie vestibus suis fila	Hominem decet humana, mor-
aurea & argentea intexere	tale mortalia sapere & ex-
non licet	quirere
18	818
H.	Homo improbus est teste Plau-
Habilitas idem est quod oportu-	to, qui beneficium sumere scit,
nitas	& reddere quid nescit
517	217
Habituum natura qua est, &	Homines ad turpia adducuntur
qua opinionis	pulchritudine vel volupta-
461	te
Habitu acquirere in nobis est	169
positum, abicere iam partem	Homines gloria ad beneficien-
non item	dum incitat
438	309
Habitus intelligentia saepe dici-	Hominum actiones non sunt per-
tur intelligentia	petua. 792. & cur
798	798
	Hom-

I N D E X.

Hominū studia sunt varia	769	rens	141
Homines castigationib & pœ	102	Ignoti nulla cupido	754
nu meliores redduntur	102	Ignorantia genera sunt duo, &	
Homo ex auro & gemma vo-		quanam 163. huius attribu-	
luptatem capit	801	ta sunt, & quanam. 166. &	
Hominis totius actio est vita.		seq huius exempla qua	167
51		Ignorantia genera varia & qua	
Homines facetos cur amamus.		410	
638		Imbecillis forti inimicus	639
Homines ad ciuitatem consti-		Impensarum genera qua	275
tuendam necessarij cur sunt.		Impensa publica qua sunt.	276
383		harum Athenis erant qua-	
Homonymorum duo sunt gene-		tuor genera & qua. 276. qua	
ra & qua. 43. homonyma		priuate dicuntur	277
consilij sunt quadripartita.		Imperantibus ad pœnas sumē-	
43		das utilis videtur esse ira.	
Honestum est dare beneficium,		309	
utile accipere	741	Immanitas est rara. 529. huius	
Honoris cupiditas nimia nō nisi		genera sunt tria	529
in rarissima ingenia cadere		Impotens dicitur is, qui sibi im-	
solet	303	perare non potest	531
Honor, reuerentia & obseruan-		Impotens sibi imperare non po-	
tia debetur parentibus non		test, nec affectus comprime-	
secus atq; ipsi Deo	715	re 531. quæ dicitur impotens	
Honos est virtutis pramium ac		& quis continens	532
testimonium	43	Improbis nihil constantia ha-	
Honos maior in amari quam		bet	725
in amare	663	Improbi imprudentes peccant	
Honos est pramium excellentia		dupliciter & quomodo. 165.	
681		horum ignorantia qua' 165	
Hortationes sunt Philosopho-		Improbis irasci quoque inimicis	
rum, imperia, iussa & vetita		deceat	179
legum scriptorum	820	Imprudencia, cuius ipsi non sū-	
1.		mus autor excusat & veniā	
Idea non est summum bonum.		meretur	417
36. & quid illa sint	37	Industria idem est, quod labor	
Ignis & aqua, in quibus con-		& diligentia	512
ueniunt. 37. & quis alteri		Infirmitas cur homines reddat	
prior	37	illiberales, qua rationes.	
Ignis natura est vna, varia v-		207	

I N D E X.

- Leges scire omnibus iniunctum*
 200
Legum collectio facili, delectus
 difficilior 830
Leges dicuntur regina & domi
 na ciuitatum 488
Legibus soluti sumus, hisce ta-
 men viuimus, testibus Seneca
 & Antonio 396
Leges communes sunt perpetua.
 402
Legum proprietas & vis est non
 hortari, sed imperare 830
Leges spectant ea quae ut pluri-
 mum sunt 436
Leges in Republic. imperare de-
 bent, quia est ratio lex 395.
 lex ubi dominatur, magi-
 stratus subest, eius seruit 35
Leges, teste Seneca, sunt prae-
 cepta minime mixta 830
Leges non scripta sunt mores,
 instituta & consuetudo 833
Leges ad virtutem acquirenda
 sunt necessariae, & cur. 828.
 ad bonis hominis efficiendos
 opus est consuetudine & a-
 suefactione. 828. Lex nihil
 aliud est, quam mens & re-
 ctitudo 828
Legislatoris munera sunt duo,
 & quanam 94
Legum scientia est necessaria,
 & unde p. ten. a. 836. qua
 via & ratione 836
Legum scriptoris officia duo sunt
 & quanam 54
Lenitatis nimium est sanctio.
 145
Lex sola est necessaria, ac eam
 vim habet ad reprimendos
 improbos & bonos efficiendos
 831
Lex, teste Aristotele, solius do-
 trimenti differentiam per-
 quirat. 367. Cyri exemplum
 quod 368
Lex dicitur regula & commu-
 ne praeceptum 438
de Legum natura videatur Hem-
 mingius & Philip. Melanth.
 in Ethicis 405
Lex est mutus magistratus, ma-
 gistratus vero ipse dicitur
 lex loquens 370
Liberalis in dando potius ver-
 satur quam in accipiendo. 254
 prodigum in dando, auarus in
 accipiendo 354
Liberalis in omnibus rebus mo-
 dum tenens, dat quoniam mo-
 dice & accipit modice 263
Liberalitatis nimium est pro-
 digalitas, parum auaritia
 & illiberalitas 142
Liberalitas facultatibus ma-
 ior esse non debet, teste Cice-
 rone 259
Liberi à parentibus cur mori-
 bus dissentiant 73
Liberi cum seruo nulla est so-
 cietas 397
Libertas inter familiares ma-
 ior est, quam inter ignotos.
 320
Ligna in syluam ferre praeuer-
 bium 340
Liturgia est munus, & quale
 dicatur 702
 Lucia-

I N D E X.

- Lucianus nebulo Christianos* hunc opes ornans 291
ridens, vocat saluatorem *Magnanimus est libertatis a-*
Christum furciferum 364 *mantissimus, seruitutis im-*
Lucra maiora sumentes proprie- *pacientissimus* 297. *iniu-*
non dicuntur auari, sed ma- *rias facile obliuiscitur &*
lesci, improbi iniusti & ty- *cur* 297. *odium eius non*
ranni 269 *diuturnum, nec vindicta*
Ludendum ut studeas, non stu- *cupidus* 297. 299
dendum ut ludas 806 *Magnanimus quis dicatur &*
Ludus non est telus, & qua *quomodo se gerere debeat*
eius definitio 806 *296. 299*
Luxuriosi plerique sunt impu- *Magnanimi officia & proprie-*
 dentes, nec multum de reli- *tates in beneficiis qua* 293.
gionis solliciti 242 *exempla huius rei qua* 293
Lycurgus omnes artes inutiles e *Magnanimi definitio qua* 281.
Spartana Repub. eiecit 17 *hunc esse extremum & me-*
M. *diu dissimiliratione* 284
Magistratus sunt ministri le- *Magnificencia & liberalitatis*
gum, iudices & I.C. earum *dissimilitudo* 270. *& simi-*
interpretes 370 *litudo qua* 275
Magistratus est publica perso- *Magnificus ex factis spectatur*
na, iudices & I.C. priuata *273*
370. ille dicitur lex loquens, *Magnificus quis dicatur* 277.
lex vero dicitur magistratus *huius munera qua* 277. *qua*
mutus 370 *eius proprietates* 278
Magistratus est minister & *Mala qua noscuntur, curari*
custos iuris 395 *possunt, ignota non* 382
Magistratus an rerum sacra- *Mala parata, male dilabuntur*
rum cura esse debeat 524. *268*
hic Deo non imperat, sed *Materia est species iniustitia,*
Dei causa 524 *opposita prudentia* 113
Magna & graua mala per se *Mares liberorum sunt aman-*
habentur leuia, interdum ra- *tiores quam patres, & cur*
tionem eorum, quibus acci- *743*
dant 79 *Matrimonij definitio qua* 673
Magnanimus versatur in ho- *Martyres metu mortis aut sup-*
nore & dedecore 286. *pliciorum, ut religionem pro-*
rib. maxime est dignus 286. *derent, conati sunt tyranni*
hic ignominias & honores *154*
moderate fert & cur 290. *Maximina corporis magnitudo*
H l b s aucto.

I N D E X.

auferre civitatem magnam com-	Mendax quis dicatur 317. h.	291	ius & glorioſi differetia qua	318
paravit	Mendofi qui dicantur	316	Mens theoretica & practica	459
Medicina ſanitatſis cauſa eſt	qua	335	Mens nihil cōmune habet cum	820
efficiens aduentitia	Mens noſtra à Platone raſa ta-	790	bula & obliterated compa-	520
Medicina qua eſt	ratur	85	Mentis habitus dicuntur lau-	89
Medicus eſt ſanitatſis cauſa	dabiles	128	Methodus authoris horū com-	metariorum in explicandis
efficiens, ſanitas ſanitatſis eſt	ethicis qua	280	Metus deſinitio qua	210
forma	Minima de malis capiēda, pro-	374	uerbium	189
Medico cognitio animi eſt ne-	Modestia nimium eſt ambitio,	241	parum deſicientia	144
ceſſaria	Moxchi qui dicantur	229	Momentum non eſt tempus, ſed	initium quaſi temporis, ut
Mediocritatſis officiū quodnam	punctum lineæ, & monas	788	numeri	788
Mediorum genera ſunt plura,	Mores, verbum Latine indoles	6	vel ingenium dicitur & ſu-	mitur & improprie
& qua	Mores bonos corrumpunt collo-	93	quia praua	93
Megarenſium luxuria qua &	Moriens in calamitatibus ma-	72	ximis beatus dici nequit	72
qualis	Moroſi qui dicantur	310	Mors & vulnera viro forti	moleſta ſunt & inuita
Melancholicorū complexio qua	Mors ſceleratorum ſola eſt me-	829	dicina	829
621	Motus conſequitur appetitum	109		
Melancholici fere amara ex-				
petunt, ſanguinei vero ſua-				
niora				
Meliora video & probo, dete-				
riora ſequor				
Melioribus à teneris aſſueſcen-				
dum eſt				
Melius eſt inſtitutionē lege de-				
ſcribi quam homini privato				
permittere 831. hanc commu-				
nem ciuitatibus neceſſariam				
832. inſtitutionis publica &				
privata cōparatio qua 833.				
& cur dicuntur optima 833.				
& qua inter eas differetia				
834				
de Mollitie exempla varia 577				
& ſeq. de delicatis exempla				
quadam				
Memoria honeſtarum rerum				
ſuauior, quam vtilium 742				
Memoria eſt uſus parens 499				

I N D E X.

Motus cupidinis quieti est con-	Natura in agendo semper an-
traria 175	eundem modum seruet 94
Motus tempore perficitur, &	Natura opinionis est quasi am-
est in tempore 726	biguus gladius 462
Motus cur specie differat 787	Naturalia sunt immutabilia
Motus est actio inchoata 779	403
Moses antiquissimus politicus	Naturalia agant munera vi sua
& Iudaica Repub. omnes pi-	& motu 153
ctores, sculptores, celatores,	Necessitatis duo genera faciunt
statuarias ac alios eiecit 17	philosophi, & quam 182
Mulierum officia qua 680	Necessitas est duplex, & qua-
Multa non iubentur, qua ta-	nam 463
men non vetantur 444	Negare qui potest, etiam potest
Multa sunt licita, qua tamen	affirmare 196
non sunt honesta 444	Neminem leges ignorare oportet 429
Multa cōueniunt materia, qua	Nemini quidquam sui com-
tamen non sunt eadem,	modi causa est detrahen-
cum modo & ratione dif-	dum 378. Ratio qua, & cur
ferant 543	378
Multos summo amore comple-	Nemo potest esse amicus multis
ctis difficile est 764	764
Mundi effectorem & parentem	Nemo suorum membrorum est
reperire difficile est, teste Ci-	dominus 221
cerone 137	Neque nulli sis amicus, neque
Muris stridorē extimescis 582	multis 762
Muscas praternolantes maris	Nihil est liberale, quod non
56	item sit iustum 269
Musicaus cantionibus bonis de-	Nihil miserius, teste Plauto,
lectatur, discrepantibus do-	quam animus hominis sibi
let 756	male conscius 729
Mutuus amor non est sine proa-	Nihil tam facile est, quin dif-
ressi 653	ficile fiat, si inuitus facias
N.	797
Natura est uniusmodi, eiusque	Nimium & parum sunt vi-
opera sunt perfectissima 118.	tiosa 38
hac nunquam, nisi ob impe-	Nimium fortitudinis est tri-
dimentum externum 119	plex 129. omne nimium
Natura vitiosa ut variant, ita	contrarium ei quod parum
& earum appetitus 877	735

Nimium

I N D E X.

- Nimium quantitas**, phrasis Graeca, i. quamplurimum 346
Nobilibus neq. olim, neq. hodie mercaturam exercere licet 17
Nobilis italus vir alias doctissimus cuius 629
Nacentem absolvere teste Hadriano praestat quam innocentem damnare 263
Nocturnam Athenas, proverb. 540
Noli altum sapere 282
Nō cuiusvis est distinguere, quam voluptas fugienda, quam non 774
Non omne amari videtur, sed id tantum quod amabile 633. amabilia tria & qua 633
Nō omnis ignorantia tollit voluptatem, & qua 421
Nota amici & amicitia qua 721. & seq.
Nota & conditiones omnes beatae vitae maxime in contemplatione insunt 816
Nullus amicus, cui multi amici 765
Numa & Agesilai iustitia est dissimilis, & cur 120
Numi mutantur avaritia principum iniquissima 387
Numus dicitur à νόμος 22
Numus in quem finem repertus est 381. eius origo qua, & unde 381. quare ratio quod numus sit medium 381. hic differt duobus modis ab indigentia 383. & non est natura sed institutio 383. huius usus triplex & qui 386
Nuptiarum celebratio est officium ad genus & familiam pertinens 714

O.

Oculorum virtus qua 113
Oculi an dicantur cernere, an sensus vel homo ipse 791
Odi sapientem, qui sibi ipsi non sapit 470
Oeconomica finis sunt divitiarum 14
Oeconomica praescribit modum recte utendi divitiis 19
Omnia debent diiudicari, sed non scripto comprehendere 437
Omnia qua intereunt, eorum non est scientia 463
Omnia ex omnibus oriuntur, omnia in omnia occidunt 781
Omnes ea se scire existimant, qua aliter se habere non possunt 462
Omnes homines liberi & aequales 684
Omnes sibi melius esse malunt quam alteri 723
Omniū rerum agendarum scopus adsit necesse est & oportet 523
in Operibus omnibus duo spectanda, & qua 516
Opinio est vel communis vel singularis 179
Opiniones philosophorum varia de bono summo, in quibus rebus valeant 64
Opinio est rerum incentivarum &

I N D E X.

- mutabilium non scientia* 835
Opinionis & scientia differen-
tia qua 544
Optimatum potestas cur in Oli-
garchiam commutatur 678
Opus cuique suum cur sit cha-
rum 740
Ordo in discenda philosophia
qui seruandus 26
Ordo inter familiarem & a-
qualem non seruandus est,
& cur 365
Ordo est mētis & rationis 801
Ordo nullus esse potest sine a-
qualitate arithmetica &
geometrica 363
Origine procliuiores ad vitia
sumus q̄ ad virtutes 138
Ortum proprium eius est à quo
non contra 688. & ortū eius
est, quod procreauit, pars
quadam 688
Ortum seu motum vocamus o-
mnia, qua rem constitutam
precedunt 603
Ortus est genus motionis 779
Orij causa est negotium 814

P.

Pacta ad iustitiam proprie per-
tinent 315
Pacta sunt voluntaria & qua
352. & non voluntaria 351.
& seq. harum genera qua
352. non voluntaria sunt
bipartita, & qua 352. *Pacta*
occulta qua 352. *Pacta vi*
facta qua 352. *hac iriatim-*
aria genera faciunt 353
Pœna culpis debent esse pares
& similes 380
Pœna non debet esse maior cul-
pa 374. *secus in quibus-*
dam tamen obseruatur 374
Parendum est patri in honestis
& mediis 712
Pares cum paribus 630
Partitio voluptatum qua 800.
impurissima qua 801
Patris & praeceptoris excellen-
tia ad imperium refertur
661
Pater semper incertus, mater
vero certa 687. *Hinc in*
Germania consuetudo, ut li-
beri patrē sequantur & ma-
trē precedant 687
Patri honesta imperanti sem-
per parendum, turpia non-
quam 712
Patrem verberare grauius est
quam alium quempiam 679
Pater & filius sunt una perso-
na 687
Patriam, fidem, & religionem
prodere nefas est 158
Patrimonia multi effundunt,
inconsulte largiendo 259
Pathos est cupiditas actiuosa
799
Pauus Invisconsultus emptio-
num originem à permuta-
tione deducit 388
Pauper diuitiū inimicus 630
Pax nulla est impiis teste E-
saia, feruet tanquam mare
729
Pecunia vis qua & qualis est
385. & seq.
Pecunia peccans, Athenis pe-
cunia multabatur, & qui
corpo.

I N D E X.

- corpore, puniebatur corpore 830
- Perceptio omnis est ex aliqua practione 463
- Permutatio numo antiquior 388
- Perpetuitas rei naturam non mutat ut accidens 40
- Pertinaces quinam dicantur 588
- Petrus Victorius vir doctissimus Itatorum omnium 617
- Perturbationum verba multa, potestatum vero paucissima 110. ex perturbationibus nemo laudatur vel vituperatur 110. contrarium verius 111
- Perturbationis definitio qua 209
- Perturbationes sunt in parte animi ratione vacante 100. harum comes est voluptas & dolor 101
- ad Perturbationes quam referuntur 142
- Philip. Melancheth. dicit principia natura nobis esse insita 520
- Philantia an ulla vera sit 347
- Philantus quis dicatur 744
- Philosopholimi in scholis vocabantur summissa vel questionarij 4
- Philosopho fidem non habere si generatione quid asserenti, ratio est teste Iustiniiano I.C. 765
- Placere valde multis difficile 764
- Plato quid summum bonum esse dicit 28. hoc ideam vocat 28
- Plato è Republica sua Poeticam eiecit 18
- Plato & alij dicebant virtutes esse voluntarias, & vitia necessaria, nostrig, arbitrij 194
- Platonectes proprie quis dicatur 338
- Plus est superare molestias, quam iis resistere 576
- Plus est in praelio esse victorem quam non vinci 576
- Poeta ait gloriam calcar addere & stimulum ad recte faciendum 291
- Poeta suos versus tanquam liberos cur delicate amat 740
- Politica scientia quam persequi solet 15
- Politica finis est beatitudo 6
- Politica est scopus totius operis, cuius principia in Ethicis explicatur 12. & est omnium artium domina 22. & an sapientiæ superior 22. Ratio eius est vel necessaria, vel popularis 22
- Politica materia est varia & in quibus posita 24. huius auditor idoneus quis dicatur 25
- Politica est vel communis, vel propria 70
- Politici in virtute id studet ut cives reddant viros pradios virtute 83. Hic debet habere notitiam animi 84. dicitur quo-

I N D E X.

tur quoque curator seu m- dicus animi	84	Principium est dimidium to- tius	60
Politici homines sunt practici, vel civiles	33	Probus verus quis dicatur	133
Politici qui dicantur 491. vo- cantur & polypragmones 491		Procreatio parentibus nota est	687
Politici nomen Græcum, latius patet, quam Latinū, civile	392	Prodigi tria sunt genera, & quenam 264. huius cum li- berali cognitio qua	265
Politia & œconomia differen- tia que	399	Proarefis virtute dicitur co- gnata	172
Politia finis non est tam usus, quam cognitio	825	Properans nimium, tardus ab- soluit	122
Pontificij maluit vivere con- fessores, quam mori marty- res	584	Propinquorum calamitates an ad nos pertineant, & no- stram beatitudinem impe- diant	72. 79
Possidens insignis Ciceronis amicus	750	Protagoras apud Platonem ar- tem dicendi omnibus aliis præstare ait	838
Possidonius philosophiam ani- manti comparavit, ossibus & nervis Logicam, carni & sanguini physicam, denique animo Ethicam seu Politi- cam	3	Prouerbiū, ne quid nimis	122
Potestas est natura, virtus non	112	Prouerbiū apud Cic. minima de malis	338
Premium virtutis & finis est beatitudo 69. virtutis mer- ces est res diuinissima & præstantissima	69	Proximus egomet sum mihi	760
Prænotiones genera sunt duo & qua	463	Prudentia an sapientia sit de- terior 514. prudentia impe- rat, agit, & singula vt a- genda præcipit	514
Prætor dicitur vna vox iuris civilis	370	Prudentia nimium malitia, pa- rum stultitia	143
Praxis vocabulum est commu- ne	9	Prudentia sola an pestes princi- piorum practicoꝝ coerceat & moderetur 474. hac a- tate crescit 476. in rebus humanis versatur	486
Principia non cognoscuntur pru- dentia & arte	477	Prudentia officium quoddam est	105
Principis obsta, sero medicina paratur	202	Prudentia nomen est ambi- guum	468
		Prudentia officium exprimitur huius-	

I N D E X.

his verbis, ratiocinari, qua- rere & consultare 498	Qua natura constant, aliter as- sue fieri nequeunt 93
Prudentia vis ad totam vitam recte degendam pertinet 470.	Qua propter aliud expetuntur, non sunt perfecta 47
differt etiam ab arte 412	Quarere & consultare quid differunt 418
Prudentia quo maior, eo magis pernitiosa 554	Questio facti est in occulto, iu- ris in iudicio 415
Prudentia partes vel sunt in consilio, vel in iudiciis 489.	Questus arrogantia à quibus expetitur 318. huius gene- ris tres sunt, & qui 318. ho- rum exempla qua 318. & seq.
hac est vel unus, vel plu- rium 490. plurium ut fa- milie & ciuitatis: unus ut economica 490. hac dici- tur res difficilis 493	Quibus ex rebus aliquid ori- tur, & in eas recidat interi- us 151
Prudens nemo est, nisi vir bo- nus 591. prudens & solers quid differunt 592	Qui quid comparatur, illud do- ctrina & vsu paratur, na- tura nihil est insitum 329
Prudens qui vere dicitur 469	Quidam docebant politicam de- terioriorem & rhetorica 538
Pulchritudo dignitatem affert, qua est rerum perfectarum 283	Quid dulcius, quam habere, qui cum omnia &c. 766
Pudor est ob peccata, qua quis inuite peccat 329	Quidlibet ex suis rebus oritur & in easdem recidit 781
Q.	Qui egent, & rebus aduersis premuntur, quarunt sibi a- micos 793
Qualitatis species qua 108	Qui moribus sunt similes, vere sodales efficiuntur 699
Qualia sunt ea, qua insunt, ta- le est id, in quo insunt 757	Quintilianus quarit, an Ora- tor seu rhetor debeat etiam esse vir bonus 106
Quaedam sunt cum dolore, qua dam non 604	Qui nulli est inimicus, omni- bus carus esse solet 629
Qua in amore insunt 732	Qui per ignorantiam quid a- gunt, multi etiam dici pos- sunt 163
Qua cuiusque natura sunt pro- pria, ea hominem amplifica- re solent 795	Qui ubique est, teste Seneca, nusquam est 765
Qua dicuntur fieri consilio, & qua non 411. exempla qua 411	
Qua imperfecta & non satis plena, à beatitudine abhor- rent 816	

I N D E X.

Qui velle potest, etiam nolle potest. 296	Res quaeque ex maiore sui parte determinari solet 746
Quis non tam facile suum donat quam se ab alieno abstinere 255	Res sempiterna in deliberationem non cadunt 158
Quisq; amicum suum tamquam exemplar sui intueri debet teste Cicerone 770	Rerum principia mole sunt parua, sed vi & potestate maxima 829
Quisque sibi maxime amicus 745.	Res ubi inter se discrepant, verba quoque distincta esse debent 163
Quod caret alterna requie durabile non est 320	Rerum praeiutarum cur nulla deliberatio 418
Quod factum, ut vulgo dicitur infectum reddi nequit 459	Rerum amabilem genera quae 638. & tam in senibus quam iuuenibus reperiuntur 639
Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris 268	Res bonas & laudabiles expetere decet 170
R.	
Rara est heroica virtus, rara & immanitas. 529. Eius exempla. 529. huius triagenera & qua 529	Rheno proximi propter commercia cum Gallis & Romanis nummo etiam vii coeperunt 388
Rarum id est, quod virtuti consentaneum dicitur 138	Robustus quis sit ex moderatis exercitationibus 99
Rationes de nimio & parum qua 127	Rota apud Gracos genus tormenti, hodie ignotum 613
Rationis virtus doctrina comparatur 91	Roma rhetores edicto censorum ludum aperire prohibiti sunt 17
Regis amicitia aduersus suos in excellentia consistit 681	Roma turpe erat saltare & psallere, in Gracia honestum 328
Regnum cur in tyrannidem commutatur 678	S.
Regula I. C. quod quis per alium facit, ipsum videri facere 188	Saltare apud Gracos erat honestum, apud Romanos vero turpe 23
Reprehensionem cuiusque nos vereri non debemus, sed eorum tantum qui prudentia & sapientia praestant 289	Sanus quis vere dicatur 790
in Republica utrum plus legibus an magistratibus committi debeat? 395	Sapientia & prudentia habitus sunt partes virtutis totius, actione tamen beatitudinem efficiunt 515
	Sapientia nota qua. 480. & sequ.
	Sapientia qua necessaria sunt 812

I N D E X.

Sciens & prudens an quis im- potens esse possit. 533. duo tem- pora hic diligenter conside- randa & quæ	534	Senectus homines reddit auaros	267	
Scientia quatenus est habitus, non capit id quod magis aut minus	778	Sensus hominum communis & iudicium est tanquam lex natura	767	
Scientia vinculum arctius est, quam opinionis	539	Sensus actionum suarum est causa efficiens, res subiecta harum tanquam materia	790	
Scientia definitio qua. 464. qua eius diuisio	465	Sentire & intelligere est viuere & ipsa vita	757. in vita na- turalis quadam suauitas inesse solet. 757. vitæ genera due & qua	757
Scientia nunquam aberrat, sem- per est recta	499	Separatio proprie non physica sed metaphysica	40	
Scientia est anima perfectio	43	Septentriones nulla carne & po- tu delectantur: meridionales vero herbis	241	
Scientia quando nocent	600	Serra quatenus secat, nō est ser- ra	740	
Scientia & prudentia, differen- tia qua	495	Seruile est ad alterius nutum viuere	297	
Scientia & prudentia dicuntur habitus laudabiles	89	Seruitus est mors civilis. 685. in trodūta propter peccata no- stra 685. & est poena omnis seruitus	685	
Scientia & opinio sunt subtra- ctione hominis	174	Seruus à domino curatur non serui sed sui causa. 684. serui agroti nullus usus 684. quā- do sit liber, tunc nascitur 685	684	
Scientia est rerū vniuersarum non singularum	552	Serui pro nullis habentur 684 Seruus an iūx an p̄p̄or sit in- trodūctus	23	
Scipionis dictum: nunquam se- minus esse otiosum quam cum esset otiosus	725	Serui pro mortuis habentur & cur his non est otium	807	
Scommata magni viri facilius feruntur, quam leui & nu- gatoris	320	Signum est vel principale vel accessorium. 99. principale qd. 99. & qd accessoriū 99	99	
Scommata sunt genus quod- dam conuiuij	324	Similia similibus infructuosa sunt.	670	
Scopum attingere difficile, a- berrare facile	138			
Scriptæ sanguine nō atramen- to: prouerbum	426			
Scurra qui dicuntur	321			
Secundum vitam genus dicitur politicum	33			
Seneca inq̄t, si vis me velle, ef- fice, et me posse nolle	199			

I N D E X.

Simile arguet simile; dissimile	Stoici noluerunt in virū bonum
perimit & minuit 795	cadere agritudinem 262
Simile expetit simile 630	Stoici logicam sepimento, phy-
Similitudo iuris & amicitia	sicam arboribus & ethicam
qua 672	fructibus simile iudicabant
Singula commemorare teste Se-	3. alijs philosoph. ouo ad aquabāt
neca est otio abutentis 526	3. ut testa seu putamini logi-
Societas vita humana est publi-	cam, ethicā vitello, albumi-
ca & priuata. 2. publica dici-	ni physicam compararunt 3
tur ciuitas, priuata familia	Στοπν̄n̄ omnis est τὰ δὲ 654
ibid.	Stadia promouentur & adiu-
Societatis civilis seu politica of-	uantur voluptate 796
ficiū quod 674. harum ge-	Stulto intelligens quid interest,
nera 2. & quam 675	teste Terentio 504
Societas parentum & libero-	Substantia sublata, tolluntur
rum seu patria potestas est	accidentia 38
regno similis. 679. Exempla	Summum bonum non est otio-
qua 679	sum 35
Societas rationis prima homi-	Summonihilest maius 94
nicum Deo cōmunis est 393	Suum cuique pulchrum & iu-
Socrates politicam vocat hu-	cundum 755
manam philosophiam 20	T.
Solitudo omnis molesta est 755	Tacitus Germanos inferiores
Solitudo ab amicis maxime re-	permutatione vsos esse refert.
pugnat vita beata 652	388
Solonis dictum de mediocritate	Talio est ius quidem proportio-
laudatur 813	ne, non ex aequalitate 380
Somnus anima vires cōsopit 86	Talionis ius quodnam. 375. ad
Somnus est frater mortis 821	quosnam referatur 376. de-
Sophia nomē est homonymū 474	finitio eius qua & an neces-
Sophistarū olim & Iesuitarum	saria 372
una schola & auaritia 709	Τέλειον & αὐτάρκεια quid dif-
Stipulatio qua sit 381	ferunt 50
Stoici cū suo paradoxo volebāt	Themistoclis & Aristida prudē-
peccata esse paria 673	tia est dissimilis & eur 120
Stoici dicunt Deum nihil agere,	Themistocles auferre manus si-
esse otiosum 792	bi vltro maluit, quā arma
Stoici virtutem vita constan-	contrapatriam sumere 157
tiam vocabant. 106. hac illi	Theophrastiani qui dicuntur
eur maxime necessaria 107	615

I N D E X.

<i>Theologus Gallus volens docere</i>	<i>Turpe est amantem esse & stu-</i>
<i>canam Domini esse sacrifici-</i>	<i>diosum improborum</i> 719
<i>um, quomodo illud probet?</i>	<i>Tygranes quidam omnia, quæ</i>
376	<i>per imprudentiam fiunt, à-</i>
<i>Temperantia est prudentia cu-</i>	<i>zæna esse dicebat</i> 163
<i>stos & cur servatrix</i> 473	<i>Tyranni & qui in imperio sunt</i>
<i>Temperantia est tranquilla,</i>	<i>quale vita genus plerumque</i>
<i>continentia nō item inper-</i>	<i>sectantur. 804 horum vici-</i>
<i>turbationibus</i> 190	<i>ni qui. 804. hi à veris regi-</i>
<i>Temperantia nimium est in-</i>	<i>buis differunt</i> 805
<i>temperantia, parum stupidi-</i>	<i>Tyranni rarius se planè largiē-</i>
<i>tas</i> 142	<i>do exhauriunt</i> 261
<i>Temperantes qui dicuntur</i> 590	<i>Tyrannus omnia ad se rapit,</i>
<i>Temperans cupit ea quæ deceāt</i>	<i>sua nihil relinquēs. 683. huius</i>
<i>quemadmodum & quando</i>	<i>adversus suos nullū tūc, neq;</i>
248	<i>amicitia</i> 683
<i>Tempora quo longiora, eo pra-</i>	<i>Tyrannidis imagines sunt duæ</i>
<i>stantiora sunt breviorib. 67.</i>	<i>& quæ</i> 679
<i>longinquitas temporis ad</i>	V.
<i>beatitudinem complendam</i>	<i>Vacare multis simul studijs ne-</i>
<i>requiritur</i> 56	<i>fas est</i> 797
<i>Tibiarum sonus, studio litera-</i>	<i>Valetudo cibo & potu oritur,</i>
<i>rum est impedimento</i> 796	<i>conservatur & perit</i> 98
<i>Tolerantia & continētia quid</i>	<i>Venus cingulo suo etiam prudē-</i>
<i>differunt</i> 576	<i>tissimus mentem admittit</i> 367
<i>Totum parte natura prius est</i>	<i>Venus nefanda partim natura</i>
688	<i>est, partim consuetudine</i> 560
<i>Tria ad beatitudinē requiran-</i>	<i>Vera veris consentiunt, falsis</i>
<i>tur, & quanam illa</i> 69	<i>discrepant</i> 62
<i>Triangulum habet duos angu-</i>	<i>Verecundia & pudor quomodo</i>
<i>los recto aequales</i> 120	<i>differunt</i> 326 <i>de hac tria</i>
<i>Tribuentium sunt genera &</i>	<i>potissimum asseruntur, &</i>
<i>quæ</i> 424	<i>quanam</i> 326
<i>Tropus Choreas vocat instru-</i>	<i>Veritas est iuris naturalis pro-</i>
<i>menta luxuria</i> 244	<i>pria, opinio iuris legitimi-</i>
<i>Tunica pallio propior</i> 343	399
<i>Turca hodie à vita beata &</i>	<i>Veritatis nimium gloriositas,</i>
<i>regno cælorum scæminas ex-</i>	<i>parum dissimulatio</i> 146
<i>cludunt</i> 33	<i>Veritas mendacio contraria est</i>
<i>Turpia sunt duplicia & quana</i>	133

I N D E X.

Veritatis oratio debet esse simplex	124	Virtus est habitus in mediocritate positus	112
Verus amicus est fidelis & constans	649	Virtus nullateste Cicerone prudentia cavere potest	521
Victoria omnibus actionibus & factis militaribus est praestantior	525	Virtutis causa non est natura sed mos & usus. 90. paratur agendo & factis 90. alia est mentis, alia rationis. 91. ha	
Vina parant animos	231	an innascantur	93
Violenti vocis varii acceptus	153	Virtutes & vitia an sint naturalia innata. 96. ha medio parantur & conservantur, extremis pereunt. 97. ha ex iisdem factis existunt & pereunt 97. ha versantur in volutatibus & molestiis	99
Vir bonis ratione est Philautus		Virtutes laudantur ob praeclaras earum actiones. 81. harum explicatio ad politicam pertinet 83. virtus divina est & humana, vel corporis & anima	84
749. viri boni propria qua			
749. honestissima curat	750		
Vir dicitur bonus ratione virtutum, non morum civilium	528		
Vir liberalis est commune omnium aliorum perfugium.	256		
Vir bonus cur dicitur verax	316		
Vir bonus an ab omni perturbatione vacuus esse debet	103		
Viri boni fiunt interdum ex malis, sed raro	93		
Virtus morum cum perturbationibus cognitionem habet & quam	819		
Virtus est moderatio appetituum cum ratione: vitium vero discordia rationis & appetituum	530		
Virtutes in castigationibus & poenis versantur	102		
Virtus est cuiusque rei perfectio	253		
Virtus comparatu est difficilis: vitia facilia	123		
Virtus perfecta qua dicitur. 56. estque triplex	56		
Virtutes non sunt facultates 11.			
		Virtus & iustitia strato sunt eadem, secus ratione	543
		Virtutum principia in animo consistunt	108
		Virtus nihil aliud est quam perfectio. 145. huius partes quae	515
		Virtutis definitio qua	112
		Virtutum semina nulla natura nobis sunt indita	520
		Virtus otiosa esse potest	35
		Virtutes & vitia non sunt perturbationes	110

I N D E X.

Vita beata est animi tranquil- litas & securitas virtute paria 799	Epicurus contra 794
Vita genera quanam 816. theo- retica est diuina, practica humana 32	Voluptas impedit cōsiliū, ra- tioni ac menti inimica, & o- culos perstringit. 598. Exem- pla qua 598
Vita quaestiuosa natura est con- traria 36	Voluptates imitantur habitus 618
Vita voluptaria est seruilis & beluina 33	Voluptates alia necessaria, alie non necessaria & qua 573
Vita genera sunt voluptatis, po- litica & contemplationis 33	Voluptates specie differunt, & harum genera varia. 784.
Vita & virtutes an sint volun- taria necne 203	à quibus homines abhorret. 754. cur nō summum bonum 784. hac sit quiddam inte- grum. 785. nō est motus. 706.
Vitia quadam fallaciter virtu- tes imitantur 134	huius perfectio fit statim, & est quocunque tempore. 787.
Ulyssis exemplum cur laudabi- le 154	non est in momento seu tem- pore. 788. est in animo, non in corpore. 789. & in sensu vel mente. 789. est comes a- ctionis 789
Vocabula in sumptibus facien- dis qua 143	Voluptatum diuisio qua 794
Vocabulorum notio ex maiore usu & frequentia nascitur 746	Voluptatum genera varia & qua. 601. & seq.
Voluntas proprie est finium, pro arefis eorum qua ad fines 517	Voluptas quid est 791
Voluntatis nomen sape actioni tribuitur 798	Voluptati resistere difficilius est quam molestis 130
Voluntas quid est. 333. hoc vo- cabulum communius accipi- tur 334	Voluptates aut sunt animi, aut corporis 237. animi volu- ptatum definitio qua 237.
Voluntas in quibus rebus versa tur 178	corporis voluptates multi- plices, & quanam 237
Voluntati obistere difficilius est quam animo 104	Voluptas ex vino studia impe- dit 796. sua voluptates qua sunt, & qua aliena 797
Voluptas an sit in bonis vel non & an sit infinita 778. an sit motus & ortus. 779. illa est motionis comes 780	Voluptas & dolor sunt contra- ria 619
Voluptas est vita condimen- tum & actionum adiutrix,	Voluptas in virtutum actioni- bus est cōstans & perpetua 16

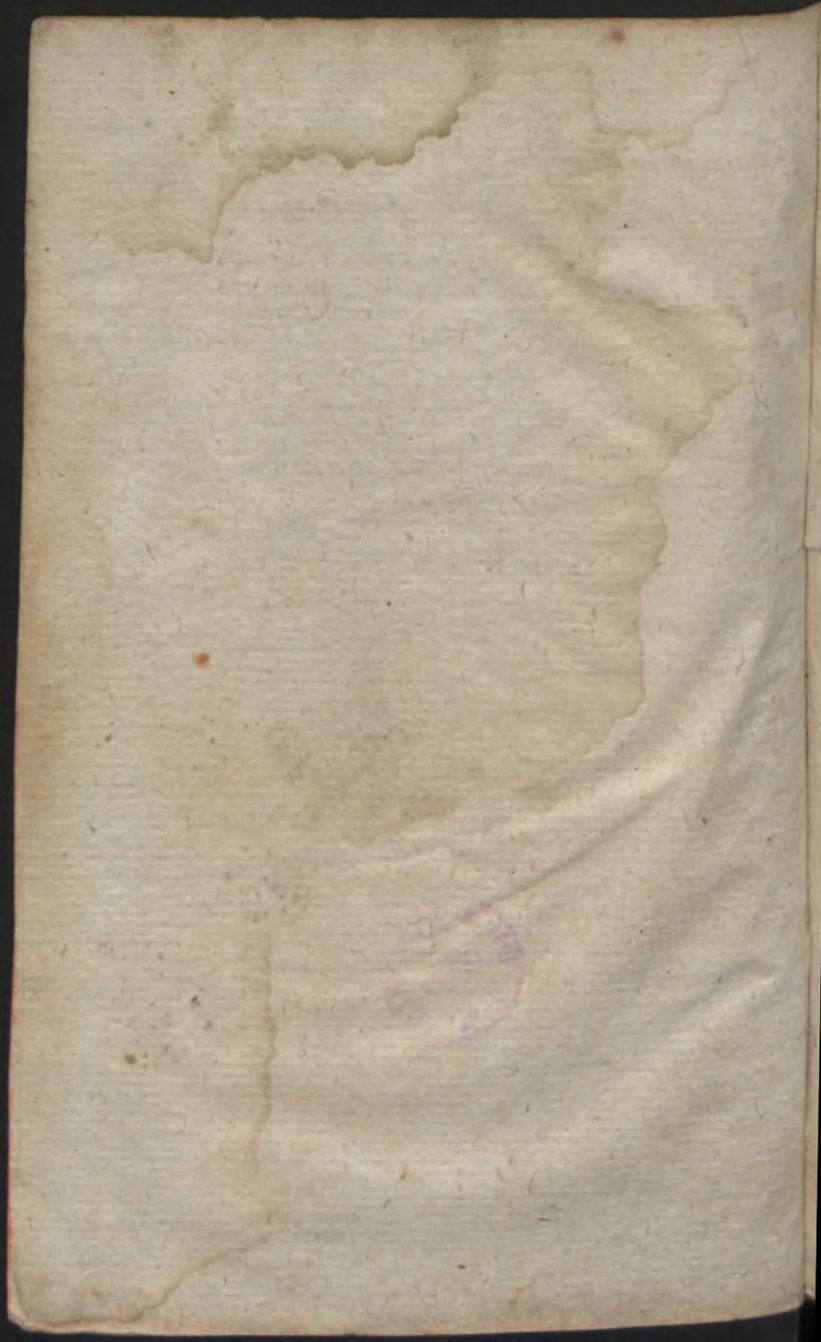
Volu-

I N D E X.

Voluptas est blandissima do-	Vsus me genuit, mater memo-
mina oculos mentis saepe per-	riam
stringens, ut simulatum &	499
falsum à vero dignosci non	Vsus communis est quasi lex
possit	natura
194	32
Voluptas beatitudini natura	Ut merci pretium, ita culpa
est insita	poena debet esse aequalis
65	374
Vox fusca est quasi semiranca	Vulnera secreta sunt periculo-
795. hac à fusco coloris	sua
differt	582
795	Z.
Vanitas qua dicatur	Zaleucus sibi & filio oculum
320.	eruit legum conseruanda-
huius genera duo, & q̃ 323	rum causa
Vsus ad Politicam an quid	157
prosit	Zopyri exemplum sur laudan-
837	dum
	154

F I N I S.

THE GOVERNMENT
OF THE DISTRICT OF COLUMBIA

KSIĘGOZBIÓR
MARCINA ZAMOYSKIEGO

1470 -K2

1470-K2

